

8164

స్వయ చరిత్రము

ఇది

రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము గారిచే

రచియింపఁ బడినది.

210

(9)

ప్రకాశకులు :

హితకారిణి సమాజము :: రాజమండ్రి

కపిలేశ్వర విజ్ఞానము]

[వెల 8—0—00]

తృతీయ ముద్రణము

1000 ప్రతులు.

నవంబరు, 1954

ఇందు మొదటి రెండు ఘాతములు, చివరి ఐదుఘాతములు
అవధి ప్రెస్సు నందును, మిగిలిన భాగమంతయు
శాశ్వత ప్రెస్సునందును ముద్రింపబడినది.

పీఠోపంగ చిహ్నము కాపరించినవారు ఈ దిగువ చిహ్నామాకు వ్రాయండి

హీ త కా రి ణీ స మా జ ము,

రాజమహేంద్రవరము

తూర్పు గోదావరి

ప రి చ యం

ఈ స్వీయచరిత్రము ప్రప్రథమమున కీ॥ శే॥ కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారిచే విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమండలి ద్వారా రెండు భాగములుగా ప్రచురింపబడినది ఇందరి ప్రథమభాగము 1911 సంవత్సరములో వెలువడినది దానిని శ్రీ పంతులుగారు తమ సహధర్మచారిణి అగు కీ॥ శే॥ రాజ్యలక్ష్మమ్మగారికి అంకితము చేసినది ద్వితీయ భాగము 1915 సంవత్సరములో వెలువడినది

ద్వితీయ ముద్రణము శ్రీ పంతులుగారి రచనలన్నిటియొక్క ప్రచురణాది కారము గల హితకాలిని సమాజము వారిచే 1936 సంవత్సరములో ప్రచురింపబడినది

1938 సంవత్సరము ఏప్రిలు 1948 సంవత్సరము వరకు శ్రీ పంతులుగారి రచనలేవియు అద్భుతమైనట్లు కనపించదు చాలవరకు పుస్తకములు అమ్మకమునకు లభించకపోవడం జరిగినది 1947 సంవత్సరములో హితకాలిని సమాజమునకు సూచనకార్యనిర్వాహక వర్గము ఏర్పడినది 1948 సంవత్సరములో దింగేటి నారాయణస్వామిగారు గౌరవ కార్యదర్శిగ ఎన్నుకోబడిరి 1949-50 సంవత్సరములమధ్య వీరేశలింగ గ్రంథముల నన్నింటిని అధికవ్యయ ప్రయాసలతో పునర్ముద్రించడం జరిగినది వాటిలో అతడు 1952-53 సంవత్సరముల మధ్య ముద్రింపబడినది ఈ స్వీయచరిత్రము

1953 ఆగష్టు 15 తేదీని వచ్చిన బ్రహ్మాండమైన గోదావరి వరదలో, వరదకు గురియైన ప్రాంతములోనున్నట్టి శ్రీ వీరేశలింగాపైకోన్నత పాతకాలాభవనములో నిలువచేయబడిన పంతులుగారి గ్రంథములన్నియు వరదలో మునిగి అధికనష్టము సంభవించినది ఈ స్వీయచరిత్రయొక్క ప్రతులు ఆనాటికి అచ్చుఅపిసులోనే యుండి వరిదకు గురికాకుండా దక్కినవి

1953 సంవత్సరం సెప్టెంబరులో శ్రీ దింగేటి నారాయణస్వామిగారు ఆనా రోగ్యకారణంగా, కార్యదర్శి పదవినుండి విరమించుకోగా అష్టానములో నేను ఎన్నుకోబడడం జరిగినది వరదదెబ్బనుండి తేరుకొని తిరిగి గ్రంథప్రచురణ కార్యక్రమమునకు పూనుకొనుటకు సుమారు 7, 8 మాసములు వ్యవధిపట్టినది.

అప్పటికే అచ్చు పనిపూర్తి అయ్యాయన్న స్వీయచరిత్రకు, విషయానుక్రమణికను తయారుచేయించి, ఈ ముద్రణకు పీఠికను వ్రాయించి, వాటిని అచ్చు వేయించి తైలంబు చేయించుట, మార్కెట్టులో పెట్టుట మాత్రమే నా వల్ల జరిగినది

విషయానుక్రమణికను తయారుచేయుటకు కొందరు 5, 6 మాసముల ప్యపిర రావలయునని తెలిపియుండిరి కాని కోరివ్వవలెననే ఆ కార్యభాషమును వహించి ఒక్క నెలలోజాలలో దానిని ఆకారాదిక్రమములో రాయారుచేసి ఇచ్చినందులకు మిత్రులు మహిధు జగన్నానరావుగారికి నా కృతజ్ఞత తెలుపుచున్నాను తృతీయ ముద్రణకు పీఠిక వ్రాసియిచ్చిన చారిత్రక ఎరికోధకులు శ్రీ భావరాజు వెంకట కృష్ణారావుగారికి నా సందిసములు ఈ అృతీయ ముద్రణలో శ్రీ పంతులుగారికి సందల ధించిన సంస్థలయొక్కయు వ్యక్తులయొక్కయు పొందోల్లకులను అచ్చువేయించి వలయునని తలంచితని కాని వ్యవధిలేక జరగలేదు పచ్చే ముద్రణలోనైనా వాటిని చేర్చి, అచ్చు తప్పియలేకుండా విరుద్ధముగ ముద్రించుటకు ప్రయత్నిస్తాము అంధ మహాజనులు ఈ గ్రంథమును వికవిగాకొని అవరిస్తాని అజ్ఞున్నాము

ఇట్లు,

రాజమహేంద్రవరము }
16—11—1954 }

యాసంరెడ్డి వెంకట్రావు.

గరవ కార్యదర్శి.

హితకారిణి సమాజము

శ్రీ॥ శే॥ పరశురామ పరివర్తన

తృతీయముద్రణ వీరిక

వీరేశలింగం పంతులుగా రాక మహావ్యక్తి ఆయన యొక యుగపురుషుడు ఆయన ప్రభావము నేటివఱకు సంఘమందు సాంఘికజీవనమందు భాషయందు వాఙ్మయమందు, నిత్యవ్యవహారికమునందు, ఇక్కడ నక్కడ యననేల ప్రతీ విషయము నందును, ప్రస్ఫుటముగా కనబడు చున్నది అట్టి మహనీయుని స్వీయచరిత్ర నిక్కముగా నాంధ్రులకు లంకకమయినది అట్టి ప్రాశస్త్యము దానియందుండటచేతనే గావలయును అది మూడవ ముద్రణభాగ్యమును నోచుకొన్నది

వీరేశలింగము పంతులుగారి జీవితములో మూడుపంతులకు మించిన భాగము ఎందొమ్మిదవ శతాబ్దమున గడచిపోయెను ఆయన యుగపురుషుడనుటకు మూల కారణమందే యున్నది గోలకొండ కుతుబుకాహిరాజవంశ మంతరించినది మొదలు నాని రెండు శతాబ్దములవలె మాండ్రభూమి, ఆంధ్రప్రదేశు మతి, సాంఘిక, రాజకీయ వ్యవహారములందు ఊపిరాడనివ్వని గొప్ప తుపానువంటి విప్లవమునందు తిగుల్తోసి యుండిరి స్వాతంత్ర్యము పోయి పాతంత్ర్యము ఆంధ్రులపాలనదెను పాతంత్ర్యము పాలనదిన ప్రజలదుస్థితి వర్ధింపనలవిగానిది ఆంధ్రులు విచ్చిన్నమయి పోయెను ఆంధ్రభాష, వాఙ్మయము, సంస్కృతి, రేజిస్సు, మహిమ, ప్రభావము శక్తి, ప్రతిభ అన్నియు నొక్కసారిగా తెలుమరుగునకు పోయినట్లయ్యెను ఆంధ్రజాతిని మరల నుద్ధిపింపజేసి ఉద్ధరింపగల మహామతి యవతరింపకపోయెను అంతలో బ్రిటిషు పరిపాలనము భరతభూమిని సుస్థిరమగుట సంధించెను ఒక మహావిప్లవము ఒక మహాసంఘర్షణము ఇంకను చల్లారకముందే పాశ్చాత్యనాగరికతా సంపర్కము దానివలన వాటిల్లిన సంఘర్షణ, విరోధభావములు ఆంధ్రజాతిని ముంచెత్తి వేసెను దేశమొక అయోమయ స్థితిలోనికి బోయెను అట్టి విచిత్రసంధియుగమున ఆంధ్ర భూమిని యవతరించెను శ్రీ వీరేశలింగముపంతులు

వీరేశలింగం పంతులు భీకారి, దేశమును తన ప్రజలను ఉద్ధరించునని సంకల్పముగల మహిమగలవాడు. పాశ్చాత్యనాగరికత పంతులుగారిని వూర్తిగా ముగ్ధుని చేసివైచెను. ఐరోపియను జాతిని నాగరికత సంస్కృతియందుగల దోషములకంటె అధికముగ గుఱమురే వారిని ఆకర్షించెను. దానితో వారి అవేక్షణయే మారిపోయెను. పంతులుగారి స్వభావమునందితిరుల యందు తఱులు గానబడని ఉత్తమ గుణములు కొన్ని మూర్తీభవించుటయేగాక, కొనయతీత విశేషములయి యుండెను. పంతులుగారు తాను ఎంతిచ్చించిది తనకు ఎక్కినందుకైగలదని తోచినపుడు ఆ సంకల్పమును ఏరీతిగానైనను ఆచరింపజేసెడి, సంకల్పసిద్ధులుకాగల ఉత్తమ సామర్థ్యములు గలవారు ఇది ఆయన స్వీయచరిత్రయందు ప్రతి పుటయందును ప్రతి వాక్యమునందును చేరి తెల్లముగ గానబడును.

శ్రీ పంతులుగారు ఆన జీవితము నంతయు తప తోడియాంప్ర ప్రజల సుద్ధరింప దలవడిన మహానీయులు. వారి ప్రభావము సాంఘిక జీవనమునందెప్పించుదో వాఙ్మయమునందెప్పించుదు గలను. ఆయన అభివ్యంగ్య వాఙ్మయ ధురంధరుడు. అది ఏరేశలింగం పంతులుగారితో నానందముయ్యెను. ఆంధ్రవాఙ్మయమునందు పత్రికా ప్రచురణము వ్యాపకమునను వారి తెలుగు గవ్వరచన లేటెల్లమైనదయినను ఒక్కదోషము మాత్రమందు గానవచ్చును. ఆంగ్లభాషా సంపర్కము పంతులుగారి ఆచనలందు తెలుగు సుకీరారమునంటి ఎక్కువగా ముందుకు త్రోసికొని పచ్చుమందును.

పంతులుగారి స్వకంఠ చివనలలో ప్రధానమైనది ఆంధ్రకవుల చరిత్ర. తనకు తెలియవచ్చిన విషయముల నన్నింటిని క్రోడీకరించి వికర్మించి విశ్వాసార్హమయిన దానిని విశేష విమర్శనాబుద్ధితో, కాలక్రమ విర్ణయ చృష్టితో పరిశీలించి గ్రంథము వ్రాసినారు. శ్రీ పంతులుగారు ఆంధ్రకవుల చరిత్ర ఆంధ్రభాషయందొక యుత్తమ గ్రంథము. దానితో తుల్యమయినది, ఆనుసమానమయినది స్వీయచరిత్ర భారతీయ భాషలలో వీరేశలింగం పంతులుగారి స్వీయచరిత్రవంటి గ్రంథము మొదట వెలువడిన భారతమున అద్వితీయమైన, అనుసమానమయిన, అపూర్వమయిన ఉత్తమ గ్రంథము. స్వీయచరిత్ర వ్రాయువారికి రెండు అపూర్వములయిన గుణములుండవలెను అందొకటి

సత్యప్రియత్వము రెండవది తవగురించి లోకులన్నదానిని విమర్శించుటయో, సమర్థించుట లేక సమన్వయించుటకు సహనముగలిగియుండుట ఈ రెండు విశేషగుణములను శ్రీ పంతులుగారి స్వీయచరిత్రయందు గాననగును. శ్రీపీఠేళలింగంపంతులుగారి కంటె యన్యుఁడొకడీ యాంధ్రభూమిని స్వీయచరిత్ర పటిమతో వ్రాసి ప్రకటింపగల మహామహిమూన్వితుడు గావరాడు ఆయన కాయనయే సాటి ఆయన ప్రథముడు — పంతులుగారి స్వీయచరిత్ర ఒకవిధముగా ఆంధ్రుల సాంఘిక చరిత్ర

రాజమహేంద్రవరము }
1—11—1954 }

ధావరాజు వేంకటకృష్ణారావు

—

ద్వితీయముద్రణ పీఠిక

సంస్కృత వాఙ్మయమునందుఁ గాని యాంధ్ర సాంస్కృతమునందుఁ గాని చరిత్రములు లేవనుట సత్యమునకు దూరము గాదు స్వీయచరిత్రములమాట చెప్పనక్కఱు లేదు గీర్వాణభాషలో వ్యాచరిత్రము, కావంబరి యను రెండు మహావచన రాయములు వ్రాసి 'వాణోద్భిష్టమణిగత్సవ్యమ్' అని ప్రఖ్యాతిగాంచిన బాణమహాకవి తన వ్రాసిన వ్యాచరిత్రపత్రి చరిత్రము లదియించి యందు మొదట తన చరిత్రము కొంత వినియించెను అది పేరుకు చూత్రమే స్వీయచరిత్రము గాని నిజముగా నట్లేది గాదు ఏం యున్నది మహాద్భుత మహిమంతరము నసాధారణముల వ్రాసెను, సత్యయోక్తులతోతన వింకియున్నది దిద్దరామహాకవి తాను వినించిన 'విక్రమాంకదేవ చరిత్రము' అను వ్యవహారమునఁ బుట్టుకను చిన చరిత్రము కొంత వినియించెను అదియు నాత్మకథ యని పదియుపదకు పేరు లేనట్లేమున్నది అంధ్రమునందు నాద స్వీయచరిత్రములు వ్రాసెననేను ఆంధ్రసాంస్కృతలక్ష్మికి సుపర్యాయములు, నాటకములు, ప్రవాసములు, జీవచరిత్రములు, ప్రకృతికావ్యములు, నవలలు మొదలుగల ననేక మాలలంబరముల నమర్చించి తెలుగువాడునకు నవీన యుగరత్న యని ప్రసిద్ధి పడసిన రామబాహుళ్య కందుకూరి వీరేశలింగమహాకవి యాంధ్రవాఙ్మయదేవికి స్వీయచరిత్రమును అష్టమయాభుతమును గూడఁ దెచ్చి పెట్టి యాచరిత్ర దీర్ఘ భన్యఃకయ్యెను ఈ స్వీయచరిత్రమునందు వీరేశలింగ మహాకవియని జీవితచరిత్రము గాక యాచారములందు యాచారములు, కట్టుబాటులు, న్యాయ స్థానముల వ్యవహారములు, దేశస్థితి మొదలయినవెన్నో కేటతెల్లముగఁ దెలియును అందుచేల నిది యాంధ్రదేశముమొక్క సాంఘికచరిత్రమని చెప్పవచ్చును మహా పీఠిక, చార్యబాహుళ్య, ఆస్తికమతావలంబకుడు, సంఘసంస్కర్త, వచనరచనా పితామహుడు శరాధితి గ్రంథకర్త మహాదారి, మహాకవియైరి వీరేశలింగ మహామహాని చరిత్రమును నాంధ్రదేశమున జనించిన ప్రతిభురుషుడు ప్రతి శ్రీయుఁ జెప్పె యందుగల పంపలరొంది నిలదొమ్ము నేర్పకొని భన్యంగుమరుగాక అంధ్రమునందు నెవరినన్న నాటకములకన్న, దేవులును సంఘములను స్తుతించి మహారాష్ట్రములకు మార్గదర్శకమైన మహామహాని యుద్ధమచరిత్ర మునే దేశమునకు, జాతికి, మహారాష్ట్రము జేయునన్నమాట పాఠకలోకము

విషయ సూచిక

మొదటి భాగము

క్ర.సంఖ్య	విషయము	పుట
1	మొదటి ప్రకరణము - బాల్యదశ	1
2	రెండవ ప్రకరణము - విద్యార్థిదశ	22
3	మూడవ ప్రకరణము - ఉపాధ్యాయత్వ ప్రతిపత్తి	66
4	నాలుగవ ప్రకరణము - శ్రీ పునర్వివాహ సంస్థ	140

రెండవ భాగము

1.	మొదటి ప్రకరణము - పురమండిరానిక నిర్మాణము	1
2	రెండవ ప్రకరణము - గ్రంథకర్తత్వదశ	138
3	మూడవ ప్రకరణము - విశ్రాంతిదశ	207
4	నాలుగవ ప్రకరణము - అసహాయదశ	407

మిమివకుండుగాక ఈ పుణ్యచరిత్రుడు చూపినదారిని నేటికప్పుడు, సంస్కర్తలు, మహాపురుషుని నడిచి, యువమోగకరములైన తమ జీవితచరిత్రములను వ్రాసి, చేతిమీదపై తాము తరించి తోడి మానవులను తరింపఁ జేయుచుచుగాక !

ఈ స్వీయచరిత్రము మొట్టమొదట విజ్ఞానచంద్రికామండలివారు ముద్రించి ప్రకటించిరి ఆ ప్రచురించియు విక్రయింప బడిపోవుటచేతను, జను లీ గ్రంథము ఇంక లభ్యునని ఎదుమాటు వ్రాయుచుండుటచేతను పీఠేశలింగము ఎంతులుగారిచే నెల కొల్పఁబడిన హితవారిడీనమాజి మి రెండవ ముద్రణమును జేయించి ప్రకటింపఁ గలిగినది ఈ గ్రంథమువలె మొదటిభాగమును ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాపీఠమువాడు పి. ఏ శరగతికిఁ బఠనీయగ్రంథముగా నిర్ణయించినందుకు హితవారిడీనమాజిమువాడు విశ్వ విద్యాపీఠమువారికిఁ గృతజ్ఞులై యున్నారు

రాజమండ్రి, }
1922—1—37 }

చిలకమర్రి లక్ష్మీనరసింహము,
పీఠేశలింగ మహాశయుని శిష్యుడనైనాను

అ వ తా రి క

ఎనిచేసి చూపవలయునన్న చింతయేకాని ననుగూర్చి నేను చెప్పకోవలయు నన్న యభిలాషము మొదటినుండియు నా కంతగా లేకుండెను 1888 - య సంవత్సరమున వేసవికాలపు సెలవులకు ముందు నా ప్రాణమిత్రులయి యుండిన జననరాజు గవరాజుగా లొకనాఁడు నాయొద్దకువచ్చి యింగ్లీషుభాషలో నా జీవితమును తాను వ్రాయ నుద్దేశించుకొన్నట్లు చెప్పి దానికిఁ గావలసిన సాధన సముదాయమును తన కియ్యవలసినదని నన్నడిగిరి నేనాయన యుక్తమమును త్రోశ్చాహవజునక “కావ్యన కాసాది లోగపడలచే దుర్బలశరీరుఁడనయి యున్న నేను చిరకాలము జీవించననియు, దృఢగాఢ్రులయియున్న మీరు చిరకాలము జీవించురు గనుక నా మలకాసంఠరమున నా జీవితచరిత్రము వ్రాయఁదగినదిగా తోచినపక్షమున నప్పుడు వ్రాయవచ్చుననియు” చెప్పి, నా మిత్రుని నప్పటి ప్రయత్నమునుండి దురలించితిని ఈశ్వరిచిత్రి మెవ్వరి కిని దులపిగాహమైనది ఏమిమాయయోకాని వ్యాధి బాధితిమగుచున్న దుర్బలకాయము గల నేనిప్పటికి నీ ప్రకారముగానే యుండఁగా, దృఢకాయముగల యాకఁడే యల్ప కాలములో నాకస్మితముగా నకాలమరణము పాలగుటచే నాచిని జీవచరిత్రమును నేనే వ్రాయవలసిన యవస్థ నాలుగు మాసముల లోపలనే తటస్థమయ్యెను తరువాత కొన్ని నలవత్సరములకు మా ముద్రాళాలలో కార్యవిర్యాహకుఁడుగా నుండిన తోలేటి వేంకట సుద్ధారావుగారు నాకు తెలువకయే చా చరిత్రము నొకదానిని వ్రాసి వేసవికాలపు సెలవులలో నేను చెన్నపురికిఁబోయి యుండినప్పుడు 1894 - య సంవత్సరమునందు మా ముద్రాళాలలోనే దానిని ముద్రింపించెను అటుతరువాత కొన్ని సంవత్సరములకు నేను చెన్నపురి వివాసముగా నేర్పఱచుకొని యచ్చటనున్న కాలములో నా మిత్రు లికిఁబలు స్వీయచరిత్రమును వ్రాయవలసినదని నన్ను విప్పింధవఱునఁ జొచ్చిరి వారి విప్పింధమును మానువుకోఁజాలక నా కంతగా విష్టము లేకపోయినను 1903 వ సంవత్సరమునందు స్వీయచరిత్రమును వ్రాయ నారంభించి వ్రాసినదాని నెప్పటికప్పుడే 112 పేజీలు మా చింతామణి ముద్రా యంత్రములోనే ముద్రింపించితిని ఇంతలో నన్ను త్రోవహవజు యు విప్పింధవఱుచుచు వచ్చినవారిలో ముఖ్యులయిన నా మిత్రులు

నీ నై చింతామణికాష్ఠిగారు చెన్నపురిని విడుచుట తటస్థించినందున వారి పోకతోనే నేనును నా పూరిన పని వప్పటికి విడిచితిని. అయినను ముద్రితమయిన పుస్తకభాగమును నా మిత్రులనేకులు చూచుట తటస్థించెను వారు గ్రంథమును ముగింపవలసిన దని పలుమాటలు నన్ను కోరుచు పచ్చిరికాని యప్పటికాలానుననేయని వారితో చెప్పి తప్పించుకొనుచు వచ్చినను పనికిమాత్రము పూనక స్వాభావిక మాంవ్యముచేత స్వశ్శబ్దచేయుచు వచ్చితిని ఇట్లుండఁగా నా స్వీయచరిత్ర భాగమును చదివినమిత్రులలో నొక్కరగు కే వి లక్ష్మణరావుగారు నా స్వీయచరిత్రమును తమ విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలలో ప్రచురము చేసికొనుట కనుజ్ఞ యియ్యవలసినదని నన్నడిగిరి ఆలాగు ననే చేసికొనవచ్చు నని నేను నా నమ్మతిని దెలిపితిని అంతట వారు వెంటనే కాము ప్రచురింపఁబోయెడు పుస్తకముల వట్టికలో నీ పుస్తకమునుగూడ చేర్చి ప్రకటించిరి అది చూచి యిట్లేల త్వరపడి ప్రకటించితిరని నేను వారివడుగఁగా నిట్లుచేసి కొందర పెట్టినంగాని మీరు పుస్తకమును వ్రాయఁబూనరని యట్లు ప్రకటించితిమని వారు నమాదానము చెప్పిరి అందుచేత నిప్పుడు ప్రకటించఁబడినదానిలో విశేషభాగమును కడచిన వేనదివాలములో నేను బెంగళూరిలో వ్రాయవలసిన వాఁడనై తిని కొంతపఱుకు వ్రాసి విడిచిన పుస్తకమును నాచేత మరల వ్రాయించుటకు కొంకులయినందున వారి యెడల నేనెంతయు కృతజ్ఞత గలవాఁడనయి యున్నాను ఈ గ్రంథమును నేను ప్రత్యేకముగా నా గ్రంథసంపుటములలో నొకదానిగా ప్రకటించఁదలఁచియున్నవాఁడ నగుటచేత దీనిని పునర్ముద్రణము గావించుకొను స్వాతంత్ర్యమును విజ్ఞానచంద్రికా మండలివారి కియ్యక నాకే యుంచుకొన్నాఁడను అందుచేత నీసారి తమ చందా దారుల కియ్యవలసిన పుస్తకముల నచ్చొత్తించుకొనెడి యీ కూర్పునకుఁ దక్కవారికి నేనుస్వాతంత్ర్యమేదియులేదు అయినను పూర్వనాగరికుల కంతగా రుచింపని నా స్వీయచరిత్రమును రెండవసారి ముద్రింపవలసిన యావశ్యకముండునో లేదో చదువరుల యాచరణమును బట్టి ముందు చూడవలసియున్నది

తెలుఁగుభాషలో స్వీయచరిత్రమును వ్రాయఁబూనుకొనుట కిదియే ప్రథమ ప్రయత్నము ఇట్టి స్వచరిత్రమును వ్రాయుటలో చితరగ్రంథరచనములోనున్న నావి శంభు నెక్కువకష్టములు కానవచ్చుచున్నవి తన్నుఁగూర్చి కాను వ్రాసికొనునప్పు

దీక్షర ముఖముజూచి సత్యమునే చెప్పఁబూనినను నమకాలపువారది యాత్మస్తుతి
గానో పరవిందగానో చేకొని యన్యదా భావించవచ్చును ఒకానొకప్పుడు పరులను
గూర్చి యస్రియములగు సత్యములను వియలుపఱుపవలసి వచ్చినప్పుడు వారికిని
వారి మిత్రులకును బంధువులకును మనస్తాపము కలుగవచ్చును అయినను పాద్యమై
నంతఃపఱ కన్యల మనస్సులకు నొప్పి కలిగించెడు విషయముల ననావశ్యకముగా
నిందుఁజొప్పింపమానితిని గాని కొందఱినిగూర్చి మనస్సున కింపుగాని విషయము
లవివార్యముగా వ్రాయవలసివచ్చినందున తెంతయు చింతిల్లుచున్నాఁడను పహృద
యాదు నా యెడల సదయహృదయులయి యిందు పొడకట్టు ప్రమ ప్రమాదఃపిక
దోషములను సుహృద్భావముతో నుపేక్షించి నన్ను మన్నింతురుగాక :

రాజమహేంద్రవరము.

15-వ డిసెంబరు 1910

}

కందుకూరి వీరేశలింగము.

శ్రీ వరప్రహ్లాదవచనము

ఈ శ్వర ప్రార్థనము

ఓ వరప్రహ్లాదా ! ఓ దయాసత్యదర్శనరూప ! ఓ సుజనహృదయ ప్రమోద
నందాయనా ! నీకు నమస్కృతము మిత్రులనేకుల ప్రోత్సాహముచేత నేనిప్పుడొక్క
దుష్కరకార్యమును బైచి వేసికొని, ఏకత్కార్యనమంతన విర్వహణక క్తికొఱకు

“కక్క ప్రార్థనమును
సిద్ధివి గావింపుము,
యెంతో కష్టము
నప్పటికష్ట మింతంత
చరిత్రమును తెప్పు
నాత్మజ్ఞానాప్రయోగ
చరిత్రమును వ్రాయఁ
ముఁ జొరకుండును
దూరము చేయుము
పుము భవత్ప్రీత్యర్థ
కుండెనట్లు నా చిత్త
క నైన నా జీవనచరి
త్రోయినను, మమల
ను కూడ నభివృద్ధికి
కచరితము నహితము

మొదటి భాగము

స్వీయ చరిత్రము

అక్షరము

మొదటిప్రకరణము — బాల్యదశ

క్రీస్తుశకము 1848 మొదలుకొని 1860 వ సంవత్సరము వఱకు

భరతఖండమునందలి పురాతనము లయినపట్టణములలో నొక్కటియై, రాజరాజనరేంద్రాది చాళుక్యచక్రవర్తులకు రాజధానియై, ఆంధ్రకవితా కల్పలత కాలపాలయి, నన్నయభట్టారకాది కవిగ్రామములకు వాసభూమియై, గోదావరీతీరమందు సర్వవిధములఁ బ్రసిద్ధిశక్తియున్న రాజమహేంద్రవరమునందలి యస్కంధి తామసోద్భవమైన న్యగృహమునందు కీలకనామ సంవత్సర చైత్రశుద్ధత్రయోదశీ భానువారమునాడు (అనగా క్రీస్తుశకము 1848-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 16-వ తేదీని) సూర్యోదయానంతరమున మూడుగడియలకు నేను జననమొందితిని. మాయిల్లు రాజమహేంద్రవరములో నున్న పెద్ద యిండ్లలో నొకటి. దానితో సమానమయిన యిండ్లుపట్టణములలో రెంటిమాటికంటె వధికముగా లేకుండెను. నా పెదతండ్రిగారు నేనును సమభాగములుగాఁబుచ్చుకొన్నను, నాపాలికి వచ్చిన యర్థభాగమే రాజమహేంద్రవరములోని బహుగృహములకంటె మిక్కిలి పెద్దదిగా నున్నది నేను బస్కించినగది నాపాలికి వచ్చిన మేడయింటిలోనే యుండి నావిధిసము లోనే యున్నది. అగడికిని మాగృహములోని యొక చానడికిని నడుమఁ గలగోడను దీసివేసి యేకముగా నొకవికాల భోజనశాలనుగా మార్చి మే మిప్పుడు దానిని భోజనగృహముగా వాడుకొనుచున్నాము. నా రాజశేఖరచరిత్రమునందలి రాజశేఖరుడు యాని గృహవర్తక మించుమించుగా మా గృహవర్తనమే. పూర్వార్థిత

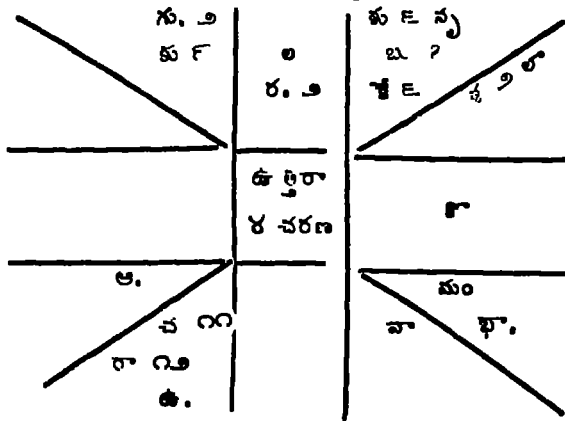
మైన యంత వికాలభవనమును గలిగియుండుటయే కొంతవఱకు మా పూర్వ టున్న కస్థితిలో నున్నవారిని తెలుపవచ్చును. ఆగృహరాజము నుగట్టించిన మూతాతగాడు మహాసుప్రసిద్ధులయి కొంత కాలము సంస్థానాధిపతులయొద్ద దివానుగా నుండిరి. మా పూర్వులు సహితము సంస్థానాధిపతులును “జేశ పాండ్వా”లును నయి పెక్కు కావ్యములను ముఖ్యముగా శైవగ్రంథములను గృతుల వదిలవారయి యుండిరి. స్వయోగ్యత లేకయే పూర్వుల గొప్పతనమునుబట్టి తమకు గౌరవము కలుగవలయునని భావించెను మనీషికోటిలోని వాఁడనుగాక పోవుతచేత వారి యుత్కృష్టతను వర్ణించుటకు నే నిందుఁబ్రయత్నించును మూతాతగారగు వీరేశలింగముగాడు మిగుల ధర్మాత్ములనియు, భూదానాదులు చేసి కీర్తిపడసినవారనియు చెప్పటమార్చి మిప్పటి కథాంశమునకుఁ జాలియుండును. అయినను నాబుద్ధిచాపల మేమోకాని మూతాతగారి ఖ్యాతినిగూర్చి స్వానుభవమువలన నే నెఱిగిన యొక చిన్నయంశము నిచ్చట సంక్షేపరూపమున నైనను జెప్పచూసఁజాలకున్నాను. ఇరువది యైదుగువత్సరముల పాయువును నేను ధవళేశ్వరములో నాంగ్లోజేశభాషాపాఠశాలకుఁ బ్రధానోపాధ్యాయుఁడనుగా నుండి మింకువే నవికాలములో నాగుహపాఠియు బాల్యగుఱుఁడును నగు నొక మిత్రునిఁ జూచుటకయి కాకినాడకుఁ జోయి యచ్చటినుండి పడవలో నెక్కి మరల వచ్చుచుంటిని. అప్పుడు కాకినాడకాలువలోఁ దగినంతసేదు లేదు. పడవవాండ్రంతో ప్రయాసపడి మోకాలిలోఁను నీటిలో పడవ సెక్కుచుండిరి. ఇట్లు పడవ మెల్లగా నొక గ్రామసమీపమునకు వచ్చునట్లు టికి మిట్టచుధ్యాపూమయ్యెను, దుస్సహాయున యెండవేడిమిచేత నిప్పులు చెడుగుచు పడగాడ్పులు వెచ్చగా నొక చెవినుండి యొక చెవికిఁ గొట్టుచుండెను, తీక్షణతపతాపముచేతఁ బడవలోనున్నవారికి తడియాటి నోగిండుచుండెను, అఁకలికి దాళఁజాలక మలమలమాడుచు శిశువులు

విలపింపజొచ్చిరి, సాయంకాలమగునప్పటికిఁగాని పడవ ధవళేశ్వరము చేరునట్లు కనఁబడలేదు. ఇట్టిస్థితిలోఁ బడవవాండ్రను బరిమూలఁగోఁగా వాండ్రు గ్రామములోనికిఁబోయి భోజనముచేసి వచ్చువఱకును పడవ నక్కడ కట్టిపెట్టి యుంచుట కొప్పకొనిరి. మూవారు నన్ను గారాబముతోఁ బెంచి మొదటినుండియు పని చేయనీయకుండుటచే వ్యర్థుడ నైనవాడ నగుటచేత వంట చేసికొనుట యైనను నాకుఁ జేసికాకుండెను. భోజనము పెట్టినచోఁ దాను వంట చేసిపెట్టడనని పడవలోని బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు నాతోఁజెప్పెను. నే నాబ్రాహ్మణుని వెంటఁ బెట్టుకొని నిప్పలు గురియచున్న యాయెండలో పాపుక్రొనుదూరము లోనున్న యాయూరికి నడచి కరణముయొక్క యిల్లుచేరితిని ఆయూరి పేరిష్టకు నాకు జ్ఞప్తికి రాలేదు. ఆయూర నొక్కకరణముయొక్క యిల్లుదక్క వేఱు బ్రాహ్మణగృహము లేదట. ఆయెండలో నట్లో యాగృహమునకు దేహములు చేరనై ది, రామాయణపారాయణము చేయుచున్న గృహపతిని జూచి భోజనార్హమై వచ్చితిమని చెప్పితిమి. వారియింట నింకను భోజనములు కాకపోయినను తాము డబ్బువుచ్చుకొని యన్నము పెట్టువారము కామనియు, ఊరక పెట్టుటకు వలను పడదనియు, ధనముగైకొని భోజనముపెట్టు పూటకూటియిల్లు తమ గ్రామమున లేదనియు, చెప్పి శీఘ్రముగా నింకొకయూరికిఁ బొండని మూకాయన హితోపదేశము చేసెను కొనుటియింటికిఁ బోయి బియ్యము మొదలయినవి కొని తెచ్చుకొనడ మనియు, కొంచెము తావుచూపి పాకముచేసికొనుటకు పాత్రసామగ్రియైన నియ్యవలసినదనియు, మేమాగృహస్థుని వేఁడుకొంటిమి. అతఁడు వలసినచో మృగ్గాయపాత్రములను దెచ్చుకొని యొకపంచను వంట చేసికొనవచ్చునని యనుజ్ఞ యిచ్చెను. అప్పుడేమిచేయుటకును తోచక యాలోచించుచున్న నన్నుఁజూచి కుండలములు వేసికొని యొకపీటమీఁదఁ గూరు

చుండి వాల్మీకిరామాయణమున కర్థము చెప్పుచున్న యొకవృద్ధబ్రాహ్మణుడు “మీయింటిపేరేమి!” అనియడిగెను. “కందుకూరివాడు” అని నేను బదులు చెప్పితిని. “మీపేరెవరు?” అనియాయనమరల పృశ్న వేసెను నాపేరు చెప్పితిని అస్వభావమున మాతాతగారిపేరు చెప్పి ‘మీకాయన బ ధువులా?’ అనియడిగెను ‘ఆయన మాతాతగారే’ యని చుట్టటికమును దెలిపితిని. ఆమాట వినఁగానే యాయన పీటమీదినుండి లేచి నాకపీట వేసి, యతవఱకును నిలువఁబడియున్న నన్నుఁగూర్చుండ వేడికొని, గౌరవముచూపి, మాతాతగారిని బహువిధముల శ్లాఘించి తనకాయన మాన్యమిచ్చి సత్కరించినవార్తను కరణముగారితోఁ జెప్పెను. ఆయన తాను పారాయణముచేయుచుండిన రామాయణమును పీటపైఁ బెట్టి తన గ్రామే లోఁపలికిఁజోయి యేమేమో యేర్పాటు చేసి యయిదాఱు నిమిషముల గో మరలవచ్చి నాయెడల సతిమాతాద్రవ్యమును జూపుచుఁ దానెఱుఁగక చేసిన యవజ్ఞను తమింపుచు నన్ను వేడుకొనెను ఈసభాషణమునకు ఫలముగా మాకు గంటలోపలనే కమ్మని యావునేతితోను గట్టి పెరుగుతోను రెండుకూరలతోను పిండివంటతోను సుఖభోజనము లభించెను భోజనానంతరమున నేనా గృహపతికిని ముసలిబ్రాహ్మణునకును వమస్కారములుచేసి నాకృతజ్ఞతను దెలిపి సెలవుగైకొనిపోయి పడవయెక్కి సాయంతాలమునకు ధవళేశ్వరముచేరి గృహము ప్రవేశించితిని. నేను పుట్టుట కొక్కరంపత్నరము పూర్వమే లోకాంతరగతులగుటచేత నాతాతగారిని నేనెఱుఁగక పోయినను, అటువంటి పితామహునకుఁ జాత్రుఁడనన్న గర్వమీ వృత్తాంతము స్మరణకు వచ్చినప్పు డెల్ల నిప్పటికిని నామనస్సులోఁ గలుగుచుండును.

నావివాహము మొదలైన శుభకార్యములకు ముందెల్లను నా పెదతండ్రిగారు నాజన్మపత్రమును జ్యోతిష్కులకెల్లఁ జూపుచు నుము

హూర్తములు పెట్టించుచు వచ్చినను, జ్యోతిశ్శాస్త్రములోని ముహూర్తజాతక భాగముల యందలి నమ్మకము నాకు చిరకాలము క్రిందటనే చెడినందున నేను స్వతంత్రముగా వ్రాసిన నాజన్మపత్రమును జూచుటకై నను నేనెన్నడును బ్రహ్మముచేసి యుండలేదు. నాజన్మపత్రక నాయొద్దనున్నదనికూడ నేనెఱుంగకుంటిని కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట నొకపనికయి మాయంటనున్న ప్రాంతికాగితములను పెడకుచుండగా నా పెదతండ్రిగారి మామగారయిన బుద్ధిరాజు కనకరాజుగారి చేత వ్రాయఁబడిన నాజన్మపత్రకయొకటి యాకస్మికముగా నాకంటఁబడెను. దాని ఫలవిషయమయి నా కేంతమాత్రమును విశ్వాసము లేకపోయినను సత్యాన్వేషుల విమర్శకయి యుపయోగపడవచ్చునని నా జాతకచక్రము నిఁదుఁ బొందుపఱచుచున్నాను — నేనారంభదశలో జ్యోతిశ్శాస్త్రమునం దత్యంతవిశ్వాసము కలవాఁడ నేయైనను, జన్మపత్రకలలో దీర్ఘాయుష్కతులగుదురని చెప్పఁబడిన

వారనేకు లల్పాయుష్కులగుచుండుటయు, మహాధనాధ్యులగుదురని చెప్పఁబడిన వారనేకులు దరిద్రులగుచుండుటయు, సంతానవంతులగుదురన్న వారనేకులు సంతానహీను లగుచుండుటయు, చిరకాలమునా సిను లగుదురన్న కాంతలు పలువురు కాలవితంతువు లగుచుండుటయు, సముహూర్తములు పెట్టుకొనిచేసిన కార్యములు పెక్కులు భగ్నము

లగుచుండుటయు, చూచుచు వచ్చినకొలదిని నాకీ జ్యోతిషవిషయ మయి యంతకంతకు సమ్మతము తగ్గి లోకానుభవ మధికమయినతరు వాత పూర్ణముగా నశించెను. నా సమ్మతము చెడుటకుఁగల కారణ ములను వివరించుట కిది సమయము కాదు. స్థూలముగా నొక్కయం శమును విచారింపుఁడు మన దేశములో వివాహములకు మంచి ముహూర్తములు బెల్లుకొని వారెవ్వరుండుదు! వసూవకులజాతకము లను బరీక్షించి చూచుకొనక లగ్నవిశ్వమును చేయువారెవ్వరుం దుదు! సుముహూర్తములను బెల్లుకొని జన్మపత్రములనుబట్టి దీర్ఘాయు వ్యంత్రులయినవరుల నేర్పఱచుకొని వివాహకార్యములు నడపునప్పుడు వివాహితలలో లక్ష కొలది బాలవితంతువులే కావలెను! అట్టిచోట్ల నెల్ల జాతకబల మేమగును! ముహూర్తబలమేమగును! జ్యోతిశ్శాస్త్ర విశ్వాసము లేని పశ్చిమఖండ వాసులలోని వివాహములకుఁ బె జ్యోతి శ్శాస్త్రమర్యాద నతిక్రమింపక చేయఁబడు మనలోని వివాహము లేవిషయమున సధికసుఖప్రదములుగా నున్నవి! జన్మపత్రములలో వ్రాయఁబడిన ఫలములలోఁ గొన్ని కాకతాళీయములుగాఁ గలుగుట తటస్థించినను, గొన్నియైనను దప్పిపోవుచుండుటచేత నట్టి శాస్త్రము విశ్వాసయోగ్యమైనది కాదని నాదృఢనిశ్చయము.

పూర్వోదాహృతమయిన మర్పితామహుని నామధేయమును బట్టియు నాపేరినిబట్టియు మాపూర్వులు శైవులై నట్టూహింపఁ దగి యున్నదిగదా! అస్మత్ప్రపితామహునివఱకును మాపూర్వులందఱు లింగధారులయి వీరశైవులయియే యుండిరి. శేవల వీరశైవులగుటయే కాక మాపూర్వులలోని శైవమతోన్నాదు లయినవాడు కొందఱు అధి కారప్రాబల్యమునుబట్టి స్మార్తుల కనేకులకు బలవంతముగా లింగములు గట్టి వారిని శైవమతప్రవిష్టులనుజేసిరి. మాపూర్వులు శైవప్రాచ్యులు లలోని యాఱువేల నియోగికాఖిలోఁ జేరినవాడు. అందుచేత వాడు

స్వాత్మలయిన నియోగులతో సంబంధవ్యములను జేసికొనుచుండిరి. నాముత్యాలగారయిన చంద్రమాళిగారికి స్వాత్మలలోని శ్రీమార్గధారుల (నిలువుబొట్టువారి) కన్య నిచ్చుట తటస్థమైనది. అదంపతులకుదయించిన మత్పితామహులగు వీరేశలింగముగారు వైష్ణవమతాధిమానులైన మేనమామల ప్రోత్సాహముచేతనో మఱి యేహితవుచేతనో తాము లింగధారణమును మానివేసి సుస్కారమునకు మొదట దారితీసిరి. పితామహగతమగుటచేతఁగాఁజోలును వారి పేరింటివాడ నగు నాకును బాల్యమునుండియుఁ దత్సంస్కారవాసన యింనుక సోఁగినది. మాతాతగారి జన్మభూమి యేలూరు. అక్కడనే వారికిఁ బూర్వార్జితములయిన భూములును గృహములును నుండెను. మాయొంటిపేరిబట్టి మాపూర్వు లాదియందు నెల్లూరుమండలములోని కందుకూరుపురనివాసులయి యుంకినట్టును, అరుతరువాత మహమ్మదీయుల కాలములో నుక్యోగధర్మమునుబట్టి యేలూరునకు వచ్చినట్టును, దెలిశువచ్చుచున్నది. మహమ్మదీయుప్రభుత్వముయొక్క క్షీణదశతోనే మాపూర్వులయధికారప్రాబల్యము సహితము క్షీణించినది. తరువాతఁ బ్రభుత్వమునకు వచ్చిన యింగ్లీషుదొరతనమువారు మహమ్మదీయుల కాలములో సంపాదించి మా పూర్వులనుభవించుచుండిన చిన్న జాగీరులను గైకొని వారికిఁ గొన్ని తరములవరకును నుపకారజేతనములనిచ్చుచు వచ్చిరి ఇట్లుపకార వేతనము లనుభవించినవారిలోని కడపటియతఁడు నేను పెద్దవాడ నయినతరువాతనే కాలధర్మము నొందెను. మావారిలోఁ గొండటిప్పటికిని గొన్ని గ్రామములను గలవారయి యున్నాడుగాని యప్పలపాలయి యుండుటచేత వారి ప్రస్తుతస్థితి యంత బాగుండలేదు మా సన్నిహితజ్ఞాతులికొకడు గంజాముమండలములో స్వస్థానాధిపతులుగ నున్నాడుగాని యా సంస్థానము వంశపరంపరాగ తమయినదిగాక యిటీవల సంపాదించఁ బడినదని వినుచున్నాను.

ఆకాలమునందు కాలువలయాధారము లేనందున మావ్యక్త
 త్రములు వానలను కూలముగా కురిసిన సంవత్సరము పండవలసినవిగాను,
 కిరియరి సంవత్సర మొడవలసినవిగాను ఉండెను ఆకాలమునందు
 భూములపైని దొరతనమువారికిఁ గట్టవలసిన పన్నులు చెల్లుటయే
 దుర్ఘటముగా నుడుచు వచ్చెను. అందుచేత భూముల యాదా
 యమును నమ్మకొని స్వస్థలమునందే యుండుట కవకాశము లేక
 మారాతగారు రాజాశ్రయమును బొంది స్వగ్రామమును విడిచి
 రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి కొంతకాలమున కక్కడ మిక్కిలి
 ప్రబలులయి విశేషధనార్జనము చేసి రాజభవన మనఁదగినంత మహా
 సౌధమును గట్టి యుచ్చటనే స్థిరనివాస మేర్పఱచుకొనిరి. అయిల్లు
 వ్యాపించినంత మేరలో దాని కదుటి క్రేణిలో నుత్తరదిక్కున నాటిం
 డ్లును దూచువైపున నైదిండ్లును గలిగియుండుట తద్గృహవైశాల్యాధి
 క్యమును దెలుపును. అయిల్లేట ప్రతి సుఖవాసము చేయుటకయినను
 బాలినదైనను మారాతగా రత్యుచ్చదశలో నున్నప్పుడది చాలక
 యింకను వృద్ధిచేయవలెనని కలపఁదెప్పించి నిలువఁ జేసిరట! వెల్ల
 మున్నచోట నీగలు మునుకునట్లు మనవాఁడొకఁడు మంచిదశలో
 నున్నప్పు డెక్కడెక్కడివోతరములనాటి బంధుత్వములు తెలుపుకొనుచు
 వచ్చి బంధువులొకని నాశ్రయించుట అట్టి చుట్టములతో మారాత
 గారియిల్లు సదా నిండియుండెడిదట! ఇట్లు మహాన్నతదశలో నున్న
 కాలమునం దాయన పూర్వార్జితములయిన భూములను జ్ఞాతులకుఁ
 గొప్పిటిని విడిచివెట్టి తక్కినవానిని విద్వాంసులకు దానము చేసెను.
 ఎల్లకాలమును దినము లేకరీతిగా నుండవు. వెన్నెలదినము లయినతరు
 వాత చీకటిదినములు రాకుండునా! ఆకాలమునందు రాజకీయనియో
 గులలోఁ బరోత్కర్షణసహిష్ణుత సర్వసామాన్యమయి యుండెను.
 చూడువారికన్నులు కుట్టుపట్టుగా నంత గొప్పయిల్లు కట్టుట చూచి

యోగ్యతక యచూయాపడులగు తోడియుక్తులు కొండలు కుతంత్ర) ములు పన్ని కొండెములు చెప్పి తను కపటప్రయోగనైపుణిచేత మాతాతగారిని పనినుండి తొలగి చునట్లు చేసిరట! అప్పుడాయన యాశ్రితభరణమును స్వకుటుంబ భరణమును పూర్వార్జితవిత్తముతోనే చేయవలసివచ్చెను. ఆయన తానార్జించిన ధనమును విశేషముగా నిలువచేసికొనలేదు. బంధుపోషణము నిమిత్తమును దానధర్మములనిమిత్తమును సంపాదించిన విత్తములో విశేషభాగము నెప్పుడప్పుడే యాయన వెచ్చపెట్టెను. అతేకాక తన పెద్దకుమారుని ప్రధమ వివాహమును మహావైభవముతో నడిపి యన్నప్రదానములు భూరి దానములు మొదలయినవానికయి ధనవ్యయ మత్యధికముగాఁ జేసెను. గొక్క మధికముగాఁ జేర్పఁగలుగుట కాయన మొదటినుండియు పెద్దపనులనే చేసినవాడు కాఁడు చిన్నపనితోనే యారఁభించి స్వసామర్థ్యముచేతఁ గ్రమక్రమముగా వృద్ధిచొంది కడపట గొప్పపనికి వచ్చెను అకాలమునఁదలి యల్పసంఘానాధిశులయొద్ద నున్న గొప్ప యధికారులకు నూలుకూపాయిల జేరిమిచ్చుట యిప్పుడు పదివేలిచ్చుట కంటెను గొప్ప అదియట్లుండఁగా వారు ధనకాములుగాక కీర్తికాములయి పండితుల నాదరించియు దానధర్మములు చేసియు విశేష యశోధనమును సంపాదించినారు. ఆయనయొద్దఁ బురాణముచెప్పెడు కాస్తూరియొద్దనే నేను గాళిదాసత్రయమును జదివినాడను. ఆయన యాంధ్రభాషాభిమానము గలవారయి యింట భోజనముపెట్టి జీతము లిచ్చి ననుద్ధులయినవారిని నిలిపి వారిచేత భారతభాగవతరామాయణములను గొన్ని పురాణములను, గొన్ని ప్రబంధములను వ్రాయించిరి. ఆతాటాకులపుస్తకములు గొన్ని నాకాలములోనే శిథిలమయినవి, అచ్చుపడినతరువాతఁ గొన్నిటిని నేనే యితడులకు దానము చేసితిని. అవదలు రా నారంభించినప్పు డొక్కదానితోఁ బరిగ్రహింప

కాదు. ఆయన పని పోయి యార్జనము లేక యున్న కాలములోనే పూర్వమంత వైభవముతో వివాహముచేసిన ప్రథమకుమారునికి కళత్రవియోగము తటస్థించెను. కుమారునకు మరల వివాహము చేయవలెనన్న ప్రయత్నములో నుండగానే యొకనాటి రాత్రి భోజనముచేసి శయనించినతరువాత గుండెలలో నొప్పి వచ్చి తెల్ల వాటునప్పటికి మాతాతగా రాకస్మికముగా స్వర్గస్థులయిరి మరణ కాలమునందాయనకు జననియైన యక్కమ్మగారును, భార్యయైన తామమ్మగారును, శ్యేష్ఠపుత్రుడు వేంకటరత్నముగారును, ద్వితీయ పుత్రుడు సుబ్బారాయుడుగారును ఉండిరి. నేను ద్వితీయ పుత్రుని పుత్రుడను. నా పెదతండ్రిగారికి వయస్సప్పు డిదివదియై డేండ్లు. తమ్ముడన్నగారికంటె మూడునాలుగు సంవత్సరములు చిన్నవాడు. సిరి చచ్చినను చిన్నలు చావవన్న లోకోక్తి యున్నదేకదా! విత్త మంతగా లేకపోయినను సాధారణముగా గొప్పయింటఁ బుట్టిన వారికుండెడు గర్వమును మేము పనినిమిత్తమితరుల నాశ్రయింతుమా యన్న దురభిమానమును మాత్రము మాతండ్రులను విడిచినవికావు. మా పెదతండ్రిగారిద్వితీయవివాహముతో మున్నున్న విత్తముకొంతయు నంతరించినది తరువాత గృహవ్యయములనిమిత్తమయి మాతండ్రులు మొట్టమొదట మాతాతగారిల్లు పెంపు చేయుటకొరకు నిలువయుంచిన కలపను విక్రయించివేసిరి, పిచ్చుట దొడ్డిలోపడమటివైవుది కొంత భాగ మమ్మివేసిరి, అట్లుపైని పెండిబంగారపువస్తువులను విక్రయము చేయసాగిరి. ధనదేవత పలాయనమయిన తరువాత దానిని విడిచి గర్వ మొంటిగా చిర కాలము నిలిచియుండనేరదు. గర్వము తమ్ముడిచి తొలగఁగానే తాము దురభిమానమును విడిచి మాతండ్రులుద్వ్యోగములనిమిత్తము కృషిచేయ నారంభించిరి. అన్నదమ్ము లిరువురును సంస్కృతమునఁ బంచకావ్యములను ముగించిరి, తెలుఁగునందు మించి

సాహిత్యముకలవారయి యొకవిషయమునుకూర్చి చక్కగా వ్రాయుటకును చిక్కవ్రాతనైన నవర్గముగాఁ జదువుటకును సమర్థులయి యుండిరి. ఇంగ్లీషుభాషయందును గొంతజ్ఞానము కలవారయి చదువుటకును వ్రాయుటకును మాటాడుటకును నేర్చియుండిరి. వాదభయలలో మా పెదతండ్రిగారు శోపస్వభావము గలవాడు, మాతండ్రిగారు శాంతస్వభావముగలవాడు. మొట్టమొదట మాతండ్రిగారికి కాకినాడలోని మండలకరగ్రాహికార్యస్థానమునందు శిశువురసంస్థానసంబంధమున స్థిరమైన శేఖశోద్యోగము దొరకినది. మా పెదతండ్రిగారి కప్పుడప్పుడు పరిశ్రావహన కార్యస్థానమునందు యుగ్రతారకాళి యందును నల్పకాలికములయిన పనులగును జెను.

చిన్నతనములోనే మాతండ్రిగారికి మేనత్తగొమారిత నిచ్చి వివాహముచేసిరి. మాతాతగారి చెల్లెలు స్త్రీ శిశువును గని కాలము చేసినందున, పుష్కమ్మ యనెడి యాచిన్నదానిని ముత్తవ యగు నక్కమ్మగారును మేనమామయగు మాతాతగారును పెంచి పెద్దదానిఁ జేసిరి. ఈమె తగదనియు నెదురుమేనటికము కూడదనియు కొందఱు కొన్నియాశ్చేపణలుచేసినను పాటింపక పెంచినప్రేమచేత విడిచి యుండలేకయు జననియొక్క యాజ్ఞను ద్రోసివేయలేకయు వయస్సునం దొక్కయేఁడుమాత్రమే చిన్నదయినను మాతాతగారా చిన్నదానిని తమద్విరీయపుత్రుఁడయిన మాతండ్రిగారికి యిచ్చి పెండ్లిచేసిరి.

ఈదంపతులే నాకు జననీజనకులు, ఆకాలమునం దెల్లవారికిని దయ్యములయందలి విశ్వాన మత్యధికము. స్త్రీలలో నొకప్పుడును దయ్యముపట్టనివా రెక్కడనోకాని లేకయుండిరి. ఎవ్వరికేవ్యాధి వచ్చినను నైదువనియింటికి నూఱుగా ముందుగా భూతనైదువని యింటిలో నోదె చెప్పవని యింటిలో పడుగొప్పుచుండిరి. ఏయింట నేవురునుఁడు

మరణము నొందినను, ఏతరుణి మరణము నొందినను, దయ్యమయి
 తిరుగుచుండు నని స్త్రీపురుషసామాన్యముగా నెల్లవారును నమ్ముచుం
 డిరి. అందులోను మూతిల్లిట్టిపిచ్చినమ్మక మమిగమయినందునఁ దఱు
 చుగా నామె గన్నేనో దయ్యచూవహించి పీడించుచున్నదని భ్రాంతి
 నొంది నిద్రాహారిములు సరిగాలేక శుష్కించి బాధపడుచుండెనట!
 మాతాదిగా యెడతెండఱనో భూతివైద్యులను మంత్రశాస్త్రవేత్త
 లను రప్పించి యికిచ్చి లెన్ని చేయించినను మూరణహామము లెన్ని
 చేయించినను ప్రాంతభూతము విడువఁగానే క్రొత్తభూత మొకటి
 యావేశించుచు వచ్చుటచేత నామె కృశించుచునే యుండెను. కాని
 భూతము లామె నెప్పుడును బూర్ణముగా విడిచిపోలేదట! ఇటువంటి
 దుర్బలయువతిగర్భమున పొందినవాడనగుటచేత శిశుదశలోనహితము
 నేను దుర్బలుఁడనుగానే యుంటి నట! అట్టి నాస్వాభావిక దేహచార్మ
 ల్యమునకుఁ బోదు పుట్టిలోనే దగ్గొకటి పట్టుకొని యప్పటినుండి
 యిప్పటివఱకును నన్న విడవక బాధించుచున్నది. వురిటి దివముల
 లోఁ దాను జేసిన యపద్యదోషము నాదగ్గునకుఁ గారణమని నాతల్లి
 నాతో నెన్నియోసాడలు చెప్పి నేను కానబాధచే శ్రమపడుచున్న
 ప్పడు నన్నుఁగూర్చి పరితపించుచు యెను ఈదగ్గిలుండఁగా నాటునెలల
 ప్రాయమప్పుడు నాకు స్ఫోటకము వచ్చినది ఏబదిసంవత్సరములకు
 మునుపు వచ్చినస్ఫోటకపుమచ్చలు కొన్ని యిప్పటికిని స్పష్టముగా
 నాముఖముమీఁదఁ గనఁబడుచున్నవి. అప్పుడా పాటెంత యుగ్రమయి
 నదిగా నుండెనో చెప్పనక్కఱలేకయే దీనినిబట్టి యెల్లవారికిని విశ
 దము కావచ్చును అప్పుడెల్లవారును నాజీవితముదెస నిరాశ చేసికొని
 రఁట! కన్నులు మూతపడఁగా నొకదినమెల్ల నేను కాలుచేయిసహిత
 మాడింపక నిర్జీవప్రతిమవలె నుంటినట! చచ్చితి ననుకొన్న నే నెల్లు
 మరల బ్రతుకఁ గలిగితి నో తనకే యాశ్చర్యము కలిగించెనని పలు

కుచు నాటనఁ తాఁడప్పుడు నానిమిత్తమయి పడిన మనోవేదనయు
 మొక్కకొన్న మొక్కలును మసూరిరోగము వచ్చినవారిని గూర్చిన
 ప్రసంగము వచ్చినప్పుడు తోడివారితోఁ జెప్పి నన్ను వారికిఁ జూపుచు
 వచ్చెను. ఇటువంటి ప కిమానిన దుర్బలమౌనపునిచేతఁ గూడ గొంత
 పని చేయుపవచ్చునని చూపుటకుఁ గాఁబోలును బరమకృపాభుఁ
 డైన పరమేశ్వరుఁ డామెప్రార్థనల నాలకించి నన్ను భూమిమీఁద
 నిలువ ననుగ్రహించెను నాల్గుగైదుసంవత్సరములప్రాయమువచ్చువఱ
 కును నన్నుఁగూర్చి చెప్పినోవలసిన దేదియు నాకు స్ఫురణకు రాలేదు.
 అన్నమెంతి యెక్కువగాఁ దిన్న నంటిబలియుదురన్న నమ్మకము కల
 దును యజ్ఞానముచేత నాప్రియమీత నన్ను శీఘ్రముగా బలిపింపవలె
 నన్న యుక్తిఁ తతోను నచ్చితోతోను నాకన్న మెక్కువగాఁ జెట్టి నోటి
 లోనిముద్దను మ్రింగకున్నప్పుడు మిరెపుకాయలగుండ నా నాలుకకు
 రాచుచుండుటయు నోటిలోనిముద్ద మ్రింగి కారముచే నే నెచ్చినప్పుడు
 నెత్తిమీద మొట్టుచుండుటయు నందుచేరినోకాని నేడు జరిగిన
 ట్టుగా నామనస్సున దృఢముగా నాటకొని యిప్పటికిని మఱపునకు
 రాకున్నవి. బిడ్డలయందలి యతిప్రేమచేతఁ దల్లు లేప్పుడు నిట్టియవివేక
 కార్యములను జేయకు దుదురు గాక!

నాకు నాలుగేండ్లప్రాయమప్పుడు మాతండ్రిగార్హస్థ్యసలము
 నందు కురుపువేసి కాకినాడలో పరమపదించుట సంభవించినది అప్పుడు
 నాకు మరణమనఁగా నేమో తెలియదు. మాతండ్రిగారి శవమును
 గాని శవమును ప్రేతభూమికిఁ గొనిపోవుటగాని నన్ను చూడనియ్యక
 శృశానవాటికనుండి మా పెదతండ్రిగారు మఱల వచ్చువఱకును
 మావారు నన్ను మఱియొకరియింటికిఁ బంపివేసిరి. నే నింటికి వచ్చి
 నప్పుడు నన్నుఁజూచి మాయంట మన్నవారేడ్వఁదొడఁగుటచూచి
 మొగము చిన్నచేసికొని వారితో నేనును నేడ్చితినేకాని వారేల

యేడ్పడరో నేనేల యేడ్పవలయునో నేనప్పుడేమియు నెఱుంగను ఏడుపు చాలించినతరువాత నేలయేడ్చితిరని మావారి నడిగి వారిని మరల నేడిపించుటయేకాని వారివలన నాప్రశ్నమునకు తర్రమును గానక యీవలకు వచ్చి మావారేల యేడ్పడరని యచ్చట నున్న వారి నడిగితిని. మీనాన్నగారు, పోయినారని యొకరు చెప్పగా 'ఎక్కడకుఁబోయినాడు? మరల నెప్పుడువత్తుడు?' అని నేనెఱుంగని ప్రశ్నలు వేయఁదొడఁగితిని. మాతండ్రిగారిని "నాన్న" యనియు, పెదతండ్రిగారిని "బాబాయి" యనియు పిలుచుట నాకు వాడక. నాకు మాతండ్రిగారికంటె పెదతండ్రిగారివద్దనే చన పెక్కువ. అందుచేత నాకప్పుడు పితృవియోగ దుఃఖము మనస్సున నాటలేదు. నాపెదతండ్రిగారు నన్నెప్పుడను క్రింద దింపక యెత్తుకొని తా నెక్కడికిఁ బోయినను వెంటఁ గొనిపోవుచు, అంగళ్ళవాడకుఁ గొనిపోయి నాకు చిటుతిండి కొనిపెట్టుచుండెడివాడు. ఆయన యొక్కదినము కంటఁబడకపోయిన పక్షమున నేనుబై గ పెట్టుకొని రూయననిమిత్తమేప్పుచుండెడివాడను. మాతండ్రిగారి యుత్తరక్రియలయిన తరువాత మేమండఱమును కాకి నాడ విడిచి రాజమహేంద్రవరము చేరితిమి.

ఆకాలమునందు గోదావరికాలువలు త్రొత్తగా త్రవ్వచుండిరి. అప్పుడు కాలువలపై నధికారము వహించియుండిన యొకనొరవద్ద నాపెదతండ్రిగారికి లేఖకోద్యోగము దొరికినది ఆయన మొట్టమొదట నొంటిగాఁ బోయి కొన్నిమానములున్నమీఁదట కుటుంబమును దన యొద్దకు రప్పించుకొనుటకయి మనుష్యులను బంపెను. మాతాతగారి తల్లి నట్టింటఁ బడి కాలు విఱుంగఁగొట్టుకొన్నందున, ఆమెయొకచో రార్థముగా కోడలామెవద్ద నుండవలసినదయ్యెను. అందుచేత మాతాత తల్లిని మాతండ్రిరిల్లిని గృహమున నట్టెయొంది. మానిమిత్తము వచ్చిన మనుష్యుల వెంట బయలుదేలి యయిదేండ్లవాఁడనయిన నేనును

నాతల్లియు పెదతల్లియు నొకపల్లకిలోఁ గూడుచుండి పోవుచుంటిమి. మాతల్లులు తమయిరువురి నడుమను నన్నుఁ బడుండఁబెట్టుకొనిరి. ఇట్లు కొంతదూరము ప్రయాణము సాగినతరువాత మార్గమధ్యమునం దొక కాలువ దాటవలసి వచ్చెను. అప్పుడా కాలువలో తొమ్ములలోఁను నీరు కాలుచుండెను. లోపలివారికి నీరు సోకకుండునట్లుగా బోయలు పల్లకిని చేతులపై నెత్తుకొని నీటిలో దిగి నడచుచుండిరి. ఆగమయము నందెట్లో నేను నాతల్లిపైనుండి దాటి కాలువలోఁబడి ప్రవాహవేగమునఁ గొట్టుకొనిపోవుచుంటిని. పల్లకిలో నున్నవారు నేను నీటిలోఁ బడుట కనిపెట్టిన లేచు పల్లకిని మోయుచున్న బోయవాఁ డొకఁడు చూచి పల్లకిని విడిచి పరుగెత్తి, యొక్కమునుక వేసి కొంచెము నీరు త్రాగియున్న నన్నుఁ బట్టుకొని పైకిఁదీసి పల్లకిలోని నాతల్లులొప్పగించెను. మృత్యుముఖమునఁ బడి వెలువడినది యీజలగండముతో నిది మూఁడవసారి. ఇట్లన్నిసారులు పరమేశ్వరుడు తన నిర్దేశితకార్యమున కటాక్షముచేత నన్నకాలమృత్యువునుండి రక్షింప ననుగ్రహించుటను నేను బొత్తిగా వ్యర్థము చేయలేదని దీనిం జదువువాడు భావింపఁ గలిగెడు పక్షమున నన్ను నేను ధన్యతమునిగాఁ బరిగణించుకొనెదను.

కొంతకాలము నాపెదతండ్రిగారగు వేంకటరత్నముగాడు రాజమహేంద్రవరములోనే పనిలోనుండిరి. అతఁరాభ్యాసమైన తరువాత నేను మొట్టమొదట మాంబుంటికి మ్నాఱుగజముల దూరములోనున్న గోపాలస్వామి యాలయములో నుండిన యొక చదువులబడికిఁ బంపఁబడితిని. ఆబడిపంతులయిన పులిపాకఅమ్మరాజుగాడు తొట్టిసోటివాఁడగుటచే నాతఁడు ముక్కుతో మాటాడెడివాఁడు. ఆయనయొద్ద నేను నేర్చుకొంటినో నేరిప్పుడు చెప్పలేనుగాని గురుఁడెట్టివాఁడో శిష్యుఁడెట్టివాఁడగునన్న న్యాయముచేత గురువుగారి ముక్కుమాటలు నేర్చుకొన్నానని మాత్రము నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను.

ఆయిన మాటలను జూచి వెక్కిరించుచు వచ్చుటచేత నాకట్టి దురభ్యాసము పట్టుపడియుండును. ముక్కుతో మాటాడుట మానివేయవలసిన దని తరువాత నా పెదతండ్రిగా రనేకపర్యాయములు నాముక్కు పలుపుచు వచ్చుట నాకెప్పటికిని మఱివునకు రాదు. చిన్ననాటి యాముక్కు మాటలు నాకు మఱిగొన్ని సంవత్సరములకుఁగాని పూర్ణముగాఁ బోలేదు. ఏదురభ్యాస మయినను మొదట వచ్చుట సులభముగాని తరువాతఁ బోవుట యంత సులభముకాదు. ఆలోచనలేని బాల్యదశయుండు దురభ్యాసము లవలీలగా నలవడును కాబట్టి బాలురు తా మే దురభ్యాసములను జేసికొనక మిగుల జాగరూకులయి యుండవలెను. ఆరంభదశలో నత్యల్పమయిన దనుకొన్న దురభ్యాసమే కాలక్రమమున బలపడి కొంతకాలమునకు స్వభావమయి కడపట మార్పుకొనుటకెంతో కష్టసాధ్యమగును. బాలురు తోడివారేమి చేయుదురో దానిని దామును జేయు జూతురు. పొడుమును, పొగచుట్టయు నలవాటగుట యీవిధముగానే. ఈయనబడిలో నే నక్షరములును, గుణితమును, ఎక్కములును నేర్చుకొని పుస్తకము పఠియుండును. అల్పకాలములోనే యీయ్యయ్యవాఁడీ చూలోకయాత్రను విడిచినందున తదనంతరము మాయంటికి సమీపమున తిరుమెళ్ళవారిలోపల నున్న సోమరాజుగారి బడికి మావారు నన్నుఁ బంపిరి. గూనివాఁడగుటచేత నీయనను గూడ సోమరాజుగారిని సాధారణముగాఁ బిలిచెడివాడు. ఈయన మొదటి పుతులవలెఁగాక తెలుఁగునందుఁ గొంత పాండిత్యము గలవాఁడయి పిల్లలచేత పెద్దపుస్తకము (పురాణము)ను గూడఁ జదివించి యర్థము చెప్పుచు వచ్చెను నాచేతఁ బ్రథమమున స్థగసహితముగా బాలరామాయణమును నమరనిఘంటువును చదివించిరి గాని యీ సంస్కృత గ్రంథఁతనమావలన నాకప్పడంతగా లాభము కలుగలేదు. అటుతరువాత వాచకమును వ్రాతయుఁ గాక బుక్కిణీకల్యా

ణమును, సుమతీశతకమును, కృష్ణశతకమును, ఆంధ్రహనుగ్రహమును, నాచేత రోకటిపాటగా వల్లెవేయించిరి. నేను వీధిబడులలో నేర్చుకొన్న దతియు సంతే ఇరిటితో దెలుగు చదువు పూర్తియైనదని మా వారు నన్ను బడి మానిపించి రాజకీయోద్యోగమునకుఁ గావలసిన పనిని నేర్చుకొనుటకయి తాలూకా కచేరీలో గ.మాస్తాగానున్న మాంధువులగు పోతరాజు రఘురామయ్య గారియొద్ద నన్నొప్పగించిరి. నేను ప్రతిదినమును మధ్యాహ్నమున మావీధి చివరనే యున్న తాలూకా కచేరికిఁ బోయి యాయన చెప్పిన పని చేయుచుంటిని. ఈప్రకారముగా సంవత్సరమో రెండుసంవత్సరములో వ్యర్థములయినవి ఈకాలముగో దూరి పోనుమాజులుగాకు ప్రాతఃకాలమునందు మాయుటికివచ్చి నాకు రఘువంశమును జెప్పచుండిరి, సాయంకాలమునందు మా పెద్దండ్రుగారే నాకింట్లవత్సరములను, గణితమును, మాటలను నేర్పుచుండిరి. ఆకాలమునందుఁ బరీక్షలు లేనందున, దొరతనమువారికొలుపు నపేక్షించువారు రాజకీయ కార్యస్థానములకుఁ బోయి పని నేర్చుకొనుచు నధికారుల ననుసరించి తిరుగుచుండెడివారు ఇంతలో హిందూదేశ రాజ్యనిర్వహణభారమును తూర్పిడినూ సంఘమువారినుండి లెప్పించి శ్రీమహారాజ్ఞ గారే స్వయముగా వహించిన తరువాత దేశభాషలలోను సింగ్లీషుభాషలోను సామాన్యపరీక్షలును విశేషపరీక్షలును గొన్ని యేర్పఱుపఁబడినవి. ఆటుతరువాత నల్పకాలములోనే 1860-వ సంవత్సరమున మావారు నన్ను దొరతనమువారి మండల పాఠశాల కింగ్లీషు నేర్చుకొనుటకయి పంపిరి.

నే సింగ్లీషు పాఠశాల గోఁ బ్రవేశించునప్పటి కయినను దేహము దృఢపడి కండప్రప్టిఁ గలవాడనై యుండక పెద్దగాలివేసిన నెగిరిపోవు నట్లు నన్నుగా పూదికివుడకవలె నుండెడివాడను ఇట్లుండుటకుఁ

గొంతవఱకు మావారికి నాపయఁగల యరిప్రేమయే కారణమని చెప్పవచ్చును అదిదయచేతనే నాతల్లియుఁ బెదతండ్రియు నాకన్న మును చిటుతిండియు నధికముగాఁ బెట్టి నాజీర్ణాశయమును గొంతవఱకు దుర్బలపఱచినారు, అదిదయచేతనే నా పితామహియు ప్రపితామహియు నన్ను గడప దాటనియక చదువు విషయమున నా తల్లి యొకటిట్లు తిట్టినను నా పెదతండ్రి యొక దెబ్బకొట్టినను జగడమూడి యెత్తుకొనిమోచి నాశరీరమును దుర్బలపరచినారు. అందుచేత నాకప్పు డజీర్ణవ్యాధిచిహ్నములు పొడచూపుటయేకాక పీసనరొగ మొకటి క్రొత్తగా నన్నాశ్రయించినది పడిసెముచేత దినమునకు వేయి రుమ్ములు రుమ్ముచుఁ జెడివాడను ఈపీసనరొగచి ప్రియతముఁడనైన నన్నీవార్ధకదిశయందును విడిచి పోజాలకున్నది. మొత్తముమీఁద మావారందఱును స్వభావదుర్బలమగు నాశరీర మెండ పోకినఁ గంది పోవు ననియు, ఆటలాడిన నలసిపోవుననియు, పనిచేసిన బడలి చిక్కి పోవుననియుఁ దలఁచి, దేహపరిశ్రమమున కవకాశ మియ్యక యాటల కయినను విడువక సదా యిల్లు కడలనియక యేదో వ్రాయుమని యో చదువుమనియో పనిచెప్పి యొకచోట నన్నుఁ గూడుచుండఁ జెట్టుచు వచ్చిరి. నిర్బంధించి చేయుంచుపనియం దెప్పుడను శ్రద్ధాను రాగము లుండవు గనుకను, విరామములేక సదా యొక్కపనినే చేయు చుండుట విసుఁగును బుట్టించును గనుకను, నాకునియమింపఁబడిన పని యందు నేను శ్రద్ధాభువనుగాక యుపేక్షాపరుఁడనై యుత్సాహా శూన్యుఁడనై సర్వదా పనిచేయుచున్నట్లే నటించుచు నెట్లో ముగించెడి వాడను. చదువ నియమించిన పాఠము రెండుమూఁడుసాదలు చదువు నప్పటికే వచ్చినను, వ్రాయ నియమించిన కాగితములు గంటలోనే ముగింపఁ గలిగినను, దినమంతయు చదువుచున్నట్టును వ్రాయుచున్నట్టును నటించుచు, చేతిలోపుస్తకమునో తొడమీద కాగితములనో

పెట్టుకొని మాటల కారంభింపఁజేసివాఁడను, నాతో మాటాడువారెవ్వ రందురేమో వినుఁడు. యథేచ్ఛముగా మాటాడుకొనుటకు బాలురకు బాలురే కావలసియుండుటకదా! మాయంట నితర బాలురులేదు. అందు చేత బ్రథమ బాల్యావస్థలోనున్న నేను బార్థక్యము నెఁడ్చితిమి బాల్యా వస్థలోనున్న నా ప్రపితామహి పడుచు గదిగుచ్చుమువద్దఁ జేరి మెల్లఁగా నామెతో నేవో మాటలు వేయుచుండెడివాఁడను. కాలువిడిగి సదా మంచముమీఁదనే పడుండియుండెడి యామెయు కాలముజరుగక నాతో నేదో పుక్కిటిపురాణము వేసి ప్రొద్దు పుచ్చుకొనుచుండెడిది ఈ ప్రసంగ మధ్యమున మాయమ్మ యక్కడకువచ్చి మేము కథలు చెప్పుకొనుచుండఁగా జూచినపక్షమున, పాతము నుపేక్షించుచున్నందునకు నన్నుఁదిట్టి మాటలు పెట్టినందునకు ముత్తవమీఁద కోపపడి, పోవుచుండును ఆమె దాఁటిపోగానే మరలమేము మాలోకాభిరామానురాగమును మొదలు పెట్టెడివారము. నే నింగ్లీషు నారంభించుటకు ముందే సుభవించిన యామె కైలాసప్రాప్తితో మా బాలవృద్ధకథాకాలక్షేపములు పరిస మాప్తి నొందినవి బ్రాహ్మణాచారానుసారముగ గర్భాష్టమునం దనఁగా నేడవయేటనే నాకుపనఁచునము జరిగినది నేను బ్రహ్మాపదే శమును బొందినది మొదలుకొని త్రికాలములయందును యుక్తసమయమునందు సంద్యావధనము చేయుచు గాయత్రి నంతో శ్రద్ధతో శతపాఠములు ప్రతిదినమును జపించుచుంటి. సహస్రగాయత్రి చేసిన దినములును గొన్ని కలవు. అప్పుడప్పుడు సాయంకాలముల గోదావరికిఁ బోయి యస్తమించుచున్నసమయములో సూర్యున కర్ఘ్యప్రదానము చేసి సంధ్యవార్చి ప్రదోషకాలమున మార్కండేయస్వామి యాలయమునకును వెనుక, వేణుగోపాలస్వామియాలయమునకును పోయి వచ్చుచుండును. త్రిరేఖలుదీర్చి దట్టముగా ముఖముమీఁదను తొమ్ముమీ

దను భుజములమీదను విభూతి పెండ్లకట్టు సవరించి, శుద్ధశ్రోత్రియుని వలె విశ్వగోవి పెట్టి బట్ట గట్టుచు దును. ఒక్కప్రాస్తలును నుపవాసములును నుండి లేకపోయినను, ఏ కాదశివాటిరాత్రి ప్రాస్తపోయినదాక మేలుకొనుటయే కాక యొకరించత్యగము శివరాత్రివాడు జాగరము గహితము చేసినది ఏ వానకాలపు చతువో యింట రఘువంశములో నైదుస్థములు చదివియుండుటచే ను నూని సోమరాజుగారి బడిలో నాంధ్రనామసంగ్రహమును జదివి పురాణముల యర్థమును వినుచు వచ్చుటచేతను గొంచె మర్థజ్ఞానము కలవాడనయి, మాయంటనున్న ప్రాంతితాటాకల పుస్తకములనుదీసి చమప నారంభించితిని ఆకాలము నందు యుద్ధములను గూర్చియు తపస్సులను గూర్చియు చనువుట నా కెక్కవ యిష్టముగానుండెను. ఋషులయొక్క మహిమలనుగూర్చి చనువునప్పుడు వారివలె గలస్సు చేసి మహిమలు సంపాదించవలెనని పలుమాఱు నాకు గుర్తి పుట్టెను. భారతములో నా కత్యంత ప్రിയములగు భాగములు విరాటపర్వములోని యుత్తరగోగ్రహణమును భీష్మతోడకర్ణ శల్యపర్వములును, శ్రీమద్భాగవతములోని సర్వమస్కంధమును దీర్ఘమస్కంధమును నాకు బ్రിയతమములయినవి. మా పెదదిగ్గరిగాఁగి ముగ్గురుబుక్కోళ్ళలో స్థిరమునునపనియయి యాయన గ్రామముగిరములయి ముగ్గురు వచ్చుటచేతి నింట నింటిగా నున్న నాకీగ్రంథపరగాదుల కవక శము కలిగినది కాబట్టి నే నింగ్లీషారంభించుటకుముందే నాకు ఛాదిగనవృత్తి బలియ నారంభించినది. నేను భక్తకడ నగుచున్నాఁడని న నోపించి నాతిల్లి మొదలయినవారు నన్ను నిష్టాపరత్వమునుంకి మరల్పజూడక ప్రోత్సహపఱుచుచు వచ్చిరి. ఎవ్వని కైన నొకవిషయమున నొకన్యూనత యున్నపక్షమున సంతోకవిషయమున నాధిక్యమును గలిగించి యాశ్వరుఁ డాలోపమును

పూరించున . విద్వాంసులు చెప్పదురు. ఈసత్యమును నాదృష్టాంతము చేఁ గొంతవఱకు స్థాపింపవచ్చును. ఆకాలమునందు నాకు దేహబల మెంత తక్కువగానుండెనో బుద్ధిబల మంత యెక్కువగా నుండెనని చెప్పవచ్చును. నాకా పిన్నవయస్సునఁ గల గ్రహణధారణశక్తు లసాధారణములయినవి. అయినను నాకు వానివలన విశేషలాభము కలుగుటకు నుజుగాఁ గొంతవఱకు నష్టియేకలిగినదని చెప్పవచ్చును.

రెండవ ప్రకరణము - విద్యార్థిజీవితము

క్రీస్తుశకము 1860 మొదలుకొని 1870 వ సంవత్సరమువఱకు.

వేదవిశాలపు సెలవులయిన తరువాత రెండవ యర్థసంవత్సరము నందే పాఠశాలలో నేను బ్రవేశించినను సంవత్సరాంతమునఁ బరీక్ష జరుగునప్పుడికి తోడిబాలుర నందఱినిమించి చక్కఁగాఁ బరీక్షయందుఁ దేటి మాతరగతిలో మొదటిబహుమానమును బొందితిని. ఆసంవత్సర మాతస్థితముగా మాపాఠశాలానుందిరము పరశురామప్రీతి యయిపోయినందున నాయగ్రబహుమానపుస్తకము సహిత మన్ని హోత్రునకే యప్పితమయిపోయినది. అప్పటినుండి కడవఱకును పాఠశాలలో నేను బహుమతి పొందని తరగతిలేదు. పాఠశాల కాలి పోయినతరువాత మారతనభవనము నిర్మింపఁబడువఱకును గొంతికాలము పాఠశాల చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలోఁ బెట్టఁబడినది. అక్కడ నేను రెండవ తరగతిలోఁ జనువఁ జొచ్చితిని. అప్పటికే నాకుఁ దెలుఁగు పుస్తకములయం దభిలాష పొందినది. అందుచేతఁ పాఠశాలకుఁ జోయియుండిన కాలమునందుఁ దప్ప మిగిలిన కాలమునందంతటను మాయఁటఁ గల తాటాకుపుస్తకములనే చదువుచుండువాఁగితిని. ఇట్లు తాటాకులపుస్తకములను మరఁగి యింగ్లీషుపుస్తకముల నుపేక్షించుచుండుటమాది పెక్కుతడవలు నాతల్లియు ముత్తవతల్లియు నన్ను నయమున భయమున మందలించి కార్యముగానక మాయంటికి సమీపమునందే వాసము చేయుచుండిన కానుకొలను రామచంద్రుడుగారను పేరుగల మాయాపాఠశాలయొద్దకుఁ జోయి నేనింట నింగ్లీషుపుస్తకములను ముట్టుచుండుటయే లేదనియు నన్ను శిక్షింపవలసినదని

యు నొకనాఁ డాయనను వేఁచుకొనిరి నే నింగ్లీషుపాఠ మొప్పగింపని
దిన మొక్కటియు లేదనియు, నేను నాతరగతిలోఁ బ్రతిపాఠమునందు
ను మొదటివాఁడనుగానో రెండవవాఁడనుగానో యుండు ననియు,
చక్కఁగాఁ జూపుచు నల్లరి యెట్టిదో యెఱుంగవివాని నెల్లుడండింతు
ననియు, అయినను మీవానిమీఁద నిఁకముందొక కన్ను వేసి చూచు
చుండెదననియు చెప్పి యాయన వానిని బంపివేసెను. ఆయన చెప్పి
నట్లు నే నల్లరిచేయుక, అయోగ్యముగాఁ బ్రవర్తింపక, పాఠశాలలో
నుపాధ్యాయులకెల్లఁ బరమవిధేయుఁడ నయి యుండెడివాఁడను,
అది పోనిండు. పయియట్లుభయులలో నెవ్వరు చెప్పినదియు నసత్యము
కాదు. నే నింటికడ నింగ్లీషుపాఠములను జరుపకుండుటయు సత్యమే,
పాఠశాలలోఁ బాఠములఁ జక్కఁగా నొప్పగించుచుండుట సత్యమే,
ఏకసంధ్యాద్విసంధ్యాగ్రాహులకుండు బుద్ధివిశేషము కొంత కలవాఁడ
నగుటచేత నే నింటినుండి పాఠశాలకుఁ బోవుచు నొకసారియో
రెండుసారులో దారిలోఁ బారిమును జూచినంతమాత్రముననే నాకది
ముఖస్థమయి యుప్పటికి తప్పులులేక యుప్పగింప కత్తుడ నగుచుంటిని.
ఇట్లు నాప్రతిభావిశేషమే నా కశ్రద్ధను, సోమరితనమును నేర్పి, యీ
వఱకు నూచించినట్లు కొంతవఱకుఁ నన్నుఁ జెఱచినది. నే నప్పుడు
చదివిన పాఠము నప్పటి కప్పగింపకత్తుడ నగుచుండినను, చదివిన
చదువు దృఢముగా మనసునఁ బట్టక కొన్నిదినము లగునప్పటికిఁ జదు
వనట్టే యుండి మరల మొదటికి వచ్చుచుండెడివాఁడను. ఏకరీతిని స్థిర
ముగాఁ బాటుపడక సోమరిగానుండు నూత్యబుద్ధికంటె నిరంతరము
నేకరీతిని పాటుపడుచు, అనలనుఁడుగా నుండు మందబుద్ధియే లోక
మునకును దనకును నెక్కువమేలును జేయఁగలవాఁడగును. లోకము
నకు మహోపకర్తలయి ప్రసిద్ధికిఁగ్గిన మహాపురుషులందఱును నిరం

తర కర్మశూరులయిన సామాన్యధీశాలులుగాని కేవల ప్రతిభామాత్ర మాన్యులయినవాడుగాదు బుద్ధిపూర్వక కుద్యోగశీలత తోడుపడిన మక్షమున నత్యధిక ప్రయోజకరిము కావచ్చును. నేను గొన్నిసమయములయందు దారి నడచునప్పుడు పాఠములు చదువలేకపోయినను, నావంతు మొట్టమొదటనే రాక యొక్క ద్విజాప్యగించిన తరువాత వచ్చినపక్షమునఁ బాఠము నిర్దుష్టముగా నొప్పగింపఁ గలగెడివాఁడను. చదువనినఁ దెప్పజ్ఱెన నుపాధ్యాయుఁడు మొదటనే నప్పగింపుచునిన యెడల నేను వెంటనే పుస్తకము చేతఁబుచ్చుకొని దిగువకుఁ జోయి చదివి యెడ నిమిషములలోపలఁ దప్పలులేక యొప్పగింపఁ గలిగెడి వాఁడను.

ఈకాలములో నాకుఁ బురాణములు చదువు పిచ్చి యంతకంతకు ముదురఁ జొచ్చినది. విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మశ్రష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి చేసినట్లును, అగస్త్యుఁడు సముద్ర మాపాశనము గొన్నట్లును, కపిలుఁడు దృష్టిమాత్రన సగరపుత్రుల నఱువదివేపుర భస్మరాసులఁజేసినట్లును, తపోమహాత్మములనుగూర్చి చదువుచున్నప్పు డెల్లను నాకుఁ జిత్తోద్రేకము గలిగి నే నెప్పుడు తపస్సునకుఁ బూనుదునా యెప్పుడామహిమలను మించినమహిమలను బొందుదునాయని తహతహపడుచుండును. చెట్టులేని దేశములో నాముదపుచెట్టే మహావృక్షమనఁ బరఁగినట్లు మూఁగులయిన నా యీడుబాలురలో నేనేమో తెలిసిన వాఁడ నయినట్లు పరిగణింపఁబడుచుంటిని. అందుచేత నావెట్టి తూతూలఁ గొన్నిటి నితర బాలుర తలలకుసహిత మెక్కింపఁ గలిగితిని పిన్నులలోను పెద్దలలోనుగూడ నేవెట్టికిఁ దగిన యావెట్టివా రేకాలమునందును నుండకమానదు. ఈ తపోవర్ణన లన్నియు దివాస్వప్నము లనుకోక సత్యములని నమ్మి నేను భ్రమపడి యితరులను నా భ్రమలలోఁ బడవేయఁ దొడఁగితిని. నాభ్రమలో ననాయాసముగాఁ బడినవాడు

నానూనాపాపలయిన రాచర్ల వెంకటరామయ్యగారు ఈ పక్షాన్ని
య్యగారును హోతా వీరభద్రయ్యగారును. వారు ముగ్గురును వయ
స్సుచేత నాకంటె బెద్దవారు. తిపోన హోయొక్క ప్రాశస్త్యమును
వారికి బోధించి, హిమవత్పర్వముమీదఁ దాన్లు చేయునట్లు పథక
మేర్పఱచి, వారిని ముగ్గురిని బ్రయాణము చేసితిని వీరిలో గడపటి
యతఁడు హిమగిరియందలి సంజీవనౌషధములను సువర్ణకరణములక
లను సహిణము గంపాదిపవలయునని యుపదేశించెను. మానసక్షేత్ర
ములయందు నేను నాటిస భ్రాంతిబీజము లంకురించి తీగలు సాగి
యట్లుకొని తలకెక్కి వెట్టులను జేయఁగా, వారల్పకాలములోనే యు
త్సాహమునందు నన్ను మించినవారలు యదిరతిపోమహిమాధ్యులు
కాఁగోరి, ప్రయాణ మెప్పుడెప్పుడిని కాలవిలంబానహిష్టులయి నన్నే
త్వర పెట్ట మొదలు పెట్టిరి. దేహగౌరవ్యమునుబట్టి దూర దేశయాత్రకు
సాహసము చేయలేక హృదయ మిట్టబ్బ లూఁగ నే నిదిగో నదిగో
యని జాగుచేయసాగితిని. ఒకనాటి సాయంకాలమున వారిలో నిరు
వురు నాయొద్దకు వచ్చి రేపే ప్రయాణమని చెప్పిరి. నేను వారివెంట
రాజాలనంటిని. అంతట వారు నాతో మరల మాటాడక, యింటి
వద్దఁ బారిశాలకుఁ బోయెదమని చెప్పి భోజనములుచేసి పుస్తకములు
పట్టుకొని పాకకాలదారి నే తిపోగమనప్రారంభలయి యుత్తరాభిముఖ
ముగా వెడలిరి. సాయంకాలము వేళకు వారిండ్లకు రాకపోఁగా బంధు
వులు వెదక నారంభించి మూడవయతనిని పితాపురమువద్దనే పట్టుకొని
యింటికిఁ గొనివచ్చిరి. విజయనగరము వఱకును బోయినతరువాత
రెండవయతఁడు మొదటియారనితోఁ దగవులాడి మురుగు లమ్ముకొని
తెనుకకుమరలెను. మొదటియతఁడు కొంతదృఢమనస్కుడయి ముం
దుకుసాగి దారిబట్టెమునకయి పెండి మొలత్రాడమ్ముకొని జగన్నాథము

వఱకును జోయి యాత్రచేసికొని పోయినదారినే మరలి వచ్చెను. ఈ ప్రకారముగా నామానసికయాత్రతోను మిత్రుల దేశాయాత్రతోను మా తపోయాత్రావ్రత ముద్యాపన మయినది. అంతటితో నాకుఁ దపశ్శక్తియందలి విశ్వాసము చెడలేదు గాని తపోవనగమ నోత్సాహము మాత్రము భగ్నమయినది.

నా కావఱకే వివాహమునకుఁ గన్యనిచ్చెదమనివచ్చి పలువురు గృహస్థులు తిరిగిపోవ నారంభించిరి. అనేకకన్యలను జూచి తుడకు నాతల్లియు పెదతండ్రిగారును గలిసి యాలోచించి మాపట్టణమునకు రెండుమైళ్ళదూరములో నున్న కాతేరను గ్రామమునందున్న యద్దంకి వారి పడుచును నాకు వివాహము చేయుటకయి యేర్పాటుచేసిరి. వరుడు వధువును వధువు వరునిఁ జూచి తమయిష్టము వచ్చినవారి నేర్పఱచుకొనక తమయావస్థివసుఖదుఃఖములతో సంబంధించిన పెండ్లి యేర్పాటును పూర్ణముగా నితరులకేల విడువవలయునని హిందూ దేశ బ్రాహ్మణాచారప్రభావ మెటుఁగనివారికి సంజేహము తోచ వచ్చును. ఏమో! స్వయంవరణభాగ్యమా! అట్టి మహాభాగ్యము హిందూ దేశములోని బ్రాహ్మణులకు స్వప్నావస్థయందునులేదు. ఒక వేళ ముందెన్నడైనఁ గలుగవచ్చునేమోకాని యిప్పటికిలేదు. మా లోని విద్యావిభూషితులగు మహానుభావులు వివేకదీపమువంక నైనఁ జూడ నొల్లక కన్నులు మూసికొని పూర్వాచారనిహితమునకే నేవ చేయుచు వచ్చుచున్నంతవఱకు మనదేశమున కట్టిపుణ్యము ముందును గలుగదు. పండితపామరభేదము లేక మావారెల్లరును గాచారమునకు దాసులు. ఆచారపితౄచ మావేళించినచో వారికి దయయు ధర్మమును సత్యమును సత్కర్మమును సర్వమును పరిత్యాజ్యములు. పూర్వు లాదియందు బాల్యవివాహమున్న పేరే యెఱిగియుండదు.

వేదములయం దతిబాల్యవివాహమున్నమాటయే మృగ్యము. అస్వా
భావికమైన యీ యతిబాల్యవివాహవీడ యాచారపితౄచారవేదబలము
చేత వచ్చినదేకాని విధివిహితమయినది కాదు. మావాడు వివాహ
నిశ్చయము చేయునప్పటికిఁ బండ్రెండ్రవాడనైన నాకు వివాహో
ద్దేశమే తిన్నఁగాఁ దెలియదు. నాకంటెను నాలుగేండ్లు చిన్నదయిన
నాభార్యకు మొదలే తెలిసియుండదని వేటుగఁ జెప్పవలయునా !
నాకుఁ బదుమూడవయేటను నాగుహధర్మచారిణికిఁ దొమ్మిదవ
యేటను బొమ్మలపెట్టివలె మావివాహముహోత్సవము నడచినది.
పిండివంటలు తినుటయు పాద్యములు వినుటయు వేళ్యలన్నత్యమును
గనుటయు మాకప్పు డాహ్లాదకరములుగానే యుండియుండను సర్వా
సర్థమూలకమయిన బాల్యవివాహమువలన మాకుమాత్ర మసర్థము
లంతగాఁ గలుగక యాశ్వరానుగ్రహమువలన మాదాంపత్యము సం
తోషదాయకమే యయినది. వివాహమయిన గుంపత్యములోపలనే
నాభార్యకు స్ఫోటకము వచ్చెనుగాని యాచెడరోగమువలన నంగపై
కల్యముగాని తిరుగంటి కలి యాడించినట్లు మొగమునిండ గుంటలు
పడుటగాని కలుగలేదు, వివాహమయిన రెండుగుంపత్యములకే నాకు
ను బ్రాణము పోవలసినంతవ్యాధి వచ్చెనుగాని ప్రాణాపాయముకలుగ
లేదు. మా యిరువురకు నిట్టిమాపదలు తప్పట భగవత్కృపాక్షము
వలనఁగాని బాల్యవివాహాభ్యుపహాశక్తియొక్క శుభవీక్షణముచేతఁ
గాదు. నాపెండ్లిలో మావా రేవ్యయములను తగ్గించినను బోగము
మేళమున కగు వ్యర్థవ్యయమును మాత్రము చేయక మానినవాడు
కాదు. వేళ్యలులేకున్న వివాహమునకు శోభయే లేదట ! గృహస్థుల
గౌరవమునకు భంగము కలుగునట ! నలుగురిలో తలవంపునట !
మాధ్యజన్యములయిన యిట్టివిపరీతాభిప్రాయములకు మేరయొక్కడిది !

విత్తమిచ్చి వేడుకకయి వేశ్యలను గొనివచ్చి పవిత్రములయిన యెట్టి శుభ కార్యములను కులటాసాంగత్యముచే నపవిత్రముచేసెడియీదురాచారము రూపునూపెను భాగ్యము భరతఖండమున కెప్పుడుకలుగునో! సంతతిసత్ఫలదాయకమయిన పాతివ్రత్యకల్పనరువృద్ధికి మూలమయిన వివాహాల ధ మెక్కడ? పాతివ్రత్యదివ్యపాదపములచేదమునకు వేరు పురుగు లనఁదగిన వేశ్యా గణల సంబంధ మెక్క డ? నా పెండ్లి కొక్కటి కాదు మావా కొక్కటియు మూడు త్రవారొక్కటియు రెండు జోగము మేళములను బెట్టిరి నా భార్య యుద్ధానికి పట్టాభిరామయ్యగారి కొమారి. ఇల్లి చిన్నతనములోనే కలముకేసినఁడున మేనమామయు కాతేరికరామును నగు వెన్నేటి వెంకటరత్నముగారే యాచిన్నదానిని బొంది నాకిచ్చి వివాహముచేసిరి సంతానము లేనివారయినందునఁ దమ మేనకోడలియం దాయనయు భార్యయుఁ దమ కడుపునఁ బుట్టిన సంతానమునం దుండదానికంటెను నెక్కువప్రేమగలవారయి పెంచిన మోహముచేత పెంపుపోతలఁడు దేలోపమును గలుగనియక దయ చూపుచుండిరి. ఆచిన్నది పల్లెలలోనే పుట్టి పెరిగినదయినను మేనమామగారు బడికిఁ బంపుచుండుటచేతఁ బెద్దినాటికే తెలుఁగు కొంత చదివినది వివాహాదినములలో వేడుకకయి మాయుడుపురి నొక్క చోటఁ గూరుచుండఁబెట్టి మాచేత దుక్కిలేక శ్యామములొని పద్యములను జదివించుట నాకిప్పటికిని స్మరణకు వచ్చుచున్నది వివాహము నిమిత్తమయి క్రొత్తనగలు కొన్ని చేయించినను నాతల్లి నాలుగైదు వందల రూపాయలు వెలగల తననగలను కోడలికఁబెట్టినది. నా భార్యకు జననీజనకులు పెట్టిన పేరు బాపమ్మ యయినను వివాహమయిన తరువాత మాతల్లి యాపేరుమార్చి రాజ్యలక్ష్మియని తనతల్లిపేరు పెట్టినది ఈ ప్రకారముగా ద్వాదశవర్ష పూర్తి యయినతరువాత నేను

బ్రహ్మచర్యాశ్రమమును విడిచి 1851 వ సంవత్సరమునందు గృహస్థాశ్రమమునందుఁ బ్రవేశించితిని.

నా పెండ్లి యయినతరువాత నాపెదతండ్రిగారి భార్యకను. నాతల్లికిని తగవులాట లారంభమయినవి. ఇరువురకును మనస్తాపము లావఱకే యుండినను నావివాహసంతరమునఁగాని యవి రగులకొని ప్రజ్వరిల్లి ప్రకాశము కాలేను ఒకయింట నూలు జుట్టిముకునుగాని రెండుకొప్పు లిముడవన్న సామెత యందులు నెఱిగినదేకదా. ఇద్దఱాడువా రొక్కచోట జేరినచోఁ బనిలేనిపాటగా నేర్పొయ్యకవిషయమున శుష్కకలహములు పొఁచూపక చూసవు. ఇప్పటి మనదేశపు స్త్రీలలో గానఁబడుచున్న యాకలహక్రియత్వమునకు బ్రధానకారణము స్వప్రయోజనపరత్వముచేత దూరఁబోయిన మట్టుబడినవారు తమ తరుణియగుటను విద్యాగంధవిహీనురాండ్రనుగాఁ జేయుటవలన వారి నాశ్రయించియున్న మౌఢ్యభూతానేకరోషమేకాని సహజకోమలమై స్త్రీస్వభావము కాదు. స్త్రీలహృదయము ల్జ్ఞానాధికార బంధురములయి మౌఢ్య మహారాక్షసమప్పరిచాలనమునకు లోబడి యున్నంతవఱకు నానావలగపితౄచము లచ్చటినుండి తొలఁగిపోవు. గృహము మహారణ్యసృశము గాక భూతిలస్వర్ణమువలెను డగోరిన యెడల పురుషులు గృహిణులను విద్యావతులనుగాఁ జేసి జ్ఞానదీప ప్రభావముచేరి నజ్ఞానశీమిరము తొలఁగించి దుద్గుణమరాచార సర్వ శార్దూలసంచారములకు వారిహృదయ కుహరములయందుఁ జోటు లేకుండఁ జేయవలెను.

ఈగృహచ్ఛిద్రములకు మూలకారణ మెవ్వరని యడిగినచో వీరేయని నిర్ధారణము చేయుట సుసాధ్యముకాకపోయినను మొత్తము మీఁద నాతల్లిదే యెక్కువ తప్పిదమని చెప్పవచ్చును. గడనలేని వారిని వారిబిడ్డలను తమధర్తలు పోషించుచున్నప్పుడు వారియెడల

భర్తలెంత యనురాగము గలవారయినను భార్యలుకొంత యనూయ గలవారయి యట్టి యనుపోష్యులయెడ సనాదరము చూపుటయు వారినిజూచి వినుగుకొనుటయు నెంత మంచివారిలోనైనఁ గొంతవఱకు సహజముగా నుండును. నాపెద్దతల్లి యిట్టియనుసహనచిహ్నముల నేమాత్రము కనఁబడినచు నాతల్లి యొచ్చుకొని యూరకుండునది కాకుండెను. తనకుమాడుడు పెద్దవాడయి విద్యాబుద్ధులఁ బడసి సంపాదించిపెట్ట కత్తుఁ జేగువఱకును కష్టములకోర్చుకొని యడఁగి యుండి నెమ్మదిగా కాలము గడపుకోవలెనన్న దూరాలోచనయు శాంతస్వభావమునులేదయి మత్సరమే ప్రధానముగాఁ గైకొని నా తల్లి యితరులు తన్నొక్కమాట యన్నతోడనే తా నితరులను పది మాటలని కలహమునుజెంచుచు స్వతంత్రప్రకృతిని జూపునదిగా నుండెను. నాతల్లి కోపస్వభావమును స్వతంత్రబుద్ధియు వాగ్పాదువ్యమును గలదయినను, దయార్ద్రహృదయమును పరోపకార దీంతయు సత్యశీలతయు ధైర్యశాలిత్వమును పూనిన కార్యమునందలి స్థిరప్రవృత్తియయి నామె కలంకారములుగా నుండెను. అందుచేత నామెక్షీర్ణక్రోధము కలదిగాక యొక వేళ నెవ్వరిమీఁదనైనను దురాగ్రహపడి తిట్టినను, అచిరకాలములోనే యాకోపమునుమఱచి వారిని పలుకరించి వారితో మరల మంచిమాట లాడుచుండును, తనకు విరోధులుగా నుండినవారి కైనను కష్టమువచ్చినయెడల పిలువకయేపోయి తోడుపడుచుండెను, తనకడుపుకట్టుకొనియైనను తనకున్నదానిలోనేయన్నాతురులయివచ్చిన బీదలకుఁ బెట్టుచుండెను. తల్లిగుణములు బిడ్డలకువచ్చుననిపెద్దలుచెప్పిన మాట యనుత్యము కాదుగదా. ఆమె గుణములలోఁ గొన్ని నాకును బట్టుపడినవి. ప్రకృతిచేత నేనును కోపస్వభావము గలవాడనీ, సాధారణముగానే నెంత శాంతచిత్తుడనుగాఁ గానఁబడినను నాకు కోప ఘృతి

శీఘ్రముగా వచ్చును, ఒరులు చెడుపని చేసినప్పుడు నాకు కోప మాగదు, నే నప్పుడు పరుషభాషణములు సహితము పలుకుదును. నే నెన్నియోసాదులు పశ్చాత్తాపపడి యాదుర్గుణమును మాన్పుమని యాశ్వయని ప్రార్థించినను మానవలెనని ప్రయత్నించినను నన్నీ యవగుణము నేటికిని విడిచిపెట్టకున్నది. వయస్సెంత వచ్చినను బుద్ధి యెంత హెచ్చినను స్వభావము మారదు కాఁబోలును! కాఁబట్టియే బాహ్యశత్రువులను వేపురనై నను నిరాయాసముగా జయింపవచ్చును గాని యొక్క యంతశ్శత్రువును నిర్జించుట యతిప్రయాసముమీఁదఁ గాని శక్యము కాదని బుద్ధిమంతు లనేకులు చెప్పియున్నారు.

సీవు కార్యనిర్విగాన మాటకు మాటుమాటాడక మానము వహించి కలహమును జంపివేయవలసినదని యెవ్వ రెన్నివిధముల హితము చెప్పినను నాజనని హితులమాటలు చెవిని బెట్టక తన పట్టిన పట్టును విడువక “కుటుంబద్రవ్యములో నర్థభాగమునకు కర్తయైన కొమారుడు నాకుండఁగా నొరులచేత రోతమాటలు పడుచు వారికి దోసిలియై దై న్యము వహించి యస్వతంత్రజీవనము చేయవలసినగతి నాశీర్షిపట్టినది!” అని వీరాలాపములు పలుకుచు ఖడ్గవాదిని యియి పోరాటమునకు పెనుకంజ వేయకుండెను. ఆహ! మూర్ఖతాపిశాచా వేశపరవశలయి యుండువారికి వివేకముండదుగదా? ఇట్లుకొంతకాలము వఱకు నా పెడతండ్రిగారు తమయోద్యోగ కార్యనిర్వహణాసంతరము సాయంకాల మింటికి రాఁగానే యాయన చెవిని బడునవి తఱచుగా మనస్తాపకరములైన గృహకలహవార్తలుతప్ప మితి యేమియు లేకుం డెను. ఆయన కారణములేని యీశుష్కకలహములను వారించుట కయి నయిమున భయమున సర్వవిధములఁ బ్రయత్నముచేసి చూచెను గాని దీనివలనను కార్యము లేకపోయెను. భార్యపైని కోపపడిన

భార్యకు కోపము, ముఱదల్లిపైని కోపపడిన ముఱదలికి కోపము. ఈ యుభయకోపములకు నడుమ నాయనకు మనస్తాపము. ఇటువంటి విషమసంధిగో భార్యనిర్వాహకులైన గృహాయజమానులకుఁ గలుగు మనోవైకల్య వింతయుతయని చెప్ప శక్యముకాదు. తగవులాడెడి యిరువురును తమదే న్యాయపక్షమనియు తప్పిదమంతయు నెదుటి వారిదే యనియు భావింతురు. అందుచేత వారెవ్వ రెంతచెప్పినను వినక పుడుషుఁ డింట నున్నంతవఱకును లోలోపల రాజుడున్న కోభాగ్నిని పైకి వెడలనీయక మ్రొగి పునః కలహకరణోపాయము నాలోచించుచు నిశ్శబ్దముగా నున్నను, పురుషుఁడీల్లు వెడలఁగానే వెడలఁగ్రక్కి యేదో కారణభావమును కల్పించుకొని వెనుకటి కలహ కథలనెల్ల మరలఁ ద్రవ్వకొని ద్విగుణముగా వాక్కులహమునకు డీకొని నోరు కొప్పియెత్తువఱకును పోరాడి యలసి రాత్రి గృహాయజమాను నకు నివేదింపవలసిన క్రిమమును యోచించుచు నప్పటిహారకుండుడు. ఇట్టి గృహచ్ఛిద్రములు నిత్యకృత్యములయి గృహమరణ్యసకృతమయి నప్పుడు గృహపతికి మనశ్శాంతి యెక్కడిది? గాఢనిద్ర యెక్కడిది? సుఖ మెక్కడిది? నా పెదతండ్రిగారికి నాయందుఁగల ప్రేమమునకు పరిమితిలేదు. అందుచేత నన్ను వేటుపెట్టి యనహాయస్థితిలో నుంచుట కాయన కుమారము నిష్టములేకుండెను. ఆయన నన్నుఁజూచి యెన్ని యోసారులు కన్నుల నీరుపెట్టుకొని దుఃఖంపఁ జొచ్చెను ఎంత దుఃఖించినను నేమికార్యము? కుటుంబకలహమును మాన్పి నెమ్మదిని గలిగించుటకు చరస్థిరహూపమైన ద్రవ్యమును విభజించి యిచ్చి నన్ను వేటుపెట్టుటకంటె నుపాయాంతర మేదియో నాయన మనస్సునకు గోచరము కాలేదు నాచననియు సొత్తు పగచియిచ్చి తమ్ము వేటు పెట్టవలసినదనియే కోరుచుండెను. అదియేయప్పటి కాయనకును యుక్త

మని తోచెను. నా పెదతండ్రిగా నొకసారి భాగములు పంచుటకు వస్తువులపట్టికను వ్రాయవలెనని కూరుచుండి, చేతులాడక కంట తడి పెట్టుకొనుచు కాగితమును కలమును క్రింద బడవైచి గదిలోనికి బోయి మంచముమీఁద బరుండి దుఃఖంపఁ దొడఁగెను. ఈదుఃఖపాటంతయు నాయనకు నామీఁదఁగల యవ్యాజానురాగముచేతనేకాని స్వాధీనమయియున్న సొమ్ము పంచియియ్యవలసివచ్చునన్న విచారము చేత లేకమును గాదు. సొత్తు పంచియియ్యక కలహము లడఁగువాడ కనఁబడలేదు. అందుచేత మరలఁ గొన్నిదినముల కాయన 1862 వ సంవత్సరము ఆగష్టు నెలలో నొకనాఁడు నాభార్య మేనమామను మఱి యొక బంధువునుమాత్రము పిలిపించి వారి నొద్దనుంచుకొని భాగముల పట్టికను వ్రాసి నానగపాలు నాకిచ్చివేసెను నావంతుకు మేడగల పెద్దయిల్లొకటియు, మున్నూటరూపాయల వెలగలపాత్రసామగ్రియు, నాలుగైదువందల రూపాయల పెడిబంగారపునగలును, ఏఁబదియైదు రూపాయల ఋణమును వచ్చెను. అటులేరువార నాపాలికి వచ్చిన గృహములోనే నాజనని నాకు వేటుగ వంటచేసిపెట్ట నారంభించెను. ఇట్లు పృథగ్భాండాలనము చేయుచున్నను, నా పెదతండ్రిగాదు మాకు సర్వవిధముల సాయము చేయుచునేయుండిరి. ఎట్లు చేయుకుండఁ గలుగుదురు? కన్నప్రేమకంటె పెంచినప్రేమ యెక్కువగదా! మేము వేటుపడినట్లు సహిత మితరులకు తెలియకుండవలెననియే యాయన యభిమతము. గృహకలహములచేత తల్లిని, చిడ్డను గొంతకాలము వేటుగ నుంచవలసి వచ్చినదని యాయన యుడిగినవారితోఁ జెప్పుచు వచ్చెను. ఒక కాగితముమీఁద వస్తువులపట్టికనువ్రాసి సంతకములు చేయించుటయేకాని దానిని ముద్రకాగితముమీఁద వ్రాయనేలేదు. దాయవిభాగమున కావశ్యకమైన విభాగపత్రమును వ్రాయలేదు. ఆ పట్టికను నా పెదతండ్రిగాదు తనయొద్దనే యుంచుకొనిరి. ఈవిభాగము

లయినతరువాత కొలఁదికాలములో నేనాపెడతండ్రిగాదుతమయ్యద్యోగ భర్తమునుబట్టి గ్రామాంతరమునకుఁ జొవలసినవారయిరి. అంతటితో తొంటి కుటుంబకలహము లన్నియు నంతరించినవి, కుటుంబయజమా నునకును తదితరకుటుంబస్థులకును గూడ మనశ్శాంతియు నైసర్లిక ప్రేమానుబంధదృఢత్వమును మరలదినదినక్రమమునవర్ధిల్లఁజొచ్చినవి. అవిభక్తుకుటుంబములలో నంతఃకలహము లుద్భవిల్లి యైకమత్యము చెడి సుఖభంగము గలిగినప్పుడు కుటుంబస్నేహమును మరల నెల కొల్పుటకు వేటువడుటయే యుత్తమసాధనము. వేటువేటుగా దూర మున నుండుటచేత నొండొరులతోడ తగవులాడుట కవకాశముండదు. తగవులాట లేప్పుచుండవో యప్పుడే యావజుకు శోషిల్లి ప్రాణావశిష్ట మయి యుండిన స్వాభావికస్నేహాలత నిర్మూలముగాక పురుగుజ్జీవనము నొంది యల్పకాలములోనే తలయెత్తి కాలక్రమమున కొనలుసాగి వర్ధిల్లి ఫలప్రదమగును. కలిసియుండినప్పుడైకమత్యమును బరస్పరాను రాగమును లేనివా రనేకులు విభక్తులయినతరువాత బహుకుటుంబము లలో మరల నన్యోన్యమైత్రిని బడసినవారయి పరస్పరసహాయలయి సుఖించుచున్నారు. నాభాగమునకు వచ్చినయిల్లు చెన్నపురివంటి స్థలములో నుండెనేని నెలకు నలువది యేఁబది రూపాయలయిందై రాఁ దగినదైనను, రాజమహేంద్రవరములోగహిత మిప్పుడాయింటిమీఁద మానమునకు పదునేనురూపాయలు వచ్చుచున్నను, ఆకాలమందు నాలుగు రూపాయలుమాత్రమే వచ్చుచుండెను. అప్పుడు నాలుగు రూపాయలతోనే బీదకుటుంబములు సుఖజీవనము చేయవచ్చును. ఆకాలమునందు భోజనపదార్థము లన్నియు మిక్కిలి చౌక, ఒక్క రూపాయ యిచ్చిన నిప్పుడు వచ్చువానికంటె నాలుగురెల్లెక్కువగా వచ్చుచుండెను. నాపాలికివచ్చిన యొక్కఱుమాలిన వసువు లేవేవో

యన్నివేసి నాతల్లి మాతృవల సప్తజే తీర్చివేయుట. ఆమె ముగ్ధులు
తడువారసహితము పదిహేనాడైనను ముగ్ధులును జేయలేదు.
ఆమె గృహకృత్యనిర్వహణమునందు మిక్కిలి సమర్థురైనది, ఒక్క
రాగి కాసైనను వ్యర్థముగా నెప్పుడునువ్యయింపెట్టలేదు, సమస్తవిషయ
ములలోను ముఖిలోపము కలుగకుండ మితవ్యయము చేయుచుండెను.
తన కడుపుకట్టుకొనియైనను నాకేలోపమును గలుగకుండ సన్నవస్త్రాదు
లకు జరపుచుండెను. నాతల్లి మిక్కిలి యభిమానవంతురా లగుటచేత
సాయముచేయుడని యెప్పుడు నెవ్వరి నడుగ నొల్లకుండెను. మాతం
దత్యంతప్రేమముగలిగి మేనమామకుమాదుడైన తన బావగారనిసహి
తము తోడుపడుమని యామె యడుగలేదు. ఆయినను మాపెనతండ్రి
గారు తమవంతు గృహముమీఁద వచ్చిన యద్దెనుగూడ వ్రస్తకముల
నిమిత్తమును విద్యనిమిత్తమును నాకేయిచ్చుచుండిరి, ఇదిగాక యప్పు
డప్పుడు మాకు కొంతధనసాహాయ్యమును సహితము చేయుచువచ్చిరి.

ఈకాలమునందు నేను జేసిన యకార్యమొకటి కలదు. అది
నామనమ్మ నెంతోకాలము బాధించుచుండెను, నాతల్లిని మోసపుచ్చి
నేనుజేసిన నాచిన్నప్పటి మోసకార్యమునకై నేనుపలుమాఱుతాప
పడితిని. దీనిని జనువుబాలుకు నాదు శ్రేష్టవలన బుద్ధితెచ్చుకొని తా
మట్టివంచనము నెప్పుడునుజేయక బాగరూపలయియొండ నేర్చుకొనుట
కనుకూలమనునన్న తలంపుతో దాని నిక్కడ వ్రాయుచున్నాను. నా
కాండ్రభాషాకావ్యరకనమునం దత్యంత కలిగియుండెననియావటకే
చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మశ్రీ ఓగిరాల జగన్నాథముగా రప్పుడు మూత
నముగా రచించిన సుమనోమనోరంజన ప్రబంధ మంతయు మూడవ
తరగతిలో జనువుకొనుచుండినప్పుడే కాగితములమీఁద వ్రాసికొంటి
నని నాచదువరులు విన్నప్పుడు నాకుఁ జెలుగునందుఁ గల యభి
లాషాధిక్యమును నేలుగఁజెప్పునక్కఱలేకయే తెలిసికొగలరు. ఆంధ్ర

కావ్యములలో నెల్లను ప్రసుచరిత్రము త్రవ్వమైనదని పలువురు చెప్పుచు వచ్చిరి. అందుచేత నాని నేలాగునైనఁ జదువవలెనని నామనస్సవ్వి భూరఁ జొచ్చెను మాయంటఁ గల తాటాకుల పుస్తకములనెల్లను విప్పిచూచితినిగాని వసుచరిత్ర మందుఁ గానరాలేదు. అప్పుడేమి చేయుటకును తోఁచనివాఁడనయి, నాతల్లి నడుచుదునా మానుమనా యన్నసంఘేహముచే షోలాంకోశనమానమఁడనయి కొన్నిదినములు నాలో నేను తలపోసి, తుదకు సాహసముచేసి యొకనాఁడు మెల్లగా నామెను డాయఁబోయి ప్రసుచరిత్రమును కొనిపెట్టుమని దీనముగా వేడితిని. అది నాపాతపుస్తకము కాదని యెఱిగినవయి యామె నా కొరికను చెల్లింపక నిరాకరించెను ఇట్లాశాభంగము నొందినవాఁడ నైనను, అంతటితో నిరాశి చెంది యూరకుండక యేలాగునైనను వసుచరిత్రమును గొని చదువవలెనని నిశ్చయించుకొంటిని. ఎట్లుకొనఁ గలుగుదును! అప్పు డాపుస్తకము వెల నాలుగురూపాయల యెనిమి దగాలు, నాచేత నెనిమిదకాలకంటె నక్కువగాలేవు, నాతల్లి నడిగిన నేమియు నిచ్చుటాడ కనఁబడలేదు, న్యాయమార్గమున సంతరి త్రము నార్జించుటకును నాకప్పు డాధారము కనఁబడలేదు. అందుచేత నా యొద్దనున్న యెనిమిదగాలును తోడనే పుస్తకవిక్రేతచేతిలోఁబెట్టితరుచు వారి నెలకెనిమిదేసియకాలచొప్పున ప్రతిమాసము నిచ్చుచుండుపద్ధతి మీఁద పుస్తకమునుకొని చదువవలెనని నాకప్పుడొక్క దురలోచన తోఁచినది. నెలనెండు నెనిమిదేసి యకాలచొప్పున నిచ్చుచుండుటకు సహితము నా కప్పుడు శక్తిలేదు కాఁబట్టి ప్రతిదినమును వేళకుభోజనము చేసి పాతకాలకుఁ జొవుచున్నట్లు నటించుచు నెక్కడనో కూడుచుండి సాయంకాల మింటికి వచ్చుచుండుటకును, పాతకాలజీతము నిమిత్తమిచ్చెడి యెనిమిదగాలును పుస్తకము నిమిత్తము వ్యయపెట్టుచుండుటకును నిశ్చయించితిని. ఇట్లుచేయుట పాపకార్యమని నాయంత

రాత్రి నన్ను దూషింపజొచ్చెను గాని పుస్తకపఠనాశామహాభూత మింతలో నడ్డపడి నాకు సహాయమయి యుద్ధేకించి, తనసమ్మోహన శక్తిచేత నప్పటికి దాని నోరడచి నిద్రపుచ్చి నాదుబ్బుద్ధిని ప్రోత్సాహ పఱచినది. పుస్తకపఠనాభిలాషము నన్నవివేకిని జేయఁగా నేను వెంటనే పుస్తకవిక్రేతయగు పండిరి మహాదేవుడను వైశ్యునికడకుఁజొయి, నావాంఛను దెలిపితిని నా యతిలాలసత్వమును జూచి కనికరించి, పుస్తకము వెల పూర్ణముగా తీటువఱకును తన పుస్తకవిక్రయశాల లోనే నేను కూడుచూడి దానిని చదువుకొనుచుండునట్లు సమయమేర్పఱచి, ఆయాపణికుఁడు నాప్రార్థన మంగీకరించెను అవఱకు నాయొద్ద నున్న యెనిమిదణలను నాకప్పుడు నెలజీతముకొఱచిచ్చిన యెనిమిదణలును జేర్చి యొకరూపాయ పుస్తకవిక్రయికున కిచ్చి యాతని యొగడిలోనే కూడుచుండి యతికుతూహలముతో పుస్తకమును జమవ నారంభించితిని. నేను పాఠశాలకుఁ జోకుండుట రెండవ నెలలోనే నా సహపాఠులవలన నాతల్లికి దెలిసినది. వంచనము బయలఁబడక చిర కాల మెప్పుడును దాగియుండ నేరను. అప్పు డామె నన్ను పొంద లించి, అడిగినతోడనే సత్యము చెప్పినందుకును జీతమును గొనిపోయి మధురాహారములకయి వెచ్చపెట్టక పుస్తకక్రయమునకు వ్యయపెట్టి నందునకును గొంత సంతోషించి, మిగత సొమ్మిచ్చి నా కాపుస్తక మును గొనిపెట్టి, నన్ను మరలఁ జాతశాలకుఁ బంపెను. దుబ్బుద్ధి పొడమివప్పుడు వేగిరపడి యిటువంటి దురాచరణములయందుఁ బ్రవేశింపకుండ వారించుటకయి బాలుర కిది యొక మహాపదేశ మగుదు గాక! ఈ యపరాధమునకయి నాప్రియజనని పుత్రివాత్సల్యముచేత నన్ను మన్నించి యూరకున్నను, కొంతకాలము నిద్రించియుండి మరల మేలుకొన్న నాయంతరాత్మమాత్ర మట్లు చేయక నిర్దయమయి నన్ను నిందింపజొచ్చెను.

నాయంతరాత్మవలని బాధచేతనే యని చెప్పలేనుగాని యే హేతువుచేతనో యీపని జరిగిన కీర్తికాలములోనే చేసిన నేరమునకు దండనమో యనునట్లు నాకు వ్యాధి యారంభమయినది. ఒక్కసారి భగవన్నామస్మరణము చేసినమాత్రముననే యీజన్మమునఁ జేసినవే గాక బహుజన్మసంచితములయిన సమస్తపాపములును నిర్మూలము లగునన్న యప్పటి నావిశ్వాసమువలన నిత్యమును దేవతాసందర్శన సంస్కరణములు చేయుచుండెడి నాకా యల్పదుష్కృతదోష మప్పుడే పోయెననియే నమ్మకము కలిగెను. అందుచేత సంతరాత్మ నన్ను బాధించుట మానివేసినది అయినను నా వ్యాధిమాత్రము తగ్గక యంతఃకరిత వృద్ధికొండ సాగినది. నాకు శైశవమునుండియు నుండిన దగ్గువకు తోడుగా నజీర్ణాతిసారరోగములుకూడ నన్నాశ్రయించినవి. ఇంగ్లీషువైద్యులును తెలుగువైద్యులునుకూడ బహుమానములు నా కనేకావధము లిచ్చిరిగాని యెవరిమందువలనను రోగ మించుకయు నవారణముకాలేదు శరీరములోని రక్తమాంసములు హరించిపోయి శల్యావశిష్టఁడనై నేను పూచికపుడకవలె నయితిని. వ్యాధి యసాధ్య మైనదని భావించి, నాజీవితాశలేనివారయి తామే మాట దక్కించు కొనుట కిష్టములేక చికిత్స మానుకొని యొకరిలిరువార నొకరుగా వైద్యులందఱు నన్ను చేయివిడిచిరి. నాబంధువులు మొదలగ నెల్ల వాడును నాబ్రతుకునందు నిస్పృహులయి యొక మనుష్యప్రయత్నము వలనఁ గార్యము లేదని దైవపరులయి యుండిరి. ఈప్రకారముగా 1863వ సంవత్సరాంతమునుండి 1864వ సంవత్సరాంతమువఱకును నేను మరణ జీవితములమధ్య నూగులాడుచుంటిని. ప్రీతినిమిషమును మృత్యుదేవత నన్ను నోర వేసికొనిపోవ జూచుచుండియు నేనొక్క కబళమునకై నను జాలనని యేమో విడిచిపెట్టుచుండెను. నేనప్పుడు మృత్యుముఖమునుండి వెలువడి మరల భూమిపై నడుగుపెట్టఁ గలు

గుట నిర్దేశితకజాయమానమైన యాశ్వరానుగ్రహవిశేషము వలననే కాని యావధప్రభావముచేతఁ గాదని చెప్పవచ్చును. ఘననైద్యులు నన్ను విడిచిపెట్టినతరువాత మాయంటి సమీపముననే వాసముచేయు చుండినట్టియు మొదటినుండియు నాకు మందు లిచ్చుచుండినట్టియు గండ్రాపు పెంకన్నగార నెదు వైద్యశిఖామణి నాకు కూరగాయనైద్యము చేయుచువచ్చెను. ఏదైననేమి! వ్యాధిని కుదిర్చినదే దివ్యావధము. తుడ కాయననైద్యమువలననే దేశాస్వాస్థ్యము కలిగినది. నే నక్కడు జీవించుట యితిమానుషమైన పరమాద్భుతకర్మమని యాయన యే పలుమాటు నాతోననుచు వచ్చెను 1865 వ సంవత్సరారంభమున నాకు వ్యాధి నిర్మూలించినను, తరువాతఁ గొన్ని నెలలకుఁగాని జవస్త్వములు గలిగి పారిశాలకుఁ బోవ శక్తుఁడను గాఁకఁటిని అసంవత్సరము వేసవికాలపునెలవు లయినతరువాత దొరతనమువారి మండల పాఠశాలయందు దావటకు విడిచిపెట్టిన మూడవతరగతిలోనే నేను మరలఁ బ్రవేశించితిని నా కప్పుడు గల మేధావిశేషమునుగూర్చి యావటకే నూచన చేసియున్నాను. నే నాటుమాసములే యాతరగతిలోఁ జదివినను సంవత్సరాంతమునందు జరిగినపరీక్షతో నేనేమొదటి వాఁడ నైతిని సంవత్సరపరీక్షలో నాకు వచ్చినసంఖ్య నాతరువాతి వానికి వచ్చినదానికంటె నూటు మెచ్చుగానుండెను. ఇందులకుఁ గారణము పాఠపుస్తకమును నే నొక్కసారి చదువఁగానే యుండలి విషయములన్నియు నాకు ముఖస్థములయి తక్కులమునకు స్ఫురణకు వచ్చుచుండుటయే. సంవత్సరపరీక్షయందు చాతరగతి కేర్పటుపఁబడిన పరమసంఖ్య 860. ఈ సంఖ్యలో మూడవవంతుకు తక్కువ కానిసంఖ్యను తెచ్చుకొన్న విద్యార్థుల నందఱిని పరీక్షాసిద్ధులనుగా పరిగణించి పైతరగతికిఁ బంపి, బాలుకు తెచ్చుకొనవలసినదానిలో నల్పిష్ఠసంఖ్యయైన మూడవవంతును (120) తెచ్చుకొనివారి నందఱిని

మరలబూర్వపురగతిలో నేనుచును దెలివారు, ప్రతిబాలునకునుతని తరగతిలో సంవత్సరముపాడుగునను వచ్చెడిసంఖ్యయంతయు మొత్తము చేసి, అండజిల్ నధికసంఖ్యను దెచ్చుకొన్న బాలుని సంఖ్యకు సంవత్సరపరీక్షాపరమసంఖ్యతో (360) సమానముగాఁ జేసి, తక్కిన వారి సంఖ్యలను యథాభాగములుగా తగ్గించుచుండుదు. ఇట్లు చేసినప్పుడు నావి యాటునెలల సంఖ్యలే యగుటచేతను తక్కినవారివి సంవత్సరసంఖ్య లగుటచేతను నేను నాతరగతిలో తొమ్మిదవవాడ నైతిని. ఈ సంవత్సరాంతసంఖ్యయు సంవత్సరాంత పరీక్షాసంఖ్యయు నొకటిగాఁ జేర్చి యెక్కువసంఖ్య వచ్చిన మొదటి ముగ్గురికిని బహుమానము లిచ్చుచుండిరి ఇట్లుచేర్చిన సంఖ్యమబట్టి యాసంవత్సరము నాతరగతిలో నేనే ప్రథముడనైతిని. అందుచేత నాకోరికప్రకారముగా పయిసంవత్సరమంతయు నాకు జీతములేకుండ విద్య చెప్పనట్లే ర్పాటు చేసిరి. పుస్తకరూపబహుమానము కావలెనో విద్యావేతన రాహిత్యరూప బహుమానము కావలెనో కోరుకొనెడి స్వాతంత్ర్యము ప్రథముఁడుగాఁగృతార్థుఁడయినవాని కుండెను. ఆసంవత్సరము మొదలు కొని పాఠశాలలోఁ జదువుకొన్నంతకాలమును నేను చదువునిమిత్తము జీత మిచ్చువలసిన యావశ్యకమే లేకపోయెను.

నాల్గవతరగతిలోఁ జదువుకొనుచున్న కాలములో నన్నుఁగూర్చి నేను విశేషముగాఁ జెప్పకొనవలసినదేదియు లేదు. తెలివిగలవాఁడ ననియు, పాపభీతియు దైవభక్తియుఁ గలవాఁడననియు, అడినమాట తప్పనివాడననియు, సాధువర్తనముడలవాఁడననియు, సత్యము పలుకు వాఁడననియు, భావిచి పాఠశాలయందలి బాలురందఱు నాయుండతి మాత్రగౌరవము కలవారయి యుండిరి తోడిబాలురకు నాయెడలఁగల యభ్యాససౌహార్దమునకు విదర్శనముగా నొకవృత్తాంతము నిందుఁ బొందుపఱుచుచున్నాను. ఒకనాడు మధ్యాహ్న కాలమున మా

మండలన్యామూఢికామయః పాన్తి మా రీసుదారగాదు పాశశాలను
జూచుటకయి యాకిస్త్రికముగా వచ్చిరి ప్రధానోపాధ్యాయుడాయనను
వెంటఁ బెట్టుకొనిపోయి యన్నితరగతులను జూపినచ్చినతిరువారి దొర
గాదు పాశశాలలోని గొలురలో నెల్లసత్త్వివర్తనముగలవా రెవ్వరో
వారిపేరు వ్రాయవలసినదని విద్యార్థుల కడతీకిని కాగితప్రముక్కుల
నిప్పించిరి. ఎవ్వరిపేరు వ్రాయుదమున యితరులతో నాలోచించుటకు
వారి కప్ప డవకాశములేదు అందుచేత గొలురఁదలును నెవరికిఁ
దోచినపేరులు వారు వ్రాసయ్యుండుగా, ఆకాగితప్రముక్కులనన్నిటిని
పోగుచేసి సుండువ్రాసు బడి నామధేయములను జదివినప్పు డధిక
సంఖ్యగలబాలురు నాపేరువ్రాసినట్లర్పడెను ఎవ్వరిపేరైనను వ్రాయు
మని కోరినప్పుడు బాలురు సాధారణముగా నున్నతవర్గములోని వారిపే
రొకటి వ్రాయుట స్వాభావికము. అట్టిస్థితిలో పై తరగతిలోని వారి
నందఱిని విడిచిపెట్టి విద్యార్థులు ఏగువ తరగతిలోనున్న నన్నుపేర్కొ
నుట వారికి నాయెడలఁగల సదభిప్రాయమును సూచించుచున్నది.
సద్వర్తనముకొఱకై యొక బహుమానము నియ్యఁ దలఁచుకొని
దొరగా రిట్లు పేరులువ్రాయించిరి. ఆబహుమానము నా కేవచ్చినదని
చెప్పవక్కఱయొండదు. అప్రయత్నముగా వచ్చినదగుటచేతను నత్రు
వర్తనమును గూర్చినదగుటచేతను నాకాబహుమాన మిప్పటికిని వధిక
ప్రీతికరమై యున్నది ఆదొరగాదు పదిరూపాయల విలువగల పుస్త
కములు నన్నుఁ గోరుకొమ్మన్నప్పుడు పైతరగతికిఁ గావలసిన పుస్తక
ములను, నిఘంటువు నొకదానిని నేను గోరుకొంటిని అనిఘంటువుపై
దొరగాదు స్వహస్తముతో వ్రాసిన వ్రాతను జూచుకొన్నప్పుడెల్లను
నాకు సంతోషము కలుగుచుండును. అందుచేతనే నాకు బహుమాన
ములుగా వచ్చిన యితర పుస్తకముల నన్నిటిని జోగొట్టుకొన్నను
సద్వర్తనము నిమిత్తము బహుమానముగా నిచ్చుటబసిన యా

విఘ్నేశ్వరుమాత్ర మిప్పటికిని పదిలముగా భద్రపఱచియున్నాను. ఈ దొరగా రింగ్లండు దేశ చరిత్రమును, హిందూ దేశ చరిత్రమును రచించి | ఉపకార వేతనముకొంది యింగ్లండునకుఁ బోయినతరువాత హిందూ దేశమునందుండిన ఘనులవృత్తాంతములు మొదలై నవివ్రాసి యిప్పటి కిని సజీవులయియున్న ప్రసిద్ధపురుషులు. ఈ దొరగాడు మా గోదా వరీమండలములో న్యాయాధిపతులుగా నుండినంత కాలమును సద్వర్తన మునకై ప్రతిసంవత్సరమును విద్యార్థులకు బహుమానము లిచ్చుచు వచ్చిరి. కాని తరువాతతరువాత ధనికులుగాను ప్రబలులుగానుండిన యువర్థులు సహితము విద్యార్థులను ప్రార్థించియు పీడించు యు తమ పేరులు వ్రాయించుకొనుచు వచ్చుటచేత నట్టిబహుమానములయందలి గౌరవ మంతకంతకు తగ్గిపోవుచువచ్చినది. విద్యార్థులు నాయుండిట్లు సడలిప్రాచుముగలవారై యుండినను ఆ కాలమునందు నే నసత్యము నెన్నఁడును బలుకలేదని చెప్పఁజాలను. అప్పుడు నేనాడిన యొక యస త్యమునుగూర్చి యిందు వ్రాయక విడుచుట న్యాయముకాదు. ఆ కాలమునం దిరువదిరూపాయలకు మించిన దొరతనమువారి యుద్యోగ ముల కర్హులనుగాఁ జేసెడిది సామాన్యపరీక్ష యని యొకటియుండెను. అది యింగ్లీషులు తెలుగులు, రెండు వేలువేలుకాఖలు కలదిగానుండెను. విద్యార్థు లింగ్లీషులోఁగానిఁ దేశభాషలోఁగాని, ఉభయభాష లలోనుగాని పరీక్షకుఁ బోవచ్చును. ఈపరీక్షయందుఁగాని సర్వకలా కాలాప్రవేశపరీక్షయందుఁగాని కృతార్థులైనఁగాని యెవ్వరును విశేష పరీక్షలకు పోఁగూడదు. సామాన్య పరీక్షాప్రశ్నపత్రములను జూచి నప్పుడు నాకవి నులభములుగా కనఁబడినందున నాకాపరీక్షకుఁబోవలె నని యత్యంతకుతూహలము కలిగెను అయినను నా యుద్యమమున కొక్క ప్రతిబంధ మప్పు డనివార్యమైయుద్భవజెను. పదునెనిమిది సంవత్సరములు ధూటిసవాడుగాని యాపరీక్షకు పోఁగూడదు. నాకప్పుటికి

పడు నెనిమిది సంవత్సరములు నిండలేదు. అప్పుడు నాకు నాజన్మసంవత్సర మేదో తెలియకపోయినను, నాజన్మపత్రమును నే నెన్నడును జూచియుండకపోయినను, నాకు పడు నెనిమిదేండ్లు దాటలేదని మాత్రము నే నెఱుంగనివాడనుగాను. అయినను శీఘ్రముగాఁ బరీక్షాసిద్ధుడను గావలెనన్న బాల్యచాపల్యముచేత నేను పరీక్షకు పోవుట మానక నావయస్సు పందొమ్మిది సంవత్సరములని కాఁబోలును ప్రార్థనాపత్రమునందు వ్రాసి పంపితిని. ఇంగ్లీషు వైద్యుఁడు సహితము నేను స్ఫోటకపడితి ననియు నావయస్సు పందొమ్మిది సంవత్సరము లనియు నిర్ణయపత్ర మిచ్చెనుగాని యంతమాత్రముచేత నేను దోషినిగాక పోయి. ఆసంవత్సరమే నే నుభయభాషలలోను పరీక్షాసిద్ధుడనై, ఉత్తర సర్కారులలో కృతార్థులైనవారిలో రెండవవాడనై నిలిచితిని ఇట్లు పరీక్షయందు చరితార్థత నొందుటగాని వైద్యపట్టము నందిన రాజకీయోద్యోగి పరీక్షించి పందొమ్మిది సంవత్సరములని నిర్ణయించుటగాని నన్నవృత్తిదోషమునుండి రక్షింపనేరదు ఆకాలమునందు బుద్ధిపూర్వకముగా నాడిన యగత్య మిదియొక్కటియేయని నానమ్మకము. ఈ యగత్య దోషమునకై నే నిటీవల పెక్కుతడవలు పశ్చాత్తాపపడితిని. ఇప్పటివలెఁ గాక కొన్ని విషయములలో నబద్ధమాడవచ్చుననియు, అన్యతదురితము గాయత్రీమంత్రజపాదులవలనఁ బోవుననియు, బహువారపురాణపఠనదూషితమై యుండిన నాహృదయమున కప్పుడుసిద్ధాంతమై యుండెను. ఇట్టి దురాచరణములు పెద్దలచే యయినను పిన్నవాడు వానిని ఆత్మానందవినాశకములైన మహావిషయములవలెఁ బరిత్యజించి, యగత్యము నెప్పుడును జిహ్వాగ్రమునకు రానీయక, సత్యమునే ప్రాణాధికముగా గ్రహించి, సదా సత్యాధరముగలవారై మెలఁగవలయును, 'నాస్యతాత్పాతకంపర' మని పెద్దలు ఘోషించి యున్నారగదా!

నాయంను నుంచియభిప్రాయము గలవాడు నానూపాత్తులైన విద్యార్థులు మార్చి మేకాడ, ఉపాధ్యాయులకును నాయ దట్టి సదభిప్రాయమే. ఉపాధ్యాయులలోఁ గొంతలు నాయం దభిదయము పక్ష పాతమును గలవారై యుండిరి. మానుడలపాఠశాలలోని యప్పుటి జేలుగు పండితులైన పలిపాక గుడమూర్తిశాస్త్రిగారి ప్రాధ్యమునం దంతపండిత్యము గలిగినవారుకాదు ఆయనక బు నాకే జేలుగునగు దెక్కువజ్ఞానము కలదని యప్పుటిగాలుర యభిప్రాయము. ఆయాంధ్రోపాధ్యాయులు మా లొగతిలోని బాలరకు పాఠములు నాచేతనే చెప్పించి యెప్పుడును నన్నగ్రీష్టానమునందఁ గూర్చుండఁజెల్పెడి వాడు. ఎప్పుడే బికిరి పోక చూచివచ్చు జానులుకాదు సేధమస్థానమునందుఁ గూర్చు పవలసివచ్చెనను, ఏ క్రిశ్నవేసి యాయు పాధ్యాయుఁ డొక్కరికా నన్న కను ది ముఖేకి బుచ్చుచుండెడి వాడు, ఒక పేరి నడుచునది. కాని నె వ్వొడైన రురియైన యుత్తరము చెప్పినను వినిపి ముఖేకి యుం దిచ్చెనెడివాడు, అటు వంటిగుమయము లొక నేను లేని గూఢాదులకు సరియైన యుత్తరము చెప్పి యుండుటచే నా శిష్యుల కనే యర్హుడని చెప్పినను మా శాస్త్రిగారి మొద్దఁ గార్మము లేకుండెను మా పాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయులకును నా నడకను బట్టియు తెలిచిని బట్టియు నాయం దపరిమితిగలము కలిగియుండెను మాకుఁ గొంతకాలము వైయాపరి మొదల్యుక్తుల ప్రధానోపాధ్యాయులుగానుండిరి; ఆయనకు గణితశాస్త్రపరిజ్ఞానము విశేషముగా నుండినను భాషాజ్ఞానము మాత్ర మెల్లమై యుండెను, ఇ స్త్రువుపద్యకావ్యములయం దాయన కర్థముకాని భాగములకుఁ గొన్నిసమయములయందు నేను సరియైన యర్థము చేయుచుండఁ గలుగుట చూచి యింగ్లీషునందు నేను గట్టి వాడనని యాయన యెల్లరతను చెప్పుచుండెడివాడు ఆయన తది

వాత మాకు శ్రీ చెంగల్వ కుప్పుస్వామిశాస్త్రిలవాడు ప్రధానోపా
 ధ్యాయులుగా వచ్చి, వారి కింట్లూ ను మంచిపాండిత్య మున్నను
 గణితశాస్త్రపాండిత్య మున్నాయుండెను, అయిన చేయలేని లెక్క
 లను నేను జేయగలుగుచుంటు నూచి గణితశాస్త్రమునందు నేను
 గట్టివాడనని యాయన యెఱుఁగినను నప్పి నన్న మెచ్చుకొనుచుం
 చెడివాడు నీచు చేత నేను జేయగలదుగాని యింట్లనుండుగాని
 లెక్కలనుండుగాని భూగోళశాస్త్ర దేశచిత్రాదులనుండుగాని
 దేనియంగ ను న్యూనవల లేవాడనని యున్నది దేశపటములను
 వ్రాయుటయు జేసి నాకారకల నా కెక్కువ క్షేపణి కలిగి
 యుండెను, నాకప్పుడు గ్రహ ధారణశక్తి ను బుద్ధిమాత్మతయు
 నసాధారణములుగా నుండినను వానివలన ఫలములేకుండ జేయుటకై
 యలసభానమును నిగనికృషిరాహిత్యమునుగూడ నన్నాశ్రయించి
 వీడించుచుండెను అప్పు నా ధారణాశక్తి కొక్కదృష్టాంతమును
 వినుడు నేను రెండవవిగణితోనో మూడవవిగణితో చదువుకొను
 చుండినకాలమునా నా పెదవ్రక్కిగాదును ముఱుకుట్ల గంగన్నగాదును
 గలిసి మాగుంట రాత్రులు ప్రార్థివాక (దీప్తిప్ర ముననలు) పరీ
 త్తుకు జూపుకొనుచు నీవాడు నేను పడుచుండు మంచము వారు
 చదువుకొనిన స్థలము నకు సమీపముననే వేయబడియుండెను. అందు
 చేత వారు చదివెడిది నేను పఠించి వినుచుండెడివాడను, వారు
 మఱువాడు చదువుట కారంభించిపప్పుడు పుస్తకమును క్రిందబెట్టి
 ముందుగా గతదినము చదివినదాని చింతనము చేయుచుండెడివాడు.
 అటుచేయుచప్పుడు రాజశాసనప్రకరణభాగములలో నేడియెనను వారికి
 స్మరణకు రాకపోయెనేని నేనందుకొని మంచముమీదనుండి చెప్పు
 చుండెడివాడను. నాధారణాశక్తికి నా రాశ్చర్యపడుచుండెడివాడు
 అనంతరముననే వారువును తిప్పిరితొసిద్ధులైరి ఈపరీక్షలో

ధన్యతః బడసినతరువాత నా పెదతండ్రిగారికి ప్రాద్వివాకసభలో ప్రధానవిలేఖకోద్యోగ మైనది. అందుచేత రాజమహేంద్రవరమును విడిచి కొంతకాల మాయన పెద్దాపురములోను, అమలాపురములోను, ఏలూరులోను, ఉండుచు వచ్చిరి. ఆ కాలమునందు నేనును నాతల్లియు వేసవికాలపు సెలవులలోను శీతకాలపు సెలవులలోను బోయి వారి యొద్దనే యుండుచుండెడివారము. అప్పుడు నా పెదతల్లియు తల్లియు నొండాదులతో మాటాడుచు లోపల మనస్సర్థ యొకవేళ నడగి యున్నను పైకి మైత్రి కలిగియే యుండెడివారు. అందుచేత మే మవి భక్తకుటుంబమువలెనే యుండెడివారముగాని విభక్తకుటుంబమువలె నుండుచుండలేదు నాలవతరగతిలోను సంవత్సరాంతపరీక్షలో నేనే మొదటివాడనైతిని. పరీక్షాప్రశ్నముల కేర్పటుపఁబడిన పరమసంఖ్య 480 లో నాకు వచ్చినసంఖ్య 420. అప్పటి పాఠశాలాపరీక్షకులైన బవచ్చుదొరగారు నా తెలివి కచ్చుతపడి నన్ను ప్రత్యేకముగా తమ గదిలోనికిఁ బిలిపించి చేరువను గూర్చుండఁజెట్టుకొని, అదరముతో నా వీపుమీద తట్టి, యిచ్చటఁ బ్రవేశపరీక్షం దేతినతరువాత చిన్నపురికిఁ బోయి పట్టపరీక్షవఱకును తప్పక చదువవలసినదని హితబోధచేసిరి. పరీక్షయందు వరుసగా రెండుసంవత్సరములు ప్రథముఁడుగాఁ దేతిన వానికి పుస్తకబహుమాన మిచ్చుటయేకాక సంవత్సరకాలము జీతము లేకుండ చదువుకొన నిచ్చుచుండిరి. ఆసంవత్సర బహుమానసమయమునందు సద్వర్తనము నిమిత్తమయి యిచ్చిన పుస్తకములును పరీక్ష యందు దగ్రపదమును బడసినందున కిచ్చిన పుస్తకములును గలిపి నేను మోయలేనన్ని యాయెను ప్రవేశపరీక్షతరగతిలోఁ బదువునప్పుడు నేను పాఠశాలలో జీత మియ్యవలసినపని లేకపోయెను.

1867 వ సంవత్సరమునందు నే నయిదవతరగతిలో నవఁగా పరీక్షపరీక్షతరగతియందు చదువుచుండినను నాకా సంవత్సరము

చదువు సాగనేలేదు. మా పెదనాండ్రుగాదు రోగపడి యేలూరునుండి యాషఢసేవనిమిత్తమయి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి కొన్ని మాసములు వ్యాధిబాధితులయియుండి లోకాంతరగతులయిరి. ఆయన రోగపీడితులయి యున్న కాలములో మందులకొరకును వైద్యులకొరకును తిరుగుచుండుట చేతను, ఆయన వ్యాధివలన నాకుఁ గలిగిన మనోవ్యాధి చేతను, నేను పాతకాలకు సరిగా పోవుచుంట్లయు పాతములు చదువు టయు తటస్థింపలేదు. నాపితృవ్య మరణానంతరమున పాతకాలకు విడిచి పనిలోఁ బ్రవేశించుచుని మాబంధువు లనేకులు నన్ను ప్రేరేపించిరి, వారావిధముగా నాతల్లితోఁజెప్పి యామెచేతను నాకుఁ జెప్పించిరి నాకు చదువు మానుటయం దెంతమాత్రము నిష్పము లేక పోయినను నాతల్లియొక్కయు బంధువులయొక్కయు ప్రేరణమువలన నాపూనికను విడిచి పనిలోఁ బ్రవేశించుట కొడఁబడి నాకు బహుమాన మిచ్చి నాయం దాదరము చూపుచుండిన మండలన్యాయాధిపతి యగు మారీనుదొరగారిని పనినిమిత్తమయిపోయి చూచితిని. నేను సామాన్య పరీక్షయందుఁ దేటియున్నవాడ నగుటచేత రాజకీయోద్యోగమునకు యోగ్యుడ నయియే యుంటిని. ఆకాలమునం దాపరీక్షయందుఁ గృతార్థు లయినవాడు దొరకుటయు దుర్లభముగానే యుండెను, మారీనుదొరగాడు నాకు బహుమాన మిచ్చినప్పటినుండియు నప్ప డప్పుడు పోయి యాయినను జూచుచుండెడివాడను. ఆయనయు నా విద్యాక్షేమములనుగూర్చి యడిగి నన్నాదరించుచుండెడివాడు. మా పెదనాండ్రుగాదులోకాంతరగతులయిన తరువాత నేను పోయి దర్శనము చేసినప్పుడు దొరగా రాయనమృతికి విచారించి మంచిమాటలతో నన్నూటడించి, ఆయేర్పాటులో కడపటిదానిని నాకిచ్చెదనని వాగ్దానము చేసిరి. అప్పుడు మండలన్యాయునిధులలో నిరస్తాదాకుగా నుండిన నెప్పలై లక్ష్మీనారాయణప్పగాడు మాకాఖవాడును మాకుటుంబము

నకుపరమాభ్యుదయముయందుండెను. ఆయనయాపవిత్రపుకనాకేముప్పి
చెడసని చెప్పెను. ఇట్లుండగా రెండుమాడు దినములకాపని పరితా
సిద్ధుఁడు కాని మఱియొకని కియ్యఁబడినట్లు నాకుఁ బ్రతీసినది ఇది
యెట్లుయ్యెనా యని విచారించుకొనిరస్మాదాదుగాదు నూఱు కూపాయలు
పారితోషికముగా స్వీకరించి యాపని యాతనికి వేయించినట్లు
తెలియవచ్చినది కూపాయఁగాలి సోకినప్పుడు చాముందర బంధు
త్వమును మిత్రత్వమును సమత్వమును త్యజఁజెముటవలె నెగిరిపో
వలసినవే గదా! నేను మరలఁ జూచుకొనగానిది యాదినప్పుడు నీకింత
చిన్నతనములోఁ బని యేల యుండు, చదివి గొప్పవీరు లిచ్చిన
తరువాతఁ జామీ గొప్పపని నిచ్చెద మనియు, చెప్పి నన్నుఁ బంపి
వేసిరి. ఆపనియే నా కష్టమును జీసయెడల నెఱుఁగు కూపాయల
చొప్పున సద్యఃఫలము లభించును. ఇది నాకు గాకుండుట
యీశ్వరుఁడు నాను దిగొఱకే చేసెననిపించును. ఆపనిలోనే యుండుట
తటస్థించెనేని, శ్లేష్మముఁబడిన యీగనలె రేయిబగ్గల్లి బండ
పనిలో మునిగి కొట్టుకొనుచు నిరంతర శరీరస్థిశీఘ్రమైనై పరోపకార
చింత లేక నే నట్టిమరిష్టము నుండియుమినో! ఈశ్వరు డీగోకములో
సర్వమును మనమేకొఱకే చేయును అట్లాశాభంగము గలుగుట
కలుక పాడమనవాడనయి, మూదెప్పుడును న్యాయరథము లేఖనో
ద్యోగమునందుఁ బ్రవేశింపకు మనస్సు శపథముచేసికొని, మరల బాక
కాలకుఁ జోవ నాంభించితని ఇది యిట్లుండగా ననుమ మఱియొక
విచిత్రకథ సూచించి నావిద్యకు వేటువిఘ్నము నాపాదించెను. అప్పు
డున్న ప్రధానోపాధ్యాయుఁడైన వైయాపురిమొదల్యారిగా రింగ్లీషు
భాషయందు విశేషసాహిత్యము లేనివారగుటచేత, పరీక్షకు నిర్ణీత
మైన యింగ్లీషుపద్యకావ్యమును చక్కఁగా బోధించుటకు సమర్థులు
గాక యుండిరి అట్టియగుమధు దాయన్నతపదమునం దుండుట

క్రమముగాదని నాకు తోచెను. ఎక్కడ నేయకృమియు కనఁబడినను నాది సహించి యూరకుండెడి వ్యభావము కాదు; అయిత్రమమునకుఁ బ్రీతిక్రియను బాచువఱకును నామితస్సవ కూటకలుగదు. అందుచేత విద్యాధులలాభము నిమిత్త మాయిన వక్కత నుండి పండితేనీ సమిద్ధుడైన మఱియొకరిని నాయనస్థానమునకు రప్పించుట కర్తవ్యమని నాకు నిశ్చితాభిప్రాయము కలిగినది. నాసహపాకులైన యితర బాలురతో నాలోచింపఁగా వాడును నాయభిప్రాయముతో నేకీభవించిరి. నాకొక యభిప్రాయము పుట్టుటకును దానిని నెఱవేర్చు బూనుటకును నడుమితడవు విశేషముగా నుండదు. అందుచేత తోడనే విద్యా విచారణాధికారి గారికిఁ బంతు నిమిత్త మింగ్లీషున నొక సంఘ విజ్ఞాపనము వ్రాసి దానిపైని మాతరగతిలోనివారి చేత వ్రాళ్ళుచేయించి, తక్కినతరగతిలోని బాలురచేత వ్రాళ్ళుచేయించుటకై నాబాల్య సంఘమును మాక్రింది తరగతిలో చదువుకొనుచున్నవాఁడును హిమవత్సర్యతముమీఁది తపశ్వరణమునకై పెడలిసమువ్వరిలో నొకఁడునైన కనపర్తి లక్ష్మయ్యగారిచేతికిచ్చి యొక భానువారమునాఁడా విజ్ఞాపనపత్రమును బంపిరి. ఈలోపల నేలాగుననో యీ విజ్ఞాపనపత్రవార్త మా ప్రధానోపాధ్యాయునికిఁ దెలిసి, ఏదో మిషచేత దానిని తెచ్చి తనకిమ్మని మాతరగతిలోనే చదువుకొనుచుండెన యెండ్రటి రామచంద్రుడను నాతనిని త్రేరేచి యొడఁబఱచెను. అతఁడు తానందు వ్రాలుచేసి తెచ్చునట్లు నటించి, నామిత్రుని చేతిలోనుండి విజ్ఞాపనపత్రమును గైకొని తనయింటిలోనికిఁ దీసికొనిపోయి, నొడ్డిదారిని తిన్నగా నడచి దానిని మాప్రధానోపాధ్యాయునకిచ్చెను. ఇట్లు మోసపోయి నామిత్రుఁడు దీనపక్షముతో మా యింటికివచ్చి జరిగిన కథను నాకు తెలియెను. నే నంతటితో నిడుక్కానూడనుగాక నామిత్రుని నేమియొనక, నాయొద్దనున్న మాతృకను

జూచి మఱియొక ప్రతిని ప్రాస సంరక్షకులు చేయించి పంపవచ్చునని చెప్పి యారని నింటికి బంపివేసిరిని. అయినాను యథా ప్రకారముగా పాఠశాలకు బోయినప్పుడు మా ప్రధానోపాధ్యాయుడు చేత బెత్తము పట్టుకొని నాల్గవ తరగతిలోనికి బోయి నామిత్రుని గొడ్డును బాదినట్లు బాదెను అది చూచినప్పుడు నామనస్సునకు సహించరాని నిర్వేదము కలిగెను నా కాలబాధ కలిగినను నే నోర్చుకొనియుండఁ గలుగుదునుగాని యితరులకు నిష్కారణముగా బాధ కలిగినప్పుడు సహించియుండఁజాలను, అందులోను నానిమిత్త మొకరులకు బాధకలిగినప్పుడు నానునస్సెట్లు పరితపించునో వివరించుటకు భాష చాలదు. స్వవిషయమున నే నెట్లు బాధ కల్పకొనఁగలుగుదునో తెలుపుటకై నాచిన్ననాడు నడచిన యొకసంగతి విచట సంగీతముగాఁ జెప్పెదను.

పది పండ్రెండేళ్లప్రాయమునందొకప్రాతఃకాలమున మాదొడ్డిలోని పాచున చిక్కుకుకాయలు కనబడఁగా వానిని గోయఁ జూచి తని గాని క్రిందినుండి నాకవి యుండలేదు. కాబట్టి నేను కాయలకయి పందిరిగుంజపయి క్కిరిసి ప్రితడుటచేత నడిమికి విడిగిపోయి యాగుంజ నేలవ్రాలగా దానితో పయినుండి నేనును నేలఁ గూలిరిని అప్పుడా గుంజయొక్క విడిగినవాడియయినభాగము నాయుటకాలిలోగుచ్చుకొనిలోతుగాదిగి కాలినుండి నెత్తురుప్రవాహము కట్ట వారింభించినది. నేను పెటనే లేచి కూచుండి యేకువక యెవ్వరిని బిలువక ధైర్యమవలంబించి నాపై బట్టతీసి గట్టిగా కాలికి చుట్టఁ బెట్టి, మెల్లగా మామేడమీదికిఁబోయిరెలుపులోపలవేసికొనికట్టువిప్పి, గాఢములో విడిగియున్న కట్టముక్కలను దీసివేసి, మరల కట్టుకట్టుకొని రెలుపుతీసి యొక గదిలో మూలఁ బరుంటిని. నేను వేళకు భోజనమునకు రాకపోవుటచేత మావాండ్లు నన్ను పెడఁ యెక్కడను

గానక కడవట మేడమిడికివచ్చి నేను కట్టు విప్పినచోటను కాణి యున్న రక్తమునుజూచి భయపడి, వన్ను పిలిచియు బదులుగానక నేనున్న గదిలోనికి వచ్చి యొకమూల నొదిగిపరుండియున్న నన్నుఁ జూచి, కారణమును జెలిసి చికిత్సచేయించిరి అప్పటి గాయపుమచ్చ యిప్పటికిని నా యెడమపాదమున నంగుళము పెడల్పునఁ గనబడుచున్నది.

ప్రధానోపాధ్యాయుఁ డట్లు నామిశ్రుని గొట్టినప్పుడు దీనికిఁ బ్రతివిధాన మేమిచేయవలెనా యని యాలోచించుచు నేను పరధ్యానముతో నుండఁగా అతడు మాతరగతిలోనికి వచ్చి కోప మాపుకొనలేక నన్ను “బుద్ధిహీనుఁడా” యని తిట్టెను అమాట యనఁగానే చివాలున లేచి నేను తరగతినివిడిచి యావలికిఁజోయితిని నా వెంటి నే నాతరగతిలోని బాలురందఱురు తమ స్థలమురు విడిచి వెలుపలికివచ్చి నాతోఁ గలిసి యిండ్లకుఁజోయిరి ఆ ప్రధానోపాధ్యాయుఁ డాదినము వఱకును నన్నెప్పుడును చిన్న మెత్తుమాట యనక యెంతో గౌరవముతోఁ జూచుచుండెడివాడు తెలివిగలవాఁడనని మాత్రమే కాక శాంతచిత్తుఁడ ననియు వినయపరుడ ననియు సాధువర్తనుఁడ ననియు గూడ నాయుం దాయనకు విశేషప్రేమము, ఆసక్తువిజ్ఞాపనములో నావ్రాలు మొట్టమొదటఁ జూచువఱకును తన ప్రియశిష్యుఁడనైన నేనింతపని చేయుదునని యాతఁడు స్వప్నావస్థయందును దలఁచియుండలేదు. నేను సాధారణముగా శాంతస్వభావము గలవాఁడనే యయినను, న్యాయవిషయమున నాగ్రహకారణము కలిగినప్పుడు నాయుద్రేకమునకును పట్టుదలకును పరిమితియండదు. అప్పుడు నేను గురువనియు బంధువనియు స్నేహితుఁడనియు బలయుతుఁడనియుఁ జూడక పూనిన కాగ్యమునందు దీక్షవహించి కడవఱకును పనిచేయుదును. సంతకము లయిన విజ్ఞాపనపత్రము పోవుట, మిత్రునకు దండనము కలు

గుట, నాకు నాతరగతిలోని వారి ముండల వనమానము కలుగుట మొదలైన విఘ్నము లనేకములు ప్రథమప్రయత్నములోనే కలిగినను నేను లేకమాత్రమును జాకక, ఆప్రధానోపాధ్యాయుని వక్కదనుండి పంపివేయవలయును నిశ్చయముగా పనిచేయవలయును నిశ్చయించుకొంటిని. నామాటలను వినునపుడు నాసఖాపాకులకును సఖులకును గూడ వీరావేశము కలుగుచుచును. ఈవిషయమున మాపాకళాలలోని సహాయోపాధ్యాయులు కూడ, గొండలు మమ్ము ప్రోత్సహింపజేసిరి. మేము కట్టుకట్టి ముఱునాటినుండి పాకళాలకుఁ బోవునప్పటికి వట్టిబల్లలేకాని పిల్లలు లేకుండిరి అతఁడది చూచి లోపలభయపడినను పయిది లేనిగాభీర్యముపూని వెంటనే పాకళాలకు రానియెడల పేరు తీసివేసెదననియు, రెండు దినము లలోపల రానివారి నందఱిని కొట్టెదననియు, మొదట బెడరించి చూచెను, తరువాత మంచిమాటలాడుచు తోడనే వచ్చినవారిని తీసిమించి బహుమానము లిచ్చెదనని వర్తమానము పంపెను, అటు పిమ్మట బాలురను వేరుకొనియు వారిని మందల్పించి పంపుదని సంరక్షకులకు వ్రాసియు మరిల బాలురను పాకళాలకు రప్పించుటకయి బహుప్రయత్నములు చేసెను. ఎంత చేసినను చేసినప్రయత్నము లన్నియు భగ్నములయి భస్మములోని యాహుతులయ్యెను. అంతట నతఁడు విఫలమనోరథుడయి తొందరపడి చేసినపనికి సావకాశముగా మరితాపపడుచుండెను. మేము ముఱునాడే సంఘవిజ్ఞాపనపత్రములను మరిల సిద్ధముచేసి వానిమీఁద ప్రధానోపాధ్యాయునకును సంరక్షకులకును భయపడి గొండలు వ్రాళ్ళుచేయకపోయినను, అధికసంఖ్యకుల చేతపాళ్ళు చేయించి యొకప్రతిని విద్యావిచారణకర్తకు చెప్పపురికిని, ఇంకోకప్రతిని పాకళాలాపరీక్షకును విశాఖపట్టణమునకును, బంపి

తిమి, అంతేకాక యాదినముననే విద్యావిచారణకర్తయగు కర్నల్ మగ్ధానల్లుదొరగారికిని, పాఠశాలాపరీక్షకులగు శ్రీస్తువారగారికిని, తండ్రి వార్తలనుగూడఁ బంపితిమి. వెంటనే రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జోయి విచారణచేయవలసినదని విద్యావిచారణకర్తగాదు పాఠశాలాపరీక్షకునకు వ్రాసి, మావిజ్ఞాపనపత్రమును వారికిఁ బంపిరి. శ్రీస్తువార గారు కొన్నిదినములలో రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి మమ్ముందఁ జిని పిలిపించి విచారణ చేసి, వైయాపురి మొదల్యారి గారిని వేతాక చోటికిఁ బంపి వేయవలసినదని పయికి వ్రాసిరి అందుచేతవిద్యావిచారణాధికారిగాదు వైయాపురి మొదల్యారిగారిని పరసాపురమునకుఁ బంపి, అక్కడనుండి చెంగల్వకుప్పుస్వామి శాస్త్రులవారిని రాజమహేంద్రవర ముందల పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయునిగాఁ బంపిరి. అటులేదు వాత మే ముందఱమును మరల పాఠశాలకుఁ జోయి చేరితిమి. మొదటి విజ్ఞాపనపత్రము నెత్తుకొనిపోయి ప్రధానోపాధ్యాయునిచ్చిన విద్యార్థి యితర విదార్థులధాటికి లాశలేక రాజమహేంద్రవరములో నుండి చదువులు యసాధ్యమయినందున మా పాఠశాలనువిడిచి విశాఖ పట్టణమునకుఁ జోయి యచ్చటి ప్రభుత్వమువారి బోధవాఙ్మయ పాఠశాలలోఁ జేరెను.

1868 వ సంవత్సరములో నేనుమరలఁ బాఠశాలలోఁ జేరినను, నాకాసంవత్సరమునను చదువు జరగలేదు మా పెదతండ్రిగారి మరణానంతరమున చరమాపమైన సొత్తుతయుపట్టుకొని యాయనభార్య తన పుట్టినింటికిఁ జోయెను. అప్పు డామెకు సంతానము లేదు. మరణశాలమునకు మా పెదతండ్రిగారికి ఋణము లేమియు లేకపోవుటయే కాక కొంత రొక్కనుకూడ నుండెను. మా పెదతండ్రిగారి వంతునకు వచ్చినగృహభాగము మిక్కిలి విశాలమయి పట్టణమధ్యమునం దుండెను. అందుచేత నెట్లయిన నపహరింపవలెనని ప్రముఖు లనేకులు

దానిమీఁద కన్ను వేసియుండిరి. అయిల్లు మాపెత్తల్లియనంతరమున నాకు రావలసివదిగా నుండెను. అయింటి నపహరింపవలెనని కన్ను వేసియున్నవారిలో నొక రిద్దఱది విక్రయింపుమని నాపెదతల్లిని ప్రోత్సహింపఁజిరి. ఆమె దానిని విక్రయించి చేసిన రొక్కమును దీసికొనిపోవలెనని ప్రయత్నించెనుగాని విశంతువిక్రయమగుటచేతను, దాని కనంతరకర్తనైన నేను జీవించియుండుటచేతను, క్రయము చెల్ల నేరదని శంకించి యెవ్వరును తగిరవలె యిచ్చి కొనసాహసింపకుండిరి. అందుచేత నామె యెంతతక్కువ మొత్తమునకైనను విక్రయించి రొక్కము చేసికొవలెనని చూచుచుండఁగా, పాపభీతిలేని యొకగొప్ప గృహస్థుఁడా యిల్లామెవద్ద నతిహీనక్రయమునకు వ్రాయించుకొని, ఆయల్పధనమునైన నప్పుడామె కియ్యక భర్తయొక్క యుత్తర క్రియలనిమిత్తము ఋణములు చేసివట్టుగా నెవ్వరికిని దెలియకుండ నిష్క్రమించువారిపేర దొంగపత్రములు వ్రాయించి, వారిచేత నామె పుట్టినింటివారి గ్రామమునకు చేరువనుండిన న్యాయస్థానములో వ్యాజ్యములు వేయించి తీర్పులను బడసెను. ఈసంగతినాతల్లికిఁ దెలిసి నన్నుదీసికొని వృద్ధుఁడను బంధుఁడునైన యొకన్యాయవాదికడకుఁ జోయి, తదనంతరన్యాయనిమిత్తము వ్యాజ్యము తెచ్చి గృహ విక్రయము నాపింపవలసినదని యాయనను వేఁడెను మాగృహరహస్యములను బూర్ణముగాఁ దెలిసినవాడైన యాన్యాయవాదికొంచెము నేపాలోచించి, మావఱకు జరిగినవిభాగము క్రమమయినదికాదనియు, విభాగపత్రము పుట్టకపోవుటచేత నది చెల్లఁదగినదిగాక ధర్మశాస్త్ర ప్రకారము జరగవట్లే భావింపఁబడవలసినదనియు, ఏమేమో సేతువులు చెప్పి యభియోగపత్రమును వ్రాసి దానిపైని నాచేత వ్రాలు చేయించి, అనుగతన్యాయసభలో వ్యాజ్యము వేసెను. అప్పుడు నాకు వ్యవహారమేమో ధర్మశాస్త్రమేమో తెలియనే తెలియదు. మా

యింటికిరప్పంతయు నాతల్లియే చక్కపెట్టుచుండెను. న్యాయాధిపతి విచారణచేసి యావటకు జరిగినది క్రమమయిన విభాగమే యనియు, అభియోగము తేవలసినక్రమమది కాదనియు, ప్రతివాది యనంతరమున గృహస్వామ్యమునిమి త్రము వ్యాజ్యము తెచ్చుకోవలసినదనియు, అక్రమముగా నామె తనపైని చేయించుకొన్న తీర్పులను రద్దు పఱచుటకయి వేఱుగ వ్యాజ్యములు తెచ్చుకోవలసినదనియు, వ్రాసి నూ వ్యాజ్యమును కొట్టివేసెను అంతటితోనైన నూరకుండక న్యాయాధిపతియే మండలన్యాయసభలో దానిపై నుపర్యభియోగము చేయించెను. మండలన్యాయాధిపతి దానిని సహితము కొట్టివేసి రెండు న్యాయసభలలోను ప్రతివాదికైన కర్చు లిచ్చుకోవలసినదని తీర్పు చెప్పెను. ప్రతివాది కిచ్చుకోవలసిన కర్చులక్రిందను న్యాయవాది కిచ్చినవియు ముద్రకాగితముల కైనవియు నైన వ్యయములక్రిందను నాభార్యకుండిన నాలుగైదువందల రూపాయల నగలను విక్రయింప వలసి వచ్చినది. తదనంతరకర్తృత్వమునిమి త్రమును, అన్యాయముగా పొందిన తీర్పులను రద్దుపఱచుకొను నిమి త్రమును, వ్యాజ్యములు తెచ్చుని న్యాయవాదులుమాత్రమే కాక యితరులును వన్ను ప్రేరణ చేసిరి. అప్పటికి నేను స్వతంత్రుడనయి సంపాదించు వారంభించి యుండుటచేతను, వ్యవహారములకెక్కి వ్యర్థముగా ధనవ్యయము చేయుట నా కిష్టము లేకపోవుటచేతను, నాపక్షమే తీర్పువుట్టినను నాజీవితకాలములో నాకాశాత్తువచ్చుట సంభవమగుటచేతను, నేను మరల వ్యాజ్యములలో దిగలేదు. స్థిరద్రవ్యము విషయమయి యక్రమముగా పొందిన తీర్పులను రద్దుచేసికొనుట కప్పటి న్యాయశాసనమునుబట్టి పండ్రెండేళ్లు గడుపుచినందున, ఈలోపల నే నెవ్వరు వ్యాజ్యము తెత్తునోయను భీతిచేత నిల్లుతనపేర వ్రాయించుకొన్నతడు దానితో, తేరినస్థలములో నిండ్లు కట్టింపకయే మృత్యుడయ్యెను.

పండ్లెండెండ్లు గడచినవాడువార నాతనిభార్య యొక్కలో గృహములు కట్టించి యిప్పు డద్దెల కిచ్చినది. నా పెదతండ్రిగారిభార్య యిప్పటికిని సజీవురాలయి నాకంటె నెక్కువదార్ధ్యము కలవయి యున్నది.

ఈ కాలమునకే నేను తెలుగున కవిత్వము చెప్పట కారంభించితిని. మరలమునకు నీతిప్రధానమనియు, నీతిమాలినవాడు నిజమైన భగవద్భక్తుడు కాఁజాలఁడనియు, చిత్తశుద్ధిగలిగి యీశ్వరానుగ్రహమును బడయుటకు నీతిపరుడై యుండుట యావశ్యకమనియు, నేను మొదటినుండియు నమ్మియుండినవాఁడనైనను, నే నేకేశ్వరోపాసకుఁడను గాక యిప్పటివఱకు విగ్రహారాధకుఁడనై యుంటిని అప్పుడు నా కుపవాసములును వ్రతములును భగవత్ప్రీతికరములనియే నమ్మకముండెను ప్రత్యేకాదశినాడును గోపాలస్వామి యాలయములోని భజనకుఁ జోయి రాత్రులు ప్రార్థనపోయినదాఁక మేలుకొనియుండి యింటికి వచ్చుచుండెడివాఁడను, శివరాత్రినాడు ప్రాతఃకాలమున కోటిలింగక్షేత్రమునకుఁ జోయి స్నానముచేసినచి నిరాహారుడనై ప్రదోషసమయము మొదలుకొని రాత్రి యెంతో ప్రార్థనపోయినదాఁక మార్కండేయస్వామి యాలయములో కాలక్షేపముచేసినచెడివాఁడను, ఒక శివరాత్రినాడు జాగరము సహితము చేసితిని. కవిత్వము చెప్పట కారంభింపఁగానే మొట్టమొదట గోపాలస్వామిమీఁద నొకటియు, మార్కండేయస్వామిమీఁద నొకటియు, రెండు కంద పద్యశతకములను జెప్పితిని అరెండు శతకములును చిరకాలముక్రిందటనే యెట్లా నశించినవి అవి యిప్పుడున్నను ప్రశస్తముగా నుండి యుండవు గాని చిన్నప్పటికవిత్వ మెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకుమాత్ర మార్ధారములై యుండును. వీనిలో మొదటిదిమార్కండేయశతకము, దానిలోఁ బ్రతిపద్యాంతమునందును 'మార్కండేయా' యని యుండును. రెండవది గోపాలశతకము, దానిలోఁ బ్రతిపద్యాంతపాదమును

‘శ్రీరాజమహేంద్రవరపురి గోపాలా’ యని యుండును. ఈకడపటి శత కములోని యీక్రిందిపద్య మొకటిమాత్ర మభాగ్యోపాఖ్యానములో మొదట వేయుటచేత నిప్పటికి నిలిచియున్నది.—

క. శ్రీరమణీహృల్లా, కాకులతాలవాల కాంచనచేలా
ఘోరాశావజయశీలా, శ్రీరాజమహేంద్రవరపురి గోపాలా.

ఈశతకములు బాగుగ లేవనియు, ఛందోవ్యాకరణదోష భూయిష్టము లనియు, నే నుపేక్షించి యొకమూలఁ బాటవేయుటచేతనే నశించి పోయినవి నే నప్పుడు శైవవైష్ణవ మతములలో జేనియందును విశేష పక్షపాతము లేనివాఁడనై, శివకేశవులు సమానులన్న విశ్వాసముతో నుభయుల నారాధించుచు, వేదాంతమునం దెక్కువ యభిరుచిగల వాఁడనై యుండెడివాఁడను. మంత్రప్రభావమునందును బరమవిశ్వా సముగలవాఁడనై వేలకొలది గాయత్రీజపము చేయుచు నుండుటయే కాక యాంజనేయమంత్రమును రామమంత్రమును ఉపదేశముకొంది బహువారములు పునశ్చరణముచేసిరిని. మంత్రమహిమవలన దయ్య ములు వదలిపోవునని నమ్మి వానిని బ్రత్యక్షముగాఁ జూడవలెనన్న యుభిలాషముతో దయ్యములు పట్టినవన్న వారియిండ్లకెల్లను బోవుచు భూతవైద్యులు చేయు మంత్రగంత్రములనెల్లఁ జూచుచు మంత్ర వేత్తల నాశ్రయించుచుండెడివాఁడను. భూతవైద్యులనెండఱినో యను సరించి యొకభూతమునైనను జూపుడని యెన్నివిధముల వేడినను నా కొక్కరును జూపినవారుకాదు. ఒక భూతవైద్యుడు మాత్రము నాకు దయ్యమును జూపెడనని చెప్పి, ఒకనాటిరాత్రి నన్ను దూర ముగా నూరి వెలుపలి కొకమట్టిచెట్టువద్దకుఁ గొనిపోయి, చూపక ‘చూపినచో నీవు బడిసికొందువు’ అని చెప్పి తప్పించుకొనఁజూచెను, నేనంతమాత్రము జంకక ‘నేను బడిసికొను నాయం దనుగ్రహించి

తప్పక చూపుము' అని వేడి ధైర్యముతో నిలువబడితిని. అంతట నతడు 'నీవు భయపడకపోయినను ప్రభుత్వమువారివలన నాకు చిక్కువచ్చును నేను చూపను' అని చెప్పి నాకాశాభంగముకలిగించి పెడలిపోయెను దయ్యములు శ్మశానవాటికలయం దర్ధరాత్రసమయమునసంచారముచేయుచుండవనియెల్ల వారునుజెప్పుచుండుటచేతవానిని జూడవలెనన్న యుత్కంఠతో ననేకపర్యాయములు నిశాసమయమున పడకనుండి లేచి యెవ్వరితోను జెప్పక మాపట్టణములో 'నెట్టిరాళ్ళ' సమీపముననున్న శ్మశానభూమి కొంటిగాఁ బోయితిని. పాము కలుచునో, తేలుకుట్టునో, దొంగలుకొట్టుదురో అను భయము తక్కి పితౄచర్య మంతమాత్రమును లేక విఫలమనోరథుడనై తిరిగి వచ్చుచుండెడివాడను. ఈ సుగతి యితరులతోఁ జెప్పఁగా వారు పితౄచర్యములలోఁ బుట్టినవారికిఁగాని దయ్యములు కవఁబడవని నాకు సమాధానము చెప్పెడివారు ఇప్పటివలెఁ గాక నాదిన్నతనము నందు దయ్యములయందలి విశ్వాస మెల్లవారికి నత్యధికముగా నుండెను. అప్పుడు దయ్యములేనియిల్లు లేనేలేదని చెప్పవచ్చును. ఎవ్వరు క్రొత్తగాచచ్చినను వారు దయ్యములయి తిరుగుచుండిరని యెల్లవారును జెప్పుకొనుచుండిరి దయ్యములనుపాఱఁద్రోలు మంత్రగాండ్ర గంభీరము నిప్పటికంటె నప్పుడు శతసుదాధికముగా నుండెను. ఏది యైన వింతిసంగతిని విన్నచో శోధించి దానినిజమును గనుఁగొనవలెననియు, విన్నదాని నెల్ల విశ్వసించఁగూడదనియు, విశ్వసించినదానిని ననుసరించి ప్రవర్తించవలెననియు, నాకు మొదటినుండియు నై సర్గికాళి రతియై యుండెనుగాని యాలోచన లేక యెరులు చెప్పనట్లెల్లను నడుచుస్వభావ మెప్పుడునులేదు అందుచేత నేను గొన్నిసమయముల యం దహంభావమును స్వచ్ఛందచారిత్రమును గలవాడనయి యితరుల యభిప్రాయములయందు గౌరవముఁబెట్టెడివాడను. నాకా

కాలమునందు విద్యాధులుమాత్రమేకాక కొందఱుపాధ్యాయులును మిత్రులుగానుండిరి. ఒకనాడు సాయంకాలము నేనును నామిత్రులగు కొంత ఐపాధ్యాయులును, విద్యాధులును గలిసి యూరిబైటికి సంచారార్థము పోయితిమి. అట్లు క్రోశదూరము పోయి సూర్యాస్తమయ సమయమున వెనుక మరలి మేము నడచెడరథ్య రెండుకొఖ లయిన చోటికి వచ్చి నిలిచితిమి. అందొకదారి యంగళ్ళవాడనుండి పట్టణమునకుఁ బోవును, ఇంకొకదారి గోదావరియొద్దనుండి పట్టణమునకుఁ బోవును. ఇందేదారిని బోవుడమని మాలోమాకు ప్రశ్నవచ్చినది. నే నొక్కడను వదీతీరవీధినుండి పోవుడమంటిని, తక్కినవారందఱును విపణివీధినుండి పోవుడమనిరి అప్పుడు నాతోడివారు విపణి మార్గమునుబట్టి, నేను వెంటవత్తునేమోయని తిరిగి తిరిగి చూచుచు మెల్లఁగా నడవసాగిరి, నేను వారిమార్గము ననుసరింపక తిన్నఁగా గోదావరియొద్దనుండి పోయి యిల్లుచేరితిని. వాడుకప్రకారము మఱు నాఁడును మే మావైపునకే సంచారార్థము పోయి మరలివచ్చునట్లు దేశాభిమార్గమున పట్టణమునకుఁ బోవలెనని మే మాస్థలముననే మగుడ కంటించుకొంటిమి. గతదినమునందువలెనే నాఁడును మాకభిప్రాయభేదము కలుగఁగా నేనొక్కడను గోదావరి దారిని నడవఁ దొడఁగితిని. నామిత్రు లాతట తమపట్టు విడిచి నాకు లోబడినవారయి, నే నిరులు చెప్పినట్లు విననివాడవని పలుకుచు నామార్గము ననుసరించిరి. ఇట్టి పట్టుడలను ధర్మాచరణముతో సంబంధించిన ముఖ్యాంశములలోఁ జూపుట యావశ్యకమును కర్తవ్యమునయైనను, ధర్మభంగములేని యిటువంటి యల్పాంశములలోఁ జూపుట యనాదరణీయమును మూర్ఖత్వమును నగును. నీతిని సత్యమునకును ధర్మమునకును భంగము కలుగని విషయములలో నెల్లను బహుజనవాక్యమును మానసియముగా భావించి తదనుసారముగా పెద్దలకు లోబడి

నడచుట కర్తవ్యమని తెలుపుటకే దీని నిందుఁ జెప్పితిని గాని నేను జేసినపని మంచిదని చెప్పటకయికాదు. దీనివలన సాధారణముగా బాల్యమునుండియు నాది పట్టినపట్టు విడుచు స్వభావము కాదని తేటపడును. ఈ కాలమునందే నాకు నాపూర్వవిశ్వాసములు కొన్ని మాటుట కారంభించుటయు సంభవించెను. నామిత్రులగు చల్లపల్లి రంగస్వామి పంతుల వారియొద్దనుండియో మరి యెవ్వరియొద్దనుండియో కేశవచంద్రనేనులవారి యుపన్యాసములు కొన్ని పుచ్చుకొని చదివితని. ఆయుపన్యాసములు చదువుటవలన నేనావఱకు సత్యములని నమ్ముచుండిన కొన్నివిషయములను గూర్చి సందేహము కలిగెను. ఆ సమయమునం ద్రాక్షూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు బంధువునుండి మామండల పాఠశాలకు ద్వితీయోపాధ్యాయులుగా వచ్చిరి. వారు బ్రహ్మసమాజమతియునందప్ప డభివేళము గలవాడు. అందుచేత వారామతిసిద్ధాంతములను విద్యార్థుల కప్పుడప్పుడు జోధించుచుండెడివారు ఆయన ప్రోత్సాహమువలన మూలో మేముపయ్యక్తములయిన విషయములనుగూర్చి వారమునకొకసారి కూడి చర్చించుట కయి విద్యార్థులలో నొక సమాజము నేర్పఱచుకొంటిమి. నేనుగాక నామిత్రులగు కనపర్తి లక్ష్మయ్యగారును మఱియొద్దరు ముగ్గురును మాత్ర సాసమాజమునకు వచ్చుచుండిరి. మే మయిదాటుగురమును లక్ష్మీనరసింహముగారి యి టివద్దఁగాని మాయింటివద్దఁగాని సమావేశ మగుచుంటిమి ఆ కాలమునందు నలుగురొకచోటఁ కూడి సభ చేయుటయే గొప్పతప్పినముగా నుండెను మేము వీధిలోనుండి పోవు నప్పుడు మమ్ము వ్రేలితఁ జూపి 'మీటింగువాళ్లు వీళ్ళేనర్రో' యని మూఁగులు తమలోఁ దాము చెప్పుకొనుచు వచ్చిరి. అందుచేత మేము మూలోపలతలుపులు వేసికొని కూడుచుండియే సభ చేసికొనెడి వారము. ఆయేడను సంవత్సరాంత పరీక్షలో నాకు పుస్తకబహు

మానము వచ్చెను. నేనానందస్వరము సర్వకళాశాలా ప్రవేశపరీక్షకుఁ
బోయితినిగాని కృతార్థుఁడను గాలేన.

1839 వ సంవత్సరమునందు నన్ను మరల రోగమాశ్రయింప
దగ్గును దౌర్బల్యమును పొచ్చయ్యెను. అందుచేత నేను చదువుటకుఁ
గాని పనిచేయుటకుఁగాని యశక్తుఁడ నయియుంటిని. నేనప్పుడు మంచ
మెక్కలేదుకాని కొన్నిగిన్నెలలో రోగివీడి ఁడనయి యింటనే యుం
డుచు దేహము కొంచెను స్వస్థపడినప్పుడు పద్యములు చెప్పుచు నుం
టిని, చిన్నప్పటినుండియు నాయూహ లెప్పుడును శక్యశక్యవిచారము
లేక యున్నతపదమునకము పాఠము, ఁడ వి ప్రధానములను జదువు
నప్పుడం దభివర్ణింపఁబడిన వ హల్లుల వలె ఘోరరీతిగ నుచ్చేసి తపోమహి
మను బడయవలెనని యింగించుచుతిని. కార్యములను జదువునప్పుడు
మహాకవినయి యుత్తము కావ్యములను రచించవలెనని కోరుచుంటిని.
ఐనను నామనస్సైక్వర్యాధికారముల నన్నిట్లు మెప్పుడును ప్రాకులాడు
చుండెడిది కాదు. అచ్చు నేనుగూ కావ్యముల నొక్కరిద్దతే రచించిరని
యెఱిగి యుంటిని, నిరోష్ఠ్యకావ్యము నొక్కకవియే రచియించెనని
వినియుంటిని, నిర్వచన కావ్యము నొక్కకవియే రచియించియుండెనని
జెలిసికొనియుంటిని. అందుచేత సామాన్యకవులు పోయిన మార్గమునఁ
బోవక యీమామకు లక్షణములు నొక్కకావ్యమునందే కూర్చి యసా
ధ్యమైన క్రొత్తప్రోవను ప్రోక్తవలెనని నాకప్పుడు సంకల్పము జని
యించెను. సాధారణముగా నాకు సంకల్ప ముదయించుటకును తదను
సారముగ కార్యరంధమున కుద్యమించుటకును చిరకాల మంతర
ముండదు. ఇట్లు సంకల్పదయముకాఁగా నేలోకానుభవశూన్యుఁడను
పాండిత్యవిరహితుఁడను నగు నే నెక్కడో కానుభవశాలులైనవిద్వాం
సులకును దుస్సాధముగు మహాకావ్యరచన యెక్కడని శంకింపక,
బాల్యచాపలముచే సామానము చేసి శుద్ధాంధనిరోష్ఠ్య నిర్వచన

నైషధ' మను పేర నలచరిత్రమును జేయఁబూనితిని. ఇది ప్రాథ కావ్యము కాకపోయినను నాపూనినప్రతిష్ఠ ఇట్లో నిర్వహించి కృతకృ త్యుడను కాఁగలిగితిని. ఈకాలమునందే 'రసికజనమనోరంజన' మను పేర నొక మిత్రప్రబంధమును గూడఁ జేయనారంభించితిని.

ఆకాలమున చిత్రపు కామరాజుగాడు మండలన్యాయసభలో దొరతనమువారి న్యాయవాదిగా నుండిరి. ఇతరవిషయములందు సమర్థు లైనను, ఆయన యింగ్లీషు రానివారగుటచేత మండలకరగ్రాహితోను తదితరహూణాధికారులతోను ఇంగ్లీషున నుత్తరి ప్రత్యుత్తిరములను జరుపుటకు సమర్థుడైన యొక లేఖకుఁ దాయనకుఁ గావలసి యుండెను. నెల కిరువదిహూపాయల జీత మిచ్చెదననియు, ప్రాతఃకాలమున మాత్రము మూడుగంటలసేపు తనయింటివద్ద పనిచేయవలసినదనియు, ఆయన నన్ను కోరెను. నేనంగీకరించి యాపనిలోఁ బ్రవేశించితిని. ఆయన వేళ్ళల నుంచుకొనుట గౌరవావహమని భావించెను పూర్వ నాగరికకోటిలోనివాఁడు, నేను క్రొత్తక్రొత్తగా మాటుచు వేశ్యావిష యమున భిన్నాభిప్రాయము చెందిన నవనాగరిక బృందములోనివాఁ డను. అదిగాక ఛాందసుడనుగానున్న కాలములో సహితము దుర్నీతి పయి నాకు సహజద్యేషము, అప్పుడు సహితము దుర్నీతిపరుఁడు చూచినప్పుడు నాతల కంటగించుచుండెను. నే నాయనయింటివద్ద పని చూచుచున్న కాలములో సహితము కొన్నిసమయములయందు దాయన యుంచుకొన్న వేశ్య నిశ్చంకముగా వచ్చి సరసను గూర్చుండి యాయ నతో సరససల్లాపములాడుచువచ్చెను. అది సరిపడక నామనస్సన్నను బాధించుచు వచ్చెను. అందుచేత మొదటి నెల జీతము పుచ్చుకోఁ గానే నే నాపని మానివేసితిని. వేశ్యాసంగమదోషము మాట యెట్లు న్నను, కామరాజుగాడు నావిషయమున సర్వవిధముల దయతోను గౌరవముతోను మెలఁగుచు వచ్చిరనియు నాకెప్పుడును కోపకార

ణము నణుమాత్రమును గలిగింపలేదనియు నేనిచ్చటఁ జెప్పవలసి యున్నది. అంతకువారే రాజమహేంద్రవరమండల పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయులైన బారోదొరగారివద్దను, కారాగృహములపై నధికారియైన కెప్టెన్ హాల్లెట్టు దొరగారివద్దను, తెలుఁగుచెప్పటకయి పని కుదిరితిని. వారిరువురివలనను నాకు నెలకు ముప్పదియైదు రూపాయలు వచ్చెడివి 1869-వ సంవత్సరమున నేనుపరీక్షకుపోలేదు. 1870-వ సంవత్సరమునందు బారోదొరవాడు ప్రకటించుచుండిన 'గోదావరీ విద్యా ప్రబోధిని (Godavry Educationist) అనుమాసపత్రికకు నేను తెలుఁగున వ్రాయుచుంటిని. నాశుద్ధాంధ్రనిరోఽవ్యనిర్వచననైషధ మాపత్రిక యందే మొదట కొంచెముభాగము ప్రకటింపఁబడినది. నేను పాఠశాలలో చదువకయే 1870-వ సంవత్సరమున సర్వకళాశాలా ప్రవేశ పరీక్షకుఁ జోయి కృతార్థుఁడ నయితిని.

ఈప్రకరణమును ముగింపకముందు దీనిం జదివెడు యువజనులకు మిత్రసంగ్రహమునుగూర్చి కొంచెము హెచ్చరిక చేయవలసి యున్నది. పదునాఱుసంవత్సరములు మొదలుకొని యిరువదివంశత్సరములవఱకును మనకు సుగుణములుగాని దుర్గుణములుగాని పట్టుపడ నారంభించి తరువాత నవి స్థిరపడిపోవును. స్థిరపడినతరువాత వానిని మార్చుకొనుట బహుతరప్రయాససాధ్యముగాని సుసాధము కాదు. సామాన్యముగా సుగుణదుర్గుణములు మన సహవాసములైన మిత్రులనుబట్టి యలవడును. కాఁబట్టి యాశాలమునందు మిగుల బాగాదు కలదుయి శత్రుమయినంతవఱకునన్నిత్రసంపాదనమునకయి ప్రయత్నింప వలయును. ఈవిషయమయి న్నామభవము నొక్కింత చెప్పెదను. మా బంధువులే యొకరు మాయీట కాపుర ముండెడివాడు. ఆ కుటుంబయజమానున కించుమించుగా నాయీడే గల యొకకుమారుఁడండెను. ఇరువురమును పదు నెనిమిదేండ్ల ప్రాయముగలవార మగుట

చేతను, ఏకగృహమున నేరర్పదా యుండెడివారమగుటచేతను, బంధు
త్వసంబంధము గలవార మగుటచేతను మే మొంటిమీదలతో మైత్రి
గలవారమయి యుంటిమి. వినోదమనకయి యప్పుడప్పుడు మే మిరు
వురమును చీట్లాడుచుండెడివారము. శైశవమునుండియు నేను దుర్బల
శరీరుడ నగుటచేత దేహాయాసకరియిలయిన యాటలపొంతఁ జోవక,
చీట్లు, దశావతారి, చదరంగము, మొదలయిన కావ్యకష్టమక్కటలేని
యాటలతో విరామముగఁ జుప్పన ప్రార్థన, చుచ్చుచుండెడివాడను.
ఆయాటలయం దప్పుడు నేను గొంతి నేర్పరి నయియు నుంటిని. నా
మిత్రుడును నేనును మొట్టమొదట పంజెము లేకయే చీట్లాడుచుండి
నను, తరువాత ప్రప్రథమమున చింతగించును తదనంతరమున గవ్వ
లును బెట్టి యాడఁ జొచ్చి అప్పుడు పరునాటుగవ్వలవెల యొక
దమ్మిడికి సమానముగ నుండును, గవ్వలిచ్చి యప్పు డంగడిలో నే
వస్తువునైనను గొనవచ్చును. ఏకగృహమున నారంభము కాకయే
యుండవలెనుగాని కొంచె మారంభమైన తువాత ముందుకు సాగక
యారంభించినచోటనే నిలువను నామిచ్చిని ప్రోత్సహముచేత
గవ్వలు దమ్మిడిలయినవి, దమ్మిడిలు డబ్బులయినవి. నేను సాధారణ
ముగా నోడిపోయెడివాడను గాకపోయినను, వేళుకొంటే యారంభ
మయిన మాచీట్లాట కడపట జూదముక్రింద పరిణమించినది. ఈయాటల
వలన నేను రెండుమాడయూపాయలను గెలిదితిని. ఈ యాటకయి
యంతఁ జోకసారి నన్ను మాయొంటినుండి తనమిత్రుని యింటికిఁ గొని
పోయెను. ఆతనిమిత్రు లాతనివలెనే విద్యాగంధములేని దుర్వా
హులు. ఈసోమరిబృందముతోఁ గలిసి నేను పెక్కుమాటులు డబ్బు
పెట్టి జూద మ్మాడితిని నామిత్రుడను, మిత్రుని మిత్రులును గలిసి
చీట్లాటకు మంచినీలము చూపెదము రమ్మని యొకబోగముదాని యిం
టికినన్నుఁ దీసికొనిపోయిరి. ఆదినమున నొకముసలిజూదరిమాత్రమే

మాతో చీట్లాడెనుగాని మఱుసటిదినమునందు వాడు తనకూతురయిన పడపుపడఁతినిగూడఁ గొనివచ్చి యాటకుఁ గూట్చుండఁజెప్పెను. ఇంకను గొంతకాల మీదారినే యనుసరించి యుండినయెడల నేను సీరిమాలిన నిర్భాగ్యుడనయి చెడియుండునుగాని యీ క్వరానుగ్రహము వలన నింతలోఁ దెలివి తెచ్చుకొని, కడచినదాని కనుతాపపడి పెంటనే నాడుర్వాపారమునుండి మరలుకొని నామిత్రునితోడి సాంగత్య మావశ్యకమని ఫలితార్థము తేలుచున్నది. స్వభావముచేత నెంత మంచివాఁడయినను దుర్జనసాంగత్యములోఁ బడిపోయి దుర్వ్యసనము లలోఁ దగులుకొన్న పక్షమునఁ దనవివేకమును గోలుపోయి తాను పూనిన వ్యాపారము మంచిదనుకొనునంతటి దుస్థితిలోనికి వచ్చి మానహీనుడయిన దుష్టుడగును. ఇది మనస్సునందుచించి బాగు పడఁ గోరువాడు దుస్సంగదూరు లగుటకు సర్వవిధములఁ బాటు పడవలయును.

మూడవ ప్రకరణము.

ఉపాధ్యాయత్వ పత్రికావిశేషకత్వ ప్రభుమదళ.

క్రిస్తుకము 1870 మొదలుకొని 1880 వ సంవత్సరమువఱకు.

బారోదొరగాడు రోగపడి 1870 వ సంవత్సరాంతమున రాజ ముపేంద్రవరమునుండి తమ ప్రధానోపాధ్యాయత్వమును కల్గికోట యందలి రాజకీయపాఠశాలకు మాడ్చుకొని వెడలిపోయిరి. 1871 వ సంవత్సరారంభమున ప్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతి పెట్టుబడినందున నే నందుజేరి నాల్గైదుదినములుంటిని గాని యింతలో బారోదొరగారికి బదులుగా కల్గికోటనుండి వచ్చుచుండిన దొరగాడు దారిలో స్వర్గస్థు లగుటచేత రాజముపేంద్రవరమునఁ బ్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతి యెత్తి వేయఁబడెను. ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడనైన కొన్ని నెలలలోనే 1871 వ సంవత్సరము డైరెక్టరములో కాఁజోలును నేను రాజ ముపేంద్రవరమునందలి దొరతనమువారి మండలపాఠశాలలో నప్పటి ప్రధానోపాధ్యాయులయిన కుప్పస్వామి శాస్త్రిలవారి సాయమువలన నెల కిరువదియైదురూపాయల జీతముమీఁద సహాయోపాధ్యాయుఁ డనుగా నియమింపఁబడితిని అల్పకాలికమైన యాపని సంవత్సరకాల ముండి నిలిచిపోయినది. పనిలోనున్న కాలములో నేను గొన్నితరగ తుల కిండ్లును లెక్కలును హిందూదేశచరిత్రమును చెప్పుచుండెడి వాఁడను. ఆకాలమునందు సహితము నాయెడల విద్యార్థులకు భయ భక్తులును సహోపాధ్యాయులకు గౌరవము నుండెను. నేను బాలురను సీతవర్తనమునందు ప్రోత్సహింపఱుచుచు, ఎవ్వరివిషయమునను పక్ష పాతము చూపక, సమబుద్ధితో వర్తించుచుండెడివాఁడను. ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగాడు, దుర్గినేటి శేషగిరిరావు పంతులుగాడు, వేపా

కృష్ణమూర్తి పంతులుగారు మొదలయినవారప్పుడు నాలగవరగతిలో నావద్ద చదువుకొనుచుండెడివారు. ఇందలి కడపటివారి యన్నగారైన వేసా రామమూర్తి పంతులుగారా కాలములో మా పాఠశాలలో ద్వితీయోపాధ్యాయులుగానుండిరి. అందుచేత తక్కిన యుపాధ్యాయుల యన తమ్ముఁడొక వేళ తమతరగతిలో నల్లగిచ్చేసినను మాదిమాడనట్లు పేరీంచి యూరకుండెడివారు ఒకనాఁడు కృష్ణమూర్తి పంతులుగారు నాలవరగతి నాయొద్దనున్నప్పడే కొంచె మవిధేయతను గవఁబఱుపఁగా, నేనించుకయు సగదేహింపక తత్తణమే యాయనను బల్లపై నెక్కించి నిలువఁబెట్టితిని నాలుగైదు నిమిషములైన తరువాత నాతోడి యుపాధ్యాయుఁడొకఁడు నావద్దకువచ్చి, రహస్యమని చెప్పి నన్నావలికిఁ గొనిపోయి 'యాచిన్నవాడు రామమూర్తి పంతులుగారి తమ్ముఁ' డని చెప్పెను. 'అవును నేనెఱుఁగుదును' అని చెప్పి యుచట నిలువక నాతరగతిలోనికి వచ్చితిని నామిత్రుఁడూహించి నట్లుగా రామమూర్తి పంతులుగారు నాపైని కోపపడక, సాయంకాల మైదుగంటలకు పాఠశాల విడిచిపెట్టఁగానే నాయొద్దకువచ్చి, తమ తమ్ముఁడని మోమోటపడక స్వకృత్యమును నిర్వహించినందులకు నన్నభినందించి తమకృతజ్ఞతను దెలిపిరి. శీఘ్రములైన కృష్ణమూర్తి పంతులుగారు సహితము నాపైని గినుకపూసక యాదరమునే కలిగి యుండిరనుటకు 1876 వ సంవత్సరమునందు చెన్నపురి రాజకీయ శాస్త్రపాఠశాల (ప్రెసిడెన్సీ కాలేజి)లో ప్రథమ శాస్త్రపరీక్షతరగతిలో చదువుకొనుచు చిరకాలమునకు తమంత నాపేరవ్రాసిన లేఖలో 'భగవత్కృపచేత మీ రిస్థితారమువేసిన యల్పజ్ఞానమువలననే నేనీ సంవత్సరము ప్రథమ శాస్త్రపరీక్షలోఁ దేజవచ్చును. నాశీవితకాల

ములో మిమ్మెప్పుడును గౌరవింపకుండఁజాలను' 1 అనుసర్థము వచ్చు నట్లు వ్రాయుటయే సాక్ష్యముగానున్నది. ఈవఱకుఁ జెప్పినట్లు న్యాయ సభలలో కొలువు కుదురఁగూడదని నేను శపథము చేసికొన్న రచితాత, నేవకవృత్తిలేక స్వతంత్రుఁడనుగా నుండవచ్చునన్న యాశతో నాకు న్యాయవాదియై పనిచేయవలెనని కోరికయుండెడిది. అందుచేత నేను దానికిఁ గావలసిన పరీక్షలకుఁ జదువయిప్పించితిని. ముండలపాక కాలలో నాతో సహాపాఠ్యయుఁడును బాల్యములో నాసహాధ్యాయయు మా బంధువును నగు చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారు నాకు పరమమిత్రుఁడుగా నుండెను. పాకకాలలో నుపాధ్యాయులుగానున్న కాలములో మే మిరువురమును గలిసి విశేషపరీక్షలకుఁ జదువ నారంభించితిమి. 1871 వ సంవత్సరము శ్రావణమాసములో జరిగిన హైద్రాబాద్ క్రైమినల్ హైగ్రేడ్ (Criminal Higher Grade) కు మే మిరువురమును జోయితిమి. మే మాపరీక్షలో లబ్ధవిజయములమైనట్టు నులు నటి సంవత్సరమునం దనఁగా 1872 వ సంవత్సరమున రాజకీయ వ్యవహారపత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది

ఈకాలమునాటికి నాపూర్వవిశ్వాసములు కొన్ని మార్పుచెందుచుండినట్లు చెప్పియుంటినిగదా. దయ్యములు పట్టినవన వారియింద్లకుఁ దఱుచుగాఁ బోయి వారిచేష్టలను నటనలను లక్షణములను పరీక్షించుచుండుటచేతను మంత్రవేత్తల మనుషాదు చేయు కుతంత్రములను, మాయలను శోధించుచుండుటచేతను భూతావేశమునందు నాకునమ్మకము పోయినది. ఈకాలమునందు జ్యోతిశ్శాస్త్రముగోని ముహూర్తజాతక భాగములయందును, శకునములు మొదలైనవానియందును గూడ

1 'I am doing well in the College and may, by God's grace, expect to Pass F A this year with the little bit of knowledge I have, of which the foundation stone was laid by you whom I cannot but honour ever in my life'—

Letter dated 23rd June 1876, Madras,

నాకు విశ్వాసము పూర్ణముగా చెడినది. నమ్మకములేనివానిని పాను
 కుల సంతుష్టికై నమ్మినట్లు నటించి యాచరించుచుండుట సాధారణ
 ముగా నాస్వభావమునకు సరిపడదు విశ్వాసములేని దానియందు
 విశ్వాసము లేనట్లు చెప్పటయు, ఆ విశ్వాసరాహిత్యమును మాటల
 చేతనేగాక చేష్టలయందును జూపుటయు, నాకు స్వాభావికము. నా
 యవిశ్వాసమును లోకమునకుఁ జూపుటకును నాకవకాశము శీఘ్రము
 గానే కలిగినది మాదొడ్డిలోనున్న యరఁటిచెట్టాకటి యే హేతువు
 చేతనో కొననుండి వేయక నడచునుండి చీల్చుకొని పువ్వు పైకివచ్చి
 గెల వేసినది. ఇట్లు చెట్టుమధ్యనుండి గెలవేయుట యిరివ్వునూచక
 మనియు, వెంటనే చెట్టు కొట్టివేయవలసిన దనియు, ఇరుగుపొరుగుల
 వాడును దైవజ్ఞులును బాధువులును నాతో బహువిధములఁ జెప్పిరి.
 ఎవ్వ రెన్నివిధములఁ జెప్పినను వారిమాటలు చెవినిబెట్టక యేమిజరు
 గునో చూతమని యాచెట్టట్టే యుంచితిని. ఆరంభదశలోఁ గొంత
 కాలము గుంపులుగుంపులుగావచ్చి జనులావంతను జూచి పోవుచు
 వచ్చిరి. కొన్ని నెలలకు కాయలెదిగి కూరకక్కటకు వచ్చినతరువాత
 కాయలు కోసికొని దూటనిమిత్తము చెట్టు కొట్టివేయించితిని. ఆసమ
 యమునందే మాయించిదూలముయొక్క కొననున్న తొట్టలో తేనెపట్టు
 పట్టెను. ఇంట తేనెపట్టు పట్టఁగూడదనియు, అట్లుపట్టుట యశుభ
 నూచకమనియు, దానినితీసివేయించి దోషపరిహారార్థముగా బ్రాహ్మ
 ణులచేత శాంతికర్మ చేయింపవలసినదనియు, ఎల్లవాడును పైయట్లే
 చెప్పిరి. పైయట్లే మొదొడ్డి యెల్లవారిహితబోధలను నిరాకరించి
 చలింపక చట్టువలె నిలిచితిని నాతల్లియు ముత్తవయ్యఁగూడ నాతో
 చెప్పిచూచిరి. కాని యీబండచానితోఁ జెప్పినకార్యములేదని తుదకు
 విసిగియూరకుండిరి. మండలపాఠశాలలోని పని నిలిచిపోయినతరువాత
 నాకు 1872 వ సంవత్సరము శ్రీష్టమాసములో కోరంగియగు గ్రామ

మునందుఁగల యింగ్లీషు పాఠశాలలో నెలకు ముప్పదిరూపాయల జీతముగల ప్రధానోపాధ్యాయత్వము లభించినది. అపనికిఁ జోవునప్పుడు మంచిదినముచూచి మంచిముహూర్తము పెట్టుకొని పొమ్మని యితడు లును మావాడునుగూడ నన్ను బలాత్కారము చేసిరి. వారి నిర్బంధమును లక్ష్యము చేయక యమావాస్యనాఁడు బైలు దేటిపోయి పనిలోఁ బ్రవేశించితిని. పాఠశాలకుఁ గార్యనిర్వాహకులుగానున్న యిరువురిలో నొకరు మాతాతగాఁ యొద్ద కొలువులోనుండిన యాతనికుమారుఁడును చట్టమును సముద్రశుల్కపర్యవేక్షకుఁడును (Sea Custom Superintendent) అను బలిజేపల్లి నారాయణమూర్తిగారు పోగానే నేను వారియింటనే దిగితిని అమావాస్యనాఁడు జేల బైలు దేటిదివని నన్నాయన యడిగెను. ఈశ్వరుఁడుచేసిన దినములన్నియు సమానముగానే మంచివయినప్పు డేదినమునబైలుదేటిన నేమని నేను బదులు చెప్పితిని. అందుపైని జ్యోతిశ్శాస్త్రవిషయమున మా యిరువురకును వాదమయ్యెను. ఇట్లావిషయమునఁ గొన్నిదినములు వితర్కము జరగునప్పటికాయన యేఁబదియేండ్లు దాటిన వృద్ధుఁడే యైనను, ఆయనకు ముహూర్తాదులయందలి నమ్మకము ముక్కలుముప్పీసము పోయినది.

1870 వ సంవత్సరమునందే 'గోదావరీవిద్యాప్రజోధిని'కి నేను వ్రాయుచుంటిని తెలిపియున్నాను. కోరంగికిఁ జోకబూర్యము నేను రాజమహేంద్రవరములో నుండినప్పుడే మచిలీబందరు నందలి పురుషార్థప్రదాయినికి గ్రంథములు వ్రాసి పంపనారంభించితిని. నాపద్య కావ్యముల ననేకులు జ్ఞాపించి యాకాలమునందలి బార్తాపత్రికలలో వ్రాసియున్నాడు. నే నప్పటికి శుద్ధాంధ్రనిరోష్ఠ్యుర్యచన నైషధమును, రసికజనమనోగంజనమును, ముగించి శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును జేయ నారంభించియుంటిని. నాగ్రంథరచనను గూర్చి యింగ్లీష ప్రకరణమునందు వ్రాసఁదలఁచుకొంటిని గాన దాని

నిందువిడిచిపెట్టెదను. కోరంగికిఁబోయినతరువాతఁగూడఁబురుషార్థప్ర
దాయనికి వ్రాయుచునే యుంటిని. నేను రచియింప మొదలుపెట్టిన
యొచ్చుతెలుఁగు సభాపర్వములోని కొంతభాగము బ్రహ్మశ్రీ
కొండ్ల వేంకటరత్నముపంతులవారిచేఁ జెన్నపట్టణములోఁబ్రకటింపఁ
బడుచుండిన యంద్రభాషాసంజీవనిలోఁ బ్రచురింపఁబడినది. నేనక్కడ
నున్నకాలములో విశేషపరీక్షలలో నొకటియగు రెండవతరగతి
భాషాంతరీకరణపరీక్ష (Translation, Lower Grade)కు 1872 సం
వత్సరము ఆశ్వయుజమాసములో ఇంగ్లీషు తెలుఁగుభాషలయందుఁ
బోయి కృతార్థుఁడనైతిని మొదటితరగతి భాషాంతరీకరణపరీక్షకుఁ
బోవువాడు రెండుదేశభాషలను నేర్చియుండవలెను. ఒక్కయల్పాం
శము తక్కువ నచ్చటనున్నకాలముగో విశేషముగాఁ జెప్పవలసిన
దేదియులేదు. నాతల్లికి పితాచభ్రమ యుండుచువచ్చెనని మొదటిప్రక
రణముననే చెప్పితిని ఆమె కాభ్రమము పూర్ణముగాఁ బోవక మరణ
కాలమువఱకు నప్పుడప్పుడు కలుగుచునే యుండెడిది కాని నేను
దయ్యముల విషయమునఁ దఱచుగా సంభాషించుచు నచ్చటచేత
1876వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మాత్రము కలుగలేదు.
అట్టిభ్రమ కలిగినప్పుడు తన్నివారణార్థమై భూతవైద్యుఁడను
వాని నవ్వనినో పిలిపించి తత్కాలమున కేదో తంత్రము చేయిం
చుచు వచ్చినంగాని కార్యము లేకుండెను. కోరంగిలోనున్నకాలములో
సహితము నామాత కట్టిభ్రమము కలుగుచునే వచ్చెను అక్కడివాడు
గొప్పభూతవైద్యుఁ డని నాయొద్ద కొకయోగిని గొనివచ్చిరి. ఆ
బ్రాహ్మణయోగి మిక్కిలి కండపుష్టి గలవాఁడు, పూటకు శేరు
లియ్యపు అన్నమునకు తక్కువ కాకుండ తినెనువాఁడు, గడ్డమును
గోళ్ళను బెందినవాఁడు, కాలికి కట్టపావలు తొడిగి, చేతబెత్తమును
బట్టి, కాషాయవస్త్రములనుగట్టి, నొసట గొప్ప కంఠముబొట్టు పెట్టి,

చూచుటకు మహాభయంకరముగా నుండెడివాడు, గంటాయిత్రాగెడు
 వాడు, ముప్పదికిని వలువదికిని నడిమిప్రాయముగల యూపుకుషుని
 నావద్దకుఁ గొనివచ్చినప్పుడు నాకు మంత్రములయందుఁగాని దయ్యో
 ములయందుఁగాని సమ్యక్ము లేకపోయినను, నే నాతని మాయంట
 నుంచుకొని భోజనము పెట్టెదననియు, నాతల్లిజేహము స్వస్థపడిన
 తరువాత మంచి బహుమానము చేసెదననియు చెప్పితిని. అతఁ
 డందున కొప్పుకొని మాయంటఁ బ్రవేశించెను. పబ్రవేశించినది
 మొదలుకొని యతఁడు 'మే' మని స్వవిషయమున బహువచన
 ప్రయోగము చేసికొనుచు, 'నీ' వని యితరులవిషయమున నేకవచన
 ప్రయోగము చేయుచు, గర్వియు చూపఁదొడఁగెను నేను దాని
 కోర్పుకొని యాతఁ డడిగినదాని నెల్ల స్వల్పమగుటచేత నిచ్చుచు
 వచ్చితిని. అందుపైని నేను దనకు లోబడితి ననుకొని యంతకంత
 కత్యాశాపడుడయి యతఁడు పెక్కు మిషలమీఁద నావద్దనుండి
 ధనము లాగఁజూచెను. నాతల్లిశరీరము స్వస్థపడినపిమ్మటఁగాని నే
 నేమియు నియ్యనని నిరాకరించితిని. అప్పుడతఁడు కన్ను లెఱ్ఱచేసి
 నావంక కూర్చుండినప్పుడతఁడొ జూచెను. నేను భయపడక యాతని యవివే
 కమును తలచినప్పుడు నవ్వురాఁగా పకపక నవ్వితిని. అందుమీఁద
 నతఁడు మఱింతరోషము వచ్చినవాడయి కాటులు ప్రేల నారంభిం
 చెను. అప్పుడు నేనును పట్టరాని కోపముగలవాడనయి చేరువనున్న
 మాసారిశాలభటునిచేత మెడపట్టించి యాయోగీశ్వరుని వీధిలోనికి
 గంటించితిని. అతడు దండతాడితభుజంగమువలె రోజుచు, నన్ను
 కపించుచు, ఏమిచేసెదనో రేపివేళకు చూచుమని బెడరించుచు, వేటాక
 నోటికిఁ జోయెను. అట్లుపోయి యతఁ డొకయింట నొకగది వుచ్చు
 కొని యినికి ముగ్గుపెట్టి యుండేదోయంత్రమువేసి ప్రయోగముచేసి
 నన్ను చంపెదనని పలుకుచు స్నానముచేసి తలవిరియఁబోసికొని
 వచ్చి యుపవాసముతోఁ గూర్చుండి నిష్ఠాపకుడై యేదో మంత్ర

జపము చేయవారంభించెను అది చూచి నా మిత్రులు భయపడి నా యొద్దకు వచ్చి, అట్టియభిచారవేత్తతో తగవులాడుట క్షేమకరము కాదనియు, తమమాట విని యాతనిపాదములమీఁదఁ బడి వేడికొని చేసిన యపచారమునకై క్షమార్పణము చేయవలసినదనియు, నాకు హితము చెప్పిరి. వారెన్నివిధములఁ జెప్పినను వారిమాటలు వినక, ఆమాఘండు నన్నేమి చేయగలఁడో చూతమని చెప్పి, వచ్చినవారిని వచ్చినట్లే పంపివేసితిని. ఆయోగి రాత్రిపఱకును భోజనములేక కొబ్బరి కానులసీళ్ళు త్రాగి యట్లే యుండి యొంటరిగా చీకటిలో 'హీం' "హ్రం" అని కేకలు వేయుచు నెడను అతఁడర్ధరాత్రముదాఁక నట్లే యుండి యాహారము లేకపోవుటచేతనో నారికేళజలము పైత్యము చేయుటచేతనో నిద్రమిత్తుచేతనో గంజాయిమైకముచేతనో మఱి యే హేతువుచేతనో తూలి క్రిందఁ బడిపోయి, తన్నవ్వరో త్రోచిపడివేసి నట్టు భ్రమించి బడిసికొనెను, భీతిచేత నాతనికి పెంటనే భయజ్వరము వచ్చెను. ఒకరిని బడిపింపఁబోయి తానే బడిసికొన్నట్టు మఱునాటి ప్రాంతఃకాలమునఁ దన్నుఁ బాడవచ్చినవారితో నెల్లను నేను శరభ సాశ్వమును దనమీఁదఁ బ్రయోగము చేసితినియు, ఆదేవత వచ్చి తాను బంపుచుండిన దేవతనైత్తి యడఁచి తన్నుఁ గ్రిందఁ బడవేసి పనియు, ఆదేవత తన్ను శీఘ్రముగానే చంపుననియు, ఆయోగి చెప్ప సాగెను. నాకు మంత్రమహిమ మందలి విశ్వాసము పోయినతరువాతనే నాతల్లియొక్కభ్రమను నివారించు నిమిత్తమయి నేను శరభసాశ్వ మంత్రము నుపదేశమయితిని. ఆసంగతి సంతకుఁబూర్వమే ఆయోగి వినియుండి యిట్లు బ్రమసియుండును. నేను రెండుదినము లుపేక్షించి యూరకుంటినిగాని యతఁడంతకంతకు బలహీనుడయి గంధిలో నన్నే పలవరించుచుండినట్టు విని జాలినొంది, ఆతనిభ్రమ పోగొట్టుటకయి యాతనియొద్దకుఁ బోయి నే నేమియుఁ జేయలేదనినప్పుఁ

ఒలిక్ ధైర్యము చెప్పి, అతినిని మాయంటికిఁ గొనివచ్చితిని ఈనాలుగు దినములలోనే యేనుఁగువంటి వాఁడు పీఠుఁగువంటివాడయి యా దయ్యాలపోతు గ్రాహ్యుఁడు మాయంటికి వచ్చిననాఁ డరసోలెడు బియ్యపు అన్నమునైనను తినలేకపోయెను. క్రమక్రమముగా నన్న హితము కలిగి యతఁడు యథాస్థితికి వచ్చుటకు నెలదినములు పట్టినది. తను మంత్రములయందు పటిమలేదని యెఱిగి ధనార్జనమునకయి మాఱువేషములు నేసి పరులను మోసపుచ్చుచుండువాడు నహిత మితరుల పొగ్గినులయూడు పాటవము కలదని నమ్ముచుండుడు. అతఁడు పూర్ణముగా స్వస్థుడైన తరువాతి నాతఁడొక కొల్లెబట్టకట్టకెట్టి యొకదూపాఁడు రొక్కమిచ్చి పంపివేసితిని. శరభసాశ్వమంత్రము నెఱుంగ నజ్ఞులమివాడు నా రాజశేఖరచరిత్రమునందుఁ జూడవచ్చును

1874 వ సంవత్సరమున దామోహమాసమున నేను కోరంగిలోని పన్ను విషించి, నాస్వస్థులమగు రాజమహేంద్రవరమునకు నాలుగు మైళ్ళమీరములోనున్న ధర్మేశ్వరమునందలి యాంగ్లోదేశ భాషాపాఠశాలలో నెలకు రు. 44—0—0 ల జీతముగల ప్రధానోపాధ్యాయులైనందుఁ బ్రవేశించితిని. ఇక్కడనున్న కాలములో నహితము బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులువాడు వారిపక్షము వారును స్త్రీవిద్యాసేధివాదులయి, స్త్రీలవిద్యకుఁ బ్రతిఘటముగా నాంధ్రభాషాసంజీవనిలో వ్రాయుచుండఁగా, నేను వారికిఁ బ్రతిపక్షమును బూని స్త్రీవిద్యావిధాయకవాది నయి వారివాదమును ఖండించుచు స్త్రీలవిద్య కనుకూలముగాఁ బురుషార్థప్రదాయినికి వ్రాయుచుంటిని ఈవాదప్రతివాదములలో నాయుత్తరములను గొన్నిటిని పద్యరూపమున నహితము వ్రాసితిని. అప్పటి నాపద్యము లెల్లందునో తెలియటకయి యొక లేఖనుండి కొన్నిపద్యముల నిందుదాహరింపుచున్నాను—

కా. శ్రీమూర్తాండమరీచిరోచి యన గాఁ జెన్నె దివాఁధావలిం
బ్రామన్ గ్రాన్ధుకువార్థదానినఁగి పద్యాలి న జీవన్
శ్యామాణాకము కెల్ల విద్య వలకుం చస్తావధాన్యహ్వయల్
తా మీమాసము వెల్లడించుటలు మోడంబొప్ప వీక్షించితే?

♦ ♦ ♦ ♦

చ. మునుపటివారు చెప్పినది మొక్కలప్పుని పూని సర్వముం
గొనఁ జనదంచు నామరముకూడ లవబులు గాదు, గాని యెం
దును మనబుద్ధికూడఁ గడఁ దూరిచి యారయాచంట ముఖ్యమై
చనును హితాహితములకు పగల్ గని దుష్కృత మజ్జి-పగల్.

♦ ♦ ♦ ♦

మ. అయినన్ ముద్దియవిద్దియంగఁజిచి యెందైనం దగం గొంటియా
నయవేసుల్ తగదంచు వాదములు పూన గంటిమే మీవలెన్?
దయ మీటంగను జెప్పడయ్య యెసిద్ధాంతంబు లెందైన మీ
నయనానందము చేసినేమి? వివరన్ గొనూహలం బయ్యెడున్.

♦ ♦ ♦ ♦

డి. వింతగ వాద మేల యవివేకులపోలిక? స్త్రీలవిద్య సి
ద్ధాంతమే చేసినారు మనలదీక్షలు పూర్వము, వేద మొక్కట
యింతులు చూడఁగూడదని లింతె, పురాణచయంబు స్త్రీలకై
యెంతయుఁ జేయుటల్ స్మృతులు నెల్లపురాణము లొత్తిచెప్పవే.

మనవారు సాధారణముగా యుక్తియుక్తముగాను సప్రమాణముగాను
వాద ప్రతివాదములుచేయుట మాని నడుమ వక్తవ్యాంశమును
విడిచి యన్యోన్యదూషణమునకు దిగుదురు స్త్రీవిద్యావిషేషవాదులు
స్వవాద దౌర్బల్యమునుబట్టి కాఁజోలును ముందుగాఁ బ్రతివాదిదూష
ణమున నారంభించిరి. అప్పుడు నేనును సైరణ వహింపక స్వాభావికా

గ్రహమునుబట్టియు శూన్యనాశాంశారమునుబట్టియు విజిగీషాదురతి కయమునుబట్టియు ద్వైతముగా దూషణమునకుఁ బ్రోదూషణము చేయఁ గడఁగితిని. పంతులవారు ప్రయోగించిన వాక్యభారణము మృదుత్వము కలదిగాక మోటుయి పైని బండదెబ్బకొట్టినదిగా నుండెడిది, నాది కొంతమార్దవము కలదగుటచేత వాఁనియొక్క ణోతుగాఁ దూటి మనస్సున కెక్కువ శాస్త్రి కలిగించునదిగా నుండెడిది ఆయన కృతివిమర్శన సమాజముని పేరుపెట్టి తామే మద్విరచితగ్రంథకోసా శ్లోషణమునకు దిగఁగా, నేను గుణగుణప్రవర్తన సమాజముని పేరు పెట్టి తద్విరచితగ్రంథదోషాన్వేషణముఁకుఁ గడఁగితిని అప్పుడు కొత్తగా మిత్రులుగా నేర్పకేన బయ్యునే? వే కలువోగయ్యగారు మొదలయినవారు కొందఱు నాకీవాదమునందు సహాయులయి యుండిరి. ఈవాక్యద్ధమునందు సహితము నేనే జయముంపఱినని యప్పటి వారనేకు లభిప్రాయపడినను, అప్పటి నా వాఁతలు చూచిన నిప్పుడు నాకే సిగ్గుచున్నది నన్నెడఁబెట్టిదూషణములు చేసినను, ఎన్ని పరిహాసములుచేసినను, ఈ కాలమునం దట్టివ్రాతలు వ్రాసియుండను. ఇరువురు రకవులొకచుండఁగాఁజూచుట పయివానికి వేరుకగానుండును గాన, శుష్కకలహమును జుప్పివేయఁ జూడక యేదో పక్షముచేరి వివాదము పెంచుటకే పలువురు ప్రయత్నించుచువచ్చిరి ఇట్లు పత్రికా ముఖమున ఘోరవాక్కులహము నడచుచున్నను, పంతులవారును నేనును మనస్సులలోఁల ద్వేషము లేనివారమయి పరస్పరనుహృద్యావముతో నుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరుపుకొనుచునే యుండెడి వారము.

1875-వ సంవత్సరమునందు నేనుసంతేపలేఖన(Freecis writing) పరీక్షయందు దింగ్లీషునఁ గృతార్థుడ నైతిని. ఈపరీక్షనిమిత్రము నేను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయియుండినప్పుడే నా కచ్చటి రాజ

కీయ శాస్త్రమున శాలాభ్యుత్థులగు మెట్కాపువూరగారితోడి ప్రథమ పరిచయము కలిగినది. ఆకాలమునం దాయన తెలుఁ గభ్యసించుచుండిరి అప్పుడు వానికేదో వాక్యాభ్యుత్థులను సందేహము కలుగఁగా, ఎవ్వరి నడిగినను తృప్తికరముగా తీర్పులేకపోయిరట. నేనా సందేహమును తీర్పుగలనని యావఱకు కృష్ణస్వామి శాస్త్రి వాడు చెప్పియుండుచేరి, పాశాలాభవమున నేను పరీక్షాప్రశ్నములకు తరములు వ్రాయుచుండగా వారికిపురుగు గలిసి నాయొద్దకు వచ్చిరి. దొరగాడు తమ సందేహమును తెలిపినప్పుడు నాకు తోచిన సమాధానము చెప్పఁగా వార స్వంతసంగతులయి వెడలిపోయిరి. వారి కప్పుడ నాయుడు మంచియభిప్రాయము కలిగెను. సంతకేప లేఖనపరీక్షయందుఁ గృతార్థుడవగుటచేత నే ననుగతపదంధము (Sub-Magistrate) పదమున కర్హుడనైతిని రై విగ్యాప్రొన్నతపదపరీక్ష (Revenue Higher Grade) కుఁ బోయి జయమొందినయెడల సహాయకరగ్రాహి, (Deputy Collector) పదమున కర్హుడనయియుండును. ఆపరీక్షకప్పుడు రెండే పుస్తకములైనను నే నాశాఖయందుఁ బ్రవేశింపఁదలచుకొనెందున, ఆపరీక్షకుఁ బోలేను వ్యావహారికొన్నత పదపరీక్ష (Civil, Higher Grade) యందుఁ గృతార్థుడ నైనయెడల, మొదటితరగతి న్యాయవాదిత్వమునకును అనుగతన్యాయాధిపతి (Sub Judge) పదమునకునుగూడ నర్హుడనయి యుండును. న్యాయవాదిని గావలెనని లిలపుకొని యున్నప్పు డాపరీక్ష కొకసారి పోయినను, తరువాత నామిత్రులైన న్యాయవాదులు కొండలు తమపనిలోను నిజమైన న్యతంత్రత లేదనియు, అందు న్యాయముగాఁ బ్రవర్తించి ధనార్జనము చేయుట యసాధ్యమనియు, తాము న్యాయముగా సాక్షుల కసత్యము బోధింపకపోయినను నత్యము కానట్లు తెలిసియు నత్యమయినట్లు వాదింపవలసియుండుననియు, చెప్పినందున న్యాయ

వాదిపదమునందును రోతపుట్టి రెండవసారి యాపరీక్షకుఁ జొరవమానుకొంటిని. ఏపనియు లేక స్వతంత్రజీవనమునైనను చేయవలెను, లేదా పాపకార్యముల కంతగా నవకాశము లేని యుపాధ్యాయత్వమునందైనను ఉండవలెను, అని నేనప్పుడు నిశ్చయము చేసికొంటిని.

మొట్టమొదట స్త్రీవిద్యామండనవాదము నన్యపత్రికాముఖముననే జరపుచు వచ్చినను, నాయూహలను లోకమునకు వెల్లడించుట కయి స్వకీయమైన వృత్తాంతపత్రిక యొకటి యుండుట యుక్తమని భావించి, 1874 వ సంవత్సరము ఆశ్వయుజమాసమునుండి 'వివేకవర్ధని' అను నామముతో నాలుగు పెద్దపుటలు గల యొకచిన్నమాస పత్రికను తెలుగునఁ బ్రకటింప నారంభించితిని ఆకాలమునందు మా గోదావరిమండలములో దొరతనమువారిది తక్కువేటు ముద్రాయంత్రము లేకపోవుటచేత నాపత్రిక నప్పుడు చెన్నపురిలో బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులువారి సుంజీవసీ ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపింప నారంభించి, అక్కడ యుక్తకాలమునందు పత్రిక వెలువడకపోవుటచేత మూడుమాసములైన తరువాత శ్రీధర ముద్రాక్షరశాలకు మార్చి పత్రికను ద్వీగుణముచేసి 17 పుటలు గల పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటింప మొదలుపెట్టితిని మాపత్రికాముఖమునకు తిలకముగాను పత్రికా నిర్వహణమునందు మాకు మార్గదర్శకముగాను ఉండుటకయి,

క. ఒరు లేయవి యొనరించిన,

నరవర, యప్రియము తనమనంబున కగుఁ దా

నొరులకు నవి సేయకునికి,

పరాక్షణము పరమధర్మపథముల కెల్లన్.

అను భారతసీతివాక్యరత్నమును మేముమాకు మూలనూత్రమునుగాఁ గొంటిమి, మా పత్రికయొక్క నామధేయమువలనను మేము

గైకొన్న పురస్కృతపాత్రమువలనను మా పత్రికోశద్వే మెల్లరకుఁ
దెల్లము కాఁదగియున్నను, చతుర్థమాన పత్రికాదియందు నన్నుఁ
గూర్చియు నాపత్రికనుగూర్చియుఁ బ్రకటించుకొన్న పద్యమువలన
మఱింత స్పష్టమగువని దాని నిందు క్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

సీ. బ్రాహ్మణుండను హూణభావ నేరిచి యందు

నేఁ బ్రవేశపరీక్ష నిచ్చినాఁడ,

నాంద్రమున నొకింత యభిరుచిగలవాఁడ

దేశాభివృద్ధికి లేకమైనఁ,

బ్రాలుమాలక పాటుపడ నిచ్చఁగలవాఁడఁ

గవితాపటిమఁ గొంత గలుగువాఁడ,

నోపిక సర్వజనోపయోగములైన

విషయమ్ములును నీతివిషయములును,

సులభశైలి నందఱకును దెలియునట్లు

కఠినసంధులు లోనుగాఁ గలవి విడిచి,

వ్రాయుదు నొకప్పు డన్యదేశీయములును

లోనుగాఁ గలవానినిఁ బూనికూర్చు

ఈపత్రికాప్రకటనమునందు నాయుద్దేశములు భాషాభివృద్ధియు
దేశాభివృద్ధియు ముఖ్యముగా రెండు. నే నేర్పఱచుకొన్న భాషాభి
వృద్ధిమార్గము తెలుగుభాషలో మృదువైన సులభశైలిని సలక్షణ
మైన వచనరచన చేయుట, దేశాభివృద్ధిమార్గము జనులలోఁ గల
దురాచారదుర్వర్తనములఁ బాపియు వృద్ధిపద్ధతులను జూపియు వారి
సథిక నీతిమఁతులనుగాఁజేసి దేశము నున్నతస్థితికిఁ దెచ్చుటకయి శక్తి
వంచన లేక పాటుపడుట, దేశాభివృద్ధి కలుగుటకయి విద్యావిషయ
మునను, వ్యవహారవిషయమునను, కలాచారవిషయమునను, నీతివిష
యమునను, మతవిషయమునను నానాముఖములఁ గృషిచేయవలయు

ననియేకాని యొక్క రాజ్యాంగవిషయములయందే పనిచేయుట నా యుద్దేశముకాదు. మానవజాతిలోని కరచరణాది సమస్తవయవములును యథా ప్రమాణముగా పెరుగుటయే వృద్ధికాని యొక్క తలయో కాలో యత్యధికముగా పెరుగుట వృద్ధికాక రోగమయినట్లే దేశవిషయములోగూడ జనులు నీతిమతకులాచారాదులైన సమస్తాంగములయందును సమానముగా నభ్యున్నతి నొందుటయే వృద్ధిగాని యితరాంగములకు భాగము కలుగునట్లుగా గొక్క రాజ్యాంగములయందేగాని యొక్క బుద్ధిప్రచారమునందేగాని యొక్క ముఖంపుట ఊమకరిమైన దేశాభివృద్ధికాదని నాయభిప్రాయము. రాజ్యాంగవిషయమున ఇక్కడనో దూరమున నున్న పాపాలకులను వారిశాసనములను దూషించుటకంటె సమీపమునుండి రాజశాసనములను నడుపువారి దోషములను వెల్లడిచేయుట యధికప్రయోజనకరమని నా నమ్మకము. దొరతనమువారికిఁ జెల్లింపవలసిన నేలపన్నుల మొత్తమునకంటె నీ రిచ్చెడు రాజపురుషుల కియ్యవలసిన లాచముల మొత్తమెక్కువయినప్పుడు నేలపన్ను కొంచెము తగ్గఁపఁబడిన మాత్రముననే కాపుల కేమి మేలిమి కలుగఁబోవును? వ్యాజ్యపు మొత్తమునకంటె న్యాయాధిపతికి సమర్పింపవలసిన యుపాయనమే యధికమయినప్పుడు వాది యభియోగపరిమునకుఁ బెట్టవలసిన ముద్రకాగితముల మూల్యపరిమితి తగ్గఁపఁబడిన మాత్రముననే గలుపొందియు నతిఁజేమి లాభమనుభవింపఁగలుగును? చేసిన యపరాధమునకయి శిక్షాస్మృతినిబట్టి కట్టవలసిన ధనదండనమునకంటె దోషిని దండింపక విడుదలుకును నిర్దోషిని దండించుటకును దండవిధాయి స్వీకరించెడు ముడుపే యొక్క వయినప్పుడు దండశాసనములయందు మంచిమాద్యులు కలిగింపఁబడిన మాత్రముననే మానప్రాణరక్షణము కలవారయి ప్రజలెల్ల సుఖమనుభవింపఁ గలుగుదురు? ఆకాలమునందు రాజకీయోద్యోగులలో లంచములు పుచ్చుకొనుట సర్వసాధారణము, పుచ్చుకొనకుండుట

మృగ్యము లంచము తప్పగాక యుద్యోగధర్మమనియె యెల్లవారి నమృతము. కాబట్టి రాజకీయోద్యోగులలోని యీ యక్రమమును మాన్పఁ బూనుట మాపత్రికోద్దేశములలో నొకటి. లంచములిచ్చెడు ప్రజలలోను పుచ్చుకొనెడి యధికారులలోను నీతిగౌరవము వర్ధిల్లక లంచము లడఁగవు. కాబట్టి జనులలో నీతిమానమును వృద్ధిచేయుట యిఁకొక యుద్దేశము. నేత్యాగమనాదులు దురాచారములని కలము లో భావింపఁబడకుండుంతవఱకు నీతి యెట్లు తలఁపెత్తి వర్ధిల్లఁ గలుగును? కాబట్టి కలాచారములను చక్కఁబఱుపఁ బూనుట మఱియొక యుద్దేశము తులసి ద్రాక్షమా లాది కాహ్య దిహ్యధారణమున కంటె సత్రవర్తనము మతమున కధికావశ్యకమని జనులలో విశ్వాసము కుదురువఱకును మతము పరిశుద్ధమయి దురాచారనివారకము కానేరదు. కాబట్టి పరిశుద్ధ మతసిద్ధాంతములను బోధించుట వీతాక యుద్దేశము ఇట్టి సదుద్దేశములతో మావివేకవర్ధని మొదట వెలువడినది. ఆ స్తిశ్యము, వివేకము, సత్యము, అహింస, మొదలైనవియే మొదటిపత్రికలయందు వెలువడిన యుపన్యాసములు. నేనప్పటికే బహుదేవతారాధనమును విడిచి యేకేశ్వరోపాసనమును బూనిన వాడనై యుంటిని. వివేకవర్ధని మొదటి మూడుపత్రికలనుండియు వరుసగా నొక్కొక్కటిచొప్పునఁ గైకొనఁబడిన యీ క్రిందిపద్యముల వలన నా పరిశుద్ధాస్తిక భావము తేటపడవచ్చును—

నీ. ఆత్మాదిబాహ్యేంద్రియాగోచరండయి

యాత్మస్వరూపుడై యలరువాడు,

సచరాచరంబైన శరవస్పృష్టికి నాది

కారణుండయి చాలఁ గ్రాలువాడు,

దుష్టశిక్షణమును శిష్టరక్షణమును

నాత్మకృత్యములుగ నమరువాడు,

— — — — —

సర్వజ్ఞఁడయియుండి జనులెందుఁ గావించు
 మకృతదుష్కృతములఁ జూచువాఁడు,
 నిత్యఁ డీశ్వరుఁ డభవుండు నిర్మలుండు
 నాడు పత్రికారత్నంబు నాదరమునఁ,
 బ్రబలఁగాఁ జేసి యెల్లెడ వాసి కెక్క
 నించు కంఠడయ ననుగ్రహించుఁ గాత !

సీ ఎవ్వనియిచ్చమై నెల్లజగములుఁ
 గలుగుచు వెలయుచుఁ బోలియుచుండు,
 నెవ్వనికట్టడి నేప్రాద్దు విడువక
 విన్నున తీక్కలు వ్రేలుచుండు,
 నెవ్వనిగొనముల నెంతవలంతులుఁ
 గడముట్టఁ దెలియంగఁ గానకుండు,
 రెవ్వనియానతి నించుకై నను మేర
 మీఱక సంక్రముల్మించి నిలుచు,
 నెవ్వఁ డాకసంబున నేల నెల్లనీళ్ళ
 మెలఁగు వులుఁగుల మెకముల మీలగములఁ
 దగివయోరెంబుఁ గలిగించి నెగడఁ జేయు
 నట్టిదేవర మమ్ముఁ జేపట్టుఁ గాత !

సీ. తనకృపారసవృష్టి దాసుల తాపంబు
 లణగించి నెగడించు ఘనుఁడెవండు
 తన దివ్యతేజంబునను భక్తజనతమో
 నిచయంబు మాయించు నినుఁడెవండు
 తనశీశలాలోకమునఁ గువలయుమును
 వెలయించు చల్లని వేలునెవఁడు

తనజగద్యావృతకర్మముమై లోకాళిఁ
కాలించు నలజగత్ప్రాణుఁ డెవఁడు

అట్టి పరమేశ్వరుండు దయాసముద్రుఁ
డాదరాయ త్తచిత్తుడై పార్వ మెసఁగ
మాదు విన్నప మా లించి మఱచిపోక
మమ్ము ననిశమ్మును భృశమ్ము మనుచుఁ గాత !

లంచములు తగవన్న, రాజకీయోద్యోగులకుఁ గోపము;
వేశ్యాంగనాసంగము నీతి గాదన్న, శృంగారనాయకులకుఁ గోపము,
పూర్వాచారమును మాడ్చుకోవలెనన్న, పామరజనులకుఁ గోపము;
నీతిమాలిన బాహ్యవేషములు మఠవిరుద్ధములన్న, ఆచార్యపురుషు
లకుఁ గోపము. మాపత్రికోద్దేశమును నిశ్చంకముగా నిర్వహింపవలసి
నచో నిన్ని కోపములను సరకు చేయుకుండవలెను. తనమీఁదఁ బడిన
యీభారమును మావివేకవర్ధని కొంతవఱకయినను నిర్వహింపఁ గలిగి
నదో లేదో ముందుముందు చెప్పఁజోయెడు దానినిబట్టి మా చదు
వకులే తమకుఁ దోచిన యభిప్రాయముల నేర్పఱచకొందురు గాక !

శ్రీవిద్యనుగూర్చి యాంధ్రభాషాసంజీవనిలోను పురుషార్థ
ప్రదాయినిలోను వాదప్రతివాదములు నడచుచుండినట్లు ముందేచెప్పఁ
బడెనుగాదా శ్రీవిద్యా విషయక ఖండనవాద మాంధ్రభాషాసంజీవ
నిని విడిచిపెట్టక యుండే నెగడుచున్నను మండనవాదము మాత్రము
పురుషార్థప్రదాయినినుండి తరలివచ్చి వివేకవర్ధనిని జేరినది. పత్రికా
ముఖమాన నిట్లు మాటలపోరాటము జరుగుచుండఁగా దానివాసన
ధవళేశ్వరమునందలి మహాజనులనుగూడ సోఁకి శీఘ్రముగానే యా
వాదమును ఘోస్మృఖమునకుఁ దెచ్చినది. నేను ధవళేశ్వరమునందు
సభలుచేసి కాలికావిద్యాభ్యాసమునలని లాభములనుగూర్చి పలు

మొఱు ప్రసంగించుచు రాగా, మొదట వృద్ధులములలో గొంత ప్రాతికూల్యము పొడచూపినను క్రమక్రమముగా నడుగంటిపోయి కడకక్కడి ప్రముఖుల కనేకులకు బాలకలకు విద్య యావశ్యక మన్న నిశ్చయము కలిగెను కర్తవ్యతావిషయమున దృఢనిశ్చయము కలిగిన తరువాత కార్యారంభమునకు తడవుపట్టదుకదా అందుచేత కక్కడి ప్రముఖులందఱును తమలోదాము చందాలువేసికొని, 1874వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో నొక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించి దానికి బ్రహ్మశ్రీశ్రీమల్లాది అచ్చన్న శాస్త్రిలవారిని ప్రధానోపాధ్యాయులనుగా నేర్పఱిచిరి. మహారాజశ్రీ దాసరి రామన్న నాయుడుగారు నెలకు నాలుగురూపాయల చొప్పునను, గ్రోణమురాజు కృష్ణయ్య గారు రెండరూపాయల చొప్పునను, గాదిరాజు ప్రకాశరావుగారు మొదలయినవారు రూపాయలచొప్పునను చందాలువేసిరి. అప్పుడట్లు చందాలతో స్థాపింపబడిన యాశాలికా పాఠశాల తరువాతి స్థానిక సంఘమువారి సంరక్షణమునకుఁ బాత్రమయి యిప్పటికిని నవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుచున్నది పురుషులలో సహితము విద్య యత్యల్పముగా నుండిన యాశాలములో నొక చిన్నగ్రామములోనివారు చందాలు వేసికొని పాఠశాలను స్థాపించిరనుట కొంత వింతగానే తోచవచ్చును. గాని సత్కర్తృ ప్రభావమును దలచినప్పు డసాధ్య మేదియు లేదు.

స్త్రీవిద్యయొక్క యావశ్యకమును గూర్చియు బాలికాపాఠశాలాస్థాపనమును గూర్చియు మొదట సమకూర్పబడిన యాసభలే తరువాత మరివిషయములును నీతివిషయములును దేశక్షేమాభివృద్ధులకు వలయు నితరవిషయములును మాటాడుచుండుటకై యొక స్థిరమయిన సమాజముగా నేర్పడి నే నక్కడ నున్నంతకాలమును ప్రతి భానువారేమునాఁడును పథలు జరుగుచు వచ్చినవి.

నేనప్పుడు భద్రములను వచనమువలెనే యాశుధారగాఁజెప్పఁగలిగడివాఁడను. అందుచేత ధవళేశ్వరములోని నామిత్రులు కొందఱు నన్ను స్థావధానము చేయవలసినదని కోరిరి. వారికోరిక నంగీకరించి నేను కాపురమున్న వీణమువారిలోపల నొకదినమున కతిపయమిత్ర బృందగుఱుమున అష్టావధానము చేసితిని. నాకది ప్రథమప్రయత్నమే యైనను, మాదినమిత్రుల నద్భుతప్రమోదములపాలుచేసినది. అష్టావధానవార్త నాఁడే గ్రామమునం దంతట వ్యాపింపగా, ఆ యూరనున్న యువోగస్థులు మొదలయినవా రిందఱును తమకుఁ దెలియఁదగునఁ దాచూదినమునఁ జూడఁ దటస్థింప లేదనియు నింకొక సారి యష్టావధానమును బహిరంగస్థలములోఁ జేసి చూపవలసినదనియు, నన్నుఁ బ్రార్థించిరి. వారిమాట తీసివేయలేక పయివారమున మాపాఠశాలామందిరమునఁ జేసెదనని చెప్పితిని అసంగతి యెట్లా రాజమహేంద్రవరము వఱకును వ్యాపించి యప్పుడు (1874-వ సంవత్సరమున) నామిత్రులగు బ్రహ్మశ్రీ వానిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారి చేత నిల్లుత్తరము వ్రాయించినది —

‘గీ. రాజమాన్యులు మఱి రాజపూజితగు ...

లాంధ్రగీర్వాణకవితావిహార కందు

కూరి వీరేశలింగముగారి కడకు

లీల ధవళేశ్వరంబున స్కూలులోన.

క. అష్టావధాన మేమో

తుష్టిని మీ రందుఁ జేయుదురటంచును నా

యిష్టసఖునిచే వింటిని

స్పష్టముగాఁ దెలియఁజేయవలయుం జుండీ.’

నేను సఁస్కృతమునందుఁగూడ ననుష్టుప్శ్లోకములు చేయ నారంభించి
తిని గాని నాకా భాషయందలి పాండిత్య మత్యల్పమయినదని భావించి

తరువాత మానివేసితిని యొడట మాయుడుత్తరకును పద్యరూపము ననే యుత్తరప్రశస్త్యుత్తరములు నడచెడికాలములో నే నాయనకు ప్రాసిన యొక యుత్తరమునందు రెండు సంస్కృతశ్లోకములు చేసి వేసికొందున పయిపద్యములోని భ్రమ యాయనకుఁ గలిగినది. నేను జేసిన సంస్కృతశ్లోకములు కొన్ని మద్విరచిత బ్రాహ్మవివాహము నందున్నవి. చేసిన వాగ్దానప్రకారముగా నిర్ణయించ బడిన దినమున మాపాఠశాలామందిరమునం దష్టావధానమును యొడటిసారికంటె, గొంచెము హెచ్చుగాఁ జేసితిని. అప్పుడు చేసిన యవధానములివి—

1. కవిత్వము, 2 వ్యస్తాక్షరి, 3. నిషేధాక్షరి, 4. సమస్యపూరణము, 5. చతురంగవిశోదము, 6. చీట్లాట, 7. సంభాషణము, 8. వుప్పు పరిగణనము.

కవిత్వము పదిమందికి వాడువాడు కోరినపద్యములో కోరిన విషయమునుగూర్చి యొక్కొక్కయక్షరము చొప్పున విడిచిన యక్షరమును మరల నడుగకుండఁజెప్పితిని. అంధ్రగీర్వాణభాషలలో ముప్పదిరెండేసి యక్షరములకు మించని పద్యభాగమును శ్లోకమును విడికాగితిములమీఁద బ్రాయించి, అక్షరములపైని వరుసయంకెలు వేయించి కత్తిరించిన ముక్కలను కలిపివేసి కవిత్వము చెప్పునప్పుడు నడుమ నడుమ నేదో యొకముక్క నిచ్చుచురాగా కడపట నన్నిటిని జేర్చి మనసులో వరుసగా కూర్చుకొని వారిచ్చిన వాక్యములను జదివి రెండు భాషలలో వ్యస్తాక్షరి చెప్పితిని. చరణముకంటికి రెండేసితావులలో వారు నిషేధించిన యక్షరములు విడుచుచువచ్చి యొక్కొక్క యక్షరము చొప్పునఁజెప్పి పద్యమును పూరించితిని. వారు సమస్యగా నిచ్చిన పద్యపాదమున కనుగుణముగా సర్థము వచ్చునట్లాలించి యష్టావధానమధ్యమున నొక్కొక్కచరణము చొప్పునఁ బద్యముచేసి సమాస్యపూరణము గావించితిని. ఈనడుమనే యింకొకమిత్రునితో చతురంగ మాడుచుంటిని, నడుమనడుమ బంటునో మంత్రినో గుఱ్ఱమునో యేనుఁగునో రాజునో శకటమునో త్రోయుచు నేదో యెత్తు

వేయఁచుండుటతప్ప చతురంగక్రీడయందు నా కేదియు కష్ట మగుపడ లేదు. చీట్లాటయు నిట్టి జేగాని వచ్చినపట్లలోనిసంఖ్య లెక్కపెట్టుటలో నించుక కష్టమున్నది. నే నొక్కయాటలోను లెక్క తప్పఁజెట్ట లేదు గాని నాయెదుటిపక్షమువారు వినోదముచూచునందడిలోలెక్క ముఱచి పోవుచువచ్చిరి. మధ్యమధ్య జరిగిన సంభాషణములో నెదుటివారడిగినప్రశ్నలకు నేను నడు తరము లిచ్చుచు వచ్చితిరి. ఈపను లన్ని యుఁ జేయుచుండిన కాలములోనే నావెనుక నొకరు కూరుచుండి నా వీఁపువీఁడ నప్పుడప్పు షొకపువ్వు వేయుచురాఁగా, ఆపువ్వుముల సంఖ్యయు సరిగానే చెప్పితిని. ఈపనియంతయు ముగియటకు రెండు గంటలకాలము పట్టినది. అష్టావధానము చేయుఁగలుగుట ధారణాశక్తి చేత ననుకోక సామాన్యజనులు మంత్రశక్తియని భ్రమించి, కాదని నామిత్రులు చెప్పినను నమ్మక, నావచ్చిప్త గణపతి యుపాసన యున్న దని నేను గోఁచి పెట్టుకొంటినోలేదో యని నావెనుకకువచ్చి కొండలు చూడసాగిరి. ఇది జరిగినతరువాత రాజమహేంద్రవరములోని మిత్రులక్కడఁగూడఁ జేయవలసినదని నన్నడిగిరి. అందుచేత నేనొక భాను వారమునాఁడు రాజమహేంద్రవరమున విశాలమయిన మాయంటి చావడిలోనే యష్టావధానము చేసితిని. నే నష్టావధానము చేయుదు నన్న వృత్తాంతము పట్టణములోఁ దెలిసి జనులు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చి మూఁగఁ జొచ్చిరి. అప్పుడు తావు చాలక మావీధిఠలుపులు మూసివేయవలసినవచ్చినది. అష్టావధానము ముగిసినతరువాత తలనొప్పి వచ్చి యారాత్రి నేనంతో బాధపడితిని. ఊరక పానుడుల వేడుక కొఱకుఁ దక్క దీనివలన లోకమునకుగాని నాకుఁగాని నిజమైన ప్రయోజనము లేదని భావించి, తరువాత నెండ తెన్నివిధములఁ బ్రార్థించినను మేడస్సనకు వేదనాకరమైన యష్టావధానమును చేయ నూనితిని.

మా వివేకవర్ధని తన కాటుచూసములు వచ్చినది యెడలు గొప్పవారిలోని దుర్నీతిని మాన్పుటకయి ప్రయత్నింపవారంభించినది. అప్పుడు మా మండలవ్యాయురభలోన్యాయవాదిగా నుండినవా రొక రొక వేళ్ళకు కన్నటికము చేయఁగా, వివేకవర్ధని దానిని ప్రకాశపఱచి యాఘాతాని సిగ్గుపడునట్లు చేసినది. అరసికవుడుఁ డప్పటి కేమియు జేయలేకపోయినను తన్నవమానపఱచినందునకు మనస్సులో ద్వేషము వహించి పగ తీర్చుకొనుటకయి సమయముకొఱకు వేచియుండెను. అట్లు ప్రతీక్షించుచుండిన సమయము సహిత మాపయినెలలోనే తటస్థించెను. యోగినిగాను భక్తురాలుగాను నుండి యొక సంపన్నగృహ స్థునిచేత పూజింపఁబడుచుండిన యొకయామె తా కొక యేకాదశి నాఁడు బొందెలో స్వర్గమునకుఁ బోయెదనని చెప్పి యానాటిరాత్రి యెవ్వరును జూడకుండఁ బోయి గోదావరిలోఁ బడఁబోయెను మహానుభావులని పేరుపడయుటకయి కొండ తాత్పర్యముగల నాహుంతుడు గదా, గోదావరియొడ్డున పడవమీఁదఁ గూర్చున్నయతఁ డొకఁడు చూచి యామెను బట్టుకొని లోతునీటిలోనుండి దరి కీడ్చుకొని వచ్చి యింటికడఁ జేర్చెను. ఈసంగతి నుపవిలేఖకుఁ డొకఁడు వివేకవర్ధనికి వ్రాసెను. ఆలేఖ ప్రకటింపఁబడఁగానే కన్నటికముచేఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన మా న్యాయవాదిగా రాయోగినియందు భక్తితాత్పర్యములుగల పూర్వోక్తసంపన్నగృహస్థునిపక్షమునతమ కాయపవిత్రమునిపేరు పెంతునే తెలుపవలసిన దనియు లేనియెడల మానవ్యమునకయి యభియోగము లేఁబడుననియు నాపేర వ్రాసిరి. ఉపవిలేఖకుని పేరు తెలుపుటకు వలనుపడదని, బదులు వ్రాసి, అభియోగము లెచ్చెడుపక్షమున స్వసంరక్షణార్థమయి యావ్యవహారమును ఋజువుపఱచుటకు వలయునావ్యమును సమకూర్చితిని. వ్యవహారమునకు దిగినయెడల సత్యము బయలఁబడునని భయపడి పృథివీకు లభియోగము లేక యూరకుండిరిగాని

తమ్మలమున ధవళేశ్వరములో నున్న యానంపన్నగృహస్థుని మిత్రులకును నాకును వైమనస్యము సంభవించెను.

నేను ధవళేశ్వరములో నున్న కాలమునం దనఁగా 1875వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో బసవరాజు గవర్రాజుగారు రాజమహేంద్రవరమునుండి నాయొద్దకువచ్చి తాము మాతనముగా స్థాపింపఁబోవుచున్న 'రాజమహేంద్రవర జేశపాఠశాలాసమాజ' (Rajahmundry Provincial School Club) ప్రారంభదినమున నన్నక్కడకు రమ్మని యాహ్వానముచేసిరి. ఆయన రాజమహేంద్రవరములో మావీధినే నివసించువారయినను, మాయిరువుర పెద్దలకును మైత్రియు బాంధవమును గలిగియున్నను, వీధిలో నొండొరులను జూచుచుండుటయే కాని మా కంతగా పరిచితిలేదు. ఆప్రథమసందర్శనము మొదలుకొని మాయిరువురకును మైత్రి యారంభమై దినదినాభివృద్ధి నొందుచు రాఁగా, ఆయన యావర్జీవనమును నాతోడి బద్ధసఖ్యము గలవారయిన నేనుబూనిన సమస్తకార్యములయందును నాకు సహాయులయి నాకుడిభుజమువలె నుండెడివారు. ఆయన యప్పటికి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయి యామాతనసమాజమునకు కార్యదర్శిత్యము వహించిరి. ఆసామాజికులయొక్క ముఖ్యోద్దేశములు నీతివిషయములనుగూర్చి ప్రసంగించుటయు నుపన్యసించుటయు తామాప్రకారముగా నడచుకొనుటయు నితరుల నారీతిని నడిపించుటయు నయియున్నవి. నే నాసమాజములో నొక సామాజికుఁడనుగాఁజేరి, 1875-వ సంవత్సరము ఆగష్టు నెల 15-వ తేదీని 'ఐక్యమత్యము' ను గూర్చి యుపన్యసించితిని నాఁడు మొదలుకొని తప్పక ప్రతిభానువారమునాఁడును మధ్యాహ్నము మాడుగంటలకు ధవళేశ్వరమునుండి నాలుగుమైళ్ళు రాజమహేంద్రవరమునకు నడచిపోయి సాయంకాల మాడుగంటలకు సభ ముగిసినతరువాత మరల నొంటిగా ధవళేశ్వర

రమునకు నడిచిపోవుచు వెడివారును సహపయత్నమునైన సభలన్న నాకప్పుడెంత యుచు హాసచకములుగా నుండెడివి.

‘తాత్కాలికాధిభారము ద్విహులయి యున్నవారి ముద్రవర్తనములను వెల్లడిచేయుచు వచ్చుచున్న నాకు విరోధు లాతికింతి క్షోభకాఠోచ్ఛ్విరి. ఆకాలమునందు వేశ్యాప్రియులసృష్టి మేర మీటి యుండెను. ఆవిషయమును నేను ప్రకటించి మొట్టమొదట పదువము కాకుండు ప్రాసనదానముని కొన్నిపక్షుల నిజ మదాహరించెదను మాడెను—‘ఈకాలమునో హాదేరంగుగమే సృష్టియని కొని యాడిబడుచున్నది. కట్టికొన్నయూలిని దాక్షిణ్య పాంగనల గలి యువాడు గర్హిణీయై గా నెన్న బడకున్నాడు, నీల శతులేనివాడు పెద్దమనుష్యులే కాని గణి పలుకుచున్నాడు, మీమమిక్కిలి యేక భార్యాప్రదేస్థులు చుట్టు పోరణయు, నపునకులనియు బరిహసింప బడుచున్నాడు ఎల్లరికి గొప్పవారిని గౌరవింపబడుచున్న ధనికులయిన యధికారస్థులే వేద్యుల గంటబటుయి వారికి వశవర్తులయి, యాబోగముచానల శ్రమించినవారి నే గౌరవించుచుండుటచేత నా ధనికుల యనుగ్రహము నడచింది వారివలన గానుపడ దలచి యాశ్రయించుచున్న వారిదేటును ఆచెనుపడతరుకలగుగులకు మడుగు లొత్తవలసినవాడుగా నున్నాడు’—ఈవ్రాంతి నిప్పుడు కొండటి కతికయోగమునో చివచ్చినేమోకని యప్పుడది మారాజమహేంద్రవర పిఠుల ముగి న్నవో యగుట కనుమాత్రమును సందేహము లేదు అప్పుడే వేశ్యావలూబులకు మహాపురుషుల నిచ్చట బేర్కొనుట నావశ్యకము అప్పుడు న్యామీధిపత్యము మొదలగు మహాస్థితవదులయ గున్న మనవారందఱు నించుమించుగా వేశ్యావల పరాదములు యుండరని చెప్పుటయే ముప్రస్తుతాంశము నకు జాలియుండదు. తాత్కాలికాధిభారము యున్నవారితో పని

లేనివా రెవ్వరోకాని యుడకు ఆయధికారులయొద్దకు స్వకార్యార్థము పోయినప్పుడు వేశ్యల నుంచుకొన్నవా కెక్కువ గౌరవము, ఉంచుకొనివానికి తక్కువ గౌరవము న్యాయసభలలో సహితము వారకాంతావల్లభులైన న్యాయవాదులవాదమున, దాదాము, కేవల కులకాంతవల్లభులైన న్యాయవాదుల వాదమున, దినాదరము అందు చేత ప్రభుసమ్మానముచేధ గాముచేయు పీఠీ చివ న్యాయవాదులనేకులు వేశ్యలను కీర దీయవలసినవారని కొన్ని సమయముల యుం దీయధికారులే జ్ఞానుసమ్మానముగా కొక్కొక్క వేశ్య నొక్కొక్క న్యాయవాది కినుగ్రహించు వచ్చు అందుచేత మారాజమహేంద్రవరమునున్న వేశ్యలు చాకపోరా, పడపుపడతుల కయి ప్రసిద్ధిపడిన రామచంద్రపురము మొదలైన గ్రామములనుండి శ్రోత్రవేశ్యలు రప్పించబడిరి ఆకాలమునందు మారాజమహేంద్రవరములో పాఠశాల యవన వేశ్యల చదువునకు ముసలే యర్థము. వేశ్యల న్యూనతాదల, పెళ్లొపబడిన పాఠశాల లప్పు డాపురమునం దెన్నియోయుండెను కేరసా ములకు శాస్త్రపాఠశాలలకు చిల్లి గవ్వ యియ్యగాల్ల శుద్ధస్రోత్రయులు సహిత మధికారుల మెప్పున కయి యీవేశ్యలపాఠశాలలకు నెల కయిదులు పదులు రూపాయలు చందా లిచ్చుచుండిరి ఈ బోగముమేళములు కనుకను పేరులతో వ్యవహరింపబడితి - నాయక గారిమేళము, పంతులుగారి మేళము, శాస్త్రిగారి మేళము అని పిలువఁ బడుచుండెను. ఎవ్వరియింటనైన శుభకార్యము వచ్చినపక్షమున, ఈ ప్రముఖులు తమ తమ మేళములను బెట్టవలసినదని సందేశములయ బంపుచుగిరి. పత్రికావిలేఖత్వము పైని బడినందున, ఇట్టి బలవంతుల కప్రియముగా నీదుర్వ్యాపారమును గూర్చి పలుమఱుట వ్రాడవలసివచ్చినది. కొన్నిసమయముల యుం దాప్రముఖులు దురాగ్రహవేషిపరివశులయి పత్రికను గొనవల

దని చందాదాడులతోఁ జెప్పియు, దూషణోక్తులు పలికియు, నన్నేమో చేసెదమనియు చేయించెదమనియు జెవరించియు నా గావిధముల నన్ను నా పూర్వకనుఁడి మరలింపఁ జూచిరి గాని యీశ్వరానుగ్రహమువలన వారికోరికలు సఫలములయినవి కావు. ఒక్కటి తక్కువేళ్ళలపార శాలలన్నియు నల్పకాలములోనే తీసివేయఁబడినవి దురభిమానము చేత నిలువ బడిన యీయొక్కపారిశాలయు వేళ్ళలమూలమున దడభి మానికి సంభవించిన యాపదవలన నశించినది పొడుగుశృంగుండి వచ్చినవేళ్ళలు తమప్రవాసక్షేత్రమును విడిచి మరల స్వగ్రామములకుఁ జోయి సుఖంపవలసినవారయిరి. ఇట్లు దుర్బలునిచే నవలది పబడిన దయ్య భర్తమే కడిపట జయమునొందినను, వేశ్యావలంబులకు నా పయిని గలిగిన కోపముమాత్ర మంతిశీఘ్రముగా పోలేదు. అప్పుడు నా కెవ్వరికోపమును గణనచేయ నక్కఱలేని స్వతంత్రస్థితియందుండ వలె నన్నచింత దృఢముగాఁ గలిగెను ఉపాధ్యాయత్వము సాధారణ ముగా స్వతంత్రత కలదే యయినను, స్వదేశిస్థులు పారశాలాకార్య నిర్వాహకులై యున్నప్పు డదియుఁ బరతంత్రమైనదనియె నాకభిప్రాయము కలిగెను. అందుచేత నుపాధ్యాయత్వమును సహితము విడిచి, పత్రికను నిర్వహించుచు గ్రంథకర్తనయి స్వతంత్రుఁడను గావలెనన్న బుద్ధి నాకప్పు డదయించెను.

పత్రికాధిపత్యమువలన స్వతంత్రజీవనము చేయఁదగినంత ధనా గమము కలుగునని నా కెప్పుడును నమ్మకములేదు. నాగ్రంథములను పత్రికావిలేఖకలు మొదలైనవాడు స్లెఫ్టుచును నచ్చుటచేతను, నేను రచించిన పుస్తకములను బహుపారశాలలలో పారపుస్తకములను గాఁ జెట్టుటచేతను, గ్రంథకర్తత్వమువలన స్వతంత్రజీవనోపాయము కలుగునన్న ధైర్యము కలిగినది. నావ్యాకరణమువలన రెండుమూడు మాసములలో నెన్నూటు రూపాయలు వచ్చినవి, నా నీతిచంద్రిక

విగ్రహతంత్రము వలన వేయి రూపాయలు వచ్చెను. అయినను పత్రికను విడువవలెనన్న బుద్ధి నాకెప్పుడును పుట్టలేదు. పత్రికా ప్రకటనమునకును గ్రంథముద్రణమునకును వలయు ముద్రాదాయంత్రమును నెలకొల్ప వలయునన్న యభిలాషయు నాకు విశేషముగా నుండెను. నామిత్రులైన చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారును నేనునుగలిసి మూఠోసిరూపాయల చొప్పున భాగము లేక్కటి ముద్రాదాయంత్రమును దెప్పిరవలెనని ప్రయత్నించి ప్రకటనపత్రికలను ముద్రింపించి ప్రచురించితిమికాని భాగస్థులు తగినంతనుండి చేరలేదు ధనశేక్వరములో నుండగా మున్నూట యేబడేసి రూపాయలచొప్పున నాటుభాగములు వేసికొని ముద్రాదాయంత్రమును రాజును హేంద్రవరమునఁ బ్రతిష్ఠింపవలెనని మరలఁ బ్రయత్నించితిమి. ఈ ప్రయత్నము నామిత్రులైన చల్లపల్లి రంగయ్య పంతులవారి ప్రోత్సాహమువలన నెఱవేఱినది. అందులో నేనొక భాగస్థుడనయి నానకూపారి ముత్రుఁడును లక్కవరపు సంస్థానాధిపతియైన శ్రీరాజా మంత్రిప్రగడ దుర్గామల్లికార్జున ప్రసాదరావుబహదరుగారి నొకభాగస్థునిగాఁ జేర్చితిని రంగయ్యపంతులుగారు తమయన్నగారైన రామబ్రహ్మముగాఁగిని, సరిపల్లెగోపాలకృష్ణమ్మగారిని, నాళము కామరాజుగారిని, పండిరి మహాదేవుడుగారిని, భాగస్థులనుగాఁ జేర్చిరి. ఇట్లు భాగస్థులేర్పడిన తరువాత వేసవికాలపు సెలవులలో నేనొకసారి చెన్నపట్టణమునకుఁ బోయితిని. నేను నీతిచంద్రిక విగ్రహతంత్రమును రచించుటచేత మిక్కిలి సంతుష్టులైన శ్రీమాన్ బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులవారు మొదలైన పండితులు నన్ను మిక్కిలి యాదరించి, నాకయిన వ్యయముల సన్నిటిని చామే భరించి, ఒకనాడు సభచేసి నాఛాయాప్రతిమను దీయించి నాకొక పెండిపాత్రమును బహుమానమానముచేసిరి. నేనిప్పుడు మంచినీరు త్రాగుట కుపయోగించునది యుప్పుడు వారిచ్చిన రజతిపాత్రమే నేను చెన్నపురిలోనున్న కాలములో

వాడు నాయుపచారము నిమిత్తమయి బ్రహ్మశ్రీ) మన్నవ బుచ్చయ్య పంతులుగారిని నా కప్పగించిరి. అప్పుడిందు నాకాయనతోడి మైత్రి కలిగి నానాట వర్ధిల్లినది. పచ్చప్పగారి శాస్త్రపారశాలలో జెలుగు వండితుగా నున్న మ రా శ్రీ) వార్ని చి సుబ్బరాయలునాయుడు గారు నాకుఁ జెన్నపరిణాఁ గావలసినవన్నియుఁ గొనిపంపుచుండుటకు వాగ్దానము చేసిరి నేను మరల ధనశేష్యరమునకు వచ్చితి తరువాత ముద్రాయంత్రమును ముద్రాక్షరములను గొనుటలోను పనివాండ్రిను కుదిర్చి పంపుటలోను గ కావనే సర్వవిధములఁ దోడుపడెను. స్వతంత్రఁ డనుగా నుండివలెనన్న అభిలాషముచేతను, పారిశాలా కార్యనిర్వాహక గభ్యులలో కొకరిని వాతను చెను. స్వముకలుగుట చేతను, ముఖిగొన్ని పారిశాలములచేతను, నేనుధన శీశ్యరములోని యుపాధ్యాయత్వమును మానుకొని 1870-వ సంవత్సరారంభమున స్వస్థలమగు రాజమహే ద్రవరమునఁ బ్రవేశించితిని

నేను రాజమహే ద్రవరమునకు రాకమునుపే ముద్రాయంత్రము వచ్చియున్నన, అక్షరములు మొలకవని నేను వచ్చిన కొలఁదికాలమునకుఁగాని రాజేడ. అక్షరములు రాగా నే యేప్రిల్ నెలమధ్యనుండి పని మొదలుపెట్టి మూడుంటనే నెలకొల్పబడిన స్వీయముద్రాయంత్రమునందే వివేకవర్ధిని ముద్రాక్షింప నారంభించితిమి మాభాగస్వాము లొక్కొక్కరిచ్చి మున్నూటయేబడేసి రూపాయలును చాలకపోయినందున, ముద్రాయంత్రప్రకరము ఒకొనుటకయి నేనియ్యవలసినదానికిఁ జూనూరురూపాయలను మొదటనే హెచ్చుగా నిచ్చితిని ముద్రాయంత్రకార్యనిర్వాహకత్వమును నేను వహించి పని చేయుటకును, నేను పడిన శ్రమమిత్తిమయి వచ్చిన యాయములో నెనిమిదవపాలు నేనుప్రచ్చుకొనుటకును, వచ్చెడు చందాధనము వివేకవర్ధిని పక్షి)కావ్యములకు చాలకపోయెడుపక్షమున శేషమును

ముద్రాంత్రానాయమునుండి పెట్టుటకును, పనివాండ్రితోములు
మొదలైనవ్యయములనువేగా మిగిలినలాభమును భాగస్థులొకరికి
సమముగా పంచును. ఇందు మొదటి మూడో మేమేర్పాటు
చేసికొంటిమి అయినను మే మనుకొన్నట్లుగా ముద్రాయంత్రము
వలన లాభము రాలేదు వచ్చిన యాయమును వివేకవర్ధనికి వచ్చిన
చందాలమొత్తమును గలిపినను పనివాండ్రితములకేచాలియుచాలక
యుండెను ఒక్కొక్కనెలలో మూచేసినామ్మసహిత మిచ్చుకోవలసి
వచ్చుచుండెను. అప్పుడు స్థలధిగుఱుముల వామొక్కయు పురపారి
శుద్ధ్య విచారణసంఘమువారి యొక్కయు అచ్చపనులన్నియు దొర
తనమువారి ముద్రాయంత్రముతోనే జరుగవలసియు సుటచేత మా
కాపని యేదియు రాలేదు. ఇందుకు వివాదములయును శుభలే
ఖలు వేయించుకొనుటతిప్ప మాకు వెలుపలి యేదియు నియ్యలేదు.
అయినను వివేకవర్ధనిని ముద్రి చునుట కానుకూల్య మధికముగా
గలిగినందున నాకదియేలాభముగానుండిదు. ఆలాభదశలో భాగస్థు
లందఱునుగూడి రెడుసాములెక్కలుమాచుకొనిరిగాని లాభములేక
చేతిసామ్రే తగులుచున్నట్లు కనబడినందున దామేమైన మరల నిచ్చు
కోవలసివచ్చునని తడుచాలి వాడుపేక్షించి యూరకుంచు వచ్చిరి.
నేనువివేకవర్ధనిని బ్రకటింపఁబెచ్చినపిమ్మట నరనాపురములో నామిత్రు
లగు మిర్జాషుజాయతిల్లాఖాన్ సాహేబు గారు 'విద్విషయోహరిణి'యను
తెలుగునూనపత్రికను బ్రకటింప నారంభించి. మాయిరువురకు
1874వ సంవత్సరాంతమునాఁటి వైశ్రీయారంభమై యంతకంతకు
వృద్ధిపొందెను. శ్రీవివేకవర్ధని నొకస వత్సరము నడిపినతరువాత విద్య
వ్యవహారిణి దానితో గలిపివేసి వివేకవర్ధనిలో నింగ్లీషుకూడ
నింగ్లీషుభాగ మా ముద్రవాయుచుండుటకును తెలుగుభాగము
నేనుద్రవాయుచుండుటకును ఏర్పాటు చేసికొంటిమి.

1876-వ సంవత్సరమధ్యము[జూలయినెల]నుండి వివేకవర్ధనిని పక్షపత్రికనుజేసినడపఁజొచ్చితిని ఆనెలలోనే 'హాస్యరంజివిని'యనుపేర హాస్యరసప్రధానమైన యొక మాసపత్రికనుఁగూడ వివేకవర్ధని కనుబంధముగాఁ బ్రచురింప నారంభించితిని. బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులువారికిని నాకును వాగ్వివాదము ముదిరి యన్యోన్యదూషణముక్రింద దిగెనని యావఱకే చెప్పితినిగదా ఆయన పూర్వనాగరికుఁడను, నేనునవనాగరికుఁడను అగుటతప్ప మాయదుపురకును వివాద కారణము వేతేదియులేదు వివేకవర్ధని యంతి కంటకువృద్ధియై దేశాభివృద్ధికి శంకరములైనపూర్వాచారములను పూర్వపక్షముచేయుచు, దేశాభివృద్ధికరములైననూతనాచారములను సిద్ధాంతముచేయుఁగడఁగినది ఆపనిని పూర్వాచారపరాయణులైనవారి కెవ్వరికిని దుస్సహముగా నుండకపోదు అట్లయినప్పుడు పూర్వాచారస్థాపనదీక్షాదక్షులలో నెల్ల నగ్రగణ్యులై యపూర్వపత్రికానిశితాసిపుత్రికను చేరి ధరించియున్న పంతులవానికి నాపత్రికను నూపు కూపఁ దలపుగలుగుట వింతకాదు. మా పట్టణములోని ప్రముఖులు ప్రయత్నించి విడిచివెట్టిన యాపనిని పంతులవాడు దూరమునుండి నిర్వహింప బూని వివేకవర్ధనిని పరిహాసించి తలకొట్టు కలిగించుటకై 'హాస్యవర్ధని' యను నానుధేయముతో నొక మాసపత్రికను సంజీవని కనుబంధముగా 1876 వ సంవత్సరాంతమున వెలువఱచి పంపిరి. ఆపత్రికాముఖపత్రికముపై దంతిముఖుడై విఘ్నేశ్వరుఁ డిరుపార్వములయందును మూషకములు తన్ను నేవంప నిలుచుండి తాండవమాడుచుండెను. మావివేకవర్ధని వారిసంజీవని కంటె వయస్సున చిన్నదగుటచేత బాల్యచాపల్యమును బూని సాహసముచేసి చలంపక తానును పొరుషముచూప నుపక్రమించెను అందుచేత 'హాస్యవర్ధని'తోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడుటకొఱకయి యాంధ్రభాషాసంజీవనికి విరోధముగా నప్పుడుదయించిన పత్రికాపుత్రికయే

యీహాస్యసంజీవని. హాస్యసంజీవనిలో 'కోదుభాషా సంజీవని' యను భాగముకలిగూడ నుండెను. కోదులనఁగా కొడలయందు వసించెను. భిల్లులవారి యనాగరికలైన యొకజాతి కొడవాండ్రు. ఈప్రకారముఖపత్రముపైని సింహముఖుడై విఘ్నేశ్వరుఁ డిరుపాచ్ఛ్యముల యందును మార్జాలములు తన్ను నేవింప నిలుచుండి తాండవమాడుచుండెను. అవిగ్రహముక్రిందఁ గూర్చుబడిన శ్లోక మిది :—

‘శ్లో. సింహవక్ష్యం మహాకాయం, విఘ్నేశ్వరవరాధిపమ్

పశ్య సంజీవనీనాథం, మార్జాలయుగళాశ్రితమ్.’

నా బ్రాహ్మవివాహ మిప్పత్రిక్షయందే ప్రథమమున వెలువడ నారంభించెను. అట్టి వ్రాత కదియే తెలుఁగుభాషయందు మొదలగుటచేత నాదినములయం దెక్కడఁ జూచినను మూఁకలుగట్టిజనులు హాస్యసంజీవనిని ముఖ్యముగా నందులో బ్రాహ్మవివాహమును జదివి యానందించుచు వచ్చిరి. రెండేడ్లకుఁ దరువాత నేనొకసారి బండరు పురమునకుఁ జొరికినప్పు డొకబ్రాహ్మణబాలిక బ్రాహ్మవివాహమును మొదటినుండి తుడవటకును నప్పగించి నాకాశ్చర్యము కలిగించినది. తన రెండవయేట హాస్యవర్ధని యదృశ్యముకాఁగా మా హాస్య సంజీవనియు పుస్తకరూపమున నదృశ్యమై వివేకవర్ధనిలో సంతర్భాగముగాఁ బ్రవేశించి దురాచారదుర్మితిభంజనమునం దెంతో పనిచేసినది. ఈయువకారమునకు హేతుభూతులు శ్రీపంతులువారేయనందున నేను వారికిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకములైన యభినందనశతము లర్పించుచున్నాను. ఆంధ్రభాషాసంజీవనిలోని పూర్వాచారపోషకవ్యాసముల హేతుదార్పణమును ప్రకాశముచేయుట కనఁగా ‘శ్రీలకు విద్య కూడదు’ అను నిట్టివ్యాసము లాపత్రికయందు పొడచూపఁగానే తొడనే తత్తండనముగా నందలియుత్తులనే గైకొని ‘పురుషులకు విద్య

కూడదు' అను నిట్టివ్యాసములను బ్రాసి మొదటిదానియందలి 'హేత్వాభ్యాసములను లోకమునకుఁ బ్రకాశముచేయుట కోడుభాషా సంకేపనియొక్క పనిగా నుండెను. స్త్రీలకు విద్య కూడదన్న దానికి ప్రతిగాఁ బ్రకటింపఁబడిన యొక చిన్నవ్యాసమును చూచుడు —

'పురుషులకు విద్యకూడదు —| మాపూర్వు లెప్పుడున్నా విద్య చదువుకోలేదు. కాఁబట్టి విద్యాభ్యాసము పూర్వాచార విరుద్ధము. పూర్వాచారవిరుద్ధమైన పని యెన్నటికిన్ని చెయ్యరాదు. యుక్తిచేత చూచినా, విద్య నేర్చుకోవడంవల్ల చాలా నష్టాలు కనఁబడతూవున్నవి. ఇప్పుడు కోర్టులలోపుట్టే లెప్పుడస్తావేజులున్నా దొంగప్రతములున్నా చదువుమూలంగానేకదా పుట్టుతూవున్నవి. ఎవరూ చదువుకోని పక్షమున లెప్పుడస్తావేజు లేలాగుపుట్టునో బుద్ధి మంతుల కండఱకూ తెలుసును కాఁబట్టి మేము యీ విషయములో విస్తరించి వ్రాయవలసిన పనిలేదు. ఈవక్కదృష్టాంతమే పురుషులకు విద్య కూడదనుటకు చాలినంత ప్రబలయుక్తిగానున్నది. విద్య చదువు కోవడంవల్ల ప్రయోజనమేమి? పూర్వకాలపువారంధరూ విద్యచదువు కోకపోయినందుచేత చచ్చిపోయినారా? చదువుకోకపోతే జీవనం జరిగదా? కాలమిఁద కాలువేసుకొని కలిగిన మాత్రంలో ముఖంగా కాలక్షేపం చెయ్యలేక, తీరికూర్చుండి విద్యచేరు పెట్టుకొని వృథాగా శ్రమపడడం యెందుకు? దొరతనంవారు మనగ్రామాలలో బట్లు పెట్టించి పిల్లవాళ్ళను పాదుచేస్తూయుండగా దేశాభిమానంగల వారందఱూ చూస్తూ పూకుకోవడం న్యాయమా? దొరతనంవారికి అందరూ చేరి మాకు విద్యవద్దని మహాజను అర్జీలను పంపించుకోరాదా? పెద్దలందఱూ సభచేరి, మనశిష్టాచారానికి విరోధంగా చదువుకోనేవారిని వెలివేస్తామని గట్టిగా కట్టుదిట్టములు యేర్పఱచి విద్యమాన్వరాదా? ఇంగ్లీషువారు చదువుకొని బాగుపడలేదా అంటారేమో, వారుతెల్లని

వాడు; మనము నల్లనివాళ్ళము మనకు విద్యయెందుకు? హిందువు లందరూ చదువుకోవడం లేదా అంటే, వారికీ మనకూ చాలా భేదం వున్నది. వాడు గ్రామాలలో వుండేవాడు, మనము కొండలలో వుండే వాళ్ళము. కాబట్టి మనకు చదువు పనికిరాదు. పూర్వపువాళ్ళు యీ మాత్రం యెరగకనే విద్యమానివేసినారా? వారికంటే యిప్పటివాళ్ళు మహాబుద్ధిమంతులూ? ఇటువంటివిపరీతబుద్ధులు వుట్టుచున్నవిగనుకనే యీ కాలపువాళ్ళందరూ అల్పాయుష్మంతులుగా వుంటూవున్నాడు.'

నేను ధవళేశ్వరమును విడిచి వచ్చినతరువాత మరలఁ బనిలోఁ బ్రవేశింపవలెనన్న యుద్దేశము లేకపోయినను, 1876-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల మొదటిలేదని రాజమహేంద్రవరమునందలి రాజకీయ కాన్త్రపాఠశాలలో నెలకొనవదియైదు రూపాయలజీతముగల యాంధ్ర ద్వితీయోపాధ్యాయపదమునందుఁ గుదురవలసినవాఁడ నైతిని. మొట్ట మొదట నాకీపనిని దయచేసెద మని మెట్కాపురదొరగారు మహారాజశ్రీ, సారసీ శ్రీనివాసరావు పంతులుగారిచేత వర్తమానము కంపి నప్పుడు నాకక్కఱలేదని నిరాకరించితిని. ఈసంగతి తెలిసి నాబంధువు లును మిత్రులును నన్ను చీవాట్లుపెట్టి, స్వస్థలములోనున్న యాపని కొమ్మకొమ్మని బలవంత పెట్టిరి. తరువాత వారిహితబోధ యుక్తమయి నదని భావించి, పనియిచ్చెదమన్నప్పుడు వలదని నిరాకరించిన నేనే మరలఁజూయి యాపనిని నాకీయవలసినదని ప్రార్థించితిని. నాప్రార్థన యంగీకరింపఁబడినది. అప్పుడా పాఠశాలలో ప్రథమకాన్త్రపరీక్షతర గతి మాత్రమేయుండెను. నేను పనిలోఁ బ్రవేశించిన తరువాత రెండు మాసములకు 1877-వ సంవత్సరారంభమునందు మాపాఠశాలలో పట్టపరీక్షతరగతికూడ పెట్టఁబడెను. నాయుపాధ్యాయత్వమునుగూర్చి నేను జెప్పవలసిన దేదియులేదు. నాకప్పుడు పలువురు క్రొత్తమిత్రు లయ్యిరి. ఈవఱకున్నవాడు గాక పత్రికా నిర్వహణాదికమునండు నాకు

సూతనముగా మిత్రులైన బుర్రా రాజలింగముశాస్త్రిగారును, తోడు పడఁదొడఁగిరి నాశాల్యసఖులైన చల్లపల్లి శాపయ్యపంతులుగారును, ధవళేశ్వరములో నున్న కాలములో మిత్రులైన ఎనవరాజు గవర్రాజు గారును ధవళేశ్వరములోనున్నప్పుడు నాయొద్దకుఁ దఱచుగా వచ్చుచు నాతో మైత్రివాటించిన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును, నా కాపులను పత్రికా నిర్వహణమునందు సహాయులు వగుచుండిరి. విశాఖపట్టణమండలమునుండి క్రొత్తగావచ్చి మామండల న్యాయ సభలో న్యాయవాదులైన చిట్టావూరి యజ్ఞన్నశాస్త్రిగారును నాకు మిత్రులయి పత్రిక కెప్పుడైన వ్రాయుచుండెడివాడు నాకు మిత్రులనేకులున్నను, ఒక్కపాతశాలలో నుండుటచేత నేనును బసవరాజు గవర్రాజుగారును, బుర్రా రాజలింగముశాస్త్రిగారును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును సహకరిసిమెలసియుండి యత్యంత మైత్రిగల వారమయి పత్రికలో వ్రాయు విషయములను గూర్చియు మాన్పవలసిన దురాచారములను గూర్చియు నాలోచించుకొనుచుండెడి వారము. ఈ నలుగురిలోను నేను నాయకుఁడను. వారిలో నిరువురు కొంతకాల ముపాధ్యాయులుగా నుండినను, అప్పుడు తక్కిన మువ్వురు గారు విద్యాధులుగాను నే నొక్కఁడనే యుపాధ్యాయుఁడుగాను డింటిమి. పత్రికలో మేము వ్రాసిన దానివలన మనసు నొచ్చినవారందఱును మమ్ము దుష్టచతుష్టయమని పిలుచుచువచ్చిరి. ఆకాలమునందు మా వివేకవర్ధని చేసినపనుల నన్నిటిని వివరింపఁ బూనినచోఁ బుస్తకములు నిండవలసియుండును. కాఁబట్టి వానినన్నిటిని విడిచిపెట్టి వానిలోని రెండుమూఁడు ముఖ్యాంశములను మాత్ర మిం దుదాహరించెదను,

పనూళ్ళువేయుట యనఁగా వివాహాదిశుభకార్యములయందు దాహూతులయి చూడవచ్చిన పెద్దమనుష్యులందఱును బోగముమేళమునకు రూపాక్షుకు తక్కువకాకుండ నొసఁగు లొసఁగెడియాచార

మూకాలమునందు మూప్రాంతములలో సర్వసాధారణమై యుండెను. ఎవ్వరయినను తాంబూలములకు వచ్చినవారు వేళ్ళల కొంగులు వేయకుండుట యెంతో యవమానకరముగా నుండుచుండెను. కాబట్టి పెద్దకుటుంబమును భరింపవలసినవాడయి రిక్తుడుగా నున్నవాడు సహిత మెంత తక్కువ జీతములోనున్నను చెంబో ముంతో తాకట్టు పెట్టి యప్పుచేసి తెచ్చియైనను రూపాయకు తక్కువకాకుండ బోగము మేళమునకు తప్పక ముడపు చెల్లించి రావలెను. కొందఱ తాకానొకప్పుడు వేళ్ళలకొంగులు సమర్పింపశక్తులుగాక యేవో సాకులుపెట్టి మిత్రబంధుబృందముల మందిరములకు శుభ కార్యములకుఁ బోవక తప్పించుకోగలిగినను, అట్టివారు సహితము తప్పించుకో శక్తులుగాక యధికారపీఠాచా వేశముత్తులయినవారియిండ్లకు తప్పకపోయి వేళ్ళలకు కట్టుములను సమర్పించి రావలసినవారుగా నుండిరి. పిలిచినప్పుడధికారులయిండ్లకుఁ బోనిపక్షమున నన్నగాండ్ర) కాబలవంతులముందట గ్రామములో కాపురము చేయుటయే దుర్బలముగా నుండెను. అది యెట్లుండు రేమో వినుడు. ఆకాలమునందు మాపట్టణమునందే యొక దండవిధాయి యుండెను. అతఁ డేవేవో మిషలు కల్పించి నెలకు రెండు సారులైన తనయింట బోగముమేళములు పెట్టి గానవినోదము ననుభవించుటకై యకారసున్న వారి నందఱి నాహ్వానముచేయఁజేడివాడు. కాదు. ఆసభల కెవ్వరైనను పోకయుండిరా మఱునాడు వారియింటి ముందట పెంటయున్నదనియో ముటికినీడు వీధిలోనికి వచ్చినదనియో యామందభాగ్యులేదో యభియోగముపై సభలకీడ్వఁబడి కొన్నాళ్ళు పనిచెడి తిరిగినవారైతట వేళ్ళల కియ్యవలసిన యొక్కరూపాయకు బదులుగా నాలుగురూపాయలు ధనదండన మిచ్చికోవలసినవారగుచుండిరి. ఇటువంటి యధికారులు కొందరు తమయింటకచ్చెడు వనూళ్ళలో నగముమూర్తిమే వేళ్ళల కిచ్చుటకును తక్కిన నగమును తామే

గైకొనుటకును వేశ్యలతో నేర్పాటుచేసికొని యీవిధముగా నెలకిన్నాలో మున్నాలో గడించుచుండిరి. పదిరూపాయల పనిలోనున్న వాడు కొన్నిసమయములయందు డొక్కనెలలో నాలుగోయైదోరూపాయలధికాదులయిండ్లలో వేశ్యలనిమిత్త మపాత్రనిర్బంధదానములుచేసి యానెలలో భార్యాపుత్రాదులతో నింట నర్థభోజనముతోఁ దృప్తి నొందవలసినవారగుచుండిరి. ఈదురాచారమును నివారించుటకయి సభలు చేయించి మావివేకవర్ధిని యెంతో పనిచేసినది. ఆసభలలో కడపటిదానినిగూర్చి 1878 వ సంవత్సరము జనవరిపత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడిన పర్యవసానము నిందుఁ బొందుపఱుప ననుజ్ఞ వేడుచున్నాను—

“కడపట నిఁకముందు వివాహోదులయందుఁ దాంబూలములకు వచ్చువాడు వనూళ్ళు వేయు దురాచారమును మాన్పించుట ముఖ్య కార్యమని నిశ్చయింపఁబడినది. అప్పు డాసభకువచ్చిన పెద్దమనుష్యులందఱును తా మిఁకముం దెక్కడికి తాంబూలమునకు వెళ్ళినను వనూళ్ళు వేయమనియు, తమయిండ్లలో శుభకార్యములు జరిగినయెడల సితరులు వనూళ్ళు వేయకుండ ప్రయత్నముం జేయుదుమనియు, ఎవ్వరైనను వేసినయెడల వారిని తమయిండ్లకు తాంబూలములకుఁ బిలువఁగూడదనియు వారియిండ్లకు తాము తాంబూలములకు వెళ్ళఁగూడదనియు, ఎవ్వరైనను వెళ్ళినపక్షమునను పిలిచిన పక్షమునను ఆ వెళ్ళిన పిలిచినవారివిషయములోఁగూడ నా ప్రకారమే జరిగించవలసినదనియు, అట్టివారిలో నెవ్వరైనఁ బశ్చాత్తప్తులయి మరల సేనమాజములోఁ జేర నిచ్చించినయెడల సామాజికులలోఁ బదిమందికి తక్కువ కాకుండఁ జేరినసభలో హమార్పణము చెప్పకొనుదురేని మొదటిపర్యాయము సమాజములో మరలఁ జేర్చుకోఁబడవచ్చుననియు నిబంధనలను వ్రాసికొని దానికిందఁ దమచే

ప్రాశ్ననుజేసి, ఈపద్ధతులను గ్రహముగా నడిపించువిషయమైన శ్రద్ధను పుచ్చుకొనుటకును ఆయాసమయములయందు విశేషసథలు కూడవలసినయెడల సభికులకు యుక్తకాలమునఁ దెలిపి వారిని రప్పించుటకును, ఈపత్రికాధిపతి నే కావ్యదర్శిగా నియమించిరి.”

మనవారిలో ననేకులు వాగ్దానము నంతశీఘ్రముగాఁ జేయుదురో యంతశీఘ్రముగానే దాని నతిక్రమింతురు. వసూళ్ళవిషయమున మే యొడంబడిక చేసికొన్న కొన్ని దినములలోనే మాయూరనొక గొప్పగృహస్థునియింట నుపయోగముహోర్నవము నడచినది. మానమూఖ్యలో సంతకము చేసినవారే యొక రా యుత్సవమునకుఁ జోయి యుచ్చట జోగముమేళమునకు వసూలు చదివించి వచ్చిరి. నా కాసుంగతి మాపారశాలలోని విద్యార్థులవలనఁ దెలిసినది. నేను సాయంకాల మైదుగంటల కింటికి రాగానే యాగృహస్థునకు నేను విన్న వార్తను దెలుపుచు, నేను విన్న దే నిజమైనయెడల మన యొడంబడికలోని దండననిబంధనలను ప్రవృత్తిఁజేసికొని రావలసియుండునని ప్రాసీపంపి సాయంతనవిహారమునకుఁ జోయితిని. మాకట్టుపాటును మీటివ యుత్తరఁడుదైవికముగా నగరపారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘసభ్యులలోనొకరగు జైజగముపోతుయ్యగారను పెద్దకొమటి యగుట తటస్థిచివందున, నాప్రకటన పత్రికవలనఁ గలుగవలసినసత్ఫలము తోడనే కలిగినది. నాపత్రికను జూడఁగానే యుత్తరఁడు భయపడి, నేను రాత్రి యేడుగంటల కింటికి మరల వచ్చునప్పటికి మావీధియిరుగుమీఁదఁ గూరుచుండి యుండెను. నన్నుఁ జూడఁగానే యుత్తరఁడుగు దిగి నిలుచుండి దండము పెట్టి, తా నొడంబడికను బుద్ధిపూర్వకముగా నతిక్రమింపలేదనియు, అందలి నిబంధన లెప్పటినుండి వ్యవహారములోనికి రావలయునో కాల నిర్ణయ మేర్పఱుపఁబడి యుండక పోవుటచేత నట్టియేర్పాటు జరిగిన దనమునుండి వసువులొసఁగుట మానవలెననుకొంటిననియు, సమాధా

నముచెప్పి ఊరింప వేడుకొనెను. ఆరంభదశలో నెక్కువ తీవ్రతను గనఁబఱచినయెడల నున్న బెట్టుకూడఁ జెడునని మనస్సులో నెంచుకొని అతఁడుచెప్పిన సమాధానమును ఊమార్పణమును కాగితముమీఁద వ్రాయించి పుచ్చుకొని, జరిగిన వృత్తాంతమంతయుఁ దరువాత సమావేశమైనసభలో సభవారికిని వేదించితిని. మీఱినయెడలఁ దమవిషయమునఁగూడ నిట్లే జరగునన్న భయముచేత మాయొడంబడికలో వ్రాలు చేసినవారెవ్వరును తరువాత నొసఁగు లియ్యలేదు. మాప్రతిపక్షులైన వేశ్యాప్రియులు వనూళ్ళుండవలసిన యావశ్యకమునుగూర్చి మాసభలలో ప్రసంగించుటయేకాక యందు విఫలమనోరథులైన తరువాతఁ దమలోఁ దాము వేటుగ సభ చేసి, మేముచెప్పినయుక్తుల నాడే పించుచు నొకపత్రికను వ్రాసి, వనూళ్లు వేయుటకర్తవ్యమని సిద్ధాంతముచేసి, దానియందు సంతకములు చేయుటకయి తగుమనుష్యులకుఁ బంపిరి. ఈపనిలో మావివేకవర్ధని! హాస్యసంజీవని తోడయి ప్రతివాదుల యుక్తాభివములను బరిహసించి, మాప్రతిపక్షులైన వేశ్యాజనాభిమాన మానసియులను సిగ్గుపడునట్లుచేసెను. పలువురు వనూళ్లు మాని ధనలాభము నొందుచున్నప్పుడు కొండలుమాత్రము వనూళ్లు వేయుట గౌరవముగాఁ గాక కేవలవ్యర్థవ్యముగాఁ గనబడినందున, క్రమక్రమముగా మొదట మాలోఁ జేరనివాడు సహితము సభలో వేశ్యులకు వస్తువు లొసంగుట మానివేసిరి. ప్రతిపక్షుల యుక్తిరత్నములును మాహాస్యసంజీవని ప్రయత్నములును గొండఱకుఁ గొంతనివోడకరముగా నుండ వచ్చునని మామండలన్యాయసభలోని యొక మొదటి తరగతి న్యాయవాదిగాదు చేసినప్రకటనలోని కొంతభాగము గల హాస్యసంజీవని హ్యారము నొకదానిని నిందుఁ జూపుచున్నాను—

సదాచార ప్రతిష్ఠాపనము

ఈమధ్య వనూశ్శువేయుపద్ధతి పోయినందున వేశ్యలకు కలిగిన నష్టమునుబట్టి జగత్ప్రళయము సంభవించునని భయపడి, లోకోపకారార్థము దయార్థిహృదయులయిన వేశ్యాభిమానులగు పూజ్యులు కొందఱు పూర్వాచారమును మరల నుద్ధరించి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదించవలెనని, స్వవాదోపబలార్థముగా నేపపుటల గ్రంథమును వ్రాసి దానిక్రింద తమసత్కమువారిచేత సంతకములు చేయించుచున్నారు. ప్రశ్నోత్తర రూపముగా వారు వ్రాసినగ్రంథము మహాసముద్రముం జూలె నున్నందున హాస్యసంజీవని సమగ్రముగా దాని నెల్లరకును జూప లేకపోయినను, దానియందలి హేతురత్నములఁ గొన్నిటి నేరి వారలంకరించిన మృదువ చోభూషణములతోనే యెల్ల వారలచూడ్కులను మిటుమిట్లు గొలుప నెంచినది ధీరులారా! జడిసికొనకుడు—

పంచరత్నములు.

“బ్రాహ్మణికి గాని పండితులకుగానియి స్తే ఫలంగాని బోగం వాళ్ళకు యివ్వడం పుణ్యమాపుడుపార్థ మా అగత్యంపుంటే రహస్యంగా యివ్వ కూడదా”

“యీప్రకారం కొన్ని గ్రామాదులలో యెల్లారద్దు అయినది.”

“బ్రాహ్మణులు వగయిరాలకు శుభాలశుభ కార్యములకు యేదయినా ఫలం దొర్కుతుంది. యీబోగంవాళ్ళకు శుభకార్యంకు మాత్రమే దొర్కుతుంది యితర వర్ణములవారికి సహాధర్మంచేస్తూ యిచ్చేవార్నికూడా బోగంవాళ్ళకు వద్దు అనడం న్యాయంకాదు. గొప్ప భురానా గల మనిషి రహస్యంగా యివ్వడం యెట్లా రిటస్త మవుతుంది? కాదు”

“యేగామీం పద్ధతి అగ్రామంకు జర్గవలశ్చిది. వకరు బబ్బుపనిచేస్తే రెండోవాడుకూడా బబ్బు పని శాయవలసినదా. యిదిగాకవాడుయే హేతు వచ్చానయినా రద్దుపర్చినయెడల అందుకు తగిన ప్రతిఫలం కనపర్చే వుండుడు.”

“బోగంవాళ్ళు లేక పోతే కార్యములు కావా”

“బోగంవాళ్ల యందు యింతిఅభిమానం యెందుకొప్పుండ వలశ్చిది వక గ్రామ్య డియందు పుండకూడదా వీళ్ళకులవృత్తి వల్ల విశేషంగా సంపాదించడముకు అవకాశం కల్గివుండగా వస్తులు యందుకు యివ్వవలసినది.”

“బోగంవాళ్ళు లేక పోతే యేమి నష్టం”

“భజంత్రీలు లేకపోయినా అవుతవి. బోగంవాళ్ళు లేకపోతే సంసార్లు చెడిపోతాడు. గుడిశేటివాళ్ళు విస్తరిస్తాడు. రేపు కెజులు యడల్త్రీ కెజు విస్తరించుతవి”

“వీళ్ళ కులవృత్తివల్ల వీళ్ళకు జీవనం జగ్గదు. మనలో సహా వక గ్రహస్తుకు యీనాంతున్ను నపుఖిరిన్ని వ్యవహారమున్ను పున్నప్పటికి నాలు గికి దు 3-ర చొ! యిటువంటి వస్తులు యివ్వడముకే యిబ్బంది అని ఆలోచిస్తూ పున్నాము. ఇటువంటి సంగతిలో బోగంవాళ్ళకు ఓహో వృత్తి అనగా యీవస్తులవల్ల జరిగే ఆధారం పోతే యట్లా వాళ్ళు జీవిస్తాడు. వాళ్ళ కుటుంబాలు యట్లా వృద్ధి అవుతవి. ఇదిగాక వాళ్ళ కులవృత్తివల్ల వచ్చే భాయిలాలకె అటువంటి సామ్మ చాలదు. పూర్వపు మామూలుకు వ్యతిరేకం వస్తుందేమో అనిగాని వాళ్ల యందు భక్తివుండేకాదు. యిదిగాక పుత్రివములు పడిపోకుండా పుండడమున్ను కారణం”

“అనేక ఖద్దులుచేసె వక గొప్పగ్రహస్తుసాలు గికి వస్తులకింద దు. 3-ర ఖద్దుచేస్తే యేమి నష్టం. అట్లానష్టం లేదు సరేకదా బంధువుల్కు విరోధములు పుండవు. క్షేమాపణలు పుండవు. బోగంవాళ్ళ విద్యలు వృద్ధిచేసినవారము అవుతాము యిదిగ్గా గుడిశేటివాళ్ళు విస్తరించదు. గన్ను బోగంవాళ్ళు వృద్ధికాకపోతే యిదే నష్టం.”

ఈపయిని తీసికొని పేతువులే మించినవి మేమిందు గ్రహించలేదు. వాడు వ్రాసిన యిరువదినాలుగు పేతువులును ఒకదానినొకటి మించియే యున్నవి. కాబట్టి వానిలో నేనిగైకొనవలెనో తోచక, అన్నిటిని గైకొన స్థలముచాలక ఈయిదింటినిమాత్ర మిందు పొందుపరచినాము — హాస్యసంజీవని 1878-వ సం॥ మార్చి.

వాలేన్ దొరగాడు మాకప్పుడుమండలన్యాయాధిపతిగానుండిరి. ఆరంభదశలో నొకరిద్దఱు ప్రాధ్వీవాకులు తమ్మాశ్రయించియున్నవారికిఁ గొండటికి న్యాయవాదిపట్టాలనిమ్మని ప్రాసరికాని పరీక్షాసిద్ధులుకారన్న కారిణముచేత మామండలన్యాయాధిపతిగాడు వారికి పట్టాల నియ్యలేదు. అయినను మామండలన్యాయాధిపతిగా రటుతరువాత పరీక్షా సిద్ధులు కానివారికి గొండటికి పట్టాల ననుగ్రహించిరిగాని యొక పోద్యోవాకుఁడు వ్రాసినమీఁదట నిచ్చినపట్టాలను మరల లాగుకొనిరి. అంతట నొక కొత్తసీరస్తాదాకు వచ్చెను. ఈయన మంత్రిత్వకాలములో న్యాయవాదిపట్టా లెల్లవారికిని కొల్లలుగా నీయుఁబడఁజొచ్చెను. యొట్టయొకట న్యాయవాదులయొద్ద లేఖకులకుమాత్రమే పట్టాలియ్యఁబడెను; తరువాత న్యాయవాదులయొద్దనుండి యోగ్యతాపత్రికలను దెచ్చుకొన్నవారి కందఱికిని పట్టాలియ్యబడెను. ఇట్లు కొన్నిమాసములలో దాదాపుగా నెనుబదిమందికి పట్టాలను బడయు భాగ్యము లభించెను. వీరిలో నొక్కఁడు పరీక్ష నిచ్చినపాపమునఁ బోయినవాడు లేడు, పెక్కండ్ర కింగ్లీషుభాషావాసన యైనను లేదు. ఇట్లు పదిమందికి మండలన్యాయసభలోను, డెబ్బదిమందికి ప్రాధ్వీవాక న్యాయసభలలోను పట్టాలు లభించినవి. ఎక్కడనో యెవ్వరోకాని లోకములో సాధారణముగా లాభములేనిపనిలోఁ బ్రవేశించువా ఁడట. అందుచేత మామండలన్యాయసభలోని న్యాయవాదులు గొండట తా మావఱకంతగా ధనార్జనము చేయఁగలిగినవాడు కాకపోయినను యోగ్యతాపత్రికా ప్రదానమూలమున ధనసంపాదనము చేయఁగలిగివార్తైరి.

దేవుడు వర మిచ్చినను పూజారి వర మియ్యడన్న సామెత నువ్వు
 సిద్ధమే కదా! పైయట్లు చాకగా యోగ్యతాపత్రికలను గంపాదించు
 కొనినవారికి సహితము కొండలకు పట్టాలు రాకుండును. వారి విన్న
 పములు దొరగారిని జేరుటకయి మధ్య నింకొకముడుపు చెల్లింప
 వలసి యుండును. ఈ రెండవ ముడుపును చెల్లింపనివారి పేరులు
 మండలన్యాయాధిపతిగారి సమక్షమునకుఁ జోసే పోవు. ఈ యక్ర
 మమును సహింపక మా వివేకవర్ధని ఓరీక్షాసిద్ధులు కానివారికి
 పట్టాల నిచ్చుట యన్యాయమని ఘోషింప నారంభించెను దాని
 మొట్టను విని 1878 వ సంవత్సరాంతమున నున్నతన్యాయసభవా
 రిట్లు పట్టాలేల యియ్యఁబడిననో తెలుపవలసినదని మా మండలన్యాయా
 ధిపతిగారి నడిగిరి. న్యాయవాదిపట్టాల విషయమునఁ గొన్ని
 ముఖ్యాంశములను దెలుపుటకయి 1879 వ సంవత్సరము జనవరి నెల
 20 వ తేది మధ్యాహ్నము మూడుగంటలకు తమన్యాయసభకు
 రావలసినదని మా మండలన్యాయాధిపతిగారు గతదినము మధ్యాహ్న
 మున నా కాజ్ఞాపత్రిమును ఒప్పిరి. పట్టాలవిషయమున నేమో చెప్ప
 వలసియుండునని నా కాయాజ్ఞాపత్రికవలన బోధపడినను, ఉన్నత
 న్యాయసభవా రావిషయమున మండలన్యాయాధిపతిగారి నడిగినవార్త
 గాని నేను జెప్పవలసినవిషయ మేమో యదిగాని నాకుఁ దెలియలేదు.
 అందుచే నే నేమిచెప్పవలెనో యేమి చేయవలెనో నా కేమియు
 తోచలేదు ఇంగ్లీషుభాగమునకు ముఖ్యముగా వ్రాయుచు నాకుఁ
 బ్రాణమిత్రులుగా నుండిన గవరాజుగారైనను నా కాలోచనచెప్పుట
 కప్పుడు పట్టణములోలేక పట్టపరీక్ష నిచ్చునిమిత్తమయి చెన్నపట్టణము
 నకుఁ జోయియుండిరి. గవరాజుగారు గాక ఇంగ్లీషుభాగమున
 కేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును, అప్పడప్పుడు చిర్రాపూరి యజ్ఞన్న
 కాస్తూరిలుగారును వ్రాయుచుండిరి. నాకాజ్ఞాపత్రిక వచ్చినసంగతి
 యూరసంతటను ప్రకటనముకాఁగా నన్నుజూచుటకయి నామిత్రు

లైన కన్నమురెడ్డి పార్థసారథినాయకుగారును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును మాయింటికి వచ్చిరి. మేము ముగ్గురమును గలసి యప్పుడు చిర్రావూరి యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారి యింటికిఁ బోయితిమి. అజ్ఞాపిత్రీకను జూచి యాయనయు విస్మయపడెనేకాని నా కేమియు తగిన యాలోచన చెప్పలేకపోయెను. అప్పటికి సాయంకాల మైనది. పోతగట్టుమీఁద గోదావరియొడ్డున నడవవలెనని మేము పలుగురమును బైలుదేటితిమి తాత్కాలికముగా మండలన్యాయసభలో సీరస్తాదారుగా నుండిన కాజు రామకృష్ణారావుగారు దారిలో మా కెదురు పడిరి. ఆవఱ కాయన నాకు పరమమిత్రుఁడుగా నుండినందున, ఆయన వలన సర్వమును దెలియునన్న నమ్మకముతో నే నాయనను బలుకరించి యిది ఆయన నామాటవినిపించుకోక యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారివంకఁ జూచి 'నేనిప్పుడు మంత్రిస్థానమునందున్న యధికారివగుటచేత వీండ్రకడ నేమియుఁ బ్రచురముచేయఁగూడదు. ఇప్పుడు సర్వమును అగ్నిహోత్రముఖమున బడి ముడుచున్నది. వీండ్రిప్పుడు మీయాలోచనను గోరవలసినదే" అని పలుకుచు నిలువక గర్వముతో నడచిపోయెను. ఆమధ్యాహ్నమున నాకుఁ బంపఁబడిన యాజ్ఞాపత్రికవ్రాత యాయనదే. నాఁడు సూర్యగ్రహణమగుటచే న్యాయసభకు సెలవు. అందుచేత నీయనయే యాజ్ఞా పత్రీకను దొరగారియింటివద్ద స్వయముగావ్రాసి సంతకము చేయించి నాకుఁ బంచివచ్చి యిట్లు సాయంకాలసంచారార్థము వెడలెను ఈయన నాటిప్రాతఃకాలమువఱకు ప్రితిదినమును తప్పక మాయింటికి వచ్చుచు, నాకుఁ బరమాప్రసాదవలెనటించి యన్ని సంగతులను నావలనఁ దెలిసికొనుచు, నాతోఁ గలసిమోసి తిరుగుచుండెను. నేనే పత్రికాధిపతినని చెప్పి దొరగానికి కోపము తెప్పించి యాజ్ఞాపత్రికను వ్రాయించి పంచిన మహానుభావుఁ డితడే. వివేకవర్ధనికి భయపడి పైకి మిత్రులవలె నటించుచు లోపల ద్వేషించుచు నున్న

యము వచ్చినప్పుడు నాకు చెఱువు చేయఁగోరుచుండెడు కపటనాటకు లీయనవలెనే యనేకులుండెడివారు. నేనందఱిని నిజమయిన మిత్రులనియే నమ్మడివాడను. దండవిధాయులు న్యాయాధిపతులు మొదలయినవారిమీఁద వ్రాసిన నూరక పోవునా, ఎప్పుడో యొకప్పుడు చిక్కు రాకుండునా, అని తమలోఁదామనుకొనుచు నాకేదో యాపద వచ్చినట్లు భావించుచు నూర నెల్లవాడును నాఁడును మఱునాఁడును ఈవిషయముననే సంభాషించుచు డిరి. సమస్తమునకును న్యాయాధిపతుల కెల్లను న్యాయాధిపతియైన యాశ్వరునియందే భారమువైచిన నారాత్రి నిర్విచారముగా నిద్రపోయి, మఱునాఁడు భోజనముచేసి యథాపూర్వకముగాఁ బాఠశాలకుఁజోయి పనిచేసి, రెండుగంటలయిన తరువాత సెలవు పుచ్చుకొని యుక్కడినుండియే తిన్నగా మండల న్యాయసభకు వడచిపోయితిని. సరిగా మూడుగంటలకు దొరగారును సభకువచ్చిరి పత్రికాధిపతి వచ్చెనని సీరస్తాదారుగాడు దొరగారితో మనవిచేయఁగా, ఆయన నాకు కుర్చీయిచ్చి కూర్చుండఁజెట్టి తమ పెట్టెలోనుండి వివేకవర్ధనపత్రికను దీసి నాచేతి కిచ్చి, న్యాయవాది పట్టాలనుసూర్చిన వ్యాసమునుజూపి, 'ఇది మీరే వ్రాసితిరా?' అని యడిగెను. ఉన్నతన్యాయసభవారి ముద్రతో నున్న యాపత్రికను జూడఁగానే యందలితత్త్వమంతయు నా కవగత మయ్యెను. న్యాయసభాభవనమంతయు వేడుక చూడవచ్చిన పాటలతోను శ్రోత్రపట్టాల నొందిన న్యాయవాదులతోను నిండియుండెను. మెంటనే కర్తవ్యము నాలోచించి లేచి నేను 'మీప్రశ్న కుత్తరము చెప్పటకు ముందు నా కీయాజ్ఞపత్రిక యేరాజశాసనాను సారముగాఁ బంపఁబడినదో యెఱుంగ వేఁడదను అని బదులుచెప్పితిని. న్యాయాధిపతి యేమియు లోఁచనివానివలె నించుక యాలోచించి తా నడిగిన ప్రశ్నమును నే నిచ్చినయుత్తరమును శాగితముమీఁదవ్రాసి, 'ఈపత్రికను మీరే

ప్రకటించెదరా!" అని మఱియొకప్రశ్న వేసెను. 'నేనడిగినదాని కు తరముచెప్పరైతిరి. మీప్రశ్నలకు తరములు చెప్పటకుఁ బూర్వము నేను బదులుచెప్పటకు బద్ధుఁడనో కానో తెలియఁగోరెదను,' అని నేను మరలఁ బలికితిని. 'మే మడిగినదాని కు తరము చెప్పట మీ కిష్టములేదు కాఁబోలును' అని దొరవాడు నవ్వుచుఁ బలికిరి. 'నే ను తరము చెప్పటకు బద్ధుఁడనైనపక్షమునఁ జెప్పట కిష్టమున్నది.' అని నేనంటిని. 'ఈదశలో మీరు బద్ధులైయున్నారని మేము చెప్పఁ జాలము మీకిష్టమున్నచోఁ జెప్పవచ్చును' అని న్యాయాధిపతిగారనిరి. 'నేను బద్ధుఁడను గానిపక్షమున బదులు చెప్పటకు నాకిష్టము లేదు' అని నేను తెలియఁబలికితిని. ఈప్రశ్నోత్తరముల నన్నిటిని వ్రాసికొని 'ఇఁక మిమ్మఱ్ఱేయించుట నాకిష్టములేదు' అని దొరవారనిరి. 'సంతోషము' అనిచెప్పి నే నీవలికి వెడలివచ్చితిని. ఈకథ యంతయు నైదు నిమిషములలో ముగిసినది. రామకృష్ణారావుగారు లోపలికిఁ బోయి 'న్యాయాధిపతి తెలివితక్కువవాఁడు గనుక సరిపోయినదిగాని యిటువంటి యవినయోక్తులు పలికినందున క్షిప్రకడై న సభాధిరస్కారముక్రింద దండించి యుండఁదా!' అని తన క్రింది యుద్యోగస్థులవద్ద కేకలువేసెను. నా ధైర్యమునకు సంతోషించి, నాకావల కమిత్రుఁడుగా నుండిన యొక స్వామివాది నాతో వెలు పలికివచ్చి నన్నాలింగనము చేసికొని. మరల మిత్రభావమును జూపెను. నేను మరలి యింటికిఁ బోవుచుండఁగా నే నాదివమున కారాగృహమునకుఁ బంపఁబడుదునని నమ్మి వింత చూచుటకయి గుంపులు గుంపులుగా న్యాయస్థానమునకుఁ బోవుచున్న మూఢజనులు దారిపొడుగునను నాకెదురుపడి నావంక నివ్వెఱఁగండి చూడఁ జొచ్చిరి. నేను సభవిడిచి వచ్చినతరువాత నామీఁద మానవస్త్రమున కయి యభియోగము లేవలసియున్నదని మా న్యాయాధిపతిగారు

దండవిధాయికి వ్రాయుగా, అతఁ డది వ్యావహారిక విషయమయి నంటున ముందుగా దొరతనమువారి యంగీకారముపొంది యభి యోగము తేవలసియుండునని బతులు వ్రాసెను. అప్రతిష్ఠ కలిగింది నందునకయి నాపయి నభియోగము తెచ్చుటకు సెలవియ్యవలసినదని దొరగాదు దొరతనమువారికి వ్రాసికొనిరిగాని వారంగీకరింపరైరి. ఈ లోపల నున్నతన్యాయసభవాదును దొరతనమువాదును ఇచ్చినపట్టాల నెల్ల మరల నూడఁదీసికోవలసినదని మామండల న్యాయాధిపతిగారి కుత్తడుపు చేసిరి. ఆయన పైవారి యుత్తడువులను చెల్లింపఁగా, క్రొత్తగా నంగీలు కుట్టించుకొని నాలుగునెలల భోగ మనుభవించిన నవీనన్యాయవాదులు తమధనమును పట్టాలునుగూడఁ గోలుపోయి కొంతకాలము నన్నును మావివేకవర్ధనిని శపించుచుండిరి.

ఆకాలమందు వేళ్ళనుంచుకొనివాఁ డరసికుఁ డనియు పాదుష హీనుఁ డనియు భావింపఁబడుచుండినట్టే లంచములుపుచ్చుకొనివాఁ డప్రయోజకుఁడనియు బుద్ధిహీనుఁడనియు పరిగణింప బడుచుండెను. అప్పుడు లంచములు స్వీకరింప నొల్లని ధర్మపురుషులయిన రాజకీయో ద్యోగులు సహిత ముండందుఁ గొండఱుడుచు వచ్చిరిగాని యట్టివారి సంఖ్య యత్యల్పమయి యుండెను. లంచములు కైకొనుట యోద్యోగ ధర్మమని యెల్లవాడును డలఁచియుండుటచేత నిచ్చువాడుగాని పుచ్చు కొనువాడుగాని దానిని తప్పగాఁ డలఁపకుండిరి. రహస్యమన్నదిలేక బంటుమొదలుకొని మంత్రివఱకును రాజపురుషులందఱును బహిరంగ ముగానే యుత్కృచ్చస్వీకరణము చేయుచుండిరి. దొరలవద్దక్రింది యు ద్యోగములలో నున్నంతకాలమును లంచములు పుచ్చుకొనుచుండిన వారేయైనను, తాముస్వతంత్రులయి ప్రాడ్వివాకపడమునొంది న్యాయ కర్తలైన తరువాత ననేకులు లంచములు మానుచుండిరి. 1878-వ సంవత్సరారంభమున పోలూరి శ్రీరాములుగారనువతఁడు కొంతకాలము

రాజమహేంద్రవరమునకు ప్రాద్వివాకుడు (డిప్టీ) మునసబు) గా వచ్చెను. ఆయనచెల్లెలిని మామండలన్యాయసభలో దొరతనమువారి న్యాయవాదిగా నుండిన చిత్రపు కామరాజుగారి కుమారునిచ్చి వివాహముచేసినందున వారిరువురు నా ప్తబంధులును పరమమిత్రులునయి యుండిరి. క్రొత్తగా ప్రాద్వివాకపదమునకువచ్చిన యాభుకుడు చిన్న తనమునుండియు చవిగొనుచుండి లంచములు మరగియున్నవాడగుట చేత నిష్కడక్కువయినకాశము కలుగఁగానే తానచ్చటనున్న కాలములోనే సాధ్యమైనంత యధికధర్మార్జనముచేయు నిశ్చయించుకొనెను. కాబట్టి యతఁడు వాది, ప్రతివాది, దరిమ్రుడు, ధనికుడు న్యాయము అన్యాయము, అని చూడక సర్వభక్షకుడైన యగ్ని శోత్రునివలె దన్నుఁజేరినవారికడ నెల్లను ద్రవ్యభక్షణము చేయుఁబూనఁగా, ధనం జయునకుతోడుపడునట్లుగా మహాబలుడైన చిత్రపు కామరాజుగారి యాయనకు సహాయులయి నిలిచిరి. అందుచేత నాబ్రాహ్మణప్రభువు నిర్భయుడయి, ధర్మదేవతను గోవునుగా మనపూర్వులు వర్ణించియుండుటచేత నిపణివిధిలో గోవునువిక్రయించునట్టిబహిరంగముగాన్యాయ సభలోనే ధర్మమును పాటపాడించి విక్రయింపఁ జొచ్చెను. కాబట్టి యాయనకాలములో న్యాయ మెక్కువపాట పాడినవారిసామ్రేయగు యుండెను. అప్పుడీన్యాయవిక్రయమునకయి వ్యావహారిక పరిభాష యొకటి క్రొత్తగా నేర్పడవలసివచ్చెను. ఈ పరిభాషిక వ్యవహార కాగ్రమునుబట్టి న్యాయవాదులకు వాదిప్రతివాదులపక్షమున యుక్తులు చెప్పి వాదించునలసి క్రమము కల్గెను. వారు వేరువాదములతో పదిలేక యానూనెనైవేద్యవిహారికాగ్రము యొక్క ప్రకర సంఖ్యను పేరుకొనుటయే వారివాదమునకుఁ బాలి యుండెను. న్యాయాధిపతిగారు వాదుదాహరించిన ప్రకరణబలమును రహస్యమున విచారించి తాము తృప్తిపొందిన పిమ్మట వ్యవహారము

నేనో యొకపక్షమున తీర్పుచుండిరి. ఆనూతనకాగనములో దళసంఖ్యలును తద్గుణితసంఖ్యలునుగల ప్రకరణములే కాని వాని నడిమియంతలుగల ప్రకరణము లేవియులేవు. వాదిపక్షమున వచ్చిన న్యాయవాది 'ఏలినవాడు 100 వ ప్రకరణమును చిత్తగించి న్యాయము దయచేయింపవలెను' అని వేడగా, ప్రతివాదిపక్షమున వచ్చినన్యాయవాది 'ఆప్రకరణము పనికిరాదు. ఏలినవాడు 150 వ ప్రకరణమును చిత్తగించి న్యాయము దయచేయింపవలెను' అని మనవి చేసికొనును, ఆపయి నొకరితరువాత నొకరుగా 160, 170, 180, 190, 200 అని యుభయపక్షముల న్యాయవాదులును నూతన న్యాయకాగనము యొక్క ప్రకరణముల నుదాహరించుచు రాగాఁ గడపట నెక్కడనో యొకసంఖ్యకడ పాట నాటికి నిలిచిపోవును. 'మంచిది. ఆలోచించదము. ఆప్రకరణార్థము నీరాత్రి సావధానముగా చిత్తగించి రేపు సభలో తీర్పు చెప్పెదము' అని చెప్పి యాప్రకరణసంఖ్యను వ్రాసికొని యాగ్రంథము నప్పటి కంతటితో ముగించి, మునగులుగాడి మఱియొకగ్రంథమునకు దిగి యాప్రకారముగా దినమున కెన్నియో వ్యవహారములను విచారించి తీర్పుచుండిరి. పెద్దప్రకరణమును జూచి యొక్కవపాట పాడినన్యాయవాది యారాత్రి యా న్యాయవరిపాలకుని యింటికిఁ బోయి యాప్రకరణార్థమును కన్నులకుఁ గట్టినట్టుగా దీపము వెలుతురున విశదముగాఁ జూపిన పక్షమున మఱునాఁ జాపక్షమున మునగులుగాడు న్యాయసభలో తీర్పు వినిపించుచుండుడు. నూతన ప్రకరణ మనఁగా నూఱురూపాఽలనియు, మాటయేబడవ ప్రకరణ మనఁగా మాటయేబడి రూపాఽలనియు, ఆనూతనకాగనముయొక్క పాతిభాషికప్రకరణము లన్నియు వాగ్రూపములుగాక ధనరూపములయినవని నాకు వివరింపవలసిన శ్రమయిఁయ్యక యీవఱకు బుద్ధి మంత్రులయిన మాచగువరులు లెమితనే గ్రహించియుండురు. ఇట్లు

కాదులకు లంచములిచ్చి తాము లాభము పొందుచుండుట కాకాలపు న్యాయవాదులలో ననేకు లలవాటుపడినవారే యున్నను, ఈ యపూర్వన్యాయాధికారియొక్క వ్యవహారనిర్ణయ ప్రకారము వారికి నహితము దుర్భరమయ్యెను. ఇప్పుడు న్యాయాధిపతియే జోసినోటి పులియయి సర్వమును దానే గుఱుక్కున మ్రింగువాడయినందున, అధికారులపేదలు చెప్పి యెక్కువపుచ్చుకొని తక్కువ యిచ్చుచుండు వారికి వీనమో పరకోగాని పొచ్చుమిగులకుండెను. మాముననబు గాదు గొప్పగొప్ప మొత్తములను స్వీకరింపవలెనన్న యత్యాశచేత వరుస తప్పించి పెద్ద మొత్తములుగల వ్యాజ్యములను ముందుగా విమర్శించి తీర్పు నారంభించిరి, అంతేకాక తామున్న యల్పకాలములోనే విశేషవిత్తము సంపాదించవలెనన్న దురాశచేత నేకకాలమునందే రెండుమూడు వ్యాజ్యములలో సాక్షుల విచారణ చేయుచు, తా మొక్కవ్యవహారములో సాక్షులవిమర్శ చేయుటకు గుమస్తాల కప్పగించుచుండిరి, ఒక్కసారిగా నన్ని వ్యాజ్యముల గ్రంథమును సాక్షివాగ్ములములను జదివి తీర్పులు వ్రాయుట యొక్కరికి దుర్భరముగానఁ దాము కొన్ని వ్యాజ్యముల గ్రంథమును జదివి స్వయముగా తీర్పులు వ్రాయుచు, మిఱిగొన్నిటిని తమచుట్టమైన చిత్రపు కామరాజుగారి కప్పగించి యాయనచేత చిత్తుతీర్పులు వ్రాయించి తాము వానికి శుద్ధప్రతులను వ్రాసికొనుచు యథేచ్ఛముగా విహరింపఁజొచ్చిరి. ఇట్లాతఁడు విచ్చల విడిగా లంచములు పుచ్చుకొని ప్రజలను దోచి యన్యాయము చేయు చుండినను, పై యధికారియైన మామండలన్యాయాధిపతిగా రాయన శేఖరన్యాయమూర్తియనియే భావించుచుండిరి, న్యాయవాది పట్టాల జత్రమును వేసిన వారైనను దొరగారే మాకప్పుడు మండలన్యాయాధిపతిగా నుండిరి.

అప్పు డీయధికారియొక్క దుర్గయము నేలాగుననయినఁ దుడముట్టింపవలెనని నిశ్చయించుకొని మా వివేకవర్ధని ధర్మస్థాపన దీక్ష వహించి కార్యసిద్ధి కయి సాక్ష్యాన్వేషణ ప్రయత్నములో నుండెను. ఇంతలో బాధ నొందిన ప్రజలను వారిపక్షమునఁ బనిచేయు న్యాయవాదులు కొండలును ప్రాడ్చీవాక శిఖామణియొక్క దౌర్జన్యములనుగూర్చి మొట్టపెట్టుకొన నారంభించిరి. గాని వారిలో నొక్కఁడును తాము లంచము లిచ్చినట్లుగాని మునసబు లంచములు పుచ్చుకొనుచున్నట్లుగాని బహిరంగముగా సాక్ష్యమిచ్చుటకు సిద్ధపడినవాడు కనఁబడలేదు. రాజకీయ శాసనములనుబట్టి లంచము లిచ్చినవాడును పుచ్చుకొన్నవాడునుగూడ సమానముగానే నోషులయి దండమునకుఁ బాత్రులగుచుండుటచేత నెవ్వరును మేము లంచ మిచ్చితిమని పైకి వచ్చుటకు సాహసింపకుండిరి లంచములనుగూర్చి నాతోఁ బలుమాటలు చెప్పుచు వచ్చిన కొండలు న్యాయవాదులు మాత్రము తాము లంచములిచ్చినట్లు ప్రత్యక్షముగాఁ జెప్పకపోయినను సమయమువచ్చి నప్పుడు పయిత్రమములు జరగుచున్నట్లు చెప్పి సాక్ష్యమిచ్చెదమని వాగ్దానముచేసిరి. నేను వెంటనే నామిత్రులైన చల్లపల్లి బాపయ్య పంతులుగారిని చిర్రావూరి యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారినిమాయించితిరిప్పించి, పయిన్యాయవాదు లావతకు నాతోఁ జెప్పినదాని నెల్లను మరల వారి యెదుటఁ జెప్పించి, మేము మువ్వరమునుగలిసి మునసబు లంచములు పుచ్చుకొనుచున్నాఁడన్న యర్థము సూచన యగునట్లుగా పైత్రమాన పత్రిక కింగ్లీషున నొకవ్యాసమును వ్రాసితిమి. ఆవ్యాసము పత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడుటకు ముందుగా లంచములు పుచ్చుకొని విషయమును మాత్రము విడిచి తక్కిన విషయముల నొకకాగితముమీఁద వ్రాసి చేవ్రాళ్ళుచేసి నాకిచ్చెదమని యాన్యాయవాదు లప్పుడొప్పుకొనిరి. ఆ వ్రాతను బ్రచురింపఁబడ నాయొద్దనే యుంచుకొనుటకును నిశ్చయము

వచ్చినప్పుడు న్యాయవాదులు తద్విరుద్ధముగా సాక్ష్యమిచ్చినప్పుడు మాత్రమే నేనుదాని నుపయోగించుటకును నేనొప్పుకొంటిని. నాతో, జెప్పిన న్యాయవాదులలోఁ గొందఁ జూడవచ్చుట లేనందునఁ దరువాత నందఱును జేరి వ్రాసి చేత్రాభ్యు చేసినకాగితమును నాయొద్దకుఁ బంపెద మనిచెప్పి వచ్చినన్యాయవాదులు వెడలిపోయిరి. వ్రాసినవ్యాఖ్య మచ్చుకూర్పఁబడి ప్రకటనమునకు సిద్ధమయ్యెనుగాని న్యాయవాదులు పంపెదమని వాగ్దానము చేసిన లేఖమాత్రము నాకు చేరలేదు. మఱునాఁడుపత్రిక ప్రకటింపఁబడుననఁగా గతసాయంత్రము నేనా న్యాయవాదులకడకు వారిమిత్రుని నొక్కనిని లేఖనిమిత్రము పంపి తిని. వాడులేఖను మఱుసటిదినమునఁ బంపెదమని నాకు బదులాపంపి, తా మివ్వవహారములోఁ దగులుకొనఁగూడదనియు పత్రికానిలేఖకులు తగులుకొని చిక్కులు పడుచుండఁగాఁ దాము పయినుండి వేరుక చూడవచ్చుననియు తమలోఁ దామాలోఁచించుకొనిరట అవార్త తెచ్చినయంతఁడు మాటలధోరణిని వారిరహస్యమును నాకడ వెలిఁ బుచ్చెను. జరిగినమోసమునకు నేనాశ్చర్యవివాదముల నొందియు నఁజూత్రమును నిరుత్సాహుడనుగాక మనోవిశారదమియు ముఖ చిహ్నములవలనఁ గానరాసిన కాలభావముతో, వాడు వేఱుగ వ్రాసియున్నవలసిన యావశ్యకమే లేదనియు, పెద్దమనుష్యులు యెదుటఁ జెప్పియుండుటచేత నాకాసంగతులను దెలిసిన వారిపేరులు కూడ బత్రికలోనేని ప్రకటించెదననియు, అతనితోఁ జెప్పినట్లుగాఁ జెప్పితిని. అతఁడప్పుడే నాయొద్దనుండి పోయి తనకావృద్ధయినయొక న్యాయవాదితో నే నన్నమాటలు చెప్పెను. అతఁడు తమపేరులు వెల్లడియగునని భయపడి తక్కిన న్యాయవాదులకడ కాలోచనకుఁ జోయెను. రాత్రిభోజనము లయినతరువాత వాడు స్వగృహముల యందు ధోరణి వారి నప్పుడు సందర్శింపవలె నన్నపక్షమున

నేత్యాగృహములలోన పెత్తనవలెను. రాము నేత్యలయిందలమండి శ్వలగారి నేతములతో వచ్చుచుండగా నాకంటఁబడుట నాకవమాన శతమని యెంచి, పగలు పదిగంటలకు నేను పాకకాలకు నడచిపోవు చుండునన్నకు నారాక నేచియండి పాచిముఖములతో తాంబూలములు నమిలుచు జోగముచానియింటినుండి రావలెనని పూర్వము జాకెడుడుపడుచుండు మహానుభావులును వారిలోనొకరిద్దఱుండిరి, జాటిరాత్రి వారెట్ల నిశానమయమున కందఱునొక్కచోట నమానేకమయిరి. నడిరేయి రెండుజాముల వేళనవ్వరో మావీధిరజపులు గొద్దుడున్నట్టును నన్నుగట్టిగాఁ బిలుచుచున్నట్టును సందడివిసఁబడగా, నేను గాఢనిద్రలో నులికిపడిలేచి మెడదిగివచ్చి రలుపు తీయునప్పటికి మా న్యాయవాది లండులును నాకుఁ బ్రత్యక్షమైరి. వాడు మహా కన్యసంధులవలెను, భర్తమాన్యులవలెను నటించుచు నన్నుఁజూచి, నేనేమో తమవిషయమున నిష్కారణముగా సందేహపడినట్లు తెలియ వచ్చెననియో, పెద్దమనుష్యుల నోటినుండి మాటవచ్చిన తరువాత ప్రసంగమట్టిట్టుయినను తప్పిపోవుట యిందకనియో, ఏమేమో నీతి జాగ్రత్తములు పలికి రాము బాగ్దానము చేసినలేని నన్నకు ప్రాస యిచ్చెననుచు చెప్పిరి. వారావఱకు ప్రాసయిచ్చెననున్న విషయముల మాత్రమేకాక నాతో వాడు తెప్పిన మిఱిగొన్ని విషయములనుసూచ జాలెచేత నన్నకు ప్రాయించి వుచ్చుకొని వారి నిండ్లకుఁ బంపివేసిరిని. మొదలోని పెద్దమనుష్యులు సహితము సమయమువచ్చినప్పుడు జాంకు టనును పంపించుటకును సంకయింపరని చూపుటకయి యింభకుఁ జూశ్వము నడచినయొక చిన్నవృత్తాంతము నీసందర్భమునఁ దెలిపెదను.

రాజమహేంద్రవరమున మావీధికి రెండవవీధిలోఁ గొంతచూతరియో బవ్వరియో నయిన యొకపైశ్యకాంత యుండెను భర్త తనూ నెయి మృద్దుఁడునయియుండటచేత నాతడుగో కొంత పయియాటలు

మరగిపడయ్యెను. అందుచేత యాపనిను లనేకు లామెను పశ్యంతి
యొందరి. ఆకోమటి జపరాలికిని పొరుగింటనే వసిించియొనక యొక
బ్రాహ్మణయువతికిని జగడములటస్థించినప్పు డాపై క్కాంగన 'నిన్ను
చేయించెదనో చూడు' మని యొబ్రాహ్మణాంగనను వెదకించెనట.
ఆబ్రాహ్మణయువతి పడునాడేండ్లప్రాయముగలది, ఆత్మజారయోగి
నుండి నవరాత్రములపండుగకు వితంతుమాత పిలుచుకొనిరాగా వుట్టి
నింటికివచ్చియుండినది. ఆతరుణులిడువుదును తగవులాడిన ముటునాఁడు
రాత్రి పడునొకండుగంట లయినతరువాత ముగ్గు రారక్షకభటుల
బ్రాహ్మణగృహముకడకు వచ్చి తలుపుతట్టి కేకలువేసి యాచిన్న
దానిని పేరుపెట్టి పిలిచిరి. నిద్రలో కేకలువిని యెవ్వరో తలుపువద్దఁ
బిలుచుచున్నారని లేచివచ్చి తలుపుతీసిన యాపనుచును చేయిట్టు
కొని పాండ్రువీధిలోనికి లాగి, 'నీవు ఆత్మహత్య చేసికొనఁజోవుచున్నా
వని మాకు సమాచారము తెలిసినది, ఆరక్షకస్థానమునకు నడువుము'
అని బలాత్కారముగా నీచుకొనిపోయి కొంతదూర మరిగినతరువాత
దారిలో నొకయరుగుమీఁద నామెను గూచ్చిండఁజెట్టి యామె
సెందునకో నిర్బంధింపఁ జొచ్చిరట. అంతట నాచిన్నదానిభాగ్యము
చేత నాత్రోవను జోవఁ దటస్థించిన యొక పెద్దమనుష్యుఁ డామెయేడు
పునిని చేరరాగా భటులు భయపడి పడుచును విడిచి పోవోయి
రట. తర్వాతభాండైన యాబ్రాహ్మణగృహముఁ జాయువతివలన
జరగిన వృత్తాంత మంతయువిని యామెను వెంటఁజెట్టుకొని యింటికి
గొనిపోయి కొమార్తెనిమిత్త మేచ్చుచున్న తల్లి కప్పగించి పోయెను.
అట్లువిడిపించి యా తరుణిమానమునుకాపాడిన యాపెద్దమనుష్యుఁడు
ముటునాఁడు ప్రాతఃకాలముననే నాయొద్దకువచ్చి గతరాత్రి జరిగిన
యారక్షకభటుల దౌర్జన్యమును నాతోఁజెప్పి క్షత్రికలోఁ బ్రకటింపు
మని కోరెను. నేనా సెందునలములకును జోయి విచారించుగా నేమి

విన్నదంతయు వాస్తవమయినట్లు స్పష్టపడెను. నేనా దుర్లభమును గూర్చి వివేకవర్ధనిలో వ్రాసి ప్రకటించితిని. ఆరక్షకమండలాధ్యక్షుడు పత్రికలో వ్రాయఁబడిన విషయమునుగూర్చి విచారణచేయనారంభింపగా, నేను విన్న కన్న సంగతులను సరిగాఁ జెప్పితిని. నాతో జెప్పిన పెద్దమనుష్యుడు తానావిషయమే యెఱుంగవనియు నాతో నేమియుఁ జెప్పనేలేదనియు, సాక్ష్యమిచ్చెను, అచిన్నదానితల్లి తమయింట నేమియు వల్లరిజరగలేదనియు, తనకూఁతు రారాత్రి తెల్లవారినదాఁక తనయొద్దనే పడుండియుండెననియు, తెలియఁజేసెను, పరిభవపటుఁబడిన యాపడుచు తన్నెవ్వరును వీధిలోని కీడ్చుకొని పోలేదనియు, తానింటనుఖముగా నిద్రించుచుంటిననియు, చెప్పెను. అయినను, ఆరక్షకభటాధ్యక్షుడు నామాటయందు విశ్వాసముకలవాడయి, ఆభటులపేరులు తరువాత నావలనఁ దెలిసికొని వారి ననారోగ్యకరమైన మన్నపు ప్రదేశమునకుఁబంపి శిక్షించెను. పిమ్మట మొదట నాతోఁజెప్పిన పెద్దమనుష్యుడు మరల నాయొద్దకువచ్చి, నిజముచెప్పినయెడల స్త్రీలు కార్యస్థానములవెంటఁ దిరుగవలసినవచ్చునని తానట్లు కల్లలాడవలసినవైననియు, స్త్రీలవిషయమున బొంకిన నన్యతదోషము లేదనియు, చెప్పి శూచిమార్పణముచేసెను. లిఖితపూర్వకమైన సాక్ష్యములేక పెద్దమనుష్యుల మాటలను నమ్మి పనిచేయఁబూనుట యీ దేశములో క్షేమకరముకాదని నాకప్పుడు మొట్టమొదట బోధపడినది.

ఇంక మరల మనము మనముసరుగుగారి వ్యవహారమునకు వత్తము. నా ప్రాణమిత్రులైన బసవరాజ గవరాజుగాదు పత్రికా నిర్వహణాదులయందు నా కత్యంతసహాయములుగా నుండినను, అతని కామరాజుగారి తోడియల్లుఁ డగుటచేత నేనే యాతని కీవ్యవహారములో నేమియు పనిపెట్టకుంటిని. అయినను గవరాజుగాదుమాత్రము బంధుత్వమునుబట్టి కామరాజుగారిపక్షమే చేరవలసినవా రయినను

న్యాయైకాపత్నవలంబముచేతను స్నేహభావముచేతను నాపత్నమునే
 వహించియుండి నేనొకవేళ కామరాజుగారికి విరోధముగా పనిచేయు
 నియమించినను చేయుటకు సంసిద్ధులయియే యుండిరి. మేమాకాలము
 నందు ప్రజాక్షేమమునిమిత్తయి పనిచేయవలసివచ్చినప్పుడు స్వభాతి
 వాడనియు బంధువనియు మిత్రుడనియు జూచెడివారముకాము నే
 నొకనాడు ప్రాడ్వివాకన్యాయస్థానమునకుఁ జొని ప్రచ్ఛన్నముగా
 నొకమూలఁ గూరుచుండి యాఘుచువివర్తనమంతయు నావకాశముగాఁ
 జూచి వచ్చితిని. నేను వచ్చితిని వినియు వివేకవర్ధనిలోఁ దనమీద
 వ్రాసినదానిని జదివియు మొదట నలఁడించుక సంచలించెను
 గాని లంచములయం దాటితేటివ దైర్యశాలియగుటచేతను పట్టణ
 ములో నత్యంతబ్రబలుఁడుగా నుండిన చిత్రపు కామరాజుగారు తనకు
 మంత్రియయి సహాయుడయి యుండుటచేతను జంకక లాచములకుఁ
 గొంకక యెప్పటివలెనే వ్యవహారము నడపనాఁగెను అంతేకాక వా
 రిరువురును తత్కమువాదును జేరి నాకు చెబుచుచేయ యత్నంచు
 చుండిరి. ఉద్యోగస్థులదఱుచు వారిప్పుగుటచేత నాకప్పుడు సహాయు
 లుగానుండువాడు న్యాయసభలలో నెవ్వరును లేరు. బంబు మొదలు
 కొని ప్రభువువఱకు నెల్లరును ప్రతిపక్షులకే సహాయులుగానుండిరి.
 వివేకవర్ధనిని జదివియు మామండలన్యాయాధిపతిగా రెంతమాత్ర
 మును విచారణచేయక యుపేక్షించి యూరకుండిరి. మంత్రాంగమును
 నడపెడి క్రిందియుద్యోగస్థులు ప్రాడ్వివాకులగు ప్రొహారి శ్రీరాములు
 గారు కేవల ధర్మమూర్తులనియు వారిపైని దోషారోపణము చేయు
 మాటోలు లీర్చ్యాపకులగు నీతిమాలిన దుష్టులనియు మామండల
 న్యాయాధిపతిగారికి దృఢవిశ్వాసము కలుగునట్లుచేసిరి. మండలన్యాయ
 సభలోని యప్పటి రాజసేవకులలో పదియాయలజీతముగల శేఖరు
 డైన బయ్యునేడి వేంకటజోగయ్యగా రొక్కఁడుమాత్రము నాకు

మిత్రులయి నాపక్ష మవలంబించియుండిరి ఆయనవలననే నాకప్పుడు న్యాయస్థానమునందు జరగు కులంత్రములు కొన్ని యప్పుడప్పుడు తెలియుచుండెను ఈవిధముగా నధికారబలమును మనుష్యబలమును మాప్రతిపక్షులపక్షముననే యున్నను సత్యబలమును దైవబలమును మాత్రమే మాకు సహాయములయి యుత్సాహజనకములుగా నుండెను. దుర్బలపక్షమున మా కపజయము తప్పక కలుగునని యెల్లవాడును బ్రతీక్షించుచుండిన యాకాలములో నీశ్వరుడు మాకొక్క యాధారమును గనఁబఱచెను చిత్రిపు శామరాజుగాడు మునసబుగారినిమిత్రము వ్రాసిన చిత్తుతీర్పు శాగిరములను శుద్ధప్రతులు వ్రాయఁబడినతరువాత చించివేసి యాముక్కలను చింపివేయఁబడిన యితరమైన శాగిరపుముక్కలను గలిపి తమయింటి కెదురుగానుండిన పాడుదొడ్డిలోని పెంటకుప్పలలోఁ బాఱవేయించుచుండిరి. అందులో తీర్పుముక్కలున్నవని మాకప్పుడు తెలియకపోయినను వారియింటి కెదుటింటిలోఁ గాపురమున్న యొకన్యాయవాదివచ్చి వారేవో శాగిరపుముక్కలు పాఱవేయుచున్నారని నాతోఁ జెప్పెను అవి యెందులకైనను బనికి రావచ్చునని తలఁచి వీధులు తుడుచుదాని కేమైననిచ్చి యాముక్కలెత్తించి తీసికొని రావలసినదని నే నాన్యాయవాదితోఁ జెప్పితిని. అతఁ డట్లుచేయించి రెండుబుట్టలతో ముక్కలను మాయొంటికడఁ జేర్చెను. ఆముక్క లేమైన నతి చదువఁదగియుండునేమోయని యొకదానితోనొకటిచేర్చి ప్రయాసపడి యతికింపఁజొచ్చితిని. శ్రమపడి యతికించినవానిలోఁ గొన్ని కరగ్రాహిమొదలైనవారికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరములయి యెందునకుఁ బనికిరానివయిపోయెను. ముక్కలు గంగ్రహించి తెచ్చినన్యాయవాది యతికించినవానిలో రెండుశాగిరములుచేరి పూర్ణముగా నొకతీర్పయ్యెను. పడినప్రయాసము వ్యర్థమయిపోలేదని నాకప్పు డపరిమితసంతోషము కలిగినది. ఆవ్యాజ్య

మును గోలుపోయినవాఁడొకమహమ్మదీయుఁడు. నానహపారియు
రెండవతరగతి న్యాయవాదియైన దామరాజు నాగరాజుగారిచేత
నామహమ్మదీయునిఁ బిలిపించి మాటాడఁగా, అతఁడు కామరాజు
గారు లంచ మిమ్మని తన్నడిగినప్పుడు బీదవాఁడగుటచేతఁ దానియ్య
లేకపోయిననియు ప్రతివాదియొద్ద లంచమువుచ్చుకొని మునగులు
వానిపక్షమున తీర్పుచేసెననియు చెప్పెను. అసంగతులనే జేలువుచు
మహమ్మదీయుని నమ్మతితో మండలన్యాయాధిపతిపేర విన్నపముకట్టి
ప్రాయించి దానిలో వానిచేత వ్రాలుచేయించి, చిత్తుతీర్పుయొక్క
సగముభాగము నందుతోఁ జేర్చికుట్టించి మండలన్యాయసభలోఁ
జెట్టించితిమి. నాగరాజుగారియొద్ద లేఖకుఁడుగానుండిన మిర్రిపాటి
రామయ్యగా రావిన్నపములోఁ బేర్కొనఁబడిన సాక్షులలో నొకఁడు.
ఈవిన్నపముసంగతి తెలియఁగానే మహాతాంత్రికుడైన కామరాజుగా
రామహమ్మదీయుని రహస్యముగాఁ దమయింటికి రప్పించి, వానికి
వ్యాజ్యపుముత్రమునకు ద్వైగుణముగా ధనమిచ్చి వానియొద్దనున్న
తీర్పుముక్కల నపహరించెను అన్నిరూపాయలొక్కసారిగా చేతఁ
బడఁగానే యామహమ్మదీయుఁడు పట్టరానిసంతోషముతోఁ దనమిత్రు
లకు విందుచేసెను ఈవిందువలన ముక్కలుపోయినట్లు మాకుఁ దెలిసి
నది. ఈలోపల మఱిమాడునాలుగుతీర్పుల ముక్కలనుగూడ మేమితికి
వూర్తిచేసితిమి. ముక్కలు పోయినసంగతి తెలియఁగానే సాక్షియైన
మిర్రిపాటి రామయ్యగారిచేత మహమ్మదీయుఁడు చిత్రపు కామరాజు
గారివద్ద సామ్మవుచ్చుకొని తిరిగిపోయి ముక్కలిచ్చివేసెననియు,
కామరాజుగారు మునగులుగారికి లంచములు కుదుర్చుచున్నట్టును
దీర్పులుప్రాసీయిచ్చుచున్నట్టును ఋజువుచేయుటకు తనయొద్ద నాధా
రము లున్నవనియు, మహమ్మదీయుని తీర్పుయొక్క సగముముక్క
తనయొద్దనున్నదనియు మండలన్యాయసభలో నొకవిన్నపము జెట్టించి
తిని. ఇంతలో కామరాజుగా రామహమ్మదీయునిచేత తనవిన్నపము

లో సంగతులేవియుఁ దానెఱుంగనయు, ఒకన్యాయవాది (జామ
రాజు నాగరాజుగారు మోసముచేసి తనచేత వండులో సంతకము చే
యించెననియి, తనవిన్నపమును విమర్శింపనక్కర లేదనియు, మఱియొక
విన్నపమును బెట్టించెను, అందుపై) మండలన్యాయాధిపతిగా రాన్యాయ
వాదిని మహమ్మదీయునిని బిలిపింపి వారు చెప్పినసంగతులను వ్రాసి
కొనిరిగాని పిమ్మట నేమియుఁ జేయక యూరకు దిరి మిర్తిపాటి రామ
య్యగాఁ గిచ్చిన విన్నపముపైని మామ డలన్యాయాధిపతిగారు మహమ్మదీయుని
తీర్పుయొక్క సగముముక్కను బుచ్చుకొని, సాక్షులపేరులను
తక్కిన యాధారిములను ప్రకటింపవలసివచ్చెను యుక్తిచెచ్చిరి. నాయొద్ద
నింకను తనవ్రాతతోనున్న ముక్కలున్నవని కనిపెట్టి నాయొద్దనున్న
ముక్కలనన్నిటిని నిచ్చివేసికొనెడిమన నైదువేలరూపాయల నిచ్చెద
మని చిత్రపు కామరాజుగారు నాకు సందేశమును బంపిరి. ఆసందేశము
కప్పుడు నేను తిరస్కారభావముతో నిరాకరించితిని ఇప్పటికైదు
తీర్పులముక్కలను మేము ప్రార్థముగా పంకింపఁ గలిగితిమి, అకింపఁ
బడినవానితో కొక్కటియైనచూచ్రము నాయొద్ద నుంచుకొని తక్కిన
నాల్గొండుముక్కలను ఒక్క-కాంత్రపురంచి గోబెట్టి నాయుంగరముతోనే
లక్కమువ్రవేసి, మిర్తిపాటి రామయ్యగాఁగిని నావేట మండలన్యాయ
సభకుఁ దీసికొనిపోయి, ఆముక్కల సూచిని విమర్శదినము వఱకును
న్యాయాధిపతి సొంతపెట్టెలోనే యుంచుకొనునట్లు విన్నపమువ్రాయించి
వానిని దొరవారికిఁ బ్రకటింపించితిని. ఇంకను మేము క్రొత్తతీర్పుల
పరికించుటకయి పంపింపడుచునే యుంటిమి పనికిమాలినవని తీసివేసిన
ముక్కలు పోగా నింకను బుట్టెడుముక్కలు నాయొద్ద మిగిలియుండి
నవి. వానిలో నేవైన సరిగా వ్రతుకునేమో చూచుటయి యా
బుట్టను నేను కామరాజు నాగరాజుగారియొద్ద నుంచితిని. ఆమఱు
నాఁ డుదయమున జాము ప్రొద్దెక్కిన తరువాతనొక రెండవ

తరగతి న్యాయవాది నాగరాజుగారి యింటి యొద్దనుండి మాయింటి దారిని బోవుచు వీధిలో నిలువఁబడియిన్న నాతో మాటలాడుటలో ముసగుబుగాదును కామరాజుగాదును నాగరాజుగారి యింటి కేదో పనిమీఁదఁ దన్నుఁ బంపినట్లు పొరపాటునఁ గొన్నిమాటలు జార విడిచెను. నేనాయనను బంపివేసి వెంటనే నాగరాజుగారి యింటికి బోయి యాముక్కలుబుట్టను దీసికొనివచ్చి వాపెట్టెలోఁజెప్పి తాళము వేసితిని ముక్కలనిచ్చినచోఁ దన కేమాటుమాపాచు లిచ్చెదమని సంజేశము పంపిరనియుఁ దాను నిరాకరించితివనయు నాగరాజుగాదు తరువాత నాతోఁ జెప్పిరి అటుపిమ్మట రెండుమాడుదినములలో నాకు మొదటముక్కలను దెచ్చియిచ్చిన న్యాయవాది మాయింటికి వచ్చి తనకాదినమున న్యాయసభలో పనిలేద యు బుట్టతీసికొనిపోయి తీర్పుల వలికించెద ననియుఁ జెప్పెను. నే నామాటనమ్మి ముక్కలబుట్ట నిచ్చి వేసితిని. కామరాజుగారేదో మామోపాయము పన్ని ముక్కల బుట్ట పటహరించిరని నాటిసాయంకాలమే పట్టణము లో నొకప్రవాళము కలిగెను. కామరాజుగాదు ధనకాములయినవారికి ధనమిచ్చియు స్త్రీ కాములయినవారికి స్త్రీలను సంతించియు వివిధమామోపాయముల చేత స్వకార్యమును సాధింతుకొనెను పరమసామర్థ్యము గలవాడు. ముక్కలబుట్ట ప్రతికక్షులను జేరినదన్న వార్త నాచెవిని బడఁగానే నేనా న్యాయవాది కడకుఁ బోయి యడుగఁగా నతఁడాబుట్టలో పనికివచ్చు ముక్కలేవియు లేనందున వానిని రాల్చివేసితినిని చెప్పెను. అంత టితో నన్నిముక్కలును పోయినవని యెల్లవాడును దలఁచియిండిరే కాని నాయొద్ద నింకొక్కతీర్పు మిగిలియున్నదిని నామిత్రులు సహిత మెఱుంగరు. కామరాజుగాదు గూఢచారులనుజెట్టి నేనక్కడక్కడకుఁ బోవుచుందునో యెవ్వరెవ్వరితో మాటలాడుచుందునో యేమేమి పని చేయుచుందునో నావర్తనము సర్వమును గనిపెట్టుచుండెడివాడు.

మిర్రిపాటి రామయ్యగారి విన్నపముపైని మండల న్యాయాధిపతిగాడు విమర్శకు జూన్ నెల 26 వ తేదీ నిర్ణయించి, సాక్షులకాళ్ళ నములు పంపి, ఆయావ్యాజ్యముల గ్రంథములు పంపుమని ప్రాధ్వీచాకున కుత్తరువు చేసిరి. విమర్శదిశము రాకమునుపే యేలాగుననో కాని మండలన్యాయాధిపతిగారి పెట్టెలోని తీర్పుల ముక్కలు సీరస్తాదాడుగారి చేతిలోనికి వెళ్ళినవి అత్యంతసమర్థుఁడును పరమతాంత్రికుఁడును మాయోపాయవిశారదుఁడు నైన చిత్రపు కామరాజుగారా ముక్కల నేలాగుననైన నపహరింపవలెనని సర్వవిధములఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. అప్పుడు మండలన్యాయసభలో సీరస్తాదాడుగా నుండిన రొజారియోదొరగారివద్ద లంచములవ్యవహారములలో దండకాఖిలేఖ్యరక్షకుఁడైన (Criminal Record Keeper) బొల్లాప్రగడ వెంకన్నగారు మంత్రిగా నుండిరి. ఈమంత్రిమణిగారు నూలురూపాయిలు లంచము మాటాడినప్పుడు పాతికరూపాయిలతోనే సీరస్తాదాడుని తృప్తిపరచి తక్కిన ముప్పాతికరూపాయలను తనకవ్వముకై తానే స్వీకరించుచుండెడి శక్తి యుక్తులు గలవాఁడని వాడుక అనుదివముచు సూర్యసమస్కారములు చేయుచు నిష్టాపకుడయి యుండెడి యామంత్రిశిఖామణికి మున్నూట రూపాయలిచ్చి చిత్రపు కామరాజుగారు తీర్పుల ముక్కలను తీసి వేయించుట కేర్పాటు చేసిరట. ఈ మొత్తములో నిరువదియైదురూపాయలును రెండుసారాబుద్ధును దక్క సీరస్తాదాడుగారికి మతేమియు దక్కలేదట. న్యాయసభలో మండలన్యాయాధిపతిగారి సమక్షమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినముక్కలను దీసివేయుటయెట్లా యని గొప్పవిచారిము పుట్టినది. ముక్కలను దొంగలెత్తుకొని పోయినట్టు కనఁబడుపవలెనని వారు మొట్టమొదట నాలోచించి సరి యుమకొనిరి. ఆయాలోచననుబట్టి తెల్లవాటి విమర్శ యారంభమగు ననఁగా 28 వ తేదీ రాత్రిన్యాయసభాభవనము యొక్క గోడావరివైపున నున్న తలు

పాకటి తెలువఁబడి, సిరస్తాదారుని యొక్కయు నొక లేఖకునియొక్కయు వ్రాతఁపెట్టెలు పగులఁగొట్టఁబడి, కాగితములు చిందరవంకఁగా నేలమీఁద చిమ్మివేయఁబడినవి. సామ్యుపెట్టె సమీపమున నేయున్నను దాని నెవ్వరును ముట్టుకోనేలేదు. కామరాజుగారి వ్యవహారముతో సంబంధించిన కాగితములను న్యాయసభాభవనములో దొంగలుపడి యెత్తుకొనిపోయిరని పట్టణమున గొప్ప ప్రవాదము వుట్టినది. నాడు విచారణదిన మగుటచేత సాక్షులును పాదులును పగలు పదిగంటలు కాకమునుపే సభాభవనమునకుఁ జోయి యుండిరి. సాక్షివయి యుండుటచేత నేనును మిత్రులతోడ సభామందిరమునకు ముందుగానే పోయియుంటిని. అప్పటికి సభాభవనములో నొకవీంత నడుచుచున్నది. ఆవఱకే సిరస్తాదారుగాదును క్రిమినల్ రికార్డుకీపరుగాదును వచ్చి యొకగదిలో తలుపులు వేసుకొని కూర్చుండి రహస్యముగా నేదో పని చేయుచుండిరి. నేనును నామిత్రులును తాళముచెవి పెట్టు తలుపునందులోనుండి యొక రొకరుగా లోపలఁ జూచితిమి. సిరస్తాదారుగాదును బొల్లాప్రగడ పెంకన్నగారును ఒకచోటఁ గూడుచుండి కాగితపుముక్కల నొకకాగితపుసంచిలో వేయుచుండిరి. వారిపార్శ్వమున దీపము వెలుగుచుండెను. ముద్రవేయుటకుఁగాఁజోలును, లక్కకణిక పెంకన్నగారిచేతిలో నుండెను. ఇంతలో న్యాయాధిపతిగాదును సభకు విజయంచేసిరి ఆయన స్వనీతము నధిష్ఠింపఁగానే మిర్రిపాటి రామయ్యగారు వచ్చి తనచేత నర్పింపఁబడిన ముక్కలు మార్పఁబడుచున్న వనియు, పెంటనే తనముక్కలను దసకుఁ జూపవలసినదనియు, న్యాయాధిపతిగారి ముండఱ మొట్టపెట్టకొనను, కొంచెమునేపటికి సిరస్తాదారువచ్చి యరికించియుండనిముక్కలనుగొన్నిటినిదెచ్చి న్యాయాధిపతిగారి బల్లమీఁదపెట్టెను. శోధించి చూచి యవితాను కాగితపు సంచిలోఁ బెట్టియిచ్చిన ముక్కలుకావనియు, సిరస్తాదారు ముక్కలను

మాట్టచుండిగా చూచినసాక్షులున్నారనియు వెంటనే విమర్శచేయు వలసినదనియు, మిర్తిపాటి రామయ్యగారు బహువిధముల న్యాయాధిపతిగానిది గ్రార్థించెను. ముక్కలు పోయినందుకుఁ దాముచేయవలసిన పని లేదని న్యాయాధిపతిగాడు సెలవిచ్చిరి. అంతేకాక మామండల న్యాయాధిపతిగాడు మిర్తిపాటి రామయ్యగారినిపిలిచి, నీవపకారము నొందిన వాడిప్రతివాదులలోఁ జేరినవాడవుకావు. గావున నీవిన్నపమును విమర్శింప వలనుపడదని చెప్పి పంపివేసిరి, మండల న్యాయసభలోని న్యాయవిచారణ నాటి కీవిధముగా ముగిసిపది అవఱకు కామరాజుగారును తత్పక్షావలంబులును నయమున భయమున బుజ్జగించియు బెడరించియు మిర్తిపాటి రామయ్యగారి నే వశ్యునిజేసికొని తమపక్షమునకుఁ ద్రిప్పకోవలెనని కృషి చేసికొని సఫలమనొందున కాలేక పోయిరి. 'బలవంతులతో నేల విరోధపడియెడవు? ఈపంపలన నీకు వచ్చెదలాభమేమి?' అని యడిగెడివారితో నెల్ల సతఁడు తా నావఱకుఁబొందిన యుపదేశానుసారముగా ప్రజాక్షేమము (Public good) కొరకని చెప్పచువచ్చెను అందుచేత జను లెరిగిని గొంతకాలము 'పబ్లిక్ గుడ్డుగా' డను వినోదగామముతో కోడిగములకుఁ బిలుచుచుండిరి. ముక్కలు దొంగలెత్తుకొనిపోయిరని చెప్పటకయి మొట్టమొదట రాత్రివేళ తలుపుతెరిచి కాగితములను తాటుమాటుగా పాఠవైచినను, కాగితములన్నియు దొంగలు పడిరన్నచో నేరము చిత్రపు కామరాజుగారిమీఁదనో ముససబుగారిమీఁదనో సీరస్తాదారుగారిమీఁదనో మోపఁబడునని భయపడి వారు తరువాత ముక్కలు పోలేదని పలుకుచు చిత్రపు కామరాజుగారి వ్రాతలో నున్న పనికి మాలినముక్కలను దెప్పించి గదిలోఁ గూరుచుండి రహస్యముగా వానిని పూర్వపుముక్కలకు మాటుగా నొక కాగితపుసంచిలో వేసి ముద్రవేసిరి. ముక్కలుపోలేదని సీరస్తాదారుగారు కడపట మండల

న్యాయాధిపతిగారిముందు పెట్టి చూపినవి యీక్రొత్తముక్కలే. ఈ ప్రకారముగా ముక్కలుపోయినను వ్యవహార మంతటితో పోలేదు.

రాజమహేంద్రవరరాక్షక పర్యవేక్షకుడు (Police Inspector) ఈ యన్యాయమునువిని విచారపడి నన్ను మండలారక్షకాధ్యక్షుని (District Police Superintendent) కడకుఁ గొనిపోయి మాటాడెను. ఆరక్షకాధ్యక్షుడు జరిగినదంతయువిని మనసు కరఁగినవాడయి యీ వ్యవహారముగో తనచేతనైన పనియంతయుఁ జేసెననిచెప్పి, న్యాయ సభలో జరిగిన చౌర్యవిషయము విచారణ జరుపుటకు సెలవియ్యవలసినదనియు, పోయినముక్కల విషయము సీరస్తాదాదనియొక్క యాలోచనమీఁదనే యీపని జరిగిన ట్టనుమానింపఁ దగియున్నదనియు మండల న్యాయాధిపతి కు తరము వ్రాసెను. అట్టి విచారణ యావశ్యకము లేదనియు, వస్తువులేవియు పోలేదనియు, ముక్కల దొంగతనమునుగూర్చి తనసీరస్తాదాద విషయము సంబంధపడుట కవకాశము లేకము లేదనియు నతఁడు బదులువ్రాసెను. అందుపైని మండలారక్షకాధ్యక్షుడు జరిగినసంగతి యంతయు నాచేతవ్రాయించి వుచ్చుకొని నామిత్రుల నొక రిద్దరినిగూడ విచారించి తాను వెంటనే కాకినాడకుఁ జోయి మండలదండవిధాయితో నడచిన కథయంతయు విన్నవించి, సీరస్తాదాదని క్రిమినల్ రికార్డుకీపరును పట్టుకొనుటకయి యాయనయొద్దనుండి యధికారపత్రములను (Warrants) గొని వచ్చెను. అటునాడు రాజారయోదొరవాడును బొల్లాప్రగడ వెంకన్నగారును భోజనముచేసి న్యాయస్థానమునకుఁ జోవు నిమిత్తము బట్టలు కట్టుకొనుచున్న సమయములో నారక్షకభటులు వారియొద్దకు జోయి వారినిదువ్వరను బట్టుకొని యా రక్షకస్థానమునకుఁ గొనిపోయి కొట్లలోఁ బెట్టిరి ఈ సంగతి తెలియఁగానే యూరంతయు నల్లకల్లోల మయ్యెను. ఎల్లవాడును వురమున నెక్కడఁజూచినను ఈవిషయము

ననే ముచ్చోంచుచుండిరి ప్రతిపక్షులపక్షమువాడు తోడనే పడుగెత్తు
కొనిపోయి యా వైపరీత్యమును మండలవ్యాచూఢిపతిగారితో మనవి
చేసిరి. ఆయన యద్భుతపడి సిరస్తాదాడుని వెంటనే విడిచిపెట్టవలసిన
దనియు, అతఁడు నిర్దోషియనియు, అతఁడు లేకపోవుటచేత న్యాయ
స్థానకార్యముల కడ్డంకి కలుగుచున్నదనియు, ఆ రక్షకాధ్యక్షునిపేర
లేఖవ్రాసెను. ఆ రక్షకశాఖవాడు దానిని మన్నింపక యా సాయం
కాలమే వారినిబుర్రను పడవ యెక్కించి కాకిరాడ మండలదండ
విధాయిమొదలకుఁ దీసికొనిపోయిరి. సాక్ష్యుచ్చుటకు మేమును వారి
తోడనే పోయితిమి. మండలకడ విధాయిగారు ప్రభమువిచారణచేసి
మావలన సాక్ష్యములనుగైకొని, రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి
చౌర్యము జరిగినస్థలమును జూచి, మండలవ్యాయాధిపతిగారివలన
వాగ్దానమునుగైకొని, చొల్లాప్రగడ వెంకన్నగారిని విడిచిపెట్టి సిరస్తా
దాడుగారినిమాత్ర ముండిమవిచారణ నిమిత్తము మండలదండాధికారి
కార్యస్థానమునకుఁ బిరి మామండల దండాధికారియు న్యాయాధి
పతియు నయిన వ్రాతేనుదొరగా రీత్యవహారములో సాక్షియై
యుండినందున చెన్నపురి యున్నతన్యాయసభవాకు విచారణనిమిత్త
మింక వ్యవహారమును కృష్ణామండల దండాధికారి కార్యస్థానమునకుఁ
బిరి. అట్టోబకు నెలలో నక్కడ విచారణ జరిగెను. ఈ మూడు
మాసములను మాసిరస్తాదాడుగారు కారాగృహమునందే యుండ
వలసివా రియిరి మా సిరస్తాదాడుగారి స్థితి మిక్కిలి శోచనీయు
మైనదిగా నుండెను. ఆయన యావ్యవహారములోఁ బొందినలాభ
మశ్యల్పము. ఆయన కెనమండగురో తొమ్మండుగురో బిడ్డలు. ఏ నెల
దీరి మా నా లోనే యన్నపాసములక్రింద వ్యయపడుచుండటచేత నింట
పదిదినముల గ్రాసమునకైనను నిలువలేదు. ఆయనస్థితిని విచారించి
నచో విచారణచేసిన మండలదండాధికారిగారికిని ప్రతిపక్షులమైయున్న

మూకునుగూడ పరితాపకరముగా నుండెను. విచారణ జరిగినమీఁదట కృష్ణామండల దండాధికారిగా రగు కల్పానుదొరగారు సరియైన ముక్కలు మండలన్యాయగుఢలో వర్పింపఁబడినందకు లేకమైనను సందేహము లేదనియు, అముక్కలుపోయి వానిస్థానమున వేఱు ముక్కలువచ్చుట నిశ్చయమేయైనను సిరస్తాదారే వాని నపహరించి వట్టు సాక్ష్యములేనందున నశించునిర్దోషియనియు, వ్రాసి పోవారియొద్దొరగానిని విడుదల చేసిరి.

ఈసోపల నూ వివేకవర్ధనిలో వ్రాయఁబడిన య శమును జూచి చెప్పపు దొరతనమువా రున్నతన్యాయగుఢవారికి వ్రాయఁగా, వారు విమర్శచేసి పర్యవసానము తమకుఁ దెలుపవలసినదట నూ మండలన్యాయాధిపతిగారి కు త్తరు విచ్చిరి అప్పుడు మండల న్యాయాధిపతిగారు మేలకొని వచ్చును మఱి కొందఱిని పిలిపించి విమర్శ కారంభించిరి. విచారణారంభదినమున మూ ప్రతిపక్షులైన చిత్రపు కామరాజుగారు మొదలగువారు మహోల్లాసముతో సభకువచ్చి వచ్చు మొగముతో సావజ్ఞముగా నావంక సారెసారెకు జూచుచు నాకెదురుగా కుప్పల నలుకరించి కూరుచుండిరి. ఈవిచారణలో నేరు తప్పక కాగ్యశామునకు బ.పబడుమనని వారికిమాత్రమేకాక యెల్లవారికిని గట్టినమ్మకము కలిగియుండెను. నాయొద్దనుండిన తీర్పుల ముక్క లన్నియు పరులపాలయి భగ్నములైపోయినవి, వాని నన్యాయాధికారిచేసిన సిరస్తాదారుగారు మండలగుఢలో నిర్దోషులుగా నెన్నఁబడి విముక్తులైరి, విచారణకుఁబూనిన మండలన్యాయాధిపతి గారు నాపైని సదభిప్రాయము లేనివారయి ప్రతిపక్షులపక్షము నవలంబించినవారుగా నుండిరి. ఇట్లు నిమిత్తములన్నియు పైకి నాకు ప్రతి కూలములుగాఁ గనఁబడుచుండినను కడపట సత్యము జయింపకపోదని నాకు సూత్రము ధైర్య ముండెను. నాయొద్ద నింకొకతీర్పుముక్క

మిగిలియున్నదని నామిత్రులకుఁగాని యమిత్రులకుఁగాని తెలియదు. అన్నిముక్కలట్లు విఫలములై పోయినప్పు డీయొక్కముక్కమాత్రము నఫలమగునని యూహించుట కంత యవకాశము లేకపోయినను, ఇట్లు నెడలునప్పుడు నేనాతీర్చుకొనితమును చొక్కానందంలో వేసి కొనియే న్యాయసభకుఁ జోయితిని మండలన్యాయాధిపతిగాదు తమ ప్రక్కనే క్రింద నాకొకకర్చీనివేయించి కూర్చుండ నెలవిచ్చిరి. విచారణ యారంభమగుటకు ముందుగా నేనొకకాగితముమీఁద నావద్ద కామరాజుగారి వ్రాతతోనున్న చిత్తుతీర్చింకొకటి యున్నదనియు ఆ వ్యాజ్యపుగ్రంథమును వెంటనే జెప్పించెడిపక్షమున దానిసంఖ్యను దెలిపెదనఁయు, వ్రాసి న్యాయాధిపతిగారిచేతి కిచ్చితిని. సంఖ్య చెప్పవలసినదని నా వ్రాతక్రిందనేవ్రాసి యాయన యాకాగితమును నా చేతికిచ్చెను. దానియడుగున సంఖ్యనువ్రాసి కాగితమును మరల నేను దొరగారి కిచ్చితిని ఆయన తత్క్షణమే యొకయుత్తరపుకాగితము నందుకొని దానిపై నేమోవ్రాసి యాలేఖ నొక కాగితపుసంచిలోవేసి జగురంటించి చెంతనున్న భూనిబిలిచి పడుకొనిపోయి నీ విది ప్రాద్వివాకసభలోనిచ్చి వారిచ్చినది గొనిరమ్మని యాజ్ఞాపించెను. నాకును దొరగారికిని నడచినయుత్తర ప్రత్యుత్తరము లేవో యితరుల కెవ్వరికిని దెలియలేదు. ప్రాద్వివాకసభ యా యావరణలోనే యుండి నందున పోయినభటుఁ డరిగఁటలోపలనే యావ్యాజ్యపుగ్రంథమును గొనివచ్చి దొరవారిచేతి కిచ్చెను. అప్పుడు నాజేబులోని కాగితమును పైకిఁదీసి దొరగారిచేతి కిచ్చితిని. దొరతనమువారి న్యాయవాది యగుటచేత కామరాజుగారివ్రాత యందఱకుఁ దెలిసినదిగానండను. నేనిచ్చిన చిత్తుకాగితములో హంసపాదులు తుడుపులు ననేకములున్నవి. వ్యాజ్యపుగ్రంథములోనితీర్పు సరిగా దానికి శుద్ధప్రతిగా నున్నది. ఆరెంటిని నాడఁగానే దొరగారికి మునుపన్న యభిప్రాయ

మంతయు నొక్కసారిగా మాటిపోయినది. ఆయన యాచిత్తులేదన్నది దీని కామరాజుగారిచేతి కిచ్చి యిది నీవ్రాతయగునా కాదా యని యడిగెను. ఆకస్మికముగాఁ జూపఁబడటచే నాలోచించుకొనుట కవ కాశములేక చేతులు వడఁక గడ్గడస్వరముతో 'నావ్రాతవలెనే యున్నది' అని యాయన బదులు చెప్పెను. 'ఇదితప్పక నీవ్రాతయే. సత్యము నాకిప్పుడు బోధపడినది. (నన్నుఁజూపి) ఇతఁడున్యాయస్థుఁడు. సిరస్తాదాతును మీఁదను గలిసి యీతనిపై నాకు దురభిప్రాయమును గలిగించితిరి. ఈవఱకుపోయిన ముక్కలన్నియు నిజమైనవే. ఆముక్కలను సిరస్తాదాతునకు లంచమిచ్చి మార్పించినవాఁడవు నీవే. విమర్శ నిమిత్తము లేపఁబడినము నిన్ను దండవిధాయి యొద్దకుఁ బంపెదను అని కోపముతోఁ బలికి, మామండలన్యాయాధిపతిగాదు కాగితమును కలమును గైకొని సిరస్తాదాతును క్రిమినలో రికార్డు కీపకును పనిలో నుండి తొలఁగించినట్టువ్రాసి చవివి వినిపించెను. నాటికి సభముగిసి నది. నవ్వుమొగముతో సభను ప్రవేశించిన మాప్రతిపక్షులు తొంటి యుత్సాహమును గోలుపోయి యేడుపుమొగములతో సభనువిడిచిరి. సత్యము తెలిసిన తరువాత సహితము తమ పూర్వాభిప్రాయమును మార్చుకొనొల్లని మనవారిలో ననేకులవలెఁ గాక యూరపియనులు సాధారణముగా తాము పడిన యభిప్రాయము తప్పని తెలియఁగానే దానిని మార్చుకొందురు. కామరాజుగాదు సభనుండి యింటికిఁబోయి తా మవమానమునుండి తప్పించుకొనుట కికమార్గములేదని విచారించి తనసాత్తువిషయమై మరణశాసనమును వ్రాసి ముగించి యారాత్రియే విషముత్రాగి యాత్మహత్య చేసికొనిరి నాడు తెల్లవాడుజామున నాలుగుగంటలకు గవరాజుగాదు మాయంటికివచ్చి నన్ను లేపి తస్మ రణవార్తను దెలిపినప్పుడు నాకతివిస్మయమును విచారమును గలిగి నది. మండలన్యాయాధిపతిగాదు రొజారియోగారిని బొల్లాప్రగడ

తెంకన్నగారినికూడ పనిలోనుండి తొలగింపఁగా, వాడున్నత న్యాయ సభవారికిని దొరతనమువారికిని విజ్ఞాపన పత్రములను బంపుకొనిరి గాని పానివలనఁ గార్యము లేకపోయెను సీరస్తాదాదుగా నుండిన రొజారియో రన్నపత్రములకు లేక బిడ్డలతో బాధపడుచు యాచించుటకయి నాయొద్దకు సహితము వచ్చుచుండెడివాడు. అల్పకాలము లోనే యతఁడు మతిచాంచల్యమునొంది కడపట పిచ్చివాండ్ర వైద్య కాలలో దుర్భరణము నొందెను ఉన్నతన్యాయసభవాదు పోలూరి శ్రీరాములుగారినికూడ లంచములు పుచ్చుకొన్నందుకు విమర్శ చేయ వలసినదని మండలన్యాయాధిపతి కు త్రుతివియ్యఁగా, విమర్శమధ్యము ననే యాకస్మికముగా నతఁడును దేహవియోగము నొంది యిహ లోకదండనమును తప్పించుకొనెను. ఆయన మరణమునకును గారణ మాత్మహత్యయే యని జను లెప్పుడనుకొనుచు వచ్చిరి. ఆయన లంచ మాలములమున సంపాదించిన ధనమంతయు నీవ్యవసారములో వ్యయపడుటయేకాక మునుపున్నదికూడ పోయెనట. ఈశ్వరబలము ముందఱను సత్యబలము మందఱను మనుష్యబలమును ధనబలమును గవ్వకును కొఱగావు. ఈశ్వరబల మున్నపక్షమున పూరిపుడకయు వజ్రాయుధ మగును. ఈశ్వరబలములేనిచో వజ్రాయుధము సహితము పూరిపుడకయును ఈశ్వరబలమును సత్యబలమును ధర్మబలమును గలిగియుండిఁబట్టియేకదా యెందునకును బనికిరానిదని పెటలో పాఱ వేయఁబడిన చింపిరికాగితిచ్చముక్కలు త్రమసాధనములయి సాక్ష్య మిచ్చి యిందజీప్రాణములను మానములను ధనమును జీవనమును గొనఁగలగినవి ! లోకములో సత్యమును ధర్మబలమునే బలములుగాని యవిలేని యధికారబలమును విత్తబలమును బలములు కావు.

ఆకాలమునందు శరీరప్రయాసముగాక నాకునుగొన్నికష్టములు వచ్చినవి. మూఢజనులు పానిని గొప్పవారితో వైరము పెట్టుకొన్న

నా యవివేకమున కారోపింపఁ దొడఁగిరి. నే నవలంబించిన పక్షము న్యాయపక్ష మనియు నీశ్వరప్రీతికర మనియు నాదృఢనిశ్చయ మయి నందున నామనశ్శాంతి కెప్పుడును భంగము కలుగలేదు. ఇట్టిదిక్కుల లోఁ జిక్కుకొనియున్న కాలములోనే సెప్టెంబరు నెల 8-వ తేదీన మేము మొట్టమొదట రాజమహేంద్రవరమున సంఘసంస్కారసమాజమును స్థాపించి పనిచేయు నారంభించితిమి ఆసమాజములో మొదట నుపన్యాసము లియ్యవలసినభారము నామీఁదనే పడెను. ప్రథమోపన్యాససమయమునకు నా ప్రియమిత్రుడు వ్యాధి ప్రబలి పాణిముఠికి వచ్చిచందున నే నాయుపన్యాసమును కడవరకును వ్రాయలేక కొంత వాగ్రూపముననే చెప్పవలసినవాఁడ నైతిని 1878-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెల 22-వ తేదీన నాపాలనే పఱిన కెండవయుపన్యాసము లియ్యవలసినవంతు వచ్చునట్లుచికి నన్ను బెదిరి పెద్దవానిని తేసి విద్యబుద్ధులు చెప్పించి సమస్తవిధములఁ బ్రాణపక్షముగాఁ గాపాడిన ప్రాణాధికురా లయిన నాప్రియజనని నన్ను విడనాడి లోకాంతరగతురాలయి నన్ను దుఃఖిగఁజూడములో ముంచి పోయినది. ఆమెయు తర్రక్రియలు ముగిసినతోడనే మాదుఃఖములోనే నేను రోజూ రియోగారి వ్యవహారములో సాక్ష్యమిచ్చుటకు బండ్లదుస్తురమునకుఁ జొరవలసినవాఁడ నైతిని. దుర్లయపరుల దుర్వ్యాపారములను మాన్పుటకయి ప్రయత్నించుటచే నా కెండటితోనో వైరములు సంభవించెను గాని యా యల్పాంశములన్నియు నిచ్చట వివరింపవలసినవి కావు. 1878-వ సంవత్సరాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన వివేకవర్ధనిలో నిట్లు వ్రాయఁగలిగితిని. “మేమీపనిని పత్రికాప్రకటనమును, పూనుకొనుట దేశముయొక్కయు ప్రజలయొక్కయు క్షేమలాభములకొరకే కాని ధనలాభమున కాశపడి కాదు. ఆ క్యాధికారపూర్వము లయి యున్న కొండటి దుశ్చేష్టలను వెల్లడిచేయుటవలన, అట్టివాడు మాకు

శత్రువులుగా నేర్పడిరి. అయినను ఒకరి యనుగ్రహమున కపేక్షపడి గాని ఒకరినిగ్రహమునకు వెఱచిగాని పత్రికావిలేఖత్వము ననుసరించి మాకు విధిగా నేర్పడిన కృత్యమునుండి తొలగకుండుట మా పూనిక గాన, కొండటితో విరోధపడియైనను జనసంఘమునకు మేలుచేయుఁ గలిగితిమిగదా యని యానందించుచున్నాము.”- దూరమున నున్న రాజధానిపాలకులను రాజప్రతినిధిని హిందూదేశరాజ్యకార్యదర్శిని తుదకు మహారాజచక్రవర్తిని తప్ప లేన్ని దూషించుట నిరపాయకర మయినపనిగాని తాను వసించుతావుననుండు ననుగతిదండవిధాయిపైని గాని యారక్షకభటునిపై తప్పెన్ని వ్రాయుట యనపాయకరమైన పని కాదు. అయినను తప్పచేసినప్పు డనుగతిదండవిధాయినిగాని మండల దండ విధాయినిగాని యారక్షకభటాధ్యక్షునిగాని ధర్మాధికారినిగాని మఱి యేయధికారినిగాని ఖండింపక మావివేకవర్ధిని విడిచిపెట్టి యూర కుండలేను. వివేకవర్ధినియొక్క యాక్షేపములకుఁ బాత్రులైన యధికారులనేకులనేకవిధముల దానిని రూపుమాపుటకయి ప్రారంభదశలో బ్రయత్నములు చేసిరిగాని వారికృషి సఫలము కాలేదు. చిత్రపు కామరాజుగారి వ్యవహారమువంటి వ్యవహారములలో మహా ప్రబలులయిన యధికారులే పరాభవము నొందవలసినవా రయిననుఁడట వివేకవర్ధినిపేరే భయంకరమయి దుష్టాధికారులకు గర్భనిర్భేదకమయ్యెను. అటుతరువాత దండవిధిచేత వివేకవర్ధినిని భంజింపవిజృంభించిన వారు కానకాలేదు. దుష్టాపాయముచేత వివేకవర్ధినిని నిగ్రహించుట యసాధ్యమని తొలినతరువాత కొండలుబుద్ధిమంతులు సామోపాయముచేత దానిని సాధింపఁ జూచిరి. నా కప్పుడు రాజమహేంద్రవర రాజకీయశాస్త్రపాఠశాలలో నెల కిరువదియైదు రూపాయల జీతము. ఆరంభములోనే నెలకిరువదియైదురూపాయల పనిని కరగ్రాహి కార్యస్థానములో నిచ్చునట్లు నేను కోరకయే నాకొక వాగ్దానము

వచ్చెను. విమోహకరమైన యాపని నప్పుడంగీకరించినయెడల నే నాకవేశ గొప్ప తాత్కాలికారిపదము నొందియుండునేమోకాని నా స్వంతత్రభావమును పారమార్థికచింతను మనశ్శాంతిని తప్పక కోలు పోయియుండును. నాకప్పుడు పకారము చేయుఁబూనినవాడు సచ్చింత తోనే చేసియుండవచ్చునుగాని వాడు వివేకవర్ధని వడఁచివేయవలెనను తలంపుతోనే నాయం దట్టి నిష్టేతుకప్రేమను బూనిరని యెందుచేతనో నాకప్పుడు హృదయహా తోఁచెను అపని నంగీకరించినపక్షమున నే నెట్టివారికింద కొలుపుచేయవలెనో నేనెఱుఁగుదును మా పాతశాల యందుఁ బరిత్యజింపబడిన నూనూనూమీసములతోను శృంగారతిలక ములతోను జాటుగోఁచులుగల చలువవలువలతోను స్వచ్ఛందవృత్తిని విహరింపమరగివవిద్యార్థు లట్టికొలుపులతోఁ బ్రవేశించినయల్పకాలము లోనే మీసములు గొఱిగించుకొని ముఖమున విభూతిరేఖలు దీర్చి బిళ్ళగోచులుపెట్టి పీఠకావిదోవతులు కట్టుకొని యానవాలు పట్టరాని మాటువేసములతో చరించుచుండుట నేను దినదినమును జూచుచుం డెడివాఁడను. ధనాశచే నట్టిపని కొడఁబడినయెడల వారి యవస్థయే నాకును బట్టునని భయపడి నాహితులు చెప్పినబుద్ధి వినక యాపని నిరాకరించితిని. అప్పుడు కృష్ణామండలములో నుండిన చల్లపల్లి రంగయ్య పంతులుగారును గంజామండలములో నుండిన దివాన్ బహదూర్ వల్లూగి జగన్నాథరావు పంతులుగారుకూడ నిర్భయజ మైన సదుద్దేశముతోడనే నాకాశాఖలో మించిపనులు చెప్పించి నన్నున్నతదశకుఁ జేఁజూచిరిగాని నేను మొదటినుండియు సధికారము నందును ధనార్జనమునందును విశేషకాంక్ష గలవాఁడను గాకపోవుట చేత నే నావిషయమున సంతగా నాదరమును జూపలేదు.

ఆకాలమునందు జరిగిన యొక ముఖ్యంశమునుమాత్రము సంక్షేపించి చెప్పి యీ ప్రకరణమును ముగించుచున్నాను. నేనును నా

మిత్రులు కొండలును గూడి యప్పుడప్పుడు భగవత్ప్రార్థనలు చేసి
 కొనుచుండెడివారముగాని యావఱకు రాజమహేంద్రవరములో వార
 వారమును మానసికముగా నీశ్వరోపాసనముచేయు సమాజము లేకుం
 డెను. అట్టిసమాజము నొకదానిని స్థాపింపవలసినదని నామిత్రులయిన
బుర్రా రాజలింగముగారు నన్నడిగిరి ముఖ్యముగా ఆయనప్రార్థనము
మీఁదనే ప్రార్థనసమాజమును 1878 వ సంవత్సరములో మొదట
మాగ్నహమున స్థాపించితిమి. అప్పుడు నేనును, బుర్రా రాజలింగము
 గారును. బసవరాజు గవర్రాజుగారును, ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహము
 గారును, బయ్యపునేడి వేంకటజోగయ్యగారును, కన్నమురెడ్డి ప్రార్థ
 సారథి నాయుడుగారును, సమాజముగాఁ జేరితిమి. సమాజముపేరు
 విని పెద్దమనుష్యులు సహితము పరిహసించువారగుటచేత మేము
 ప్రతివారమును ప్రాతఃకాలమున మామేడపైని తలుపులు వేసికొని
 కూరుచుండియే ప్రార్థనలు చేసికొనుచుండెడివారము. అప్పుడు ప్రార్థ
 సారథి నాయుడుగారు కీర్తనలు పాడుచుండెడివాడు, నేను చిన్న
 ధర్మోపదేశము వ్రాసి చదివెడివాడను, నేనప్పుడు చేసినధర్మోపదేశ
 ములు 1879-వ సంవత్సరపు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటింపఁబడినవి. కొన్ని
 నెలలైన తరువాత మామిత్రులను గొండలును ప్రార్థనా సమయముల
 యందు రానిచ్చెడివారము. సంవత్సరమైనతరువాత సమాజమును
 బహిరంగముగా విజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలకుఁ
 గొనిపోయితిమి. ఇప్పుడీప్రార్థన సమాజమునకు స్వకీయమైన మంది
 రమే యేర్పడియున్నది. ఈ ప్రార్థనసమాజమెన్నియో సత్కార్యము
 లకును, ఎందఱివర్తనమునో చక్కఁబఱుచుటకును, కారణమైనదని
 నిస్సందేహముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీనివలన బాగుపడినవారిలో నొక్కరి
 నిందుఁ బేర్కొనెదను. మాపట్టణమున న్నందూరి జగ్గరాజుగారిని
 నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డొకఁ డుండెడివాడు. ఆయనకు విధవలతో

సంబంధముండెననియు, తమ్మలమున ధనార్జనము చేయుచుండెననియు, చెడ్డపేరుండెను. ఆయన యొకనాఁ డొకమిత్రునితోఁగూడి ప్రార్థనసమాజమునకు వచ్చి మాప్రార్థనలను ధర్మోపన్యాసమును విని నాఁటినుండి క్రమముగా ప్రార్థనలకు వచ్చుచుండెను, తన వెనుకటి దుర్వర్తనమును విడిచి సన్మార్గము నవలంబించెను, అదిచూచి విగ్రహారాధకు లాతనితల్లియొద్దకుఁ బోయి దుస్సహవాసముచేత సమాజము నకుఁబోయి నీకొడుకు చెడిపోవుచున్నాఁడని చెప్పిరి. సమాజమునకుఁ బోవలదని తల్లి యతనికి బుద్ధిచెప్పఁజొచ్చెను అతఁ డొకనాఁడు తన తల్లిని రహస్యముగా బాలికాపాఠశాలకుఁ గొనివచ్చి నేను ధర్మోపదేశముచేయు స్థానమునకు వెనుక తలుపుచాటునఁగూర్చుండఁబెట్టెను. ఆమె నాఁటి యుపాసనమును జూచి యానందించి ప్రతివారమును తన్నక్కడకుఁ గొనిపోమ్మని కొడుకును బ్రతిమాలఁ దొడఁగెను. ప్రార్థనాసమయమునందు వందలకొలది జనులువచ్చి ప్రతివారమును ప్రార్థనలు విని యానందించి పోవుచుండెడివాడు. కొందఱు కోమిటులు సహితము తమయంగళ్ళను కట్టిపెట్టి వచ్చి యాసక్తితో ప్రార్థనలను వినుచుండెడివాడు. ఈ సమాజమువలననే పూర్వాచారపరాయణులకు సహితము గుడ్డివాండ్రు కుంటివాండ్రు మొదలైన వికలాంగులకుఁ జేసినదే యుత్తమదాన మనుజ్ఞానము కలిగినది. ఈసమాజమూలము ననే బీడలకు రాత్రిపాఠశాలలు మొదలైనవి మొదట స్థాపింపఁబడినవి.

నాలుగవ క్రకరణము.

శ్రీపుణ్యవాహ సంస్కారప్రయాసదశ.

(క్రీస్తుశకము 1880 వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1890 వ సంవత్సరమువరకు)

మానివేకవర్ధని, గంధుదురాచార సుస్కారణమునిమిత్తము మొదటినుండియు పాటుపడుచుండినట్లు మాచదువకు లీవఱకే తెలిసికొని యుండవచ్చును అతిబాల్యవివాహములు, అభివృద్ధవివాహములు కన్యాశుల్కము మొదలయినవానివలని యనర్థములను బోధించుట కయి బ్రాహ్మవివాహము క్రకటింపబడినది. అది చదువుకొనువారి యొక్క వేడుకకొరకుమాత్రమే యుపయోగపడదుగాని యంతకంటె నెక్కువ ప్రయోజనము దానివలనఁగలుగలేదు. ఒకరు తానుపడేశించినదాని ననుష్ఠించి చూపించుగాని కేవలశుష్కోపన్యాసములవలనను పుస్తకప్రకటనమువలనను కార్యముండదు సంస్కారకరణమునందత్యంతాభినివేశముగల మేమిద్దఱుముగ్ధురము మొట్టమొదట చిన్న చిన్న సంస్కారముల నారంభించి పనిచేసిచూపవలెనని యుద్దేశించుకొంటిమి కాని దానికి మాకు మార్గము కనఁబడలేదు. బాల్యవివాహములను మాన్పవలెనందుమా మేము పనిచేసి చూపుటయెల్ల! మఱొక గొమార్తెలున్నవా రొకవేళఁ దనుకొమార్తెలకు పదిపండ్లంజేడ్ల ప్రాయమువఱకును పెండ్లిచేయక యట్టెయించినను, అది సంస్కార మెట్లగును? రెండుమూడు నాలుగేండ్లపిల్లలకు వివాహములు! మాన్పుట కది మార్గదర్శక మెట్లగును? కన్యావిక్రయ పరాయణులనేకు లెక్కువ ధనము వచ్చునని తమకూఁతులను పదుమూడు పదునాలుగేండ్లు వచ్చు

పటక నుంచుచుండలేదా? రెండుమూడేండ్ల బాలికలకు వివాహము చేసినవారిని, శుల్కమును గ్రహించి తమ కొమారిలను వృద్ధులకును వికలాంగులకును కట్టిపెట్టినవారిని, బహిష్కరించెదమని కులమువారు పనిపూనినంగాని నిజమయినసంస్కారము జరుగదు కులమువారికిఁగాని జగద్గురులమనియు ధర్మస్థాపన కర్తలమనియుఁ జెప్పకొనెడు వీతాధిపతులకఁగాని యంతటిమగతనము లేదు. రజస్వలలయిన తరువాతనే శాలికలకు వివాహము చేయుట నిజమయిన సంస్కారమును పరులకు మార్గప్రదర్శకము నగును. అప్పుడది చిన్నసంస్కారము గాక పెద్దసంస్కారమేయగును. నాపుత్రికకు రజస్వల యయినతరువాతనే వివాహము చేయుచున్నానని చెప్పి చేయువానిని నహించి యూరకుండుక కులమువారు కులమునుండి వెలివేయుదురు నామిత్రులైన బసవరాజు గవరాజుగారు తమకూతులకు పదునాతేండ్లు నిండుటకుముందు పరిణయము చేయనని పలుకుచుండెడివాడు గాని తమప్రతిజ్ఞను నెఱపి యితరులకు దారిచూపుటకు వారి కాయువు లేకపోయినది ఆయనయే తగినంతకాలము జీవించియుండట తటస్థించియుండిన పక్షమున, చెప్పినంతపనియు తప్పక చేసి తీతెడువాఁడు. బాళినుండి బహిష్కారముండుదు గనుక, శాఖాభేదములేక యొక్కొక్కవర్ణములోనివా రొండాదులతో వివాహసంబంధములు చేసికొనునట్లు చేయుదమన్నను, మూకడియు నసాధ్యముగానే కనబడెను. అట్లు చేయుట కర్తవ్యమని యెల్ల వారును జెప్పవారేకాని చేయసాహసించువారు కానరాలేదు. చేసెదమనువాడున్నప్పుడు చేసికొనెడివాడు దొరకలేదు, చేసికొనెద మనువాడున్నప్పుడు చేసెడివాడు దొరకలేదు, ఉభయులును దొరికినప్పుడు కార్యము కాలేదు. నామిత్రుఁడును నియోగియునైన యొకసంస్కారప్రియుఁడు తనకొమారిలలో నొకతెను పారకాలలో విద్యాభ్యాసము చేయుచున్న యొక నైదికబాలున కిచ్చెదనని చెప్పెను. చదువునందు

తెలివిగలవాఁడును బుద్ధిమంతుఁడు నైన యాబాలుని తండ్రియు తా
నా చిన్నదానిని తనకుమారునకు చేసికొనెదనని చెప్పెను. ఇట్లు మాట
లలో కొంతకాలము గడచిన తరువాత నామిత్రుఁడు స్వశాఖబాలున
కిచ్చియే యాచిన్నవానికి వివాహము చేసెను ఇది యేమని యడు
కఁగా నత డస్యశాఖవరున కిచ్చుట తన కిష్టమే యైనను తనభార్య
కిష్టము లేకపోవుటచేత స్వశాఖవానికే యియ్యవలసి వచ్చినదనియు,
బీదవారిని నెవ్వరయిన నొక శాఖవారితో నింకొక శాఖవారు
వియ్యమందెను పక్షమున తాను ధన సాహాయ్యమును జేసెదననియు,
చెప్పెను ఈప్రకారముగానే వివాహదులయందు భారీసంభావనలు
మొదలయిన దుర్వ్యయముల నొకానొకఁడు సంస్కారప్రియత్వము
చేతనే మానివేసినను జను లాతనిని లోభి యనియే భావించి గేలి
చేయుదురుగాని సంస్కారీప్రియుఁడని యెంచి శ్లాఘన చేయరు. ఆ
కాలమునందు రాజమహేంద్రవరమునను తత్ప్రాంతముల యందును
వివాహాది శుభకార్యములయందు బంధుమిత్రాదులను భోజనములకుఁ
బిలుచునవ్వు డందఱిని యజమానుఁడు స్వయముగాఁ జోయి పిలిచి
రావలెను. ఒక్కఁడు ప్రతిగృహమునకునుబోవుటకు మిక్కిలికష్టముగా
నుండుచువచ్చెను. స్వయముగాఁజోయి పిలువక యెవ్వరినైనను బంపి
పిలిపించినపక్షమున నెవ్వఁడును భోజనముఁ కురాదు. ఈకష్టమును వారిం
చుటకయి మేము రెండు సభలుచేసి, భోజనములకుఁ బిలుచుటకయి
స్వయముగాఁ బోవుటకుమాటుగా నాహ్వానపత్రికలను బంచుట యుచి
లిమనియు తస్మాదమున కాలహరణమును, కష్టమును తొలఁగుటయే
కాక యనేకవిధముల సౌలభ్యము కలుగుననియు బోధించితిమి, గాని
అట్లు పూర్వాచార విరుద్ధమైనదని చేసి చాకలివానిచేత మంగలివాని
చేతను చిట్లుపంచి దొరలవలె భోజనములకు పిలిపించినయెడల బ్రాహ్మ
ణజాతి గౌరవమే పోవునని పురస్కాగరికులు వాదించి మాప్రయ

త్నము సాగనీ తుక పోయిరి. ఇంక నట్టివానితో వాదముచేసి యుక్తి బలముచేత వారిని ప్రించుట యసాధ్యమనియెంచి యానూతనపద్ధతి కనుకూలముగా నున్న వార మందఱమును జేరి మాలోమేము పత్రికల మూలముననే భోజనములకు పిలుచుకొనుటకు కేర్పాటుచేసికొని యట్లు చేయఁజొచ్చితిమి

మన దేశములో శవములను శ్మశానములకుఁ గొనిపోయెడు విధమును, శవములను ఖననముచేసెడువిధమును, నాగరికులచే గర్హింపఁ దగినవిగా నున్నవి. ఎంతెగారవము కలవారి నైనను, ఎంత ధనముగల వారి నైనను మరణముకలుగఁగానే రెండు వెదురుకట్టలమీఁద వేసి కట్టి పిల్లలును స్త్రీలును బడిసికొనునట్లుగా వీధులలోనుండి తల లల్లల నాడుచుండఁగాఁ గొనిపోవుటయు, మరణమయములయందు బంధువులు తోడపడి శవములను మోయుక ప్రేతపత్నుల నగలఁ దెగ నమ్మించియైన దబ్బిచ్చి పనికిమాలిన యపవిత్రులచేత మోయించుటయు, దహనముగాక ఖననముచేయువారిని తరువార నక్కలును, కుక్కలును పైకీడ్చునట్లుగా కొంచెము లోతునఁ బాతి పైని మన్ను వేసి యూరకుండటయు, బ్రాహ్మణులలోని యవశ్యసంస్కరణీయములైన దురాచారములు. పట్టణములో నెవ్వరియింటనైన మరణాపద తటస్థించినప్పుడు లౌక్యులు వైదికులు నన్న భేదములేక యెల్లవాడును వెంటఁబోవుటకును ప్రేతమును దుద్రఘుమికిఁ గొనిపోయి తోడ్పడుటకును నియమము చేసికొనుటకయి కొన్ని సభలు చేసితిమి. మొదట సభకు విజయంచేసిన లౌక్యులలోఁగొండఱు తమకది గౌరవావహమయినపని కాదని కొంత యాక్షేపించి వ్యాఘాతము కలిగింపఁజూచిరి గాని మావాదము సావధానముగా విన్నవీఁడట ప్రాతికూల్యమును మాని యట్లుచేయుట కర్తవ్యమని సిద్ధాంత మొనర్చిరి. ఈపని నాచరణమునకుఁదెచ్చి కొంతమాత్రు చేసియుండుము గాని యింతలో మేము.

వేలొక గొప్పసంస్కారముగఁ దీగియుండుటచేత దీనిని సాధారణముగా వ్యవహారమునకుఁ దెచ్చుట కవకాశముకలుగలేదు. ఈవిషయమయి 1888-వ సంవత్సరములో గవర్రాజుగారి మరణానంతరమున నేనుగభలోఁజెప్పిన యొకచిన్నయంశమునునిందుగాహరించుచున్నాను

“మనలో శవములను దుడ్రహముకిఁ దీసికొనిపోవు విధమును గూర్చియు, పూజ్యైవువిధమునుగూర్చియు, మాలో మేను నేకపర్యాయములు చర్చించి యావిషయములో నేదైన మంచిమాద్యు కలుగఁజేయుట కర్తవ్యమని మేమిద్దఱమును నిశ్చయించుకొన్నాము. ఇట్లు జరిగిన కొంతకాలమున కనగా 1881వ సంవత్సరము నవంబరు నెలలో, ఆయనకు ప్రథమమునఁ బుట్టిన పురుషశిశువు మూడు మాసములు పెరిగి పోవుట సంభవించెను అప్పుడందఱును మృతశిశువును వాడుక ప్రకారముగా పీచుగులనుమోచు గ్రాహ్యునిచేతికిచ్చి పంచి గోదాపరియొడ్డున నీసుకలో పాతిపెట్టింపఁ దలఁచిరి. కాని యట్లు పాతిపెట్టఁబడిన శిశువులను కుక్కలును సక్కలును పెల్లగించి పంకిడిన చుండఁగా సాధారణముగా మాచుచుండుటచేతను, శవవహనాదుల విషయమున యాచారిమును మాద్యుట యాచితమని యావఱకే తలఁచియుండుటచేతను, ఆశిశువువిషయముననే కొత్తమాద్యును జేయవలెనని నిశ్చయించుకొని శిశువు పట్టదగిన కొయ్యపెట్టెను చేయించి శిశుకళేబరము నందుంచి మూతకు మేకులు బిగించి దానిని తీసికొని పోవునిమిత్తమయి బండికొఱకు పాతకాలలో సహోపాధ్యాయుడుగా నున్న యొకమిత్రునకు చీటివ్రాయఁగా నతఁడు తన బండి నిచ్చుటకు వలనుపడదని రాత్రి చీకటిపడిన తరువాత ప్రత్యుత్తరము పంపెను. అప్పుడద్దెబడి నొకదానిని కుదుర్చుకొని, రాత్రినేగ గవరాజుగాదు నేనును మఱియిద్దఱు మిత్రులును గలిసి యా పెట్టెను బండిలో పెట్టుకొనిపోయి వారితోఁటలోనే యొకచోటఁ బూడ్చివచ్చి

తిమి. అపనిని చేసినందున కాయన నప్పుడు బంధువులెందఱో యెన్ని విధములనో దూషించిరి, మిత్రులనఁబడువారు సహితము కొందఱు పరిహసించిరి, బంధుకోటిలోఁ జేరిన యొక తగుమనుష్యుఁడు శృశాన పాటికగా నేర్పఱచిన స్థలమును దప్పించి మఱియొకచోట శవమును పూడ్చిపండునకయి పారిశుద్ధ్యశాసనము ననుసరించి మన పురపారిశుద్ధ్య విచారణసంఘము వారియంద్యోగస్థులచేత దుండవిధాయకునియొద్ద నభియోగమును పెప్పించుటకు సహితము పాటుపడెను. తాముకన్న శిశువును కాకులును, గ్రద్దలును, నక్కలును, కుక్కలును పీకుచుండఁగా చూడలేక వానికి స్వాధీనము కాచుండునట్లు పాలిపెట్టించుకొన్నప్పుడు లాకు లింత జీవ్యమును వహించుటకు వారిదేమి పడిపోయినదో విచారింపుడు.”

ఈప్రకారముగా చిన్నచిన్నమాడ్పులను జేయఁ బ్రయత్నించుచుఁ గ్రమక్రమముగా విలంతువివాహము మొదలైన గొప్పసంస్కారములకుఁ బూనవలయుననియే నేనుద్దేశించియుంటిని గాని యింతలో నొకమిత్రుని ప్రోత్సాహమువలన ముందుగానే యత్యంత దుఃఖినివారకము నవశ్యాచరణీయమునైన విలంతువివాహసంస్కారభారమును పైని వేసికొనవలసినవాడనైతిని. 1874 వ సంవత్సరమునందు చెన్నపురిలోని ప్రముఖులు శ్రీపునర్వివాహమును ప్రోత్సాహపఱచుటకయి సమాజ మొకటి స్థాపించి పనిచేయ నారంభించి యన్నిమండలములకును బ్రకటనపత్రికలను బంపిరి. ఆసమాజమునకు శ్రీపల్లె చెంచలరావు పంతులుగాడు కార్యదర్శి. నే నప్పుడు నలువదిరాలుగు రూపాయల జీతముగల యుపాధ్యాయుఁడనయి యనామకుఁడనై యుండుట చేత వారి ప్రకటనపత్రికలు నావఱకు జేరలేదు. ఆసమాజము రెండు సంవత్సరములకాలము కోలాహలము చేసి విశ్రమించిన తరువాత మరల దానిపేరే వినఁబడలేదు. అది సంపదించేయుచుండిన కాలములో

(విశాఖపట్టణములోని ప్రముఖుల ప్రార్థన ననుసరించి శ్రీమహామహా పాధ్యాయ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులవాడు పునర్వివాహసంగ్రహమును పేరితో స్త్రీపునర్వివాహము శాస్త్రసమ్మతమని 1875 వ సంవత్సరమునందొక చిన్నపుస్తకమును వ్రాసి ప్రకటించిరి. ఆపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులు వారు నాపేర నిట్లు వ్రాసిరి —

“విశాఖపట్టణములో నుండెను శ్రీపరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్యవారలుంగాడు నవనాగరికాధీనులై విరంతువివాహము కర్తవ్యమని యొక చిన్నపాత్రముం బ్రకటించిరిగదా తద్విషయమున మనము మిన్నకుండవచ్చునా! తమకుఁ దోచినట్లు ఖండన వ్రాసి పంపుఁడి. నేను నిందస్మృత్యభాసకులలోఁ తట్టిండఁపరాయఁబుండనై యున్నాఁడను. నాస్తికతాహర్యసోపాన నివిష్టపరులైన వారు దుష్టులుగాక శిష్టులుగదురా. మనవారి స్వాచారానాదరమును దురాచార నిషేధ కరణోపేక్షయు నిట్టి దశకుఁ దెచ్చె. మనము నిట్టియెడ మానమూనుటమానుగాదు. నవనాగరికులకున్న స్వాతంత్ర్యము మనకును గలదు. జుకనేల! తోచిన ధర్మము నిక్కముగా వక్కాణించుట కెల్లరును స్వతంత్రులు కాఁబట్టి తాము దురాచార మర్దనమునకు నడుగిడుండు. దైవము మనకుఁ దోడ్పడుఁ గాక. మనము కించిద్జలమని శంకింపంబనిలేదు సర్వజ్ఞుడు భగవంతుఁ డొక్కడే. కానఁ బ్రాచీనాచార దూషకులగు నవనాగరికులు మనకు జయ్యులు గాఁడగుదురు. ఎందువల్ల ననఁగా వారు స్వాక్తి యుక్తి ప్రమాణవాదులు. మనమో ప్రాచీన మహానుభావనివిష్ట కార్యభారులము. కావున మన మన్యులచేతను జయ్యలమైనను, పరాజయము మన కేనాఁడును గలుగనేరదు ఒకవేళ మనకంటె విధవావివాహవాదులు బలవంతులైనను మనము భీష్మానుయాయుల మగుదుము గాక. మన

ప్రతిపక్షులు భార్గవప్రతిభ లగుదురుగాక. ధర్మమే జయము. చింత యేల! మనమందఱము గూడుకొన్నఁ బ్రతివాదులు విత్తమత్తులై నను మత్తగజంబులు శృంగిలబద్ధంబులై కంది కుందు చందంబున నగుట సిద్ధము. “శ్లో. బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయోదురత్యయః | తృణైర్విరచ్యతే రజ్జు ర్భద్ర్యంతే తేన దంతినః” అనియుండుట జగత్ప్రసిద్ధము గద. తమ నడుత్తరము ప్రతిక్షణము ప్రతీక్ష్య మాణంబు ”

ఈవిషయమున నటుతరువాత చెన్నపట్టణములో సద్దండగినను, బండరులోఁ బ్రకటింపఁబడెను పురుషార్థప్రదాయినీ పత్రికలో నెవ్వరో యప్పుడప్పుడు వ్రాయుచుండెడివారు. పురుషార్థప్రదాయినీలో సౌఖ్యార్థియను నామముతో నెవ్వరో వితంతుదావాహమును గూర్చి వ్రాసిన దానిని నేను వ్రాసివట్టు భ్రమపడి చిత్రీకరియ్యాది బహునాటక కర్తలగు బ్రహ్మశ్రీ ధర్మవరపు రామకృష్ణమూచాచార్యులువారు యువ నామ సువత్సరములో బళ్ళారి నుండి నాకిట్లు వ్రాసిరి—

మఱియొకటి విన్నవించెద. డిసెంబరుమాసపు పురుషార్థప్రదాయినీలో నుండఁజోలు, “సౌఖ్యార్థి” యను పేర విధవోద్యాహము సమంచితకార్యమని వ్రాసినది మీరేయై యందురని యూహించుచు న్నాను, ఆవిధవోద్యాహము గుణవంతమై యైనను కాకున్నను, ఇప్పు టికిని బహుజనులచే ననాదృతమై యున్నది. మీరట్టిపని గుణవంత మని వాదించఁ బూనుకొందురేని క్రియాసాధన మేమియు లేకున్నను కొండఱచేనేని నిందింపఁబడుట యొకటి పాప్తింపు. జ్ఞానహీనులగు వారునిందించిన నేరొకంతయు పాటిల్లదు గావున నేను వారి నిందన మునకు సరకుఁగొన నందురేమో మీరు, పోనిందు. అట్టినిందనేనిం బొంది మీరు సాధించునర్థమేమి! వలదు. ‘జేశాభివృద్ధికై లేకమ యినఁ బ్రాలుమాలక పాటుపడ నిచ్చఁగలవాఁడ’ ననియున్నాడు గావ

దానివలన మిత్రమియు సాధించునది లేకున్నను మనము చేయునది యేమో చేయక మానఁగూడదందురా! 'జనసామాన్యము' సమాధానముం బొందిన కదా మీరు దేశాభివృద్ధికిఁ గాఁతుమట. అది లేకున్న నది పాటులోన గణనచేయఁదగినదిగాక కాదు మీరిట్టి వాడమునకుం బూతుకొనుటవలన నందఱుఁ గాకున్నఁ గొందఱుకేని యని ప్టమయి యుండునని మున్నె విన్నవించితిఁ గదా. అట్లు గొందఱుచే నైనను నిందింపఁబడి ఫలసిద్ధిం బొందలేని కార్యమున కేల పూనవలయునో యెఱుంగ, అవధరింపుఁడు కొన్నాళ్ళకు ముందుచెన్నపురి నుండి యెల్లెడలకు జాబులునచ్చి విధవోద్వాహమున కనుకూలులగు వారెవ్వరో వారిసందఱిని జేప్చె యొక సమాజమువలె నేర్పడఁ జేసినది మీరెఱుఁగుదురు కదా! దానిలోఁ జేసినవారి నందఱుం గాంచితిరా! గొందఱిని మాత్రము విడిచిన మిగిలిన యందఱుచు ధనకులును మహాధికారసముపేతులును నగుచుడు అట్టి సమాజమేర్పడి దాదాపున రెండేండ్లగుచు వచ్చెఁగదా. ఏదీ యె దఱుబాలవిధవలు వారిచే వివాహితులైరి! ఈహింసపు లెట్టవాలోకాని ఎట్టి సూతనాచారమునకును నెడమియకు. కావున నిప్పటి మీవాడ ముజ్జగించుట సమంచిత కార్యమని యెన్నుచున్నాడు, మంచిది. స్త్రీవిద్యయు నిట్టిదేకదా. ఆ స్త్రీవిద్యకు వ్యతిరేకముగ వాదించినచు గొందఱు దూఱినరు గదా, అట్టిదానికేల నీవు పూనుకొంటివని యనియెనరేమో నన్ను మీరు! స్త్రీవిద్యకును విధవావివాహమునకును నెంత యంతర ముండుటయు, అవి రెండింటిని నేయేవిధమున జనసామాన్య మెన్నుటయు నెఱింగిన మీకు విశేషము విన్నవించలేను.'

వ్యభిచారభ్రూణహత్యాదులకవకాశములేక బాలవిలంతువులుతమి ద్వితీయవల్లభులతో నిరంతర సౌఖ్యమనుభవించుచుండగాఁగన్నులఁపండు పుగాఁ గనుగొనఁగలిగెడు భాగ్యమెవ్వకులభించునా. నిహృదయము

లో నేనెంత యభిలషించుచుండినను, స్త్రీపునర్వివాహములు వ్యాపించుటకుఁ దగినకాల మింకను రాలేదని తలచి యుండుటచేత నింతటి గొప్పమాడ్చునకయి కృషి చేయుటకు నాకు సామానుము పుట్టలేదు. ఇట్లు కొంతకాలము నడవఁగా నొకనాఁడు నాసహపాతియు దేశాభిమానియు నాఁడై యుత్తరమునైన చల్లపల్లి బాపయ్య పంతులుగారు మనము స్త్రీపునర్వివాహమువిషయమున కృషిచేయవలెనని నాతో సత్యాంతానంత్రోద్దేశము నా యశక్తిను విచారించి నావంటివాఁ డిట్టి మహాకార్యములెల్ల పెట్టినప్రయోజనములేదనియధైర్యముతోచి, నేనాచున సంతగాఁ బ్రోత్సాహకముపక మాశముని చెప్పియుపేక్షింపఁ జచ్చితిని. ఆయన రెండుమూఁడు తిడవలు మరలమరల నాతో నీ విషయమయి మాటాడి ఒకసారి వైదికులను గొండజను దనవెంటఁ గొనివచ్చి యాకార్యమునిమిత్తము ప్రయత్నము చేయఁదగినకాలము వచ్చినదని వాచిచేతఁ జెప్పించి, ప్రోత్సాహకరములయినమాటలు చెప్పి నన్నుఁ బురికొల్పుచుండెను ఇట్లు రెండుసారులు ప్రస్తావము జరిగినమీఁదట మూడవసారి నామిత్రునివంకఁజూచి 'నిన్నుమీయన్నలు విడిచిపెట్టినను బంధువులు బాధపెట్టినను నన్ను విమవక కడవఱకును నాతోనుండి పరిచేసెదవా?' అని ధీరవృత్తితో నడిగితిని. అతఁ డగు మాత్రమును సుశయింపక 'ఎన్నికష్టములువచ్చినను తొలఁగక నిలిచి పనిచేసెదను' అనిరిత్ కుఁగవే యుత్తరముచెప్పెను అప్పుడదియొక్కర ప్రేరితమైన యాజ్ఞయని నామనస్సునకు పొడకట్టఁగా, ఇంక నేను వేటుమాటాడక 'సభాహ్వన పత్రికను వ్రాసిలెమ్ము. నేనువ్రాలుచేసి ప్రకటించెదను' అని చెప్పిపంపితిని. అతఁడాహ్వనపత్రికను వ్రాసి తీసికొనిరాఁగానే దానిమీఁద సంతకముచేసి పట్టణములోనివారి కందఱి కిని బంపితిని. విశేషపాండిత్యమును విత్తమును లాకికాధికారమును లేనివాఁడను దుర్బలశరీరుఁడనునగు నేనీమహాకార్యమును నిర్వహింపఁ

గలుగుదునని నేనిందులో వడుగిడలేదు. ఇది యీశ్వర ప్రేరణమును నీశ్వరప్రీతికరమును నందుచే నాకుఁ బరమధర్మమును నన్న దృఢవిశ్వాసముతోనే సాధ్యాసాధ్యవిచారమును తలపెట్టక నే నీపనిలోఁబ్రవేశించితిని. తనకు ధర్మమయినపనిలో శక్తివందన లేక కృషిచేయుట యొక్కటియే మనుష్యుని పని, దాని ఫలాఫలముల నియ్యవలసినవాఁడీశ్వరుఁడుగాన తద్విచారము మనుష్యునిది కాదు. ఈశ్వర ప్రీతికరమయిన సత్కార్యమునందు యథాశక్తిని గృహిచేతను ఫలముగలుగక పోయిన పక్షమున మనుష్యుని లోపమేదియులేదు మనుష్యుఁడు చేయవలసినపనిని జేసినవాఁడగుటచేత సంతకటకే యతఁడు జ్ఞానాద్భుడు. నాయాహ్వనపత్రిక వెలువడఁగానే మాపట్టణములోనివైదిక వృత్తిలో నున్న పండితులందఱును నామీఁద ధ్వజమెత్తి కత్తులు నూలుట కారంభించిరి, పూర్వాచార పరాయణులయిన తాకికశిఖా మూలును వైదికోత్తములును వారికి సహాయులయి నామీఁద దాడి పెడలిరి. అప్పుడు విధవావివాహమున్న శబ్దమే కర్ణకఠోరమై దుస్సహమై యెల్లవారికిని హృదయశూలముగా నుండెను అప్పుడు నాకు స్త్రీ పునర్వివాహవిషయముయి యేమేమి గ్రంథము లున్నవో జెలియవు. ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరులవారి గ్రంథమున్నట్లు తెలియును గాని నా కప్పుడది లభించినదికాదు. మనుస్మృతియు, యాజుర్వేదమున స్మృతియు, పరాశరస్మృతియుమాత్రము నాయొద్దనున్నవి ఈవిషయమయి తత్సభోధనలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యుపన్యాస మొకటియు, పురుషార్థప్రదాయినిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యుపన్యాస మొకటియు, నాకు లభ్యములయినవి. ఈగ్రంథసాహాయ్యములతో నాబుద్ధికేంద్రీయ యుక్తులను శాస్త్రప్రమాణములనుగూర్చి, యుపన్యాసము నిమిత్తమేర్పఱుపఁబడిన దినమునాటికి నాశక్తికొలది నొకయుపన్యాసము వ్రాసి, శ్రీవిజయనగరపు మహారాజుగారి కాలికాసతకాలామంది

రమున జరిగిన మహాసభలో 1879-వ సంవత్సరము ఆగష్టునల 31-వ
 తేదీని మొట్టమొదటఁ జదివెరిసి. బాలవితంతువుల దురవస్థనుగూర్చి
 జాలివుట్టనట్లుగా వ్రాయబడిన నాయుపన్యాసభాగము బహుజనుల
 మనస్సులను కరఁగింపఁ గలిగినను, చిరకాలాచారబలముచేత శిలా
 కఠినహృదయులైన పండితులతోపాస్సి కది యాశ్చర్యధాకయు వారిని
 మఱింత మండిపడునట్లు చేసినది అదినమున వాదమొట్ల జరుగునో
 వినవలెననియు, పండితుల విజయమును చూడవలెననియు, బాల
 వితంతువుల దుర్దశానివారణమునకు గతి యేమైన నేర్పఁజేడి యాశ
 కలుగునేమో కనవలెననియు, వివిధాభిప్రాయములతో గుంపులు
 గుంపులుగా వేరుకఁచూడవచ్చిన జనులతో నిండి యుచుదాటువందల
 జనులు పట్టఁదగిన సభాభవన మంతయు క్రిక్కిరిసి పోయినది. నా
 యుపన్యాసము ముగియఁగానే వృషభము మీఁదికిఁ గుప్పించు వ్యాఘ్ర
 ములవలె నామహాసభలోనుండి పండితు లనేకులు లేచి భయంకరా
 రావములతో నన్నుఁగవిసిరి. వారిలో శ్రీశంకరాచార్యస్వాములవారి
 యొద్ద పండితులుగాఁ గొంతకాలముండిన యద్దేవప్రకృష్టకృష్ణకాస్త్రిలు
 గాదు మొదలయినవాడు తమ పాండిత్య ప్రభావమును గవఁబఱచి
 నన్ను బహువిధముల దూషించి, నప్తేయతేత్యాదిపరాశర స్మృతి
 వచనమున కనేక విపరీతార్థములుకల్పించి నాఘర్థమును పఠిహాసించి,
 ప్రత్యుత్తరము చెప్పటకు నాకవకాశ మియ్యక, పయివారము నాయు
 పన్యాసముమీఁద ఖండనోపన్యాసములువ్రాసెదమనిచెప్పి, నాటికి
 సభనుండి వెడలిపోయిరి. అదినము మొదలుకొని పట్టణములోనిప్రతి
 గృహమునందును స్త్రీపునర్వివాహవిషయమైన చర్చలే జరుగనారం
 భించినవి, జను లేవీధిని జూచినను స్త్రీపునర్వివాహవిషయక ప్రసంగ
 ములనే చేయఁజొచ్చిరి. ఆవఱ కిరవిషయములయందు భూషించు
 వాడును నన్నీ విషయమునందు దూషింప నారంభించిరి, నామిత్రులు

సహితము నన్ను నిరుత్సాహముపఱపఱి, వాదము నిమిత్తమయి నే నే గ్రంథము వడిగినను పండితులు నాకొక్కసారి యెరవియ్యకపోవుటయే కాక గ్రంథ నామములయినను నాకు తెలుపక మఱుగుపఱచుచు వచ్చిరి నాపక్షమునఁ గొందఱు మిత్రులున్నను వారప్పుడు నాకుఁ జేయఁగలిగినసాయ మత్యల్పమయియుండెను మొదటనుండియు నా కత్యంత ప్రోత్సాహములుగా నుండి నన్నీ కార్యమునందుఁ ప్రవేశపెట్టి పురికొల్పుచున్న బాపయ్యపంతులుగారు మాత్రము సంస్కృతమునఁ గొంతపాండిత్యము గలవారగుటచేత నాకు బహువిధముల తోడు పాలుగా నుండిరి. నాకింతలో కాళీ పట్టణమునుండియు కాళీఘట్టము నుండియు బంబాయినుండియు కావలసినపుస్తకములన్నియువచ్చివని. నేనప్పుడు ముప్పదిస్వర్ణతులకంటె నెక్కువగాఁ గొనితెప్పించినాడను. అవియన్నియు పూర్ణముగా చదువుటకు నా కప్పుడవకాళము లేక పోయినను, ఈశ్వరుఁడుమాత్రము నాకు సహాయుఁడయియుండుటచేత నే నక్కడక్కడఁ జూచిన భాగములలోనే నావాదమున కనుకూలము లైన ప్రమాణవచనము లనేకము లప్రయత్నముగా నాకు దొరకెను. ఈప్రకారముగా సత్యబలముచు దైవబలముచు నాపక్షమందుండినట్లు కనఁబడుటచేత ధైర్యము హెచ్చి నే నుత్సాహముతోఁబరిచేయఁగా, పండితు లుపన్యాసములుచేసిన సభ నాడు నాప్రతివాదమును విన్న మీఁదట వివేకులకండఱకును పండితులవాద మసారి మైనదనియు స్త్రీపురుషవాదము కాస్త్రసమ్మతమనియు సభిప్రాయము కలిగెను. పండితులు నన్ను బహిరంగముగా సభలయం దోడింపలేక బహువిధ మాయోపాయములు ప్రయోగింపఁ జొచ్చిరి. కొండఱింటింటికిని వీధి వీధికిని దిరిగి కాస్త్రజ్ఞానములేని పెద్దమనుష్యులయొద్దను మూఢజనుల యొద్దను నేను జేసిన వపార్థములనియు కాస్త్రము స్త్రీపురుషవాదా మంగీకరింపదనియు, 'కల్యాణం చ సహస్రాణి జాయంతే వర్ణసంకరాః' అన్న యార్యోక్తినిబట్టి వర్ణసాంకర్యము కలిగి లోకము చెడిపోవు

ననియు, చాట మొదలు పెట్టిరి. కొందఱు నుంచిమాటలు చెప్పియు బహుజన ద్వేష మశుభదాయకమని భయపెట్టియు నయమున భయమున నన్ను మరలింప జూచిరి కొందఱు నన్నకస్మాత్తుగాఁ బిలిపించి వాదములలో నోడించి శాస్త్రవిషయమున జనులకుఁ గలుగుచున్న యభిప్రాయమును జెడఁగొట్టఁ బ్రయత్నించిరి. అక్కడ పండితులు తాము వాదమునందు నిర్వహింపలేక యితరస్థలములనుండి పండితులను బిలిపించుటకయి ప్రయత్నించి, ఆవిషయమునను లబ్ధమనోరథులుగాక విశాఖపట్టణ మండలమునుండి దంతులూరి నారాయణ గజపతి రాజుగారిచేత నొక ఖండన గ్రంథమును వ్రాయించి తెప్పించి పండితులందఱును దానియందు తమకు తోచిన విషయములనుగూడఁ జెప్పించి పుస్తకములొని సంగతులు మాపక్షమువారి కెవ్వరికిని దెలియకుండ రహస్యముగానుంచి, కాశ్యాది ప్రదేశములయందు చిరకాలము వాసముచేసి మంత్రశాస్త్రప్రవీణుడని బ్రసిద్ధికొంది మహా తంత్రజ్ఞుడైన జోన్మ్యుల పేరిచయనులగారిలోపల నొకసభచేసి, ఆ సభకు స్త్రీపునర్వివాహప్రతిపక్షులనుమాత్రమే యాహ్వానముచేసి, యందఱునువచ్చి కూర్చున్నతరువాత నన్నచటి కాకస్మికముగా నొక పెద్దమనుష్యునిఁ ౬౦పి పిలుచుకొనిపోయి, పై గ్రంథమును జదివి యందలియంశముల కాక్షణముననే యుత్తరము చెప్పవలయునని యడిగి నన్ను పరాజితునిఁ జేయఁజూచిరి గాని యాశ్వరానుగ్రహమువలన నేను సమయోచితములైన ప్రత్యుత్తరములను జెప్పనారంభింపఁగా ప్రజలకు తమమాటలయందు విశ్వాసము చెడునని భావించి యాపండితులు నాయుత్తరములను వినక కడుపునొప్పియని యొకఁడును కాలు నొప్పియని యొకఁడును లేచిపోవఁదొడగిరి. అప్పుడా సభామధ్యమున నుండి యొక వైష్ణవుఁడు లేచి ముందుకువచ్చి తాను పూర్వాచార పరాయణుడయ్యును దమపక్షమువారు చేయుచుండిన యన్యాయ

మునుజూచి సహింపలేనివాడయి 'మీప్రతివాడమును వినియెదమని ప్రతిపక్షిని బిలిపించి చెప్పవారంభింపఁగానే వినక కడుపునొప్పియని కాలునొప్పియని సాకులుచెప్పి తొలఁగజూచుట యేమిన్యాయము ! ఇది యేమిసభ !' యని యుఱచుచు సభనుండి వెడలిపోయెను. సభ్యులందఱు నంతర్ధానము నొందినతరువాత పరమతాంత్రీకుఁడైన యాచయనులుగారు నన్నొంటిగాఁ బిలిచి నన్నును నాపూర్వులను స్తుతిచేరియులతో స్లామించి పూనినకార్యమునుండి నన్ను మరలింపఁజేయుచున్న యా పండితసత్తముని కోరిక సఫలముగాక, విధవా దీక్షాహవ్యక్షమును మూలచ్ఛేదము చేయుటకయి దీక్షవహించినసభ కాల మయి బ్రాహ్మణశ్రేణిలో శుద్ధశోత్రియుల యింట్లనడుమనున్న గూస్త్రిహమే నెరువాత దైవికముగా విధవావివాహప్రవర్తకసమాచయవారి యధ్యక్షులయి పునర్వివాహములు చేసికొన్న నూతనదంపతులకొరముల కాలయమయి యిప్పటికి నట్లేయున్నది. నేను మొట్టమొదట నిచ్చినయుపన్యాసము ప్రకటింపఁబడిఁగానే తెలుఁగుదేశమునం దుత్పలము స్త్రీపునర్వివాహవిషయమైన వాదములే ప్రబలి ముడనవాదులు నాపుస్తకము నాధారపఱచుకొని శాస్త్రమును యుక్తులను దెప్పఁబూనుటయు ఖండినవాదులు బహువిధములఁ బూర్వపక్షములు చేయఁబూనుటయు కొంతకాలము జరగెను. గుంటూరు నుండి భువనగిరి పరదేశి సోమయాజులుగారును, బండరునుండి శ్రౌతము కోశీశ్వరశాస్త్రిలుగారును, చెన్నపురినుండి కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులుగారును వర్తమాన రత్నాకరవిలేఖకులును, కాకినాడనుండి మందారమంజరీ పత్రికాధిపతియైన యోగిరాల జగన్నాథముగారును, రాజమహేంద్రవరమునుండి వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలుగారును, విశాఖపట్టణమునుండి దంతులూరి నారాయణగజపతిరావుగారును, అల్లూరినుండి దాసు శ్రీరాములు పంతులు

గాదును, ఇంకను సనేకులును నా ప్రథమోపన్యాసముమీఁద ఖండన గ్రంథములను వ్రాసిరి. ఈ ఖండన గ్రంథములందుండి ముఖ్యాంశములకును రాజమహేంద్రవరమునందలి పండితులు చెప్పిన యంశములకును సమాధానముగా శ్రీ విజయనగరమహారాజుగారి శాలికాపాద శాలలో అక్టోబరునెల 12 వ తేదీని జరిగిన మహాసభలో నేను నా ద్వితీయ విజ్ఞాపనము నుపన్యసించి ప్రకటించితిని. ఇదిగాక బహుశలములయం దీవిషయమయి వ్రాయుచువచ్చిన ప్రతివాదులవాదముల కెల్ల నుత్తరములను వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించుచు వచ్చితిని. తొలికయున్నప్పు డితరిస్థలములకుఁ బోయి యుపన్యాసము లిచ్చుటకు బ్రయత్నించుచువచ్చితిని. నేను మొట్టమొదటఁ గాకినాడ కొక భానువారము నాఁడు పోయి స్త్రీపునర్వివాహము శాస్త్రసమ్మతమని హిందూ శాస్త్ర పారశాలాభవనములో నొక యుపన్యాసము చేసితిని. నాటి సభకు వందలకొలది జనులువచ్చి విని యానందించిరి. విధవావివాహమునకుఁ బ్రతిపక్షముగా నున్న తత్పురవాసులగు పండితులు మొదలగువాడు తమకు వారముదినములు గడువిచ్చిన క్షమామునఁ దామా పయిభానువారమునాఁడు ఖండనోపన్యాసము నిచ్చెదమని సెలవిచ్చిరి. వాడుచేసెడు పూర్వపక్షములను విని నాకుతోచిన సమాధానములను జెప్పటకయి యాయాదిత్యవారమునాఁడు రాజమహేంద్రవరమునుండి నేనక్కడకుఁ బోయితిని. ఆహ్వానపత్రికల ననుసరించి స్త్రీపునర్వివాహ విధాయకపక్షవాదులు యుక్తసమయమునకే పారశాలామందిరమునకుఁ బోయి యుండినను, పండితులు మొదలగువాడు తాముక్కడకు రామనియు దేవాలయములో సభచేసెడు పక్షమున వత్తుమనియు వర్తమానము పంపినందున వారి యిష్టానుసారముగా నేనును నా సహాయులును విస్త్రాంతమునకుఁ బోయితిమి. ఆహ్వానపత్రిక ననుసరించి పలువురు పాఠశాలా మందిరమునకుఁ బోయిరికాని యచ్చట సభ లేనందున వారిలోఁ గొందఱుమాత్రమే యచ్చటినుండి మరల

జేవాలయమునకు రాగలిగిరి. అటుతరువాత మిక్కిలి యాలస్యముగా సభ యారంభింపఁబడఁగా, విధవావివాహనిషేధవాదులు నేనుజేసిన యుపన్యాసమునకు ఖండితముని నాచే జెప్పఁబడనివియుఁ జెప్పఁబడిన వియునైన కొన్ని విషయములకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా నొక గ్రంథమును జమవ నారంభించిరి, వేదార్థవిఘారము ముగియునప్పటికే ప్రొద్దు గ్రుంకినందున స్మృతిభాగమును విఱువా సు ప్రాతఃకాలమునఁ జమవ వచ్చునని నాటికి సభచాలింపఁబడినది మఱు గాటియుదయమునఁ గూడ వారు మిక్కిలియాలస్యముగానే వచ్చినందున స్మృతిభాగము యొక్క యర్థమునుగూర్చి వారు గ్రంథమును ముగించునప్పటికి పది గడియల ప్రొద్దెక్కినది నిషేధవాదము ముగిసినతరువాత విధాయక వాదుల యుత్తరమును చినవలెఁని మొదటనే నిశ్చయింప బడినచు, విధవావివాహనిషేధవాదులు ౩ ము ఖండిత గ్రంథముమీఁద విధాయక వాదులేమియుఁ జెప్పఁగూడదని వాదింప మొదలుపెట్టిరి. అప్పుడు సభలో వారిమాట చెల్లనందున తాము మధ్యాహ్నమున జరుగఁ జొవు సభకు రామని వారంకలుచు వెడలిపోయిరి. వారు మధ్యాహ్నము సభకు రామని నిరాకరించుటచేతనే వారివాదము దుర్బల మయినదని యచ్చటనున్నవారనేకు లభిప్రాయపడిరి మరల మధ్యాహ్నము సభకుఁగడినఁజిమ్మట స్త్రీపునర్వివాహవిధాయకవాదులు తమపక్షమును బోషించుకొనుటకయి యుపన్యసింపఁజొవుచుండఁగా బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది అచ్చన్న శాస్త్రీగారను మహాపురుషు లక్కడికి విజయించేసి, తమవ్యాయైకదృష్టి వెల్లడియగునట్లుగా సభాధ్యక్షులతో కొంత ధర్మోపన్యాసము చేసి, మధ్యవర్తిలేక వాదప్రతివాదములయొక్క బలాబలములు తేలి సిద్ధాంత మేర్పడదనియు నుభయ పక్షములతోను జేరక భగవన్మౌఖమునుజూచి నిష్పక్షపాతముగా న్యాయమును దెలుపుటకు సమర్థులయిన తాముమాధ్యస్థముచేయుట

కంగీకరించెదమనియు సభలో నున్నవారి కందఱికిని భ్రమ వుట్టునట్లు
కొన్ని తేనెమాటలను చెప్పిరి. నిషేధవాదులవాదము నీవఱకే విని
యున్నాడు గనుక విధాయకవాదులు చెప్పజూయెడి యుత్తరము
కూడ విని మీరు తోచిన యభిప్రాయము నియ్యవచ్చునని సభా
సదులు పలుకగా, పూర్వోక్త మహాపండితులవారు ప్రతిపక్షులు
లేకుండ తగవు చెప్పట యుదితము కాదనియు వారినిగూడ పిలిపింప
వలయుననియు పట్టుదలతో సెలవిచ్చిరి. వారు సభకు రామని నాటి
ప్రాతఃకాలమున స్పష్టముగాఁ జెప్పిపోయిరని సభాధ్యక్షులు శాస్త్రుల
వారితో మనవిచేయఁగా, వారిని పిలిపించుభారమును దామువహిం
చెదమనిచెప్పి శాస్త్రులవారు తమశిష్యుని నొక్కనిఁ బంపిరి ఆ
శిష్యుఁడు వారందఱును జైలుదేటివచ్చుచున్నారని పదిమిషముల
లోనే తిరిగివచ్చి వర్తమానముచేసినను, ప్రతిపక్షులు మాత్రము
గంటకుఁబల రాజేను. ఈలోపుగా విధాయకవాదుల యుపన్యాస
మును వినవలెనని పలువురు తొందరపడుచు వచ్చిరి. ప్రతినిషేధవాదు
లకు వర్తమానమిచ్చి వారు వచ్చెదమని ప్రత్యుత్తరము పంపినమీఁ
దట వారి రాకకయి నిరీక్షింపక తొందరపడి యుపన్యాసంఁ బూనుట
యుదితము కాదని యచ్చన్న శాస్త్రులవారు బహుమూలము నొక్కి
చెప్పి వారు వచ్చువఱకును నాయుపన్యాసము నాపిరి వారు వచ్చిన
మీఁదట నేను శ్రుతిభాగముయొక్క యర్థవివరణము చేయఁగానే
శాస్త్రులవారు నిష్పాఠీకమైన తమ యభిప్రాయము నిచ్చుటకయి
వచ్చునప్పు డిఁటికడ వ్రాసి తెచ్చుకొన్న తమ యభిప్రాయము జను
వుటకయి రొందిని జెట్టుకొని తెచ్చిన కాగితమును బయికిఁదీసి మడత
విప్పి నిషేధవాదుల కనుకూలముగా తమ గూఢాయమును జదువ
నారంభించిరి. అంతట సభ్యుల కామధ్యస్థునియొక్క న్యాయపక్షావ
లంబమును సత్యశీలతయు యోగ్యతయుఁ దెలిసి యిఁక నభిప్రాయము

నీయవలదని వాించిరి. మనలో పండితు లనఁబడువారే నీరిమూలి యెంతటి మోఁగములకును నన్యాయములకును లోఁబడుదురో! అప్పుడు ప్రతిపక్షులు తా మేమో చెప్పరాఁగా నుపన్యాసము ముగియువఱకును జెప్పఁగూడదని సభాధ్యక్షులు వారిని వారించిరి. అప్పుడు కప్ప గంతుల రామశాస్త్రిగారు తానుసభలోనుండి వినవని లేచిపోయెను, ఆయన వెంట నోగిరాల జగన్నాథముగారును మఱి యిద్దఱుముగ్గురును లేచినెక్కిరి. తాను జేసిన మోఁగముచేత సభలో నుండలేక యచ్చన్న శాస్త్రిగారును సంధ్యాసమయమయినదని మిష పెట్టి లేచిపోయెను. అంతటఁ బ్రతిపక్షులైన బ్రాహ్మణులు కొండఱులరిచేయవలెనన్న యుద్దేశముతో దేవాలయద్వారముకడ తోవులాట కారంభింపఁగా, కావలియున్న యారక్షక భటులు వారిని వారించిరి. ఇంతలోఁ జీకటి పడినందున మఱికొండఱు లోపలఁ బ్రవేశించి యల్లరిచేయ నారంభించిరి. రాజమహేంద్రవరమునుండి కొండఱు విద్యార్థులు నాకంగ రక్షకులుగా వచ్చియుండిరి. ప్రతిపక్షులు రాళ్ళుదవ్వుట కారంభించి నన్ను మర్దింప యత్నించుచుండుగా, నాతోడవచ్చిన విద్యార్థులు దొమ్ములాటకయి వచ్చిన యల్లరిమూఁకతోఁ దలపడి వారికి నాయ నుండై యుండిన బ్రాహ్మణుని దిట్టముగాఁ గొట్టుటచేతను తత్పట్టణా రక్షక భటాధికారియు నామిత్రుఁడనైన గుమ్మడిదల మనోహరము పంతులుగారువచ్చి యాయల్లరిమూఁకను కొట్టులోఁ జెట్టింపఁజూచుట చేతను వేగముగానే యాదుండగవుబాపనగుంపు చెదరి పలాయన మయ్యెను. ఈయల్లరిచేత నాఁటికుపన్యాసము ముగియకుండనే సభ చాలింపఁబడినది. ఎదుటివాదము వినకుండ నల్లరిచేసినందున వారి దావ్యము పెల్లడియగుటతప్ప వారిపక్షమునకు వేఱులాభము కలుగ లేదు. ఇట్లు దార్జ్వలముచూపి ప్రతిపక్షులు నన్ను మర్దింప యత్నించుట యొక్క కాకినాడలోనే కాదు, నాస్వస్థలమయిన రాజమహేంద్ర వరములో సహిత మట్టిప్రయత్న మొక సారిజరిగినది చెన్నపట్టణము

వంటి రాజధానినగరములోనే స్త్రీపునర్వివాహమునుగూర్చి చాకలి పేటలో నే నుపన్యాసమిచ్చుచున్న సమయమునం దచ్చటి వైష్ణవ బ్రాహ్మణులు దొమ్మిచేసి నాపయిని బడఁబోఁగా రావుబహదూరు శ్రీ పనప్పకము అనంతాచార్యులవాడు నన్ను తప్పించి తమబండిలో నెక్కించుకొని తీసికొనిరావలసినవచ్చినప్పుడు చిన్నపట్టణములలో మూఁడు లిట్టి దౌర్జన్యముచేతుఁ గడఁగుట యొకవింత గాదు.

మొట్టమొదట స్త్రీపునర్వివాహసమాజమని పేరు పెట్టుకొని పనిచేయ నారంభించినవారము నేనును నామిత్రులగు చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారును, బసవరాజు గవర్రాజుగారును, ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును, బహుప్రసాది వేంకటశౌగంధ్యుగారును, కన్నమురెడ్డి పార్థసారథిగాయఁడుగారును, చిర్రావూరి యజ్ఞప్ప శాస్త్రిగారు, కాజ రామకృష్ణరవుగారు, కొమ్ము రామలింగశాస్త్రి గారు మొదలై సవాడుకూడఁ గొఁదలుమూలొ నూరకువారఁజేరిరి. ఈవిషయమయి తఱుచుగా వాదప్రతివాదములు జరుగుచు నచ్చటచేత విధవావివాహమున్న శబ్దచూరంభదశయందువలె శ్రుతికలుపుగా నుండక కొంతకాలముగో జనుకదిపరిచితిపదములు సహ్యమయినది అనేకులకు విధవావివాహములు శాస్త్రసమ్మతములనియు, అవశ్యా చరణీయములనియు, అభిప్రాయము కలుగసాగెను. బాలవిశంతువుల సంగతుకు లనేకులు తమ విశంతుకన్యలకు పునర్వివాహములు చేయ నుద్దేశించుకొన మొదలుపెట్టిరి. విశంతుకన్యలు దొరికినపక్షమున తాము వివాహమాజడమని మాశాస్త్రపాఠశాలలోని విద్యార్థులనే కులు బైలు జేటిరి. నేనును నామిత్రులగు బాపయ్యపంతులుగారును బోయి యింటింటికిఁ దిరిగి యడుగఁగా లౌక్యులయిన బ్రాహ్మణగృహ స్థులు ముప్పదిమందికంటె నెక్కువసంఖ్యగలవాడు వివాహసమయము భోజనములకు వచ్చెదమని వాగ్దానములుచేసి సమాఖ్యపత్రముమీఁద

వ్రాళ్లుచేసిరి ఇట్లు కాలక్రమమున శుభనూచకము లనేకములు కానవచ్చినను, మేమీపని కారంభించినప్పుడు మాయొద్ద నొక కానును నిధిగాలేదు, ఎవరైన పెద్దమొత్తమిత్రురన్న యాశయు మా కవుడులేదు. ఐనను కొన్నివారముల లోపలనే నాకు పరిచితులయిన శ్రీ బాబు రాజారావు పంతులుగారు శ్రీ వైడ్య రామకృష్ణయ్యగారు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పుడు నాకు వారితోడమైరిని గలిగింపఁగా, వారప్పుడీపని నిమిత్తమయి ముప్పదివేలరూపాయల నిచ్చెదమని వాగ్దానము చేసిరి ఈవాగ్దానమువలన మాకు మఱింత యుత్సాహము గలిగి ద్విగుణభైర్యముతోఁ బనికి పూనినను, రెండు సంవత్సరములకు పిమ్మట ప్రథమ వితంతువివాహ మగువఱకును పట్టిన సమస్త వ్యయములను నేనే వహించినాఁడను. 'నేను చేసిన యుపన్యాసములను ముద్రింపించి కొన్నిప్రతులను విక్రయించినను విశేషభాగ మూరక పంచిపెట్టినాను, వాదమునిమిత్తమయి ముప్పదివలువది స్మృతులను, ఇతరపుస్తకములనుగొని కృషిచేసినాను, బహుస్థలములయందున్నవారితో నుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచు, వలసినప్పు డితర స్థలములకుఁ గూడఁబోయి యుపన్యాసించుచువచ్చినాను, వివాహములు చేసికొనెదమని వాగ్దానములు చేసిన విద్యార్థులకుఁ గొండఱకు పాఠ కాల జీతములను సాహాయ్యము చేయుచువచ్చినాను, బాలవితంతువులున్న స్థలములను విచారించి సమాచారములు చెప్పుటకును కృషి చేయుటకును మనుష్యులకు సామ్యుచుచు వచ్చినాను, బాలవితంతువుల సంరక్షకులతో మాటలాడుటకయి, అమలాపురము, మండపేట, తాళ్ళపూడి, కాకినాడ, దొడ్డిపట్ల, విఘ్నేశ్వరము, రామచంద్రపురము, హలకొల్లు మొదలైన స్థలములకు మనుష్యులను పంపుటయేకాక వీనితో నొకటిరెండు స్థలములకు నేనును బోవుచు వచ్చినాను, ఈ ప్రయాణములో నొకసారి యొకపల్లెలో శీతకాలపురాత్రియం దొక

మిత్రుఁడును నేనును పశువులపాకలోని పశువులతోఁ గలసి రొచ్చు కంపులో పడుండి నిద్రింపవలసి వచ్చినది ఈకృషిలో నాకిక్కడి రాజ కీయపాకశాలలోని విద్యార్థులు మొదటినుండియు ముఖ్యసహాయులుగా నుండిరని చెప్పవలసి యున్నది. ఇప్పుడు వివాహములు చేసికొన్న వారిలో పులవర్తి శేషయ్యగారును నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారును వైనిజెప్పిన గ్రామములలోఁ గొన్నిటికిఁబోయి కృషి చేసినందు నకై నాకృతజ్ఞత నిక్కడఁ దెలుపుచున్నాను.”*

మహారాజులు సహితము పూని నిర్వహింపలేకపోయిన యీ మహాకార్యభారమును ధవవిద్యార్థికారబలము లేని పిన్నవాండ్రము నలుగురైదుగురము పైనివేసికొని శ్రమపడుచుండఁగా, ఇంతలో లోకానుభవమును విద్యార్థికారములను నెక్కువగాఁ గలవారయి యీ విషయమున సత్యంతాదరము గలవారు సాయపడి మాకు చేయూత యయి సలిచిరి. రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బ్రోత్తగా న్యాయవాదిగా వచ్చిన న్యాయపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు మాలోఁజేరిరి. కాకినాడకు నబుజ్జిగా వచ్చిన శ్రీకంచి కృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారు వాక్సహాయమును జూపి మాకత్యంత ప్రోత్సాహము కలిగింపఁ జొచ్చిరి, మొదటివివాహ మైదాటుమాసములకు జరుగుననఁగా ఆత్మూరి లక్ష్మీ నరసింహముగారు రాజమహేంద్రవరమునకు డిస్ట్రిక్టుమునగుగావచ్చి మాకనేకవిధముల తోడుపడఁదొడఁగిరి, చెన్నపట్టణమునకు చదువు నిమిత్తమై పోయియుండిన సోమంచి భీమశంకరముగారు మరలవచ్చి మమ్మఁ జేరిరి. ఈప్రకారముగా మేము కొంతబలపడి రెండుసంవత్సరములు వాదప్రతివాద రూపమైన వాగ్యుద్ధమును నడపిన తరువాత క్రియలేని నిరర్థకవాదములవలనఁ బ్రయోజనము లేదని తెలిసికొని, కష్టపడి యేలాగుననైనఁ గొన్ని వివాహములను జరుపవలెనని నిశ్చయమున నున్నప్పుడవివాహ వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమాన స్థితులు జనవరి 1887

యించుకొని, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగాడును, న్యాయపతి మల్లారావు పంతులుగాడును, కొమ్ము రామలింగశాస్త్రిగాడును, బసవరాజు గవరాజుగాడును నేనును జేరి యైదుగుర మొక యాంతరంగిక సమాజముగా నేర్పడి, మాప్రయత్నముల నితరులతో మాప్రాణమిత్రులతో నైనను కెప్పకుండునట్లు మాలో మేము ప్రమాణములు చేసికొని, రహస్యముగా కార్యాలోచనము చేయుట కారంభించితిమి. మేమిప్రణామముగా కార్యములు జరుపుటకు కృతనిశ్చయములమయి గూఢముగా పనిచేయుచుంటయు, వివాహసమయమున భోజనముల కెవ్వరు వచ్చెడిరో తాంబూలముల కెవ్వరు వచ్చెడిరో ప్రతిపక్షములూ సక సహాయులుగా నెవ్వరుండురో తెలిసికొనుటకు లక్ష్మీనరసింహముగారిలోపల రెండు సభలు చేయుటయు, తెలిసికొని స్త్రీపునర్వివాహాపేక్షపక్షమువారు భయపడి, మాప్రయత్నములు మాటలతోఁ జోక కార్యములకు వచ్చునట్లున్నవని సంచలించి కొందరపడి తమ మాంద్యమును విడిచి మఱుకుడనము వహించి తామును సభలు చేసి మాప్రయత్నములకు విఘ్నములు కలుగఁజేయుటకయి యుపాయముల నాలోచింప మొదలుపెట్టిరి. ఒకదినమునఁ బూర్వార్చారపరాయణులయిన లాక్ష్యులును వైదికులును మార్గంజేయస్వామి యాలయములో సభచేరి నన్ను వర్ణమునుండి బహిష్కారముచేయుటకును విధవావివాహముల కేవిధమయిన తోడ్పాటు చూపెదమన్నను వారి నందఱిని వెలివేసెదమని వెఱపించుటకును ముందే నిశ్చయించుకొని వచ్చి, తగుమనుష్యుని నొక్కనిఁ బంపి నన్నాదేవాలయమునకు రప్పించిరి ఆసభానాయకుల యనుమతితో మూర్ఖులైన యాపక్షపు బ్రాహ్మణులు కొందఱు సభావసానమునఁ జోవునప్పుడు సందడిలో నన్నుఁ గొట్టవలెనని యుద్దేశించుకొని వచ్చిరట! ఈవార్త యెట్లో విద్యార్థులలో నొకరిద్దఱి చెవిసోకగానే సభ యారంభమయిన యిరగంట

లోపల దేవాలయముంతయు రెండువందల విద్యార్థులతో నిండిపోయి నది. తారలో ననేకులచేతులలో కట్టలుండినవి కొండలు విద్యార్థులు ముందుకు తోసికొనివచ్చి పెద్దమనుష్యుల నీవలావలలకు దోసి నడు మను నాచుట్టును గూర్చుండిరి. ప్రతిపక్షుల దురాలోచన నాకప్పుడు తెలిసియుండక పోవుటచేత విద్యార్థులప్రవర్తనము నాకప్పు డవినయ ముగా లోచి నది. నావిషయమయి చార్జవ్యము జరిగిపడలఁచు కొని వచ్చిన యాదుష్టవిప్రులు విద్యార్థుల సంఖ్యనుజూచి భయపడి తమకేమి పరాభవము వచ్చునోయని ప్రొద్దుగ్రుంకకముందే మెల్లఁగా నావలికి జాటిరి. సభవాదును మొదట నుద్దేశించుకొని వచ్చినపని జరుపనేరక తమ యిండ్లకుఁ బోవలసినవా రయిరి. దేవాలయమున కెదురుగానుండిన పత్రికావహనకార్యస్థానములో నుద్యోగములో నుండినవాడును నా మిత్రులును నగు కొచ్చెర్లకోట నుందరిరామయ్య గారు మేడమీఁద నిలుచుండి దేవాలయములో నడచుచున్నదంతయుఁ జూచుచుండి, నేను వీధిలోనికి రాఁగానే మేడదిగివచ్చి నన్ను గలిసి కొని బ్రాహ్మణులు నావిషయమయి చేయఁదలఁచుకొన్న దుష్టప్రయ త్నము తనకఁ దెలియరాఁగా సమయము వచ్చినప్పుడు పంపి వారిని మర్దింపించుటకయి టపాలు మోచువారిని పదుగురను సిద్ధముగా నుంచి యుంటి నని నాతోఁ జెప్పిరి. ఆదినము మొదలుకొని పట్టణ ములో సంక్షోభమును కక్షావేళములును మఱిత ప్రబలసాగెను.

1880, 1881-వ సంవత్సరములలో మావివేకవర్ధనియు ప్రార్థనా సమాజమును విద్యార్థుల సంఘసంస్కరణసమాజమునుగూడ మహాత్మాజీముతో మిక్కిలి చుటుకుగాఁ బనిచేయుచుండెను. విరూపాక్ష పీఠస్థులైన మాశంకరాచార్య స్వాములవాడు విజయనగరము నుండి బైలుదేటి దారిపొదుగునను భిక్షులును పాదపూజలును గైకొనుచు మా గోధావరీమండలమునకు వచ్చుచుండిరి. ఇట్టి యాచార్య

స్వాములవాడు భిక్షుని పాదపూజలని పేరులుచెప్పి ధనాకర్షణముచేయు చుండుటయేకాని సాధారణముగా శిష్యులకు మతబోధ చేయవలెనన్న చింతయే వారికిండదు. వారిలోఁ గొందఱికి మతగ్రంథముల పేరుల కంటె భక్త్యముల పేరులే యెక్కువగాఁ దెలియును ఇందునుగూర్చిన పూర్వకథ యొకటిగలదు ఒకస్వాములవారొక గృహస్థుని యింటికి భిక్షకు దయచేసిరఁట. భిక్షాసంతరమున స్వాములవాడు వేదాంత గ్రంథపారాయణము చేసికొందులేమో యని తలఁచి యూ యింటి గృహిణి యతీశ్వరునికడకు వచ్చి 'స్వామీ! భగవద్గీతలు తెత్తురా?' యని యడిగెనఁట! ఆపేరా స్వామిఁవారెన్నఁడను విన్నది కాక పోవుటచేతఁ గొంతసే పాటించించి యదియు నేమో భక్త్యవిశేషమని భావించి 'అమ్మా! ఇప్పుడు కడుపు నిడుగా నున్నది. మఱిరొడు గడియలసేపు తాళి తీసికొనిరిమ్ము' అని యుత్తరము చెప్పెనఁట! యతీశ్వరులలో ననేకులకు మతవిషయకజ్ఞాన మిరీసిగా నుండును. రాజనుపేంద్రవరమున జరుగుచున్న విధావావివాహ ప్రయత్నమును గూర్చి తునియొద్ద నున్నప్పుడే నూ స్వాములవాడు విని తా మచ్చు టికి విజయంచేసినప్పు డాపనిలోఁ బ్రవేశించినవారి నందఱిని వెలి వేసెదమని యావతిచ్చిరఁట! పీఠాధిపతుల యర్హకృత్యములను గూర్చియు, వారు విత్తాపహరణము నిమిత్తము చేయుచున్న యకృ త్యములను గూర్చియు, వారిని గృహకృత్యములకు మరల్పుటకు శిష్యులు చేయవలసిన కర్తవ్యమును గూర్చియు, నూ వివేకవర్ధని బహు విధ ముల వ్రాసి ప్రదలకన్నులు నెఱుఁగఁ జూరఁబించినది ఈస్వాముల వాడు మగనినివిడచి లేచిపోయి బహిరింగముగా జగన్నాథపురములో వ్యభిచరించుచుండిన యొక బ్రాహ్మణకులటవలన ధనస్వీకారమును జేసి యూ యిల్లాలివలన భిక్షగైకొని భార్యను విడిచిపెట్టినందునకయి దానిమగనికి బహిష్కారపత్రికను బంపి యాతనికి శుద్ధపత్రిక నిచ్చు టకై యధికవిత్తమును లాగఁజూచిరి, రాజనుపేంద్రవరమునంద

మండలన్యాయసభలో క్రిమినల్ రికార్డుకీపరుగానుండి యుద్యోగమును
 బోగొట్టుకొని యేబదియేండ్లు దాటియున్న బాల్లాపర్తిగడ వెంకన్న
 గారను వృద్ధగృహస్థుడు చిరకాలముక్రిందటనే ముల్లుడిగిన యేబది
 యేండ్ల వృద్ధాంగనతో వ్యభిచరించినట్లు నేరము మోపి యాయనకు
 బహిష్కారపత్రాకను బంపి విశేషవిత్తము నాకర్షించుటకయి ప్రయ
 త్నించిరి. చిరకాలముక్రిందటనే శులమువిడిచి లేచిపోయి తురకపేటలో
 గాపురముండి బిడ్డలనుగన్న యొక బ్రాహ్మణకులటయొక్క పుత్రుని
 తమపీఠమువద్ద శిష్యునిగా స్వీకరించిరి. ఇవి యన్నియు విశేషవర్ధని
 వెల్లడించుటచేత రాజమహేంద్రపురవాసులు స్వాములవారియెడ గౌర
 వము లేనివారయి మాపురమునకు వచ్చినప్పుడు వారికి భిక్షలు చేయ
 కుండిరి. ఈప్రకారముగా నెవ్వరెవ్వరినో వెలివేసెదమని వేంచేసిన
 స్వాములవాడు మాపురమున భిక్షలుగానక తామే వెలిపడవలసినవా
 రయిరి. నేనే మధ్యవర్తినిగానున్నసభలో జరుపబడిన యేర్పాటును
 బట్టి స్వాములవాడు కుట్రాపుత్రుడైన తమశిష్యుని బీజమునుండి
 పుట్టివేసినతరువాతనే పట్టణములో వారికి భిక్షలు జరిగినవి. స్త్రీపున
 ర్వివాహవిషయమైన శాస్త్రమునుగూర్చి సిద్ధాంతనిర్ణయము చేయ
 వలసినదని నేనును న్యాయపతి ముఖ్యరావు పంతులుగారును కాజ రామ
 కృష్ణారావుగారును వ్రాళ్ళుచేసి స్త్రీపునర్వివాహ ప్రవర్తకసమాజము
 వారి పక్షమునఁ బూసిన విజ్ఞాపనపత్రము ననుసరించి జరిగినసభలో
 స్వాములవారిపక్షమున వచ్చినప్రతినిధి యయిన యద్దేవల్లి కృష్ణ
 శాస్త్రిలవాడు “స్వాములవాడు బహుజనుల యిష్టానుసారముగా నడవ
 వలసినవాడుగనుక బహుజనులు చేరి స్త్రీపునర్వివాహము తమకిష్టమని
 సంఘవిజ్ఞాపనమును వ్రాసికొన్నచో వారాలోచింతురనియు, శాస్త్ర
 మెట్లున్నను పూర్వకాలములయందు సహితము దేశకాలానుగుణముగా
 నిబంధనముల నేర్పఱుచుకొనుచుండుట గలదనియు, బహుజనాభిప్రాయ

మునుబట్టియు దేశమునఁ గలుగుచున్న నష్టములనుబట్టియు నాలోచించి ప్రస్తుతకాలమునకుఁ దగినట్టుగా నిప్పుడు కొత్తనిబంధనముల నేర్పఱచుకొనుట కేయాజ్ఞేపమును లేదనియు, చెప్పి యప్పటికి తప్పించుకొనవలసినవా రయిరి.

1880, 1881వ సంవత్సరములలో మాప్రార్థనసమాజముకూడ మహాచ్ఛదశయందుండినది. నేనే దానికి నియతధర్మోపన్యాసకుఁడనుగా నుండెడివాఁడను నాధర్మోపదేశములను వినుటకు వందల కొలది జనులు వచ్చెడువాడు ఇతరసామాజికులును మహాత్సాహముతోఁ బనిచేసెడివాడు. ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగాడు మాయం దఱికంటెను నప్పు డధికోత్సాహమును శ్రద్ధాభిర్వమును భక్తియుఁ గనఁబడచెడివాడు అప్పటి యాయన వ్యగ్రతనుజూచి యాయనవలన దేశమున కొంతో మేలుకలుగునని నే ననుకొనెడివాఁడను. పరిశుద్ధాస్తిక మతవ్యాపనమునిమిత్తమై యాయన యాస్తికపాఠశాల యనుపేరితో నొకపాఠశాలను స్థాపించెను పాఠశాలాస్థాపనమునందు మేముండఱము నేకీభవించియే పనిచేసితిమికాని దానిని నడపువిషయమై మాలో నభిప్రాయభేదము కలిగినది. ఆస్తికపాఠశాలయని పేరు పెట్టివప్పుడు సాక్షునిమిత్తము చూడక ప్రథమోద్దేశానుసారముగా దానిలో మొదటి నుండియు పరిశుద్ధాస్తికమతసిద్ధాంతములను బాలురకు నేర్పవలయునని నాయభిప్రాయము. మొదటనే యట్టిపనికిఁ బూనినయెడల పాఠశాలకు బాలురంతగా రాదుగనుక పాఠశాల బలపడినతరువాత క్రమముగా పరిశుద్ధాస్తికమతసిద్ధాంతముల నందుఁ జెప్పింపవలయునని లక్ష్మీనరసింహముగారి యభిప్రాయము. కొండఱు నాయభిప్రాయముతోను కొండ జాయనాయభిప్రాయముతోను నేకీభవించిరి. ఆపాఠశాలాభవనములోనే విద్యార్థులకును శదితరులకును సుపయోగపడుటకై యాస్తికమతప్రస్తావనములను జదివి బోధించుటకయి యొకతరగతి పెట్టఁబడినది.

మా వితంతూద్యాహుసమాజమును ప్రార్థనాసమాజమును ప్రబలుచుండుట చూచి పూర్వాచారపరాయణులయిన బాలికాపాఠశాలాకార్య నిర్వాహకులు మాసభలకు బాలికాపాఠశాలామందిరము నియ్యక పోవుటచేత ప్రార్థనాసమాజము నాయా స్థికపాఠశాలలోనే పెట్టితిమి. 1981 వ సంవత్సరము మార్చి నెలలో పండిత శివనాథశాస్త్రిగారు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి హృదయోత్తేజకములయిన యుపన్యాసముల నిచ్చిపోయిరి. ఆయుపన్యాసములవలన నింగ్లిషు చదువు కొన్నవారిలోను విద్యార్థులలోను సత్కార్యోత్సాహము పెచ్చినది. విద్యార్థులు తమలోఁ దాము ప్రత్యేకముగా ప్రార్థనాసమాజముల నేర్పఱచుకొని యేకేశ్వరారాధనము చేయనాగిరి. విద్యార్థులు బీదల యుపయోగమునిమిత్తమయి రాత్రిపాఠశాలలను స్థాపించి వంతులు వేసికొని రాత్రులు పోయి పనివాండ్రకు పాఠములు చెప్పుచువచ్చిరి. ఈపాఠశాలలవిషయమయి రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారు తాయి సూర్యప్రకాశరావుగారు, పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలయిన విద్యార్థుల నేకులు మహోత్సాహముతో పనిచేయుచుండిరి. రాత్రి పాఠశాలవిషయమై విద్యార్థులకును మఱికొందఱు పెద్దమనుష్యులకును కొన్ని తగవులువచ్చి విద్యార్థులు తాముక్రొత్తగా వేతాకపాఠశాలను స్థాపింపవలసివచ్చినను, తుదకు విద్యార్థులపాఠశాల యొక్కటియే యిప్పటికిని నిలిచి నగరపరిశుధ్య విచారణసంఘమువారి పరిపాలన ములో నున్నది. తమ మరణమువఱకును బసవరాజు గవర్నమెంట్ గా రారాత్రి పాఠశాలకు కార్యనిర్వాహకులుగా నుండి యెంతో శ్రద్ధతోఁ బనిచేయుచుండెడివారు. నేనును నామిత్రులును విద్యార్థుల నిట్టిసత్కార్యములకు పురికొల్పి ప్రోత్సాహపఱచుచుండెడివారము. రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారు, పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలయిన విద్యార్థులు ప్రార్థనాసమాజకార్యములోను శ్రద్ధాభక్తులు కనఁబఱచి బీదల

కన్నదానముచేయుట మొదలగు సమస్తసత్కార్యములను మిక్కిలి శ్రమపడుచుండెడివాడు, ఆ స్థికపాఠశాలనుబట్టి ప్రార్థనాసమాజము రెండుశాఖ లయినదిగాని యాక్రొత్తశాఖ యప్పుడే యంతరించి మా సమాజముమాత్రమే నేటికిని నిలిదియున్నది. ఆ స్థికపాఠశాల స్థాపింపఁబడిన యుద్దేశ మటులేదువారసహిత మెప్పుడును నెఱవేఱనే లేదు.

మా శాస్త్రపాఠశాలలోనివిద్యార్థులుఇన్నినుపేటలో నొక బాలికాపాఠశాలను సహితము స్థాపింపనుద్దేశించిరి అట్లుద్దేశించినవారిలో పెద్దిభట్లవేంకటప్పయ్యగారు మొదలునవాడు ముఖ్యులు. విద్యార్థులు పగలు బాలికాపాఠశాలలో పనిచేయుటకు వలనుపడనందునను, ధనవ్యయముచేయుటకు శక్తులు కానందునను, వారిపక్షమున నేనాపనికి బూని మిత్రులచేత చందాలు వేయింది యిన్నినుపేటలో 1881 వ సంవత్సరమున నొక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించితిని. మా శాస్త్రపాఠశాలాధ్యక్షులయిన మెట్కాపురదొరగారు వ్రాయుటచేత గొంత శాలము శ్రీపితాపురపురాజుగా రా బాలికాపాఠశాల నుంచుటకయితమగుత్రమునిచ్చిరి. నేనుదానికిఁగార్యనిర్వాహకుఁడ నయియుండి నేను నగర పారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘములో సభ్యుఁడ నగుటచేత మొదటిసంవత్సరము నెలకు పదేసిరూపాయలచొప్పునను, రెండవ సంవత్సరము పదునైదేసి రూపాయలచొప్పునను, మూడవ సంవత్సరము మిరువదేసి రూపాయలచొప్పునను, నభయద్రవ్యము నిప్పించుచు వచ్చితిని. దొరతనమువాడును వేఱుగ దానికిసహాయధనమునిచ్చుచుండిరి. దానికి విసూతము కలిగించుటకయి యోర్వలేనివాడు కొండలు ప్రయత్నము చేసినను వారికృషి సఫలముగాక తరువాత నది దొరతనము వారిచేఁ గైకొనఁబడి స్థిరపడి బాలికావిద్యాభ్యాసమున కత్యంతోపయుక్తమైయున్నది.

కులాచారవిషయములలోను రాజకీయవ్యవహారములలోను గల యనేక దురాచారములను వినోదకరముగా సంభాషణరూపమున వెల్లడిచేసి తన్మూలమున దురాచారములను మాన్పుటకయి వివేక వర్ధని కంతర్భాగముగా హాస్యసంజీవని ప్రకటింపఁబడు చుండెను. ఇందుఁ బ్రకటింపఁబడినవానిలో నొకటియగు వ్యవహారధర్మబోధినిని నామిత్రులు కొండఱును విద్యార్థులు కొండఱును జేరి 1880-వ సంవత్సరమున శ్రీవిజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలలో మొదటఁ బ్రయోగించిరి. అందు న్యాయాధికారుల యొక్కయు న్యాయవాదులయొక్కయు దుశ్చర్యలు పరిహాసరూపమునఁ బ్రకటింపఁబడినవి వాని బ్రదర్శించుటవలన పాదభివర్ణింపఁబడిన దోషములు గలవారి మనస్సులకుఁ గొంత నొప్పి గలిగినను, నిలువంటిరూపకములను బ్రదర్శించుట కదియే మొదలయినందున నూలులకొలది జనులు వచ్చి చూచి యానందించిరి ఇట్టి నాటకప్రదర్శనములవలన జనులకు వినోదము కలుగుటయేకాక యుక్తములు చేయువాడు సిగ్గుపడి తమప్రవర్తనమును దిద్దుకొనుటయు నందువలన నీతివర్ధిల్లుటయుఁ గలుగునుగానఁ గ్రొత్తనాటకములను జేసి నాటకసమాజము నొకదానిని స్థాపింపవలసినదని నామిత్రుల నేకులు నన్నుఁ గోరిరి. వారికోరిక ననుసరించి 1881 వ సంవత్సరములో కడపటి భాగమున నొకనాటక సమాజమును స్థాపించి, ధార్వాడనాటకులు వచ్చి నాటకములాడి విడిచిపోయిన పాకలోనే “చమత్కార రత్నావళి” యను రెండు నాటకములుచేసి యాడించిరిని అట్టి నాటకము లాడుట కదియే ప్రథమ ప్రయత్నమైనను, మొత్తముమీఁద నవి జయప్రదముగానే జరిగినవని యెల్లవాడు నభిప్రాయపడిరి. ఈనాటకప్రయోగమువలన సహితము పట్టణములో సంక్షోభము కలుగకపోలేదు. ఆనాటకములయందలి పాత్రములు విస్తారముగా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు, నాటకములలో

వేషములు వేయుట గౌరవహానికరమని యనేకుల అభిప్రాయమగుట చేత విద్యార్థుల సురక్షకులు తమ బాలురచేత వేషములు వేయించి నందునకయి నామీఁద నభియోగము తెచ్చెదమని నన్ను బెడరించిరి. నాటకప్రదర్శనమువలన విశేషలాభము కలుగుననియు నీతి వృద్ధియగు ననియు నేను దలఁచియుండినను, విద్యార్థులు నాటకము లాడుట యుండలి యుత్సాహముచేతఁ దమపాఠములయం దశ్రద్ధను జూపునట్లు కనఁబడినందున నాటకసమాజములయం దటులేరువార నేనంతగా నాదరిము చూపుచు రాలేదు.

1881-వ సంవత్సరమునందు మావిద్యార్థుల సంఘసంస్కరణ సమాజము సహితము మిక్కిలి యుత్సాహముతోఁ బని చేయుచుండును. నేను విద్యార్థిని గాకపోయినను సామాజికులలో నొకఁడనుగాఁ జేరి వారు చేసెడి ప్రతిభకును బోయిప్రోత్సాహపఱచుచుండెడివాఁడను. ఈసమాజమునకుఁ గార్యదర్శి పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు. ఆయన అప్పుడు పట్టపరీక్ష శరగతిలోఁ జదువుకొనుచుండెడివారు. ఆసమాజములోఁ జేరినవారు తాము చుట్టలు త్రాగుట, పొడుము పీల్చుట మొదలయిన దురాచారములు మానుటకును బోగము మేళముల యాటపాటలకుఁ బోవకుండుటకును సమస్తసంఘసంస్కరణముల యందును బోధపడుటకును ప్రతిజ్ఞలను గైకొనిరి. వారితో నేను సహిత మాప్రతిజ్ఞలను గైకొంటిని. అప్పుడు విద్యార్థులుగానుండి ప్రతిజ్ఞలు గైకొన్న పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలయినవారు క్రమక్రమముగా తామున్నతస్థితికివచ్చి తాత్కాలికార్యధూర్వహులయిన తరువాత సహితము బాల్యమునందుఁ జేకొన్నప్రతిజ్ఞల నతిక్రమింపక మరణపర్యంతమును పాలించుచు వచ్చిరి. అట్లు ప్రతిజ్ఞపాలనము చేయుచున్నవారిలో నేనొక్కఁడను. నేను బాల్యమునుండియు ప్రబలమైన దగ్గుచేత బాధపడుచున్నవాఁడను. చుట్టకాల్పుటవలన దగ్గుపోవు

నని యాశపెట్టి నామిత్రులను బంధువులును నైద్యులు కొండలును నాచేత చుట్టలు కార్చింపవలెనని బహువిధముల ప్రయత్నము చేసిరి. కాని యీశ్వరానుగ్రహమువలనను స్వాభావికమైన నా దృఢవిశ్వాసము వలనను వారిహితబోధనలకు లోబడిన వాడనుకాను *

మార్కండేయస్వామి యాలయములో సభజరిగినదియు మొదలుకొని మాపట్టణములోని పూర్వాచారపరాయణులతో సంఘోధము పొచ్చుటకు మఱికొన్ని కారణములు కూడ తలపించెను. నా యుపన్యాసమువలనను బోధనలవలనను కలిగిన యుత్సాహముచేత విద్యార్థుల నేకులు తాము వితంతుకన్యలను వివాహమాడి లోకమునకు దారిచూపెదమని నిశ్చయముగా ఘోషింప మొదలుపెట్టిరి, వితంతు కన్యలు సహితముకొండలు తమదేదములలో నుండిరిననుభూతా బీజములు మొలకలెత్తి పయికిలేచి యుత్సాహపలుకుగా సంతోష చిహ్నములను కనబడుపసాగిరి. ఈసంబంధమున రాజమహేంద్రవరమున నడచినయొక చిన్నవృత్తాంతము నిందుదాహరించెదను. జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదుడయి వైదికమార్గోపనిషత్సంప్రదాయమున యొకశిష్టబ్రాహ్మణ గృహస్థుడండెను వివరండ్రి కూతురగు పదునాతేండ్ల ప్రియముగల యనాథబాలవితంతు వొకతె యాయనయొద్దనుండెను. పిన్న వయస్సుగలదగుటచే నాబాలవితంతువు చీరలు కట్టుచు, రవికలు తొడుగుచు, నగలు ధరించుచు బొట్టలేకపోవుటచే దక్క నితరవిషయముల యందించుమించుగా సువాసినివలెనే యుండెను. అప్పటివితంతు వివాహప్రయత్నజనిత సంఘోధభీతిచేత సంరక్షకులు బ్రహ్మచారి బాలురకు బలాత్కార వివాహముహోత్సవములు జరుపవేగిరపడునట్లే బాల వితంతు బ్రహ్మచారిగులకు వస్త్రాలంకారములును తొలగించి కేశఖండన మహోత్సవములునడప త్వరపడుచుండిరి. ఈసందడిలో మన దైవజ్ఞ

* ఇంతవఱకును చెన్నపురిలో 1902 వ సంవత్సరమునందు ప్రాయబధము.

శిఖామణి తనవిధవచెల్లెలికి చీరలుమాన్చి వితంతువులుకట్టెడి యంచు లేనిముతుకబట్ట కట్టంపనంచి యంగళ్ళవాడకుఁబోయి యొకముతుక బట్ట కొనితెచ్చి “అమ్మాయీ! నీనిమిత్తమిబట్టజెచ్చితి” నని చెల్లెలి చేతికిఁబోయెను. ఆవితంతువాల దానిని గైకొనక “అన్నయ్యా! నాకిప్పుడు చీరలున్నవి ఈ బట్టలు వదిలెక్కిమ్ము” అని బతులు చెప్పెను అమాటల కతఁడు మంఠపడి “ఇదేమి చేసకాలమే! విధవలు కట్టకొవలసిన యీబట్టను ముత్తయిదువ కిమ్మనెదవు?” అని మందలించెను “అన్నయ్యా! కొపపడకు నీభార్యవలెనే ముత్తయిదువను కాఁబోయెను నాకునూత్ర మీబట్టపనికివచ్చునా?” అని సంతక యింపక యీగడసరిపడుచు ప్రత్యుత్తిరిము చెప్పెను ఆమాటలకతఁడు విస్మయపడి గుండెలు కాడుకొనుచు సభాపతులవద్దకు కొంపమునిగి పోయినట్టుపడుకై తిపోయి తనయి టనడచినవై పరీత్యమును విన్నవించి యంగలార్చెను వారాతని నూఁజడిచి తగిన ప్రీతికిఁబోయి నాలోచించెదమని చెప్పి యప్పటికిఁటికిఁ బంపివేసిరి. ఆచిన్నదానికి పుట్టువెండ్రుకలు తీయించబడెనో వివాహముచేయించబడెనో యేమిజరిగెనో వినవలెనని దీవించుచు వారికి కుసూహలము కలుగవచ్చును. ఈరెంటిలో నేపనియు జరగలేదు. ఆబాలవితంతువు బలవంతముగా శిరోజములు తీయించుటకు లోబడునది కాకుండెను. అందుచేత బంధుబృందమును శిష్టవర్గమును నాలోచించి నడిమిమార్గము నొకదానిని కనిపెట్టి తమకులగౌరవమును కాపాడుకొనిరి మనవాడు పూర్వార్వాచార పరా యులుగుటచేతనీతి బాహ్యమైన గూఢవ్యభిచారము నైననంగీకరింతుడుగాని యాచారవిరుద్ధమైన ధర్మవివాహమునంగీకరింపడు. ఇంటనేయుండి వివాహముతోఁ బనిలేక నీమనసుబచ్చినవానితో స్వచ్ఛముగా విహరింపవచ్చుననియు, నీస్వైరిణీవ్యవహారమున కెవ్వడునునడ్డురాఁగలవాడు కారనియు, నమ్మఁబలికి కగ్గలసింపా రాయనాథబాలను వివాహ

ప్రయత్నమునండి విముఖురాలిని జేసిరి అంకుసాగిన పెండ్లి యక్కఱ లేదను నామెతను ప్రమాణముగాఁ గైకొని యాజ్ఞాభాగ్యురాలిప్పటి కిని కలములో నేయండి దుగ్వృత్తిలందు కాటముగడపుడు బహి స్కార బాధలేక కలమును పావనము చేయుచున్నది.

మా ప్రతిష్ఠలు లనాథ కాలికా కేశఖండనాదులయందు పాటు పడుచుండఁగా మేము తద్రక్ష గోపానూన్యచణమునందు నిరంతర కృషిచేయుచుంటిమి ఇంచుకవిద్యాగంధముగల వితంతువులు కొందఱు తమ్ము నిరంతర వైధవ్య దశమునుండి తప్పించి గాపాడవలసినదని నాకు తరమలు వ్రాసిరి అప్పుడు నేనును నాతోఁజేరినవాడును స్త్రీ పున్వీవాసంసార్కరము యుక్తవయస్సురాని వితంతుకన్యల వివాహముతో నారంభించిన పక్షమున బహుజనరంజకముగా నుండి యత్యంత శీఘ్రకాలములో వ్యాప్తికాంచఁ గలుగునని భావించియుంటిమి. ఇట్టి వితంతుకన్యలకు వివాహములు చేసెదమని బైలుదేలినవాడు నహి తము కొందఱేర్పడిరిగాని తా మిందులో ముందుగా నడగిడుదు మనువాడమాత్రము కానఁబడలేదు. ఎల్లవాడను ముందొక వివాహ మైనయెడల తాము రెండవవారముగా నుందుమనచువారేకాని తామే మొదటివారముకా నందవను ధైర్యశాలలు బైలుదేలలేదు. ముందుగా నెవ్వరైన నీకార్యమునందు ప్రవేశించుటచూచి వారికి కష్టములు వచ్చినపక్షమున తాము తప్పించుకొని దూరముగా తొలఁ గుటకును వారికి కష్టములు రానిపక్షమున తామును ప్రవేశించి సుఖ మనుభవించుటకును గోరుచుండట లోకస్వభావముకదా ! ఈసాహ సిక కార్యమునందు ముందంజెవేయుట కెవ్వరినైన కొక్కరిని సమ్మతి పఱుచుటకు స్వయముగామాటాడియు, మిత్రులచే మాటాడించియు, మనసుకరఁగునట్లుగా రహస్యలేఖలను వ్రాసియు, నానాముఖముల కృషిచేయుచునే యుంటిమి. అప్పుడు విద్యార్థిగానుండి సర్వవిధముల

మాకు సాయపడుచుండినట్టియు, తరువాత మా గోదావరీమండల ములో మండల కరగ్రాహి నిరస్తాదాదు పదవియందుండి యిప్పుడు కీర్తిశేషులయినట్టియు, పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు పట్టపర్తిఠాగర్థము చెన్నపట్టణమునకుఁబోవుచు పొగయోడ నెక్కుటకయి కాశీనాథకు వెళ్ళి యచ్చటినుండి 1881 వ సం॥ నవంబరునెల నాలవ తేదీని నాపేర వ్రాసిన లేఖలోనుండి యొక భాగమును మా యప్పటికృషిని దెలుపుట కయి యిందుఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.

'గౌరవనీయుండైన మిత్రుడా! .. నేను పెద్దిభట్ల యజ్ఞన్న గారితో మాటాడినాను. అతఁడు తన విరెంతుసోదరిని స్వశాఖవాఁడయి వృద్ధికి రాఁదగినచిన్నవాని కెవ్వనికైననిచ్చి వివాహముచేయుటకు సంసిద్ధుడై యున్నాఁడు. నాలుగయిదు మిథునములనుమాత్రము గలదయినపక్షమున మొదటిగణములోనే చేరుటకు సహిత మతఁడు సంసిద్ధుడయి యున్నాఁడు. అతఁడు వెనుకతీయఁడని మీరు నమ్మి యుండవచ్చును. ఆరిని మేనమామలును తక్కిన పెద్దలును పయికి మాత్ర మునమ్మితిని కనఁబఱచునట్లుండురుగాని కడపట మనపక్షము వారుగానే యుండురని నాకు రిహస్యసమాచారము వెలిసినది ఈ యుత్తరము చేరినతల్ తగమే మీవద్దకు రావలసినదని యజ్ఞన్న గారికి వ్రాయుఁడు. మీ యొద్దనుండి యుత్తరము వచ్చినతరువాత మిమ్ము పోయి కలిసికొని యావశ్యకములైన యేర్పాటు లన్నియు చేయుట కితఁడు వాగ్దానము చేసియున్నాఁడు.

నేనొకవ్యాపారి (మాధ్య) మనుష్యుని భద్రపఱుచుటకుఁగూడ కత్తుడనయినాను; అతఁడు విరెంతువును వివాహమాడును. అతఁడు నుమా నిడువదిరెండుసంవత్సరముల ప్రాయమువాఁడు, సామాన్య పరీక్షయందు తేజినవాఁడు; ఇప్పుడు ప్రాథమికపాఠశాలలో పడునేను రూపాయల జీతముగల యుష్కాభ్యాసుఁడుగానున్నాఁడు. మీరు వ్రాసెడుపక్షమున, అతఁడుకూడ ఇమీవద్దకువెళ్ళి యేనియమముల

నతఁడు నెరవేర్చవలసియుండునో ప్రస్తావించును. అతఁడు బీదస్థితియందున్నవాఁడని నే నెఱుఁగుదును.

నేటి యాదయశాలమున రామకృష్ణయ్యగారిని కలిసికొంటిని. విఠాలో చేసినవాగ్దానములనే యతఁడు చేసెను. దృఢముగానుండి పట్టుదలచూపుఁడని యతఁడు మనలఁ గోరుచున్నాఁడు. ఆయన విషయమయి యిక్కడ వ్యాపించియున్న వాడుకనుబట్టి విచారింపఁగా, ఆయన మిక్కిలి యుత్సాహము కలవాఁడుగా నున్నాఁడు. ఈస్థలము లోని యాతని కులజనుల యొక్కయు నితరుల యొక్కయు ద్వేష యుక్తములైన దూషణలను సగకుగొనక యతఁడు తనపట్టును వదల కుండును. అప్పుడప్పు డొక ప్రోత్సాహకరమైన యుత్తరముతో నాతనిని తాఁకి పైకిలేపుచుండుడు.

ఇంచుమించుగా నొకగంటకాలములో మేము ధూమనాక నెక్కుదుము. *

---

* "Respected friend

I have spoken to Peddibhotla Yeggenna Garu He is prepared to give his widowed sister in marriage to any promising youth (of his sect of course) He is also prepared to join the first batch if only it consists of 4 or five matches You may depend upon it he will not draw back I have secret information to the effect that his uncles and other elders only put on the appearance of disapprobation but they will eventually be of our party Please write immediately on the receipt of this to Mr Yeggennah to go to you He has promised to go and meet you and make all necessary arrangements after receiving a letter from you

I have also been able to secure a మేఘా (Madhwa) man. He will marry a widow He is about 22 years of age, passed General test, is now a teacher in the Primary School on Rs. 15 If you write to him he will also go to you and propose

మిత్రులలేఖ లిటువంటివి పెక్కులున్నను, ముందుపనికయి దీనిని మాత్ర మించటం బ్రచురించుచున్నాను. ఇది యిట్లుండఁగా కృష్ణానుండలములోని తిరువూరు డిప్యూటీ తహసీలుదారుగా నుండిన బ్రహ్మశ్రీ దర్భా బ్రహ్మానందముగారు తమతాలూకాలోని యొక గ్రామములో పంజ్రెండేండ్ల యాడుగల యొకవితంతు బ్రాహ్మణ కన్య యున్నదోయి, తగుమనుష్యులను పంపఁగలిగినయెడల తల్లిని గమ్యతిపటిచి యాచిన్నదానిని వారివెంటఁ బంపునట్లు ప్రయత్నము చేసెదమనియు, నాకొకలేఖను వ్రాసిరి ఈ విషయమయి కొంత యుత్తిరప్రత్యుత్తిరములు జరిగిన తరువాత నామిత్రుఁడు తిరువూరు నుండి 1881 వ సంవత్సరము నవంబరు నెల యైదవ తేదీని నా కిట్లు వ్రాసెను.

‘మీ యుత్తిరములు యుక్తకాలములోనే నాకు చేరినవి. ఆబాలవితంతువుయొక్క తల్లి తన గ్రామమును విడిచి బంధువులను చూచుటకయి పోయినందున ఆమెతోమాటాడి యింతకంటె ముందుగా మీకు ప్రత్యుత్తిరము పంపలేకపోయితిని. ఆమెతో నేనిప్పుడే మాటాడితిని అక్కడికిఁ దీసికొనిపోవుటకు మీ రిక్కడికి మీ మనుష్యులను బంపినతోడనే తన కొమార్తెను మీవద్దకుఁ బంపెదనని

what conditions he needs to be fulfilled I know his circumstances are narrow

* * * *

This morning I met Mr Ramakrishniah He made the same promises that he made with you He asks us to be steady and persevere He is very zealous judging from the talk afloat about him here He holds his ground in spite of the malicious reproaches of his chaste people and others of this place Please be touching him up with an encouraging letter now and then

We shall take steamer in an hour or so."

యామె వాగ్దానిముచేసింది. ఆచిన్నదానిని వెంటఁబెట్టుకొనిపోవుటకు నమ్మఁదగినవాడును ఋజువర్తనులును దృఢచిత్తులునయిన మనుష్యులను బంపుఁడు. వాడు విషయము నత్యంతరహస్యముగా నుంచవలెను. వాడు కపటవేషధాదులైనపక్షమున, వాడు మనకార్యమునకు భంగము కలిగించుట నిశ్చయము వారిని నిజముగా మనపక్షావలంబులనుగాఁ జూచుఁడు వివాహము నిజముగా జరుగువఱకును వారెందు నిమిత్తమువచ్చిరో యాపని యిక్కడ నెవ్వఁకిని దెలియకుండవలెను. ఈపనినిమిత్తమయి యిద్దఱికంటె నెక్కువమనుష్యులను పంపవలదని సీతమ్మ (బాలవితంతువు తల్లి) మిమ్ము కోరుచున్నది. మనప్రయత్నములు కడపట మరల సంపూర్ణభగ్నతను పొందవచ్చునని యామె కూడ తలఁచుచున్నది. వివాహము నిమిత్తమయి తనలిఖతానుజ్ఞను మీఁకిచ్చుటకుకూడ నామె యొప్పుకొనియున్నది. మీ మనుష్యులు మీ యొద్దనుండి యుత్తరముతో మార్గస్థులవలె నిక్కడికి వచ్చి, యీవిషయమయినవాసన యిక్కడ నెవ్వరికి నెంతమాత్రమును సోఁకకుండ నన్ను కలిసికొనఁడు. బాలికయొక్క గ్రామమైన రేపూడికి వారీస్థలమునుండి సహితము పోవచ్చును. మీ మనుష్యులువచ్చి యామెకూఁతును తీసికొనిపోవుపర్యంతమును గ్రామమునువిడిచి పోవలదని నేను సీతమ్మకు చెప్పితిని. మీ యుదిరతమైన యానుకూల్యము ననుసరించి మీ మనుష్యులను బంపుఁడు. *

* Your letters have reached me in time As the mother of the young widow has left her village and gone to see her relatives, I could not talk to her and send you a reply earlier than this I have just now talked to her She promised to send her daughter to you as soon as you send your people here to fetch her there Please send trustworthy, upright and firm-minded people to escort the girl there They should keep the thing as a profound secrecy If they are hypocrites, they are sure to frustrate our object, Please see that they really uphold our cause No body here

పైయుత్తరము నాకానెల యెనిమిదవ తేదీని చేరినది మనుష్యులను నాలుగైదుదినములలోఁ బంపుచున్నానని 10 వ తేదీని బ్రహ్మనందముగారికి లేఖవ్రాసి, నేనావిషయమైన కృషిలోనే యుంటిని. ఈ విషయమై విశేషశ్రద్ధనువహించి తాము రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పటినుండియు ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు నాకు సర్వవిధముల సహాయములుగా నుండిరి. పంపవలసిన మనుష్యులవిషయమున నేనాయనతో నాలోచించి, ఆయన తనకార్యస్థానమునందు కొలువులో నుండి మిక్కిలి తెలివిగలవాఁడును పరమవిశ్వాసియునయిన యొక ఖటునికి సెలవిచ్చి నేను పంపఁదలఁచుకొన్న నామిత్రునికి తోడుగా వెళ్లుటకయి యాఖటుని దయాపూర్వకముగా నావశము చేయఁగా, ఈ కార్యములయం దత్యంతాదరముకలిగి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షయందు కృతార్థుఁడయి మొదటినుండియు మాతో పనిచేయుచుండిన సోమంచి భీమశంకరముగారిని నాలేఖతో బ్రహ్మనందముగారియొద్ద కానెల 15 వ తేదీని బంపితిని. ఇటువంటికార్యములలో పేరు వెల్లడియైనచో కార్యభంగము కలుగును గనుక, ఆచిన్నది యేగ్రామమునం దుండెనో, ఆచిన్నదాని తల్లి పేరేదో, మేముపంపినమిత్రునకు సహితము చెప్పక రహస్యముగా నేయుంచి, బ్రహ్మనందముగారిని కలిసికొన్నతరువాత కర్తవ్యమును సమస్తమును వారే చేసెదరనిమాత్ర మాయనతో

should know the purpose for which they come here till the marriage actually takes place Seetamma wants you to send not more than two people for the purpose She also thinks that our efforts may, at the end, again prove a total failure She has also agreed to give you her written permission for the marriage Let your people come here as travellers with a note from you and meet me without giving the least smell of the matter to any body here They can go to Repudi, the girl's village, even from this place I told Sitamma not to leave her village till your men come and take her daughter away Please send your people at your earliest convenience."

చెప్పితిని. నామిత్రుడు రాజమహేంద్రవరమును విడిచిన రెండుదినములకు బ్రహ్మానందముగాదు వ్రాసిన యుత్తరమొకటి నాకు చేరినది. ఆయన తిరువూరినుండి 14 వ తేదిని వ్రాయఁగా 17 వ తేదిని నాకు దిన యాశేఖిలో నిట్లు వ్రాయఁబడియుండెను.

“పడవ తేదిగల మీయుత్తరలాభమును వందనములతో నంగీకరించుటకు నేను మిక్కిలి యానందము నొందుచున్నాను. కాని, వెంటనేపోయి తహశీలుదాడుగా వినుకొండతాలూకా నొప్పగించుకోవలసినదని యాజ్ఞాపించుచు నిన్నటిదిన మాకస్మిసముగా నాకుత్తపురు వచ్చినదని మీకు చెప్పటకు నేనెంతయు చింత నొందుచున్నాను. నేనక్కడ పలువది దినము లుండవలసి యుండును. ఈ గడువు తరువాత నేనిక్కడకు మరల వచ్చుట సంభావ్యము కావచ్చును. నేను రేపటిదినము వినుకొండకు పోవుటకయి యాస్థలమును విడుచుచున్నాను. ఆకాళంగమును పొందక రేపూడికి వెళ్ళి కాలిక తల్లితో మాటాడి యామెను తీసికొనిపోవలసినదని మీమనుష్యులతో చెప్పఁడు.”*

ఈయుత్తరము నాకుచేరుటకు రెండుదినములుముందే మామనుష్యులు బైలుదేరిపోయి నడిదారిలోనుండిరి. నామిత్రుడు పోవలసిన గ్రామము మా పట్టణమునకును నూటయేబది మైళ్ళ దూరములో నున్నది. అక్కడ కయోమార్గములు లేవు, తంరిసమాచారముండదు,

---

* "I feel very glad to acknowledge with thanks the receipt of your letter of 11th instant But I am very sorry to tell you that on a sudden I received an order yesterday directing me to take charge of Vinukonda Taluq forthwith as the Hq Tasildar there I shall have to stay there 40 days Most likely I may return after this term I shall leave this tomorrow for Vinukonda Please tell your people not to be disappointed but to go to Repudi, talk to the mother of the girl and take her away "

అట్టిస్థితిలో నేను నామిత్రులతోడ నాలోచించి, ఆచిన్నది వాసము చేయుగ్రామమును తల్లి యింటిపేరును జరపవలసిన కృత్యమును వివరముగాఁ జెలుపుచు మామిత్రునకొక లేఖవ్రాసి, దానికి లక్కముద్రలు వైచి, లక్ష్మీనరసింహముగారే మరల ననుగ్రహించి యిచ్చినవిశ్వాస పాత్రుఁడైన మఱియొక భూమిచేతికిచ్చి పంపితిమి. ఈజాబు చేతులోపల మామిత్రుఁడు గమ్య స్థానము చేరి విచారింపఁగా, బ్రహ్మానందముగారావటకే గ్రామమువిడిచి యుద్యోగాంతరముమీఁద దూరగ్రామము పోయిపట్టు తెలియవచ్చినది. తాము పోవలసిన గ్రామమేదో, తీసికొనిరావలసిన చిన్న దెవరో, వారికి జెలియకు, తామువచ్చినకార్యము నైనను వేరొకరితో చెప్పవల్లకాదు, తునకు తామెవ్వరో తెలుప నయినను తెలుపవలనుపకాదు ఈస్థితియందేమి చేయుటకును ఆలోచన పాలుపోక బుద్ధిమంతుఁడను కార్యదక్షుఁడును నగుటచేత తొందరపడి గ్రామము విడిచిరాక మాయుత్తిరము నపేక్షించి మామిత్రుఁడ గ్రామములోనే వేచియుండఁగా. మేము పంపిన మనుష్యుఁడు పోయికలిసి కొని 22వ తేదీని మాలేఖనిచ్చెను తక్షణమే పోవలసినగ్రామమునకు వాడు ముప్పుడును బైలుజేరిపోయిరి. ఆచిన్నదాని తల్లిదండ్రులు ధుకులయి గ్రామాధికారులయిన గొప్పవంశమువాడు, ఈకార్యము తల్లికొక తెకుతప్ప బంధువర్గములో నెవ్వరికిని ఇవ్వములేదు, ఆచుట్టుపట్టుల నున్న గ్రామములన్నియు వారిబాధువులతో నిండియున్నవి, ఈసమాచారము కొంచెము పైకిపొక్కినపక్షమున మోటుగ్రామములవా రెంత కార్యవ్యమునకు తెగింతులో యెల్లవాడు నెఱిగియుండుడు, ఆచుట్టు ప్రక్కల మామిత్రునకుసాయముసేయువా రొక్కనునులేరు. ఇటువంటి విషమస్థితిలో నామిత్రుఁడు కర్తవ్యమును చక్కఁగా నాలోచించి తానుక్కడికిఁ బోవుచున్నారో బండివాండ్రకు సహితము చెప్పక రాత్రి రెండుయూసుముల కాగ్రామముచేరి ప్రయాసముమీఁద వారి

యిల్లు తెలిసికొని చిన్నదానిగల్గిని లీపి రహస్యముగా తామువచ్చిన పనిని తెలుపగా, ఆమె బ్రహ్మనందముగాడు రానిదే తాను పిల్లను పంపనని చెప్పెను నామిత్రుడారాత్రి యామె నేలాగుననో బ్రతిమాలి యేమేమోచెప్పి యొప్పించి పిల్లదానిని తమకెంట నొంటిగా వచ్చు నట్లాడఁబడిచి శెల్లవాఱకమునుపే యాచిన్నదానిని తీసికొని బైలుదేటి యాదిన మేగ్రామములో నోదిగి వ టచేసికొని భోజనముచేయక యుండుకులే తినియుండి, వెరుకనుంకి యెవ్వరువచ్చి పట్టుకొనురోయను భీతిచేత శీఘ్రప్రయాణము చేసి కొన్నిది ములలో తామా చిన్నదానిని సురక్షితముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ గొనివచ్చి యిరువదియేడవ తేదీన మాయింటివద్ద చేర్చెను. ఆపిలుకాడే యీవార్త యూరం తియు పొక్కి యాచిన్నదానిని చూచుటకయి జనులు తీర్థప్రజలవలె మాయింటికి రాసాగిరి. అందుచేతకొన్నిదినములు మాయిల్లు తిరుమల వేంకటేశ్వరుని యాలయమువలె వచ్చెడివారితోను పోయెడివారి తోను సందడిగా నుంజెను అప్పుడు మేము వరాన్వేషణమున కుపక్రమించితిమి. ఈవఱకు చెప్పినట్లు మేము వితంతు కన్యానయ ప్రయత్న మారంభించినది మొదలుకొని తల్లిదండ్రులు భయపడి సమస్తప్రయత్నములుచేసి బ్రహ్మచారులైన విద్యార్థులకు బలహితపెట్టి వివాహములు చేయ నారంభించిరి. అందుచేత నావఱకు వివాహ మాడ నిశ్చయించుకొన్న విద్యార్థులకు కొందఱికి వివాహము లయి పోయినవి. ఉన్నవారిలో కొందఱు అన్యతాభివారగుటచేత పనికిరాక పోయిరి. మిగిలినవారిలో నుండి మంచివాని నొక్కని నేర్పఱుచుట కారోచించుచుండఁగా, ఆవఱకు బహు సంవత్సరములు మాయింటనే యుండి విద్యనేర్చుకొని సర్వకలాశాలా ప్రవేశపరీక్షయందు తేటి, అప్పుడు విశాఖపట్టణములో నా రక్షకశాఖయం దిరువదిదూపాయల పనిలోనున్న యిరువదిరెండు సంవత్సరముల పాఠ్యముగల యొక

చిన్నదానిభార్య యాకస్మికముగా మరణము నొందుట తటస్థించెను. అతఁడు చిరకాలము నాశిక్షలోనుండి పెరిగినవాఁడగుటచేత వితంతు వివాహములు మొదలైన క్రొత్తమాడ్పులయందు దానక్రియ నుత్సాహమును గలవాఁడు నేనాతని కీవిషయమున బాబుబ్రాహ్మణుగా తాని చిన్నదానిని వివాహమాడుట కంగీకరించెను. అతఁడు చిన్నవాఁడగుటచేతను విద్యగలవాఁడగుటచేతను వృద్ధి కాఁడగిన దొరతనమువారి కొలువునందున్న వాఁడగుటచేతను పలువురాతనికి కన్యనిచ్చెదమని తిరుగుచున్నను వానినందఱిని నిరాకరించి వితంతువును వివాహము చేసి కొని బుద్ధిపూర్వకముగా ననేకకష్టములు పొందుటకు సాహసించిన యాతని ధైర్యమును పరోపకార చింతయు నత్యంత శ్లాఘ్యములు. వివాహాదిగము నిశ్చయింపఁబడినది. వివాహవ్యయముల నిమిత్తమయి పైజా రామకృష్ణయ్యగారు వేయిరూపాయలు మాకిమ్మని నాశము కామరాజుగారికి బ్రాహ్మణుగా వారామొత్తమును మాకిచ్చిరి. వివాహమునకుఁ గావలసిన పరికరములన్నియు సమకూర్పఁబడినవి, అయినను విశాఖపుర మండలారాక్షక శాఖాధ్యక్షుఁడు వరునకు సెలవీయటకు నిరాకరించి నందున వివాహమునకు విఘ్నము సంభవించునట్లు కానఁబడెను. కాని యనాథరక్షకుఁడైన యాశ్వతుఁడు మా ప్రశ్నము నందుగడుటచేత కడపట సర్వమును సానుకూలమయి ముగిసెను. కొంతకాలము మా గోదావరీ మండలారాక్షక శాఖాధ్యక్షుఁడయి నాయుండు మంచియభిప్రాయము కలిగియుండిన కర్నల్ పోర్సిగీస్ దొర గారప్పుడు చెన్నపురీరాజధానిలోని యారక్షకశాఖ కంఠకును నధికారి (Inspector General of Police) గానుండుట తటస్థించెను. నేనాయనకు బ్రాహ్మణుగా నాదొరగారు నాయుండనుగ్రహించి వరునకు సెలవీచ్చి పెంతునే పంపవలసినదని విశాఖపట్టణ మండలారాక్షక శాఖాధ్యక్షునకు తంఱిబార్తను బంపుటయేకాక గోదావరీ మండలారాక్షక శాఖాధ్యక్షు

నకు (Police Superintendent) వివాహ సంబంధమున నేను గోరిన సర్వసాహాయ్యములును జేయవలసినదని యాంతరంగిక లేఖను సహితము వ్రాసిరి విశాఖపట్టణ మండలాగ్రహార శాఖాప్రధాన కార్యస్థానా వేక్షకుడు (Police Head Quarters' Inspector) ను నామిత్రుడును బ్రహ్మానందముగారి తమ్ముడును విలంతువివాహవిషయమున వరుని ప్రోత్సహపఱచినవాడును నయిన దర్బా వేంకటశాస్త్రిగారు వరుని వెంటబెట్టుకొనివచ్చి యుక్తకాలములో రాజమహేంద్రవరము చేరిరి. అంతవఱకును జనులు పరిపరిలాగుల మాహలుచేయుటయేకాని వరుఁ డెవ్వరో నిశ్చయముగా తెలిసికోఁగలిగిన వారుకాదు. వరుడు గోగుల పాటి శ్రీరాములుగారని తెలిసినతోడనే మాపట్టణములోని యాతని బంధువులు మొదలైనవాడువచ్చి వివాహము చేసికోవలదని హితోపదేశములుచేసి కార్యము గానక మరలిపోవుచు వచ్చిరి. వివాహము జరుగునని నిశ్చయముగా తెలిసినతరువాత మాపట్టణమునందు పుట్టిన సుఁత్రోళ్ళ మింతంతయని చెప్పటకు శక్యముకాదు అవఱకు నిశ్చయము గానుండిన మాపట్టణమంతయును మహావాయువుచేత సంక్షోభము నొందిన మహాసముద్రమువలె కలఁగ నారంభించినది. ఎక్కడ జూచినను సభలే! ఎక్కడఁజూచినను వీధులలో గుంపులుగూడి గుజగుజ లాడుచుండుటలే, ఎక్కడఁజూచినను కోపవాక్యములే, ఎక్కడఁజూచినను చెదరింపులే.

ఈ యాకస్మికసంక్షోభములో తామంతకుముందు పేరులేక మూలఁబడియున్న యనామధేయు లనేకులు సుప్రసిద్ధు లయినారు, వివాహములలో తోరణములు త్రెంచి పెనఁగులాడి చేతులువిడిచి సంభావనలు గొను మహాపురుషులు పెద్దసభాపతులయినారు, ఇచ్చ కములాడి యింటింటఁదిరిగి చిచ్చుమెత్తుకొను తుమ్ములు నందడిగా తిరిగి సమాచారములు తెచ్చుట కెంతో పెద్దలయినారు. వీరి యాటోప

మునుజూచి నామిత్రులు సహితము కొండలు నాతో మాటాడుటకే
 భయపడిరి, స్త్రీపునర్వివాహ విషయమయి తమ ప్రాణములనయిన
 నిచ్చెదమని దంభములు పలికి యితరులకు లేఖలు వ్రాసినవారును,
 ఆంతరంగిక సమాజములో చేరియున్నవారును సహితము పెండ్లికి
 వచ్చుటమాట యిందఁగా మావీధిని వడుచుటకే జంతుపడి కార్య
 స్థానాదలకుఁ బోవునప్పుడు చుట్టుదిరిగి వేటువారుల బోవువారైరి
 పాముజలవలని భయముచేతి మాయింట వంటచేయు శాపనపనికి నై
 మమ్మావరకే విడిచిపెట్టెను, పురోహితఁడు మాయింట శుభకర్మలు
 చేయించుటకయి రాక మానుకొనెను, బంధువు లండఱును నన్ను
 బహువిధముల విందించుచు జాతిభ్రష్టునివలె చూడసాగిరి, వివాహ
 దినమున మాయింటమాత్రమే కాక మాయింటిపట్టును మావీధిపాడు
 గునను రక్షకభటుల కావలి కావలసివచ్చినది ఇటువంటి మహా
 సంక్షోభములో 1881 వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల 11 వ తేదీని
 రాత్రి రాజమహేంద్రవరములో మొదటి స్త్రీ పునర్వివాహము
 జరిగినది.

ఆవివాహమునకు మొదటినుండియు నాతోనుండిపనిచేసి ప్రప్ర
 థమమున నన్నీ కార్యమునకుఁ బుకొల్పిన మిత్రుఁడు చల్లపల్లి బాప
 య్యగారు రానేలేదు. ఆయన పామరజన దూషణమునకు భయపడి
 గాని యీ కార్యమునం దాదరము తగ్గిగాని వివాహసమయమునవచ్చు
 టకు మానుకోలేదు. ఆయన యన్నలిద్దఱును నాటిరాత్రి యాయ
 నను బలవంతముగా నొక గదిలోపెట్టి తాళమువేసి నిర్బంధించి యీ
 వలకు రానీయకపోయిరి పెద్దన్నగా రయిన రామబ్రహ్మముగారు
 పూర్వాచారపరాయణుఁడను వితంతువివాహవిషయము నయినను,
 రెండవ యన్నగారైన రంగయ్యపంతులుగారు నాకు చిరకాలమిత్రుఁ
 డును సంస్కారపక్షానుకూలుఁడును నయినవాడే. ఆయనను బహు

జనసంతోషమునందు బంధుజనబహిష్కారమునకు భయపడకుండుట సామాన్యులకు సాధ్యముకాదుగదా! బాపయ్యగారివలెనే నాకు పరమమిత్రుఁడును మా యాంతరంగిక సామాజికులలో నొక్కఁడును వితంతువివాహమునందు దసమానాదరముగలవాడును నయిన న్యాయపరి నుబ్బారావు పంతులుగా రారాత్రి వివాహమునకు రావలెనని యెంతో ప్రయత్నము చేసిరికాని వాడు కాపురముండిన యింటి వారా రాత్రి పెండ్లికిఁ బోయిన యెడల మరల నింట నడుగిడనియ్యమని స్పష్టముగాఁ జెప్పినందున రాలేకపోయిరి. ఆయన కప్పుడు స్వగృహముండినయెడలను, ఉండిన యింటివారైన బంధువు లంత నిర్బంధపఱుపకపోయినను, అప్పుడుండిన యుత్సాహమునుబట్టి వాడు తప్పక వివాహమునకు వచ్చియుండుడు. కొందఱ తీవ్రకారముగా ననివార్యప్రతిబంధములచేతను, కొందఱు స్వాభావిక భీతులముచేతను, రాలేకపోయినను, ధైర్యశాలులును దేశభిమానులు నయిన నామిత్రు లనే కలు వివాహాదినములలో తాంబూలములకు మాలిమేళాక భోజనములకు సహితము వచ్చిరి అట్టి యమూల్యసాహాయ్యముచేసి నాకు తోడుపడి పెక్కుకష్టములకు లోనైనవారియెడల నేనత్యంతకృతజ్ఞుఁడగువాడనయి యున్నాను. ఇట్టివారిలో నగ్రగణ్యులయిన యొక్కరిని గూర్చి నేను చెప్పపురిలో 1885 వ సంవత్సరమధ్యమున నేనిచ్చిన రాజమహేంద్రవర స్త్రీపునర్వివాహదరితమునుగూర్చి యపన్యాసములో నిట్లుచెప్పితిని—

“వారిలో నాకు మొదటినుండియు పరమాప్తుఁడయి, ఒక్కయొక్కార్యమునందు మాలిమేళాక దేశక్షేమము నిమిత్తమయిన నేను చేయలెదపెట్టిన మంచికార్యములలో నెల్లను నాకు కుడిభుజమయియుండి, పయికి పేరు నాదియైనను చాటున నాకంటెను బహుగుణము లధికముగా పనిచేయుచు వచ్చుచున్న బసవరాజు

గవరాజుగారి సాహసచరిత్రము నిచ్చట ముఖ్యముగా జ్ఞాపింప వలసియున్నది, పదిమంది యొక్కసారిగా లోకాంతరగతులయినప్పుడు పుట్టునంత సంక్షోభము ఈ వివాహాదినమున వారియింట పుట్టినది భార్యవగవారును తనవంకవారు నయిన బంధువు లొక్కసారిగా గొల్లన గోలపెట్టి మధ్యాహ్న సమయమున మృత్యుని నిమిత్తమయి యేడ్చునట్లు పుచ్చుక పించుచు లేచిపోయిరి. తల్లిదండ్రులు చిన్నతనములో పోయినప్పటినుండియు పెంచి పెద్దవానిని జేసిన పెద్ద తల్లి తన్ను విడిచిపోయినను వెనుకతీయక, లోకోపకారమునిమిత్తమయి యెన్నికష్టములు వచ్చినను సహించుకొనియుండి, భార్య దీర్ఘ వ్యాధిచేత బహుమూలములు మంచమెక్కియుండి బంధువులురాక బహు బాధలు తలఁపించినను ప్రాచుశ్చితిమన్న పేరైనను తలపెట్టక ఈ దినమువఱకును లోకోపకారకమయిన యాకార్యము నిమిత్తము వ్యయప్రయాసములను సంతోష పూర్వకముగా వహించుచున్న యానామిత్రుని నెల్ల జ్ఞాపింపవలయునో నేనెఱుంగకున్నాను.”

1838-వ సంవత్సరము మొలయు నెలలో నిట్టి మిత్రత్వమును గోలపోయిన యభాగ్యము నాకు సంప్రాప్తమయినది. మరణపర్యంతమును వచ్చును నేను పూనిన విత్తునివాహపక్షమును విశువక ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోబడకయుండిన మహాపురుషుఁ డీయనయొక్కఁడే. నాకేతటి సహాయుఁడియి యుండియు మాయదువురి విషయమునను కాట్టకు సత్యరాధముగాదు 1835-వ సంవత్సరాంతమున మొలులు పత్రికకు వ్రాసినప్పుడు తనదినచర్యయందు విధేయత తేటపడునట్లుగా నిట్లు వ్రాసికొనిరి -

“విత్తునివాహసంబంధమున నాపేరును వీరేశలింగముగారి పేరును ఉదాహరించుటచే మాయందాయనకెంతో దయకలదని భావించెదను. కాని యాగొప్పకులాచార సంస్కారకార్యమునందు

నేను చేసినపని యత్యల్పమయినదని సిగ్గుపడుచున్నాను. నాసరియైనస్థితి సత్యనాథముగారి కొక చేత తెలియకుండవచ్చును. నేను చేసినదంతయు ఈపక్షము వారితో భోజనముచేయుటయు వీరేశలింగముగారిని ఇతర విధముగా ప్రోత్సహింపజేయుటయును. నేను లేకుండ వీరేశలింగముగారింతపనియు తాము చేసియుండుననియు, ఆయన లేకుండ నాయంతట నేనేమియు చేయలేకుండుననియు, ఆయనతోఁ గలిసికూడ పయని చెప్పినదానికంటె నధికముగా శ్రమయుముగా నేనేమియు చేసియుండ లేదనియు, నామనోనిశ్చయము '

గవరాజుగారివలెనే యీపక్షమునఁ జేరి వివాహసమయమున భోజనములు చేసినవారందఱును కొంచెముగానో గొప్పగానో యీ విధమైన శ్రమల కోర్చినవారే. పలువురు మార్గాంతములేక ప్రాయశ్చిత్తములు చేయించుకొని మమ్ము విడువవలసినవారైనను వారి మనస్సులు మాత్రము మోక్షమునే యుండెను. ఒకరు రాజకార్యముమీఁద గుంటూరు వెళ్ళవలసినవారయి యక్కడ నీళ్ళబ్రాహ్మణులు దొరకకయు కాపురముండుట కిండ్లుదొరకకయు బహుబాధలు పొంది యిష్టములేకయే ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోనుగావలసినవారైరి, ఆయన బావమఱుది మఱియొక వారంభదశయందలి కష్టములకన్నిటికి తాళి కొంతకాలము మాలోనేయుండి యెదిగి యీజేటికాపురమునకు సిద్ధముగానుండిన తనతోడఁబుట్టినపడుచును అత్తవారు తీసికొని పోనొల్లకుండినందున ప్రాయశ్చిత్త మంగీకరింపవలసిన వారయిరి, ఇంకొకరు పెద్దకోటుంబముగలవా రగుటచేత తనకొడుకులకును కొమారితలకును సంబంధములు దొరకవచ్చు భీతిచేత ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనిరి, దూర దేశముపోయి కన్యను తీసికొనివచ్చిన నామిత్రుఁడు సహితము తనమేసమాను కాలముచేసినప్పుడు గత్యంతరములేక ప్రాయశ్చిత్తమున కొప్పుకొనవలసినవాఁ డయ్యెను. కొందఱు తొందర

పడి భయభ్రాంతులై యారంభదశలోనే ప్రాయశ్చిత్తములు చేసి కొన్నను, ఇంకావంటి భయంకరసమయములో ధైర్యము నిలుపలేక పోయినందుకు నేను వారిని నిందింపను, వివాహములకు బహుసహస్ర రూప్యములు గవ్వలవలె వ్యయముచేసి, వివాహములాడిన దంపతుల కాపురముల కిండ్లిచ్చి మరణసమయమునందు పదివేల రూపాయ లిచ్చిన శ్రీ వైడ్య రామకృష్ణయ్యగారి యంతరి ధైర్యదార్యకాలి సహిత మీ సంతోభములో మనస్థైర్యము నిలుపలేక ప్రాయశ్చిత్తము చేసికోవలసి వచ్చినప్పుడు, అబలమిత్రులును బంధుజనులును కులము వాడును బహువిధముల దూషించి వెఱపించుచుండగా, ఇంటభార్య లును తల్లులును బహువిధముల విఘ్నించుచు మనస్సు కలంచుచుండగా, మతగురువులు బహిష్కారపత్రికలు పంపి భీతికలుపుచుండగా, సామాన్యజనులు ధైర్యము నిలుపగలుగుదురా? ఇంక మరల మన వివాహకథకు వత్తము.

ఈ యనర్థమునకంతకు మూలమయిన నా ప్రాణములకు సహితము కొండలు దువ్వులైస్థలంబిరికాని విద్యాధులును రక్షకభటులును నా కంగరక్షకులుగా నుండుటచేతను, ప్రభువులకెల్లను ప్రభువయిన యీశ్వరుడే నన్ను కాపాడువాడయి యుండుటచేతను, దుష్టులవలన నాకేవిధమైన యపాయమును గలుగలేదు. ఈకార్యముల యందు మాకారక్షకశాఖవారివలన గలిగిన సాయమింతయంత యని చెప్పతరముకాదు. హిందువులయిన రక్షకభటులు సహితము మాకు ప్రతిపక్షులుగా నుండురని విన్నవింపగా, మా మండలారక్షక భటాధికారి కరుణించి మాకు తోడుచూపుటకై పయిస్థలములనుండి మహమ్మదీయులను క్రైస్తవులను తగినంతమందిని తాత్కాలికముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బిలిపించెను, ఏదై నఅల్లరి జరిగినపక్షమున

నాయకులను పట్టుకొనెదమని ప్రతిపక్షుల నాయకులకు ప్రకటనపత్రిక
లను బంపెను అందుచేత మా ప్రతిపక్షులు భయపడి శిక్షాస్పృతిని
బట్టి నేరములగు దౌర్జన్యములు చేయుటకు సాహసింపలేక యితరవిధ
ములచేత మా కార్యభంగముచేయ పాటుపడిరి. ఆవఱకు పనిలేక
సోమరులుగా తిరుగు బ్రాహ్మణవేషధారుల కందఱకును మా మూల
మున పుష్కలముగా చేతులనిండ కావలసివలెనని పనిదొరికినది.
కొందఱు మేము కుదుర్చుకొన్న వాటబ్రాహ్మణుల యిండ్లకుఁబోయి
వాండ్రను బెడరించియు లంచములిచ్చియు రాకుండఁజేయుచు వచ్చిరి,
కొందఱు వివాహతంత్రము నడుప నిర్ణయించుకొన్న పురోహితులను
పట్టుకొని తిట్టియు భయపెట్టియు మొగము చాటువేయించుచువచ్చిరి,
కొందఱు వీధులమూలలను మా యింటియెదుటను గూరుచుండి మా
యింటికి వచ్చువారిని మాత్రమేకాక మావీధిని నడచువారిని నహి
తము పేరులు వ్రాసికొని బహిష్కారపత్రికలు తెప్పించి వెలివేసెద
మని బెడరించుచు వచ్చిరి. ఇటువంటి దుష్ప్రయత్నములలో విద్యా
విహీనులయి వైదికవృత్తియందున్న పూర్వాచారావలంబకులు మా
త్రమేకాక యింగ్లీషునందు పాండిత్యముకలిగి పట్టపరీక్షయందును ప్రథ
మశాస్త్రపరీక్షయందును కృతార్థులయి మావద్ద విధవావివాహముల
కనుకూలముగా మాటాడుచు స్త్రీపునర్వివాహములను తామామో
దించినట్లు చేవ్రాళ్ళుచేసిన మహానుభావులుకూడ కొందఱుకూడ తామే
ప్రధాననాయకులయి తాము చదువుకొన్న విద్యను పొందిన యున్నత
స్థితికినిగూడ నగౌరవము తెచ్చినందున కెంతయు చింతిల్లవలసియు
న్నది. ఇట్టి మహానుభావులయిన మా పురములోని బ్రాహ్మణ ప్రభు
వుల యాలోచనచేత కొందఱు వివాహసమయమున కాగడాలువేయ
చాకలివాండ్రను వాద్యములు వాయింపు మంగలివాండ్రను కూడ
రాకుండఁజేయుటకయి బహువిధముల ప్రయత్నపడిరి. వీరివారి వన

నేల! తుదకు పెండ్లిలో మేళమునకు వచ్చిన వేళ్ళలనుగూడ వెలిపించి వారియొద్ద నుండి ధనము తీసికొనిరి

వేళ్ళలనఁగానే సంస్కారపరాయణులు చేసెను వితంతు వివాహములకుఁగూడ బోగముమేళముల నుంచిరాయని సంస్కారప్రియులకు సుదేహము గలుగవచ్చును. వితంతువివాహపక్షమువారికి కార్యదర్శినియి వేళ్ళలమేళములకు వెళ్ళవని ప్రతిజ్ఞను గైకొన్న నే నీవిషయమునఁ గొంచెము సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. వివాహవ్యయముల నిమిత్తముయి రామకృష్ణయ్యగారు పంపిన వేయిరూపాయలు మాచేతిలో నున్నవి తెలుఁగుదేశములో మొదటిదైన యీ వితంతు వివాహమునునుహించె భవమునో జరుపవలెనని యీపక్షమువారియభిప్రాయము బోగముమేళములేక వివాహమునకు శోభరాదని రామకృష్ణయ్యగారు మొదలయినవారందఱును తలచియుండిరి. నేనును గవత్రాజుగారు మాత్రము భిన్నాభిప్రాయులమై యుంటిమి. అయినను మాపక్షమువారిలోని యెక్కువ సంఖ్యగలవారి యభిప్రాయమును బట్టి బోగముమేళము పెట్టుటకు నిశ్చయింపఁబడి ముందుగా కొంత సామీప్రాయఁబడినది. వివాహము డరుగవలసిన స్థలము మాయిల్లు, పృథ్వీగామలు సులుపుటకయి వేశ్యాంగవలను మాయింటిలోపలి కడగడినియ్యవని నేను ఁట్లుపట్టితిని. మాయింటిలోపల నాది సర్వాధికారము. అందుచేత మావారూరేగింపు సమయమున బోగముమేళమును పెండ్లిపల్లకి ముందు పెట్టుటకు నిశ్చయించి యట్లు గావించిరి. అప్పుడు సహితము నేను పెద్దమనుష్యులకు ముందు 'వేశ్యలాడుచోటికిఁబాక' చూడవచ్చిన గుఱునో గలిసిఁ జనులాడుకొను మాటలు వినుచు వేడుక ననుభవించుచుంటిని.

ప్రతిపక్షుల ప్రయత్నములను సరకుగొనక మేమును విచ్చల విడిగా ధనవ్యయముచేసి వారిక్రియలకు ప్రతిక్రియలు చేయుచుంటిమి.

వాద్యములు వాయింతుటకై వచ్చుటకు కొండలు మంగలివాండ్రు తమ కులమువారికి భయపడుచుండినట్లు కనబడఁగా ధనవ్యయమునకు వెనుకఁబడక మా పట్టణములోని వాద్యములు వాయింతు మంగలి వాండ్రనెల్ల మేము పెండ్లిలో మేళమునకు కుదిర్చితిమి. వీరినందఱిని వెలివేసి తమయిండ్లకు రాకుండఁజేసిన పక్షమున యురకర్మచేయువాడు లేకయు శుభ కార్యములయందు వాద్యములు వాయింతువాడు లేకయు మాకంటె తామే యెక్కువ కష్టము పొందవలసివచ్చును గనుక మా ప్రతిపక్షులు బుద్ధిచుంతులయి యట్టిప్రయత్నమును మానుకొనిరి. పిచ్చుకపయి బ్రహ్మాస్త్రము తొడిగినట్లు మా మూరి ప్రముఖు లింతమంది యబలలయిన యశాభబాలలమీఁద భవజమైతి నను, ఈశ్వరుడు వారిపట్ల నుండుటచేత ప్రబలులయిన మాయూరి శూరులయభిరుత మీఁడేరినదికాదు. నూతన రూపము లిప్పించియు, భోజనములుగాక నెలకేడేసిరూపాయల వొప్పన జీతమిచ్చి సంవత్సరమువరకు పనిచేయించుకొనుట కొడంబడికలు వ్రాసియిచ్చియు, వివాహదినములలో దినమునకు నాలుగేసిరూపాయలవొప్పన నియ్య నొప్పకొనియు, మేము నలుగురు వంటబ్రాహ్మణులను నీళ్ళ బ్రాహ్మణులను సంపాదించుకొని గలిగినారము. ఎంతమంది యాజకులను బెదరు పెట్టి సాగనంపినను, కట్టకడపట ధైర్యముచేసి వారిమాటవినక వచ్చిన పురోహితునిభార్యను గోదావరిలో పడట కయి పడుకొట్టింది, మరలించినను, మాఱురూపాయలిచ్చి యావివాహములో మంత్రములుచెప్పట కొకయాజకుని సంపాదించు గలిగినారము. ఈవివాహ మహోత్సవమును జూచుటకయి యారాత్రి మాపట్టణములోని యూరపియనులు సహిత మండలును దయచేసిరి అల్లరి జరుగకుండ బొంతుటకయి మాయింటిచుట్టును రక్షకభటు లుండుమంది నిలిచి జాగరూకులయి కావలి గాచుచుండిరి, మండలరక్షకభటుకొఱు

ధ్యక్షుడే (District Police Superintendent) స్వయముగా నుండి తగిన యేర్పాటులు చేయుచుండెను, సంయుక్త దండవిధాయకుడే (Joint magistrate) స్వయముగా రక్షణక్రమమును విచారించుచుండెను. అందుచేత నాటివివాహము జరుపదముగా జరిగెను. మా వంటబ్రాహ్మణులలోనొకఁడు మఱువాఁడు పాటిపోఁగాపోలీసువారతనిని పట్టి తెచ్చి పెండ్లి నాలుగుదినములును వంటయు భోజనములును కాఁగానే వారిని తమయధీనములో నుంచుకొని మరల సాయంకాలము వంటవేళకు తీసికొని వచ్చుచు మాకెంతో తోడుపడిరి.

ఇట్లు ప్రభమ వివాహము నిర్విఘ్నముగా నడచుటయు, అనేకులు తాంబూలములకును భోజనములకును దక్షిణాలకును వచ్చుటయు, వాయువేగ మనోవేగములతో మామండలమంతయు వ్యాపింపఁగా తమ వితంతుబాలికలకు వివాహము చేయఁదలఁచుకొన్న వారనేకులు మాపట్టణమునకు రాసాగిరి. అందుచేత మొదటివివాహమయిన నాలవదినముననే రెండవవివాహముకూడ జరిగినది ఇంకను ననేక వివాహములు జరుగునని యనేకులెనుడుచూచుచుండిరి. వివాహమయిన మఱునాటి యుదయమున వార్తాపత్రికలకును మిత్రులకును మేమీ శుభవార్తనుదెలుపుచు బహుళములకు తంత్రీవార్తలను బాపితిమి. దంపతుల నాశీర్వాదించుచు మమృభినందించుచు మఱునాటినుండియు నానాముఖముల తంత్రీవార్తలును లేఖలును రాఁదొడఁగినవి. చెన్నపురి నుండివచ్చిన రెండు లేఖలలోని భాగములను మాత్రమీ సందర్భమున నిందుఁ బొందుపఱుచుచున్నాను —

“తిరువల్లిక్కేణి—18 వ డిసెంబరు 1881.

*మీరంతిసమాచారము మమృందటిని అత్యంత సంతోషవం

* "Your telegram has made us all exceedingly happy May God bless you and the couple ! It has at last pleased Him to crown your earnest and ardent exertions with success,

తులచుగాఁ జేరినది మిమ్మును దంపతులను ఈశ్వరుఁ జాశీర్వదించును గాక! మీయొక్క యవ్యాజమైనట్టియు నుత్సాహవంతమయినట్టియు ప్రయత్నములను సఫలముచేయుట కిప్పటికాయనకు దయవచ్చినది. రాజమహేంద్రవర మిప్పటినుండి జీవవంతమయిన దయినట్లు చెప్పఁ బడవచ్చును. మనరాజధానియొక్క చరిత్రములో డిసెంబరు 11-వ తేదిన మిక్కిలి ప్రసిద్ధిదినమునుగా మీరు చేసియున్నారు మీ రని వార్యముగా పొందిన వారయి యుండవలసిన సంతోషమును శ్రమను మీతోడఁగూడ పంచుకొనుట కక్కడనుండనందుకు నేను మిక్కిలి చింతనొందుచున్నాను . . .

శీఘ్రముగా మనము మఱి కొన్ని వివాహములను జరుపుదుమా? ఈవేడిలో మఱి కొన్ని వివాహములు చేయఁబడిన నేతప్ప, ఒకవివాహమువలన నెక్కువ మేలుకలుగఁజోదు, మీరీవిజయము ననుసరించి నాలుగైదు వివాహములను శీఘ్రముగాచేసినయెడలఁ గొందఱు నన్ను సమ్మింపఁజూచునట్లు చెన్నపురి రాజమహేంద్రవరముయొక్క మెలఁకువ ననుసరించును. ఈవారములో మఱి నాలుగు వివాహములు జరగ నున్నట్లు అవధాని వావిలాల వేంకట శివావధానిగాయ) తన సోద

Rajahmundry may henceforth be said to *live* You have made the 11th of December a very remarkable day in the history of our Presidency I feel very sorry for not being on the spot to share with you the joy as well as the trouble you must necessarily have undergone

*

*

*

Are we to have any more marriages soon? Unless some more are done in the heat there will not be much good forthcoming from one marriage If you follow up this success and perform four of five more soon Madras, as some wish me to believe, will follow in the wake of Rajahmundry I have heard that Avadhani has heard from his brother to say that there are to come off four more marriages this week I offer my heartfelt prayers to God to make you to telegraph to me this news soon"

రుచివలన విన్నట్లు నేను వినియున్నాను. ఈవర్తమానమును నాకు శీఘ్రముగా మీరు తంత్రముఖమున తెలుపునట్లు చేయుటకయి దేవునకు నేను హృదయపూర్వకములైన ప్రార్థనలనుసమర్పించుచున్నాను—
‘వెద్దిభట్ల వెంకటప్పయ్య’

‘చెన్నపట్టణము—12-వ డిసెంబరు 1881.

కొన్ని నిమిషములక్రిందట నాకుఁ జేరిన మీతంత్రీవార్తను చదివి నేను మిక్కిలి సంతోషించితిని. త్రొత్తవివాహదంపతులకు నా మనఃపూర్వకములైన యాశీర్వాచనములను, మీవిరామములేని ప్రయత్నములవలనఁ గలిగిన జయమునకయి మీకు నాయభినందనములను బంపుచున్నాను. మీతండ్రిసమాచారమును డేవిడ్సన్ దొరగారికిని మేష్టరు దొరగారికిని చూపఁగా వారీ విశేషమును విని యెంతో సంతోషించిరి ఒకటితరువాత నొకటి వేవేగముగా అధమపక్షము నూలు వివాహములైనను జరగవలెనని నేను కోరుచున్నాను. ఈ యుద్రేకము చల్లాఁబనియ్యకూడదు. ఇనుము వేడిగా నుండఁగానే సాగకొట్టి వేగముగా ననేకవివాహములను చేయింపుడు. మీతంత్రీవార్త నిచ్చటి స్వదేశపు పెద్దమనుష్యులలో త్రిప్పుచున్నాను. వివాహములకు విరోధమైన సమాజముకటి యిచ్చట నిప్పుడే కాలూనుచున్నది. అది మీకేమియు హానిచేయఁజాలదు—*వల్లూరి జగన్నాథరావు.

---

* "I was quite rejoiced to read your telegram which reached me a few minutes ago. I send my sincere blessings to the newly married couple and congratulations to you for the success your indefatigable exertions have brought about. I have shown the telegram to Messrs Davidson and Master who are much pleased to hear the news. I only hope that at least half a dozen more marriages will take place in rapid succession. The excitement must not be allowed to cool down. Strike while the iron is hot and have a lot of marriages performed soon. I am circulating your telegram among the Native gentry here. An Anti-marriage association is just now on foot here. It can do you no harm."

వీనిలో మొదటియైతరము వ్రాసిన వేంకటప్పయ్యగారు విరంతు వివాహప్రయత్నములో మా కత్యంతసహాయుడయి, బవేక వర్ధనిలోని యింగ్లీషుభాగమును వ్రాయుటలో గవరాజుగారివలెనే నాకుఁ దోడుపడుచు, ప్రస్తుతము పట్టపరీక్షార్థము చెన్నపురికిఁ జోయి యుండి, యెప్పుడువచ్చి మాతో చేరుదునాయని తహతహ పడుచుఁ దినవాఁడు ఆయన యనుకోన్నట్లు బహువివాహము లొకటి తరువాత నొకటిగా నగునని ప్రతీక్షించితిమిగాని మాప్రతిపక్షుల యుపద్రవమున కంతిరంగములు గఁచలింప ననేకలు ముందుకురాలేక వెనుకంజె చేయఁజూచుచుండిరి. రెండవవారయిన బ్రహ్మశ్రీ దివాన్ బహద్దూర్ వల్లూరి జగన్నాథరావు పంతులుగారు వ్రాసినట్లు చెన్నపురిలోవలె మాపట్టణములో విరంతువివాహ నిషేధక సమాజము శ్రోతగా నేర్పడక పోయినను మనపుష్ప సమాజమే ప్రతిపక్షులమయిన మా విజయమువలన కోపఘూర్ణితమయి యపజయావచానలజ్జప్రేరిత మయి యుద్రేకించి ద్విగుణోత్సాహముతో సంస్కారపక్ష నిర్యూలన దీక్ష వహించి పాటుపడఁ జొచ్చెను.

మొదటి వివాహమయిన నాలవదినమున పండ్లెండెండ్లప్రాయముగల యొక కాలవిరంతువును వెంటఁబెట్టుకొనివచ్చి యాసుతిల్లి తనభర్త యాచిన్నదానిని వివాహము నిమిత్తమము మాయొద్దకుఁ బంపెనని చెప్పెను. మేమామెచూటలు నమ్మి భోజనముచేసి సకల కలాశాలా ప్రవేశపరీక్షనిమిత్తమయి పరీక్షాస్థలమునకు పోఁజొవుచున్న యొకవిద్యార్థిని తత్క్షణమే రప్పించి వధువును జూపి యారఁ దొప్పకొన్నమీఁదట వివాహము సిద్ధముచేసితిమి. పెండ్లికొమారుఁడు మంగళస్నానమునకుఁ గూరుచుండు వజ్రకును మాపురజను లీ వివాహము జరుగునన్న సంగతియే యెవ్వరు నెఱుంగరు. ప్రతిపక్షులవారు ఆతఁడు మంగళస్నానమునకుఁ గూరుచుండఁగా చూచి పరుకెత్తుకొనిపోయి

విడుగువంటి యీవార్త నతనితండ్రితో జెప్పిరి. అతడును రోదనము చేయుచు బెద్దపెట్టునఁ గేకలువేయుచు వివాహసమయమున వధూవరులు పెండ్లిపీట మీఁద కూచుండియున్నప్పుడు పరుగెత్తుకొనివచ్చి పెండ్లికుమారుని లేవదీసి లాగకొనిపోవుటకయి ప్రయత్నించెను. కాని, మూలోసివాడు కొడకాయనను కౌగిటఁ బట్టుకొని యొకగది లోనికి తీసికొనిపోయి కూరుచుండఁబెట్టి శతమానము ముడిపడువలె నను ముచిమూటలుకెప్పి యోదాద్యులు సమాధానపడిచి తరువాత మెల్లఁగా నావఁకుఁ బంపివేసిరి. ఆమటువాటిరాత్రి యాయుద్ధలు పెండ్లిదంపతులను మహానైభవముతో పెండ్లిపల్లకులతో నూరేగించితిమి. ఆరాత్రి జరిగిన యీరేగింపు మహోత్సవనైభవము సాధానాసపతుల వివాహములయందుకూడ జరియుచున్నది. ఆటువదినుండి పోలీసుభటులతో పోలీసు న్యాయపరిషత్తు పల్లకులను జనుఁజొచ్చుడనుండి సంరక్షించుచు పురవీధులలో వెంటబడిచెను హిందువులలోని తగుమను వ్యయము మాత్రమేకాక మంతలవ్యాయాధిపతి (District Judge) సంయుక్తరక్షంబు విధాయకఁడు (Joint magistrate) శాస్త్రపాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయుడు (College principal) మొదలయిన యూరపియనులు సహితము మహోత్సవముతో పల్లకులవెంట నడిచిరి. వేలకొలదిజను లావేశులను చూడవచ్చుటచేత వీధు లొకకొననుండి రెడవ కొనవఱకును మన్యులతో నిండిపోయి యొకవీధివారింకొక వీధికి నడుచుట దుర్లభమాయెను. నేను పల్లకివెంట నడవక వచ్చిన మూకలోఁజేరి వారేమి చెప్పకొందురో వినుచుంటిని. చిరకాల మరాచారవాసనచేతను ద్వేషైకప్రధానులైన ఛాండస శిరోమణులవలన ఫీతిచేతను పల్లకులు వీధులవెంటఁ బోవునప్పుడు కొండలు తలుపులు మూసికొన్నను, ఆ వధూవరులను జూచిన సామాన్యజనులందఱును గంతోషించి యెక్కడఁజూచినను ఆకార్యములను జ్ఞాపించుచునే వచ్చిరి.

రెండవ పెద్దకొమ్మలైన తండ్రి యనుమతిలేకయే తల్లి కీసి
కొని వచ్చినది మా ప్రతిభయు లేలాగునో తెలిసికొని, ఆరణ్యచేర
మామిడి దండవిధాయకుడైన ద్ద నేరము మోపించి నమ్ము తీసి
పక్షేయవలెనని ప్రయత్నముచేసిరి. కాని వారి దుష్ప్రయత్నములను
మేము యుక్తసమయములోనే తెలిసికొని కష్టమమిడి తల్లివలన
సత్యమునుగ్రహించి మెలకువపడి ముందుగా మేమే పెద్దకొమ్మారిత
ల్లని పినల్లని పిల్లల యామెధర్మము మా యెద్దకు రప్పించుకొని సభల
కెక్కడఁడె తప్పించుకొనియు ఈవివాహమున మటునానినండియు
మూరిజనులవలన బాధ లంతకంతకఁ బ్రబంధింపబడి. ఈవివాహము
లను చేయించినవారిని చేసికొన్నవారిని వారితోఁగలిసి భోజనములు
చేసినవారినీమాత్రమే కాక వేడుక చూడఁబోయినవారిని సహితము
పలువిధముల బాధపెట్టి నారంభించి, ఈ శుభకార్యములయందు
కొంచెము సంబంధమున్న వారినందఱిని వారు కాపురమున్న యెద్ద
యెద్దలోనుండి లేవఁగొట్టి, కాపురముండట కవ్వకు నిండ్లనియ్యకుం
డిరి, నూతులలో నీళ్ళు తోడుకొనియ్యకపోయిరి, నీళ్ళు తెచ్చు బ్రాహ్మ
ణులను తేకుండఁజేసిరి, శుభాశుభ కార్యములకు ప్రరోహితులను బ్రాహ్మ
ణులను రాకుండఁజేసిరి, దేవాలయములకు పోనియ్యకపోయిరి, బంధు
వులు మొదలైనవారిని వారియెద్దకు పోకుండఁజేసిరి, కనఁబడినచోట్ల
మొగముముండఱనే కట్టసాగిరి, మఱియు నింక నెన్నివిధముల దుండ
గములు చేయఁగలుగుదురో యెన్నివిధముల నాయాన పెట్టఁగలుగు
దురో యెన్నివిధములను వారు శ్రమకలుగఁ జేయసాగిరి అంతేకాక
తాముబాధించి యెదురు తిమ్మ బాధించుచున్నారని యల్లరిచేసి దొం
గయభియోగములు చేయసాగిరి. అల్లరిమూకమాట యటుండగా మం
డలన్యాయసభలో న్యాయవాదిగానున్న యొక బ్రాహ్మణోత్తముఁడే
యొకదినమున బొట్టుగోకివేసికొని భోజనముచేయుటకు నటించుచు

తనపంట కొంత బ్రాహ్మణుల మూకను తేచ్చుకొనియొక విజ్ఞాపనపత్రికతో దండవిధాయకునియొద్దకుపోయి విత్తుతువివాహ విధాయక పక్షమువారి నాయకులు దేవాలయములు దూరి తమ కనేకవిధముల తొందరలు కలుగజేయుచున్నారని యేడ్చుచు మొఱపెట్టుకొను సంఘటింపవలయునకు లోబడెను. ఈపక్షములో చేరినవాడు రాజకీయోద్యోగములలో నిున్నయెడల వారిమీఁద లేనిపోని దోషముల నారోపించి వారిని పనినుండి తొలగింపవలయుననియు మఱియొకచోటికి మార్పవలయుననియు పయియధికారుల కాకాశ రామన్న విన్నపములను పంప మొదలుపెట్టిరి. పాఠశాలలో నుపాధ్యాయులుగా నున్నయెడల వారినాకొలుపునుండి తొలగింపవలయునని విశ్వప్రయత్నములు చేసిరి.

ఈ ప్రకారముగా పూర్వచార పరాయణులలోని ధూర్తులు చేయు దండగములకును పెప్పు బాధలకును తాళజాలక పిటికిగొండ కలవారి నేకులు ప్రాయశ్చిత్తములు చేసికొని ప్రతిపక్షులలోఁ జేరిరి. కొంతదైర్యముకలిగి నిలచినవారిలో న్యగృహమాలు గలవారికినిపరగృహములనుండి వెడలఁగొట్టఁబడని బలవంతులకునుగాక మిగిలినవారికి నేను మా గృహమునిచ్చితిని. కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారికి గవర్నమెంటుగాదు తమ గృహమునిచ్చిరి. వివాహములయిన పెండ్లికొమారితలును పెండ్లికొమారులును రెండవ పెండ్లికొమారితయొక్క తల్లిదండ్రులును తమ్ములిద్దఱును పినతల్లియు మాతామహుఁడును వంట బ్రాహ్మణులు నలుగురును వివాహములలో భోజనములకు వచ్చి మాలోఁ జేరి ప్రాయశ్చిత్తములు చేసికోక నిలచిన ముంజలూరి వెంకట్రామయ్యగారు భార్యయు కుమారుఁడును తమ్ముఁడయిన గోపాలముగాడును నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారును మాయింటనే యుండవలసినవారయిరి. ఈవివాహములలో నితరుల మాట యటండఁగా నాపితామహితము నన్నువిడిచి మా

యింటినుండి లేచి పొరుగింటికిఁగాపురమునకు వెళ్ళెను. నేనామెకుఁగావలసిన సమస్తమును సమకూర్చుచుంటిని ఆరంభదశలో విధవావివాహములకు బద్ధకత్తువుగానుండిన వృద్ధురాలయిన యామె కొన్నిదినములలో కొంతమాటి నామిఁది స్వాభావికప్రేమచేత నేనుజేసినపని మంచిదేయని నన్ను దూషించెడివారితో వాదంపమొదలుపెట్టెను, తరువాత నొకగది ప్రత్యేకముగా నిచ్చినపక్షమున వేఱుగ వంట చేసికొని భుజించెదనని వచ్చి మాయింటనే ప్రవేశించెను, కడపట నాతోఁ గలిసి మాతోనే భోజనముచేయుచు 1884 వ సంవత్సరమున మృతినొందువరకును వివాహము చేసికొన్నదంపతుల నత్యంతప్రేమతో నాదరించుచు వచ్చెను వివాహములయిన కొన్నిదినములలోనే ముప్పదిమందికి శ్రీశంకరాచార్యస్వాములవారియొద్దనుండి బహిష్కార పత్రములుకూడ వచ్చినవి. మాయూనిగభాపతులు మొత్తమైనవారాకలిగలనుజూచి పరమానందభరితులయి వారిని ప్రకటించుటకు శ్రీవిజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాతశాలలో గుఱచేసిరి. ఆసభలో నావఱ కిచ్చకములాడుచు చిత్తముచిత్తిమని యనుగ్రహమును వేచి తిరుగుచుండిన యానామధేయులుకూడ పెద్దలయి తమకంటె నెక్కువవారి పేరులను గౌరవనూచకమైన “గౌర” నుమాటయైన చేర్చకుండ నుచ్చరించి వారిని వెలివేసితిమనియు శుభాశుభకార్యముల యందు వారియిండ్ల కెవ్వరును పోఁగూడదనియు వారి నెవ్వరియిండ్లకును బిలువఁగూడదనియు వారిని దేవాలయములకు పోనియఁగూడదనియు మహాజనమధ్యమున కేకలువేయుచు బల్లలమిఁద నెక్కి గంతులు వేసి యుడిచిరి. ఈ కోలాహలమునకు జడిసి యావరకు దృఢ చిత్తులుకాక యిటువంటి మూగులాడుచున్నవార నేకులు ప్రాయశ్చిత్తములు చేయించుకొనిరి.

ఈబాధ లిక్కడ నిట్లుండఁగా నాకు బహుస్థలములనుండి

ప్రోత్సాహకరిములైన యుత్తరమును, భిషదం పశ్చిమమును రాజదొడగినవి. చెన్నపట్టణమునుండి యనేకమిత్రులు వెంటనే చెన్నపట్టణము రావలసినదనియు వచ్చి యచ్చట నీవేడి చల్లారకమునుపే కొన్ని యపగ్రాహములు చేసినపక్షమున తప్పక కొన్నివివాహములగుననియు నన్నాహ్వానముచేసిరి. వారికోరిక చెల్లించుట కర్తవ్యమనియు తిన్నూలమున వితంతునివాహపక్షము బంపకుననియు నాకుఁ దోచినందున, ఇక్కడ నెవ్వరికి నేవిధమైన బుద్ధిమంతులు గలుగకుండ తగినయోచనలుచేసి, యొకవంటబ్రాహ్మణుని వెంటఁగొని చెన్నపట్టణమునకుఁ జొచ్చి యక్కడ కొంతపనిచేసి శీఘ్రకాలపుసెలపుల కడిపట జనవరు 16-వ తేదీని పాఠశాల తెరిచులోపల మరల రాజమహేంద్రవరమునకు రాశ్చర్యించుకొంటిని. అప్పుడు నల్లగొండ కోడండరామయ్యగారు తానావరకు చెన్నపట్టణము మాచియుండక పోవుటచేత చూడవలెనన్న యభిలాష తనకు విశేషముగాఁ గలదనియు, వంటబ్రాహ్మణునకు బదులుగా తన్ను తీసికొనిపోయెడు పక్షమున తానే నాకు వంటచేసిపెట్టెదననియు, నన్నుగుఁగా నేనది యనుగ్రహముగా నెంచుకొని యాయనకోరిక సంగీకరించితిని. అప్పుడు చెన్నపురికిఁబోవ నావిరిబిల్లును ఇరువదాడులునులేవు పడవమీఁద కాలువపయి కొక్కదినము ప్రయాణముచేసి కాకినాడచేరి, అక్కడ నుండి వారమున కొక్కసారిపోయెడు పొగయోడలమీఁద సముద్రముపైని రెండుదినములు ప్రయాణముచేసి చెన్నపురి చేరవలెను. కోడండ రామయ్యగారిని వెంటఁబెట్టుకొని బయలుదేలి డిసెంబరు నెల 29 వ తేదీని కాకినాడలోఁ బ్రవేశించిరి. పొగయోడ బయలుదేతెను 30 వ తేదీని గాలివాన యారంభమయ్యెను. అటువంటి సమయమున సముద్రముమీఁద పోవలదని పై నా రామకృష్ణయ్యగారు మొదలైన వారు నన్ను బహువిధముల ప్రార్థించిరి. ఒక్కసారి నిశ్చయముచేసి

కొన్నతరువాత పట్టినపట్టును విడిచెడుస్వభావము కలవాడను కాక పోవుటచేత నామిత్రుల హితవాక్యములు వినక మార్భ్యముతో నాటి మధ్యాహ్న మాగాలివాసలోనే పడవయెక్కి నానహచరునితోడఁ గూడ పొగయోడయొద్దకుఁ జోవ బయలుదేరితిని అప్పుడు జంఝూ మారుతము ప్రచండముగా వీచుచు సంతరధారగా వర్షము కురియుచు సముద్రతరంగములు పర్వతోఽనూసములుగా నుండెను. అట్టి భయంకరస్థితిలోనే సముద్రమునం దైదుమైళ్ళు ప్రయాణ ముచేసి యెంతో కష్టముమీద పొగయోడ సమీపమునకుఁ జోగలిగినను, పడవ యోడను తారించుట యపాయకరమని యెంచి ధూమనాకాధికారి మమ్మెక్కించుకోక నిరాకరించినందున మేముభయమును ఆశాభంగమునొందినవారమయితడిసిముద్దయి రాత్రి యెనిమిది తొమ్మిది గంటలకు తీరము చేరవలసిన వారమయి టిమి. ఈసమయమున జనేవది నెల రి వ తేదీని పెద్దిభట్ల వేంకటప్ప య్యగారు చెన్నపట్టణమునుండి వ్రాసిన యాక్రిందియుత్తర మీ విషయమును గొంత నూచించును.

“వై ఎల్. సరిసింహముగారి యుత్తరమునుబట్టి 30-వ డిసెంబరు స్తీమరుమీఁద మీరిక్కడకు వత్తురని మే మెరుదుమాచితిమి. సముద్రము తరంగాకులముగా నుండుటచేత మీరు మరల రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జోయినట్లు జయంతి రామయ్యగారి కిప్పుడే యుత్తరము వచ్చినది.

పూర్వాచారపరాయణ సంఘముయొక్క సభలనుగూర్చియు వారి చర్యలనుగూర్చియు ఆచార్యుని (శంకరాచార్యుని) యొద్దనుండి శాస్త్రప్రమాణావలంబక సంఘముయొక్క ప్రతినిధియైన పుణ్యాత్ముడగు నాగవరపు రామమూర్తిచేత తీసికొనిరాఁబడిన తరువాతి బహిష్కారపత్రికలను గూర్చియు సంపూర్ణసమాచారము నాకు వచ్చి

యున్నది వివాహసమయమున సూరకవచ్చినవారినిగహితము చేర్చు కొని నుమారు 81 కుటుంబములు బహిష్కరింపబడినవని తెలిసి కొనుటకు నాకానందము కలుగుచున్నది .. .. పరీక్ష యయిన తరువాత నేను లక్షణమే నైలుదేటెదను.”*

చిత్రిపు కామరాజుగారి వ్యవహారములో వేశ్యాంగనాగంభోగ సౌఖ్యమున కాశపడి కాగితపుముక్కల నిచ్చివేసిన న్యాయవాది యీ దుదాహరింపబడిన నాగవరపు రామమూర్తి యను మహా పురుషుడే.

అవిడలు వచ్చినప్పుడు మేము ధైర్యముతో నిలుచుమో పిటికి పంజలమై ధర్మపక్షమును విడిచి లొలగుదుమో శోధించుటకయి యాశ్చర్యదగు అపిన శోధనలో యనునట్లుగా మహ్మన్నిప్రకృలను కిష్టములే యెరుక్కొన వారింభించెను. స్వాములవారు పంపిన బహిష్కారపత్రకలు పెద్దపులులవలె బెడలింపగా నావటకు ముందంజె వేయు వారింజటుచు వెనుకంజె వేసి మాధైర్యవచనములను చెవిని బెట్టక మాకు విముఖులయి పూర్వాచార పరాయణుల మఱుగునకుఁ బలయి తులు కాక చివ్రి. భయకంపితులయియున్న యిట్టివారి భయముదీసి వారికి మరల ధైర్యముపుట్టించి వారిని సుముఖులను జేసి మరల

* 'According to a letter from Mr Y L Narasimham we expected you would come down here by the thirtieth December steamer Mr Jayanti Ramayya has just received a letter to say that you went back to Rajahmundry finding the sea rough

I have received full information about the meetings of the orthodox community and their proceedings as also about the subsequent writ of excommunication brought from the Achari by the pious Nagavarapu Ramamurti, delegate of the orthodox community! I am delighted to learn that about 31 families are excommunicated including even those that attended the marriage simply I shall start immediately after examination "

మనవంక కాకర్నించుటకుఁ దగినప్రతిక్రియను కార్యముమించకముందే యాలోచించి ప్రయోగించుట కర్తవ్యమని మాలోచించాడు నిశ్చయించి, శంకరాచార్యస్వాములవారిమీఁద మాననప్రమున కయి యభియోగము తెచ్చుటయే దానికిఁ దగినమందని నన్నాపనికిఁ బురికొల్పిరి. మనవ్యమాత్రుఁ లెవ్వ రెంతమంది శత్రువులయి యెన్ని విఘాతములుచేయఁ బోవపడినను మనము పూర్వకార్యము మించిదియ నీశ్వ్రాప్రీతికరమైనదియు నయినపక్షముఁ ధర్మబలముచేతను దైవబలము చేతను కడపట కార్యసాధ్యము కాకమానదనియు, నిరోధులయపకృతికిఁ బ్రత్యప్రకృతి యక్కర లేకదే విజయము నొందవచ్చుననియు, నన్ను నవాఁడగుటచేత స్వాములవారిపై నభియోగము తెచ్చుటకు నేనొప్పుకొనలేదు. అత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగాడు స్వాములవారిపై నభియోగము జెచ్చిరికాని యది కొబ్బరిబడిపోయినది ఇది యిట్లుండఁగా విశాఖపట్టణములోఁ బ్రథమ వివాహముచేసికొన్న గోగులపాటి శ్రీరాములుగారి నీవిషయమున దూషించినారని కొందఱిప్రముఖులమీఁద దర్భా వేఁకటశాస్త్రీగాడు మొదలైనవారాయనచేత మాననప్రమున కభియోగము జెప్పించి యోడిపోయినందున గొప్పవారితో నైరము సంపాదించుకొనుటతప్ప వేఱు ప్రయోజనము కలుగకపోయెను సభల కెక్కడ యుపేక్షచేసి యూరకుండుటకు మాఱుగా సభలకెక్కి యోడి పోవుట మాపక్షమున కధికానర్థదాయక మయినందున కొత్తగా వచ్చిన యనర్థమువలన దుష్ఫలములను తొలగించు విషయమున నేనును పనిచేసి యుపర్యభియోగాదుల విషయమయి పాటుపడవలసిన వాఁడనైతిని. స్వాములవారిపై తేఱబడిన యభియోగము కొట్టువడి పోవుటచేత మాప్రతిపక్షులు విజయగర్వితులయి మాపక్షమువారిని మఱింతలోకువచేసి గేలిచేయసాగిరి. ఏవంకఁజూచినను కష్టమేఘములును విద్యేసాకాలవాయువులును చుట్టుకొని యంధకార బంధురము

లయి యాదినములు స్త్రీపునర్వివాహ విధానుకపక్షమువారికి ముద్దినములుగా నుండెను. ఆవఱకు వితంతువివాహములు చేసెదమని ముండకువచ్చినవాఁ డిప్పుడాపేరునైన తలపెట్టక పిలిచినను పలుకక పలాయితొలైరి. అభియోగము కొట్టపడినతరువాత ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు వైష్ణవమతప్రబంధములయి ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనగా, వాడు వితంతువివాహపక్షమున పనిచేసినందుకే ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనిరని ప్రతిపక్షులును పాముకులును పలుకఁజొచ్చిరి. వైష్ణవమత ప్రవేశమున కావశ్యకమునందుననే ప్రాయశ్చిత్తమును జేసికొంటిమి కాని యది యిఁడతో నె తెమాత్రమిను నుఁబంధించినది కాదనియ, తామువెనుకటివలెనే వితంతువివాహముల విషయమున శ్రద్ధవహించెదమనియు, వాడు వివేకవృద్ధికి లేఖవ్రాసిరికాని తరువాత వివాహములు జరఁగనప్పుడమాత్రమే మెప్పుడును రాలేదు. అయినను వివాహములతో సంబంధించిన ననుస్తవిషయములయందును యధాపూర్వముగా శ్రద్ధవహించుచునే యుండిరి. వితంతువివాహాలత కవలంబస్తంభమని చెప్పఁదగిన పైవా రామకృష్ణయ్యగారే వితంతువివాహపక్షమును విడిచిపెట్టి ప్రాయశ్చిత్తము చేయుచుకొనఁజొవుచున్నారని యొక ప్రబలప్రవాదమెల్లయెడలను వ్యాపించెను అట్టివైపరీత్యము కలుగఁకుండటకయి నేను సర్వవిధములఁ బ్రయత్నము చేసితిని. ఈ విషయమునుగూర్చి మాకత్యంతసహాయములయి కాకినాడ యనుగత న్యాయాధినతి (Sub Judge)గా నుండిన కృష్ణస్వామిరావు పంతులు గారి పేర వ్రాయఁగా వారింట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చిరి—

“కాకినాడ—21-3-82.

మీయుత్తరము నాకంది నేను దానిని పై - రా - కృగారికిఁజూపితిని. అయిన మీకు దు. 100 లు పంపినట్లును ఇంకనుకొంత యొకటి

రెండు దినములలో కంప్రస్ట్ ను చెప్పిరి శ్రీరాములవిషయమై తగిన శ్రద్ధ ప్రచ్యుకోసఁ బడును.

పైఁడా రామకృష్ణయ్యగారు ఆచార్యఁ యొక్క యధికారము నకు లోఁబడుటకయి తనమనస్సును దృఢముచేసికొన్నాఁడు. విధింపఁ బడునట్టియు, నంగీకరింపఁబడినట్టియు షరతులు మీరు పైనివేసికొన్న యుత్తమకార్యమున కత్యంత హానికరములై నవిగా నున్నవి. వితంతు వివాహానిధిగొఱకు జనులకు విన్నపము పంపుటకయి మీకాలోచన చెప్పుచున్నాను ఆవిన్నప మన్నిపత్రికలయందును ప్రకటింపఁబడ వలెను. మీచేవ్రాలు చేయఁబడిన విన్నపముయొక్క ప్రతిసౌకదానిని మీరు నాకు పంపినయెడల నేను దానిని హిందూపత్రికకుఁ బంపి దానిని తనవ్రాతతో బలపఱచుచు ప్రకటింపుచుని పత్రికాధిపతిని గోరెదను. సామ్మ పోగుచేయుటకయి ప్రయత్నము చేయవలసిన దనియు, పైఁడా రామకృష్ణయ్యగా రింతవఱకును జేసినట్లుగా ముందంత సాహాయ్యమును చేయఁజాలరు గనుక లేకపోయిన యెడల కార్యమునకు భంగము కలుగవనియు, నేను చెంచలరావుగారికి వ్రాసియున్నాను. ఆయన కొంతని చేయునని నమ్ముచున్నాను. చెంచలరావుగారి ప్రకటనకు బదులుగావచ్చిన యుత్తరములనుబట్టి చూడఁగా దేశవింకను ఈ సంస్కారమునకు సంసిద్ధముకానట్లు కనఁబడుచున్నది. రాజమహేంద్రవరమునుండి వచ్చిన యొక పెద్ద మనుష్యుఁడు మీయారోగ్యము సరిగాలేదని నాతోఁ జెప్పినాఁడు. దీని ప్రధానకారణము మీ యతిమనస్తాప మని నే ననుకొను చున్నాను. మీదేశాస్థితి చెడునట్లుగా మీమేదన్నున కతివిస్తారముగా పనిపెట్టఁగూడదు. మీదిమిక్కిలి విలువగల యాత్మ. ఈసంస్కారము పూర్ణముగా మీయొక్కరి కృషిమీఁదనే నిలిచియున్నది సర్వశక్తుఁడు మీజీవితమును దీర్ఘముగాఁజేసి, మీకు మీరేర్పఱచుకొన్న యుత్త మకార్యములో జనుమును ప్రసాదించి, అన్నికష్టములను శోధనలను

ప్రతిఘటించటకు మిమ్ము శక్తులనుగాక కేయలుగాక యని మీరేమి
మును గోరెడు మిత్రుడైన కే కృష్ణస్వామిరావుయొక్క పోత్తాహ
ప్రార్థన యయియున్నది ' *

పయియు త్వరమునో విధింపఁబడి యగ్గికరింపఁబడినట్లు చెప్పఁ
బడిన మరతులనో ప్రధానమైనది రామకృష్ణయ్యగారికముందు విశం
తు వివాహముల నిమిత్తమును ఫనసహాయము చేయకుండుట శ్రీరా
మ లను గూర్చి చెప్పఁబడినయ శము ముందు వివరింపఁబడును.

* 'Cecarda, 21 -2-82 My dear sir,

I received your letter and showed it to Mr P R K He
told me that he had remitted to you Rs 100 and that he
would remit some money in a day or two Streearmulu will
be taken proper care of

Mr P R K has made up his mind to submit to the
authority of the Portiff The conditions imposed and
accepted, are very injurious to the noble cause you have
undertaken I would advise you to appeal to the public
for a widow marriage fund Let the appeal be published
in all the papers If you send a copy of the appeal signed
by you, to me, I will send it to the Hindu and ask the editor
to support it by an editorial I have written to Mr Chenchal
Rao that steps should be taken to raise funds, otherwise the
cause will suffer for want of money as Mr P R K could
not hereafter render the same amount of assistance as he
did up to this time I hope he will do something From the
manner in which Chenchal Rao's circular was replied and
other circumstances, I see that the country is not yet
prepared to accept the reform A gentleman from Rajah-
mundry told me that your health was indifferent I believe
the sole cause of it is you over anxiety You must not over
work your brains to the injury of your constitution Yours
is a most valuable soul The reformation solely rests on
your individual exertions May the Almighty prolong your
life, bless you with success in the noble task you have set
to yourself and enable you to withstand all difficulties and
trials, is the fervent prayer of your well wisher and friend
K Krishnaswami Rao "

ఇటువంటి కష్టకాలములయందు సహితము మమ్ము చేయివిడువక రహస్యముగా మాకు బహువిధముల తోడుపడినవారు సహితము కొండలుండిరి అట్టివారిలో ప్రధమగణ్యులయి న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులు గారు మా కారంభదశనుండియు నాలోచనచెప్పచు సర్వవిధముల సాయము చేయుచుండిరి. అట్టి సుబ్బారావు పంతులుగారు రామకృష్ణయ్యగారిని ప్రాయశ్చిత్త కర్మమునుండి మరలించు సంజేశమును వహించి మాపక్షమున కాకినాడకుఁ బోయి వారితో మాటాడి మా కిట్లు వ్రాసిరి—

“రామకృష్ణయ్యగారి రాత్రి బైలుదేలుచున్నాడు. రేపు పెద్దాపురములో నిలిచి మఱుగాఁడు రాజమహేంద్రవరములో నుండి దసని యాయన చెప్పచున్నాడు. ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనుటకుముందు మిమ్మిద్దఱిని చూడవలెనని నేనాయనయొద్దనుండి యొక్క బాగ్దానమును గైకొన్నాను. ఆయనను నిరుత్సాహపఱుచుటకు నాయావద్భక్తిని ప్రయత్నించి నాను. (ఇక్కడ కొంతభాగము శిథిలమయినది.) . చునశ్చాతి లేకున్నాడు. ఆయన ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనవలెను, చేసికొనుట కిష్టములేదు ఈకార్యమునుండి దేవుఁడాయనను రక్షించునుగాక! ఈశ్వరుని మార్గములు దుర్గాహ్యములు. ఇవి వింతంతువివాహపక్షమువారికి శోధనదినములు ఈపక్షముయొక్క దృఢసహాయులు విడిపోవుచుండఁగా నేను చూచునప్పుడు, మిమ్ములనుండి నన్ను వేఱుగానుంచుచున్న యా సన్నదారమును త్రెంపివేసి మీపక్షమునఁ జేరుటకు దేవుఁడు నన్ను మఱిమఱి పురికొల్పుచున్నాడు. . .” *

---

* "Mr Ramakrishniah is starting to night He says he will stay at Peddapur tomorrow and be at Rajahmundry the day after tomorrow I have taken one promise from him that he should see you both before he takes penance I have tried all my best to dissuade him is so uneasy He wants to do it and at the same time does not want to do it

పంతులుగారు వ్రాసివట్టగా రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనుటకయి రాజమహేంద్రవరమువచ్చి నన్ను చూచిరి. ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనకుండ మరలించుటకయి యాయనకు నేను చెప్పవలసినంత చెప్పితిని. ఆయన యేమిచేయుటకును తోచని వాఁడై చిత్తము డోలాంకోశముకొండ, ఇంకముందు వివాహములు జరగవనియు జరగెడుమతమున తాను వాగ్దానముచేసినట్లు సాహాయ్యము చేసెదననియు నాతో చెప్పెను వివాహములు తప్పక జరగుననియు, అథపు మొక్కనంగవత్సరకాలము వేచి చూడవలసినదనియు, అప్పటికి వివాహములయ్యెడు చిహ్నములు కనబడకపోయినయెడల ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకోవచ్చుననియు, నేను చెప్పితిని. మోమోటముచేత నాముందు ప్రాయశ్చిత్తమును నిలుపుచేసెదనని పలికి నన్ను వీడ్కొని వెడలిపోయెను. అంతరువాత గంటసేపటికి కొండఱు విద్యార్థులు నావద్దకువచ్చి రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనఁ బోవుచున్నారని చెప్పిరి. నేను వెంటనే వారియింటికిఁ బోయితిని నేను పోవునప్పటికిఁ బ్రాయశ్చిత్తమునకై యేర్పాటుచేసిన మా ప్రతిపక్షనాయకులును కొండఱు వైదికులును రామకృష్ణయ్యగారిని పరివేష్టించియుండిరి రామకృష్ణయ్యగా రానాయకులతో మాటాడి పంపివేసి, నేను మాయింటికి వచ్చినతరువాత గోదావరి మీఁద పడవయెక్కిపోయి బొబ్బిగ్గంకలోఁ బ్రాయశ్చిత్తము చేసికొని వచ్చి నాఁడే కాకినాడకు వెడలిపోయిరి. ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొన్న తరువాత రామకృష్ణయ్యగారు మూగవ్యయముల నిమిత్తము సొమ్ము పంప మానివేసిరి. నేనీసంగతి నెవ్వరికిని దెలియనీక వారు సొమ్ము

God save him from the act God's ways are mysterious
These are the days of trial for the widow marriage party
When I see the staunch advocates of the cause falling off,
God is nerving me more and more to join the side, to break
asunder that thin thread which is keeping me separate from

పంపుచుండినప్పటివలెనే యధాపూర్వకముగా నేనకలవీతములు మొదలైన విచ్చుచు పనులు జరపుచుంటిని.

ఇప్పుడు కృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారి యుత్తరములో చూచి, పలుకైన గోగులపాణి శ్రీరాములుగారి వృత్తాంతమునకు వత్తము. ఆయన వివాహముచేసికొని మరల విశాఖపట్టణమునకు వెళ్ళిన యల్ప కాలములోనే యాయనకు రక్తగ్రహణి పట్టుకొని యంతకంతకు హెచ్చయ్యెను. జనేవరు నెల చూడవవారముగో నతడు ప్రాసం శయదశలో నున్నాడని మిత్రులు నాకు యుత్తరములుప్రాసి తంతివార్తను బంపిరి. ఆసమయముగోనే మాగోఁ జేరియున్న దర్బా వేంకటేశాస్త్రి గారక్కడలేక నెలపుమీద స్వస్థలయిన బాదకు (Masulipatam) నకు వెళ్ళుట తటస్థించెను. అప్పుడు నాకుఁ గలిగిన మనోవ్యాకుల తకుఁ బరిమితలేదు. వివాహమైన నెలదినములగోనే మొకట వివాహముచేసికొన్న పురుషులకేమైన తటస్థించినపక్షమున జనులు దాని సీవివాహమున కారోపింతురు, అందుచే ముందెవ్వరును విశంతువులను వివాహముచేసికొన సాహసింతుటకే సంశయింతురు. తమ్ములమున నేను పూనినసంస్కారమునకే విఘాతము కలుగవచ్చును. నాకుఁ దంతివార్త యుండ గానే యాతనివిషయమయి యధికశ్రద్ధ చేయవలసినదని మిత్రుల కనేకులకు లేఖలను వ్రాసి తంతివార్తలనుబంపి, పథ్యపానము లమడ్చుటకయి మాపురోహితుడైన శ్రీపాద రామ సోమయాజులను ముందుగా కాకినాడమీఁదుగాఁ బొగయోడమీఁదఁ బంపి, తరువాత నుచాధ్యాయపదమునందుండి మాలోఁజేరి మాయీటనే యున్న నల్లగొండ కోడఁడ రామయ్యగారిని పయివారపు స్త్రీమరుమీఁద విశాఖపట్టణమునకుఁ బంపితిని. నేను ప్రతిదినమును తంతివార్తలనుబంపి యెప్పటి స్థితి యప్పుడు తెలిసికొనుచుంటిని. కోడండ రామయ్యగారు జనేవరి నెల 29వ తేదీని విశాఖపట్టణముచేరునప్పటికే

యతనివ్యాధి యీశ్వరానుగ్రహమువలన మంలి యతఁడు స్వస్థతకు వచ్చుచుండెను. విశాఖపట్టణము చేరిన 1882-వ సంవత్సరము జనవరు 29-వ తేదీని కోదండరామయ్యగారు నాకిట్లు వ్రాసిరి.

“సుమారు పదిగంటలకు నేటియందడమున నేరిక్కడి నుండి తమిళనాడు బ్రహ్మాచారిని. మొన్నటిదినము తంత్రివార్తవలన తెలిసి కొనిన దానికంటె శ్రీరాములుగారిప్పుడు మిక్కిలి వాసిగానున్నట్లు నేను కనుకొంటిని. అతని యారోగ్యవిషయమై మీకీవఱకే తంతి సమాచారము పంపఁబడినందున నారాకనుగూర్చి తంతియిచ్చలేదు. రిప్రెజెంటేషన్ ముందుమీఁదగా నివారణమైపది నిన్నటి మీతంత్రివార్త రీతిగా ములకు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగించినది. అప్పు యందు చాలమాధుర్యగలిగినదని నేను వినుచున్నాను”* శ్రీరాములు గారు కొంత స్వస్థపడినతరువాత జనవరు 31 వ తేదీని బైలుదేటి మందుగా రామసోమయాలు వచ్చివేసెను, వేంకటేశాస్త్రిగారు వచ్చువఱకు నుండి కోదండరామయ్యగారు తిరిగివచ్చిరి. ఆయనో గము మళ్ళి కుదురుముఖమునకు వచ్చుచున్న దనువఱకును నాగుండె కుదురుబడిలేదు మిత్రవిషయము యెఱో కష్టపడినందుకు కోదండరామయ్యగారికి నాకృతజ్ఞతను దెలుపుచున్నాను.

మాప్రతిపక్షము మాకొత్తను కలుగఁజేయుటకును మాయాద్య మములకు విఘ్నములు కలిగించుటకును ఏయే సాధనములున్నవో వానినెల్ల మాయెడలఁ బ్రయోగింపక విశువలేదు. ఆకాలమునందలి

* "I arrived here safe at about 10 o'clock this morning, I found Sriramulu to be much better than he was by ' the telegram the day before yesterday I did not telegraph to you about my arrival as you were already telegraphed about his health Dysentery is almost cured Your yesterday s telegram gave Sriramulu much courage There has been ever since, I hear much change....."

రాజకీయోద్యోగులలోని లంచములు మొదలైన యుక్తత్యముల నణచుటకును కులములోని దురాచారములను మాన్పుటకును సుఘసంస్కారములను దేశమునందంతటను వ్యాపింపజేయుటకును మాచేతిలో వివేకవర్ధనీపత్రిక యమూల్యాయుధముగా నుండెను. దానిని రూపుమాపినఁగాని మాపక్షము దుర్బలము కాదని మాప్రతిపక్షులు తలఁచి, పత్రికాప్రకటనమునకు మూలమయిన ముద్రాశాలభాగస్థులను ప్రేరేచి ముద్రాయంత్రముపనిని నిలుపునట్లు చేసిరి. గాగస్థులలో నే నొకఁడను, రెండవవాఁడయిన నామిత్రుఁడు రాజా మంత్రి ప్రెగడ దుర్గామల్లికార్జున ప్రసాదరావు బహదూరుగారు కాలధర్మము నొందుట తలపించెను, తక్కిన నలుగురును సంస్కారవిషయమున నాప్రతిపక్షకోటిలోనివారు, వారిలో సరిపల్లె గోపాలకృష్ణమ్మగారు వితంతువివాహవిషయమోధులకఁ బ్రధాన యగుఁడు. పూర్వాచార పరాయణుడైన చల్లపల్లి రామబ్రహ్మముగారు నాతోడఁగూడి పని చేసిన బాపయ్యగారి జ్యేష్ఠభ్రాత, నాశిము కామరాజుగారును పండిరి మహాదేవుఁడుగారును రామబ్రహ్మముగారి చేతిలోనుండి యాయన నడిపించినట్లు నడుచువారు ఈకడపటివారు నలుగురునుజేరి పని మానిపించిరి గాని ముద్రాశాలను నాయొద్దనుండి నొలఁగించుటకు శక్తులు కాకపోయిరి. వారు ముద్రాయంత్రమును విక్రయింపవలెనని తమ యభిప్రాయమును దెలుపఁగా రు 1250 లను వారికిచ్చి ముద్రాయంత్రమును నేనే కొని పని నెప్పటివలె సాగింప సాగితిని. నేను వితంతువివాహోద్యమములో మునిగి యున్నప్పుడు సహితము మిత్రసహాయ్యమున నిర్భయముగా నితరుల దాష్ట్యములను వెల్లడించి ధర్మసాపనముచేయఁ బాలుపడుచునే యుంటిని. ఈవిషయమున శ్రీవైడ్య రామకృష్ణయ్యగారి లేఖలలోని కొన్ని వాక్యము లిందుదాహరించెదను.

1. 'కాకినాడ, 1—10—81.

గొప్పవారికి విరోధముగ మీకు వ్రాసిన వ్యాసములలో, గొన్నిటిని చదివినప్పుడెల్లను నేనత్యంతక సమును బొందుచున్నాను ఈయంశములలో దేనిలోనైనను మీరు విక్కులలో బడుకునేమో యని నేను భయపడుచున్నాను. గొంతోశత్రువులన్నాడు. మీకడ పడిచానిలో జాన్ సన్ గారి నిరసనను ను ప్రశంసద్వయంబుము వినయమునను స్నేహగారికి యుచు నను మీవ్యాఖ్యానములను విచారముతో జదివినను, ఎవ్వరైనను మేములత్యముచేయవని మీరంటిరి. ఇది జాన్ సన్ గారి నుద్దేశి ప బడినది దండవిధాయులలోను దండతాఖ్యాధికాదులలోను సగవు పెప్పకొనవలదని నేను మీకు హితము చెప్పుచున్నాను. దీని యంతవలనను నేను చెప్పదలచుకొన్న దేయనగా—ఏదినము నైవ మీకు క్రమంగానికి వచ్చెడు పక్షమున, వింతితుడవములో కాక గొప్ప పోవకుని నేను పోగొట్టుకొనవలసినవచ్చును. ఆక్షేపి మీతో పడి పోవును *

ఇందుబే ివలగినదండవిధాయులైన జాన్ సన్ దొరగారే రెండుమాసముల కరువారడగిన వింతితు వివాహసమయమున తాము స్వయము గవచ్చి యూరే, ప్రవేషకను నడపి నాకెంతో సాయము

---

* "I get very nervous whenever I read some of the articles of your paper when you attack big men. I fear in any one of the occasions you will get into trouble. You have many enemies. In your last I read with sorrow your remarks about Mr Johnson, the Municipality and Mr Schmidt. You said in it we do not care whoever it may be. It is meant for Mr. Johnson. I do not advise you to get into row with Magistrates and criminal judges. By all this I mean to say that one day if you get into trouble, I should lose a great patron in widows' cause. The warmth will fall with you"

చేసిరి, డాక్టర్ స్మిత్తు దొరగా రిప్పటికిని నాకు మిత్రులయి రాజమహేంద్రవరము వచ్చిసప్తదెల్లను నన్ను జూచి పోవకమానరు.

2. 'కాకనాడ. 20—2—91.

'మిత్రమును గోరెడు మిత్రుడనుగాను, మీరు అశరణ్యై బాధింపబడు జాతికి గొప్పయగుగ్రహమును జేయుచున్న గొప్ప సంస్కర్తలయినందునను కెల్సల్ గారి విషయమైన మీవ్యాఖ్యానములు దుచ్చుకొనవలసి నవి మీకు వ్రాసి తెలిపఁగోరుచున్నాను. మీకు రహస్యమొనఁబడికాని ఒహరింగమొనఁబడికాని శత్రువు కావచ్చునని నేను భయపడుచున్నాను . . . మీరు ప్రజలకు మిక్కిలి విలువగలవాడు. కాబట్టి యిటువంటి కొప్పవాడును బలవంతులునైన వానిగూర్చి వ్రాయకఁడు. మేము మిమ్ము పోగొట్టుకొన్న పక్షమున, మేము సమస్తమును పోగొట్టుకొందుము నన్ను మీరొప్పుడు ' *

మండల న్యాయాధిపతియైన యీ కెల్సల్ దొరగాడు నాకుఁ బరమమిత్రులయి రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు మాయింటికి వచ్చుచుఁడుటయేకాక యుపకారవేదనమును బడిసి యింగ్లండునకుఁ బోయిన తరువాత సహిత మప్తకప్తకీప్సటికిని నా పేర లేఖనవ్రాయుచున్నాడు

ఈయంశము నిచ్చట విడిచి మరల మనవెనుకటికథకుఁ బోవుదము లక్ష్మీనరసింహముగాడు తెచ్చిన యభియోగము పోయినతరు

* 'As a friend interested in you and as you are a great reformer conferring a great boon to the de encelessly afflicted sex, I wish to write and tell you that your remarks about Mr Kelsal &c are not palatable I fear, you may find a secret or public enemy You are to the public a very valuable one So don't write about great and powerful men like this If we lose you, we lose everything Excuses me "

వార ప్రతిక్షులు తమకు సంపూర్ణజ్ఞము కలిగినదని విజ్ఞప్తిగనుచు విధవావివాహము మరల నెప్పటికిని తలయెత్తలేకుండ స్థిరముగాఁ జెడినదని పరమాన దశ్శూనమూరవింశతియు మిన్నండి యుండిరి. మాలోని మాహాధైర్యవంతులు సహితము మరల వివాహములు కావని యధైర్యపడి నిరుత్సాహులయిరి. ఈ సమయములో మాకుఁ బారశాలలోని విద్యాధులనేకులు పెట్టనికోటగానుండి చేతనయిన సర్వ విధముల శోచపడినాడు, కొండతెక్కడకుఁ బొమ్మన్నను పోయి చేయు మన్నపఁని రెండవవాఁ డుగకు డ చేయుచువచ్చిరి విద్యాధులకు మాయ దేవి యభిమానముండెనో, వారెంతటి ధైర్యోత్సాహము లును విశ్వాసమును కార్యవిర్వహణాసక్తియు లోకోపకారించితియుఁ గలవారయి యుండిరో, యాక్రింది సంగతివలనఁ గొంత తేటపడ వచ్చును—

లక్ష్మీనరసి హముగారి యభియోగము పోయినతరువాత శ్రీ శంకరాచార్యులవాడును వానిని పురస్కరించుకొనియున్న మాపురము వాడును మహోచ్చాయదశఁబడుండి విజయగర్వముచేత మిన్నను మిన్నను గానకుండిరి ఆయభియోగము పోయినమఱునాడు శంకరాచార్యస్వాములవారిని మహావైభవముతో మావీధిని మాగుమ్మము ముండఁనుండి గొనిపోయి రాత్రి కరిదీపికాసహస్రములతో రాజ మహేంద్రపురవీధులలో మారేగించిరి, కాని మాయుంటిముందర నల్లరి దేహాత్రముచేయక నిశ్శబ్దముగా సాగిపోయిరి నాడే యావార్తను తింత్రముఖమునఁ గాకినాడకుఁ బంపఁగా నాతేలిను కాకినాడపురజనులు పల్లకిలోఁబెట్టి యారాత్రియే యూరేగించి గొప్పయుత్సవముచేసి పయిజా రామకృష్ణస్వామిగారి యింటిముందునిలిచి యంతఃసభవిధుని చెల్లుబడి కలిగినవానిని సహితము లక్ష్యముచేయక, అయనగుమ్మము వద్ద చప్పటలుగొట్టి కేకలువేసి చేయగలిగినంత యల్లరి చేసిరి. ఈ

యల్లము రామకృష్ణయ్యగారి ధైర్యమును చలింపజేసి యాయనను ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోబడునట్లు చేసినది ఇటువంటి సంతోషదినము లలో స్వాములవాడు రాజమహేంద్రవరమును విడువక మాపక్షము వారికి మఱింత యవమానము కలుగుటకయి ప్రతిదినమును వాద్యములతో వీధులగుడ నూరేగుచు భిక్షులుచేయుచు గొన్ని మాసములక్కడనే నిలిచియుండిరి ఆకాలములో స్వాములవాడు విధవావివాహముల నెతనిపేధించుచు వచ్చినను ఘోటకబ్రహ్మచారులైన వారిశిష్యులు మాత్రము రుడలతోడ రాత్రులమంత్రకములైన వివాహములను రహస్యముగా జరపుచునే వచ్చిరి. పాఠశాలలోని విద్యార్థులు కొందఱ తీరహస్యమును గనిపెట్టి యొకనాటిరాత్రి కాచియుండి యొక బ్రాహ్మణ విలింతువుతో సంసారముచేయుచున్న బ్రహ్మచారిశిష్యుని పట్టుకొని, ఆయనపూర్వదశతులను వీధిలోని కీడ్చుకొని వచ్చి యెల్లవారికినిజూపి యవమానపఱచిరి అందుచేత స్వాములవారి శిష్యుల కందఱికిని పాఠశాలలోని విద్యార్థులమీఁద విద్వేషముపుట్టి వారి బాలురమీఁద నేలాగునైన పగతీర్చుకోవలెనని నిశ్చయము చేసికొనియుండిరి ఇట్లుండఁగా వారికి సమయము సహితము వెంటనే దొరకినది. రెండదినములయిన తరువాత పగలు పండ్రెండగంటలవేళ స్వాములవారిశిష్యులు గోదావరిలో స్నానముచేయుచుండఁగా, పాఠశాల విడిచినతరువాత విద్యార్థులిద్దఱ జక్కడకున్నానమునకుఁబోయిరి. వారినిచూచి యాస్వాములవారి శిష్యులుపాఠశాలం జదువుకొను విద్యార్థుల నందఱిని కలిపి తిట్టఁగా, ఎవరు తప్పిదము చేసిరో వారినే తిట్టవలయునుగాని మొత్తమమీఁద తిట్టుట న్యాయముకాదని యొక విద్యార్థి ముందలిచినందున వాక్కులకాము ముదిరి పిండివంటలు నిత్యమును తిని బలిసియున్న యా శిష్యు లాచిన్నవానిని పట్టుకొని నిష్కరుణులయి క్రూరముగాఁ గొట్టిరి. అప్పుడక్కడనున్న రెండవ

విద్యార్థి పాఠిపోయి యీ సమాచారమును పట్టణములోఁ జెప్పఁగా, పాఠశాలలోని విద్యార్థు లనేకులు కూడుకొని తమతోడి బాలకుని సూరముగాఁ బ్రహరించి సంహనకయి యానుండిగవు శిష్యులను దండింపవలయునని ప్రతిష్ఠ చేసికొని గుంపులుకూడి కోపముతో స్వాము లవారున్న గృహముముందు వీధిలో తిరుగఁగిరి విద్యార్థుల యీ గ్రహమును నాని భయపడి యాశిష్యులు వీ, లోనికి రాక యింటిలో నడఁగియున్నటచేత కాక యిట్టి రక్షకశిల్పము సహాయముగా జెచ్చుకొని పాఠశాల గావలియుండినది విద్యార్థుల ప్రకారముగా రాత్రి మువకును తిరిగి స్వాములవారి శిష్యు లిట్లు వెదికివచ్చు జాడఁ గానక విసిగ నాటి కుట్లకు బోయిరి. శిష్యు లిట్లు వెదికివచ్చి సహాయము వీధి మొగము పూచటకు సాహసింపలేక తమకు గావలసిన వస్తువులను గోడచాచునను న పొరుగువారిని బహిష్కరించి వెప్పించుకొని, దాహశాంతి కయి ముంచినచు కావలసిరాగా రాత్రి రెండు జాములవేళ నందఱును కట్టలు పట్టుకొని గుంపుగా జైలుదోకి యీ రక్షకశిల్పమును వెంటనుంచుకొని గోదావరికిఁబోయి నీరు తెచ్చుకొనిరి. మఱునాఁడయ్యదయమున యథాప్రకారముగా విద్యార్థులు పాఠశాలకు బోయిరి. ఆమధ్యాహ్నమున వీధులలో విద్యార్థుల సందడి యంతగా కానరాకపోయినందునఁ గొంత ధైర్యము జెచ్చుకొని యీ శిష్యులు వీధిప్రక్క నాహసించి యుదాఱుకు రొక్కకూటముగాఁ జేరి బహిరూ మికిఁబోవునిమి త్తమయి రెండుమూఁడుగడియల ప్రొద్దుండగా గోదావరియొడ్డుననున్న యిసుకతిప్ప కేసినడిచిరి. ఈసంగతియేలా గుననో యొకవిద్యార్థి కనిపెట్టి తక్కినవారికి సమాచారము పంపెను. ఆశిష్యులును బాహ్యభూమికిపోయి మరలివచ్చుచు గోదావరియొడ్డుననున్న ధాన్యప్రపాకలను సమీపించునప్పటికి, వారియెదుట దండిధరులవలెఁగొండఱువిద్యార్థులు కనఁబడిరి వారు కంటఁబడిగానే గుండలు పగిలిపోయి బెడలి ముందునకునడువ కాల్తురాక బెడలిబెడలి చూచుచు

నలుప్రక్కలను చూపునిగిడింపఁగా నానామ ఖముల విద్యాఙ్కలు గం
పులుగుంపులుగా వచ్చుచుండిరి. ఆ సంఖ్యను చూడఁగానే శిష్యులకు
మునుపున్న ధైర్యముకూడ మూలముట్టుగ నశి పఁగా నెదిరించుటకుఁ
బ్రయత్నముచేయక పిక్కబలముచూపి పాటిపోవుటకుఁ గాళ్ళకు బుద్ధి
చెప్పిరి. విద్యాఙ్కలు ముందుకువచ్చువారిని పట్టకొని పాదరక్షప్రయోగ
ములచేత బుద్ధిచెప్పి దానులమనిపించుకొని యాశిష్యులను విడిచిపెట్టిరి.
ముందు పరుగెత్తినవారియవస్థను జూచి వెనుకటివారు తాము వారి
దారి పట్టక ప్రాణరక్షకార్థమయి గోదావరిలో దిగి కంఠములోఁతు
వజకును పాటిపోయిరి. విద్యాఙ్కలు కొండలు వారిని వెంటడించి పట్టు
కొని నీటిలోముంచి లేవ నెత్తి కొన్నినిమిషములు వారి తలలకు మద్దె
లనుగాఁజేసి వినోదించి తమతోడివిద్యార్థి వ్యాయముగాఁ గొట్టిన
ఋణమును వడ్డితోడఁగూడ లేర్చుకొనిరి. మొట్టమొదట దెబ్బలుతిని
తప్పించుకొనిపోయిన యిద్దఱుశిష్యులును వాయువేగమున పరుగెత్తి
స్వాములవారి సన్నిధానముచేరి కన్నీటితోఁ బాదములు కడుగుచు
హూణవిద్యాశాలలోని బాలురవలన జగద్గురువుయొక్క శిష్యులకు
సాప్రాప్తమయిన కష్టపాటును విన్నవించుకొని, అక్కడనున్న రక్షకభ
టులతోడ కొన్నినిమిషములలో మరల యుగ్ధభూమిని చేరిరి. రక్షక
భటు లాశూరులతో రణరంగమును చేరువప్పటికి కక్కడ నిన్నూఱు
గురు విద్యాఙ్కలకంటె వధికముగాఁజేయుండిరి. నీటిలోనున్నవిద్యాఙ్క
లారక్షకభటులను జూచి శిష్యులను విడిచిపెట్టి తాము నీటిలోమునిగి
య్యాది మఱియొకరేవున తేలి యింటికిఁబోయిరి చేతిలోని పాత్రలను
నీటిలోఁ బోఁగొట్టికొని యపాత్రలయి యున్న యాశిష్యులను వెంటఁ
బెట్టుకొనిపోయి రక్షకభటులు వారిని స్వాములవారితోఁజేర్పిరి. స్వాము
లవారు శిష్యాష్టవీరిములను విసర్జించినను రాగ జ్వేషాదులను
మూఁత్రము విసర్జింపనందున శిష్యులకు సాధించిన దుర్గత నిమిత్త

మయి కొంతసేపు విలపించి యా విద్యాధులను శపించి యూరివాడు
 నిమ్మవచ్చి ప్రార్థించి యలుకతీర్చెడరేమోయని పీఠమానువిడిచి లేచి
 పోయెనుని వాడికిని వీరికిని సమాచారములు పులిరి అరాతి బడి
 పిల్లలు స్వాములవాని శిష్యులను కొట్టి చ పిరనియే పట్టణములోఁ బ్రవా
 దము పుట్టెను అది చాల విధవావివాహములకుఁ బ్రోత్సహముగా
 నున్నవాడు వీధిలలో మొగము చూపుటకే వెసింపలేకపోయిరి. నేనా
 సమయమున చల్లగాలి ననుభవించుచు మానేవున గోదావరిలోని
 యొకపడి మీడిఁ గూడచుండియు ఉటచే ప్రాద్దుపోయి యింటికిఁబోవు
 వజ్రమునా వానియే వెలిసినదికాదు ప్రథమశాస్త్రపరీక్షించి
 గాఢమువాడిగానుండి మెట్టి మొడల మాటల జే యుండినను ఇప్పుడు
 స్త్రీపుణ్యవాహన పేదవాడులకు నాయకుఁగుగానుండిన యొక ప్రబు
 ద్ధువాని సమయమున చల్లగాల్కి నేను కూడచుండినతావున కనతి
 దూరముననే గోదావరియొడ్డునఁ గూరుచుండియుండి యెవ్వరో వచ్చి
 యాశిష్యులవారైనను విన్నవై యెఱుఁగినట్లుగానే యుద్ధైర్యముపుట్టి తనసేవకుని
 చేతిలోని దీపము నాగించి తినిపిండ్ల ముసుగు వేసికొని రాజమార్గ
 మున నడవక ప్రాణము లుటచేతిలోఁ బెట్టుకొని గంతులగుండపోయి
 యల్లుచేరి తిరిగి చూచెను అటువల్ల సీతలో స్వాములవారికి ముఖ్య
 బలముగానున్నవా రొక్కరును వారి మూరాట్చుటకయిన అరాతి
 పీఠదర్శనము నెకరాక తల్లగా మూడు విడిచిపొండిని దూరమును డి
 లోకగడవులకు సాదేశమును బంపిరి. వారియాలోచనప్రకారముగా
 మఱునాలో యడయమున విద్యాధులు తమవిద్యాశాలనుండి రాక
 మునుపే స్వాములవాడు తమ పీఠమును మాపట్టణమునుండి తరలించి
 పొగయొడికుఁ గట్టిన పడవలో శిష్యబృందముతోఁ దాము నడిచి తరించి
 భీములు చేయిపలేక శ్రమపడుచున్న మాపురమువారినికూడ తరింపఁ
 జేసిరి. స్వాములవాడు మాపురములో నట్లేయుండినయెడల విద్యా

దులు వారిపీఠమును గొనిపోయి గోదావరిలో బడవేసెదరినకూడ నొక ప్రవాదము వుట్టెను మొట్టమొదట దెబ్బలుపడిన విద్యార్థి స్వాముల వారిశిష్యులమీదను స్వాములవారిశిష్యులు విద్యార్థులమీదను ధర్మసభలలో నభియోగములు జెచ్చిరికాని దండవిధాయకుడు జగద్గురుల శిష్యుల కైదేసియాపాయలు ధనదండనము విధించి బుజువు లేనందున విద్యార్థులను విడిచిపెట్టెను స్వాములవారికి సభవించిన యీవిషయములను మాప్రతిపక్షులకుఁ గొంతగిర్వభంగము కాఁగాఁ గొంత కాలము వారు ముక్కుధికముగా నిద్రించుకొనిరి.

ఇక్కడ మేము మాస్వామి వడచండఁగా, చెన్నకట్టణములోని మాన్నేహితు లూరకుఁ దీసవారుకాదు. శ్రీపల్లె చెంచలరావుపంతులు గారు దివాన్ బహదూర్ రఘురాధరావుగారు మాపక్షమును బలపఱుపవలెనని యెవ్వరెవ్వరు మాతో భోజనములుచేసి యేవిధమునఁ దోడుపడుదురో తెలిసికొనుటకయి పత్రికలలోఁ బ్రకటనలుప్రచురింపఁగా పేరగలవా రెవరియిచ్చుదిమఁది భోజనములుచేయుటకును సిద్ధులయియున్నట్లుత్తరములు వ్రాసిరి హిందూపత్రికలోఁ బ్రకటించిన మును మాడునాలుగిసి యుత్తరములు ప్రకటింపఁబడచు వచ్చినవి. ప్రకటింపఁబడిన యుత్తరములలో నధికసంఖ్యవి యంతగాఁ బోత్సాహకరములుగా నుండకపోయినను, పోత్సాహకరములుగా నున్నవే యప్పటి మాపక్షిఁ జాలియుండునట్లు కనఁబడెను. మాతోసహభోజనమున కేర్పాటుచేసి మాకుఁ బోత్సాహము కలిగించుటకయి చెంచలరావు పంతులుగారు మమ్మిచ్చుటకు రండని యాహ్వానముచేసిరి. నేనాయాహ్వానము సంగీకరించి యాష్టమసెలవులలోఁ గుఱు బసహితముగా నచటికిఁ బోవ నిశ్చయించి నాయభిప్రాయమును వారికిఁ దెలిపితిని. తమ యుత్తరమును జూచువఱకును బైలుదేటవలదని తంకినమాచారమును బంపి 12 వ మార్చి తేదీని మైలూర్తరమునుండి వారు నా కిట్లు వ్రాసిరి.

“నా ప్రియమిత్రుడా!

మీయుత్తరమునకుఁ బ్రత్యుత్తరమైననాతంత్రీవార్త మీకాశాభంగము కలిగింపకని నమ్ముచున్నాను. మనము పూనినపక్షమునందు గొప్పయాదరము పూనుచున్నట్లు మీరెఱిగిన రఘునాథరావు వారి సాహాయ్యమును గోడచు తనమిత్రుల కంకరికిని విజ్ఞాపనమును బి. పి. యన్నాచు కార్యమూలమునను తొందరదీన పక్షమున ఎవరి సాయము మనకుఁ ముఖ్యమో యునువలె యనేకులయొక్క సాహాయ్యమును మనము పోగొట్టినోవచ్చునని ఆయనతెలచుచున్నాడు. అందుచేత నాతడు వచ్చెడి ఏప్రిల్ 30 వ తేది వఱకును మీప్రయాణము నిలుపవలసివట్టు. మిమ్ము ప్రార్థిస్తున్న సన్నుతగోరెను, మావర్తమానము నవ్యధాగ్రహించి, మీకు హామీయుచేయుటకు మేముచేసిన బాధానమును కొంతవఱకు ఎఱివించుకొంటామి. మీరు భవిష్యత్తున నేను నమ్ముచున్నాను అయిన మీరు వెంటనేరావలెనని నిశ్చయించుకొన్న పక్షమున, మీరట్లు చేయవచ్చును. నేనుమిమ్ము మాయంటనైనను పెట్టకొనెదను, లేదా మీనిమిత్తమయి ప్రత్యేకముగా నొక యిల్లము నను కదిల్చెనను ఎట్లయినను నేను మీతో భోజనముచేసి మిమ్ము బాప్తమునిగా నంగీకరించుటకు నాకాశేపణయూడదు.”*

* 'My dear friend,

I hope that my telegram in reply to your letter will not disappoint you. Karghounadharao who, you know takes great interest in the cause we have taken up, has issued a circular to all his friends inviting their co-operation.

He thinks that if we precipitate matters we may lose the support of many whose aid will be of importance to us. He therefore asked me to beg you to defer your journey till 30th April next. I hope that you will not misconstrue our policy and regard it as a partial retraction of our promise to support you. If you however are resolved upon coming here at once, you may do so, and I will receive you either at my own House, or find a separate lodging for you. In either case, I shall have no objection to eat with you and recognize you as a Brahmin. . . .”

మాకప్పుడు వేసవి కాలపు సెలవు లారంభ మగును గనుకను, అప్పుడు పోయిన యెడల మఱికొంత కాల మధికముగానుండి యుపన్యాసము లిచ్చువచ్చును గనుకను, నేనను మొలునెలలో పోవుటయే మంచిదని యెంచి యా నెల మొడట ప్రధమవివాహదంపతులతోడఁ గూడవచ్చెదనని వ్రాసితిని. దానికి మరల 1882-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 26-వ తేదీని పంపిణిగా రిట్లు బదులు వ్రాసి—

‘ప్రియమిత్రుడా !

ఓఘనాథరావుగారేదో యుపన్యాసము నిమిత్తము మొలు మూడవ తేదీని స్వగ్రామమునకు వెళ్ళి, ఆ నెల 20వ తేదీవఱకును తిరిగి రాదు. మీ సెలవులెప్పుడు ముగియనో నేనెఱుఁగను. ఆయన లేకుండ నేనేమియుఁ జేయఁజాలనుగనుక, మీరెట్లయినను మొలు 20-వ తేదీ తరువాతఁ గొంత కాల మిక్కడ నుండునట్లేర్పాటు చేసికొనవలెను. అయినను మీ యానుకూల్యమునుబట్టి మీ రిక్కడకు ముందుగానే రావచ్చును. ఓఘనాథరావుగారిక్కడ లేకపోవలసిన ద్విరదని చింతిల్లుచున్నానుకాని యాయన స్థానాంతరగమన మనివార్యమయినట్లు కనఁబడుచున్నది’ *

ఈ క్షణమునకు మిత్రుడయి విశాఖపట్టణములో మిక్కిలి ప్రబలఁడగా నుండిన యొక సంపన్నగృహస్థునిమీఁద నొకమిత్రుని

MYLAPORE

* 'My dear friend

26-4-82

Raghunadha Rao goes to his village for some upanayanam on 3rd May and will not return till the 20th of that month I do not know when your vacation terminates Any how you must arrange to stay here for some time after 20th May, as I can do nothing without him You can come here however before hand according to your convenience I am sorry that Raghunadha Rao has to be absent, but his absence seems to be unavoidable'

ప్రేరణచేత గోలపాటి శ్రీరాములుగా రనాలోచితముగాఁ దెచ్చిన యొక యభియోగములో సుధిచేయవలెనన్న తలంపుతో ముందుగా నేనచ్చోకిఁ బోయి మాటాడవలసినవారితో మాటాడి, తరువాత ప్రథమవివాహదంపతులను వెంటఁబెట్టుకొని భార్యసహితముగా నొక వంటబ్రాహ్మణునితోడ బైలుదేటి, ముందుగా మారాకను తంత్రము ఖమున చెంచలరావు పంతులుగారికిఁ దెలిపి, విశాఖపురి రేవులోఁ బోగయొడనెక్కి నాలవదినమున చెన్నపట్టణపు రేవుచేరిని. చెంచలరావు పంతులుగా రోడమీఁదికే మనుష్యులనుబడి, మమ్ము పడవమీఁద బిడ్డనకుఁగొనివచ్చి యక్కడినుండి బండ్లమీఁద తీసికొని పోయి మైలాపురములో కచ్చపేశ్వరుని యాలయగుమీఁపమున మా కయి దోర్నాదిన విశాలగృహమునందుఁబ్రవేశింపెట్టిరి. మాకేవిధమైన లోపమునులేకండ సమస్తమును సమకూర్చును బంతులుగాదు మా యెడల నత్యంతాదరము చూపిరి. నేనును సుఖభోజనము చేయుచుఁ పంతులుగాడు పది గుఱ్ఱపుబండ్లమీఁదపోయి యక్కడ నుపన్యాసము లిచ్చుచు రఘునాథరావుగారి రాకను ప్రతీక్షించుచుంటిని. నేనొకసారి చాకలిపేటలో వితంతువివాహమునుగూర్చి యుపన్యసించుచుండఁగా మూర్ఖులయిన వైష్ణవబ్రాహ్మణులు చుట్టముట్టి నన్ను మర్దింపఁజూచిరిగాని నా మిత్రులైన పనప్పకము ఆన దాచాడ్యులు గారు యుక్తిసమయముగోఁగనిపెట్టి నన్నక్కడనుండి తొలగించి తమ బండిలో నెక్కింపకొని దూరముగాఁ గొనిపోవుటచేత వారిబానినుండి తప్పించుకొంటిని. ఇంకొక్కసారి నేను పెద్దిరాయనపేటలో (Black-town) నుపన్యసించుచుండఁగాఁ బండితులనేకులుచేరి యుపన్యాసాంతమునఁ బ్రశ్నలు వేసి నన్ను పరాభవింప నెంచి, వితంతువు వివాహము చేసికొన్నచో దానిపూర్వభర్తయొక్క శ్రాధము లేవ్వదు పెట్టదు రనియు, ఆ సచమెట్లు పట్టవలయుననియు, ఇట్టివే యనేకప్రశ్న

ములు వేసిరి నేను వానికన్నిటికిని శాస్త్రోక్తములయిన సమాధానములను చెప్పిని ఈవిధముగా న న్నోడింపలేక భగ్నమనోరథులయి కడపట 'మీకు శాస్త్రములయందు విశ్వాసమున్నదా?' యని ప్రశ్న వేసిరి 'లేదు ఆత్మసంరక్షణార్థమును శాస్త్ర విశ్వాసముగలవారి నిమిత్తమును నేను శాస్త్రప్రమాణములను జూపుచున్నాను' అని చెప్పి, పూర్వ యొక గ్రుడ్డివాడు దీపము చేతఁబట్టుకొని దారినిజూపుచు నీకదియేమి యుపయోగమని దానినిపోవువా రడిగినప్పుడు మీకు దారి కనఁబడుచుటకును చీకటిలోఁ గనఁబడక మీకు నామీదఁబడి యపాయముఁ గలిగింపకుండ నన్నుఁ గాపాడుకొనుటకును దీనిని వహించు చున్నానని యుత్తరముచెప్పిన కథను దృష్టాంతము చూపితిని. ఇంకొక సారి తిరువళ్ళి కేణిలో గంగనామంటపముమీఁద జరగిన పండితసభలో కంచి నుశ్చారాపు పంతులుగారిపతనము వారితో శాస్త్రోద్ధవిషయ మయి వాదప్రతివాదములు జరపితిని కాని పర్యవసానమేమియు తేలక యీ పండితసభ పరిసరమాప్తి నొందెనది. ఈ గథలకుఁ బూర్వము ఆండర్సన్ హాల్లో శ్రీపునఃవాహము నుగూర్చి యుపన్యాసమిచ్చుట కేర్పాటు చేయఁబడినది. శాస్త్రప్రమాణములను కాగితముమీఁద వ్రాసికొని, యుపన్యాసింపవలసివరీతి మనస్సుతో నేర్పఱుచుకొని, యుపన్యాసింపుటకు సంసిద్ధుడనయి చెంచలరావుప తులుగారి బండిలో వారితోడఁగూడ బైలుదేటితిని అది మొదటి యుపన్యాసమగుటచేత నాయుపన్యాసమును వినకముందే వితంతువివాహవిషయమయి జను లకు దురభిప్రాయము కలిగింపవలెనన్న దురుద్దేశముతోఁ బండితు లేమేమోవ్రాసి పెద్దకాగితముమీఁద నచ్చొత్తిచి పట్టణమునం దంతటను పంచిపెట్టిరి. ఉపన్యాసస్థలమునకు మేము బంకిలో బోవుచుం డఁగా మైలాపురములో నెవ్వఁడో యొక కాగితమును బండిలో గిర వాటువేసెను. నే నది పుచ్చుకొని చదవ నారంభించితిని. ఆ కాగిత ములో రండలు, ముండలు, అన్న పదములును, దూషణవాక్యము

లును తప్ప సహేతుకములైన యుక్తులుగాని శాస్త్రప్రమాణములు గాని నాకేవియు కావరాలేదు. వైలాపురమునుండి స్త్రవకళా శాలతోఁ జేరిన యాండర్సన్ హాటుకు నాలుగుమైళ్ళున్నందున గమ్య స్థానము చేరునప్పటికి నేనాకాగితమును పూర్ణముగాఁ జదివి ముగింపఁ గలిగితిని. అది చదివినకొలఁదిని కోపవ్యగ్రతచేత నాయొడలిలోని రక్తము వేడియెక్కి దేహముప్పొంగి నామనస్సు నావళముగాక యుద్రేకింపఁ జొచ్చెను ఇట్టిస్థితిలో నేనుపర్యాగపీఠమునెక్కి, మొదట యోచించుకొనివచ్చిన యుపన్యాసమును విన్నను మఱచి, రెండు గంటలసేపు నోటికి వచ్చిన ప్లేమేమో చెప్పితిని. ఉపన్యాసమధ్యమునఁ బలుమాఱు కఠతాశధ్వనులతో సభాభవనమంతయు మాఱుమ్రో యుజొచ్చెను. ఆపత్రికారచరకుఁ గర్తలయి సభకు వేంచేసియుండిన ఘనులు సిగ్గుపడి తలలు వంచుకొనిరి. నేచేసిన యుపన్యాసమునందు విద్వాంసులు మెచ్చఁదగిన శాస్త్రాంశములుగాని బుద్ధిమంతు లామో ది పఁదగిన యుక్తివిశేషములు గాని యేనియులేవు, సామరసనరంజకములైన పరిహారవాక్యములే విశేషముగా నుండినవి. ఏందుచేతనో కాని నాకు హాస్యవచనరచనానైపుణ్యమును ఈశ్వరుఁ డధికముగాఁ బ్రసాదించెను న్వాభావికమైన యాశక్తిని నేనుతిగా నుపయోగింపకఁ గొంతవఱకడఁచుచు దును. అప్పుడు కోపోద్రేకముచేత నాచిత్తము నాకు వళముగాక హాస్యరసప్రవాహము వెల్లువగాఁ బొతెను. అందుప యోగింపఁబడిన నిందాగర్భితములైన వాక్యములు సువిచారస్థితి యందు నేనుపయోగింపఁ దగనివై యున్నవి. అయినను నాయుపన్యాసములను వినుచువచ్చి వారందఱు నిదియే యధికహృదయాకర్షకమైనదని చెప్పిరి. తరువాత శ్రీపునర్వివాహశాస్త్రసంగ్రహము నుపన్యాసరూపమున వ్రాసి యొకసభలోఁ జదివి దాని నచ్చటనే యచ్చొత్తించితిని.

ఈ ప్రకారముగా వివాదములతో మేముఁ గాలముపుచ్చుచుం
డఁగా, దివాన్ బహదూరు రఘునాథరావుగారు చెన్నపట్టణమునకు
విచ్చేసిరి. వాడును చెంచలరావు పంతులుగారును గలిసి యా వఱకు
భోజనములు చేసెదమని శూరవాక్యములు లిఖించిన దేశాభిమానుల
యిన సంస్కారప్రియుల కందఱకును నిర్ణీతమైనమున సంస్కారభోజన
మునకు దయచేయవలసినదని బహుదినములకు ముందుగానే యాహ్వాన
బ్రతికలను బంపిరి. వానికి బదులు వ్రాయుటకే గొండ్లు సంస్కార
ప్రియులకుఁ దీతకకాలేదు, పలువురుఁ గార్యంతర భారములచేతఁ
దాము రాలేకపోయినందుకు విచారములు తెలుపుచు ఓమూర్ఖులు
చేసిరి, సబుషడ్జిగానుండిన గణపతయ్యగారుగొక్కరుమాత్రమాహ్వాన
మంగీకరించి రాలిగలిగిరి అప్పుడు రఘునాథరావుగారును మిత్రులును
కర్తవ్యము నాలోచించి శ్రీపార్థసాధిస్వామివారి యాలయమునుండి
బ్రసాదమును తెప్పించి మాతోడఁగూడ విందారసిందిరి ఆవిందుకు
వచ్చినవాడు వివాహదంపతులుగాక రఘునాథరావుగారును చెంచల
రావుపంతులుగారును గణపతయ్యగారును డఁపూరి నరసయ్యగారును
మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారును నేనును గలిసి సాంఘిక సంస్కా
రాభిమాన వట్చక్రవర్తులు. ఈ యాఱుఁగురితోను విందు జనుపగ్రద
ముగా ముగిసినతరువాత చెంచలరావుపంతులుగారు మా కందఱకును
విలువబట్టలను కట్టనిచ్చి, ప్రయాణవ్యయములకయ్యె నూఱుకూపా
యలు రొక్కమిచ్చి, మమ్ము వీడుకొల్పఁగా జూన్ నెల నడుమను
సుఖముగా మరల రాజమహేంద్రవరముఁ జేరితిమి శ్రీరాములుగారికి
గర్భాదానముచేసి యాయనను పట్నిసహితముగా విశాఖపట్టణము
నకు మరలఁ బంపివేసితిని.

ఇట్లు మిత్రద్రవ్యముతో మాజుపక్షములు విందు లారగించి
స్వేచ్ఛావిహారము చేసివచ్చి స్వస్థలము చేరి మాయెప్పటివ్యవహార

మున నురలు మేము ప్రవేశించితిమి. పలుచోట్లనుండి వచ్చి బహువిధాభిప్రాయములను గలిగినవారెక్కువమంది యొక్కచోటఁ గూడినప్పుడు వారిలో నైకమత్యముండుట యరుదుగదా! అట్టివారిలోఁ గొందఱిని వేటుచేయవలసిన యావశ్యకము శీఘ్రకాలములోనే సంభవించెను. ఈపక్షములోఁ జేరినవారి కిరుదులు కాపురమందుట కిండ్లియ్యరు. రామకృష్ణయ్యగారి క్కడకు వచ్చినప్పుడీచిక్క వారితోఁ జెప్పగా, వివాహము లాడినవాడు తత్సాబ ధులును గాపురము లుండుటకయి యిన్నీసుపేటలో వారొకగృహమును కొనియిచ్చిరి. నెలకెనిమిదేసి రూపాయలు జీతము లేర్పఱిచి ముందుగా రెండవపెట్టికొమారిని పుట్టినింటివారిని తరువాతి రెండవపెట్టి దుపతులను, ఆయింటికిఁ బంపితిని రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్త ముగీకరించిన తరువాత ముంజులూరి పెంకట్రామయ్యగారు తనతమ్ముని మాయింట దిగపిడిచి, ప్రాయశ్చిత్తము చేయుచుకొని భార్యతోను కుమారునితోను మాయింటినుండి వెడలిపోయిరి. నల్లగొండ కోడండరామయ్యగారు తమతల్లికి జబ్బుచేసినందున జాలయినెలలోఁ బ్రాయశ్చిత్తముచేయుచుకొనిపోయి బంధుజనము గోఁ గలిసిరి వంటశ్రావ్యులలోనిద్దఱు గూడ మాయిల్లు విశువవలసినవారయి వారిరువురిలోనొకఁడుశాస్త్రలాఘవవిద్యుండు నిపుఁడు, అతనికి క్తిచేత మాయింట నేవస్తువును పెట్టి కొంచె మేమిటీయుండినను, ఆవస్తువునిమనములోనదృశ్యమగుచు వచ్చెను, మొదటి పెండ్లిదినములోనే మొదటివధువునకుఁ జెట్టినబంగారు పట్టెడ మాయమయినది, మాయింట గలచిన్నవస్తువులును నేను ధరించెడు వస్త్రములును పెక్కులుమాయింటనుండి తరలిపోవుచువచ్చినవి ఇంటిదొంగను పట్టుకొనుటకష్టముగదా! అనుమానపడి యేమయిన నన్నకడిమ న మేము బదులిచ్చిన నూఱురూపాయలును పోవునేమో యన్న భయమొకటి, వాడు పోటిపాయిన వంటశ్రావ్యుఁడు

దొరకడన్న భయముకటి, సంవత్సరము పీతమిచ్చెదమని వ్రాసి
యిచ్చి చేసినప్రతిజ్ఞను నడుమను మీఱఁకొడదన్న భయముకటి,
మమ్ము బాధింపఁగాఁ బ్రత్యక్షమయిన దుజువు దొరకువఱకును చూడ
వలెనని మేమప్పటిస్థితిబట్టి వానిను క్షీంచుచు వచ్చితిమి అబ్రాహ్మ
ణుడు మేము చెన్నపట్టణములో నున్నప్పుడు మాముద్రాక్షరశాలలోఁ
బనిలోనున్న మునిసామి యనువాని కత్తెర మొదలయినవానిని తగ్గు
రింపఁగా అతఁడు గదిగోఁబెట్టి దిట్టముగా గొట్టినందున వంటబ్రాహ్మ
ణుడు భయపడి మునిసామిని తనవెంట తానుంచుకొన్న ముండయి
టికిఁ దీసికొనిబోయి యాతని వస్తువుల నిచ్చివేసెను. ఆవస్తువులతోడి
పాటుగాఁ బోయినవస్తువులు మావిసహితము కొన్నిదొరికినవి. ముని
సామికి జడిసి యాబ్రాహ్మణుడు మమ్మువిడిచి పాటిపోయెను. వివాహ
ములు చేయించి విశాఖపట్టణము వెళ్ళిన ప్రోహితుఁడును ప్రాయశ్చి
త్తము చేయించుకొని స్వజనముచు చేరెను. ఈప్రకారముగా మాయం
టనున్న పైజనమంతకంతకుఁ దగ్గిపోయి పలుచఁబడినది, నేను చెన్న
పట్టణము వెళ్ళదలచుకొన్నప్పుడు ఏప్రిల్ నెలలోఁ బ్రయాణవ్యయ
ముల నిమిత్తము రామకృష్ణయ్యగారు నాకిచ్చిన సూటుకాపాయలను
ఆయాసవ్యయములకిందఁ గట్చుచేసితిని. ఆయాసమునకయిన వ్యయ
ముల నిందు క్రిందఁజూపుచున్నాను—

రామచంద్రరావు (రెండవ పెండ్లికొడుకు) నకు

భోజనము నిమిత్తము			రు.	7	0	0
రామచంద్రరావుకు పుస్తకము	.	..	...	2	0	0
,, స్కూలుఫీజు	.	.		6	1	0
,, జంప్రభానా	.	..	...	1	10	0
,, కట్టుబట్టలు	...	...	...	5	1	6

మున మరల మేము ప్రవేశించితిమి. పలుచోట్లనుండి వచ్చి బహువిధాభిప్రాయములను గలిగినవారెక్కువమంది యొక్కచోటఁ గూడినప్పుడు వారిలో నైకమత్యముండుట యరుదుగదా! అట్టివారిలోఁ గొందఱిని వేటుచేయవలసిన యావశ్యకము శీఘ్రకాలములోనే గంభవిం చెను ఈపక్షములోఁ జేరినవారి కితరులు కాపురమందుట కిండ్లియ్యదు. రామకృష్ణయ్యగారి క్కడకు వచ్చినప్పుడీచిక్క వారితోఁ జెప్పగా, వివాహము లాడినవాడు తత్సాబ ధులును గాపురము లుండుటకయి యిన్నీనుపేటలో వారొకగృహమును కొనియిచ్చిరి. నెలకెనిమిదేసి రూపాయలు జీతము లేర్పఱిచి ముందుగా రెండవపెట్టికొమారిని పుట్టినదివారిని తరువాతి రెండవపెట్టి దుపతులను, ఆయింటికిఁ బంపితిని రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్త ముగీకరించిన తరువాత ముండ్లూరి పెంకట్రామయ్యగారు తనతిమ్మని మాయింట దిగబెడిచి, ప్రాయశ్చిత్తము చేయుచుకొని భార్యతోను కుమారునితోను మాయింటినుండి వెడలిపోయిరి. నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారు తమతల్లికి బిడ్డచేసినందున హాలయినెలలోఁ బ్రాయశ్చిత్తముచేయుచుకొనిపోయి బంధుజనము గోఁ గలిసిరి వంటబ్రాహ్మణులలో నిద్దఱు గూడ మాయిల్లు విశువవలసినవారగురి వారిరువురిలోనొకఁడుహస్తలాఘవవిద్యయందు నిపుణుఁడు, అతనికి క్తిచేత మాయింట నేవస్తువును పెట్టి కొంచె మేమిటియుండినను, ఆవస్తువునిమనములోనదృశ్యమగుచు వచ్చెను, మొదటిపెట్టిదినములలోనే మొదటివధువునకుఁ బెట్టినబంగారు పట్టెడ మాయమయినది, మాయింట గలచిన్నవస్తువులను నేను ధరించెడు వస్త్రములును పెక్కులుమాయింటనుండి తరలిపోవుచువచ్చినవి ఇంటిదొంగను పట్టుకొనుటకష్టముగదా! అనుమానపడి యేమయిన నన్నకడిమ న మేము బదులిచ్చిన నూఱురూపాయలును పోవునేమో యన్న భయమొకటి, వాడు పోటిపాయిన వంటబ్రాహ్మణుడు

దొరకడన్న భయమొకటి, సంవత్సరము తీతమిచ్చెదమని వ్రాసి
యిచ్చి చేసినప్రతిజ్ఞను నడుమను మీఱఁకొడదన్న భయమొకటి,
మమ్ము బాధింపఁగాఁ బ్రత్యక్షమయిన దుజువు దొరకువఱకును చూడ
వలెనని మేమప్పటిస్థితిబట్టి వానిను క్షేపించుచు వచ్చితిమి ఆ బ్రాహ్మ
ణుడు మేము చెన్నపట్టణములో నున్నప్పుడు మాముద్రాక్షరశాలలోఁ
బనిలోనున్న మునిసామి యనువాని కచ్చెర మొదలయినవానిని తగ్గు
రింపఁగా ఆతఁడు గదిలోఁబెట్టి దిట్టముగాఁ గొట్టినందున వంటబ్రాహ్మ
ణుడు భయపడి మునిసామిని తనవెంట తానుంచుకొన్న ముండయు
టికిఁ దీసికొనిపోయి యాతని వస్తువుల నిచ్చివేసెను. ఆవస్తువులతోడి
పాటుగాఁ బోయినవస్తువులు మూవిసహితము కొన్నిదొరికినవి. ముని
సామికి జడిసి యా బ్రాహ్మణుడు మమ్మువిడిచి పాటిపోయెను. వివాహ
ములు చేయించి విశాఖపట్టణము వెళ్ళిన పురోహితుఁడును ప్రాయశ్చి
త్తము చేయించుకొని స్వజనముచు చేరెను. ఈ ప్రకారముగా మాయం
టనున్న వైజయంతికంఠకుఁ డగ్గిపోయి పలుచఁబడినది, నేను చెన్న
పట్టణము వెళ్ళఁదలచుకొన్నప్పుడు ఏప్రిల్ నెలలోఁ బ్రయాణవ్యయ
ముల నిమిత్తము రామకృష్ణయ్యగారు నాకిచ్చిన నూఱుకూపాయలను
ఆమాసవ్యయములకిందఁ గట్టచేసితిని. ఆమాసమునకయిన వ్యయ
ముల నిందు క్రిందఁజూపుచున్నాను—

రామచంద్రరావు (రెండవ పెండ్లికొడుకు) నకు

భోజనము నిమిత్తము				రు.	7	0	0
రామచంద్రరావుకు పుస్తకము	..	...	...	2	0	0	
,, నూలుఫీజు	..	.	.	6	1	0	
,, జంప్రభానా	.	...	...	1	10	0	
,, కట్టుబట్టలు	...	...	...	5	1	6	

రామచంద్రరావుకు గర్భాధానపుకర్త .. .	5	0	0
,, గర్భాధానమునకు బట్టలు .	8	10	0
వంటబ్రాహ్మణుడు శేషయ్యజీతము .	7	0	0
,, శీతయ్యకు ..	4	0	0
,, విస్సయ్యకు ..	4	0	0
,, శీతయ్యతల్లి తద్దినమునకు .	1	0	0
పెమ్మరాజువారి (రెండవ పెద్దికోమరై			
పుట్టినంతవారి) కి నెలజీతము ..	8	0	0
,, బట్టలు, జాకి నెట్టుతాను	3	0	0
రామచంద్రరావుమామగారి కాయలనిమిత్తము,			
పెమ్మరాజువారికి	5	0	0
పెమ్మరాజువారినిమిత్తము వైద్యునికి (4విజట్లకు రు. 2-0-0,			
జైవధములకు రు. 9-0-0)	11	0	0
రామచంద్రరావు మామగారి దహనవ్యయము	11	0	0
వైద్యునికి నాలుగుసార్లు బండ్లశాలి	1	6	0
నారాయణమూర్తి నెలజీతము	6	0	0
శూద్రసౌకరు లక్ష్మయ్యకు .	1	0	0
అప్పారావు (రెండవ పెద్దికోమరైతమ్ముడు)	0	6	0
స్కూలుజీతము			
	<u>98</u>	<u>2</u>	<u>6</u>

ఇప్పటికి మా సమాజమునకు నిధిగా ధనమేదియులేదు, నెలచందాలు లేవు, మాసవ్యయములకయినను రామకృష్ణయ్యగారిత్తులో లేని సందేహము. ఈస్థితిసంతను శ్రీకంచి కృష్ణస్వామిరావుపంతులు గారితో మొట్టపెట్టికోగా వారు పరమదయాళురయి తమయావచ్చక్లిని ధారపోసి రామకృష్ణయ్యగారిని ప్రోత్సహపఱచి దివాలాబహు

దను రఘునాథరావుగారిని పట్ల చెంచలరావు పంతులుగారిని బ్రట్టీ
లనుగా నేర్పజేసింది జూన్ నెల కడపట పదివేల రూపాయలను చెన్న
పట్టణమునకు బంపునట్లు చేసిరి. ఈ యేర్పాటులన పైజా రామ
కృష్ణయ్యగారి రెండుప్రతిజ్ఞలును నెఱవేరినవి. ప్రియశ్చిత్తకాలము
నందుఁ దా నిఁకముందు రాజమహేంద్రవరవిఠంతువివాహసమాజము
వారికి సొమ్ము పంపననిచేసిన రెడవ ప్రతిజ్ఞయు చెల్లినది. — ఎట్ల
నఁగా మాకుఁ జెన్నపట్టణమువారు పంపుదుగాని రామకృష్ణయ్య
గారు స్వయముగా సొమ్మియ్యదు, విఠంతు వివాహముల నిమిత్తము
సొమ్మిచ్చెదనన్న మొదటిప్రతిజ్ఞయు చెల్లినది — ఎట్లనఁగా సొమ్మును
మాకుఁ జెన్నపురివారేఁ బంపినను సొమ్ము రామకృష్ణయ్యగారిచ్చినదే.
ఈ విషయములో మాకు కృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారు చేసిన
మహోపకారమును మేమెప్పుడును మఱువఁజాలము. ఈ పదివేల
రూపాయలును పంపిన కాలములో మరల వివాహములు జరుగునన్న
నమ్మకము రామకృష్ణయ్యగారి కెంతమాత్రమును లేదు. సొమ్మును
చెన్నపట్టణము పంపినప్పుడు రామకృష్ణయ్యగారు చెంచలరావు పం
తులుగారిపేరును రఘునాథరావుగారిపేరును వ్రాసిన యుత్తరములో
రెండుసంవత్సరముల లోపల వివాహములు జరగనిపక్షమున తమ
సొమ్ము తమకు మరలఁ బంపివేయనట్లును, వివాహములయ్యెడు పక్ష
మునఁ జెన్నపట్టణము సమాజమువారు రెండవివాహములకు రెండు
వేల రూపాయలను వ్యయపఱచుకొనునట్లును వ్రాసి, వివాహములు
జరగెడిపక్షమున వివాహ మొక్కింటికి వేదేసిరూపాయలొప్పన
నాయొద్దకుఁ బంపుచుండవలసిన దనియు వ్యయములక్రింద జూన్ నెల
మొదలుకొని నెలకు డెబ్బదియైదు రూపాయలొప్పన నాకుఁ బంపు
చుండవలసినదనియు వ్రాసిరి.

ఏప్రిల్ కనుజూచినను కష్టములే కనఁబడుచు, మరల విఠంతు

వివాహము లగునన్ని యాశ కవశాశములేక, పూనినకార్య మకాల నాశనము నొందునట్లగపడుచున్న యాకాలములో ఏలాగుననైనఁ గొన్నివివాహములుచేసి యిటువంటి సత్కార్యవృత్తము మనుష్య కుటిల ప్రయత్నములవలన నిర్మూలము కానేరదని లోకమునకుఁ జూప వలెనని మేము మఱింత ధైర్యోత్సాహములతో బహుప్రయాసముల కోర్చి పనిచేయసాగితిమికాని మొట్టమొదట మాకృషి సఫలమగునట్లు కనఁబడలేదు. ఆవఱకు కనువింతతు కన్యలకు వరులను విచారించి వివాహము చేయుఁడని మమ్ము బతిమాలుకొన్న వారికడకుఁ బోయి మేమే బతిమాలుకొఁగా మాతో మనసిచ్చి మాటాడక పోవుటయేకాక మామీఁద కోపపరి యుట్టి యచుచిత ప్రసంగముచు చేసినందుకు మమ్ము కిట్టసాగి, మఱికొందఱు మమ్ము తమయిండ్లలోనికి రాని యకపోయిరి వేకటప్పయ్యగారు చెన్నపట్టణమునకుఁ బోవుచు కాకి నాడనుండి వ్రాసిన యుత్తరములో నుదాహరింపఁబడిన పెద్దిభట్ల యజ్ఞస్వగారును ప్రాథమికపాఠశాలలో నుపాధ్యాయుడైన తామూరి రామారావుగారును నేను వ్రాసినమీఁదట రాజమహేంద్రవరము వచ్చి నాతో మాటాడి మొదటివాడు తమచెల్లెలిని స్వశాఖవాడయిన నైదికవరునకిచ్చి వివాహము చేయుటకును, రెండవవాడు స్వశాఖది యైన మాధ్వవింతువును వివాహమాచుటకును అంగీకరించిరి. కాఁ బట్టి యిప్పుడొక నైదికవరుఁడును, ఒకమాధ్వవధువును గావలసియుండిరి నైదికవరుఁడు మాపాఠశాలలోని విద్యార్థులలో నొకడు సంసిద్ధుఁ డయియే యుండెను! మాధ్వవధువు సహితము లభించినట్లేయుండెను. ఉమ్మెత్తల వే కటపతిరావను మాధ్వగృహస్థుఁ డొకఁడు నాతో నావఱకుఁ బలుమాటుమాటాడి 1882-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 24-వ తేది నాకీ క్రిందియుత్తరము వ్రాసియిచ్చెను

“మీరు యిదివరలో వితంతువివాహములు చేయించినారని

యిట్టి శాస్త్రోక్తమయి లోకోపకారం జరిగించినందుకుఁ జాలసంతోషంగా వున్నది. నాకమార్తె ఆయిన శనగవరపు లక్ష్మీబాయిమ్మకు భర్తచనిపోయినాడు. వానికి సుమారు 16 సంవత్సరములు వయస్సు కలిగియున్నది. తిర్తివివాహంచేతామని, ఆలోచిస్తే నాకు ద్రవ్యోపపత్తి లేదు. నీరసుణ్ని దానికిముఖ్యంగా వివాహం చేసుకోవలెనని వుద్దేశం వున్నది. మామతెస్తుడయి చిన్నవాడు యెవరైనా మీకుఁ గలపించి యిందుకు ఆ గీకరించిన పక్షముకు ఆతనికి సదకు లక్ష్మీబాయిమ్మను వివాహంచేసి మీరు నాకు కన్యలేకండా జరిగించినపక్షమున నేను చాలాసంతోషిస్తున్నాను గనుక వికడం ని! వ్రాసినాను. చిత్తగించవలెను. ది. ౨౪ జూన్ ౧౯౦౮-౨ సం॥ పుష్కెత్తాల వె కటపతిరావు.”

సరిగాఁ గార్యము కావలసి వచ్చునప్పటికి బంధువులకుఁ దెలియుటచేత వేంకటపతిరావుగాడును, యజ్ఞన్నగారును కూడ భయపడి యిద్దఱును వెనుకటిసిరి. వే కటపతిరావుగారి కూతురును, యజ్ఞన్నగారి చెల్లెలును, ఇద్దఱును చదువుకొన్నవారియి నా కావటకే యుత్తరములు వ్రాసియుండిరి అందుచేత సంగతులను విడిచిపెట్టి యింకస్వయముగా నాశాలవిరంతువులతోనే యుత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపి కార్యమును సాధింపవలెనని నేను నిశ్చయించుకొంటిని. ఇద్దఱిలో నొకచిన్నది పెద్దాపురములో నున్నది, ఇంకొకచిన్నది కాకినాడలో నున్నది. నేను వారిపేరనే యుత్తరములు వ్రాసెనుపక్షమున, రహస్యము వెల్లడియై కార్యభంగము కాకమానదు. విరంతువివాహ సంస్కారవ్యాపమునం దవ్యాజాకరము గలవారయి నిపుణులై కార్యదక్షులయిన యిద్దఱు మిత్రులీనిషయమున గూఢముగాఁ బనిచేయుట కయి పెద్దాపురమునందొకరును కాకినాడయందొకరును గావలసియుండిరి. ఆకాలమునందు రాజమహేంద్రవరనివాసులయి కార్యదక్షులయి విరంతువివాహపక్షావలంబులయి మాకత్యంతాప్తులయిన గుమ్మడి

దల మనోహరము పంతులుగారు పెద్దాపురమునందు పోలీసు ఇన్స్పెక్టరుగా నుండిరి, మాపక్షమున శ్రద్ధావుభయ పనిచేయుచుండిన పెండెకట్ల లచ్చిరాజుగారు కాకినాడ జగన్నాథపురములో నుండిరిగాని పనిచేయవలసిన స్థలమునకు వారియిల్లెంతో దూరముననుండెను. అయినను ఆయుధముమిత్రులవలనను కార్యము సాధింపవలెనని నేను నిశ్చయించుకొంటిని. ఇంతలో మాపక్షమునం దభిమానముగలవాడయి మేము కృషిచేయవలసిన చిన్నదాని యింటియెదుటనే కాపురముండిన తంజావూరి వేంకటచలపతిరావుగారు లభింపఁగా కాకినాడలో ఆచునవలన కార్యసాధ్యము బడయుట కేర్పఱచుకొంటిని. స్టేట్యూటర్ సివిల్ సర్వీస్ సంబంధమున గవర్నమెంటు చెప్పవలసిన యావశ్యకము తటస్థింపఁగా, ఈవిషయమయి కాకినాడలో బనిచేయుటకును, కొల్లపడిపొయిన లక్ష్మీనరసింహముగారి యభియోగ సంబంధమైన యుపర్యభియోగ విషయమయి చెన్నపట్టణములో బనిచేయుటకును, వింతువివాహపక్షమున నేనాయనను నియమించితిని. ఆయన చెన్నపురికి బోవుచు దారిలో కాకినాడనుండి 1882 సం॥ ఆగస్టు 24 వ తేదీని నాకిట్లు వ్రాసిరి —

“నా ప్రియగారవనీయ మిత్రుఁడా!

“ఎల్లారా పొగయోడ నేడిక్కడ ప్రకీర్తింపఁబడుచున్నది. అందుచే నేను వెళ్ళిపోవుచున్నాను. పై-రా-గారిని, జడ్డిని చూచితిని. నేను డర్వాముగారినికూడ దర్శించితిని. పై-రా-గారిని, కార్మికల్, చెంచలరావు మొదలైనవారికిఁ దంత్రీవార్తలు పంపునట్లు చేసితిని. నలుజడ్డి అప్పిలులేదని తలఁచుచున్నాఁడు. ముందుముందు మనము సివిల్ వ్యాజ్యము తీసికొనిరావచ్చును. డర్వాముగారును నలుజడ్డియు నాకావిషయమున దీర్ఘోపన్యాసములుచేసిరి. లచ్చిరాజుగారు, రామారావు మొదలయినవారిని చూచితిని. తన్ను స్వకాఖవాని కెవ్వని

కై న వివాహము చేయుమని కోరుచు స్వహస్తముతో ఆచిన్నది మీ పేర వ్రాసిన యుత్తర మొకటి వారియొద్ద నున్నది. వివాహ మిం నె లలో జరుపఁబడవచ్చునని నేను తలఁచుచున్నాను, రేపుగాని పయిశని వారమునాఁడుగాని మీయొద్దకుఁ జోవలసినదని నేను పెండ్లికుమారు నితోఁ జెప్పితిని. ఆచిన్నది యొక్కపర్యాయము తల్లిదండ్రుల యొద్ద నుండిఁ దొలఁగింపఁబడిన పక్షమున అప్పుకు తల్లిదండ్రులవద్దకు మరల పోవలెనన్న మోహమునంతను ఆమె మరల్చుకొంగలదు. ఈ వివాహ మును గూర్చి నేను సుఖజడ్జితో మాటాడలేకపోయినందుకు విచారిం చుచున్నాను మరల నొక్కవివాహము జరగింపఁబడినపక్షమున, అప్పుకు మఱికొన్ని జరిగించుట కాశయున్నది. ఈసంగతులు నాతోఁ జెప్పఁబడినవి.

మంచిది. ఈ ప్రయాణమువలనఁ గలిగిన ధనకాల నష్టము లటుండఁగాను, శ్రమ యటుండఁగాను, ఒక్క విషయమయి నేను రాజమహేంద్రవరము విడిచినందుకు చింత నొందుచున్నాను. మిక్కిలి విలువగలవని నేను తలంపవలసినవి యిప్పుడు రాజమహేంద్ర వరములో రెండు ఆత్మలున్నవి. అతి శ్రమపడుచున్నాది గనుక, మీయారోగ్యవిషయమయి నేను ముఖ్యముగా భయపడుచున్నాను. మీకోసమును, నాకోసమును, మన దేశముకోసమును, దేవునికోస మును, దయచేసి మీ మేదస్సునకు భారము పెట్టకుఁడు. ఈప్రస్తక మును ఆప్రస్తకమును భాషాంతరీకరింపవలెనన్నఁ దలంపును అధమము కొంతకాలమువఱకై ననుఁ గట్టిపెట్టుఁడు. మఱియెవ్వరై నను వివేక వర్ధనిని జరపనిండు రాత్రిపాఠశాలవిషయమైన యల్పవివాదము లలో తగులుకొనకుఁడు. అలాఁడు మంచిదారికి రా నేరనివాఁడైన, పోసిండు.

సంబంధములను కుదిర్చి యావశ్యకమైన పనిచేయుటకు సంపర
వెంకన్నగారిని మనము పనిలోఁ జెట్టవలెనని తలచుచున్నాను. దీనిని
గూర్చి నేను పై-రా గారితో మాటాడినాను. ఆయనకు విూడుకూడ
వాఁయుడు. మీరు చెప్పిన యింకొక మనుష్యుని కనుఁగొనుటకు నేను
శక్తుఁడను కాలేదు. లచ్చిరాజుగారి కాలని పేరిచ్చినాను.”*

---

* "Cocanada, 24th August 82

My dear and respected Friend,

The S S Ellora is expected here today So I shall be off
I saw Mr P R and 'Judge' I also visted Mr Durham I
caused Mr P R to send te'egrams to Mr Carmicheal
Chenchiarao & c The Sub Judge thinks that no appeal may
be filed We must bring a civil suit by and bye Mr Durham
and Sub Judge gave me ratner long lectures on the subject

I saw Mr Lachiraju, Ramarow &c They have got a letter
in the girl's own writing to you asking you to marry her to
some one of her caste I think the marriage may be per-
formed this month I told the bridegroom to go to you to-
morrow or next Saturday If the girl is once removed from
her parents, then she can resist the temptal on to go back
to her parents I am sorry I have not been able to speak to
the subjudge about this marriage If one marriage is cele-
brated again, then there is hope for more being performed
I have been of course told these things

Well, apart from the loss of money and time caused by
this trip, apart from the trouble, I am sorry to have left
Rajahmundry on one account There are two souls in Rajah-
mundry whom I should consider most precious I am par-
ticularly afraid of your helth, because you overwork your-
self Please don't burden your brain for your sake, for my
sake, for our country's sake and for God's sake Give up
for a time at least all idea of translating this and that book
Let some other person conduct the V— Please do not
involve yourself in those shabby quarrels regarding the
Night School If we find him incorrigible never mind

పయియు త్రరములోఁ బేర్కొనఁబడిన చిన్నది పెద్దాపురపు చిన్నది. మాప్రయత్నముచేత దొరతనమువారిచేఁ గొట్టుపడిపోయిన లక్ష్మీనరసింహముగారి యభియోగముపైని ఉన్నతన్యాయసభలో ఉపర్యభియోగమును జెట్టించిరి ఆ యుపర్యభియోగములో న్యాయ మూర్తి ముత్తుసామయ్యగారు శిష్యులకు బహిష్కారపత్రికలను పంపుటకు శంకరాచార్యస్వాములవారి కధికార మున్నదనియు, ఆయన తనశిష్యులకుమాత్రమే కాక యితరులకుకూడఁ దెలియునట్లుగా బహిష్కారపత్రికలను పోస్టుకాడ్లులమీఁద వ్రాసి పంపుట తప్పిదమనియు, నిర్ధారణముచేసి యాయపరాధమునకయి జగద్గురువులయినయాచార్య స్వాములవారి కిన్నూఱు రూపాయలు ధనదండనమును విధించిరి. నా మిత్రుఁడు వ్రాసినట్లు నే నహరోగ్యదశలో నుండుటయు నతికష్టపడు చుండుటయు సత్యమేకాని నాకప్పుకుండిన కార్యోత్సాహమే నాచేత ననేక కార్యములను చేయుంపఁగలిగినది. విలంతువివాహ ప్రయత్న ముండఁగా, నేను క్రొత్తగ్రంథములను రచించుచుంటిని, వివేకవర్ధని యను వారపత్రకను నడుపుచుంటిని కాస్త్రపాఠశాలలోని విద్యార్థులు చందాలువేసికొని పుస్తకములను పలకలనుగొని, పగలెల్ల పాటుపడి వచ్చెడు బీదవాండ్ర విద్యాభివృద్ధినిమిత్రమయి యొకవిద్యాశాలలో రాత్రిపాఠశాలనుపెట్టి పాడుపడుచుండఁగా ఆ విద్యాశాలాధికారి రాత్రిపాఠశాల తనదేయని పుస్తకములు మొదలయినవానిని స్వాధీ

I think we must employ సంపర పెంకన్న గారు to engage parties and do the needful I have spoken about it to Mr. P R Please also write to him yourself

I have not been able to find the other man you spoke of I gave his name to Mr Lachiraju

I am yours
hastily
B GAVARRAJU

వము చేసికొనెను. గవర్రాజుగారు వ్రాసినమీఁదట పోయినపు స్తకములను మరల రాబట్టెను ప్రయత్నమును మాని, నామిత్రులు మొదలైనవారిచేత చందాలువేయించి పుస్తకాదిపరికరములను కొనియిచ్చి, విద్యార్థులు మఱియొకచోట రాత్రిపాఠశాలను సాగించెడి యేర్పాటును చేసితిని. గవర్రాజుగారు తిరుయుత్తరములో వ్రాసిన సంపర వెంకన్నగారిని వెంటనే పిలిపించి, నాసొంతమునుండి నెల కెనిమిది రూపాయలు జీతమిచ్చునట్లేర్పఱిచి, గ్రామములవెంట తిరిగి పనిచేయ నియమించితిని పట్టపరీక్షియందును ఇతర పరీక్షలయందును కృతార్థుఁడయి, మండలన్యాయసభ (District court) యందు సిరస్టాదారు పదముకొంది, కడపట వ్యాఘ్రవాదయ్యు, మరణపర్యంతము నన్ను విడువకుండిన దీ గవర్రాజుగా రొక్కరే.

పెద్దాపురమునందు నామిత్రులయిన మనోహరముపంతులు గాడుండిరని చెప్పియుంటినిగదా ! విశంతునివాహపక్షమునం దత్యంతాభిమానము కలిగి యుత్సాహముతో బనిచేయుచుండిన యాయన తమ్ముఁడైన గుమ్మడిదల నాంబళివరావుగారు రాజమహేంద్రవరము నుండి యాచిన్నదాని నిమిత్తము పనిచేయుటకుఁ దఱచుగా నన్నగారి యొద్దకు వెళ్ళుచు, నాయుత్తరముల నాచిన్నదాని కండఁజేయుచు, ఆచిన్నదాని యుత్తరములు నాకుఁ జేరునట్లుచేయుచు, నాకెంతో సహాయుఁడుగా నుండెను. ఈయనయే యొకసారి యాచిన్నదానిని చామర్ల కోటలోఁ బడవఁజేసికొని పట్టెర్పాటుచేసి పడవనంతను కుదిర్చి యుంచితిమి కాని యాప్రయత్నము కొనసాగినదికాదు. ఆచిన్నదానియింట పనిచేసెడి యొకకుఱ్ఱుది యాచిన్నది వ్రాసిన యుత్తరములను నాకుఁ బంపుటకయి రహస్యముగా మనోహరముపంతులుగారి యింట నిచ్చుచు నేనువ్రాసి మనోహరముపంతులుగారియొద్దకుఁ బంపిన యుత్తరములను గొనిపోయి రెండవకంటివా రెఱు గకుండ నాచిన్న

దాని కందిచ్చుచు, ఉండెను. లేతవయస్సులోనున్న జవ్వనులకు నిరంతరవైధవ్యమునకంటె మరణమే మేలుగా నగపడునుగనుక, తా నేలాగునైన దుగ్గహనైధవ్యభాధనుండి బయలుబడి సుఖముగోరి యాచిన్నదే తన్నుఁ గొనిపోవుటకుఁగల వివిధమార్గములను మాకుపదేశించినది. ఆమె చెప్పిన యుపాయముననుసరించి తగినతమందిని పల్లకిమోచువారిని నియమించి, లక్ష్మీనరసింహముగారు దయాపూర్వకముగా నిచ్చిన యిద్దఱు భటులను తోడిచ్చి మామిత్రులయిన నల్లకొండ కోడండరామచ్యుగానిని మనోహరము పంతులుగారికి వ్రాసియిచ్చిన యుత్తరముతో పెద్దాపురము పల్లకిగోఁబంపి, ఆచిన్నదానిని రాత్రివేళ సంకేతస్థలములోఁ గలిసికొని పల్లకిలో నెక్కించుకొని తెల్లవాడునప్పటికి రాజమహేంద్రవరము తీసికొనివచ్చి మాయింట విడుచునట్లు తగినయోర్పాటులన్నియు చేసికొని వివాహ మగునన్న విశ్వయముతో నే గావటకే చెన్నిపట్టణమునుండి వేయిరూపాయలను చెప్పించి యాత్మగి లక్ష్మీనరసింహముగారియొద్ద నుంచితిని. ఈ సందేశమునకయిన వ్యయమును వారే యాసామ్యులోనుండి చేసినాకు లెక్క వ్రాసియిచ్చి కొండఱు వెళ్ళినచోట నేర్చుతోఁ గార్యములను సాధించుకొనివత్తురు కొండఱు బుద్ధిమంతులయ్యను నుసాయ ప్రయోగనైపుణ్యము చాలక కార్యసాఫల్యమును బొందరు. ఈసంగతి యేలాగుననో కొంచెము పొక్కి ఆచిన్నదానిబంధువులకు ముందుగాఁ జెలియఁగా వారు జాగరూకులయి యుండుటచేతను, అక్కడకుఁ జోయిన మామనుష్యుల తెలివి తక్కువచేతను, ఆయోర్పాటులేవియు సరిగా జరగక వ్యయక్రయాసములకు లోనయి మావారు పోయిన దారినే వట్టిచేతులతో మరలి 'రావలసినవారయిరి. నాయుత్తరమునకు బదులుగా మనోహరము పంతులుగా రిట్లు వ్రాసిరి.

"My dear friend

మీరు వ్రాయించిన యుత్తర నుండి అందులసంగతులు విశద పడుతున్నాను. ఈసారి యయినా మనము తలుచుకున్న కార్యము సఫలముకావండున మిక్కిలి విచారించుచున్నాను. ఈకాకపోవుట ముఖ్యముగా మీరు పంపిన మనుష్యుల తెలివితక్కువ నడవడికచేతనే యయినట్లు నేను స్పష్టముగాఁ జెప్పగలను. వాళ్ళనడవడిక మీనోటీసు లోనికి తీసుకురావడపు పుద్దేశ్య మేమనఁగా యిటుమీదట యెప్పటికీ యిట్టివాళ్ళను ఉపయోగపర్చుకుందురని తలుస్తాను. రాత్రి 10 గంటల వరకు కోడండ్రామయ్య వగయిరాలను మాయింట్లో నుంచుకుని పిమ్మట సవారీబోయిరాలను ఉండిబైట సిద్ధముగావుంచి ఒకడమాత్రము చిన్నదాని అరుగుమీద పడుండవలసివదినినీ ఒకరాత్రివేళ ఆచిన్నదే వచ్చి లేపుతుందనినీ చెప్పివున్నందుకు ఆప్రకారముచేయక యిద్దరు మనుష్యులు వాళ్ళగుమ్మమువద్దకు వెళ్ళి వాళ్ళగుమ్మమెదుట యిటూ అటూ టలాయిస్తూ తలుపుకొట్టినాడు. ఎక్కడినుంచో తమకు తీసు కునివచ్చిన రెండుపుత్తరాలు వాళ్ళగుమ్మములోఁ బారవేసినాడు. ఈ సంగతులన్నీ ఆగుమ్మముయెదుటనున్న వెంకటనరసన్న వగయిరాలు చూచి యెవళ్ళో యీలాగునచేసివట్టు నాతోఁ జెప్పినాడు అందుపై వాళ్ళు మేలుకుని వెలుపలికివచ్చి వీళ్ళవెంట మనుష్యులను పంపినాడు. అదివరకే అసగా ఆదివారమునాటికే మనపుద్దేశముకాకినాడలోఁ దెలిసి నది. ఒకరుక్కాళ్ళకు ఆదివారము రాత్రి మేము చిన్నదాన్ని రాజ మండ్రి తీసుకునివెళ్ళుతాము జాగ్రత్తగా పుడవలసినదని చిన్నదాని తండ్రిపేర పుత్తరము వ్రాసినాడు ఆలాగున వ్రాసినా చిన్నది యేలా గుననైనా ఒకరాత్రివేళ వస్తాననినీ ఒక మనిషివిమాత్రమ మరుగు మీద పడుండబెట్టవలసినదనినీ చెప్పినది. ఆప్రకారము జరగలేదు. కాకినాడనుంచి వచ్చిన పుత్తరముప్రకారము మనుష్యులు వచ్చినందున

యింటివాళ్ళు తెల్లవాళ్లు నిద్రపోలేదు. పైగా ఆరాత్రి యిక్కడికి వచ్చిన బంట్రోతులు తాగివున్నట్టు కనబడుతున్నది ఈ పైనవ్రాసిన సంగతులకు నిదర్శనముగా చిన్నది వ్రాసిన వుత్తరాలు జతపర్చినాను. ఏలాగునైతే నేమి యీపని మేము చేయించినట్టు యింటివాళ్ళు అనుకోకుండా వాళ్ళకు విరోధిగా వున్నటువంటిన్నీ కాకినాడనుంచి వుత్తరము వ్రాసినటువంటిన్నీ మనుష్యుడు తనవుత్తరపురంగతులు నిజముగా వున్నట్టు యేర్పడేనిమిత్త మాదివారమురాటిరాత్రి యెవరో మనుష్యుల చేత అల్లరి చేయించినట్టు అనుకునేలాగన చేయడమైనది. మేము మాత్రము యెవరివల్లనున్ను యిదివచ్చు అనుమానింపబడలేదు. చిన్నదానికి మాకు సుత్తర ప్రత్యుత్తరములు జరుగుతూ వున్నవి. చీకటిరాత్రిల్లుగాచూచి ఒక మాసమురోజులు పోయినపిమ్మట ముహూర్తము యేర్పర్చి ఒకమనిషిని మీరు నాయొద్దకుఁ బంపినయెడల చిన్నదాన్ని పంపగలవని తోచుచున్నది. నాకు వీలైనప్పుడు పంపినపక్షమున ముహూర్తము కుదిరేవరకూ చిన్నదాన్ని దాచగలరా! ఒక వేళ పట్టుపట్టినయెడల యుక్తమయిన వయస్సు వచ్చినట్టు స్థిరపర్చగలుగుదురా! వ్రాయించవలెను కోడండ్రామయ్య వగైరాలను చీవాట్లు పెట్టకోరుతాను ఆచిన్నదాని కివ్వవలసిన వుత్తరములు యేమైనా వున్నయెడల ఆసంగతి నాతోఁ జెబితే నేను medium ద్వారా అందచేతును. వీళ్లు గుమ్మంలో పారవేసినవుత్తరములు చిన్నదానికిఁజిక్కినవి. ఆది ఉత్తరములు 1-2రోజులలోనే సర్దుగపించి తమతావునకుఁ బంపించుచున్నాను. ఈచిన్నదిగాక 4 గురు చిన్నవాళ్లు వున్నారు. వాళ్ళుకూడా నింపాదిమీద సందర్శించగలరని తోచుచున్నది. . . . .

ఈప్రయాణమునకు లక్ష్మీనరసింహముగారి పరిజనుడు పట్టాభి రామస్వామిగారిచ్చిన యీక్రింది లెక్కలప్రకారము ముప్పదిమూడు రూపాయల ఆటగాలయినవి.

జనం 1కి దు. 1-12. చొ॥	13 బోయూలకు దు. 22	13	0
బంట్లొత్తులకు	... ..	4	0 0
కోడండరామయ్యగారికి	. ..	5	0 0
కాగడా	.. ..	0	8 0
చమురు	. ..	1	2 0

అందుమీఁద మేము చేసినప్రయత్నములను చిన్నదానిపేరును సమస్తజనులకు వెల్లడి యయిపోయినవి. ఎల్లవాడును ఈవివాహము నకు విఘ్నము కలుగజేయుటకై చేయవలసిన ప్రయత్నముల నన్నిటిని జేసిరి. అయినను మా యుత్తరప్రత్యుత్తరముల సంగతిమాత్రమెవ్వరికిని తెలియక రహస్యముగానే యుడినది. అందుచేత మేము మఱియొక యుపాయము నాలోచించి మావర్తిన మెవ్వరికిని భేద్యము కాకుండునట్లు గోప్యముగా నిర్వహించి పరమ నిపుణుడును మాకుఁ బరమవిశ్వాసియునయి మాముద్రాశాలలోఁ బ్రాలోనుండినమునిసామిని పెద్దాపురమునకుఁ బాపితిమి అతఁడెవ్వరికిని ననుమానము కలుగకుండ మార్గస్థునివలె నటించి రాత్రి వారి వీధియకుఁ గుమీఁదనే పరుండి తన సందేశము నాదిన్నదానికిఁ దెలిపి నేర్పుతోఁ బంపెను. అమావాస్య నాఁడు రాత్రి రెండుజాములవేళ మబ్బుపట్టి ఛినుకులు పడుచుండఁగాఁ దనతండ్రికిఁ దలసొప్పి వచ్చుటచేత నుపచారములు చేయుచున్న తల్లి మొదలైనవారి నేమటించి లఘుశంకకుఁ బోవుమిమమీఁద వీధిలోనికి వచ్చి యాదిన్నది మా మనుష్యునితోఁ దాను వచ్చుటకు సిద్ధముగా నున్న సంగతి తెలిపెను అతఁడు వెంటనే యాదిన్నదానిని వెంటఁ గొని బైలుదేజి, కొంతదూరము పోయినతరువాత తానావఱకుఁ దీసికొనిపోయిన బట్ట లాదిన్నదానికిఁ గట్టి పురుషవేషమువేసి, పగలు చూచుకొనినచ్చిన మాటుమూలదారిని గాఢాంధకారములో వానలోఁ దడియుచుఁబరుగెత్తి, కొంతదూర ముచిన్నదానినినడిపించియుఁగొంత

దూర మెత్తుకొని మోచియుఁ దెల్లవాలునప్పటికి రెండామడలు నడచి, అక్కడ బండిచేసికొని మఱునాఁడు పగలు రెండుజాములవేళ నామెను మాయంటికిఁ జేర్చెను.

ఆచిన్నది యిల్లుదాటిన నాలుగైదునిమిషములకెల్లను తల్లి మొదలైన వా రామ తంలివ సంగతి కనిపెట్టి చుట్టుపట్ల వెదక నారంభించిరి. ఆమె యిందునిమిత్తమే పోయినదని వారు గ్రహించి బంధువులతోడను పొరుగువారితోడను పరుగెత్తి యన్ని దారులను వెదకి యెందును గానక తిరిగి వచ్చిరి. అప్పుడు వారందఱును న్యాయవాదులతో నాటించి తమ నగ లెత్తుకొని పాటిపోయినదని దొంగతనపు నేరము నారోపించి యాచిన్నదానిమీఁద పోలీసువాఁడవద్ద ఫిర్యాదుచేసి యామెను పట్టుకొనుటకయి యారాత్రిగే వారంటు పుట్టించిరి. ఆవారంటు నిచ్చినది మామిత్రుఁడైన గుమ్మడిదల మనోహరముపంతులు గారే. ఆయన వారంటు పట్టుకొనిపోయెడుభటునితో ముందుగాఁ గాకి నాడకుపోయి నాలుగైదుదినము లక్కడనుండి రామకృష్ణయ్యగారి యిండ్లలో దేసిలోనైన నాచిన్నది దాచఁబడినదేమో విచారించి యక్కడలేదని చూఢిగాఁ దేలిసినపిమ్మటనే రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోవలసినదని చెప్పి, రహస్యముగా నా కాదినముననే తెలియునట్లు మనుష్యునిఁ బంపెను. నాకీవర్తమానము పారశాలలో నుండఁగా మఱునాటి మధ్యాహ్నము తెలియవచ్చినది. ఆనమాచారము తెలియరాఁగానే నేను సెలవుగైకొని వారంటు తప్పించుటకయి పోలీసు సూపరింటెండెంటుగారి కార్యస్థానమునకుఁ బోఁగా, ఆయన కాకినాడకుఁ బోయినట్లు తెలిసినది అప్పు డింటికివచ్చి చిన్నదానిని భద్రపఱచి పోలీసి స్పెక్టరును గలిసికొని నేను మరల వచ్చుపర్యంతమును చిన్నదానిని వారంటుమీఁదఁ బట్టుకొనకుండునట్లు దిట్టపఱచి, పెంటనే బండిమీఁద ధవళేశ్వరముపోయి సడవయెక్కి మఱునాటి మధ్యాహ్నమునకుఁ గాకి

నాడ చేరిరిని. అక్కడ విచారంపగా నూపరిండు. వెంట ఉప్పుకొటా
కులను పరీక్షించుటకయి వెనుకనుకు గ్రామమునకుఁబోయి నట్లు తెలి
సినది. అప్పుడు చింతమఱింత యెక్కువయ్యి భోజనములేని విచార
మును మఱచి వెనుకనుకు పోవుటకయి క్రయస్థిండుచు డగగా, పో
లీను నూపరిండుండు టుటకుము దే మరలవచ్చి కాలువలోని తను
పడవలోనున్నట్లును గంటసేపటిలోఁ బామర్లకోడ కుఁ బోవనున్నట్లును,
వర్తమానము తెలిసిండున, ఆయెండ కోఁ బరుగెత్తుకొనిపోయి నా
యంకాలము నాలుగుగంటలవేళ కాలువమీ దిపడవలో దొరగారిని
గుఁడర్చించి గుంగతి విన్నవించితిని అని కాచిన్నదానిని పట్టుకొనకుండ
పోలీనుద్యోగస్థుల కుత్సితపు పంపెనని చెప్పి నన్ను పంపివేసెను. ఇఁక
పెండ్లికొమారుని తీసికొని పోవలసినపక్షయొకటి మిగిలియున్నది. అందు
చేరినే నాయన వద్దనుండి శిష్యుగా హిందూపారిశాలకు పోయి యక్కడ
నుపాధ్యాయుఁడగున్న యాకనిని కలిసికొని నా వెంట రమ్మని పలు
వఁగా నతఁ డీశుభేయోగవార్తను వినుటవలనను జనులవలని భీతివల
నను కొంతబడిసి నా వెంట రాకుండుటకయి కొన్ని సాకులుచెప్ప మొ
దలుపెట్టెను. కాని, నేనన్నీకేసి తాన పరిహారములు చెప్పి, పారిశాల
నుండియే శిష్యుగా నేరాలనిని పడవవద్దకు బలవ సముగాఁ దీసికొని
పోయి నాగదిలోఁ గూడుచుండఁబెట్టుకొనఁగా, తన్నప్పుడు విడిచిపెట్ట
వలసినవని నతఁ డ నేకవిధములఁ బ్రార్థించియు నేను పూనికను విడువ
నందున నామాట తీసివేయలేక నాతోవచ్చి మఱునాఁడు తెల్లవారిన
తరువాతి త ను తొడగకొన్న యంఁయు తలఁడ్డయు ను త్రోవమును
నాగదిలోనే యంచి గుఱుశంకకుఁ బోయివచ్చుదనిని నాతోఁజెప్పి
మేడపాడుదగ్గర పడవదిగి వెనుకకుఁ బారిపోయెను. నేనుమాత్రము
నాఁడు మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకు రాజగు హేంద్రవరముచేరి,
ముందుగా తలతివృత్తింక కార్యక్రమమునకుఁబోయి పెండ్లికొమారుని

చర్యను కాకినాడలోని లద్దీరాజుగారు మొదలైన మిత్రులకుఁ దంఢ్రముఖమునఁ దెలిపి యింటికిఁజోయి చూడవనఁ దపరాక్షా మైనతరువాత చూడుగంటలకు భోజనముచేసి, అప్పుడే రామకృష్ణయ్యగారు మొదలైన మిత్రులకందరికిని వరుని మరలఁ బుపుటనుగూర్చి యుత్తరములు వ్రాసిరి. పెండ్లికుమార్తెమీఁదియభియోగ మామె వివాహము చేసికొనిజోవుచున్నదన్న ద్వేషముచేత శెచ్చినదయిన్బట్ట కనఁబడుచున్నందున, ఆమెకు పట్టుకొనవలదని పోలీసువారికి సూపరింటెండెంటు వద్దనుండి వెంటనే యుత్తరువు వచ్చెను తరువాత కాకినాడకు మనష్యులను బి పెండ్లిజరగకుండఁ జేయుటకయి వివిధమాయోపాయములను పన్నుచున్న నిరోధుల ప్రయత్నముల కన్నిటికిని (ప్రతికి) యలుచేసి యిదేగమయవని పెండ్లికొమారుని బాధింప నెంచిన ఋణప్రదాతల చేతులనుండి యారని విముక్తినిఁజేసి పెండ్లికొమారితను జూచి మాటాడిపోవుటకయి ఇద కాతనిని రామసేంద్రవరమునకు మరల రప్పించితిమి. ఈసేసి ఋణవిముక్తనఁ జేయుటకయి యప్పటిచ్చినవి యిన్నూరురూపాయలు, పెండ్లికొమార్తె యిల్లువిడిచిన నులునాడు పెద్దాపురములోనివారు మేము యుక్తవయస్సు రానిపిల్లను సంరక్షకులవశమునఁ దొంగిలించుకొనిపోయిమని నేరముమోపి యనుగతికండవిధాయకుఁ యొద్ద మామీఁద నిభియోగము తెచ్చిరి. అదండవిధాయి యాయభియోగము వింతవివాహసంబంధమున వచ్చినట్లు కనఁబడుచున్నదని మండలదండవిధాయకునకుఁ దెలిపఁగా సతఁ డాయభియోగమును తనయొద్దకు రప్పించకొని విమర్శకయి సంయుక్తదండవిధాయకునియొద్దకు రాజమ సేంద్రవరము పంపెను. నేను రాజకీయ వైద్యుని (Doctor) మాయింటికిఁ బిలిపించి యాయనచేత వధువును పరీక్షింపించి యాయనవలన వధువు పడునా రేండ్లు చాటినదని నిర్ణయపత్రమును (Certificate) పుచ్చుకొంటిని. పెండ్లికుమార్తెతల్లి మొద

లగు బంధువులు మాయింటికివచ్చి యేడ్చియు కేకలువేసియు బెడరించియు బతిమాలియు బుద్ధులుచెప్పియు వాదానములుచేసియు వధువును మరలఁ దీసికొనిపోవుటకయి నానావిధముల పాటుపడిరిగాని వారి ప్రయత్నములన్నియు విఫలము లైనందున వారు నిరాశులయి వెనుకకు మరలవలసినవారయిరి.

ఈసమయమునందు మాకు సహాయులయి యుండిన లక్ష్మీవరసింహముగారు సెలవుమీఁద బండ్లదొంగ నుండిరి. గవర్నమెంటుగారు చెన్నపురమునుండి వచ్చి విశాఖపట్టణమునకు మా పనిమీదనే పోవలసినవారయిరి. లోకములోఁ గన్పములమీఁదనే కన్పములు సంస్కృతియు లగును ప్రభువివాహముచేసికొన్న గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికిని భార్యకును సరిపడలేదనియు, తల్లి యాచిన్నదాని తనతోడఁ దీసికొని పోవ సిద్ధముగా నున్నదనియు, ఆపుటకయి వెంటనే సాధనము లాలోచింపవలసినదియు, పెద్దాపురపు వధువును తీసికొని వచ్చుటకయి మేము చేసినకృషి విఫలమయిన కాలములో విశాఖపట్టణములోని మిత్రులయొద్దనుండి నాకు తరములును లింఠీవార్తలును వచ్చినవి వఱకు మొదలనుండియు పట్టణములోనుండి నాచేత శిశ్ని తుండయి యింగ్లీషు విద్యాభ్యాసముచేసిన నవనాగరికుఁడు, వధువు మొదలనుండియు పట్టణము గ్రామ్యజనులలో నుండి విద్యాగంధము లేక మోటుదేశములోఁ బోసిన మృగప్రాయురాలు ఇట్టి యాయుధయులకును ప్రవేశపయములోను భిన్నాభిప్రాయము కలిగి యైకమత్యము లేకపోవుచు డంగా సంతోఁ దల్లి కూతలవద్దకువెళ్ళి యా మెపడుమయి యల్లునిఁ దమకు దాసునిగాఁ జేసికొనవలెనని వివాదము లాడుటచేత తగవు లంతకంతకు పోచి కాపురము చెడిపోవునంతటి దుస్థితికి వచ్చెను విద్యాధికుఁడైన వరుసకిచ్చి వివాహము చేయుట వలన నీప్రభుమడంపఁడు లెంతో సుఖవతులగుచురని నేను భావించి

రిని. తా నొకటి తలచిన దైవ మొకటి తలచును. నేను మొట్ట మొదటనే యీచిన్నదానిని వివాహము నిమిత్తమయి నావద్దకు వచ్చుచుండిన మొక మోటువానికిచ్చి వివాహము చేసియుండినపక్ష మున, ఆదాంపత్యము నిజముగానే సుఖవంతమయి యుండియుండను. విశాఖపట్టణము నుండి తంత్రివార్తలు వచ్చిన సమయమునందే చెన్న పట్టణము నుండి తాము పైలు దేలుచున్నామని గవరాజుగారు నాకుఁ దంత్రీవార్తను ఒం రి. నేను వెంటనే కాకినాడకుఁబోయి యాయన యోడదొంగు దినమున వంశైవద్ద వేచియుండిని. అదినమున పొగ యోడ కాకినాడచేరుకు మిక్కిలి యాలస్యమునది మధ్యాహ్నము రెండుగంటల కాయన యోడదొంగ పడవకుఁ దీరముచేరునప్పటికి, నే నొడ్డననుండి యాయనను కలిసికొని విశాఖపట్టణమునుండి వచ్చినలేఖ లను తంత్రివార్తలనుఁ జీరాములుగారిని భార్యకును పొంతుపటు చుటకయి విశాఖపట్టణము వెళ్ళవలసియున్నదని చెప్పితిని చిరకాలము భార్య మొదలయినవాని విడిచియుండి యిల్లెప్పుడు గూచి బధు మిత్రాదులతో నెప్పుడనెల్లాపసౌఖ్యము వనుభవి పండుగుచునాయను నారాముతో నుండియు, అవఱకు రెండుదినములనుండి భోజనములేక ట్టుదార్లుఁజై యుండియు, నామాటకు మాంబులుకకఁ గాను జెచ్చిన వస్తువులను నా కప్పగించి, మరల పడవనెక్కి యోడదొంగ కైదు మైళ్ళ సముద్రపు మీఁదపోయి వచ్చిన యోడలోనే విశాఖపట్టణమున కాయన వెళ్ళెను పరాధిమయు స్వసుఖత్యాగ మిట్లుగదా చేయవల యును! విశాఖపట్టణము చేరి దంపతులను సమాధాన పఱచుటకయి తామక్కడనుండి దుప్పటి సమాచారములప్పుడు నాకుఁదెలుపుచుండిరి.

ఇచ్చట పెద్దికోమారుడు మామిఁద వచ్చియున్న వ్యవహారముయొక్క పర్యవసానము లేలువఱకును వివాహమును నిలపవల సినదని నన్నుఁగోరుచుండను. అంతట వదనియొక్క యన్నగారు

రాజమహేంద్రవరమువచ్చి మంచిమాటలచేత నాతనిని తీసికొని పోవ
 లెనని యెన్నోయూహలు చేసెనుగాని నామండల నాతనియూహ
 యమాలు నడచుటయినవికావు అట్లుగదాత వివాహముగవల
 కును మరలఁ గావోకోకుండఁ జెండ్లికుమాదుని కంటికి శిష్టవలెకాకకు
 విడిచి యెకిరముకాచి, 1882-వ సంవత్సరము అక్టోబరునెల 22-వ
 తేదీని బహు కష్టముగాఁ ద మూడవవితంతు వివాహముచేసి యాశ్వ
 రానుగ్రహముచేతి నిర్విహ పఁగలిగితిమి ఈవివాహమునకు మాకు
 మొదటి వివాహము నకఁ జెను పదిరెండు క్రూరు మెక్కవయ్యెనది.
 మొదటివలెకే గుప్తమును రక్షకభటులు చూచులు కావలికాయవలసి
 వచ్చెను విశేషవ్యయముచేసి యీ వివాహమును మొదటి దానికంటె
 పెను నభిక్షణ భవమునో నరచిమి ఆ తిథివ్యయముచేసినను, ఇంత
 మంది రక్షకభటులు కావలికాదినను, ఊరే పు శిష్టవనసుయము
 నం దాయుధములు చూడకభటులు పట్టికొట్టెను విడియు
 న్నను ద ఘటు కొరికలు పెట్టికల్లమీద రాళ్లు విసగిరి పిమ్మట
 మాప్ర పక్షము నట్టి యభియోగము విమర్శమీదఁ దీశంబకు
 నెలలోఁ గట్టిపట్టించి విమర్శనయమునందు పెండ్లికొమా
 రితెంతో మాకావలకు వ్రాసియుచ్చిన యుక్తమును జూపఁగా,
 తన్ను గదిలోపెట్టి కొట్టెదగుని బెకరించి యాయుక్తమును బలవంత
 ముగా వ్రాసింప పుచ్చుకొనియని చెప్పెను అభియోగము కొట్టు
 పడిపోయిన తరువాత నెంతయు మాయుఁగివచ్చి తమూర్ఖముచేసి,
 యావ్యవహారము నిమిత్తము రాజమహేంద్రవరమున నుండవలసి
 వచ్చుటచేతి తిలకు బడహూపాయ లప్పయ్యెనని చెప్పఁగా నే నాపది
 రూపాయలు సచ్చివేసితిని వివాహనిర్వర్తన విషయమున యెర్ప
 టులుచేసిన మిక్కిలి మొదటి వివాహమునకు వలెనే బోగముమేళ
 మును కట్టి నాకుఁ దెలియకుండ ముండుగా రాజురూపాయ లిచ్చిరి
 కాని యీవివాహకార్యనిర్వహణమంతయు పూర్ణముగా నాచేతిలోనే

యున్నందున, ఈ గ్రేసింపు సమయమునందు సహితము బోగము మేళము లేకుండ జేసిరి. ఈ వివాహముతోనే ప్రతిపక్షులగర్వము సగముడఁగెను గాని తరువాత జరిగిన నాల్గవవివాహముతో వారికి బూర్ణముగా గర్వభంగమైనది. ఈవివాహవార్తను మిక్కిలకును, పత్రికలకును తంత్రీ ముఖమునఁ దెలుపుటకయి నేను పెన్సిల్వేనియాలో 5 రూపాయలు వ్యయపెట్టితిని. ఈ శుభవార్త వెలియుగానే 21వ తేదీని గవరాజుగారు విశాఖపట్టణము నుండి రాక్లిఫ్లు వ్రాసిరి—

“ప్రియమిత్రుడా!

ప్రార్థించుచున్నాను గాహ్వానయపూర్వకములైన సన్నీహాభివందనముల నంగీకరింపుడు చక్కగాఁ జేయుచుండి. ఈశ్వరుడు మండనములు నాసంతోష మినిర్వాచ్యమైనదిగా నున్నది. ఓర్పు సమస్త కష్టములను గట్టెక్కించుచుచా! కొందఱు మిత్రులు సరాశనుపొందిరి. వారు మఱివివాహములు జరిగివారిలచి వారికి ముందు వివాహములు జరుగుట యసాధ్యముని భావించిరి వారి కడఁగితిని మీరిప్పుడాశాభంగమా ననుకూలముగాఁ గలిగించినారు సంస్కారప్రియులని చెప్పబడువా! యొక్క నిష్కాపట్యమును పరీక్షించుటకయి మఱియొక శోధనవచ్చినది. ఈయవశాశము మన లాభమును పొందుటకయి మీరు తప్పిపోరని కోరుచున్నాను. అథను మదఱిని తాంబూలముల కైనను పిలుపుము. వారిని మీరీవగకే పిలిచియుండినపక్షమున, వివాహసంతరమున నైనను. చేయవేఁచుచున్నాను పలుమూదివారమున నిర్ణయించు మనబలమును మరలఁ గడుచుపఱుచుటకు మనశ్చక్తితో నున్న సమస్తసాధనములను మనము ప్రయోగించి గూడవలెను. మనము సంగీతసభను పెట్టవలెను ఆదివారముగాఁగూని యంతకుముందుగాని యాశ్వరేచ్చ యున్నయెడల నేను మీతో నుండెదను. పయి బుధవారమునాఁ డిక్కడి కొక పొగయొడ వచ్చునని నే నను

కొనెదను. అదినము. కాకపోయినను ఈవారము నాడిది యిక్కడి నుండును. సర్వదయానిచ్చిన యాశ్వరుడు మీప్రయత్నములకు జయము కలిగించును గాక! ఏది వ్యతిరేకిముగా నున్నను, ఈపక్ష మీశ్వరునిచే నుకరి పఱచిన పక్షమున విజయము నొందునని మనము దృఢముగా నమ్మియుండివచ్చును”*

ఈవివాహమయినది రిచి వాత అక్టోబరు 24-వ తేదీన కలకత్తా నుండి యాశ్వరచంద్రవిద్యావాగకు వా రిక్లువాసిరి

“దేశముయొక్క- మీభాగములో మూడవ భాగముగా వితం తవుముక్క వివాహ వివరణమును గూర్చి సమాచారమువలె నేను మీకు తెలియ నుపకారి స్వస్థి కలవాడినై యున్నాను ఇక్కడి వితంతు వివాహవిహితం ఈ సుభవ రత్నచూడమువలన ముక్కులి సంశో షమును పొందియున్నాను అదృష్టవశాత్తై ఈ భాగము పక్షమున

* 'Vizagapam, 23rd October 1942

Dear Friend,

May I send my warm regards and warmest congratulations 'Well done!' to you, God bless you & your family! You see patience is a virtue. I'd find it. Some friends disappeared. They are gone. Some marriages would be replaced. They are gone. Some marriages would be replaced. Now you have agreeably disappointed all those. Here is another 'find' of real sincerity on the so-called sympathisers. I hope you will not let it be the most of this opportunity. I've said for betam. At least if you have not invited them, you do so after the marriage. Let next Sunday be the day. You see we must try all the means in our power to build our strength. You must have a singing party. On the next Sunday I shall be with you. God willing. I shall be here on Wednesday. I suppose. If I am not here on Thursday. May the All-Merciful God crown your efforts with success! We may rest assured in spite of anything that if the cause is approved by God, it will succeed.

మీయొక్క పరోపకారప్రయత్నములకు నిరంతరవిజయము కలుగును గాక యనుట.

మీనువ్వుడుఁడైన యీశ్వరచంద్రశర్మయొక్క సమాహిత ప్రార్థన ** కలకత్తానుండి యీశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరులవారును, బొంబాయినుండి మహాదేవగోవిందరానెగిగారును, నాతోడ వప్పుడ ప్పడు తర ప్రత్యుత్తరములను జరపుచు శాస్త్రవిచారవిషయమున నాసంబేహములను దీర్చుచు నాకెతో సాయము చేయుచుండెడివారు

ఈవఱకు జరిగిన వివాహములు మూఁడును లౌక్యులుగా నుండు నియోగిత్రాహ్మణులలోను, మాధ్వత్రాహ్మణులలోను జరిగినవి. వైదికులలో మాత్ర మంతవఱకు జరగనందున వా కది గొప్ప ప్రతిష్ఠగాఁ జెప్పకొనుచుఁ దనువారిలో నట్టి వివాహములు చేయించుట యసాధ్యమని దంధములు పలుకుచు వచ్చిరి. కాకినాడలో నుత్తమవైదికకుటుంబమునందు జనన మొంది చదువుకున్న యొక బాలవిఠంతు వుండెను. వెంకటప్పయ్యగారు వెనుకమాటాడినది యీ చిన్నదాని యన్నగారితోనే ఈచిన్నది వివాహములు జరుగుచుండుట విని తాను గూడ వివాహము చేసికోవలెనని మనస్సులో నెంతో యభిలాషపడుచుండెను. ఆచిన్నదాని యింటియెదుట నున్నయింటిలో, తంజావూరి చెలపతిరావుగారను నొక పెద్దమనుష్యుడు కాపుర ముండెను. ఆయ

---

* "Calcutta, 24th October, 82

My dear sir I am very much obliged to you for the information respecting the celebration of marriage of the third Brahmana widow in your part of the country The friends of the marriage of Hindu widows here have been exceedingly delighted by this happy news

May uniform success attend your benevolent exertions on behalf of the unhappy sufferers is the earnest prayer of

K VIRESALINGAM ESQ,

Rajahmundry

Yours sincerely,

ISWARA CHANDRA SARMA.

నకు మండలకరగ్రాహికార్యస్థానములో లేఖకోద్యోగము. ఆయన వితంతువివాహములయందు విశేషాభిమానముఁ గలవాఁడగుటచే జాలి పడి యాచిన్నది యొంటిగాఁ దమయింటికి వచ్చినప్పుడు వివాహవిషయమైన ప్రసంగము తీసికొనిరాఁగా నామె తన యభీష్టమును దెలియఁ బడిచెను ఆచిన్నదానివిషయమై పనిచేయవలెనని యాయననే మేమును గోరితిని. ఆయన యానతికే తాను పనిచేయుచున్నట్లు చెప్పి మాప్రార్థన సంగీకరించెను ఆచిన్నది యొకనాటిప్రాతఃకాలమునం దొంటిగా నున్నప్పు జాయనను కలిసికొని, ఆరాత్రి పెండ్లివారు తమవీధినుండి యూరేగునప్పుడు తన కీచలకు వచ్చుట కవకాశము కలుగుననియు, అప్పుడు తన్ను తీసికొనిపోవునట్లేర్పాటు చేసివపక్షమున రాజమహేంద్రవరము వెళ్లుదుననియుఁ జెప్పెను ఆయన యట్లే చేసి దననిచెప్పి యప్పుడే మూడవవివాహముచేసికొన్న మామిత్రునితోఁ గలిసికొని పల్లకినిబోయాలను సిద్ధముచేసి, చీకటిపడ్డ తరువాత పల్లకి నొక సుకేతస్థలమునం దుంచునట్లేర్పాటుచేసి చిన్నదానిని పల్లకి వద్దకుఁ దీసికొని పోవనియనుచిన మనుష్యుని ముందుగా నాచిన్నదానికే జూపెను ఆరాత్రి తొమ్మిదిగంటల కొకచోట నదృశ్యమైన గారిడివిద్య (Magic) చూపఁబడునని ప్రకటనపత్రికలు రాఁగాచెలపతి రావుగారు దానిని పొగడి ప్రోత్సహపడిచి యాచిన్నదాని యన్నను మేనమామలను దానినిపోయి చూచుట కొడఁబడిచెను ఆయన తాను ముందుగా భోజనముచేసి వారియింటికిఁ బోయి తొందర పెట్టి యొందుదిగంటలకే భోజనముచేయించి వారిని తన వెంటఁగొని గారిడివిద్య ప్రదర్శించు స్థలములకుఁ బోయెను నాటివివాహము శ్రీపైడా రామకృష్ణయ్యగారి యింటనే సుమారు రాత్రి పదిగంటల వేళ పెండ్లియూరేగింపు వారియింటిముందునుండి సాగెను. నియమింపఁబడిన మనుష్యులను పెండ్లిపల్లకితో చూరేగింపునకు ముందే నడుచు

చుండెను. పల్లకియు సంకేతస్థలమున సిద్ధముగా నుంచబడెను. పెండ్లి పల్లకి తమయింటిముందుకు రాగానే లోపలివారు గుమ్మముముందట నిలుచుండి వేళ్ళల్పత్వగానములను చూచుచుండఁగా, ఆచిన్నదిసందడిలో వెలుపలికివచ్చి తనరాకకయి యెదురుచూచుచుండిన మనుష్యుని వెంట నడిచి పల్లకిలోఁ గూరుచుండెను. తత్తః పల్లకిమోచువారాచిన్నదానినిగొని బైలుదేటిరి. తెల్లవారునప్పటి కాకస్మికముగాఁ బల్లకివచ్చి కూగుమ్మచులో దిగఁగా మే మాచిన్నదానిని లోపలికిఁ దీసికొనిపోయి భద్రముగా నుంచెడిమి. చిన్నది కాకినాడ విశువఁగానే తృతీయవివాహవరుడైన రామారావుగారు నాకుఁ దంత్రీవార్తను పంపిరి. పెండ్లిపల్లకి తమ గుమ్మముదాటి దూరముగాఁ జోయినతరువాత నాచిన్నదానితల్లి మొదలయినవారు లోపలికిఁజోయి చిన్నది కనఁబడకపోఁగా పేరుపెట్టిపిలిచి యిగునంను వెడకి తొందర పడసాగిరి. కొంతసేపటికి మగవారు గారడీనిద్యను చూచి యింటికివచ్చి స్త్రీలవలన జరిగినసంగతి విని యాచిన్నది రాజమహేంద్రవరమే పోయినదని నిశ్చయించిరి. ఆచిన్నదాని యన్నగారును మేనమామలును కొండఱు బంధువులును నాకొక్కొక్కొక్కములలోనుండి ప్రబలులుగా నున్నవారు, వినతండులు మొదలైనవారు కొండఱు యజ్ఞాదికృతువులు చేసి పండితు లనిపించుకొనుచున్న శిష్టసంప్రదాయములోనివాడుగా నున్నారు. ఆచిన్నదాని మేనమామ లారాత్రియే రాజమహేంద్రవరములోఁ దహశీలుదారుగానున్న తమ బంధువైన తణికెళ్ళ జగన్నాథముగారికిని పోలీసువారికిని తంత్రీవార్తలు పంపిరికాని వారెవ్వరును జోక్యము కలిగించుకొనక యూరకుండిరి. మఱునాడు పడవ విఁగఁద బైలుదేటి చిన్నదానియన్నయు, తల్లియు, మేనమామలూ నొకరును రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి బంధువుల యింటదిగి మూడవనాటిమధ్యాహ్నము మాయంటికి వచ్చిరి. చిన్నదానితల్లి కొంతసేపు రోదనముచేసి కొమారిని తమ వెంట రమ్మని బహువిధ

మల బలిమూలుగొనెనుగాని చిన్నది వాఁగొరిక చెల్లింపక స్థిరచిత్తు
 రాలయి నిరాకరించెను. అన్నగారేమియు మాటాడక తలవంచుకొని
 నిలుచుండెను. మేనమామ నన్ను చాటువకు సిలిచి మంచినదిని
 విచారించి వివాహము చేయవలసివని చెప్పి, అంతిమార్థముగానిరాక
 రించుచున్నదానితో స్థిరలేక యేల మాటాడెదవని యప్పగారిపైని
 కేకలువేసి యప్పను మేనల్లునిని వెంబడిగొని మాయిల్లు వెడలిపోయెను
 ఈ చిన్నదానికి వివాహముచేయు నుద్దేశిచి యామె యన్నగారా
 వజకు నాతో ననేకపర్యాయములు మాటాడి యుత్తరములు వ్రాసిన
 వాఁడేయైనను, బహిష్కారపత్రములు వచ్చినవఱకు వారికి పెనుకదీసి
 తాను కార్యము చేయుటకు సాహసింపలేకపోయెను పులవర్తిశేషయ్య
 యను నొకవైదిక విద్యార్థి యుండెను అతఁడగు వత్సరము సర్వకలా
 శాలాప్రవేశపరీక్షకుఁ జొరయుండచుగాని శలిత మింకను వెలియులేదు
 అతఁడు పరీక్షాంతరమున నన్నగారియొద్దకు గ్రామాంతరము పోయి
 యుండఁగా మచుష్యుని బంపి మూరినిని పిలిపించి యీ చిన్నదాని నాత
 నికి 1883-వ సంవత్సరము జనవరి 1-వ తేదిని వివాహము చేసితిమి.
 ఈ వివాహమునాటికి లక్ష్మీనరసి చాముగారు బాదరునుండి తిరిగి
 వచ్చినవారయి సహాయులు. ఈవఱకు శుద్ధశ్రోతియవంశమునందుఁ
 బుట్టివైదికవృత్తియ మన్నయన్నునునుండియుకలవాడు. దేశాభిమా
 నము కలవారయి యిట్టి ప్రజాక్షేమకరములైన కార్యములందు మత్స
 రాముకలిగి సర్వవిధముల నాకు సహాయులుగానుండిన విద్యార్థులలో
 నితఁడొకఁడు, తరువాత పదవవికరంతువివాహము చేసుకొన్న నల్లగొండ
 గోదండరామయ్యగా కొరింకఁడు. ఇటువంటివిద్యార్థుల కనేకులకుఁబాత
 శాల ఓరములు మొదలయినవిచ్చి యనేకవిధముల సాయము చేయు
 చుండెడివాడను. ఈయనవ్రతును తల్లిదండ్రులు స్వభాతికన్యలనుకుదిర్చి
 వివాహములుచేయఁ బ్రయత్నించినప్పుడు చేసికొక నిరాకరించినపైర్వ

కాలులు. ఇట్టివార నేకులుగిరి కాని వారిలో నవ్వడను తరువాతవితంతు వివాహములను చేసికొన్నవారు కాకపోవుటచేత వారినామము లిందుదాహరించుట యనావశ్యకము. ఆకాలమునందు విద్యాధులు మాకుఁ జేసినసాయమును నేనెన్నటికి మఱవఁజాలను ఈవిద్యాధులలోఁ గొందఱు లోకోపకార కార్యార్థముయి యగ్నిహోత్రములో దూకుచున్నను దూకుట వెనుకటియని వాడుంగిరి వా రేమర్హతమున నొక దూరమననున్న నే గ్రామమునకుఁబోయి యెవ్వఁతో మాటాడి యే కార్యమును చేసికొని రమ్మన్నను మాటుమాటాడిక చెప్పినట్లు చేసికొనివచ్చుచుండిరి ఇది వంటివారి తోఁబ్బునలననే మే మునేక కార్యములఁ జేయుముగా నిర్వహింపఁగలిగితిమి ఇట్లు కష్టముమీఁద నిర్వహింపఁబడిన యీరెండువివాహములకు నత్యశ్వర్యపడి పైదా రామకృష్ణయ్యగారు మొదలైనదిత్రులు మా కనేకాభివందనపత్రికలను బిరి, రామకృష్ణయ్యగారి యభివందన లేఖలలో నొకదానినుండి కొన్ని పంక్తు లిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను - 'ఈయభివందనపంక్తులను మీకు రాత్రి 11 గంటలకు వ్రాయుచున్నాను. . . . (చిన్నమనుష్యులైన) మీరును గవరాజుగారు మనయద్భుత సాహసికమింద్రుడైన బి యే బి. యల్ లక్ష్మీనరసింహముగారి సాహాయ్యమును జాలతో ప్రవాహమునకు విరోధముగాఁ బోరాడుచు బ్రహ్మాండమైన పనిలో విజయముందివారు. దేవునకు వందనములు దేవుడు మీకందఱకుఁ దోచుపను నాహ్లాదయవాంఛల కొన్నిటితో మీకొక కీలేఖ వ్రాసితిని దీని రేఖలింగముగారూ! మీపేరును స్థాపించి యీప్రపంచములో ముందుకు దానిని శాశ్వతము చేసియున్నాడు. దేవుడు మీకు నుంచి యారోగ్యమునియ్య ప్రార్థించుచున్నాను''*

* "I am writing you these congratulating lines at 11 O'clock in the Night * * *

You and Gavarrazu Garu (the little men) have succeeded a nonstrous thing fighting against the current with the aid of the shield of our admirably bold friend

ఈనాలవఁబాహమయిన పిమ్మట ప్రతిపక్షులు తమప్రయత్నములవలనఁ గార్యము లేదని తెలిసికొని నిరుత్సాహులయి ప్రత్యక్షముగా బాధించుటకును కార్యవిఘాతముచేయుఁ బాటుపడుటకును మానుకొని యుపేక్షాపనులు కానాగిరి అవతకు వీరు నాప్రాణములకు సహిత మెగ్గుతలఁచిరి. పిండిబొమ్మలు చేసి కానికీళ్ళలో ముట్లుగ్రచ్చి పసుపుతోను పిండితోను ముగ్గులు పెట్టి రాత్రులు మావీధిగుమ్మముముందు పెట్టుచుండిరి. వీధిలోఁ జేసిన యాప్రయోగముల వలనఁ బ్రయోజనము కలుగకపోగా రాత్రులు నిచ్చెనలు వేసికొని మాదొడ్డిలోనికి దుమికివచ్చి దొడ్డిలోనున్న దానిమ్మచెట్టునకే యీపిండిబొమ్మలను కొబ్బరికాయముక్కలను కట్టఁదొడిగిరి తెల్లవాతినతడవార మాముద్రాయంత్రములోని పసిబాండ్ల కొబ్బరిముక్కలను తినుచువచ్చిరి శత్రువులన్ని మారణకర్మలు చేసినను భగవదనుగ్రహమువలన నేను సిగపువ్వువాడక యథాప్రకారముగానే తిరుగుచుంటిని నాకును గవరాజుగారికిని బాల్యమిత్రుడయిన గాణేశుల్లి సుబ్బయ్యగారు కొన్నిమాసములక్రిందట నన్నుఁ జూచుటకము మాతోటకు వచ్చినప్పుడు వెనుకటి సంగతులు ముచ్చోంచుచు పగలుసహితము నేకొంటిగా వీధిలోనికిఁబోయి మసలినప్పుడు నేను తిరిగి యింటికి వచ్చువఱకును నాకేమియపాయము సంభవించెనోయని భయపడు చుండెడివారమని చెప్పిరి.

బాలవితంతువులతోను వితంతువులసంరక్షకులతోను మాటాడి వారిని ప్రోత్సహింపజేసిది సంస్కారవ్యాపనముఁ జేయు నిమిత్తమయినెల కెనిమిదిరూపాయలు జీతమేర్పడిది సంవర పెంకన్నగారిని నియ

BA BL A Lakshminarasimham Garu Thank God God will help you all With a few of my heart's wishes, I wrote this note for you You Veerasalingam Garu, you have established your name and immortalized it in this world to come Pray God give you good health "

మించితివని చెప్పినిగదా! ఆయన యీవిధంతువుతో మాటాడితి
వనియు, అవిధంతువుతో మాటాడితివనియు, ఈసంరక్షకుని ప్రోత్సా
హపఱచి యెఱ్ఱించితివనియు, అసంరక్షకుని ప్రోత్సాహపఱచి యెఱ్ఱిం
చితివనియు, చెప్పచు అట్టోబడు నెలనుండి నావద్ద మూడునెలలజీతము
పుచ్చుకొనెను. అవిధంతువుమాట యీవిధంతువుమాట యటుండఁగా
పదునెనిమిదేండ్లప్రాయముగల యాయనకూతురైన తనయింటి విధం
తువే నాలవనెలలో మాయింటికిఁ బరుగెత్తుకొనివచ్చి తనకుఁ బతి
భిక్షపెట్టుమని నన్ను వేడుకొనెను తండ్రియైన సంపర వేంకన్నగారు
కొమారితవెంటనే మాయింటికిఁ బరుగెత్తుకొనివచ్చి విలపించుచు,
మరల తన కొమారితను తనవెంటఁ బంపివేయవలసిగదనియు, తనకు
వంటచేసిపెట్టుటకు వేఱు దిక్కులేదనియు నన్ను వేడుకొనెను. వంట
చేసిపెట్టుటకు వేఱొక పనికిఁ దగ్గనైనను కురుచ్చుకోవలసినదనియు లేక
పోయినయెడల నుద్యోగముగోనున్న కొడుకువద్దను కోడలివద్దను
నుండవలసినదనియు హితము చెప్పి పనిచుండి తొలఁగింది కొమారితను
మాయింటనే యుంచుకొని యాయన నొక్కరిని మాత్రమే పంపివేసి
తిని. ముంజలూరి వెంకట్రామయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొని
కుటుంబసహితముగా వెడలిపోవునప్పు డిరువదియేండ్లవయస్సుగల తన
తమ్ముని మాయింట దగవిడిచిపోయిరి. నే నాతనిని మాముద్రాక్షర
శాలలో నక్షరములు కూర్చుపనిలోఁబెట్టి నెలకాఱుకూపాయ లిచ్చు
చుంటిని. గోపాలమను పేరుగలయారఁడు తనకు వివాహము చేయవ
లసినదని పలుకూఱు నన్ను తొందరపెట్టుచుండెను అతని కెనిమిది
రూపాయలు జీతముచేసి, నాలుగవవివాహమయిన యిరువదియేడుదిన
ముల కనగా 1888-వ సంవత్సరము జనవరు నెల 30-వ తేదీని కొ
త్తగావచ్చిన విధంతువు నాతనికిఁ బెండ్లిచేసితిని. అసంవత్సరము గోదా
వరి పుష్కరసంవత్సరము. అవజకుఁ డలపెంట్రుకలున్న బాలవిధంతు

పులను సంరక్షకులు రాజమహేంద్రవరము తీసికొనివచ్చి గోదావరీతీరమున శిరోజములుతీయించి విరూపిణులను వేయుదురు ఆయాచారమునుబట్టి పనులేకేండ్ల యీడుగల యొకనైదిక వితంతువును తల్లియునన్నగారును రాజమహేంద్రవరమునకుఁ దీసికొనివచ్చి గోదావరీయొడ్డుననున్న సత్రములో దగియుండిరి ఇతఁ జెల్లవాణిన శిరోజములు తీయింతురనగా నారాత్రి యెల్లో యాచిన్నది తనవారి నేమటించి తప్పింపుకొనివచ్చి నన్ను శిరముతోచేయు పూర్వభర్త యుపాధ్యాయోగ్యములో నుండినవాఁడే యున్నను, తన ప్రస్తుతావస్థనుబట్టి తానొక బీదవాఁడుగా నుండిన వానినైనను వివాహముచేసికొన స సిద్ధురాలనయి యున్నదాననని యాచిన్నది నన్ను దీసిముగా వేయకొనను. మా ప్రాతపురోహితుఁడైన రామసోమయాజులు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని పాటిపోగా, విధుకుఁడైన చెలుకూరి నారాయణమూర్తి యను నతని పురోహితునిగా నేర్పఱచుకొంటిమి అతఁడు తిన్నగా మంత్రిములు వచ్చినవాఁడు కాకపోయినను మేములనితోడనే గడపుకొనుచుంటిమి. ఆదినమున 23 సంవత్సరముల ప్రాయముగల యారని మేనల్లుఁ డొకఁడు అమలాపురమునుండి రాజమహేంద్రవరము మీఁదుగా కాకినాడకుఁ బోవుచు మేనమామను చూడఁజోయెను మేనమామ మేనల్లుని వితింతు వివాహము చేసికొమ్మని ప్రోత్సహపఱుపఁగా నతఁ డందుల కంగీకరించెను. క్రొత్తగా రాకవితింతువు వచ్చినదని విని మాపురోహితుఁ డామెను తానైనను వివాహముచేసికొనవచ్చుననియు, తనకు సహాయుఁడుగా నుండునుగాన మేనల్లునికైనను వివాహము చేయవచ్చుననియు, ఆలోచించి తన మేనల్లుని వెంటబెట్టుకొని మధ్యాహ్నము నావడ్డకువచ్చి తనయభిమతిమును దెలుపఁగా, నేనాచిన్నదనికీ వారినిదువురనుజూపి, యితఁడు పురోహితుఁడు రెండవ యంతకు వంటబ్రహ్మముడు వీరిలో నెవ్వరినైన పెండ్లిచేసికొనుట

కిష్టమున్నదాయని యడిగితిని. పశుచు వాఁడైనందున రెండవ యత
నినే వివాహము చేసికొనెదనని యామె చెప్పెను. నేను వెంటనే
శతమానములు చేయించి యారాత్రియే వారికి వివాహము చేసితిని.
వివాహ మాడిన యతనిపేరు చేబోలు వెంకయ్య. ఆటవద్దియైన యీ
వివాహము 1883-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 13-వ తేదీన నడచి
నది. వరుఁ డావటకు అమలాపురములో న్యాయవాదిగానున్న పేరి
విస్వయ్యగారివద్ద వంటబ్రాహ్మణుడుగా నుండెను. ఆన్యాయవాదిస్థల
నిధిసంఘములో సభికుఁడుగానుండి రెండుదినములలో కాకినాడలో
జరగఁబోయెడు సభకుఁ దాను వెళ్ళునప్పటికి వంటచేసి సిద్ధముగా
నుండుటకయి యొకదినము ముందుగాఁ దన బ్రాహ్మణునిఁ బంపెను.
ఆబ్రాహ్మణుఁడు నాటియుడయమున పగలు పదిగంటలకు రాజమహేం
ద్రవరములోఁ బడవదిగి మేనమామను చూచి సాయుకాలము కాకి
నాడపడవకుఁ బోవలెననితలఁచుకొని వచ్చెనుగాని యింతలోఁ గళ్యా
ణము తోసికొని వచ్చినందున గోదావరీతీర్థమహిమనుబట్టి బ్రహ్మ
చారిగా వచ్చినవాఁడు గృహస్థుఁడుగా మాటుట తటస్థించెను. విస్వయ్య
గాడు కాకినాడ మఱునాఁడుచేరి యింట వంటప్రయత్నములేకపోగా
మా వంటబ్రాహ్మణుఁడు రాలేదాయని యచ్చటివారిని విచారించెను.
వాడు గతరాత్రియే రాజమహేంద్రవరములో మీశ్రాహ్మణుని పెండ్లి
యైనదని చెప్పగా నద్భుతపడి, సభముగిసి స్వగ్రామమునకుఁ బోవు
నప్పుడు మాయంటికి వచ్చి నన్నుచూచి వధూవరుల నాకీర్వదించి
పోయెను అయిదవ వివాహమునకు వంటబ్రాహ్మణుఁడు లేచిపోగా నా
భార్యయే గోదావరినుండి నీళ్ళు మోచుకొనివచ్చి వంట మొదలైన
పనులెల్లను స్వయముగాచేసి యెంతో కష్టపడవలసిన దయ్యెను. ఈ
భార్యములయందు నావలెనే నాభార్యయు బద్ధాదరముకలదయి సర్వ
కష్టములను సంతోష పూర్వకముగా సహించి నన్ననుసరించుచు సహ

ధర్మచారిణి యిన్నపే రవ్యర్థము చేయుచుండెను. నాభార్యయొక్క యానుహాసము లేక యుండిన యెడల నే నిన్ని కార్యములను నిరంతరముగా నిర్వహింప లేకయుండునేమో! ఈవివాహము వంటలు మొదలైనవి చేయఁగలిగిన శ్రోత్రీయ బ్రాహ్మణునకే చేసి వంటబ్రాహ్మణులవలని బెదరింపులను తప్పించుకొనిగలిగితిమి బ్రాహ్మణులలో వివాహములు తఱచుగా జరుగుచుండుట విని యొక వైశ్యవితంతువు తన కొమార్తెయైన పడేండ్ల యీడుగల బాలవితంతువును దీసికొనవచ్చి పరిణయము చేయవలసినదని నాపాదములమీఁదఁ బడవై చెను. వివాహము చేసికొనెననని యావఱకే నావద్దతిరుగుచున్న యిరువదియేండ్ల యీడుగల బోడా శ్రీరాములనుకొనితిచ్చివారి కిచ్చి యాచిన్నదానిని 1883-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 11-వ తేదీని వివాహము చేసితిని. ఏడవదియైన యిదియే మొదటివైశ్యవితంతువివాహము. మూడవదియైన మాధ్వవివాహము జరిగినప్పుడు పల్లకిచుట్టును రక్షక భటులు కావలియున్నను రాళ్ళు దువ్విన కాలము పోయి, ఏడవదియైన యీశోమటి వివాహము జరుగునప్పటికి ఒక్కవిద్యార్థియొక్క సాయముతక్కు రక్షక భటులయొక్క సహాయముకలుకలేకయే దంపతులను రాత్రినేళ వీధులగుండ నిర్భయముగా మారేగింపఁగలిగిన కాలము వచ్చినది.

ఈ ప్రకారముగా నెలకును రెండేసి నెలలకును రాజమహేంద్రవరములో వెంబడి వెంబడిగా వివాహములు జరుగుచుండుటచూచి, చెన్నపురములోని మామిత్రులు పశ్చే చెంచలరావుపంతులుగాదును దివాన్ బహదూరు రఘునాథరావుగాదును వివాహము లెల్ల రాజధానిలో నొకమూల నున్న రాజమహేంద్రవరములో జరుగుటకంటె కొన్నియైనను రాజధానిలోనే జరుగుట యధికాభ్యర్థనీయ మగుటచేతనొకటి రెండు వివాహములను చెన్నపట్టణములో జరప వలసినదని నన్నును రామకృష్ణయ్యగారిని కోరిరి. నేను వారి యాశ్చర్యము శిరసావహించివారి

యభీష్టమును చెల్లించుటకుఁగృతనిశ్చయఁడనై సాధ్యమైనయెడల నొక
రిద్దఱు వధూవరులను సమకూర్చి చెన్నపట్టణములో వివాహముచేయు
టకుఁ బ్రయత్నించెదనని వారిచేర వ్రాసితిని. రాజమహేంద్రవరము
లోని బ్రాహ్మణవిద్యార్థి యొకఁడు క్రొత్తగాఁ బెడ్లి చేసికొని కాల
ధర్మము నొందెను. ఆతనియప్పగారు మాయింటిసమీపముననే కాపు
రముండి యప్పడప్పుడు మాయింటికి వచ్చుచుండెను ఆమె నొకసారి
మీఠమ్మనిభార్య యొక్కడ నున్నదని యడుగఁగా గుంటూరుమండ
లములోని యొకపల్లె యందున్నదనిచెప్పి, తన మఱదలుమాత్రమే
కాక మఱదలిచెల్లెలు గహితియు విధన యయ్యెనని చెప్పెను. వారికి
వివాహము చేయింపరాదా యని నే నడుగఁగా తనకుఁ బ్రియాణ
వ్యయములను, కొంతబహుమానమును ఇచ్చెనుపక్షమునఁ బిల్లల
తల్లితో మాటాడి యామె నిచ్చుకొని దీసికొనివచ్చెదనని చెప్పెను.
నే నందున కంగీకరించి దా బిచ్చమున కిచ్చుగా నామె నాతోఁజెప్పి
నట్టు తల్లిని గొనివచ్చెను. తల్లితో మాటాడి యామె యంగీకార
మును బడసి యామెను మరల గుంటూరుగమీపముననున్న వల్లూ
రికిఁ బంపి యిద్దఱు వితంతుకన్యలను బిలిపించితిని. రెండుసారులు పెద్ది
నందుకును తల్లి వారిని పెంటఁబెట్టుకొని వచ్చినందునకును నలువది
రూపాయ లయినవి. వితంతువులను దీసికొనివచ్చుటకయి ప్రయాణ
పడిన యామెకు దారిబిచ్చములతోడకూడ నలువదిరూపాయల నిచ్చి
తిని. తఱుకు చలపతిరా వనునతఁ డొకఁడను, బేతపూడి ప్రకాశరా
వనునతఁ డొకఁడును ఇద్దఱువరు లావఱకే మాయింట నుండిరి. ఈ
కాలవితంతువులలో బెద్దచిన్నదాని వయస్సు పండ్రెండేండ్లు, ఆమె
చెల్లెలివయస్సు పదేండ్లు. ఈ వధువుల నిద్దఱిని నాయొద్దనున్న వరుల
కిచ్చి చెన్నపట్టణములో వివాహములుచేయ నిశ్చయించి అక్కడి
నూమిరీద్యయమునకు నీశుభవార్తను దెలిపి, యిద్దఱువరులు వధు

వులు పురోహితులు వంటబ్రాహ్మణులు మొదలైనవారిని వెంటఁ జెట్టుకొని భార్యసహితముగా పొగయోడ నెక్కుటకు శేను కాకి నాడకు వెళ్ళిని, రఘునాథరావుగా రావటకే తమ స్వశాఖవాది వంటచేసినఁగాని తాను భోజనము జేయవని నాపేర వ్రాసిరి అందు చేత వంటచేయుటకయి నేను కాకినాడలో నున్న మాధ్వదంపతులను గూడఁ బ్రయాణము చేసితిని న యుత్తర మండగానే చెంచలరావు పంతులుగారు రఘునాథరావుగారియొద్దరి మంచువఱకును రావలదని కాకినాడకుఁ దంఱివార్తను బ పిరి. అందుచే మేము నాటి పొగ యోడను విడిచిపెట్టి వారముదినములు కాకినాడలో నిలువవలసి వచ్చి నది రఘునాథరావుగారి యొద్దనుండి వచ్చిన యుత్తర మిది—

“మైలాపురము, 28-వ మేము 1883 నాప్రి క్తుమైన అయ్యా!

మీయుత్తరము లందినమీఁదట సమాజసభ్యులయొక్క విశేష సభను మేము సమకూర్చిమి సభకు వచ్చిన 30 సభ్యులలో 18 బ్రాహ్మణులుగా నుండి వారందఱును వివాహమునకు వచ్చి తాంబూలములు పుచ్చుకొనుట కిష్టముగా నున్నాడు. భోజనవిషయమును నిశ్చయముగా సూత్రసభ్యుల కాక్షేపణ లేకుండా, అది మనకంత యపయోగము గాదు బ్రాహ్మణసభ్యులలో నెఱవేర్చ సులభము గాని పరతులమీఁద తప్ప భోజనము చేయుట కిష్టులుగా నున్నవారత్యల్పసంఖ్యాకులు. ఈసంగతులనుబట్టి మద్రాసులో వివాహము జరపుట అవివేకమయినట్లు మూకుఁ గనఁబడుచున్నది. అయినప్పటికిని కొంచెముమంది వచ్చుటతోఁ బరిలేదని మీకు తలఁచెడుపక్షమున, మీరు రావచ్చును. మే మిల్లు సులభముగాఁ గుదుర్పఁగలము”*

---

* "Mylapore, 28th May 1883

My dear sir,

On the receipt of your letters, we convened an extra. ordinary meeting of the members of the Association 30 members attended of whom 18 were brahmins They are all

ఈ యు త్తరము రాగానే నే నీవివాహములను చెన్నపట్టణము లోనే చేయ నిశ్చయించుకొనియున్నను గనుక పెంటనే యిల్లు కుదు ర్వలసినదని ప్రత్యుత్తరముచ్రాసి, జూన్ 2-వ తేదీని “పదుముగ్గు రము నేటి ధూమనాకలో బైలుదేలుచున్నాము. ఇల్లు కుదుర్చుడు” అని తంజీవా ర్త సంపి, మేము పదుముగ్గురమును నాటిసాయంత్రాల మున పోయెడి పొగయోడలోనే చెన్నపట్టణమునకు బైలుదేటితిమి. దారిలో గాలివాన వచ్చుటవలనను, ప్రతిఘటనాయువులవలనను, 4-వ తేదీ ప్రాతఃకాలమున నాతేను గంటలకుఁ జెన్నపురి చేరు చేరవల సిన ధూమనాక మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకుఁ జేరెను. మూలొక యోడలోని కెవ్వరును రాలేదు, మేమే పడవ మోటామగిని యొడ్డున దిగితిమికాని యక్కడరహితము మానిమిత్త మెవ్వరును వేచియుండ లేదు. ఇల్లు కుదిర్చిరో లేదో, మేమేమి చేయవలెనో, ఎక్కడకుఁ బోవ లెనో, తెలిసినదికాదు. అందుచేత మాచారి నందఱిని అక్కడనేనిలిపి నే నొకఁడను దానసమీపముననే యున్న చెంచలరావుపంతులుగారి కార్యస్థానమునకుఁబోయి మాయవస్థను దెలిపితిని ఆయన యమ్మతపడి రఘునాథరావుగారు తీరమున మీ నిమిత్తము మనుష్యుల నుంచ లేదా యని యడిగి, జరిగినపనికి మిక్కిలి కొచ్చుకొని, మహర్పణము చేసి, రఘునాథరావుగారి యింటిప్రక్కనే యిల్లు కుదుర్పఁబడెనని

willing to at end the marriage and take betel nut As regards dining, of course, Sudra members have no objection which is not of much use to us Of the Brahmin members very few are willing to dine but on conditions which it is not easy to secure Under those circumstances, it seems to us that it would be unwise to celebrate the marriage at Madras If you, however, think that the scanty attendance is of no consequence, you are welcome and we can easily arrange for a house

Yours truly,

R RAGOONATH ROW.

చెప్పి, అయింటికి మమ్ముఁ గొనిపోవుటకయి యొక భటు నిచ్చెను. మేము గుఱ్ఱప్రబంధ ముటాడుకొని మైలాపురము చేరితిమికాని యిల్లు చేరువప్పటి కాయింటికి బైట దాళము వేయఁబడి యుండినది. పంతులుగారు సంసన భటుఁడు పోయి బీగము తీసికొనివచ్చి వీధిరలుపు తెఱచెను అయిల్లు వికాలమైనదేకాని యింటివారిలో నెవ్వరో చెడ్డ నక్షత్రమును మృతికొందుటనుబట్టి కొన్ని నెలలనుండి పాపపటుపఁ బడియుండిన దగుటచే నీ గబ్బిలములపెంటతోను ఎలుకలు త్రవ్విన మంటిరాసులతోను వాసార్హము కాకుండెను. మే మంగడికిఁ బడి వస్తుసామగ్రిని పెప్పింనుకొని యిల్లు బాగుచేసుకొని వంటచేసికొని భోజనములు చేయునప్పటికి రాత్రి యెనిమిదిగ యిలువది. చెంచల రావుపంతులుగారు తమకార్యభావమునుండి తిన్నగా మాయింటికి వచ్చి మాక్షేమసమాచారము విచారించి యరగంటనేపు నాతో మాటాడుచుఁ గూచించుండి తిమయింటికిఁ బోయిరి నారాకవిని మఱు నాటినుండి నన్ను మామటకయి మిత్రులు మొదలైనవాడు రాఁదొడ గొని వాడు వివాహ మెప్పుడని యాత్రముతో నడుగుచు రాఁగా నది మిదవలేదని దరగవచ్చునని చెప్పుచు వచ్చిని. వచ్చిననాఁడు రఘు నాథరావుగారి దిర్ఘము కాలేమ, మఱు గాటిపొద్దున వారిదిర్ఘము చేయుటకయి పోయితినిగాని వాకిటనున్న భటులు సమయము కాదని చెప్పినందున వెనుకకు సురలవలసినవాడ నయితిని రెండవనాఁడు మరలఁ జూడఁబోయినప్పుడు వారిభటులు రాయలవాడు దపములో నున్నారనియు, మామటకు సమయముకాదనియు నన్ను లోపలికిఁబో కుండ వారిందినంచున నాఁడును వచ్చినదారి నే మరల మాయింటికిఁబో యితిని. ఇట్లు రెండుదినములు వృథాకాలహరణమయ్యెను. మూడవ నాటిప్రాతఃకాలము న సనఁగా 7-వ లేదని నే నెప్పటియట్ల వారిదిర్ఘ నార్ల మరుగఁగాఁ గావలిభటులు వెనుకటిసాకులనే చెప్పిరికాని యీసారి

తప్పకచూచిమాటాడి మఱిరావలెనని నిశ్చయించుకొని వచ్చితిని. గనుక వారి గూటలను గణవచేయక తిన్నగా లోపలికిఁజోయి మేడయెక్కి వారుకూడుచుండు స్థలముఁజేరితిని. వారు నన్నుఁజూచి తమవీరమునండి లేచి యెదురుగా వచ్చి నన్నుఁ గొనిపోయి యుచితాసనమునందుఁ గూడుచుండఁబెట్టి నాక్షేమము విచారించి గౌరవించిరి వారు నారాకను తాము వింటిమనియు తొందరపనులచేత మూకుడిసములనుండియు నన్ను చూడలేకపోయెనుకుఁ జొరెట్లుచుంటిమనియు నుపచారవాక్యములు పలికి శ్రమార్పణము చేసిరి. నే నామాటలయందు దృష్టియుంచక వచ్చిన కార్యవిషయము నెఱుఁగొని రేపటిదినము వివాహము జరపుటకు నేను నిశ్చయించుకొంటినియు, ఆహ్వానపత్రికలను వారిపేరఁ బంపుట కిష్టపడనియెడల నాపేరనే పంపెదననియు, స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. వారించుకనే పాలోచించి కాగితమును కలమును గైకొని యాహ్వానపత్రికను వ్రాసి క్రింద తమచేత్రాలు చేసి నాకుఁ జూపి నే నుండగాఁగానే వానిని ముద్రిపించుటకయి పోరుగున నున్న తమ ముద్రాయంత్రమునకుఁ బంపిరి. పోయినపని చుగుటచేత నేను వారిని వీడ్కొని యింటికి వచ్చితిని. చెంచలరావుపంతులుగారు మా యింటికి మైలుదూరములో నుండినను ప్రీతిదినమును మాయింటికి వచ్చి నాతో మాటాడిపోవుచునే వచ్చిరి. రఘునాథరావుగారు ముద్రింపఁబడిన యాహ్వానపత్రికలను గొన్నిటిని నాయొద్దకుఁ బంపిరి. వానిని చూడఁగాఁ గ్రింద వారిపేరు కానఁబడలేదు. ఆపత్రిక వివాహమునకు విజయము చేయుటకు సమాజమువారిచే నెల్లవారును గోరఁబడుచున్నారని పేరులేకుండఁ బ్రకటింపఁబడినది. పట్టణములోని వృత్తాంత పత్రికలకును మిత్రులకును తగుమనుష్యులకును వారే యాహ్వానపత్రికను బంపిరి పండిట్లు వేయించుట, కడలేస్తంతంధములను తోరణములను కట్టించుట, పెండ్లికిఁ గావలసిన సమస్తసంభారములను సమ

కూర్చుట, మొదలైనవాని చన్నిటిని రఘునాథరావుగారే తమ మనుష్యులచేత చేయించిరి. నటకుఁ గావలసిన శాస్త్రసామగ్రిని భోజనపదార్థములను ఎఱ్ఱులముగా సమకూర్చిరి. చెన్నపురి చేరినతరువాత పెండ్లికూతులరిల్లి తన రెండవకొమార్తెను ప్రకాశరావుగారికిచ్చి పెండ్లిచేయుట కంగీకరింపనందున నొక్కవివాహముమాత్రమే చెన్నపట్టణములో జరిగినది వితంతువివాహము జరగుటకుఁ జెన్నపట్టణములో నిదియే ప్రథమమగుటచేతను, ముందుగానే వార్తాపత్రికలలో నెల్ల బ్రకటింప బడియు గుటచేతను ఈవివాహమునకు జనులపరిమితిముగా వేగుక మాడవచ్చిరి పట్టణములోని పెద్దమనుష్యులు సహిత మెవ్వరు నెదురుగాఁగినంత విశేషముగా దలచిన, యమితోత్సాహమును గనఁబడినది. అనేకులు వహువదులకుఁ గట్నములు చదివించిరి. లగ్నసమయమునఁ గట్నములకింక వచ్చిని పనులేకు బట్టలు. నాగిరాజు జయప్రదముగాను ప్రోత్సాహకరముగాను లగ్నము నడచినందునకు సంతోషించి రఘునాథరావుగారు వృద్ధులయినను మరల యశావసము పొడిచూపిన వారివలె నపరిమితోత్సాహముతో సందశించును నాలుగుదినములును శుభకార్యము నత్యంత జయప్రదముగా జరపించిరి మహానైభవముతో దంపతుల నొకరాత్రి యూరేగించిరి. ఒకదినము వహువదులకు కచ్చాలేశ్వరుని యాలయమునకుఁ గొనిపోయి వారిచేత నభిషేకముఁ జేయించిరి. కావలసిన యేర్పాటులన్నియు దివ్యముగాఁ జేయఁబడినందున కెల్ల వారును నానందభరితులైరి భోజనములకు సహితము విద్యాధులనే కులును సంస్కారపక్షపాలులులైన యితరులు కొండలు వచ్చిరికాని రఘునాథరావుగారు మొదలైన ప్రముఖ లెవ్వరును రాలేదు. వంట చేయుటకయి మాధ్వదంపతులనే తీసుకొనివచ్చిని గాన భోజనమునకు రావచ్చునని రఘునాథరావుగారితో విన్నవించినిగాని వారు తాము తమబంధువులయొద్దసహితము భోజనములు చేయుచుండలేదనియు,

భోజనములు చేసినంతమాత్రముచేత కలిగెను ప్రయోజన మేదియు లేదనియు సెలవిచ్చి నాప్రార్థనను మన్నింపరైరి. దీనిని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపవలసినదని యుత్సాహవంతులైన సంస్కారోత్సకతరుణ వయోవంతులు నన్ను బలవంతపెట్టిరిగాని వారికోరికకు నే నంగీకరింప లేదు. ఈవివాహమునకుఁ జెన్నపురిలోనైన 850 రూపాయలునుగాక వేయింటిలో మిగిలిన 150 రూపాయలును రఘునాథరావుగాదు నా కిచ్చిరి. ఈప్రకారముగా 1888-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 8-వ తేది నారంభింపఁబడిన యీవివాహముహోత్సవము పండ్రెండవతేదితో సం తోమకరముగా సమాప్తమయినది వివాహమునకు దయచేసిన రావు బహద్దరు ఆర్కాటు వారాయణస్వామి మొదలృతిగాదు బెంగుళూరుకు రావలసినదని, న న్నాహ్వానము చేయఁగా నే నొక్కడను వెళ్ళి దండలో నుపాధ్యాయులుగానున్న గోపాలస్వామయ్యగారింట దిగి దండలో నొకటియు, పట్టణములోనొకటియు వితంతువివాహమును గూర్చి రెండుపన్యాసములు చేసితిని. ఆపప్పుడు బెంగుళూరులో నుండిన యాటువేల నియోగు లందఱును నొకచోటఁగూడి నన్నుఁ బిలుచుకొని పోయి చందనతాంబూలపుష్పమాలాదులతో నన్ను సత్కరించిరి. నే నక్కడ రెండుదినములుండి మిత్రులను వీడ్కొని మరల చెన్నపట్టణము నకు వచ్చి మావారల నందఱిని వెంటఁబెట్టుకొని ధూమనొకవీఁద పోయి స్వస్థానమును సురక్షితముగాఁ జేరితిని. ఈవఱకు జరగిన వివా హములన్నిటిలో దీనికే యధికవ్యయ మయినది. చెన్నపట్టణములో వ్యయపడిన దు 850 లు గాక రాకపోకలకు ప్రయాణముక్రింద దు 331 లయినది, తరువాత పెండ్లికొమారిలకు మాన్యము విడిపించియిచ్చుట కిన్నూరు రూపాయలయినది, గుంటూరు కావలనున్న వల్లూరునకు వెళ్ళి యీసంబంధమును కుదిర్చిన యామెకు దు 40 లిచ్చితిమి, పెండ్లికొమారి తల్లి రెండుసారులు వల్లూరు వెళ్ళివచ్చినందునకుఁ పెండ్లికూతులను

తెచ్చినందునకును దు 40 లయినది, పెండింగొమారితకుఁ జెట్టిననగల కిన్నాము రూపాయలయినది. అన్నియుఁగలిసి యావివాహమునకు మొత్తముమీఁద దు 1671 లు కచ్చుపడినవి.

మేము రాజమహేంద్రవరములోఁ జేరిన రెండుమాసములలో పల ననఁగా 1883-వ సం॥ ఆగష్టునెల 18-వ తేదీని రెండవకోమటి వివాహము జరిగినది. ఈవివాహము చేసికొన్నయితఁడు లక్ష్మీనరసింహముగారి కాశ్రితుఁడయి యాయనసభ (Court) లో బత్తెపుటం బ్రాతు (Batta Peon) గా నుండుటచేత, ఆయనకోరిక ననుసరించియే యీతని కీవివాహము చేయఁబడినది ఇది తొమ్మిదవ వివాహము. మఱి నాలుగునెలలలోపల ననఁగా 1834-వ సంవత్సరము జనవరినెల 5-వ తేదీని నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారి దయన పదవవివాహము చేసికొన్న పులవర్తి శేషయ్యగారును, దేశాభిమానమును ధైర్యోత్సాహములను పరోపకారచింతయుఁ గలవారయి నాకుఁ దోడుపడిన విద్యార్థులలోనివారని నేను వీరి నొక్కసారికంటె నెక్కువగా జ్ఞాపించియుంటినిగాదా! పులవర్తి శేషయ్యగారు వివాహమయిన సంవత్సరమునండే ప్రవేశపరీక్షయందుఁ దేలుటచేత నేనీతనికి నెలకు పండ్రు దేసి రూపాయలచొప్పున జీతమిచ్చుచు బట్టలు పుస్తకములు మొదలైనవి వేటుగా నిచ్చుచు నిప్పటికి సంవత్సరమునుండి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుఁ జదివించుచుంటిని. 1883-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెలయు దొక వృద్ధవైదికవితఁతువు నావద్దకు వచ్చి తనసంరక్షణములోఁ బడు మూడేడ్ల ప్రాయముగల వితఁతువైన మనుమరాలియొదనియు, తల్లిదండ్రులులేని యాదన్నదానికి వివాహము చేయుటకయి తన కభిలాష యున్నదనియు, వివాహసంతరక్షునఁ దానుగూడ మనుమరాలియొద్దనే యుండదననియు, నాతోఁ బెప్పెను. నేను పులవర్తి శేషయ్యగారిని వెంటనిచ్చి ప్రయాణవ్యయములకుఁ గొంత సొమ్మిచ్చి యామెతోఁ

గూడ తాటిపాకకుఁ బంపిరిని. పిల్లను ముత్తవతల్లిని రాత్రివేళ నొక
 లెఱుంగకుండ తీసికొని రావలసి వచ్చినందునను ఇతడులకు వెల్లడికా
 కుండ వారివస్తువులను మోసికొనివచ్చుటకై యాకుగ్రామములోఁ గూలి
 వానిని సంపాదించుట కష్టమైనందునను, లేకమైనను సంశయింపక
 దురభిసూనమును విడిచి కార్యసాధనమే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ
 జూచుకొని తానే కావడిని కొన్నిక్రోసులదూరము మోచుకొనివచ్చి
 యీశేషయ్యగారే వానిని మాయంటికిఁదెచ్చి యొప్పగించెను ఇప్పుడు
 కోడండరామయ్యగారి కిచ్చి వివాహము చేయఁబడినది యీచిన్నదే.
 వరుడైన కోడండరామయ్య ప్రథమశాఖవాఁడు, వధువు వైదిక
 శాఖాసంభవ, శాఖాభేదము విచారింపక చేసిన వివాహములలోనిదియే
 మొదటిది. ఇంతవఱకును జరిగిన వివాహములన్నియు నియోగులలో
 నియోగులకును, మాధ్వలలో మాధ్వలకును, వైదికులలో వైదికు
 లకును, గోమట్లలోఁ గోమట్లకును, శాఖాభేద మతిక్రమింపక జరుఁ
 గుచు వచ్చినవి. ప్రథమవివాహము చేసికొన్న దంపతుల కొక్కరికి
 దక్క తక్కినవారి కందఱికిఁ గాపురములుండుటకు గృహములియఁ
 గుచు వచ్చినవి. మొట్టమొదట నిన్నీసిపేటలోఁ గొనఁబడినయింటిలో
 దక్షిణభాగము రెండవవివాహముచేసికొన్న రాచర్ల రామచంద్రరావు
 గారికిని ఉత్తరభాగము నాలవవివాహము చేసికొన్న పులవర్తి శేష
 య్యగారికిని, ఇయ్యఁబడినవి. మూడవవివాహము చేసికొన్న తా
 దూరి రామారావుగారికి సూర్యారావుపేటలో నొక గృహముకట్టించి
 రామకృష్ణయ్యగారిచ్చిరి. ఆయిదవవివాహము చేసికొన్న ముంజ
 లూరి గోపాలకృష్ణయ్యగారికి శేషయ్యగారి యింటిప్రక్కను కొ
 త్తగాఁ గట్టంపఁబడిన యిల్లియ్యఁబడినది. ఇన్నీసుపేటలో ముంజలూరి
 వారివద్ద స్థలముకొని కట్టించిన యింటిలోని దక్షిణభాగ మెనిమిదవ
 వివాహముచేసికొన్న తణుకు చెలపతిరావుగారి కియ్యఁబడినది,

ఉత్తరభాగ మాతని ముఱదలికి వివాహమైనప్పు డిచ్చుటకు నిలువ యుంచబడినది. మాయింటిసమీపమునఁ గొనఁబడిన పేరి చయినులు గారి యింటిలోని యుత్తరభాగ మాఱవవివాహముచేసికొన్న చేబోలు పెంకయ్యగారికిని, దక్షిణభాగము పడవవివాహము చేసికొన్న నల్ల గొండి కోడండరామయ్యగారికిని, ఇయ్యఁబడినవి. ఏడవవివాహము చేసికొన్న బోడా శ్రీరాములుగారికి రామకృష్ణయ్యగారు కాకినాడ లోని తమయిండ్లలో నొకదాని నిచ్చిరి. తొమ్మిదవవివాహము చేసి కొన్న నలాది రామయ్యగారికి రామకృష్ణయ్యగారు కాకినాడలో నొక తాటాకుల యిల్లిచ్చిరి. కోడండరామయ్యగారిప్పు డిదివదిరూపాయల జీతముగల యుపాధ్యాయపదమునం దుండినందున గమూజమునుండి ధనసాహాయ్యమును కోరనక్కఱలేని స్థితిలో నుండెను. అయినను వివాహమయిన నె దినముల కాయన క్రిందితరగతిలోఁ జరుపుకొను చున్న తన పెద్దతమ్ముని నావద్దకుఁ దీసికొనివచ్చి విద్యనిమిత్తము సాయము చేయవలెనని కోరెను. నేను ఫిబ్రవరి నెలలో నాలుగురూపాయలిచ్చితిని. అతఁడు మరల మార్చినెలలో వచ్చి యడుగఁగా పెనుకటివలెనే నాలుగురూపాయ లిచ్చితిని, మూడవనెలలోవచ్చి నాలుగురూపాయలు చాలుచుండ లేదనియు నెక్కువ యియ్యవలసిన దనియుఁ గోరెను. అప్పుడు నే నేప్రిల్ నెల కయిదురూపాయలిచ్చి, యాయనయెదుటనే నాప్రస్తకములో పద్దువ్రాసితిని. అదిచూచి యాయన నాశమ్ముని కిచ్చినట్లు వ్రాయక నాకిచ్చుచున్నట్లు వ్రాయుచున్నా రేమని యడిగెను. మీచేతి కిచ్చుచున్నాను గనుక నేనట్లు వ్రాయుచు న్నాను. మీతమ్మున కెందువకని యిచ్చినట్లు వ్రాయను! అని యడిగి తిని. మీరు వివాహముచేసికొనివారికి వారి కియ్యలేదా వీరికియ్యలేదాయని కొన్ని పేటలు చెప్పెను. అప్పుడు వివాహనిధిలేదుగనుక నాసొంతములోనుండి యిచ్చుచుంటిని. ఇప్పు డట్టిచ్చుటకు వీలులేదని బదులు

చెప్పితిని. అట్లయిన నిప్పుడు మంగళగిరి కృష్ణమూర్తి కేల యిచ్చు చున్నారని యాయన యడిగెను. చెలపతిరావు మఱదలిని వివాహము చేసికొనుట కత యొప్పుకొన్నందునను, ప్రవేశపరీక్ష తరగతిలోఁ జదువు కొనుచున్నందునను, అతని కిచ్చుచున్నానని బతులు చెప్పితిని. మీయిష్టము వచ్చినవారి కిచ్చి మీయిష్టము వచ్చినట్లు చెప్పుమరని యాయన గొలుగుకొనుచు వెడలి పోయెను.

అతికష్టపడుచుండుటవలనను, స్వాభావిక శరీర దౌర్బల్యము వలనను, నా దేహస్థితి కొంత చెడి యప్పుడు విశ్రాంతిని కోరునదిగా నుండెను. అందుచేత నేను వరసాపురమునకుఁ బోవఁదలఁచుకొని యక్కడి డిస్ట్రిక్టుమునగుగా నుండిన కొమ్ము రామలింగశాస్త్రిగారికి యిల్లా కటి యద్దెకుఁబుచ్చుకొని, మాపాఠశాల కేప్రిల్ నెల 20-వ తేదీనుండి వేసవికాలపు సెలవులియ్యఁగా నే యియ్యవలసిన వారి కందఱికిని మెయి నెల జీతములు సహితము ముందుగానే యిచ్చివేసి నాభార్యతోను మేము పెంచుచుండిన శ్రీరాములుగారి శిశువుతోను బైలుదేటి వరసాపురము వెళ్ళితిని. గోగులపాటి శ్రీరాములుగారు విరంతు వివాహము చేసికొనునప్పటికిఁ బ్రధనుకళిత్రమువలన నాలుగుమాసముల పురుషశిశువుండెను. నాయందలిగౌరవముచేత తండ్రి యాబాలునకు నాపేరే పెట్టెను ఆశిశువును మాయొద్ద నుంచుకొని పెంచి పట్టపరీక్ష యందుఁ గృతార్థుడగువఱకును నేనే విద్య చెప్పించితిని. నా దెప్పుడును పనిలేక యూరకకూరుచుండెడి స్వభావముగాదు కనుక వరసాపురములో నున్నప్పుడు సహితము విరంతువివాహపక్షమునఁ బనిచేయుచు నక్కడి సెంట్రల్ హైస్కూలులో విరంతువివాహమును గూర్చి యొక యుపన్యాసమువ్రాసి మెయి నెల 28-వ తేదీని చదివితిని. నేను వరసాపురము వెళ్ళగానే బండరునుండి రాజమహేంద్ర వరము వెళ్ళి తిరిగివచ్చిన యీక్రింది యుత్తరము నా కందెను—

“అంతరంగికము.

మహాలా.

16-వ ఏప్రిల్ 84.

నాప్రియమైన ఆయ్యా!

ఏవిషయమునుగూర్చియైనను మీపేర వ్రాయుటకు నేను కలము పట్టిన దిదియే మొదటిసారియైనను మనయగుచోయ్యలెన వితంతువులను దుఃఖమోచనము చేయుటకంటె మీరు పూనివపదమునం దాదరము కలవాడనన్న చిన్న హేతువుచేత మిమ్ము “ప్రియమైన” యను విశేషణముతో సంబోధించెడు స్వాతంత్ర్యమును వహించుచున్నాను.

నాయాదరము నింతకుముందే తెలుపనందుకు మీరు నన్ను తమింటురని కోరుచున్నాను. ఈపట్టణములో నేడైన వితంతువివాహము జరపఁబడెడుపక్షమున, వివాహము చేసికొన్నవారికి ఘనమైన ధనసహాయముతోఁ దోడుపడెడు స్థితియందు మీరున్నారా? ఉన్న పక్షమున నెంతవఱకు? పలుప్రశ్న కుత్తరమును నాకుఁ దెలిపినయెడల, ఈప్రశ్నను నేను మిమ్మల యహగవలసెనో యందును గూర్చిన యధికవివరములను మీకుఁ దెలిపెదను. నేనీమండలములోని మండల న్యాయగుఢ న్యాయవాదిని.

నాపేరు—

చెరువు- సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

డిప్టిప్రొవోర్టు వకీల, మచిలీపట్టణము.

నాయొద్దనుండి ముందుగా సంగీతారమును బడయువఱకును జయచేసి మీరీశేఖలోని సంగతుల నెవ్వరికిని దెలుపకుండు. మీరు నాస్థితి నెఱుంగ కోరెడుపక్షమున రాజమండ్రి డిప్టిప్రొవోర్టుమునగుమును అక్కడ వకీలుగానున్న శిష్టు జగన్నాథశాస్త్రిగారిని అంతకంటె సధికముగాక నేనెవరో తెలిసికొనుటకు మాత్ర మడుగవచ్చును. ఈయుత్త

రములోని సంగతు లితరులకుఁ బెలియఁజేయుటకుండ నాపరిచితుఁడని మీఁది తలఁచిన యేమనుష్యునివలననైనను నన్నుగూర్చి యేవృత్తాంతమునైనను మీఁది పోగుచేయుటకు నాకాక్షేపము లేదు. ఇప్పుడు పడవలసంచారముండి యుండినపక్షమున, స్వయముగా మాటలాడుటకు నేను మీవద్దకు వచ్చియుండును. అది లేకపోయినందున, నేను మీతో లేఖాముఖమున నుత్తరములు జరుపవలసినవాఁడనయినాను *

వివాహవ్యయములను భరించి వధువున కిన్నూటురూపాయలు నగలు పెట్టెదమనియు, దంపతులు కాపుర ముండుటకయి మున్నూటు

* My Dear, Sir, Masula, 16th April 1884

I take the liberty of addressing you by the epithet 'Dear tho' this is the first time that I took my pen to write you on any subject, on the simple ground that I sympathise with you for the step you took for relieving our helpless widows

You will excuse me I hope, for my not expressing my sympathy earlier If any widow marriage were to be performed in the town, are you in a position to help the party with any substantial pecuniary aid If so, to what extent? If you let me know the answer to the above question I shall let you know further particulars, why I came now to ask of you this question I am a District Court Vakil of this District

My Name Charuvu Subrahmanya Sastri,

District Court Vakil, Masulipatam

Please don't disclose the contents of this letter to any body there before you take my previous permission If you wish to know my status you may ask the District Moonsiff of Rajahmundry and Sistu Jagannadha Sastri Garu, a Vakil there, simply to know who am I and no further Without letting others know of the contents of this letter, I have no objection for you collecting any information regarding me from any person whom you think that he is my acquaintance

Had there been canal communication, I would have gone up to you to speak in person As that is now wanting I am obliged to keep letter correspondence with you.

రూపాయల వెలచేసిడి యింటినిగాని యారోగ్యమునుగాని యిచ్చెడ
మనియు నేను వ్రాసితిని. ఈప్రకారముగాఁ గొన్ని యుత్తరప్రత్యు
త్తరములు జరిగినమీఁదట తాను విలంబవివాహమును చేసికొనుటకు
సంసిద్ధుడనయి యున్నాడ ననియు తన బంధువురాలయి ధనికు
రాలయి యున్న యొకతడగుచిత్ర తువును వివాహ మాడుటకుఁ దా
మేర్పాటు చేసికొంటిమనియు, తనకు ధనసహాయ్య మక్కఱలేదనియు,
వివాహము చేసికొనుటకు సంసిద్ధులయియున్న మఱియొక వఘావరు
లకు ధనసహాయ్యము కావలసియున్నదనియు, ఆయన వ్రాసెను.
అందుమీఁదట మచిలీపట్టణములో నొకటిరెండు వివాహములు జరగు
నూచనలు కానఁబడుచున్నవనియు, అక్కడివారు నన్నాహ్వనము చేసి
రనియు, నే నచ్చటికి వెళ్ళవలసినదని మీయభిప్రాయమేమో తెలుప
వలసినదనియు, అలోచన యగుచు నేను పైఁజా రామకృష్ణయ్య
గారికి వ్రాసితిని. ఆయన నాలేఖకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా 1884-వ సం॥
మే నెల 20-వ తేదిని కాకినాడనుండి నాకిట్లు వ్రాసిరి.

“కాకినాడ, 20—5—84

నాప్రియమిత్రుఁడా!

ఆరోగ్యముఁ దుత్తము మీకు వెల్పియుండిన పరసాపురమునుండి
వ్రాయఁబడిన మీ యుత్తరము నందుకొంటిని మీకు కొంతమేలుగా
నున్నారని నమ్ముచున్నాను ఒకటి రెండు వివాహముల నిమిత్తము
మీకు కోరఁబడినంగున మీకు మశూలాకు వెళ్ళవచ్చునేమో
యాలోచన చెప్పవలసినదని మీకు నచ్చడిగియున్నాను. అక్కడ
పక్షవిద్యేవము విస్తారముగా నున్నందున, అక్కడి పరార్థపరులచేఁ
గప్తములపాలు చేయఁ బడుదురని భయపడుచున్నాను సామ్యుతో
సహితము తగినంత సాయము చేయువాడు మీ కక్కడ నెవ్వ
రును లేడు. ఇటువంటి స్థితులనుబట్టి మీయారోగ్యము వచ్చుట

కనుకూలముగా లేదని మీరు వారికి వ్రాసి తెలుపవలెను. వారు తమకుఁ జేతనైనది శక్తికొలదిని తామచేసికొందురు. నేడి భయం కరముగానుండి నాకుఁ జెఱుపుచేయుచున్నది. నేను నిర్వేదపడుచున్నట్టున్నాను. కడచిన రెండుమూడు దినములనుండి యది 110 డిగ్రీలున్నది. కాబట్టి యేమి చేయవలసినదిమీరెఱుఁగుదురు. నామట్టుకు నేను మీ యారోగ్యమునుబట్టి మీరు వెళ్ళవలసినది కాదని తలచుచున్నాను. మీచర్య యేమో దనుచేసి నాకు తెలుపుడు. మీ హితఁడు.—పీ. రామకృష్ణయ్య. *

ఈప్రకారముగా మిత్రులు పోవలదని హితబోధచేయుచుండి ననుఁ బ్యాధిబాధచేత దుర్బలకఠిరుఁడనై యుడియున్నను, ఎండలు దుస్సహములయి యతితీక్షణముగా నుండినను, సంస్కారబీజము నితర స్థలములయందు నాలుట కవకాశము కలిగినప్పుడు కృతవ్యవసాయుడనయి ఫలము పొంద నపేక్షింపక యుపేక్షించుట ధర్మముకాదని భావించి, రాజమహేంద్రవరమువ్రాసి పురోహితుని రప్పించి, వచ్చుచున్నానని సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారికి వ్రాసి, బంధకుపురమువందలి మిత్రబృందసహాయ్యముచేత నేను వసించుట కనుకూలమైన యిల్లు

* "Cocanda 20—5—84 Mr Dear Friend,

I had duly received your letter from Narsapur to which you went for health I hope you are better You have asked me to advise you if you can go Masula as you are invited for a marriage or 2 There is such a party feeling there, I fear the philonthrophers there will be put to difficulties, there are none to support in funds even sufficiently, in all such circumstances you should write and tell them that your health does not permit you They will do their best for themselves The weather has been fearful and it is acting upon me I feel quite dejected The last 2 or 3 days it is 110 degrees So you know what to do As for my part I don't think you should go on account of your health Please let me know what is your procedure Yours truly P Ramakrishna

కుడుర్చుకొని, మండువేసవికాలములో నినుకదారిని మోటుబండ్ల మీఁద కుటుంబసహితముగా బైలుదేటి జూన్ నెల ప్రారంభమున బండరునకుఁ బ్రయాణమైతిని. త్రోవపొడుగునను జనులు నాయెడల నే ననుకొన్నట్లు ద్వేషమును జూపక యనుకూలురుగా నే కనఁబడుచు వచ్చిరి. మేము సరసాపురము బైలుదేటి మధ్యాహ్న మొక యూరి సుత్రము చేరునప్పటికి మాకంటె ముందుగా బండ్లుదిగి వంటచేసికొన్న బ్రాహ్మణకుటుంబమువారు మాచిన్నవాని నన్నము పెట్టుటకయి తీసికొనఁబోవవచ్చిరి. నేను మాస్థితిని దెలుపఁగోరి మే మెవ్వరమో యెఱుఁగుదురాయని యడిగితిని. 'ఎఱిగియే పిలువవచ్చితిమి, మేమును మీకంటె కొంచెము ముందుగా బైలుదేటి సరసాపురమునుండియే వచ్చుచున్నాము' అని వారు బదులుచెప్పిరి. ఆరాత్రి మేము గొల్ల పాలెము చేరఁగాఁ బలుపురు నన్ను చూడవచ్చుటయేకాక యొక పెండ్లివాడు మమ్ము వంటచేసికొనియ్యక మాకుఁ బిండివంటలతో నమస్తభోజనపదార్థములను బ్రాహ్మణులచేతఁ బశ్యములతోఁ బంపిరి. త్రోవలో నెట్లుండినను బండరుపురము మేము చేరునప్పటికి నారాక యంతకుముందే తెలియటచేత మహావాయాపుచేతఁ గలఁతనొందబడిన మహాసముద్రమువలె పారజనవారధి యంతయుఁ గలఁగి యల్లకల్లోలముగా నుండెను. తనపట్టణములో గతబర్తృకాపాణిగ్రహణమునకుఁ దాను ప్రథముఁడనుగా నుండెదనని నాపేరవ్రాసిన బ్రాహ్మణాధీరుఁ డాసంతోభమునకు సుత్రుస్తుఁడయి బాలవితంతుపరిణామమునూట యెటుండఁగా నేను వెదకకొనుచుఁ దమయింటికిఁబోయినప్పు డీవిషయ మయి నాతో బహిరంగముగా మాటాడుటకే భయపడి నన్నొంటిగాఁ జాటునకుఁ గొనిపోయి తా నప్పుడు రోగపీడితుఁడయి యుండుటచేత వివాహప్రయత్న మప్పటికి విడిచితినియు తాను స్వస్థపడి పునః ప్రయత్నము చేసినప్పుడు నాపేర వ్రాసెదనసయిఁ జెప్పెను. నే సంత

టితో నిడుత్యాహుడనయి యాకాళంగము చెందక పట్టణమునకు వచ్చినందుకు కొంత పనిచేసి పోవలెనని వివాహవిషయమునఁ గొన్ని యుపన్యాసముల నిచ్చుటకు నిశ్చయించితిని. నామొదటియుపన్యాస మును నేను బసచేసిన శ్రీ వల్లూరు జమీందారుగారి వికాలసభాభవ నమునందే చేసితిని. అది యచ్చటి నాప్రథమోపన్యాస మగుటచేత దానిని వినవలెనన్న కుతూహలముచేతను, నామొగ మెట్లుండునో చూడవలెనన్న యభిలాషచేతను, మఱికొన్ని హేతువులచేతను, ఉపన్యాససమయమునకు ముందే వందలకొలది జనులు వచ్చుటచేత సభాభవనమంతయు మనుష్యులతోఁ గిక్కిరిసిపోయినది. సభాపతులైన నిష్ఠల నరసయ్యగారు మొదలైన బ్రాహ్మణులలోని ప్రసిద్ధపురుషులు కొందఱు తమశిష్యబృందముతోఁ గూడ వేంచేసి, నాముపన్యాస మును సాగనీయక చప్పటలుగొట్టి యల్లరిచేయ నిశ్చయించుకొనివచ్చి యున్నారని నామిత్రులు కొందఱు నాకామహాపురుషులను జూపిరి. అటువంటిసభలో శాస్త్రప్రసంగమును చేయఁబూనుట యవివేకమని యెంచి నే నట్టిపనికి బూనక కొంతగా నరసాపురములో నుపవ్రస్థించి వచ్చుటచేత వందలియంశములనే విశేషముగాఁగొని నిర్బంధపైధవ్య మువలనఁ గలుగుచున్న వివిధావర్థములనుగూర్చియు తత్సాంకర్యనివా రణసాధనములనుగూర్చియు నాకు కనియు వినియు నున్న దృష్టాంతములతో తలవంచుకొని నాస్వభావభోరణిని రెండు గంటలపే పువస్య సించి వారిహృదయములకుఁ దాకువట్లుగా నవస్యగతికలైన యనాధ కాంతావనపుణ్యకార్యమునందు దీక్ష వహింపవలసినదని ప్రార్థించితిని. మొదట మాహించి నెల్లవ్వకును నల్లరిచేయక యెల్లవాడును కడవఱు కను నాయుపన్యాసమును నిశ్చబ్దముగా వినిరి. జనసమ్మర్థముచేతను, ఆతపతాపముచేతను, నాదేహమంతయుఁ జెరుచి యాయాసము కలుగఁగా కొంతగాలిలోఁ దిరిగి బడలిక తీర్చుకొనుటకయి నేను మొద

మీఁదికి వీధివైపున పచాడు చేయుచుంటిని. అల్లరిచేయుఁ దలఁచు కొనివచ్చినారన్న బ్రహ్మగోత్రములు తమలోఁ దామివిషయమయి యే మాటాడుకొనుచు నడచిపోవుచు నాకంటఁబడిరి వారిలో నొకరు లోపలినుండి వీధిలోనికి మెల్లుదిగుచు 'ఈయంపన్యాస మెట్లున్నదిరా?' అని రెండవవారి నడిగెను. 'ఇటువంటిపాడునభిలషి మనము రాకూ డును. ఇటువంటిమాటలు వినుచు వచ్చినయెడల మనబుద్ధిపూడి చెడి పోవును' అని యాయన బకులుచెప్పెను. నాఁడు భగవదనుగ్రహము వలన పానుడులవలని పరాభవమునుండి తప్పించుకొని బయలుబడఁ గాంచితిని.

డిప్యూటీకలెక్టరుపని చేసి యుపకారవేతనమునొంది కర్మిష్టులయి యుండిన వడ్లమన్నాది వేంకటాచలము పుకులుగా రాపట్టణములో వితంతువివాహప్రతిపక్షులకుఁ బ్రధాననాయకులు. వాడు బృందావనపురములో మిక్కిలి పేరుపొంది యెల్లరచే గౌరవింపఁబడుచుండిన యొక గొప్ప పండితునిచేత నావితంతువివాహవిషయకవిజ్ఞాపనములమీఁద నొక ఖండనగ్రంథమును వ్రాయించిరి. ఆఖండనగ్రంథములోని యుక్తులకుఁ బ్రతియుక్తులు చెప్పటగాని, చూపినప్రమాణములను ఖండించుటగాని, చేసినసిద్ధాంతములను పూర్వపక్షముచేయుటగాని, సాధ్యముకాదని వాడు నమ్మియుండిరి. నేను వేంకటాచలము పంతులుగారి దర్శనార్థమయి యొకనాటి ప్రాతిగళాలమున వారియింటికి వెళ్ళినప్పుడు వాడు లోపల జపము చేసికొనుచుండి నన్ను లోపలికి రప్పించుకొని తమ సరసను పీటమీఁద కూర్చుండఁబెట్టి నాతోఁ జాల సేపుమాటాడిరి. ఆసంభాషణలో వాడు శాస్త్రప్రమాణరహితములైన పొడిమాటలతోఁ బ్రయోజనము లేదనియు, శాస్త్రప్రమాణబద్ధమైన హిందువులకు శాస్త్రార్థవిచార మావశ్యకమనియు, ఆ విషయమయి యొక పండితసభ జరగుట కర్తవ్యమనియు, సెలవిచ్చిరి. నేనును

వారితో నేకీభవించి, పామరజనబహుళమైన సభలో శాస్త్రచర్చ చేయుట నిష్ప్రయోజనమనియు, పండితులను గుణగ్రహణపరీలులైన పెద్దమనుష్యులును మాత్రము చేరిన చిన్నసభలో శాస్త్రవిషయక వాదప్రతివాదములు జరపుటయే లాభకరమనియు, జెప్పితిని. వారమున కొప్పకొని మఱునాటిమధ్యాహ్నమున తమచావడిలోనే సభ జరపుటకేర్పఱిచి, ఉభయపక్షములలోను జేరిన పెద్దమనుష్యులకుఁ గొండఱికిని విద్వాంసులకుఁ గొండఱికిని, ఆహ్వానములు పంపిరి. నేనును యుక్తసమయమునఁబోయి సభలోఁ గూరుచుంటిని, నా గ్రంథముపై ఖండనగ్రంథముచేసిన శాస్త్రులవాడు పండితపక్షమున తత్పరినిధిగా నాతో వాదము చేయుటకయి నాయెదుటను గూరుచుండిరి. ధర్మార్థ విచారమునకుఁ బ్రమాణగ్రంథము లేనో, వాని గౌరవతారతమ్య మెట్టిరో, అర్థనిర్ణయ మెట్లు చేయవలెనో, అటువంటి ప్రాథమికనిబంధనములనుగూర్చి శాస్త్రులవాడును నేనును నే శాధిప్రాయమునకు వచ్చినసిమ్మట మేము శాస్త్రచర్చ కుపక్రమించితిమి. కలియుగమునకుఁ బరాశరస్మృతి యొక్కటియే పరమప్రమాణమయినందున తద్విరుద్ధస్మృతులన్నియు నప్రమాణములనియు, పరాశరసంహితలోని “నష్టేమృతే” యను శ్లోకముచొక్క యర్థనిర్ణయ మొక్కటియే ప్రథమకర్తవ్యమనియు, నేను చెప్పఁగా శాస్త్రులవాడును నాతో నేకీభవించి ఆశ్లోకమున కర్థము చెప్ప నారంభించిరి. వారు చెప్పఁబూనిన యర్థము ప్రథమమునఁ జేసికొన్న నియమములకు విరుద్ధమనియు, తన స్మృతిలో పరాశరుడు చెప్పిన నిర్వచన మీయర్థమును బాధించుననియు, నేను వారు ‘చేసెడి యర్థములను పూర్వ పక్షముచేయ నారంభించితిని. ఇట్లు పావుగంటసేపు శాస్త్రార్థవిచారము నడచినపిమ్మట శాస్త్రులవాడు యీగళాల మూరకుండి సభవారివంకఁ దిరిగి, ‘అయ్యా! మీరు తమదీవితము నిందులో ధారపోసి యావిష

యమయి విశేషకృషి చేసినారు నాకుఁ గొంతకాలము గడువిచ్చినఁ గాని వీరితో వాదము చేయుఁజాలను," అని యూరకుండిరి. ఆకాలము నందనేక పండితులతో ననేకస్థలములయం దీవిషయమునుయి నేను వాదములు చేసిరిగాని తాము యుక్తి చెప్పలేకపోయినప్పుడు తమ యుక్తి నొప్పుకొని సత్యమునం దాదరము చూపినవారిని వీరి నొక్కరినిదక్క మఱియెవ్వరిని నేను చూడలేను సాధారణముగాఁ బండితులు వాదములోఁ దాము పరాజయమునొందినను తమయోటమి నొప్పుకొనక "శేషంకోపేన పూరయేత్" అను న్యాయము నవలంబించి క్రిందఁబడినను తామే గలిచితిమని కేకలు వేయుదురు. ఈకాస్త్రిగారి పేరిప్పుడు నాకు స్మరణకురాలేను. సూర్యనారాయణకాస్త్రిగారు కాఁ జోలును! ఈసభాసంతరమున వేకటాచలము పురులుగారు తాంబూలాదిసత్కారముచేసి నన్నువీక్షకొల్పిరి అక్కడి ప్రముఖులవద్ద సెలవుగైకొని సకటంబముగా నేను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జొయిరిని.

స్త్రీపునర్వివాహవ్యాపారముయొక్క భూతివర్తమానస్థితులను గూర్చి 1887-వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో సమాజముయొక్క సంవత్సరసభయందు నేను చదివినదానిగా "1884-వ సంవత్సరము మొయి నెలలో నేను నరసాపురము వెళ్ళియుండినప్పుడు నేనెప్పుడు నెదురుచూడని తావునుండి నా కొకయుత్తరమువచ్చి నాకాశ్చర్యము పుట్టించినది. నే నీపనిమీఁద నరసాపురమునుండి బందకుపోయి తిరిగి రాగానే జూన్ నెలలో సభచేసి యిప్పుడున్నరీతి సమాజ మేర్పఱుచుటకుఁ బ్రయత్నించినాను ఇప్పుడున్నరీతిగా మన యీసమాజ మప్పుడేర్పడినదే." అని చెప్పిరిని. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యుత్తరము వ్రాసి పఠఁడు పులవర్తి శేషయ్యగారు. నాకాశ్చర్యము పుట్టించుటకుఁ గారణము నేను నరసాపురమునకు జైలుదేటు దినమువఱకును నా యెడల విషయభయభక్తులు కనఁబఱుచుచు నాకుఁ బరిమధ్యత్యుడుగానుండి యా దినమున గహితమువచ్చి పయి నెలదీతమును పాఠశాలదీతమును

పుచ్చుకొని నమ్మరికి సాగజంపినతడు నేను లేనిసమయములో నా కాస్మికముగా మాటి నేను మొదట పెక్కుసామాజికులతో నిండి యుండిన విలంతునివాహనసమాజములో నాసామర్థ్యమువలన సామా జికులు లేకుండఁజేసిననియు, నేనేదారిని చోవుచున్నానో యెవ్వరికిని దెలియకుండ పాటుపడుచుంటిననియు, మిథ్యాదోషారోపణములు చేయుచు నుత్తరమువ్రాయుట ఆయుత్తరములోని కడపటి ప్రార్థనము తమకు నిరంకుశప్రభుత్వముగాక ప్రతినిధిప్రభుత్వము కావలెన నుట, ఆతఁడు బుద్ధిహీనుడయి దుష్టులప్రోత్సాహముచేత ననలోచి తముగా నిట్లు వ్రాసినందుకు చింత నొందుచున్నాననియు, నేనుజేసిన పని యెల్లరకును తెల్లమేగాన నిఁకముం దేర్పడురసమాజములోఁ జేరి మీద నాకంటె నెక్కువ పనిచేయుచుండఁగాఁ జూచి సంతోషించద ననియు, నేను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ దిరిగి రాఁగానే సమాజము నేర్పఱచి వివాహవ్యవహారము వారి కొప్పగించెదననియు, బడులు వ్రాసి బండరుకుఁజూపిని. బండరునుండి నేను మరలిరాఁగానే న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగాదు ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగాదు మొదలైన మిత్రులతో నాలోచించి, సభాహావనపత్రికను బంపి ప్రీతిపూర్వక వాహా పక్షాభిమానులయిన నామిత్రులను వారిమిత్రులను సమకూర్చి 1884-వ సంవత్సరము జూలై 22-వ తేదిని ప్రోత్తసమాజము నొకదాని నేర్పాటుచేసితిని. ఈ సూతనసమాజము రాజుకృష్ణయ్య గాదును నేనును గవరాజుగాదును ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగాదును న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగాదును జేరి పదునాఱుగురు సామాన్య సమాజకులతో నారంభమయినది. ఇదిపూర్వసమాజముయొక్కయును బంధమే యయినట్లును సమాజమువారియాదరణకింద వివాహము చేసికొన్నవారందఱును నిందు సామాజికులయినట్లు పరిగణింపఁబడు నట్లును నేర్పఱుపఁబడినది. సమాజములో నేడుగురు కార్యనిర్వాహక

సంఘముగా నుండటకును, వారిలో నెఱుగుదు సామాజికలచేతను ఒకడు వివాహములు చేసికొన్నవారిచేతను ఏటేట ఎన్నుకొనబడుటకును, నిర్ణయము జరిగి, శ్రీపైడా రామకృష్ణయ్యగారును నేనును బసవరాజు గవర్రాజుగారును ఆత్మగౌరవార్థముగాను గాదును న్యాయపరిమితిని బాటచూపు పంతులుగారును ఆచంట లింగరాజు గారును సామాన్య సామాజికలచేతను సోమంచి భీమశంకరముగారు పెద్దీకుమారులచేతను ప్రథమ కార్యవిర్వాహకసంఘముగా కోరుకొనబడితిమి. మొదటినుండియు నున్నట్టి నన్ను సమాజకార్యదర్శినిగాను, లక్ష్మీనరసింహముగారిని కోశాధిపతినిగాను, గవర్రాజుగారిని గణకునిగాను, మల్పారావు పంతులుగారిని కార్యవిర్వాహకసంఘ కార్యదర్శినిగాను, భీమశంకరముగారిని సహాయకార్యదర్శినిగాను, ఏర్పడిచిరి. సమాజ మేర్పడిన యాదినముననే సకుటుంబముగా ఒక నేవకునితోను సమాజ ప్రరోహితులతోను వివాహపక్షిచ్ఛాపనముచేయుట కయి చుట్టుపట్ల మండలములలో సుచారముచేయుమని నన్ను కోరుటకును, ఒక నిర్ణయము చేయబడినది.

ఈవఱ కిదియంతయు సరిగానేయున్నదిగాని దీనిని నిర్వహించుటకు ధనము కావలెను 1882-వ సం. జూన్ నెలలో శ్రీపైడా రామకృష్ణయ్యగారు గ్రహించి పదివేల రూపాయలిచ్చిరి. అయిదవవేలకు మరిల వివాహములగునన్న నమ్మక మాయినకు లేకపోవుటచేత రెండు సంవత్సరముల లోపల వివాహములు జరగనియెడల తమసొమ్ము తమకు మరిల పంపివేయవలసినదనియు, జరిగెడు పక్షమున వివాహ మొకటికి వేదోసి రూపాయలను మాసవ్యయములకు నెలకు డబ్బదియైదేసి రూపాయలును నాకుఁ బంపుచుండ వలసినదనియు, ఆయన యేర్పాటు చేసిరి. మిరిపెట్టిన రెండు సంవత్సరములలోపలనే నేనెదిమిది వివాహములు చేయఁగలిగితిని. ఆయనయిచ్చిన యధికారప్రకారము నేను

వ్యయముచేసి యంకినయెడల, జరగిన యెనిమిది వివాహములకు నెనిమిదివేల రూపాయలును, 1882-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల మొదలు కొని మాసమునకు డెబ్బదియైదేసి రూపాయల చొప్పున 27 మాసములకును రెండువేల పదునేనురూపాయలును, మొత్తము పదివేల పదునేనురూపాయలు కట్చుపెట్టి యీసమాజమువారికి నేను పదునేను రూపాయల ఋణము చూపియుండును. అట్లుచేయుక నేను మితముగా వాడి చెన్నపట్టణపునివాహమున కొక్కదానికే 1671 రూపాయలు కట్చుపెట్టినను మొత్తముమీఁద నెనిమిదివివాహములకును 5668 రూపాయలుమాత్రమే వ్యయముచేసి మాసవ్యయములకు 1768 రూపాయలుమాత్రమే కట్చుపెట్టి, గృహములు కొనుటకయి వ్యయపడిన 1166 రూపాయలును, పాత్రసామానులు, నైద్యపుఖద్దులు మొదలైనవాని క్రిందనయిన 320 రూపాయలును కలుపుకొని యిండుమించుగా 8921 రూపాయలుమాత్రమే కట్చుపెట్టి వేయి రూపాయలకంటె నెక్కువగా నిలువ చూపితిని. సమాజము త్రొత్తడగుటనుబట్టి చందాలు మొదలైనవి యేర్పడక పోవుటచేత కొన్ని మాసములవఱకు యథాపూర్వకముగా నేనే మాసవ్యయములు జరపుచుంటిని. వరసాపురమునుండి నేను వ్రాసినయుత్తరమువలన రోషము వచ్చినవాఁడయి సంవత్సరమున్నర ప్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతిలోఁ జదివిన తరువాతఁ బాఠశాలకుఁ బోవుట మానుకొని వులవర్తి శేషయ్యగారు మండలన్యాయశుభలో లేఖకోడ్యోగమునందుఁ బ్రవేశించెను.

రఘురాధరావుగారును చెంచలరావుగారును పెండ్లిలో భోజనములు చేయకపోయినను కులమువారయిన చూర్వులు చెన్నపురిలోని యెనిమిదవ వివాహసంతరమున వారిని కొంతబాధింప నారంభించిరి. వారి యాచార్యుఁడైన యుత్తరాదిమతస్వామి చెన్నపురికి వచ్చి కొంత కాల ముచ్చట వాగు మేర్పఱచుకొనిరి. వృద్ధురైన తల్లియొక్క దీన్మ

లాపములచేతను... రావుగారి ప్రోత్సాహముచేతను తాముక
దుర్బల విషయములోఁ బ్రాయశ్చిత్తమునకు లోనుగావలసినదనిన
దనియు తాము యథాపూర్వముగానే విలంబాద్వాహపక్షమునకు
సాయము చేయుచుండెదమనియు, నాపేర చెంచలరావుపంతులుగారు
తమ నిర్వేదమును దెలుపుచు లేఖవ్రాసిరి ఈవిషయమును నేను
రఘువాధరావుగారిపేర వ్రాసితిగాని వారు ప్రత్యుత్తరమియ్య ననుగ్ర
హించిన వారుకాదు. ఆనవత్సరాంతమున శీతకాలపుసెలవులలో నే
నీపనిమీఁద మరలఁ జెన్నపట్టణమునకుఁబోయి రఘువాధరావుగారి
దర్శనము చేసితిని వారు నన్నుచూచి 'నేను ప్రాయశ్చిత్తము చేసి
కొంటినని మీకువ్రాసిన బుద్ధిహీనుఁ డెవ్వఁడు!' అని పలికి, వీరావేశ
ము కలిగినట్లు దేహము పెంచి తల యాడించి సోత్సాహమైన గంభీ
రోచ్చైస్వస్వనముతో 'మూసావడి యిప్పుడిక్కడనే యున్నాను. ఈ
సమయమునం దొక్కపెండ్లివాడు కుదిరిరా, వాని యింటియెదుటనే
పెండ్లిచేసి వానికి బుద్ధివచ్చునట్లు చేసియుందును' అని పొడ్డుగీటుచు
విసుగులు పడుచున్నట్లు వీరాలాపములు పలికిరి శూరత్వము మూర్తిభ
వించినట్లున్న వారియాకారమును జూచి వారివాక్సారము వినునప్పుడు
నాహృదయములో నొకవిధమైన వికారము పొడమి మేను గగ్గురు
పొడువ వీరికన్న యుత్సాహములో నాకు నాలవవం తుడిసెపక్షమున
నే నెంతో పనిచేసియుండవచ్చునుగదా యని నాలోనాకే లజ్జవౌడమఁ
దొడఁగెను ఈసంభాషణము ముగిసినతరువాత నేనాయనను వీడ్చొని
నాలో నే నీవిషయమునే యాలోచించుకొనుచుఁ జెంచలరావుపంతులు
గారి యింటికి వెళ్ళి వారిదర్శనముచేసి రఘువాధరావుగారి యింటనడ
చిన సంభాషణమును విన్నవించితిని. ఆయన యనాదరము నూదించు
ముఖభావముతో 'ఆయనమాటల కేమి లెండి!' అని పలికి, నాతో
నితరవిషయములనుకూర్చి కొంతసేపు ముచ్చటించిరి. ఆయనవద్ద

సెలవుఁ గైకొని నే నింటికి వచ్చునప్పటికిఁ గొందఱువిద్యార్థులు వన్ను చూడవచ్చి, మీరు పట్టణము వచ్చెదరని విని యొక వృద్ధబ్రాహ్మ యుఁడు నాలుగైదుదినములనుండి మీఁకొఱకుఁ దిరుగుచున్నాఁడని చెప్పిరి. ఆయనను నావద్దకుఁ దీసికొనిరండని నేను వారితోఁ జెప్పితిని, మఱునాటియదయమున వారావృద్ధుని నాయొద్దకుఁ గొనివచ్చిరి. నా నిమిత్తమయి విచారించుచున్న కార్య మేమని నే నాయన నడిగితిని. చిత్తూరుజిల్లాలో నొకగ్రామమున నిద్దఱుబాలవితంతువులు గలరనియు, వారికి వివాహములు చేయుటకుఁ దల్లిదండ్రు లొప్పుకొని యున్నారనియు, ఆయన నాతోఁ జెప్పెను. వారిని వివాహము చేసికొనుటకు వరులున్నారాయని యడిగితిని వరులును సుసిద్ధులయ్యే యున్నారని యతఁడు పలికెను. 'అట్లయినచో నిక నాలస్య మొనుకు ! చెంచల రావుగారివద్దకును రఘునాథరావుగారియొద్దకును పోయి వివాహము చేయఁపరాదా ?' అని నే నఁటిని. 'వాడు చూటలవారేకాని కార్య ములవాడు కాదు' అని యాయన నుడివెను. ఇందులో మీకింత క్రద్ధ యెందుకు ! వితంతుకన్యలు మీకేమైన చుట్టములా ! అని మరల నడిగితిని 'వారిదస్థిస్థితిఁజూచి జాలినొంది మీరు చేయుచున్నది మంచి కార్యమని యెంచి లోకోపకారముగా వాక్సహాయము చేయవచ్చితిని' అని యాయన పరోపకారచింతఁగలవానివలెఁ బలికెను. 'అట్లయినచో మీకు నావలనఁ గావలసిన పనియేమున్నది ?' అని నే నడుగఁగా, అయోమూర్ఖవ్యయములనిమిత్త మిరువదియైదు రూపాయ లిచ్చినపక్ష మున తాను పోయి యిద్దఱు పెండ్లికూఁతులను వారి తల్లిదండ్రులను వరుల నిరువురను గొనివచ్చెదననియుఁ దరువాత వారికి వివాహములు చేయవచ్చుననియుఁ జెప్పెను. అతనిమాటలధోరణిని ముఖచిహ్నము లును చూడఁగా నతఁడు మోగుగాఁడు కానట్టు కనఁబడఁగా, మంచిది రమ్మని యాయనను నాబండిలో నెక్కించుకొని చెంచలరావువంతులు

గారియింటికి దీసికొనిపోయి జరగిన కథనుజెప్పి యిరువదియైదురూపాయ లిమ్మని కోరితిని. ఇట్టివాండ్రు మోసముచేసి సా మ్మనహరింతురని యాయన చెప్పెనుగాని సా మ్మనహరించిన యెడల ఆనష్టమును నేను భరించెదనని పలికి సా మ్మిప్పించి యావృద్ధ బ్రాహ్మణు నక్కడి నుండియే పంపివేసితిని చెంచలరావుపంతులుగారితోఁ గొంతసేపు సంభాషించినతరువాత నాయనను వీక్షించి బైలుదేలి, తిన్నగారఘనాధరావుగారియింటికిఁబోయి యాయనను సందర్శించి 'మీరు నిన్నటిదినమున వధూవరులు దొరికినపక్షమున స్వామలవారి యింటి యెదుటనే వివాహము జరపించెదమని సెలవిచ్చితిరి. ఈశ్వరుడు మీ యభీష్టమును శీఘ్రముగానే సిద్ధిపఁజేయునట్లున్నాఁడు. వధూవరులను గొనివచ్చుటకయి ప్రయాణవ్యయములకిచ్చి యొకమనుష్యుని నేనిప్పుడే పంపించితిని' అని చెప్పిని ఈ కడపటివాక్యమును ముగించునప్పటి కాయనముఖము కళాహీనమయి వైవర్ణ్యము కొందెను. ఆయన చేతులు జోడించి నాకు నమస్కారముచేసి, 'ఈపక్షమునఁ బనిచేసి నందుకు నే నీవజ్రకే బహుగాఢలు పొందితిని నేఁ నిక దీనితో సంబంధము కలిగించుకొనఁజాలను. ఊనుంపుడు' అని స్పష్టముగాఁ బలికిరి. నే నప్పటి కాయనను వీక్షించి బంజిలో నిఁటికిఁ బోయితిని. నాతోఁ జెప్పిన ట్లాముసలాయన నాలుగైదు దినములలో వధువుల నిద్దఱిని వారిజననీబసకులను వరుని నిద్దఱును తీసికొనివచ్చి నా కప్పగించి తవదారిని పోయెను. ఆయన మరల నాకంటఁ బడలేదు. తరువాత విచారింపఁగా నావృద్ధవిప్రుడు వధువుల మాతామహుఁడయినట్లుఁదెలియవచ్చెను. వెనుకటివలె సంతవిజృంభణముగాఁజేయక మాచేసనున్న వేయిరూపాయలనుమాత్ర మిరైదువివాహములకును వ్యయపెట్ట నిశ్చయించుకొని ఆవధూవరులకుఁబంపములను బ్రహ్మసమాజమందిరమునందుంచి, నామిత్రున కావిషయమును దెలిపితిని.

చెంచలరావుపంతులుగారును రఘునాథరావుగారును నావద్దకు వచ్చి యీవివాహములను చెన్నపట్టణములో జరపవలదనియు, తాము రాక పోయినయెడల తమ పేరుచెడటయేకని వివాహపక్షమున కేమియు లాభము కలుగదనియు, అంతేకాక తామీపక్షమును విడనాడినట్లు జనులకుఁ జెలిసినపక్షమున ముఖ్యులు విడిదిరని యీపక్షమునకు నష్టమే కలుగుననియు, అందుచేత తమిగట్టు బైలబడకుండ వివాహములను స్థలంబరమునఁజేసి తమ్యవమానమునుండి కాపాడవలసినదనియు, ప్రయాణవ్యయములను తాము వహించెదమనియు నన్ను బహువిధములఁ గ్రార్థించిరి నాకప్పటికి వాఁకోరిక చెల్లించి వివాహపక్షము నపవాదమునుండి తప్పించుటయే యుచితమని తోచినది. ఈ యాలోచనలలో బహుదినములు గడచిపోయినవి సెలవులంతయు కావచ్చుచున్నందున నేను పోవలసిన దినములు సమీపించుచుండెను. వివాహము లొక్కస్థలములోనే జరుపుచుండుటకంటె వేఱువేఱు తావులలో జరపించుట యధికలాభకరము గనుక మీస్థలములో జరపబూనుకొనెదరా యని మేము స్త్రీపుంగ్వివాహ పక్షాభిమానుల కనేకులకు వ్రాసితిమి వారిలో బళ్ళారినుండి రావుబహద్దరు సభాపతిముదల్యారిగారు సమస్తవ్యయములను వహించి తమపట్టణములో తాము చేయుబూనుకొనెదమని వ్రాసిరి. నాసెలవులయి పోవచ్చినందున బళ్ళారికివెళ్ళి వివాహములు చేయించి తిరిగి రాజమహేంద్రవరము వచ్చుట కవకాశము చాలక, వఘావదులు మొదలైనవారిని బళ్లారికిఁ గొనిపోయి వివాహములు జరపవచ్చుటకు నామిత్రులయిన మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారి కొప్పగించి, వేయిరూపాయలను బుచ్చయ్యపంతులుగారి చేతికిచ్చినట్లు చెంచలరావు పంతులుగారితో మాటాడి యేర్పాటుచేసి, నేను మరలి వచ్చితిని. ఈప్రయాణమువలన మాత్రోత్తసమాజమునకు ధనముకూర్చి చెన్నపట్టణమునుండి పట్టుకొనిపోవుటకు బదు

లుగా చెన్నపట్టణములోనున్న వేయిరూపాయలనుకూడ వ్యయముచేసి వట్టిచేతులతో మాయూడు చేరితిని. 1885-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 6-వ తేదీని బుచ్చయ్యపంతులుగారు పెండ్లివారితో బళ్ళారికి వెళ్ళినట్లు శ్రీరఘుపతి వేదకటరత్నమునాయుడుగారు నాకుఁ దంతి వర్తమానమును బంపి.* ఆనెల 12-వ తేదీని 15 ఏండ్లు ప్రియము గల పెద్దవధువును చిత్తూరి సుబ్బారావుగారును, 12 ఏండ్లు ప్రాయము గల చిన్నవధువును జటప్రోలు రామారావుగారును బళ్ళారిలో వివాహమాడిరి. ఇవి రామకృష్ణయ్యగారి ధనముతో మాచే జరిగింపఁ బడిన పదునొకఁడవ పండ్లండవ వితంతు వివాహములు.

ఇప్పుడు వివాహములు చేయుటకుమాత్రమే కాక ప్రియమాసమును చేయవలసిన వ్యయములకు సహితము సొమ్ము కావలసియున్నది. న్యాయపతి సుబ్బారావుపంతులుగారును, సీ. నాగోజీరావుగారును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముచెట్టిగారును, ఇతరసామాజికులును చందాల కొనుగోని సాయము చేయుచున్నను, మావ్యయములకు వారొదార్యముతో నిచ్చెడు ధనము చాలకుండెను. అందుచేత చందాలు దయచేయుటకయి మహాజనుల వేడుట యావశ్యకమయినందున, మా సమాజమువారు ధనసహాయార్థమైన తమవిజ్ఞాపనపత్రముతో నన్నుఁ దెన్నపురి మొదలైన ప్రదేశములకుఁ బంప నిశ్చయించిరి. మాపాతకాలకు వేసవికాలపునెలపు లియ్యఁబడినపిమ్మట మాసమాజమువారిచే సమకూర్చఁబడిన యాక్రిందివిజ్ఞాపనపత్రముతోఁ జందాలువేయించుట కయి నేను సుకుటుంబముగాఁ దెన్నపురికిఁ బ్రయాణమయిపోయితిని—

“స్త్రీ పునర్వివాహము.

ఈందఁ చేవ్రాలుచేసిన మేము రాజమహేంద్రవర వితంతు వివాహసమాజపక్షమున మా వేడికోలు వ్యర్థముకాదన్న సంపూర్ణ

* Marriage Party Pantulu gone for celebration Bellary to day

విశ్వాసముతో ధనసాహాయ్య నిమిత్తమైన యీ ప్రార్థనను హిందూ దేశముయొక్క జ్ఞానసంపన్నులయిన మహాజనుల ముందుంచుట కనుజ్ఞ వేడుచున్నాము.

హిందువులలో నిర్బంధ వైధవ్యమునలని యవర్థములు చెన్న పురిరాజధానియందును హిందూ దేశముయొక్క యితరప్రదేశముల యందునుగూడ సర్వపక్షములను అత్యంతోత్సాహముతోను సమర్థత తోను ఈనడుమునే విమర్శింపఁబడినందున వాని నిక్కడ మరల ననువ దించుట మా కనావశ్యకము. హిందూసంకరులయొక్క పునర్వివాహ మును శాస్త్ర మంగీకరించుచున్నదని మహాజనులకు విశ్వాసము కలి గించుటకయి మాచేతనైన దంతయు చేసియున్నాము. ఈశ్వరాశీర్వా దమువలన మేము కడచిన మూడు సంవత్సరములలోపల బాలవితం తువులయొక్క పండ్లెండువివాహములను చేయునంత కార్యసాఫల్యము నింతవఱకు బొందియున్నాము, సాంఘిక క్రౌర్యమునకుఁ దాఱుటకయి శక్తులనుగాఁ జేయుటకొఱకుఁ గొంత ధనసాహాయ్యము చేయఁబడెను పక్షమున, వివాహములు చేసికొనుట కనేక బాలవితంతువులును యౌ వనపురుషులును నున్నారని చెప్పటకు మేము సంకపించుచున్నాము. హిందూస్త్రీలపునర్వివాహమును ప్రోత్సహింపఁబడుటకయి లంచము లిచ్చుపద్ధతిని దేనిని అవలంబించుటకు మేము ప్రతికూలురముగా నున్నాముకాని సంఘముయొక్క ప్రస్తుతస్థితినిబట్టి గొంత ధనసాహాయ్య మత్యంతావశ్యకమయినట్టు కనఁబడుచున్నది. ఈ కార్యములకు విరో ధముగా దురాగ్రహము బలముగా నున్నందున, ఈవివాహములు చేసి కొన్నవాడు సర్వవిధములైన బాధలకును లోఁబడుపఁబడుచున్నాడు. వాడు తల్లిదండ్రుల యిండ్లనుండి వెడలఁగొట్టఁబడుచున్నాడు, బంధువుల చేత విడిచిపెట్టఁబడుచున్నాడు, సేవకులు వారిని విడిచిపోవుచున్నాడు;

జనులవద్ద పనిలో నుండుట తటస్థించినపక్షమున, వారు పనులలోనుండి
 తీసివేయబడుచున్నాడు కాబట్టి యిట్టివారిని మరల సంసారయాత్ర)
 యందు నిలువఁబెట్టుటకయి కొంత ధనసహాయ్య మావశ్యకముగా
 నున్నది మేము కొన్నిసమయములయందు వానికి గాపురములుండుట
 కయి యిట్టియ్యవలెను, రోగసమయములయందు సాయము చేయవ
 లెను, విద్య చెప్పించవలెను, స్వయముగా సంపాదించుకొనుటకు శక్తు
 లగువఱకును వారివసమున కాధారములు కల్పింపవలెను. ఇవిగాక,
 మేము వివాహవ్యయమును భరింపవలెను, ఆపరిమితమున జీతము
 లిచ్చి సేవకులను పెట్టవలెను, పెళ్లికొడుకును నడపుటకయి పురోహి
 తుని కియ్యవలెను. ఇతరవఱకు మేమివ్యయముల నన్నిటిని ఆత్యంత
 దేశభిమానియు ఓరోపకారబుద్ధియు కాకినాడ నివాసియు నయిన
 వైశా రామకృష్ణయ్యసెట్టిగాడు మావశముగో నుంచిన ధనము (ను
 మారుడు 1000 లు) నుండియు ఇతరోదారపుకును లిచ్చిన సహా
 యధనమునుండియు, భరిత్రంగలిసినారము మాయధీనములో నుంచఁ
 బడిన ధనమంతయు నించుమించుగా వ్యయపడిపోయినది. ఇక మా
 పురోవృద్ధియంతయు మహాజనులవలన మేము పొందెను ధనసహాయ్య
 ముమీఁద పూర్ణముగా నాధారపడి యుండును. రాజానర్ టి, మాధ
 వరావుగాడు మాకు దయాపూర్వకముగా డ. 500 లిచ్చి, యింకను
 సాయము చేయుటకయి వాద్దానము చేసియున్నాడు. ఈసంకటసమయ
 మునందు మాకుఁ దమ యుదారహస్తముకొసఁగి మేము పూనియున్న
 కార్యమును సాగించుటకయి మమ్ము శక్తులనుగా జేయుటకొరకు దేశ
 త్రేమమునుగోరువారి నందఱిని మేము వినయముతో వేడుచున్నాము.

చందాలును దానధనములును ఆర్పితమున కంపెనీవారిచేతఁ
 గాని, ఈక్రింది చేత్రాల్లుచేసిన యెవ్వరిచేతనైనను గాని స్వీకరింపఁబడి

సంవత్సరమున కొక్కపర్యాయము చందాదాదులకుఁ బూర్ణమైన
లెక్క చూపఁబడును *

విఠంతువివాహ	}	నీ. నాగోజీరావు, బి. యే.
సమాజము,		కే. వీరేశలింగము.
రాజసుపేంద్రవరము		ఏ. యల్. వరసింహము బి.యే., బి.యల్.,
మేయి 1885.		యన్. నుబ్బారావు, బి. యే., బి. యల్.,

RE-MARRIAGE OF HINDU WOMEN

* We, the undersigned on behalf of the Widow Marriage Association of Rajahmundry, beg leave to lay before the enlightened Public of India the following appeal for pecuniary aid with the full confidence that we shall not be making it in vain

The evils of enforced widowhood among Hindus have been of late so warmly and so ably discussed from all points of view both in Madras and other parts of India that it is hardly necessary for use to recapitulate them here We have done our best to convince the public that the remarriage of Hindu Women is sanctioned by the Sastras, and have, With God's bleseing, so far succeeded that within the last three years 12 marriages of young widows have been performed and we are glad to say that there are several young widows and young men who are willing to marry if some pecuniary help is given them to enable them to withstand social tyranny We are averse to adopting any system of bribery for encouraging the remarriage of Hindu women, but some pecuniary help seems to be absolutely necessary in the present state of society The prejudice against the movement is so strong that persons contracting such marriage are subjected to all sorts of annoyance They are driven out of the house, of their parents, are abandoned by their relations, and deserted by their servants, and if they happen to be in private service, their services are dispensed with It is, therefore necessary that some pecuniary help should be given to them to start them in life again We have some times to provide them with houses to live in, help them in case of illness, educate them, and provide

నేను చెన్నపురి చేరినతరువాత చందాలసిమిత్తము గొప్పవారి యిండ్లకు బండ్లమీద తిరుగుచు వచ్చుటయే కాక 1885-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 29-వ తేదీని బాబుగారి బాలికాపాఠశాలలో సభ చేసి రాజమహేంద్రవర శ్రీప్రసాద్ వాహా చరిత్రమును గూర్చి యుపన్యసించి యుపన్యాసావసానమునఁ జందాలు వేయించుటకై ప్రయత్నించి, ఇది చందాలసభ యగుటచే బెద్దతునుఘ్యుల నేకు లాసదకు రాలేదు వచ్చి నాయుపన్యాసమును విన్నవారు నూలులకొలది యున్నను చందాలపుస్తకమును పయికిఁ దీయగానే యొక్కొక్కరే యావలికి దాటి నూలులకొలది నున్నవారు పదులకొలది యయిరి. ఆయున్నవారిలోఁ గొందఱు కొన్ని చందాలను వేసిరి. నేను చదువు కొన్న యుపాధ్యాయుల కడఁజికిని నాయందత్యంతప్రేమ కలిగియుం

them with the means of livelihood till they can earn it for themselves Besides, we have also to incur the Marriage expenses, hire servants at exorbitant rates and pay the Priest for the performance of the ritual All these expenses we have hitherto been able to bear from the funds (about 10,000 Rs) placed at our disposal by that most patriotic and benevolent gentleman, Paida Rama Krishnairya Chetty Garu of Coconada and from the contributions of other liberal gentlemen But the funds placed at our disposal have been nearly exhausted, and our further progress depends entirely upon the pecuniary aid we can secure from the public Rajah Sir T Madhava Rao, has kindly contributed Rs 500, has promised more help, and we beseech all the well wishers of the country to give us their helping hand at this juncture and enable us to further the movement we have undertaken

Subscriptions and donations will be received by Messrs Arbuthnot & Co, or by any one of the undersigned and full account thereof rendered to the subscribers once a year

Widow Marriage Association	{	C NAGOGIRAO, B A
Rajahmundry,		K VEERESALINGAM,
May 1885		A L NARASIMHAM, B A., B L,
		N SUBBARAO, B A, B L,

డను. నేను ప్రవేశపరీక్షతరగతిలోఁ జరుపుకొనుచుండినప్పుడు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడుగా నుండిన శ్రీ చెంగల్వ కుప్పస్వామిశాస్త్రిగా దువకారవేతనమునొంది యప్పుడు చెన్నపట్టణములోనుండి, నేను పట్టణమునకు వచ్చుటవిని నన్నుచూడ నభిలషించి నే నక్కడ నుంటినో తెలియక నాటిదినమున నే నుపన్యసింపఁ జోవుచున్నానని పత్రికాముఖమున నెఱిగి యుపన్యాసభవనమునకు నన్ను వెదకుకొనుచువచ్చి చూచి యాలింగనము చేసికొని ప్రియశిష్యునితోడి సుఖసల్లాపమునందు గొంచెము సేపుగడపి, అయిదురూపాయలు చందానిచ్చిపోయిరి. నేని ప్రకరణమునందు వ్రాసినదాసలో విశేషభాగ మీదినమునఁ జేసిన యుపన్యాసమునుండి కైకొనఁబడినదే అప్పు డీయుపన్యాసమునందు పైడా రామకృష్ణయ్యగారిని గూర్చి యిట్లు చెప్పితిని.—

“ఈ వ్యయములన్నియు శ్రీపైడా రామకృష్ణయ్యగారు మహాచార్యముతో మాసమాజమునకు దయచేసిన పదివేలరూపాయలతోనే జరపఁబడినవి ఈయన సాహాయ్యమే లేక యుండినయెడల మేమిం దులో నొక్క వివాహమునై ను జేయుటకు సమర్థులమై యుండము. కాబట్టి యీవివాహముల కంటికును మూలాధార మీ మహాపురుషుఁడేయని నిస్సందేహముగా చెప్పవచ్చును. ఈయన కీరుధ్వ బక్షయేఁబడి వేల రూపాయలు నష్టము వచ్చినను, ఇప్పటికిని బహువిధముల సీమహాచార్యమునకుఁ దోడుపడుచునే యున్నాఁడు. ఈ పదివేల రూపాయలునుగాక మొదటి రెండువివాహములకు నయిన సమస్తవ్యయములను వహించుటయేకాక, ఈయనయే కొన్నిగృహములను సహితము పునర్నివాసాదంపతులు కాపుర ముండుటకయి సమాజమువారి వశముననుంచి యున్నాఁడు. పరోపకారశీలుఁడైన యీదయాశాలియొక్క యీ యోగ్యదానమును నేను వర్ణింపవలసిన పనిలేదు. ఈయిచ్చిన ధనము పోయినను, తినువులు పోయినను, మఱియేమి పోయినను, ఈయనకీర్తి యీధూమండలములో స్థిరముగా నుండకపోదు. నావంటి

వాడు కొందఱు పనిముట్లవలె కొంత యుపయోగపడినను, ఈ కార్య వ్యాపనమున కీఘనుడే ముఖ్యకారణము.”

ఈ యుత్తమపురుషుని దృష్టాంతము నుజూపి సభవారిని సత్కార్యమునకుఁ బురికొల్పి “ఎవ్వరికిని భారముగా నుండని యీ యుత్తమ కార్యమునకు మీరు తోడుపడెడుపక్షమున, ఇతివఱకు కాయకష్ట పడి శ్రీమైదా రామకృష్ణయ్యగారి ధనముతోఁ జేసినపనినే నేఁగి నుండి మీధనముతోఁజేసి చేతనయినంత కృషిచేసి మీధనము సార్థక పడునట్లు సాధ్యమయినన్ని వివాహములను జేయింపఁ బ్రయత్నించె దను.” అని వాగ్దానము చేసితిని. తరువాత బండ్లు చేసికొనిపోయి చందాలమిత్తము గొప్పవారిగృహములకుఁ దిరుగ నారంభించితిని. శ్రీ పితాపురపురాజుగారి దత్తపుత్రు లిమ్మాఱురూపాయ లిచ్చిరి. చెంచలరావు పంతులుగారును రఘునాథరావుగారును చెటి మాతేసి రూపాయలును చందాలు వేసికొని తరువాత వారియ్య ననుగ్రహింప లేదు. సాలబయ్యసెట్టిగారును, రాజరత్నము మొదలియూరుగారును, రంగయ్యసెట్టిగారును, సంబెరుమాళ్ళసెట్టిగారును, ఒకకొకరు ఇరు వదియైదేసి రూపాయలు చందాలు వేసిరి ఇరువది, పదునేను, పది రూపాయలు ముగ్గురిచ్చిరి బండి చేసికొని యొక గొప్పగృహస్థునియిం టికి చందామిత్తము పోయితిని మహాధరికుడై వితంతువివాహముల యొం దత్యంతాడరము చూపుచు నేను పోయినప్పుడెల్ల ప్రత్యుత్థానము చేసి నగ్నధికగౌరవముతోఁ జూచుచుండెడి యాగృహస్థుడు చందా మిత్తము నేను పోయిన యాచినమునందు నాపేరుగలచీటి లోపలికిఁ జోయిన యరగంటసేపునకు వెలుపలికివచ్చి తాను తొందరపనిమీఁద నున్నట్లు నిలుచుండియే రెండుమాటలుచెప్పి మరల లోపలికిఁజొయెను. అయినకు నీజముగా తొందరపనియే యుండి యుండవచ్చునుగాని నేను మాత్రమేది గొప్పయవమానముగా భావించుకొని కోపముతో నెనుక

మరలెని. బ్రాహ్మమునుండియు నాది శీఘ్ర భోషాద్రేకము నొందెడు
స్వభావము. కార్యార్థమయి యొకల వేడు వారికుండవలసినయోద్ధు
గొని వారి వనుసరించి తిరుగవలసిన యడఁకువగాని నాయొద్దలేదు.
మొదటినుండియు నేను శాసించుటకేకాని యాచించుట కలవాటు
పడిన వాడనుగాను. ఏ హేతువుచేతనోకాని యాశ్వరుడు నన్ను
గార్యవాదినిగాఁగాక శిష్టవాదినిగా స్పృశించియున్నాడు. ఈయవ
మానము యాచింపఁబోయినందువలనఁ గలిగినఫలముగదా యని మన
స్సులోఁ బరితాపము నొంది, యింకము దెవ్వరిని యాచింపఁబోఁగూడ
దని నిశ్చయము చేసికొని, మఱియెవ్వరియింటికినిపోక యోడ నెక్కి
రాజమహేంద్రవరమున మాయింటి కేపోయితిని. ఈసారియైవప్రయాణ
వ్యయములనుమాత్రము నేను పోగుచేసిన చందాసామ్మలోనుండి
పుచ్చుకొని, శేషమును సమాజమువారి కిచ్చితిని రాజమహేంద్రవర
ములోని మాసామాదికులు నెలచుదాల నిచ్చుచుండుటయేకాక
వారిలో ననేకులు పెద్ద మొత్తములనురహితము దయచేసి, న్యాయతి
సుబ్బారావుపంతులుగారు మున్నాటు రూపాయ లిచ్చిరి, వాడ్రేవు
చలవయ్యగారిన్నాటురూపాయలిచ్చిరికందికృష్ణస్వామిరావుపంతులు
గారు, సీ. నాగోడీరావుపంతులుగారు, ఆత్మారి లక్ష్మీనరసింహ
ముసెట్టిగారు, నూతేసి రూపాయ లిచ్చిరి ఏబదిరూపాయ లిచ్చిన
వా రొక్కఁడను, ఇరువదియైదేసి రూపాయ లిచ్చినవారు ముగ్గురును,
పదునైదేసి రూపాయ లిచ్చినవారిద్దఱును, పదేసి రూపాయ లిచ్చిన
వారు నలుగురును, ఉండిరి మావిజ్ఞాపనపత్రికను జదివి సహాయులైన
వారిలో బెంగుళూరులోని యున్నతన్యాయసభలోని న్యాయాధిపతి
(Judge) యైన ఏ. రామచంద్ర అయ్యగారు నివాహముకట్టి
నూతేసి రూపాయలు పంపుచుండుటయేకాక, అతేసి నెలలకు నూలు
రూపాయలు చందా నిచ్చుచుండిరి, ఇటీవల రావుబహదూరు ఏ గుర్రా

పతి ముదల్యాగిగాడు వివాహ మొకటికి నూతనీరూపాయలచొప్పున బల్లారినండి పంపుచుండిరి. ఇట్లు నేకరించిన ధనముతో సమాజము వారు నెలజీతము లియ్యవలసినవారి కిచ్చుచు, వివాహములు చేసి కొన్నవారికిఁ గావలసిన సహాయముచేయుచు, మిగిలినదానితో వివాహములు చేయుచుండిరి. ఈసంవత్సరము డిసెంబరు నెల 20-వ తేదీని జరగిన 13-వ వివాహమునకయిన మున్నూటరూపాయలును రామ కృష్ణయ్యగాడు రహస్యముగా నాయొద్దకుఁ బంపిరి. ఈవివాహము నందు వరుడు పటానేని వెంకయ్యగాడు, ఇతఁడు మొదట చిన్న యువాధ్యాయుఁడుగానుండి పిదప కరణ మయ్యెను.

వివాహమునిమిత్తము చెన్నపురికిఁ గొసపోయి వివాహము జరగక మరలఁ దీసికొని రాఁబడిన తఱుగు చలపతిరావుగారి ఘోషణ లొకతె యొకను వివాహముకాక నిలిచియుండెను అచిన్నదానినిచ్చి వివాహము చేయుటకయి మంగళగిరి కృష్ణమూర్తియను మాధ్వ బ్రాహ్మణశాలుని విద్యచెప్పించుచు నేను సంసిద్ధుని చేసియుంచితిని. అతఁడు మాయుటనేయొడి ప్రవేశపరీక్షలోఁ గతిలోఁ జదువుచుండఁగా, అటు నెలకుఁ బద మూడేసి రూపాయల చొప్పున రెండుపాదులు పాత కాలజీతమిచ్చి, బట్టలు, పుస్తకములు మొదలైనవిచ్చి, స్థూలకము వచ్చినప్పు డిరువది రూపాయలు కట్టుపెట్టి, వివాహమున కేర్పాటు చేసినప్పుడు చిన్నదానితల్లి స్నేహితురాలయిన తనకొమారితను మాధ్వన కియ్యనని యానఁబంధమును నిరాకరించెను. తరువాత నా చిన్నవాడు ప్రవేశపరీక్షలో మొదటితరగతియందుఁ గృతార్థుఁడయి, పిలిచి పిల్లనిచ్చిన స్వాతికన్యను పరిణయ మయ్యెను.

చిన్నదానితల్లి తనకొమారితకు వరునిగా కొమ్మరాజు గోపాల మను పేరుగల స్వశాఖవాడైన యొక నియోగిబ్రాహ్మణశాలుని నావద్దకుఁ దీసికొనివచ్చి వివాహము చేయుమని యడిగినది, అతఁడు

చదువుకొన్నవాడు కాదు, అల్లరిగా తిరిగి తల్లిదండ్రుల మాటవినక
లేచివచ్చినవాడు. ఈ హేతువులను బట్టి నే నాతనికి వివాహముచేయ
నని నిరాకరించితిని. అందుపై నామె ఆహ్మారి లక్ష్మీనరసింహము
గారియొద్దకు వెళ్ళి, ఆయనయొద్దనుండి శ్రీ పైడా రామకృష్ణయ్యగారి
కుత్తరము వుచ్చుకొని వరునితోడఁగూడ కాకినాడకు వెళ్ళెను.
అప్పుడు రామకృష్ణయ్యగారు నా కిట్లు వ్రాసిరి —

‘చిన్నపిల్లలల్లి నాయొద్దకు వచ్చెను. వివాహము జరుపుటకు
నేనుకూడ నొప్పుకొన్నాను. ఇందునిమిత్తము మిక్కిలి ఆవశ్యకము
గాను అనివార్యముగాఁ గావలసిన సాధ్యమైనంత తక్కువసొమ్మును
దయచేసి నాకుఁ దెలుపుఁడు. ఇది ఆయినతరువాత మనముప్రస్తుతము
వివాహములు చేయుట నిలుపవలెను . . . . .

మనమిత్రుఁడు బి. ఏ., బి యల్. నాకు వ్రాసిన యత్తర
మీమె తెచ్చినది ఈపెండ్లి మనులలో చేయుట కాయన చెప్పెను.
మన మాలాగున చేసినయెడల మనకు విస్తారము సొమ్ముకావలెను.
ఒకవేళ అక్కడ తిరిగి చిక్కులుండును ఇది రాజమహేంద్రవరము
లోనే చేయవలెనని నే నాలోచన చెప్పుచున్నాను. పిల్లవాఁడును
అత్తగారును కలిసి మాటాడిరి, ఇద్దఱు ఒప్పుకొన్నారు. మీరెప్పుడు
ముహూర్త మేర్పఱిచినను వెళ్లుట కతఁడు సిద్ధముగా నున్నాఁడు.
మెట్రిక్యులేషన్ వఱకుఁగాని మిడిల్ స్కూలు పరీక్షవరకుఁగాని చదువు
టకు మనమీ కుటుంబమును సురింపవలెను. అతఁ డీవఱకే కొం
చెము చదివినవాఁ డగుటచేత కడపటిదాని కొక్క సంవత్సరము
చాలును .... ఈ వ్యయములకు నేనిచ్చుచున్నానని మీవివేకవర్ధ
నిలో వ్రాయఁజేడు దయచేసి నాపేరు రహస్యముగా నుంచుడు.’ *

* "The mother of the little girl came to me I also agree
to perform the marriage ceremony Please let me know
the lowest amount of money which is most urgently and

అయిన యుత్తరమునకు బడులుగా మున్నూట రూపాయలు కావలసి యుండునని నేను వ్రాసెడిని అందుమీఁద 24-వ ఫిబ్రవరి 1886-వ సం॥ కాకినాడనుండి వాడు రాక్షి వ్రాసిరి —

‘వివాహవిషయమైన మీ యుత్తరము నాకందినది నేను దు. 800 లు మీకుఁ బంపెదను కాబట్టి వివాహ మారంభించి నాకుఁ దంతివార్త పంపుడు. నేను సొమ్ము పంపెదను *

ఈనడుమను పెండ్లిచేసికొన్న కొండటివలనఁ గలిగిన కొన్ని చిక్కులనుబట్టి యీ క్రొత్త పెండ్లికొడుకును పిలిపించి, సంవత్సర కాలము చదువునిమిత్తమయి నెల కెనిమిదేసి రూపాయలచొప్పున నిచ్చెడిది తప్ప మావలనధనముగాని యిండ్లుగాని నగలు కాని మఱియేదికాని యపేక్షింపఁగూడదని స్పష్టముగాఁ జెప్పి, యతఁ డందున కొప్పుకొన్న మీఁదట నతనిచేత నుత్తరము వ్రాయించి పుచ్చుకొని, మార్చి నెల మూడవ తేదిరాత్రి వివాహ మేర్పఱిచి, మండలన్యాయాధిపతి మొద

---

unavoidably wanting for this After this we must stop performing marriages more for the present Our friend B A, B L, wrote me which letter this woman brought he said to perform this at Masuly If we do so we want much money and perhaps there are troubles again I propose to solemnise it at Rajahmundry only

The boy and mother spoke together, they both agreed, he is ready to go over whenever you fix for it As the boy is young we must support the family for the study up to matriculation or middle school examination for the latter one year is sufficient as he already studied some thing Do not write in your విశేషార్థం that I have been paying these expenses Please let my name be secret ‘

* Cocanda, 24th February 1886 My dear friend,

I have received your letter about the marriage I shall send you Rs 300, so please commence the marriage and telegraph me, I shall despatch the money ‘

లైన వారికొకటికి నాశ్వరములు పువ్విని. వారందఱును వచ్చి వేది యుండిరి. కాని పెండ్లికొనఁగఁడు రాకపోవుటచేత పెండ్లిలిదిపోయి నది ఈసంగతులను దెలుపుచు నేను వ్రాసిన లేఖ కుత్తరముగా మార్చినల రీతి తేదిని రామకృష్ణయ్యగారు నాకిట్లు వ్రాసిరి—

“పెండ్లికి లిప్తకుదొరగాడు మొదలైనవారిని విలిదిరినిగాని పెండ్లికొడుకు రానందున పెండ్లి జరగలేదని తెలుపుచు మీరు వ్రాసిన యుత్తర మందినది అటువంటి యాశాభంగములు కలుగునని నేనెఱుఁ గుచును. ఇట్లు కోర గలవాఁడను కానన్న మరతుతో నతని వద్దనుండి మీరు త్తరము పుచ్చుకొన్నట్లు మీయుత్తరముగఁ జెప్పిరి. మన మిల్లీ న క పోయినయెడల, వా రెక్కడ నుండును? మన మతని కేదో యిల్లియ్యవలెనుగాని, మనకు వారవిధేయులుగా నున్నభక్తమున వారు దాని హక్కును కలిగియుండరు. అటువంటిమరతుమీఁద నియ్య వలెను నాయుద్దేశ మిది. అట్లు చేయుఁడు. అతనిని మరలఁ బిలిపించి వివాహమున కేర్పాటుచేయుఁడు. ఈ పెండ్లికూఁతుడుకొఱకును తల్లి కొఱకును మనము విశేషవ్యయము చేసితిమి ఇది మనము చేసిన యెడల ముందు వివాహములనిమిత్తమయి మనము శ్రమపడ నక్కఱ లేదు. ఇష్టమున్నయెడల మనము మానివేయవచ్చును. ఇందునుబట్టి యీవిషయమై పెండ్లికొనఁగని ఉత్తరమిమ్మని యడుగుటకూడ అవ శ్యకముకాదు. అయినను మీరీవఱకే యట్లు చేసితిరికాన పోనిండు.”*

* "Cocanada, 5th March 1886 My dear friend,

I have received your letter stating that you have invited Mr Lister etc, to the marriage, but as the bridegroom dis- appointed, the marriage did not take place I know such disappointments will happen You stated in your letter that you have taken a letter from the man on the condition of not claiming for a house If we wo'nt give a house, where will they be? We must give him some house, but they will not have possession of it if they be disobedient to us We

సిద్ధమయిన వివాహమునకు భంగము కలుగుట కిదియే ప్రధానము కాదు. చెన్నపట్టణమున కొకసారి నేను వెళ్ళియుండినప్పుడు కక్కడ కూడ నొకవివాహమున కీలాగుననే భంగము కలిగెను. చెంచలరావు పంతులుగారి ముద్రాపత్రకార్యస్థానము (Stamp office) లో నొక వైప్లవుడు ద్యోగములో నుండెను, అయితః బుకషనాతానము లేక యొక్కటిదే కూతురు ఉండెను, అయొక్కడు తాడను పరివిహీనయ్యెను. ఆతనియొద్ద నిరుపదివేలరూపాయలసొత్తుండెను. చెంచలరావుపంతులవారి ప్రోత్సాహముచేత ఆవైప్లవుడు బాలవితంతువైన తనకొమారితః బుకషవాహముచేయుట కంగీకరించెను ఇత తగిన వరుడు కావలసియుండెను నావద్దకు వచ్చుచుండెడివిద్యార్థులతో నే నీవిషయము ముచ్చటింపగా వాండ్లలు వైప్లవవిద్యార్థుల నన్నదమ్ములను నాయొద్దకుఁ గొనివచ్చిరి. వారిలోఁ బెద్దవాడు పట్టపరీక్షతరగతిలోను, రెండవవాడు ప్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతిలోను, తైత్తిరవ కళాశాలలోఁ జదువుచుండిరి. వారిలోఁ బెద్దాతనికి వివాహమయ్యెను గాని చిన్నతఁడు బ్రహ్మచారిగానే యుండెను. అతఁడన్నగారియనుమతిమీఁద నాబాలవితంతువును వివాహ మాడుట కంగీకరించెను. నేనాతనిని గొనిపోయి చెంచలరావు పంతులుగారికిఁజూపి వధువునంద్రిని పిలిపించి యాతనికిఁగూడఁ జూపినపిమ్మట నతఁడు తనకొమారిత నాచిన్నవాని కిచ్చుట కొప్పకొనెను. కొన్ని దినములలోనే ముహూర్త

must give on such condition This is my object Please do so Please get the man again and arrange for marriage We have spent much for the bride and her mother If we do this we need not take trouble in further for marriages We can cease if we wish Owing to this understanding it is not necessary to ask even the bridegroom to give a letter on the subject However as you had done it, it is no matter

Yours truly, P Rameshiah"

శక్త్యము చేయఁబడినందున నాటిసాయంకాలము నేనును చెంచల రావు పంతులుగారును వధువుగృహమునకుఁ జోయి వివాహగన్నాహ సంశయము చేసి, మంత్రములు చెప్పటకు యాజకుని నొప్పగించి, వరు నావఱకే వారిగృహమునఁబెట్టి, వివాహ మగునన్న శక్త్యముతో మేమిరువురమును మాగృహములకుఁ జోయితిమి. నేను పడుండి నిద్ర పోవుచుండఁగా రాత్రి పదిగంటలు దాటినతరువాత నొకమనుష్యుఁడు మాయంటికివచ్చి కేకలువేసి నన్నులేపి చెంచలరావు పంతులుగారు సంపీఠము త్తరము నాచేతి కిచ్చెను. ఈవివాహవార్తను దెలిసికొని ముందుగా నెవ్వరో కుంభకోణములోనున్న వరుని మేనమామలకుఁ దంత్రీవార్త పంపిరనియు వా రానిన్నవానిమీఁద నేదో యభియోగము తెచ్చి పోలీసువారిని వెంటగొనివచ్చి పెండ్లిపీటమీఁద గూరుచుండియున్న వరుని బలవంతముగా నీడ్చుకొనిపోయిరనియు, తెల్లవాలు జామున వారు వెళ్ళెను పొగబండిలోనే యెక్కి కుంభకోణమునకుఁ జోయి గోపాలరావుగారు మొదలైనవారితో మాటాడి వరునివిడిపించి తీసికొని రావలసినదనియు, ఆయు త్తరములో నుండెను. నే నప్పుడు మున్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారియింట బస చేసియుంటిని కుంభకోణము పోయి యుచ్చటివారితో మాటాడి కార్యసాఫల్యము చేసికొనివచ్చుటకు నాకాదేశభాషయైన యటవము తెలియదు. అందుచేత బుచ్చయ్య పంతులుగారిని ప్రయాణముచేసి, గోపాలరావుగారిపేర నుత్తరము వ్రాసియిచ్చి, ఆయన నారాత్రియే కుంభకోణమునకుఁ బంపితిని. ఆయన రెండుదినములలోఁ బెండ్లికుమారుని విడిపించి తనవెంటఁ దీసికొనివచ్చెను. ఇంతకష్టపడి తీసికొనివచ్చిన తరువాత వధువుతండ్రి తనకొమారిలకుఁ బెండ్లియోగము లేదనియు, ఉండినపక్షమున నాటిరాత్రిసిద్ధమైన పెండ్లిపీటలమీఁదివివాహము తప్పిపోయి యుండదనియు, చెప్పి నేనును చెంచలరావుపంతులుగారును ఎంతచెప్పినను మామాటవివక వివాహము మానివేసెను.

ఈ చెన్నపట్టణపునివాసమువలెఁ బూర్తిగాఁజెడిపోక మారాజు మహేంద్రవరనివాసము తరువార జరిగినను రామకృష్ణయ్యగారి జీవితకాలములో జరగలేదు మార్చి నెల 17-వ తేదిని కొంత యింగ్లీషు లోను కొంత తెలుఁగులోను రామకృష్ణయ్యగారు నాకీయుత్తరమును వ్రాసిరి.—

"Cocanada, 17th March 1886

My dear friend,

I am suffering by a boil on the neck for the last 15 days I have seen our A L Narasimham Gar and so on to him every thing Please see him Dont lose Ravi Guruvavadhany's money I got a letter from him This correspondence made through Peri Vissayya Gar, pleader at Amalapur—the contents of which are a request to grant time to pay the money for the boid he executed Please get a copy of the document and send me, or please send to Peri Vissayya Gar to complain.

(కడచిన 15 దినములనుండి మెడమీఁద కుడుపుచేత నేను బాధపడుచున్నాను నేనవన ఏ. ఎల్. వరసింహముగారిని చూచినను స్త్రమును ఆయనతో మాట్లాడినాను దయచేసి ఆయనను చూపఁడు, రావి గురువావధానిసొమ్ము పోఁగొట్టకుఁడు. అతనివద్దనుండి నాకుత్తరము వచ్చినది. ఈయుత్తరప్రత్యుత్తరములు అమలాపురములో స్తీడరైన పేరి విస్సయ్యగారిద్వారమున జరిగినవి—దానిలోని సంగతులు వ్రాసియిచ్చిన పత్రవ్రసొమ్ము చెల్లించుటకు గడువిమ్మని ప్రార్థన. పత్రమునకు నకలు వ్రాయించి నాకుఁ బంపుఁడు, లేదా వ్యాజ్యము వేయుటకు పేరి విస్సయ్యగారికిఁ బంపుఁడు—ఇక్కడనుండి తెలుఁగు.)

యీవ్యవహారము విషయమయి విస్సయ్యగారు గురువావధానులుగారిని పిలిపించి కూకలువేసినందున గురువావధానులుగారు నా వద్దకువచ్చి కొంచమువాయిదా యివ్వవలసినది చూపాయలు యిస్తావని కోరియినాఁకములే గురువావధానులుగారు ఉత్తరమువ్రాసి నాకిది

యిండ్లును స్త్రీ పుణ్యవాహాభివృద్ధి నిమిత్తమయిచేసిన యితరవ్యయములును కలుపుకొని యిరువదివేల రూపాయలయ్యెననియు, మొట్టమొదట వాగ్దానముచేసిన మొత్తములో అవిపోగా మిగిలిన పదివేల రూపాయలును వేగిర మిచ్చెడిననియుఁ జెప్పి మూలధనము వ్యయపడక వృద్ధిపలన సమాజమునకుఁ దోడుపడునట్లుగాఁ జేయుటకై యేమి చేయుట యచితముగా నుండునని నన్నాలోచన యడిగిరి అప్పుడు నేనొకసారి నాగోచరాపు పతులవారియొద్దకును, ఇకొకసారి అచంట లిగరాజుగారి యొద్దకును వారితోఁ గలిసిపోయి యాలోచించితిమి గాని యప్పు డెట్లు చేయుటకును నిశ్చయింపలేదు. దేశముయొక్క యభాగ్యముచేత నింతిలో వారి కవసానదశ సంప్రాప్తమయినందున, ఉద్దేశించిన పదివేలరూపాయలును మరణశాసనమూలమున నిచ్చి, చేసిన వాగ్దానమును చెల్లించుకొన్నాడు '

రాక్షస్సయ్యగారు వ్రాసినయుత్తరము నాకందిన రెండు మూడు దినములలోనే యాయన కాలధర్మము నొందుట తటస్థించినది వారు నాకు వ్రాసిన యుత్తరములలో నిదియే కడపటిది. ఈ యుత్తరమునందుదాహరింపఁబడిన రావి గురువావధానులకథ నిచ్చట కొంత తెలువనఁగియున్నది. ఆకాలమానందు విరంతుకన్యలను జెచ్చెదమనియు, దాటిబజ్రములకుఁ గావలయుననియు చెప్పి, యనేకులు నావద్ద రెండన మూడిను రూపాయలు పుచ్చుకొని మోసము చేయుచుండెడివారు. ఈ రావి గురువావధానులు నాయొద్దకు వచ్చి, అమలాపురము తాలూకాలోని యొక గ్రామములో అక్కచెల్లెం డిద్దఱు కాలవిరంతువులు గిలరనియు నూలురూపాయలు బదు లిచ్చినపక్షమున వారితఁడ్రీ ఋణవిముక్తుడయి యాపిల్లలను తనవెంట నాయొద్దకుఁ బంపుననియు నమ్మకము పుట్టచెప్పెను. అప్పుడు నేను కోరిన నూలురూపాయలను నాలవవివాహముచేసికొన్న పులవర్తి శేషయ్య

గారిచేతికిచ్చి, ఈయనవెంట కోసనీమలోని యాగ్రామమునకు వెళ్ళి యీనూజురూపాయలును తండ్రి పిల్లలను తీసికొనివచ్చి యొప్పగించిన తరువాత చచ్చి యీ బ్రాహ్మణుని తోడఁగూడ నిడువురు బాలవితంతులను తీసికొని రావలసినదని చెప్పిపంపితిని. గురువావధానులు శేషయ్యగారిని చెప్పిన గ్రామమునకుఁ గొంపోయి చెఱువుగట్టుమీఁదఁ గూరుచుండఁబెట్టి, మీరు గ్రామములోనికి వచ్చిన జనులను కూన పడుగురనియు, అందువలన కార్యవిఘాతము కలుగుననియు, రూపాయలు తనచేతి కిచ్చినపక్షమునఁ దండ్రీకిచ్చి యరగంటలోపల పిల్లలతో వచ్చి కలిసికొనెదననియు, చెప్పినమ్మించి తొంబదిరూపాయలు పుచ్చుకొని గ్రామమువరకునడిచి యడవుశ్శుఁడయ్యెను నామిత్రుఁడా చెఱువుగట్టుమీఁద గంటలకొలది వేదియూడి యాతనిరాక కానక, గ్రామములోనికిఁగోయి విచారించి యచ్చటసహిత మతనిజాడ తెలియక, నిరాశచేసికొని యొక్కఁడను మరలి నాయొద్దకు వచ్చెను. తరువాత గురువావధానులను పిలిపించి బెడలించి యామొత్తమున క్కాతనివలన పత్రము వ్రాయించి పుచ్చుకొంటిమికాని యతఁడు సొత్తేమియులేని నిర్ధనుఁ డగుటవలన రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసినట్లు వ్యాజ్యమునకు సొమ్ము దండగ పెట్టక యసలుసొమ్మును వదలుకొని యూరకుంటిమి. ఒక్క యీ గురువావధానులుచూత్రమేకాక యితరులుకూడ మమ్ము మోగుముచేసినవాడును మోగుముచేయఁ బ్రయత్నించినవాడును పలువురుండిరి. 'వికాళుపట్టణమునుండి యొకబ్రాహ్మణుఁడు వితంతుకన్యలను తీసికొని వచ్చెదననిచెప్పి మునిస్వామిని వికాళుపట్టణమండలము నందుఁ బెక్కు దినములుక్రిప్పి తుదకుఁ గొంతసామ్యోత్తుకొని పాటి పోవుట మొదలైఁవార్తలను పలువు రెఱిఁగియుండుట' అని నాయుపన్యాసములో వ్రాసియుంటిని. అట్టివార్తల నటుండనిచ్చి చదువుకొన్నవాడు నన్ను మోగుపుచ్చి ధన మపహరింపఁజూచిన యొక

వితంతువైన ప్రయత్నమునుగూర్చి మాత్రము కొన్ని పంక్తులు వ్రాసెదను. 1887-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 31-వ తేదీని కలకత్తా నుండి నాకీక్రింది తంత్రివార్త వచ్చినది—

'To From
Kandukur Viresalingam L Shanmukaram
Tanjulu Garu, Barabazar
Rajahmundry

Got widow's widow arranged a slaring spent 100
x send 205 by wire 46 Particulars posted

(వితంతువున్నది x విధుడు జేర్పబడినది x బయలుదేరుచున్నాము x 100 కట్టబడినది x తంత్రివారమున 46 బట్టోలాకు 205 పంపుడు x వివరములు అవగాహన చేయబడినవి)

ఇందు బేర్కొనబడిన లాలాష్యామఖరాముగారి విశాఖ పట్టణముందలి కైస్త్రకోన్నత పాఠశాలయందు పాఠ్యాధ్యక్షునిగానున్న కైస్త్రపుం. నాకును ప్రథమవివాహము చేసికొన్న గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి మిత్రుడు. ఈయన కలకత్తా యందుకు వెళ్ళినా యని సందేహము కలిగి,

'From To
Kandukur Viresalingam Gogulapada Shanmukulu Garu,
Rajahmundry Police Head Quarters,
Vizagapatam

Wire where Shanmukharam is x Is he in Calcutta ?
Reply prepaid 8 As "

(ష్యామఖరాముగా రెక్కడనున్నారో తంతుయుమ్మ అయిన కలకత్తాలో నున్నాడా? ప్రత్యుత్తరమున కెవిమిదనాలు కట్టబడినవి) అని విశాఖపట్టణమునకు నవంబరు మొదటి తేదీని గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి దంత్రివార్తనంపి, అదనముననే కలకత్తాకుగూడ నీక్రింది తంత్రివార్తను బంపితిని.—

Form To
K Veerasalingam L Shanmukharam Garu,
Rajahmundry 46 Burtola, Barabazar
Calcutta

Wire the caste and country of the couple

(వధూవరుల కులమును దేశమును తంత్రిముఖమున తెలుపుము)
విశాఖపట్టణము గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి పంపిన తంత్రి
వార్తకు రెడవ తేది నిట్లు బదులువచ్చెను.—

To From
Viresalingam Garu, Gogulapati Sriramulu
Govt College, Rajahmundry Vizagapatam
Your Telegram just to hand × Shanmukharam at Vizaga-
patam "

(మీ తంత్రివార్త యిప్పుడే యుండినది. మణ్సుఖరాము విశాఖపట్ట
ణములో నున్నాడు)

అదినముననే కలకత్తా నుండియుఁ దంత్రిముఖమున నిట్లు ప్రత్యు
త్తరము వచ్చినది.

"To From
K. Veeresalingam Pantulu Garu, L Shanmukharam
Rajahmundry Calcutta
Vidikas × Kristnapuram Vizagapatam District × pre-
ferable send urgently × Address 48 Burtola, Reply ordinary
[వైదికులు × విశాఖపట్టణ జుండలములోని కృష్ణపురము ×
ముఖ్యముగా శీఘ్రముగా పంపుడు × నావిలాసము
48 బర్టోలా × సామాన్య ప్రత్యుత్తరమిండు]

ఇప్పుడు మోసము స్పష్టముగాఁ దెలిసినది. అయితవ తేదిని
సొమ్ము పంపుచున్నానని మోసగానికిఁ దంత్రివార్తపంపి, ఈలోపల
కలకత్తాలోని మిత్రులకును పోలీసువారికిని తంత్రివార్తలు పంపి, యా
వంచకుని పట్టించి దండింపఁ జేయవలెనని మొదట నాలోచించితిని

గాని ముందు వ్యయప్రయాసములకుఁ గారణమగునని తలచి యా ప్రయత్నమును మానివేసితిని.

‘పదిమంది చేరినతిరువారఁ గొన్నిమనస్తాపములును చిక్కులును కలుగక మానవుగాని చేసిన మహాకార్యమును తలఁచుఁజోగా, అవి యెంతమాత్రమును గణపకుఁ జేదగినవిగా నుండవు. కొండలు ధనాశాపదులుగానుండి పలుకుషలమీఁదఁ దొండరలు కలుగఁజేయవచ్చును, కొండ అవివేకముచేరిను కొండలు దుస్స్వభావముచేరిను తగవులాడవచ్చును’

అని 1885-వ న వత్సర మధ్యమున శ్రీపునర్వివాహచరిత్రను గూర్చి నేనిచ్చిన యుపన్యాసములో వ్రాసియుంటిని. అవివేకముచేతఁ జేయఁబడినవి ఓమింపఁ దగినవిగా నుండఁచు, దుస్స్వభావముచేతఁ జేయఁబడినవియుఁ గొంతవఱకు ఓమింపఁదగినవిగా నుండవచ్చును. కాని లోకోపకారధురీణులఁగియు స్వార్థత్యాగులమనియుఁ జెప్పుకొనుచు ధనాశాపరత్నముచేరిఁ బలుకుషలమీఁద బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జేసేడివారియ కార్యములుమాత్రము తంతవ్యమలు గావు.

1887-వ నవత్సరారంభమున సమాజమువారిముందు శ్రీపునర్వివాహవ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమానస్థితులనుగూర్చి చదివిన యుపన్యాసములో నిట్లు వ్రాసితిని—

‘1884-వ సంవత్సరము జనవరు నెలలో నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారివివాహ మగువఱకును సామాజికులకును వివాహములు చేసికొన్నవారికిని ఐకమత్యమున కేమియుఁ గొఱఁచి రాలేదు. కోదండరామయ్యగారి వివాహమునిమిత్తమయి కన్యను తీసికొని రావలసినదని నేను పులవర్తి కేషయ్యగారిని పంపినప్పు డాయన సంకోచింపకఁ బెండ్లికూతురువారివస్తువులనుసహితము కొంతదూరము సంతోషపూర్వకముగా మోచుకొనివచ్చుట యాయొకమత్యమున కొకనిదర్శన

ముగా చెప్పవచ్చును.. . . . .
 కోడలడ రామయ్యగారి వివాహమయిన రెండుమూడు మాసముల
 లోఁ గొన్ని కలహకారణములు గలిగినవి. లోకములో వైరమునకును
 నేరములకును ఏవి కారణములుగానుండునో దెలిసికవారి కీ వైరమునకుఁ
 గల కారణమును తెలుపవలసిన పనియుండదు '

ఈ కారణము ధనాశయని నాయాశయము, ఈవిధమువివాహ
 ప్రయత్నమునకు నేను పూనినప్పుడు పామరులును పూర్వాచారపరా
 యగులు నయిన విపత్తులవలనిదూషణములకును బాధలకును నేను
 సంసిద్ధుఁడ నయితినిగాని స్వపక్షములోనివాడు నాకుఁ దొందరలిచ్చి
 నన్నుఁ జాఢింతురని స్వప్నావస్థయందును దలఁపలేదు. అందులోను
 ముఖ్యముగా నావలన బహులాభములనుపొంది లోకోపకారార్థమే
 తాము సర్వకష్టములకును లోనుగా నున్నట్లు పలుమాఱు పలుకు
 చుచువారు. నా కాయాసము కలిగి తురని నేను బొద్దిగానే తలఁప
 లేదు అన్నియు మనము తలఁచుకొన్నట్లు జరగవు మనుష్యుఁడు తా
 నొకటి తలఁచిన దైవ మి కొకటి తలఁచును. నేను వరసాపురము
 వెళ్ళియుండినప్పుడు 1884-వ సంవత్సరము మేయి నెల 6-వ తేదిని
 పులవర్తి శేషయ్యగారు నాకు వ్రాసిన యుత్తరమునకు 8-వ తేదిని
 నేనిచ్చినప్రతుత్తరములో నతఁడు వ్రాసిన యుత్తరము స్వబుద్ధిచేతఁ
 గాక పరులప్రోత్సాహముచేత వ్రాయఁబడినదని నేను వ్రాసితిని.
 (అతని యుత్తరమును నాప్రత్యుత్తరమును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహ
 ముగారు నామీఁద తెచ్చిన మానసప్రవాణ్యములో దాఖలుచేయుఁ
 బడి నాయొద్దకు మరల రాలేదు) అతని నాయుత్తరము వ్రాయఁగల్గు
 ప్రోత్సాహపటించినవాడు కోడండరామయ్యగారని నేను నమ్మితిని.
 అయినను నే నది మనస్సులో నుంచుకొని నే నాయన కవకారముఁ
 దేయుటకుఁగాని సమయము వచ్చినప్పుడు చేతనైన సాయముఁ జేయ

కుండుటకుఁగాని యెప్పుడును తలచుకోలేదు. ఇది జరిగిన రెండు మూడు మాసములలోనే క్రొత్తగమూనామును స్థాపించిన యిరువది దినములలోపల నీయన కప్పకుండిన (యిరువది రూపాయల జీతము గల) యుపాధ్యాయపదము పిల్లలలో నెప్పుడు నటించు విశేషవాగ్గ్యము చేయవలసినదగుటచేత నీయన శ్వాసకోశములకు సరిపడలేదన్నప్పుడు నే నీయనకు మాముద్రాశాలలో కార్యవిర్వాహాకోద్యోగ నియ్యవలెనని సహితమెంచిని 1834-వ సంవత్సరము జూలయి నెల 11-వ తేదీని కోదండరామయ్యగారు నా కిట్లు వ్రాసిరి —

‘ఈనడుము మీరు నన్ను ముద్రాశాల కార్యవిర్వాహకునిగా నియమింప నుద్దేశించినట్లు యథా. సుబ్బారావుగారు నాతోఁ జెప్పించున్నారు. తేపటిమధ్యాహ్నమునుండి నాసేవ నర్పించుటకు నా కాక్షేపణ లేదు. ఉద్యోగమునిచ్చి, పనిచేయవలసిన గంటలను జీతమును నిర్ణయింప దయచేయుమరని కోరుచున్నాను. (Mr N Subbarao tells me that you the other day proposed to employ me as the manager of the Press I have no objection to offer my services from tomorrow after noon I hope you will be good enough to make the appointment and fix the working hours and pay”)

ఈయన కీయవలసిన జీతముకాని, పనిచేసెడు గంటలుకాని, మాపని కనుకూలపడనందున నేనీయన కీయద్యోగ మియలేదు. మావీధిని నున్నచాయనలుగాఁగియిల్లు కొన్నప్పుడు నే నందు మూడు కుటుంబముల మంచదలఁచి ముందుగా నీయన కోరుకొన్న భాగము నవగా వంటయిల్లును భోజనములయిల్లును పడకగదియు నున్న భాగము నీయన కిచ్చి, యొకభాగములో, తినుట చేలపతిరావుగారి కుటుంబమును, చావడి భాగములో, చేబోలు వెంకయ్యగారి కుటుంబమును, కాశ్రమ ముంచిరిని. కోదండరామయ్యగారు తా నున్నయిల్లు

బాగుచేయుచుటకయి కావలెనని కోరుచురాగా మార్చి నెలలో 6 రూపాయలును, క్రొత్తసమాజము స్థాపింపబడినతరువాత జూలయి 6-5-0 లును, సెప్టెంబరు నెలలో 6-25-0 లును, అక్టోబరు నెలలో 6-15-0-0 లును, మొత్తము 6-51-5-0 లిచ్చిరిని. ఈమనయొక్క యింటికి దక్క సరిపటుచుకొనుటకయి మఱియెవ్వరి యింటికిని నే నేమియు నియ్యలేదు. బీదవాడయ్యను చేబోలు వెంకయ్య తన కిచ్చినచావడిభాగమును తానును భాగ్యయు కష్టపడి బాగుచేసికొని గదు లేర్పఱుచుకొని స్వయముగానే వాస్తావ్యముగాఁ జేసికొనెను. ఇట్లయ్యను నెల్లగొండ్ల కోదండరామయ్యగారు దీనినంతను వ్రతించిపోయి, 1886-వ సంవత్సరమునందును 1887-వ సంవత్సరమునందును గోదావరివడలు విశేషముగావచ్చి ప్రవాహము వీధులలోఁ బ్రవేశించి యిండ్లకుఁ గొంత నష్టము కలుగఁజేసినప్పుడు యుక్త సమయములోఁ గొంచెము బాగుచేసికొనకపోవుటచేత కోదండరామయ్యగారు దన్నయింటవీధిగోడ కొంత కూలగా తాను సమాజముయొక్క కార్యనిర్వాహకసంఘమునకు సహాయకార్యదర్శిగా వచ్చిన తరువాత నేను తనయందుఁగల క్షేపముచేరి తనయిల్లు బాగుచేయు పకపోవుటనుబట్టి యది చెడెనని నామీఁద దోషారోపణము చేయుచు నన్ను దూషించుచు 1888-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 15-వ తేదిని కార్యనిర్వాహకసంఘమున కొక విజ్ఞాపనము పంపెను. అవిన్నప మా నెల 26 తేదిని విచారణ వచ్చినప్పుడు నే నాయనయింటిమరమ్మతు నిమిత్తమయి యిచ్చినసొమ్ము లెక్కలను, సొమ్ము చేకొన్నందున కాయన నా కిచ్చిన స్వీకారపత్రములను సభవారిముందుఁ బెట్టఁగా వారీక్రింది నిర్ణయమును జేసిరి.—

"Read Mr Kothandaramiah's letter of 15th February 1888 The managing committee records its regret at the tone of his letter Mr Kothandaramiah has been heard and

it is resolved that he has not proved that Mr Viresalingam neglected to repair his house' (1888-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల 15-వ తేదీగల కోదండరామయ్యగారి లేఖ చదువబడినది. కార్యనిర్వాహక సంఘ మాయన లేఖయొక్క భావనుగూర్చి తనచింతను వెల్లెచుచున్నది. కోదండరామయ్యగారు చెప్పినది విని, తన యింటిని మరమ్మలు చేయుటకు వీరేశలింగముగా రత్రద్ధ చేసిన ట్టాయన యిజాపు చేయలేదని నిర్ధారణము చేయబడుచున్నది)

P Srinivasa Rao	(పి. శ్రీనివాసరావు) Chairman
K Viresalingam	(కె వీరేశలింగము)
N Kotnandaramiah	(ఎన్. కోదండరామయ్య)
B V Jogayya	(బీ. వీ. జోగయ్య)
B Gavarraju	(బీ గవర్రాజు)

చేసిన నిర్ధారణముల క్రింద నప్రస్తుతము కార్యనిర్వాహక సంఘముచే రండ్రును వ్రాళ్ళు చేయుచుండుట యాచార మగుటబట్టి యీ నిర్ధారణముల కోదండరామయ్యగారు సహితము వ్రాలు చేసిరి ఈ గృహవిషయమైన కోదండరామయ్యగారి చర్యమును కొంతచూపబడను ఆరెండు సంవత్సరములలోను గోదావరిప్రవాహము వెనుకనున్న కోదండరామయ్యగారి యింటిలోనికి వచ్చినట్లే ముందువైపుననున్న చేబోలు వెంకయ్యగారి యింటిలోనికి వచ్చెను. వెంకయ్యయొక్క సమయములలో దగిన బాగు చేసికొనుచు వచ్చినందున నాతని యింటికింత యపారము కలుగలేదు. ఇన్నీసుపేటలో నేను కొన్న స్థలమునం దిల్లుకట్టబడిన తరువాత తిగుకు చెలపతిరావుగారి కుటుంబము సచ్చటికి బంపివేసి, యానదిమియింటిలో బదుమూడవ వివాహము చేసికొన్న పటానేని వెంకయ్యగారి కుటుంబము నుంచి తిని రామకృష్ణయ్యగారి కొకసారి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి

సప్తమ కోదండరామయ్యగారు తన కాయలు చాలదని యాయనతో మొట్టపెట్టకోగా రామకృష్ణయ్యగారును నేనును గలిసిపోయి చూచినప్పు డాయల్లొద్దటికే యిచ్చినపక్షమన విశాలముగా నుండు నని యాయన నాతోఁ జెప్పిరి. మంగళవారపుపేటలోఁ గొన్నస్థల ములో నిల్లు కట్టినతరువాత పటానేని వెంకయ్యగారి నచ్చటికిఁ బంపి వేసి యాయల్లొద్దటికే యిచ్చెదనని నేను చెప్పితిని.

విద్యలేని మూఁగులు పలువురుచేరి చేయుదానికంటె విద్యాధికుఁ డొక్కఁడు చేయుచున్న శతగణము లధికముగా నుండును మన దేశములో యాచ్ఛాన్నాన్ని పేయముగా నెంచఁబడకుండుటయు, పాటుపడకఁ గూడుచుండుట గొప్పయని తలఁపబడు చుండుటయు, చిరకాలాగతాచారము లగుటచేత కాయకష్టపడక విద్యవ్యోగముగాఁ గూడుచుండి స్వోదరపోషణార్థ మితరులనువేడి ధనార్జనముచేయుట లాఘవమని యెవ్వరును భావింపకున్నాడు అందుచేత నెల్లవారును ధనార్జనమునకు వెరపున్నపక్షమున చేయుపాయముచేతనైనను సాధ్యమైనంతడబ్బు లాగవలయుననియుఁ జూర్చుచుచుండుట, వికలాంగులుగాక యవయవపరివర్తముగల వారంగారు పాటుపడవలసిన వారే యనియు, పాటుపడ నొల్లనివారికి ధనదానముచేసి సోమరితనమును ప్రోత్సహింపఱుచుట పాపమనియు నామతము నేను పాటుపడెడివాఁడను, ఇతరులు పాటుపడవలసిన వారని తలఁచెడివాఁడను. కాయకష్టమువలని గౌరవము నెఱుంగని మంజులూరి గోపాలముగారు (పంచమ వివాహవరుఁడు) జూన్ నెల జీతము పుచ్చుకొన్నతరువాత తాను ముద్రాశాలలోఁ బనిచేయుచుననియు, ద్వితీయ వివాహవరుఁడు) రామచంద్రరావునకును (చతుర్థవివాహవరుఁడు) శేషయ్యకును ఇచ్చుచున్నట్లే తనకును నెల కేసుమీదేసి యాపాయలచొప్పున

నియ్యవలెననియు నన్నదీగెను వాడివ్రక్షను చగవ్రక్షను చున్నాడు గనుక నిచ్చుచున్నాననియు, చదవులేక దృఢకాయుడనై యుడియుఁ గష్టపడనొల్లని నీకురక యియ్యవనియు నేను గృహముగాఁ జెప్పితిని. ఎట్టియ్యరో చూతమని యతఁడును బండ్లతనము చేసెను, దేవుఁ డిచ్చిన యవయవముల నుపయోగింపనొల్లక యొడలు దాచుకొనఁ జలఁచినవాడు తిత్థుల మనుభవింపవలసినవాడే యని నేనను సొమ్మియ్యకుఁడిని తాను పుచ్చుకొన్న జీతిపైసా మ్మయిపోయిన తరువాతఁ దిండికి లేక రామగృహస్థయ్యగాఁ యొద్దకుఁ గాకినాడికుఁ బోయి యతఁడు తనయవ్వను పెప్పకొనెను ఆయన యినికిఁ గొన్నిరూపాయ లిచ్చి పంపివేసి తిరువారినన్ను రాజమహేంద్రవరములోఁ గలిసి కొన్నప్పుడు మనలోఁ జేనవారు చెప్పినమాట వినివారయినను కష్టపడుచున్నయెడల నాయుముచేయుచుండి వలెనని చెప్పెను తాను కష్టపడఁగల దృఢశరీరు లిద్దోగము చెప్పినను చేయక సోమరితనమునఁ గలము గడప నిశ్చయించుకొన్నప్పు డట్టివారికి ధనదానము చేత సంతుష్టి కలిగింప జూచుట నానియచుములకు విరోధమయినందున మీరు చెప్పినను మీధనములో నుండియై ను నేనియ్యవని మోమోటములేక ఖండిలముగాఁ జెప్పితిని. ఈవిషయమున 1588-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెల 9-వ తేదిన ఆయన నాకిట్లు వ్రాసిరి—

(అముంజులూరి చిన్నవాడు మీరు కోరినట్లు యుక్తముగా నడుచుకోకపోయినయెడల, నెమ్మదిగా మీ రతఁడు దానిని చేయునట్లు చేయవలెను అతఁడు విధేయుడయి మిమ్ము ప్రీతునిఁ జేయవలయును. అప్పుడు మీశక్తిలో నున్నదంతయు నతనికి మీరే చేయుమరనుటకంటె ఎక్కువగా నేదియు నేను వాగ్దానముఁ జేయలేదు. వారు మిమ్మొట్లు బాధించుచుండురో నే నెఱుఁగుదును. వారికి మీరు

మీచేతనైనంత చేయుదురనియు మీస్థిని విత్పచితమైన దానినిగాఁ జేసికొంటిరనియు నేనెఱుఁగుదును. నేను సంబంధము కలిగించుకొను)*

ఇట్లు వ్రాసినను రామకృష్ణయ్యగా రతనికి రహస్యముగా సొమ్మిచ్చుచుండిరి వారు వ్రాసిన ట్లనేకు లప్పుడప్పుడు సొమ్మును కూర్చి నాకుఁ దొందరకలుగఁ జేయుచుండుట వాస్తవమే అడిగినదెల్ల విచ్చుటకు నేను రామకృష్ణయ్యగారివలె ధనికుఁడను గాను, ఒకవేళ నే నియ్యుఁగలిగినను వారికోరిక యనుచితమని నే ననుకొన్నప్పు డిచ్చెడువాఁడనుగాను. నాదగ్గఱ నొక్కగొప్ప బోపముగూడఁగలదు. ఇతఁడులడుగనది న్యాయమైనది కాదని నేను భావించినప్పుడు నెమ్మదితో వారిని సమాధానపఱుపఁజూడక పెద్దగొంతుకతో వారు దురాశాపరులనియు వా రడిగినది యనుచితమైనదనియు నామనసులో నున్నదానిని మొగమోటములేక మొగముమీఁదనే స్పష్టముగా నని వేయుట. నేనీ ప్రకారము నిర్దాక్షిణ్యముతోఁ బలుకువాఁడనైనను, ఎవ్వరికైనను నిజమైన కష్టము వచ్చినప్పుడు వా రడుగికయే వారికి నాచేతనైన సాయమంతయు జేసెడివాడను. కొన్నిచూసములైన తరువాత ఈగోపాలముగారి భార్యకే మనూరి (స్ఫోటకము) రోగము వచ్చెను. అప్పు డతనియగుహాస్థిని కనిపెట్టి పెంటనే యలనియింటికిఁ బోయి, పథ్యపానములుచేసి పెట్టుటకు నాలుగు రూపాయలిచ్చి యొక బ్రాహ్మణస్త్రీని నియమించి, అయిదురూపాయలిచ్చి రాత్రిందివములు రోగియొద్ద కనిపెట్టుకొనియుండుటకయి యొకకూడ్రస్త్రీని పెట్టి, కావలసిన పదార్థములు కొనియిచ్చి, ఆరోగ్యస్థానముచేయువఱకును నేను

* "If that Moonjoolury boy does not act decently as you wish, you must make him do it quietly I did not promise any thing more than he should obey and please you and then you will do for him your best I know how they will be bothering you I know you will do your best for them and you have made your position a parental one I shall not interfere."

ప్రతిదినమునుపోయి మాచుచుంటిని. గోపాలము వర్తించినవిధము
శేవలమూఢత్వముచేతనే కలిగినదగుటచేత నాతనిది మింపఁదగినదే.
రాజమహేంద్రవరములో నున్నవాడు నాకుఁ దొందరఁ గలుగఁజేయు
చు వచ్చినట్లే కాకినాడలో నున్నవాడు రామకృష్ణయ్యగారికిఁ దొం
దరఁ గలుగఁజేయుచు వచ్చిరి. నామీద నేరములు చెప్పటకయి
యిచ్చటవాడు రామకృష్ణయ్యగారియొద్దకు వెళ్లినట్లే, రామకృష్ణయ్య
గారిమీఁద నేరములు చెప్పటకయి యచ్చటవాడు నాయొద్దకు వచ్చు
చుండిరి నేను సామ్యియ్యక వారిని తప్పించిపలేదు, ఆయన సా
మ్యిచ్చియు వారిని తప్పించిపలేదు ఏడవవరకునువివాహము చేసి
కొని కాకినాడలోనున్న లోహ శ్రీరాములు రామకృష్ణయ్యగారు
తాను కోరిన విత్త మియ్యకపోవుటచేత ఖర్చు నక్కడ విడిచి నా
యొద్దకుఁ బరుగెత్తకొనివచ్చి రామకృష్ణయ్యగారిమీఁద నేమేమో
చెప్పెను నేనితని విషయము యాయనకు వ్రాయగా 1885-వ
సంవత్సరము జూలయి నెల 2-వ తేదీని వారు నాకిట్లు వ్రాసిరి —

"I have got your letter about Sreeramulu. What he said
is all lie. So you must tell him to go Cocanada back & there
is no use of threatening by running away like this and also
tell him to come to me and us' me" (శ్రీరాములనుగూర్చి మీ
యత్తరము చేరినది. అశోకు చెప్పినదంతయు అబద్ధము కాబట్టి
కాకినాడకుఁ దిరిగి వెళ్ళవలసినదనియు, ఈలాగున పాటిపోవుటవలన
బెడరించిన ప్రయోజనము లేదనియు మీ రతనితోఁ జెప్పవలెను.
నావద్దకు వచ్చి నన్నడుగుమనిసూడ చెప్పఁడు.) రామకృష్ణయ్యగారిని
బెడరించినప్పుడాయన మించిచూటలతో వారి నాడరించి ధనమిచ్చెడు
వాఁడు, నన్ను బెడరించినప్పుడు నేను కోపవాక్యములుపలికి యనా
దరము చూపి రేమియు నియ్యకండెడివాఁడను. మాయిరువుర
స్వభావములలోను గల భేద మిది.

చదువంతగా లేనిమూఢులవలన ధనవిషయముయి మూఢుఁ జిక్కులు కలుగఁచు వచ్చినను వారియాశ లత్యధికములయినవి కానివి గాను, అవి యశ్యల్పముతోనే తృప్తిపొందునవిగాను, ఉన్నవని యెప్పుకొనవలసియున్నది ఇఁక విద్యనేర్చినవారిలోనో యివి విపరీతములుగా నుండినవి. వారియాశలకుఁ బరిమితిలేదు, సామాన్యలాభము చేత వారికిఁ దృప్తిలేదు వారిలోఁ గొందఱు స్వప్రయోజనపరత్వముననుసరితము శరోపకారార్థమే యయినట్లు చూపఁగల శక్తిమంతులు రామకృష్ణయ్యగారివలనను సమాజమువారివలనను ధవన్వీకారమధికముగాఁ జేసినవాఁడను చేయఁ బ్రయత్నించినవాఁడను చదువులేక సంపాదించుకో శక్తిలేనివారిలోఁ కంటెఁ జరువుకలిగి సంపాదించుకో శక్తిగలవారిలోనే యధికముగానుండిరి. ఇటువంటివిషయములనుగూర్చి చెప్పుట నాకును వినుట యితరులకును హృద్యము కాకపోయినను గొందఱు మహానుభావు లిప్పటికిని విషయములను విపరీతముగాఁ బ్రతికలలోఁ గెలుపుచుండుటవలన సశ్యము లోకమునకుఁ దెలియుటకయి యొకటిరెండు సంగతుల విచ్ఛేదఁ జేర్చినవలసివచ్చినందుకుఁ జొల్లుచున్నాను మూడవవివాహముచేసికొన్నరామారావుగారికి మున్నూరురూపాయల యిల్లిచ్చెదఁని నేను వాగ్దానము చేసితినిగాని పెప్పించిన బామ్మంతయు వివాహమునకే వ్యయపడినందునఁ జెప్పినట్లు చేయలేకపోతిని. నేను రామారావుగారియెదుటనే నాయశక్తతను రామకృష్ణయ్యగారికిఁ దెలుపఁగా నిల్లు తామిచ్చెదమని చెప్పిరి. 1885-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో రామారావుగారు మీరు వాగ్దానముచేసి దాదాపుగా మూడుసంవత్సరములయినను రామకృష్ణయ్యగారిప్పటికిని చేసిన వాగ్దానము చెల్లినపలేవనియు, ఆయనకు వ్రాసిపెంటనే యిల్లిప్పింపవలసినదనియు, నాకు వ్రాసిరి. నేనా నెల 13-వ తేదిని ఇరవవిషయములతోపాటుగా నీవిషయమునుగూర్చి

రామకృష్ణయ్యగారికి వ్రాసినది. ఆయన నాకు బంపిన ప్రత్యుత్తరము చూడఁడు.—

"Cocanada 16th September 1885

My Dear Sir,

Yours of 13th Inst was duly to hand, I now reply for the present about Mr Rama Pow's subject. Though the human creation is alike in this world, yet there is individually ample selfishness, that appears so much in him. I have done him good & gave him good many things and many times much money than you and I said we would give him. There is nothing due to him in any shape and he was many times overpaid all that he wishes to ask is not at all due to him, or can it be even me from mercy or charitable side. However, to be asked by one, if possible, to get is not unnatural for a my one, so, he does. Here I will state a few of my deeds to him.

	Rs	A	P
1 He with his mother loved me before his marriage as I remember about	100	0	0
2 After his marriage according to his request, gave him a house situated on a large piece of ground, fit for building 2 houses more at least, this house is exchanged with another house of mine which cost me above	500	0	0
3 On his request and with that of his mother inlaw, I paid her	350	0	0
4 I paid him for his sundry debts nearly	30	0	0
5 I think, I paid him several times some sundry moneys and some sundry things	50	0	0
6 I lent him a carriage and a pony costing	125	0	0
7 I gave his mother on his request once may be more than	300	0	0
8, I paid him and his mother for some ceremonies	50	0	0
	Rs	1505	0-0

I never promised him another house again. I thought we must give a house, whether it may be your promised or I thought of giving. So I built a house here which cost me nearly Rs 2,000 and it has a large piece of ground at the time of building this house. I told him the portion I am building to suit for 2 families and I told him I would give him a portion of it & the other portion I will make it available for any other W M Couples and in the yard I will build or houses will be built for these married couples. So I am willing and will be willing to give him the portion, but cannot give him the whole house. If he does not like it, as you say you promised him Rs 300 I will give him this sum and he can buy another house and we should only give him that money when he actually buys a house with the usual conditions— but the house purchased for the family and with the condition that it cannot be mortgaged or sold. I hope you will see now, we have done very much kindness and he is in every way better off by God's favour than any one else. Please tell him now he must be satisfied for the present and reconcile him with laws of contentment and in every way all the promises are fulfilled and above promises much is done to him and you have not to give him money or a house except as I said above the sum of Rs 300 for a house, if he buys one separately without wishing to take the portion of the house we offer. We have done our best and more than our best is done to him. I have built this house so conveniently with a wish for the accommodation of the members of this association, because no houses are available here for the members when they come here and go to Madras and other places or come here from other places to go through this. In such a case, how can I sacrifice my big wish and give this large property to one family alone. I cannot give away things like that. With best wishes

Yours truly,

P RAMAKISTIAH "

(మీ 18-వ లేదీ యుక్తరము సరిగా నాచేరి కందినది. నే నిప్పుడు ప్రస్తుతము టి. రామారావు గ్రంథములనుగూర్చి బదులిచ్చు

చున్నాను ఈ ప్రపంచములో మనవ్యక్తులపై దేవతాధముగానే యున్నను, ఒక్కొక్క మనవ్యక్తుల విస్తారము స్వాధ్యపరిత్వ మున్నది, అయితే యితనియం దధికముగా నున్నది. నేనెరినికి మంచి చేసి యున్నాను అనేకవస్త్రవలను, నేనను మీరును ఇచ్చెదమన్న దాని కంటె పెక్కుకొద్దెక్కువ సామ్యమును, అతని కిచ్చితిని. ఏనూడమునను అని! గాఢమున్న దేదియ లేద, అతనికి బహుగుణము లధికముగా నియ్యబడెను అది దేదగ కోరునది యంతయు ఎంతమాత్రము అతనికి గాఢమున్నదికాదు, దయ, లేక, దానపక్షముచేత సహితము అది యియ్యబడలేనిదికాదు. అయినను, పొందట సాధ్యమైన యెదిల ఎవరిచేతనైనను అడగఁబడట యెవ్వరికిని అన్వాభావికము కాక, అలాగనే నే యతడు చేయుచున్నాను అతనికి నేనుచేసిన కార్యములను కొన్నిటి నిక్కడ చెప్పుచున్నాను.

రు. అ. పై.

1. అతని పెండ్లికిముందు నా జ్ఞాపకమునుబట్టి అతడను లిల్లియు బాకియున్నది నుమాడు	{ 100—0—0
2 పెండ్లికేరవాని అతని కోరిక ప్రకారము అధముము మఱిరెండిండ్ల కట్టినగిన పెద్ద స్థలములోనున్న ఒకయింటి వశిని కిచ్చితిని, ఈస్థలము ఈమొత్తమునకంటె నా కెక్కువ గాఢగుణబహిష్టమైన మఱియొక యింటితో మాడుకొనబడినది.	
3 అతని యొక్కయు అత్తగారి యొక్కయు కోరికపైని నేనతని యత్తగారికిచ్చినది.	{ 850—0—0
4. ఆయన చిల్లరలప్పులకై నేనిచ్చినవి దాదాపుగా	30—0—0
5. కొంత చిల్లరసాము చిల్లరవస్తువులు పెక్కు మూలలు నేనిచ్చుచు నచ్చినవి.	{ 50—0—0

	రూ. అ. పై.
6. నేనరువిచ్చిన బండ్లి గట్టము వెల.	125—0—0
7 అతని కోరికమీఁద తల్లి కొకపర్యాయ మిచ్చినది (ఎక్కువే కావచ్చును)	} 800—0—0
8 కొన్ని కర్మలనిమిత్తమయి అతనికిని అతని తల్లికిని ఇచ్చినది.	
	1505—0—0

అతనికి మఱియొక యిచ్చిచ్చెదనని నే నెప్పుడును వాగ్దానము చేయలేదు. మీరు వాగ్దానము చేసినట్లైన నేమి నే నెఱవ్వఁడలఁచు కొన్నట్లైన నేమి మనముక్క యిచ్చియ్యవలెనని నేను తలఁచితిని అందుచేత రు 2,000 లు నాకుఁ దగులుబడియైన యిల్లు నేనిక్కడఁ గట్టితిని ఈయిల్లు కట్టనమయమునఁడు దీనికోరికే పెద్దస్థలమున్నది. నేను కట్టించునట్టి యాభాగములు రెండకుఁబంజరములకుఁ దగియుండు నని నేను చెప్పియుంటిని దానిలో నొకభాగ మియిన కిచ్చెదననియు, రెండవభాగము నెవరైన వేఱొక విఠెఁతువివాహ ద పతల కుప యోగపడునట్లు చేసెదననియు, ఈవివాహద పతులనిమిత్తము దొడ్డి లో నేను కట్టెనను లేక యిండ్లు కట్టఁబడుననియు నేనియనకుఁ దెప్పి తిని అందుచేత ఈభాగము నీయనకిచ్చుటకు నేనిప్పుోప్తపడుచున్నా ను. మఁదును ఇప్తపడియెదను కాని యిల్లంతయు నేనియన కియ్య వాలను ఈయనకది యిప్తములేనిపక్షమున, మీరు రు 300 లిచ్చు టకు వాగ్దానము చేసికట్టు చెప్పచున్నార గనుక, అసాము నేనియన కిచ్చెదను, అయిన వేఱెయిల్లు కొనుక్కొనవచ్చును మామూలుపరతు లతో ననఁగా—తొకట్టు పెట్టెకొనుటకుఁగాని అమ్మకొనుటకుఁగాని నాకు లేకుండి కుంబునిమిత్తమే యుపయోగపడునట్లు — ఈయన నరిగా యిల్లు కొన్నప్పుడు మాత్రమే మన మీసా మ్మియన కియ్య వలెను. మనము మిక్కిలి యెక్కువ యుపకారముచేసి యున్నామని

యు, ఈశ్వరానుగ్రహమువలన ఈయన ప్రతివిధముచేతను ఇతరులకంటె
 టికంటెను మంచిస్థితిలో నున్నాడనియు, మీరిప్పుడు చూతురని
 నేను కోరుచున్నాను. ఇప్పుటిదానితో ఈయన తృప్తికొంది యుండ
 వలెననియు, సంతుష్టిధర్మములతో సమాధాన పడవలెననియు, ప్రతి
 విధముచేతను వాగ్దానములన్నియు నెఱవేర్చబడినవనియు, వాగ్దాన
 ములకంటె నధికముగా నీయన చేయఁబడెననియు మన మిచ్చెడమన్న
 యింటిభాగమును పుచ్చుకొనుట కష్టములేక జేయుగా కొక యిల్లు
 కొనెడపక్షమున నేను పైని చెప్పినట్లుగా నింటికొఱకు రు. 500 రూపా
 యలు తప్ప సొమ్ముగాని యిల్లుగాని మీరియ్యవలసిన పనిలేదనియు,
 దయచేసి మీరియనతోఁ జెప్పుడు. మనచేతనైనదంతయుఁ జేసియు
 న్నాము. మనచేత దానికంటె నెక్కువగా నీయనకు చేయఁబడినది.
 వారిక్కడకు వచ్చి చెన్నిపట్టామునకును ఇతర స్థలములకును పోవు
 వప్పుడుగాని యితర స్థలములనుండి దీనిగుండపోవుట కిచ్చటికి వచ్చు
 వప్పుడుగాని సామాజికుల కిక్కడ జేయగృహములు లభ్యములుకావు.
 గనుక ఈసంఘముయొక్క సామాజికు కు వసతిపడవలెనను కోరికతో
 నే నీయింటి నెంతో యనుకూలముగాఁ గట్టించియున్నాను అట్లయి
 యుండఁగా, ఈ పెద్ద సొత్తు నొక్క కుటుంబమునకు మాత్రమేయిచ్చి
 నా పెద్ద కోరిక నెట్లు నేను బలిపెట్టఁగలను! ఈప్రకారముగా నేను
 వస్తువుల నిచ్చివేయఁజాలను.'

ఈయుత్తరము వచ్చువఱకును రామకృష్ణయ్యగారింత సొమ్మి
 యననిమిత్తము వ్యయపెట్టిరని నాకుఁ దెలియదు. ఇక్కడ రాజమ
 హేంద్రవరములో నొక్కొక్క వరునివిషయమున నింతింత సొమ్ము
 వ్యయపెట్టకు సమాజమువారియొద్ద ధనమును లేదు, ఉన్నను ధన
 మును విచ్చలకిడిగా వ్యయముచేయనుచేయుదు. సమాజస్థాపనమయిన
 1884-వ సంవత్సరమునం దిచ్చిన యిరువదిరూపాయలునుగాక,

1885-వ సంవత్సరమునందు సమాజమువాడు కోడండరామయ్యగారికి భార్యనగల నిమిత్తము రు. 80-0-0 లును, భార్య ప్రసవమునిమిత్తము రు. 10-0-0 లును, ఏప్రిల్ మేయి నెలలకు నెలకాతేసిరూపాయల చొప్పున రు. 12-0-0 లును, సెలవుమీదనున్న ఆగస్టు, సెప్టెంబరు, అక్టోబరు, నవంబరు నెలలకుఁ నెలకుఁ బడేసిరూపాయలచొప్పున రు. 40-0-0 లును, మొత్తమునూటనలువది రెండురూపాయలు. (142-0-0) సమాజమువారిచ్చిరి. ఈయన వివాహనిమిత్తము వ్యయపడిన రు. 454 లలో రు. 110 ల పయిదిల్లర నగలుమాత్రమే యాయనభార్య కప్పుడు పెట్టఁబడినవి. ఇన్నూలు రూపాయలప్రాతికి రావలసిన మిగతమొత్తము నగలనిమిత్తమియ్యఁబడినదిగాన యాయన నగలు చేయించి పెట్టినట్లు కనఁబడదు. భార్యయొక్క ప్రసవమునిమిత్తముపోయి కాకినాడలో నుండిన కాలములో నచ్చటి వ్యయములను రామకృష్ణయ్యగారు భరించిరి. కోడండరామయ్యగారి కాలములో నిడువదిరూపాయలు జీతముగల యాపాధ్యాయ పదమునం దుండిరి. ఈపాటు నేను జెప్పినట్లు కొంచెము వైరకారణము కలుగఁగానే నాకు విరోధులుగా నున్న పెద్దమనుష్యులు కొంతయు తమయొద్ద కాలోచనకుఁ జోయిన యొకరిద్దఱు వరులసాహాయ్యముతోఁ దక్కినవరులను తమయొద్దకుఁ బిలిపించుకొని నాపయిని దోషారోపణములు చేయుచు సమాజమువారికి విన్నపములు పంపునట్లు వారిని పురికొల్పఁజొచ్చిరి. రాజమహేంద్రవరములో నున్న వారిలో నొకరిద్దఱుమూఁసము బాల్య మగుటచే యుక్తాయుక్తవివేకము లేక వారిదుర్బోధనలకు లోబడి వారు వ్రాయించియిచ్చిన యుత్తరములను సమాజమువారికిఁ బంపిరి. వారిలో నొక్కరైన తఱుకు చెలపతిరావుగారు తనవివాహములో నియ్యఁబడిన కట్నములను తనకియ్యలేదు. గనుక నాయొద్దనున్న బట్టలను తన కిప్పించుచు

సమాజమున కొక విన్నపమును బంపెను. సమాజమువా రావిన్నపమును వెంటనే నిరాకరించిరిగాని యటుతరువాత సతఃకు తన్ను ప్రోత్సహపఱచి విన్నప మిప్పించిన వారిపేరులుచెప్పి తమార్పణము చేసినమీఁదట నాయొద్ద నిలువయున్న నాలుగు బట్టలను ఆతని కిచ్చి నేసిరిని. ఆతనినివాహమునకుఁ జెన్నపట్టణములో 17 బట్టలు కట్టుములు చదివింపఁబడినవి. వధూవరులకు మధుమర్కములు మొదలయిన వానికిఁ బెండ్లిలో కావలసిన వస్త్రముల వన్నిటిని మేమే యుక్కడ కొనియిచ్చితిమి. కట్టుము లిచ్చిన 17 బట్టలలోఁ గొన్నిచీరలు, కొన్ని పంచెలు, కొన్ని యెక్కువ వెలగలవి, కొన్ని తక్కువ వెలగలవి. వీనిలో మంచిబట్టలను రెంటిని చెన్నపట్టణములో వధూవరుల కిచ్చితిని, ఒకచీర వరునిమఱదలి కిచ్చితిని, ఒకచీర నాభార్యకిచ్చితిని, రెండు వస్త్రములను వివాహమునకు వచ్చిన రామారావుగారికిని ఆయన భార్యకును (మూడవ వివాహదంపతులు) ఇచ్చితిని, సామాన్యపు బట్టలు రెండు మా వెంటవచ్చిన మునిసామికిని ఆతనిభార్యకును ఇచ్చితిని, ఒకబట్టను డెలవతిరావు మఱదలిని పెండ్లియాడుతలంపునమాతో వచ్చిన పృథ్వీరావుగారి కిచ్చితిని, రెండుబట్టలు కాకినాడ వచ్చిన విమ్మట వోడ శ్రీరాములకును ఆతని భార్యకును (ఏడవ వివాహదంపతులు) ఇచ్చితిని, రెండు మంచి వస్త్రములను రాజమహేంద్రవరము వచ్చినతరువాత గర్భాధానసమయమున వధూవరుల కిచ్చితిని. ఇవి పోగా మిగిలియున్ననాలుగుబట్టలను సమయము వచ్చినప్పుడు వధూవరుల కిచ్చుటకయి నాయొద్ద నిలువయుంచితిని. ఈకట్టుములలోని బట్ట యొకటియైనను నేనుమాత్రము పుచ్చుకొనలేదు. ఈతని ప్రేరేదిన పెద్దమనుష్యులపేరు లిచ్చుటఁ బేర్కొనుట యనావశ్యకము. నాకు రెండువిధములుగా శత్రువులనేకుఁ తేర్పడి నాకుఁ గీడు పేరుచుండడివాడు. అందొక తెగవారు విరంతువివాహప్రతిపక్షులుగా

నుండి నన్ను ద్వేషించువాడు, ఇతొక తెగవాడు వివేకవర్ధనిలో నేను తమకార్యములను బయలఁజెట్టుచు వచ్చుటచేత పంతులమునొంది ప్రేటుపడ్డ పామువలెఁ బగఁబీడ్చుకొనుటకు సమయము ప్రసీదించుచుండెడివాడు. ఈకడపటితెగవాడు మాసామాజికులలో సహిత మొక రిద్దరుండిరి. వీరిచర్యలను నూచించుచు నా స్త్రీపువర్వి వాహుభూతవర్తమానస్థితులనుగూర్చి యాపన్యాసములో నిట్లు వ్రాసితిని. —

“ఉన్న యైకమత్యమును చెడఁగొట్టుట యెట్టివారికిని మలభముకాని చెడినదానిని మరలఁ గూర్చుట సాధారణముగా సాధ్యము కాదు. అట్లు నాటఁబడిన వైరవిషబీజము మొల్లమొల్లగా నంతురించి వివాహము చేసికొన్నవారికేకాక సామాజికులలో నొకరిద్దటికిఁగూడ తనవిషవాయువును బయిపి యీ మహాకార్యమునకు భంగకరమయిన దుష్ఫలములను కొంతవఱకుఁ గలుగఁజేసినందుకయి యెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాను ఒక సత్కార్యమునకు విఘ్నము కలుగఁజేసెడి యవకాశము కొంచెము లభింపఁగానే దానిని నందుచేసికొని గోరంతలు కొండంతలుచేసి ద్వేషాగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేసి కార్యవిఘాతమయినప్పుడు చూచి సంకోషింపవలెనని కనిపెట్టుకొనియుండు మహానుభావులు లోకములో ననేకు లుండురు. అట్టివారిదుర్బోధలు విని చెడిపోక బీటలు బాటుచున్న యైకమత్యదుర్గమును స్వలాభముకొఱ కెల్లవాడును శాంతిసుధతో నతికింపఁ జూతురని నమ్ముచున్నాను. యుక్తాకాలములో నట్లు చేయకపోయినయెడలఁ గార్యము మించినతరువాత పశ్చాత్తాపపడిన ప్రయోజనములేక న్యాయంకృతదోషఫలము ననుభవింపవలసివచ్చును.”

వివాహములయినవారిలో విద్యాధికులు గానివాడు తమకుఁ గష్టములు కలుగుచున్నవని యితరులతో నంతగాఁ జెప్పకొనుచుండక

పోయినను విద్యాధికులలోఁ గొందఱు తమకుఁగలిగిన యల్పకష్టములను
 కోటిగుణితము గాఁ జాటకొనుచు వీరివారియొద్దకుఁ బోయి సదా మొట్ట
 పెట్టకొనుచుండెడివాడు. వాడుపక్ష కష్టములు వాడు ఘోషించుకొను
 చుండినంత విశేషమైనవి కావని నేను చెప్పఁగలను. వారి కేనిధమ
 యిన కష్టములను కలుగకండఁజేయుటకయి నేనును నామిత్రులును
 మా చేతనైనదంతయుఁ జేయుచుంటిమి. ఈవివాములు చేసికొన్న
 వారిలో నావఱ కెవ్వరికిని సొంతయిండ్లు లేవు. అట్టివారి కందఱికిని
 కాపురముండుట కిం ద్రీయఁబడినవి, అందుచేత మాయిండ్లలోనుండి
 లేచిపోవడిని వీరికిఁ దొందర యిచ్చువా రెవ్వఱును లేరు, పని చేయు
 టకయి నేవకులియ్యబడిరి వారు ప్రతిదినమును మించినీర్చిచ్చుచుండు
 టయేకాక కావలసినప్పుడు వంటసహితముచేసి ప్ట్టుచుండిరి, భోజన
 వ్యయములు మార్చిమే క క చదువుకొనువానికిఁ బాఠశాలలజీతము
 లను పుస్తకములను ఒట్టలను వేటుగా నీయఁబడుచువచ్చినవి.
 వ్యాధులు వచ్చినప్పుడు వైద్యపుఖిచ్చులను, శుభాశుభకార్యవ్యయ
 ములను, సమాజమువారే భరించుచుండిరి. ఎవ్వరికైనఁ గొంచెము
 కష్టము వచ్చినవఱకును నేనునుగవర్తమానముగాదును బోయి విచారించుచుఁ
 గావలసిన సాయమునంతను జేయుచుంటిమి అప్పుడు మాతోమాటా
 డనివా రొకరిద్దఱుండినను వారికిఁ గష్టమువచ్చినప్పుడుసహితము మేము
 పోయి తోడఁడికఁగడరాదేదు, అకామనఁడవులవత్తేషయ్యగాదు
 మా యింటికిరాక నాతో నంతగా మాటాడకుండిరి. నేకొకదినమున
 పనిమీఁద నెక్కడికో పోయి పగలు పడునొకండుగంటలకు భోజనము
 నిమిత్తము నడిచి యింటికిఁ బోవుచుంటిని. బజారులో నన్ను దూర
 మునుండి చూచి ఎంతఁడు తా నెక్కివచ్చుచుండిన బండిలోనుండి దిగి
 వచ్చి నాపాదములఁబడి యేడువఁజొచ్చెను. నే నతనిని లేవఁదీసి యేల
 యేడ్చెదవని యుగఁగఁగాఁ గొంచెముకాలముక్రిందట ప్రసవయిన

తనభార్యను నూతన కనబడి జబ్బుగా నున్నదనియు, తాను వైద్యుని నిమిత్తము వెళ్ళుచున్నాననియు, సత్యము చెప్పెను. వైద్యుని నేను తీసికొనివచ్చెదననిచెప్పి, భార్యవద్ద నుండుటకయి వచ్చిన బండిలోనే యతనిని మరల నింటికిఁ బంపివేసి, నేను మిక్కిలి బడలియున్నను వెనుక తిరిగి వైద్యునియింటికి వడిచిపోయి, యాయనను వెంటఁగొని తిన్నగా నిన్నునుపేటకు శేషయ్యగారి యింటికిఁబోయి తగిన చికిత్సలు చేయించి, పిమ్మట నింటికి భోజనమునకుఁ బోయితిని. నేను భోజనము చేయుగానే గవరాజుగారియింటికిఁబోయి యాయననుగూడఁ దీసికొని మరల నిన్నునుపేటకుఁబోయితిని. మే మిరువురమును రాత్రి యెనిమిదిగంటలవఱకును శేషయ్యగారి యింటియొద్ద నున్నపిమ్మట గవరాజుగారు నన్ను మూయింటికిఁ దీసికొనివచ్చి, నాది దుర్బలశరీరమగుట చేత జబ్బుచేయునని భయపడి నన్ను రాత్రి మరల రాకుండునట్లు వేడకొని యొప్పించి, తా నింటికిఁ బోయి భోజనముచేసి తిరిగి యిన్నునుపేటకుఁ బోయెను. విధివశముచేత శేషయ్యభార్య కాలవశము నొందెను. అప్పుడు పుట్టిన యావురువశిశువును బహుసంవత్సరములకుఁ దరువాత నాతఁడు తాను కాలధర్మము నొందినప్పుడు నాకొప్పగించెను. నే నాపిల్లవానిని నాయొద్ద నుంచుకొని పెంచి విద్య చేప్పించితిని. అతఁడిప్పుడువివాహము చేసికొని తనకుఁ గలిగిన పురుష శిశువుతో సుఖముగా మా తోటలోనే యున్నాఁడు.

మిత్రసాహాయ్యముతోఁ గృషిచేసి నేను రాజమహేంద్రవరముక్షేత్రమున విత్తనమువేసి మొలిపించిన విశ్వస్తావివాహనవలతాఁకురమునకుఁ బట్టకొమ్మయి నానాముఖముల తీగలు సాగించిన శ్రీ పైజా రామకృష్ణయ్యగారు బాలవితంతువులయభాగ్యముచేత 1886-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 28-వ తేదీని ప్రాతఃకాలమున స్వర్గములగుట జటస్థించెను. ఈయన మరణమునుగూర్చి నేను 1887-వ

సంవత్సరారంభమునఁ జెప్పినమాటలనే నిచ్చట మరలఁ జెప్పుచున్నాను. “శ్రీపునర్వివాహప్రయత్నమునకెల్లను రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాణముగా నుండెడివాడు. అటువంటివాడులో శాంతరగతులగుటచేత మనసమాజము ప్రాణములేని బొందెవంటిదైనది.” ఆయన తనమరణమునకు ముందు కొంచెముకాలముక్రిందట రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పుడు మొదటి రెండువివాహములకును ప్రత్యేకముగా చేసిన వ్యయములు తరువాత నిచ్చినపదివేలరూపాయలనుకట్టించినయిండ్లును శ్రీపునర్వివాహాభివృద్ధినిమిత్తము చేసిన యితరవ్యయములును కలుపుకొని యిరువదివేలరూపాయలయ్యెననియు, మొట్టమొదట నిచ్చెదనని వాగ్దానము చేసిన ముప్పదివేలరూపాయలలో నీయిరువదివేలరూపాయలను పోగా మిగిలిన పదివేలరూపాయలును వేగిరమే యిచ్చెదననియు, చెప్పినప్రకారముగా మరణమునకు నాలుగుదినములు ముందు తమసమ్మగముననుండ తటస్థించిన యామ్మారి లక్ష్మీనరసింహముగారి సమాజపక్షమున ధర్మకర్తను (Trustee) గా నేర్పఱచి యుద్దేశించుకొన్న పదివేలరూపాయలను మరణశాసనమాలమున సమాజమున కిచ్చివేసినవాగ్దానమును పూర్ణముగాఁ జెల్లించుకొనిరి. ఆయన వ్రాసిన మరణశాసనములు రెండును నిందు క్రిందపొందుపఱచుటచున్నవి —

I

‘I, Pyda Ramakrishnaiah of Cocanada, son of Pyda Chelamayya do hereby entrust you with two Hundies executed by Rajah Venkatadri Apparow Bahadur Garu on the 3rd March 1886 to the value of Rs 10,000 (Rupees ten thousand only) and request you to act as trustee for Widow Marriage Association so that you may use the interest to be realised from the above sum in the support of remarried widows and their husbands and their children and for bringing about widow marriages, but not a single pie should be spent from the principal I further request that you should do this business to the best of your ability and dis-

creation for the improvement of the widows marriage cause and that you should make such arrangements that the object might be carried on in perpetuity even after your demise

18th March 1886,
Cocanada

}

P RAMAKRISHNAYYA "

(కాకినాడ నివాసియు పై డా చలమయ్య కుమారుడైన పై డా రామకృష్ణయ్య అనడి నేను 1886-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 18-వ తేదీని రాజా వెంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరుగారివలన రు. 10,000 (పదివేలరూపాయలు మాత్రములకు వ్రాయఁబడిన రెండు హుందీలను మీవశముచేసి పయిమొత్తమువలన వచ్చెడు వడ్డీని వివాహము చేసికొన్నది విరంతువులయొక్కయు, వారిధర్తలయొక్కయు, వారి బిడ్డలయొక్కయు పోషణమునిమిత్తమును విరంతువివాహములను జరపునిమిత్తమును మీరుపయోగించుటకయి విరంతువివాహసమాజమునకు ధర్మకర్త (Trustee) గాఁ బనిచేయుటకు మీమ్ము వేడుచున్నాను, కాని అసలులోనుండి యొక్క దమ్మిడికూడ కట్టుచేయఁబడకూడదు అంతేకాక విరంతువివాహపక్షాభివృద్ధి నిమిత్తమయి మీయావచ్చుకొని బుద్ధిని వినియోగించి యీపని చేయవలెనియు మీమరణానంతరము సహితము శాశ్వతముగా నాయుద్దేశము జరుగుట కయితగివయ్యేర్పాటులు చేయవలసినదనియు మీమ్ము వేడుచున్నాను.)

ఈమరణశాసనములో విరంతువివాహసమాజ మున్నచోట రాజమహేంద్రవరమునకాని, ధర్మకర్త యున్నచోట ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారనికాని, వ్రాయఁబడలేదు. విరంతువివాహసమాజ మొక్కటియే యుండుటచేత వేరుగ రాజమహేంద్రవర మనుట యనావశ్యకము, తమవేరు చేర్చవలసినదని లక్ష్మీనరసింహముగారు రామకృష్ణయ్యగారికి వ్రాసిరికాని లేఖ చేతులోపలనే మాయన మరణము నొందుట తటస్థించెను.

II

'Pyda Ramakristniyah, son of Chelamayya Garu, residing at Cocanada Godavary District, do hereby make a will as regards the property herein below described in the following way

As I have various properties I am obliged to make various will but the wills will not contradict one another and each will have its force

The houses together with sites herein after mentioned and situate at Cocanada and Rajahmundry will be given to the persons named herein in perpetuity to be enjoyed by them from generation to generation without the power of alienation either by sale, mortgage or otherwise and further that the occupants should be liable to be ejected if they behave improperly The houses that are in my name, the houses and sites that are in the name of Kandukurī Veerasalingam Pantulu Garu, Kotikalapudi Rameswara Row Garu and any other, for the sake of the Widow Marriage Association will be transferred by the Widow Marriage Association to the several persons mentioned below with the conditioned above stated

18th March 1886

P RAMAKRISTNIAH "

(చెలమయ్యగారి కుమారుడనై గోదావరిమండలములోని కాకినాడలో నివసించుచున్న పైతా రామకృష్ణయ్య అను నేను ఈ క్రింద వివరింపఁ బడిన సొత్తువిషయమయి యాక్రిందిరీతిగా నించువలన మరణశాసనము చేయుచున్నాను.

'నాకు వేఱు వేఱు సొత్తులున్నందున, వేఱు వేఱు మరణశాసనములను చేయవలసినవాఁడ నగుచున్నాను, కాని మరణశాసనము లొకదాటి నొకటి బాధింపక దేని కది తన బలమును కలదయి యుండును.'

ఈక్రింద పేర్కొనబడినట్టియు, కాకినాడలోను రాజమహేంద్రవరములోను ఉన్నట్టి గృహములు స్థలములతోఁగూడ ఈ క్రింద పేర్కొనఁబడినవారికి విక్రయమువలనఁగాని, రాకట్టువలనఁగానియితర

విధముగాఁ గాని యన్యక్రాంతముచేయుట కధికారము లేకండ ఒక తరమునుండి యొకతరమునకు శాశ్వతముగా వారనుభవించుటకు ఇయ్యఁబడును, అంతేకాక వారయోగ్యముగాఁ బ్రవర్తించినయెడల వానియందున్న వారు వెడలఁగొట్టఁబడుటకుఁ దగినవారుగానుండవలెను. విశిష్టవివాహసమాజమువారికొకట నాపేటనున్న యిండ్లను, కండుకూరి పీఠేశలింగముపంతులుగారు, కొటికలపూడి రామేశ్వర రావుగారు మొదలైనవారి పేటనున్న యిండ్లను స్థలములును విశిష్ట వివాహసమాజమువారిచేత ఈక్రింద చెప్పఁబడిన వేటు వేటు మనుష్యులకుఁ బయిని చెప్పఁబడిన పరమలలో సఁక్రమింపజేయఁబడును.)

ఈ మరణశాసములలో జత పఱుపఁబడిన 19-వ తేదిగలపట్టికలో నిక్కడ నున్నవారిలో మొదటి వివాహమునుకడపటి వివాహమును చేసికొన్నవారి పేరులు తప్ప తక్కిన వివాహములు చేసికొన్న దంపతుల పేరు లుదాహరింపఁబడి వారివారి వశములోనున్న యిండ్లు వారి కియ్యఁబడునట్లు వ్రాయఁబడెను నల్లగొండ కోదండరామయ్య గారును చేబోలు వెంకయ్యగారును కాపురమున్న యిల్లుమూడుభాగములుగా భాగింపఁబడి దక్షిణభాగము కోదండరామయ్యగారి యధీనములోను, ఉత్తరభాగము వెంకయ్యగారి యధీనములోను, నడిమిభాగము పటానేని వెంకయ్యగారి యధీనములోను, ఉండినవి. వారివారి కియ్యవలసిన భాగములను వివరించునప్పుడు రామకృష్ణయ్యగారు తమ మరణశాసనాను బంధపట్టికలో "7 Nallagonda Kodanda Ramiah Garu and his wife Subbanma Garu (నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారు ఆయనభార్య సుబ్బమ్మగారు) నా సొమ్ములో కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారి పేటకొన్న చెయినులుగారి సత్రములో దక్షిణవైపు భాగము దానికింద స్థలము అనగా యీకోదండరామయ్యగారి భుక్తంలోవున్న యిల్లు స్థలము" "8, Chebolu

Venkiah Garu and his wife Venkamma Garu (చేజోలు వెంకయ్యగారు ఆయన భార్య వెంకమ్మగారు) నడకలో గిటిలోడి తరపువైపు భాగము స్థలము అనగా యీ వెంకయ్యగారి స్వాధీనములోవున్న ఇల్లు స్థలము. “అనివాగిసి, దానికి” 7, 8 Remarks ఈయిల్లు యావత్తూ రెండు సమభాగములు వేసి వక భాగము కోడండరామయ్యగారికిని రెండవభాగము చేజోలు వెంకయ్యగారికిని యివ్వవలసినది.” అని యొక యను శాసనమును లిఖించిరి. ఇందువలన నిప్పుడు పదుమూడవ వివాహముచేసికొన్న పటానేని వెంకయ్యగారికిని ఆయన భార్య సుబ్బమ్మగారికిని శాపురముండుట కిల్లు లేకుండపోయినది. ఈపటానేని వెంకయ్యగారు ప్రాథమిక పరీక్ష (Primary Examination) యందుఁ గృతార్థుడయి యెనిమిదిరూపాయల జీతముగల యుపాధ్యాయపదమునం దుండెను.

పూర్వోక్తానుబంధపట్టికలో రామకృష్ణయ్యగారు తాడూరి రామారావుగారి యింటినిగూర్చి “3 Taduri Ramarow Puntulu Garu and his wife Seetamma Garu (తాడూరి రామారావుపంతులుగారు ఆయన భార్య సీతమ్మగారు) శ్రీ పిఠాపురపురాజాగారివద్ద సూర్యారావుపేటలో నేను కొన్నలోగిలి స్థలము అనగా యీరామారావుగారి స్వాధీనభుక్తములోవున్న ఇల్లుస్థలంబోఁ గొంతభాగం— యందును గురించి రిమాక్సుచూచేది” అనివ్రాసి దానికింద “సూర్యారావుపేటలో మేరొడ్డున చేరివున్న పెంతుటియిల్లు విశోమాచేజినకుటుంబములవాడు శాపురములు వుండడముకు రెండు భాగములుగ విభజించడమైనది ౧ ఉత్తరపు వయిపువాటా వకభాగము, ౧ దక్షిణవయిపువాటా వకభాగము, ౧ యీరెండు భాగములలో తాడూరి రామారావుగారికి ఆయనకు యిష్టమయిన వకభాగమున్ను, నడవానున్ను ఆయన కింకను యేర్పర్చడమైనది. ఇదివరలో ఆయనకు ౬, ౮౦౦-౦-౦ కిమ్మత్తుగల యిల్లు యిస్తానని వాగ్దత్తముచేసి వుండ

డమైనది ఎక్కువకిక్కుతుగలదిన్ని నడవ కలుపుకుని యెక్కువభాగము అయినప్పటికిన్ని రామారావుగారికి ఉండడముకు యేర్పర్చడ మయినది..... .

౧ వయిన వ్రాసినప్రకారం వకభాగము రామారావుగారు పుచ్చుకోవడముకు యిష్టము లేనియెడలనున్న ఆయన వేరేయిల్లు కొనుక్కుంటానని కోరినయెడలనున్న ఆయనయందు నా కుండే దయ చేత ఆయన వేరే యిల్లు కొనుక్కువడపురతణము తటస్తమయి నప్పుడు నాకుమాట్లా ఆయనకు దు. ౫౦౦-౦-౦ అయిదువందల రూపాయాలు నగదుయిచ్చి ఆయనకు యిస్తానన్న భాగముకూడానాకుమాళ్ళ వశములో పుండగలందులకు యేర్పర్చడమైనది." అని యనుకొనన మున చేర్చిరి.

రామకృష్ణయ్యగారి మరణానంతరమున పాదు వితంతువివాహ సమాజమువారిపక్షమున వ్రాసియిచ్చిన మరణకొనసములను రెంటిని ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు తీసికొనివచ్చి సమాజమున కిచ్చిరి. ఆయన సమాజమువారికోశాధ్యక్షుడయినందున తెచ్చిన మరణ కొనసములు రెండును లక్ష్మీనరసింహముగారి యొద్దనే యుంచబడెను. 1886-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 31-వ తేదీని జరిగిన సమాజము యొక్క కార్యనిర్వాహకసంఘమువారిసభలో నీకిందినిర్ధారణము చేయబడినది.

"5 That the will executed by late Ramakrishniah Garu infavour of the Association be registered "(సమాజమున కనుకూలముగా గతించిన రామకృష్ణయ్యగారిచే చేయబడిన మరణ కొనసములు లేఖ్యరూఢములు చేయబడవలెను.)

ఈ నిర్ధారణముకింద పగ్రాసనాసీనుడుగానుండిన మాకర్ల నుబ్బారావునాయుడు బి. ఏ., బి. ఎల్ , గారిచేతను, ఆత్మూరి లక్ష్మీ నరసింహముగారిచేతను, బసవరాజ గవర్రాజగారిచేతను, నాచేతను,

న్యాయబతి నుబ్బారావుపంతులుగారిచే ను, బ్రాహ్మ చేయ బడెను. నాడు జరిగిన యాకార్యనిర్వాహకసంఘసభలోఁ బయిన బ్రాహ్మ చేసినవాడు మాత్రమే కాక సోమంచి నీమశంకరముగారును ఆచంట లింగరాజుగారును సూడ నుండిరి.

మణియాలుదివముల కనఁగా 1896-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ 9-వ తేదీని లక్ష్మీనరసింహముగా రగ్రాసనాసీనులుగానుండి జరిపిన కార్యనిర్వాహకసంఘసభయందీక్షించి నిర్ధారణములు చేయబడినవి.

"3 That as soon as funds permit a house be built in the vacant site bought at Innesroba at a cost of between two and three hundred rupees for provision for the residence of Pataram Venkiah at Rajanmundry" (తెగినంతసొమ్ము చేతికిరాగానే పూనేని పెంకయ్య నివాసముకొరకు రాజమహేంద్ర వరములో ఇన్నిమిపేట కోఁ కొన్న కాలీశలము కో ఇన్నూలుకూపా యలకును మున్నూలు కూపాలకును మధ్య గానున్న వ్యయముతో ఇల్లు కట్టించవలెను.)

"5 That Mr B Gavarraja be authorised to execute a rent deed on behalf of the Association to N Kodandarama- yya at a rent of Rs 100 per year for his half share of the house in Old Taluq cutches, subject with a condition that the house should be under the control of the Assn for one year at the least and the engagement should thereafter be terminated by two months notice on either side"

(ఇల్లు ఆధమ మొక సంవత్సరమువఱకును సమాజమువారి స్వాధీనములోనుండి తరువాత నేయొడఁబడిక యుభయపక్షములలో నెవరిచేతనైనను రెండుమాసముల నివేదనపత్రికతో నంతమయ్యెడు వరకుతోఁ బాతతాంకాకచేరివీధిలోనున్న యింటిలోని యాతని యర్థభాగమునకు సంవత్సరమున కాలుకూపాయ లిచ్చునట్లు ఎన్. కోదండరామయ్యగారికి సమాజమువారిపక్షమున అద్దె చీటిప్రాసి యిచ్చుటకు బి. గవరాజుగారి కధికార మియ్యఁ బడినది.)

"6 That after the execution of the rent deed, Mr A L Narasimham be authorised to divide the above house according to the will of P Ramakrishnayya "

(అద్దె చీటివ్రాసిన తరువాత పి. రామకృష్ణయ్యగారి మరణ శాసనప్రకారముగాఁ బయియింటిని భగించుటకు ఏ. ఎల్. నరసింహముగారి కధికార మియ్యఁబడినది.)

రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనానుసారముగా నిల్లు రెండు భాగములుచేసి యిద్దరికీ యిచ్చినతరువాత వారు పటానేని వెంకయ్యగారి కాపురమున కియ్యనిపక్షమున నతఁ డిల్లులేక చిక్కిలుపడవలసినచున్నననియు, ఇప్పుడే యిల్లదైకియ్య మనెడుపక్షమున మూడవ నిర్ధారణ ప్రకారముగా నతని కిల్లు కట్టించి యిచ్చువటకును యథా ప్రకారముగా నతనిని నడిమిభాగమునోనే యుంచి గృహవిభాగము తరువాత చేయవచ్చు ననియు, ఇల్లిచ్చెద మనెడుపక్షమున సంవత్సర కాల మద్దెకుఁ బుచ్చుకొని యతని నందులోఁ గాపురముపెట్టి యీ సంవత్సరములోపల నిల్లుకట్టించి యియ్యవచ్చుననియు, ఉద్దేశించి యీ కడపటి యిరుదాటునిర్ధారణములు రెండును చేయఁబడినవి. విరంతువివాహపక్షమునం దభిమానముగలవాఁడును పెద్దాపురములో ప్రాడ్వివాకుఁడు (DI Munsiff) గానున్నవాఁడును అయినమ్మల్లరి రావుపంతులుగారు కోదండరామయ్యగారికిఁ దనకార్యస్థానములో దు 15 లు జీరిముగల లేఖకోద్యోగము నిచ్చినందున ఆయన యక్కడకుఁ బోవునప్పుడు పూర్వోక్తనిర్ధారణానుకూలముగా నిల్లదై కిచ్చుట కంగీకరింపఁగా నద్దెచీటి వ్రాసిపుచ్చుకొని యథాపూర్వకముగా, పటానేని వెంకయ్యగారికుటుంబమునం దుంచితమి. పిమ్మట లక్ష్మీనరసింహముగా రిల్లు రెండుభాగములుచేసి కోదండరామయ్యగారి కర్థభాగ మిచ్చిరి.

ఏప్రిల్ నెల 31-వ తేదీని చేయఁబడిన నిర్ధారణప్రకారముగా మరణశాసనములను రెంటిని గొనిపోయి లేఖ్యరూఢము చేయించుట

కయి సమాజసహాయకార్యదర్శియైన సోమంచి భీమశంకరముగాడు లక్ష్మీనరసింహముగారియొద్దకుఁ జోయి యడుగఁగా, వదివేలరూపాయల మరణశాసనమును తనయొద్దనే యుంచుకొని మిగిలిన మరణ శాసనము నొక్కదానినే నరసింహముగా విచ్చివంచున భీమశంకరముగా రొక్క మరణశాసనమును మాత్రమే 1885-వ సంవత్సరము మేయి నెల 6-వ తేదీని సహాయలేఖ్యరూఢాధికారి (Sub Registrar) యెదుటఁ బెట్టవలసినవాఁడయ్యెను. లక్ష్మీనరసింహముగాడు జూన్ నెల 26-వ తేదీని సహాయలేఖ్యరూఢాధికారి కార్యస్థానమునకుఁ జోయి మరణశాసనము రామకృష్ణయ్యగాడు వ్రాసి యిచ్చినట్లు సాక్ష్య మిచ్చెను. ఆమఱువాఁ డనఁగా 1886-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 27-వ తేదీని జరగినసమాజకార్యనిర్వాహకసంఘమువారిసభలో-

"4 That the secretary, N Subbarau Pantulu, be authorized to present the will of P Ramakrishniah Garu before the Sub Registrar of Rajahmundry " (శ్రీ. రామకృష్ణయ్యగారి మరణ శాసనమును రాజమహేంద్రవరసహాయలేఖ్యరూఢాధికారి ముంద ర్పించుటకుఁ గార్యదర్శియైన ఎన్. సుబ్బారావు పంతులుగారి కధికార మియ్యబడినది.)

అని మిగిలియున్న రెండవ మరణశాసనమును లేఖ్యరూఢము చేయించుటకై నిర్ధారణము చేయఁబడినది. ఈ నిర్ధారణముక్రింద న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగాడును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహము గాడును, నేనును, సోమంచి భీమశంకరముగాడును, బసవరాజు గవ వ్రాజుగాడును, మాకర్ల వెంకటసుబ్బారావు నాయఁడుగాడును, వ్రాళ్లుచేసితిమి. ఈసభలోనే పెద్దాపురము పోవుటకుఁ బ్రయాణవ్యయముల నిమిత్తము శోడండరామయ్యగాడు చేసిన విన్నపము నిరాకరింపఁబడెను. ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగాడు రామకృష్ణయ్యగారి వదివేల రూపాయల మరణశాసనమును లేఖ్యరూఢార్థ మియ్యక

పోవుటకును, ఇయ్యక పోవలెనని నిశ్చయించుకొన్నను పైకిజెప్పక
 లేఖ్యరూఢము చేయింపవలసినదని కార్యనిర్వాహకసంఘమువాడు
 చేసిన నిర్ధారణముక్రింద వ్రాలు చేయుటకును గలకారణము కొంత
 వివరింపవలసియున్నది. సత్యప్రకటనార్థమయి నే నీవివరములు చెప్పు
 వలసినదైనందున కెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాఁడను. నేను నాలవరగతి
 యందుఁ జదువుకొనుచుండినప్పుడు రాజమహేంద్రవరమున దొరతన
 మువారి మండల పాఠశాలలో ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడుగా నుండిన
 యాయనయొద్ద మాపాఠములు కొన్ని జరుగుచుండుటచేత నాకాయన
 గురువు, ప్రియశిష్యుఁడనగుటచేత నా కాయన బ్రహ్మసమాజసిద్ధాంత
 తములను బోధించుచు, నేను మాయంట చేసెడి విద్యార్థుల సభలకు
 వచ్చుచు, నన్ను ప్రోత్సహ పడుచుండెడివాడు. నాయం దాయన
 కప్పు డుండిన నడభిప్రాయము తేటపడుటకయి నేనుక్రొత్తగా నారం
 భించిన వివేకవర్ధనకః జందాను పంపుచు 1875-వ సంవత్సరము నవం
 బరు 14-వ తేదిని బరంపురమునుండి వ్రాసిన లేఖలోని మొదటి
 రెండు వాక్యముల నుదాహరించుచున్నాను.

"I am very glad that the sparks of Public spirit which
 were found in you when I was at Rajahmundry have now
 taken a flame Every one that looks to public interest must
 assist you to the best of his ability in the successful carrying
 out of your laudable object"

(నేను రాజమహేంద్రవరములో నుండినప్పుడు మీయందుఁ
 గనఁబడిన జనహితబుద్ధిజ్వలనకణము లిప్పుడు వ్యాలగా నయినందుకు
 నేనెంతయు సంతసించు చున్నాను. ప్రజాక్షేమమును గోరెడు ప్రతి
 మానవుఁడను మీ శ్లాఘ్యమయిన యుద్దేశమును జయప్రదముగాఁ
 గొనసాగించుటకుఁ దన యావచ్చక్తిని మీకుఁ దోడుపడవలయును.)

ఎప్పటివో చిన్నతనమునాటి కథలవటుండి నిచ్చినను, ఈమన
 నాయందు కాల్యమునందుండిన వాత్సల్యమునే కనఁబడుచు మరలఁ

దాను రాజమహేంద్రవరము వచ్చినతరువాతకూడ నేను పూనిన శ్రీపునర్వివాహదీక్షయందు నా కెన్నివిధములనో సాయపడుచుండెను. ఆయినను నాకు నెయ్యిమునకంటె న్యాయము ప్రియతరమైనది. న్యాయముకు గురువుతో గ్రుద్దులాడవలెనన్న న్యాయము ననుసరించి యిప్పు జాయసతో నేను ప్రతిఘటింపవలసివచ్చినది. నే నా కాలములో విరంతువివాహవిషయమున విశేషముగాఁ బాటుపడుచుండినను, పురపాలకులచేతను, ఘోషము లోను, పత్రికా నిర్వహణములోను, గ్రంథరచనలోను, దౌర్జన్యనివారణప్రయత్నము లోను, ఉపన్యాసకరణములలోను, పూర్వగ్రంథప్రకటనములోను కూడ సమానముగానే పాటుపడుచుండెడి వాడను. నేను ప్రకటించుచుండిన వివేకవర్ధనపత్రిక నుష్టవర్తనముగలవాఁడే కంటఁటికిని గర్భ నిర్భేదకముగా నుండెను. నేను చెప్పవలసిన జాబాలు పోగుచేయుటకై వెళ్ళియుండినప్పుడు నామిత్రులైన బసవరాజు గవరాజుగారు నరసాపురము నుండి 1885-వ సంవత్సరము మేయి నెల 28-వ తేదీని వివేకవర్ధనినిగూర్చి నాకిట్లు వ్రాసిరి.

"I am doing my best for V I am afraid we must employ a clerk to keep accounts & carry on correspondance Without a clerk it is impos ble or you or any body else to do this petty work I think with a little system both the paper and the Press may be made to pay themselves at least The paper is not very regular But in course of time with another press it is quite possible to make the paper more regular."

(వివేకవర్ధనినిగూర్చి నాచేరినై సంత చేయుచున్నాను. లెక్కలుంచుటకును ఉత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుటకును మనముక లేఖకుని పెట్టవలెనని నేనుభయపడుచున్నాను. లేఖకుడు లేక యీచిన్న

పనిని చేయుట మీకుఁగాని మఱియే యితరునికిఁగాని సాధ్యముకాదు. కొంచెము క్రమపద్ధతితోఁ బ్రతికయు ముద్రాయంత్రమునుకూడ అధమము తవంత పొట్టపోసి కొనునట్లు చేయవచ్చునని నేను తలఁచుచున్నాను. పత్రిక యంత్రక్రమముగా లేదు. కాని కొంతకాలములో నిఁకొక ముద్రాయంత్రముతోఁ బ్రతిక నిప్పటికంటె నక్కువ క్రమముగాఁ జేయుట మిక్కిలి సాధ్యమే.”

ఇ3రవిషయములకయి ధనము కావలసి యుండుటచేత మితవ్యయము నపేక్షించి రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు లెక్కల పనిని ఉత్తరప్రత్యుత్తరముల పనినికూడ నేనే చేయుచుండెడివాఁడను. ఇఁకొక ముద్రాయంత్రము కావలెనని యాయన వ్రాయఁగానే పెంటనే తగిన యేర్పాటుచేసి త్రొత్తముద్రాయంత్రము నొకదానినికూడ నప్పడే (1885-వ సం॥) తెప్పించితిని. మావివేకవర్ధని పేరు చెప్పిన లంచములు పుచ్చుకొనువాడును, ఆక్రమములు చేయవాడును, భయకంపితు లగుచుండిరి. ఉన్నతన్యాయసభవా రొకసారి యితర మండలములలో లంచములు పుచ్చుకొనుట కలవాటుపడి యాటి తేటిన యొక ప్రాద్వివాకుని కూరాజమహేంద్రవరమునకుఁ బంపిరి. ఈయన లంచములు పుచ్చుకొనెడిరీతి పూర్వము పోలూరి శ్రీరాములుగారు పుచ్చుకొనుచుండిన దానికంటె భిన్నమైనదిగా నుండెను. ఈయన సాక్ష్యము మొదలైనవానిని క్రమముగాఁ బుచ్చుకొని, తీర్పు చెప్పఁజోవునయమున నుభయపక్షములవారినుండియు వారియ్యడగినంత మొత్తమును లంచముగాఁ దెప్పించి తనయొద్ద నుంచుకొని, గ్రంథమునంతను న్యాయదృష్టితోఁ జదివి, ఏదిన్యాయపక్షమో కనుఁగొని యాపక్షమువాఁడు పదిరూపాయల నిచ్చినను దానితోనే తృప్తి నొంది వానిపక్షమే తీర్పుచెప్పి, యన్యాయపక్షమువాఁ డిన్నాఱు రూపాయ లిచ్చినను ఆ మొత్తమును తిరిగి యిచ్చినేసెడివాఁడు. అందు

చేత నాతని తీర్పును చూచినవాడెవ్వడును న్యాయముతప్పిన తీర్పుని చెప్పజాలడు. అటువంటి ప్రాధునిలంచములను మాన్పవలెనని మా వివేకవర్ధని పనిచేయఁ బూనెను. ఇతనివిషయమయి వ్రాయఁబడిన హాస్యసంజీవనిలోనిసంభాషణలు చదివి కొన్నాళ్ళు లంచములు మాని వేసి యాటుశెలలు సెలవువుచ్చుకొని తనపని ముత్యముకఁచోటికి మాడ్చుకొనఁ బ్రయత్నించెనుగాని యున్నతన్యాయసభవా రాతని ప్రార్థన నంగీకరింపనందున మరల మాపట్టణమునకే రావలసినవాడ య్యెను. రెండవసారి వచ్చినపిమ్మట నల్పకాలము శుద్ధవర్తనుడయి యుండి తనయింటి కెవ్వరిని రాకుండఁ జేయుటకయి భటులను కావలి యుగచెను. అయినను లంచముల మరిగి ధనార్జనమున కలవాటుపడిన హస్తము చిరకాలము రిక్తదశలో నుండచాలదు గనుక శీఘ్రకాలము లోనే యుతఁడు రహస్యముగా నధర్మధనస్వీకారమునకుఁ జేయి చాప నారంభించెను. వెంటనే మా వివేకవర్ధని విబృంభించి తనలేఖనీకృపా ణోపేతమైన చేతిని చాచి యన్యూపదేశముగా వ్రాయుచు లంచముల కయి చాచెడి యాతనిచేతిని ముడిపింప పోరాడఁ దొడఁగెను. వివేక వర్ధనిధాటికిఁ దాళఁజాలక యుతఁడు మరల సెలవు గైకొనిపోయి యే మేమో ప్రయత్నములుచేసి మరల మాయాకి రాకుండఁ దప్పించు కొనిపోయెను. ఇట్టి వివేకవర్ధని తొంటిలోకపితకార్యశూరత్వమును దావ్యనివారణదీక్షాపరత్వమును విడిచి శాంతమయి స్వపక్షరక్షణ పరాయణత్వమునకుమాత్రమే కడఁగుచున్నదని యిటీవల నపవాద మొకటి కొంచెము తలయెత్త నారంభించినది. వివేకవర్ధని స్వపక్షము వారి యుక్రమములను వెల్లడింపక పక్షపాతము వహించుచున్నదని కొండలు మిత్రులు నాతోనే యనిరి. మాపత్రిక స్వపక్షము వారన్న హేతువుచేత వారిచుష్కృత్యములను కప్పిపుచ్చుటకయి బుద్ధిపూర్వకముగా నెప్పుడును ప్రయత్నింపలేదుగాని బహుజనానర్థదాయకములు

కాని యల్పదోషముల నుపేక్షించుచు వచ్చెను. ఒకానొకప్పుడు కొందఱి యశార్యములను వెల్లడింపకపోవుట తటస్థించినను, ఆలోప మజ్ఞానముచేత నైనదేకాని మనగపూర్వకమైనదికాదు. అల్పదోషముల నుపేక్షించుచు వచ్చుటచేత నొకానొకరు నిర్భయులయి కొంత వఱకు యభేచ్ఛముగా నంచరించుచు వచ్చుటయుఁ గలదు. అయినను భ్రమప్రమాదాదులు మనుష్యసామాన్యము లగుటచేత మానివేక వర్ధనిమాత్రము సర్వసామాన్యములైన మానుషదార్పణములు లేదనిచెప్ప నవ్వదు సామాసింపఁగలదు ! ఉండనిండు. దాని తాత్కాలిక విషమావస్థను దలంచి యుదారచిత్తులగువాడు తదపరాధములను ఓమింతుడుగాక !

ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగాడు లంచములు పుచ్చుకొను వాడు కాకపోయినను, తమన్యాయసభలోఁ బనియున్నవారియొద్ద నుండి న్యాయమైనవెలలకంటె మిక్కిలి తక్కువవెలలకు ధాన్యము మొదలైన తమకుఁ గావలసినపదార్థములను గైకొనుచుండిరి, తాము పూనినకార్యములనిమిత్తమయి చందాలు వేయించి కక్షిదాకులవలన ధనస్వీకారము చేయుచుండిరి, తమయింటఁ బనిచేయు సేవకులకుఁ దమకార్యస్థానములోఁ బను లిచ్చి వారిన్యాయమున పని నితరుల చేతఁ జేయించుచుండిరి, తాము బంధుమిత్రాదులను చూడ గ్రామాంతరము పోవలసినప్పుడు దారిలోఁగాని తత్సమీపమునఁ గాని యేదైన స్థలవివాదముగలవ్యాజ్య మున్నదేమో విచారించి దానిని న్యాయముగాఁ జూడవలెననిచెప్పి తమకును తమకుఁబమునకును పల్లకులమీఁద రాకపోకల కయ్యెడు కర్బులను వ్యాజ్యదాకులవలనఁ బుచ్చుకొనుచుండిరి, ఆయన మిత్రపక్షాదురక్తియు, సత్కార్యసాహాయ్యకరణానక్తియు, కార్యతంత్రప్రయోగకక్తియు, విశేషముగాఁ గలవారే అయినను దాంభికవర్తనాపేక్షయు సర్వజనప్రియాచరణ

కాంతయు నాయనయందు ముఖ్యలోపములుగా నుండెను. 1886-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 31-వ తేదీని ప్రకటించబడిన వివేకవర్ధనిలో దంభాచార్యవిలసనమను ప్రహసనముయొక్క ప్రథమభాగము ప్రచురించబడినది. దానిలోని ముఖ్యపాత్రములు దంభాచార్యులును, మిత్రుడు జంబుకేశ్వరశాస్త్రియు, స్వామిశాస్త్రియు, అందువర్ణింపబడిన లక్షణములవంటివి రెండు మూఁ డీయనయందుండినవి. అందలి రెండుమూడుభాగముల నిందుఁ జూపుచున్నాను—

“స్వామి—ధాన్యము నాలుగురోజులలో వస్తవి. ఇప్పుడు కొత్తధాన్యము పుట్టి యిరవై రెండు రూపాయల కమ్ముమాపుం లే నేను పుట్టి పదహారురూపాయలచొప్పున పదిగరికలధాన్యమునకు జిట్టియిచ్చి నాను. వాళ్ళకు మనఁకష్టములో వ్యవహారము వుండబట్టి అధరకుయిచ్చి నాకు కానండి లేకపోతే యిరవై రెండురూపాయలకుఁ జిల్లిగవ్వతక్కువ యివ్వరు. మనధాన్యం చేలేవరకూ మీరు వాళ్ళవ్యవహారం పరిష్కరించకూడదు. వాళ్ళజాట్లు మనచేతిలోనుంచి తప్పిపోతే మళ్ళీధాన్యం రావు. ధాన్యం వచ్చేదాకా మీరు పోస్తుపోనుచేసి తిప్పుచుండవలెను. మీ కన్నిధాన్యము అక్కరలేకపోతే మనం బజారులో నిరువదిరెండు రూపాయలకాడి కెవరికైనా అమ్మినేయవచ్చును

జంబు—స్వామిశాస్త్రిలుగారు సప్లయిలు మహాబాగా చేయిస్తారు. మాకుకూడా యీధరకు రెండుగరికల ధాన్యము యిప్పిస్తుమా.

దంభా—మాధాన్యములో మీరుకోరిన రెండుగరికలూ కొన్న ధరకు నేను యిప్పిస్తాను లెండి. మాస్వంతివాడుకకు అన్ని ధాన్యము అక్కరలేదు. ఈస్వామిశాస్త్రియ్యగారు మన కన్నివస్తువులూ యీ ప్రకారం చవకగా యిప్పిస్తారు. మనం డబ్బుయిచ్చి కొంటాముగాని లంచాలు పుచ్చుకోము.

దంభా—ఏమీఁగనిలేదండి. మేమిప్పుడు వేదాలనుగురించి మాట్లాడుచున్నాము. మనవేదాలు దైవదత్తా లనుదాని! సంజేహము లేదు. ఆదరించే ప్రభువులు లేకను కిరస్తానీవిద్యచేతను వేదశాస్త్రాలు నశిస్తూన్నవి. భీమరాజుగారూ! మనము వేదము వ్యాపించే ప్రయత్నముచేయవలెనండి. మనవేదాలలోఁ జెప్పిన వర్ణాశ్రమాచారాలేలాగునయినా నిలువ పెట్టవలెను.

భీమ—చిత్త మాలాగే చేతాము. నావంతుచందా నేను యాళయిరూపాయ లిస్తాను. అధికారులు మీరు తలపెడితే నాలుగు ఘడియలలో వెయ్యిరూపాయలు పోగవుతవి.

♦ ♦ ♦

దంభా—(లేచి) రాఘవాచార్యులుగారూ! దయచెయ్యండి. అడియేందాసున్నీ—అయ్యా! మేము కొంచెము రహస్యము మాటాడుకోవలెను. లోపలికి వెళుదుమా!—అచార్యులుగారూ! లోపలికి దయచేస్తారా!

రాఘ—అక్కరలేదండి. తమరుచెప్పిన కార్యము మీరన్న ప్రకారము జాగ్రత పెట్టించినాను. ఈకాలములోఁ బరమభాగవతాశ్రేణుడల అధికారములో నున్నవారిలో మీరొక్కరు కనపడుచున్నాడు. మీద్వాదకోర్ధ్వపుండ్రాలు చూచినా తులసితాపకాలు చూచినా నాకు బహుసంతోష మగుచున్నది. మీరు తిరుమణిమహాత్యము విన్నాడు కాదండి!

♦ ♦ ♦

దంభా—అవచ్చే ఆయన రివరెండుకాదు వొరగాడు. స్వాములవద్ద నే నేలాగు ప్రవర్తిస్తానో తమరే చిత్తగిస్తాడు—హూఝుకు వస్తూన్నాడు. తమరంతా దయచెయ్యవచ్చును.....(తనలో) ఈముండాకోడుకుకూడా నామాలు కడిగివేయకమునుపే వచ్చినాడే.

వీళ్ళనందరినీసాగవంపి వీడివద్ద యేదో మాయోపాయముపన్నుతాను.

కాదు—(ప్రవేశించి) తజాశ్శీల్దార్ ! వీరి నవరిసి పంపించ వద్దు వీరికి సత్యమతము కొంచెము బోధితాము. మీవేదాలు సత్యమైనవి కావనిన్నీ బైబిలాక్కంటే సత్యవేదమనిన్నీ, కృష్ణుడు జారత్వము చోరత్వము చేసిన పాపి అనిన్నీ, రక్షకుడయిన యేసు క్రీస్తును కొలిస్తేనేకాని ముక్తిలేదనిన్నీ, జాతిబేదాలు పనికిమాలిన వనిన్నీ నిన్న మీరు మాయింట్లో చెప్పినమాటలు వీరితో నెప్పు డయినా చెప్పినారా !

ఆయన దీనిని చదివినతరువాతఁగూడ యథాప్రకారముగానే నాతో మాటాడుచుండిరి. రామకృష్ణయ్యగారిమరణశాసనములను నా కానున చూపినప్పుడు మఱి యిద్దఱు ముగ్గురు బ్రాహ్మీలనుగూడ తమతోఁ జేర్చుకొని పనిచేయుఁడని నేను చెప్పిన హితవచనముల కాయన యామోదింపివట్లే మాటాడిరి. రామకృష్ణయ్యగారిమరణ మునుగూర్చి యేప్రిల్ నెల 7-వ తేది ప్రకటింపఁబడిన వివేకవర్ధని లోని వ్యాసములో నే నాయనతో మాటాడిన మాటలయర్థమిచ్చెడు వాక్యములే యుండినవి ఇవి యిట్లుండఁగా మేయి నెల మొదటివార ము తుడను సత్యకామియను పేరుతో నొకరు వివేకవర్ధని కిట్లు వ్రాసిరి —

“మహారాజశ్రీ వివేకవర్ధనీ యెడిటరుగారికి.

అయ్యా, పైజా రామకృష్ణయ్యగారిచావునుగురించి వ్రాసిన వివేకవర్ధనిలో ఆయన క్రొత్తగా యిచ్చిన పదివేలరూపాయలను గురించి యీ మాటలు కనబడుచున్నవి.

“అంతేకాక కార్యాంతరముమీద మాడ్చిన్చిట్టమునసపుగార యిన ఆత్మగారి లక్ష్మీవరసించుముగా రక్కడకుఁబోయి యుండఁగాఁ

బదివేలరూపాయల ప్రోమెస్సరీనోట్లను వారిచేతికిచ్చి, ఆసామ్మవ్యయ పెట్టక దానిమీడినడ్డిని పునర్వివాహములని తమయి వినియోగ పఱచుచుండ వలసినదని యేర్పఱచినారు. అంతసా మొక్కరివశ మున నుండుట డేమకరము కాదుగనుక లక్ష్మీవరసింహముగారు తగుమనుష్యులను మఱియుగ్గురు నలుగునిపూడట్రస్టీలనుగా తమతోఁ జేర్చుకొని యాధనము స్థిరముగా దాతయొద్దేకప్రకారముగా వినియో గపడుటకుఁ దగినమార్గమును సమాజమువారితోఁ గలిసి యాలోచించి యేర్పఱుతురని నమ్ముచున్నాము. అట్లుచేయుట సమాజమువారికి మాత్రమే కాక లక్ష్మీవరసింహముగారికిని మిగుల డేమకరము. ఒక్కరెంతమందియొద్దేశముతో ధనవృద్ధినిమి తమయి పనిచేసినను దైవవివరీత్యమువలన నష్టము సంభవించినయెడల దాతయొక్క మనో రథము విఫలమగుటయేకాక యాపనిచేసినవారికి నిందయు వచ్చును. తాము మంచియొద్దేశము కలవారయినను తమపుత్రులు మొదలైన వారట్టిసచ్చింతగలవారు కాకపోవచ్చును కాఁబట్టి నిక్షేపధాతులు పలువురయి యుండుట యాధయపక్షములవారికి సర్వవిధముల శ్రేయ స్కరము. విశేషధన మొక్కరిచి త్రవృత్తిననుసరించి యుండుటకంటెఁ బలువురనూలోచనకు లోఁబడియుండుట డేమకరము కాకపోవునా? కాఁబట్టి బుద్ధిమంతులగు లక్ష్మీవరసింహముగారు మఱియొకవిధముగా నాలోచింతురని మేము భావింపము.”

అయితే యాయూరిలోనున్న యొక పెద్దమనిషి వీరేశలింగ ముగారా సొమ్ము తమకుఁ కావలెననుచున్నారని వాడుక చేయు చున్నాడు. ఆమాటలలో నేమయిన నిజమున్న జేమో మీపత్రిక ద్వారా తెలియచెయ్య కోరుతాను. చిత్తగించవలెను.

మీవిధేయుడు, సత్యకామి,

ఈయు త్తరమును నేను దీనికిచ్చిన యీక్రింది ప్రత్యుత్తరమును మేయి 19-వ తేది వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటింపఁబడినది. —

“సత్యకామిగాఁడు చెప్పినమాటలను వాడుక చేయుచున్న పెద్దమఱ్యఁడు కేవలస్వప్రయోజనపరుడయి యేదో దురుద్దేశముతోఁ బయి ప్రవాదమును వేయుచున్నాఁడేకాని, ఆ పెద్దమనుష్యునిమాట లెంత మాత్రమును సత్యములుకావు. వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యిర్థముచ్చేడు మాటలనే నే నొకసారి మహారాజశ్రీ ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారితో ఆయనక్షేమమును సమాజముయొక్కవృద్ధియుఁ గోరి చెప్పియున్నాను. ఆయెర్పటిచెడు బ్రట్టీలలో నావేకకటలేదని కూడ నే నప్పుడాయనతోఁ జెప్పియున్నాను. ఈవిషయమయి యెవ్వరికయిన సందేహము కలిగియున్నపక్షమున, ఆలక్ష్మీనరసింహముగారి నే అడిగి సత్యమును తెలిసికోవచ్చును. ఆయన యీవిషయమయి అసత్యమాడఁజోరుగనుక, సత్య ముండఱికిని వెల్లడికాక మానదు. ఈ విషయమయి నాయుద్దేశ మేమో మాసమాజముయొక్క కార్యనిర్వాహకసభిరులకండఱికిని తెలిసియున్నది. ఈధనము తనవశమునం దుండవలెనని కోరుటవలన దానిని కాపాడుట మొనఁబయినదాని యందుఁ గష్టములును, ఉత్తరవాదిత్వమును కలుగుటయేకాని యెవ్వరికి నేవిధమయిన లాభమును కలుగదు. ఎవ్వరయినను దాతయుద్దేశ ప్రకారము మూలధనమును ముట్టుకొనక భద్రముగాఁ గాపాడి దాని వృద్ధిని సమాజమువారి కొప్పగింపవలసినవారేకాని మనసు వచ్చినట్లు వినియోగపఱుపవలసినవాడుకాదు. ఇంతకంటె నే నిప్పు డధికముగాఁ దెలుపవలసినదిలేదు.

కందుకూరి - వీరేశలింగము.”

మయియుత్తరము వచ్చినతరువాతను, అది నాయభిప్రాయముతోఁ బత్రికలోఁ బ్రచురింపఁబడులోపలను, 1886-వ సంవత్సరము మేమునెల 9-వ తేదిని ఒక చిత్రకథ నడచినది. లక్ష్మీనరసింహము

గారిమిత్రుడు సభకుఁ జోయినప్పుడెల్ల తోడిన్యాయవాదులు మొదలైనవా రాయనను 'జంబుక శాస్త్రిగారు దయచేసినారా ! జంబుక శాస్త్రిగారూ ! విశేషములేమి !' అని విలిచి హేళనముచేయ నారంభించిరట ! ఆయనయొక్క గలహాస్రియ్యలైన కొందఱు పెద్దమనుష్యులును లక్ష్మీనరసింహముగారియొద్దకుఁ జోయి దంభాచార్యవిలసనము మిమ్ముద్దేశించియే వ్రాయఁబడినదనియు, చేతకానివారివలె మీయారకుండుట పొరువము కాదనియు, ఆయనను పురికొల్పి ప్రోత్సహపఱచిరట ! వారిమాటలపైని కోపావేశము గలవాడయి నెల్లపై ననిమిది దినములూరకున్నతరువాత నాకస్మికముగా దంభాచార్యవిలసనమును కలిగియుండిన వివేకవర్ధనిని బుద్ధిమంతు లందఱును చేరి యాలోచించిన యద్భుతవిధమున లక్ష్మీనరసింహముగారు దగ్ధము చేయించిరి. రెండవనాఁడు నేను మాపత్రికాప్రకటనకర్తచేత వ్రాయించిన లేఖనుబట్టి యాద్భుతవిధము దీని జదువువారికిఁ జేటపడవచ్చును—

‘మహారాజశ్రీ ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహం చెట్టియార్ గారికి. వివేకవర్ధనిపత్రిక ప్రింటర్ అండు పబ్లిషరు కూరెళ్ళ రామయ్య విన్నపములు.

యీనెల ది 9 తేది సాయంత్రము వివేకవర్ధనిపత్రికను గడకుంగట్టి దానికిఁ బాఠచెప్పన్న చీపురున్న కట్టి వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రచురముచేయించినవాడినిన్ని చేసినవాడినిన్ని వివేకవర్ధనిన్ని బంగారయ్య మీద అనే స్థలమందుఁ దగులపెనుతామనిన్ని యిష్టమువున్న వాకు వచ్చి చూడవలసినదనిన్నీ మీకోర్టు ప్రెస్సాఫీసులనవుకర్లు కొందరున్న మీయిలాకామనుష్యులున్న అనేకవిధములైన దూషణలు మాటల నుపయోగిస్తూ పత్రికకున్న పబ్లిషరుకున్న పత్రికాధికారి కిన్ని అవమానము (insult) (పరువునష్టము (defame) న్ను, చేయదపు ఉద్దేశ్యముతో సిబ్బందీలో వీధులవెంట టముకు వేయిస్తూ ఆపని

మీవు త్రిదశప్రకారము జరిగిస్తావున్నట్లు ప్రచారముచేసినాడు. ఇందును గూర్చి నేను న్యాయశాస్త్రప్రకారము చర్యజరగించతలచినాను గనుక యీవిషయములో మీరు యెంతవరకు యితాశావున్నదిన్న నాలుగు రోజులలోగాఁ జెలియఁజేయఁగోరుతాను.

చిత్తగించవలెను.

11 మే 1886 నా } కూరేశ్వ రామయ్య,
రాజమండ్రి } ప్రిటర్ అండు పబ్లిషరు
డాక్టర్ లక్ష్మీచరసింహముగా రింగ్స్ మన సీక్రెడి ప్రత్యుత్తరమును బంపి:—

"In reply to your registered letter dated 11th Inst and on the 12th inst I have to say that on the 11th inst what is stated in the letter is not true. I have to inform you that the letter under which you have published libellous and deamaory satment and you and one or two of your men have been making a disgraceful statement, and in the unless sufficient apology is made within a fortnight from this day, I shall be obliged to proceed against you and your men under the law.

Forwared by
16th May 1886

I have &c
A L NARASIMHAM"

(ఆయా 11-వ తేదిగలట్టియు 13-వ తేదిని నాకుఁజేరి యిట్టియు మీరిట్టియు తరమునకు బదులుగా ఆయు తరములోఁ జెప్పఁబడినది నిజముకాదు నేను విచారణమీఁదఁ గనుగొన్నట్లు నేను చెప్పవలసియున్నది అంతేకాక నేను బదులిచ్చుచున్న (మీ) యుత్తరమువాదగ్గొలిమయినట్టియు మాననప్రకరమయినట్టియు వచనమును నిర్ణయింపదని నేను మీకుఁ జెలుపవలసియున్నది. మీకును మీ మనుష్యులు లొకరిద్దఱును అట్టి బరిభవకరమైనమాటలను చెప్పుచున్నారని నేను వినుచున్నాను. ఈదినము మొదలుకొని పక్షము

లోపలఁ జాలినంత తుమార్పణము చేయనిపక్షమున, మీ మీదను మీ మనుష్యులమీదను న్యాయశాస్త్రప్రకారము నేను చర్య జరిప వలసినవాడ నగుదును. రాజమహేంద్రవరము, 16-వ మేయి 1886.

ఏ ఎల్. నరసింహము.

పై దాని కింగ్లీషుననే యీక్రింది ప్రత్యుత్తరము పంపఁబడినది.

"To

M R Ry A L NARASIMHAM GARU,

Rajahmundry

Sir,

In reply to your answer of the 16th inst., I beg to inform you that I fail to see that my letter contains any libellous and defamatory statement and that I am not aware, of any 'such disparaging statements' whatever, may mean and that the expression 'one or two of your men' conveys no idea to my mind and that I am not consequently prepared to make an apology and that you may 'proceed according to law' against whomsoever you may please

I remain Sir,

20th May 1886

Yours etc,

K RAMAYYA "

(అయ్యా, మీ 16-వ తేది ప్రతుత్తరమునకు బదులుగా నాయుత్తరములో 'అపవాదగర్భితమైనట్టియు మాననప్రకరమునట్టియు వచనము ఏదియు నాకుఁ గనఁబడలేదనియు, దానియర్థమేమయినను 'అట్టి పరిభవకరమైనమాట' లేవియు నాకుఁ దెలియరాకున్నవనియు, 'మీమనుష్యు లొకరిద్ద' అన్నవచనమునకు నామనస్సున కర్థమగు చుండిలేదనియు, మీ కిప్తము వచ్చిన యెవరిమీఁదనైనను మీరు 'న్యాయశాస్త్రప్రకారము చర్య జరిప' వచ్చుననియు, నేను మీకుఁ దెలుపఁగోరుచున్నాను.

20-వ మేయి 1886.

(కే. రామయ్య.)

మాపత్రికాప్రకటనకర్త వివేకవర్ధనీకహనవిషయమయి లక్ష్మీ నరసింహముగారి కుత్తరమువ్రాసిన ముఱువాడు వెలువడిన 12-వ మొయి 1881-వ సంవత్సరపు వివేకవర్ధిలో దంభాచార్యవిలసనము యొక్క ద్వితీయభాగమును, ఆయన యమృతచర్య నొకదానిని తెలుపుచు వ్రాయఁబడిన యొకఁడన్నవ్యాసమును, ప్రకటింపఁబడినవి. ఆ వ్యాసములోని మొదటిభాగము నిందుఁ బొందుపఱచుచున్నాను—

‘మాడ్చిప్తిష్టమునసపుగారియదృశచర్య — రాజమహేంద్ర వరపు డిప్తిష్టమునసపుగారైన మహారాజశ్రీ ఆత్మార్థి లక్ష్మీనరసింహముగారు తమయింటఁబనిచేయుచున్న గోలకొండ-అమ్మన్నయ నెను చాకలివానికి పెనుక తనకొస్టలో బంట్లోఁజేపని యిచ్చినారు. వాఁడువారియింట పనిపాటులు చేయుచుండి, గతసంవత్సరము మార్చి నెలలో కొకనాఁడు లక్ష్మీనరసింహముగారిపడకగదిలో మంచము మీఁదనున్న వెండిమల్లెలకల నెత్తుకొనిపోయినాఁడు. అందుమీఁద లక్ష్మీనరసింహముగారు తమబట్టోతుని బొలిసెట్టి వెంకన్నచేత వానిమీఁద ఫిర్యాదు చేయింపఁగా ఏప్రిల్ నెలలో రాజమహేంద్ర వరము రెండవక్లాసు మేజిస్ట్రేటుగారు వానికి నెలదినములు ఖయిదు శిక్షను విధించినారు. ఆమఱువాడే మునసపుగారు వానిని పనినుండి తొలగించి బరతిరపుచేసినారు. అంతకువారే వాఁడు స్వగ్రామమయిన బదకుకు వెళ్ళి కొన్నిచూసములుండి మరలి వచ్చి లక్ష్మీనరసింహముగారి ననుసరించుచు మరల వారియింట పనిపాటులు చేయుచుండెను. ఈప్రకార ముండఁగా లక్ష్మీనరసింహముగారు వానికిఁ బూర్వపునామ ధేయమునుతీసివేసి వీరన్నయను నూతననామకరణముచేసి, ఈక్రొత్త పేరుతో బరతిరఫయిన అమ్మన్నకే యేప్రిల్ నెలమధ్యను ఆక్టింగుగా బంట్లోతుపనిని మరలనిచ్చినారు. ఆబదిలీపని యీమాసారంభముతో నయిపోయినందున వానికి మరల కొకబదిలీ బంట్లోతుపని నిచ్చినారు.

దొంగతనము చేసిసందునకయి తానే శిక్షవేయించి పనితీసివేసి పయి యధికాడునకుఁ దెలియఁజేయకుండ మరల పనినిచ్చుటయేకాక, ప్రజల కన్నులు గప్పటకును పయియధికాడులను భ్రమింపఁ జేయుటకును మునుపున్న పేరునుగూడ వీరన్నయని మార్చివేసినాడు. గొప్పపరీక్ష లయందుఁ గృతార్థులయి జేశోపకారముఁమి త్తము పనిచేయుచున్న ట్లందఱికిని తోచునట్లు ప్రవర్తించెడి యిటువంటివారే యిట్టియక్రమ ములు చేయుచుండఁగాఁ దగినంతవిద్యలేక రాజకీయాధికారములను జేయువా రెట్టి యకృమములకు లోబడరు? .....

పయిదాఁతోఁ బ్రకటిఁపఁబడిన రెండవదంభాచార్యవిలసవ ములోనుండికూడ రెండుభాగము లిందుఁ బొందుపఱుపఁ బడుచున్నవి.

“జఁబు—... మొన్న మీయింటిలో జరిగి గిన వివాహానికి బోగంవాళ్ళకు యిరువైలూ ముప్పయిలూ వసూళ్లు వెయ్యమని నిర్బంధపెట్టివేయించి, ఆసామ్మ లోపాయికారీని మీరు పుచ్చుకొన్నారని కన్నెర్రగానున్నది గనుక జెంచిమేజిస్ట్రీట్లు వాళ్ళు నేరస్థులని చెప్పరు.

దంభా—వసూళ్ళు వేయించినానుగాని నేనులంచాలు పుచ్చు కొలేదు-బంధువులయింటికి వెళ్ళుచు యేదోస్థలముచూస్తానని మిష పెట్టి తనకు వకసవారీతనపెళ్ళాకి వకసవారీ తనవెంటసహాయముగా వచ్చే బంధువుడికి వకసవారీపెట్టి రామాపోనూ వండేసిరూపాయలు ప్రియివేటుగా పుచ్చుకుంటూన్న మునసపులను యేమి చేసినాడు? వాళ్ళ స్థలము చూడమనే వంకలు పెట్టి పార్టీలవద్ద బోలెడేసిరూపా యలు రహస్యముగాఁ బుచ్చుకుంటూవుంటే చూస్తూవుూకున్నాడు కానినేను బోగంవాళ్ళకువసూళ్లు వేయించినాననినామీదకక్షకడతారా?

దంభా—శాస్త్రుడుగారూ! నామనస్సులో నొక్కసంకయము బాధిస్తూన్నది. ఇంతాచేసినా అవైష్ణవులు నన్ను ప్రాయశ్చిత్తము అనే పేరులేకుండా తమలోఁ జేర్చుకుంటారో లేనో!

జంబు—మహారాజలాగు చేర్చుకుంటాడు. రాఘవాచార్యులకు మనకచేరీలోఁ బనియున్నదిగదా! ఆతనివ్యవహారము పరిష్కరించుకుండా లోక్కిపెడతూ వుండురూ. తరువాత నేను మాటాడుతాను.

దంభా—రాఘవాచార్యులు మహాచెడ్డనాఁడు. ముందుగాఁ దనకార్యము చేయించుకని తరువాతవైష్ణవులు కలసి రాలేకని చెప్పేటట్లుగా వున్నాడు. మనముకార్యము చెయ్యకపోతే దొరకు అర్జియిస్తాడేమో! మనము ఆనెస్తుమానులము కామని దొరకొక వేళ సందేహము కలుగవచ్చును

జంబు—మీరు ఈనెస్తుమానులుకాక లంచాలు వుచ్చుకుంటారా దేమిటి! కక్షిదార్లవద్ద పశువులకు గడ్డి కూరలూ పాలనమిత్తము అవులు వటచెఱకూ ధాన్యాలూ అపరదినునులూయాలూ గంటివి తెప్పించుకోవడము లంచముకాదుగదా! రొట్టెముగా వుచ్చుకోవడము లంచంగాని వాడుకనిమిత్తము రెండుమంచాలు వుచ్చుకున్నా పెట్టెలు వుచ్చుకున్నా లంచముకాదు ”

ఈప్రకారముగా మావ్యవహారమంతకంటకు ముదురొచ్చినది. ఓక్కినరసింహముగా రావజకు బ్రహ్మసమాజసిద్ధాంతములయందు సంపూర్ణవిశ్వాసము కలదని చెప్పచు మాప్రార్థనాసమాజమున కప్పదవ్వడు వచ్చుచుండేదివారు. శంకరాచార్యస్వాములవారిమీఁద తాము తెచ్చిన యభియోగము కొట్టుపడిపోయినతరువాత స్వామిలు తమయింటికిఁ గర్మలు చేయించుటకు రాకపోగా వైష్ణవులను చేరదీసి ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని తప్తముద్రాధారణమునొంది మధ్య వైష్ణవునకు నామములు మొండన్నట్లు ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములనుతులసి

పూసలతావళములను గండభేదండంచుబట్టలను ధరింపజొచ్చెను, ఈనడుమనే జాతిభేదమువలని యుభయములను దెలుపుచు కైస్తవాచార్యప్రేరణమున నొక యుపన్యాస మిచ్చెను స్త్రీలనుకూడ కూడ, గట్టుకొనివచ్చుటకయి యాకస్మికముగా వేదములయం దపరిమితవిశ్వాసమునొంది వేదపారశాలపెట్టి వితంతువివాహప్రతిపక్షనాయకుల వేదపారశాలతో దానిని చేర్చిరి. వైదికముద్రాఘంత్రియును వైదికపుస్తకభండాగారియును స్థాపించుటకయి చుదాలు సమకూర్చినవిధమును వివరింపక నీతిపరులు మెచ్చఁదగినది కాదనిమాత్రమిచ్చుట జెప్పటఁజూచును. దంభాచార్యవిలసనములో నిందుఁ బేర్కొనఁబడిన దానిలో విశేషభాగము వాస్తవముగా జరిగినసంగతులే. ఉన్నచూట యన్నచులుకు వేసికొని వచ్చుచున్న సామెత నందఱు నెఱుఁగుదురు గదా! వివేకవర్ధనదహనసంస్కారివిషయమయి జరిగించినపని కభియోగము జెప్పించి యువనట్ట గ్రంథము నడపుటకు నేను నిశ్చయించుకొని దానికి గావలసినసామగ్రియు సంతను సేకరించి సాధనసామగ్రితో గంపిండుఁడనయి యుంటిని ఇంతలో మాయుభయుల మిత్రులును స్వల్ప విషయములనుకూర్చి మిత్రులుగా నుడిసవారు రచ్చకెక్కి తగవులాడుట ధర్మముకాదనియు, ఈయంతరికలహమువలనఁ బ్రతిపక్షులకు మఱింత లోకువగుననియు, మేము పూనిన మహాకార్యమునకు నష్టము కలుగుననియు, అనేకవిధముల మాకు హితబోధచేసి మమ్ముగమాధాన పఱుప పాటుపడిరి. కాను తొందరపడి చేసినపనికి తమూర్పణము చేయుట కాయన యొప్పుకొనెను మిత్రు లందఱును నొకచోట సమావేశమయి మిత్రసమక్షమున లక్ష్మీనరసింహముగారిచేత వివేకవర్ధనదహనవిషయమయి జరిగినదానికిఁజెంతిల్లుచున్నాననియదానినిమిత్రము తమూర్పణము వేఁడుచున్నాననియు చెప్పించెదమనియు జరిగినదానిని మఱచిపోయి దాని సంగీకరించి మరల యథాపూర్వముగా మిత్ర

భావముకలిగి యుండవలసినదనియు మధ్యవర్తులయిన స్నేహితులు నాతోఁ జెప్పిరి. నేను మొదటినుండియుఁ బట్టినపట్టువిడువనిమూర్ఖస్వభావము కలవాఁడనగుటచే లిఖితపూర్వక మైనక్షమార్పణముచేసినఁగాని సంధి పొసఁగ నేరదని నేను స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. ఇట్లు మమ్ముల సుభయులను సమాధానపఱచిది సంధి చేయఁపాటుపడినవారిలో ముఖ్యులు మహారాజశ్రీ న్యాయతి సుబ్బాపాతులుగాదు కొంత కాల మీ విధముగా రాయబారములు జరగినవిమ్మట కడపట లక్ష్మీనరసింహముగాదు 1886-వ సంవత్సరము 6-వ ఆగష్టు తేదీన ఈక్రింది క్షమార్పణలేఖలు బంపిరి. —

“మహారాజశ్రీ శ్రీవివేకవర్ధని పత్రికాధిపతిగారికి.

అయ్యా !

మార్చి నెల 11 తారీఖుగల వివేకవర్ధనిలోని హాస్యసంకలనవి యందునుండు సంగతులు ఒక్కరివిషయమును ఉద్దేశించి వ్రాయబడినట్లు నా స్నేహితులు కొందఱు నాతోఁ జెప్పినమీదట ఆగ్రహమువచ్చి మేయి నెల 9 తారీఖున నడకు వివేకవర్ధని దగ్గరివిషయమును జరిగించిన పనికి విచారిస్తున్నాను. మరిన్ని అప్పుడు నానవుకర్లు కొందఱు మమ్ముల దూషించినట్లు మీరు తెలియచేసినాదు అట్లా చేయడ మంతమాత్రము నాఉద్దేశముకాదు. వారిని మందలించడమైనది. వారుకాని మరియుతరులుకాని ఆసమయమునందున మమ్ముగాని మీపత్రికనుగాని దూషించిన యెడల అందుకు అపాలక చేయుచున్నాను. మీవివేకవర్ధనిలో ఆకు మిలా ప్రచురింపఁబడిన హాస్యసంకలనవివలె సర్వసామాన్యముగా అందరికి వర్తించునటుల ఉన్నయెడల యెవరికి భాధకరముగా నుండదు గనుక అప్రకారముగా ముందు నుండునని తలచుచున్నాను.

6 ఆగష్టు 1886-వ సం॥

తమ విధేయుడు

ఆ. ల. నరసింహము.”

దంభాచార్యవిలసనములోని రెండవభాగమునందుండిన విషయము లెంతసర్వసామాన్యముగా నుండినవో మొదటిభాగమునందలి విషయము లెంతసర్వసామాన్యముగా నే యుండినవి. రెండుభాగములలోను దంభాచార్యుడు ముసలబుగాఁగాక తహశీలుదారుగాఁ జెప్పఁబడెను. మొదటిభాగములోని వన్నియు తహశీలుదారుడు చేసినట్టే చెప్పఁబడినవి, రెండవదానిలోఁ గొన్ని యెవ్వరో డిప్యూటీముసలబు చేసినట్లు తహశీలుదారునినోటఁ బలికింపఁబడినవి ఈరెంటికినిగల వ్యత్యాసములే. ఈరెంటిలోను విషయము లట్టిలోపములు గలవాడు తమ్ముద్దేశించియే వ్రాయఁబడినవని భావింపవచ్చును. ఇకచేసిన ఓమార్పణను వివేకవర్ధని యంగీకరించి యీవిషయమయి తాను వ్రాయఁదలఁచుకొన్నదానిని వ్రాయవలసియున్నది. వివేకవర్ధని మరల తీవ్రముగా వ్రాయక సౌమ్యముగా వ్రాయవలసిన చిత్తును న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారే వ్రాసి దానిని లక్ష్మీనరసింహముగారికిఁ జూపి యాయన సరియన్న మీఁదట మరలఁ దెచ్చి నా కిచ్చిరి. ఇది యంతయు జరగుటకుఁ గొంతకాల మాలస్యమయి నందున 1886-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 8-వ తేదినఁజును ఓమార్పణపత్రము స్వవ్యాఖ్యానముతో వివేకవర్ధనియందుఁ బ్రకటింపఁబడలేదు. అందుచేత నీలోపల సెప్టెంబరునెల 6-వ తేదిన జరిగిన స్త్రీపునర్వివాహ సమాజముయొక్క కార్యనిర్వాహకసంఘమువారిసభయందుఁ జేయఁబడిన యీక్రింది నిర్ధారణముల కేమియు నాక్షేపణచెప్పక యామోదించి లక్ష్మీనరసింహముగారు వాచిక్రింద తమచేవ్రాలు చేసి సమాజమువారియధికారము నొప్పుకొనిరి.

"2 That Mr Pida Ramakrishnayya's allowance of Rs 2 a month to Prabala Mahalakshmi be continued to her out of his funds by Mr A L Narasimham (ప్రథమ మహాలక్ష్మికి నెలకు 2 రూపాయలచొప్పున పైదా రామకృష్ణయ్యగారిచున్న

చుండిన జీతమాయన నిధిలోనుండి యామెకు ఏ ఎల్. వరసింహా
ముగారిచే నియ్యఁబడుచుండ వలెను

3 That an additional allowance of Rs 4 a month as well as Medical charges be paid to Saladi Ramayya for August and September out of Pida Ramakrishnayya's funds (సెలకు 4 రూపాయల చొప్పున నెక్కువజీతమును వైద్యపుకట్టులను పైడా రామకృష్ణయ్యగారినిధిలోనుండి శ్రావణ భాద్రపదమాసము లకు సలాది రామయ్య కియ్యఁబడవలెను.)

5 That a grant of Rs 15 be paid to S Ramiah in lieu of certain jewels (girdle and vessel) due to him and other matters out of Pida Ramakrishnayya's funds (అతని కియ్య వలసిన కొన్నివగలకు (ఒడ్డణము, పాత్ర)ను ఇతర వస్తువులకును బదులుగా పైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిలోనుండి రు. 15 ల. సహాయ ధనము సలాది రామయ్య కియ్యఁబడవలెను.)

6 That a grant not exceeding Rs 200 be made to S Ramayya for building a tiled house at Cocanada on the site given by Pida Ramakrishnayya out of his funds (పైడా రామ కృష్ణయ్యగారిచే కాకినాడలో నియ్యఁబడిన స్థలముగంతుఁ బెంతుటిల్లు కట్టించుకొనుట కాయననిధిలోనుండి సలాది రామయ్యకు రు. 200 లకు మించకుండ సహాయద్రవ్య మియ్యఁబడవలెను.)'

పయినిధారణముల నెల్ల నంగీకరించి క్రింద వ్రాలు చేయుటయే కాక లక్ష్మీవరసింహముగాదు వీనినెల్లను జరపిరి. తరువాత 1886-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 8-వ తేదీని లక్ష్మీవరసింహముగారి యమార్పణపత్రమును వివేకవర్ధని యాక్రిందితనవ్యాఖ్యానముతోను మొదటినుండియు జరగిన యుత్తరప్రత్యుత్తరములతోను ప్రకటించి నది.——

‘మార్చి 31-వ తేదీని మొయినల 12-వ తేదీని వివేకవర్ధని యందుఁ బ్రకటింపఁబడిన దంభాచార్యవిలసనమువలనఁ గొండటికి మనస్సునొచ్చినదని విని చాల విచారించుచున్నాము. హాస్యసంజీవని యుద్దేశగణును పలుమాటలు మాపత్రికయందు వెల్లడించియున్నాము. హాస్యసంజీవనిలోనుండు పురుషులు కల్పితములు, అందులో నొక్కరి యొగ దారోపింపఁబడియుండు విషయములు కొండటిని కొన్నిగాను, మఱికొన్ని మఱికొండటివిగాను, కొన్ని కేవలకల్పితములుగాను, ఉండును. దానియొక్క యుద్దేశ మెవరియందైన నట్టిలోపము లున్నపక్షమున, అట్టివానిని వాగువాగు దిద్దుకొనుటకేకాని మఱియొకందుపక్షఁగాదు. కాఁబట్టి యెవ్వరును అందులో వ్రాయఁబడినవన్నియుఁ దమ కొక్కరికే చెందుననికాని, తమరి నొక్కరినే యుద్దేశించి వ్రాయఁబడినవనికాని, యెంచకుండురని నమ్ముచున్నాము. ఆప్రకారముగానే మార్చి 31-వ తేదీని మొయి 12-వ తేదీని దంభాచార్యవిలసనమును పేరిటఁ బ్రకటింపఁబడిన హాస్యసంజీవనిలో నొక్కొక్కపురుషునియందారోపింపఁబడిన విషయములన్నియు నాయొక్క పురుషునకే చెందునని యెంచుటయు న్యాయముకాదు. అట్లవి యన్నియుఁ దమయొక్కరి విషయమే యుద్దేశింపఁబడినవని యెవ్వరును తలఁపకుండురని నమ్ముచున్నాము.’

ఆప్రకారముగా బహుమానములనుండి రాజుచున్న వివాదాన్ని పూర్ణముగాఁ జల్లారిపోయినందున లక్ష్మీనరసింహముగా రిక నిర్భయముగాఁ దమమనసు వచ్చినట్లు వ్యవహారము నడపవచ్చును. తమతమకార్యములను వివేకవర్ధనిలో వెల్లడించుచు నచ్చుటచేత నాకు శత్రువులయిన వారందఱును లక్ష్మీనరసింహముగారి కాలోచన చెప్పట కివ్వకు నుండుననియును. ఈయభినవమిత్రులు కొండఱు వివేకవర్ధనీ దహనవిషయమయి మొట్టమొదట నేడ్చియు నెఱుంగననిచెప్పి తరువాత నొప్పుకొని క్షమార్పణము వేడుకొనుట యవమానకరమని

యాయనను పరిశోధముచేసి, పగతీర్చుకోవలెనని పురికొల్పఁ జొచ్చిరి. రామకృష్ణయ్యగా రిచ్చిన పదివేలరూపాయలలో నేభాగమును వివాహముల కుపయోగపఱచుండఁ జేసినపక్షమున ముందువితంతువివాహములు జరగవలయు, అట్లు చేయుటయే పగతీర్చుకొని నన్ను సాధించుట యనియు, లక్ష్మీనరసింహప్రభృతు లావలకే యాలోచించిరి! ఆహా! ఇదిదేమి యజ్ఞాసము! వివాహములు నిజముగానే జరగక పోయినయెడల నాకేమి యవమానము? పగ తీర్చుకోఁదలచినయెడల నా కపకారముఁ జేయఁజూడవలెనుగాని నేను పూని పనిచేయుచున్నానన్న హేతువుచేత లోకోపకారకమయిన యనాధరక్షణకార్యమునకు హాని కలుగఁజేయఁ జూచుట దేమి న్యాయము? ఇది యవివేక విలసవయినను స్వప్రయోజనపరత్వముచేత వితంతువివాహములు చేసికొన్నవారు కొందఱియనాలోచితవ్యవహారమునకు సహాయము లిచ్చి, కర్తవ్యవిశ్చయము వివేకవర్ధనీదహనకాలమునకు ముందే చేయఁబడినను తదనంతరవ్యవహారధీతిచేత నింతకాలము కార్యారంభము విలంబము చేయఁబడెను పదివేలరూపాయలవలన వచ్చెడివడ్డీనంతిను మీకే పంచికట్టచుండెదనని యాశ పెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు రాజమహేంద్రవరములోనున్న వితంతువివాహశాలలను తన లోఁజేర్చుకొని, వాని గమిగూర్చి, రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసి యిచ్చిన మరణశాసనములో 'వివాహములు చేసికొన్న వితంతువుల యొక్కయు వారి భర్తలయొక్కయు వారిబిడ్డలయొక్కయు పోషణముగిత్తి' మన్నదాని కీవలకు వివాహములు చేసికొన్నవారికి మాత్రమేయని యొక నూతనార్థముఁ గల్పించి, అవలకు వివాహములు చేసికొన్నవారిలోఁగూడ దూరమునం దుండుటచేత బళ్ళారిలో నున్నవారి నిరువురను విడిచిపెట్టి, అవలకు వివాహము కానివారిని గూడ నొకరి నిందులోఁ జేర్చుకొని, 'వితంతువివాహములను జరుపు

నిమిత్త' మని వ్రాసినకథనే బొత్తిగా నెత్తుకోక, ఈవఱకు వివాహము చేసికొన్న వారిపోషణమునకును చిల్లరవ్యయములకును మూత్రమే వడ్డిని ముఖ్యముగా వ్యయము చేయవలసినదని తనతో రామకృష్ణయ్యగారు రహస్యముగాఁ జెప్పిరన్న నవస్మప్తి నొకదానిని బైలు దేజుదీసి, వారిచేతఁ గొన్ని నిర్ధారణములు చేయించి, వానిని 5-వ అడ్డోబరు తేదిగల తమప్రకటనపత్రముతో నితరస్థలములయిం దుండిన వరులకుఁ దరువారఁ బంపిరి. ఈకూటమిలో నాకుఁ బ్రతిపక్షులయిన కోడండరామయ్యగారును పులవర్తి శేషయ్యగారును చేతులు వింత కాదుగదా! లక్ష్మీనరసింహముగారిచేతికింద పనిలో నుండినవారగుటచే రాచర్ల రామచంద్రరావుగారును నాలుగు వెంకటచలపతి రావుగారును తప్పక చేరవలసినవారే. బీద లగుటచే ధనాశచేత చేబోలు వెంకయ్యగారును పటానేని వెంకయ్యగారును చేరిరి. ఒక్క ముంజులూరి గోపాలకృష్ణయ్యగా రందుఁ జేరకపోయిరికాని దానికిఁ గారణము రామకృష్ణయ్యగా రాటురూపాయ లిచ్చుచుండఁగా నది తగ్గిపోవుననియే, కాని పారమార్థిక చింతకాదు. ఈకాగితములను మొదటివివాహ మాడిన గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికిఁ బంపినప్పుడాయన వ్రాసిన యుత్తరముతోడఁగూడ నిందుఁ బ్రకటించుచున్నాను.

NOTICE.

To

The ex officio members to the Widow Marriage Association, Rajahmundry

Late Mr Pydy Ramakrishniah at the time of this death appointing me as Trustee for Rs 10,000 which he left at the time for the benefit of the people married under the auspices of Widow Marriage Association at Rajahmundry clearly expressed in his words to me that the interest alone

of the said sum should be spent primarily for the support and contingencies of the already existing families. In order to carry out the original intention of the Testator, I now desire you all to give your opinion on the subject.

5th October, 1886, } A L NARASIMHAM
Rajahmundry } Trustee to Mr P Ramakrishnayya,
W M Fund

To

Gogulapati Sreeramulu Garu

మహారాజశ్రీ లేటు వైడా రామకృష్ణయ్యగారు తాను చని పోవునముదమున రాజమహేంద్రవరము స్త్రీపునర్వివాహసమాజములోఁ జేరి వివాహములు చేసెనునవారికి ఆత్మారి లక్ష్మీవరసింహముగారిని ప్రస్తావనగా దేర్పర్చియిచ్చిన పదివేలరూపాయలకు వచ్చేవడ్డీ కట్టుపెట్టుటకు ముఖ్యమయినవిధులు.

1. పదివేలరూపాయలవడ్డీనూత్రము యిదివరలో నున్న పండ్లెండు కుటుంబములవారికి సమానముగాఁ బంచి యియ్యవలసినది.
2. ఆయాకుటుంబములవారికి వంశపరంపరా యియ్యవలసినది.
3. ప్రతిసంవత్సరముగాని అర్థసంవత్సరము కొకసారిగాని యియ్యవలసినది.
4. ఈ కుటుంబములలో నేకుటుంబముగాని యొకటి నిస్సంతకు అద్యైపక్షమున నా కుటుంబమువంతుకు వచ్చేవడ్డీధనము నీ పండ్లెండుకుటుంబములవారిలోఁ దక్కినవాడు సమానముగాఁ బంచకొవలసినది గాని నిస్సంతకు అయినకుటుంబము యొక్క వారసులకుఁ జెందకూడదు.

5. చెరుకూరి నారాయణమూర్తి పాఠోహిత్యము జరుపుచు మరవిషయమైన కర్మలు క్రమముగా నన్నికుటుంబములవారికి జరుపుచు నున్నంతకాలము ఆయన జీవితకాలము యావత్తు మేనేజింగుకమిటీవారు వారి ఘండులోనుంచి సహాయము చెయ్యనికాలము సంభవించినయెడల ఆకాలములో నెల 1 కి ఆరురూపాయాలచొప్పున సడరు పండ్రించుకుటుంబములవారి మీద సమానముగా నేర్పి సడరు ఆరురూపాయాలు యియ్యవలసినది
6. 1886-వ సంవత్సరమునకు వచ్చేవడ్డిధనములో నలాది రామయ్య కిల్లుకట్టుకునే నిమిత్తము చెండువండల రూపాయాలున్న జేవాలయిపుహక్కు నిమిత్తము తగుకు వెంకటచలపతి తెచ్చిన అసలువ్యాజ్యపుకర్చులకుమాత్రము ఆయన ధనమున్ను మినహాయించి తక్కినధనము సమముగాఁ బండ్రించుభాగములు చేసి సడరుకుటుంబములలో నెవరి కయినా కొంతసొమ్ము యీవద్దు కర్చుపడినయెడల సడరుసొమ్ము వారిభాగములో మినహాయించి తక్కినసొమ్ము యియ్యవలసినది. సడరువ్యాజ్యము గలిచినయెడల వచ్చేపరిహారము పండ్రించు కుటుంబములవారు సమానముగాఁ బంచుకొవలయును.
7. సడరుపండ్రించుకుటుంబముల యజమానుల పేరులు .
 1. గోగులపాటి శ్రీరాములు, 2. రాచర్ల రామచంద్రరావు,
 3. తాడూరి రామారావుపంతులు, 4. పులవర్తి శేషయ్య,
 5. ముంజాలూరి గోపాలకృష్ణయ్య, 6. నలాది రామయ్య,
 7. బోడ శ్రీరాములు, 8. చేబోలు వెంకయ్య, 9. తగుకు వెంకటచలపతి, 10. నల్లగొండ కోదండరామయ్య, 11. పకా

నేని వెంకయ్య, 12. వల్లూరి ముత్తమ్మగారి కొమార్తె పున్నమ్మకు కాగల పెనిమిటి.

8. ఈదిగువ వ్రాళ్ళు చేసినవాడు పైవిధులకు సమ్మతించినాడు.

1 రాచర్ల రామచంద్రరావు

2. పులవర్తి శేషయ్య

3. తణుకు వెంకటచలపతిరావు.

4. పున్నమ్మ సంరక్షకురాలు వల్లూరి ముత్తమ్మ.

5. చేబోలు వెంకయ్య.

6. నల్లగొండ శోదండరామయ్య.

7. పకానేని వెంకయ్య.

20—10—1886

VIZAGAPATAM

To

A L Narasimham Chetty Garu,
Trustee to the Widow Marriage Fund of Mr
Pyda Ramakrishnayya Garu who is now dead.

Sir,

It is with many thanks I received your notice and the Telugu enclosure yesterday at about 4 p m desiring my opinion as to the distribution of the interest that may arise from the principal of Rs 10,000 left by the above mentioned revered well-wisher of the Widow Marriage movement of Rajahmundry at the time of his death, among the already existing married couples equally, in accordance with the original intention of the Testator

From your notice it appears that there is no evidence between you and the testator when he clearly expressed his words to you to the above effect It is also quite evident from the notice he has left no will in writing in order to

carry out his intention. If you conscientiously say that this intention was such at his death and if you mean to do justice to his intentions bearing in your mind that the Almighty alone is a searcher of your heart and He is a sole witness between you and the testator I see no reason why you have undertaken the task of collecting opinions from the ex-officio members of the Widow Marriage Association Rajahmundry. If the intention of the testator was such as you honestly feel to be you should have carried out his intention whether the ex-officio members agree or not. Now that you have begun to collect the opinions and the conditions laid down in the Telugu enclosure regarding the equal distribution of interest among the 12 families seem to have been subsequently formed after mature consideration on the basis of pure selfishness. I doubt if the intention of the testator as you or the conditions say, was true. The conditions say that the portion remaining unclaimed by reason of the extinction of issue in any one or the twelve families must be distributed equally among the rest. For instance if half a dozen families are destitute of issue at any time which God in his boundless mercy may forbid, to claim the distribution of the ownerless portions among the rest is *a pure selfishness* in my opinion. What is it then if you do not call it selfishness? Granting that the opinion of the testator at his death was true, we as well-wishers of the movement are bound to consider whether he formed that opinion in a state of mental peace or agony. It is quite plain he formed the same just before his death when he was in great agony. If we formed that opinion in that painful state, can we give effect to his intention in such a way that the movement should suffer? We should also take into consideration how anxious he was in a state of good health for the welfare and progress of the movement. I hope I will not be contradicted if I say that there is not one at least at present so enthusiastic as he in the list of the so many members. As it is quite evident that he was a sincere well-wisher of the movement (of course including the already married couples), we will have to consider whether the movement will suffer or not by carrying out his intention at his death. If the interest should be distributed only among the existing twelve fami-

lies, can we celebrate any more marriages in future? I say decidedly no. Because in the first place we have got no funds at the disposal of the Association to perform the marriages. Supposing we get funds after a good deal of difficulty only for the celebration of the marriages don't we naturally expect that the future married couples would also raise questions as to the means supplied to the already married couples. If we say there are no such means for them how can we expect that they will embrace the movement in the face of so many social sufferings and in the absence of the so many facilities that are being enjoyed by the already married couples. You know that the country is not so far enlightened that the people will take up reform voluntarily. Therefore some means should be provided to all the married couples either before or in future in accordance with the requirements so far as may be within the power of the association till the movement becomes a general one. Otherwise there is a chance of restricting the cause. The well-wishers of the cause should not depend on the present strength of the members alone. Ultimately these members may become extinct one by one. Therefore we should make our movement a living one and not a dead one.

In conclusion I say that the principal should be lodged in a safe bank in the name of more persons than one, that the interest should be added yearly or half yearly to the principal, that expenditure if necessary should be incurred from the interest and never from the principal. If necessary due help must be given from the interest alone to the married couples reasonably supposed to have been helpless. If there is sufficient interest accumulated due proportion after proper deduction of expenditure may be spent for marriages.

If extra fund may be secured for the purpose of the association from the outside of the enlightened public by means of subscriptions and donations, it may be safely added to the accumulated principal of the late Mr Pyda Ramakrish-rayya Garu whose name will be borne in the minds of the future widows relieved from the misery of widowhood with great respect and love. If such a noble object as this were

to be realised the movement will be kept continually moving on whether we all have the fortune of seeing the progress of the movement or not Let our minds engage in the relief of so many helpless widows whose suffering I cannot even imagine and let God make us all as unselfish as the late Mr P Ramakrishnayya who spent away more than Rs 30,000 for the cause By this distribution as you propose in accordance with the opinion of the testator as you say, I am sure laziness will be fostered in the married couple By deprivation of this, they should look up to their own exertion and support. Of course if they reasonably fail due help must be given in time from the fund I hope you or any one of the agreed members will not take offence for my sincere opinion as a well wisher of the movement Let us all forget all difference of opinion if sprung up in our minds through our own fault and strive to do our best for the furtherance of the cause I know how valuable services you and the signatories have rendered to the cause hitherto Please push on the movement with the same spirit and drive away cheerfully selfishness and malice

Yours truly,

G SREERAMULU

గోగులపాటి శ్రీరామలుగా రింగ్లీషులో వ్రాసినదానివలన
తెలుగులో భాషాంతరము చేయుటకంటె సందలి సారాంశమును
మాత్రము సంక్షేపముగాఁ జెప్పట మనయిప్పటికధకుఁ జాలియుండు
నని యెంచి యట్లు చేయుచున్నాను—

‘దాతయొక్క పరిధిమోదైకప్రకారముగాఁ బదివేలరూపా
యలమీఁదివడ్డిని ఈవఱకు వివాహము చేసికొన్నవారిలో సమాన
ముగాఁ బంచిపెట్టుటనుగూర్చి నాయభిప్రాయ మడుగుచుఁ బ్రకటన
పంపినందు క నేకపంక్షనములు చేయుచున్నాను. మీప్రకటననుబట్టి
దాత మీతో నప్పడట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పెనో సాక్ష్యము కనఁబడదు.
మరణకాలమునం దాయన యుద్దేశ మదియే యని మీరు మనః
పూర్తిగా చెప్పి సర్వసాక్షియైన యాశ్వరుఁడు సాక్షిగా మీరాయుద్దేశ
మును నెఱవేర్చు దలచుకొన్నపక్షమున, మీ రిప్పుడు వివాహములు

చేసికొన్న వారయభిప్రాయములను పోగుచేయుటకేల పూనుకొన్నారో నాకుఁ గారణము కావరాకున్నది దాతయొక్క యుద్దేశ మదియని మీరాత్మసాక్షికముగా నమ్మినయెడల, వివాహములు చేసికొన్న వారొప్పుకొన్నను ఒప్పుకొనకున్నను కూడ మీరాయనముద్దేశమును నెఱవేర్చి యుండవలెను. వడ్డిని పుండ్రొడుగుబములలో నమానముగాఁ బంచుకొనుటనుగూర్చి నిబంధనగల తెలుగులేని ననుసరించి మీరిప్పు డభిప్రాయములను పోగుచేయు వారభించుటను బట్టి యది స్వప్రయోజనపరిత్యము నాధారము చేసికొని దీర్ఘాలోచన మీఁద తరువాత నేర్పడుచుకొన్నదైన్య కనఁబడుచున్నది, దాతయొక్క యుద్దేశ మది యగునా కందాయని నాకు సందేహముగలుగుచున్నది. ఈ పుండ్రొడుగు బములలో నేదైన నొకటి నప్తపడిన యెడల దాని వస్తుకూడ తక్కినవాడు ననుముగాఁ బంచుకొనవలెని విధులు చెప్పుచున్నవి. ఎఱ్ఱయైనను ఆటకుబములు నప్తనుగుట తటస్థించిన పక్షమున (సర్వశయాపరమాన్తియైన యాశ్వరుఁ డట్టి నైఋత్యము పుట్టకుండఁ జేయునుగాక!), వారి భాగములన్నియు మిగిలినవానికి రావలెననుట నాభిప్రాయములో శుద్ధస్వప్రయోజన పరశ్యము.

వడ్డిని పండ్రిందుకొంటుంబములలోమూర్తిమే పుచ్చిపెట్టుచు వచ్చినపక్షమున ముందు మనము వివాహములుచేయుఁ గలుగుదుమా? వివాహములు చేయుటకుమూర్తిము సామ్మ పోగుచేయుఁ గలిగిన యెడల, క్రొత్తగా వివాహములు చేసికొన్నవారు వెనుకటివారికన్న నదుపాయములు తమకుఁ గావలెనని కోరరా! మీకుమాత్రము లేవ నెడపక్షమున, కష్టముల కోర్చి సాయమేమియు లేకుండవారు మనపక్ష మవలంబించు రని యెట్లు ప్రతీక్షింపవచ్చును? ముందు పెద్దిచేసి కొన్నను, వెనుక పెద్దిచేసికొన్నను తమశక్తిలో నున్నంతవఱకు నమాజమువారందఱికిని కష్టనయమునందు సాయము చేయవలెను.

ఈపక్షముయొక్క జేమముగోరువాడు దీనిపురోభివృద్ధిని చూడవలెను గాని యిచ్చటిసంఖ్యనుమాత్రమే చూడఁగూడదు. ఇప్పుడున్న వా రొకరితరువాత నొకరుగా నశించి పోవచ్చును. కాబట్టి మన మీ యుద్యమము జీవించునట్లు చేయవలెనుగాని చచ్చిపోవునట్లు చేయఁ గూడదు.

సొమ్ము నొక్కరికంటె నెక్కువమందిపేరిట సురక్షితమైనధనా గారములోనుంచి, వచ్చినవడ్డినాటు నెలలకోసంవత్సరమునకో యొక్క పర్యాయ మసలులోఁ జేర్చుచు, అవశ్యకమయినప్పుడు నిజముగా రిక్తస్థితిలోనున్నవారికిమాత్రము వడ్డీలోనుండి కావసిన సాయము చేయుచు, ఈవ్యయములు పోగా వడ్డీలో మిగిలినదానితో వివాహములు జరపుచుండ వలెనని నాయభిప్రాయము.

రామకృష్ణయ్యగారియభిమతానుసారమని మీరు చెప్పెడు ప్రకారముగా వడ్డీని పంచిపెట్టుటవలనవివాహములుచేసికొన్నవారిలో సోమరితనము పెంపుచేయఁబడను. వారు స్వకాయకష్టములనునమ్ముకొనియుండవలెను. స్వయంకృషి చేసిననుకత్తులు కానప్పుడుమాత్రమే వారికి సాయము చేయవలెను. స్వప్రయోజనపరత్వమును మాత్సర్యమును సంతోషపూర్వకముగా మనస్సులనుండి పాటఁదోలి, దయచేసి యాయుద్యమమును వెనుకటి సచ్చింతతోనే ముందు నడిపింపుడు.

ఈయనకును తరువాత యిచ్చటిమాపెండ్లికొడుకులకును గల తారతమ్యము పైదానివలన తేటపడవచ్చును. తగినయుద్యోగములలో నున్న కోదండరామయ్యగారు శేషయ్యగారు మొదలైనవారి సూతనపథక మేర్పడిచి వివాహములకు తేకుండ వడ్డీనంతను తామే పంచుకొని మ్రింగవలెనని విధులేర్పఱుకొనుటఁ దాము చదువుకొన్న నిద్యకును తాము ఘోషించుకొనుచుండిన స్వార్థపరిత్యాగకథనము నకును అవమానకరము. వివాహములు కాకుండఁజేసి నాకృషి కంత రాయము కలిగింపవలెనన్న మహాదారచింతతోడనే యీకన్నుగడ

పన్నిన మహానుభావులకుఁ బయిరితి హితవాక్యములు ఉదించునా! ఇంతకు సాహసించినవాడు మఱియెంతకు సాహసింపడు! అటులకువారలక్ష్మీనరసింహముగాడు రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనములోఁ జేర్కొనఁబడిన విలంతువివాహసమాజము రాజమహేంద్రవరసమాజమే కాదని చెప్పనంతటిసాహసమునకుఁ గడంగిరి. అమరణశాసనము యొక్క మూలముమాట యటుండఁగా దాని ప్రతిలేఖ (నకలు) సహితము సామాజికులలో నెవ్వరియొద్దను లేదు. అందుచేత కార్యవిర్వాహకసంఘమువారిచే లక్ష్మీనరసింహముగాడుకూడ వచ్చియుండిన దిసెంబరు 19-వ తేది నభిలో

'4 That printed copies of P Ramakrishnayya's Rs 10,000 instrument be circulated among the members of the managing committee' పైజా రామకృష్ణయ్యగారి పదివేలరూపాయల లేఖముయొక్క యచ్చుప్రతులను కార్యవిర్వాహకసంఘముయొక్క సామాజికులలోఁ జూపఁబడవలెను)

అని నిర్ధారణము చేయఁబడెను. ఈనిర్ధారణానుసారముగాలక్ష్మీనరసింహముగా రామరణశాసనమును తమవైదికముద్రాశాలలోనే ముద్రింపించి సామాజికులకుఁ బంపిరి ఆయవకూడ వచ్చియున్న 1887-వ సంవత్సరము జనవరు 2-వ తేదిని జరిగిన కార్యవిర్వాహకసంఘము వాఁగిసభలో నీక్రింది నిర్ధారణములు చేయఁబడినవి.

'4 That whether the W M Assn referred to in Mr Pida Ramakrishnayya's wills the Widow Marriage Association whose head quarters is at Rajahmundry be discussed at a special meeting of the managing committee (విలంతువివాహసమాజమని పైజా రామకృష్ణయ్యగారిమరణశాసనములలోఁ జెప్పఁబడినది రాజమహేంద్రవరము ప్రధానస్థానముగాఁగల విలంతువివాహసమాజ మగునా యని కార్యవిర్వాహకసంఘముయొక్క విశేషసభ యందుఁ జర్చింపఁబడవలెను.)

5 That a special meeting of the managing committee be convened to discuss the question 'what is the best way of administering Mr Pyda Ramakrishnayya's Widow Marriage Fund (పైడా రామకృష్ణయ్యగారి వితంతువివాహానిధి నుపయోగించుట తేది యుత్తమమార్గమన్న ప్రశ్నను చర్చించుటకయి కార్య నిర్వాహకసంఘము యొక్క విశేషసభను సమకూర్పవలెను.)

6 That a special meeting of the managing committee to consider the above two questions be convened at 4 p m on the 9th instant at the Innespeta School house, and the members of the Assn residing in this town be requested to attend this meeting 'Resolved, (పయిరెండు ప్రశ్నలను చర్చించుటకయి 9-వ తేది సాయంత్రాలము 4 గంటలకు ఇన్నెపేటపాఠశాలలో, గార్యనిర్వాహకసంఘముయొక్క విశేషసభ సమకూర్పబడి, ఈపట్టణములో వాసముచేయుచున్నసమాజముయొక్క సభ్యులు పూర్వోక్తసభకు వచ్చునట్లు ప్రార్థింపఁ బడవలెను.)

పయి నిర్ధారణప్రకారముగా 9 తేదిని సభ సమకూర్పఁ బడెనుగాని నాటిదినము లక్ష్మీనరసింహముగాదు రానందున సభ 18-వ తేదికి విలంబింపఁ బడెను. ఆ 18-వ తేదిని సహితము లక్ష్మీనరసింహముగాదు సభకు రాలేదు. నాఁడాయన లేకయే సభ జరపఁ బడెను. అసభకు కార్యనిర్వాహకసంఘమువాదుగాక మిటి 19 గురు సామాజకులు వచ్చిరి. అందఱియభిప్రాయములను గైకొన్నదీక్షాదట నీకింది నిర్ధారణలు చేయఁబడినవి —

'Resolved,

1 that 'Widow Marriage Association' referred to in Mr Pyda Ramakrishnayya's will relating Rs 10,000 fund is the Widow Marriage Association whose head quarters is at Rajahmundry (ప్రదీపేలరూపాలనిధినిగూర్చి పైడా రామకృష్ణయ్యగారిమరణశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన "వితంతువివాహసమాజము")

రాజమహేంద్రవరము ప్రధానస్థానముగాఁగల వితంతువివాహసమాజమే.)

2 That such portion of the interest accruing on the said Fund be spent in affording the already married people, the present priest, Valluri Punnamma, her future husband and children such help as they may severally need and the balance in bringing about and defraying cost of future marriages (వారివారికి వేటు వేటుగా కావలసినవచ్చెడు పూర్వోక్తనిధి నుండి వచ్చెడి వడ్డీయొక్క యువబిభాగమును ఈవఱకు వివాహములయినవారికిని, ఇప్పటి పురోహితునకును, వల్లూరి పున్నమ్మకును, ఆమెభావిధర్మకును, బిడ్డలకును, కన్యపెట్టి మిగిలినదానిని ముందు వివాహములు నడపి వానివ్యయములకును కన్యపెట్ట వలసినది.)

ఈసభ ముగిసినతరువాత నాటిసాయంకాలమే మాపట్టణములోని వితంతువివాహసమాజమిత్రులును తేమకాంక్షులును సభచేసి, దానికి నన్నగ్రాసనానీనునిగాఁజేసి, పాఠశాలలపరీక్షకులైన (Inspector of Schools) సి. నాగోజరావు పూతులుగాదు కర్తవ్యవిధేళము చేయఁగా రాజమహేంద్రవరశాస్త్రపాఠశాలప్రథమాపన్యాసకులైన (First Lecturer, Rajahmundry College) సి. సుందరరావు పంతులుగా రనుమోదింపఁగా నైకకంఠ్యముతోఁ బయినిర్ధారణల యర్థమిచ్చెడు నిర్ధారణలనే చేసిరి ఆ సువర్సరము జరిగిన వితంతువివాహసమాజముయొక్కసామాన్యసభ యొక్కదినమునఁగాక 1887-వ సం॥ జనవరి 15, 16, 22-వ తేదీలను మూడు దినములు జరగినది సకల జనాకర్షకమైన వితంతువివాహనిధిసంబంధవిషయతర్కమున్నందున, ఆసభలకుఁ బట్టణములలోని ప్రముఖు లందఱును ద్దుచేసిరి. మొదటి రెండుదినములయందును లక్ష్మీనరసింహముగారే యగ్రాసనానీనులుగాఁ జేయఁబడిరి. ఆసభలలో స్త్రీపువర్సవాహువ్యాపారముయొక్క భూత

వర్తమానస్థితులనుగూర్చి నేనిచ్చిన యుపన్యాసమును, ఇతరు లిచ్చిన యుపన్యాసములును, చదువఁబడినవిమ్మట త్రొత్తసామాజికులనుచేర్చుకొనుటయు, కార్యనిర్వాహకసంఘము నేర్పఱుచుటయు, కార్యదర్శి యొక్క సాంవత్సరికవృత్తనివేదమును వినుటయు, సమాజవిధులను కొన్నిటిని మార్చుటయు, తప్ప విశేషవిషయము లేవియుఁ జర్చింపఁబడలేదు. మూడవనాటిసభ ముఖ్యమైనది అందు లక్ష్మీనరసింహముగారితో సంబంధించినయంశములు చర్చింపఁబడవలసియున్నందున దానికి సరసీ శ్రీనివాసరావు పుత్రులుగా రగ్రాసనాసీనలుగా చేయుఁబడిరి. ఆ సభయందీ క్రిందినిర్ణయములు చేయఁబడినవి. —

Resolved,

'2 That the trustee Mr A L Narasimham, be requested to associate with two other trustees for the best administration of late Pida Ramakrishnaya's fund of 10,000 (కీర్తిశేషులయిన పైడా రామకృష్ణయ్యగారి పదివేలరూపాయలనిధియొక్కయు తమకార్యనిర్వహణముకొరకు తమతోఁగూడ మఱియొద్దఱు ధర్మకర్తలను జేర్చుకొనుటకు ధర్మకర్తయైన లక్ష్మీనరసింహముగారు కోరఁబడవలెను.)

3 That of the two trustees that are to be associated with him, one be elected by the ex officio members from among themselves and the other be selected by the present trustee from among the members of the Widow Marriage Association Rajahmundry, whether ex-officio or not (అయినతోఁ జేర్చుకోఁబడవలసిన యిద్దఱు ధర్మకర్తలలో నొకరు వివాహములు చేసికొన్నవారిచేత తమలోనుండి కోరుకొనఁబడవలెను, రెండవవాడు వివాహము చేసికొన్నవాడయినను కాకపోయినను రాజమహేంద్రవరవిలంతువివాహసమాజికులలోనుండి ప్రస్తుతిధర్మకర్తచేత నేర్పఱుపఁబడవలెను.)

4 That the trustees be requested to communicate their proceedings quarterly to the Secretary, Widow Marriage

Association, Rajanmurdry (ధర్మకర్తలు తమచర్యను మూడు మాసముల కొకపర్యాయము రాజమహేంద్రవరవిలంతువివాహ సమాజకార్యదర్శికిఁ దెలుపుచుండ కోరఁబడవలెను.

5 That the phrase 'Widow Marriage Association' referred to in Mr Pida Ramakrishnayya's will relating to Rs 10,000 is the Widow Marriage Association whose Head Quarters is at Pajehmudry (పదివేల రూపాయలనిధినిగూర్చి పైజా రామకృష్ణయ్యగారిమరణశాసనములోఁ చెప్పఁబడిన విలంతు వివాహసమాజమున్న పదము రాజమహేంద్రవరము ప్రధానస్థానము గాఁగల విలంతువివాహసమాజమే)

6 That such portion of the interest accruing on the said fund as may be necessary in the opinion of the trustees be spent in affording already married couples, the present priest Valluri Punnamma, her future husband and children such help as that may severally need and the balance if any in bringing about and defraying cost of future marriages (ధర్మకర్తల యభిప్రాయమునుబట్టి యావశ్యకముగాఁ గనఁబడిన పూర్వోక్తనిధినుండి వచ్చెడు వడ్డీలోని యంతభాగమును ఈ వలకు వివాహముయినవాఁకిని, ప్రస్తుతపురోహితులకును, వల్లూరి పున్నమ్మకును, ఆమె భవిష్యత్కర్తకును, బిడ్డలకును వేరువేరుగాఁ గావలసినవచ్చెడు సాయమును చేయుటయందు కట్టుపెట్టి, ఏమైన నున్న యెడల మిగిలినదానిని ముందు వివాహములను నడపి తాని వ్యయములకు కట్టుపెట్టవలెను)

7 That the trustee or trustees be requested to take the advice of the Widow Marriage Association on all important matters in the disbursements they make out of the sums realized in the way of interest on Mr Pida Ramakrishnayya's Fund

(పైజా రామకృష్ణయ్యగారినిధినుండి వడ్డీరూపమునవచ్చెడు సొమ్ములోనుండి తాగు చేసెడువ్యయములలో ముఖ్యమైనవాని విష

యమునం దెల్లను వితంతువివాహసమాజముయొక్క యాలోచన
నై కొనుచుండుటకు ధర్మకర్తగాని ధర్మకర్తలుగాని కోరఁబడవలెను)

8 That the Association records its sense of gratitude for and appreciation of the valuable services rendered by Mr A L Narasimham (now leaving Rajahmundry for Gooty) to promote the widow marriage cause (ఇప్పుడు గుత్తికి వెళ్ళుటకయి రాజమహేంద్రవరమును విడుచుచున్న ఏ. ఎల్. నరసింహము గారు వితంతువివాహ పక్షాభివృద్ధికయి చేసిన విలువయున్న సహాయమును గుర్తెఱిగి తన కృతజ్ఞతాభావమును సమాజము లిఖించుచున్నది.)

వైవాదిలోని 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, నిర్ధారణములకుఁ దమయభిప్రాయము నియ్యక లక్ష్మీనరసింహముగారు గోపనము చేసికొనిరి. సభావసానమున లక్ష్మీనరసింహముగారు లేచి 'సామాజకులారా! నేను మీయాలోచన నడుగుచుండెదను గాని దాని ననుసరించి నడుచుకొనుటకు నేను బద్ధుడనుగాను' అని సెలవిచ్చిరి. ఆయన గుత్తికి వెళ్ళునప్పుడు రాజమహేంద్రవరసాంగచతుర్వేదసభకని చందాలు చేర్చికొన్నవైదికముద్రాయంత్రమును విక్రయించి, రు. 1500 లు చందాలు పోగుచేసి తన్నిమిత్తమయి కొన్నవైదికపుస్తక భండాగారమును పురజనమును చందాదాతులును కొనిపోవలదని మొట్టపెట్టుచున్నను వినకఁ దమవెంటఁ గొనిపోయిరి. మాసమాజము మరలక్రొత్తగా నేర్పడిన తరువాత జరిగిన మొదటి సంవత్సరసభయందే రామకృష్ణయ్యగారిని సమాజమునకు (President) అధ్యక్షునిగాను, నన్ను (Vice President) ఉపాధ్యక్షునిగాను, యావక్షీవము నేర్పఱిచి, ప్రతిసంవత్సరసభయందును తక్కిన కార్యనిర్వాహకసభ్యులను కొడుకొనునట్లు నన్ను వేటుగ కోరనక్కరలేకయే నేను కాశ్యితముగా కార్యనిర్వాహక సంఘసభ్యుడుగా నుండునట్లు నిర్ధారణము చేసిరి.

నా కట్టికాళ్ళతాధికారిపదము లేకుండునట్లు చేయవలసినదని లక్ష్మీ నరసింహముగారు గుర్తికి బోవుటకు ముందు తా మొకవిజ్ఞాపన మును సమాజమునకు బంపిపోయిరి కాని సమాజవా రాయనకోరి కను విరాకరించిరి. 1887-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 22-వ తేదీని తాను పులవర్తి శేషయ్యగారిని వల్లగొండ కోదండరామయ్య గారిని అధికధర్మకర్తలను (Additional trustees) గా తనతో జేర్చు కొన్నట్లు నివనిర్ణయపత్రమును బంపి, లక్ష్మీచరిసింహముగారు రామ కృష్ణయ్యగారినిధిధనమును సంవత్సరమునకు నూటి కాటుకూపాయల వడ్డీచొప్పున నీలపల్లిగ్రామముమీద బడలిచ్చుటను గూర్చి సమా జమువారి నాలోచన యిగ్గెను కార్యవిర్వాహకసంఘమువారు 1888 వ సంవత్సరము జనవరు నెల 19-వ తేదీని జరిగిన తమసభలో క్రి దినిర్ణయములు చేసిరి:

2 That the proceedings of Mr A L Narasimham Garu trustee of Mr P R W M Fund associating with him Messrs Seshiah and Kothanda Ramiah as additional trustees be approved (శేషయ్యగారిని కోదండరామయ్యగారిని అధికధర్మ కర్తలనుగా తనతో జేర్చుకొనుచు పైఠా రామకృష్ణయ్యగారి విరంతువివాహనిధిధర్మకర్తయైన ఏ. ఎల్. నరసింహముగారు చేసిన చర్య సమ్మతించబడినది.)

3 That the committee think it is not desirable to invest P R W M Fund on Nilapalli at 6 p c, they consider it safe it should remain in Govt securities' (నూటికి ఆఱునడ్డికి రామకృష్ణయ్యగారి విరంతువివాహనిధిని నీలపల్లిమీద పెట్టుట కరణీయముకాదని సంఘమువారు తలచుచున్నాడు. మారతనమువారి పత్రములలో నుండుటయే తేమకరమని వారెంచుచున్నాడు.)

కొన్నిమాసములయినతరువాత లక్ష్మీనరసింహముగారు నీల పల్లిమీద ఋణముచ్చుటవలన లాభములను దలుపుచు సమాజము

వారికి మరల వ్రాసిరి. కార్యనిర్వాహకసంఘమువా రావిషయమును 1888-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 10-వ తేదీని జరిగిన తమసభలో మరల సీక్రిండినిర్ధారణముచేసి యాయనకుఁ బంపిరి.

'I Read Mr A L Narasimham Chethiar's proposal to invest the late Pida Ramakrishnayya's fund on Nilapalli at 6 p o —The committee re affirm the resolution No 3 passed in their meeting of the 29th January last The committee do not consider it expedient to invest P R W M fund on immoveable property in preference to Govt securities, (నూటి కాలు రూపాయలవడ్డికి గలించిన పైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిని నీలపల్లి మీఁదఁ బెట్టుటకయి ఏ, ఎల్. నరసింహముగాఁగఁచేసిన కర్తవ్యనిర్దేశము చమవఁబడి సంఘమువారు కడచిన జనవరి 29-వ తేదీని తమ సభయందుఁ జేసిన మూఁడవ నిర్ధారణమును మరల దృఢీకరించుచున్నాఁడు. పైడా రామకృష్ణయ్యగారినిధిని దొరతనమువారిపత్రముల నుండి తీసి స్థిరద్రవ్యముమీఁది పెట్టుట యుచితమని సంఘమువారు భావింపరు.)

లక్ష్మీనరసింహముగాఁగ నీలపల్లిమీఁద నప్పిచ్చుప్రయత్నము నందుమీఁద మానివేసిరిగాని 1890-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 5-వ తేదీని తద్దనమును సభాపతి ప్రతియంత్రములలోఁ బెట్టుటను గూర్చి మరల వ్రాసిరి. దానిపైని కార్యనిర్వాహకసంఘమువారు 1890-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 19-వ తేదీని జరిగిన సభలో నిట్లు నిర్ధారణము చేసిరి.—

'I Read Mr A L Narasimham Garu's letter dated 5th Feb about investing P R's fund of Rs, 10,000 in Mills &c, This committee in its resolutions dated 29th January and 10th June 1888 did not approve of the then proposal of Mr A L Narasimham to invest Mr Pyda Ramakrishniah's fund of Rs 10,000 on the mortgage of Nilapalli Estate The committee is of opinion that the present proposal of A L

Narasimham to invest it in Mr Sabhapathi Moodaliar's mills on his personal guarantee is less safe than the former and resolves that the investment should remain in government securities as at present

The committee notes with regret the form in which Mr A L Narasimham, trustee on behalf of the association and no other, seeks its advice. The committee wishes to be informed why Mr A L Narasimham has chosen the mode of treating it in the face of the resolutions passed at the general meeting on the 22nd January 1837 at which he himself was present

(పైడా రామకృష్ణయ్యగారి పదివేలరూపాయలనిధిని యంత్రములమీఁద పెట్టుటనుగూర్చిన 1890-వ సం॥ ఫిబ్రవరి 5-వ తేదిగల ఏ. ఎల్. నరసింహముగారియు త్రరము చదువఁబడినది.

ఈసభవాడు 1885-వ సం॥ జనవరు 29-వ తేదియు జూన్ 10-వ తేదియుగల తననిర్ధారణములో రామకృష్ణయ్యగారి రు. 10000 ల నిధిని నీలపల్లిసామ్రాజ్యముకొరకు ఆది (తనభా) మీద బడులిచ్చెడి యప్పటి లక్ష్మీనరసింహముగారి కర్తవ్యనిర్దేశమునే సంఘము వారనుమతిఁపకపోయిరి. దానిని సభాపతి మొదల్యారిగారి స్వీయప్రాతిభావ్యముమీఁద నాతనియంత్రములలోఁ బెట్టుటనుగూర్చిన లక్ష్మీనరసింహముగారి యిప్పటికర్తవ్యనిర్దేశము పూర్వపుదానికంటెను తక్కువ క్షేమకరమని సంఘమువారిభిప్రాయపడుచు, అనిధి ప్రస్తుతమున్నట్లుగా దొరతనమువారిపత్రములలోనే యుట్లే యుండవలెనని నిశ్చయించుచున్నాడు.

సమాజపక్షమున ధర్మకర్తయ్యయి యంతకంటె భిన్నుఁడుకాని ఏ. ఎల్. లక్ష్మీనరసింహముగారిలోచన యుడిగినరీతిని సంఘమువారు చింతతో నిరూపించుచున్నాడు తానుగూడ స్వయముగా ముండగా 1887-వ సం॥ 23-వ జనవరున జరిగిన సామాన్య సభయందుఁ

జేయబడిన నిర్ధారణముల ననాదరించి లక్ష్మీనరసింహముగారు సమాజముపట్ల నిట్లు వ్యవహరించెడి పద్ధతి నేల చేసికొన్నారో సంఘము వారు తెలిసికొనఁ గోరుచున్నాను)

ఇది యిట్లుండఁగా కార్యవిర్వాహకసంఘమువా రొక కోమటి వివాహము జరగ నున్నప్పుడు 1889-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 3-వ తేదీని జరగిన సభలోఁ జేయఁబడిన యీక్రింది నిర్ధారణమును,

'2 That the trustees of Mr Pida Ramakrishnayya's fund be requested to contribute Rs 50 for the celebration of the proposed Banya Marriage' (ఉద్దేశింపఁబడిన కోమటి వివాహమును జరుపుటకు రు. 50 లు సాయముచేయుటకయి పైజా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిధర్మకర్తలు ప్రార్థింపఁబడుచున్నాడు) ఆసంవత్సరమే మెయి నెల 25-వ తేదీని జరగిన తమసభలోఁ జేయబడిన యీక్రిందినిర్ధారణమును,

'5 That the trustees of the P R W M Fund be requested to pay from the first July the salaries of the priest and cook out of the interest of the said fund as the association can-not find means to pay them' (వారిజీతము లిచ్చుటకు సమాజమువారు ధనమును బడయఁజాలకున్నాడుగనుక, పురోహితు నియోక్తయు వంటబ్రాహ్మణునియొక్కయు జీతములను పూర్వోక్తనిధియొక్క వడ్డీలోనుండి జూలయి నెల మొదటి తేదీనుండి యిచ్చుట పైజా రామకృష్ణయ్యనితంతువివాహానిధి ధర్మకర్తలు కోరఁబడుచున్నాడు)

ఇటువంటివేరుజోనినిర్ధారణములను లక్ష్మీనరసింహముగారికిఁ బంపిరిగాని యాయన దేనిని సమాదరింపలేదు. రామకృష్ణయ్యగారు తనమరణకాలసమయలోఁ జూచుచున్న ధనముయొక్క వడ్డీని వివాహముల నిమిత్తమయి కూడ వినియోగింపవలసినదని స్పష్టముగ విధించినను, ధర్మకర్తగాడు నాలుగుసంవత్సరములనుండి వడ్డీ నవ్యవస్థితముగా

గలవారికిని లేనివారికి పంచిపెట్టచున్నను దానిలోనుండి యొక్క కామనైనను వివాహములనిమిత్తము వ్యయపెట్టవలగవలసియిరి. వివాహములు చేసికొన్నవారు తమసమాఖ్యపత్రములో సమాజము వారియ్యనప్పుడు పురోహితునిదీతమును తమభాగములలోనుండి యిచ్చుకొనునట్లుండబడిక వ్రాసికొన్నను దానినిసహితము ధర్మకర్త లియ్య నొల్లకుండిరి. సమాజమువారియొక్క ప్రార్థనలనెల్ల లక్ష్మీనర సింహముగా రిట్లు గణనకుఁ జేకపోవుచురాగా, 1891-వ సంవత్సరము జనవరు 25-వ తేదీని జరిగిన తమసాంవత్సరికసామాన్య సభ యందు సమాజమువారి కింది నిర్ధారణములను చేసిరి. —

"That this meeting records its regret that the resolutions Nos 4, 5, 6, 7 of General Committee at its annual meeting held on the 22nd January 1887 have not been respected and carried out by the trustee Mr A L Narasimham Chettiar and regrets to find that he continues to distribute the interest of P da Ramakrishna yya's widow marriage fund *equally* among the remarr-ied couples *in spite of* the above resolutions and that he has not contributed *anything* towards the celebration of marriages after the death of Mr P Ramakrishna-ayya or towards the pay of the priest and cook (1887-వ సంవత్సరము జనవరు 22-వ తేదీని జరిగిన సామాన్యసభముయొక్క 4, 5, 6, 7 సంఖ్యల నిర్ధారణములు ధర్మకర్తయైన లక్ష్మీనరసింహముగారిచేత గౌరవింపఁబడిజరపఁబడనందుకు ఈసభవారు తమవిచారమును తెలుపుచున్నాడు, పైజా రామకృష్ణయ్య బలంతువివానిధియొక్క వడ్డీని పయి నిర్ధారణము విరోధముగా ఆయన యింకను పునర్వివాహ దంపతులకు సమానముగాఁ బంచిపెట్టచునే వచ్చుచున్నట్లును రామకృష్ణయ్యగారి మరణానంతరమున వివాహములు

జరపుమి త్తముగాని పురోహితునియొక్కయు వంటబా)హ్మ
ణుని యొక్కయు జీతమునిమి త్తముగాని యేమియుసాయము
చేయకున్నట్లును కనుగొనుటకుఁ జింతిల్లుచున్నాడు)

'5 That Mr A L Narasimham Chettiar be addressed on the subject for the last time and frither action in the matter be left to the decision of the managing committee'

(ఈవిషయమయి కడపటిసారి లక్ష్మీనరసింహముగారికి వ్రాసి,
యీవిషయములో ముందు జరిగింపవలసినచర్య కార్యనిర్వా
హకసంఘమువారినిగ్గయమునకు విడిచిపెట్టఁబడుచున్నది.)

ఈ కడపటి నిర్ధారణప్రకారముగాఁ గార్యనిర్వాహకసంఘము
వాడు న్యాయసభలకుఁబోయి యెదో యొకవిధముగా వ్యవహారనిర్ణ
యమును పొందియుండుటగాని ధనాభావముచేత నట్టిపని జరగలేదు.
సమాజము దుర్బలస్థితియందుండుటను గనిపెట్టి లక్ష్మీనరసింహము
గారు స్వతంత్రించి యానిధిని దొరతనమువారిపత్రములనుండి తొలఁ
గించి, ముందుగా వాణిజ్యధనాగారమునఁ (Commercial Bank)
జెట్టి, తరువాత నాధనము నక్కడనుండి తీసి దానితోఁ జిత్తుడుమండ
లమునం దొక్క గ్రామమునుగొని, 'రాజా' యను బిరుదునామము
తోఁ దన్నుఁబిలుచుకొనుచుఁ దనమరణపర్యంతమును పదిహేనుబము
లకు సంవత్సరమునకు మున్నూలు రూపాయలు పంపుచుండిరి. ప్రధమ
వివాహము చేసికొన్న గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి మొదటినుం
డియూ భాగము నియ్యమానివేసిరి, పులపర్తి శేషయ్యగారు కాలము
చేసిన తరువాత నాతనివం తియ్య మానివేసిరి. శేషయ్యగారి కుమ
ారుని నేను చేరఁదీసి విద్యచెప్పించి పెంచుచుండుటను బట్టి యతనిభాగ
మియ్యనక్కఱలేకపోయినది. ఒకవేళ లక్ష్మీనరసింహముగారా చిన్న
వానిభాగమని నెలకు రు 2-8-0 లు పంపుచుండియుండు రనుకొ

న్నను, అంత చిన్న మొత్తముతో నెవ్వ రాయేడేండ్లశిశువున కన్న వస్త్రము లిచ్చి పెంచి విద్య చెప్పింపఁ బూనుకొందురు ! మరణకాలము నందుఁ దాము సదుద్దేశముతో నిచ్చిన పదివేలరూపాయలధనము వివాహకార్యములకుఁగలఁ తల్లదండ్రులు గోలుపోయి యగతికు లయిన శిశువులపోషణమునకుఁగాని యుపయోగపడక గడిచుచు ర్తను పోగొట్టుకొని పోవుదురా చచ్చి రిత్తిప్పుకువలెనే రాజమహేంద్రవర పురపాలిశుద్ధ్యవిచారిణు సు కార్యనిర్వాహకుండయి నొక నలువది రూపాయలుగఁగించు, నల్లకొండ కోదండరామయ్యగారిని నెలకు రు 2-8-0 ల చొప్పున భరిణము క్రింద నుపయోగపడునని రామ కృష్ణయ్యగారు స్వప్నావధానమునకు దలఁచియుందురా ! వివాహములకయి కాసులున య్యక వచ్చి నడ్డింతుడు దురాశచేఁ దామే యనుభవింపవలెననికొన్న పుణ్యపురుషుల కా రు 2-8-0 ల చొప్పున ననుభవింఁచుభాగ్యము గహింఁము చర కాలము దివిదికాదు, లక్ష్మీనర సింహముగారిలో కారులతితోనే వడ్డియాత్రమేకాక యానిధియం తెయు సమూలముగా నరికించి, యీనడుమను నవ్వయిన రెండు కుటుంబముల య శములనుగూడ పాళ్లు వేసి పంచుకొను శ్రమగూడ పాటికొఁ దప్పిపోయినది.

ఇక మనసమాజవృత్తాంతమునకు వత్తిము. 1886, 1887 సంవత్సరములలో సమాజము వారొక్క వివాహమునైనను చేయఁ గలిగినవాడుకాదు. 1887-వ సంవత్సరాంతమున కార్యనిర్వాహక సభమువారి కార్యక్రమ శ్రీ న్యాపా సుబ్బారావుప్రతులుగాదు తమ కార్యనివేదన పత్రికలోని యాదాయవ్యయ పట్టికలోఁ జూపిన ప్రకారముగా నేను తిరిగి పోగుచేసికొని వచ్చిన రు 742-12-4 లును, సమాజమువారు నెల చందాలములమునను దాన ధనయాపమునను పోగుచేసిన రు 1685-4-0 లును, (మొత్తము 2328-0-4) నెల జీత

ములక్రిందను వివాహదంపతుల కిచ్చిన ధనదానములక్రిందను (1888 సం॥ 1-వ జనేవరున నిలువయుండిన దు 212-13-4 లు గాక) వ్యయ పడినవి రామస్వామయ్యగారు మరణము నొందునప్పటికాయన మరణ శాసనానుసారముగా నిర్దేశిద్దటికిఁ బంచిపెట్టవలసినవి రాజమహేంద్ర వరములో రెండొడ్డుండినవి అయి, డ్లను పండి పెట్టటకుఁ గార్యవిర్వాహకసంఘము వారు అత్యుచితముగా నిర్ణయించి, వారు గాని నియమించిరి. అవతకే రెండభాగములు గానున్న వులవి, శేషయ్యగారుండిన యిల్లు పండి పెట్టవలసినదైనప్పుడు చావనీయగు తనభాగములోనిదని రాచర్ల రామచంద్రరావుగారును, తనభాగములోనిదని శేషయ్య గారును, తిగవుపెట్టఁగా ననూజమువా లే బడిరూపాయలు రామ చంద్రరావుగారి కిచ్చి యదుగు శేషయ్యగారి కిప్పించిరి. అవతకు మూడుభాగములుగా నుండిన కోడండరామయ్యగారుండినయిల్లు కోడండరామయ్యగారును చేబోలు వెంకయ్యగారును కారముండిన భాగము లాప్రకారముగానే యంచుబడి నడిమిభాగము రెండుగా విభాగింపఁబడి కోడండరామయ్యగారియిండ్లోఁ గలిసిన దక్షిణ భాగము కోడండరామయ్యగారికిని, వెంకయ్యగారి యిండ్లోఁ గలిసిన యుత్తరభాగము వెంకయ్యగారికిని, పంచి యియ్యఁబడినవి.

ఈకోపల సమాజమునికిఁ గొన్నివిషయములు సంభవించినవి. 1888-వ సం॥ వత్సరము ఏప్రిల్ నెల 19-వ తేదీని ద్వితీయవివాహవరు డైన రామచంద్రరావు లోకాంతరగతుఁ డయ్యెను, ఆనెల 28-వ తేదీని చతుర్థవివాహవరుడైన శేషయ్యభార్య శేషమ్మ పరలోక గతురాలయ్యెను, ఆమాసమునందే ప్రథమవివాహవరుడైన గోగులపాటి శ్రీరామాలయ కైస్తవమతిప్రవిష్టుఁ డయ్యెను, శ్రీరాములుగాఁగిని భార్యకును పడికపోయినందున దిన్ని త్రిమయి 1882-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో గవర్రాజుగారిని విశాఖపట్టణము పంపినట్లును వెనుకనే చెప్పఁబడెను గదా! అప్పు డాయనచేసినసంధి

కొన్ని మాసములే నిలిచినది. శ్రీరాములుగారి భార్యను తీసికొని యామె తల్లి 1888-వ సంవత్సరము జనవరి నెలలోఁ దనయూరికిఁ గొనిపోవలెనని రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను నేను తల్లిని కూకలువేసి యామెను స్వగ్రామమునకుఁ బంపివేసి కూతును నాయెద్దనే యుంచుకొని శ్రీరాములకు వ్రాసి సమాధానపఱిచి యాదిన్నదానిని మరల గవరాజుగారివెంట భర్తవద్దకు విశాఖపట్టణము ప విని. ఆయన కొంతకాల మక్కడనుండి వనూవరు లిద్దఱు వచుకూలముగా నున్నట్లు కనఁబడిన పిమ్మట తిరిగి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. అతని భార్య యావత్సరాంతమున భర్తను విడిచి మరల రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. నే నామెను కొంతకాలము నాయెద్ద నుంచుకొని బుద్ధులు చెప్పి యొప్పించి 1884-వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో మరల భర్తవద్దకుఁ బంపితిని ఇట్లెన్నివిధములఁ బ్రయత్నముచేసినను తుద కీదాంపత్యము పొసఁగ పాటునకు రాలేదు. భార్యభర్తల కిరువుర కను శీఘ్రకాలములోనే మరల స్థిరవియోగము తలఁపించెను. భార్య కడసారి ప్రట్టింటికిఁబోయి మరల రాకున్నతరువాత నాతఁడు విశాఖ పట్టణములో నొంటిగానుండి వంటచేసికొని భుజించుచు వేళకుఁ గార్య ఫాసమునకుఁబోయి పనిచేసి వచ్చుచుండెను. భార్య జీవించియున్న వానికి మరల వివాహము చేయనని నాప్రతిజ్ఞ యగుటచేత నే నాతనికిఁ బునర్వివాహప్రయత్నము చేయలేదు. విశాఖపట్టణములో వితంతువివాహము చేసికొన్న వాఁ డితఁ డొక్కడేకాని సాయము చేయుటకు వేరు కుటఁబములేదు. ఈతఁ డీప్రకారముగా బహుసంవత్సరము లొంటిగాఁ గష్టపడి కడపట 1888-వ సంవత్సరమునందు క్రైస్తవమత ప్రవిష్టఁ డయ్యెను.

1888-వ సంవత్సరము జూలయి నెల 6-వ తేదీని కొమ్మరాజు గోపాలముగారివివాహము జరిగినది. ఈతని కియ్యలబడిన వధువు

వల్లారి ప్రన్నయ్యవివాహమునిమిత్తమయి రామకృష్ణయ్యగారే మున్నూరురూపాయలు తమమరిణమునకు ముం దిచ్చియుండిరి. ఆమున్నూరురూపాయలలో నిన్నూరురూపాయలు వధువునగల క్రిందను, నూరురూపాయలు వివాహవ్యయములక్రిందను, కట్టుపెట్టె బడినవి రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనప్రకార మిల్లావఱకేయుండి నది నెల శనిమిదేసిరూపాయలచొప్పున సంవత్సర కాల మిచ్చుట తప్ప మతేమియు నియ్యవద్దానముచేయలేదనియు, తానుమతేమియు నడగఁగలవాఁడను కాసనియు వరునిచేత వ్రాయించి పుచ్చుకొని దానిని సమాజమువారికిఁ బంపినమీఁదటనే నేనీ వివాహము చేసి తిని. రామచంద్రయ్యగారు బెంగళూరినుండి పంపిన నూలురూపాయలును నెల శనిమిదేసిచొప్పున నీవరున కీయఁబడినవి. పయికష్టములు సంప్రాప్తమయినతరువాత నేను వ్రాసినయుత్తరమునకు లక్షీకరసిఁహముగారు గుర్తింనుండి 26-8-88-వ తేదీని నా కిట్లు బదులు వ్రాసిరి.

'My dear friend,

Your tender and pathetic appeal to my conscience has almost put me out of my senses. I do not know what to do. Before I reply I ask our Heavenly Father to teach me and instruct me what I shall do in the matter. I am unable to solve the problem. I look up to him for assistance and guidance. You know I have no interest. I should do what justice requires. But you have tied down my hands. I can only do what my colleagues advise me to do. Any split will lead to unnecessary unpleasantness. Cannot you send for Seshayya and Kodandaramayya and make any arrangement? Speak to them gently. Show your earnestness. If you then come to any arrangement, I shall gladly accept it, provided it does not touch the principal. As to the management or spending of the interest I leave it to you three. Consider the best arrangement and I shall gladly follow it. To your suggestion I have some remarks to offer.

You say 'Make an earnest appeal to your conscience and see whether it tells you to be giving Rs 3 or 4 every

month to those who are not in need of it and who get Rs 15 or so monthly or expects you to support only those that are really in need of help and to relieve, as far as possible, those wretched creatures whose lives would be made of continued misery if we don't lend our helping hand?

This touches me very much. But how to remedy the evil. It is only Ramayya that is paid Rs 4—0—0 a month. I think that he deserves it. Now the others are paid at Rs 2—8—0 a month. Can you draw a line to whom this should be paid and to whom this need not be continued. Take the other side of the question. No doubt some may not require assistance. But every one wants or pleads for assistance. Sreeramulu of Cccarada sends a telegram for immediate assistance. He sends letter to urgent necessity. How we to determine and who is to determine? He wanted Rs 50 by wire. Of course I could now easily reply 'No more than fifteen you can get'. Chalapatim Row sends a number of letters for his wife's medical assistance. His letters, you will see, show that he is in great need and that he would otherwise severely suffer. What reply could I make if there is no rule or system? Now I can say at least no more than Rs 15—0—0. Venkayya sends letter. Money is required for his child, send more money. Kodandaramayya writes my house is uninhabitable. Unless send some hundred rupees, he says, it will fall down and cause irreparable loss. Dear friend how to reply. Place yourself in that position, and see what answers you could make. If you want for one year I shall delegate my powers and see if you can make better arrangement. I do not like to be bothered by their various applications. I want to give my undivided attention to Vedam.

"(నాప్రియమిక్రుడా! మృదువుగాను మనసుకరముగా నట్లుగాను నాయన రాళ్ళకు జేరిన మిత్రపాఠన నన్నించుమించుగా వదిలేనివానినిగా జేసినది ఏమిచేయవలెనో నెఱుగను. ఈవిషయములో నే నేమిచేయవలెనో నాకునేర్పి యుపదేశించుటకయినను ప్రత్యేతతర మిచ్చుటకు ముందు మన స్వర్గము నందున్న తండ్రిని (జేవుని) వేడుకొనుచున్నాను. ఈగుండిగ్ధాంశము నడ మిద్దమని నిర్ణయించుటకు నేను శక్తుడను గాకున్నాను. నాయనూ

కొఱకును దారి చూపుటకొఱకును నే నాయనకయి చూచుచున్నాను. నా కిందులో లాభములేదని మీరెఱుఁగుదురు. న్యాయ మపేక్షించు దానిని నేను చేయవలెను. కాని మీరు నాచేతులను కట్టిపెట్టి యున్నారు. నాసహకారులు చేయుచుచెప్పించానిని మాత్రమే నేను చేయఁగలను. మూలోనివిభాగ మనావశ్యకమయిన యప్రియ మునకుఁ గారణమగుచు. కేషయ్యను కోడంగరామయ్యను విలిసింది మీరేదైన నేర్పాటుచేయలేరా? వారితో శాంతముగామాటాడుదు, మీయేకాగ్రతను కనఁబఱుపుడు అప్పుడు మీరేదైన నేర్పాటునకు వచ్చినపక్షమున, మూలధనమును ముట్టునది కాదేని నేను దాని సంతోషపూర్వకముగా సంగీకరించెదను కార్యనిర్వహణవిషయము గాని వడ్డిని వ్యవహరించు విషయముగాని నేను మీముగ్ధుఁకి విడిచి పెట్టెదను. ఉత్తమమైన యేర్పాటు నాలోచింపుడు, నేను దానిని సంతోషముతో ననుసరించెదను మీరు చేసిన నూచనవిషయమయి నేను కొన్నివ్యాఖ్యానములను చేయవలసియున్నది.

‘మీయంతరాత్మ కేకాగ్రమయిన విన్నపముచేసి, అది యావ్యకము లేఁజ్టియు నెలకుఁ బడుచేనురూపాయలలో యెంతో సంపాదించుకొనునట్టియు వారికిఁ బ్రతిమానమును మూడు నాలుగురూపాయ లిచ్చుచుండుమని చెప్పినో నిజముగా సాయము కావలసినవారికి మాత్రమే తోడుచూపి మనము సహాయహస్తము నియ్యకపోయిన యెడల నెవ్వరి జీవితములు నిరంతర దుఃఖభాదనములుగాఁ చేయఁ బడునో యటువంటియగతికుఁ ను సాధ్యమైనంతవఱకు దుఃఖవిముక్తులనుకాఁ జేయటకై మిమ్మొదురు చూచునో చూచుఁ’ డని మీరు చెప్పుచున్నారు.

ఇది నామనస్సును మిక్కిలివిస్తారముగాఁ దాఁకుచున్నది. కాని, యాయవ్యధమునకుఁ బ్రతిక్రియచేయుటయెట్లు? నెలకు నాలుగురూపాయ

లిచ్చుట యొక్క రామయ్యకు మిత్రమే. అశుడు దాని కడ్డుడని తలచుచున్నాను. ఇప్పుడు తక్కిన 2-8-1 లచొప్పన నియ్యబడుచున్నది. ఇది యెవ్వరి కియ్యబడవలెనో యెవ్వరికి ముంది య్యబడ నక్కటలేదో మీరొకగీతను గీయఁగలరా? ఈ ప్రశ్నము యొక్క రెండవవైపు పుచ్చుకొనుఁడు. నిస్సంశయముగాఁ గొండటికి సాయముక్కటచేక పోవచ్చును కాని ప్రతిపురుషుఁడును సాయము కావలెనని కోరుచున్నాఁడు. వెంటనే సాయము కావలెనని కాకినాడ లోని శ్రీరాములు తంత్రీవార్త నంపుచున్నాఁడు. అవిలంబ్యమైన యవశ్యకతకొఱ కతఁడు త్తరము పంపుచున్నాఁడు మనమెల్లనిర్లయిం పవలెను! నిర్లయించునా రెవరు? తంత్రీముఖమున నతఁ డేబదిరూపాయలు కావలె ననను. 'నీకు రాఁగలిగిన 15 కంటె నెక్కువరాను' అని నే నిప్పుడు సులభముగాఁ జెప్పఁగలిగితినిగాదా! తనభార్యయొక్క వైద్యసాహాయ్యకొఱకు చెలపతిరా వెన్నేలేఖలు వ్రాయుచున్నాఁడు. అతఁడు లేపితిలో నున్నాడనియు మఱియొకలాగైనచో నతఁడు మిక్కిలి బాధపడుననియు నతనియు త్తరములు చూపుట మీకు కను గొన వచ్చును. విధిగాని పద్ధతిగాని లేనిపక్షమున నేనేమి యుత్తర మియ్యఁ గలుగుదును! '15 రూపాయలకంటె నెక్కువలేదు. సరిపటు చుకో' అని నే నిప్పుడు చెప్పఁగలను తనబిడ్డనిమిత్తము సామ్యు కావలెను పంపుమని వెఱకయ్య వ్రాయుచున్నాఁడు. 'నా యిల్లు వాగు యోగ్యము కాకున్నది మాటురూపాయలు పంపనియెడల, అది పడి పోయి యప్రతికారమైన నష్టమును కలిగించును' అని కోడండ రామయ్య వ్రాయుచున్నాఁడు. ప్రియమిత్రుఁడా! ఎల్లు డ్రత్యుత్తర మియ్యవలెను! అస్థితియందు మీకుండి మీరేమిప్రత్యుత్తరములియ్యఁ గలుగుదురో చూడుఁడు. మీరు కోరినయెడల సంవత్సరకాలము నాయధికారములను మీ కిచ్చెదను. మీరింతకంటె మంచి యేర్పాటు

చేయఁ గలుగుదు రేమో చూడుఁడు. వారివివిధప్రార్థనలతో కాధింపఁ బడుట నా కిష్టము లేదు. నాయవిద్భిన్నమైన యవధానమును వేదమున కియ్యఁ గోరెదను)

అక్ష్మీపరసింహముగాఁగల కోపము వచ్చినప్పుడు తొందరపడి యనాలోచితముగాఁ బనిచేయువారయినను, స్వభావముచేత శాంత సమయమునందు న్యాయము చేయుటయందే దృష్టిగలవారు. ఇప్పుడాయన యెటుచేయుటకును పాలుపోని విషయావస్థయందుఁ దగులుకొని యుండిరి. సమాజమువారి నిర్ధారణానుసారముగాఁ దనతోఁ జేర్చుకొన్న ధర్మకర్తలకు వ్యతిరేకముగా న్యాయమార్గమునకు మరలు వంటి ధైర్యము కలవారు కాకుండిరి. ఈ యధికధర్మకర్తలన్ననో సామాన్యలాభమునిమిత్తము స్వలాభమును వడలుకొను వంటి యవివేకులు కానందున వారు నూచింపఁబడిన యేర్పాటునకు వచ్చుట యసాధ్యము.

1888-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 17-వ తేదీని కోడండ రామయ్యగారిద్వితీయవివాహము జరగినది క్రొత్తగా నియ్యకక్రమ లేక యాయన కిల్లివఱకే యుండెను, వగలును ప్రథమభార్యనే యుండినది. ఈయన సమాజముతోడి సంబంధములేక తనవివాహమును తాను స్వతంత్రముగాఁ జేసికొనెదనని చెప్పినను, కార్యదర్శి యొద్ద జదులని పుచ్చుకొని మరల తీర్చని ది 75 ల సమాజధనము తోనే వివాహ వ్యయములు నడచినది, సమాజమువారివంటప్రాశ్నాదును పురోహితుఁడను వంటను వివాహతంత్రమును నడపిరి. తన వివాహమును తానే స్వతంత్రముగాఁ జేసికొంటిననివ్రాసి అక్ష్మీపరసింహముగారిద్వారమున సభాపతి మొదల్యారిగాఁగల పెండ్లియొకటికి సమాజమున కిచ్చెదమని వాగ్దానముచేసిన మూఱురూపాయలును కోడండరామయ్యగారే తెప్పించుకొనెను, రామచంద్రయ్యగారిచ్చెద

నూలుపాపములును తనకే పంపమని వ్రాసెనుగాని యామున తన సహాయధనమును సమాజమునకే యిచ్చెను.

తనయింటిలోని యొక భాగమునకు గోదావరివరదచేతఁ గొంత చెరువు కలిగినతరువాత రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనానుసారముగా మూడుభాగములుగానుండిన యింటిని రెండుభాగములుగా అత్కూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు పంచియిచ్చినను పంచి యియ్యనే లేదనియు, గోదావరివరదలవలనఁ దనయింటిభాగమునకు నష్టము కలుగుటయు వెంకయ్య తనభాగమును వృద్ధిచేసికొనుటయుఁ జూచి కోదండరామయ్యగారిల్లు కొత్తగా పంచిపెట్టుఁదని కోరనేకాని ఇట్లు పంచియిచ్చలేదనుట వాస్తవము కాదని కార్యనిర్వాహకసంఘము వారు నిర్ధారణము చేసినపిమ్మట తనవ్యవహారమును సామాన్యసంఘమువారిముందుఁ బెట్టనలసినదని దూషణోక్తులతో నుత్తరము వ్రాసియు, సామాన్యసంఘమువారు కార్యనిర్వాహకసంఘమువారి తీర్పునే స్థిరపరిచినతరువాత న్యాయసభలకుఁ బోయెదనని బెడరించియు, తాను బదులువుచ్చుకొన్నసొమ్ము తీర్చనక్కరలేదని కారణము చెప్పకయే తగవుపెట్టియు, తనకు ధన మియ్యకపోయినయెడల పునర్వివాహపక్షమును విడిచి ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనెదనని భయపెట్టియు, ఉన్నసమాజమునకు విరోధముగా నత్యల్పకాలములోనే నశించిన యింకొకసమాజమును స్థాపించియు, తనకు ధనసాహాయ్యము చేయని వారిని తనపక్షమున మాటాడని వారిని దూషించుటకయి వారాపత్రిక నొకదానిని బైలుదేరఁదీసియు, కోదండరామయ్యగారును, ప్రతిపక్షులప్రేరణముచేత నల్పాలకములనుబట్టి మరియొకరిద్దరును అవిచార మూలకములయిన తొందరపనులుచేసి నాకును సమాజమువారికిని కొంత శ్రమ కలుగఁజేయుచు వచ్చిరికాని యిట్టివానినెల్ల నిచ్చట వివరించుట యనావశ్యకము. అంతేకాక యిది సువిధారపూర్వకములు

కాని కాలనిచేష్టితము లగుటచే నుపేక్ష్యములును మంతవ్యములుకయి యున్నవి. కొందరు ధనాశచేతనే లబ్ధమనోరథులుకాక యిట్టితొందర భను చూపుచు వచ్చిరి. అట్టివాడు తామే స్వార్థపరిత్యాగు భయిన పరార్థపరులయినట్లు నటించుచుఁ దా మడిగినంత యియ్యకపోవుటచేత తమనిమిత్తమయి చందా లిచ్చి పాటుపడుచుండిన పుణ్యపురుషులను సహానుభూతిలేనివారని నిందింపఁ గొడఁగిరి ఇక్కడియొలితంతునివా మాసమాజములో రాజమహేంద్రవరములోఁ బ్రముఖులుగా నుండిన వాడు ముక్కాలు మువ్వీసము చేరియుండిరి ఈయైదుసంవత్సరము లలో సామాజికులుగా నుండినవారిలో 27 గురు పట్టపరీక్ష (బి.యే) యందుఁ గృతార్థులయిన వాడుండిరి, ఇరువురు కాస్తా)పాఠ్యాయ (ఎమ్. ఏ.) పట్టము నొందినవాడు. సామాజికులలో న్యాయవాదులు, రాజకీయోద్యోగులు, వర్తకులు మొదలయినవా డుండిరి. ఇంతమంది ఘను లుండిననుపూర్వోక్తములైన రెండుగుర క యైదుసంవత్సరముల కాలములోఁ గ్రొత్తవివాహ మొక్కటియే జరగినది వెనుకటివానికి వలెనే దీనికిని రామకృష్ణయ్య గారిచ్చిన యిల్లే శరణమయినది. 1889 వ సంవత్సరము మార్చి నెల 29 వ తేదిని జరగిన యానోమటివివాహ దంపతులకుఁ గాకినాడలోని (తాడూరి రామారావుగారియింటిలోఁ జేరిన) రామకృష్ణయ్యగారిచ్చిన యిల్లియ్యనిశ్చయింపఁగా బ్రాశ్నాన లున్నయింటిలోఁ గోమఱులుండుట యననుకూలమని తాడూరి రామా రావుపంతులుగాడు మొట్టపెట్టి సమాజమువారియనుమతితో నూతన దంపతుల కాపురమునకయి యిల్లుకట్టించుకొనుటకు మున్నూఱు దూపాఱులిచ్చి యాయింటిభాగమును తాను స్వాధీనము చేసికొనెను. ఇకముందు నూతనదంపతుల కిచ్చుటకు సమాజమువారివద్ద నిండు లేపు, ఇండ్లుకట్టించి యిచ్చుటకయి ధనములేదు. మాసమాజమునకుఁ జుండాలిచ్చి కూర్చినధనమును సేవకుల నెలజీతములకును వివాహము

డను. మహమ్మదీయవిద్యారంఘమునకు సహితము మహమ్మదీయుల ప్రార్థనమీఁద నేనే కార్యద్యోగానుండి వారివిద్యార్థుల భోజనగృహమును నడపుచుండెడివాఁడను. పురపాలిశుద్ధ్యవిచారణసంఘములోను (Municipal Council) తాలూకాస్థలనిధిసంఘము (Taluk Board) లోను, మండలస్థలనిధిసంఘము (District Local Fund Board) లోను సభ్యుఁడనుగా నుండి పనిచేయుచుండెడి వాఁడను పురపాలిశుద్ధ్యసంఘ సభ్యుఁడనుగానుండి యాకాలము ను దానఁ గుఱుగోనుండినయొక్కోచ గ్రహణాదిపాప్యముల నడచివేయుటకయి సర్వవిధములఁ బ్రయత్నము చేసితిని సభ్యులలో లఁచములు పుచ్చుకొనువారినామముల వుటాక్షరము లనేపాత్రముల పేరుల మొదటపెట్టి పాలిశుద్ధ్యసంఘ ప్రభుసమును వ్రాసి వివేచననిగో బహుపత్రికలయందుఁ బ్రకటిందితిని అప్పుడే పాలిశుద్ధ్యసంఘసభ్యులగో కొంతని వేరు జేవనాధారము లేనివారయి లఁచములను నేనుఖరీదనముఁ జేయుచుండిరి. ఆకాలములోఁ బాఠలయొక్క ప్రతినిష్ఠాపనవత్రిమునకును సభ్యువ కియ్యవలసినది యింత, కార్యోపాసకాఽనిర్వాహకున కియ్యవలసినది యింత, ఆరోగ్యపరీక్షకున కియ్యవలసినది యింత, తుదకు త్తరువును దెచ్చెడి భటున కియ్యవలసినది యింత, అని మూల్యప్రమాణములే యేర్పడియు డెను. సభ్యులు దీపస్తూభముల నుపయుక్తస్థలముల యందుఁ గాక తమయిల్లుయందరనే జేయుచుకొనుమాడిరి, దీపముల గుత్తదాతుఁడు వీధులలోని దీపముల నొనుగొని తగ్గించి చమురు సభ్యుల కొందఱియిండ్లలోని దీపములకుఁ బోయవలసినచ్చుచుండెను. కాటలు కాసుచేయుటకయి యేసేట నియ్యబడు ప్రజలసామ్మంలో విశేషభాగ మీదువలసించులలోనికే పోవుచుండెను. ప్రబలులైన ప్రజలు నిర్భయముగా తమవీధియగుగులను పెంచియ, ఇండ్లను ముందుకు జరపి కట్టియు, స్థలము నాక్రమించుకొని వీధులంతకంతకు నన్న

మగునట్లు చేయుచుండిరి. పాఠశుద్ధ్యశాసనవిధు లొక్క బీదలను మాత్రమే బాధించుచుండెనుగాని ధనికులు శాసనవిధులనే బాధించుచుండిరి. పాఠశుద్ధ్యపాఠశాలసంఘమువారి యధికారములోనున్న ధర్మవైద్యశాలలో ధనము కాపలసినంత వ్యయపడుచుండినను రోగులకుఁ బథ్యపానములు తిన్నగా జరిగక యాధనములో సగపాలువైద్యశాలానవాయు లనఁబడి యల్పద్యోయిలపా లగుచుండెను. ఈ యకృమమల నన్నిటిని సాధ్యమైనంతవరకు మాన్పుటకయి పాటుపడఁ జొచ్చితిని ఈవిషయములలో జరిగిన రెండుమాఁడు కార్యములను మాలిమిం దుదాహరించెదను.

రోగుల కెల్లు పథ్యపానములు పెట్టుచుండిరో పరీక్షించుటకయి యానయమునంగు నేనొకదినమున ధర్మవైద్యశాలకుఁ జొయితిని. అప్పుడు రోగులకు లెక్కలలోఁ నాపఁబడినట్లు పాలును రొట్టెయుఁ గాక గంజయు మెరుకులును పెట్టఁడుచుండెను. నేను పరీక్షించి రోగులను ప్రశ్నించుచుండటమూచి యొక నేనకుఁడు పరుగెత్తుకొనిపోయి వైద్యశాలాప్రధానసహాయుడైన రంగయ్యనాయుని దీసికొని వచ్చెను. అతఁడు వచ్చి తనగుట్టు బయలఁబడునని తలుపులు లోపల వేయించి నన్ను లోపలకు రాక వెలుపలనుండవలసినదని నిషేధించెను. నేను వైద్యశాలను విడిచిపోయి యాతనిచర్యను పురపారిశుద్ధ్య సంఘమువారికిఁ దెలియఁబఱచితిని అందుచేత నతఁడు నాపైని ద్వేషమువూని యొకనాటిరాత్రి యొక పెద్దమనుష్యునియింట జరిగిన సభలో నావంక కన్ను లెఱుఁచేసి చూచుచు నేదో చార్జనము జరిగించుట కుద్యుక్తుడయి యుండినట్లు కనఁబడెను. అసంగతిని కనిపెట్టి మమ్ము కాంటాలములకుఁ బిలిచినగృహస్థునిమనుష్యులారనిని ముట్టకొని బలవంతముగా వెలుపలకు లాగుకొనిపోయిరి. అతఁ డారాత్రి మద్యపానమువలని మత్తులోనుండినట్లు నాకుఁ గనఁబడినది. నాటిరాత్రి జరిగిన

వృత్తమును సహితము నేను పారిశుద్ధ్యసంఘము వారికిఁ దెలియఁ జేసితిని. అందుమీఁద వారా నైద్యకాలాసహాయుని మంజరించి మఱియొక చోటికి మార్చవలసినదని చెప్పపట్టణము నైద్యకాలాముఖ్యాధికారికి వ్రాసిరి. మా నైద్యకాలాధికారి (Civil Surgeon) తనక్రిందియద్యోగస్థునికిఁ దోడుపడి యతఁడు నన్ను లోపలికి రాకుండఁ జేయుట యయోక్తముకాదని యతనివర్తనమును పోషించెను. అప్పుడు నీ. నాగోజీరావు పంతులుగాదు పురపారిశుద్ధ్యసంఘమున కధ్యక్షుఁడుగా నుండెను. నేను చెప్పపట్టణమునకు విరంతువివాహసమాజపక్షమునఁ జందాలు పోగుచేయుటకయి పోయియుండినప్పుడు నాగోజీరావు పంతులుగాదు 1885-వ సంవత్సరము మేయి నెల 19-వ తేదీని నాకిట్లు వ్రాసిరి.

19th May 1885
RAJAHMUNDRY

My dear Viresalingam Garu,

I am in receipt of your letter from Madras and I am glad to hear that you are all right now I hope you will succeed in raising money in Madras for the Remarriage Association here with or without the help of big wigs in Madras

Rangiah Naidu has tendered an unqualified apology now and though some were anxious that the apology should be accepted at once and that the Surgeon General should be requested not to transfer him from here, it was resolved at my instance that the matter should be postponed till the apology was referred to you A mahajarnama signed by about four hundred people was also presented to me requesting that Rangiah should be retained here If you are willing to accept the apology tendered now, I shall not insist on his transfer as the man begs very hard to be saved. In reply to the Civil Surgeon's letter, the Surgeon General says you had every right to go and that Rangiah Naidu had no business to interfere with you in any way' (మీరు చెప్ప

పట్టణమునుండి వ్రాసినయుత్తరము నా కందినది. మీరారోగ్యముకలిగి యున్నారని విని సంతోషించుచున్నాను. చెప్పపట్టణములోని గొప్ప

పారియొక్క సాహాయ్యముతోగాని సాహాయ్యము లేకకాని యిక్కడి పునర్వివాహసమాజముకొరకు సామ్య సమకూర్చుటలో మీరు లభ్యమనోరథులగుదురని నేను కోరుచున్నాను . . . . .

రంగయ్యనాయకు డిప్పుడు నిర్ణయమైన ఓమూర్పణమును చేసియున్నాడు, అతని ఓమూర్పణము పెంటనే యింగీకరింపఁ బడవలసినదనియు, ఇక్కడినుండి యతనిని మూర్పకుండునట్లు సర్జనుజనరలో ప్రార్థింపఁబడవలెననియు కొందఱు తుక్కుండులయి యుండినను, నాకోరికపైని ఓమూర్పణమును మీకుఁ దెలిపెనువలకును ఈవిషయము నిలుపుచేయఁబడవలసినదని నిర్ధారణ చేయఁబడినది. రంగయ్యనిచ్చట నుంచవలసినదని కోరుచు నుమాడు నన్నుఁబగుదు ప్రాభు చేసిన సంఘవిజ్ఞాపన మొకటికూడ నాకుఁ బంపఁబడినది. ఇప్పుడు చేయఁబడిన ఓమూర్పణము సంగీకరించుటకు మీరిష్టపడినపక్షమున, అతఁడు రక్షింపవలసినదని మిక్కిలి దీనముగా వేడుచున్నందున నేనతనిని మాన్చు విషయమయి పట్టుపట్టను. సివిల్ సర్జనుయొక్క యుత్తరమునకు బదులుగా సర్జన్ జనరల్ వెల్లుటకు మీకధికారము కలదనియు మిమ్మాటంక పెట్టుట కేవిధముచేతను రంగయ్యనాయకుని కనిలేదనియుఁ జెప్పచున్నాడు.

ఈ రంగయ్యనాయకు రాజమహేంద్రవరములో నిల్లుకట్టుకొని కుటుంబముతో వాసము చేయుచుండెను. అతని నక్కడినుండి మార్చినయెడల క్రొత్తగాఁ గట్టుకొన్న యిల్లువిడిచి క్రొత్తస్థలమునకుఁ జొరవలెను. నేనాతని ఓమూర్పణము సంగీకరించి యాతనిని రాజమహేంద్రవరములోనే యుంచవచ్చునని ప్రాసీతినిగాని రాజధాని వైద్యకళాలాధికారి యతని నవ్యస్థలమునకుఁ బంపివేసెను.

ఒకదినమున నేను భోజనముచేసి పగలు పదిగంటలవేళ పాక కాలకుఁజొచ్చుచుండఁగా పట్నాల వీరేశలింగమును స్వర్ణకాకుఁజొకఁడు

నాలుగయిదడుగులు రాజవీధిలోనిస్థల మాక్రమించుకొని వునాదులు (అస్థిభారము) ముందుకు జరపి గోడ లేవఁదీయుచుండెను. ప్రాతఁగోడ యానవాల్మీకను స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచుండెను. నే నదిచూచి యొక్కడ నిలిచి లోపలనున్నగృహపతిని పిలిపించి యిట్లుక్రమముగా స్థలము నాక్రమింపఁ గూడదనియు, పని నిప్పుడు నిలుపుచేసి స్థలము నిమిత్తము పాఠశుద్ధ్యవిచారణసంఘమువారికి విజ్ఞాపనపత్రిక పంపుకొని వారిచ్చినపక్షమున నిప్పుడు కట్టుచున్న రీతిగాను ఇయ్యని పక్షమున మునుపున్నరీతిగాను కొట్టుకొనవలసినదనియు, చెప్పితిని. అతఁడు నా మాట కొప్పుకొని పనిమానిపి పనివాండ్రనింటికిఁ బంపివేసెను. నేను పాఠశాలలోఁ బనిచేసి సాయంకాల మయిదుగంటలకు మరల నా చారినే యింటికిఁ బోవుచుండునప్పటి కాయింటిపని మరల నారంభింపఁ బడినది. ఇది యేమని యడుగఁగా నతఁడు తాను పోయి యావిభాగపుపాఠశుద్ధ్యసంఘసభ్యుల నడుగఁగా నిది మీవిభాగములోనిది కానందున దీని నాపుటకు మీకధికారము లేదనియు తమ విభాగము లోని దగుటచేత మనసు వచ్చినట్లు చేయుటకు తమకే స్వాతంత్ర్యమున్నందున పెట్టుకొనవచ్చునని సెలవిచ్చిరనియు చెప్పెను. నేనీవిషయ మయి మఱునాఁడు సభవారికి జ్ఞాపిక పంపితిని. ఈజ్ఞాపికసభలో విచారణకు వచ్చుటకు లోపలనే యిట్లు కట్టించి పూర్వపుగుఱులు లేవియు లేకుండఁజేసిరి. ప్రధానరధ్యలోనే యీవిధముగా నాక్రమణము జరగుటనుగూర్చి నేను సభలో మాటాడునప్పు జాస్వర్ణకాకుని కాలోచన చెప్పిన యా విభాగసభ్యులు మాటాడక మానముధరించి తామేమియు నెఱుఁగనట్టారకుండిరి. ఆసభ్యలిరువురిలో నొక్కరు మండల సభలో న్నాయుఁడై. ఆక్రమణము తీసివేయించుటకు సభలో నిర్ధారణము చేయఁబడినది అనిర్ధారణాను సారముగా సభవారి పక్షమున నేనుపోయి మనుష్యులచేత నాక్రమించుకొన్న పెణకను రంపముతో

కోయించివేసి, వీధియరుగులను ఒక యరుగుమీఁదనున్న గదిని గడ్డ పాటలతోఁ ద్రవ్వించివేసితిని. స్థలము పోయినదానికంటెను ధననష్ట కంటెను నెక్కువగాఁ గ్రోతగాఁ గట్టించుకొన్నయింట గృహప్రవేశ శోత్పవము నడపఁజోవుచున్నప్పుడు కట్టినయింటిని వడఁగొట్టించుట యశుభనూచకమని విలపించి, యితఁ డాసభ్యులనుతిట్టి మొదటనే నాహితజోధ విననందుకుఁ బశ్చాత్తాపపడెను ఆసభ్యులకుఁ దాను ముందుగా నిడువదీయెడు రూపాయ లిచ్చితినినియు, నే నాటంకపెట్టిన మీఁదట వాడు మరల జెబ్బదీయెను రూపాయలు కైకొనిరినియు, అతఁ డప్పుడు నాతోఁ జెప్పకొని దుఃఖించెను. ఆర్తులక్షణనివారణ చేయువిషయమున సాధారణముగా నాది జాలిగుండెచేయయినను, వాడు దుర్నితి పడులయినప్పుడు కశికమయి దయమాలినదగును. అతని విలాపమును గృహముయొక్క దుస్థితియుఁ జూచినప్పుడు మనస్సులో నాకు నిజముగానే విచారము కలిగెను. ఇప్పుడు త్రవ్వి వడఁగొట్టుటచే నెగుడుదిగుడైన భాగమును తిన్నగా సమనూత్రముగాఁ గట్టించుకొనుటకయి సాగిశుద్ధ్యుఁ యుండువారికి విజ్ఞాపన పత్రమును పెట్టుకొమ్మని యతనితోఁ జెప్పితిని అతఁడు పంపుకొన్న విజ్ఞాపత్రముపైని వా రారని కోరిక నంగీకరించిరి.

ఆకాలమునందు మాజా మామయ్యయని రాజమహేంద్రవరములో నొక ప్రసిద్ధపురుషుఁ డుండెను. అతఁడు పడుచుతనములో నెటువంటి సాహసికకార్యములకును వెనుకటియక యెల్లవారల మనస్సులకును భీతి కొలుపువాఁడయి యుండెనుగాని యిప్పుడు కాలము మాతినందునను గతవయస్కుఁడయినందునను తొంటిదుడుకుతనమును మాని సాధువర్తనుఁడయి ముగలిపులివలె నుండెను. అతనికి సంగళ్య వాడయైన ప్రధానరథ్యయందొక యిల్లును కొట్లును నుండెను. అతఁడు తనయింటియరుగులను పెంచికట్టెను. అది యెఱింగియుఁ గొండతాతనికి నెఱచి యూరకుండిరి. ఆయింటిగమిపముననే వాగముచేయు

వాడును పారిశుద్ధ్యసంఘములో సభ్యులునయిన నాళము శామ రాజుగా రాయాక్రమణమును నాకుఁ జూపఁగానే నాయాక్రమణమును తీసివేయించుటకయి జ్ఞాపకపెట్టితిని. మా పట్టణములోని యొక గృహస్థుఁ డాయాక్రమణమును తీసివేయింపవలదని సభ్యులతో వనేకులతోఁ జెప్పినందున వా రాక్రమణమే జరగ లేదని చెప్పదొడగిరి. ఈ విషయము మొకనాటి ప్రాతఃకాలమున జరిగినసభలో విచారణకు వచ్చెను. నేనా దినమున సభకుఁ గొంచె మాలస్యముగాపోవుట తటస్థించెను. నాఁ డధ్యక్షప్రతినిధి (Vice President) సభకు రాజంతున సభ్యులలో నొక్కరైన మెట్కాపుదొర (శాస్త్రప్రాతశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు) గా రగ్రాసఁత్యమును వహించిరి. నేను సభకుఁజోవునప్పటి కీవిషయమే విచారింపఁబడి నిర్ధారణమునకు సిద్ధముగా నుండెను. నేను పోవుచునే యప్పుడు చర్చింపఁబడుచున్న విషయమేమని యడుగఁగా, పండా మామయ్య యడుగువిషయమనియు సభ్యులలో నధిక సంఖ్యాకు లాక్రమణము లేదనుచున్నారనియు దొరగాడు చెప్పిరి. నేనులేచి 'యీసభ్యులలో నాక్రమణము లేదన్నవా రెవ్వరు?' అని విగ్గరగా నడిగితిని సభ్యు లెవ్వరును మాటాడక మూకీభావమును వహించిరి. 'ఇది యాక్రమణమయినందుకు సంజేహములేదు. నేను స్పష్టముగా నెఱుఁగుదును. మీరేమనిచెప్పెదరు?' అని ఆవణి శాక్రమణము లేదన్నవారి నడిగితిని. వారిలోఁ గొండతాక్రమణమున్నయెడల తీసివేయింపవచ్చుననిరి, గొండతేమియు పలుకక మానముడ్ర ధరించిరి. అంతట నదుగులు తీయించివేయవలసినదన్న సిద్ధారణమును వ్రాసి చదివి, నీతిలేక యన్యాయపక్షము వహించు సభ్యులను గర్హించుచు మెట్కాపుగాడు మాటాడిరి, అక్రమణమున్నట్టాయన యావటకే నిశ్చయముగా నెఱుఁగును, ఏతంతువివాహాది విషయములలోఁ గొండలు నాతో నేకీభవింపకపోయినను, లంఛములు

పుచ్చకొక న్యాయపక్షపాలంబులయిన సభ్యులందఱును వన్న నాయకునిగా నంగీకరించిరి ఆక్రమణము తీసివేయవలసినదని నిర్ధారణము జరిగినను, ఆ యాక్రమణమును తీసివేయుట గొప్ప కష్టముగా నుండెను. ఆరోగ్యపరీక్షకుడు (Sanitary Inspector) యొద్దలైన పారిశుద్ధ్యసంఘము వారినేవకులు తామా యాక్రమణమును తీయించి వేయ లేమనియు, తామా యరుగు ముట్టుకొన్నపక్షమున తలబద్దలు కొట్టెదనని మామయ్య దుడ్డకట్ట చేతఁబట్టుకొని యరుగుమీఁదఁ గూరుచుండి దరిచేరనియక పోయెననియు సభవారికి విన్నపము పంపు కొనిరి. దానిపైని సభవా రాయాక్రమణమును తమనేవకుల సాహాయమున తీసి వేయించుటకు నన్ను నియమించిరి. నేను కొంతటి నేవకులతో గడ్డపాటలు పాటలు పట్టించుకొనిపోయి నే నెదుట నిలుచుండి యరుగు శ్రవించుట కారంభించిరిని మామయ్య లోపలినుండి వెలుపలికివచ్చి నన్నుచూచి 'యధికారులే యిట్లు నిలుచుండి యిట్లు శ్రవించుచుండఁగా బక్కవాండ్రము మేమేమిచేయఁగలము?' అని పలికి మరల లోకలికిపోయెను. నే నరుగు శ్రవించివేసి యింటికి పోయితిని.

ఈప్రధానరథ్యలోనే పడఁగొట్టబడిన యగసాలియింటి కెదుట వైపున కొంచెము దూరములో నొక స్థలమునుగొని దానిలో నిల్లు కట్టించుకొనుటకయి దానికిముందు రథ్యప్రక్కనున్న యేడకుగుల స్థలము తనకిచ్చుని గుడిసేవ పెంకటరత్నముగాఁగ పారిశుద్ధ్యసంఘము వారికి విన్నపము పంపిరి. అయిన ధనవంతుఁడు చెల్లుబడి గలవాఁడును నగుటచేత నాయన విన్నపము విచారణవచ్చినప్పుడు సభ్యులలో ననేకు లాస్థలము నియ్యదలఁచి యెంత స్థలమియ్యవచ్చునో తెలుపుటకు నన్నును మఱియిద్దఱు సభ్యులను యిటుసంఘముగా నేర్పఱిచిరి. నేనా సభనుండియే వారి నిరువురను వెంటఁగొని యాస్థలమునకువచ్చి

చూచి, స్థలము వంకరగానున్నందున వంకర తీరునట్లుదాని కొన నుండి సమరేఖగీచినచో రెండవకొన నేర్పడెడి యడుగున్నరస్థలమును మాత్రమే యియ్య వచ్చుననియు, రథ్యలప్రక్కల విశాలముగా స్థలముండుట యావశ్యకమనియు, ఈనడుమనే కొంచెముతావు కలుపుకొనెనన్న హేతువుచేత బీడవాఁడైన కంసాలియిల్లు కోయించి యురుగులు త్రవ్వించిన మనము ధనికుడయిన యాయనకే న్యాయమునుబట్టి యిప్పు డధికస్థలము కలుపుకొనననుజ్ఞ యియ్య వచ్చుననియు, చెప్పగా నాతోడిసభ్యులు నాతో నేకీభవించి నేను వ్రాసిన నివేదనపత్రముమీఁద బ్రార్థించెనని. అప్పుటి కీచెంతనున్న వెంకటరత్నమునాయఁడుగాదు తాను ముందున్నస్థలము కలుపుకొని రథ్యప్రక్కను మేడకట్టుటకయి యేర్పాటుచేసికొని తడనుసారముగా నిల్లుకట్ట నారంభించితివనియు, ఆస్థల మియ్యకపోయిన యెడల వేయఁబడిన పథకమంతయు చెడిపోయి విశేషవప్తము కలుగుననియు, ఏలాగునైన ననుగ్రహించి యాస్థల మిప్పింపవలసినదనియు ప్రార్థించిరి. ఆయన వేడికోలువకు మొగమోటపడి నాతోడివా రిరువురును కొంచెము మెత్తపడిరిగాని నేనుమాత్రము దృఢముగానుండి స్థలమియ్య వలనుపడదనియు, మీస్థలములోనే మేడకట్టుకొనుట కేర్పాటుచేసికొక పైస్థలము నవేషించినందువలనఁ గలిగెడు వప్తమును మీరు భరింపవలసినదేయనియు, మొగమోటపడక చెప్పి వేసితిని. అందుమీఁద నాయఁడుగాదు పారితృధ్య సభాధ్యక్షులయిన నాగోడరావు పంతులుగారి యొద్దకుపోయి జరగిన సంగతి విన్నవించిరి. అంతన సభనుండి యింటికిపోవుచుండఁగా మార్గమధ్యమున నెక్కిన బండియొక్క చక్రము విడిగిపోయినందున, ఇంటికాయన నాయఁడుగారి బండిలోనే యెక్కి పోవలసినవారైరి. నాయఁడుగారి విన్నపమును విన్నమింపట దాక్షిణ్యపడి నాగోడరావు పంతులుగాదు నాటి సభవారియందేక మాస్థలము నాయఁడుగారి కియ్యవలయుటయేయనియు

మీని వేదవపత్రము సభవారిమందుఁ జెట్టబడినప్పుడు వారిచ్చుట కంటే ముందుగా మీరే మాట దక్కించుకొనుట బాగుండుననియు, నాకు తరము వ్రాసిరి. సభవారెంత స్థలమియ్యవలెనో నిర్ణయించుటకు మాకధికారమిచ్చిరనియు, అనిర్ణయవిషయమున మాతీర్చే సునిశ్చిత మైనదిగా నుండవలెననియు, మాతీర్చే సభవారెట్లు మార్చెదరో చూచెదననియు, నేను ప్రత్యేకతర మిచ్చితిని. దానిపైని నాగోశరావు పంతులుగా రిక పెనఁగులాడిన ప్రయోజనము లేదని నాయఁడు గారితోఁ జెప్పివేయఁగా, ఆయన వెనుకకు జరపి మేడను తమస్థలము లోనే కట్టుకొనిరి. సభవారియనుమతినిపొంది నాయఁడుగారివ్వు డా స్థలములో మేడముందు పందిరి వేసికొనియున్నాడు. న్యాయవిషయ మున మొగమోటపడక మిత్రునిమాటనైనను నేను నిరాకరించు చుండెడి వాఁడను.

నాగోశరావుపంతులుగారు పాతకాలలపరీక్షకులము రాజమి హేంద్రవరము విడిచినప్పు డప్పటియువకరగ్రాహి (Sub-Collector) యయిన హమ్మెట్టు దొరగారు పారిశుద్ధ్యరంఘాధ్యక్షత్వమునకై ప్రయత్నించిరి. మాశాస్త్రపాతకాలలలోఁ బ్రధానోపాధ్యాయులైన మెట్కాపుదొరగారును ద్వితీయోపాధ్యాయులైన సుందరరావుగా రును, నేనును ముగ్గురము పారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘములో సభ్యుల ముగా నుండెడివారము. కొంచెముకాలముక్రిందట నిన్నీనుపేట పాత కాలలో నిచ్చిన యొక యువన్యాసమునందు సుందరరావుగారు యూరపియనులను మిక్కిలి నిరసించుచు మాటాడిరి. అందుచేత నాతఁడు యూరపియనులను లక్ష్యముచేయని స్వతంత్ర బుద్ధిగలవాఁ డని నేను భావించియుంటిని. ఒకనాఁడు మెట్కాపు దొరగారు పారి శుద్ధ్యవిచారణసంఘాధ్యక్షత్వమునకు హమ్మెట్టుగారి పేరు నిర్దేశించుచు నొకకాగితమువ్రాసి దాని కనుమోదించి క్రింద వ్రాలుచేయుట

కయి నాయొద్దకుఁ దీసికొనివచ్చిరి. దొరతనమువాడు స్థానికప్రభుత్వము నిచ్చుటవలనప్రయోజనము సభ్యులు స్వతంత్రముగాఁ బనిచేయుటకొఱకనియు, దండనాధికారము గలవా రధ్యక్షులయినప్పుడు సభ్యులు స్వతంత్రులయి నిర్భయముగా వర్తించుట పొసఁగదనియు, అందుచేత సభ్యులు దండనాధికారము లేనివారినె యధ్యక్షునిగాఁ గోరుకొనుట నాయభిమతమనియు, కాబట్టి నేనిందులో వ్రాలుచేయక పోవుటయే కాక నియామకదినమునందు నేను వ్యతిరేకముగా మాటాడదన నియుఁ జెప్పితిని. నేనన్నమాట తిరుగువాఁడను కాని యెఱిగినవారయి నన్ను విడిచి దొరగాడు కాగితమును సుందరరావుగారి యొద్దకుఁ దీసికొనిపోఁగా, ఆయనతన స్వాతంత్ర్యమును విడనాడి మాటుమాటాడక వెంటనే దానిమీద వ్రాలుచేసెను. అధ్యక్షుని నియమించుకొను దినము వచ్చినప్పుడు సభలో దండవిధాయకుఁడైన హమ్మెట్టుదొరగారిని కోరుకొనక యధ్యక్షత్వమునకు వేఱొకనిని కోరుకొనవలసినదని నేను చెప్పితినిగాని సభ్యులుపకరగ్రాహిగారియభీష్టమునకు వ్యతిరేకముగా నడచునంతటి ధైర్యశాలులు కానందున వారినే యధ్యక్షునిగాఁ గోరుకొనిరి. కరగ్రాహక కార్యములలోను దండనీప్రయోగ కార్యములలోను విశేషకాలము గడపవలసినందునను తఱచుగా రాజకార్యవిషయమున గ్రామాంతరసంచారము చేయవలసినందునను పురపాలికుద్ధ్యవించారణసంఘకార్యములలోఁ దగినంత క్రద్ధచేయుట కవకాశము లేనివారయి హమ్మెట్టుదొరగాడు పాలికుద్ధ్యసంఘవ్యవహారములను చక్కఁబెట్టుటకయి తమపక్షమున నొక్క ప్రతినిధి నేర్పఱునుగోరి సభ్యులలో నట్టిపని కెవ్వరు నమద్దలని మెట్నాపు దొరగారి నాలోచన యడిగిరి. వాడు సుందరరావుగారిని పేర్కొనక నొపేరు చెప్పిరి. అందుమీఁద హమ్మెట్టుదొరగాడు నన్నడుగఁగా మిద్యోగనియామకములు మొదలుగాగల సమస్తవిషయములలోను నొక సర్వస్వాతంత్ర్యము నిచ్చినగాని నే నాపని పంగీకరింప వంటిది.

అయిన నందున కొప్పకొని సభ్యులయనుమతితో దనయధికారముల నన్నిటిని నాకు సంక్రమింపజేసెను. నేను యథాశక్తిని పనిచేసి ముఖ్యవిషయములలో నెల్ల దొరగారితో నాలోచించి యాయన యంగీకారమును బడయుచు లుచములు మాన్పుటకును కార్యస్థాన వ్యవహారము లవిలంబముగాను యథాక్రమముగాను జరుపుటకు పన్నులవిషయమున మాట్టులుచేసి యాదాయమును వృద్ధిపఱుచుట కును పాటుపడితిని అంతకు బూర్వ మిండ్లపన్ను లెక్కువగా నుండ వలసినవారికిఁ దక్కువగాను తక్కువగా నుండవలసినవారి కెక్కువ గాను కట్టఁబడి యుండెను. నేను ప్రతిగృహమును తిరిగి చూచి తక్కువపన్ను లున్న కొండఱుధనకుల యిండ్లకు పొచ్చుచేసి యెక్కువ పన్ను లున్న కొండఱు బీదలయిండ్లకుఁ దగ్గించి యంగడివీధినున్న కొట్లపైని న్యాయమైర పన్నులు విధించి మొత్తముమీఁద పారిశుధ్య సంఘమునకు ధనాగమ మెంతో పొచ్చునట్లు చేసితిని. సరిగా నెలకుఁ బడేసిరూపాయలును అంతకంటె నెక్కువగాను అద్దెలు వచ్చుచుండిన కొట్ల కావటకు నెల కెనిమిదకాలదై రాఁదగినట్లు నిర్ణయించి కట్టిన పన్నులను పెంపుచేయుటచేత ముఖ్యముగా నీధనాగమము పొచ్చి నది. ఈపన్నుల విషయమయిన మాట్టుచేసిన తరువాత వితంతు వివాహవిషయమున నాకుఁ బ్రతిపక్షులుగా నుండిన వైదికులు తమకుఁ బన్నులు పొచ్చుచేయఁబడునని భయపడితిమనియు నట్లు జరగక కొన్ని విషయములలోఁ దగ్గింపఁబడి న్యాయముజరగననియు, దమలోఁ తెప్పి నన్ను క్లాఫించెదని చల్లపల్లి రంగయ్య పంతులుగారు నాలోఁ తెప్పిరి. ఈమొట్టుదొరగా రిచ్చటనుండి మార్పఁబడి వెళ్ళునున్న సమయమునందు 1836-వసంవత్సరము 17వ సెప్టెంబరుననాకిట్లు వ్రాసిరి.

'I must tender you my sincere thanks for the assistance you have given me and the untiring energy you have displayed in connection with the Municipality during the last few months. I am convinced that you are the best man

to fill the post of Chairman, but you see a system of free election by ballot does not always result in the best men being returned, (కడచిన కొన్ని మాసములలోను పారిశుధ్యవిచారణసంఘసంబంధమున మీరు నాకుఁజేసిన సాహాయ్యమునకును మీరు కనఁబడినది విరామములేని కక్తికిని నాశ్చర్యపూర్వకములైన పంచనములను మీరు సమర్పించవలసియున్నది. అధ్యక్షుడనును పొందుటకు మీరు ప్రకృతములని నేను జాతనిశ్చయఁడనయి యున్నాను కాని గుళికాపాతముచేత, స్వతంత్రపరిణాము చేయునట్టి యెల్లప్పుడు నుత్తమపురుషులే నియోగింపబడుటలోఁ బర్యవసానింప యిది మీరు కనుఁగొనుచున్నాడు)

ఈప్రకారముగా దొరగారిశ్లాఘనను పడసినంతమాత్రముచేత నెల్లవిషయములందును నే నాయన యిష్టానుసారముగా వర్తించుచుండినట్లు మీరు తలఁపఁగూడదు. కొన్నిసమయములం దాయన చెప్పినదానికిఁ బ్రత్యక్షవిరుద్ధముగాచేసి, మీరు చెప్పినది తప్పని నిర్భయముగా యొగముమీఁదనే యనెడివాఁడను. నావర్తనమువలన ముందురాఁగల ఫలములు లేకమును విచారింప న్వదేశీయఁడైనను విదేశీయఁడైనను హిందువైనను యూరపియనైనను లక్ష్యముచేయక నేను మించిననుకొన్నదానిని యొగముముండఁ జనివేయనట్టియొక నిర్భయముగాఁ జేయనట్టియొక ండరస్వభావము నాకుఁగల లోపములలో నొకటి. ఈజేగిరపాటువలన మనపారిలోఁ గొండలు నాకప్పుడప్పుడు ద్వేషులగుటయు సంభవించుచు వచ్చెను. అధ్యక్షులకు కొడుకొకఁడైనాత్ర్య మియ్యఁబడుటకుఁ బూర్వము పరిపారిశుధ్య విచారణ సంఘములకు మండల కరగ్రామా అధ్యక్షులుగాను, ఉపకరగ్రామాలు యొడలైనవారధ్యక్షప్రతినిధులుగాను, ఉంచుచు వచ్చిరి. రాజమహేంద్రపుర పరిపాలకసంఘమున మహకరగ్రాహి అధ్యక్షప్రతినిధిగా నుండిన కాలములో జరిగిన యొక సభలో విచారణయముతన

ముఖ్యాంశము లనేకము లుండెను. కొన్ని యంశములు చర్చింపఁబడి నిర్ధారణములు చేయఁబడిన తరువాత నప్పటికే కాలాతీతమయి నందున దొరగాడు నిర్ధారణముల పుస్తకములో వ్రాలుచేసి సభను విడిచి వెడలిపోయిరి. అప్పుడు మిగిలియున్న కొన్ని యంశములనుగూడ సీసభలోనే చర్చించి నిర్ధారణములుచేసి మఱి యింద్లకుఁబోవమని నేను సభ్యులతోఁ జెప్పితిని. కార్యస్థానకార్యనిర్వాహకుఁ డన్నినిర్ధారణములను దొరగాడు చేసియేపోయిరని చెప్పెను. మాయభిప్రాయము లను గైకొనకఁ దమమనను వచ్చినట్లు నిర్ధారణములు వ్రాసిపోవుటకు దొరగారి కేమియభికారము కలదని నేను పలికితిని. సభ్యు లందఱును నేనన్నది న్యాయమని తలఁచినను దొరగాడు చేసినదానిని మాట్చుట కెవ్వరిని చొరవలేకుండెను. సభవారియనుమతితో నేను సాహసించి యోగ్రాసనాసీనత్వము వహించి, దొరగాడు కోపపడుదురని కార్య నిర్వాహకుఁడు మొట్టపెట్టుచున్నను వివక మార్చవలసిన నిర్ధారణము లను మార్చి వానిక్రింద నావ్రాలు చేసితిని. సభ ముగియఁగానే కార్యనిర్వాహకుఁడు నిర్ధారణముల పుస్తకమును తీసికొనిపోయి నేను చేసిన దుండగమును దొరగారికి విన్నవించి పుస్తకమును జూపెను. దొరగా రామాత్పులనుజూచి మంచిదని పలికి పుస్తకమును మరల నిచ్చివేసెను. ఆయన కాలవిలంబమున కోర్వక యావఱకున్న యాచారమునుబట్టి తమకుఁ దోచిన నిర్ధారణములను వ్రాసిపోయిరేకాని యట్లు చేయుటలో వారికి లాభమేదియులేదు. సభ్యులలో ననేకులు దొరగారియభిప్రాయ మేదో మాయభిప్రాయ మదేయని తలఁయూచు వారే కాని తమస్వతంత్రతను చూపువాడు కాకుండిరి. సభ్యులే యాలోచించి తమస్వతంత్రాభిప్రాయము నిచ్చువారయిరేని, అది కాదులు వారిసాయమును సంతోషపూర్వకముగాఁ బొందుచుండెడి వారే. స్వతంత్రించి నిర్భయముగా నధికారుల యభిప్రాయమునకు న్యతిరేకముగాఁ దమ యభిప్రాయమును తెలుపలేని లోపము మన

వారియందే విశేషముగా నున్నది. దీనికి నిదర్శనముగా నొక్క సంగతిని చూపెదను.

నాదేశా మస్వస్థముగా నున్నందున రాజమహేంద్రవరము లోనే జరిగిన యొకతాలూకాసంఘ (Taluk Board) సభకు నేను పోలేక పోయితిని. సభ ముగిసినదియవారతః గొండలు సభ్యులు నన్ను చూడవచ్చిరి ఏమేమి విశేషములు జరిగినవని నేనడిగినమీఁదట వారిలోని విద్యాధికులే యొకరు దొరగారు మున్నుడిగి మాయభిప్రాయములను గైకొన్నారా యేమేమి నిర్ధారణములు చేసిరో మాకుఁ దెలియనిచ్చిరా యని నాకు తర మిచ్చిరి. అట్లు జరగనిచ్చుట మీదే తప్పిదమనిపలికి నేనూరికుంటిని. అపయినెలలో జరిగినసభలో వారు మొట్టపెట్టిన మోబిల్లీ దొరగారే యగ్రాసనాసీనులయియుండిరి. ఒక విషయమున దొరగారికిని నాకును సభిప్రాయభేదము కలిగి గొంత వివాదము నడచెను దొరగారు తమయభిప్రాయమును సభ్యులకుఁ దెలుగులో వివరించి తెలుపవలసినదని సభలోనున్న తహశీలు దార్లతోఁ జెప్పిరి. వారట్లు చేసినవిమ్మట దొరగారియభిప్రాయము వైఁగల యాక్షేపణలను తెలుగులో నేను సభ్యులకుఁ దెలిపితిని. దొరగారు నేను చెప్పినదాని కు తరము చెప్పిరి, దానికి నేను ప్రత్యుత్తరము చెప్పితిని. ఈప్రకారముగాఁ గొన్నివిషయములు నడచిన తరువాత దొరగారు తమపట్టును విడిచి నాయభిప్రాయప్రకారముగానే నిర్ధారణముచేసిరి. అటుతరువాత సభ్యులయొక్కయు ముఖ్యముగా నాయొక్కయు సభిప్రాయమును గైకొనకుండు నొక్క నిర్ధారణము నైనను దొరగారుచేయలేదు. ఒక్క పురపాలకుద్ధ్య విచారణసంఘ వ్యవహారములలోనే కాక తాలూకాసంఘ (Taluk Board) వ్యవహారములలోను మండలసంఘ (District Board) వ్యవహారములోను కూడ తగినంత శ్రద్ధచేయుచునే యుండెడివాడను. సభాధ్యక్షుడుగాని యిద్దఁడైపరినిధిగాని రానప్పుడు నే నగ్రాసనాసీనుత్వము వహించు

చుటయుఁ గలరు. 1888-వ సంవత్సరము మొయినెల 29-వ తేదీని జరిగిన గోదావరీమండలసంఘ (District Board, Godavari) సభలో 15గురు సభ్యులుండి వారిలో నిజపురు తహశీలుదారు లుండినను, అగ్రాసనాధిపత్యమునకు నన్ను నియమించిరి.

ఈసమయమునందు నేను రెండు పాఠశాలలకుఁ గార్యనిర్వాహక సంఘకర్త్యుడనగా నుండటయేకాక యిస్కూమపేట బాలికా పాఠశాలకుఁ గార్యనిర్వాహకడనగా నుంటిని. బాలకుల పాఠశాలలో వలె బాలికలపాఠశాలలో బాలికలు జీతము లియ్యకపోవుటచేత దానిని భరించుట యెక్కువ కష్టముగా నుండెను ఈపాఠశాలను నేను చందాలు మూలమునను పురపాలిశుద్ధ్యసంఘమువాడును దొర తనమువాడును వేటువేటుగా నిచ్చునచోడ్రవ్యమువలనను భరించుచుంటిని. ఇట్లుండఁగా 1885-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 2-వ తేదీని రాజమహేంద్రవరపురపరిపాలకాధ్యక్షుని యొద్దనుండి నాకీ క్రిందియుక్త రము వచ్చినది. —

'In their order No 292 dated 19th February 1885 reviewing the budget of the Rajahmundry Municipality for the year 1885-86, the Govt. have disallowed the payment of salary grant to your school for next year from the Municipal funds and said that salary grant to Girls' School will, under G O No 206 dated 31st January 1885, be paid in future from Provincial funds I have therefore the honour to inform you that no salary grants will be paid to your school from the commencement of the next official year to the Municipal funds' (1885-86, సంవత్సరమునకు రాజమహేంద్రపుర పరిపాలక సంఘముయొక్క యాదాయవ్యయ గణనపట్టికనువిమర్శించుచు 1885-వ సంవత్సరము 12-వ ఫిబ్రవరి 292-వ సంఖ్యగల తమయుక్తపురులో దొరతనమువాడు మీపాఠశాలకు నగర పాలిశుద్ధ్యనిచారణసంఘమువారి ధనములోనుండి జీతములనచోడ్రవ్యము గచ్చుటను నిషేధించి, బాలికాపాఠశాలకు జీతముల నహ

అధికము 1885-వ సంవత్సరము జనవరి 31-వ తేది 206 సంఖ్య గల దొరతనమువారి యుత్తరువుబట్టి యింకముందు రాష్ట్రీయధనములోనుండి యియ్యఁబడునని చెప్పియున్నాడు. కాబట్టి యి యాధన హరిక సంవత్సరారంభమునుండి పురపరిపాలకసంఘధనములలోనుండి మీపాకకాలకు చేతములరహాయద్రవ్య మియ్యఁబడదని నేను మీకుఁ దెలియఁజేయుచున్నాను.)

ఈయుత్తరము వచ్చిన శీఘ్రకాలములోనే చెన్న పురిరాజధాని విద్యావిచారణకర్తగాడు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చుట తటస్థింపఁగా, నే నాయనను కలిసికొని మాపాకకాలవిషయమై మాటాడి యాయనచేత బలముగా మాబాలికాపాకకాల కనుకూలముగా వ్రాయించినమీఁదట దొరతనమువారు విశేషవిషయముగా మాపుర పరిపాలకసంఘధనములోనుండి యధాపూర్వముగా సహాయధన మిచ్చున ట్లుత్తరువు చేసిరి. నాకు మొదటినుండియు స్త్రీవిద్యయొడఁది కాభిమానము. స్త్రీలస్థితి కాగుపడినఁగాని దేశము కాగుపడదని నానమ్మకము. ఇట్లు బాలికాపాకకాల స్థిరపడినదివ్వుట వారవారమును ప్రకటింపఁబడు వివేకవర్ధని తోడిపాటుగా సతీహితబోధినియను స్త్రీల కపయోగించు మానవత్రిక నొకదానిని మూడుసంవత్సరములు వడపి స్త్రీలనిమిత్తమయి సత్యవతీచరిత్రము, చంద్రమతీచరిత్రము, సత్యసంతపని, పత్నీహితనూచని, దేశారోగ్యధర్మబోధిని మొదలగు పుస్తకములను రచించితిని. ఈగమయమునందు మాయూరిప్రార్థన సమాజమునందు వారవారమును జరిగెను సభలలో నేను తఱుడుగా ధర్మోపన్యాసములు చేయుచుండెడివాఁడను. 1881-90 సంవత్సరము లకు వడుమను పైనిజెప్పిన పుస్తకములనుగాక చతుర్థాంశ రత్నావళి, రాగమంజరినాటకముల నింగ్లీషునుండియు రత్నావళి మాళవి కాగ్నిమిత్రనాటకములను సంస్కృతమునుండియు తెలిగించి, క్రమశః

నాటకము, దక్షిణగోగ్రహణము, సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము అను నూపకములను, కొన్ని నాటకకథలను, ప్రహసనములను, ఆంధ్ర కవుల చరిత్రమును రచించితిని. ఇవిగాక వితంతువివాహవిషయమునను, ఇతరవిషయమునను, పెక్కుపన్యాసములు వ్రాసి ప్రచురించితిని; పూర్వకవిప్రణీతగ్రంథములను కొన్నిటిని సంస్కరించి ప్రకటించితిని.

ఆకాలమునందు మాపట్టణములో బాలురవిద్య యత్యధమ స్థితియందుండెను మునిర్నితములయిన సభలయొక్క పాలనము క్రింద నుండి చక్కగా నడపఁబడుచుండిన రెండుపాఠశాలలకును పోటీగా ధనార్జనాభిలాషచేతను కీర్తికామిత్యముచేతను కొందఱు బుద్ధిమంతులు సీతీమతధర్మబోధన మొనర్చెదమనియు సద్విద్య గలపెదమనియు మలభజ్జానదానముచే బీదల వసకారము చేసెదమనియుఁ బలుమిషలు పెట్టి యాస్తికపాఠశాలయనియు మహారాష్ట్రపాఠశాలయనియు స్వదేశాభిమానిపాఠశాలయనియు పెద్దపెద్ద పేదలుపెట్టి క్రొత్తక్రొత్త పాఠశాలలను పెట్ట మొదలుపెట్టిరి. ఇట్టి పాఠశాలలకెల్ల మొట్ట మొదట దారి చూపినది నేతిబీరకాయవలె సార్థకనామము వహించిన యాస్తికపాఠశాల. ఈమారనపాఠశాలల పోషణమునకయి నిధిలేదు, చందాలు లేవు, దానధనములేదు. ఉపాధ్యాయుల జీతములకు విద్యార్థు లిచ్చెడు నెలజీతములే యాధారము. ఇతర సుస్థిరపాఠశాలల నుండి విద్యార్థులను సాధ్యమైనంత యెక్కువమందిని తమపాఠశాల కాకర్షించుటకయి పన్నిన యాపాయములు విద్యార్థులవలన తక్కువ జీతములను గ్రహించుట, తోడిబాలుర నెక్కువమందిని తెచ్చిన వారివలన జీతములు గైకొనకుండుట, బాలురను తగని తరగతులలోఁ జేర్చుకొనుట మొదలై నవి. బాలురవలన గ్రహించెడివి క్రమముగా గైకొనవలసినవానిలో నర్థాంశమును చతుర్థాంశమును అష్ట

మాంశమును షోడశాంశమునుమాత్రమే యుండినను ప్రకటితము లగు లెక్కలలో నిందు మొత్తములను, గుప్తములగు లెక్కలలో నిజమైన మొత్తములను, వేసికొని, వచ్చినసొమ్ములోఁ గార్యనిర్వాహకనిభాగము పోగా మిగిలినదాని నుపాధ్యాయులు వంతులవరుసను బంచుకొనుచుండిరి, ఉపాధ్యాయులకు ముట్టకు మానవేతనము లెనిమిదులును పదులును పదునైదులునుమాత్రమే యయినను, ఇరువదులును ముప్పదులును నలువదులును ఏబదులును నైవట్టు లెక్కలలోఁ జూపఁబడి వారివలన నాపెద్ద మొత్తముల కాదానికలుగైకొనఁబడుచుండెను, ఈపెద్ద పెద్ద జీతముల నిచ్చుటకయి కార్యనిర్వాహకులు తమచేతిసొమ్మును వ్యయపెట్టుచున్నట్లు చూపి దొరతనమువారివలన సహాయద్రవ్యముగా విశేషవిత్తము గైకొనఁబడుచుండెను. ఇట్టి యనుదిత కార్యములచేత నుపాధ్యాయులే నీతిమాలినవారయినప్పుడు వారిశిష్యులైన విద్యార్థులేమి నీతిమంతు లగుదురు! ఇట్టి కుతంత్ర ప్రయోగమువలన నీతినిమాత్రమే కాక విద్యనుసహితము విద్యార్థులు కోలుపోవుచుండిరి. ఇవి యన్నియు సర్వజనవిదితములైన బహిరంగరహస్యములే యైనను వానిని స్థాపించుటమాత్రము దుర్బలము. ఈ విధమున విద్యకును నీతికిని నీళ్ళు విడుచుచున్న విద్యార్థులకంటె వారిసంరక్షకులలో నధికసంఖ్యాకు లెక్కువ వివేకులు కాకుండిరి. నాడు తమబాలురను క్రమశిక్షగల పాఠశాలలకుఁ బంపక యెక్కడ తక్కువజీతములు చేకొనఁబడునో యెక్కడ బాలు లెక్కువతరగల్గు లలోఁ జేర్చుకొనఁ బడుదురో యెక్కడికే తమసంరక్షులను బంపుచుండిరి. అందుచేత నప్పుడు మామట్టణములోని విద్యయొక్కయు విద్యార్థులయొక్కయు స్థితి దుస్థితికివచ్చి శోచనీయమైనదిగా నుండెను. కాఁబట్టి విద్యాభివృద్ధిని గోరువారికిని దేశాభిమానముగలవారికిని బాలుర నీతికులుఁ గావించు గాంక్షించువారికిని విద్యమానదుస్థితిని

తొలగించి నుస్థిని నెలకొల్పఁబూనుట యనివార్యధర్మమయి యుండెను. అప్పటివిద్యావిషయకవిధు లిప్పటివలెఁ గఠినములుగాక యవ్యవస్థితములై యుండినందున విగతధార్మిక విద్యాలయములను లయము నొందించుట ఋజుమార్గవత్తనులకు శక్యము కాకుండెను. అందుచేత పాఠశాలాకార్యనిర్వాహకసంఘమున కధ్యక్షులయిన పెట్కాపుదొర గాడును సంఘసభ్యులయిన యశ్వదాసులును ఏవిధముచేతనైనను పాఠశాలల నన్నిటి నొక్కటిగాఁ జేర్చి యొక్కకార్యనిర్వాహక సంఘముయొక్క యధికారముక్రిందికిఁ దెచ్చి విద్యను బాగుచేయవలెనని నిశ్చయించుకొని, ప్రతిపక్షపాఠశాలలవాడు కోరిన నియమములనే యంగీకరించి, వాడుచెప్పిన జీతములమీఁద హరిపాఠశాలలలోని యుపాధ్యాయులఁ దీసికొనుట కొప్పకొని, హరిపాఠశాలాధికారి యైన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి నే ప్రధానోపాధ్యాయపదమునందు నిలిపి, పాఠశాలలనన్నిటి నొక్కటిగాఁ గలిపి యొక్కసభహరి కార్యనిర్వాహకత్వమునకు లోబఱుపఁ గలిగితిమి.

ఇట్లు కలుపఁబడిన యానూతనోన్నతపాఠశాలనిమిత్తము మందీరము కట్టుటకై పట్టణమధ్యమునం దొకవిశాలస్థలమును చేరమాడి క్రయనిర్ణయముఁ జేసికొనుటకు సంసిద్ధులమయి యుంటిమి. ఇటువంటి మంచిస్థలము మలభక్రయమునకుఁ జోవుచున్నదని తెలిసికొని, దానిని తాను సంపాదించువలెనని నిశ్చయించుకొని, మానీషుకుఁ నహశీలుదాడుడుగా నున్న బుద్ధిమంతుఁడు తక్షణమే యాక్షేత్ర స్వామిని తనయొద్దకుఁ విలిపించుకొని, ఆభూమిని తనవారిపేరప్రాయుంచుకొనెను. అతఁడు శక్తిసామర్థ్యాదుల నెఱిగిన మావారందఱును చేతఁజెక్కిన స్థలము పోయినదని విచారించుచు నిరాశులయి, యటువంటిబుద్ధుని హస్తగతమైన భూమియొక్క పునరావాప్తియసాధ్యమని భావించి, ఉత్తరకర్తవ్యమును నాకు విడిచిపెట్టి యూరకుండిరి. పోయిన భూమిని మరల రాఁబట్టుటకయి యోచాయము నాలొందించి

నేను పకరగ్రాహిగా రియొద్దకుఁబోయి మాటాడి యాయనచేత గొత్తుడు కలిగించి పులివోటఁ బట్టి గోవును విడిపించి తెచ్చినట్లు నేలను మరల పాకకాలాకార్యనిర్వాహకసంఘమువారి యధీనమగునట్లు చేసితిని. ఇప్పుడు బోధనకళాకాలాభవనము కట్టబడియున్న స్థల మిదియే.

దుర్బలశరీరుడనయ్యె వ్యాధిబాధితుడనయ్యె నప్పు డిన్నివిధముల పాటుపడఁగలిగిన నేనిప్పుడు తొంటిజవనవ్యములను గోలు పోయి కోరిక లేపుటివలెనే యున్నను కార్యములకు సమర్థము గాక యున్న నాప్రస్తుతావస్థను దలఁచుకొఁగా, పూర్వపువీరేశలింగముగాక తచ్చాయావిగ్రహముమాత్రమే నిలిచి యున్నదేమో యన్నట్లుఁ దోచుచున్నది. తొల్లిటిక్రియాశక్తిలోఁ గొంతయయినను నా కీశ్వరుడు మరలఁ బ్రసాదించునుగాక !

ఇన్నివిషయములలో నే నత్యంతోత్సాహముతోఁ బని చేయుచుండినకాలములో నాయుత్సాహమునకు భంగిరకర్మమైన వైపరీత్యముకటి తలపించెను. మిత్రభావముతోనే కాక గురుభావముతోనేను చెప్పినదాని నెల్ల శిరసావహించి చేయుచు, నాకు కుశభజమైయుండి నేను పూనిన సమస్తసత్కార్యములలోను తోడుపడుచు, స్వభావ దుర్బలుడనైన నన్ను శ్రమపడకుండ సదా కంటివి కప్పవలెఁ గాచుచు వాగ్దానములు చేసినవాడును ప్రతిజ్ఞలు పలికినవాడును అందఱును విడిచినను తానుమాత్రము నన్ను విడువకుండిన బరవరాజు గవత్రాజుగా రాకస్మికముగా 1888 వ సంవత్సరము జూలయినెల 16 వ తేదీని లోకాంతరగతు లయిరి. అటువంటి సుగుణనిధియైన మిత్రతన్న ముఱొక్క మరణముతో నా కావటకున్న కార్యోత్సాహము నగము తగ్గిపోయినది. సదా రోగపీడితుడ నగుచుండిన నేను చిరకాలముజీవించినదియు, నేను పూనిన మహాకార్యమును నాయనంతరమునందాయన కైర్యోత్సాహములతో నిర్వహించుననియు, నేను దృఢముగా నమ్మి

యుంటిని, అట్టి నాయాశ యశాలవినాశము నొందఁగా నేను విరక్తుఁడనయి, పురపరిపాలకసంఘములోను స్థానికనిధిసంఘములలోను నాసభ్యత్వములకుఁ బరిత్యాగపత్రికలను బంపి తదధ్యక్షులు నన్ను విడువనొల్లకున్నను వలదని యాపనులెల్ల నొక్కమాటుగా మానుకొంటిని. గవరాజుగాదు తనమరణమువకు నాలుగయిదుమాసములకు ముందొక నాఁడు నాయొద్దకువచ్చి నాజీవచరిత్రమును వ్రాయుటకయి సాధనముల నిమ్మని నన్నడిగెను, నేనాయనను నిదిత్సాహపఱచి యిప్పు డాప్రియత్వమును మాని నామరణానంతరమున నేమైన వ్రాయఁబడియుండునచో వ్రాయవచ్చునని చెప్పితిని. ఈసంభాషణము జరిగిన కొన్ని గూసములలోనే నాజీవచరిత్రమును వ్రాయనెంచిన మిత్రునిజీవచరిత్రమును నేనే యాయనస్మృతిని శాశ్వతపఱచుట కయి చేయఁబడిన పురమహాజనుల సభలో వ్రాసి చదువవలసిన వాఁడనైతిని. నేను వ్రాసిన సంక్షేపచరిత్రమువలన నీమహాపురుషుని గుణస పద కొంతవఱకు తేటపడవచ్చును. ఈయనస్మృతిస్థిరీకరణార్థ మయి దాదాపుగా మున్నూటయూపాయలు చందాలు వేయఁబడినవి, వేసినవారిలోఁ గొంతఱు తక్కు మిగిలినవారందఱును తాము వేసిన చందాలను స సోపపూర్వకముగా నిచ్చిరి. వచ్చిన సొమ్ముతో నాది కొంతచేర్చి మున్నూట యేబదిరూపాయలకు నిజరూపపరిమాణముగల చిత్రాకృతిని వ్రాయించి రాజమహేంద్రపురమందిరమునందుఁ బెట్టించితిని. ఎవరివలన మదుద్దిష్టకార్యనిరంతరవ్యాప్తియు లోకోపకారమును కలుగునని నే నాశ పడియుంటినో యట్టివారిలో నశాలమరణము నొందుట కీయన ప్రధములు, ఈయన యనంతరము 'నాతడు హత నిరంతరాయముగా నత్యంతోత్సాహముతో లోకోపకారకార్యమును నడుపుదురని నేను ప్రతీక్షించిన రెండవవారగునర్తిరాజు మృత్యువలనరావుగాడును వీరివలెనే యశాలమరణమునంది నాయా

ఈ భంగము కలిగించిరి; ఆరంభింపఁబడిన సత్కార్యము పరిచ్ఛిన్నముగా జరిపి లోకమునకు మేలు చేయుదురని నే నాశ పడిన కడకుఁ బారయిన దేశిరాజు పెడబాపయ్యగాఁకును పయి యిరువురివలెనే యకాలమృత్యుజేవతపాతం బడిరి. వీరు మువ్వరును పట్టపరీక్షా సిద్ధులు, దేశాభిమానమానసియులు, సత్కార్యానుష్ఠానదీక్షాపక్షులు, స్వార్థపరిత్యాగులు, పరోపకారరతులు, తాము సత్యము లని నమ్మిన పాని నాచరణమునకుఁ దెచ్చటయం దుత్సాహమును ధైర్యసాహసములును కలిగిన కార్యశూరులు. వీరు మువ్వరును యావన మధ్యమున స్వకృత్యాచరణారంభదశలోనే స్వర్గస్థులయిరి. ఈలోకములో మంచినదార్థములు చిర కాలముండవు కాఁజాలును ! ఆహా ! ఈశ్వరేచ్ఛావిదితప్రభావముల నెవ్వరు గ్రహింపఁగలరు !

ద్వీ తీ య_భా గ ము

సంపాదకీయ భూమిక

శ్రీరావు బహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు వారి స్వీయచరిత్రలోని మొదటిభాగమును 1911 సంవత్సరములో, బ్రకటించి యున్నాము. అప్పటినుండి ప్రయత్నించుచున్నను, అని వార్యములగు కొన్ని కారణములచేత, రెండవభాగమును, ఇంతవఱకును బ్రకటింపఁ జాలమైతిమి.

ప్రథమసంపుటము వెలువడినప్పటినుండియు వారికి శరీరాగోగ్యము చక్కగా లేకున్నను, అధికశ్రమలకోర్చి, దీనిని రచించి మాయుద్యమమునకుఁ బ్రోత్సాహముఁ గలిగించినందులకు వారికి మాకృతిష్టతాపూర్వక వందనముల నర్పించుచున్నాము.

గ్రంథమునందు సమకాలికులగు ననేకులగూర్చి సందర్భానుసారముగ పంతులువారు ఒక్కొక్కచో భూషించుచు ఒక్కొక్కచో దూషించుచు వ్రాసియున్నారు స్వీయచరిత్రమువంటి గ్రంథమునందు, ఇట్టి దూషణభూషణము లుండుట వింతకాదు. అట్లు కాని యెడల స్వీయచరిత్రము, స్వభావమైన యధార్థచరిత్ర కాఁజాలదు. కొన్ని యెడలఁ బంతులువారికి, మాకును అభిప్రాయ భేదములున్నను గ్రంథరచనాస్వాతంత్ర్యము సంపూర్ణముగా వారిదియే యగుటచే వ్రాసినది వ్రాసిపట్లు ప్రకటించితిమి.

మనసాంఘికవిషయము లనేకము లీగ్రంథమునందుఁ జర్చింపఁబడినవి. ఒక సంఘమునందలి మంచిచెడుగుల రెంటిని దెలిసికొని ననే తప్ప సంఘాభివృద్ధి కనునగు ప్రయత్నములఁ జేయ వీలుండదు. కావున నాంధ్రమహాజను లీ స్వీయచరిత్ర నాదరించుచు సంఘమునందలి గుణదోషములను గ్రహింతురుగాక యని కోరుచున్నాము.

చింతాదిపేట. }
ఏప్రిలు 24-1915, }

ఇట్లు విధేయుఁడు,
సంపాదకుఁడు.

విజ్ఞానచంద్రకామందలి.

త వ తా రి క

ఈ స్వీయచరిత్రముయొక్క ద్వితీయభాగములోని మొదటి ప్రకరణము విశేషభాగము 1910-వ సంవత్సరము జూలై నెలలో నాభార్య సజీవురాలయి యుండఁగా బెంగుళూరిలో వ్రాయఁబడినది. మిగిలిన భాగమునంతను 1918-వ సంవత్సరము మేసవికాలములో నేను బెంగుళూరికి వెళ్ళినప్పుడు మెయి జూను నెలలలో వ్రాసితిని. 1912-వ సంవత్సరము డిశంబరునెల మొదలుకొని 1918-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలవఱకును స్థానికపత్రికలలో రెంటిలో నాకు విరోధముగాఁ గొన్ని యారోపణములు చేయఁబడినందున, అవిషయమున నాలుగవప్రకరణములోఁ గొంత వ్రాసితిని గాని తరువాత నేతత్త్రకటనవిషయమున ధర్మస్థానములలో, దండశాఖలోను, వ్యవహారశాఖలోను, కొన్ని యభియోగము లారంభమయి యిది ముద్రింపఁ బడుచుండినప్పుడు ముగియనందున వ్యవహారమధ్యమున దానిని ప్రకటించుట యుచితము కాదని నిలిపివేయ వలసినవాఁడ నైతిని. పుస్తక మంతయు నేకసంపుటముగా ముద్రింపఁ బడునప్పుడు తద్విషయమయి మఱియొకప్రకరణము చేర్పఁబడును. నా కిప్పుడఱువదియేఁడెండ్లు నిండి యఱువదియెనిమిదవయేఁడు ప్రారంభమయినది. ఎండ్లు గడచినకొలఁదిని నా కంతకంతకు దేహదార్ధ్యమును, భారణాసామర్థ్యమును తగ్గిపోవుచున్నవి. ఇటువంటి యవస్థలో నీ స్వీయచరిత్రములో భ్రమప్రమాదాదులవలనఁ గలిగిన దోషము లేదని పడినచో మహాబాగు లుక్షించి మునింతురు గాక !

రాజమహేంద్రవరము }
 16 ఏప్రిల్ 1918-వసం } కందుకూరి వీరేశలింగము

స్వీయ చరిత్రము

రెండవ భాగము

మొదటి ప్రకరణము

పురమండిరాజిక నిత్యాణదశ. (1899 మొదలు 1900 వఱకు)

1879 వ సంవత్సరమునందు వితంతువివాహవిషయమున నే నియ్యదలఁచుకొన్న కొన్ని యుపన్యాసములకుఁ దావొకపట్టున లభిం పకపోయినప్పటినుండియు సర్వజనులకు నుపయోగపడెడి యుపన్యాస సభాభవన మొకటి పట్టణమున నుండిన బాగుండునుగదాయన్న సంకల్పముతోఁ దత్పిత్తి యెట్లు కలుగునా యని యాలోచించుచుంటిని. మా యుత్తరమండలములలోఁ గొంతకాలము పాఠశాలాపరీక్షకులుగా నుండినట్టియు, తెలుఁగుదేశముపయి నధికాభిమానము కలవారయి యుత్తరమండలమునుండి పట్టపరీక్షయందును తదనుభావమునఁ బ్రథమ శాస్త్ర పరీక్షయందును కృతార్థులను బొందినవారిలో నగ్రస్థానమును బడసినవారి కేఁపేట బంగారుపతకము నిచ్చుట కేర్పాటుచేసినట్టి యు, తరువాత చెన్నపురిరాజధానిలోని పాఠశాల కెల్ల విద్యా విచారణకర్తయయి యుపకారవేతనమును బడయనున్నట్టియుకర్నల్ మక్తానల్లుగారిపేర రాజమహేంద్రవరములోఁ బట్టణమందిరమును కట్టింపవలెనని 1880 వ సంవత్సరములోఁ బ్రయత్నించితిని. ఆ సంవత్సర మాగష్టునెల 15 వ తేదీని జరిగిన పురజనులసభలో మక్తానల్లు దొరగారిపేర పురమందిరము కట్టింప నిశ్చయింపఁబడి, చందాలు పోగుచేయుటకయి యేర్పాటుపఁబడిన సభకు నేను కార్యదర్శిగా నియమింపఁబడితిని. కాగితముమీఁద నేనూఱు రూపాయలవరకు చందాలు పడినను చాలినంతధనము వచ్చుచాడ కానరానందున నప్పటి కాకృషి సఫలమయినది కాదు. అయినను నేను నా యుద్యమము సంతతితో

విడిచిపెట్టక పట్టణమందిరనిర్మాణమునకయి పురమధ్యమున ధర్మవైద్యాలయవీధియం దొకస్థలమును దామరాజు నాగరాజుగారి పేర కొని యుంచి, శ్రీ విక్టోరియామహారాజ్ఞిగారి జ్యూబిలీమహోత్సవసందర్భమున 1887 వ సంవత్సరమున చందాలుచేర్చి పురమందిరమును కట్టింపవలెనని మరల ప్రయత్నిముచేసి యొకసభఁగూర్చితిని. పురమందిర నిర్మాణార్థముయి శ్రీ పితాపురరాజుగారు వేయిరూపాయలను దయచేసిరి, చందాలమూలమున నయిదారునూరులు పోగయినవి. మందిర నిర్మితకయి పలుమాఱు సభలు చేయఁబడుచు వచ్చినవి. ఈసభలలోఁ బట్టుమని పదిరూపాయలియ్యసాహసింపని యుదారపురుషులు నేను కష్టపడి తిరిగి వ్రాయించితెచ్చిన భవనాకృతిలో లోపము లెంచుచు లక్షరూపాయలు వ్యయపెట్టి దివ్యభవనము కట్టింపవలెనని కొందఱును, నేను కొన్నస్థలము బాగులేదని దోషములెన్నుచు జనోద్యానముగా నుపయోగింపఁదగిన సుందరవిశాలస్థలమును పురమధ్యమున సంపాదించవలెనని కొందఱును, ఆచరణసాధ్యములుకాని చిత్ర విచిత్రాభిప్రాయముల నియ్యఁజొచ్చిరి. ఈప్రకారముగా రెండుసంవత్సరములు సభలు జరిపినపిమ్మట వృథాకాలహరిణమగుట తప్ప నిట్టి సభలవలనఁగార్యము కలుగఁజోదని నేను తలఁచి, ఒకనాటి పురమహాజనులసభలో నాయభిప్రాయము వెల్లడించి 1889 వ సంవత్సరము మార్చి నెల 26 వ తేదిని ముద్రితమైన యాక్రిందిలేఖను చందాదారులకుఁ బంపితిని.—

"Sir, I beg to inform you that, from my experience of the last ten years during which I have been working to secure a public hall for our town, I have had ample reasons to believe that there are no chances of our Town Hall ever coming into existence by means of public subscriptions and that I have therefore made up my mind to have the Hall built at my own expense (independantly of public subscriptions) in the site opposite to the Town School by the Hospi-

tal Road which I already purchased with my own money for the purpose I am now prepared to devote the sale proceeds of my books and any remunerations that I may get in case of my being made an examiner in connection with University or other examinations, to the construction of the Town Hall for the speedy completion of which I intend raising loans After completion of the building and discharge of all the debts contracted for this purpose, I will hand over the building for use of the Rajahmundry, public to committee of respectable townsmen, reserving to myself the right of using the Hall for my lectures and weekly, fortnightly or monthly meetings organized by me in preference to those of others who may wish to have their lectures and meeting on the same day and at the same time But I now promise that I will gladly place the Hall at the disposal of the Rajahmundry public without claiming any right whatever for myself, if any gentlemen come forward to pay me all the moneys I spend and the debts I contract for the construction of the Hall on the condition of placing the Hall in charge of a committee consisting of at least half a dozen respectable townsmen for the use of the Rajahmundry public without distinction of caste or creed. I gave out my intentions to the audience of a public meeting held on Sunday last in the Vizianagaram Maharajah's Girl's School to the same effect

ఇదివరకుఁ బదిసంవత్సరాలనుంచి చేస్తూవున్న ప్రయత్నము లనుబట్టి చూడగా చందాలమూలంగా శ్రీఘ్రకాలంలో టవున్ హాలు కట్టించడం సాధ్యమయ్యేటట్లు నాకుఁ గపడడంలేదు. అందుచేత యేవిధమైన కమిటీలతోటిన్నీ చందాలతోటిన్నీ సంబంధం లేకుండా నేనే స్వయంగా ఆపనికి పూనుకోవడానికి నిశ్చయించుకొన్నాను. ఆసు పత్రివీధిని టవున్ స్థూలు కెదురుగా నాళమువారిస్థలమునకుఁ బ్రక్కను నేను దామరాజు నాగరాజుగారివద్ద టవునుహాలు నిమిత్తం నాస్వంత సొమ్ముతోఁ గొన్నస్థలంలోఁగొంతసొమ్ము బదులుచేసిన్నీ, నాపుస్తకాల అమ్మకమువల్లనున్నా నేను యెప్పుడైనా యేపర్షన్ లోనైనా యగ్గామినరు కావడం తటస్థించేపక్షమున దానివల్లనున్న వచ్చే

సామ్యమును పెట్టిన్నీ టవునుహాలు కట్టించి, నే నప్పుడప్పుడు ఇచ్చే వుప
న్యాసములకున్న వారానికి ఒకసారిగాని పక్షానికైనా నెలకైనా ఒక
సారిగాని నేను యేర్పరచబోయే సభలకున్న అడ్డము రాకుండావుండే
పద్ధతిమీద దానిమీదవుండే బాకీలన్నీ తీరినతరువాత తగిన కట్టుదిట్ట
ములతో నొకకమిటీని యేర్పరచి యీపురమహాజనుల యుపయోగ
మునిమిత్తమై హాలును వారి అధీనముచెయ్య నుద్దేశించుకొన్నాను.
ఈగోపుగా యెవరైనా తగు మనుష్యులు టవునుహాలునిమిత్తమై నేను
చేసిన ఋణములనున్న నేను ఖర్చు పెట్టిన సామ్యులనున్న నాకిచ్చివేసి,
యీ మందిరమును జాతిమతభేదములు లేకుండా పురజనుల కందరకీ
యుపయోగపడేలాగున అధమం ఆరుగురు పెద్దమనుష్యులకుఁ దక్కు
వగాకుండా యుండే కమిటీవారినశంకో నుంచడానికి పూచీపడేయెడల,
యేవిధమైన స్వాతంత్ర్యములనున్న నేను కోరుకుండా యీ హాలును
స్థలమును నేను వారిస్వాధీనము చెయ్యగలవాడను. కాబట్టి యీ
సంగతులను మీకు విశదపరిచినాను. ఈసంగతులనే మొన్న ఆదివా
రమునాడు విజయనగరము మహారాజులంగారి బాలికాపరశరామగో
జరగిన పబ్లికు మీటింగులో సభ్యులకు విన్నవించి యున్నాను.

I beg to remain, Sir,

Rajahmundry, } Yours faithfully,
26th March 1889, Tuesday } K. VEERASALINGAM.

ఈప్రకారముగా సభతోడి సంబంధమును వదల్చుకొని రెండు
మూడువేల రూపాయలతో నొక చిన్నమందిరమును కట్టింపవలెనని
పని కారంభించితిని. ఇంతకు ముందును మిత్రభావముతో నాకుఁ గావ
లసినపప్పుడెల్లను వడ్డీలేక బదులిచ్చుచుండినట్లే యీపురమందిరము
కొరకును న్యాయతి సుబ్బారావు పంతులుగారు నా కేనూలు రూపా
యలు బదులిచ్చిరి, నాశిష్యుఁడైన యింకొకమిత్రుఁ డజ్జరపు వీరయ్య
గారు రెండు సంవత్సరములలోఁ దీర్చుపద్ధతిమీఁద నన్నూలు రూపా

యలను వడ్డి లేకుండ బదు లిచ్చిరి. ఈ రు. 900 ల తోను నావద్ద నున్న రూపాయలతోను ఇటుకలు కట్టలు మొదలయినవి సాధ్యమై సంత చౌకగాఁ గొనుచు పనివాండ్రనుబెట్టి నేనే యొద్దనుండి పని చేయించు చుంటిని. ఈ విషయములో నా కీశ్వరసాహాయ్యము ముఖ్యముగా ననుగ్రహింపఁబడినది క్రిందటిసంవత్సర మేనూఁగు రూపాయల పుస్తకములే నావి యమ్ముచు పోయినను పనికిఁబూనిన యీ సంవత్సరమునందుఁ బుస్తకవిక్రయమువలన వేయియూయిపాలకంటెనధికముగా వచ్చిపవి, నేను కోరకయే యీ సంవత్సరమున నన్ను సర్వకలాశాల వారు పరీక్షకునిగా నియమించిరి, చెన్నరాజధానీ విద్యావిచారణకర్త గారు నన్ను వ్యధ్యమపారశాలా పరీక్షకునిగా నేర్పఱిచిరి. ఈశ్వరప్రేరణముచేతఁగాక యివియన్నియు నయాచితముగాఁ జేకూరుట యెట్లు సంభవించును? మంచికార్యములకెల్లను దేవుడు తోడుపడు ననుటకు లేశమును సందేహములేదు ఈ ప్రకారముగా నే నెదురుచూడని ధన ప్రాప్తి కలుగఁగా, మూడువేలతో ముగింపవలెననుకొన్న మందిరమును పెంచి పెద్దదానినిజేసి యేడువేల రూపాయలు దాని నిమిత్తమయి న్యయపెట్టితిని ఈ పురిమందిరనిర్మాణములో నాకు సాయము చేసిన పయి యిరువురు మిత్రులకును, యితర మిత్రులకును నా కృతజ్ఞతను దెలుపనలసి యున్నది నాళము కామరాజుగారు పురమందిరము నిమిత్తమయి తమ స్థలమునుండి ముప్పది నలువది గజముల స్థలము నుచితముగా నిచ్చిరి, ఖాజా అహమద్ల్లాఖాన్ సాహేబుగారు కట్టలు కోయించుకొనుట మొదలయిన పనుల కుపయోగించుకొను నిమిత్తమయి తమస్థలములోఁ దావిచ్చిరి, మామిడి రామస్వామి గారును జూపూడి రామానుజముగారును తాము విశేషలాభము నపేక్షింపక యితరుల కమ్మెడుదానికంటె తక్కువవెలలకు నాకుఁ గొన్ని కట్టలిచ్చిరి, దొమ్ముగూడెపు కలపవర్తకులైన జాన్ పీటర్సనుగారును

కోట్ల పోతన్నగారును జోగా చిర వెంకటస్వామిగారును నాయొద్ద మూల్యముగైకొనక యొక్కరొక్కరై దేసి కట్టల నిచ్చిరి, పురమందిరము నిమిత్తమయి కావలెనన్న నెక్కువవెల యడుగుదురన్న పేతువుచేత దామరాజు నాగరాజుగారిపేర కొన్నస్థలమును తనకే యుంచుకొని దానిలోఁ గొట్లు కట్టింపవలసినదని బంధువులును తమ కమ్మింపక్షమున కొన్నదానికంటె నైదురెట్లధన మిచ్చెదమని మిత్రులును ప్రోత్సహపఱచినను విక యాయన నాపేరి వ్రాసియిచ్చిరి, నేను కొన్నస్థలమునకు వెనుక నున్నస్థలమును పురమందిరమునిమిత్తమయి తన పేరఁగొని బసవరాజు గవరాజుగారితలోఁ గాలధర్మము నొందఁగా గవరాజుగారిభార్యలక్ష్మీదేవమ్మగారుకొన్న సూటయేఁబది మూడురూపాయలకే నాకా స్థలము నిచ్చెను ఈ ప్రకారము నప్పుడప్పుడు కొనుచువచ్చిన స్థలములకయి వ్యయపడినది రు 658-8-0లు, మందిరనిర్మాణమునకు వ్యయపడినది రు 5149-15-3లు, తరువాత పరనమందిరమును బిల్లియర్లుగదిని దానితో జేర్చి కట్టుటకయి వ్యయపడినది రు 1269-0-0లు, మొత్తముమీఁద నేను పురమందిర నిర్మాణార్థము కర్చుపెట్టిన మొత్తమంతయు రు 7072-7-8లు ఇందునిమిత్తము నే చితరులవలన నేమియుఁ గైకొనకుండునట్లేర్పఱచుకొన్నను దొమ్ముగూడెపుకలపపర్తకులవలన మున్నూఱురూపాయలువెలచేయు పను నేను కట్టలు ధర్మార్థముగా పుచ్చుకొనవలసి వచ్చినది. పటలబంధనముల (Trusses) నిమిత్తమయి కావలసిన పొడుగయిన టేకుకట్టలు రాజమహేంద్రవరములో దొరకకపోయెను. అవి కట్టలకు జన్మస్థానమయిన బస్తరులోను దొమ్ముగూడెములోను దొరకునని తెలియవచ్చినందున అట్టి కట్టలనుకొని పంపవలసినదని నా శిష్యులును భద్రాచలము తహశీలుదారును నయిన సయ్యదు వజీరుద్దీన్ సాహేబుగారి పేర వ్రాసితిని. ఈవిషయమయి కొన్నియుత్తరప్రత్యుత్తరములు

నడచిన యనంతరము నం దాయన భద్రాచలము తాలూకాలోని కూనూరునుండి 1889 సం॥ ఏప్రిల్ 29వ తేదీని వ్రాసిన యుత్తరము లోని కొన్ని వాక్యముల నిందు వ్రాయుచున్నాను—

'Myself and the Buster Tahsildar Mr Chintaman Ramachander tried our best to buy same timber at Dommugudem and send them on to you There are some logs at Dommugudem now but they say the timber cannot now be taken down the river owing to the difficiency of water in the river. I herewith send you three letters to the addresses of

- 1 Nalam Kamaraja Garu
- 2 Alapati Bhaskarramiah Garu and
- 3 Joga Venkataswami

at Rajahmundry, given by the following Shaukars viz ,

- 1 John Paterson
- 2 Kotla Potanna and
- 3 Joga China Venkataswami

These Shaukars have some timber of their own for sale at Rajahmundry with their agents at Rajahmundry named above I hope you will get the fifteen logs of the description you mentioned in your letter soon after you send these letters to the addressess You can select the best logs from the lots Myself and Mr Ramachender asked the Dommugudem Shaukars to take from you the reasonable price for the logs, but your good reputation is such that the Shaukars refuse to take money from you and they say they contribute this timber towards the charitable purpose you have undertaken I can say I have used no influence at all in this affair and I have thought it would be a great discourtesy to refuse the subscription they willingly offer for the construction of the Town Hall which is but a building for the use of the general public."

(నేనును బస్తరు తహశీలుదా రయిన చింతామణి రామచంద్రగౌడును దొమ్మిగూడెములోఁ గట్టలుకొని మీకుఁ బంపుటకు సాధ్యమైనంత ప్రయత్నము చేసితిమి. ఇప్పుడు దొమ్మిగూడెములోఁ

గొన్ని కట్టలున్నవిగాని, నదిలో నీరు తక్కువగా నున్నందున దిగువకు నదిలోనుండి యిప్పుడు కట్టలు తీసికొనిపోవుటకు వీలులేదని చెప్పుచున్నారు. రాజమహేంద్రవరమునందున్న 1 నాళము కామరాజుగారు, 2 ఆలపాటి భాస్కరరామయ్యగారు, 3. జోగా వెంకటస్వామిగార్లు విలాసమునకు ఈక్రింది సాహుకార్లనఁగా జాన్ పీటర్సన్, కోట్ల పోతన్న, జోగా చిన వెంకటస్వామి యిచ్చిన మూడు త్రైరములను మీకిందుతోఁ బంపుచున్నాను. పైని చెప్పబడిన రాజమహేంద్రవరములోని తమ యేజంటవద్ద అమ్మకము నిమిత్తము ఈసాహుకార్లు తమ కలపనుంచియున్నారు మీయుత్తరములో మీరు వివరించినరీతి 15 కట్టలును మీ రీయుత్తరములను చిటునానూదారులకుఁ బంపినతోడనే మీకులభించునని నమ్ముచున్నాను రాజిలోనుండి మీరు మంచికట్టల నేరుకోవచ్చును కట్టలకు న్యాయమైన వెలలను మీయొద్దనుండి పుచ్చుకోవలసినదని నేనును రామచంద్రగారును దొమ్ముగూడెపు సాహుకారుల నడిగితిమికాని మీ మంచిపేరు ఎక్కువదై నందున సాహుకారులు మీవద్దనుండి సొమ్ము పుచ్చుకొనుట కంగీకరింపలేదు మీరు పూనిన ధర్మకార్యము నిమిత్తమయి తా మీ కలప నిచ్చెదమని వారు చెప్పుచున్నారు. ఈ వ్యవహారములో నేనెంత మాత్రమును నాయధికారము నుపయోగింపలేదని నేను చెప్పఁగలను. మహాజనోపయోగార్థమయి కట్టఁబడుచున్న పురమందిరము నిమిత్తమయి వారు హృదయపూర్వకముగా నియ్యపూనిన సాయమును నిరాకరించుట గొప్పయమర్యాదగా నుండునని నేను తలఁచియున్నాను.)

మాకుఁ గావలసినరీతి కట్టలు వేయఁకచోట దొరకనందుననేనా కట్టల నంగీకరింపవలసిన వాడే నయితిని. తనయధికారము నెంత

మాత్రము నుపయోగింపలేదని నామిత్రుడు చెప్పుచున్నను, ఆకలప
వర్తకులు తమ తహశీలుదారుని జూచి యిచ్చియుండుదుగాని యా
కట్టలను నన్ను జూచి యిచ్చియుండరు. ఇట్లు సాయముచూపిన నానె
య్యుండైన సయ్యదు నజీరుద్దీన్ సాహేబుగారియెడల నేనెంతయు
కృతజ్ఞుడనై యుండవలెను. 1890 వ సం॥ అక్టోబరు నెలలో దానిని
తెచ్చి గృహప్రవేశోత్సవసమయమునందుఁ బ్రస్తుతము చెన్నపురి
రాజధాని రాజకీయశాస్త్రపాఠశాలలో సంస్కృతోపన్యాసకులుగా
నున్న రావుబహద్దరు రంగాచార్యులు (ఎమ్. ఏ.) గారు నన్నుఁ
గూర్చి యింగ్లీషున 28 వ తేది నొక యుపన్యాస మిచ్చిరి. అటుతరు
వాత కలకత్తాలోని సాధారణ బ్రహ్మసమాజ ప్రధానబోధకులైన
పండిత శివనాథశాస్త్రి (ఎమ్. ఏ.) గారు రాజమహేంద్రవరమునకు
వచ్చి నవంబరు నెల 15 వ తేదిని నన్నుఁగూర్చి కొంత చెప్పి, పుర
మందిరములో రాజమహేంద్రపురివాసు లప్పటినుండినిరాటంకముగా
సభలు మొదలయినవి చేసికోవచ్చునని ఘోషించిరి. తరువాత శాస్త్రి
గా రాదినముననే యొకటియు మఱునాఁ డొకటియు పురమందిర
ములో రెండుపన్యాసములుచేసి పోయిరి. పయి యిరువురు నన్ను
గూర్చి చెప్పినదానిలో నాస్తోత్రపాఠములు తప్ప విశేషాంశము
లేవియు నుండవు గనుక వాని నిచ్చట వివరించుట యనావశ్యకము.
1896 వ సంవత్సరాంతముతోఁ బట్టణమందిర నిర్మాణవిషయమున
నేను చేసిన ఋణములన్నియుఁ బూర్ణముగాఁ దీరిపోయినవి. మందిర
మునకు నాపేరు పెట్టనలసినదని కొందఱును, నేనుకూడ ధర్మకర్తగా
నుండుట యావశ్యకమని కొందఱును, నాతోఁ జెప్పిరికాని వారి
మాటవినక నేను చెన్నపురికిఁ బోవుటకుముందు 1897వ సంవత్సరము
డిసెంబరు నెలలో నే నీక్రింది నిశ్చేపపత్రము (Trust Deed) ను వ్రాసి
లేఖ్యురూఢము చేయించి మందిరముధర్మకర్తల కొప్పగించి పోయితిని.

"Rajahmundry Town Hall Trust Deed."

బ్రాహ్మణుడను, లేకు కంచుకూరి సుబ్బారాయుడుగారి కుమారుడను, ప్రస్తుతము రాజమహేంద్రవరము కాశీలోఁ బ్రథమ పండితుడను, అయిన కంచుకూరి వీరేశలింగ మనునేను

1. శ్రీరాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రవేంకట కృష్ణారావు గారు.

2. ది ఆచరేబిల్ న్యాయతి సుబ్బారావు పంతులుగారు, బి. ఎ., బి. యల్.

3. నేతి వేంకట సోమయాజులుగారు.

4. చిత్రపు వేంకటాచలముగారు, బి. ఎ., బి. యల్.

5. గోపిసెట్టి నారాయణస్వామి నాయుడుగారు, బి. ఏ.

6. నాళము పద్మనాభముగారు, బి. ఏ.

7. ఖజా అహమ్మదుల్లాఖాన్ సాహేబుగారు.

8. మంతపూడి కామేశ్వరరావుగారు, బి. ఏ.

9. కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారు.

10. రెబ్బప్రగడ పాపయ్యగారు.

11. శ్రీరాజా కంచుమర్తి వేంకటసీతారామచంద్రరావుగారు

12. అమెరికన్ లూథరన్ మిషన్ సీనియర్ మిషనరీ.

13. జ్యూబిలీపబ్లిక్ లైబ్రరీ రీడింగురూము సెక్రటరీ.

అను మిమ్ము ప్రస్తావించిన నియమించి, ఆసుపత్రికోడ్డునదక్షిణ పార్శ్వమునందు నేను స్థలముకొని నాసంతసామ్మత్యోఁ గట్టించిన బానుహాలును, దానితోఁ జేరిన స్థలమును, ౧౮౯౭ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౧ వ తేదీకి సరియైన పేవిళంబ నామసంవత్సర మార్గ శ్రీర శుద్ధ ౮ బుధవారమునాఁడు దిగువ నుదహరింపఁబడిన వరతుల

ప్రకారముగా మీ యావజ్జీవమును వ్యవహారము జరుపుచుండుటకయి మీ కధికారమిచ్చి యీహద్దులమధ్యస్థమైన స్థలమును దానిలోఁ గట్టింపఁబడిన పురమందిరమును మీస్వాధీనము చేయుచున్నాను.

హద్దులు.

మొదటి ప్రతి - (ఔన్ హాలున్న భాగము.)

ఉత్తరము—ఆసుపత్రిగోడ్డు.

తూర్పు—నాళము కామరాజుగారిచ్చిన స్థలములోఁ గట్టఁ బడిన బిల్లియడ్లు లైబ్రరీ రూములు.

దక్షిణము—బసవరాజు గవర్రాజుగారు నానిమిత్తము రహిమాన్ బేగువద్ద కొన్న స్థలము.

పడమట—పూర్వము రహిమాన్ బేగుక్రిందనుండిన దారి కుపయోగించు స్థలము. దామరాజు నాగరాజుగారివద్ద నేనుకొన్న యీ ప్రతి తూర్పు పడమరలు 27 గజములు, ఉత్తరదక్షిణములు 18 గజములు, వెరసి 486 చదరపు గజములు.

రెండవ ప్రతి.

ఉత్తరము—ఔన్ హాలుస్థలము

తూర్పు—నాళము వారియొక్కయు ముత్తంగివారియొక్కయుఁ గాలీస్థలము.

దక్షిణము—రహిమాన్ బేగువద్ద నేనుకొన్న కాలీస్థలము.

పడమట—దారిక్రింద వదలిపెట్టఁబడిన స్థలము.

లేటు బసవరాజు గవర్రాజుగారు నాతరపున ఔన్ హాలు నిమిత్తము తమపేర కొన్నట్టియు, ఆయనభార్య తరువాత నాపేరవ్రాసి యిచ్చినట్టియు, ఈప్రతి తూర్పుపడమరలు 27 గజములు, ఉత్తరదక్షిణములు 14 గజములు, వెరసి 878 చదరపు గజములు.

మూడవ ప్రతి.

ఉత్తరము—బసవరాజు గవరాజుగారు నానిమిత్తముకొన్న స్థలము.

తూర్పు—ముత్తంగి వారిస్థలము.

దక్షిణము—ముత్తంగి వాయొక్కయు చాకలివాగ్రడ యొక్కయు స్థలము

పడమట—ఖాజీ దాదాసాహేబుగారు మొగలై-వా కా స్థలము.

18 గజములపొడవు సర్వస్వతంత్రములతోను, 13 గజముల పొడవు కొన్ని మరతులతోను, రహిమాన్ బేగువద్ద నేను కొన్న యీ ప్రతి తూర్పుపడమరలు 31 గజములు, ఉత్తరదక్షిణములు 18 గజములు, వెరసి 558 చదరపు గజములు.

నాల్గవ ప్రతి.

ఉత్తరము—అసుపత్రిరోడ్డు

తూర్పు—నాళమువారి స్థలము.

దక్షిణము—ముత్తంగివారి స్థలము.

పడమట—ఔన్ హాలును స్థలమును

నాళము కామరాజుగారు ఔన్ హాలున కిచ్చినట్టియు, ఇప్పుడు బిల్లియడ్ల లైబ్రరీహాలులు కట్టబడినట్టియు, ఈ ప్రతి తూర్పు పడమరలు 31 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 20 గజములు, వెరసి 160 చదరపు గజములు.

అయిదవ ప్రతి.

ఉత్తరము—అసుపత్రి వీధి.

తూర్పు—ప్రార్థనసమాజమందిరమును గవరాజుగారుకొన్న స్థలమును.

పడమట—స్పాదాదా సాహేబుగారు మొదలైనవారి కాలి స్థలము.

మార్గముక్రింద నుపయోగపడెడి యీ ప్రతి తూర్పుపడమరలు 4 గజములు. ఉత్తరదక్షిణములు 82 గజములు, వెరసి 128 చదరపు గజములు.

1. ఈ స్థలములలో మొదటిప్రతిలోను నాలవప్రతిలోను నా సొంత సొమ్ముతోఁ గట్టించఁబడిన హాలును బిలియర్డు లైబ్రరీహాలులును కలిసి రాజమహేంద్ర పురమందిరము (Rajahmundry Town Hall) అని పిలువఁబడ వలెను.

2. హాలుకు పడమటివైపున నున్న మెట్లదారియు, దానితోఁ జేరి గ్యాలరీలకు వెనుక నున్న గదియు, ఆ గదిలోఁ జేరిన (మేడమెట్లున్న) వసారాయును, యానుహాలుచకుఁ ప్రార్థనసమాజమందిరము నకును ఉమ్మడిగానుండి రెంటిక్రిందను వాడుకలో నుండవలెను.

3. ప్రార్థనసమాజ మెప్పుడయినను లేకపోవుట తటస్థించిన పక్షమున, ప్రార్థనసమాజమునిమిత్తము కట్టఁబడి దానియుపయోగములోనున్న పడమటిభాగమందలి హాలును దానిపైనున్న మేడయును కాలహాలులో భాగముగ నెంచఁబడి దాని యుపయోగము క్రిందనుంచఁబడవలెను అప్పుడు ప్రార్థనసమాజమందిరిపు ట్రస్టీలలోని పెద్దాడ సాంబశివరావు బి. ఏ., బి. యల్. గారును, గోటేటి కనకరాజు బి. ఏ., గారును, ఆ టౌన్ హాలు అడిషనల్ ట్రస్టీ రీలుగాఁ జేర్చుకొనఁబడవలెను. ఒకసారి పోయిన తరువాత మరల నెప్పుడయినను ప్రార్థనసమాజ మను పేరితోగాని బ్రహ్మసమాజ మను పేరితోగాని (యవతారాదుల యర్చనయు విగ్రహారాధనమునులేని) యేకేశ్వరమానసి కోపాసనముగల పరిశుద్ధాస్తికసమాజ మేర్పడినపక్షమున, ఆ భాగము మరల దానిక్రింద నుపయోగ పడుచుండవలెను.

4. సమస్తవిషయములలోను జ్ఞానాభివృద్ధి కలుగుటకును నీతి మతకులాచారములయందలి మూఢవిశ్వాసములు తొలఁగుటకును నీతి పెంపొందుటకును దుర్నీతిదురాచారములు తొలఁగుటకును నీతి మతశాస్త్రరాజ్యాంగవిషయములలో గుణదోషవిచారము చేయుట కును అనుకూలములైన యుపన్యాసములు ప్రసంగములు వాదములు మొదలైనవానికొఱకును, మహాసీయులను సత్కరించుట కొఱకును, దేశాభివృద్ధికి తోడ్పడు కృషికొఱకును, జనులసంతోషమునకును, వినోదమునకును, జరగెడి యాటపాటల కొఱకును, జనోపయుక్తములైన సమస్తేతరకార్యముల కొఱకును, హిందువు, యూరపియను క్రైస్తవుఁడు, మహమ్మదీయుఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు, శూద్రుఁడు అను నిట్టిభేదభావములేక యెల్లజాతులవారును, సర్వమతములవారును సభలు మొదలైనవి చేసికొనుట కీ మందిర ముపయోగపడవలెను.

5. దుర్నీతిని ప్రోత్సహపఱచునట్టికాని జాతిమతద్వేషములను పురికొల్పునట్టికాని రాజభక్తిని ప్రోత్సహింపనట్టికాని ప్రతిపక్షులను వారిగొప్పవాస్తవ్యులను దూషించుట కేర్పడినట్టికాని సంఘసంస్కారాదుల నిమిత్తము పాటుపడువారిని బహిష్కరించుటకొఱ కుద్రే శింపఁబడునట్టికాని సభ లిందు జరగఁగూడదు.

6. అవయవాదులతో సంబంధించిన యుత్సవములు, భజనలు, విగ్రహపూజలు, వేశ్యల యాటపాటలు, జారిణులు వేషములు వేయునాటకాచులు, సురాపానాదులుగల విందులు, ఇందు జరపఁగూడదు.

7. ఈ హోలుసందు సత్కార్యములను జేసినవారియొక్కయు సద్యర్థసముగలవారియొక్కయు పటముల నుంచవచ్చును. మతముతో సంబంధించినట్టి కాని వేటువిధ మైనట్టికాని బూతుబాహ్యులను దిగంబరహాసములను నిందు పెట్టఁగూడదు.

8. ఇక్కడ సంగీతము మొదలైన కళలను విద్యలను ప్రోత్సాహపఱచుటకు సభలు చేయవచ్చును. అయినను స్వలాభమునిమిత్త మాడునాటకముల కీ హాలు నియ్యఁగూడదు

9. ఇక్కడకు వచ్చి చదువుకొను వారి కండఱకు నుపయోగపడుచు జూబ్లీలైబ్రరీ రీడింగురూము స్థిరముగా టాన్ హాలులో నుంచఁబడుటకు వెనుక నేర్పఱచిన షరతులను బ్రస్టీలు చెల్లింపవలెను.

10 ప్రార్థనసమాజమందిరి మే హేతువుచేతనైన ననుకూలపడకయు మఱియొక స్థలముదొరకకయు నిక్కడనేచేయవలెనని కోరినప్పుడు వితంతువివాహములను జరపుకొనుటకు వివాహదినమున సీహాలు నియ్యవలెను.

11. ప్రార్థనసమాజమని కాని బ్రహ్మసమాజమని కాని వ్యవహరింపఁబడు పరిశుద్ధాస్తికమతవిశ్వాసముగల (ప్రార్థనమందిరములో నుండు) సమాజము వారుచేయు విశేషసభలకును సంవత్సరోత్సవమునకును హాలు నిచ్చుచుండ వలెను ఆ దినములలో వేఱుసభలనిమిత్తమయి యితరులు కోరినపక్షమున హాలు నియ్యఁగూడదు.

12. బిల్లియర్డు టేబిలు టాన్ హాలులోనే యుంచఁబడి దానినిమిత్తమయి కట్టఁబడినగది టేబిలున్నంతవఱకు దానికొఱకే యుపయోగించఁబడవలెను.

13. ప్రజల యుపయోగార్థముగా రెండుమాసముల కొకసారి యైనను తప్పక యిందొక యుపన్యాసము జరగుచుండునట్లు బ్రస్టీ లేర్పాటు చేయవలెను.

14. వీధిపై పునరున్న యాఱుకొట్లమీఁదను వచ్చెడియడ్డెలో నాలవవంతుకు మించకుండ మరమ్మతునిమిత్త మవసరము వచ్చినప్పుడు ప్రార్థనసమాజమందిరపుబ్రస్టీల కిచ్చి తక్కిన మూడువంతు

లుకు టాన్ హాలు మరమ్మతు నిమిత్తము బ్రష్టి లుపయోగ పఱచుచుండవలెను

15. ఈ మందిమునుగాని కొట్లనుగాని దొడ్డినిగాని దీనితోఁ జేరిన యితర యేభాగమునుగాని బ్రష్టి లెప్పుడును విక్రయింపఁగూడదు, తాకట్టు పెట్టఁగూడదు? మఱి యేవిధముగాను అన్యోక్రాంతము చేయఁగూడదు బ్రష్టిలు మందిము సంతకుగాని కొంతభాగముగాని తమ సంతిపనుల కుపయోగించుకోగూడదు, అట్టి సంతయుపయోగము నిమిత్త మదైకుఁగాని వేఱువిధముగాఁగాని యితరుల కియ్యనుగూడదు. ఆనశ్శిక్తములైన మాద్యులను అభివృద్ధులనుజేయవచ్చును.

16 బ్రష్టిలలో నొక క్రైస్తవుఁడును, ఒక మహమ్మదీయుఁడును, ఒక వైశ్యుఁడును, ఒక శూద్రుఁడును, ఎల్లప్పుడు నుండవలెను

17. బ్రష్టిలలో నెవ్వరైనను, ఎప్పుడైనను, బ్రష్టిగానుండుట కిష్టములేనియెడల మానుకోవచ్చును మరిణమువల్లఁగాని మానుకొనుటవల్లగాని మఱియొకవిధముగాఁగాని బ్రష్టిలలోఁ గాల్గునచ్చినప్పుడు ప్రార్థనసమాజమందొకపుబ్రష్టిలలోని గ్రాహ్యుఁడేట్లలోనుండి యొకరిని, టాన్ హాలులోనుండు జ్యూబిలీరీడింగురూముమొగబర్లలోని గ్రాహ్యుఁడేట్లలోనుండి వెనుకరిని, ఈ ప్రకారముగా వంతువరుసను (Alternately) మార్చి మిగిలినబ్రష్టిలు బ్యాట్టుమూలమునకాల్గు పూర్తిచేయుచుండవలెను కాల్గు వచ్చినప్పు డెప్పుడయిన టాన్ హాలు బ్రష్టిలలో మహమ్మదీయుఁడైనను క్రైస్తవుఁడైనను వైశ్యుఁడైనను శూద్రుఁడైనను లేకపోవుట తటస్థించినపక్షమున, ఆ యాతరగతిలో గ్రాహ్యుఁడేట్లు దొరకనియెడల సేతరగతిలోఁ గాల్గవచ్చునో యాతరగతిలోని తగుమనుష్యుని ప్రార్థనసమాజమందొకపు బ్రష్టిలలోనుండియు వారిలో లేనియెడల జ్యూబిలీరీడింగురూముమొగబర్లలోనుండియు వారిలోను లేనియెడల నితరులలోనుండియు గ్రాహ్యుఁడేట్లు

కాని వానినైనను బ్రష్టీగా బ్యాల్వెట్టుమూలమున తక్కిన బ్రష్టీలేర్పాటు చేయవలెను. దేశాభిమానముచు పరోపకారచింతయు స్వకర్త నిర్వహణమునందు శ్రద్ధయుఁ గలవాఁడన్న విశేష హేతువుచేత గ్రాడ్యూయేట్ కానివాఁ డెవ్వడైన బ్రష్టీగా నుండుట కర్హుఁడనియు, అట్టివానిని బ్రష్టీగా నియమించుట గ్రాడ్యూయేట్టు నేర్పఱుచుటకంటె నెక్కువ లాభకరముగా నుండుననియు, బ్రష్టీ లభిప్రాయ పడెడు పక్షమున అతఁడు ప్రార్థనమందిరపు బ్రష్టీగాని జ్యూబిలీరీడింగుమామ మెంబరుగానియైనను కాకపోయినను కాలీ వచ్చినప్పు డట్టి వానిపేరు నాకుఁ దెలియఁజేసి బ్రష్టీలు నా యనుమతిమీఁద నా జీవిత కాలములోమాత్ర ముట్టివానిని బ్రష్టీగా వేసికొనవచ్చును. కాలీలు పూర్తిచేయుటకొఱకు జరగఁడి మీటింగులో గ్రామములో నుండని బ్రష్టీలు ప్రతినిధి (Proxy) మూలమున తమవోటు (Vote) నియ్యవచ్చును. ఈ బ్రష్టుడస్తావేజు రిజిస్టరయిన మూడుమాసములలోపల నిండలిషరతులకు భిన్నములు గాకుండునట్టుగాఁ దమపనిని నెరవేర్చుట కావశ్యకములైన నిబంధనలను బ్రష్టీలు చెయ్యవలెను. బ్రష్టీలు సభ చేసి కార్యదర్శి (Secretary) నేర్పఱుచుకొను సంతవఱకును చిత్రపు వేంకటాచలముగారిని కార్యదర్శిగా నేర్పఱుచుచున్నాను.

18. ఎప్పుడైనను వరుసగా (Continuously) రెండుసంవత్సరములవఱకును దాము చేయవలసిన పనులను వేనిని చేయకయు, ఇందలి షరతులకు విరుద్ధముముగాఁ బ్రవర్తించియు, అవశ్యకమైనప్పుడు మరమ్మతులు చేయింపకయు, ఉపేక్ష చేసినపక్షమున బ్రష్టీలను తొలఁగించి మందిరమును దమయధీనముఁజేసికొని పూర్వోక్తములయిన షరతులను చెల్లించుచుఁ బురజనులయుపయోగమునిమిత్తము బ్రష్టీలుగానుండి వ్యవహరించుటకయి లోకలోభంబుబోడ్డువారికిఁగాని రాజమండ్రమునిసిపాలిటీవారికిఁగాని తమ కుచితమని తోచిన యితర

సంఘము నేర్పాటుచేసి దానికిఁగాని హాటును ఒప్పగింత పెట్టుటకయి గవర్నమెంటువారి కిందుమూలమున నధికారమిచ్చుచున్నాను.

ఈపయిని వివరింపఁబడిన షరతులకు లోఁబడి యిందులోఁ జెప్పఁబడిన హద్దులమధ్యస్థమయి యేడువేలరూపాయల వెలచేయు నించుమించుగా 1720 చదరపుగజములుగల స్థలమును దానిలోఁ గట్ట బడినహాటును బిల్లియద్దురూమును లైబ్రరీరూమును కొట్లను, మార్గములను శలవృక్షములను సమస్తమును మీస్వాధీనముచేసి, వీనితో సంబంధించిన దస్తావేజులను మీకిచ్చివేసి, నాకుఁగల హక్కును బాధ్యతను సంబంధమును బ్రట్టిలయిన మీ కిందుమూలమున సంక్రమింపఁ జేయుచున్నాను.

రాజుహాంబ్రహము, }
2వ డిసెంబరు 1897 సం॥ } కందుకూరి వీరేశలింగము."

పురజనులయుపయోగార్థము పురిమందిరమును నేను కట్టించి యియ్యఁదలచినప్పుడు సంతోషించి పురజనులందఱును నాకుఁ దోడు పడి యుందురని మీరనుకోవచ్చును. మాపట్టణ మట్టిపాపము కట్టుకోలేదు. నేను పురమందిరమును కట్టించుటకుముందే యాస్థలవిషయమయి నాలుగు వాఙ్యములు వేయఁబడి కొట్టుపడిపోయినవి. నేను నాగరాజుగారి పేరస్థలమును కొన్న సంవత్సరముసేందేనాకుఁ బ్రతిపక్షియయి వితంతువివాహవిషయమున ఖండనవ్యాసములు వ్రాయుచువచ్చిన నూరి వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారు మాకు స్థల మమ్మీన మహమ్మదీయుని జ్ఞాతి నొకనిని జేరఁదీసి వానిచేఁ దనకు స్థలములో భాగమున్నదని 1884 వ సం॥ 407 నెంబరున సంక్షిప్తాభియోగము (Summary Suit) తెప్పించెను, అది కొట్టుపడి పోయినతరువాత 1885 వ సం॥ 241 వ సంఖ్యగల క్రమమైన వ్యాజ్యమును (Regular Suit) మాకు స్థలమమ్మీన

వానిని తేర్చి తాను పెట్టుబడిపెట్టి వేయించెను. అదియు కొట్టుపడి పోగా వ్యాజ్యమునకయిన కద్దులను వేంకటకృష్ణ శాస్త్రిలవారే యిచ్చుకోవలసిన వారయిరి. నేను పురమందిరమును కట్టుట కారంభించిన తరువాత స్థలము తనకాధి (Mortgaged) లో నున్నదని వేంకటకృష్ణ శాస్త్రిగారే తనపేరట 1889 వ సం॥ 181 వ సంఖ్యను అగులు వ్యాజ్యము తెచ్చెను. అది 1891 వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 5 వ తేదీని పురమందిరనిర్మాణమయిన తరువాత కొట్టివేయఁ బడినది. దానిపైని 1891వ సంవత్సరము అక్టోబరునెల 28వ తేదీని ఉపర్యభియోగమును దెచ్చెనుగాని దానికిని పూర్వపువ్యాజ్యములకును మూటికిని పట్టిన దురవస్థయే పట్టెను. ఇవి యిట్లుండఁగా 1889వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెలలో ఖాజా ఆహమ్మద్‌ల్లాఖాన్ సాహేబుగారు కట్టలు వేసికొనుటకయి యిచ్చినస్థలములో మేము అంపపుకోఁతకయి గోయిపెట్టి కట్టలు కోయించుచుండఁగా, ఒక పెద్దమనుష్యుఁడు ఖాజా సాహేబుగారి దూరజ్ఞాతియైన యొకబీదతురకవానిని పిలిపించి వాని పక్షమున నొక క్యారిష్టరునుపెట్టి వానిచేత నేను తనతాతసమాధిని త్రవ్వించివేసినట్లు నాపయి నభియోగము నొకదానిని సంయుక్తదండవిధాయకుఁడైన మోబర్లీదొరగారియొద్ద తెప్పించెను. 1889వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 30వ తేదీని తేబడిన యాయభియోగము నాదొరగారు విమర్శచేసి తమకుఁ దెలియఁజేయ వలసినదని 16వ అక్టోబరున పోలీసువారికిఁ బంపిరి. అంపపుగోతిలోనుండి యేతిన తనతాత యెముకలని బుట్టలోవేసి తెచ్చిన యెముకలబుట్టతో నాబీదతురకవానిని పోలీసువారు రాజకీయవైద్యునికడకుఁ గొనిపోయి పరీక్షింపించి, వాని తాతయెముకలన్నియు మేఁకయెముకలని డాక్టరు నిర్ణయపత్రమిచ్చిన తరువాత నితరులనుగూడ విచారించి, ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి ప్రేరణముచేత తేబడినదిగాని యిది నిజమైన యభియో

గముకాదని 1889వ సం॥ నవంబరునెల 18వ తేదీని దండవిధాయకు నికిఁ దెలియఁజేసిరి. దొరగారు (దండవిధాయి) సాహేబునద్ద దండ కాసనానుచు రముగా వాగ్ములమునైన పుచ్చుకొనక తాము నన్ను స్వయముగా నెఱుఁగుదుమనియు నేచట్టిపని చేయువాఁడను కాసనియు వ్రాసి యాయఁజొగమును నవంబరు 30 తేదీని కొట్టివేసిరి. దానిలో నప్పుడే పునర్విమర్శకు విన్నపము పెట్టించియుండుదుగాని దొరగారా మహమ్మదీయుని ప్రేరేపించిన పెద్దమనుష్యు నసత్యాభియోగము తెచ్చించినందునకయి విమర్శించి దండింతురేమోయని భయపడి యా దొరగారు మామండలమును విడిచిపోవువఱకు నూరకుండిరి. మోబర్న్ దొరగారు మామండలము విడిచి వెళ్ళినతరువాత నాతనితీర్పుపై నా లుగుమాసములకు 1890వ సంవత్సరము మార్చి 31వ తేదీన మామం డలన్యాయాధిపతియొద్ద పునర్విమర్శకు విజ్ఞాపనమును బెట్టించిరి. ఆ విన్నపమును మండల దండన్యాయాధికారిగారు 1890వ సం॥ జూలయి 26వ తేదీని కొట్టివేసిరి.

నాకు బాల్యమిత్రుఁడయి యుండిన యోగారి లక్ష్మీనరసింహ ముగారు నాపై నిట్టి తప్పుటభియోగము నేల తెచ్చింతురని కొండఱు డగవచ్చును. ఆ స్త్రీక పాఠశాలాస్థాపనమునకఁ దరువాత స్వల్పకాల మువఱకును మే రుదుప్రమును కలిసి పనిచేయుచువచ్చినను, ఆపాఠ శాలావిషయమున నాతఁ డనుసరించుచు వచ్చినమార్గమును, రాత్రి పాఠశాలావిషయమున నాతఁడు ప్రొక్కిన తోవయు, ఇతరవిషయ ములయం దతఁ డవలంబించిన పద్ధతులును, నింద్యములుగా నాకుఁ గనఁబడినందున పూర్వమిత్రభావమునుబట్టి నే నప్పుడప్పు డాయ సను మండలిండుచుండుటయు వివేకవర్ధనిలో వ్రాయుచుండుటయుఁ దలపఱిచుచు వచ్చెను. అతఁడును తాను ప్రచురించెడు గోదావరీ వృత్తాంత (Godavary News) మను పత్రికలో నాకు వ్యతిరీక్తముగ

వ్రాయఁదొడఁగెను. ఇది యిట్లుండఁగా నతఁడు రాజమహేంద్ర
వరోన్నత పాఠశాలకుఁ బ్రధానోపాధ్యాయుఁడును, రాజమహేంద్ర
పుర పారిశుధ్యవిచారణసంఘమున కధ్యక్షుఁడును, అగుటతటస్థించెను.
ఈకాలములో రాజమహేంద్రవరములో నున్న నెప్పలై రామబ్రహ్మ
మను నొకగృహస్థునియింటిమీఁద రాళ్లు పడుచుండెను. రామ
బ్రహ్మముగారివది నెగా రయిన శంకరమ్మ యనునామె తమయింటి
మీఁద రాళ్లుపడుచున్నవిషయము యిరుగుపొరుగులవారితోను
చుట్టుపట్టలనున్న పెద్దమనుష్యులతోను మొట్టపెట్టకొనుచువచ్చెను.
గాని యెవ్వరును దానిని నివారించుటకయి ప్రయత్నము చేయరైరి.
ఇట్లు రాళ్లుపడుటకు ముఖ్యకారణము రామబ్రహ్మముగారి మూడవ
యల్లుఁడు. అతఁడు పడునెనిమిదేండ్లు ప్రాయముకల తల్లిదండ్రులులేని
దుండగీఁడు, అతనిభార్య పడునేనేండ్లు ప్రాయముగలది. అతఁ డేలూరి
లక్ష్మీనరసింహముగారిసన్నిధానవర్తిగాఁదిరుగుచుండెడివాఁడు. అతఁడు
తనభార్యను తనవెంటఁ బంపవలసిన దనియు, తాను వేటుచోట
కాపుర ముండెదమనియు, అత్తవారి నడిగి నిర్బంధపఱుచుచు రాఁగా
కాపుర ముండుట కిల్లు లేకుండుటనుబట్టియు నిరుద్యోగియగుటచే
భార్యను పోషింప శక్తి లేనివాఁడగుటనుబట్టియు నాతనివెంట నాచిన్న
దానిని పంపకపోయిరి. అంతేకాక యెవ్వరో దుర్మార్గు లేదో దురుద్దేశ
ముతో నాచిన్నదానిని తీసికొని రమ్మని యతనిని ప్రేరేపించుచున్నా
రనియు వారి కనుమానము కలిగెను. ఈకారణములచేత భార్యను తన
వెంటఁ బంపకపోఁగా నాపిల్లవాఁ డత్తవారి యింటనుండి లేచిపోయి
పూర్ణముగా లక్ష్మీనరసింహముగారిసంరక్షణములోఁ జేరెను. ఆయన
పురపాలకసంఘమువారియధికారముతో నున్న కంభమువారి గత్ర
ములో నతనికి భోజనవసతి యేర్పఱిచి, మరణకాలమునందుఁ దండి
యిచ్చిపోయిన యేనుఁజునూపాయలుగల రక్షణనిధిపుస్తకమును

(Savings Bank Book) తన యధీనములో నుంచుకొనెను. అతఁ డిట్లు వెడలిపోయినది మొదలుకొని యీరాళ్లుపడుట నెలలకొలది నడచెను. ఎవ్వరో చాటున బలవంతులు తోడుపడువా రుండక యిటువంటి పనిని నెలలకొలది జరుపుట యిల్లువాకిలిలేనియొక్క నిరాధార గాలునికి సాధ్యముకాదు. ఎవ్వరితోఁ జెప్పకొన్నను పాలనములేకపట్ట పగలు రాళ్ళింటిమీఁద నానాముఖముల వర్ష పాతమువలెఁ బడుచుండుట కోర్వలేక యొకదినము మట్టమధ్యాహ్నమున నూయింటి కేడ్చుచువచ్చి యొకమిత్రునితో మాటాడుచు మేడమీఁదనున్న నాతో లక్ష్మీనరసింహముగారు బుద్ధిహీనుడైన తమయల్లుని స్వాధీనము చేసికొని తమచిన్నదానివిషయమైన పాపచింతతోఁదమయింటి మీఁద రాళ్లువేయించుచున్నాడని శంకరమ్మచెప్పి యేలాగునైన తమబాధను మాన్పి రక్షింపుమని నన్ను దీనముగావేడుకొనెను. లక్ష్మీనరసింహముగారికిని నాకునుగల వైమనస్యమునుబట్టి యీవ్యవహారములో సంబంధము కలుగఁజేసిన నిష్ఠములేనివాఁడనయి పోయి పోలీసువారితోఁజెప్పకొమ్మని చెప్పితిని. ఎవ్వరితోఁ జెప్పకొన్నను కార్యము లేకపోయె నని యామె పెద్దపెట్టున నేడ్చుచునీనాలాపములు పలుకఁజొచ్చినందున మనసు కరగినవాఁడ నయి యాద్దులకుఁ జేతనైన సాయముచేయ కుండుట ధర్మముకాదని భావించి లేచి మిత్రునిఁ బంపివేసి నే నామెపెంట వారియింటికిఁగోయితిని. ఆమె తమయింటి మీఁదను ముంగిటను పడియున్న యిటుకముక్కలనుజూపి యవి దుగ్గిరాలవారిదొడ్డిలోనుండి వేయబడినవని చెప్పెను. ఆయిటుకముక్కలను పరీక్షించి చూడఁగా అచిచిర కాలమునుండియుండి వానకుఁదడిసిపాకుడు పట్టినవిగాఁ గనఁబడెను. పిమ్మటనేను దుగ్గిరాలవారిదొడ్డిలోనికిఁబోయి చూడఁగా నక్కడ పాకుడుపట్టియున్న యిటుకముక్కలకుప్పలు పెక్కులుండెను. ఆయింటిమీఁదఁబడుచుండినయిటుకముక్కలును, ఈదొడ్డిలో

నుండిన యిటుకముక్కలును, ఏకరీతివయి యుండినందున దుగ్గిరాల వారి యింటిదొడ్డిలోనుండి రాళ్ళు వేయబడుచుండుట సృష్టమయినది. దుగ్గిరాలవారి యింటిలో లక్ష్మీనరసింహముగారి కాపులును వారిపాత శాలలో నుపాధ్యాయులు నైన యిద్దఱు బ్రహ్మచారిబ్రాహ్మణులు మొకటప్పయ్య తిరుపతిరాజు అనువారు వాగుము చేయుచుండిరి. ఈ పని వారితోడుపాటుచేత జరుగుచున్నదని భావించి యింటిలోనికిఁ బోయి గృహయజమానుఁ డయిన దుగ్గిరాల ప్రకాశరావుగారిని కలిసి కొని యాబ్రహ్మచారులను తమయింటినుండి పంపివేయుటనుగూర్చి మాటాడి యాయనను వెంటఁగొని మరల రామబ్రహ్మముగారియింటికి వచ్చితిని. మేమక్కడ నిలుచుండి యుండఁగానే దొడ్డిప్రక్కనుండిగాక వీధిప్రక్కనుండి వచ్చి యొకరాయి యింటిమీఁదఁ బడి దానికప్పు నుండి జాతి మేమున్నచోట పడెను అది యిటుకబొంతగాక నల్ల రాతిముక్కయయి యుండెను. అది చిన్నస్వామిగారిమేడమీఁదినుండి వేయబడినదనియుఁ దత్త ణముపోయి చూచివయెడలఁ దమయల్లుఁడా మేడమీఁద గనఁబడుననియు శంకరమ్మ కేకలువేసెను. నేను నామిత్రు నితోఁగలిసి వెంటనే యామేడమీఁదికిఁ బోయిచూడగా నక్కడ నా బాలుఁడు కనఁబడలేదుగాని యింటిమీఁదపడిన రాతిముక్కలవంటి రాతిముక్కలు రెండు కనఁబడెను. ఈరాతిముక్కలేల యక్కడనున్న వని నే నడుగఁగా చిన్నస్వామిగారి పడవలగుమాస్తా బంగారము చి తుకకొట్టుటకయి తేబడినవని చెప్పెను. అతఁ డిచ్చిన యుత్తరము విశ్వాసార్థమయినది కానందున రామబ్రహ్మముగారి యింటిపైని రువ్వటకే యారాళ్ళు తేబడెనని నిశ్చయించి, యిట్టి యనుచితకార్య మును చేయించుట మంచిది కాదని చెంతనున్న చిన్నస్వామిగారిరెం డవకుమారుని మందలింపఁగా నతఁడు లక్ష్మీనరసింహముగారి చాఁకలి వాఁడే పట్టపగలు రాళ్ళువేయుచుండగా వానినేమియుఁ జేయక మమ్మే

లనిందించెదరని యడిగెను. అందుచేత నీరాళ్ళి వేయుటలో లక్ష్మీనర సింహముగారి సంబంధము తప్పక యున్నదని నిశ్చయించి, ఆయనతో మాటాడుటకయి పోయితినిగాని యాయన గ్రామాంతరము పోయినందున నేను మా యింటికి పోయితిని. ఇది యంతయు 1889 వ సం॥ జూలయి నెల 28వ తేదీని జరిగినది. లక్ష్మీనరసింహముగా రూరినుండి రాగానే 30వ తేదీని నే నాయనపాఠశాలకుఁ బోయి యాయనప్రాణ మిత్రులయిన నిడమర్తి దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారును సహాయోపాధ్యాయుడైన దామరాజు బసవరాజుగారును దగ్గరనుండఁగానే రామ బ్రహ్మముగారియల్లుని జేరఁదీసి వారియింటిమీఁద మీరు రాళ్ళువేయించుచున్నారని చెప్పుచున్నా రెంతవఱకు నిజమని యడిగితిని. ఆయన తా నేమియు నెఱుంగననియు గిట్టనివా రట్టిప్రవాదములు వేయుచున్నారనియుఁ జెప్పఁగా నేను మరిలి మాయింటికిఁ బోయితిని. నేను మాటాడిపోయినతరువాత లక్ష్మీనరసింహముగారు శిలాపాత విషయమున నేమైనపని జరుగునేమోయని భయపడి మఱునాడు (31 వ తేదీ) తెల్లవాఱునప్పటికి తనమిత్రుడైన మాదిరెడ్డి వీరాస్వామినాయఁడుగారి యింటికిఁబోయి యాయనతో నేమో మాటాడఁగా నాయఁడుగారు సన్నోకపర్యాయము దర్శన మిచ్చిపోవలసినదని వర్తమానము పంపిరి. ఆయన జరిగినదేమని యడుగఁగా 28వ తేదీని జరిగిన సర్వవృత్తాంతమును జెప్పి రాళ్ళువేయుచున్నారన్న చాకలివాడు మొదలయినవారి పేరులెల్లఁ జెప్పితిని. అక్కడ కందరిని పిలుచుకొని వచ్చుటకయి మనుష్యులను బంపిరికాని, వారిలోఁ గొందఱురాలేడు. మొకటప్పయ్యను తిరుపతిరాజును దుగ్గిరాలవారి యిండినుండి పంపినేయుటకు నిశ్చయింపఁబడినది. నేను విచారించిన దానినిబట్టి చూడఁగా రాళ్ళవ్యవహారములోఁ దప్పక యీ లక్ష్మీనరసింహముగారి సంబంధమున్నట్టు స్పష్టమగుచున్న దని జెప్పఁగా, ఆయన బదులు పలు

కక యూరకుండెను. అప్పుడక్కడనున్న దామరాజు నాగరాజుగారు
తా సీవిషయమయి లక్ష్మీనరసింహముగారిమీఁద ఫిర్యాదు దాఖలు
చేసెద ననిచెప్పెను సామాన్యులకును గొప్పవారికిని తగవువచ్చిన
ప్పుడు సామాన్యముగా దండవిధాయులవద్దను ముఖ్యముగా స్వదేశీయ
దండవిధాయులవద్దను న్యాయము దొరకుట దుర్లభ మని యెఱిగిన
వాఁడనయి తొందరపడి పనిచేయవలదని నాగరాజుగారితోఁ జెప్పితిని
గాని యాయన నామాట వినక యుపదండవిధాయకునియొద్ద లక్ష్మీన
రసింహముగారిపయి నభియోగము తెచ్చి నన్నునువీరాస్వామినాయఁ
డుగారు మొదలైనవారిని సాక్షులనుగా కోరెను. త్రిప్పిత్రిప్పి కడకు
దండవిధాయి యాయభియోగమును కొట్టివేసెను. నన్ను విమర్శించు
కాలములో లక్ష్మీనరసింహముగారి న్యాయవాదియు మిత్రుఁడు నైన
దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారు ముందేదో నాపయి నభియోగము తెప్పిం
పవలెనని మనస్సులో నుంచుకొని యప్పటి వ్యవహారముతో సంబం
ధింపని ప్రశ్నలు నన్నడిగి నావలన నుత్తరములను బడసెను. ఈపగను
తీర్చుకోవలెనన్న యుద్దేశముతోనే లక్ష్మీనరసింహముగారు సమాధిని
త్రవ్వించితి నని నామీఁద మిథ్యాభియోగమును తెప్పించెను. వీరా
స్వామినాయఁడుగారియింట సమావేశము జరిగిన రెండు దినములకు
(ఆగష్టు 2 వ తేదీని) పాత్రకాలముననే రామబ్రహ్మముగారు నా
యొద్దకువచ్చి తమయింటిమీఁద మరల రాళ్లు పడుచున్నవనియు,
తాముచు తమయింట కాపురము లున్నవాడును దొడ్డిలోనికి వచ్చుట
యే కష్టముగా నున్నదనియు నేలాగునైన రాళ్ళువేయుట మాన్పించి
త మ్మౌళాయమునుండి రక్షింపవలసినదనియు నన్ను వేడుకొనెను.
వచ్చి విచారించెద ననిచెప్పి యాయననింటికిఁ బంపివేసి, పోలీస్సెన్సెక్టర్
కును పెంటఁజెట్టుకొనిపోయి యా స్థలమును జూపి యాఘోరకృత్య
మును మాన్పవలసినదని యాయనను కోరితిని. భటులను కావలియుంచి

రాళ్ళు వేయువారిని పట్టుకొనుటకయి ప్రయత్నము చేసెదనని చెప్పి యాయన వెడలిపోయెను. నేను దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనుండి యావలకు వచ్చుచుండగాఁ దమ లోపలినుండి రెండవతరగతి న్యాయవాది యైన వేలూరి వేంకట్రామయ్యగారు వెలుపలికివచ్చి నెప్పల్లెవారి విషయమయి జరుగుచున్న చొర్రస్వమునుగూర్చి నాతో మాటాడ మొదలుపెట్టెను. ఆయన తాను విన్న కన్నవిషయములను నాతోఁ జెప్పగారంభింపఁగా నింతలో చుట్టుపట్టులవారును నెప్పల్లెవారియింటిలోఁ గాపురమున్నవారును వచ్చి తామెఱిగినది చెప్పఁజొచ్చిరి. మే మందఱమును వేంకట్రామయ్యగారి వీధియరుగుమీఁద గూరుచుండి వారువారు చెప్పినది వినుచుండఁగా లక్ష్మీనరసింహముగారి మిత్రుడైన బయపునేటి వేంకటజోగయ్యగారుచ్చటకువచ్చి యీసభ యేమని యడిగెను. ఆయనలో జరిగినకథ నంతను జెప్పఁగా, లక్ష్మీనరసింహముగారి సమక్షమున నీ వ్యవహారము నడచుట మంచిదని చెప్పి తానుపోయి యేమో మాటాడి యాయన నక్కడకుఁ దీసికొని వచ్చెను. మిత్రబలముచేత లక్ష్మీనరసింహముగారు కొంత నిర్భయత పూని యీ యల్లరియంతయు నేను చేయుచున్నానుగాని నామీఁద నెవ్వరును సంజేహ పడుచుండలేదని చెప్పెను. అపయి నెవ్వరికిఁదోచిన మాటలు వారసఁదొడగిరి. అందఱు చెప్పినమాటలను విన్న పిమ్మట మిత్రుడైన వేంకట జోగయ్యగారుసహిత మింతమంది మీకు వ్యతిరేకముగాఁ జెప్పుచున్నప్పుడు మీరు మీనడతను శుద్ధపఱుచుకోవలసినదని లక్ష్మీనరసింహముగారితోఁ జెప్పవలసినవారయిరి. ఈ దినము మొదలుకొని రామబ్రహ్మముగారి యింటిమీఁద రాళ్లుపడుట నిలిచిపోయి నాకృషివలన వారియావద నివారణ మయినందుకు నేను సంతోషించితిని.

ఈ వ్యవహారము నడచిన తరువాత చాచావుగా సంవత్సర కాలమునకు మిత్తులతో నాలోచించి యాలోచించి లక్ష్మీనరసింహ ముగారు నేను తన్నిండ్లమీఁద రాళ్లు వేయించినట్టును తననడత మంచిది కానట్టును పెద్దమనుష్యులయెదుట దూషించినందునకయి మూడు వేల రూపాయలు మాననప్త మిప్పింపఁగోరి 1890 వ సం॥ జూలయి నెల 15వ తేదీని మండలన్యాయసభలో నామీఁద వ్యాజ్యము తెచ్చెను. నేను దీని కెంతమాత్రమును జడియక యీవ్యవహారవిషయమై నాతో మాటాడినవారితో నతఁడు రాళ్లు వేయించినట్టును అతని నడత మంచిది కానట్టును నేను ఋజువుచేసెదనని స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. అందుమీఁద నాతని మిత్రులును న్యాయవాదియైన దుర్గా ప్రసాదరాయఁడుగారును ఆలోచించి, దండవిధి (Criminal) వ్యవహారములో నతనినడతయు వాడుకయు విచారణీయములు శాకపోవుటచే నట్టియభియోగమును దెచ్చి యిది తమ కనుకూలముగాఁ దీర్పఁబడిన యెడల నీవ్యాజ్యమును తీసివేసికోవలెనన్న యుద్దేశముతో 1890 వ సంవత్సరము జూలై నెల 29వ తేదీని పయిని జెప్పఁబడిన దూషణము కొఱకే నామీఁద సంయుక్త దండవిధాయకునియొద్ద నభియోగము తెచ్చిరి. ఈ విషయమయి మండల న్యాయాధిపతి తన తీర్పులో నిట్లు వ్రాసెను.

"There is no doubt whatever in my mind on the very strong testimony for the defence, that at the time when the imputation and insinuation under the 5th and 7th issues were made plaintiff's reputation was distinctly bad, and I cannot help thinking that it was his own consciousness of this fact (and there is the evidence of the plaintiff's 6th and defendant's 34th witnesses to support this conclusion) that prompted him after launching this suit, to proceed criminally against defendant in the Joint Magistrate's Court where his own character and reputation could not be gone into so

that if he succeeded there he would be in a position to withdraw this suit without any exposure "

(ప్రతివాది పక్షమున వచ్చిన మిక్కిలి బలమైన సాక్ష్యమును బట్టి 6, 7 సారాంశములక్రింద యారోపణమును వ్యాజ్యోక్తియు చేయఁ బడిన కాలములో వాదియొక్క పేరు స్పష్టముగాఁ జెడ్డదిగా నున్నందుకు నామనస్సులో సందేహ మెంతమాత్రమును లేదు, ఈ తత్వమునుగూర్చిన తన యెఱుకయే ఈ సిద్ధాంతమును పోషించుటకు వాదియొక్క 6 వ సాక్షియొక్కయు ప్రతివాదియొక్క 34వ సాక్షియొక్కయు సాక్ష్యము గలదు. అందు తన నడతయు పేరును విచారింపబడనేరవు గావున తా నక్కడ జయము నొందినపక్షమున దోష ప్రాచుర్యమేమియు లేకుండ ఈ వ్యాజ్యమును తీసివేసికొను స్థితిలో నుండునని యీ వ్యాజ్యము వేసినతరువాత సంయుక్తదండవిధాయకతనిని సభలోఁ బ్రతివాదిమీఁద దండవిధివ్యవహారమును నడపుట కతనిని త్వర పెట్టిన దని నేను తలఁపకుండఁజాలను.)

ఈ యభియోగముతోడనే మహారణ్యపురాధిపత్య మన్న ప్రహసనము తన్నుడైశించి ప్రకటింపఁబడిన దనియు, తత్ప్రకటనమున కయి నన్ను శిక్షింపవలయు ననియు లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపై నింకొక యభియోగమునుకూడఁ దెచ్చిరి. ఈ వ్యవహారములను నడుపుటకయి తఱచుగా న్యాయసభలకుఁ బోవలసి వచ్చుచుండునని నేను సంవత్సర కాలము నెలవు పుచ్చుకొని పారశాలకుఁ బోవుటమాని నిలిచితిని. వాదిపక్షమున న్యాయవాదియైన దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారు నన్నేలాగుననైన శిక్షింపఁజేయవలె నని యెంతో పట్టుదలతోఁ బని చేయఁజొడగిరి, నాపక్షమున న్యాయవాదియైన న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును మిత్రపక్ష మవలంబించి నన్నేలాగుననైన శిక్షనుండి తప్పింపఁజేయవలె నని వాదియొక్క న్యాయవాదికంటెను పదిరెట్లెక్కువ పట్టుదలతోఁ బనిచేయసాగిరి. మిత్రవిషయమయి పంతులుగారు

పడినశ్రమ యింతయని చెప్పటకు శక్యముకాదు. ఈపనిలో నాయన నిద్రాహారములను గణన చేయలేదు, తమనిద్రను మానుకొని రాత్రి యెంతో ప్రౌఢుపోయినదాఁక మేలుకొని యీవిషయమై గ్రంథమును చదువుట మొదలయిన పనిని చేయుచు వచ్చిరి, పగలు వేళకు భోజనమునకుసహితము పోవక యీ వ్యవహారవిషయమున సాక్ష్యమును చూచుట మొదలయిన పనిలో నెంతోసేపు కాలము గడుపుచుండిరి. ఆయనకు భోజనము చేయునపుడును వెలుపలికి పోయినప్పుడునుకూడ నీ విషయమైన చింతయేకాని కొంతకాలము వేటు చింత లేకుండెను. ఆ సమయమునందు నావిషయమయి యాయసకుండిన మనోవ్యాకుల తలో ఊడశాంశమైనను నాకు లేకుండెను. నే నన్నమాటలు నిజములన్న నమ్మకముచేత వ్యవహార మెట్లు ముగిసినను సంతోషమే యని నేను నిర్విచారముగా నుండెడివాఁడను. వ్యవహార మడుసులోఁబాతిన కంబమువంటి దగుటచేత నే వంక కొదగునోయన్న యాలోచనచేత కొన్నిసమయములయం దాయనకు రాత్రులు నిద్రసహితము తిన్నగాఁ బట్టకుండెను. ఈవిషయమయిన గ్రంథమును చదువుటకు రాత్రులప్పుడప్పుడు నన్నాయన తమయింటికి రమ్మనుచుండెడి వారు. నేను సుఖముగా భోజనముచేసి పోయి యాయన కష్టపడి గ్రంథమును చదువుచుండఁగా నేను పడుండి హాయిగా నిద్రపోవుచుండెడి వాఁడను. ఇన్ని వ్యవహారములు ధర్మస్థానములలో పైని నిలుచుండఁగా నిట్లు నిద్ర యెట్లు పట్టనని యాశ్చర్యపడి నన్నాయన లేపి మా యింటికిఁ బంపుచుండెడివారు మిత్రకార్యతత్పరత్వముచేత నా విషయమయి యాయనపడినశ్రమకుఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకములైన వందనములు సమర్పించుటతప్ప వేటు ప్రతిక్రియ నేను చేయజాలను, లక్షరూపాయ లిచ్చినను నాకు వారు చేసిన యుపకారముణము తీతము, లక్షరూపాయలిచ్చినను వారి తరులవిషయమయి యింతశ్రద్ధ వహించి పనిచేసి

యుండరు. ధనికుడనుగాని నేనాయన కిట్లు శ్రమపడి పనిచేసినందున కొక్క చిల్లిగవ్యయినను ప్రతిఫలముగా నియ్యలేదు, ఆయనయు మిత్రభావముచేతనేకాని ధనాపేక్షచేత పని చేయనులేదు. ఆయనయే నాకు గావలసి నప్పుడెల్లను ధనసాహాయ్యమును జేయుచుండెడివారని యీవఱకె చెప్పియుంటినిగాదా! ఆయన నాకు జేసిన యుపకారమును నాజన్మమధ్యమున నే నెప్పుడును మఱలఁజాలను.

న్యవహారము కొంతవఱకు నడచినతరువాత నాప్రతిపక్షులు సహిత మాచిక్కలోనుండి యేలాగుననైన గౌరవముతో వెలువడి యీవలఁ బడవలె నని చింతింప మొదలుపెట్టిరి. ఉభయపక్షముల కును సంధి చేయవలెనని ప్రముఖు లనేకులు ప్రయత్నించిరిగాని నామూర్ఖపుష్టవలన వారికృషి సఫల మయినదికాదు. మా శాస్త్ర పారశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులైన మోట్కూపుదొంగ రుభయపక్షముల గౌరవమును నిలుపఁగోరి, మీరు క్షమార్పణమునుగాని విచార సూచనమును గాని చేయవలసిన పనిలే దనియు, పూర్వ మాయన నడతి మంచిదికాదని యభిప్రాయపడి యిప్పు డితరులు మంచిదే యని చెప్పటచే నేను మాటలు మరలించుకొనుచున్నానని చెప్పిన చాలు ననియు దాని కెవరికిఁ దోచిన వ్యాఖ్యానములు వారు చేసి కొందురుగాన నింతమాత్రమున కొడఁబడవలసినదనియు బహువిధముల నాతోఁ జెప్పిరికాని 'యిప్పుడుసహిత మతఁడు మంచివాఁడు కాఁడనియే నేను దృఢముగా నమ్ముచున్నందున నేనెట్లు సందిగ్ధవచనములు వ్రాయుటకుసహిత మొడఁబడ నేర' నని యాయనకోరికను నిరాకరించితిని. సుబ్బారావు పంతులుగారు నన్ను సమాధానపడకుండఁ జేరినని కొందఱభిప్రాయపడిరికాని వారనుకొన్నది సరికాదు. ముందు పర్యవసాన మెట్లుతేలినను ప్రస్తుత మీయాయాసమును ధనవ్యయమును మఱస్తాపమును నిప్పించుకొని నిశ్చింతముగా నుండుట కయినను

వారు కోరినదాని కొప్పుకొని సంధిచేసికోవలసినదని పంతులుగారెంత దూరమో చెప్పిరిగాని నేనే నాపట్టును విడువకుంటిని నేను నాకుఁ దోచినట్టేకాని యితరులు చెప్పినట్టుచేసెడు స్వభావముగల వాఁడను కాను, ముందుకార్య నేవిధమున ముగియునో యని భయపడుస్వభావము కలవాఁడనుకాను. ఈప్రవహార మిట్లు జరుగుచుండఁగా రాణిగారి (జ్యూబిలి) యుత్సవమున కయి కర్చుపడఁగా మిగిలియున్నకొంతముసామ్మ నేజనోపయుక్తకార్యము నిమిత్తము వ్యయపెట్టవలెనో యీలోచించి నిశ్చయించుటకయి పురజనులసభ యొకటి జరగెను. ఆసభయందు రాజకీయవైద్యుఁడు ధర్మవైద్యశాలకుఁ జికిత్సనిమిత్తమయి వచ్చెడి నిరుపేదల యాచ్ఛాదన దానమునకయి దాని నుపయోగ పఱుపవలసినదని కోరెను, విద్యాధికులు నా పక్షమున సాక్షులుగా నుండినవారును కొండఱు బంతులాట కయి చిత్రనస్తుప్రదర్శనశాలలోఁ జత్వరమును (Tennis Court) వేయించుట కయి దాని నుపయోగపఱుపవలసినదని కోరిరి. అప్పుడు నేనులేచి వ్యాధిబాధితులైన నిరుపేదలకు వస్త్రదానము చేయుటకయి యున్న యల్పధనమును వ్యయపెట్టవలసినదని యొకరు చెప్పుచుండఁగా ధనికులును విద్యాధికులు నయిన సంపన్నగృహస్థులు జనోపయుక్తమనిచెప్పితమ నిమిత్తమయి కందుకకీర్తిదాచత్వరమును దానితో వేయింపుమని కోరుట యవమానకరమను స్వప్రయోజనపరత్వము నని చెప్పితిని. నా మాటలువిని నాప్రతిపక్షులు కరతాశధ్వనులు చేసి నన్నభినందించిరి. సభనుండి మేమీవలకు రాగానే సుబ్బారావుపంతులుగారు నావద్దకు వచ్చి మీన్యవహారము తుదముట్టునఱుకును మీ రింకముందుసభలకు వచ్చి మాటాడకుండుఁడని నన్ను గడ్డము పట్టుకొని బతిమాలుకొనిరి. మావ్యవహారములో సాక్షులవిచారణ మారింభమయినది. నాప్రతిపక్షమున వచ్చినసాక్షులలోఁ గొండఱు మిత్రరకణ తత్వరకణము

చేతనో ధూణశక్తి లోపముచేతనో నను తమలో ననినమాటలను గూడఁ గొన్నిటిని నే నచ్చట్లు తమసాక్ష్యములతో జెప్పిరి. అందుచేత దండాధికారి వారిసాక్ష్యమును విశ్వసించకపోవుట సహితము తటస్థించెను. నేను బ్రాహ్మణుఁడను లక్ష్మీచరసింహముగారు బ్రాహ్మణేతరుఁడు నగుటచేత మావివాదము మాలో మాకుఁగలిగిన విశేషవివాదమే యయినను బ్రాహ్మణులకును బ్రాహ్మణేతరులకును సంభవించిన సామాన్యవివాదమునుగాఁ గల్పించి నాప్రతిపక్షులును తన్మిత్రులు కొందఱును తమపక్షమును బలపఱుచుటకయి పాటుపడి కొంతవఱకు సఫలమవోరఘు లయిరికాని సంపూర్ణ మనోరథసాఫల్యమును బొందఁజాలరైరి. ఒండువలయొక్కయు కులమువారియొక్కయు నిష్పంధమును సరకుగొనక బ్రాహ్మణేతరులలో ననేకులు నాపక్షమున సాక్ష్యమిచ్చిరి. విమర్శ ముగిసినమీఁదట ముందుగా దండవిధాయకుఁడు 1891 వ సం॥ జూలయి నెల 27వ తేదీని తీర్పుచెప్పి నామీఁది తెచ్చిన యభియోగములను రెంటిని కొట్టివేసెను. ఆదండవిధాయకుఁ డింటిమీఁద రాట్లువేయుచు విషయములలోను నడత మంచినకాదన్న విషయములలోను నేనన్న మాటలు సరియైనవనియే యభిప్రాయపడెను. నాప్రతిపక్షియొక్క నడతనుగూర్చి తీర్పులో వ్రాయఁబడినదానిలోఁ గొన్ని భాగముల నిందు క్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.

13 With regard to the Deft's statement that complainant was not a man of good character, the Defendant states that in making this remark he had in his mind the general reputation of the complainant as a man of adulterous character, untruthful and given to misappropriating money. If the word "character" is taken to mean merely reputation the Defendant's statement that the complainant was not a man of good character is proved by the evidence to be perfectly true . . . . .

14 It is contended for the prosecution that the word character as used by the Defendant cannot be taken to mean merely reputation and that Defendant clearly expressed an opinion that complainant's conduct as well as his reputation was bad. The defence have produced a mass of evidence, to prove that complainant's conduct was as such as would lead any reasonable person to suppose that he was dishonest, unprincipled and of loose morals. It would have been sufficient to make out his case, if the Defendant had merely proved a few instances of complainant's bad conduct and I propose to touch only on a few incidents.

15 One of the facts which the Defence has endeavoured to establish is that while the complainant was giving out to the public that he was working a number of schools as the Agent or Manager of the Theistic Society in the interests of religion and morality he was in reality working these schools as private proprietary schools of his own and misapplying if not misappropriating their funds. The facts proved are as follow— In Ex LXIII a letter written on 28—12—82 by the complainant to the President of the Educational Commission he describes the Theistic Society as "chiefly an educational body". In Ex. LXVI a letter written by the complainant on 19—3—83 he makes mention of the "Theistic Society's Schools". In Ex IX a letter written by the complainant on the 14th March 1882 he refers to the resolutions of the Theistic Society and promises to send a copy of the same to the person he addresses. In Ex. VIII dated 31—10—83 the complainant writes "I am finishing the accounts of the Society for the last two years". In Ex LXIV a letter written by the secretary of the Theistic Society under the complainant's directions to the Director of Public Instruction, the writer alleges that the records of the Theistic Society have been filed in court in a certain case. These documents in themselves, independantly of the oral evidence on the point clearly show that the complainant was giving out to the public that there was a regular organized society called the Theistic Society which recorded resolutions, kept accounts and started schools as an educational body and that he was Manager of those schools on behalf of the Society. What, however, was really the fact is clear from the complainant's own admissions in cross examination. He there says "I called myself, my teachers and sym-

pathisers the Theistic Society * * The Society was to help me generally. * * It had no control over any of the school of its own * * The Society did not hold meetings or pass proceedings as a society It had no rules and no funds * * I never rendered any accounts No one had a right to call for accounts," and further on he says "I treated my schools as part of my property" Such is the wide difference between the reality and the representations made by the complainant to the public regarding that great educational body the Theistic Society and its schools, its resolutions and its accounts

That the Defendant knew that the complainant was imposing on the public in this way there can be no reasonable doubt The Defendant has been intimately associated with complainant for years and Defendant was for a long time the editor of a local newspaper to whom as a matter of course all local news of importance would find its way Knowing then as he must have known the difference between what complainant professed to the public and what he did there is small wonder that he formed the opinion that he was not a man of good character so far as straightforwardness and truthfulness are concerned

16 As regards the way in which complainant dealt with the funds of his schools we have his own admission vizt "I treated my schools as part of my property" That they were not part of his property and that he had no business to treat them as such is abundantly evident from the evidence and his own admissions in cross-examination The Dowleswaram School, it is proved, was handed over to him as manager by a Committee with a surplus of over Rs 500 in about August 1883 There is evidence to show that the Committee still continued to exist and take an interest in the school after the transfer Complainant denies this, but even supposing the committee became extinct this did not make the school the complainant's private property The school funds were clearly trust property which he was bound to account for and manage with the utmost care and prudence Ex LXXII the Educational Administration report for 1883—84 shows that the school was in a very flourishing condition during official year 1883—84 The whole of the expenditure was met from fees, subscriptions and Rs 78 grants Nothing was shown as drawn out of the endowment fund (viz, Rs 475 deposited in the Savings Bank which the com-

mittee had handed over to the complainant) As a matter of fact, however, the Savings Bank book shows that on the 21st March 1884 the complainant drew out of the Bank Rs 300, on the 2nd April 1884 he drew out Rs 170 and on the 26th May 1884 he drew out Rs 8 The fact that the sum of Rs 300 drawn in March 1884 is not shown in the financial statement Ex LXXII is almost conclusive proof that it was not drawn for expenditure on the school, and if not drawn for the purpose the inference is almost irresistible that it was drawn for the complainant's private purposes and was therefore misappropriated. This inference is corroborated by the complainant's subsequent conduct in October 1884 when he handed back the management of the school to the committee, in debt and with the accumulated surplus he had received in August 1882 all spent (except about Rs 18 in the Savings Bank) He at first distinctly promised to render accounts (Ex LX) Subsequently the new Manager Mr Vanstavern (the 20th Def witness) found he could get no accounts out of him and no replies to his letters asking for accounts After sometime one of the masters sued complainant for arrears of pay due to him and an arbitrator was appointed to enquire into the matter To that arbitrator the complainant rendered a partial account Ex EXXXVI of the money he had drawn from the Savings Bank in which occur the following items

Pay to Head Master from 9th May to 19th July 1884	}	Rs 106—14—6
Pay of the above for September 1884	"	50— 0—0
Travelling allowance of the above	"	6— 0—0
Mr Muthuswami Iyer's pay for October 1884		50— 0—0
Mr Venkayya Sastry for April, May & June 1884		30— 0—0
		<u>Rs 242—14—6</u>

Some more items are given without dates, but the above items are sufficient to show that out of the Rs 470 drawn by the complainant out of the Savings Bank in March and April 1884 he can only account for Rs. 242 odd by saying that he paid sums which did not fall due till after he drew the money out. His pleader says that he sometimes paid advances to masters but there is no evidence to support

this and it is most improbable that he was making advances of pay to masters when we find that at least two of the masters sued for arrears of pay after he handed over the management Moreover Muthuswami Sastri to whom Rs 50 is shown as paid was not employed in the school till October 1884 and no advance could have been paid to him in March or April 1884

We have further evidence to show that complainant was in debt and at the same time celebrated his sister's marriage in 1884 An unprejudiced person in possession of these facts would certainly have had ample grounds for saying that the complainant had misapplied if he had not misappropriated trust money entrusted to his charge If may not be that Deft knew all the facts now before the court, but he had ample opportunities of getting information from other sources and as long as the court finds that there is evidence of complainant's bad conduct about which Deft might have come to know it is not necessary for the Deft to put forward how exactly he derived his information

17 Another instance of the complainant's misuse of money to which he had no right is in the case of the Peddapur school He claims to have been appointed Manager of the school, but this fact is negatived by the oral evidence and the documents on which complainant himself relies do not support this contention Ex H is a letter written to the complainant by the previous Manager Mr Perraz In this letter Perraz no doubt asks the complainant to accept the management of the school, but the evidence of M Subba Rao (19th Def Witness) and the subsequent correspondence between him and the complainant show clearly that the Complainant never assumed management of the school and that Perraz subsequently changed his mind and transferred the management to a committee (Vide Ex. XXXVIII, Ex J Ex XLVIII, Ex XLIX, Ex Z, Ex XLI)

The letter Ex H asking complainant to become manager is dated 25-5-85 Immediately on receipt of this we find that the complainant wrote Ex XXVIII dated 28-5-85 to the Secretary of the school asking him what funds he had got. On the 18th June 1885 he went down to Peddapur and although he did not assume management he took Rs 80 from the Secretary under the pretence of getting furniture

for the school For a space of three whole years after this the complainant would neither refund the Rs 80 nor supply any furniture This is clearly proved by the documentary evidence At last after a suit was filed against him on the 18th June 1888 (vide Ex XLV) he paid up His only explanation is that he took the money as manager, that Perraz had no business to subsequently transfer the management without his consent after putting him to the expense of going to Peddapur and that on this account he refused to recognize the School Committee and repay them the Rs 80 Nothing can be more unsatisfactory than this explanation Complainant's quarrel admittedly was with Perraz If Perraz caused him any loss it was he whom he should have sued There was not a shadow of justification for his refusing to part with the school money after he knew that the proposal made by Perraz to make him Manager was withdrawn and a committee was actually working the school His retention of the Rs 80 for these three years if not a misappropriation of money under the Penal Code is at any rate a most immoral and unjustifiable transaction for which he would well merit the epithet of a bad character

18 I consider it unnecessary to touch on any more of the mass of evidence produced to prove the complainant's bad character The above remarks are in my opinion sufficient to show that there were ample grounds for an unprejudiced person to describe him as a man who was not of good character

(13. వాది మంచి నడతకలవాఁడు కాఁడని) ప్రతివాది చెప్పిన దానినిగూర్చి, తాసివిషయమును ముచ్చటించినప్పుడు వాది జాబుఁడు, అసత్యవాది పరలసామ్యపహించువాఁడు, అన్న యాతని సామాన్య ఖ్యాతి తనమనస్సులో నున్నదని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు 'నడత' అన్న పదమునకు 'ఖ్యాతి' అని మాత్ర మర్థముచేసెడుపక్షమున, వాది మంచి నడతకలవాఁడు కాఁడన్న సంగతి పూర్ణముగా సత్యమయినట్లు సాక్ష్యమువలన ఋజువుచేయఁబడినది.

14. ప్రతివాదిచేత నుపయోగింపఁబడిన నడత యన్నపదము ఖ్యాతియనిమాత్ర మర్థమయినట్లు గ్రహింపఁగూడదనియు, వాది

యొక్క ఖ్యాతియు వర్తనమునుగూడ చెడ్డవని ప్రదివాది స్పష్టముగాఁ దనయభిప్రాయమును తెలిపియున్నాఁడనియు, వాదిపక్షమున వాదింపఁ బడినది. వాదివర్తనము వివేకముగల మనుష్యుని నెవ్వనినైన వాది యన్యాయపరుఁడు నీతిమాలినవాఁడు వ్యభిచారి యని భావించునట్లు చేసెనునట్టిదని ఋజువుచేయుటకయి ప్రతివాదిపక్షమున కావలసినంత సాక్ష్యము తీసికొని రాఁబడినది. వాదియొక్క చెడునడతను గూర్చి కొన్ని సంగతులనుమాత్రమే ప్రతివాది ఋజువుచేసినను, తన పక్షమును స్థాపించుటకయి చాలియుండును. నేను కొన్ని సంగతులను మాత్రమే చేకొనుట కుద్దేశించుచున్నాను . . . . .

15. ప్రతివాదిపక్షమున స్థాపింపఁ బ్రయత్నముచేసిన సంగతులలో నొకటి మతముయొక్కయు నీతి యొక్కయు అభివృద్ధినిమితము ఆస్తికసమాజముయొక్క ప్రతినిధిగానో కార్యనిర్వాహకుఁడు గానో పెక్కుపారశాలలను తాను జరుపుచున్నట్లు లోకమునకు వెల్లడించుచు వాది నిజమున కీపాఠశాలలను తన సొంతస్వామ్యముక్రింద తనపారశాలలనుగా జరిపుచు వానిమూలధనముల నపహరింపకపోయినపక్షమున దుర్వినియోగము చేయుచుండెననుట. ఈ క్రిందివి ఋజువు చేయఁబడిన సంగతులు—68 వ సంఖ్య నిదర్శనపత్రమయిన 28-12-82 తేదీని వాది విద్యాసంబంధ నియుక్తసభాధ్యక్షునకు వ్రాసిన యుత్తరములో ఆస్తికసమాజమును “ముఖ్యముగా విద్యాసంబంధ సంఘమునుగా వివరించెను.” 66 వ సంఖ్య నిదర్శనపత్రమయిన 19-3-83 వ తేదీని వాదిచే వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో “ఆస్తిక సమాజముయొక్క పారశాలలు” అని చెప్పుచున్నాఁడు. 9-వ నిదర్శనపత్ర మయిన 1883-వ సం॥ 14-మార్చి తేదీని వాదిచే వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో ఆస్తికసమాజముయొక్క నిర్ధారణములనుగూర్చి చెప్పుచు వానియొక్కనకలును తాను త్తరము వ్రాసినవానికిఁ బంపెద

నని వాగ్దానము చేయుచున్నాడు. 81-10-83వ తేదిగల 8-వ సంఖ్య నిదర్శనపత్రములో “వాది సమాజముయొక్క కడచిన రెండేండ్ల లెక్కలను నేను ముగించుచున్నాను” అని వ్రాయుచున్నాడు. 64-వ సంఖ్య నిదర్శనపత్రమయిన వాదియొక్క యుత్తరువుమీద ఆస్తిక సమాజకార్యదర్శి చేత విద్యావిచారణాధికారికి వ్రాయబడిన యుత్తరములో ఆస్తిక సమాజమువారి కాగితము లొకానొకవ్యవహారములో న్యాయసభలో దాఖలు చేయబడినవని యతడు చెప్పుచున్నాడు. ఈలిఖితములే వాగ్దానపత్రమైన సాక్ష్య మక్కఱలేకుండ వాది ఆస్తిక సమాజమును నాసుముతోఁ గ్రమముగా నేర్పాటుచేయబడిన యొక సమాజమున్నట్టును, అది నిర్ధారణములు చేసి లెక్కలుంచి విద్యాసంబంధసంఘముగాఁ బారశాలలను స్థాపించినట్టును, తాను దానిపక్షమున పారశాలలకార్యనిర్వాహకుఁ డయినట్టును, లోకమునకుఁ బ్రకటించుచున్నాడని స్పష్టముగాఁ జూపుచున్నవి. అడ్డుపరీక్షలో వాది చేసిన యొప్పుదలలను బట్టియే వాస్తవ మేమో స్పష్టమగుచున్నది. అందులో నతడు “నన్నును, నా యుపాధ్యాయులను, అభిమానులను, ఆస్తిక సమాజమని పిలిచెడివాడను ..” . “సమాజము సామాన్యముగా నాకు సాయము చేయుటకే” . .. “ఆపారశాలలలో దేనిమీదను దాని కధికారము లేదు” .. “సమాజము సభలు చేయుటగాని సమాజముగా చర్యజరుపుట కాని లేదు. దానికి నిబంధనలు లేవు సామ్యులేదు.” ... “నే నెప్పుడును లెక్కలు చెప్పలేదు. నన్ను లెక్కలు చెప్పుమని యడుగుట కెవ్వరికిని అధికారములేదు.” అని చెప్పుచున్నాడు. అటుతరువాత నతడు “నాపాఠశాలలను నా సొత్తులో భాగముగా నే నెంచినాడను” అని చెప్పుచున్నాడు. గొప్ప విద్యాసంబంధసంఘమనియు దాని పారశాలలనియు నిర్ధారణము లనియు లెక్క లనియు, ఆస్తిక సమాజమును

గూర్చి వాది లోకులకుఁ జెప్పచున్న దానికిని సత్యములకును ఇంత గొప్పవ్యత్యాసమున్నది

ఈవిధముగా వాది జనులను వంచించుచున్నాడని ప్రతివాది యెఱిగియుండె ననుటకు న్యాయమైన సందేహము లేదు. వాది ప్రతి వాదితో సంవత్సరములకొలది నన్యోన్యముగాఁ గలిసియుండుటయే కాక ముఖ్యమైన స్థానికవృత్తాంతము లన్నియు సాధారణముగాఁ బంపబడు చుండెడు స్థానికవృత్తాంతపత్రికకుఁ జరకాల మధిపతియై యుండును తనకుఁ దెలిసియుండవలసినట్టుగా వాది ప్రజలకుఁ బ్రచురించుచున్న దానికిని తాను చేయుచుండిన దానికిని గల వ్యత్యాసము తెలిసినవాఁడయి ప్రతివాది యతఁడు ఋషప్రవర్తనముతోను సత్య సంధితోను సంబంధించి యున్నంతవఱకు మంచినడత కలవాఁడు కాఁడని యభిప్రాయ మేర్పఱుచుకొని యుండుట వింతకాదు

16 వాది తన పాఠశాలల సామ్యవిషయమయి వ్యవహరించిన మార్గమునుగూర్చి “నా పాఠశాలలను నా సొత్తులో భాగముగా నేనెంచుకొన్నాను” అని యతఁడు చేసిన యొప్పుదలయే మనకున్నది. అవి తన సొత్తులో భాగము కానియు వానినట్టి వానినిగా వ్యవహరించుట తిప్పనియు సాక్ష్యము వలనను అడ్డుపరీక్షలో నతఁడు చేసిన సొంతయొప్పుదలల వలనను చక్కగా విశదమగుచున్నది. ధవళేశ్వరము పాఠశాల యేనుఱురూపాయల కంటె నెక్కువగాఁ గల నిలువసామ్యతో సంఘమువారిచేత 1883-వ సం॥ ఆగష్టు నెల ప్రారంభమునందు కార్యనిర్వాహకుఁడుగా బనిచేయుట కాలని వశముచేయఁ బడినట్లు ఋజువు చేయఁబడినది. ఈ కార్య నిర్వాహకత్వ సంక్రమణానంతరమున కూడ సంఘము నిలిచియుండి పాఠశాల విషయమయి శ్రద్ధవహించుచుండినట్లు చూపుటకు సాక్ష్యమున్నది. వాది యిది లేదను చున్నాడు కాని సంఘము పోయిన దనుకొన్నను అందు

వల్ల పాఠశాల వాదియొక్క సొంతసొత్తు కానేరదు పాఠశాలసొమ్ము స్వప్రముగా నిశ్చేద్యవ్య మగుటచేత దాని విషయమయి లెక్క పెప్పటను దాని సత్వంతశ్రద్ధతోను వివేకముతోను వ్యవహరించుటకును వాది బద్ధుడయి యున్నాడు 72-వ నిదర్శన పత్రమయిన 1883-84 సంవత్సరపు విద్యాసంబంధ కార్యనిర్వహణ విజ్ఞాపనము 1883-84 వ్యావహారిక సంవత్సరములో పాఠశాల మిక్కిలి నృద్ధిదశలో నున్నట్లు తెలుపుచున్నది వ్యయమున కంతకును పాఠశాల జీతములును చందాలును 73 రూపాయల సహాయద్రవ్యమును గ్రహించెను. ఆధారనిధిగాడి (ఆంగ్ల సంఘమువారు వాది వశముచేసి నప్పుడు రక్షణనిధిలో నుంచబడిన 177 రూపాయలలోనుండి) యేమియు తీయబడినట్లు చూపబడలేదు అయినప్పటికిని వాది నిధిలోనుండి 1884-వ సంవత్సరము మార్చి 21-వ తేదీ నుండి 300-0-0 లును, 1884-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 2-వ తేదీన 170-0-0 1884 వ సంవత్సరము మే 26-వ తేదీన 8-0-0 లును తీసికొని రక్షణ నిధి పుస్తకము స్వప్రముగా నొక వ్యయమును చూపుచున్నది 1884-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 1 తీరబడిన ముచ్చాళు రూపాయల మొత్తమును ఆయవ్యయ నివేదన పత్రికయైన 72-వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రములో చూపబడిన క్రమమున పాఠశాల వ్యయములనిమిత్తము తీయబడి లేదనుట సమయించుగా నిశ్చయమైన ఋణవయ్యున్నది అందు నిమిత్తము తీయబడిన పోయిన పక్షమున, అది వాదియొక్క సొంత పనులకు ను తీయబడినదియు సందుచే నకరియముగా వినియోగ పఱుపఁ దగినదియు చూడించుట యిందుమించుగా ననివార్యమయ్యున్నది. 1883-వ సంవత్సరములో తాను పుచ్చుకొన్ని నింప మృంతయు (రక్షణ నిధిలోనున్నది 18-0-0 లు తప్ప) వ్యయముచేసి ఋణములో 1884 వ సంవత్సరము ప్రారంభము

నెలలో తాను పాఠశాలయొక్క కార్యనిర్వాహకత్వమును మరల సంఘమువారి కప్పగించి నప్పటి వాదియొక్క తరువాత నడతచేత నీయూహ దృఢపఱుపఁబడుచున్నది అతఁడు లెక, చెప్పటకు మొట్ట మొదట స్పష్టముగా వాగ్దానము చేసెను (60 ఏర్పిన పతి)ము, తరువాత క్రొత్త కార్యనిర్వాహకుడైన వాన్ స్టావరకాగాడు (ప్రతి వాదియొక్క 20 వ సాక్షి) అతని వద్దనుండి లెక్కలను లెక్కల నిమిత్తమయి వ్రాసిన యుత్తరములకు ప్రత్యుత్తరములను బడయ లేనట్లు కనుగొనెను కొంత కాల మయిన తరువాత నుసాధ్యాయు లలో ఏకఁడు తనకు గాకివడియున్న నెనుకటిజీతియు నిమిత్తమయి వాదిమీఁద వ్యాజ్యము లేగా అవిషయమయి విచారించుటకయి యొక మధ్యస్థుఁడై యేర్పఱుపఁబడెను ఆ మధ్యవర్తికి వాది తాను రక్షణ విధానమునకి తీసికొని సామ్యునియి యిచ్చిన యసంపూర్ణమైన లెక్కలో 60 వ ఏర్పిన పత్రము, ఈక్రింది పద్దులు కనబడు చున్నవి

1884వ సం॥ 11వ మయి మొదలు 19 వ జూలై

జీతకు ప్రధానోపాధ్యాయుని జీతము రు, 106-14-6

1884 వ సం॥ నెప్టేరుబడుకు పై వారి జీతము 50- 0-0

పై వారికి ప్రయాణవ్యయములు 6- 0-0

1884వ సం॥ జూలైబడు నెలకు ముక్తస్వామి అయ్యరు

గారి జీతము. 50- 0-0

1884 సం॥ ఏప్రిల్, మే, జూన్ నెలలకు అంకయ్య

గొమ్మెగారి జీతము. 30- 0-0

రు. 242-14-6

తేదులు లేకుండ మఱికొన్ని పద్దులున్నవి గా పఁడవినవి కాని

1884 వ సం॥ మార్చి ఏప్రిల్ నెలలలో కొన్ని నిధిలోనుండి వానిచేత

తీయబడిన దు 470-0-0 లలోను తాను సామ్యులీసిన యనంతరము వజ్రకును గాక్షీపడని మొత్తములను తానిచ్చినట్లు చెప్పుటవలన దు 242 ల పయి చిల్లరకు మాత్రమే లెక్కచెప్పగలిగినని చూపుటకు పయి పద్దులే చాలియున్నవి. అతని న్యాయవాది యతఁడు కొన్ని సమయములయం దుపాధ్యాయులకు ముందుగానిచ్చెనని చెప్పుచున్నాడు కాని దీని కాధారముగా సాక్ష్యమలేదు, కార్యనిర్వాహకత్వము నొప్పగించి వేసిం తరువాత నధమ ముపాధ్యాయులలో నిద్దఱు తమజీతముల ప్రాతఁబాఁ నిమిత్తము వ్యాజ్యములు వేసినట్లు మఱియు కనుగొనుచున్నప్పు డుపాధ్యాయుల కతఁడు జీతములు ముందుగానే యిచ్చుచుండెననుట బొత్తిగా నన్యూదగినదికాదు. అంతేకాక యేబదిరూపాయలు ముందుగా నియ్యబడ్డట్లు చూపబడిన ముత్తుస్వామిశాస్త్రి 1884 వ సం॥ అక్టోబరు 26 కును పనిలో నియమింపబడలేదు, కాబట్టి యతనికి 1884 వ సం॥ మార్చిలోఁగాని యేప్రిల్లోఁగాని ముందుగా జీత మియ్యబడి యుండనేరదు

వారి ఋణములో నున్నాడనియు నప్పుడే 1884 సంవత్సరములో నావరి పెండ్లి చేసెననియు చూపుటకు మన కింకను సాక్ష్యమున్నది ఈసంగతులను తెలిసియున్న నిష్పక్షపాతియైనవాడు వాది తన కప్పగింపబడిన నిత్యవధనమును తా నపహరింపక పోయిన యెడల దుర్వినియోగము చేసెనని చెప్పుటకు నిశ్చయముగా కావలసివన్ని వేతనపులను కలిగి యుండును ఇప్పుడు న్యాయాధికారి యెదుటనున్న సంగతుల నన్నిటిని ప్రతివాది యెఱిగి యుండక పోవచ్చునుగాని యతఁ డిగరమార్గములచేత సమాచారము సంపాదించుటకు కావలసినన్ని ప్రతివాదికి తెలిసియుండవచ్చునని సాక్ష్యమున్నట్లు న్యాయాధికారి కనుగొను చున్నప్పుడు తానే సమాచా

రము నెట్లు సరిగా తెలియననో తెలియదునుట ప్రసిద్ధి కావ
శ్యకముకాదు

17 తనకు స్వాతంత్ర్యములేనిదే ధిక్కమును వారి దుర్వినియో
గముచేసినందున కింకాక యుద్ధాహ్వానము పెద్దాపురపు వారిశాల
విషయములో అతడు తానా పాఠశాలకు కార్యనిర్వాహకుడుగా
నియమింపబడినట్లు చెప్పుచున్నాడుగాని యింకామాట వాగ్రూపన
త్యమువలన నిసింపబడుచున్నది వాదీయే తన కార్యనిర్వాహక
జేకొన్న లిఖితములు తన వాదమును బోషించునట్లు గొలుసునది
ర్శనపత్రము పూర్వపు కార్యనిర్వాహకుడైన జేకొనిగారిచే
వాదికి వ్రాయబడిన యుత్తరము ఈ యుత్తరములో పిర్రా,
పాఠశాలయెక్కి కార్యనిర్వాహకశ్యము సంకల్పపనలెననని వాదించి
వాదీని కిది సహజము లేదుగాని యది సుఖా రావు (ప్రతివాది
19వ సాక్షి) కిది గాక్షియును నిదపాతి నాకనినని వాదించి మధ్య
నడచిన యుత్తరప్రత్యుత్తరములును వాది యెప్పుడును పాఠశాల
యొక, కార్యనిర్వాహకశ్యమును వహింపలేననియు జేకొనిగారు
యది సహజమునను మోదుకొని కార్యనిర్వాహకశ్యముని కసభక
నిచ్చివేసెననియు స్పష్టముగా మోపుచున్నది (నిర్దేశ పత్రములు
38, 48, 49 పేజీ, 41 చూడండి)

వాదీని కార్యనిర్వాహకశ్యముగా నుడివలెననని కోరుచున్న
కుటుంబ విద్యుత్ పత్రము యుత్తరము 25-5-85 - పేజీవి అందు
నిర్దేశించినట్లుగానే నానా కార్యదర్శిని విధి యెంతయున్నది
యందును 28-5-85 తదిని 28 వ సంఖ్య విద్యుత్ పత్రమున యుత్త
రమును ప్రవాహింపబడుచు కనుగొనుచున్నాము 1885వ సం
జూన్ 18వ తిథి వాది పెద్దాపురము కుటుంబ, కార్యనిర్వాహక
శ్యమును పొందుకొనునను పాఠశాలకు పల్లెలు మెదలయున యు

కరణములు చేయించెదనను మిషమీఁద కార్యదర్శివద్దనుండి రు. 80 లను పుచ్చుకొనెను ఇది జరగిన తరువాత పూర్ణముగా మూడుసంవత్సరములవఱకును నుపచుచ్చుకొన్న రు. 80-0-0లను తిరిగి యియ్య నులేదు పాఠశాలోపకరణములను చేయించి పంపను లేదు లిఖిత నాణ్యమువలన ఇది స్పష్టముగా ఋజువు పఱుపఁబడినది కడపట 1888వ సంవత్సరము జూన్ 18వ తేదీని తనమీఁద వ్యాజ్యమువేయఁ బడిన తరువాతి (15వ నిర్దేశనప్రతిము చూచుచు) అతఁడు సామిచ్చి వేసెను ఆతని యేక సమాధానము కార్యనిర్వాహక ధర్మమున తాను సామ్మి పుచ్చుకొంటినియు, తనకు పేద్రాపురమునకు పోవుట కయి వ్యయములను సరిపించు సమ్మట తన యనుమతిని బడయక పేర్కొని కార్యనిర్వాహకత్వమును మితిమీరి కియ్యవలసిగపనియో యు, అందుచేత తాను పాఠశాల కార్యనిర్వాహక సంఘము సంకరింప నిరాకరించి రు. 80-0-0 లును తిరిగి యియ్యలేదనియు, అయి యున్నది ఈ సమాధానమునకుండు సంకల్పము మైసూరు మితియేదియు నుండి వదియొక్క కలహము నిస్సందేహముగా పేర్కొనబడిది. పేర్కొనిన కేసునకు సజ్జికలిగించి యుగినయెడల, ఆతనిపైని వ్యాజ్యము సేయవలసియును ఇన్ని కార్యనిర్వాహకవిగాఁ జేయుటకయి పేర్కొనఁచేయఁబడిన కర్తవ్యనిశ్చయము మరిలించుకోఁబడి సంఘమువారు పాఠశాల వ్యవహారములను ప్రత్యక్షముగా జరుపుచున్నారని యెఱిగిన తరువాత పాఠశాలసామ్మిను విడువ నిరాకరించుటకు న్యాయసమర్థన లేకమైనను ఇందు ఈమాదు సంవత్సరములు రు. 80-0-0 లను తానట్టయించుకొనుట శిక్షాస్మృతినిబట్టి ధనాపహరణముకాక పోయిన పక్షమున, ఏవిధముచేతనైనను చెడునడతి గలవాఁడన్న బిరుద నామమునకు లెన్నత్యంతాఙ్ఘరిచేయు మిక్కిలి నీతిహీని యనఁబడునని వ్యవహారమయియున్నది.

18. వాదియొక్క చెడునడతను ఋజువు చేయుటకయి తేట
డిన సాక్ష్య రాశిలో నుండి మఱియే యితరవిషయమును ముట్టుట
యనావశ్యక మని నేను తలచుచున్నాను. నిష్పక్షపాతియగు వాఁ
డతనిని మంచినడత గల వాఁడుకాఁడని నిర్దేశించుటకు కావలసినన్ని
పేతువు లున్నవని చూపుటకు పయి నిరూపణములు నా యభిప్రాయ
మునందు చాలియున్నవి”

నేను లక్ష్మీనరసింహముగారి నడత మంచిది కా దన్నానను
విషయమును గూర్చి దండవిధాయకుని తీర్పులోనుండి పయిభాగమును
తెనిగించి వ్రాసియున్నాను. ఇక నిండ్ల మీఁద రాళ్ళు వేయించు
చున్నారని నేనన్న రెండవ విషయమునుగూర్చి వ్రాయవలసియున్న
ది. దానిని మండల న్యాయాధిపతియొక్క తీర్పులోనుండి యెత్తి వ్రా
యట కనుజ్ఞ వేడుచున్నాను. ఇది కొంత దీర్ఘముగానుండునుగాన
చదువరులు విసుగుకొనక నన్ను మన్నింతురని వినయపూర్వకముగా
పిన్నవించు చున్నాఁడను.

“14. ఉభయ పక్షముల వారును చెప్పెడిప్రకారముగ రామ
బ్రహ్మము గృహముమీఁద రాళ్ళువేయుట మధ్యమధ్య కొంచె మవ
కాశముతో నెలల కొలఁది 1889 వ సం॥ ఆగష్టు వఱకును జరగుచు
వచ్చెను, వాది ప్రతివాదుల సాక్ష్యమువల్లను ప్రతివాదియొక్క 8, 1,
5, 17 సాక్షుల సాక్ష్యము వల్లను రామబ్రహ్మమును ఇంటికి పెద్దయైన
యాతని వదినె శంకరమ్మయు తమ యల్లునిచేత రాళ్ళువేయఁబడఁ
చున్నవని తఱచుగా మొట్టపెట్టిచుండిరనుట స్పష్టము, పిన్నవయసు
వాడైన యల్లుని విషయమయి వాది నిర్వివాదముగా విశేషశ్రద్ధను
వహించుచుండెను, ఆబాబుఁడీ సారాంశముతో సంబంధించిన కాలము
నందు రామబ్రహ్మముతోను శంకరమ్మతోను తగవులాడి భార్య
యొక్క (రామబ్రహ్మముయొక్క) యిల్లు విడిచి తన నిమిత్తమయి

వాదిచేసిన యేర్పాట్ల ననుసరించి యొక సత్రములో ప్రత్యేకముగా వాసము చేయుచుండెను, ఆతగవులలో వేటుగా కాపుర ముండుటకు తన భార్యను తన నెంటుబంపుమని యా బాలుడు కోరినట్లు వాది యే యొప్పకొనుచున్నాడు. రామబ్రహ్మము చచ్చిపోయెను. శంకరమ్మ విచారింపబడిలేదు, కాని తనతో వేటుగా కాపురముచేయుట కయి యాపిల్లవాని భార్యను పంపక నిరాకరించి నందున వాది యా బాలుని తమ యింటిమీఁద రాళ్ళు వేయుటకు పురికొల్పుచున్నాడని తనకుఁ గలిగిన యనుమానములను దాచక శంకరమ్మ యింటింటికిఁ బోయి చెప్పుచున్నదని ప్రతివాది యొక్క పైని చెప్పబడిన సాక్షుల సాక్ష్యము పూర్తిముగా తెలుపుడు చేయుచున్నది, దీని సూచన తన సంరక్షణములోను స్వాధీనతలోను ఉన్న బాలునితో వేటు స్థలమున కా పడుచును పంపునట్లు చేయుట కయి ప్రియిత్నించుటలో వాదికి నురుద్దేశ మున్నదనుట. ఆ సాక్షులయొక్కయు ప్రతివాదియొక్కయొక్క రెండు సాక్షులయొక్కయు సాక్ష్యమువలన ఆమె పూర్వపు మొట్టల వేనివలనను కార్యములేకపోయిన తరువాతను ప్రతివాది యొకసారి తానిందులో సంబంధము కలుగఁజేసికొనని నిరాకరించి యధికారులతో చెప్పకోవలసిన దని యామెచు పంపివేసిన తరువాత ను శంకరమ్మ వ్రార్థనల వలన మరసు కరఁగినవాడియి ప్రతివాది 1889 న సంవత్సరము జూలయి 28 న తేదీని తనవిచారణవల్ల నామెకు సాయముచేయఁ బూనుకొన్నట్లు తేట పడుచున్నది.

15. ఆ దినమున శంకరమ్మ యేడ్చుచు తనవద్దకువచ్చి రాళ్ళు పడుటను ప్రయత్నముచేసి మాన్పుటకయి యెవ్వరును తనకు సహాయము చేయలేదనియు, రాళ్ళప్పుడు సహితము పడుచున్నవనియు, రాళ్ళు దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనుండియు మరణ శాసనాధికారిగానున్న మృత్యుఁడైన చిన్న స్వామిగారి పాత్రయిన పడనల కార్యస్థానముగల

మేడమిడి నుండియు వచ్చుచున్నవనియు, చెప్పి, వాది విషయమయి తనకుఁగల నమ్మకముల నేకరువుపెట్టి, తనతో మొట్ట పట్టుకొనెనని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు అప్పుడు శంకరమ్మ రామబ్రహ్మముయొక్క యల్లుచితోఁగూడి తిరుపతిరాజు వెంకటప్పయ్య (వీరిలో మొదటివాఁడు వానియొక్క పాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడు) అనడి యిద్దఱు బాలురనుకూడ కలిపిన దని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రతివాది దానినిగూర్చి విచారంపఁపఱినదని యామె చేసిన ప్రార్థనలకు లోబడిన వాఁడయి (ఈ పట్టణములో జనులు తమ నుగిఖములను కష్టములను చెప్పుకొని సాయము నిమిత్తిమును ఆలోచన నిమిత్తిమును ప్రతివాది నదకు పోవుచుండు రనుటకు సందేహము లేదు.) ప్రతివాదియొక్క- 17 వ సాక్షితోఁగలసి పయి యిద్దఱు గ్రామిదను కాపురమున్న దుగ్గిరాలవారి వాక్కితోఁ జేయున్న గుంటి యడచూచుచున్న దుగ్గిరాల సూర్యప్రకాశరావు (ప్రతివాది రెండవ సాక్షి, నదకు మొదట వెళ్ళెను

16 వాని క్రిందనున్న యున్నత పాఠశాలయొక్క పట్టాశాఖకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడగుచున్న ప్రతివాది మొదటిసాక్షి కై రామేశ్వరరావు శంకరమ్మకును ప్రతివాదికిని జరిగిన సంభాషణ సమయమునందు కడపిటకును ఉండెను, అతఁడు వా సంభాషణలోని వివరముల నన్నిటిని జ్ఞాపకముచుకొన్నట్లు చెప్పకపోయినను, శంకరమ్మ చెప్పిన సంగతులవిషయమగు ప్రతివాది సాక్ష్యమును ముఖ్యముగా స్థిరపఱుచుచు, అమె కష్టముయొక్క యాధార్థ్యము తన మనస్సులో నాటుకొనఁగా తానుగూడ తన ప్రధానోపాధ్యాయుడైన వాడై నామె చేసిన దోషాగోపణములను తిత్క్షణము నమ్మితివని చెప్పుచున్నాడు.

17. ఆదినమున దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోను రామబ్రహ్మము గృహమువద్దను చిన్నస్వామి మేడమిడిదను ప్రతివాది చేసిన విచారి

ణలో జరిగినదానివిషయమై ప్రతివాది రెండవసారి ప్రతివాది చెప్పిన
 దానిని పుస్తకముగా స్థిరపరచుచున్నాడు. దొడ్డిలో వాహక యిటు
 కిలకుప్పను చూచి, రామబ్రహ్మముయొక్క యింటికప్పుమీద నడచి
 విధమైన యిటుకముక్కలను జూచి ఇది శంకరమ్మ మొట్టలను బల
 పఱచెడి యొకసంగతి. వాడు రామబ్రహ్మముయొక్క యింటివద్ద ను
 న్నప్పుడు దాసమీద కొన్ని తాళ్లపదను తనలోపేటుగా నందుట
 కయి భార్యను పంపకపోవుటచేత వాదియొక్క దుగ్భీధచేత రామ
 బ్రహ్మముయొక్క అల్లుడు రాళ్లువేయచున్నాడని యామె మరల
 చెప్పుటచేకాక, దేవైపునుండి రాళ్లువచ్చుచున్నవో యాచిన్న
 స్వామి మేడమీద నాచిన్నవాడప్పుడు కూడ కనబడునని చెప్పెను.
 చిన్నస్వామి మేడపైకి వెళ్ళినమీదట బాలుడక్కడ కనబడలేదు.
 గాని యింట్లోనింతకుముందు పశుచరీతి రాళ్ళను పోలి పొరక్కడ
 గినుగొని, సమస్తా యొక్కరాళ్ళు బంగారసగిలను సంగకొట్టుట
 కిటు చుక్కడి నుంచబడిన చెప్పెను. ఈసమయము వారికి
 చుచింపలేదు, చిన్నస్వామి పడినకుమారుడు (ప్రతివాదియొక్క 38వ
 సారి) వాదియొక్క చాకలివాడైన రాళ్ళువేసి పాది యింటిలోనికి
 పరుగెత్తించుండగా చూడబడెనని వాదిత చెప్పెను. శంకరమ్మ మొ
 ఱ్టలను బలపరచుట కెక్కు సంగతులు రామబ్రహ్మము గృహము
 నందు కాపురమున్న (ప్రతివాదియొక్క 54వ సారి) నవపాలనోద్యోగి
 (The Forester) భార్యను గొలుచిలోగూడవేటుగా కాపురమునుడుట
 కయి పంపివేయుమని రామబ్రహ్మముతో చెప్పవలసినదని వాది తన్న
 డిగినట్టి ప్రతివాదితో చెప్పెను, బాలునిభార్య సరిసాపురముచక
 పంపివేయబడినప్పుడు రాళ్లువేయుట యా కాలములో నిలిచిపోయినట్లు
 తానువిన్నానని ప్రతివాది రెండవసారి ప్రతివాదితో చెప్పెను. నవ
 పాలనోద్యోగి (ప్రతివాది 54వ సారి) ప్రతివాదిమూట స్థిరపడుచు

న్నాఁడో, ప్రతివాదియొక్క రెండవసాక్షి తమముందున్నప్పుడున్న సాధనములపైని రాశ్యువేయుటలో వానికి సంబంధ మున్నదని తాను నభిప్రాయమేర్పఱచుకొని యాయభిప్రాయమును ప్రశ్నివానికి తెలిపి, దుగ్గిరాలవారి యింటిని నొడ్డిని విడిచిపెట్టవలయును నీదా సందేహింపబడిన గాల్గురై సతిరుపతిరాజును మోక్షపుష్పయ్యను వెడలగొట్ట వలయునని ప్రతివాది 17వ సాక్షికి ముందుగా హెచ్చరింపి యిచ్చుటవలన తనయభిప్రాయమును స్పష్టపఱచితినిని చెప్పుచు న్నాఁడు. కొన్నిదినముల తరువాత వారింముగి నెడల గొట్టబడిరి.

18. పైని చెప్పబడిన సాధనములుగాక యీసారాంశము క్రింద చట్టమిప్పింపవలెననుట కాస్పదము లయిన మాట లన్న కాలము వకు ప్రశ్నివాని తిరము దెక్కువ సాధనసామగ్రిని గలిగి యుండెను.

19. జూలయి 28వ తేదీని వాది రాజమహేంద్రవరములో లేడు, కాని యతడు తిరిగి రాగానే ప్రతివాది తిన్నగా నాతనియొద్దకుపోయి జూలయి 30వ తేదీని మొదటి సారాంశముక్రింద చెప్పబడిన సంఘాతము నాతనితో నున్నతపాతశాలలో జరగెను. మఱు నాఁడు గ్రామ్యవాదియైన వీరాస్వామి నాయని (వాదియొక్క 11వ సాక్షి) యింటివద్ద నీపనికై సరియైన సభయే జరగెను, ఈసభకు వాది హాజరమిడనే ప్రతివాది రప్పింపబడెను. ఈసభలో తానావఱకు చేసిన విచారణనుబట్టి వాది రాశ్యువేయుటకు ప్రోత్సాహపఱచినట్లు శునకముకను ప్రతివాది వాదితో తెలియబలికింపబడు వాది యూరుకుండెనని యీ సాక్షి ప్రతివాది చెప్పినదానిని స్పష్టముగా బలపఱచుచున్నాఁడు ఈనడత శంకరమృచేసిన దోహదోపకరములను బలపఱచుటకు ప్రబలముగా తోడుపడునదిగా నున్నది. లిడుపర్వీక్షలో వాదిగో యీ యంశమును బహుకొనెను, దినుసు పరీక్షలో దానికి న్యాయము చేయుట కేమియు సదుపాయము లేదనియు, కాని యాతని

11 వ సాక్షి యీ విషయముయి వేంకట్రామయ్య (ప్రతివాది 4 వ సాక్షి) యింటివద్ద వాదికిని ప్రతివాదికిని వేడిమాటలు నడచినందున నాతఁ డూరకుండు సరి చెప్పుచున్నాఁడు. అయినను ఆగష్టు 2 వ తేదివఱకును వేంకట్రామయ్య యింటివద్ద సమావేశమే నిశ్చయముగా జరగవందున ఈ సమాధాన మంగీకరింపఁబడఁ దగినదికాదు.

20. జూలయి 20వ తేది సభలో వాదియొక్క 11వ సాక్షి కుత్తరముగా ప్రతివాది తనకు సమాచార మిచ్చినవారి పేరులను చెప్పెను, అనుమానింపఁబడిన పిల్లవాండ్రలోకూడ వారందఱును పిలిపింపఁబడిరి, అక్కడజరగిన దానినిబట్టి వాదికి వ్యతిరిక్తమయిన తననమ్మకము స్థిరపడెనని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు, వాదియొక్క 11 వ సాక్షి సహితము సంఘటనలను ముగ్గురు బాలురును పం. వేయఁబడివలసిన దన్న నిశ్చయమునకు వచ్చిరినని చెప్పుచున్నాఁడు. సభయం దప్పుడున్న ప్రతివాదియొక్క 17 వ సాక్షి పిల్లవానిభార్య నతనితోనుండుటకు పంపవలసిందని వాదిచేసిన ప్రార్థనను తానంగీకరింపక నిరాకరించిన పేషే వ్రచేత వాది యీ శిష్యులను రాళ్ళు వేయి పురికొల్పినట్లు శంకరమ్మ తనతోనే మొట్ట పట్టుకొన్నదని తానప్పుడు వాది యెదుటనే చెప్పిరినని ప్రమాణము చేయుచున్నాఁడు. రాళ్ళవేత వ్యవహారములో శంకరమ్మ యొక్కయు రామబ్రహ్మము యొక్కయు న్యాయవాదియైన ప్రతివాదియొక్క 6 వ సాక్షి కూడ ఆసభలో నుండెను. అతఁడు తాను చేసిన విచారణయొక్క పర్యవసానమును ప్రతివాదితో చెప్పిరిననియు, ఆసభలో తాను వాదిపై నభియోగము తే నున్నాఁడని చెప్పినప్పుడు వాది పలుకక యూరకుండుననియు, చెప్పుచున్నాఁడు. అంతేకాక యీసాక్షి తొందరపడి యభియోగము తీసికొని రావలదనియు సమాధానము చేయుటకయి మాటాడుచున్న వాదియొక్క 11 వ సాక్షితో ముందుగా నీవిషయ

మయి చర్చింపవలసిన దనియు, ప్రతివారి తన్ను బలవంతపెట్టెనని చెప్పుచున్నాడు

21. రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిమీఁద మిరిల రాళ్ళుపడు చున్నవని సమాచారము పొందిన మీఁదట ఆగ్రస్తు 2 వ తేదీన ప్రతివాది ఆరక్షకావేక్షకునితో (ప్రతివాది 6 వ సాక్షి) అక్కడకు వెళ్ళెను. ఆరక్షకభటాధికారి స్థలము చూచిసెప్పిచ్చుట వెళ్ళిపోయెను. తనాలవ సాక్షియైన నెంకట్రామయ్యతో నాతని యింటి సమీపమును మాటాడుచుండఁగా రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిలో కాపురిముగడిన టి. నాగరాజను సతఁడక్కడకు వచ్చి తిరుపతిరాజు (పు గోవ్వక్క వాది సహాయోపాధ్యాయుడు) రాళ్ళు వేయుచుండఁగా తాను చూచితిని నమిలో చెప్పినట్లు ప్రతివాది చెప్పుచున్నాడు ప్రతివాది యొక్క 4 వ సాక్షి, తిరుప్పర్వము శింకరమ్మ తనతో మొట్టపెట్టుకొన్న మీఁదట తాను చేసిన విచారణయొక్క ఫలితములను ప్రతివారికి వినియఁజేసిట్లు చెప్పుచున్నాడు.

22. ప్రతివాదిని నెంకట్రామయ్యకును ఈ సంభాషణము జరిగిచుండఁగాను వాదిమీఁద శింకరమ్మ చేసిన దోషారోపణమును ప్రతివాది సమ్మతము చేయ ననుకులమైనది యెంతోచుడిచి తరువాతను వాదియొక్క 4వ సాక్షి బి. వి. జోగయ్యనచ్చి యీసంభాషణమేమియమని యడిగెను, వాది రాళ్ళు వేయుటను ప్రోత్సహిపఱచెన్న తనసమ్మతము ప్రతివాది యీసాక్షితో చెప్పినది యప్పుడ. అందుమీఁద వెళ్ళి వాదిని నెంకట్రామయ్య (ప్రతివాది 4వ సాక్షి) యింటకి తీసికొని వచ్చినది యీసాక్షియే. వేడిమాటలు సంధ వినిచిట్లుగా నీపఱకే చెప్పఁబడిన సభ యిప్పుడు నడిచెను.

23. అట్లుండు రాళ్ళు వేయుచున్నాడనియు వాది వానిని ప్రోత్సహిపఱచుచున్నట్లు తానుచూచినదనియు చెప్పెను.

రమ్మ తనతో మొట్టకొకటనున్నప్పుడు తాను (సాక్షి) వారితో నాకాలమండలి శంకరమ్మయొక్క వాది మీది సంఘాములను చెప్పితినిని ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాడు, అగష్టు 1 న లేదిని జరిగిన సభలో తనమీద నెవ్వరును ననుమాన పడలేననియు ప్రతివాదిమాత్రమే తనమీద గోపాలోపణము చేయుచున్నాడనియు వాది బహిరంగముగా చెప్పినప్పుడు శంకరమ్మ సంఘాములను తా నావటకే తెలిపియుండిన సంగతిని వాదికి స్మరణకుఁ దెచ్చితినిని యతఁడు రూఢిగా చెప్పుచున్నాడు. ఇది వాదిలేదనుచున్నాడు, కాని యది యేనిశ్చితమార్గమున చేయఁబడవలెనో స్పష్టము కాక పోయినప్పటికిని ఈసభలో జరిగిన దానియొక్క పర్యవసానము వాది 4వ సాక్షియైన జోగియ్యచేతి సహితము వాది తన నడతను శుద్ధ పఱచుకోవలెనన్న యభిప్రాయము తెలుపుట యయినందున సంఘాములేదు అట్లనుటలో తియ్యభిప్రాయమంతయు ప్రతివాది గౌరవముగలవాఁడు గనుకను నేము మోపుచున్నాడు గనుకను వాది ప్రతివాది నద్దకుపోయి శాంత సమయమునందు సంగతులను వివరించి చెప్పి నన్ను శుద్ధపఱచుకోవలె ననుటయే యని వాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాడు. అంతమంది మనుష్యులలోనికి వ్యతిరేకముగా చెప్పుచున్నప్పుడు వాది న్యాయ సభలో తన నడతను శుద్ధపఱచుకోవలసినదని వాది 4వ సాక్షియొక్క యభిప్రాయమయినట్లు తాను గ్రహించితినిని ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాడు

14. ఈసభజరిగిన తరువాత మూడువారములకు రాళ్ళవేతి యభియోగము తాముకాదండ విధాయకుని సభలో తేబడినది, తాను చేసిన విచారిణిల నన్నిటిని బట్టి వాది రాళ్ళవేయుటను ప్రోత్సహపఱచినాడని యభియోక్తచేసిన గోపాలోపణమునకు మంచియూధార మున్నదని ప్రతివాది తన 27 వ సాక్షియైన పి. శ్రీనివాసరావుతో చెప్పినది. ఇందుకు కొంత కాలము ముందు.

15. రాళ్లువేయుట రామబ్రహ్మముఁచొక్క యింటిలో కాపురమున్న వాదియొక్క పనియనియు, దానికినిజమయిన శాసనము, ప్రీతితో వనపాలనోద్యోగి (ప్రతివాది 64 వ సాగ్గి) యొక్కయు, యుక్తసంబంధమనియు, బాలుఁడు తన భార్యను వేటుగా కాపురముండుటకని యంపుమనికోరుట కిదియే శారణమనియు, తానుచేసిన విచారణలలో ప్రతివాది సాధారణమైన జాగ్రత్తి నుపయోగించుచుండినయెడల నీ పర్యవసానమునకు వచ్చియుండవలెననియు, వాని యొక్క వాదము. ఆ బాలుఁడు వనపాలనోద్యోగిపై దోషారోపణము చేయుచు తనలో నొకకథ చెప్పెననియు, వనపాలనోద్యోగిని గూర్చిన కలహముల మూలమున నిల్లు విడిచెననియు వాది చెప్పుచున్నాఁడు. అయినప్పటికిని తరువాతి కొకప్పుడు తాను వనపాలనోద్యోగితో మాటాడుచు నక్కడ కూరుచుండియుండఁగా నింటిమీఁదనికరాయి ప్రత్యక్షముగా పడినప్పుడు సహిత మీసంగతిని తా నెప్పుడును వనపాలనోద్యోగితో చెప్పలేదని యతఁ డొప్పుకొనుచున్నాఁడు. ఉన్నత పాకళాలలోను వీరాస్వామి నాయని యొక్కయు వెంకట్రాయ్య యొక్కయు గృహములలో జరిగిన సభలలోను ప్రతివాది తన ముఖముమీఁదనే తన్ను చింకించినప్పుడు వనపాలనోద్యోగిపని బాలుఁడు నిండమోపిన విషయమయి తానెప్పుడు నొక్క మాటయినను పలుకలేదనియు రాళ్లువేయుట యింట కాపురమున్న వారి పనియని చూపుటకు దానిదీనెడు సమాచారమును దేనిని తా ననుగ్రహింపలేదనియు కూడ వాది యొప్పుకొను చున్నాఁడు. తనవాదమునకేమైన నాధారముండినపక్షమున వాది స్వాభావికముగా తన ప్రస్తుతవాదము నుదాహరింపఁగోరుట కిది యన్నియు సమయములు, ఇటువంటి యవకాశములు తటస్థించినప్పుడు ప్రతివాది తనకు విరోధముగా తన నమ్మక

మును పెల్లడిచేయుచున్న సాధనములను మాత్రమే కలిగియుండునట్లు ప్రతివాదిని విడిచి యూరకుండిన యెడల సత్యము తన్ను మాత్రమే తాను నిరసించుకొనలేదు.

16. ఒకసారి రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిమీద రాళ్లు పడకుండి నిలుపుటకయి చిన్నస్వామి పడవమనుష్యులలో కొందఱిని వాది యిచ్చెడనన్నట్టును, ఇంకొకసారి రామబ్రహ్మముయొక్క కొమారిశలలో నొకతె రాళ్లువేయుచుండగా నొకకులీవాడు చూచె నని తాను విన్నట్టును, వాదిచెప్పినట్టు ప్రతివాది 4వ సాక్షి చెప్పుచున్నాడు, కాని యిది తాను నమ్మనందున ప్రతివాది కీవిషయము తెలుపలేదని సాక్షి చెప్పుచున్నాడు. 1889 వ సం॥ ఆగష్టు నెల వఱకును తాను చాకలి వాసిని పనిలోఁబెట్టుకోలేదని వాది చెప్పుచున్నాడు గాని వీరాస్వామినాయని (11వ సాక్షి) యింటి వద్ద సభకు ఆ సేవకుడు పిలిపింపబడి యక్కడ నుండినట్టు గౌరవార్థులయిన సాక్షులయొక్క ప్రమాణము మీద చెప్పిన సాక్ష్యమున్నది, దానిని సంబంధించుటకు నాకు హేతువు కనబడదు ఇంకను పట్టుదలతో వాదింపఁబడినవి - చిన్నస్వామియొక్క పడవల కార్యస్థానమైన యిటువంటి విహారాగ స్థలమునుండి రాళ్లు వేయఁబడినని ప్రతివాది నమ్మకూడదనియు, అక్కడనుండి రాళ్లు వేయఁబడినను రాళ్లువేయుటతో వాది సంబంధమును స్థిరపఱచుటకు సంగతు లతిదూర మైనవనియు, ఇరుగు పొరుగులనున్న పెద్దమనుష్యులు (ప్రతివాదియొక్క 2, 3, 4 సాక్షులవంటివాడు) తమతో కంకరమ్మ యంతకుముందు పెట్టకొన్న మొట్టలలో నామకేల సాయము చేయకపోయిలో కనుగొనుటకయి ప్రతివాది యేమయిన విచారణ చేసియుండినయెడల రాళ్లువేయుట యింటిలోని వారిచేత జరపఁబడుచున్న హేతువుచేతనే యని యతడు కనిపెట్టియుండుననియు, — అనుచువి. అడ్లుపరీక్షలో నీ సాక్షులగుండి

యిటువంటి దేదియు వెడలఁదీయఁబడలేదు. ఇందుకు ప్రతికూలముగా ప్రతివాదియొక్క 1, 2, 8, 6, 17 సాక్షులు ప్రతివాదికంటె తక్కువ పరికరములతోను నిస్సందేహముగా సద్విశ్వాసముతో నడచుచును ప్రతివాదియొక్క నిర్ణయమున కేవచ్చి వాది రాళ్లువేయించినాఁడని నమ్ముటను మన మెఱిఁగియున్నాము.

27. తన యిటువంటి సమృక్తమునకుగలగల సేతువులలో నొకదానినిగా వాది మంచి నీతి వర్తనముగలవాఁడు కాఁడని (దీనిని 5వ సారాంశముక్రింద సత్యమని వాదించుచున్నాఁడు) తానెఱుఁగుటన ప్రతివాది చెప్పియున్నాఁడు, అరిచు తానును వాదియు 1881, 82 న సంవత్సరములనుండి స్నేహితులుగానుండుట మానివేసిన ట్ట ప్పకొను చున్నాఁడు. 1889 న సంవత్సరములో వాదిమీఁద శనకు ద్వేషమున్నట్టి ప్పకొనఁడుగాని నాంఘికమతి విషయములలో వాది యభిప్రాయములను తాను ద్వేషించు చున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. అయినను భిన్నపక్షముల వారిలోఁగల మహోద్ధర్మస్థితిగో నిలువఁగి సూక్ష్మవిశేష వర్ణన మంగీకరింపఁబడ నేరదని చూపుటకు చాలింప సాక్ష్యములో బయటఁదీయఁబడినది. ప్రతివాదియొక్క “వివేకవర్ధని” లో వాదియొక్క వ్యాసములను ప్రకటించుటనుగూర్చిన వివాదములు (ఏగురుఁడు నిదర్శనపత్రము), వాదియొక్క యాస్తిక పాఠశాల విషయమయి ప్రతివాదియొక్క ప్రతికూలాభిప్రాయములు ప్రతివాదియొక్క పత్రికపయి క్రమ్యురి వాదియొక్క ప్రతికూలాశయములు (8, ఈ నిదర్శన పత్రములు), నాత్రిపాఠశాలలోను పార్థన సమాజములోను కలిగిన విదళనములలోఁ బాఠశాలలోను వాదిప్రతివాదులు ప్రతిపక్షులగుట వాదియొక్క యొక్క స్నేహితిని చేతను వాదియొక్క దుర్బోధచేత తాను ప్రతికూలరేఖ వ్రాసితినిని ప్రతివాదితో చెప్పిన యింకొక స్నేహితునిచేతను విధవాపునర్వివాహసమాజ సంబంధమున వ్రాయఁబడిన

ప్రతివాదిమీఁది ప్రతికూలలేఖలు, వాది ప్రతివాది దానికి విపక్షప్రతికను బైలుదేఱఁ దీయుట, పరిశుద్ధ్య విచారణసంఘములోను దాని యుపసంఘములలోను వాదిప్రతివాదుల నిరంతర ప్రాతికూల్యము,— 1880 మొదలు 1889 వఱకును పరస్పర ఘర్షణము యొక్క వివిధ కారణములను గూర్చిన యశేషసాక్ష్యముయొక్క ఫలము. 1889 వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో రాళ్ళవేత వ్యవహారములో ప్రతివాది తనవిచారిణల కారంభించినప్పుడు భయములమధ్య నిప్పుడున్న గర్భ శత్రుత్వమును సమీపించెడి దేదియు కాకపోయినను వాదిపయి స్పష్టమయిన ప్రతికూలభావమును కలిగియుండె నని నామనస్సులో సందేహమును విడువకుండుట యయియున్నది.

28 కాని యీ నారాంశముక్రింద నిష్క్రొత్తిన ముచుగఁబడిన ప్రతివాది వాక్యములు ద్వేషముచేత చెప్పఁబడినవి యే విధముచేతను దీని ననుసరించి యేర్పడిదు. ప్రతివాది వాక్యములు, సంబంధముచేత సంగీకరింపఁబడిన విచారణసరణిలో తననుండి పైకి తీయఁబడినట్టియు నట్టిమనుష్యుల లాభమునకయి వారియొడను లోకము నెడలను ఏలయన రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిమీఁద రాళ్ళవేయుటవంటి దీర్ఘనిరంతర దోషకర్మము లోకాపహ్యాతికరమయినందుకు సందేహములేదు) గలకర్తవ్యతాబుద్ధిలో తనచేత చేయఁబడినట్టియు వాది శిలాపతనమును ప్రోత్సహపరచుచున్నాడన్న పరిశుద్ధవిశ్వాస నివేదనము లయిన పక్షమున, అప్పుడు ప్రతివాది చేసిన విచారణలు న్యాయముగను, సామాన్యనైపుణ్యముతోను జాగరూకతతోను చేయఁబడిన పక్షమునను తద్వాక్యములు విచారణలో సంబంధింపనివి కాకపోయిన పక్షమునను ఇతరవిషయములలో సతఁడు వానికి ప్రతికూలభావమును వహించియున్నాడన్న యేకసంగతి యీతనివాక్యముల కంటియుండు స్వతంత్రతను సాగింపఁజేయుటకు

ప్రత్యేకముగా సమర్థమయి యుండదు. శంకరమ్మ తనతో మొట్ట మొదట మొట్టపెట్టుకొన్న కాలము మొదలుకొని యీ విషయ ములో నాతని సహగ్రహవర్తననుబట్టి యాతని గుణదోష నిర్ణయము చేయవలెను, ఈ విషయమయి పలువి చూపబడిన సాక్ష్యము సు దేహలేశము నైనను విడువ దని నేను తలచుచున్నాను.

29 ప్రతివాది ద్వేషముచేత ప్రేరితడైన పక్షమున, శంక రమ్మ వాదిపైగల తన యనుమానము చాటుచు తిరుగి నారంభించి నప్పుడే తనకుగలిగిన మొదటి యవకాశమునే యతడు నిశ్చయ ముగా చేకొని యుండును. స్థాపింపబడిన యాతని ప్రవర్తన మంశ యు, శంకరమ్మ యొత్తుడుచేత విచారణలో ప్రవేశించెననియు, ఆయె యొక్కయు, గామబ్రహ్మముయొక్కయు స్పష్టమగున నియోగము తోనే ప్రమాదశము కలుగగానే తిన్నగా వాదియొద్దకు పోయె ననియు అభియోగము శెచ్చువిషయమున లొంగదు పాలును నిరు త్సాహ పఱచె ననియు, కన బడుచున్నది అనియు చిదముగా నింకి కావలియించుట మానివేసెను. కావలి పెట్టినయెడల తాను చేసిన దానికింట నెక్కువ సూక్ష్మముగా నొకవేళి విషయమును గ లించి యుండవచ్చును, కాని యశోకు సామాన్యమైన జాగరూకత లేకుండగాని యేమయిన నిత్రమిహునట్టియో, యచర్హ మైనట్టియో విషయముగాని ప్రవర్తించెనని చూపుటకు సాక్ష్యముగో నే నేమియు కనుకొనజాలను, అతడు సుగంధించిన మినుష్యులయొక్క మిక్కిలి స్పష్టమైన హిమముతోటకే పనిచేయుచుండెను. రాళ్లు వేముటగో వాది హస్తమును ముఖ్యముగా వాది యొక్కయే మానమును చూ, పుచు ప్రతివాదిముం దేమియుండనో సాక్ష్యము కనబఱచుచున్నది. పక్షాంతిముగాని, సమాచారముగాని నాచేత నాతనికి చూపబడి లేదు. తన మూర్ఖు సమస్త సంగతులనుబట్టి కాళ్ళుయివ్వటను వారి

ప్రోత్సాహ పఠించెనని ప్రతివాది నిష్కపటముగా నమ్మననుటకు సందేహముండఁ జాలదని నేను తలఁచుచున్నాను. ఈవాక్య మతఁడు సాధ్యమై యెడల చిరకాలమునుండి జరుగుచున్న నేరమును నిలుపుటకై శంకరమ్మకును రామబ్రహ్మమునకును ప్రజలకును తనధర్మమును వారిచేత వియ్యఁబడిన యధికారమునుబట్టి నిర్వహించుచున్న సమయములో బీ. పి. జోగయ్యచేతను శ్రీనివాసరావుచేతను (వాది 4వ సాక్షి ప్రతివాది 27వ సాక్షి) అతనినుండి పైకి తీయఁబడిన దయ్యుండెను, అతని వాక్యము విచారణముతో సంబంధింపనిది కాదనుట స్పష్టము. తాఱుకాదండవిధాయకుఁడు తనముందున్న సాక్ష్య మంతటితోను (ప్రతివాదిది కలుపుకొని) వాది మీఁద తేఱబడిన యధియోగము నగిద్దమని కడపట కొట్టివేయుట నిజమే కాని యీ సభవారు వాది నిశ్చయముగా ఈ నేరము ప్రోత్సాహపఠించినాఁడని కాని న్యాయాచూసారముగా పనిచేసెడి వాఁడు ప్రతివాదివలె నదే పర్యవసానమువకు వచ్చియుండునా యనికాని, వివేకియైనవాఁ డిటువంటి సంగతి సందర్భములలో నిట్లు చేసియుండునా యనియైనను కాని, చూడవలసిన పనిలేదు ఈ సభవారు చూడవలసినది రాళ్ళ వేతను వాది ప్రోత్సాహ పఠించినాఁడని ప్రతివాది వాస్తవముగా నిర్వ్యాజబుద్ధితో నమ్మినా యనట, దీనిని గుఱించి పూర్వోక్త సాక్ష్యమునుబట్టి నా కెంతమిత్రమును సందేహములేదు.

80 పూర్వోక్తము లయిన పేతుపు లన్నిటిమీఁదను బీ. పి. జోగయ్యతోను, పీ శ్రీనివాసరావుతోను ప్రతివాది పలికిన వాక్యములు రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిమీఁద రాళ్లువేయుటను వాది ప్రోత్సాహపఠించెనన్న యాతని నమ్మకమును తెలిపెననియు, ఆవాక్యము లే సందర్భమున నవి చేయఁబడినవో యా సంగతులలో విశేషాధికార విశిష్టము లనియు, ఈ సారాంశములో నేను నిర్ణయించుచున్నాను.

14 According to both sides, stone-pelting had been going on at intervals for some months up to August 1889, on Ramabrahmam's house, and from the evidence of plaintiff himself as well as that of defendant and the defendant's 3rd, 4th, 5th and 17th witnesses it is clear that Ramabrahmam and his sister-in-law Sankaramma who was the senior lady of the house, had repeatedly complained that the stones were being thrown by their son-in-law, a boy in whom plaintiff admittedly took a special interest, and who, at the time with which this issue is concerned, was living separately in a choultry under arrangements admittedly made for him by the plaintiff, having left his wife's (Ramabrahmam's) house because of disputes with Ramabrahmam and Sankaram in the course of which, as plaintiff himself acknowledges, the boy had wanted his wife to be sent to live separately with him. Ramabrahmam is dead and Sankaramma has not been examined, but there is the testimony of the foregoing defence witnesses which sufficiently shows that Sankaramma had been going about making no secret of her suspicions that plaintiff was instigating the boy to pelt stones on their house because they had refused to send the boy's wife away to live separately with him, the suggestions being that plaintiff had an improper object in endeavouring to get the girl sent to live elsewhere with this boy, who was under his protection and influence. From the evidence of those witnesses and defendant's 1st and 2nd witnesses it is also plain that it was only after nothing had come of all her previous complaints and after defendant had once declined to interfere in the matter and had referred her to the authorities, that defendant was moved by Sankaramma's appeals on the 28th July 1889 to assist her by his enquiries.

15. Defendant says that, on that day, Sankaramma in tears came to him complaining that nobody had helped her to try and stop the stone-pelting which was going on even then, and re-iterated her convictions against plaintiff adding that the stones were coming from the Duggirala yard and the upstairs building in which the boat-office of late Chinna-swamy's estate, of which plaintiff is admittedly an executor, was located. Sankaramma, defendant says, then implicated two lads Tirupatirazu and Venkatappayya (of whom the

former was an assistant teacher in plaintiff's school) along with Ramabrahmam's son-in-law; and defendant, yielding to her entreaties to enquire into the matter (and defendant there is no doubt, is a man to whom people with grievances and difficulties in this town do resort for assistance and advice) went first to Duggirala Suryaprakasa Row (and defence witness) the owner of the house attached to Duggirala yard, in which those two lads were living with the 17th defence witness

16 The 1st defence witness K. Rameswara Row who is Headmaster of the town branch of the High school under plaintiff was present throughout that interview between Sankaramma and defendant, and through not professing to remember the whole details of their conversation, he substantially corroborates defendant's testimony as to Sankaramma's statements, adding that he himself was so impressed with the genuineness of her distress that he at once believed her accusations against his own head-master the plaintiff

17 The 2nd defence witness fully corroborates defendant as to what occurred in the course of defendant's enquires that day at the Duggirala yard, at Ramabrahmam's house and at Chinna-swamy's upstairs. In the yard found a heap of bricks, and on Ramabrahmam's roof they found pieces of brick of the same kind — one circumstance going to corroborate Sankaramma's complaints. While they were in Ramabrahmam's house, some stones fell on it. She repeated that Ramabrahmam's son-in-law was pelting them at plaintiff's instigation because his wife was not sent to live separately with him, and she added that the boy would then be found in Chinna-swamy's upstairs from which direction the stones were coming. On going to Chinna-swamy's upstairs they did not find the boy there, but they found two stones similar to those which had just fallen on the house, some Goomastah said that these stones were kept there to beat out gold ornaments — an explanation not commending itself to their minds, and Chinna-swamy's 2nd son (38th defence witness) told them that plaintiff's washerman servant had been seen throwing stones and running to plaintiff's house — more circumstances going to corroborate Sanka-

ramma's accusations The Forester (54th defence witness) who lodged in Ramabrahmam's house told defendant that plaintiff had asked him to speak to Ramabrahmam to send the boy's wife to live separately with him, and 2nd defence witness told defendant that he had heard the stone-throwing had ceased during a period when the boy's wife had been sent away to Narsapur The Forester (54th defence witness) corroborates defendant, and the 2nd defence witness states that on the materials then before them he himself formed the opinion that plaintiff had had a hand in the stone-pelting and communicated that opinion to defendant giving practical effect to it by warning the 17th defence witness to vacate the Duggirala house and yard or to send away the suspected lads, Tirupatirazu and Venkatappayya — which was done a few days afterwards

18 But, besides the foregoing materials, defendant had more before him by the time that he made the statements on which damages are claimed under this issue

19 Plaintiff was not in Rajahmundry on that 28th July, but on his return defendant went straight to him and had that interview with him in the High School on 30th July, which has been referred to under 1st issue Next day, there was a regular meeting about the business at the house of pleader Veeraswamy Nayudu (plaintiff's 11th witness) to which defendant was summoned at plaintiff's own request This witnesses distinctly corroborates defendant in stating that when defendant at that meeting, expressed to plaintiff his belief as the result of his enquires that plaintiff had instigated the stone-pelting, plaintiff was silent—conduct strongly calculated to corroborate Sankaramma's accusations Plaintiff himself practically admitted this fact in cross-examination and was not asked, in re-examination to explain it, but his 11th witness says that he kept quiet because there had been hot words between him and defendant at Venkatramayya's (4th defence witness's) house about the same matter This explanation, however, cannot be accepted because it is certain that there was no meeting at Venkatramayya's house till the 2nd August.

20. In reply to plaintiff's 11th witness at the meeting on 30th July, defendant gave the names of his informant

who, with the suspected lads, were sent for, and in consequence of what passed defendant says he was confirmed in his belief against plaintiff while plaintiff's 11th witness himself says he came to the conclusion that the three suspected lads should be sent away. The 17th defence witness who was present at that meeting, swears that he then mentioned in plaintiff's presence that Sankaramma had complained to himself that plaintiff had instigated these pupils to pelt the stones because she had refused to plaintiff's request to send the boy's wife to live with him. The 5th defence witness, who was Sankaramma's and Ramabrahmam's pleader in the stone-pelting case, was also present at that meeting and says that he had told defendant the result of his own enquiries and that when, at the meeting he intimated his intention of filing a charge against the plaintiff, plaintiff said nothing. This witness adds that defendant urged him not to be precipitate in filing the charge, but to discuss the matter first with plaintiff's 11th witness who was talking about a compromise.

21 On 2nd August, in consequence of information that stones had again been thrown on Ramabrahmam's house, defendant went there with the Acting Police Inspector (6th defence witness who after seeing the premises, went away and defendant says that he was talking with his 4th defence witness Venkatramayya near the latter's house, when one T Nagareju, an inmate of Ramabrahmam's house came up and informed them that he had seen Tirupatirazu (plaintiff's assistant aforesaid) throw stones. The 4th defence witness adds that he then communicated to defendant the results of his own enquiries on Sankaramma's previous complaints to himself.

22 It was while this conversation between defendant and Venkatramayya was going on, and after so much had passed calculated to make defendant believe Sankaramma's implication of plaintiff that plaintiff's 4th witness B V Jogayya came up and asked what the conversation was about, and it was then that defendant told this witness his belief that plaintiff had instigated the stone-pelting. It was this witness who thereupon went and fetched plaintiff to Venkatramayya's (4th defence witness's) house, and the meeting took place which has already been referred to as that at which hot words ensued.

23 The 4th defence witness says that when Sankaramma complained to him of the son-in-law throwing stones and that she suspected plaintiff of instigating him, he (the witness) told plaintiff at the time of Sankaramma's suspicions against him, and he is positive that when plaintiff at the meeting of 2nd August declared that he was suspected by no body and that defendant alone was implicating him he reminded plaintiff of having already told him Sankaramma's suspicions. This the plaintiff denies, but there is no doubt although it is not clear in what precise way it was to be done, that the upshot of what passed at this meeting was an expression of opinion, even by plaintiff's 4th witness Jogayya that plaintiff should clear his character. Plaintiff's 4th witness says all he meant was that, as defendant was a respectable man and was accusing him, plaintiff should go to defendant and clear himself by explaining matters to him in their calmer moments. The 4th defence witness says he understood plaintiff's 4th witness to mean that plaintiff should clear his character in Court when so many people were speaking against him.

24 Three weeks after that meeting the stone-pelting charge was filed in the Taluq Magistrate's Court, and it was at sometime before then that defendant told his 27th defence witness P Srinivasa Row of his conviction from all the enquires he had made, that the complainant's accusation, that plaintiff had instigated the stone-pelting, was well-founded.

25 Plaintiff's theory is that the stone-pelting was the work of inmates of Ramabrahmam's house, that the real cause of it was the Forester's (54th defence witness's) improper relations with the females that that is why the boy wanted his wife to be sent away to live separately with him, and that if defendant had exercised ordinary care in his enquiries he must have arrived at these conclusions. Plaintiff says that the boy told him a story implicating the Forester, and left the house in consequence of disputes about the Forester. Yet he admits that he never told the Forester this even when, on a subsequent occasion, a stone actually fell on the house while he was sitting there talking to the Forester. Plaintiff also admits that when defendant was accusing him to his very face at the High School and at the

meeting at Viraswamy Naidu's and Venkataramayya's houses he never mentioned a word about the boy's implication of the Forest or vouchsafed any information directed to show that stone-throwing was the work of inmates of the house. All these were occasions when plaintiff would naturally mention his present theory if he had any foundation for it, and he has only himself to blame if, with such opportunities, he left defendant possessed of only the materials on which defendant was expressing his belief against him.

26 The 4th defence witness speaks to one occasion when plaintiff offered to lend some of Chinnaswamy's boatmen to Ramabrahmam to stop the stone-pelting and to another occasion on which he was told that a cooly had seen one of Ramabrahmam's own girls throwing stones, but the witness says he did not believe this and did not communicate these matters to defendant. Plaintiff says, his washerman servant was not employed by him till August 1889 but there is the sworn testimony of respectable witnesses, which I see no reason to doubt, to that servant having been sent for and present at the meeting at Viraswamy Naidu's (11th witness's) house. What is further urged is that defendant could have believed that stones would be thrown from so public a place as Chinnaswamy's boat office, that even if they were thrown from there the circumstances were too remote to justify the connection of plaintiff with the stone throwing and that if defendant had made any enquiry to out why the respectable neighbours (the 2nd 3rd and 4th defence witnesses for instance) had not helped Sankaramma in her previous complaints to them, he would have discovered it was because the stone-throwing was being done by inmates of the house. Nothing of this sort was elicited from these witnesses in cross-examination. On the contrary we have the 1st, 2nd, 3rd, and 17th defence witnesses, though with less information than defendant and presumably acting *bona fide*, coming to the same conclusion as defendant and believing the plaintiff did instigate the stone pelting.

27 Defendant has stated it as one of his reasons for his similar belief, that he knew plaintiff not to be a man of good moral character (which under the 5th issue he pleads to be true), and he admits that he and plaintiff had ceased to be on good terms since 1881 or 1882. He does not ack-

knowledge *personal* ill-feeling in 1889 towards plaintiff but says he disliked plaintiff's opinions on social and religious matters. Quite sufficient, however, has been elicited in evidence to show that this qualified description of the state of feeling between the parties cannot be accepted. The effect of the whole evidence as to various causes of friction from 1880 to 1889 disagreements about publishing plaintiff's articles in defendant's "Vivekavarthani" (see Exhibit A), defendant's attacks on plaintiff's Theistic School with plaintiff's counter-attacks on defendant's paper (see Exhibits VIII and E), a split in the night school followed by a split in the Prardhana Samaj in both of which the parties were opposed, attacks on defendant in connection with the Widow Re-marriage Association by one friend of plaintiff and by another who informed defendant he had written his attack at plaintiff's instigation, plaintiff starting a rival paper to defendant's and constant opposition between plaintiff and defendant in the Municipal Council and on Municipal sub-committees—the effect is to leave in my mind no doubt that when defendant entered upon his enquiries in the stone-throwing affair in July 1889 he had a distinct personal feeling against the plaintiff though nothing approaching the bitter enmity which now exists between them.

28. But by no means follows defendant's statements, on which damages are asked under this issue were maliciously made. If defendant's statements were expressions of this honest belief that plaintiff instigated the stone-pelting, elicited from him in the course of his enquiries authorised by the persons concerned, and made by him in the interest of those persons from a sense of duty to them and to the public (for a long continued offence such as that stone throwing on Ramabrahmam's house was undoubtedly a public scandal), then if defendant's enquiries were made fairly and with ordinary care and caution and his statements were not irrelevant to that enquiry, the single circumstance that he had a personal feeling against the plaintiff in other matters will not suffice by itself to destroy the privilege which would attach to his statements. He has to be judged by his whole conduct in the matter from the time of Sankaramma's first complaint to him, and as to this the evidence above set out can, I think leave little doubt.

29 Had defendant been actuated by malice, he would surely have taken the earlier opportunity he had when Sankaramma was going about making no secret of her suspicions against plaintiff. His whole proved conduct shows that he entered upon his enquires under pressure from Sankaramma and with the distinct authority of herself and Ramabrahmam that he went straight to plaintiff at the earliest opportunity and that he discouraged any precipitancy in filing the charge. No doubt he omitted to have the premises watched and might perhaps have sifted the matter more minutely than he did, but I can find nothing in the evidence to show that he acted without ordinary care or in any unfair or undue manner and he was acting in the most obvious interests of the persons concerned. The evidence shows what defendant had before him pointing to plaintiff's hand in the stone-throwing especially plaintiff's own silence and no alternative theory or information was vouchsafed to him by plaintiff. And in all the circumstances before him, there can, I think, be little doubt that defendant did honestly believe that plaintiff instigated the stone pelting. That was his statement elicited from him by B V Jogayya and Srinivasarao (plaintiff's 4th witness and defendant's 27th witness) in the course of his duty to Sankaramma and Ramabrahmam and the public under the authority given him by those persons and to stop, if possible, a long continuing offence, and his statement was plainly not irrelevant to his enquiry. No doubt the Taluk Magistrate, with all evidence before him (including defendant's) ultimately dismissed the charge against plaintiff as false, but this Court has not to see whether plaintiff did in fact instigate the offence, or whether a person acting judicially would have come to the same conclusion as defendant, or even whether a reasonable man would, in the same circumstances, have done so. What the Court has to see is whether defendant did in fact honestly believe that plaintiff instigated the stone-throwing, and of this, on the fore-going evidence, I have no doubt whatever.

30 On all the foregoing grounds, I find under this issue that defendant's statements to B V Jogayya and P Srinivasa Row expressed his belief that plaintiff had instigated the stones-throwing on Ramabrahmam's house and that

those statement were privileged in the circumstances in which they were made.

సంయుక్త దండవిధాయకునియొద్ద 1890 వ సంవత్సరము జూలయి నెల 29వ తేదీని నామీద తేబడిన యభియోగములు రెండును సంవత్సర కాలము విమర్శనములో నున్నవి. 1891 వ సంవత్సరము జూలయి నెల 27 వ తేదీని కొట్టివేయఁబడెనని యీవఱకే తెలిపి యున్నానుగదా. 1890 వ సంవత్సరము జూలై నెల 15వ తేదీని మండలన్యాయసభలో మూడువేల రూపాయలు మాననప్రమునకయి యిప్పింప వలసిన దని నాపైని లక్ష్మీనరసింహముగారు తెచ్చిన వ్యాజ్య మంత శీఘ్రముగా ముగియక దాదాపుగా (మూడుమాసములు తక్కువగా) మూడు సంవత్సరముల కాలము నడచిన పిమ్మట 1898 వ సంవత్సరము మార్చి నెల 10 వ తేదీని తీర్పఁబడెను. ఈ తీర్పులో మండల న్యాయాధిపతి యించుమించుగా సారాంశముల నన్నిటిని నాకనుకూలముగానే నిర్ధారణము చేసినను, 'ఇండ్లమీద రాళ్ళు వేయించువారు పెద్దమనుష్యులుగా పరిగణింపఁ బడుచున్నారు' అని నేను వివేకవర్ధనిలో ప్రకటించిన దానిని గూర్చి నాకు ప్రతికూలముగా నిర్ణయము చేసి, 'వాది యీ వ్యాజ్యమునే తీసికొని రాకుండ వలసినది' 'తిరస్కార సప్రమున కర్హమయిన వ్యవహార మెప్పుడైన, నుండిన యెడల ఇది యొకటి' అని వ్రాసి, నేనొక యాగా వాదిపరువునప్టిక్రింద నిచ్చునట్లును ఎవరి వ్యయములు వారే భరించు నట్లును తీర్పు చెప్పెను. ఈవ్యవహారము లోని తీర్పఁబడిన తరువాత సహితము లక్ష్మీనరసింహముగారు నాడెడల మంచి యభిప్రాయమును విడువనివారయి, కనఁబడినచోట నెల్ల నాకు నమస్కారము చేయుచు, నాతో మాటాడుచు వచ్చిరి.

పురమందిర నిర్మాణమును గూర్చి యీవఱకే చెప్పఁబడినది. దానితోఁజేర్చి కట్టఁబడిన ప్రార్థన మందిరమును గూర్చి కొంచెము

చెప్పవలసి యున్నది. పురమందిరమునకు వలె ప్రార్థనమందిర నిర్మాణమున కయిన వ్యయముల నన్నిటిని నే నొక్కడనే భరింపలేదు. వ్యయములలో విశేషభాగము చండాల మూలమున సమకూర్పబడినది. రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనమందిరమును గూర్చి 1897 వ సంవత్సరము మెయి నెలలో 'సత్యసంవర్ధని' యందు నేను వ్రాసినదాని నిందు క్రిందఁబొందు పఱచుచున్నాను—

'ఈ మండలములోని పెనుమండ్రలో డెల్టా సూర్యపరింటె డెంటుగా నుండిన మ.రా.శ్రీ టీ. శేషచలము నాయఁడుగారు మూడు సంవత్సరముల క్రిందటఁ దమ మరణశాసనములో నూఱు రూపాయలు రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజమున కిచ్చునట్లు వ్రాసి లోకాంతరగతులు కాఁగా, తదనంతర మాయనయన్నగా రగు మ.రాశ్రీ రామదాసు నాయఁడుగా రా నూఱురూపాయలును నాయొద్దకుఁ బంపిరి. అప్పు డా నూఱు రూపాయలను స్థిరమయిన యేదో యొక పని కుపయోగింపవలె నని యాలోచించుచుండఁగా నీశ్వరప్రేరణముచేత ప్రార్థనమందిరమును గట్టింపవలెనన్నబుద్ధి నాహృదయము నం దుదయించినది. అప్పుడు నాసంకల్పమును వెంటనే శ్రీ రాజా గోడే నారాయణ గజపతిరావు బహుదూరు సీ. ఐ. ఈ గారికిఁ దెలిపి సహాయము వేడఁగా, వారు తమ సహజేదార్యముతో మున్నూఱు రూపాయలను నాయొద్దకుఁ బంపిరి. ఆరూపాయలకు నావి యిన్నూఱు రూపాయలను జేర్చి మా సామాజికులకును మిత్రులకును దెలుపఁగా, మ.రా.శ్రీ న్యాయతి సుబ్బారావుపంతులుగారు నూఱురూపాయలును, నాశము పద్మనాభముగారు నూఱు రూపాయలును, రెళ్ళాప్రగడ పాపయ్యగా రేబది రూపాయలును, కనపర్తి శ్రీరాములుగా రేబది రూపాయలును, ఆర్. వేంకటరత్నము నాయఁడుగా రేబదిరూపాయలును, పెద్దిభట్ల వెంకటప్పయ్యగా రేబది రూపాయలును,

రాయగము పెంకట శివుడుగా రేబది యాళాయలును, చండాలు వేసి యీ సత్కార్యమునకుఁ దోడుపడిరి. ఈ చండాలు విషయమున నిక్కడ నిఘోశ యంశమును ముఖ్యముగాఁ జెప్పవలసియున్నది. మేము ప్రార్థన మందిరమును గట్టింపఁజూపుచున్నామని విని ముగ్గురు స్త్రీలు మే మడుగకయే హృదయపూర్వకమయిన భక్తితో నొకరు మూడు రూపాయలును, మఱియిద్దఱై దేసి రూపాయలును, మొత్త ముమీఁద పదుమూడు రూపాయలను నావద్దకుఁ బంపిరి. వారి నామములను నే నిక్కడఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగాఁ దెలిపియుండు నుగాని వారి కోరికనుబట్టి యిప్పుడు ప్రచురింప నశక్తుడ నయినందు నకుఁ జింతిల్లుచున్నాను. ధనికులును ధనార్జనము చేయుచున్నవారు నైన పురుషులిచ్చిన నూఱులు నిన్నూఱులు మున్నూఱులకంటె నస్వతంత్రములయిన యబలులు భక్తిపూర్వకముగా నిచ్చిన యీ మూఱును నైదులును భగవంతుని కధిక ప్రీతికరము లని నేను భావించెదను. పురుషులతోఁదాటువలన స్త్రీలలో నిట్టి పరిశుద్ధాస్తిక భక్తి యంతకంతకు వర్ధిల్లును గాక !

ఈ మందిరములో నుపాసన కుద్దేశింపఁబడిన క్రిందికూటము మాత్రమే కాక పయిని మేడకూడ కట్టఁబడినది. మేడమీఁద విశాల మైన పెద్దగది యొకటి యున్నది. ఈమందిర నిర్మాణసమయము నందు దగ్గఱనుండి పనిచేయుంచుచు నాకు తోడ్పడినందున కయి రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారికి వందనము లాచరించుచున్నాను. ఈ మందిర నిర్మాణమునకు దాదాపుగా రు 1500 లయినవి. నేను స్థలము నిచ్చుటయేకాక చండాలు మూలమున వచ్చినదిగాక మిగిలిన దానిని కూడ నేనే భరింప వలసినవాడ నయితిని. సంవత్సరోత్సవ సమయ మునందు మ.రా.శ్రీ ఆర్. వేంకటరత్నమునాయఁడుగారు బండరు నుండి వచ్చి మందిరమును తొలిది 1897 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 17 వ తేదిని గృహప్రవేశోత్సవమును నడపిరి.

1898 వ సంవత్సరారంభమున మూతన సంవత్సరపు బిరుదు లలో నిండియా దొరతనమువారు నాకు రావు బహదూరు బిరుదము ననుగ్రహించిరి. ఈ బిరుదాంకితమునకు నే నర్హుడ వగుదునో కానో కాని బహుస్థలములనుండి నేనెఱిగినవారును ఎఱుంగనివారునుకూడ నన్నభినందించుచు లేఖలు వ్రాసిరి. ఇట్లు నూటికంటె నెక్కువగా వచ్చిన లేఖలలో కొన్నిటిలోని కొన్నిభాగములను మాత్ర మిం దుదాహరించుచున్నాను.—

1. "Let me lose no time in congratulating you on your new honour I have known of it for a long time but could not speak of it, as it was referred to me confidentially As I said then and now say again there is no one within my knowledge that has better deserved it"—E P Metcalfe Esq, M. A. Principal, Rajahmundry College

(మీయొక్క నూతన గౌరవమున కయి మీ మృభినందించుట లో నేను కాలహరణము చేయకుండునుగాక ! దీనినిగూర్చి నేను చిర కాలమునుండి యెఱిగి యున్నానుగాని నాకాంతరంగికముగా నాలో చనకు పంపఁబడినందున దీనిని గూర్చి నేను మాటాడ లేకుంటిని. నే నప్పుడు చెప్పినట్లుగానే యిప్పుడును నే నెఱిగినంతవఱకు దీనికి మీ కంటె నెక్కువయర్హత గలవారు లేరని మరల చెప్పుచున్నాను.— మోట్కాపు దొరగారు.)

2. "How glad I was last night when 'The Hindu' put your name before my eyes and how rejoicing I am now when I am constantly thinking of the truly deserved honour conferred on your good self In the long list of the recipients of honours. I cannot think of a more deserving recipient". .. S Rangiah Chetty B A., Telugu Traslator to Govt., Madras

(గతరాత్రి హిందూపత్రిక మీపేరును నాకన్నుల యెదుటఁ బెట్టినప్పుడు నే నంత సంతసించితిని ! మీకియ్యఁబడిన నిజముగా నర్హమైన గౌరవమునుగూర్చి తఱచుగా తలఁచుకొనుచు నేనిప్పు

దెంత సంతోషమును పొందుచున్నాను! బిరుదులను పొందినవారి పెద్దపట్టికలో మీకంటే నెక్కువపాత్ర గల వానిని నేనూహింప లేను.....స. రంగయ్య చెట్టిగారు, చెన్నపట్టణము.)

3. "Although we are strangers to you we have much pleasure in conveying our sincere and cordial congratulations to you on the well deserved distinction conferred on you none too soon by the Government of India

Our regret that we do not accept your theories in regard to social reforms concerning betrothal and marriage does not in the least mitigate against our admiring your single mindedness of purpose and perseverance in the paths of practical reform" N Pattabhirama Rau. T Varada Rao, Calicut

(మేము మీకు క్రొత్తవార మయినప్పటికిని యుక్తకాలము లో నిండియా దొరతనమువారిచేత మీకు దయచేయబడిన యత్యంతార్థమయిన ఘనతను గూర్చి మాహృదయ పూర్వకము లైన ససౌహార్దాభినందనములను మీకు తెలుపుటయం దానందము పొందుచున్నాము.

ప్రధానమునుగూర్చియు వివాహమునుగూర్చియు సంఘ సంస్కారవిషయములలో మీయూహలను మే మంగీకరింపమన్న విచారము, కార్యవిషయమైన మీ యేకాగ్రమనస్కృతను ఆచరణీయసంస్కార మార్గములయందలి మీ పట్టుదలను ప్రశంసించుట నుండి మ మ్మృదుమాత్రమును విముఖులను చేయదు... ..నెమలి పట్టాభిరామారావుగారు, తుమ్మలపల్లి వరదరాజుగారు, కల్లికోట)

4. "Though I have not known you in person. I have heard a great deal about you through the columns of the Press and through friends like Mr M. Rangachariyar. M. A. and Mr Venkata Sivavadhani &c. I am very glad to congratulate you on the well merited honour that was lately conferred on you by the Government of India and it is no mean credit to you to say that your services in the cause of Social Reform have been

recognised by the learned world and the Govt .. ....' M. B. Sreenivasaingar, Head master, High School, Kolar, Mysore.

(నేను మిమ్ము ప్రత్యక్షముగా నెఱిగియుండక పోయినను, వార్తాపత్రికలవలనను ఎమ్. రంగాచార్యులు ఎమ్. ఏ, పెంకటశివా వధాని మొదలయినవారివలనను మిమ్మునుగూర్చి విశేషముగా విని యున్నాను. ఈమధ్యను ఇండియా దొరతనమువారిచేత మీశాసంగఁ బడిన యత్యంతార్హమైన గౌరవమునుగూర్చి సంతోషపూర్వకము గా మిమ్ముభినందించుచున్నాను. సంఘసంస్కార విషయమున మీపని పండిత ప్రపంచము చేతను ప్రభుత్వమువారి చేతను అంగీకరింపఁబడి నదని చెప్పుట మీకు తక్కువ ప్రతిష్ఠావహము కాదు..... ఎమ్. బీ. శ్రీనివాసయ్యంగారు, ఉన్నతపాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయుడు, కోలారు, మైసూరు.)

ఈనలుగురిలో మొదటివారిద్దఱు నే నెఱిగినవారు, కడపటి వాఁటిద్దఱు నే నెఱుంగనివారు. ఎఱుంగనివారిద్దఱిలో మొదటిలేఖ వ్రాసినవారు సంఘసంస్కార విషయమున నాయభిప్రాయములతో నేకీ ఛవింపనివారు. నా కభినందన పత్రికలను బంపినవారిలో ననేకులు ఆంధ్రభాషాభివృద్ధి విషయమునను సంఘసంస్కార విషయమునను నేను చేసిన యల్పకార్యమును మహాకార్యముగా పొగడిరి. లేఖలు వ్రాసినవారు గాక యనేకులు నాకు తంత్రముఖమున నభినందనముల నందించిరి. కొన్ని సమాజములవారు నన్నభినందించుచు నిర్ధారణము లు చేసి నాకుఁ బంపిరి. అట్టివానిలో నొక్కఁడాని నిందు క్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాను.—

"We the members of the Literary Association, Cocanada' feel highly rejoiced that Government has been pleased to bestow on you the distinction of "Rao Bahadur" and, on offering you our hearty congratulations on this recognition of your invaluable services to the country we feel proud to note with great satisfaction that the choice could not have

fallen upon a worthier person than one who distinguished from his early days for a taste for letters, for high conception of duty and for strong individuality of character, has so long devoted himself to the task of social and religious reforms, to the improvement of Vernacular Literature, for diffusing useful knowledge among his country-men and women and to the improvement of the moral tone of society, and has made large and noble sacrifices in endeavouring to attain the objects he has set for himself without hoping for any rewards

We pray to the Almighty to give you long life and enable you to continue your labours in the field of good work.

We have the honor to be

Dear Sir,

Your obedient Servants,

Duriseti Seshagiri Rao, Chairman &c"

(తాకినాడ సాహిత్యసమాజముయొక్క సభ్యులమయినమేము దొరతనమువారు "రావుబహదూరు" అను గౌరవమును మీకొసంగ ననుగ్రహించినందుకు అత్యంతానందభరితుల మగుచున్నాము. దేశమునకు మీరు చేసిన యమూల్యములైన సేవ లిట్లు బహిరంగంగా కృతములైనందున మీకు మాహృదయపూర్వకములైన యభినందనముల సందించుటలో, ఎవ్వరు తన తరుణవయసునుండియు విద్యాభిరుచి కొఱకును ఉన్నత కర్తవ్యతాభావనకొఱకును బలమైన ప్రపర్తనా ప్రత్యేకత్వముకొఱకును ప్రసిద్ధికెక్కి, సాంఘిక ధార్మిక సంస్కారకార్యమునకును తన దేశపుపురుషులలోను స్త్రీలలోను ఉపయుక్తజ్ఞానమును వ్యాపింపఁజేయుట కొఱకయి దేశభాషా వాక్యయాభివృద్ధిని సంఘముయొక్క నీతిబలాభ్యుదయమునకును తన జీవితమునర్పించెనో యెవడు ప్రతిపలాపేక్ష యేమియులేక తానేర్పరచుకొన్న యుద్దేశముల నెఱవేర్చు ప్రయత్నములలో ఖనమైన యుత్తమ సుఖత్యాగములను చేసియున్నాఁడో యటువంటి వానికంటె యోగ్యులకు

జైన పురుషుని మీద నీ యెన్నిక పడియుండఁజాలదు గదా యని గొప్ప తృప్తితో వ్యక్తికరించుటకు గర్వపడుచున్నాము.

మీకు దీర్ఘాయుస్సు నిచ్చుటకును సత్కార్య క్షేత్రమునందు మీకృషి నింకను నడుపుచుండుటకు మిమ్ము శక్తునిగాఁ జేయుటకును సర్వశక్తుఁడైన దేవుని మేము ప్రార్థించుచున్నాము.)

చెన్నపురి రాజధానిలోను ఇతరస్థలములలోను ప్రకటింపఁబడిన యింగ్లీషు వార్తాపత్రికలలోను తెలుగు పత్రికలలోను నన్నభినందించుచు వ్యాసములు వ్రాయఁబడినవి. వానిలో నొక్క యాంధ్ర ప్రకాశికలోనిదానిని మాత్ర మిందుదాహరించుచున్నాను.—

“రావు బహద్దర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు—రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటు ఫస్టుగ్రేడు కాలేజీలో ప్రధాన పండితులగు మ. రా. రా. శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారికి ఈసంవత్సరారంభమున ఇండియా గవర్నమెంటువారు “రావు బహద్దర్” అను బిరుదు నొసంగిరి. ఇది సర్వజనులకును ఆహ్లాదకరముగదా! ప్రస్తుతము ఇంగ్లీషువిద్య నభ్యసించిన నాగరికు లందఱిలోను ఈయన మహనీయులు. ఈయనయొక్క అత్యద్భుతమగు నీతి ప్రవర్తనయును, తెలుగు గ్రంథముల వ్యాప్తికిని అభివృద్ధికిని ఈయనపడిన ప్రయాసయును, సంఘసంస్కరణము కొరకు ఇరువది సంవత్సరములనుంచి ఈయన పడుచుండిన పాటును, ముఖ్యముగా శ్రీపునర్వివాహమునకై తిమిథనమును కాలమును శక్తిని వినియోగపరచుటయును, సుగుణవంతులైన నట్టియు దేశక్షేమమును కోరునట్టియు, బుద్ధిమంతులైన నట్టియు సర్వజనులలోను ఆ మహనీయునకు మిగుల విఖ్యాతిని కలుగఁజేసినవి. ఆయన సర్వసత్కార్యములను కీర్తి నేమియు నపేక్షింపకయే భగవంతుని నమ్ముకొని, తాము విధిగా చేయవలసినపనులనియే చేయుచుందురు. ఆయన సాధారణ కృత్యములం

దును ఆకారమందును బహునెమ్మదియు సాధుత్వమును కలిగియున్నను తాము చేయు సత్కార్యములందు అధికపట్టువలయు సాహసమును కలిగి యుండుటయే కాక, సర్వవిధ పాపకార్యములయందును డంబములయందును అసహ్యముకలిగి, సర్వజనోపయోగకరము లగు పనులను సదా చేయుచుండును. ఆయనను క్రొత్తగా జూచువారందఱును ఆయన డంబవేషాదులు లేక సాధువుగా నుండుటవలన 'ఈయనేనా వీరేశలింగము పంతులుగారు?' అని ఆశ్చర్యపడుచుండురు. ఆయన తెలుఁగు భాషయందు వచనకావ్యములు, పద్యకావ్యములు, నాటకములు, ఉపన్యాసములు, శాస్త్రములు మొదలగునవి సుమారు ఎనుబదిగ్రంథములవరకును జేసిరి. ఈయనను తెలుగువచనకావ్యములకు తండ్రియని చెప్పవచ్చును. కొందఱు మహాపండితులవలె పెలుకుశైలినిగాక ఈయన గ్రంథము లన్నియు మృదుమధుర సులభశైలిని వ్రాయబడి, నీతి పూరితము లయి యుండుటయేగాక హిందూదురాచార్యులొగ రసాయనములుగా నుండును. ఈమహనీయుఁడు పూర్వనాగరిక పరాయణులచేతను ఆయన ఘనకార్యములయందు ఈర్ష్యగల మరి కొందఱిచేతను నసహ్యంపఁబడుచున్నను, సర్వదా, దుర్దశనుండి తొలఁగింపబడిన సుమారు ఇరువదియువతుల యొక్కయు స్వదేశాభిమానులయొక్కయు ఆంధ్రవిద్యాభివృద్ధిని కోరు అనేక జనులయొక్కయు నవనాగరికులయొక్కయు దీవనలకు సత్పాత్రుడగుచా! ఈయన కీ చిరుదు నీయుటలో గవర్న మెంటువారు మిగుల ఘనకార్యమును జేసి పను ఆయనమాత్రము ఈచిరుదునకు విశేషలక్ష్యము చేయువారని ఆయన దివ్యగుణముల నెరిగినవా రెవరును తలంచరు. ఆ చిరుదు ఈ మహనీయుని నామమునకు చేర్చబడుటవలన దానికి యొక్కవశాంతి కలిగినది. ఆయనకు మాగుమునకు సుమారు నలుబది యేబది రాష్ట్రములే షేతన మయినను సుమారు ఏడు ఎనిమిదినేల రాష్ట్రములు

వ్యయపరిచి సర్వజనోపయోగము కొరకు పట్టణమందిరము నొక దానిని రాజమహేంద్రవరమునందు కట్టించిరి. ప్రస్తుతము స్త్రీపు నర్సివాహములకు ఎవరును ధన మిచ్చుటవలన నయినను తోడ్పడనందున ఆయన పట్టణమందిరము కట్టుటవలన కొంత ఋణ గస్తులయి యున్నను స్వంతధనము వ్యయపరిచి నూతన వివాహములను జేయుచున్నారు. బిరుదులు కలవారును విశేష విద్యాధనమును కలవారును అనేకులు మన దేశమం దున్నను ఈయనవలె ధైర్యసాహసములతో అనేక కష్టములకు లోనయి దైవమును మాత్రము నమ్మి పనిజేయుచువారు మన దేశమందు బహు అరుదుగదా! దక్షిణ హిందూదేశ విద్యాసాగరునకు ప్రస్తుత మీ బిరుదు నొసంగుట కొందరు మహాశుంభలకు కండ్లలో నిసుక వేసిన ట్టున్నను ఉండనిండు. సత్పురుషులయెడల నీర్వ్యకలవా రెప్పుడును ఏడ్చుచునే యుందురుగదా! వీరు ఇంకను చిరకాలము జీవించి పరోపకారము చేయుచుండునటుల సత్పురుష వాత్సల్యుఁ డనుగ్రహించుఁగాత!" ఆంధ్రప్రకాశిక. 1898 వ సంవత్సరము జనవరినెల 14 వ తేది.

రాజమహేంద్రవర పురవాస్తవ్యులు రాజకీయ కళాశాల ప్రధానాధికారియైన మెట్కాపు దొరగారి యాధిపత్యముక్రింద పురమందిరములో నొక సభచేసి నా కభినందనము చేసిరి. అటు తరువాత చెన్నపురి రాజధానీ విద్యావిచారణాధికారి డంకా దొరగారు రాజమహేంద్రవరము వచ్చినపుడు కళాశాలాభివనములో నొక సభచేసి యుపాధ్యాయుల యొక్కయు బాలుర యొక్కయు సమక్షమున దొరతనమువా రంపిన సనదును నాకు బహిరంగముగా దయచేసిరి.

వితంతు వివాహప్రయత్న ప్రారంభదశలో నాకు విశిష్టజనుల కంటె విద్యార్థిజనులే యెక్కువ సహాయులుగా నుండిరి. అట్లుండుటకు

కారణ మేతద్విషయమయిన నాబోధనలు వారి మనస్సుల కెక్కుటయే. పిన్నవారికిని పెద్దవారికిని గూడ నేను సమానముగానే బోధించినను పెద్దవారి మనస్సులలో కంటె పిన్నవారి మనస్సులలో నామాట లెక్కువ దృఢముగా నాటుకొనుటకు కారణ మేమి? పెద్దవారి హృదయములలో నావఱకే యేవో యభిప్రాయములు కుదురు పడి యవి కాలిన కుండలవలె గట్టిపడి యుండుటచేత నూతనోపదేశములు తాత్కాలికముగా పయి పయిన కొంతకాలము నిలిది లోతుగా దిగకుండెను. పిన్నవారి హృదయములలో నావఱకేయభిప్రాయములును స్థిరపడియుండక పచ్చికుండలవలె మెత్తనయి యుండుటచేత నూతనోపదేశములు సులభముగ నాటుకొని లోతుగా దిగి తొలగకుండెను. సత్కార్య బీజములను హృదయ క్షేత్రములయందు నాటించి సఫలము లగునట్లు చేయుటకయి బాల్యవస్థయే యుత్తమమైనది. అందుచేత బాలురకు భగవద్భక్తియు పరోపకారాసక్తియు బోధించెడు పాఠశాల యుండినయెడల శీఘ్రకాలములో దేశాభివృద్ధి కలుగునని మొదలొనొందియు నా చిన్మకము. ఈనమ్మకము చేతనే యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగా రాస్తికపాఠశాలను స్థాపింపఁ దలచి నప్పుడు నేనాయనను ప్రోత్సాహ పఱచితిని. ఆపాఠశాల 1889 వ సంవత్సరము వఱకు నుండినను మొదటఁ దలఁచుకొన్న యుద్దేశము లేవియు దానివలన నెఱవేఱలేదు. పాఠశాల కాస్తికపాఠశాల యని పేరుపెట్టినమాత్రమున సదుద్దేశములు నెఱవేఱ నేరవు, ఆసదుద్దేశములను బాలురహృదయములలోఁ బట్టించుటకుఁ దగిన శక్తిసామర్థ్యములును శ్రద్ధాభక్తులునుగల యుపాధ్యాయులుకూడ కావలెను. అట్టి యుపాధ్యాయులను సమకూర్చి యాస్తికమత పాఠశాలను స్థాపింపవలె నని నాయొద్ద చదువుకొని పట్టపరీక్షయందు కృతార్థులయి యున్నవారిని పట్టపరీక్ష తరగతిలోను ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షతరగతిలోను చదువుకొనుచున్న వారిని కొండఱిని దేశోపకారార్థ

ముగా నధ్యాపకులుగానుండి పనిచేయునట్లు పురికొల్పి యొప్పించితిని. ఏఁటేట నిద్రటి నుపాధ్యాయ పట్టమును బడయుట కయి సైదాపేట పంప నిశ్చయింపఁ బడినది. మొదటి సంవత్సరమునం దనఁగా 1898 వ సంవత్సరమునందు పట్టపరీక్షయందు కృతార్థులయియుండిన రాయసము వేంకటశివుఁడు గారును సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావు గారును ఈసదుద్దేశముతోనే ఎల్. టీ. పరీక్షకు చదువుట కయి సైదాపేటకు పోయిరి. పయి సంవత్సరము సైదాపేట బోధనాభ్యసన కళాశాలకుఁ బంపుట కయి మఱి యిద్దఱు పట్టపరీక్షాసిద్ధులను సంసిద్ధులనుగాఁ జేసి యుంచితిని. పనిచేయువారి తోడిపాటుగా పాఠశాలా భవనమునుగూడ సంపాదించవలె నని నేను ప్రయత్నముచేయ నారంభించితిని. ఇన్నిసఁపేట మధ్యముననున్న వికాలమయిన తమతోటను వాడేపు శ్రీరాములుగారు దు. 1600-0-0లకు విక్రయించుట కొప్పకొనిరి. ఆ రూపాయలను న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగా రిచ్చుట కొప్పకొనిరి. కాకినాడ వాస్తవ్యులయిన గంజాము వెంకటరత్నముగారు వేయి రూపాయ లిచ్చునట్లు వాగ్దానము చేసి యాసామ్ము నాయొద్దకుఁ బంపిరి. మఱికొందఱు మిత్రులుగూడ సాయము చేయుటకుఁ బూనుకొనిరి. కాని రాజమహేంద్రవరరాజకీయ కళాశాలాధ్యక్షుని సాహాయ్యము కూడ నీపనిలో నత్యావశ్యకము. ఆయనయు నస్మదాదులునుగలిసి యెంతో ప్రయత్నముచేసి బాలురు చెడిపోకుండుటకై పట్టణములోనున్న పాఠశాలల నన్నిటిని కొంచెము కాలముక్రిందటనే యొక్కటిగా కలపి మాతాఠ్య నిర్వహణము క్రిందనే యున్నతపాఠశాలను స్థాపించితిమి. దానిని దొరతనమువారు పుచ్చుకొని దాని శాఖలుగా పట్టణములో రెండు మూడు మధ్యమ పాఠశాలలఁ జెట్టించు ప్రయత్నము పడచుచున్నది. ఇంతలో నేనే మఱియొక పాఠశాలను పెట్టిన

యెడల తత్ప్రయత్నమునకు విఘాతము కలిగించు నుద్దేశముతో స్థాపించిన ప్రతిపక్షపాతశాలయని దొరగారనుకోవచ్చును. అందుచేత నేను నూతన పాఠశాలోద్దేశమును బెల్లుపుచు మెట్కూపు దొరగారికి వ్రాసి పాఠశాలాస్థాపనములో సాయము చేయవలసిన దనియు, ఏవిధముచేత నైనను పాఠశాలాస్థాపనము సాగకపోయినయెడల పైదా పేటలో బోధనాభ్యసనకళాశాలలో క్రమశిక్షనుబడయుచున్న వేంకట శివుడుగారిని మృత్యుంజయరావుగారిని రాజమహేంద్రవరములో నుపాధ్యాయపదమునకు దుంచుటకు ప్రయత్నింపవలసిన దనియు కోరి తిని. మెట్కూపుదొరగారు నా కిచ్చిన ప్రత్యుత్తరములోని ముఖ్య భాగము నిందుదాహరించుచున్నాను.—

"I have read your letter and assure you I deeply sympathise with you in all you say If Govt. cannot entertain Venkatasivudu and Mrityunjayarao in the enlarged staff which will be needed for the large middle department another branch School will certainly be necessary and I see no reason why you or the Municipality should not carry it on.

Supposing Govt. do not provide for all the pupils at first it might be possible for you to continue on of the branches as you propose and allow it to be absorbed in Govt. school afterwards. I have told Mr. Munro we must have Telugu L. Ts. and though I had to make some sort of a compromise and suggest two Southern men for our last appointments in the College, I have stated my preference for those two young men of ours, Venkatasivudu and Mrityunjayarao undergoing Training. I recommended the former to Mr. Kuder very strongly and I think he intends to take him. If not I will try my best to provide for both sooner or later. Assuring you of my high appreciation of your self-denying life, I am &c. E. P. Metcalfe "

(నేను మీయుత్తరమును చదివెయున్నాను. మీరు చెప్పచున్నదానిలో నంతలోను నేను మీతో సత్యంత సానుభూతిని గలవాఁడనై యున్నానని మీకు నిశ్చయముగా చెప్పచున్నాను.....)

గొప్ప మధ్యమ నియోగమునకు కావలసినవచ్చెను పెద్దశిక్షక వర్గములో దొరతనమువారు వెంకటశివునకును మృత్యుంజయరావునకును పని యియ్యలేకపోయిన పక్షమున, ఇంకొక శాఖాపాతశాల తప్పక యావశ్యకమగును. మీరు గాని పాడుశుద్ధ్య విచారణసంఘము వారుకాని దానిని కొనసాగింప కూడనందుకు నాకు కారణము కనఁబడుచుండలేదు. దొరతనమువారు మొట్టమొదటనే యండటివిద్యార్థులకును తగినయేర్పాటు చేయనిపక్షమున మీరు చెప్పినట్లుగా శాఖలలో నొకదానిని మీరు జరుపుచు తరువాత దొరతనమువారి పాతశాలలో చేరనిచ్చుట మీకు సాధ్యము కావచ్చును. మాకు తెలుఁగు ఎల్. టీలు కావలెనని నేను మనోగారితో చెప్పియున్నాను. కాలేజిలోని మనకడపటి రెండుపనులకును దాక్షిణాత్యుల నిద్దటిని సూచించి నేనొక విధమైన సమాధానము చేయవలసినవాఁడ నైనప్పటికిని క్రమశిక్షను పొందుచున్న వేంకటశివుఁడు మృత్యుంజయరావులను మన యిద్దఱు లేఁబ్రాయపువారికిని నే నాధిక్య మిచ్చెద నని చెప్పియున్నాను. వీరిలో మొదటివాని విషయమయి కూడదగారితో మిక్కిలి బలముగా శ్లాఁఘించి చెప్పియున్నాను. ఆయన యతనిని తీసికొన నుద్దేశించుకొన్నాఁడని తలఁచుచున్నాను. కానియెడల కీక్రుముగానో యాలస్యముగానో యిద్దఱికిని పను లిప్పించుటకు నేను చేయఁదగిన దంతయు చేసెదను.

మీయాత్మ సుఖత్యాగజీవితముయొక్క నాయున్నత గుణ గ్రాహకత్వమునుగూర్చి మీకు దృఢీకరించుచు.....ఇ-పీ-మొట్టాపుగాదు.)

ఈ యుత్తరమునకు తరువాత దొరగారితో నేను స్వయముగా మాటాడతల విషయమయి మాటాడితిని. ఆయన యున్నత పాతశాలను నేను వెట్టుట కొప్పకొన లేదు కాని నేను మధ్యమ

పాఠశాలలో తృప్తి పొందిన పక్షమున, పూర్వము పురజనుల వలని చందాల మూలమున కట్టబడినట్టియు నిప్పుడు ముగిసిపలే వారి యధీనము చేయబడి యున్నట్టియు, పురమందిరమున కెదురుగానున్న పాఠశాలాగృహమును కూడ మా కిప్పించెడ నని చెప్పెను. మధ్యమ పాఠశాలలో పనిచేయుటకు వేంకటశివుడుగా రొప్పకొనలేదు, ఉన్నత పాఠశాలను పెట్టుటకు దొరగా రొప్ప కొనలేదు. అందుచేత నేను విఫలమనోరథుడనై నావద్దకువచ్చిన వేయిరూపాయలును గంజాము వేంకటరత్నముగారికి మరలనిచ్చి వేసి యప్పటికి నా ప్రయత్నమును విడువవలసినవాడ నైతిని. సత్తి రాజు మృత్యుంజయరావుగారును గోటేటి కనకరాజుగారును తామెంత తక్కువ జీతమునకైనను మధ్యమ పాఠశాలలో నైనను, పరోపకారమున కయి పాటుపడెడమని నిలిచియుండిరి. ఇంతలో పరీక్షాపర్యవసానము తెలిసినది. ఎల్. టీ పరీక్షలో మృత్యుంజయ రావుగా రొక్కరే కృతార్థులయిరి, వేంకట శివుడుగారు తప్పి పోయిరి. నామాటను మన్నించి మెట్కాపు దొరగారు మృత్యుం జయరావుగారికి రాజమహేంద్రవర రాజకీయ శాస్త్రపాఠశాలలో నొక్కసారిగా నూఱురూపాయలపని నిప్పించిరి. కొంతకాలమయిన తరువాత తమ తొంటి నియమమును మానుకొని మధ్యమ పాఠ శాలలోనే పనిచేసెడమని రాయసము వేంకట శివుడుగారును వల్లూరి నరసింహరాయడుగారును తమ సమ్మతిని దెలిపిరి కాని వేంకటరత్నముగారు మొదలైనవారి కెవరిసొమ్మును వారికిఁ బంపి వేసి నా యేర్పాటుల నన్నిటిని త్రిప్పివేసికొన్నందున నప్పటికే కార్య ము మించిపోయెను. వేయిరూపాయలను వాగ్దానముచేసిన గంజాము వేంకటరత్నముగారు కాకినాడలో న్యాయవాదిగా నుండి విశేషవిత్త మార్జించి దేశాభిమాని యయి చెన్నపురి దొరతనమువారి శాసన నిర్మాణసభలో సభ్యులయి కీర్తిశేషులయిన యుడారపురుషులు.

ఈయన నాయును గౌరవము కలవారయి యుండి 1896 వ సంవత్సరమునందు నాపేరిట కాకినాడ కాలేజీలో విద్యార్థివేతనము స్థాపించుట కుద్దేశించి తన రెండువేలరూపాయల భీమా పత్రమును పంపినట్లు కార్యదర్శిగారు నా పేరవ్రాసినప్పుడు నన్ను విడిచి నాకంటె నర్హులరు లయినవారి పేరిట స్థాపించవలసిన దని నేను కోరగా నా కిట్లు బదులు వ్రాసిరి—

" I came to the resolution you refer to after long deliberation I do not know if I ever in all my life came to a sounder resolution than this one I am sure you stand in need of no memorial of the kind, but you will not certainly grudge me the honour of being one of your humble, yet ardent, admirers you cannot realize how much I used to admire you when I was quite a boy— though I never came under your direct influence— how far your example has influenced my public life and how admiration has grown as I saw more and more of you It is only patriotic on the part of every educated man to try to hand down your noble life and example to posterity in the best way he thinks fit and I beg therefore you will kindly accede to my proposal and settle the terms of the Scholarship "

(మీరు దాహరించిన నిశ్చయమునకు దీర్ఘకాలముగా నేను వచ్చితిని. దీనికంటె నెక్కువ మంచిదైన నిశ్చయమునకు నేను నా జీవితకాలములో నెప్పుడైన వచ్చితినేమో నే నెఱుంగను. ఈవిధమైన స్మరణ చిహ్నము మీకు కావలసి యుండలే దని నేను నిశ్చయముగా నెఱుంగుదును, కాని వినమ్రు లయ్యును పోత్సాహులైన మీ సాత్త్వికప్రశంసకులలో నొక్కడనుగా నుండు నట్టిగౌరవమును నాను కలిగింప మీరు నిశ్చయముగా నిష్టపడకపోరు. నే నెప్పుడును మీప్రత్యక్ష ప్రాబల్యముక్రిందికి రాక పోయినను నేను కేవల బాలుడగాను గా నున్నప్పుడును మీవిషయమయి నేనెంత యద్భుతపడుచుండెడివాడనో మీదృష్టాంతము

నా బహిరంగ జీవితము నెంతవఱకు బలపఱచినదో మిమ్మును గూర్చి నేనెక్కువగా తెలిసికొనుచు వచ్చినకొలఁదిని నాశ్లాఘనపరత్వ మెట్లు హెచ్చుచు వచ్చినదో మీరు తెలిసికొనఁజాలరు మీ మహా నీయజీవితమును దృష్టాంతమును తాను యుక్తమని భావించినయుత్త మమూర్తమున పుత్రపౌత్ర పరంపరలో వ్యాప్తికలుగఁ జేయుట కయి ప్రయత్నించుట విద్యాధికుఁడైనవాని కెననికైనను జేశాభిమానమే యయి యుండును, కాఁబట్టి మీరు దయాపూర్వకముగా నాకర్తవ్య నిర్దేశము సంగీకరించి విద్యార్థివేతనమును గూర్చిన యేర్పాటులను నిర్ణయపఱుతు రని వేడుచున్నాను.”)

ఈమయి ప్రత్యుత్తరమునకు కారణమైన నాయుత్తరమునకు మూలకారణమైన కాకినాడ కాలేజి కార్యనిర్వాహక సభాకార్యదర్శి యైన (దివాన్ బహద్దర్) దురిశేటి శేషగిరిరావుగారి లేఖను గూడ నిందు ప్రచురించుట యుక్తమని భావించి యట్లుకావించుచున్నాను—

“Mr Ganjam Venkataratnam has endowed the Pittapur Rajah's College with his policy for Rs 2,000, interest on which, when realized, is to be utilized as a scholarship to some poor boy in the College in your name and has requested me to write to you regarding the terms of the scholarship I therefore request you will be good enough to furnish me with your views on this question.”

దానిమీఁద వడ్డీ వచ్చినప్పుడు మీపేరను కాలేజితోని యొక బీదబాలునికి విద్యార్థివేతన మిచ్చుట కుపయోగించు నిమిత్తమయి తన రెండువేలరూపాయల భీమాపత్రము పితాపురరాజాకాలేజి కిచ్చి గంజాము వెంకటరత్నముగారు విద్యార్థివేతనముయొక్క యేర్పాటులనుగూర్చి మీకు వ్రాయవలసినదని నన్ను కోరియున్నారు. కాఁబట్టి యీవిషయమయి మీ యభిప్రాయములను దయచేసి తెలియఁజేయ గలందులకు మిమ్ము వేడుచున్నాను.”—

డి. శేషగిరిరావు,
కార్యదర్శి.)

ఆస్తిక పాతశాలలో పనిచేసెద నని యుత్సాహముతో ముందుకు వచ్చిన గోటి కనకరాజుగారు కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట చెన్నపట్టణప్రభుత్వమువారి నెలుగు భాషాంతరీకర్త లయిరి. కాస్త్ర పాతశాలలో నూఱురూపాయలదేతముమీఁద సహాధ్యాపకుఁడుగానియు మింపఁబడిన సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారు నిగర్వియు నిష్కటియు నయి లోకహిత కార్యకరణమునందు నిరుపమానోత్సాహము కలవారు, కేవలవాక్కురతతో తృప్తి నొందియుండక క్రియాశూర త్వమునకు త్రోవత్రొక్కుచుండినవారు, నేను పూనిన కార్యమును నాయనంతరమున కొనసాగింపఁగలవా రొక్కరు బైలుదేటుచున్నారని వమ్మి నేను గవర్రాజుగారి మరణముఁబిమ్మును కొంత మఱచుచుండెడివాఁడను, తా నొకటి తలఁచిన దైవ మొకటి తలఁచునన్న సామెత మనలో నున్నదేకదా! నే నిట్లెంతో యాశపడియుండఁగా నాతని దేహములో వ్యాధిప్రవేశించి యంతకంతకు ప్రబలి తుడకు యులోనికి దిగి శీఘ్రకాలములోనే యాతని నీశ్వరసాన్నిధ్యమును జేర్చెను. ఈశ్వరభక్తియు ప్రార్థనసమాజ కార్యనిర్వహణానుక్తియు సత్కార్యాచరణానురక్తియుఁ గలవారయి సత్యసంపదధని నడుపుచు వచ్చిన తరుణవయస్కులలో నితఁ డొక్కఁడు. ఇతఁ డాస్తిక పాత శాలాభ్యుదయమున కయి తన జీవితమును సమర్పింప నిశ్చయము చేసికొన్న నిష్కలంక హృదయుఁడు. ఈతఁడు యౌవనదశారంభములోనే యశాలమృత్యు దేవతవారఁ బడినను ఈతనిపంటి వారితో పనిచేయ నుద్యమించిన యాస్తికపాతశాలప్రయత్న మంతటితో శంకరింపలేదు. చిరకాలమడఁగి యుండి పైకిరాకుండిన యాయుద్యోజి బీజము కొన్ని సంవత్సరములక్రిందట నంకురించి మరల తలఁచెత్తి పాతశాలాస్థాపనరూపమున సఫలత నొందిన దయి శ్రీపికాపురపు రాజుగారి యనుగ్రహమువలన దివ్యభవనమునుబడసి యాస్తిక పాత

కాలానామమున వెలయుచున్నది. ఈ పాఠశాలనుగూర్చి ముందు యుక్తసమయమున వివరముగా వ్రాయఁబడును.

1898 వ సంవత్సరమునందు చెన్నపురి దొరతనమువాఱ నన్ను సర్వకళాకాలా సభ్యునిగా (Fellow of the Madras University) తేరిరి.

నా యాచోగ్యహీనతనుబట్టి వివేకవర్ధని నిలుపుచేయఁ బడిన తరువాత 1891 వ సంవత్సరమునందు న్యాయపతి సుబ్బారావుపంతులు గారు తెలుగులో చింతామణి యను మాసపత్రికను స్థాపించి మా వివేకవర్ధనీముద్రాక్షరశాలలోనే దానిని ముద్రింపించుచు వచ్చిరి. దానికి నేనును వ్రాతలో సహాయుడ నయి వ్రాయుచుంటిని. దాని కయిన సమస్తవ్యయములను సుబ్బారావు పంతులుగారే భరించు చుండెడు వారు.

1897 వ సంవత్సరము జూన్ నెలలో గోదావరీ మండలసభ యేలూరు పట్టణమునందు జరిగినది. ఆ సంవత్సరము జూన్ నెల 9 వ తేదీని మండల సాంఘిక సభకూడ నక్కడనే జరిగినది. ఈ సభకు గౌరవనీయులైన న్యాయపతి సుబ్బారావుపంతులుగూ రగ్రామ నాధిపత్యము వహించుట కేర్పాటు చేయఁబడినను కార్యంతరము చేత వా రాదినమున నక్కడకు రాలేక పోవుట యనివార్యమయినందున వారిస్థానమున నన్నగ్రామనానీనునిగా నియమించిరి. మా మండలములో సాంఘిక మండల సభలు జరగుట కదియే యారంభము. వ్యావహారికసభ కెందఱు జనులువచ్చిరో యంతమంది యీసాంఘిక సభకును వచ్చినందున మా మండలములో జనులు సాంఘిక విషయములయందుకూడ శ్రద్ధవహించుట కారంభించి రనుట స్పష్టమగుచున్నది. ఈ నెలలలోనే కృష్ణామండలసభ కూడ కూడెనుగాని యీ మండలమునందు సాంఘికసభ జరగలేదు. ప్రత్యేకముగా

సాంఘిక సభలు జరగక పోయినను వ్యావహారిక సభలలోనే సంఘ సంస్కారవిషయములు కొన్ని చర్చింపఁబడుచు వచ్చుట యాచార మయియుండెను. కాని వ్యావహారిక సంస్కార పక్షమువారి నాయకులు సాంఘిక సంస్కార పక్షాభిమానులు కాకపోవుటచేత నాసంవత్సరమున కృష్ణామండల సభలో నావఱకు చర్చించుట కేర్పఱుపఁబడిన సాంఘిక విషయములు కొన్నియు కూడ కాలము చాలదన్న మిషమీఁద విడిచిపెట్టఁ బడినవి. వింజమూరి భావనాచార్యులుగారు మొదలయిన సాంఘిక సంస్కార పక్షావలంబుల సంఖ్య యత్యల్పమయినందున వా రేమియు చేయలేక పోయిరి. ఏలూరిలో జరగిన మామండల సాంఘికసభలో నింకొక విశేషముకూడ నడచినది. ఆవఱ కెప్పుడును స్త్రీలు పురుషులసభలకు వచ్చుట యాచారము లేదు. సాంఘిక విషయములు సాధారణముగా స్త్రీలతో సంబంధించిన వగుటచేత నట్టి విషయము లాలోచింపఁ బడునప్పుడు స్త్రీలుండుట యభ్యర్థనీయ మని నే నచ్చటి పెద్దమనుష్యులతో కొండఱితో ముచ్చటించితిని. నామాటలు విన్నప్పుడు కలిగిన యుత్సాహములో తమ భార్యలను తేవటి సభకుఁ దీసికొనివచ్చెద మని యనేకులు వాగ్దానము చేసిరి. అందుచేత స్త్రీలు కూర్చుండి విసుటకయి ప్రత్యేకముగా సభాకాలలో నేర్పాటు చేయఁబడినది. ఈసంగతి పట్టణములో తెలియఁగానే పూర్వాచార విరుద్ధమయిన కార్యము జరగఁజూపుచున్నదని సంఘోభము వుట్టినది. ఈ సంఘోభమునకు భయపడి యుత్సాహములో మొదట ముందుకు వచ్చిన వాళ్ళూరులు కొండఱు సభకు తమభార్యలను తీసికొని రాలేకపోయినను దైర్యకాలు లనేకులు తాముచేసిన వాగ్దానములను చెల్లించుకోఁ గలిగిరి. వారిలో నిద్దఱి నామముల నిందుఁ జేర్కొనుచున్నాను. అం దొకఁడ దాను శ్రీరాములు పంతులుగారు. ఆయన భార్య యాదినమున

బ్రహ్మయగుట తటస్థించెను. అయినను తాము మాట తప్పిరని నే ననుకొందునేమో యని యామెను స్నానముచేయించి సభకు వాడు తీసికొనివచ్చిరి. రెండవవాడు సత్తిరాజు కామేశ్వరరావుగారు, ఈయన సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారి తమ్ముడు. భార్యను సభకు తీసికొనిపోయిన పక్షమున, ఆయనతోడి తమసంబధమును వడలుకొనెద మని యర్జులు బెదరించినను లక్ష్యముచేయక యాయన నాఁటియుదయమున భార్యను సభకు సాహసముచేసి తీసికొనివచ్చెను.

నేను కొన్ని సంవత్సరములనుండి చెన్నపట్టణమునకు పోవలె నని తలఁచుచుండినవాఁడనయి 1894 వ సంవత్సరమునందు మేసవి కాలపు సెలవులలో నక్కడకుఁ బోయినప్పుడు ప్రశువాకములో నాస్నేహితులైన మున్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారియింటి కెదురుగా నొక యిల్లు కొని, తరువాత నేను వాసముచేయుటకు యోగ్యముగా నుండునట్లు దానిని పడఁగొట్టించి మేడయిల్లు కట్టించితిని. జన్మస్థల మును బాల్యమిత్రులను విడిచి దూరస్థలములో క్రొత్తవారిలో నుండునట్లు నన్ను ముఖ్యముగా ప్రేరేదిన ప్రయోజనములు రెండు- అందొకటి నా పుస్తకములను చెన్నపట్టణములో సంపుటములగుగా ముద్రించుకొనవలె ననుట, రెండవది సంఘసంస్కార విషయమున రాజధానిలో పనిచేయవలె ననుట. నేనుచేసిన పుస్తకములసంఖ్య నానాటికి పెరుగుచున్నది. మంచి పనివాండ్రు దొరకకపోవుటచేత వానిని నేత్రాకర్షకముగా ముద్రింపించుట రాజమహేంద్రవరము వంటి చిన్నపట్టణములో నాకు సాధ్యము కాలేదు. ఒకవేళ మంచికా గితములమీఁద పుస్తకములను చక్కగా ముద్రింపించుట సాధ్యమై నను వాని కిచ్చుట స్వర్ణాక్షరములతో మంచిగుడ్డయట్టలు కట్టించుట నా కసాధ్యముగా కనఁబడెను. అందుచేత పుస్తకముల పనిని చెన్న

పట్టణమునకు పోయి చేయుచుటకయి నిశ్చయించుకొంటిని. ఈపని విశేషవిత్తసాధ్యము, ఆయ మెంత వచ్చినను నాసా మ్మొప్పటిదప్పుడే యేదోయొక పనికి వ్యయపడుచుండుటయే కాని నాచేతిలో ధనము నిలువయుండుట యెప్పుడును తటస్థింపలేదు. నాపు స్త్రకముల నితరుల ముద్రాయంత్రములలో ముద్రింపవలెనన్నచో వేలకొలది రూప్యములు కావలసియుండును. అంత సొమ్ము నే నెక్కడనుండి తేగలుగుదును? అందుచేత సులభముగా పని జరప శక్తుడ నగుటకయి యొక నూతన ముద్రాయంత్రమును చెన్నపట్టణములో స్థాపించి దానిలో పని నడప నుద్దేశించుకొంటిని. అంత గాక పోయిన కొంత యైనను ఈ పనికి సహితము ధనము కావలసియున్నది. ఈ ధనమును సమకూర్చుట కయి నా వివేకవర్ధనీ ముద్రాక్షరశాలను చిత్రపు నరసింహారావు గారి కమ్మివేయుటయే కాక నా మిత్రులయిన న్యాయతి సుబ్బారావు పంతులవారియొద్ద వేయిరూపాయల ఋణము చేయవలసినవాడ నైతిని. నే నడిగినందునను నా తోడ్పాటు లేక చింతామణి పత్రికను రాజమహేంద్రవరములో నడపుట కష్టముగా కనబడినందునను సుబ్బారావు పంతులుగా రాపత్రికను చెన్నపురిలో నడుపుటకు నా కిచ్చివేసిరి. నే నింగ్లండునకు వ్రాసి యావిరితో పని చేయుటకు తగిన మంచి ముద్రాయంత్రమును చెన్నపురికి తెప్పించి యుంచి దానికి చింతామణి ముద్రాక్షరశాల యని పేరు పెట్టితిని.

ఆరంభములో నున్నతపాకశాలకంటె నెక్కువపాకశాల లేక పోవుటచేత విద్యావ్యాప్తితక్కువగా నుండినట్టియు చిరకాల మయో మార్గసంబంధము సహితము లేకపోవుటనుబట్టి నవనాగరికతా సంపర్కము కొఱవడి యుండినట్టియు గోదావరీ పుణ్యనదీప్రాంతమగుట చేత ఛాందసబ్రాహ్మణమండలితో నిండియుండి కర్మరతులకు నివాసముయి నవాచార విద్వేషమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినట్టియు మూఱుమూల

నున్న రాజమహేంద్రవరమునందు సంఘసంస్కారకార్యము నారంభించితిని. ఊషరక్షేత్రమునందు బీజావాసముచేసి పెంటకట్టి రేయింబగళ్ళు కష్టపడు కర్షకుని కృషివలె నాకృషి యిక్కడ నాశోరికకు తగినంత ఫలదాయకము కాకపోవుటచేత, చిరకాలమునుండి సర్వకళాశాలాది సమస్త విద్యాలయములకును నిలయ మగుటచేత విశేష విద్యావ్యాప్తి కలిగి యుండినట్టియు నానా ముఖములనుండి వచ్చి సంధించెడి యయోమార్గములచేతను ఖండంతరములనుండిసహితము వారి వారమునకు వచ్చెడుధానునాకలచేతను వివిధనవనాగరికజనతా సంస్కరము కలిగియుండినట్టియు వివిధ దేశాగత వివిధాచార వివిధ మత వివిధవ్యవహార సమ్మిశ్ర మగుటచేత పూర్వాచార పరాయణ శుద్ధశ్రోత్రియ జనసమాకీర్ణము కానట్టియు రాజ్యమధ్యస్థమయి సముద్రతీరమున నున్న చెన్నపట్టణమందు నాకృషి సారవంత మైన దివ్యక్షేత్రమునందు విత్తనములు చల్లిన కృషివలునికృషివలె శీఘ్రకాలములో ననాయాసముగా విశేష ఫలప్రద మగు పని నమ్మి నేను చెన్నపురిలోనే స్థిరనివాస మేర్పఱచుకొన నుద్దేశించితిని. ఈ యుద్దేశముతో ముందుగా జితము ముట్టని పద్ధతిమీఁద రెండు సంవత్సరములు సెలవు పుచ్చుకొని తదనంతరము పనిమానుకొని యచ్చటనే నిలిచిపోవలె నన్న నిశ్చయముతో మనస్సులో వియోగచింతాశ్లేశము లేనివాఁడను కాకపోయినను ముందధికోపయోగకర కార్యమును జేయఁగలుగుదు నన్న యూహితో జన్మస్థలమును విడువ శంకింపకుంటిని.

నేను తమ నడుమనున్న కాలమున నెట్లున్నను, నేను తమ్ము విడిచిపోవ నున్నట్లు తెలియఁగానే తమ తొంటిభేదభావమును మఱచి నా యభిప్రాయములతో నేకీభవింపనివారును కూడ నాకు గౌరవము చూపుటలో నొక్కటిగాచేరి రాజమహేంద్రపురవాసులు నాతోడి

వియోగమును గూర్చి తమ విషాదమును దెలుపుచు సభలలో ప్రసంగములు చేసియు నాపైని పద్యములు వ్రాసియు నాకు విందులు చేసియు బహువిధముల నామీఁద నాదరమును జూపిరి. అనేక సమాజములవారు నన్ను నడుముఁగూర్చుండఁబెట్టుకొని ఛాయాప్రతిమలను దీయించిరి. నా స్తోత్రపాఠములను వార్తాపత్రికలకుఁ బంపిరి. ఇట్లు చేయఁబడిన కోలాహలములను వార్తాపత్రికలవలనఁ దెలిసికొని నా మిత్రులయిన రంగయ్యనెట్టిగారు 1897 వ సంవత్సరము నవంబరు 18 వ తేదీని చెన్నపట్టణమునుండి నా కిట్లు వ్రాసిరి.—

"I have with immense pleasure read reports of the grand entertainments given in your honor At last Rajahmundry has shown, though unpardonably late, its gratitude to you for your untiring exertions in the cause of Telugu Literature and all-important social Reform Surely it must be excruciating to one's feelings to think of leaving his birth-place after such a long course of successful career But the very fair prospect before you in the adopted city may to some extent cheer you up I ardently hope Madras will appreciate your disinterestedly voluntary services Of course the social Reform party will muster strong around you, but, alas! will the influencial and educated gentlemen of position and fame extend their right hand to so worthy a person as thy good self? May God help them to do the needful for the cause and for themselves!"

(మీ గౌరవార్థముగా నియ్యఁబడిన గొప్పసత్కారములను గూర్చిన ప్రకటనలను నే నత్యంత సంతోషముతో చదివియున్నాను. మీమింపఁగూడని యాలస్యముతో నై నప్పటికిని తుదకు రాజమహేంద్రవరము తెలుఁగు భాషాభివృద్ధిలోను సర్వప్రధానమైన సాంఘిక సంస్కారములోను మీ యెడఁగని ప్రయత్నముల కయి మీ యెడల తనకృతజ్ఞతను జూపియున్నది. జయప్రదమయిన చర్యయొక్క యటువంటి దీర్ఘాచరణమునకు తరువాత తన జన్మస్థలమును విడువఁ దలఁచుట తన మనస్సునకు నిశ్చయముగా నెంతో సంతాపకరముగా

నుండవలెను. కాని మీ స్వీకృత పట్టణములో మీ ముందున్న మిక్కిలి యనుకూలమైన యుత్తరాపేక్ష కొంతవఱకు మీ కుత్సాహమును కలిగింపవచ్చును. ఫలాపేక్షలేక మీరయోచితముగా నర్పించెడు సేవను చెన్నపట్టణము గ్రహించి మెచ్చఁగలుగు నని నేను మనఃపూర్తిగా కోరుచున్నాను. సాంఘిక సంస్కారపక్షమువారు నిశ్చయముగా మీచుట్టును బలముగా చేరుదురు. కాని, అక్కటా! అధికారమును ప్రసిద్ధియుఁగల ప్రబలులైన విద్యాధురీనులు మీవంటి యర్హపురుషుని కయి తమ కుడిహస్తమును చాపుదురా? కార్యము కొఱకును తమకొఱకును ఆవశ్యకమైనది చేయుటకయి దేవుఁడు వారికి తోడ్పడును గాక!

ఈ ప్రకారముగా నన్నాదరించి వీడుకొనిన దొక్క రాజమహేంద్రవర నివాసులు మాత్రమే కాదు. కాకినాడ పురవాసులును సభచేసి యీ ప్రకారముగానే నన్ను సత్కరించి వీడుకోలిచ్చిరి. ఇట్లు స్వదేశీయుల దీవనలను బడసి 1897 వ సంవత్సరాంతమునందు సకుటుంబముగా నేను చెన్నపురిఁ జేరితిని. నేను రాజమహేంద్రవరమును విడుచునప్పటి కిక్కడ నిరువదియేడు స్త్రీ పునర్వివాహములు జరిగినవి. వానినిగూర్చి చెప్పవలసిన విశేషము లంతగా లేవుగాని 1892 వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 6 వ తేదీని జరిగిన 19 వది యైన మానూరి పురుషోత్తము పంతులుగారి వివాహమును గూర్చి మాత్రము కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది.

అప్పుడు పదునాఱు సంవత్సరముల ప్రాయము గల యొక చక్కని మాధ్య బాలవితంతువు కాకినాడలో నున్నదనియు, అచిన్నదానికి వివాహము చేయవలె నని తండ్రి కిష్టమున్నను బంధువులకును స్వాములవారికిని భయపడి యతఁడు పైకి రాజాళకున్నాఁడనియు, తాయి సూర్యప్రకాశరావు నాయఁడుగారు మొదలైన

వాడు నాకు కాకినాడనుండి వ్రాసిరి. ఆ కాలమునందు మాధ్వ మత స్వాములవాడు మా మండలముందు శిష్యసంచారము చేయుచుండిరి. స్వాములవాడు గురుదక్షిణ గైకొని శిష్యులకు తప్తముద్రాంకనము చేయుదురు, ఉద్యోగములలో నున్నవా రందఱును మూడేసి నెలల జీతము గురుస్వాములవారికి సమర్పింపవలసి యుండును, స్వాములవారేయే గ్రామములకు విచ్చేయుదురో యాయా గ్రామములలోని బాలవిత్తంతువులకు కేశఖండన మహోత్సవము నడచుచుండును. ఈ స్వాములవారి బారినుండి తప్పించుట కయి యా చిన్నదాని తండ్రి స్వాములవాడు రాజమహేంద్రవరములో నుండినంతకాలమును తన కొమారితతో కాకినాడలో నుండెను. స్వాములవాడు రాజమహేంద్రవరమునుండి కాకినాడకు విజయము చేయఁగానే యాయన కాకినాడ విడిచి కుటుంబ సహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి యిన్నీసుపేటలో నొక యింటిలో కాపురముండెను. ఆ యింటిలోనే యా కాలమునందు పట్టపరీక్ష తరగతిలో చదువుచున్న సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారును కుటుంబసహితముగా కాపురముండుట తటస్థించెను. ఆయన తమ్ముడైన కామేశ్వరరావు గారు ప్రథమశాస్త్రపరీక్ష తరగతిలో చదువుకొనుచుండెను. ఆ బాల విత్తంతువు తనకు వివాహము చేసికోవలెనన్న యిచ్చ గల దనియు, తగిన వరుని కుదిర్చి తెలుపఁగానే బైలుదేటి వచ్చెద ననియు, మృత్యుంజయరావుగారి భార్యతో చెప్పెను. ఆమె యా సంగతిని భర్తకు చెప్పఁగా నతఁడు నాకుఁ దెలిపెను. ఇంక వరాన్వేషణము చేయవలసి యున్నది. ప్రథమశాస్త్రపరీక్ష తరగతిలో కొంతకాలము నావద్ద చదువుకొని యప్పుడు తాళ్ళపూడిలో తాలూకా హేడ్డు గుమాస్తాగా నున్న మామూరి పురుషోత్తము పంతులవివాహితుఁడయి యుండెను. ఆయనకు వ్రాసి పిలిపించి నిచారింపఁగా విత్తంతు

వును వివాహమాడుట కతఁడంగీకరించెను. అంతట నాతనిని మృత్యుంజయరావుగారి యింటికిఁ బంపి, యచ్చటి కాయనభార్యచేత వధువును పిలిపించి, ఉభయులను మాటాడిందిరిమి. వధూవరు లిరువురును పరస్పరానురాగము గలవారయి వివాహమున కొప్పుకొన్న తరువాత రెండు మాడు సారులు వారిని మృత్యుంజయరావుగారి యింటనే మాటాడించి యొక భానువారమునాఁడు వివాహముహూర్తము నిర్ణయించి యా దినమున ప్రాతఃకాలముననే వచ్చి మాయింట నుండవలసిన దని వరున కుత్తరము వ్రాసితిని. ఆ దినముననే మాయింటికి వచ్చుట కయి వధువుతోడఁగూడఁ జెలిపి యేర్పాటు చేసితిని. వధూవరు లిట్లు రహస్యముగా మాటాడుకొనుచున్న సంగతి తల్లిదండ్రులకుఁ గాని బంధువులకుఁ గాని యితరులకుఁ గాని తెలియదు. చూచినవారు వరుఁడు తన మిత్రుఁడైన మృత్యుంజయరావుగారిని చూచి మాటాడి పోవుటకొఱకే యచ్చటికి పోవుచున్నాఁడనుకొనిరి గాని వధువుతో మాటాడుటకొఱకని యెవ్వరును భావించలేదు. నాయుత్తర ప్రకారముగా ముహూర్తదినమున వరుఁడు వచ్చి మాయింట బ్రవేశించెను. వధువురాకను బ్రతీక్షించుచు నేను సాయంకాలము నాలుగు గంటలవఱకును మాయింట వేది యుంటిని గాని యప్పటికిని వధువు రానందున రాఁగానే సమాచారము పంపవలసిన దని నాభార్యతో చెప్పి నేను నామిత్రులయిన ముఖ్యరావు పంతులుగారియింటికిఁ జోయి మాటాడు చుంటిని. ఇంతలో నొక భృత్యుఁడు వచ్చి యమ్మగా రింటికి రమ్మన్నా రని చెప్పెను. నేను సంగతి గ్రహించి వెంటనే యాయనవద్ద సెలవుగైకొని జైలుజేటి వచ్చునప్పుడు త్రోవలో నా మిత్రులైన పోలీసు ఇన్ స్పెక్టరు గుమ్మడిదల మనోహరము పంతులుగారిని కలిసికొని నేను వర్తమానము చేసినప్పుడు పంపుటకు రక్షకభటులను కొండటిని సిద్ధ

ముగా నుంచుమని చెప్పి యింటికి వచ్చితిని. వధువుయొక్క బంధువులతోడఁ బట్టణములో ప్రముఖులుగా నున్నారని యెఱిగినవాడనయి వారేదో తొండరచేయక యూరకుండరని తెలిసికొని సాయంకాల మాటుగంటలయిన తరువాత, యింటికి రండని యావఱకే విద్యాభ్యుదయము చెప్పి పుచ్చితిని. వివాహమునకుఁ గావలసిన సమస్త సన్నాహములను నేను ముందుగానే చేసియుంటిని. తనంత వచ్చుటకు వధువునకు మాయిల్లు తెలియదు, ఎవ్వరయినను తీసికొనివచ్చి యామెను మాయింట నప్పగింపవలెను, వచ్చునప్పుడు మావారెవ్వరైన వెంట నుండినయెడల జను లనుమానపడి బంధువులకుఁ దెలిపినచో శార్యమునకు విఘ్నము కలుగును. కాబట్టి ముందేబది గజముల దూరములో మృత్యుంజయరావుగారి తమ్ముడు కామేశ్వరరావుగారు పోతగట్టుమీఁద నడుచునట్టును, వెనుక దూరములో వధు వాయన వనునరించి నడుచుచు నతఁ డేవీధులలో తిరుగునో తానా వీధులలో తిరుగుచుండునట్టును, అతఁ డేయింటి వీధిగుమ్మము మెట్లెక్కిదిగునో యది మా యిల్లని గ్రహించి యందు ప్రవేశించుచున్నట్లును, సంకేత మేర్పఱిచితిమి. ఆ సంకేత ప్రకారముగా వధువు సాయంకాలము తండ్రి యిల్లు విడిచి బైటికి పోయిన తరువాత తల్లిని అక్కగారిని ఏమఱిచి కామేశ్వరరావుగారి వెనుక నడిచివచ్చి మాయిల్లు చొచ్చెను. నేను సుబ్బారావుపంతులుగారి యింటినుండి వచ్చునప్పటికి నన్ను చూచుటకయి వధువునకు సన్నిహితబంధువును పట్టణమునకు స్థిరదండవిధాయియునైన తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారు వచ్చియుండిరి. ఆయనను మేడమీఁదికి తీసికొనిపోయి కూర్చుండఁబెట్టి, క్రిందకి దిగివచ్చి తోరణములు మొదలయినవి కట్టనియమించి, నే నాయనతో మాటాడి పంపివేయుటకు మరల పైకి పోయితిని. నే నంత తొండరపడినను శీఘ్రముగా నన్నాయన విడిచి

పెట్టనందున సాగనంపుట కయి యాయనను వెంటఁగొని క్రిందికి దిగునప్పటికి దాదాపుగా నాఱుగంట లయినది. ఆయన వీధిద్వారమునకు తోరణములు కట్టియుండుట చూచి “నేడేదో శుభకార్యము లాగున నున్నది” అని నాతో ననెను. “అలాగుననే యున్నది” అని నేను బదులు పలికితిని “వధూవరులెవ్వరు?” అని యాయన నన్నడు గఁగా, “తేపు మీకు తెలియవచ్చు” ననిచెప్పి యాయనను పంపి వేసి యేర్పాటులు చేయుటకయి లోపలికి వచ్చితిని. ఇంతలో విద్యార్థులు సన్నద్ధులయి వచ్చినందున వారిని ప్రతిద్వారముకడను అయిదాఱుగుఁలని నిలిపి నేను లోపలికి రానిమ్మన్నవారిని దప్ప నితరుల నెవ్వరిని లోపలికి రానియవలదని నియమించి, వధూవరులను పీటలమీఁద గూరుచుండఁబెట్టి పెండ్లితంతు నడుపుట కయి యుపక్రమించితిని. ఇంతలో నన్ను చూచుటకయి మాశాస్త్రపాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడుగా నున్న కోలాచలము అప్పయ్య దీక్షితులుగారు రాఁగా నే నాయనతో మాటాడుచు నిలుచుండియుండఁగానే సింహద్వారము వద్ద పెద్ద కలకలము వినఁబడెను. వధువుయొక్క బంధువులు గుంపుగా వచ్చి లోపల చొరఁబడఁపోఁగా విద్యార్థులు రాసక వారిని వారించినందున నాకలకలము కలిగెను. కోలాచలముయొక్క శారణమును విచారించుట కయి నేను సింహద్వారము వద్దకు పోఁగా, అక్కడ వధువు పినతండ్రి యైన తాడూరి అంతన్నపంతులుగారు మొదలయినవారియొక్క పెద్దగుంపు కనఁబడెను. అంతన్నపంతులు గారు రాజమహేంద్రవర ప్రేషణకార్యస్థానాధ్యక్షులు. అంతన్నపంతులుగారు తమ్ము “మా సీతమ్మను చూచి మాటాడనియ్యవలసినది” అని నన్ను కోరిరి. వధువుపేరు సీతమ్మ. తండ్రి మాత్రము వచ్చి మాటాడవచ్చునని నేను చెప్పితిని. అక్కఱిగారిని తన్నునుగూడ రానియ్యవలసినదని అంతన్నపంతులుగా రడిగిరి. అల్లరి చేయక దూర

ముగా నిలుచుండి వధువుతో మాటాడిపోవుటకు వా రొప్పుకొన్న మీఁదట వారిని మువ్వరను లోపలికి రానిచ్చితిని. వారివెంట మఱి కొండలు తోసికొనివచ్చి లోపలఁ బ్రవేశింపఁ బ్రయత్నించిరి కాని విద్యార్థులు జాగరూకులయి వారి నావలికి గెంటివేసిరి. వారు దొడ్డి దారిని లోపలఁ బ్రవేశింపఁ జూచిరికాని యక్కడ సహితము విద్యార్థులచేత బలవంతముగా వెడలఁగొట్టఁబడిరి. ఆవచ్చిన వారిలోవిశేష భాగము వంటబ్రాహ్మణులును అంచెలు మోచుధావికులును అయి యున్నారు. వీండ్రసాహాయ్యముచేత వధువును బలవంతముగా నీడ్చు కొనిపోవ నిశ్చయించుకొని వచ్చిరి కాని పరమవిశ్వాసు లయిన విద్యార్థుల బలముచేత వారు లోపల నడుగుపెట్ట శక్తులు గాక విఫలమనోరథు లయిరి. ఇంక లోపలికి వచ్చినవారిలో వధువు యొక్క యగ్రసోదరి పెండ్లిపీటమీఁద వరుని సరసను గూరు చున్న చెల్లెలివయినిబడి కట్టుకొన్న పెండ్లిచీరను చింపి యీడ్చుకొని పోవఁ జూచెను గాని యింతలో నాయాజ్ఞమీఁద విద్యార్థు లడ్డుపడి కాలొక్కరును చేతులొక్కరునుబట్టి యెత్తుకొనిపోయి యఱచుచుండఁగా నామెను వీధిలో నిసుకలోఁ గూలవేసిరి. మగవారి నిరువురను నే నీవలకుఁ గొనివచ్చి మాటాడుచు, వధూవరులవద్దనున్న రబ్బా ప్రగడ పాపయ్యగారు మొదలైనవారితో మంత్రములు చదివి వివాహము కానియ్యవలసినదని కేక వేసితిని. అంతట వారు విఫలప్రయత్నులయి మాయిల్లు వెడలి యక్కడనుండి తిన్నగా నారక్షకకార్యస్థానమువకుఁ బోయి యుక్తవయస్సు రానిపడుచును బలవంతముగా తొండిసంక్షణమునుండి యెత్తికొని వచ్చినట్టు నామీఁద నారాత్రియే యథియోగమును దెచ్చిరి. ఆరక్షకశాఖవారి కోరికమీఁద మఱునాఁడు రాజకీయ వైద్యుఁడు మాయంటికి వచ్చి వధువును పరీక్షించి యామెను పదునాఱేండ్లు దాటినవని నిర్ణయపత్రము నిచ్చెను.

అందుమీఁద నభియోగము త్రోసివేయఁబడెను. ఆ రాత్రి జరిగిన చర్యను చెంతనుండి చూచుచుండిన యప్పయ దీక్షితులుగారప్పుడు తన కాళ్లు సహితము నడఁకఁ జొచ్చె నని చెప్పి నా వైద్యమున కద్భుతపడుచున్నట్లు పలికెను. వరుఁడు సహితము తన కప్పుడు డేహ మంతయు కంపమెత్తె ననియు, ఆ భయసమయములో నేమూల నుండియైన గోడ దూకి పాటిపోయి ప్రాణములు దక్కించుకోవలె నన్న బుద్ధి పుట్టెననియు, తరువాత నాతో ననెను. ఈవరుఁ డిప్పుడు కాకినాడ మండలకరగ్రాహి కార్యస్థానములో నెల కఱువది రూపాయల జీతముగల పనిలో నున్నాఁడు. వివాహమువలనఁ గలిగిన ప్రథమ సంతానమైన కొమారిలేను పట్టపరీక్షాసిద్ధుఁ డయి బందరు నోబిలుకాలేజిలో నుపాధ్యాయుఁడుగ నున్న యొక ధీరుఁడు వివాహ మాడి సంతానలాభమునొంది సుఖించు చున్నాఁడు. చీరచించి పెండ్లి పీటలమీఁద నున్నవధువు సంత యల్లరిచేసిన యక్కఱలే నాలవ దినమున మరల మాయంటికి వచ్చి నెల్లెలి తల దువ్విపోవుటయే కాక తరువాత చెల్లెలి కన్నియో పురుళ్లు పోసెను.

దీని తరువాత జరిగినవివాహ మనఁగా 20 వ వివాహ మిప్పుడు పితాపుర సంస్థానమునం దుద్యోగములో నున్న యాది పూడి సోమనాథరావుగారిది. ఈయన వివాహమాడిన నీతమ్మ యను బాలవితంతువు గంజాము మండలములోని యాసికాగ్రామము నుండి రాజమహేంద్రవరము వచ్చినది. ఆకాలమునం దయో మార్గములేదు, అక్కడనుండి రాఁ దలఁచిన వారు రాజమహేంద్ర వరమునకు మోటుబండ్లమీఁద రావలెను. ఈచిన్నది రాజ మహేంద్రవరములో వితంతువులకు వివాహము చేయుచున్నారని యన్నగారు వృత్తాంత పత్రికలలో చదువఁగా నిన్నదఁట! అంతేకాక యీమె యన్నగారు నాపుస్తకములను గొన్నిటిని తెప్పించి చదువు

‘మండలం’ విలంబించినాహములు జరుగుచున్నట్లు వినెడు బాలవితంతువులకు తాముకూడ వివాహసౌఖ్య మనుభవించవలె నన్న యభిలాష పుట్టుట యస్వాభావికము కాదు కదా! అట్టివారు లోకానిదకు వెఱచి తమ యభిమతమును వెల్లబెట్టక సాధారణముగా మనసులోనే యడచుకొనువా రయినను, ఈ చిన్నది మాటల ధోరణిని మెల్లగా తనవదినెగారితో “రాజమహేంద్రవరములో బాలవితంతువులకు వివాహములు చేయుచున్నారట” అని నోడజారవిడిచెనట! ఆమాట వినఁగానే వదినెగారు “అమాట అనఁగూడదు. తప్పు” అని మఱచదలిసి మందలించెనట! ఆమె మనస్సెఱిగిన దయి యా చిన్నది మఱి యెప్పుడును వివాహముపేరు తలపెట్టక తానును తనవలెనే పవిత్రతములోనే పతిని గోలుపోయిన మఱియొక బాలవితంతువును గలిసి యాలోచించుకొని రాజమహేంద్రవరమునకు పోవ నిశ్చయించుకొని యొకనాఁ డెవ్వరికిని దెలియకుండ గ్రామము విడిచి బైలుదేలి విశాఖపట్టణ మండలములోని విజయనగరమువఱకును వచ్చునప్పటికి రెండవ చిన్నదాని ధైర్యముచెడి ముందుకు సాగ సాహసింపలేక యామె యక్కడనే నిలిచిపోయెనట! ఈ చిన్నది మాత్రము వెనుకడుగు పెట్టక యొక్కతెయు బైలుదేలి చేతిపెట్టెలలోని బంగారము సహిత మమ్ముకొని కొంతదూరము బండిచేసికొనియు కొంతదూరము నడిచియు నెంతో కష్టపడి ముందు సుఖపడఁగల నన్న యాశాపాశ మీడ్చుకొనిరాఁగా నిరంతరప్రయాణములు చేసి తుడకట్లా శరీరమును రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జేరిచి మాయింటఁబడి లబ్ధమనోరథ యయ్యెను. చిఱుతప్రాయముగల యొక యనాథకొంత యెంటిగా బైలుదేలి మండలములు దాటి చేత సామ్యులేక నూలులకొలఁది మైళ్లు ప్రయాణము చేయఁగలుగుట శ్లాఘాపాత్రము కాదా! ఈమెను సోమనాథరావుగారు 1898-వ సంవత్సరము జూను నెల 28-వ తేదీని ఫరిణయ మయిరి,

నేను 1897-వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలో చెన్నపట్టణము చేరి పరశువాకములోని స్వగృహమునందు ప్రవేశించి యందే చింతా మణి ముద్రాయంత్రమును స్థాపించి నాపుస్తక ముద్రణమున కారంభించి పనిచేయఁ జొచ్చితిని. నా పుస్తకములపని ముగియునప్పటికి రెండు సంవత్సరము లయినది. నా పుస్తకము లన్నియు పది పెద్ద సంపుటములలో ముద్రింపఁబడినవి. అచ్చుతప్పలు దిద్దుచుండెడు బండ పనిని నేనే స్వయముగా చేయవలసినవాడనగుటచేత దుర్బల మయిన నాశరీరము మఱిత దుర్బలపడినందున సంవత్సరకాలము నడపిన తరువాత చింతామణిపత్రికను నడపలేక నిలుపు చేయవలసినవాడ నైతిని. సంఘసంస్కరణ సమాజమునకును, దక్షిణహిందూస్థానబ్రహ్మ సమాజమునకును, నే నధ్యక్షుఁడనుగాఁ జేయఁబడితిని. చెన్నపురి పాత శాలాపుస్తక దేశభాషా సంఘమువారు తమ కార్యనిర్వాహక సభ్యులలో నన్నొకనిగాఁ జేసికొనిరి, దొరతనమువారు తమ పతనీయ గ్రంథసభలో నన్నొక సభ్యునిగాఁ జేసిరి, సర్వకళాశాలవారు తమ ద్రవిడభాషాధ్యయనసభలో నన్ను సభ్యుని గావించిరి, కట్టకడపట ప్రభుత్వమువా రుపకరగ్రాహులు మొదలైనవారినిజేయు తెలుఁగుపరీక్షలలో నన్నొక పరీక్షకునిగా నియమించిరి.

సంఘసంస్కరణ సమాజకార్యములందును, బ్రహ్మసమాజధర్మవ్యాపనమునందును, నాకు విశేషాభిమానము. ఈవిషయములో సహితము కార్యకూరత నాకు ప్రియము, క్రియాకూన్యమైన కేవల వాక్కురత నాకు అప్రియము. నేను చెన్నపురి పోవునప్పటికి వార్తాపత్రికలలో సంఘసంస్కరణసమాజమువారిచే నేర్పఱుపఁబడిన సంస్కారభోజనములు శ్లాఘింపఁబడుచు వచ్చినవి. జయప్రదముగా జరుగుచున్న వని శ్లాఘింపఁబడుచు వచ్చిన సంస్కారభోజనముల కాహూతుఁడ నయి యొకసారి నేను పోయితిని. భోజనమునకు పోవఁదలఁచినవారియ్యడ

లసిన యర్థరూప్యమును నేను ముందుగానే చెల్లించితిని, రాకపోకలకు నాకు బండికూలి యెనిమిదణాలయినది. ఈభోజనములు పురమందిరములోని యొకగదిలో నేర్పాటు చేయఁబడినవి. దాక్షిణాత్యబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు వంటచేసి యొకగదిలో వడ్డన చేయఁగా నేడెనమండ్రు కలిసి భోజనములు చేసిరి, అట్లు భోజనములు చేసినవారిలో నిద్దఱు బ్రాహ్మణేశతరులు సహితముండిరి. చేతిరూపాయి వదలినను దాక్షిణాత్యభోజనము నాకు సరిపడనందున నింటి కాఁకలితోవచ్చి మరల భోజనము చేయవలసినవాఁడ నైతిని. భోజనమయిన తరువాత సావకాశముగా కూరుచుండి సంస్కారభోజనముయొక్క శ్లాఘ్యతను గూర్చి యాలోచింపఁగా దాని యాధిక్యముగాని యందలి విశేషముగాని నాకు బోధపడినదికాదు. ఇంకొకసారి యడిగి తెలిసికోవలెనని తలఁచియుండఁగా మరల సంస్కారభోజనదినము వచ్చినది. ఆ సారియు వెనుకటివలెనే నేను భోజనమునకుఁబోయితిని గాని వెనుకటి భోజనమును బట్టి యెక్కువ తెలివిగలవాఁడ నయి యాసారి యింట భోజనముచేసి మఱి పోయితిని. తక్కినవారు భోజనమున కారంభించి యాఁకలి తీర్చుకొనుచుండఁగా కడుపు నిండియుండినవాఁడ నగుటచేత మాటల కారంభించి నేను నాసంశయములఁ దీర్చుకొంటిని. ఈ సంస్కారభోజనములో విశేష మేమి యని మొదట నడిగితిని. ఇందు బ్రాహ్మణులును బ్రాహ్మణేశతరులును గలిసి సహపంక్తిని భోజనము చేయుటయని యుత్తరము చెప్పిరి. ఈవచ్చినవారిపేరులను భోజనము చేసినవారిపేరులను వృత్తాంత పత్రికలలో ప్రచురింపరా యని మరల నడిగితిని. పేరులు ప్రకటింపఁబడినయెడల నీ భోజనములే యుండవని యొకరు బదులుపలికిరి. మాయవేషములయందు స్వభావద్వేషముగల నేను విని యూరకుండఱాలక పేరులితరులకు తెలియుట కిష్టములేనికార్యభీతులు మహాశూరులవలె నేటి సంస్కారభోజనము బహుజయప్రద

ముగా జరిగినదని వార్తాపత్రికలలో ప్రకటించి మారపువారిని ప్రతారించుట యేమి పొరుషమని తూలనాడితిని. అటులేరువాత సంస్కార భోజనములు జరుగుచు వచ్చినవో లేవో నాకు తెలియదు. కాని నన్నెప్పుడును మరల సంస్కారభోజనములకు పిలువనులేదు, సంస్కార భోజనప్రశంసను జేసిన ప్రకటనలను వార్తాపత్రికలలో నే నెప్పుడును చదువనులేదు.

నేను చెన్నపురి చేరిన శీఘ్రకాలములోనే సంఘసంస్కరణ సభాసమావేశ మయినప్పుడు క్రియలేని పయిపయి మేషములతో ప్రయోజనము లేదనియు, స్థిరముగానుండెడు పనిని దేనినైనను చేయవలయుననియు, సభలోఁ జెప్పితిని. సభవారు నామాటల కానూ దించి వింతలు కరణాలయము నొకదానిని స్థాపితమని మహోత్సాహముతో నిర్భయించిరి, దాని కిల్లు కావలసియున్నందున, ఇల్లుకొనుటకై కావలసిన ధనమును తాను పెట్టుబడి పెట్టెదనని ఎన్. కే. రామస్వామయ్యగారు రుదారమనమ్మతో సభలో చెప్పిరి. సభవారాయనకు వందనము లాచరించి చందాలు పోగుచేసి చందా ధనములోనుండి యింటికయిన సొమ్మును వ్యయపెట్టవలయు ననియు, ఈలోపల రామస్వామయ్యగారివద్ద నూటికి నెలకు మూడుపావలాల వడ్డికి కావలసినధనము బదులు పుచ్చుకొని యిల్లు కొనవలసినదనియు, నిశ్చయముచేసి రగిన గృహమును విచారించి కొనుటకయినా కధికారమిచ్చిరి. సమాజమువారు పూనుకొన్నందున తలపెట్టిన పని నిర్విఘ్నముగా నెఱవేఱునని నేనెంతో సంతోషించి, యాదినము మొదలుకొని మా యింటి సమీపమున నెక్కజైన నొక యిల్లు సంపాదించుటకయి ప్రయత్నముచేయ నారంభించితిని. పెల్లాల వీధిలో నేనున్న యిల్లు 20-వ సంఖ్యగలది. ఆవీధిలోనే 20-వ సంఖ్యగల గృహ మమ్మకమునకు రాఁగా రు. 2000-0-0 లకు ఖరీదు నిశ్చయ

పటిచి యింటి స్వత్వపత్రములను గైకొని నాయొద్ద నుంచుకొంటిని. తరువాత నింటివాడు కొన్నిదినములకు నావద్దకు వచ్చి వేతాకడు తమయింటికి నాలుగుజేల రూపాయ లిచ్చెదమని వచ్చినా రనియు, తమ పత్రములను తమ కిచ్చివేయవలసిన దనియు కోరిరి. బేరము నిశ్చయమయినందున సామ్మను మాత్రమే యిత్తునుగాని పత్రముల నియ్యనని నేను నిరాకరించితిని. ఋణము నిమిత్తమై రామస్వామి య్యగారి నడుగఁగా, ఆసామ్మ ప్రత్యేకముగా తనదికాక యుక్తవ యస్సురాని తనతమ్మునివంతుతోఁ జేరియున్నదనియు తగినంతప్రాతి భావ్యము లేక తాను బదు లియ్యఁజాలననియు చెప్పెను. ఇప్పుడు కొనఁజొందెడి యింటిని మాత్రమే కాక యావీధినేయున్న నాయింటి నిగూడ నాధార ముంచెదననియు, వడ్డితోఁగూడ ఋణము తీర్చు టకు నేను పూటపడెద ననియు, చెప్పితిని. నామాట లాయన తల కెక్కక యప్పటికిని నప్పియ్యఁజాల నని తెలియఁబలికెను. వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమయి యాయన యప్పిచ్చెదనన్న సామ్మలో విశేషభాగ మాయన సంఘసంస్కరణ సమాజకార్యదర్శిగారి కింటి తాకట్టుమీఁద బదులియ్యఁగా నాయి ల్లావటకే యింకొకరికి కుదువ పెట్టఁబడి యుండినందున నష్టమైనదని విన్నాను. ఈలోపల నింటి వాడు నేను సామ్మియ్య లేకపోయినందున పదునేను దినములలోపల క్రయధన మియ్యక పోయినయెడల నింటిసెలకును నప్పికిని న్యాయ సభలో వ్యాజ్యము తెచ్చెదమని న్యాయవాదిచేత నాకు నివేదన పత్రమును బంపిరి. అప్పుడు సంఘసంస్కరణ సమాజమువారి సభ సమకూర్పించి యప్పటి నాస్థితిని సర్వమును వారికి నివేదింపఁగా, గృహస్వామిని వ్యాజ్యమువేసికో నియ్యవలసిన దనియు సంవత్సరము లోపల తీర్చుకాదనియు నప్పటిమాట చూచుకోవచ్చుననియు వాడు సెలవిచ్చిరి. నిష్కారణముగా సభలకెక్కుట నా కిష్టములేదు. అందు చేత నేనింటివారి న్యాయవాదితో మాటాడిప్రస్తుత మేనూఁబూపా

యలిచ్చునట్లును తక్కిన మొత్తము మూడు నెలలలోపల నిచ్చి యిట్లు స్వాధీనము చేసికొనునట్లును సామ్రాజ్యలోపల నియ్యలేకపోయిన పక్షమున నప్పడిచ్చిన యేనూరురూపాయలను వదలుకొనునట్లును ఒడంబడిక చేసికొని, సర్వకలాశాలా పరీక్షకుఁడను గా నుండుటచేత నాకు వచ్చిన మూల్యములోనుండి యేనూరురూపాయలు గుంచకరు విచ్చితిని. మూడుమాసములలోపల మూడువేలమున్నూరు రూపాయలను చెల్లింప వలసియున్నందున దానికొఱకు మిత్రుల నడిగియు వ్రాసియు ప్రయత్నముచేయ నారంభించితిని. చెన్నపట్టణములో మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగా రేనూరు రూపాయలును డాక్టరు సీ. బీ. రామారావుగారు నన్నూరు రూపాయలును కాకినాడలో దుగ్గిరాల ప్రకాశరావుగా రేనూరురూపాయలును రాజమహేంద్రవరములో న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగా రేనూరురూపాయలును పోలవరము జమిందారు గారు వేయిరూపాయలును నూటి కెనిమిదణల వడ్డీకి నాకు బదుల్లిచ్చి నన్నాయాపదనుండి తొలగించిరి. వీరిలో దుగ్గిరాల ప్రకాశరావుగారు నావద్ద వడ్డీని పుచ్చుకొనలేదు, పోలవరము జమిందారుగా రసలే పుచ్చుకొనలేదు. ఈసాయము చేసినందునకయి నేను కృతజ్ఞుఁడ నయి వీరికి వందనముల గమర్పించుచున్నాను. తక్కినవారి ఋణములు తీర్చినపిమ్మట పోలవరము జమిందారుగారి యప్పును సావకాశముగాఁ దీర్చుటచేసితిని. నేను 1901వ సంవత్సరము మార్చి 12వ తేదిని వారి ఋణవిమోచనమున కయి యేనూరు రూపాయలను మొదటఁ బంపినప్పుడు వారి క్రిందియుత్తరమును వ్రాసి సొమ్మును తిరిగి పంపివేసిరి.—

COSMOPOLITAN CLUB

12-3-01.

Dear and respected Sir'

Your kind letter and the amount of Rs. 500 you sent per bearer are just to hand. Kindly accept this amount as done.

tion for the widows' Home and oblige I return it with thanks and hope you will not be displeased with me for so doing I am sorry I could not find time to see you again I am going to-night and shall see you again in about two weeks.

With my best regards,

I am, yours very sincerely and faithfully

K. R. V KRISHNA RAU."

మొదట పూర్వకమున లేఖయు మనుష్యునిచేత మీరు పంపిన దు. 500 లును ఇప్పుడే చేతికి చేరినవి. దయచేసి యీ మొత్తమును వితంతుశరణాలయమునకు నా దానముగా సంగీకరించి యనుగ్రహింపుడు. నేను దానిని వందనపూర్వకముగా తిరిగి పంపివేయచున్నాను, ఇట్లు చేసినందుకు నా విషయమయి యతుష్టి పొందరని నమ్ముచున్నాను. నేను మిమ్ము తిరిగి చూచుటకు సమయము చేసికోలేనందుకు చింతిల్లుచున్నాను. నే నీ రాత్రిపోవుచున్నాను. సుమాదు రెండు వారములలో మిమ్ము మరలఁ జూచెదను. నా యత్నమ ప్రేమతో .. . . . కే. ఆర్. వీ. కృష్ణారావు.)

ఈయన నన్ను మరలఁ గలిసికొన్నప్పుడు తక్కిన యేనూఱు బాపాయలను గూడ తనదానముగా స్వీకరించి వితంతు శరణాలయము నిమిత్తము పయోగపఱుప వలసినదని చెప్పిరి. నేను వందన పూర్వకముగా వారిదానము సంగీకరించి, యాచ్యచ్ఛికమైన వారి యాదార్యమునకు సంతోషించితిని. ఈయన పాఠశాలలో నాయొద్ద భద్రమననప్పటినుండియు వినయవిధేయతలను నాయెడల నాదర గౌరవములును గలవారయి యుండిరి. చమురు రంగులతో చేయఁబడిన నాదిత్రపటమును వేయిచూపాయల వెలగల దంతగోళక్రీడా ఘటమును (Billiards table) రాజమహేంద్ర పురమందిరమునకు బహుమతము చేసిరి.

వితంతు శరణాలయమును చెన్నపురిలో స్థాపించెదమని సంఘ సంస్కరణ సమాజమువారు ప్రకటనపత్రికలను బంపినప్పుడు—

మిస్ (డాక్టరు) మేకెయిలు దొరసానిగారు రు. 50-0-0లును
మిస్ మ్యానింగు దొరసానిగారు రు. 20-0-0లును, భాస్కరభట్లలమ్మ
మ్మగారు రు. 1-0-0యు, కొటికలపూడి సీతమ్మగారు రు. 5-0-0లును,
రాచర్ల రత్నమ్మగారు రు. 4-0-0 లును, చామరాజు సుందరమ్మ
గారు రు. 4-0-0 లును. సత్తిరాజు శేషమాణిశ్యాంబగారు రు. 2-0-0
లును, క్షేందుకూరి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు రు. 5-0-0 లును, ఆదుర్తి
రామారావుగారు రు. 25-0-0 లును, యస్. యన్. సుబ్రహ్మణ్య
లయ్యగారు రు. 8-0-0 లును, శ్రీ రాజా రామచంద్రరాజుగారు
రు. 15-0-0 లును, వినాయక శేవరుగారు రు. 25-0-0 లును మొత్త
ముమీద రు. 159-0-0 ల నాయొద్దకుఁ బంపిరి. ఈసా మొక్కని
వశమున నుండుటకంటె సమాజమువద్ద నుండిన నెక్కువ సురక్షితమని
భావించి యీ మొత్తముతో నాసామ్ము కొంతచేర్చి రు. 875-0-0లను
వితంతుశరణాలయ మూలధనముక్రింద సమాజనిధిలో నుంచుట
కిచ్చితిని. ఏలైదు సమాజపు లెక్కలలో పయి మొత్తము కనఁ
బఱుపఁబడుచు వచ్చెను కాని కార్యదర్శి యుద్యోగాంతరముమీదఁ
బొంబయికి వెళ్ళినప్పుడు నే నాతని యధీనములో నున్న సమాజపు
సొత్తు నప్పగించుకోఁ జోఁగా పయి మొత్తము కాగితము మీదనే
కాని పెట్టెలో కనఁబడలేదు. ఆ సా మేమయిన దని నే నాయన
నడుగఁగా సమాజముయొక్క యితర కార్యములకు కర్పయిపోయిన
దని యాయన సమాధానము చెప్పెను. సమాజము నిజముగా ధన
విషయమున బీదస్థితిలోనే యుండెను. 1900 వ సంవత్సరారంభ
ములో నింటియద్దెక్రింద తొంబది రూపాయలు బాకీ పడియుండెను.
అది తీర్చుటకు సమాజమునకు శక్తి లేదు. ఈ ప్రకారముగా నప్పు

లతో సాగనిచ్చినయెడల కొంతకాలమునకు సమాజమే యుండదని నే ననుకొని సమాజము నిమిత్తమయి సొంత యింటి నొక దానిని కట్టింది యియ్యవలెనని యుద్దేశించి పరశువాకము గంగాధరేశ్వరుని కోవల వీధిలో నొక స్థలము సంపాదించి 1900 వ సంవత్సరములో నొక యిల్లు కట్టించి 1902 వ సంవత్సరములో దానిపైని మేడ వేయించి యిచ్చితిని. దీనికంతకును నాకు రు. 1250-0-0 లు వ్యయ పడినవి. సమాజమును రేఖ్యారాధము (Register) చేయింపవలసిన దనియు చేయింపఁ గానే నేను దానిని సమాజము పేర వ్రాయించి యిచ్చెద ననియు చెప్పుచువచ్చితిని గాని నేను చెన్న పురిలోనున్న కాలములో వారట్లు చేయలేదు. ఆయిల్లు సమాజము యొక్క యనుభవములోనే యుండినది. ఇట్లుండఁగా రెండుమూడు సంవత్సరములక్రిందట సమాజకార్యదర్శి మాటుమూల నుండుటచేత సామాజికుల కక్కడకుపోవుట కష్టముగా నున్నదనియు, దానిని రు 650 లకు విక్రయించి దానిని బీజధనముగా నుంచుకొని పట్టణ మధ్యమున సమాజమందిరమును కట్టించెదమనియు, నాకు వ్రాసెను. నే నామందిరమును జనోపయోగరముగా నుండుటకొరకే కట్టించి తినిగాని యెవ్వరికో తన కార్యమునిమిత్త మమ్మివేయుటకు కట్టింపలేదనియు, అది లోకోపయోగకరమైన పనికొరకే యెప్పుడు నుండవలయుననియు, నేను తర్తరము వ్రాసితిని. ఆ మందిరముయొక్క క్రింద భాగములో దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమువారు తమ రాత్రి పాఠశాల నుంచుకొని నెలకు నాలుగు రూపాయ లద్దెయిచ్చుచుండిరి. వారా యిల్లు రు 650 లకు తమకే విక్రయించునట్లు చేయవలసినదని నాకు వ్రాసిరి. ఆ యింటి నెప్పుడును కార్యముకొరకమ్మి వేయకుండునట్లును, జనోపయోగకరములైన పనులకే యుపయోగించుచుండునట్లును, నేను చెన్న పట్టణము వెళ్ళినప్పుడు నన్నక్కడనుండ

నిచ్చినట్లును, వారొప్పుకొన్నమీఁదట సంస్కరణ సమాజమువారి చేత బ్రహ్మసమాజమున కాఁయింటిని దు 650-0-0 లకు అమ్మించి సొమ్మిప్పించితిని. ఈక్రయధనమును మహారాజా గజపతిరావుగారి ధర్మపత్ని బ్రహ్మసమాజమువారి కిచ్చెను. సంఘసంస్కరణ సమాజమువారు నాకప్పటి కియ్యవలసియుండిన యిన్నూఱురూపాయలును నేను క్రయధనములోనుండి తీసికొని వంటయింటిని మఱుగుదొడ్డిని నీటిగొట్టమును సమకూర్చుట కయి బ్రహ్మసమాజమువారి కిచ్చివేసితిని. ఆయిల్లు తమకిప్పించినయెడల వేయి రూపాయలును అంతకంటె నెక్కువయు నిచ్చెదమని కొందఱు గృహస్థులు నాయొద్దకు వచ్చిరి కాని కాపురములుండుటకయి నే నిప్పింప నని వారితోఁ జెప్పి పంపివేసితిని.

నేను వితంతు శరణాలయమును చెన్నపట్టణములో స్థాపించి మాయింటనే జరపుచుంటిని. ఇద్దఱో ముగ్గురో నలుగురో వితంతువు లెప్పుడును మాయింట నుండుచునే వచ్చిరి. నేను వారిని విద్య నిమిత్త ముపాఠ్యాయునుల బోధనాభ్యసన పాఠశాలకుఁ బంపి జీతము లిచ్చి చదువు చెప్పించుచు, వారి కన్న వస్త్రాదులను పుస్తకములను ఇచ్చుచు, వ్యాధిసమయములయందు వైద్యముచేయించుచు, వితంతు శరణాలయమును నడుపుచు వచ్చితిని. ఈశరణాలయమును రాజధాని యైన ద్రావిడదేశమునం దుంచినను, అందు చేరినవారిలో నిరువురు తప్ప తక్కినవారందఱును తెలుగుదేశమునుండి వచ్చినవారేయై యుండిరి ఆయిదవరలో నొక్కతెమాత్రమే యజ్ఞవల్కల వితంతువు, రెండవ యామె తిరునల్వెల్లినుండి తండ్రిచేత తీసికొని రాఁబడిన తెలుగు బాలవితంతువు. ఈ కడపటి చిన్నదానిని సోమ నాధరావుగారి తమ్ములైన గోపాలశర్మగారికిచ్చి వివాహము చేసితిని. మొదటి చిన్నది మిక్కిలి తెలివిగల డయి పాఠశాలలో బహుముతు

అను బడసి సంవత్సరకాల ముండినమీఁదట తండ్రి వచ్చి వేసవి కాలపు సెలవులలో తనయొద్దనుంచుకొని మరలఁ బంపెదనని నాతో నమ్మఁబలికి రానని యేడ్చుచుండఁగా పిల్లదానిని బలవంతముగా తీసి కొనిపోయి బంధువులశాధచేత మరలఁ బంపకపోయెను. నే నక్కడ నున్న కాలములో మాయింట పది వితంతువివాహములు జరగినవి. ఈ పదింటిలో మూడవదియు నేను చేసినదానిలో ముప్పదవదియు నైన యొక్క వివాహమును గూర్చి మాత్ర మిండు ముఖ్యముగా ముచ్చటింపవలసి యున్నది.

గోదావరి మండలములో నుపదండవిధాయియు నాతోడ సహాధ్యాయియు నయి యుండిన కనప ర్హిసంజీవరాయఁడుగారి కోడలును, కొంతకాలము సహాయకరగ్రాహిగా నుండిన కొమ్మూరి వేంకటాచలము పంతులుగారి కొమారిలయైన న శ్రీమహాలక్ష్మమ్మ యను నామె కాకినాడనుండివచ్చి రెండు సంవత్సరములు చెన్నపట్టణములో నాయొద్ద నుండెను. ఆమె కొంతరూపవతియు విద్యావతియు ధీమతియు నయి యుండెను. ఆమె పూర్వచరిత్రమును గూర్చి కొన్ని ప్రవాదము లుండెనుగాని నాయొద్దనున్నప్పుడు సత్రవర్తనము కలదిగానే యుండెను. నా యొద్దకు వచ్చినవారిని సాధారణముగా నేను చెడునడత కవకాశము కలుగకుండునట్లు నిర్బంధములోనే యుంచుచుండును. ఆమె కప్పటికిరువదిసంవత్సరములు దాటియుండవచ్చును. ఆమె తాను పట్టపరీక్షయందు కృతార్థుఁ డయియున్న వానినిగాని వివాహము చేసికొనని నియమము చేసికొనెను. ఆ నియమమున కనుకూలముగా పట్టపరీక్షాసిద్ధుఁడయిన విధురుఁ డొక్కఁ డామెను కామించి పరిణయముచేసికొనుట కంగీకరించెను, ఆమెయు నాతనిని కామించి వివాహమాడుట కొప్పుకొనెను. నేనును సమ్మతించి రెండు మూడు సార్లు మాయింట నాయెదుట నుభయాలను ఘోషించుకొ

నిచ్చితిని. ఇట్లించుమించుగా కార్య నిశ్చయ మయిన తరువాత నాకు కొన్ని క్రొత్తసంగతులు తెలియవచ్చినవి. అవి విన్నపిమ్మట నే నాదాంపత్యము సుఖప్రదము కానేరదని భావించి యా సంబంధమును మాన్పింపఁ జూచితిని గాని యెంతో కష్టముమీఁదఁ గాని నా కది సాధ్యమైనదికాదు. ఈ లోపల రెండుమూడు తర ప్రత్యుత్తరములు నడచిన మీఁదట వరుడే యావఱకు జరగిన వాగ్దానము జరప నక్కఱలేదని నాకు వ్రాసెను. ఇట్లు కార్యభంగ మయిన తరువాత శ్రీఘ్రకాలములోనే నాకు పరమ మిత్రులయి యుండిన న్యాయతి సుబ్బారావు పంతులుగారి తమ్ముడు నలువదేండ్లు దాటినవాఁడు పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడు గొప్ప రాజకీయోద్యోగి యయి యున్నవాఁడు విధుఁడైన శేషగిరిరావు పంతులుగారు నావద్దకు వచ్చి తనకు వితంతువును వివాహ మాడవలెనని యిచ్చ గలదనియు నాయొద్దనున్న వారిలో తగినవారిని తెలుపవలె ననియు నన్ను కోరిరి. అప్పు డిద్దఱే నాయొద్దనుండిరి. ఆయిద్దఱిని గూర్చియు నాకు తెలిసినది చెప్పితిని. ఆయిరువురిలో నీమె నాతఁడు వరించెను. ఆయనకడ నే నేమియు మఱుఁగు వెట్టక నేను విన్నప్రవాదములను చెడిపోయిన వివాహ వృత్తాంతమును నవిస్తరముగాఁ దెలిపి నాయొద్దనున్న యుత్తరముల నాతని కిచ్చితిని. వధూవరు లొకరి నొకరు చూచుకొని యొండొరులతో మాటాడుకొని పరస్పరానురాగము గలవారయి వివాహమున కొప్పుకొనిరి. నేనును కార్యనిశ్చయము చేసితినిగాని వివాహమునకు ముందీకార్య విషయము సుబ్బారావు పంతులుగారికి తప్పక తెలుపవలెనని చెప్పితిని. తెలుపఁగానే యాయన తప్పక యొప్పుకొందు రని నానమ్మకము. ఆయనదీనికి ప్రతికూలురుగా నుండురని నే నెప్పుడును తలపఁలేదు. శేషగిరిరావు పంతులుగారు తా నొకసారి వితంతువివాహమునుగూర్చి సూచనగా నన్నుగారితో ప్రస్తావించఁగా, అందులో

కష్టము లున్నవని చెప్పటయే కాక అట్టి వివాహము కర్త
వ్యము కాదని నిరూపింపబడె ననియు, వివాహమునకుఁ బూర్వ
మాయనకుఁ జెలియనిచ్చుట యుక్తము కాదనియు, నాలోఁ జెప్పిరి.
నేనా యాలోచన కంగీకరింపక పంతులుగారికి తెలియకుండ వివా
హము జరగ నేర దనియు, తెలియఁజేసినచో నీ వివాహమున కా
యన తప్పక సమ్మతించు ననియు, ఒక వేళ సమ్మతంపక పోయినను
నేను వివాహమును జరిపెదననియు, ఈ వివాహనిశ్చయమునుగూర్చి
నే నాయనకు వ్రాసెదననియు, శేషగిరిరావుగారితో చెప్పితిని.
ఆయన కొంచెముసే పాలోచించి మీరు తెలుపుటకంటె నేనే తెలు
పుట సముచితముగా నుండుననియు, తాను రాజమహేంద్రవరము
పోయి యన్నగారిలోఁ జెప్పి తాను త్తరము వ్రాసెదననియు, చెప్పి
న న్నుత్తరము వ్రాయవలదని వేఁడెను. నే నందునకు సమ్మతించి
వ్రాయక యూరకుంటిని. ఈయాత్మేపణమే లేకయుండిన పక్షమున
వివాహము బహుదినములక్రిందటనే చెన్నపట్టణములో జరిగియుం
డును. ఇంతలో శేషగిరిరావుగారికి సెలవుదినము లయిపోవచ్చినవి;
ఆయన బొబ్బిలికి పోయి పనిలోచేరవలెను. అందుచేత శేషగిరిరావు
పంతులుగారు నావద్ద సెలవు పుచ్చుకొని, రాజమహేంద్రవరము
నుండి యన్నగారితో మాటాడి యుత్తరము వ్రాసెదననియు, ఉత్తర
మండగానే వధువును పెంటఁబెట్టుకొని వచ్చి వివాహము చేయించి
పోవలసినదనియు, చెప్పి పోయెను. చెప్పినట్లు రాజమహేంద్రవరము
నుండి యుత్తరము వ్రాయలేదుగాని, వధువును దీసికొనిరావలసినదని
యాయన బొబ్బిలినుండి తంత్రీవార్తను బంపెను. ఆ తంత్రీసమా
చార మండఁగానే తమ్ముఁ డన్నగారితో చెప్పి యనుమతి పొందె
నని యూహించి, వధువును పెంటఁగొని భార్యసహితముగా బైలు
దేలి యడోమార్గమున రాజమహేంద్రవరముమీఁదుగా పోయి

విజయనగరమును జేరితిని. శేషరిగిరావుగారి భటులు నన్ను విజయనగరములో కలిసికొని, బండ్లమీఁద గజపతినగరమునకుఁ గొనిపోయిరి. శేషరిగిరావుగారి రావణశేయచ్చటకు వచ్చియుండి వివాహమునకుఁ గావలసిన సన్నాహముల నన్నిటిఁ జేసియుంచిరి. నే నాయనను చూడఁగానే మొదట వేసిన ప్రశ్న “మీయన్నగారు చెప్పఁగానే సమ్మతించిరా?” అని. తా నాయనలో చెప్పలే దనియు, వివాహానంతరమున వ్రాయ వచ్చుననియు, చెప్పినప్పుడు నా మనసునకు కలిగిన విచార మింతంత యని చెప్ప నలవికాదు. అంతదూరము వచ్చిన తరువాత వివాహము జరపకుండ పోవుట యుచితము కాదని తలఁచి 1900-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 26 వ తేదీన కార్యమును జరపి వధువును మగనివద్ద విడిచి నేనును నా భార్యయు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిమి. వచ్చిన దినముననే మార్గాయాసము కొంచెము తీరినతరువాత సాయంకాలమున పురమందిరమునకుఁ బోయితిని. అక్కడ సుబ్బారావు పంతులుగారు మొదలైన మిత్రులనేకు లుండిరి. సుబ్బారావు పంతులుగారితో మాటాడి నేను విజయనగరము వఱకును బోవుటయు, గతదినముననే గజపతి నగరములో నాయన తమ్ముని వివాహమును జరపి చెన్నపట్టణము పోవుటకయితిరిగి వచ్చుచుండుటయు చెప్పి తమ్మునివివాహవార్తను నేనే ఆయనకు మొట్టమొదట నివేదించితిని. నే నా వార్త తెలిపినప్పు డాయన మొగమునందు కొంచెము నైవర్త్యము కనఁబడెను గాని కోపచిహ్నము లేవియుఁ గానరాలేదు. ఆయన యొక నచ్చట నుండక బండియెక్కి మెంటనే యింటికిఁ బోయిరి. నేను పురమందిరమునందు మఱి కొంతసే పుండి మిత్రులవద్ద సెలవుపుచ్చుకొని యింటికి పోయితిని. ముఱునాఁడు మిత్ర మండర్కనాథమఱు నేను సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటికిఁ

బోయినప్పుడు మాయురువురకును జరిగినసంభాషణము మిత్రసమావేశ
 సమయమున జరగఁదగినదిగా నుండలేదు ఆయన నన్నేమియు పడు
 వభాషణము లాడకపోవుటయేకాక దూషణము చేయఁదొడఁగిన
 తల్లిని వారించినను నావిషయమై కోపమును ననాదరమును జూపిరి.
 నేనచ్చట నిలువక వెంటనే సెలవు పుచ్చుకొని బైలుదేటి యాయన
 యప్పటి కోపోద్రేకమును దలఁచుకొని, యాయనకు వివాహమునకు
 ముందు చెప్పకపోవుటయే మంచిదయ్యె ననియు, చెప్పి యుండిన
 యెడల తల్లియు నన్నగారును ముందు నిలిచి శోకించుచు కోపించుచు
 వలదని వారించుచున్నప్పుడు వారిని నిరాకరించి కార్యముచేసికొని
 నంతటి ధైర్యము శేషగిరిరావు పంతులుగారి కుండియుండ దనియు,
 త్రోవపొడుగునను నాలో నేననుకొనుచు మా యింటికి నడచితిని.
 మొదటి నుండియు వితంతు వివాహకార్యములయం దంత యభి
 మానము కలవారయి కార్య నిర్వహణ విషయమున నాకెన్నియో
 విధముల సహాయపడుచుండిన సుబ్బారావు పంతులుగారికి తమ్ముడు
 వితంతువును వివాహము చేసికొన్నంత మాత్రముచేత నంత యా
 గ్రహ మేలకలుగవలెనో నే నప్పు డూహింప లేక యల్పకాలము
 లోనే యాస్మికముగా నుదయించిన యా కోపాగ్ని చల్లారిన తరు
 వాత మా యిరువురి మైత్రీయు యథాపూర్వముగానె యుండునని
 నేననుకొంటినిగాని నేననుకొన్నట్లు గాక యా పని జరుగుటకు బహు
 సంవత్సరములు పట్టినది. మిత్రులుగా నుండి తనవలన నుపకారము
 పొందిన వారె యమిత్రులయి తన కపకారము చేసినారని మనస్సు
 నకు దృఢముగా తోచినప్పు డాకస్మికముగాఁగలిగిన యాగ్రహవ్య
 గ్రతవలన తొంటి స్నేహవిశేషము ద్వేషముగా పరిణమించి యొక
 కొననుండి యింకొకకొనకుఁ బోవుట యనివార్యమైన మానుషస్వ
 భావమే కదా! నేను మాత్రము మనస్సుతో నిది యంతగా పెట్టు

కొనక మిత్రులందఱికంటెను పరమమిత్రుఁ డయిన యాశ్వరుని యాజ్ఞను నిర్వహించినప్పు డేమి జరిగినను జరగ నిమ్మని యుదాసీ నుఁడనయి యూరకుంటిని. ఇట్లాకస్మికముగా నాపయిని కలిగిన కోప ము కొంతకాల మాయనను నన్ను ద్వేషించునట్లు మాత్రమే కాక నేను పూనిన సంఘసంస్కరణకార్యమును గూడ కొంత ద్వేషించు నట్లు పురికొల్పినది. ఎంతగొప్పవారి దైనను మనుష్య ప్రయత్నము చేత భగవత్సమృత మయిన సత్కార్యము నశింప దని నాకు దృఢ విశ్వాసము. నాకును నా సంస్కరణ కార్యమునకును చెఱుపు చేయుట కయి పంతులవా రుద్దేశించినట్లు వారును వీరును నాతోఁ జెప్పసాగిరి. ఇటువంటి విషయములలో కొంత సత్య ముండవచ్చును గాని మధ్య వారి కల్పనలు విశేషముగా నుండును. సంస్కార కార్యమును వారె గాక మతెవ్వరును నశింపఁ జేయఁజాలరని నా నమ్మకము, ఇంక నావిషయముననో నేను బాకీయున్న యప్పునిమిత్తమయి నామీఁద వ్యాజ్యమువేసి నాకు తొందరకలుగఁజేయుటకంటె నధిక మేమియుఁ జేయఁజాలరని నే ననుకొంటిని. వారట్టి పనినైనను వేగిరపడి చేయరని వారి స్వభావమునుబట్టి నే నెఱిగినవాడ నైనను, ముందుగానే మెలఁకువపడుట యెందునకైనను మంచిదని యెంచి నాపుస్తక ముల సంపుటముల పని పూర్తియయినందున పెద్ద ముద్రాయంత్ర ముతో పని లేకపోవుటను బట్టి చేతి యంత్రము నొక దానిని గొని దాని నమ్మివేసి యా సామ్మతో రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి తిని. రాఁగానే సుబ్బారావు పంతులుగారి కియ్యవలసిన యగులు మొత్తము రు. 1500 లను, అప్పటి కయిన వడ్డీ యించుమించుగా నిన్నూఱురూపాయలను, కలపర్తి శ్రీరాములుగారిచేతికిచ్చి పంతుల వారికిఁ బంపితిని. ఆ వఱ కెప్పుడును నా వద్ద వడ్డీని పుచ్చుకొన కుండుటనుబట్టి వడ్డీని పుచ్చుకొనుటకు మొదట సంకయించి తుడమి.

గైకొని వారామొత్తములోనుండి నా సంపుటముల క్రయము క్రింద నిరుపది రూపాయలను చెల్లుపెట్టి నా పత్రములను నాకు బంపిరి.

కాల మెప్పుడును నేకరీతిగా నుండదు. కాలమహిమచేత బాహ్య పదార్థములలోని మార్పులమాట యటుండఁగా సంతరింగ ములు సహిత మత్యంత కృతము లయినవి క్రమక్రముగా మృదువు లగును, దీర్ఘవైరములును ప్రణయములుగా మారును. సుబ్బారావు పంతులుగారును నేనునుఁగంత కాలము పరస్పర సంభాషణము లేనివార మయియుండినను చెన్నపురిలో సర్వకలాశాలాసభ్యుల సభ జరుగు చున్నప్పుడు పంతులుగారే నేను కూరుచున్నచోటికి వచ్చి నన్ను పలుకరించి యాదర పూర్వకముగా నా యోగక్షేమములను విచారించిరి, నేనును సంతోషపూర్వకముగా వారి యాలోగ్య సౌఖ్యము లడిగి తెలిసికొంటిని. అటుతరువాత మా యిరువుర మైత్రీయు క్రమముగా వృద్ధినొంది మరల పూర్వరీతికి వచ్చెను. రాజమహేంద్ర వరము వచ్చినతరువాత కూడ వారు రెండు మూడు పర్యాయములు మాతోఁటకు వచ్చి నన్ను సూచిరి. వారి హిందూ సమాజము యొక్క యొక సభాదినమునందు నన్నాహ్వానముచేసి వీధిలోని కెదురుగావచ్చి లోపలికిఁ దీసికొనిపోయి యీ దినమున మన సభ కొక ప్రసిద్ధపురుషులు వచ్చినారని సభవారితోఁబలికి గౌరవముచేసి నన్ను వీడుకొల్పిరి. ఈ హిందూసభ యెప్పు డేలవచ్చిన దని తెలియనివారడుగవచ్చును. పంతులువారికి నామీద కోపమువచ్చిన కాలములో నప్పటి సంఘసంస్కరణ సమాజమునకుఁ బ్రతిపక్షముగా హిందూ సమాజమును స్థాపించి, హైందవాభివృద్ధి (Indian Progress) యను నామమున నొక పత్రికను ప్రారంభించిరి. సంఘసంస్కార కార్యముల యందు చిరకాలము పనిచేసినవారి కొక్కపట్టున సంఘ సంస్కార కార్యములకు సంపూర్ణ విరోధముగా పనిచేయుట

సంభవింపదు గదా! ఈ హిందూసభోద్దేశము దేశీయపద్ధతుల మీఁదనే సంస్కారము మెల్లమెల్లఁగా జరపవలెను ననుట. తల్లి దండ్రులను తిరస్కరించి లేచివచ్చిన వితంతు యువతులకు వివాహములు చేయక జననీజనక లంగీకరించిన వారికే వివాహములు చేయవలె ననుట యీసభవారిలో కొండటి యభిప్రాయము, వితంతు వివాహము లగులే మాని వేయవలెనని మఱికొండటి యభిప్రాయము, బాల్యవివాహములు లేనియెడల బాలవిధవ లుండుటయే తటస్థింపదు గాన వితంతు వివాహప్రయత్నమును విడిచి రజస్వలానంతర వివాహములను ప్రోత్సహపఱుప వలయుననుట యండటి యభిప్రాయము. ఈసభ రాజమహేంద్రవరమునుండి రాజధానియైన చెన్నపట్టణము వరకును ప్రాకి చెన్నపురీపౌరమందిరములో ఆసీదెసెంబు దొరసాని గారి యధ్యక్షతక్రింద చేయఁబడిన మహాసభలో మహాఘోషముచేసి యాయాసముచే నక్కడ విశ్రాంతిగొందెను. ఆసభాకార్యదర్శివితంతు వివాహములతో పనియే లేకపోవును గావున రజస్వలా వివాహములను ప్రచారమునకు దెచ్చుట విద్యాధికులకెల్లరకును ప్రథమకర్తవ్యమని ప్రసంగముచేయుచు నెనిమిదేండ్లు దాటని తన కొమారిత్వకు ప్రాధా వివాహము చేయఁగానే జనుల కా సభవారి శుద్ధమనస్కృత యందే సందేహము కలిగెను!

ఇప్పుడు పితాపుర సంస్థానమునందు రెండవ దివానుగానున్న కోకా వేంకటసుబ్బారావు నాయఁడుగారి వివాహము చెన్నపట్టణములో జరగిన వానిలో నాఱవది. 1901 వ సంవత్సరము జనవరి నెల 1 వ తేదీని జరగిన యీ ముప్పదిమూడవ వివాహమే నాయఁడు శాఖవారిలో మొదటిది. ఈవివాహము వలనననే చెన్నపురి సంఘ సంస్కార సమాజములోని స్వశాఖవారి కొండటి ధైర్యస్థైర్యములు మెల్లడియగుట తటస్థించినది. వివాహములో భోజనము చేసినందుకు

కులమువారు సభచేసి బహిష్కరించెదమని బెదిరించినప్పుడు నిజము చెప్పటకు ధైర్యముచాలని మగతన మేమి మగతనము?

చెన్నపట్టణములో నే నుండుట బ్రహ్మ సమాజమునకు బొత్తిగా లాభకరముగా నుండకపోలేదు. విశాఖపట్టణములోని శ్రీమహారాజా గొడే గజపతిరాయనింగారు దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మ సమాజమునకు రామమోహనరాయల రాత్రిపాఠశాల మొదలయిన వాని వ్యయముల నిమిత్తము సంవత్సరమున కేరూఱు రూపాయల నిచ్చుచుండెడివారు. అది యేహేతువుచేతనో కాని కొన్ని సంవత్సరములనుండి నిలిపివేసిరి. సమాజమువా రెన్నివిన్నపములు పంపుకొన్నను కార్యము లేకపోయెను. వేంకటరత్నము నాయుడుగారు మొదలయినవారిని ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱచి నియోగి గణమును విశాఖపట్టణమునకు పంపినను ఫలము కలుగలేదు. నేను చెన్నపట్టణము నివాసముగా చేసికొని బ్రహ్మసమాజమున కధ్యక్షుడ నయిన తరువాత సమాజమువారు నన్నివిషయమై శ్రీమహారాజా గొడే గజపతిరాయనింగారికి వ్రాయుడని ప్రార్థించిరి. నేను వ్రాసిన పిమ్మట మహారాజాగారు రాసంవత్సర మేనూఱురూపాయలు నాయొద్దకుఁబంపి తరువాత నేఁఁడు నేనూఁతేసిరూపాయలు నాయొద్దకే పంపుచుండిరి. ఇది యాయన యనంతరమునఁగూడ నవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుటకయి తగిన స్థితిమయిన యేర్పాటు చేయవలసినదని నేను కోరినమీఁదట శ్రీమహారాజాగారు తమ మరణశాసనములో నీదానము శాశ్వతముగా జరుగుటకయి యేర్పాటుచేసిరి. శ్రీమహారాజా గజపతిరాయనింగారికి నాయం దత్యంత గౌరవముండెను. నేను రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు క్రొత్తగా విశాఖపట్టణమున కయోమార్గము వేసిన కాలములో నే నొకసారి నవరాత్రములలో కుటుంబసహితముగా విశాఖపట్టణము వెళ్లుట తటస్థించెను. నేనప్పుడు వారి బంగ

కాలో వారి యతిధిగానుండి వారి సత్కారమును బొందవలసినవాడ నైతిని. వారు ప్రతిదినమును మాకు కావలసిన దానికంటె నధికముగా భోజన పదార్థములను బంపుచు, వంటచేయుటకు బ్రాహ్మణుల నియమించి, తమరెండుగుట్టముల బండిని నా యధీనములోనుంచి, నాయెడల నెంతో యాదరముచూపిరి. విజయదశమినాడునాకును నాభార్యకును బహుమానము చేయుటకయి మిక్కిలి విలువగలబట్టలు మొదలయిన వానిని తెప్పించిరి. నా కవి వలదని యెన్నివిధముల నేను ప్రార్థించినను వారు నామాట విననందున, నే నవి పుచ్చుకొనుండవలెనని నిశ్చయించుకొని విజయదశమినాడు ప్రాతఃకాలమున వారివద్ద సెలవుగైకొనక యే యావిరిబండినెక్కి భార్యాసహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. నేను తమ బహుమానము స్వీకరింపనొల్లక రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితిని తమనియోగిజనమువలన విని విచారపడి తమయువ్యోగస్థులచేతి కిన్నూటు రూపాయలిచ్చి మఱునాటి యావిరిబండిలోనే యిద్దఱిని నాయెద్దకుఁ బంపిరి. వారు నే నాసామ్రంగీకరింపక పోయినపక్షమున కీ) మహారాజుగా రది తమ కవమానముగాఁ జూతురని దానిని స్వీకరించుటకు బలవంతపెట్టగా, సాధనాంతరము లేక యిన్నూటు రూపాయలను పుచ్చుకొని, ఆ సొమ్ము నాసాంతమున కంగీకరింపననియు ధర్మశార్యము నిమిత్తమైన పక్షమున నంగీకరించెద ననియు వారిపేరప్రాసి వారిసమ్మతిని బడసి పురమందిర నిర్మాణమునకయి చేర్పఁబడిన చందాధనముతో దీనిని తేర్చి పుస్తకభండాగార స్థాపనార్థమయి పురమందిరములోనున్న ప్రహర్ష పతనమందిరము (జూబిలీ రీడింగురూము) వారి కిచ్చివేసితిని.

నేను జీతము ముట్టని పద్ధతిమీఁద రెండు సంవత్సరములు సెలవుపుచ్చుకొనిరెండు దేశములతో చెన్నపట్టణమునకు వెళ్లి నట్లు చెప్పి యుంటినిగదా! అందు మొదటి యుద్దేశమయిన పుస్తక ముద్రణము

రెండు సంవత్సరములలో తీటిపోయినది. ఈ పుస్తకము లన్నియు
పది సంపుటములుగా ముద్రింపఁబడినవి. ఇంక రెండవదియైన సంస్కా-
రకార్యము నాదేహములో ప్రాణమున్నంతవఱకు నుండునదియే
కాని రెండు మూడు నాలుగు సంవత్సరములలో ముగియునది కాదు.
రెండేండ్ల సెలవుకాల మయిన తరువాత పనిని మానుకొని వచ్చినంత
యుపకారవేతనము నొంది చెన్నపట్టణములోనే నిలిచిపోయి జీవి-
తాంతమువఱకును గంభు సంస్కార విషయములలో పనిచేయు
చుండవలెనని సంకల్పించుకొంటిని గాని యది తుదముట్టక కొన్ని
సంవత్సరములలో దానికి వికల్పము సంభవించెను. అప్పటి విద్యా
విచారణాకారి యైన డంకను దొరగారు నాయం దధికారముగల
వారై, సర్వకళాశాలా సభాసమయములయందు తప్పక నావద్దకు
వచ్చి నాక్షేమమును విచారించు చుండిరి. ఇట్లు కలిసికొన్నప్పు డొక
సారి యాయన నీ కిక్కడి పనిలోనుండ నిష్టమున్నదాయని యడిగెను.
పని యున్నను లేకపోయినను నేను మరల రాజమహేంద్రవరముపోవక
యిక్కడనే నిలిచి పనిచేయఁ దలఁచుకొన్నానని బదులు చెప్పితిని.
అవిషయ మంతటితో నిలిచిపోయినది. విద్యావిచారణాధికారిగారి
స్వీయసహాయక పదమునం దుండిన కేసాది ఆచారిగారు నను
బోటులు మఱి కొందఱును తేరి ద్రావిడభాషలయభివృద్ధికయి చెన్న
పట్టణములో నొక సమాజము నేర్పఱచితిమి. ఆసంబంధమున నాయ
నయు నేనును తఱచుగా కలిసికొనుచుండెడి వారము. ఆయన నివాస
గృహము పరశువాకములో మాయంటికి చేరువనే యున్నందున,
ఆయన సాయంకాల మప్పుడప్పుడు మాయంటికి వచ్చి నన్ను తన
బండిలో విహారమునకు తీసికొనిపోయి మరల మాయంటివద్ద విడిచి
పోవుచుండెడివాడు. ఇట్లు విహారార్థము పెడలినదినములలో నొకనాఁ
డాయన సత్వచు విూకిక్కడనే పనియైన దని పలికెను. దానిపై ని

నన్నేల పరిహాసించెదరని నే నంటిని. “పరిహాసముకాదు నిజముగానే నియోగజ్ఞాపత్రము వచ్చినతరువాత నైన మీరు నామాట నమ్మకరా! అని యాయన మరలఁ బలికెను. అప్పటికి నే నాయన మాటలు నమ్మక, దొరతనమువారి పండితపద మొక్క రాజధానీ పాకశాలలోఁ దక్క వేతాకచోట లేకుండుటను బట్టియు చెన్నపురి లో నాపదమునందు కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగా రుండి యుండుటను బట్టియు పండితుల నొకచోటనుండి యొకచోటికి మా ద్చుట యాచారము లేకుండుటను బట్టియు నే నాయన తప్పక పరిహాసార్థమేపలికెనని నమ్మి యా విషయమయి మఱిమాటాడక యూరి కుంటిని. ఇట్లుండగా నొకనాఁడు త్తరములు తెచ్చుభటుఁడు విద్యా విచారణాధికారి కార్యస్థానమునుండి వచ్చిన యొక యాచార్యుడగు పత్రమును తెచ్చి నాచేతిలోఁ బెట్టెను. అది విప్పిచూడఁగా నందులో రాజమహేంద్రవరమునుండి నన్ను రాజధానీ కలాశాలకు మార్చి నట్లును నాస్థానమున కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులుగారిని రాజమహేంద్రవరమునకు వేసినట్లును నియోగజ్ఞాపత్ర ముండెను. ఆ యుత్తరువులోనే యిష్టమున్న యెడల మిగిలియున్న సెలవును రద్దు చేసికొని వెంటనే పనిలోఁ జేర వచ్చుననియు వ్రాయఁబడి యున్నది. అది చూడఁగానే నా కాశ్చర్య సంతోషములు కలిగినవి. నా కింకను సెలవుదినములు రెండు మాసము లుండినవి. సెలవుదినము లయిన తరువాత పనిలోఁ జేరవలెనని తలఁచుకొంటిని. అప్పటికి నాపు స్తకములపని యింకను పూర్తిగా తీయలేదు. దండన్ దొర వాడు నన్నేలాగుననైన చెన్నపట్టణమురప్పింపవలెనని నిశ్చయించి కొని కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారి కింగీ షు రాజన్న మిమ్మీడ న న్నక్కడకు వేసి యాయన నిక్కడకు వేసిరి. గేహ పనిలోఁ జేరులోపల నొక్కసారి రాజధానీకలాశాలాధికారి యొక

స్థూలార్థ దొరగారిని చూచి వచ్చుట మంచిదని యెంచి యొక
 నాటి మధ్యాహ్న మాయనను చూడఁబోయితిని. ఆయన నన్ను తన
 గదిలో చెంతఁ గూరుచుండఁజెట్టుకొని యత్యాదరముతో మాటాడి
 పనిలో నెప్పుడు చేరెద వని యడిగెను. నా నెలపు దినము లయిన
 తరువాత చేరెదనని చెప్పితిని. కొక్కొండ వేంకట రత్నము పంతులు
 గారు తన్నిక్కడనే యుంచవలసిన దని విన్నపము పంపెననియు,
 తాను దానిని విద్యావిచారణాధికారిగారికి పంపఁదలఁచుకో లేద
 నియు, తత్క్షణమే పనిలోఁజేరవలసిన దనియు చెప్పి, భటునిచేత దేశ
 భాషా పర్యవేక్షకు లైన శేషగిరి శాస్త్రిగారిని పిలిపించి, నన్నుఁ దీసి
 కొనిపోయి పని యొప్పగింపవలసినదని యుత్తరు విచ్చెను. ఆయన
 నన్ను వెంటఁగొని మేడమెట్లు దిగి యాంధ్రోపాధ్యాయుని గదివఱ
 కును వచ్చి, లోపలికి నన్నుఁదీసికొని పోవుటకు సంకయించి, యక్క
 డనే నిలిచి యొక భటునిఁ బిలిచి యీయనకు పని యొప్పగింప వల
 సినదని వేంకటరత్నము పంతులుగారిలో చెప్పమని, తాను వెనుకకుఁ
 బోయెను. నేను గదిలోనికిఁ బోవునప్పటికి వేంకటరత్నము పంతులు
 గారిక్కడ లేరు. నేను వచ్చి దొరగారిలో మాటాడుచున్నట్లు వినఁ
 గానే యాయన తన గదిలో నిలువనేరక విచారముతో లేళ్లకుని
 గదిలోనికిఁ బోయి కూరుచుండి భటుఁ డడిగినప్పుడు పెట్టె తాళము
 యెవి యాతనిచేతి కిచ్చి పంపి తా నక్కడనుండియే యింటికిఁబోయిరి.
 తన స్థానభ్రంశమునకు నేను కారకుఁడ నని భావించి పంతులవాడ
 రాజమహేంద్రవరము చేరిన తరువాత మీయనుగ్రహమువలన నాకు
 గోదావరీస్నాన పుణ్యఫలము లభించినదని నా కుత్తరము వ్రాసిరి.
 రాజధానిశాస్త్రపాఠశాలలో నేను పరీక్షాగ్రంథములను బోధించు
 టయే కాక యన్నితరగతులకును భాషాంతరీకరణము కూడ నేర్ప
 వలసినవాడ నగుటచేత నాకు పని యధిక ఘడ్చెను. మాయిల్లు

పాతకాలకు మాడుమైళ్ళ దూరములో నుండుటచేత గుట్టపుబండిని పెట్టుకొవలసినవాడ నై నందున నాకు మానవ్యయము సహితమధికమయ్యెను. నేను మొట్టమొదట నొక చిన్నగుట్టపుబండిని పెట్టుకొంటిని గాని తరువాత దాని నమ్మివేసి పెద్ద గుట్టమును పెద్దబండినికొని యుంచితిని. ఈ పెద్ద గుట్టమును తాను బొబ్బిలికి పోవునప్పుడు విక్రయించి వేయుట కయి శ్రేష్ఠగిరిరావుగారు నా యొద్ద విడిచి పోయిరి. దానికి సుళ్ళు మంచివి కాకపోవుటచే దాని నెవ్వరును కొనకుండ్రు అది నెలలకొలదిని నా యొద్ద నుండవలసి వచ్చెను. దానికి గుట్టపువాఁ డొకఁడును గడ్డితెచ్చువాఁ డొకఁడును ఉలవలు మొదల యినవియు కావలసినందున నెలకిరువదియైదు రూపాయలు కర్చగుచుండెను. తమ ప్రథమభార్య మరణమున కీగుట్టమే కారణమని మనసులోఁ దలఁచియుండి నందున శ్రేష్ఠగిరిరావు పంతులుగారు దానిని తమమెంటుఁ దీసికొని పోవ నొల్లరైరి. నే నెన్నిసార్లు దానిని ఏలమునకుఁ బంపుచు వచ్చినను సుళ్ళు చూచి యేబది యలువది రూపాయలకంటె నెక్కువ పాటపాడ కుండిరి. నే నొకసారి శనివారమునాఁడు స్వయముగా పోయి యేలములో నూలురూపాయలకు పాడఁగా పయిపాట రానందున నాపాటమీఁదనే కొట్టుపడి పోయెను. దాని కావటకై న కర్చులకును క్రయధనమునకు సరిపోయెను. నేనొక దానికి మాటుగా రెండు గుట్టములను భరింపవలనవాడనయి నందున మొదటి చిన్నగుట్టమును బండిని తక్కువ వెల కమ్మివేసి యీ పెద్దగుట్టమునకు తగిన పెద్దబండినికొంటిని. సుళ్ళు మంచివి కాక పోవుటచేత దుప్పల మేమి కలుగునో చూడవలెన్న యభిలాషము చేతనే కొంతవఱకు నీగుట్టమును గొంటిని. నేను చెన్నపట్టణమువిడిచి రాజమహేంద్రవరము వచ్చువఱకును ఈ గుట్టము నా యొద్దనుండి నది, ఉన్నంతకాలము చక్కఁగా పని చేసినది; మిక్కిలి సాధువుగా

నుండినది. ఒకనాఁడు నేను నా భార్యతోఁగూడ రాత్రిపార్థన కయి యీ గుట్టపుబండిలో నెక్కి యుపాసనా మందిరమునకుఁ బోయితిని. ఉపాసన ముగియునప్పటికి రాత్రియెనిమిది గంట లయినది. మేము లోపలికి పోయినప్పుడు బండివాఁడు తప్పత్రాగి మేము బండిలో మరల నెక్కు నప్పటికి స్మృతి యంతగా లేకుండెను. బండి నడుచు చుండుటఁజూచి వాఁడు తోలుచున్నాఁడనుకొని నేనును నా భార్యయు బండిలో మాటాడుకొనుచుంటిమి. బండి వేటు దారిని పోవుచుం డఁగా జూచి యీదారి నేల తోలుచున్నావని బండివాని నడిగితిని గాని వాఁడు చెప్పిన దేమో నాకు తెలియలేదు. అరగంట సేపటికి మూఁడు మైళ్ళు నడిచివచ్చి బండి మాగుమ్మము ముందువీధిలో నిలి చెను. తలుపు తీయుటకయి బండివాఁడు దిగనందున తలుపుతీసికొని నేను దిగి బండివానిని పిలువఁగా నిఁక పావుగంట సేపులో మనయిల్లు చేరుదుమని వాఁడు చెప్పెను. వాఁడుత్రాగి స్మృతితప్పి యున్నాఁ డన్న సంగతి నా కప్పుడు తెలియవచ్చెను. ఇటువంటి మంచిగుట్టము నమ్మివేయుట కిష్టము లేనివాఁడ నయినను రాజమహేంద్రవరము వచ్చునప్పుడు బండిని గుట్టమును గూడ ఘట్టు మంచివి కాకపోవుట చేత తొంబదిరూపాయలకే యమ్మివేయవలసినవాడ నైతిని. ఈ గుట్టము నావద్ద నాలుగు సంవత్సరము లున్నను సుల్లేవియు నాకు కీడు చేయలేదు.

నేను చెన్నపట్టణము వెళ్ళిన తరువాత హైందవ దేశీయ మహాసభ 1898 వ సంవత్సరమునం దక్కడ జరగెను. ఆ సభతోడి పాటుగా హైందవ దేశీయ సాంఘికమహాసభ కూడ జరగెను. ఆ స భకు న న్నగ్రాసనాధి పత్యమును వహింప వలసినదని కోరిరి. అంతటి గౌరవమునకు నే నడ్డుఁడను గాననియు, వ్యాధి బాధితఁడ నయి యుండుటచేత నింకొకరిని గోరవలసిన దనియుఁ జెప్పి యెన్నివిధముల

తప్పించుకోఁ జూచినను నన్ను విడిచిపెట్టక బలవంతముగా నన్నే యుగ్రాసనాసీనుని జేసిరి. ఆసభలో శ్రీమహాదేవ గోవిందరానడిగారు 'దక్షిణహిందూదేశ విద్యాసాగరు'డని నాకు నూతన నామకరణము చేసిరి. నాది యెదులే పెద్దగొంతుక కాదు, అమీఁద శ్వాసకాస రోగ వీడితుండ నయి యుండుటచేత మఱింత హీనస్వరముపడినది. ఈహీన స్వరముతోనే నా యధ్యక్షోపన్యాసమును గొంతవఱితి చదివి దగ్గు చేత చదువలేక పోఁగా శేషమును నాకు మాటుగా నామిత్రులయిన న్యాయపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు చదివిరి. అప్పుడు దయ చేసిన సభ్యులు వేయిమందికంటె నెక్కుడుగా నుండిరి. ప్రాసంగిక రెంత పెద్దగొంతుకతో మాటాడుచువచ్చినను 'బిగ్గరగా బిగ్గరగా' నని యుఱపులు సభలోనుండిలేచుచువచ్చెను. చిన్న గొంతుకతో నేను నావ్యాసమును జదువ నారంభించినప్పుడు దగ్గరనున్న వారికిఁ గొందఱికితప్ప నేను చెప్పినది వినఁబడకుండ ననుటస్పష్టము అట్లయ్యును సభ్యులు నాయందత్యంతగౌరవమునుజూపి 'బిగ్గరగా' నన్నమాటయై నను బలుకక నిశ్శబ్దముగానుండి నామాటలను చెవులొగ్గి వినఁ బ్రయత్నించిరి. ఇట్లు నన్ను గౌరవించుటకుఁ గారణము వారికి నా యెడలఁ గలిగిన యనుగ్రహము తప్ప వేరేదెడియులేదు తరువాత 1902 సంవత్సరముజూన్ 14వ తేది కాకినాడలో జరిగిన చెన్నరాజధానిదేశీయ సాంఘిక మహాసభకు నన్ను గ్రాసనాధిపతిగాఁ జేసిరి. ఆసభలో జరిగిన యుపన్యాసములను వినుటకయి వ్యావహారిక సభకు వచ్చినవారికంటె నెక్కువమంది వచ్చి యెక్కువ యుత్సాహముతోఁ బనిచేసిరి. నే నప్పుడుచేసిన యుపన్యాసములోని భాగములను రివరెండు మర్తాకు దొరగారు తమగ్రంథములలో నుదాహరించిరి. కాకినాడ పురవాసులును నాయం దత్యంతాదరమును గనఁబఱచిరి.

1908-వ సంవత్సరమునకు మొయినెలలో బెబాడలో జరిగిన కృష్ణా మండల సాంఘిక సభకు నన్నగ్రాసనాసీనునిగాఁ జేసి గౌరవించిరి.

1908-వ సంవత్సరమునందు చెన్నపట్టణములో హిందూదేశాస్థిక మహాసభకును నేనగ్రాసనాధిపతిగాఁ జేయఁబడితిని. ఆసంవత్సరము నందుజరిగినవైండవ దేశీయసాంఘిక మహాసభకు పూర్వమునందుకొన్ని వివాదములు సంభవించినవి. హిందూసభ చెన్నపురియందప్పుడే తలచూపి విజృంభింప నారంభించినది. అందులో ప్రముఖుల నేకులుచేరిరి. ఆ సభవారు సాంఘికసంస్కారమునకు విరోధుల మని చెప్పక సంస్కారమును దేశీయ పద్ధతుల ననుసరించి జరపవలెనని చెప్పుదురు, ఆసభ్యులలోబహుసంఖ్యాకులు మనస్సులలో సంఘసంస్కారమునందే యిష్టములేనివారు. ఈసమాజస్థాపకు లేలాగున నైన నాసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభలో విలంతువివాహవిషయము నెత్తుకోకుండఁ జేయవలెనని విశ్వప్రయత్నములు చేసిరి. అందునిమిత్తమయి వారు ముందుగా తమలో నేర్పాటుచేసికొని విలంతుద్వాహమునకు విరోధులుగానున్నవారి పట్టిక నొకదానిని సిద్ధముచేసికొనివచ్చి యాండర్సను హాలులో నొక సభచేసి యీపట్టికలోనివారి నంజటిని సాంఘిక మహాసభకు చెన్నపురివారి ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱచినట్టు నిర్ణయము చేయించిరి. అట్లుచేయుటయందలి వారి యుద్దేశము సభలో తామెక్కువసంఖ్యగలవారయిలెనువివాహ విషయమును నిర్ధారణాశములలోనుండి తొలఁగింపవలెనని. నేనును వారి యుపాయమునకు ప్రతిక్రియ నాలోచించి విలంతువివాహపక్షమువారి పట్టిక నొకదానిని వారిపట్టికకంటెను పెద్దదానిని సిద్ధముచేయించి చెన్నపురి హిందూసంఘసంస్కరణ సమాజపక్షమున అండర్సను హాలులోనే సభ సమకూర్పించి, యీ క్రొత్తపట్టికలోనివారి నంజటిని సాంఘిక మహా.

సభకు ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱచినట్టు సభవారిచే నిర్ణయముచేయించి తిని. ఈక్రొత్తప్రతినిధుల సంఖ్య హెచ్చుగా నుండుటచేత హిందూ సమాజమువారు చేసినకృషి విఫలమగునట్లు కనబడెను. అది చూచి వారు సమాధానమునకువచ్చి సంఘసంస్కారపక్షమువారిలో రెండు విభాగములుండుట యుక్తముగాదనియు, ఉభయపక్షములవారును నొక్కటిగాఁ జేరి యీసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభను జయప్రదము గాఁజేయుట ధర్మమనియు, అందుచేత రెండవమాటు జరిగినసభను రద్దుచేసికొని మొదటిసభనే యుభయుల సభనుగా భావింపవలసిన దనియు, వారు నాయొద్దకు రాయబారులను బంపిరి. మొదటిసభలో నేర్పఱపఁబడిన ప్రతినిధులలోను నావంటి సంస్కారప్రియులనామ ములు కొన్ని యుండినవికాని యట్టివారిసంఖ్య యత్యల్ప మైనదిగా నుండెను. ప్రతిపక్షులమాయోపాయములకు నేను లోఁబడక వారిది యీసంవత్సరమే యీపనినిమిత్త మేర్పఱపఁబడిన దగుటచేత నిజమైన సభయేకాదనియు, అందుచేత వారిచే నెన్నుకోఁబడిన ప్రతినిధులు ప్రతినిధులే కారనియు, కలిసి పనిచేయ నిష్ఠమున్న యెడల రెండుసభల వారిచేతను నెన్నుకొనఁబడిన ప్రతినిధుల నట్టే వీ రెండఱిని కోరుదురో వా రెండఱిని కోరి యీ క్రొత్త సంఖ్యను పూర్వపు సంఖ్యకు చేర్పవచ్చుననియు, నేను జెప్పితిని. సాంఘిక మహాసభకు చెన్నరాజధాని కార్యదర్శిని నే నగుటచే తను, చిరకాలమునుండి యుండియున్న హిందూ సంఘసంస్కార సమాజమునకు నేనధ్యక్షుఁడనగుటచేతను, ఏవి నిజమయినసంస్కార సభలో ఎవరు మహాసభలో మాటాడుట కర్హులయినప్రతినిధులో నిర్ణయముచేసెడి యధికారము నాయం దుండినది. అంతేకాక యీ సంవత్సరపు మహాసభా నిబంధనలలో స్థానిక కార్యదర్శిచేత క్రమ

మైన సంఘసంస్కార సమాజముచే నెన్నుకొనఁబడినవారని యంగీకరింపఁబడిన ప్రతినిధులనేకాని యితరులను మహాసభలో మాటాడ నియ్యఁగూడదన్న యొకక్రొత్త నిబంధన చేర్పఁబడినది. ఈ నూతన నిబంధనము తమ ప్రతినిధులను నిరాకరించు నుద్దేశముతో నాప్రేరణ ముచేత చేయఁబడినదని హిందూసమాజమువారు భావించి, దానిని మూర్ఖవరసినదని సాంఘిక మహాసభా సామాన్యకార్యదర్శి యైన న్యాయమూర్తి చంద్రావార్కరుగారిపేర బొంబయికి వ్రాసిరి కాని వారా విన్నపమును నిర్ణయము నిమిత్తము నాయొద్దకే పంపిరి. వారేవిధముచేతను లభ్యమనోరీధులుకాక కట్టుకట్టి తా మందఱును మహాసభకు రాక నిలిచిపోయిరి. వారిలో దివాన్ బహుదూరు ఆదినారాయణయ్యగారు మొదలైన యేకపక్షవలంబులు కానివారు కొందఱు మాత్రము సభకు వచ్చిరి. ఆసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభ మొనకటి సభలకంటెను నధికజయప్రదముగా జరగెను. ఈసభ జరిగిన తరువాత హిందూసమాజమువారు పురమందిరములో ఆసీబెసెంటు దొర సానిగారి యాధిపత్యముక్రింద నొక మహాసభను చేసిరి కాని యాయొక్క సభతోనే యా సమాజమంతరించినది.

1902 వ సంవత్సరములో గుంటూరునందు ప్రథమ వితంతువాద్యహము జరిగినది. ఆ వివాహమును జరిగించి పోవలసినదని యుక్కడి ప్రాధ్వీవాకులైన విశ్వనాథశాస్త్రిగారు నన్ను కోరిరి. వారి కోరిక నంగీకరించి నేను భార్యసహితముగా అక్టోబరునెల 10 వ తేదికి గుంటూరువెళ్ళి విశ్వనాథశాస్త్రిగారిలోపలనే దిగితిని. నేనక్కడికి పోగానే గుంటూరులో పెద్ద సంతోష మారంభమయ్యెను. విశ్వనాథశాస్త్రిగారి వంటబ్రాహ్మణుఁడు వారిని విడిచి లేచిపోయెను. వివాహము తమయింట జరపవలదని యాయనభార్య పట్టుపట్టెను. అంతదూరమునుండి నన్ను పిలిపించిన తరువాత నా కాకాళంగము

కలిగించుట యుక్తముకాదని యాయన లోబడక దృఢచిత్తుడయి నిలిచెను. 1902 వ సంవత్సరము అక్టోబరునెల 11 వ తేదీని గుంటూరులో ప్రథమ విలంతువివాహము వారియింటనే నడచినది. ఈ వివాహములో వరుడు బేతపూడి జోగీప్రకాశరావుగారు, వధువు రాజమహేంద్రవర నివాసినియైన శ్రీమతి వేంకటరమణమ్మ. ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగా రీవివాహములో భోజనమునకు వచ్చి యాపత్నీమునఁజేరిరి. తరువాత గుంటూరులోఁ జేయఁబడిన శ్రీ పునర్వివాహము లన్నియు నీ లక్ష్మీనారాయణగారిచేతనే చేయఁబడినవి. మఱు నాటిరాత్రి నాగారి వార్థముగా గుంటూరు నాటక సమాజమువారు ముద్విరచితమైన శాకుంతలనాటకమును బ్రదర్శించిరి. నేనా రాత్రి నాటకమును జూచి మఱునాడు బైలుదేటి యింకొక పునర్వివాహము చేయించుటకయి కుటుంబసహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితిని. 1902 వ సంవత్సరము అక్టోబరునెల 14 వ తేదీని రాజమహేంద్రవరములో నుద్దేశింపఁబడిన విలంతువివాహము జరిగినది. ఇందు వరుడు రాజమహేంద్రపురవాసియు చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి పాఠశాలలో సహాయోపాధ్యాయుడు నైన తిరుమళ్ళ వేంకటసుబ్బారావుగారు, వధువు తిరువల్లురు సమీపములో నున్న యవిచ్చేరి గ్రామనివాసియైన తిరుమలాచార్యులుగారి పుత్రిక వేంకటలక్ష్మమ్మ. ఈ యాచార్యులుగా రావఱకు రెండుసంవత్సరములనుండి కొమారి త వివాహానిమిత్తమయి నామొడ్డకు వచ్చుచుండెడువారు. ఆయన మొట్టమొదట వరుడు వైష్ణవుడే కావలె నని పట్టుపట్టినందునను వైష్ణవులలో తగినవాఁడు దొరకనందునను వివాహముగట కింతకాలమైనది. ఆయనతగిన వైష్ణవవరుడు దొరకునందున నామీలోపదేశమునకు లోనయి యుడకు కన్యకను వైష్ణవేతరున పుచ్చుట కొప్పకొనెను. వరునిగూర్చి చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము

గారు క్లాఫీంచుచు వ్రాయఁగా నాతని నక్కడకు రప్పించి కాఁబోయెడి మామగారికి చూపి యాయన యొప్పుకొన్నమీఁదట కొమారి తను దీసికొని బైలుదేటి బెజవాడవద్ద గుంటూరినుండి వచ్చునప్పుడు నన్ను కలిసికొనునట్లేర్పాటు చేసితిని. వారల్లు కలిసికొనఁగా వారిని వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చి రాజమహేంద్రవరములో వివాహముచేసి నా భార్యతో నేను మరల చెన్నపట్టణమునకుఁ బోయితిని. ఈయా చాద్యులుగారు తమ వితంతు కుమారికయందు ప్రేమాతిశయముగల వారయి ద. 1,200 ల సొత్తు నామె కిచ్చుటకు వివాహమునకు ముందే యొప్పుకొనిరి.

రాజమహేంద్రవరములో పురమందిరమును, చెన్నపట్టణములో సంఘసంస్కార సమాజమందిరమును కట్టించి యిచ్చుటయే కాక నేను చెన్నపురిలో నున్న కాలములోనే సుమారు ద. 1,200 లు కర్చుపెట్టి రాజమహేంద్రవరములో స్త్రీలకు ప్రార్థనమందిరమును కట్టించితిని. నేను 1907 వ సంవత్సరమునందు నా భార్యతోఁ గలిసి వేసవికాలములో బెంగుళూరికి పోయితిని. అప్పుడు బెంగుళూరిలోని యదుభపేట బ్రాహ్మసామాజకులు నన్ను నా భార్యను తమ యుపాసనాసమయమందు రావలసిన దని యాహ్వానము చేయఁగా మేమక్కడకుఁ బోయితిమి. పగలెల్లను మగ్గములు వేసి నేతనేసిన యింటిలో మగ్గము లెత్తిపెట్టి రాత్రి యుపాసనము జరపిరి. అయింటి మిద్దె యెత్తులేని దయి యించుమించుగా నెత్తికి తగులుచున్నట్లుండెను. అక్కడ నుపాసన చేసిన సామాజకులు చదువుకొన్నవారను ధనవంతులును గాకపోయినను నిక్కమయిన భక్తిపరులుగా మాకుఁ గనఁబడిరి. వారిలో కొందఱు నన్ను చూచుటకు చెన్నపట్టణము వచ్చినప్పుడు వారిమెడలో పెద్దపెద్ద వైండిలింగ కాయలుండెను. వారిప్పు జాలింగములను దీసివేసి యేకేశ్వరారాధనపదులయి యుండిరి.

వారిభక్తికి సంతోషించి త్రోవలో నేనును నాభార్యయు వారి విషయమయి ముచ్చటించుచు వారి కొక చిన్నమందిరమును కట్టించి యిచ్చిన బాగుండునని యాలోచించితిమి. ఒకపనిని సంకల్పించుకొనగానే దానిని నెఱవేర్చువఱకును నామనస్సున కూఱట యుండదు. అందుచేతనే నాసామాజికులను బిలిపించి నేనుండిన చామరాజపేటలో నొకమందిరమును కట్టించి యిచ్చెదనని చెప్పితిని. రాత్రి యంతదూరము తాము రాలేమని చెప్పి పట్టణములోనే మందిరమును కట్టించి యిమ్మని వారు కోరిరి. అడవిపేటలోనే యిల్లు కొనుటకయి ప్రయత్నించితినిగాని నేనున్న కాలములో నేదియు దొరకలేదు. 1908 వ సంవత్సరమునం దొక యిల్లే నూఱు రూపాయల కమ్మకమునకు వచ్చిన దని వారువ్రాయఁగా వెంటనే సామ్మపంపి యాయిల్లు కొను నట్లు చేసితిని. ఆప్రాంతయిల్లు తరువాత పడఁగొట్టించి వేయిరూపాయల కొక మందిరమును ఆస్థలములో కట్టించి యిచ్చితిని. ఈమందిర నిర్మాణమునకు నాకు రు. 1,500 లు వ్యయపడినవి. కొన్ని సంవత్సరములనుండి యీమందిరములోనే ప్రతివారమును బ్రాహ్మసామాజికులు తమ యుపాసనమును జరపుకొనుచున్నారు.

వితంతుశరణాలయమునకయి నేను పడుచున్న శ్రమనుచేయుచున్న వ్యయమును జూచి నామిత్రులయిన రంగయ్యసెట్టిగారు వితంతు రక్షణార్థముగా నెలకు పదేసి రూపాయలు 1908 సంవత్సరమునుండి నాకు పంపుచు వచ్చిరి. బళ్ళారిపురవాస్తవ్యులైన కోలాచలము వేంకట్రావుపంతులుగారు నన్ను చూడ వచ్చినప్పుడు మాలోపలనున్న వితంతువులను జూచి సంతోషించి బళ్ళారి సభాపతి యంత్రములోనే మూడువేలరూపాయల తమ భాగములను 1901-వ సంవత్సరములో వితంతు సంరక్షణార్థమయి నాపేర వ్రాసియిచ్చిరి. పోలవరము జమిందారుగా రిచ్చిన వేయిరూపాయలును, చండాలవలన

వచ్చిన నూటయేబదితొమ్మిది రూపాయలును, రంగయ్యపెట్టిగారు నెలనెలకిచ్చెడు పదేసిరూపాయలును, వెంకట్రావుగారిచ్చిన మూడు వేలరూపాయలభాగమువలన వచ్చినలాభమును తప్ప చెన్నపట్టణములో వితంతుశరణాలయ రక్షణార్థమయి నాచేతికి వచ్చిన దేదియు లేదు. చేసిన పదివివాహములకును వితంతువులయొక్క పోషణము నకును విద్యాధికమునకును చేతికివచ్చిన సొమ్ముకంటె నెక్కువసొమ్మై వ్యయపడినను వితంతు శరణాలయమున కేదైన కొంతనిధి చేర్చిపెట్టవలయు నన్నయదేశముతో పోలవరము జమీందారుగా రిచ్చిన వేయిరూపాయలను ఆర్పిత్తునట్టుకంటెనీలో పెట్టితిని. నాచేతికి సొమ్ము వచ్చినప్పుడెల్లను కొంతకొంత చేర్చుచు వచ్చి దానిని రెండువేల యిచ్చూలు రూపాయలవఱకును పెంచితిని.

చెన్నపట్టణములో మాయింట నుండుచువచ్చిన వితంతువులను విద్యాభ్యాసము నిమిత్తము ఎగ్గురులోనున్న దొరతనము వారి స్త్రీబోధనాభ్యసన పాఠశాలకుఁ బంపుచుంటినని ముందే తెలిపి యుంటినిగదా. అక్కడకుఁబోవు వితంతువులు కొందఱు సాయంకాల మింటి కాలస్యముగా వచ్చుచుండిరి. రాజధానికళాశాలనుండి సాయంకాలము నేనింటికి వచ్చునప్పటికైన వారిల్లుచేరకుండుటచూచి యనుమానపడి “యేల యిట్టింటి కాలస్యముగా వచ్చుచున్నా” రని యడిగితిని. ఉపాధ్యాయుని పలకమీఁద లెక్కవేయఁగా దానిని పుస్తకములో నెక్కించుకొనుట కాలస్యమయిన దని యొకనాఁడును, త్రోవలో నున్న యుపాధ్యాయునియింటికి పాఠము చెప్పించుకొనుటకు పోవుట చేత నాలస్యమైనదని యొకనాఁడును, వారు సాకులుచెప్పుచు వచ్చిరి. గే నాయుపాధ్యాయుని యింటికిబోయి ‘నిన్న సాయంకాలము వారు మీయింటికి వచ్చిరా’ యని యడుగఁగా నామె రాలేదని చెప్పెను. ఈలోపల నొక చిన్నది తనకు జ్వరము వచ్చుచున్నదని తిన్నగా

నన్నము తినక ముక్కుచు మూలుగుచు నుండఁగా వైద్యులచేత మందు లిప్పించితిని. వైద్యులెన్నాళ్ళు మండిచ్చినను దేహమామెకు స్వస్థపడలేదు. అందుచేత నేనామెను వైద్యురాలి (Lady doctor) యొద్ద కుత్తరము వ్రాసిపంపి, యామెను పరీక్షించి వ్యాధిస్వభావ మేమో తెలుపవలసినదని కోరితిని. ఆమె పరీక్షించి యీమె సుఖిలో గములచేత బాధపడుచున్నదని నాకు వ్రాసెను. ఆయుర్తరమును చదువఁగానే నామనస్సులో విపాదభేదములు కలిగి, బాలవితంతువుల నాపాతశాలకు పంపుట క్షేమకరము కాదని తలఁచితిని. ఆపాతశాల లోని యుపాధ్యాయులలో, సహవాసినులైన తోడి విద్యార్థినులలో యెవ్వరో యొక రీవితంతుయువతి కన్యపురుష సంధానము చేసియుండుదు. మాయింటనే పాతశాల యుంతమన్న నాకున్న రెండిండ్లలోను దేనిలోను పాతశాలనుంచుటకు చాలినతావులేదు. అందుచేత వేతాక యింటిని నను కొనవలెను, విశాలమైనస్థలమునుగొని దానిలోపాతశాలకును కాపురమునకును దగినయింటిని నను కట్టవలెను. మాయింటికి కొంచెముదూరమున కీల్చాక్రములో నొకసరుగుడులోట యమ్మకమునకు రాఁగా రు 900-0-0 లకు దానిని నాభార్య పేరిటకొంటిని. అది సుమా రెకరము నేల యుండును. దానిలోనున్న చవుకు చెట్లనుకొట్టిం చివేసి, నడుమగా పాతశాలకుఁ దగిన నాలుగు గదులుగల యిల్లా కటి కట్టించి, దొడ్డిగోడకు చేర్చి వసారా దింపించి దానిలో వంటలు చేసికొనుటకు మూడు నాలుగుగదులనువేసితిని. శరణాలయములోని వితంతువు లీగదులలో వంటమాత్రముచేసికొని భోజనముచేసి, తక్కిన కాలమంతయు పాతశాలలోనే గడపి రాత్రులూ పాతశాలలో వారం దలు నిద్రింపవలయునని నాయభిప్రాయము. తొందరపడి యిల్లు కట్టించితినిగాని కట్టించినతరువాత నాకొక పెద్దకష్టము కానఁబడెను. వితంతువులనక్కడ ప్రవేశ పెట్టినప్పుడు వారిని పయినుండి విచారించు

చుండువారు కావలెను. సాంఘికసమాజ సభ్యులలో నెవ్వరి నడిగి నను వా రాపని తమచేత కాదనిరి. నేనే పెళ్లి యందు కాపురముందు నన్నను, అది పాఠశాల కుపయోగించునట్లే కట్టఁబడినదిగాని కాపుర ముండుట కనుకూలముగా కట్టఁబడలేదు. నే నందులోనికి నీటిగొట్ట మును (pipe) తెప్పించి, దొడ్డిలో నంటుమామిడితోట వేయించి నాలుగువేల రూపాయలు కర్చుపెట్టినను ప్రయోజనము కనఁబడలేదు. అక్కడ కాపుర ముండువారెవ్వరును లేకపోవుటచేత నింటికి చెదలు పట్టియు, దొడ్డిలోను వసారాలోను కుక్కలును గాడిదలును నివాస మేర్పఱచుకొనియు, ఇల్లు పాడగునట్లు కనఁబడెను. అంతేకాక రాత్రులు దొంగలు తలుపులెత్తుకొనిపోవుదురేమో యని భయముఁ తోఁచెను. అందుచేత మాయింటనున్న వితంతువులలో నలువదేండ్లు దాటిన యిద్దఱి నక్కడకు కాపురమునకుఁ బంపి నేను ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాలమునను సాయంకాలమునను పోయి చూచుచుంటిని. నా కక్కడ సాయముచేయువారు లేకపోయినను వితంతువుల నొంటిగా నక్కడ నుంచితిని తప్పలు పట్టువారు మాత్రముండిరి. ఈ హేతువు చేత నాకు చెన్నపట్టణ నివాసమెత్తివేయవలెనన్న బుద్ధి పుట్టినది. రంగయ్యసెట్టిగారిచ్చెడు పదిరూపాయలును తప్పనాకక్కడభవసాహాయ్య మేమియులేదు, మనుష్యసాహాయ్య మంతకు మునుపే లేదు. వచ్చిన కొన్ని రూపాయలను సమాజము మింగివేసినది. మఱి యే సహాయము లేకపోయినను మాటలకు కఱవులేదు గనుక సభలలోను సంభాషణములలోను వాక్సహాయము కావలసినంత వచ్చుచున్నను కార్యకారి గాక యది క్రియాశూన్యమయినది. రెండుమైళ్ళ దూరములో నొకరును మూడుమైళ్ళదూరములో నొకరును నుండుటచేత మిత్రసమావేశసహితము తఱచుచుగా లభింపకుండెను. కార్యములలో నాకు తోడుపడెడు మిత్రులు బుచ్చయ్యపంతులుగాను స్వర్ణప్రతి.

వితంతు శరణాలయములోనికివచ్చెడువారు సాధారణముగా దూరము నందున్న గంజాము విశాఖపట్టణము గోదావరీ కృష్ణామండలముల నుండి వచ్చు తెలుగువారే కాని చేరువనున్న యటవదేశమునుండి వచ్చుపా రొక్కరును కనబడలేదు. మిత్రులైన రంగయ్యనెట్టిగారు తామిచ్చెడు చందాధనమును నే నెక్కడనున్నను నిత్తురు. ఈపేతువు బన్నిటిచేతను నాకు చెన్నపురి విడిచి రాజమహేంద్రవరము మరలఁ జేరినచో నెక్కుడుపని జరగవచ్చునని తోచినది. వివాహములుచేసి కొన్నవారు పడుగురునుగాక శరణాలయములోనుండిన వితంతువు లలో నిద్దఱు ప్రాథమిక పరీక్షలోను నొక్కరు మధ్యమ పరీక్షలోను కృతార్థురాండ్రయిరి. మఱి యిద్దఱు భోజనమునకుఁ దక్క మఱి యెందునకును బనికిరానివా రయిరి.

ఇతరదేశములో నెన్ని సౌఖ్యము లున్నను ఎంతగౌరవ మున్నను మనస్సెప్పుడునుస్వదేశమువంకను జన్మస్థలమువంకను బాటు చుండును. ఈస్వాభావిక వాంఛకూడ పయిపేతువులతోడిపాటు నన్ను స్వస్థలగమనమునకుఁ బురికొల్పఁజొచ్చెను. అయినను నే నిండ్లు కొని స్థిరనివాస మేర్పఱుచుకొనుట కన్నియేర్పాటులు చేసినప్పుడు చెన్నపట్టణము నెట్లు విడుతునాయనియు నాలోచించుచుంటిని. రాజ మహేంద్రవరమునకు వెళ్లినను వెళ్ళకపోయినను వచ్చినంత యుప కారవేతనమునొంది పనిచాలించుకొనుటకు నేను నిశ్చయించుకొంటిని. పనిలోనుండుటచేత నాకాల మంతయు దానిలోనే పోవుచుండను, మాఁడుమైశ్వర్యదూరములో నున్నపాతశాలకు పదిగంటలకు పోగలుగు ట కింటివద్ద నెనిమిది గంటలకే భోజనప్రయత్నములో నుండవలసివచ్చెను, ఇంక సాయంకాల మైదుగంటలకు పైని గాని యిల్లు చేరలే కుండుటచేత నటుపై నేమియు చేయలేకుంటిని, నాలుగుతరగుతులక పరీక్షాగ్రంథములు గాక భాషాంతరీకరణము కూడ నేనే నేర్పవల

యుండుటచేత వారు వ్రాసిన దానినింటికిఁ దీసికొనివచ్చిదిద్దవలసివచ్చెను. వ్యాధిఁగిరితమైన నాశరీరచార్మల్యమున కీపనులు తోడ్పడి నన్నులోకమునకంతగా నుపయోగపడకుండఁజేసెను. అందుచేత నేఁబదియైదేండ్లప్పుడు నిందునా, పనిలోనుండి యెప్పుడు విముక్తి నొందఁగలుగుదునా యని ప్రశ్నించుచుంటిని. నా సేవాపుస్తక లేఖనమునుబట్టి 1904-వ సంవత్సరము మార్చి నెలతో నా కేఁబదియైదేండ్లు నిందునుగాన నా కుపకారవేతనమునకు వ్రాసి యప్పటినుండి నన్ను పనినుండి విడుదల చేయవలసిన దని యధికారులకు విన్నపము దింపుకొంటిని. నా పయియధికారులకునన్ను విడిచిపెట్టుటయిష్టములేదు. నాతోఁచెప్పకయే మాపాఠశాల ముఖ్యాధికారి నేను పనిచేయుటకు శక్తుఁడనుగా నున్నానని విద్యావిచారణాధికారికి వ్రాసెను. నా కెనుబదిరూపాయల పని యిప్పించెదనని చెప్పెను. నా కప్పు డఱువదిరూపాయల శీతమయినదన నెనుబదిరూపాయలపని యిప్పించినను సంవత్సరమయినతరువాతఁగాని రెండురూపాయ లెక్కువ రావు. నే నెదురు చూడనిచిక్కిరికొక్కటికూడ వచ్చెను. నేను మొదటపనిలో ప్రవేశించినప్పుడు రాజకీయవైద్యుఁడు నన్ను పరీక్షించి నావయస్సు నిజమయిన దానికంటె వొక్కసంవత్సరము లెక్కువ వేసెను. ఈ హేతువుచేత నే నింకొక్క సంవత్సరము కొలువు చేయవలసియుండెను. అప్పుడు నాకుపకారవేతనము నాశీతములో సగము ముప్పదిరూపాయలు వచ్చియుండును. నేను కొలువు సాధ్యమయినంత శీఘ్రముగ వదలుకోఁడలఁచుకొన్నందునను, జాగుచేయుటచే శీతకాలము దాటిపోయినపక్షమున వైద్యుని నిర్ణయపత్రము దొరకుట నాకు సులభము కానందున, డాక్టరువద్దకు తర్రముతో పోయి నేను కొలువునకు పనికిరా నన్న నిర్ణయపత్రము గొనపాదించితిని. చిన్నప్పటినుండియు నన్ను బ్బుగవుకన్న కాధి

చుండెను. అది శీతాకాలములో హెచ్చుగా నుండుచు గాన పనికి పనికి రానట్లునిర్ణయపత్రమును బడయుటకు శీతకాలమే మంచిగమయము. ఈయేర్పాటువలన నాకుపకారవేతనములో నాఱురూపాయలు తక్కువయి నే నిరుపదినాలుగు రూపాయలతోనే తృప్తిపొంద వలసినవాడ నైతిని. నేను రాజమహేంద్రవరమునుండి బైలుదేజీవచ్చునప్పు డిటు వదిరూపాయల యుపకార వేతనముతోనే తృప్తిపొంద నిశ్చయించుకొని వచ్చితిని. వైద్యనిర్ణయపత్రము రాగానే యధికారులునన్నిక విడువకుండుట కవకాశము లేక యుపకారవేతనము కొరకు వ్రాసి పనినుండి నన్ను విముక్తునిజేసిరి. విద్యార్థులు నన్నెప్పుడును ప్రేమించు వారగుటచేత నాలుగు తరగతులవారును తమ నడుమ నన్ను గూర్చుండఁబెట్టుకొని ఛాయాపటముల నెత్తించిరి. ఉపకారవేతనముపొందుటకు ముందు నాసాంతయుపయోగము నిమిత్తము వేయి రూపాయలను నిలువచేసికోవలెనని మొదటినుంటియు నాకోరిక. తదనుగుణముగా నేను పని చాలించుకొనుటకు పూర్వమే వేయి రూపాయలను కూడఁబెట్టి యా మొత్తమును పరశువాకములో నుండిన జనోపకారిణీనిధియందు నిలువయుంచుకొని యుంటిని.

రాజమహేంద్రవరమునకంటె చెన్నపట్టణములో నాకెక్కువ గౌరవమును సౌఖ్యములును నుండిన వనుటకు సందేహము లేదు. నేనక్కడ గొప్పవారిలో నొక్కడనుగాఁ బరిగణింపఁబడి, సభలకెల్లను నాహ్వానము చేయఁబడి గౌరవము చేయఁబడుచుంటిని. విద్యార్థులు మొదలైనవారునన్ను తమ సభలకగ్రాసనాధిపతినిగా గోరుకొని నన్ను ప్రశంసించి పూజింపఁడలు మొదలయినవి వేయుచుండిరి. నేను పెద్ద గుఱ్ఱపుబండి నెక్కి భార్యాసహితముగా సముద్రతీరమునకును జనోద్యానమునకును, పైనయదిత్ర శ్రవణార్థమును, విహారమును ప్రతిసాయంకాలమును వెడలుచుంటిని. నీటి సౌలభ్యమును వస్తుసంపాదన సౌలభ్యమును ఇతర సౌఖ్యములును చెన్నపురిలో నధికముగా నుండెను.

ఇట్లుండినను నామనస్సు వీని నన్నిటిని విడిచి స్వస్థలమునకు ప్రయాణము కట్టుటకయి త్వర పెట్టసాగెను. ఉపకారవేతనమును బొందినతరువాత దాదాపుగా సంవత్సరకాలము చెన్నపురిలోనే యుంటిని. ఈలోపల రాజమహేంద్రవరమున కొక్కసారిపోయి రెండు మూడు మాసము లక్కడనుండి మిత్రులతో నాలోచించి రాజమహేంద్రవరములో స్థిరముగా నుండుటకు నిశ్చయముచేసికొని మరల చెన్నపట్టణమునకు వచ్చి యిండ్లు మొదలయినవాని నన్నిటిని వచ్చిన వెలలకమ్మి వేసితిని. వితంతుశరణాలయము నిమిత్తమయి నాలుగు వేలరూపాయలు వ్యయముచేసి కట్టించిన యింటిని తోటను మూడువేలరూపాయలకే యియ్యవలసినవాడనైతిని. నాపెద్దగుఱ్ఱమును బండిని తొంబదిరూపాయల కమ్మివేసితిని. చింతామణి ముద్రాయంత్రమును, దాని పరికరములను, ముద్రాక్షరములను గూడ విక్రయింప నుద్దేశించుకొంటినిగాని రాజమహేంద్రవరములోని మిత్రులు దానిని తెమ్మని కోరినందున మున్నూఱురూపాయ లయోమార్గభృతి నిచ్చి తీసికొనివచ్చితిని. ఈ ప్రకారముగా చెన్నపురిలో నాకున్న వన్నియు నమ్మివేసి 1905-వ సంవత్సరములో మరిల స్వస్థలమయిన రాజమహేంద్రవరము చేరితిని.

రెండవ ప్రకరణము

గ్రంథకర్త దశ

1870 వ సం॥ మొదలు 1900 వ సం॥ వఱకు.

నేను పారిశాలలో నాలవ తరగతిలో చదువుకొనుచుండి నప్పటినుండియు తెలుగులో తెలివిగలవాడ నని యొకవాడుక యుండెను. అప్పటి మా యాంధ్రోపాధ్యాయులైన పులిపాక గురు మూర్తి శాస్త్రులుగారికిని నాపై నట్టి యభిప్రాయమే యుండి మా తరగతి తెలుగుపాఠములకు నాచేతనే బాలురుకు తఱచుగా చెప్పిం చుచుండెడివాడు, మా పయితరగతిలోని విద్యార్థులును తమ పఠ నీయ గ్రంథములను తెలియనివోట్ల నాచేత చెప్పించుకొను చుండెడి వారు. మా తరగతికి భాషాంతరీకరణమును నేర్పెడి యుపాధ్యాయులు నేనుచేసిన భాషాంతరమును జూచి మెచ్చుకొనుచుండెడివారు. అందుచేత “సి సపాదపే దేశే హేరంహోఽపి ద్రుమాయతే” * యన్నట్లు చదులేనివారిలో నేనే పండితుడనయి నాయల్పపాండిత్యమును వెల్లడించుటకయి యేదైన వ్రాయవలెనని తలచితిని. ఆకాలము నందు పద్యములు చేసినవారికే కాని వచనము వ్రాసినవారికి గౌరవము లేదు. వినోదార్థము శతకములను కావ్యములను చదివినప్పు డా ప్రికారముగా నేనును పద్యములుచేసి గ్రంథములను రచియింప వలె

* చెట్టులేని దేశములో నాకుదకుచెట్టే మహావృక్షము.

నన్నయాశ నాకు లోలోపల నుడయించుచుండెను. మనస్సులోనొక సంకల్పము పుట్టఁగానే శత్యాశక్య విచారము చేయక దానిని చేయ నారంభించెను స్వభావము నాకు మొదటినుండియు నుండెను. నాస్వాభావిక చిత్తవృత్తిని మరలించుకోలేక ఛండస్సు నేర్చుకొని పెద్దపెద్ద మాటలతో పద్యములనల్లనారంభించితిని. అప్పటి నామూఢభక్తి నను గరించి నేను చేసినవి మార్కండేయ శతకము గోపాల శతకమును, 'కందముచేసినవాడు కవి' యని యొక వాడుక యుండుటచేత నీరెండు శతకములకు కందపద్యములతోనే చేసితిని నేనప్పుడు మూఢభక్తి గల విగ్రహారాధకుఁడనే యెవను పక్షపాతము లేక నాభక్తి శివకేశవులయందు సమానముగానే యుండెను. కఠినమైన పనికి వెనుకటియ 'కుండుట నా కింకొక స్వభావము. మొదటిశతకములో నంత్యభాగమును "మార్కండేయా" యని వేసికొని ప్రతిపద్య చతుర్థ చరణమును మకారముతోడ మైత్రిగల యక్షుముతో నారంభించెను కష్టము నొకదానిని పెట్టుకొని శతకము నెట్లో పూర్తిచేసితిని. ఈ శతకము ముగిసిన తరువాత మఱికొంత ధైర్యము నవలంబించి రెండవదియైన గోపాలశతకముయొక్క యవసానమును "శ్రీరాజమహేంద్రవరపురీ గోపాలా" యని వేసికొని ప్రతిపద్యమును రకారప్రాసముతోఁజేయవలసిన యెక్కువకష్టమును బెట్టుకొంటిని. ఈ శతకమును గూత పెట్టగా ముగించితిని. చిన్నతనములో చేసిన ప్రథమ కవితవ్వ మెట్లుండునో తెలిసికొనుటకైన నవకాశము లేకుండ చిరకాలము క్రిందటనే యీరెండుశతకములు నశించెనుగాని యవి తప్పక తప్పల తడికలయి యుండును. అభాగ్యోపాఖ్యానములో వేసియుండుటచేత రెండవ శతకములోని యీక్రిందిపద్య మొక్కటిమాత్ర మిప్పుడు నిలిచియున్నది.

క. శ్రీరమణీహృల్లోలా !

కారుణ్యలతాలవాల కాంచనచేలా !

ఘోరాహవజయశీలా !

శ్రీరాజమహేంద్రవరపురీగోపాలా !

రాజమహేంద్రవరములోనున్న శివునకు మార్కండేయస్వామి
యనియు విష్ణునకు వేంగోపాలస్వామియనియు నామధేయములు.
ఈశతకములను జదివిన యప్పటి నామిత్రులు మాత్రము నాకవన
మును మెచ్చుకొనిరి. అప్పటి నామిత్రులు నాకంటెను తక్కువచదువు
గల తోడి విద్యార్థులు. మెచ్చుకొన్న వా రెట్టివారయినను వారి
శ్లాఘనలవలన కొంత యుత్సాహము గలవాడనయి మఱింత కఠిన
మైన కావ్యమును రచించుట కున్నట్లుఁ దనెఱిసి. మాపాఠశాలలో
పలుమాఱు పఠించుచువచ్చిన మిశ్రకావ్యమయిన భారతములోని నల
చరిత్రమును శుద్ధాంధ్రచంపూకావ్యమునుగాఁజేయ నుపక్రమించితిని.
అది కొంచెము చేసిన తరువాత నందులో విశేషమేదియు లేదనియు,
ఈవఱకెవ్వరును త్రొక్కనిక్రొత్తత్రోవ త్రొక్కవలెననియు, నామ
నస్సునకు తోచినది. అచ్చతెలుఁగు గ్రంథములను పొన్నిగంటి
తెలగనాఠ్యుఁడును కూచిమంచి తిమ్మకవియు మాత్రమే రచియి
చిరి. నిర్వచన గ్రంథము నొక్క తిక్కన సోమయాజి రచియించెను,
నిరోష్ఠ్య గ్రంథముల నిద్దఱు కవులు మాత్రమే చేసిరి. ఈ మూఁడు
విధములైన ప్రయాసములను సమీకరింపఁజేసి యేకగ్రంథమునం
దిముచ్చుట యెక్కువ ప్రశంసనీయమని తలఁచి, మొదటచేసిన పద్య
ములను తీసివేసి శుద్ధాంధ్రనిరోష్ఠ్య నిర్వచన నైషధమునుపేర గ్రంథ
రచన కారంభించి ముగించితిని. ఇన్ని నిర్బంధములతో తుదముట్టిం
చిన గ్రంథము, పడిన కష్టమునకు మాత్రము పొగడఁదగియుండును
గాని, యర్థసారస్యాది యోగ్యతలచేత నంతమాత్రమును పొగడఁ

జగినదిగా నుండనేరదు. అయినను సర్వకలాశాలపారంగీకరించి దీన్ని వట్టపరీక్షకు పరసీయ గ్రంథముగా నిర్ణయించి యున్నారు. ఈ నియమములు పెట్టుకోక యథేచ్ఛముగా కవితా ప్రవాహమును సాగనిచ్చినచో నెక్కువ హృద్యముగా నుండియుండవచ్చును గాని యిన్ని నిర్బంధములతోనింతకంటె నెక్కువ రమ్యముగా రచించుట నావంటి యారంభకునకు సాధ్యముకాదు. ఇందలి కవిత్వరీతిని జూపుటకయి రెండుపద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

సీ. ఎల్లచో నారాక కెదురు చూచుచునుండు

నలఁతుక యెద నెంత తలఁకె నొక్కొ!

యేరేయి న న్నొంటి నిలుదాఁటసీకుండు

కన్నతల్లి యడెంత కలఁగె నొక్కొ!

తోడునీడలలాగు తొలఁగనిచెలికాండ్రు

సోలి నన్లన కెంత తూలిరొక్కొ!

నేఁ జేరుట యెఱింగి ననరునఁ జనుదెంచు

కొడుకులు తా రెంత కుంది రొక్కొ!

కూడి యెల్లరిది తెలిసికొన్నయంతఁ

గటకటా! తాత! నీచేతఁ గడకు నేఁడు

చిక్కఁగాఁ జేసె నే నెద్ది చేయు టింక!

హః! నన్నేలుతేడ! నే ననద నైతి.

చ. చిలుకలకొల్కి యక్కరణిఁ జెన్నుగఁ జుట్టలయొద్ద నుండియున్
నలు నెడలోఁ దలంచుచు ననల్ తలఁదాల్చక నేల పెజ్జగా
నలయరచీరతో నొడలనంటి తొఱంగనిదూళితోఁ గనుం
గొలుకులనీటితో నెసఁగె గూరుకు చెందని కన్నుదోయితోన్.

ఈగ్రంథము నారంభించినప్పుడే మిత్రప్రబంధము నొక్కదాని నారంభించి రసికజనమనోరంజనమనుపేర చిత్రాంగదాపరిణయములో

రెండాశ్వాసములు రచియించితిని. దీనిని నాక్రింది తరగతిలో చదువు
కొనుచుండిన నామిత్రులయిన కనపర్తి యోగానందముగారు నామా
తృకనుజూచి శుద్ధప్రతిని వ్రాసిరి. అంతవఱకు చేసినతరువాతఁ దెలుఁగు
మిత్రప్రబంధములు నూఱులతోలఁచి నున్నప్పుడు డిడి వానిలో నొక్కటి
యగునుగాని దీనికాధిక్యమేమి కలుగఁజోవునను బుద్ధిపుట్టి దీని నచ్చ
తెలుఁగుజోనికి మార్చినచో శ్లాఘ్యతరముగా నుండునని భావించి
సాధ్యమైనంతవఱ కౌపద్యములను తెలిగించియు సాధ్యముకానిచోట్ల
క్రొత్తపద్యములను రచించియు నైదాశ్వాసముల శుద్ధాంధ్రప్రబంధ
మును జేసితిని. దీనిని జూచినవా రచ్చతెలుఁగులో నిటువంటి ప్రబం
ధము వేఱకటిలేదని మెచ్చుకొనఁజొచ్చిరి. కడపటి యాశ్వాసమును
దక్క మిగిలినదానినంతటిని నేను సర్వకళాశాలాప్రవేశపరీక్షకు చదు
వుచుండిన కాలములోనే చేసితిని. తక్కిన శృంగార ప్రబంధముఁ
యందువలెనే దీనియందును శృంగారరస మతి విస్తారముగానున్నది.
అకాలమునందు నేనువసుచరిత్రము మొదలైన శృంగారప్రబంధముల
నమితముగా చదివెయుండినందున పూర్వగ్రంథకర్తలు చూపినమార్గ
మునే నే ననుసరించి దీనినిజేసితిని. ఇందు నాక్రొత్తకల్పనలును విశే
షముగా నున్నవి. దీని నిప్పటికిని పండితులు మొదలైనవారు మెచ్చు
చున్నారు. సర్వకళాశాలవారు ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుం దీనినిపఠనీయ
గ్రంథముగాఁజేసిరి. “అచ్చతెలుఁగు రామాయణము పాకముకంటెఁ
దమ యచ్చతెలుఁగు గ్రంథముయొక్క పాకము మేలయిన దని నా
నిజమయిన యభిప్రాయము.” అని శబ్దరత్నాకరనిఘంటువును జేసిన
బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులుగాను, ఇతరపండితు లనేకులును
దీనిపై సదభిప్రాయముల నిచ్చియున్నారు. ఐనను నే నటువంటి శృం
గార ప్రబంధముల కానొందింపను. ఇప్పుడు పద్యకావ్యమును రచి
యింపవలసి యుండినయెడల నే నిట్టి శృంగారకావ్యమును రచియించి

యుండను. ఇప్పుడు కూర్చుంటున్న నాసంపుటములలో నా చిన్న
తనపు పద్యకావ్యములలోని మృదువు తప్పినవాక్యములను పద్యము
లను దీసివేయుచున్నాను. ఇది యచ్చతెలుఁగుపుస్తక మయినను
చెప్పకపోయినపక్షమునఁ జదివెడువారికిది యచ్చతెలుఁగుగా గనఁ
బడక మిశ్రకావ్యమువలె ధారాళముగా నడుచును. అప్పటికైలిని
దెలియఁ జేయుటకయి యిందులో పద్యములను గొన్నిటి నిందు
క్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

చ. పలుకులలాగు నెమ్మొగముబాగును మీసమునూగు నొక్కటై
యలరుట కోర్తె యబ్రపడి యప్పటిపాటునిగా నెఱింగి నె
చ్చెలిగమిఁ జీరి చెప్పె మనచెంగట మున్ బువ్వుదోట నేటిమిం
బలికిన యల్లబూటకపుమాటలమాట యితండె యంచటన్.

చ. మురుగులు జాఱఁ జెమ్మటలు ముద్దు మొగంబునఁ గాఱ ముత్యపు
న్నరు లొకయోరఁ జేరఁ జిటునవ్వులు మొల్కలుదేఱ నంటుజో
ల్పిరుదెసలందుఁ జెక్కులపయి న్నడిఁ దూగుచు జాలువాట నా
దొర తలఁబ్రాలు పోసె నలతోయ్యలియొడలమీఁద దోయిటన్.

ఉ. గుట్టునఁజేడె వీడడుగఁ గోరిక లీరికలెత్తి నోటికిం
దొట్టిన యంతఁ బంతమున దోగుపు సిగ్గొక టడ్డువచ్చి నన్
గట్టిగ నోరునొక్కఁ దమి గన్నడనీయక కట్టిపెట్టి యా
పట్టున రాచనీటు కనుపట్టఁగ వట్టిమెఱుంగు పెట్టితిన్.

సీ. కప్పుకొప్పులనుండి కాటుచుండెడునీరు

చిటుతమబ్బులవానచినుకులట్లు

గచ్చిగుబ్బులనుండి కాటుచుండెడునీరు

బలితంపుమలల పెన్నాకలట్లు

కమ్మమోములనుండి కాటుచుండెడునీరు

సాగసుచందురు మంచుసోనలట్లు

కలికికన్నులనుండి కాటుచుండెడునీరు

నెత్తమ్మిపూవు దేనియలయట్లు

గీ. వాతెఱలనుండి తగ జాలువాఱునీరు,
పలుచనగు దొండపండులపాలయట్లు,
వింతవింతలఁ దనరెఁ గన్విందుగాఁగ,
లేమ లట నీటిలో మున్గి లేచునపుడు.

గీ. పడఁతిమిన్నలు కొలఁకు వెల్వడెడునప్పు
డొడల నంటిన నీటిబొట్లొప్పు మీఱె
నేవళంగుగఁ బెరుగు క్రొంచీవగములు
మొగ్గతొడిగినకై నడి ముద్దు గులుక.

చ. బరులకుఁ జేర దవ్వకుచు నొజ్జలకొంపను దీసి తమ్ములం
గరిము బడల్పడం బఱపి కాంచినతండ్రీకిఁ బోటుతెచ్చి వం
కరతన మల్ల చిన్నపుడె కాంచి కరంబును నీవు రేయిద్ర
మృరివని పేరు పొంది యింక మన్ననఁ జూతువె యాఁడువారలన్

ఉ. వీడుగదమ్మ నావలపు వీడిడిచేసినవాఁడు, పొన్నపూ
వీడుగదమ్మ లోతయిన యీతని పొక్కిలి, కింక నావెతల్
వీడుగదమ్మ నన్నిపుడు వేయెడఁ జేర్చిన, నీతఁ డున్న యా
వీడుగదమ్మ నేలఁగల వీడులలోపల మేటి బోటిరో!

ఉ. ఈ రిటుపల్కఁ గల్గియన నెవ్వతే! మేమన నెవ్వరయ్యో! మీ
వారము గామి యందఱము! వారల వీరల నట్లు మమ్మునున్
చేరుగఁ జేయ మీకుఁ దగునే! యిది యిట్లునుటెల్ల మాదెసన్
గూరిమిక్లుకై వడియె! నూఱును మీకడ నింక నేటికి!

ఉ. చానరొ! పోలు పొం దెఱుఁగఁజాలక యూరకకుండనేల! 'యె
డ్దీనె ననంగఁ గొట్టమున నీవలిగుంజను గట్టు' మన్న నే

మైనను జెప్పఁగాఁ దరమె? యాతఁడు నాఁడటు మాటు పల్కఁజే
మానిన దానికిం గతము మన్నన విన్నను గాక నా కిటన్.

శా. నేలం గల్లుపులుంగు లెల్ల నెపుడున్ జెల్వారఁ బల్కుంగ నే
నేలా పల్కుంగ నేరనైతి నని యెంతేఁ గెంపుకన్బులు తా
లోలోనం దలపోసి నేర్చె నవలలోఁజేరి కాదంటిరే
నేలా కోయిలపల్కులండు వినువారెల్లం బువుంబోడికిన్?

ఈపుస్తకమును శ్లాఘించినట్లే దీని తరువాత నేను జేయ
నారంభించిన శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును సహితము పత్రికాధి
పతులును పండితులును పలువిధముల శ్లాఘించుచు వచ్చిరి. ఆకాల
మున కృష్ణామండలములోని బృందావనపురమునందు ప్రకటింపఁబడు
చుండిన పురుషార్థప్రదాయినీ పత్రిక నా శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయ
ణములోని పద్యములను కొన్నిటిని ప్రకటించి వానిక్రింద 1872 వ
సంవత్సరము మెయి నెలలో వ్రాసిన యభిప్రాయములోని కొన్ని
పంక్తుల నిందుదాహరించుచున్నాను. —

“ఈ పద్యములు అచ్చలెలుగుభాషయందు మధురమైన
కదలీపాకమున నాతికఠినముగా పదగుంధనయును యుక్తిచమత్కా
రములును గలిగి రసయుక్తమగునటుల బహుసరసముగ రచింపఁ
బడినవి. కవిత్వము బహు జాతీయముగాను, మృదువుగాను, సరసము
గాను, ఉన్నదని ఇచ్చటి గొప్ప పండితులును శాస్త్రజ్ఞులును కవీశ్వ
రులును వక్కాణించియున్నారు. నిశ్చయముగా నిది సరసమయిన
పండితకవిత్వము.”

“The above beautiful verses (from Andhra Uttara Ramaya-
nam) composed with propriety and taste in pure Telugu
Language, which emanated from the poetical genius of
Kandukuri Viresaligam Garu (who has also a fair knowledge
of English) are worthy of praise from all who have any taste
for poetry.

They are written sweetly in a superior kind of flowing and pleasing style So consider our pundits here, and we add that if all the works (named above) of our young poet be published, they form an interesting and a very good addition to our refined sweet Telugu Literature They also reflect much credit on their able author in these days when original Telugu works of standard merits (either in poetry or prose) or of so rare a production When all the works of Viresalini Gam Garu only complete their publication we are sure his name will be well remembered by all with reverence and be associated with the poets and worthies of the Telugu Literature"

—Purushantha Prathalni May 1872

1870-వ సంవత్సరమునందు రామపేంద్రవరములోని దొర తనమువారిపాఠశాలకు బాగో దొంగారు ప్రధానోపాధ్యాయులుగా నుండి గోదావరీ విద్యాప్రబోధిని (The Godavary Educationalist) యను మాసపత్రికను నడిపెనువాడు ఆ సంవత్సరమునందు నేను ప్రవేశపరీక్షకుఁ జదువుచు బాగో దొంగారికిని మఱియొకదొర గారికిని తెలుఁగు చెప్పి నెల కిరువదియైదు రూపాయలు సంపాదించుచు, గోదావరీవిద్యాప్రబోధినిలోని తెలుఁగుభాగమునకు వ్రాయుచుండెడివాఁడను. ఆసంవత్సరమునందే నేను ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడ నయి, పాఠశాలయందుపాఠ్యయపదమునందుఁ గుదిరి యుండియు నేను పదిగద్యములను వ్రాయుచుండుట మానలేదు. 1872-వసంవత్సరమునందు నేను కోరంగిలో నాంగ్లోదేశీ భాషాపాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడనుగానుండి శుద్ధాంగ్లోత్తిర రామాయణమును రచియింప నారంభించి క్రొత్తగా బృందావనపురమునందు (Masulipatam) స్థాపింపఁబడిన పురుషార్థప్రదాయినికి పద్యములను బంపుచుంటిని. నాపద్యములను జదివి మెచ్చుకొని పలువురు న న్నభి నవతిక్కిన మొదలైన నామములతో లేనిపోని స్తోత్రములను కేయ నారంభించిరి. అప్పటికి నాక పరిచయము బందరులో ప్రథమశాస్త్ర

పరీక్షకుం జదువుచుండిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు 1872-వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో నాకు వ్రాసిన ప్రథమ లేఖలో నీ క్రిందివాక్యములను వ్రాసియున్నారు.

“భవదీయ స్తవనీయకవితాధారంధర్యము ప్రతిమానమునఁ బురుషార్థప్రదాయినీముఖంబునఁ జూచుచున్నాఁడ. తాడు పాత శాలాప్రధానోపాధ్యాయులరయి యుండియు, గొలంది తీటిక చేసికొని నిజభాషాభివర్ధనాభిలషమాణులై సౌజన్యపూర్ణులైన యెల్లరచే మెప్పునడయుచున్నప్పుడు నాకొనియూట సంక్రమకాకితెట్టం బోల డెట్లు? ...ఇట నేను 73-న F A కుఁ జదువుచున్నాఁడ. దీనుఁడ నగు నన్ను మీ స్నేహితకోటిలోఁ జేర్చుకోవలెను”

వా. వాసుదేవశాస్త్రి.

ఈ కోరిగిలోనున్న కాలములో నేను సంగ్రహవ్యాకరణ మును, పద్యరూపమున నీతిదీపికను, చేసి ముద్రింపించితిని. అవఱకు పాఠశాలలో బాలురకు సులభముగాఁ దెలిపెను తెలుఁగు వ్యాకరణ మేదియు లేదు. ఉన్నది సౌజ్ఞాపరిచ్ఛేదము, సంధిపరిచ్ఛేదము, అజంతపరిచ్ఛేదము, హంతపరిచ్ఛేదము, క్రియాపరిచ్ఛేదము, అని యైదుభాగములనుగల యీ కాలమునకుఁ దగని పురాతన పద్ధతిని వ్రాయఁబడినవయి యున్నవి. సౌజ్ఞాపరిచ్ఛేదములో ప్రథమేతర విభక్తులు శత్రర్థక చువ్లకము మొదలైనవి ద్రుతప్రకృతి కములని చెప్పఁబడినప్పుడు అజంతపరిచ్ఛేదము చదివినఁ గాని విభక్తులేవో క్రియాపరిచ్ఛేదమును జదివినఁ గాని శత్రర్థక మేదో బాలురకు బోధపడదు కాని ముందుగానే యజంతపరిచ్ఛేదమునో క్రియాపరిచ్ఛేదమునో చెప్పరాదా యన్న, కున్దకము పరమగునప్పు డుకారముకారాంతములకు నగాగమంబగునని యజంతపరిచ్ఛేద మారంభించినచో సంధిపరిచ్ఛేదము ముందుగా చదివినఁగాని యాగమ మనఁగా

They are written sweetly in a superior kind of flowing and pleasing style. So consider our pundits here, and we add that if all the works (named above) of our young poet be published, they form an interesting and a very good addition to our refined sweet Telugu Literature. They also reflect much credit on their able author in these days when original Telugu works of standard merits (either in poetry or prose) or of so rare a production. When all the works of Viresalin gam Garu only complete their publication we are sure his name will be well remembered by all with reverence and be associated with the poets and worthies of the Telugu Literature."

—Purushantha Prathaini May 1872

1870-వ సంవత్సరమునందు రామసేంద్రవరములోని దొర తనమువారిపాఠశాలకు బాలో దొంగారు ప్రధానోపాధ్యాయులుగా నుండి గోదావరీ విద్యాప్రబోధిని (The Godavary Educationist) యను మాసపత్రికను నడిపెను. ఆ సంవత్సరమునందు నేను ప్రవేశపరీక్షకు జదువుచు బాలో దొంగారికిని మఱియొక దొర గారికిని తెలుగు చెప్పి నెల కిరువదియైదు రూపాయలు సంపాదించుచు, గోదావరీవిద్యాప్రబోధినిలోని తెలుగుభాగమునకు వ్రాయుచుండెడివాఁడను. ఆసంవత్సరమునందే నేను ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడ నయి, పాఠశాలయందుపాఠ్యయపదమునందుఁ గుదిరి యుండియు నేను పదిగద్యములను వ్రాయుచుండుట మానలేదు. 1872-వసంవత్సరమునందు నేను కోరంగిలో నాంగ్లోదేశ భాషాపాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడనుగానుండి శుద్ధాంగ్లో త్తిరరామాయణమును రచియింప నారంభించి క్రొత్తిగా బృందావనపురమునందు (Masulipatam) స్థాపింపఁబడిన పురుషార్థప్రదాయినికి పద్యములను బంపుచుంటిని. నాపద్యములను జదివి మెచ్చుకొని పలువురు న న్నభి నవతిక్కిన మొదలైన నామములతో లేనిపోని స్తోత్రములను కేయ నారంభించిరి. అప్పటికి నాకపరిచితులయి బండరులో ప్రథమశాస్త్ర

పరీక్షకుం జదువుచుండిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు 1872-వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో నాకు వ్రాసిన ప్రథమ లేఖలో నీ క్రిందివాక్యములను వ్రాసియున్నారు.

“భవదీయ స్తవనీయకవితాధారంధర్యము ప్రతిమానమునఁ బురుషార్థప్రదాయినిముఖంబునఁ జూచుచున్నాఁడ. తాడు పాత శాలాప్రధానోపాధ్యాయులరయి యుండియు, గొలంది తీటిక చేసికొని నిజభాషాభివర్ధనాభిలషమాణు లై సౌజన్యపూర్ణు లైన యెల్లరచే మెప్పునడయుచున్నప్పుడు నాకొనియూట సంద్రపుకాకితెట్టం బోల డెట్లు? ...ఇట నేను 73-న F A కుఁ జరుపుచున్నాఁడ. దీనుఁడ నగు నన్ను మీ స్నేహితకోటిలోఁ జేర్చుకోవలెను”

వా. వాసుదేవశాస్త్రి.

ఈ కోరిగిలోనున్న కాలములో నేను సంగ్రహవ్యాకరణ మును, పద్యరూపమున నీతిదీపికను, చేసి ముద్రింపించితిని. ఆవఱకు పాఠశాలలో గాలురకు సులభముగాఁ దెలిపెను తెలుఁగు వ్యాకరణ మేదియు లేదు ఉన్నది నంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము, సంధిపరిచ్ఛేదము, అజంతపరిచ్ఛేదము, హంతపరిచ్ఛేదము, క్రియాపరిచ్ఛేదము, అని యైదుభాగములనుగల యీ కాలమునకుఁ దగని పురాతన పద్ధతిని వ్రాయఁబడినవయి యున్నవి. సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములో ప్రథమేతర విభక్తులు శత్రుర్థక చువ్వకము మొదలైనవి ద్రుతప్రకృతి కములని చెప్పఁబడినప్పుడు అజంతపరిచ్ఛేదము చదివినఁ గాని విభక్తులేవో క్రియాపరిచ్ఛేదమును జదివినఁగాని శత్రుర్థక మేదో బాలురకు బోధపడదు కాని ముందుగానే యజంతపరిచ్ఛేదమునో క్రియాపరిచ్ఛేదమునో చెప్పరాదా యన్న, కున్పికము పరమగునప్పుడు కారముకారాంతములకు నగాగమంబగునని యజంతపరిచ్ఛేద మారంభించిన వో సంధిపరిచ్ఛేదము ముందుగా చదివినఁగాని యాగమ మనఁగా

నేమూ తెలియదు. సంధిపరిచ్ఛేదమే ముం దారంభితమన్నను క్షార్థక ఇకారమునకు సంధి లేదనుచో క్రియాపరిచ్ఛేదము చదివినఁ గాని క్షార్థక మన నేవో తెలియదు. ఇటువంటిచిక్కులను వదలించి బాలురకు సుబోధ మగునట్లుగా వర్ణపరిచ్ఛేదము, పదపరిచ్ఛేదము, వాక్యపరిచ్ఛేదము, శాన్యపరిచ్ఛేదము, అని యింగ్లీషుపద్ధతి ననుసరించి నేను సంగ్రహవ్యాకరణము చేసితిని. క్రొత్తపద్ధతి పూర్వార్థాచారము ననుసరింప నలవాటుపడినవారికిని పండితులకును సరిపడదు. అప్పుడు పాఠశాలలోఁ బెట్టుటకయి విద్యావిచారణాధికారి పుస్తకముల నంగీకరింపనలసినపనిలేదు. పాఠశాలానిర్వాహకులు స్వతంత్రించి తమ మనసువచ్చిన పుస్తకములను తమ పాఠశాలలో పెట్టుకొనచ్చును గాని పెట్టుకొనుటకు పుస్తకములు లేవు. పాఠశాలా పరీక్షకులు పెట్టుమనిచెప్పిన పుస్తకములనే పాఠశాలా నిర్వాహకులు సాధారణముగా పెట్టుచుందురు. అప్పుడు బ్రాహ్మదొంగ రుత్తరమండలముల పాఠశాలా పరీక్షకులు. ఆయన కోపస్వభావులయి తనక్రింది యుద్యోగస్థులమీఁదను పాఠశాలల యుపాధ్యాయుల మీఁదను కేకలు వేయుచుండెడివారు. ఆయన నేను ప్రధానోపాధ్యాయుఁడ నైన కొంత కాలమునకే ధవళేశ్వరము పాఠశాలను పరీక్షించుటకు వచ్చిరి. ఆయన ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడు క్షేత్రగణితము నేర్పుచున్న తరగతికిఁ బోయి యొక ప్రతిష్ఠ నిచ్చి దానిని పలకమీఁద చేసి చూపుడని విద్యార్థుల నడిగెను. వారిదిచేయలేక తప్పిపోయిరి. నల్లబల్లమీఁద దానిని వేసి విద్యార్థులకు చూపుమని దొరగారు న న్నడిగిరి. ఆపారము ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడు పుచ్చుకొనునదిగాన చేసిచూపవలసినవాఁడతఁడని నేను చెప్పితిని. 'కాదు నీవేచూపవలసిన' దని నన్నాయన నియమించెను. నేను చూపనని నిర్భయముగా నిరాకరించితిని. ఈ సంగతి నాయన తనస్మరణ పుస్తకములో వ్రాసికొనెను. అంతకుమునుపే

యింకొక వ్యతిక్రమము జరిగినది. పాతశాలలో దొరగా రొక్కరు కూరుచుండుటయు, ఉపాధ్యాయులు మొదలయినవారు నిలుచుండుటయు, ఆచారము. నేనాప్రకారముగాచేయక పరిచారకునిచేత కుర్చీ తెప్పించి వేయించుకొని యాయన నరసనేకూరుచుంటిని. పాతశాలా పరీక్ష యయినతరువాత దొరగారు నాతో కొంతసేపు మాటాడిరి. నావర్తనమునుబట్టిదొరగారికి నాయందు కొంత యనిష్టము కలిగినను నాస్వతంత్రస్వభావమునకు సంతోషించి నా వ్యాకరణమును పాతశాలలలో పెట్టుటకు కార్యనిర్వాహకుల కుత్తరపు చేసెను. అందు చేత నా వ్యాకరణముయొక్క మొదటికూర్పుతయు నల్పకాలము లోనే యమ్ముడుపోయెను. ఆపుస్తక మిప్పుడు మన దేశమునందలి పాతశాలలోమాత్రమే కాక నైజామురాజ్యమునందును వాడఁబడుచున్నది.

నీతిదీపిక యీ కాలమున కనుకూలమయిన నీతులనుగలవయి క్రింది తరగతులలోని బాలురకొఱకు సులభమైన గీతపద్యములలో వ్రాయఁబడినది. ఇదియు బహుకాలము పాతశాలలయందుపయోగింపఁబడినది. అందులోని పద్యములు కొన్ని యిందు క్రింద నుదాహరింపఁ బడుచున్నవి.

- గీ. అన్నవస్త్రాదులకు నైన సధికమైన
భోగభాగ్యంబులకు నైన భూమిమీఁద
నొరులనే నమ్ముకొని యెప్పు నుండరాదు
తనదుచేతుల నమ్మంగఁజనునుగాని.
- గీ. తాత ముత్తాత లెంతెంత ధనము కూడఁ
బెట్టి, పెట్టెలునిండంగఁ బెట్టియున్నఁ
గట్టపడి, తాను న్యాయమార్గమునఁ బడయు
స్వాస్థితం బొకగవ్వతో సమము గాదు.

ఆ. టె. పదులు నీకు నెట్లు వాంఛింతువో చేయఁ

బదుల కట్ల చేయవలయు నీవు,

సర్వశాస్త్రములను జర్చింపఁ దేలెడు

సారమైన ధర్మసరణి యిదియె.

నేను వచనమువలెనే పద్యములనుగూడతదవ్రతోకండ వ్రాసిన దానిని మరల శుద్ధముగా వ్రాయవలసిన యావశ్యకము లేకుండ నత్యంత శీఘ్రముగా వ్రాయఁగలిగెడు వాఁడను. స్త్రీవిద్యావిషయ మయి పురుషార్థప్రదాయనిలో జరిగిన వాదప్రతివాదములలో ప్రతి పక్షములు దినములకొలఁది నాలోచించి చేసిన పద్యములకు నే నొక్క దినములో పద్యరూపమునఁ బ్రత్యుత్తిరము వ్రాసి పంపగలిగెడివాఁ డను. ఇట్లాశువుగాఁ జెప్పిన యాపద్యములలో నొకసారి బంధకవిత్వ మును గర్భకవిత్వమును గూడఁ జొప్పించితిని. పురుషార్థప్రదాయ నిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యాపద్యములలోఁ గొన్నిటి నిందుక్రింద నుదాహరించు చున్నాను

మత్తేభవిక్రీడిత కండగర్భస్థము.

సీ. విచయమొప్పారఁగ విన్నవించెద నిదే

న్యాయంబుగాఁ జూచి మీయెడఁ గడు

సదయలీలం దగ సారసాననల వి

బాద్యాసంవివాదంబులో సరళిగ

విషయ మెవ్వారికి వీకమైఁ గలిగెనో

సామాన్యధీమై సుధీమదేభ

నిచయము ల్మౌచ్చఁగ నీతితో నుడువుఁడి

జాల్పాకులై సజ్జను ల్పొసంగ

గీ. వెలఁదులకు విద్యకూడదు కలుగు నభుము

దాన నిజముగా వని యనఁ దా రెలమిని

దలపడినను నార్యులు చెప్పవలకులనె వ
లయును గనఁబఱుప న్నాకు లక్ష్యములుగ.

(పయిపద్యములోని) గర్భమ త్రేభము.

మ. సయ మొప్పారఁగ విన్నవించెద నిదే న్న్యాయంబుగాఁ జూచి మీ
దయ లీలం దగ నారసానల విద్యాసంవివాదంబులో
జయ మెవ్వారికి వీఁక మైఁ గలిగెనో సామాన్యధీమై సుధీ
చయము లైచ్చఁగ నీతితో నుడువుఁడీ జాల్పకు లై సజ్జనుల్.

గర్భకందము.

క. వెలఁదులకు విద్య కూడదు
కలుగు నఘము దాన నిజముగా నని యనఁ దా
రెలమినిఁ దలపడినను నా
ర్యులు చెప్ప వలకులనె వలయును గనఁ బఱుపన్.

♦ ♦ .

సుగంధి. వారు ము న్నుదాహరించి వ్రాసినట్టి శ్లోకమం
దార చూపినారు విద్యయన్నదంబు వింతగా
నారయంగ నేలయింక నట్లు సందియంబు పో
నేరు పొప్పు బూడియున్న నిగ్గు పెల్లగింపఁగాన్.

చిత్రపదము. కొమ్మలవిద్యకు స్వాతం
త్ర్యమ్మునకుం దగు సంబం
ధమ్ము త్రిదండికి సంసా
తమ్మునకుం గలమాడ్కిన్.

అచ్చుతెలుఁగు.

సీ. ముద్దియవిద్దియ మున్నున్న దంటకుఁ
గట్టము ల్పెక్కు తార్కాణ గాఁగఁ

జూపితిఁ గాదన నోపెద రేనియుఁ

జేతనై నంతయుఁ జేయవలయుఁ

గాకది పోనాడి కన్నలపాటలఁ

దప్పివంబులు గొప్పకుప్ప లనుచు

నిప్పటివాడున కేమియుఁ బొసఁగని

చప్పిడిసుద్దులఁ జదువు లేలఁ

చదువకుండినయంతనె చాన లెల్ల

ఱంకుటాం డ్రొదురని మున్ను ఱంతు చేసి

యన్నవా రెవ్వరో వారి నడుగ వలయు

నేను ఏదైచే నెలిచవి మానునంటి.

ఉ. ఏమిటి కీ వృథాచలము లేనఱ కన్నియు నయ్యె నింకఁ గా
లామృత మాదిగా మిగిలె నందును గాదననేల చూపెదం
గామిని కక్షరాభ్యసనశాస్త్రముకల్గుట దానిఁ గాంచి తా
రీమఱి పూర్వనాగరికు లేమనియందురొ చూత మీపయిన్.

కందము గోమూత్రికాబంధము.

క. వారిగ వీరిగఁ గొనినను

వారలు మఱిగూయఁ దగదు వాదమపోలన్

గోరిన వీరకఁగదు నిలను

గారవ మగుఁగూడ దనదుగాఁ దలపోయన్ .

కూచిమంచి తిమ్మకవి తెలిగింపఁగా మిగిలిన రామాయణ
ములోని యుత్తరకాండమును శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణమును
పేర తెనిగించి శుద్ధాంధ్రభారతమును పేర మహాభారతమనంతయు
సచ్చత్రెనుఁగున రచియింపవలె నని యెంచి సభాపర్వము నారంభించి
దానిలోఁ గొంతభాగము నాంధ్రభాషాసంజీవనిలోఁ బ్రకటించితిని.
ఈ బుద్ధి యాప్రకారముగానే యుండియుండినయెడల మహాభారత

మంత్రగ్రంథమును పద్యములతో నింపియుండునేమో కాని యింతలో నాబుద్ధి మాటి యింకొకవంకకు మరలినది. తెలుగులో వచనకావ్యములంతగాలేవు. వచనకావ్యమని చెప్పఁదగినది చిన్నయసుారిగారి సీతీచంద్రిక యొకటి యున్నది, అదియు పూర్తిగాక యర్థమేయి యున్నది. విక్రమాంకుని కథలు, పంచతంత్రము, కాశీమజలీలు, అను గ్రామ్యగ్రంథములు కొన్ని యున్నను వానిని పామరులే కాని పండితులు చదువకుండిరి. ఈ స్థితిని విచారింపఁగాఁ దెలుగులో పద్యకావ్యములకంటె వచనకావ్యములను వ్రాయుట యెక్కువ యుపయోగకరమని నాకు తోచినది. ఈ యాలోచన మనస్సులో పుట్టఁగానే నాకాలమును వచనకావ్యరచనయం దుపయోగించవలె నని నిశ్చయించుకొని సగము సగము వ్రాసియున్న పద్యకావ్యములను విడిచి సీతీచంద్రిక యుత్తరార్థమును పూరించుట కుపక్రమించి విగ్రహమును వ్రాసి ముగించితిని. ఇంతలో బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారు విగ్రహతంత్రమును వ్రాసి ప్రచురించిరని వార్తాపత్రికల వలనఁ దెలిసికొంటివి. నేను పడిన ప్రయాణ మంతయు వృథాపోయెను గదాయని యప్పుడు నామనస్సున కెంతో సంతాపము కలిగెను. రచించిన పుస్తకమును ముద్రింపక మూలపడవేయవలెనని నేను మొదట చింతించినను పంతులువారి విగ్రహమును గొని యామూలాగ్రముగాఁ జదివినపిమ్మట కథాభాగములో కొంత తప్పు వారి పుస్తకమునకును నాగ్రంథమునకును సంబంధము లేదనియు వారిపుస్తకమున్నను నాపుస్తకము కూడ ముద్రింపఁదగినదేయనియు, తోచినందున, దానిని చెన్నపురిలోని కళారత్నాకర ముద్రాక్షరశాలయందు 1874-వ సంవత్సరారంభమున ముద్రింపించి ప్రచురించితిని. నాపుస్తకమును జూచినవారి కండటికిని దానియందు మంచి యభిప్రాయమే కలుగ నారంభించినది. చెన్నపురి కైస్తవకళాశాలలో

గణితశాస్త్రపన్యాసకుఁడును, దేశభాషాపర్యవేక్షకుఁడు నైన సమర్థ రంగయ్యసెట్టి బి.యే. గారు నేను కోరికయే నాపుస్తకమును తమకళాశాలలోపాఠ్యపుస్తకమునుగాఁ జెట్టిరి. ఆవఱకు నా కాయనతోడి పరిచయములేదు. పుస్తకమును పారిమునుగాఁ జెట్టించి నాకు ప్రోత్సాహము కలిగించినందుకు సంఘోషించి నే నాయచకు కృతజ్ఞతాపూర్వకములయిన చందాముల నర్పించుచు నా ప్రథమలేఖను వ్రాసితిని. దానికు త్తరముగా క్రింగయ్యసెట్టిగారు 1875 న సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 8 వ తేదిని చెన్నపట్టణమునుండి నాకిట్లు వ్రాసిరి

" My dear sir,

Kindly allow me to call you so I have just received your letter of the 3rd instant Therein you speak as if I had done you a bit of favour in introducing your book into my school But you are mistaken The truth is that you are under no obligation to me, for I introduced the book not out of any favour, but on its real merits I have already glanced over a few pages and felt and still feel proud to have such a masterpiece as your book in the Telugu Literature Consequently I am much obliged to you for the liberal interpretation you kindly put on my introducing the book into my school Let me assure, I will spare no pains to speak to my friends, particularly Mr Seshayengar of the presidency College about your book I can advise you to place a few copies under my disposal so that I may send them to my friends in the Mofussil asking them to introduce the same in the respective schools under their charge I am very glad you possess a very fair knowledge of English to your High Proficiency in Telugu You ask me to excuse you for mistakes you might have committed in your letter I challenge my B.A boys to write as well as you have done Can you not undertake the writing of an original Novel in Telugu ? More in my next No time Excuse

I am yours faithfully,
S RANGIAH CHETTY."

(నా ప్రియారాధ్య,

మిమ్మట్లు పిలుచుటకు దయచేసి యంగీకరింపును. 8-వ తేదీని మీరు వ్రాసినయుత్తరము నాకిప్పుడే యందినది. మీ పుస్తకమును నాపాఠశాలలో పెట్టించుటలో నే నేమో మీ కుపకారలేకమును చేసినట్టు దానిలో మీ రనుచున్నాడు ఏదో యనుగ్రహము చూపుట కుండుగాక దాని నిజమైన యోగ్యతల మీఁదనే పుస్తకమును నేను పెట్టితిని గాన మీరు నా కుపకారఋణముక్రింద నుండకపోవుట సత్యము. నే నీనఱకే కొన్ని పుటలు చదివియున్నాను, ఆంధ్రభాషా వాఙ్మయమందు మీ పుస్తకమువంటి నిరూపమానగ్రంథమును కలిగి యుండుటకు గర్వపడితిని. ఇప్పుడును పడుచున్నాను కాబట్టి పుస్తకమును నాపాఠశాలలో పెట్టినందుకయి మీరు దయతో చేసిన యుదారార్థమునకయి నేను మీకు మిక్కిలి ఋణపడియున్నాను. మీ పుస్తకము విషయమయి నాన్నేహితులతోను ముఖ్యముగా ప్రెసిడెన్సీకాలేజీలోని శేషయ్యగారితోను మాటాడుటలో నేను లేకమును ప్రాలుమాలనని నిశ్చయముగా చెప్పుచున్నాను వారివారి క్రిందనున్న పాఠశాలలలో మీ పుస్తకమును పెట్టుడని కోరుచు పరస్థలములయందున్న నామిత్రులకు పంపుటకయి కొన్ని ప్రతులను నావశమునం దుంచుటకయి మీ కాలోచన చెప్పుచున్నాను. తెలుగు లోని మీ యున్నతపాండిత్యమునకు తోడుగా మీరింగ్లీషులోమిక్కిలి మంచిజ్ఞానము కలవారయినందుకు సంతోషించుచున్నాను. మీయుత్తరములో మీరు చేసియుండవచ్చునని పొరపాటులకుమిమ్ముక్షమింప వలసినదని కోరుచున్నాను. మీరు వ్రాసినంత చక్కగా వ్రాయుటకయి రెండని నాపట్టపరీక్షావిద్యార్థులను పోటీకి పిలుచుచున్నాను. నెన్నఁగులో నొకస్వయంకల్పితమైన వచన ప్రబంధమును వ్రాయుటకు

మీరు పూనుకొనలేరా? ఇంకొకలేఖలో నధికముగా వ్రాసెదను.
కాలములేదు, క్షమింపుడు—

ఎస్. రంగయ్యసెట్టి.

ఈ పుస్తకమువయిని తెలిసినవా రనేకులు మంచియభిప్రాయములనిచ్చిరి. పట్టపరీక్షా సిద్ధులును రాజమండ్రి కాలేజీలో సహాయోపన్యాసకులును తరువాత సర్వకళాశాలపరీక్షకులును నయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవ శాస్త్రిగారు రీపుస్తకమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి—

క. మీపుస్తక మొకపత్తి నే

నేపారం జూడఁగానె యిట్టి దగునో వ

హ్య! పూర్వమాంధ్రభాష మ

హాపుణ్యముఁగాంచె బోలు ననిపించె మదిన్.

సీ. వాటంబుగానిడ్ల తేటమాటలచేత

నొప్పుమీఁదెచ్చుకొని నొక్కచోట

సంస్కృతపదములు చాలఁగ్రాలఁగ నింపు

గ్రక్కఁగోరఁజి మఱొక్కొక్కచోటఁ

గనరాని కలయికకల రెండుభాషల

సూక్తులదగురీతి యొక్కచోటఁ

బాదరిల్లువిధమున మృదులతాకీర్ణమై

యుటవగునక్కి మేఱొక్కచోటఁ

గీ. గాఁగ నాయాయిపట్టులఁ గరము వింత

గొలుపుచును సజ్జనాథులకోర్కు లెల్ల

సఫలములుగాఁగఁ బొడముకోశంబు నాఁగ

వెలయు నీనీతిచంద్రికా విగ్రహంబు.

క. ఎచ్చటఁ జూచిన స్త్రీషలు

విచ్చలవిడిఁ గానఁబడెడు వింతగఁ దెలుగఁ

దిచ్చొప్పన ద్వ్యర్థగతుల

నచ్చోఁ గానంగఁగలమె యెన్నికఁజూడన్.

ఈపు స్తకరచననుజూచి సంఘోషించియే చెన్నపురిలోని పండితులు నన్నచ్చటను రప్పించి యాదరించి నాకొక వెండిపాత్రమును బహుమానము చేసి నా ఛాయాపటము నెత్తించి సత్కరించి పంపిరి. అప్పటి వార్తాపత్రికలు సహితము దీనిని బహువిధముల మెచ్చుకొన్నవి. ఆకాలమునందు చెన్నపురిలోఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన నేటివ్ పబ్లిక్ ఒఫీసియన్ (స్వదేశీయ మహాజనాభిప్రాయము) అనెడి యింగ్లీషువారపత్రిక దీనిని గూర్చి యిట్లు వ్రాసినది—

Mr Kandukury Viresalingam, already known for his beautiful Telugu Poems, has now written a prose work called the *Vigraha Tantra*. We have had the pleasure of going through the book once and we have no hesitation in pronouncing it good. The examples selected are suitable and the morals are well illustrated and made impressive. The style is easy and flowing and at the same time idiomatic and grammatical. The book may be made a Text book for the university Matriculation. We wish the author would persevere in his good endeavours—THE NATIVE PUBLIC OPINION

(తన సుందరాంధ్ర పద్యకావ్యములకయి యీవఱకే ప్రసిద్ధి కెక్కియున్న కందుకూరి వీరేశలింగముగా రిప్పుడు విగ్రహతంత్ర మనడియొక వచనకావ్యమును రచియించియున్నారు. పుస్తకమును మేముకసారి సాంతముగా చదివెడు సంఘోషమును కలిగియున్నాము. అది మంచిదని ఘోషించుటయందు మాకు సంశయములేదు. చేకొనఁబడిన దృష్టాంతములర్హము లయినవి గానున్నవి, నీతులు చక్కని నిదర్శనములతో మనస్సునకు నాటుకొనునట్లు చెప్పఁబడినవి. శైలి సుల

భముగాను ప్రవాహతుల్యముగాను నుండుటయే కాక భాషీయముగాను వ్యాకరణ యుక్తముగా నున్నది. పుస్తకము సర్వకలాశాలా ప్రవేశపరీక్షకు పఠనీయముగా చేయఁబడవచ్చును. గ్రంథకర్త తన మంచి ప్రయత్నములతో పూనిక విడువక పనిచేయునని కోరుచున్నాము—స్వదేశమహా జనాభిప్రాయపత్రిక.)

సర్వకళాశాలవారీ పుస్తకమును ప్రవేశపరీక్షకుఁ బఠనీయమునుగా నిర్ణయించిరి. అందుమూలమున నాకాశంవత్సరము దీనివలన వేయి రూపాయలు చేతిలోఁ బడినవి. అన్నిరూపాయ లొక్కసారిగా కన్నులఁ బడగానే ఉద్యోగమునకంటె గ్రంథకర్త తృప్తమువలననే యెక్కువ సంపాదింపఁ గలుగుదునన్న ధైర్యమును, సేనక నృత్తిని విడిచి స్వతంత్రజీవనము చేయవలెనన్న యభిలాషమును, నామనస్సు సం దంకురించెను.

తెనుఁగులో నొకవచనప్రబంధమును వ్రాయుటకు మీరు పూనుకొన రేరా యని రంగయ్యసెట్టిగారు తమ ప్రథమలేఖలో వ్రాసినప్పుడే యాపనికి పూనుకొనవలెనని నాకుద్దేశము కలిగినది. మొట్టమొదట నొక చిన్న యింగ్లీషుప్రబంధమును దేనినైనను తెలింగించి శైలి కుదురుపఱచుకొని తరువాత స్వకపోలకల్పితమైన వచనప్రబంధమును వ్రాయఁబూనుకోవలెనని తలఁచి గోల్డుస్మిత్తనడి యింగ్లీషు కవి చేసిన “వై క్లౌ-ఆఫ్ వేక్ ఫీల్డు” అను కథను తెనింగింపనారంభించి రెండు మూడు ప్రకరణములు వ్రాసితిని. విదేశకథయు దాని భాషాంతరమును మనవారి కింపుగానుండవని తోచి చేసినభాగము నామనస్సునకే తృప్తికరముగా నుండనందున దానిని మానివేసిరాజశేఖర చరిత్రమును వ్రాయ నారంభించితిని. ఇంగ్లీషు కథకును దీని కిని విశేష సంబధములేదు. అదియొక యుద్దేశముతో చేయఁబడినది, ఇదివేతొక యుద్దేశముతో చేయఁబడినది. మనలోఁగల మూఢ

విశ్వాసములను పోగొట్టవలెనన్న ముఖ్యద్దేశముతో నేను దీనిని వ్రాసితిని. ఇది యించుమించుగా స్వకపోలకల్పిత మనియే చెప్పవచ్చును. దీనిని మొట్టమొదట భాగభాగములుగా 1878-వ సంవత్సరమునందు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రచురించి తరువాత పుస్తకముగాఁ బ్రకటించి యప్పటి విద్యావిచారణాధికారియగు కర్నల్ మెక్డనల్లు దొరగారి కంకితము చేసితిని. మెక్డనల్లుదొరగారు నాయందు మంచియభిప్రాయము గలవారయి, ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలోని రెండవ పండితపదమును నాకిచ్చెదమని వ్రాసిరి కాని నే నంగీకరింపలేదు. వీరటుతరువాత శ్రీఘ్రకాలములోనే యుపకారవేతనమును పొంది స్వదేశమునకు విజయముచేసిరి. రాజశేఖర చరిత్రము పత్రికాధిపతులచేతను తదితరులచేతను బహువిధముల పొగడఁబడెను గాని సామాన్య జనులు దానిని గ్రహింపలేకపోయినందున దానివలన నట్టి పొగడ్తలేకాని రశ్మియేమియు నాకు కలుగలేదు. వేయిప్రతులుగల మొదటికూ ర్పమ్ముడు పోవుటకే బహు సంవత్సరములు పట్టినది. అందుచేత నిప్పుడు నవలలనఁబడెను వచనప్రబంధములను వ్రాయు ప్రయత్నమును మానివేసితిని. అయినను చదివి తెలిసికొనఁగలిగిన వారు దీనిని మెచ్చుకొనఁజొచ్చిరి. అనేకులు దీని నితరభాషలలోనికి భాషాంతరరీకరింపఁ బ్రయత్నించిరి. ఈపుస్తకవిషయమయి యింగ్లండునుండి జనరల్ మెక్డనల్లుదొరగారు 1881-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల 28 తేదీని నాకిట్లు వ్రాసిరి—

"89, OXFORD GARDENS, N KENSINGTON.

23rd December 1881.

Mr dear Sir,

Miss Manning, Secretary of the National Indian Association, proposes publishing serially in the Journal, 'translations of good Indian fiction, in which the English reader

will see Indian Home life delineated and thus a very attractive feature will be added to the Magazine," I believe a Bengal story will be the first of the series, but I have suggested to Miss Manning that a translation of your Rajasekhara might perhaps be found suitable, and she seems much pleased with the idea

I write therefore to ask whether you would like your novel to be published in the Journal and whether you would in that case send an English translation of it for publication, with permission to omit or abridge any passages, which the Editor might deem suitable

I wish I would add that the publication of your novel in this form would bring you some profit as well as reputation, but the contributors to the Journal are not paid for their articles

Yours truly,
R M MACDONALD "

(దేశీయ హైందవ సమాజముయొక్క కార్యదర్శిని యైన మానింగు కన్యక పత్రికలో "నింగ్లీషు పారకుడు హైందవ గృహ జీవన వర్ణనమును గాంచునట్టియు నందు మూలమున పత్రిక కాకర్షక లక్షణము చేర్పఁబడునట్టియు మంచి హిందూ దేశ కల్పితకథయొక్క భాషాంతరమును" వరుసక్రమమున ప్రచురించుచుండవలెనని యుద్దేశించుచున్నది. ఈవరుసలో నొక బంగాళీ కథ మొదటిదిగా నుండునని నేను నమ్ముచున్నాను గాని మీరాజశేఖర చరిత్రయొక్క భాషాంతరము తగినదిగా నుండవచ్చునని నేను మానింగు కన్యకు సూచించి యున్నాను. ఈయభిప్రాయమున కామె మిక్కిలి సంతోషించినట్టు కనఁబడుచున్నది.

కాబట్టి మీవచన ప్రబంధము పత్రికలో ప్రచురింపఁబడుటకు మీకీష్టమున్నదో, ఉన్నయెడల తాను తగియుండవని తలఁచెడి వచనములను విడుచుటకుఁ గాని సంగ్రహపఱుచుటకుఁగాని పత్రికాపతి కనుజ్ఞ యిచ్చుచు ప్రాచుర్యము నిమిత్తము దాని యింగ్లీషు

భాషాంతరమును పంపుటకు మీకిష్టమున్నదో, తెలిసికొనుటకు నేను వ్రాయుచున్నాను.

ఈరూపమున మీ వచనప్రబంధ ప్రకటనము మీకు కొంత లాభమును ప్రసిద్ధిని తెచ్చునని నేను చేర్చి గోరుచున్నాను కాని యీ పత్రికకు విషయములను బంపువారిగ్రంథముల కేమియు నియ్యంబడదు ఆర్. ఎమ్. మడ్డానెట్లు).

ఆ కాలమునందు నేను విలంతువివాహ కార్యభారములో మునిగియుండి యేయితర కార్యనిర్వహణమునకు సవకాశము లేని వాడనయి యుండుటచేత రాజశేఖర చరిత్రమున కింగ్లీషు భాషాంతరము చేయించుటకును ప్రకటనార్థమయి యింగ్లండులోని యా పత్రికకు పంపుటకు ప్రయత్నము చేయలేదు. ఈ యుత్తరము వచ్చినపుడు నా మిత్రులైన బసవరాజు గవరాజుగారు దానిని తా మింగ్లీషు చేసెదమని చెప్పిరికాని నేనాయనను నిరుత్సాహపఱచితిని. తరువాత క్రైస్తవ మతాచార్యులు కొండలు దీని నింగ్లీషునకు భాషాంతరీకరింప ననుజ్ఞ యిమ్మని నన్ను కోరిరి. శ్రీకాకుళమునందుండిన యమెరికా క్రైస్తవమతాచార్యులైన రివరెండు హచ్చిన్సను గారు నాయనుమతిపైని దీని నింగ్లీషుచేసి చెన్నపురి క్రైస్తవ కళాశాలాపత్రికయందు మొదట 1886-వ సంవత్సరమున భాగములుగా ప్రకటించి, తరువాత 1887-వ సంవత్సరమునందు 'అదృష్ట చక్రము' (Fortune's Wheel) అను పేరితో పుస్తకరూపమున చిత్రపటములతో లండనునగరమునందు ప్రకటించిరి. దీనికి జనరల్ మెడ్డానెట్లు దొరగా దుపోద్ఘాతమును వ్రాసిరి. దీనిని హిందూదేశములోని వార్తాపత్రికలు మాత్రమేకాక యింగ్లండులోని పత్రికలు సహితము క్లాపించెను. దీనిని దొమ్మగూడెములో నున్న యింగ్లీషు క్రైస్తవ మతాచార్యులు రివరెండు కెయిను దొరగారుకూడ విశేషభాగ

మింగ్లీ ఘనకు భాషాంతరీకరించిరి గాని యింతలో మొదటిభాషాంతరము ప్రచురింపబడ నారంభించినందున ముగింపక విడిచిపెట్టిరి. 1887-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 30 వ తేదీని ప్రకటింపబడిన లండన్ టైమ్స్ (London Times) పత్రిక యీ పుస్తకమునుగూర్చి యిట్లు వ్రాసెను

"Fortune's Wheel" (Elliot Stock) is an almost unique example of a Hindu novel. The author, Pandit K Viresalingam, is described by the translator as an ardent reformer who having had some degree of English education, has adopted the form of a fictitious story to convey to his readers a knowledge of the inner life and thought of the Hindu race. This knowledge is to be very difficult to be obtained by Europeans, owing to the seclusion which caste entails in India. The story itself is simple and from an European point of view, of no great interest, but the pictures of Hindu domestic life, of religious ideas, modes of worship and superstitions, and the condition of women, with their denial of all rights of choice in marriage, are so well drawn and illustrated that the book will have a charm for all readers who concur in the author's desire for an amelioration in the social status of the native race generally. The translator from the original Telugu is Mr J R Hutchinson, and a preface is added by General Macdonald, late Director of Instruction in the Madras Presidency, strongly recommending the work to the notice of the British public — LONDON TIMES, 30TH SEPTEMBER 1887

(‘లదృష్ట చక్రము’-రాజశేఖర చరిత్రము) ఇంచుమించుగా హిందూవచనప్రబంధముయొక్క యద్వితీయ మయిన దృష్టాంతముగా నున్నది. గ్రంథకర్తయైన వీరేశలింగ పండితుడు కొంతవఱ కింగ్లీషువిద్య గలవాడయి హిందూజాతియొక్క యంతర్భీషనమును మనోగతమునుగూర్చిన జ్ఞానమును తన చదువరులకు కలుగఁజేయుట కయి యొక కల్పితకథారూపమును స్వీకరించిన సోత్సాహగుండ్లు రయైనట్లు భాషాంతరీకర్తచేత వర్ణింపబడుచున్నాడు. హిందూ

దేశమునందు వర్ణ భేదమువలనఁ గలిగిన సంస్కర్తరాహిత్యమునుబట్టి యాజ్ఞానము యూరపియనులకు లభించుట మిక్కిలి కష్టము. కథ మట్టుకు సరళమయినది, యూరపియనుల దృష్టియందు విశేష మనోహరమయినది కాదు. కాని హిందూగృహజీవనముయొక్కయు, మతాభిప్రాయముల యొక్కయు, ఉపాసనాపద్ధతులయొక్కయు, మూఢవిశ్వాసములయొక్కయు, వివాహములో వరించు స్వాతంత్ర్యములన్నియు తొలఁగింపఁబడియున్న స్త్రీల యవస్థలయొక్కయు వర్ణనలు మిక్కిలి చక్కఁగాను నిదర్శన పూర్వకముగాను చేయఁబడినందున, సామాన్యముగా స్వీయ జాతివారియొక్క సాంఘిక స్థితిని గాగుచేయుటకయి గ్రంథకర్తయొక్క యభిలాషములో నేకీభవించు చదువరుల కందఱికి నీపుస్తకము చిత్తాకర్షకముగా నుండును. మొదట తెలుఁగునుండి భాషాంతరీకరించిన యతిఁడు జే ఆర్. హుచిన్సన్ అను నాయన, బ్రిటిషు మహాజనులయొక్క యవధానమునకై పుస్తకమును బలముగాఁ బ్రశంసించుచు పూర్వము చెన్నపురి రాజధానికి విద్యావిచారణాధికారిగా నుండిన జనరల్ మక్డొనాల్డుగారిచేత దీనికొక యుపోద్ఘాతము చేర్పఁబడినది.)

ఈ పుస్తకముచుగూర్చి యీ దేశములోని వార్తాపత్రిక లిచ్చిన యభిప్రాయములలో నొకదాని ననఁగా 1878-వ సంవత్సరమున నింగ్లీషుభాషయందు చెన్నపట్టణములోఁ బ్రకటింపఁ బడుచుండిన 'హిందూ' పత్రికాభిప్రాయములో కొంతభాగము నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.

"As yet the complaint has been that the Vernacular literature is barren of good and useful books and the few that it contains are unintelligible to the general reader, their style being too highly artificial and difficult to be of any interest to students of ordinary attainments. This defect especially in the Telugu literature, of sacrificing ideas at

the shrine of ginging words, is somewhat being remedied by the useful publications of the school book Society. But we are afraid that these works err in the opposite extreme. In aiming at simplicity they too often set at naught the first principles of Grammar and sometimes violate very genius of the language. Though written by able Pundits who are obliged for earning their honorarium to conform to the beautiful style of the society, these works lack the force of originality and devoid of a vigorous style, they seem to be dull, inert and lifeless. We consider that golden mean is somewhere between the rigid and artificial style found in standard books and carried into the daily business of life by the Editor of the late *Andhra Bhasha Sanjivani*, and the loose, lifeless style of the various translations of the Vernacular Literature Society, which we are sorry, have found their way into the University curriculum, though they do not deserve to be ranked with the classical works in as much as they do not soar above common place style and diction. We are glad therefore, to find that Mr Kandukuri Viresalingam pantulu has struck on the happy mean between the two. His style is pleasant and idiomatic, neither cumbrous and difficult nor flagging and tame. There is a flow in his works which we seek in vain in the publications of the Vernacular Literature Society. The author of Rajasekhara is at home with his theme, and has the knack of adapting his surroundings to the subject. Though he professes to follow the Vicar of Wakefield as his model, he does not, like many of the aspiring Telugu writers, blindly think that there is an intrinsic virtue in retaining English names and words. On other hand the author takes up the materials around him and works them up into harmony and shape. We did not think that the author of *Vigraham* which was intended to be a sequel to Chinnaya Soore's *Neethi Chandrika* could altogether cast away his old associations and take to a totally different path in Telugu Literature. We must confess, therefore, we are agreeably surprised by the appearance of the two books under review. We may well say the Rajasekhara marks an era in the annals of Telugu Literature. It is the first Telugu novel that has yet appeared, and as an attempt in a new direction, we must consider it a success. . . .

"We sincerely hope that Mr Viresalingam will be long spared to his country and by his laudable efforts create an oasis in the barren desert of Telugu Literature

We picture to ourselves a period in the history of *Telugu* literature when the country will look back with pride to the *man* who in the midst of an ignorant multitude and indifferent public, and during times when the study of the English language was at premium and Vernaculars at discount, stood alone from the English learning propensities of his countrymen, laid the foundation stone of Modern Literature and led the way in developing the latent powers of the language into harmony and perfection — *The Hindu, Madras*

(దేశ భాషా వాఙ్మయము మంచివియు నుపయుక్తములు నైన పుస్తకముల విషయమున వంధ్యముగా నున్నదనియు, ఉన్న కొన్ని పుస్తకములును సాధారణ సామర్థ్యముగల చదువరులకు నెంత మాత్రమును మనోహరముగా నుండనంత యతికృత్రిమకఠినశైలియందుండుటచేత పాఠకసామాన్యమునకు సుగ్రాహ్యములు కాకున్నవనియు, ఇంతవఱకు మొట్టయయియున్నది. ముఖ్యముగా తెలుఁగు భాషయందుఁ గనుపట్టు పటపటాయమాన పదాటోప బలిషీకము ముందు భావములను బలి పెట్టెడి యీలోపము కొంతవఱకు పాత శాలాపుస్తక సమాజ ప్రకటితపుస్తకములవలనఁ దొలగింపఁబడుచున్నది. కాని, యీ గ్రంథములు వేఱుకొనకుఁ దప్పదారిని బడుచున్నవని భయపడుచున్నాము. సౌలభ్యముకొఱకు యిన్నించుటలో తటచుగా నవి వ్యాకరణముయొక్క ప్రాథమికనియమములనే యల్లంఘించుచు కొన్ని సమయములందు భాషయొక్క స్వభావ ధర్మమునే యతిక్రమించుచున్నవి. పాఠోపేక్షమును సంపాదించుకొనుటకయి సమాజముయొక్క కృత్రిమకాల్పనికశైలి ననుసరింపవలసినవారైన సమర్థులైన పండితులచేతనే వ్రాయఁబడినవైనను, ఈ గ్రంథములు నవకల్పనాసామర్థ్య విహీనములయి, బలమైన శైలిలేనివయి, నిస్తేజ

ములుగాను, నిస్సారములుగాను, ప్రాణము లేనివిగాను, గనుపట్టుచున్నవి. ఉత్తమమయిన మధ్యపథము, ప్రామాణిక గ్రంథములలోఁ గానఁబడుచు గఠించిన యాంధ్రభాషాసంజీవనీ విలేఖకునిచేత ననుదిన వ్యవహారమునకు సహితము తీసికొనిరాఁబడిన కఠినకృతకశైలికిని, దేశభాషాసాహిత్య సంఘమువారి వివిధభాషాంతరీకృత గ్రంథములలోని నియమశూన్యమైన నిర్జీవశైలికిని నడుమగా నెందేనియుండునని మేము భావించుచున్నాము, ఈకడపటివి శైలియందును, పాకమునందును, సామాన్యస్థితిని మించినవికానందున సత్కావ్యకోటిలోఁబరిగణింపఁబడుట కర్హములయినవి కాకపోయినను సర్వకలాశాలా తరసియపుస్తకావళిలో నడగిడఁ బడసినందుకు మేము చింతిల్లుచున్నాము. కాఁబట్టి కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగా రీ రెంటికిని నడిమి సమ్మోదప్రద మైనత్రోవ త్రొక్కినూర్ని కనుఁగొనుటకు మేము సంతోషించుచున్నాము. క్లేశప్రదమును, కఠినమును గాక, సంస్కారహీనమును గ్రామ్యమును గాక, యీయనశైలి మనోహరముగాను జాతీయముగాను నున్నది. దేశభాషాసాహిత్యసమాజమువారి ప్రకటనములలో వెదకినను గానరాని ధార యీయన గ్రంథములయందున్నది. రాజశేఖర గ్రంథకర్త తనవిషయముతోఁ బరిచితుఁడయి తనపరిసరములను విషయమునకుఁ దగినట్టుగా మాధుర్యవట్టి నై పుణ్యమును గలవాఁడయి యున్నాఁడు. ఈయన వైకర్ ఆఫ్ వేక్ఫీల్డును (Vicar of Wakefield) తనయాదర్శముగానుంచుకొన్నట్టు చెప్పుచున్నను, కీర్తికాములైన యనేకాంధ్రగ్రంథకర్తలవలెంగ్లిషు పేరులను మాటలను అట్లే యుంచుటలో స్వాభావిక యోగ్యతగలదని యంధప్రాయముగా తలచువాఁడుకాఁడు. అంతేకాక యీగ్రంథకర్త తనచుట్టును గల సాధనసామగ్రిని గైకొని వానికి పొందికయు రూపమును కలుగునట్లుగాఁ బనిచేయుచున్నాఁడు. చిన్నయసురియొక్క

నీతిచంద్రిక కు త్తరభాగముగా నుద్దేశింపఁబడిన విగ్రహముయొక్క గ్రంథకర్త తనపూర్వసాహచర్యములను బూర్తిగా విడనాడి తెలుగు వాఙ్మయమునందు సంపూర్ణనూతనమార్గము నవలంబింపఁగలుగునని మేము తలఁచి యుండలేదు. కాఁబట్టి యిప్పుడు విమర్శనీయములయి యున్న రెండుపుస్తకములయొక్క యావిర్భావమువలన మే మను కూలముగా నాశ్చర్యపడితిమని యొప్పుకొనవలసియున్నది. తెలుగు వాఙ్మయముయొక్క చరిత్రమునందు రాజశేఖరచరిత్రము నూతన శకము నేర్పఱచుచున్నదని మేము చక్కఁగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇది యీవఱకు బొడచూపిన తెలుగు నవలలలో మొదటిది. ఒక క్రొత్త మార్గము నందలి ప్రయత్నముగా నిది జయప్రదమయినదని మేము తలఁపవలసి యున్నది. ♦ ♦ ♦ ♦

♦ వీరేశలింగముగారు చిరకాలము తమ దేశముకొఱకు రక్షింపఁ బడుదురనియు, తమసంస్తవనీయము లయిన ప్రయత్నములవలనఁ దెలుగువాఙ్మయమనడి వంధ్యమైన యెడారియం దొక ఫలవంత మైన ప్రదేశము నిర్మింతు రనియు మేము మనగిపూర్తిగాఁ గోరు చున్నాము.

ఎవ్వఁడు మూఢదశలోనున్న ప్రజాబాహుళ్యముయొక్కయు, ఉపేక్షాపరులైన మహాజనులయొక్కయు, మధ్యమునందు, ఇంగ్లీషు విద్యాభ్యాసము లాభకరముగాను, దేశభాషావిద్యాభ్యాస మలాభ కరముగాను, ఉన్నకాలములో తనదేశమువారియొక్క యింగ్లీషు విద్యాభ్యాసశీలతనుండి వేఱుగా నిలిచి, యాధునికవాఙ్మయ నిర్మాణ మునకు శంకు స్థాపనముచేసి, భాషయొక్క నిగూఢశక్తులను, పొందికకును, పరిపూర్ణతకును, వర్ధిల్లఁజేయుటలో మార్గదర్శకుఁ డయ్యెనో, యాపురుషుని గర్వముతో వెనుకకుఁ జూచునప్పటికి.

తెనుగు వాఙ్మయముయొక్క చరిత్రమునందలి కాలమును మేము మా మనసున చిత్రించుకొనుచున్నాము.—హిందూపత్రిక.

రాజశేఖర చరిత్రము కన్నడభాషలోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడి బెంగుళూరిలో ముద్రింపఁబడినది. అటవలోనికిని మళయాళము లోనికిని భాషాంతరము చేయుటకయి కొండలు నాకు వ్రాసి యనుజ్ఞ పుచ్చుకొనిరిని గాని యాభాషాంతరములు ప్రకటింపఁబడినట్లు కనఁబడదు.

రాజశేఖర చరిత్రమునకు ముందు కొవర నెడి ఇంగ్లీషు కవీ శ్వరుడు రచించిన జాన్ గిల్పినను పుస్తకమును, అభాగ్యోపాఖ్యానము నెడి చిన్న పుస్తకమును పద్యములతోఁజేసెడిది. ఇంచుమించుగాఁ దెలుగుభాషలోనున్న ప్రబంధము లన్నియు కామినీ కచ కుచ సంభాగాదివర్ణనలతో నిండియుండి యేకరీతిగా నుండుట చేతను, అట్టి ప్రబంధములను రచించినవారిలో నే నొక్కఁడనైనను నాకు వెనుకటి యభిప్రాయములు మాటి శృంగారప్రబంధములు చేయు మేలుకంటె కీడ్చుకొనగా నుండునన్న సిద్ధాంతమునకు వచ్చిన వాఁడ నగుటచేతను, ప్రబంధప్రశీత్యపథమున బరిహసింపవలెనన్న యుద్దేశముతో నభాగ్యోపాఖ్యానము చేసితిని ఈ యభాగ్య ప్రబంధ రచనయు నాకిప్పుడు సమృతముకాదు. 1875-వ సంవత్సరము వేసవి కాలములో నేను చెన్నపట్టణము వెళ్ళియుండినప్పుడు నామిత్రుని ప్రోత్సాహ వచనములచేతను కొల్లా గుడుసామిసెట్టిగారి సాదర పూర్వకములైన ప్రియవచనములచేతను నేను వేగిరపడి భారతసంగ్రహమును వ్రాసి యుచ్చేదనని వాగ్దానము చేసితిని. తెలుగులో పద్య కావ్యములు వలసినన్ని యున్నందున పద్య కావ్య విరచనమును మాని వేసి వచన కావ్యములులేని కొఱతను దీడ్పుటకయి తద్రచనమునందే నాకాలమును వినియోగింపఁ దలంచి యున్నవాఁడ నగుటచేత నిష్ఠ

ములేకయు తీటిక లేకయు దేహస్వాస్థ్యములేకయు భారతసంగ్రహమును వ్రాయక రెండు మూడు సంవత్సరములు గడపి తుదకు చెన్న పట్టణమువారి తొందర యెక్కువగుచు వచ్చుటచేతను చేసిన వాగ్దానమును తప్పట ధర్మము కాదని తలచుటచేతను రాజశేఖరచరిత్రరచనానంతరమున రెండుమాసములలో 1878-వ సంవత్సరాంతమున శుద్ధాంధ్ర భారతసంగ్రహమును వ్రాసి ముగించి చెన్న పురికిఁ బంపితిని. ఇది ముద్రింపఁబడి ప్రకటింపఁబడిన తరువాత సర్వకళాకాలవారు దీనిని ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షా పరసీయగ్రంథముచుగా నిర్ణయించిరి. ఈ పుస్తకమును, ఆరంభించి ముగింపక విడిచిపెట్టిన శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణమును, పలువురు ప్రకంశించియున్నారు. ఈ రెండు శుద్ధాంధ్ర కావ్యములనుండియు కొన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

భారతసంగ్రహము

ఉ. హత్తులఁ గ త్తలానులను నందపురోవిరిబోండ్ల జాభువా
మొత్తముఁ దెచ్చియిచ్చి సతమున్మది మెచ్చుచుఁ గొల్పుచుండుదుర్
క్రొత్తిగ నాల్గు సంద్రములకున్ నడుమం గల రాచసింగముల్
మొత్తములై యటం గొలుపులోపల నొప్పెడు నేలదాలుపుక.

సీ. పలుమానికపుఁగోళ్ళ పసిఁడిమంచముమీఁద

సంచపాన్పునఁ బవ్వళించునీవు!

కటకటా! యిటువంటికటికి నేలఁ బరుండ

నోర్చితి వెల్లు దుశ్యోధనుండ!

వేనవే లెప్పుడు వెనుకముందులఁ జేరి

కొలుపుచేయుచునుండ నలరునీవు!

దాయ లుబ్బుగ నక్కటా! యెంటిఁ బడియుండఁ

జాలితి వెల్లు దుశ్శాసనుండ!

తే. ఎండకన్నును వానక న్నెఱుగ కెపుడు
గడమపడకుండ సుకములఁ గాంచుమీరు
వానకును నెండకును నెల్లు నరున నైచి
కుండకున్నాడు? నాముద్దుకుఱ్ఱలారి!

సీ. దుస్సల నిమ్మాడ్కి దొసఁగులసా లేసి
చనితివే మముఁ బాసి నైంధవుండ!
నిను నమ్మ దుర్యోధనునకుఁ గా నుసురులు
తొఱగితే ద్రోణుండ! తోడు వచ్చి
యెజ్జలంచును నైన నొక్కింత మోమోట
మెన్నక కెడపిరే నిన్నుఁ గృపుఁడి!
మఱ చెనొకో మేనమామనుమాటయు
శల్కుండ! నినుఁజంపు జమునిపట్టి
లిండ్రిపోయినబిడ్డలఁ దగఁగఁ బెంచి,
చదువుసాములు చెప్పించి సాకినట్టి
నిన్నుఁ బడనేయఁ జేయాడెనె యకటకట!
సాండునికొమాళ్ళ కోయి ధీమృండ యిట్లు!

సీ. మడిసినమగలపైఁబడి సొమ్మసిలి లేచి
యాద్వులు మినుముట్ట నఱచువారుఁ
బొలిసినచెలికొండఁ దిలకించి క స్తిమైఁ
బుడమిమీదను బడి పొరులువారుఁ
గన్నబిడ్డలమేను కాకులు పొడువంగఁ
గనలేక యెడ మోదుకొనెనువారుఁ
జాపకట్టుగఁబడ్డ పై గోడులను గాంచి
యెడఁద వ్రయ్యలువాఱ నేప్పువారు

తే. నగుచు వగచెడుమగువల యడలుటులివు,
పుడమియును నాకసంబును ముంచుకొనియె
నేమి చెప్పదు! నదిగన్న నెట్టిరాతి
గుండెవానికి వగ పుట్టకుండ దపుడు.

వీనిలో మొదటిపద్యము, భారత మంతయు నచ్చ తెలుగునఁ
జేయవలెనని యారంభించి కొంతవఱకు చేసిన సభాపర్వమునుండి
యందుఁగైకొనఁబడిన పద్యములలో,

మ. మదమాతంగ తురంగ కాంచనలసన్మౌళికృష్ణగాఢకృష్ణం
పద లోలిం గొనివచ్చి యిచ్చి ముదమొప్పం గాంచి సేవించి ర
య్యుదయాస్తాచలసేతు శీతనగమధ్యోర్ద్వీపాశు ల్సంతతా
భృదయుం ధర్మజుఁ దత్సభాస్థిత జగత్కర్తృప్రతాపాదయుక్
అను నన్నయభట్టారకుని పద్యముచకు సరియయిన నెలుఁగు.

ఉత్తరరామాయణము

సీ. చెలువంబుగానాడు వెలయాండ్రబంగారు
చిటుగజ్జయలమ్రోత చెవులు దనుప
విరిబోడు లిరుక్రేవ వింజామరలు వ్రేయ
వెడలుచల్లనిగాలి విందుగొలుప
రహిమీఱఁ దాల్చిన రతసంపువనిసాంపు
తొడవులతళతళ ల్కడలు నిండఁ
బగఁజాలకంబాలపజ్జ ముద్దినసుల
కెంబట్టుపఱుపులు డంబు చూపఁ
తే. గాలువ నేతెంచుదొరలెల్ల గుములుకూడి
యద నొదవుదాఁక నందంద యొదిగి యుండి

యదుగుడోయికి మ్రొక్కుచు నవల నిలువఁ
బసిఁడిగద్దయఁ గొలుపుండె బలియుఁ డతఁడు.

చ. అలరులకొమ్మలో మరునియమ్మలో బంగరుకీలుబొమ్మలో
వలపులదీపులో తొవలశావులో చక్కని గుఱ్ఱమావులో
తొలకరిమించులో యనఁగఁ దూకొని యచ్చరలేమ లచ్చటన్
బెళుకుఁ గనుంగవల్తుకుఁ బెన్నొడలుం దగ సందడించుచున్.

సీ. ఒకచోట నునునాట లొకలేటగాఁ బాడు

దురు నల్లతా లెల్ల గరఁగి పాఱ
నొకయోర వగమిఱ మొక మోరగ నొనర్తు
రలమి దట్టపు వెన్నెలలు గాయ
నొకచాయఁ గసుగాయలకు డాయవత్తు రొ
య్యారంపు నడకల హవుసునిండ
నొకదండ విరిదండ లొడిసిండఁ గూర్తురు
కమ్మనితావులు గ్రమ్మకొనఁగఁ
బిలుతు రొకచక్కి నెచ్చెలిపిండు నిక్కి
కలికిపలుకులఁ జిలుకలు కలఁగి చూడ
నడుతు రొకక్రేవ సాలపుగా నడిమిఱ్రోనఁ
గదియ నేనెంచి యంచలు కాళ్ళఁ బెనఁగ.

చ. వడివడిఁ బాటుతెంచి చెక్కుపైదలి యూర్పులు పుచ్చి నవ్వినన్
బడఁతుక యోర్తు 'చా లిపుడె నవ్వకు మంతయు తేపు గట్టిగాఁ
గొడుకులతల్లి వాడు వొక కొంచెము నాటికి దాఁచుకొమ్ము' నా
నుడికె నెలంతయు గడుపు లుబ్బఁగ నవ్వరి కొమ్ము లందఱుక.

నీతిచంద్రికలోని విగ్రహమును సంధిని చేసినతరువాత నాకొక
యాలోచనము కలిగెను. సంధినికూడ నించుమించుగా విగ్రహతంత్ర

ముకైలినే చేసి దానిని మా శాస్త్రపాకశాలాధికారి యైన మొట్టాపుదొరగారి కంకితముచేసితిని. దీనినిగూడ సర్వకలాకాల వారు విగ్రహమువలెనే పలుమాఱు పరీక్షలకు పఠనీయ గ్రంథము గా నిర్ణయించుచువచ్చిరి. భావవలని ప్రయోజన మేమి! జనులు తమ యభిప్రాయముల నొండాదులకుఁ దెలుపుకొనుట. భావలోని గ్రంథములవలని ప్రయోజనమేమి! తమ భావములను దూరమున నున్నవారికిని రాజోవు తరములవారికిని సులభముగా తెలుపుట. అట్టిసౌలభ్యము విగ్రహమువంటి పుస్తకములవలనఁ గలుగునా? కలుగదు. అందలి పదములయొక్కయు వాక్యములయొక్కయు నర్థమును దెలిసికొనుటకయి సామాన్యజ్ఞానముగలవారికి నిఘంటువుల యొక్కయు పండితులయొక్కయు సాయముకావలెను. ఇంత కష్టపడి యర్థము గ్రహింపఁ గలిగినను వారిందు క్రొత్తగా నేర్చుకొన్నదేమి! సులభవచనరూపముననున్న పంచతంత్రములోనున్న దానికంటెవిశేష మేదియులేదు. అట్లయినచో గ్రంథములెట్లుండవలయును? అందఱికిఁ దెలియునట్లు సులభముగా నుండవలెను, అని నాలో నే నాలోచించు కొని ముందు వ్రాసెను పుస్తకములను విగ్రహమువలెఁ గాక సుగమములుగా నుండునట్లు వ్రాయ నిశ్చయించుకొని నాయభిప్రాయ మును నాలోపలనే యుంచుకొనక పత్రికాముఖమునఁ దెలిపితిని. పండితులు నాతో నేకీభవింపక యట్లు చేసినచో భాషయొక్క గౌరవమే పోవుననియు, బోసిసోటివాడు బొక్కవలసిన పేలపిండివలె నిస్సారముగానుండుననియు, పేలవముగా నుండుటచేత రసికులయినవారి కట్టి వ్రాతలు రుచింపక చప్పిడిపాకమువలె నగ్రాహ్యముగా నుండుననియు, నిరసించుచు పరిహసించుచు నానావిధముల నెకసత్కము లాడఁజొచ్చిరి. ఆంధ్రభాషాసంజీవన్మధిపతులు గ్రంథములు మాత్రమే కాక వార్తాపత్రికలు సహితము కఠినమైన గ్రాంథికమై

యుండవలెనని వాదింపఁజొచ్చిరి. అందుపైని నేను నాపత్రికలో
 నీక్రింది నీసపద్యమును వ్రాసితిని—

సీ. భాషాభివృద్ధియే పత్రిక ఫలమని
 చెన్నపురంబున నున్న తెలుఁగు
 పత్రికాలేఖకుల్ ప్రకటించి, వచనకా
 వ్యములట్ల పత్రికల్ వ్రాయుమనిరి
 నాదుమతం బది కాదు భాషాజ్ఞాన
 మలవద్దకొంటకుఁ గలవు పెక్కు
 పద్యకావ్యంబులు గద్యకావ్యంబులు
 పత్రికల్ గ్రాంథిక ఫణితి నున్నఁ
 బండితులు గానివారికిఁ బనికిరావు,
 పత్రికోద్దేశమే కొఱవడును దానఁ,
 గాన నెపుడు సర్వజనోపకార మొదవఁ
 బామరులకును దెలియంగ వ్రాయవలయు.

గ్రంథములను సాధారణముగా సలక్షణమైన సులభ శైలిని
 రచియింపవలెననియే నాయభిప్రాయ మైనను విషయానుగుణముగా
 తత్తదుచితరీతిని గ్రామ్యభాషయందు సహితము గ్రంథములను
 వ్రాయవచ్చునని కూడ నాయభిప్రాయము. పూర్వవ్యాకరణము
 లన్నియుఁ బద్యకావ్యరచనకొఱకే వచనకావ్యములు లేనికాల
 ములో పుట్టిన వగుటచేత నందలి లక్షణము లనేకములు వచన
 కావ్యాభివృద్ధికి తగవనియు నిప్పటికాలమునకుఁ దగినట్టుగా వ్యాక
 రణమును మార్చుకోవలయు ననియు నే ననుకొని యీ కాలము
 నకును వచనరచనాభివృద్ధికిని తగినట్టుగా నొక నూతన వ్యాకరణ
 మును వ్రాసి దానికి లక్ష్యముగా నొక వచనకావ్యమును జేయవలె

నని పలుమాటలు దలపోసితిని. అయినను వృద్ధుడను దుర్బలశరీరుడను నగుటచేత నట్టిపని నాకిప్పుడు సాధ్యముకాదేమో! కాదననల! ఈశ్వరానుగ్రహ మున్నయెడల సాధ్యముకానువచ్చును.

ఏవిషయమునను నే నితరులుచూపిన దారినే పోవువాడను గాక మనసు తిరిగినప్పుడు నాదారినే నేను వడచువాడ నగుటచేత సులభవచనరచనావిషయ మయి యితరులమాటలను పాటి చేయక నా నూతనమార్గానుసారముగా సంభాషణరూపమున బ్రహ్మవివాహమును వ్రాసి హాస్యసంజీవని మొదటి పత్రికలో కొంతభాగమును ప్రకటించితిని. ఆవఱకు సంభాషణరూపమున పుస్తకములు లేకపోవుట చేతనో, అందలి విషయనూతనత్వము చేతనో, పురుషులును, స్త్రీలును, పండితులును, పామరులును, బాలురును, వృద్ధులును గూడ దాని నత్యాసక్తితో జదువజొచ్చిరి. పుస్తకము వెలువడిన కొన్నిదినముల వఱకును జనులు గుంపులు గుంపులుగాఁగూడి వీధియరుగులమీఁదఁగూర్చుండి దానిని చదివి పక పక నవ్వుచుండిరి. మొదటి సంచిక ప్రకటింపఁబడిన తరువాత రెండవ సంచిక వెలువడులోపల వచ్చిన చందాదారుల సంఖ్య పేరుల నన్నిటిని బ్రకటించినచో నితరవిషయముల కవకాశములేక పత్రికయంతయు పేరులతోనే నిండిపోవునంత యధికమయినందునఁ బత్రికానుబంధముగా పేరులను వేరొక కాగితముమీఁద ముద్రింపింపవలసిన వాడనైతిని. ఆకాలమున బ్రాహ్మ వివాహమును సాధారణముగా జనులు పెద్దయ్యగారి పెండ్లి పుస్తకమని వాడుచు వచ్చిరి. ఈగ్రంథమును నేను కేవల వినోదముకొఱకు మాత్రమేకాక యతిబాల్య వివాహము వృద్ధవివాహము కన్యాశుల్కము మొదలైన చరాచారములవలని యనర్థకములనుజూపి జనులను బానిసుండి విముఖులనుజేయు తలంపుతోఁగూడ వ్రాసితిని. నేను రచించి ధర్మశాస్త్రములలోనివని కొన్ని పాత్రముల

నోటఁ బలికించిన ఈ గ్రంథములోని శ్లోకముల రెంటిని దుదాహరించుచున్నాను—

శ్లో. వృద్ధాయ కన్యాం యోదత్వా, తద్భారద్విగుణం ధనం
నోహరే తస్య పుమాన్ నింద్యస్తత్ప్రిత్యాణా మధోగతిః.

శ్లో. వృద్ధవిప్రాయ యః కన్యాం, దదాతి ధనకాంక్షయా
స కోటికన్యాదానస్య, లభతే హి ఫలం మహత్ .

హాస్య సంజీవినిలో బ్రాహ్మవివాహము ముగిసినతరువాత వ్యవహార ధర్మబోధినియను పేర మఱియొక గ్రంథమును గ్రామ్య భాషలో వ్రాసి ప్రచురించితిని బ్రాహ్మవివాహమునువలెనే యందలి పాత్రము లనేకములు నిజమైనవి, ఇందలివిషయములనేకములు నిజముగా జరిగినవి. బ్రాహ్మవివాహమునువలె దీనినిగూడ జనులు విశేషముగా చదువుచు ప్రీడరునాటక మని దీనిని పిలుచుచు వచ్చిరి. నేనొకసారి కాకినాడకు పడవమీఁద బోయినప్పుడు గాలికి తెరచాపయెత్తి పడవనడుపువాఁ డొక్కఁడు పయిని గూర్చుండి యీ పుస్తకమును జదువుచుండుటయు వానిచుట్టును జేరి విద్యా విహీనులయినవారు విని యానందించుచుండుటయుఁ జూచి యత్యశ్చర్యపడితిని. వ్యవహారధర్మబోధిని మొట్టమొదట వినోదార్థముగా విజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలలోఁ బ్రదర్శింపబడినప్పుడు నూలులకొలది జనులు చూడవచ్చుటయే కాక యందులో వర్ణింపఁబడిన న్యాయవాదులు సహితము కొందఱు చూడవచ్చిరి. ఒక న్యాయవాదియొక్క మేనల్లుఁడు ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకు చదువుచుండినవిద్యార్థి యొక్కఁ డా న్యాయవాదియొక్క వస్త్రములనే ధరించివచ్చి కథ వినిపించుచుండఁగా జను లాన్యాయవాదివంకఁజూచి పకపక నవ్వుజొచ్చిరి. ఆన్యాయవాది యప్పు డేమియు ననక యందఁ జేవలెనే తానును నాటకమును జూచి సంతోషించి యింటికిఁ బోయి

సతరువాత తనబట్టలు వేసికొన్నందునకై మేనల్లుని మందలించెను. ఆకాలమునందు చెన్నపురిలోనున్న దివాన్ బహదూర్ వల్లూరి జగన్నాథరావు పంతులుగారు 1880-వ సంవత్సరము ఆగష్టునెల 31-వ తేదీని నాపేర వ్రాసిన యుత్తరములో వ్యవహారధర్మబోధినిని గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి—

"I see you are mercilessly exposing the faults of the young Rajahmandrians Harsh expositions will some times do more harm than good, while they lower the whole community in the estimation of foreign nations As a Journalist you must perhaps take also into consideration the indirect evil influence which your assertions may some times exert on foreign mind. Think not that vernacular papers are left unnoticed by the authorities If you will pardon me, I will point out that some of the passages in your వ్యవహారధర్మబోధిని are too sweeping and condemnatory You have over drawn the picture altogether The plot and design are no doubt admirable"

(రాజమహేంద్రయవజనులయొక్క తప్పులను మీరు నిర్ణయతో వెల్లడించుచున్నారని చూచుచున్నాను. అన్యజేషీయుల గణనయందు ప్రజాసముదాయమంతయు లాఘవపఱచుచు, కఠినమైన దోషప్రాచుర్యము కొన్ని సమయములయందు మేలుకంటె కీడు నెక్కువచేయును. మీ మాటలు కొన్ని సమయములయందు దన్యజేషీయుల మనస్సులలో నప్రత్యక్షమైన చురభిప్రాయమును గలిగింపవచ్చుననికూడ పత్రికావిలేఖకులైన మీరాలోచింపవలసి యుండునేమో! దేశ భాషా పత్రిక లధికారులచేత నలక్ష్యముగా విడిచి పెట్టఁబడుచున్నవని మీరు తలఁపవలదు. మీరు నన్ను క్షమించెడు పక్షమున మీ వ్యవహార ధర్మబోధినియందలి వాక్యములలో కొన్ని యత్యంతముగా సముదాయమునకుఁ జెందునవిగాను నింద్యములుగాను నున్నవని నేను చూపెదను. మీరు ప్రతిరూపమును కేవలత్యధికముగా వ్రాసి

యున్నాడు. నిస్సందేహముగా కథయు కల్పనయు క్లాఘ్యమైనవిగా నున్నవి)

ఈయభిప్రాయము నాకనుకూలముగా నున్నదని నేనిందుదాహరింపలేదు. లోకములో నభిప్రాయభేదము లెప్పుడు నుండును. లట్లుండుటయే దేశాభివృద్ధి కత్యంతావశ్యకము. మనతప్పులను కప్పి పుచ్చి మంచివారని యితరులకు తోచునట్లు చేయవలెననుట కొండఱి మతము. మనతప్పులను వెల్లడించి వానిని తొలగించి మనవారిని నిజముగానే మంచివారిని చేయవలెననుట మఱికొండఱి మతము. నేని రెండవ తెగవారిలోఁ జేరినవాఁడను పుండు పుట్టినప్పుడు దానిని కోసి చికిత్సచేసి మాన్పింపక పుండేలేనట్లు నటించుటలో లోపలకుట్లు చుండఁగా పైపై నిరామయ స్థితిలోనున్నట్లు పొగడుచుండుటవలన లాభమెప్పుడును గలుగ నేరదని నాయభిప్రాయము. కాఁబట్టి నేను వారి శ్రేయస్సునుగోరియే మనవారిలోఁగల దుర్మితి రుజులను జూపి యిటువంటి యప్రియ గ్రంథావధ ప్రయోగమువలన బాగుచేయుఁ జూచితినిగాని వారియందలి ద్వేషభావముచేతఁ గాదు. ఇటువంటి నాచికిత్సలు కొన్ని సమయములయం దనిష్టములయి కార్యకాదులు కాకపోయినను మొత్తముమీఁద విశేషప్రయోజనమును గలిగించిన వనియే నానమ్మకము. నామిత్రులు విషయమునుగూర్చి కాకపోయినను విరచనావిదగ్ధతనుగూర్చి యైనను మెచ్చుకొనిరి.

1880-వ సంవత్సరమునందు ధార్వాడనాటకసమాజమువారు మాపట్టణమునకు వచ్చి గొప్పపాక వేసి దానిలో తమ నాటకముల నాడిపోయిన తరువాత పాక తీసివేయకముందే యానాటకశాలలో నాడింపవలెనన్న కుసూహలముతో శ్రీహర్ష దేవ విరచితమైన రత్నావళీనాటికను సంస్కృతమునుండి పద్యగద్యములతోను, ఇంగ్లీషుకవులలో నగ్రగణ్యుఁడుగా పరిగణింపఁబడెడు షేక్స్పియరు మహాకవి

విరచితమైన కామెడీ ఆఫ్ ఎజ్జుర్స్ నాటకము నింగ్లీషునుండి గద్యాత్మకముగాను, అత్యంత శీఘ్రకాలములో తెలిగించి యారెంటిని తన్నాటకశాలలో జయప్రదముగా ప్రదర్శింపించితిని దీనిలో రత్నావళీనాటిక తరువాత నొకసారి ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకు పరసీయగ్రంథముగా నిర్ణయింపఁబడినది. 1880-వ సంవత్సరమున వివేకదీపిక యనుపేరితో స్త్రీపునర్వివాహమును గూర్చిన నాటకములో మూడంకములను, షేక్స్పియరు మహాకవియొక్క నాటకములలో నొక్కటియైన మర్చెంట్ ఆఫ్ వీనీస్ (Merchant of Venice) అను నాటకములోని ప్రథమద్వితీయాంకములను విసేసువర్తకచరిత్రమను పేరద్విపదకావ్యముగాను చేసి ప్రకటించితినిగాని వానిని తరువాత ముగింపలేదు. ఈసంవత్సరములోనే స్త్రీపునర్వివాహ నాటకము నొకదానిని పద్యకావ్యముగాఁ జేయ నారంభించితినిగాని దానిని సహితము ముగింపలేదు ఈ కడపటి పుస్తకములోని పద్యములను గొన్నిటిని దుదాహరించుచున్నాను—

సీ. వినవయ్య చెప్పెది విస్పష్టముగనీకు !

మనదేశమందలి మగువలందు

నైధవ్యదశ నొందువారల దురవస్థఁ

గనుఁగొన్న నెంతటి కఠిననకును

హృదయందు నీరయి యెంతయు దుఃఖంబు

పుట్టును వారిలో ముఖ్యముగను

శాల్యకాలమునందు పతిహీన లై నట్టి

యబలదుర్దశ లాత్మలోనఁ

దలఁచు మాత్రన దేహంబు జలవరించి

వారి యాపద వారింపవలయు ననెడు

బుద్ధి పుట్టకపోవదు భూమిలోన
మానవశరీర మెత్తినవానికెల్ల.

జీ. బాలవిశంతుసంతతి వివాహము లేక యధేష్టలీలన్
జాలగ సంచరించుటను సంభవమయ్యెడు కీడులైనఁ దా
మేల యెఱుంగలేదు? పతిహీనలశాధలఁ జూడ వారికిన్
జాలి యొకింత పుట్టదె? నిజంబుగ వారివి తాతిగుండలే!

* * *

గీ. భర్తృహీనలకయి కుండ ఫలము గలదె?
దైవ మోరీతిఁ బనిలేని తరుణిమణుల
'దక్షిణపమఁ' డని మూఁడు బంతులను వ్రాయ
దానిఁ దప్పింప నవ్వరితరము చెపుమ?

* * *

గీ. అయ్యయ్యా! సర్వకార్యుఁ డైనయట్టి
యీశ్వరుఁడు స్త్రీల దుఃఖంబు నెనయుకొఱకె
యవనిమోదను సృజించె నందు మేని
దైవదూషణ మగుఁ గాదె తప్పకుండ!

క. కరుణానిధి యగు దేవుఁడు
ధరణీస్థులి దేనినైనఁ దఱుంగని వెతలన్
బార నెడుకొఱకు సృజించునె?
దురితంబగు నతనిమోద దోషము మోపన్.

ఈ క్రింది ద్విపదములు వినీసు వర్తకచరిత్రములోనివి—

ద్వి. సమబుద్ధిఁ జూడ నీత్యమండలంబు
రమణీయ నాటకరంగంబు సుమ్ము,
ఎల్లవాడును దమకీర్పణ కథను
జెలును వినిపింపఁ జెడని వేషమున,

కలయ దుగ్గికరంపుఁ గథ వినిపింప
వలయువం తిప్పుడు పడియె నాపాల.

ద్వి. ఇతఁడు 'విసిసు' లో నెల్లరకంటె
నధికంబుగ నిరర్థకాలాపములను
వృధవచించుచునుండు, వివరించి చూడ
గంపెడుపొల్లులోఁ గలిసి లోపలను
నింపుగా వరిగింజ లెందేని రెండు
గలమాడ్కి నితని వాక్యంబులలోనఁ
గలుగును యుక్తియుక్తము లైనవియును,
కనుఁగొన వానిని దిశమెల్లఁ బట్టు,
కనుగల్గి శోధించి కనుఁగొంటిమేని,
పడినశ్రమమునకుఁ బ్రతిఫల మింత
పడయంగఁజాలము వాస్తవముగను.

ద్వి. తనచేయు నుపదేశమునుబట్టి నడుచు
కొనువాఁడు దేవుడే యని చెప్పవచ్చు,
నేనుపదేశించు నీతులఁ గ్రమము
గా నాచరింపంగఁ గలవారిలోన
నొక్కతె నయి యైన నుండుటకంటెఁ
జక్కనిసద్ధర్మ సమితిని నేను
గరమును సులభంబుగా నన్యజనుల
కిరువదిమందికి నెఱిగింపఁ గలను.

*

*

*

నన్నును నావ్రాతలను చూపించుటకయి వేంకటరత్నము పంతులవారు 'హస్త్యవర్ణని' యని పేరుపెట్టి యొకపత్రికను బైలు డేజీఁదీయఁగా నేనును దానికి విరోధముగా హస్త్యసంజీవని యని పేరుపెట్టి మతియొక పత్రికను బైలు డేజీఁదీసితిని. ఇట్లు మా యిరువురకును వాగ్యుద్ధము నడచుచున్న కాలములో పంతులవారు శివశంకర పాండ్యగారి పేరుపెట్టి తమవిగ్రహతంత్రమునకు వ్రాసినటిప్పణములో శివశంకరపాండ్యగా రింగ్లీషున వీతిక వ్రాసి దానిలో మద్రచితమయిన విగ్రహతంత్రము పంతులవారి విగ్రహము ననుసరించి యెడమచేతివ్రాతగా వ్రాయఁబడినట్లు నుడివిరి దానిపైని నేనును కినుక పొడమనవాడ నయి కొక్కొండ వేంకటరత్నకవికృత విగ్రహతంత్ర విమర్శనమును 'గుణగుణ ప్రదర్శనసమాజకు' డను పేరితో వ్రాసి ప్రకటింప నారంభించితిని. చూచినవా రెల్లరు నేనే వ్రాసినది గ్రహించి దానిశైలి కచ్చెరువడసాగిరి. మొదటఁ బత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడిన మొదటి యెనిమిది పుటలను జదివి రంగయ్య పెట్టిగారు 1876-వ సం॥ అక్టోబరు 27 వ తేదీని నాకిట్లు వ్రాసిరి—

"The article about the 'Pandya's Notes' in your journal has given me immense pleasure. I read and re-read it with great interest. It is an excellent criticism excellently expressed."

(పాండ్యగారి టిప్పణమునుగూర్చిన మీపత్రికలోని వ్యాసము నా కత్యంత సంతోషమును గలిగించినది. నేను దానిని చదివె యత్యాసక్తితో మరల చదివితిని. అది దివ్యముగా తెలుపఁబడిన దివ్యమైన విమర్శనము.)

నేను దీనిని పెద్ద పుస్తకముగా వ్రాసి ప్రకటించియుండును గాని పంతులవారు మొదటి యెనిమిదిపుటలను జదువఁగానే తమ యొకలేకయే పాండ్యగా రామాటలను వ్రాసిరి గాన య్మింది విమర్శనమును మానవలసినదని నాపేర సుహృద్భావముతో వ్రాసి

నందున నేను మొదట నుద్దేశించుకొన్నట్లు వ్రాయ కక్కడక్కడ కొన్ని భాగములను మాత్రమే విమర్శించి సంక్షేపించి ముగించితిని. నావ్రాతయొక్కయు విమర్శనముయొక్కయు రీతిని జూపుట కయి యుపోద్ఘాతమును కథా విమర్శనములో నొకభాగమును మాత్ర మిందు బొందుపఱచుచున్నాను—

‘కొన్నిదినములక్రిందటఁ జెన్నపురిలో బ్రహ్మశ్రీ మహారాజశ్రీ రా. శివశంకర పాండ్య, బీ. ఏ. గారి పేరిటఁ బ్రకటింపఁబడిన బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారి విగ్రహతంత్ర టిప్పణి పుస్తక మొక్కటి నాలోచనగోచరంబయి, చేకొనిచూచు నప్పుడది మస్కనంబు నద్భుత ప్రమోదంబులపాలుచేయుటయె కాక తనమీఁద విమర్శనమును వ్రాయఁబురికొల్పి, నాస్వాంతము నెంత యుఁ బీడింపఁజూచ్చినది. నేనును దాని నిర్బంధమును మానుపుకోఁ జాల కట్టకేల కాపని కీకొంటిని. లోకములో నిష్పక్షపాతియగు విమర్శకునకు గుణబాహుళ్యముగల కృతుల విమర్శించుటయే మిగుల వ్యసనకరమైన పనిగానుండును. అట్టి మహాకావ్యముల విషయము లోనే యట్లుండుననఁగాఁ గుమ్మరావములో నిత్తడిముంతలకొటకు వెదకునట్లు గుణలేశములనేనిం గనిపెట్ట బహుప్రయాసముతో వెదకఁ దగిన యీ విగ్రహతంత్రమువంటి పుస్తకముల విమర్శకుం బూను కొనుటకంటెఁ జింతాకరమయిన పని నాబోటులకు వేటొక్కటి కను పట్టకపోవుట వాస్తవమేయైనను, లోకప్రయోజనమును, న్యాయ మును, పలువిధముల మాటిమాటికిఁ బ్రేరేప, విధిలేక యిట్టి పాడు పనికి నేను మొట్టమొదటఁ జొరవలసివచ్చెఁగదాయని స్వాంతంబున నెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాఁడను. అయిన నిప్పుడు నాచేయు విమర్శ నమునందు న్యాయముగాఁ బూర్వోక్తవిమర్శనీయ గ్రంథము కోరు నది యంతయు వ్రాయ నాకలమును సాగనీయక, న్యాయముయొక్క

కాశీన్యమును గొంతవఱకు దయారసంబు పెంపున మార్దవపఱచి, గ్రంథమునంతటిని మొదలంటఁ గదలింపక స్థాళీపులాక న్యాయముగా నందందుఁ గొంచెము కొంచెముగాఁ బట్టి చూచుచు, మృదువుగ నా యభిప్రాయము నీయ నిశ్చయించినాఁడను. నిర్దాక్షిణ్యముతో గ్రంథమంతయు విమర్శించునెడ నీతిచంద్రిక విగ్రహతంత్రములవంటి పొత్తము లయిదు నిండుట యనివార్యమే యయినను, కాలము చాలకయు మనసుగొలుపకయు నట్లు చేయనొల్లక కఠము సంగ్రహ పఱుపనెంచిన నా చాంచల్యమునకు గణ గ్రహణపాఠీకులదఱు మన్నింతురని వినయముతోఁ బ్రార్థించుచున్నాను. మఱియు నీ గ్రంథవిమర్శనమునకుం జొరకముందే వేంకటరత్నము పంతులుగారి యందుఁ గాని తచ్చిష్యులగు శివశంకర పాండ్వ్యగారియందుఁగాని నాకేవిధమైన ద్వేషమును లేదనీయు విమర్శనీయ గ్రంథమునందు గుణములేవేనిఁ గానిపించినచో నట్టిగుణములను సహితము దీనికడపట లిఖించెదననియుం గూడ విన్నవించు చున్నాను.'

'ఆవలఁ గొంతదూరము సాగిన పెనుకఁ జిత్రవర్ణనిపాలనున్న కీర మొక్కఁడు దుర్జనునితోడఁగూడి పోఁగూడ'దని చూపుటకై తన స్వామితోఁజెప్పిన కథను దెనిఁగించుచున్నా మనుకొని, పంతులవారు తలయుందోకయు లేకుండవెట్టివ్రాతను వ్రాసిరి. దానివలనఁబంతుల వారికి సంస్కృతవాసనయేని లేదని తెలియపెచ్చుటయే కాక వారికిం గల బుద్ధికౌశలముగూడ బట్టబయలగుచున్నది. ఆకథ యేదనఁగా.-

'దేవ వర్తకవార్తామపి కథయామి ఏకదాసర్వపక్షిణో భగవతో గరుడస్యయాత్రాప్రసంగేన సముద్రతీరం చలితాః తత్ర కాశీన సహ సవర్తక శృలితః అథగచ్ఛతోగోపస్య శిరస్థితదధిభాండా ద్దధి వారంవారం తేన కాశీన ఖాద్యతే తతో యావదసా దధిభాండం భూమానిధా యోర్ధ్వ మవలోకతే తావత్తేన కాకవర్తకా దృష్ట్వా

తత్తస్థేనభేదితః-కాకః పలాయితః- వర్తక స్వభావనిరపరాధో మందగతిస్తేన ప్రాప్తో వ్యాపాదితః' అనునది.

సంస్కృతమున వర్తకశబ్దమునకు 'బేహరి' యను సర్థము మృగ్యమగుటయు, 'కోయష్టిక స్టిట్టిభకో వర్తకో వర్తికాదయః' అను సమర నిఘంటువునుబట్టి 'వెలిచెప్పిట్ట' యను సర్థము సుప్రసిద్ధ మగుటయు నటుండఁగా నీమహాపండితులవారు పయికథ నిందు క్రిందఁ బొందుపఱచినరీతిఁ దెనిగించి తమ యజ్ఞతన లోకమున కంతకు వెల్లడించుకొనిరి.

'మఱియు వర్తకునికథ వినుతు వినుఁడు తొల్లి పిట్టలెల్ల భగ వంతుఁడగు గరుత్మంతుని యాత్రాకాతుకంబునం బారావారతీరంబుఁ జేరఁబాతె. అపు డొక కాకముతోడఁగూడ నొక బేహరి బయలు వెడలె. పిమ్మట నామార్గముననే యల్లంతట గొల్లఁడొకఁడు గొంగళిఁ గప్పికొని తలమీఁదిచుట్టకుదురుపైఁ గుదిరిక గుదరఁ బెరుగుకుండఁ బదిలపఱచికొని చనుచుండెను. ఆ భాండములోని దధి వేమా తా పలుగాకికాకి యక్కున మెక్కుసాగెను. అల్లన నాగొల్ల తనతల మీఁది పెరుగుకడవ దిగువదించి మీఁద వీక్షించి లక్షించి రాయి టువ్వ ధ్వాంతుం బాతాతితాఁకువడ కురువడి నూడనిఁబాడెను. అవ్వోజుండు స్వభావనిరపరాధుండగుట నిర్భీకుండై సమాగతుండై యాబాలికాభేదనిచేతఁ జిక్కి యక్కఱి చక్కాడంబడె.'

'తొల్లి పక్షులెల్ల గరుత్మంతునిఁ జూచుటకుఁ బోవునపుడు 'బేహరి' కూడ, బయలు వెడలనేల? బేహరి కాకముతోడఁ గూడ నేగుట యెట్లు పొసఁగును? ఆత్రోవఁ బట్టుకొనిపోవుచున్న గొల్ల వాని తలమీఁది పెరుగుకుండలోని దధిని కాకము భక్షింపఁగా వాఁడాత్రోవను జనుచున్న వణిజుని నిష్కారణముగా నేల చంపును! ఎందునకయి యొకథ యిచ్చటఁ జెప్పఁబడెనో యాయుద్దేశమును

నెఱవేఱలేదు. ఇచ్చట దుర్మార్గునితో నెవ్వఁడును జనను లేదు. చనినందుచేత వచ్చిన హానియును లేదు 'వృషతాడనా ద్వంతభంగ' యన్నట్టు తనపెరుగు కాకి తిన్నదను (పంతులవారి) పేతువును బట్టి గ్రహచారముచాలక యాదారిని నడవఁ దటస్థించిన నిరపరాధి యగు వర్తకునిఁ జంప నొడిగట్టినట్టి మహాపుణ్యుఁడు నిజముగాఁ గాకి పెరుగు భక్షింపకున్నను నెవ్వని నైనఁ జంపవచ్చును. ఇంత కంటఁ గాకిని గొట్ట విసరినరాయి తగిలి వర్తకుఁడు మృత్యుఁ డయ్యె నన్నను యుక్తిసహితముగానుండును పంతులవారి సంస్కృతజ్ఞాన శూన్యత నొక్క యీ గ్రంథమే కాదు, శివశంకరపాండ్యగారు సహస్రముఖములఁ గొనియాడిన వారి పత్రికారత్నమును బ్రతిమాన ముం దాను బయలు వెడలినపు ఁల్లఁ దాటి కాయలంతలేసి యక్కర ములతో శక్తివంచన లేక లోకమునకెల్లఁ జాటి చెప్పుచున్నది. పత్రికాముఖమ్మున 'శ్రీ యాంధ్రభాషా సంజీవని' యని నిమ్మకాయ లంతలేసి యక్కరములతో ముద్రింపఁబడియున్నది. అందు 'శ్రీ' యనునది విశేష్యమా? విశేషణమా? విశేష్యమైనయెడల నర్థమేమి? విశేషణమైనచో శుద్ధసంస్కృత సమాసమున 'శ్రీ + ఆంధ్ర = శ్రీ యాంధ్ర' యని తెలుఁగు సంధి యెట్లు వచ్చినది?

ఇట్లు కొంతదూరము వ్రాసి కడపట 'పంతులవారి వచన గ్రంథములలో నిది మొదటిది కాఁబట్టియే దీనియందొట్టి పొరపాటులు మెండుగఁ బడియుండును. తరువాత వీరు వ్రాయుచువచ్చు సంజీవని శైలి యీ పుస్తకము శైలికంటఁ బెక్కు మడుంగులు మిన్నగా నున్నది. అందుచేత వీర లలవాట వలనఁ గ్రమక్రమముగా వృద్ధి నొందుచున్నట్టు తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వీరింతటితోనే నిడుకాన హులు గాక, మఱియుఁ దెలుఁగున వచనశాస్త్రములను వ్రాయఁ బ్రయత్నింతు రని వారి నత్యంతముఁ బ్రార్థించుచున్నాను. 'పండిన

వృక్షమునకే తాతిదెబ్బ' లన్నట్టు, పుస్తకముల వ్రాయువారికే విమర్శనములను రాళ్లు తాకును. అయిన నవి మొదలఁ గొంతనొప్పి గలిగించియు గ్రంథకర్తను గాలక్రమమున గట్టివానిం గావించుటయే కాక యాతని మహోన్నతుఁ జేసి విమర్శనములగుఱి కందనివానిగాఁ జేయును' అని నిట్టి వాక్యములతో విమర్శనమును ముగించితిని. తప్పలకేమి యెన్నియైనను పట్టవచ్చును. లోకములో నెవ్వరును సర్వజ్ఞులు కాఁజాలరు. ఎంతటి విద్వాంసులు చేసిన పుస్తకములలోను తప్పులుండవచ్చును. వెదకి విమర్శించువా రున్నచో నా పుస్తకముల లోను తెలిసియు తెలియకయుఁ జేసిన తప్పులు కుప్పలుగా నుండ వచ్చును. 'తప్పు లెన్నవారు తంఁదోపతండంబు, లుర్వి జనుల కెల్ల నుండుఁ దప్పు, తప్పు లెన్నవారు తమ తప్పు లెఱుంగరు' అన్న వేమన యొక్క సత్యోక్తి యందఱు నెఱిగినదే కదా? కొందఱి కవిత్వము కఠినముగాను శ్రుతికటువుగాను నుండవచ్చును, కొందఱిది మృదువుగాను శ్రావ్యముగాను నుండవచ్చును. పంతులవా రిటీవలఁ జేసిన కావ్యములలో తమ స్వభావపదాన్వయ కారిత్యమును మాని వేసి తొంటి యభిప్రాయము మాఱుటచేతఁ గాఁబోలును సాధ్యమై నంతవఱకు మృదుపదఘటితమయిన సులభశైలి ననుసరించుచు వచ్చిరి. నారాపత్రికలను గూడఁ కరినమైన గ్రాంథికశైలినే వ్రాయ వలెనని వాదించిన వీరే నేనొకసారి చెన్నపురి రాజకీయకళాశాల లోని యాంధ్రభాషాభివర్ధనీ సమాజముయొక్క సాంవత్సరికోత్సవ సమయమున నగ్రాసనాధిపత్యము వహింపఁ దలపించిన తఱిని తమ యుపన్యాసములో పుస్తకరచనము నాదానివలె సుగమముగా నుండ వలెనని శ్లాఘించినప్పుడు నా కత్యంతాశ్చర్యము కలిగినది.

1875-వ సంవత్సరమునందు కాళిదాసుని యభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకమును తెనిగింపవలెనని తలఁచి కలకత్తా బొంబాయి మొద

లైన బహుస్థలములనుండి ముద్రితపుస్తకములను రాజమహేంద్రవరములోని యొక పండితునియొద్ద లిఖితపుస్తకమును సంపాదించి చదువనారంభింపఁగా కొకదానిలో నున్నట్లొకదానిలోనుండక శ్లోకములలో పాఠభేదము లుండుటయేకాక కలకత్తాప్రతిలో తక్కినప్రతులలో లేని శ్లోకములు సహితము కొన్ని కానబడెను. అన్ని ప్రతులను దగ్గఱ నుంచుకొని చదువుచు, పాఠభేదము లున్నప్పుడు దేనిలోని పాఠము సమంజసముగా నున్నదని నాబుద్ధికి తోచినదో దాని ననుసరించుచు సుసముగా నున్నవని తోచిన శ్లోకములను గైకొనుచు రెండంకములు తెలిగించి 1876-వ సంవత్సరమునందు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించితిని. విశాఖపట్టణములోని పరవస్తువేంకటరంగాచార్యులయ్యవారలగారు శాకుంతలమంతయు దెనిగించిరనియు, అది విశాఖపట్టణములోని సకల విద్యాభినర్ధనీప్రతికలోఁ బ్రకటింపఁ బడుచున్నదనియు విని నే నాప్రతిను దెప్పించి చదువుచు వారిది ముగిసిన తరువాత పూర్ణముగా చదివి యావశ్యక మైనచో నాది పూర్తిచేయవలెనని నా భాషాంతరమును నిలిపివేసితిని. వారును రెండంకములు మాత్రమే యందు ప్రకటించి నిలిపివేసిరి. వారి పుస్తకమును సాంతముగాఁ జదివినపిమ్మట నాపుస్తకమును పూర్తిచేయవలెనని, నాటకశేషమును రచింపక నేను నిలిపివేసినట్లే నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినపిమ్మట తమది ప్రకటింపవలెనని వారిను నిలిపియుందురు. నేనంతకాలము ప్రతీక్షించినను వారి పుస్తకము ప్రకటింపఁబడుజూడ కాసరాకపోయెను. ఇంతలో శాకుంతల నాటకము తెలుగులిపిలో చెన్నపురిలో ముద్రింపఁబడినందున నేనా ప్రతిని దెప్పించుకొంటిని. అంతట నేను విదేశపుప్రతుల నొకమూలఁ బడవైచి చెన్నపురిప్రతి ననుసరించియే మిగతభాగమును భాషాంతరీకరించి 1888-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటించితిని.

‘కావ్యేషునాటకం రమ్యం నాటకేషు శకుంతలా’ యని మనవూహ్యులు నాటకములలో నెల్ల శాకుంతలనాటక మత్యంత రమణీయమైన దని చెప్పియున్నాడు అంతటి రమణీయమైన నాటకరాజము నంత రసవంతముగాఁ దెలిగించుటకు నావంటి యప్రౌఢుఁడు సమర్థుఁడు కాఁజాలఁడని నే నెఱుంగకుండినవాఁడను గాను. అట్లయ్యును తిప్పిపోయినను కాళిదాసునివంటి మహాకవియొక్క యత్తమ నాటకరచన యందే తిప్పిపోవలయునన్న బుద్ధిచాపల్యమును మరలించుకోలేక దీని యాంధ్రీకరణమునకుఁ బూని నాచేతనైన ట్లెట్లో దీని నిర్వహింపఁగలిగినాఁడను. నావుత్తకమును జదివినవా రాకాలమున నాభాషాంతరము మనోహరముగా నున్నదనియే చెప్పుచు వచ్చిరి. వా రట్లనుటకు నామీఁది యాదరణమే కారణ మయియుండవచ్చును. ఇదియొక సారి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుఁ బరసీయగ్రంథముగా సహితము నిర్ణయింపఁబడెను. నాటకసమాజములవాడు దీనిని బహుస్థలములయందుఁ బ్రదర్శించిరి. నేను దీనిని రచించినతరువాత దాదాపుగాఁ బదేండ్లకు దీనికంటె నెక్కువమనోహరముగా నుండవలెనని క్రైస్తవ కళాశాలాపండితులగు రాయదుర్గము నరసయ్యశాస్త్రిగారు శాకుంతలమును మరలఁ దెలిగించిరి, ఈరెంటికంటెను నధికరమ్యముగా నుండవలెనని రెండుమూఁడేండ్ల తరువాత చెన్నపురి క్రైస్తవ కళాశాలాసంస్కృతపండితులగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వెండియుఁ దెలిగించిరి, తరువాత మఱి రెండేండ్లు తాళి మూఁటికంటెనముద్దుగా నుండవలెనని దాసు శ్రీరామ పండితులవారింకొక భాషాంతరము చేసిరి, ఇవన్నియు నిట్లుండఁగా నన్నిటిని మించి యత్యంత హృద్యముగా నుండవలెనని మఱియెనిమిదేండ్లకనఁగా నేనుభాషాంతరీకరించిన యిరువదేండ్లకు తరువాత వడ్డాది సుబ్బారాయడుగారి మేరొక భాషాంతరము చేసిరి. నాభాషాంతరము గూఢపదములన

ప్రాధాన్యములను లేనిదయి పామరులును గ్రహించునట్లుగా తేట తెల్లమయి యుండును. తక్కినవారిభాషాంతరములు కఠినపడ భూయిష్టములయి ప్రాథతరాన్వయ విశిష్టములయి పండితజన గ్రాహ్యములుగా నుండును. అయినను సామాన్యజనులు మాత్రము నా పుస్తకమునే యెక్కువగాఁ జదువుచు నిప్పటికిని సమాధరము చూపుచున్నారు. అందుచేత నాపుస్తకము పెక్కు తడవలు ముద్రింపఁ బడవలసినదయ్యెను. నా భాషాంతరీకరణరీతిని జూపుటకు నా శాకుంతలములోని పద్యములను గొన్నిటి నిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను.

ఉ. చల్లనివై శ్రమం బడఁపఁజాలిన తామరపాకు వీనసల్

మెల్లన గొంచు వీచుచునో మిక్కిలిశీతలమైనవాయువున్ ?

సల్లలితారుణాబ్జసదృశంబగు నీచరణద్వయంబు నో

పల్లవపాణి! నాతొడలపై నిడి హాయిగఁ బట్టువాడనో ?

చ. ఎవతె జలంబు మీకిడిక యెన్నఁడుఁ ద్రాగదు తాను ముందుగా

నెవరితె ప్రేమచేఁ జదుమ దీప్తితభూషణయయ్యు మీచిగు

ల్లెనలెకు మీకు తొల్త ననలెత్తుట పండువుగాఁగనుండు నా

ప్రవిమలగాత్రి యేగుఁ బతిపజ్జకు నంద టనుజ్ఞ యాయరే !

ఉ. కొందలమందె డెందము శకుంతల తానిపు డేగునం చయో !

క్రందుగ బాష్పరోధమునఁ గంఠమునుం జెడె దృష్టి మాండ్యముం

బొందె నొకింత పెంచినతపోధనులే యిటుకుండ నెంతగాఁ

గుందుదురో తమంతఁగనుకూఁతులఁ బాయుగృహస్థు లక్కటా !

ఉ. మమ్ముల సత్తపోధనుల మాన్యభవత్కులమున్ స్వబంధులన్

సమ్మతివేడ కీమె యెఱిగె సల్పిన నీపయికూర్చి నెంచి మా

కొమ్మను నేలుకొమ్ము సరికొమ్మలతో సమగౌరవంబునన్

లిమ్మటిడెల్ల భాగ్యమగుఁ జేర్కొనరా దది యింతిబంధువుల్.

చ. గురులకు సేవఁజేయు మనుగుంగతిఁ జూడుము నీసపత్నులఁ
వరుఁ డలుక న్వహించినను భర్తృవిరుద్ధపు గాకు మీసునన్
పరిజనులందుఁ జూపుము కృపం గడుఁ బొందకు భాగ్యగర్వమున్
తిరిగిన నిట్లుకాంతుడు సతీత్వము కాంతలు నింద్య లొందుచోన్.

శాకుంతలాటకమును తెనిగించినతరువాత భవభూతి విరచి
తమైన యు త్తరరామచరిత్రమును తెలిగింపఁ దలఁచితిని గాని దానిని
నామిత్రులైన వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు తాము తెనిగించెద
మని చెప్పినందున దానిని మానివేసితిని. నేను తరువాత తెనిగించిన
సంస్కృతనాటకము కాళిదాసప్రణీతమైన మాళవికాగ్నిమిత్రము.
ఇది రత్నావళివలెనే నాటిక యయి బహువిషయములయందు దానిని
జోలియుండును. దీనిని 1885-వ సంవత్సరమునందు నేను ముద్రింపించి
ప్రకటించి, కృష్ణమిత్రవిరచిత మైన ప్రబోధచంద్రోదయమును దెని
గింప నారంభించి ప్రథమాంకమును వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రచురించితిని.
తైలిని జూపుటకయి మాళవికాగ్నిమిత్రములోనుండి రెండుమూఁడు
పద్యముల నిం దుదాహరించి తరువాత ప్రబోధచంద్రోదయనాటక
మునకు పచ్చెదను.

ఉ. కొందఱు విద్య నన్యులకుఁ గోవిదులయ్యును నేర్పలే రిలన్,
గొందఱు బోధచేయుదురు గొప్పఁగఁ గొంచెమెతామునేర్పియున్,
బొందుగ రెండిటం దెలివి బొంది వెలింగెడు బుద్ధిశాలులే
యెందును సగ్రగణ్యు లని యెన్నిక గాంతుడు శిక్షకాళిలోన్.

చ. తరుణులు వేడ్కలోఁ బ్రథమదర్శనకాలమునందుఁ దద్దయుం
బురుషులరూపము ల్నయనము ల్నియంగను జూడఁగోరియున్
ధరఁ దరళాయతాక్షులు మనగ్నిప్రియులం దిలకించుపట్టున్
గరమును విట్టి కన్గొనరు గాఁ గనుడమ్ములనిండ నెప్పుడున్.

గీ. సర్వమును బ్రాతదని యెందు సాదు గాదు,
 క్రొత్తదనియె కావ్యమునకుఁ గొఱతరాదు,
 యోగ్యులు గ్రహింతురారసి యుత్తమంబు,
 మూఢుఁ డన్యులనే నమ్ము బుద్ధి లేక.

1885-వ సంవత్సరమునం దారంభించి యప్పటికి నిలిపివేసిన ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమును మరల నందుకొని చింతామణి మాసపత్రిక యందుఁ గొంత కొంతగాఁ బ్రకటించి 1891-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమున ముద్రింపించితిని. ఇది యద్వైతమత సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించుటకయి చేయబడిన వేదాంతనాటకము. ఇందు వివేకునకును మహామోహునకును పోరాటము జరిగి కడపట వివేకునకు జయము కలిగినట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇందలి పాత్రానుగుణముగా కొన్ని పద్యములు నా సామాన్య సులభశైలిని కాక యీక్రింది చందమున కఠినశైలిని రచియింపఁబడినవి,

ఉ. ఈ నిశితోగ్రఖడ్గ వినికృత్తభవద్గళనాళికోచ్చుల
 తేనిల బుద్బుదాఘయుత భీకర శోణిత భూరిధారలన్
 నే నిదె తృప్తిచేసెద వినిశ్చలభక్తికి దుర్లభింపు క్రీ
 డానినదోల్లసడ్డమదుఢాంకరణగత భూతవర్గకున్.

మ. ప్రచురోద్ధూత రజశ్చటానుమిత శుంభద్యాన ధావత్ఫురా
 గ్రచయేష త్పరిచుంబితోద్వ్యపరిభాగంబుల్ మహావాహముల్
 ప్రచలన్మందర మధ్యమాన జలధిధ్వానోగ్ర ఘోషంబుగా
 నుచితప్రాధిని వ్యోమమార్గమున నోహా! తేద గొంపోయెడన్.

కా. ధారాయంత్రపతజ్జలోదిత నితాంతధ్యాన సంయుక్తముల్
 నీరేజారికరప్రభాధవళముల్ చెల్వొందు సౌధాగ్రముల్
 భూరిప్రేక్ష్యము లై శరద్ధవళ జీమూతాంతరాజత్తటి
 చ్చీరమృగంబు లవే పతాక లెసఁగుం జిత్రద్యుతి స్వేదలన్.

అందుచేతఁ గొందఁ జూసూయాపరులీపద్యములే నావికావనియు నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్యకవుల గ్రంథములనుండి తీసికొనఁ బడిన వనియు ప్రవాదము వేసిరి. ఎఱుంగనివారు నిజమేమో యని సందేహపడఁజొచ్చిరి. పయి యిరువురు కవులును ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకకథను గైకొని పద్యకావ్యము నొకదానిని రచియించి యుండిరి. నేను దానిని ముద్రించి ప్రకటించిన తరువాత నితరులు సత్యము నెఱిగి యడుగుచు రాఁగా పూర్వ మపవాదములు వేసిన యసూయాగ్రస్తపండితులు సిగ్గుపడి మానముధరించి యూరకుండిరి. నేను ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమును ప్రచురించినతరువాత వడ్డాది సుబ్బారాయఁడుగారు తమ ప్రబోధచంద్రోదయనాటకమును ప్రకటించిరి, ఇట్లు తమది ప్రకటింపక పూర్వమును నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడిన తరువాతను తాము చేసిన గీతపద్యము నొకదానిని దానికిసరియైన నాపద్యమును తమమిత్రులకుఁ బంపి తమదే మంది దయినట్టు వారివలన నభిప్రాయములను బడసి సుబ్బారాయఁడుగారు వాని నొక పత్రికలో ప్రకటింపించిరి. అందుమీఁద వారి పుస్తకము బయలఁబడఁగానే వివాదము లారంభమయినాపుస్తకమును దానితోఁ బోల్చుచు విమర్శనములు జైలుదేఱసాగినవి. ఒకరు వ్రాసినపద్యము ను జూచి మఱియొక రాపద్యమునకంటె రమ్యముగా మఱియొకపద్యమును వ్రాయవచ్చును. ఎవరిపుస్తకము వారి కితరులదానికంటె నధికరమణీయముగ కనఁబడుటయు స్వాభావికమే. అయినను నాపుస్తకమునకే యధికవ్యాప్తి కలిగియున్న దని నే ననుకొనుచున్నాను. నా ప్రబోధచంద్రోదయమునుండి మఱి మూడు పద్యముల నిందుఁ జూపుచున్నాను.

ఉ. సుందరమందిరంబులును సోయగపుంజవరాండ్రు మట్టుదా

సుందరవోల్లసల్లతలు మల్లెలతావులనొప్పు గాడ్పులున్

జందుతుతోడిరేలు నెట నాకు నమోఘబలంబుతాట గె
 ల్పొందఁగ నవ్వీవేకుఁ డెటులుండుఁ బ్రబోధుఁడు నెట్లుపుట్టెడున్ ?
 చ. కలదట యాత్మ యొక్కటి జగంబున దేహముకంటె వేఱుగా!
 ఫలమది మీఁదఁ గాంచునట భద్రముగాఁ బరలోకమం దహా!
 వలవని యీదురాశయు నభస్తదురాజము పూచి స్వాదుస
 త్ఫలముల నిచ్చునన్ భ్రమమువంటిది కాదె తలంచి చూడఁగన్
 ఉ. దారిని బాంధు లేటివఱదం దరుకాండము లాకసంబునన్

వారిదముల్ సముద్రమున నావికులు వడిఁగూడి పాయన
 ట్లారయఁ దల్లిదండ్రులును నాత్మజులున్ సఖులున్ సహాదకుల్
 చేరుచుఁ బాయుచుండు టిది సిద్ధము ప్రాజ్ఞుల కేడ శోకముల్?

ఈపు స్తకమునకుఁ బూర్వమున నేయొక నాటకసమాజమువారు
 తామాడుటకయి ప్రహ్లాదునికథను నాటకముగా వ్రాసిపెట్టుమని
 నన్నడుగఁగా 1885-వసంవత్సరమునం దతిత్వరితముగా ప్రహ్లాదనాటక
 కమును వ్రాసి ముద్రింపించితిని. సంఘమరాచార సంస్కరణమును
 పరిశుద్ధమతధర్మ ప్రకటికరణమును నామనస్సు నెప్పుడును బాయ
 కుండును గాన నేనేపు స్తకము జేసినను దానిలో నవకాశ మున్నయె
 డల నే సందర్భమున నైనను వాని నించుక చొప్పించుచుండును.
 కాబట్టి యీపు స్తకమునందును వాని చిహ్నములు కానవచ్చును.
 ఇందు నృసింహమూర్తి నోటఁ బలికించినమాటలను వినుడు.

సీ. శ్రీమహావిష్ణుండ సింహముఖంబును

నరరూపమును చాల్చి కరుణతోడ

భక్తునిఁ గావంగ వచ్చితి నిచటికి

విసరయ్య జనులార! వీను లలర!

దుడ్డునామముపెట్టి తులసిపేరులు చాల్చి

మొక్కుమాత్రనె మీకు ముక్తిలేదు

నాపాదభక్తులై నను దృష్టుఁ జేయంగఁ
 దలఁతు రేనియు మీరు తెలియ వినుఁడు
 ముందుగా మీరలు భూతకోటులయందు
 దయ గల్గి సత్యంబు తప్ప కెపుడు
 కామాదుల జయించి కరుణాప్రపూర్ణులై
 పరవంచనము లేక పరవనితల
 తోడఁబుట్టువులట్లుఁ దోడిమానవులను
 సోదరులట్లును జూచుకొనుచు
 నీతిమార్గంబున నిత్యాదరముతోడ
 మీరెల్ల నిరతంబు మెలఁగ వలయుఁ
 జత్త శుద్ధిలేని సేవచే నింతయు
 ఫలము లేదు గాన భక్తితోడ
 నన్నుఁ గొలుచుచుండి నాకుఁ దృప్తిగొనచ్చు
 పనులు సలిపి ముక్తిపదవి గనుఁడు.

ఈ నాటకముతరువాతఁ జేయఁబడిననాటకము రాగమంజరి.
 ఇది 'మెరిడన్' అను నింగ్లీషుకవిచేరచియింపఁబడిన 'డ్యూయాన్నా'
 యనునాటకకథ ననుసరించి చేయఁబడినది. ఇందలి కథ మిక్కిలి
 రమ్యమయి యుండును. కథ యెంత మనోహరముగా నున్నను
 కొంచెము చిక్కుగా నుండుటచే సామాన్యజనులు దీనిని చక్కఁగా
 గ్రహించి పొందవలసి నంత యానందమును బొందఁజాలరు.
 ఈక్రిందిపద్యమును ద్వీపదమును రాగమంజరిలోనివి.

ఉ. పుత్రిక లుద్భవిల్లి ననె పోవును సౌఖ్యము కొంత తండ్రికిన్
 చిత్రము! శాంతి యుండ దిటుచిత్తములో శ్మణకాల మేనియున్
 ధాత్రిని నిర్వదేండ్లు కడఁదాటెమలోననె చెప్పబుద్ధులకొ
 బుత్రిక లిట్లు మీటి కరము న్నెత్తగూర్చురు కన్నవారికిన్.

ద్విపద. కాలమా! తెక్కలుగట్టకొం చీవు
 హేలాగతిని నిల్వ కెగనెద వంచు
 నేకవి నినుఁ దొల్త నిలను నర్జించె
 నోకాని యాతఁ డీయర్విలోఁ దాను
 బ్రియురాలి నెన్నఁడుఁ బెడఁగాయనట్టి
 వయసువాఁ డయి యుండవచ్చు సత్యముగ.
 దినమొక్కటేనియుఁ దిన్నగాఁ దాను
 బెనుపొందువలపుతోఁ బ్రియురాలిఁ బాసి
 విరహాన్ని వేఁగినవెంగలి యెవఁడు
 పరుగెత్తుడు వటంచుఁ బలుకను నిన్ను ?

దీనిని రచించిన 1885-వ సంవత్సరమునందే భారత విరాట పర్వములోని దక్షిణగోగ్రహణ కథను పద్యగద్యాత్మకముగా నై దంకముల నాటకముగా రచియించి ముద్రింపించినాఁడను. రాగ మంజరికథవలెఁ గాక యీకథకు మనవా రలవాటపడి దీని నెక్కువ యాదరముతో చదువుచు వచ్చిరి. దీనినుండి కొన్నిపద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

మ. బక కిమ్మిర హిడింబముఖ్య దనుజవ్రాతంబు నెవ్వఁడు మ
 త్తకరీంద్రంబులఁద్రుంచుసింహముగతిఁ దాఁద్రుంచె, నెవ్వఁడుయా
 చకబంధుఁ భుజవీర్వసింధుని జరాసంధున్ హతుం జేసె, నా
 ప్రకటస్థేముని భీమునిం దలఁప నాప్రాణంబు భీతిల్లెడున్.

మ. లయ కాలాంతక భీషణాకృతిని లీల న్నీదు సేనాటవిన్
 రయమారంగ శరాచ్ఛులం బొదివి తీవ్రప్రక్రియం గాల్పుచున్
 భయదాస్త్రంబుల నవ్వెరాఁడు నినున్ ధర్మోద్ధతిం దాకఁ ద
 ద్దయుఁ బ్రాణంబును మానమున్ రణమునం దక్కించుకోనేర్తువే

చ. వనితరొ! గ్రీష్మతాపమున వాడినపూసరమట్టులున్న యీ
తనువును దుఃఖవహ్ని నిటు తాపమునొండగఁ జేసెదేల! నె
మ్మనమునఁదాల్చిపూని యింక మానుము శోకము, నిన్నుఁజూచినీ
తనయులు నేముఁ గుండెదము, ధైర్యమున న్నము నూఁపింపుమా!

ఉ. గోపకులార! చింతపడకుం డణుమాత్రము మీరు దీనికిఁ,
తూపు లవెన్ని మీయెడల దూఱెనో వానికి నూఁపరెట్లుగాఁ
దూపులు వానిదేహమున దూర్చెదఁ, గార్చెద నెత్తుటెరులన్,
బాపెద మీపరాభవము, పంపెద సంతకుచెంతకు నిపున్.

రాజమహేంద్రవరమునందలి నాటకోజ్జీవక సమాజమువారు ప్రయోగించుటకయి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును నాటకరూపముగా కథను మార్పక వ్రాసియిండనికోరఁగా వారికోరిక ననుసరించి 1886-వ సంవత్సరమునందు రెండుమాఁడు వారములలో నాలుగంకములు రచించితిని గాని వారప్పుడు దానిని బ్రదర్శించుటకు వలనుపడనందున సంతటితో నిలిపితిని. తరువాత కాకినాడలోని యొకనాటక సమాజమువారు దానిని తామాడుటకయి పూర్తిచేసి యిండని యడుగఁగా వారముదినములలోఁ బంచమాంకమునుగూడఁ జేసియిచ్చితిని. వారు దాని నాడినప్పుడు విశాలమైన నాటకశాలయంతయు చూడవచ్చిన జనులతోఁ గ్రిక్కిరిసిపోయెను. చూచినవా రందఱును నాటకమును బహువిధముల శ్లాఘించిరి. ఈనాటకమును నేను మొదట వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించి 1889-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమున ముద్రింపించితిని. ఈపుస్తకము వార్తాపత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడినది. హరిశ్చంద్రకథ సర్వజనప్రియమైనదిగానఁ బత్రికాధిపతులు గాక తదితరులును గొందఱు దీనివిషయమయి పత్రికలకు వ్రాయఁజొచ్చిరి. అట్టివారిలోఁ గొందఱు నాపుస్తకమును బ్రకటింపఁచుటలోఁ దృప్తి నొందక, పోలికలకు దిగి నాపుస్తకమును శంకరకవిదానితోఁ బోల్చి,

నాడే శ్రేష్ఠమైనదని జోలిమాలిన వాదములలోఁ బ్రవేశించిరి. ఒక
పక్షమువారు చంద్రమతిని విక్రయింపఁజూపినప్పుడు శంకరకవిజెప్పిన
సీ. నిద్దంపు నునుమించుటద్దంబుఁ బ్రహసించు

ముఖమండలముగల మోహనాంగి

వెలిదమ్మితోకుల విభ్రమంబుల గెల్పు

కన్నులుగల కలకంఠకంఠిఁ

బూవుగుత్తులతోఁడఁ బోరాడనోపు

వక్షోజముల్లల మృగరాజమధ్యఁ

గొదచుతుమ్మెదలకుఁ గొదఘటింపఁగఁజాలు

కుంతలంబులుగల గురునితంబఁ

బచ్చిపగడంపుదీఁగకు హెచ్చుఁజూపు

కెంపువాతెఱుగల రాజకీరవాణిఁ

బ్రహ్మతిఁగాంచిన నాపాలిభాగ్యలక్ష్మి

విక్రయించెడఁ గొనరయ్య వేగ వచ్చి.

అనుపద్యమును, ఆనందర్చమున నేనుజెప్పిన

సీ. కలలోననైన నవ్వలకైన నిసుమంత

బొంకియెఱుంగని పుణ్యశీల

తప్పచేసిననైనఁ దన్నుదూఱిననైనఁ

గోపించియెఱుంగని గుణధూరీణ

పెఱులను దనవారి వేఱుగాఁ జూడక

సమత నారయునట్టి సదయహృదయ

కానిమాటలు తన్నుఁగలుఁమాత్తులాడినఁ

గలహింపనొల్లని గరితమిన్న

పరులసొమ్ము తృణంబుగ భావమందుఁ

దలఁచి యెప్పుడు వర్తించు ధన్యచరిత

చంద్రమతి నాదుభార్య నీసాధ్యమణిని
విక్రయించెడఁ గొనరయ్య విబుధులార!

అను పద్యముతోడఁ బోల్చి, కులకాంతను విక్రయించున
ప్పుడు వదన నయనములను కుచక చములను శంకరకవివర్ణించుటగమ
యోచితముగా నుండలే దనియు, సత్యశాంతాదిగుణములను నేను
వర్ణించుట సమయోచితముగా-నున్నదనియు వాదించిరి. రెండవ
పక్షమువారు విక్రయమునకు లేబడినప్పుడు సౌందర్యవర్ణనమును
జేయుటచేత కొనఁగోరుపారి కధికాసక్తి గలుగును గాన శంకరకవి
మార్గమే ప్రశస్తమయినదని వాదించిరి. ఇది యెవ్వరికిని ప్రయోజన
కరముగాని శుష్కవాదము నా కవిత్వ మెట్లున్నను, శంకరకవి కవి
త్వము ప్రశస్తమయినదనుటకు సందేహములేదు. నేనా పుస్తకమును
గూడ దగ్గఱనుంచుకొనియే సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకమును జేసితిని.
నావి యిప్పటికాలపు టూహలాలచేత శంకరకవియొక్క పూర్వకా
లపు టూహలకంటెఁ గొన్ని విషయములలో భిన్నములుగా నుండుట
యనివార్యము. నూతనకావ్య మెట్లున్నను-బురారతన కావ్యమునం
దెక్కువ యభిమాన ముండుట సర్వసాధారణము. ఈవిషయము
కాలిదాసు తన మాళవికాగ్నిమిత్రమునందుఁ జెప్పినదానినే యీ
క్రింది పద్యములో నేనిపుస్తకమునందు జెప్పియున్నాను.

ఉ. పాఠేదియన్న కారణముఁ బట్టియె సర్వము మేల్కొండెందునే!
నూతనమన్న పేతువున న్యూనతఃజెందునె క్రొత్త వన్నియున్!
భ్యాతిగ నుత్తము ల్గుణము నారసి మంచి గ్రహింతు రెప్పుడున్
బ్రాతఁబ మందివందు రవిమర్శతః గేవల మాధమానవుల్.

గుణ గ్రహణ-పాఠీయులగు బుద్ధిమంతు లారసి గుణ మెందు
న్ననుగ్రహింతురుగాక! నాసత్యహరిశ్చంద్రనాటకమును సర్వకలాశా
లవారు ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నిర్ణయించిరి.

పాఠశాలాపరీక్షకులు బోధనాభ్యసన పాఠశాలలు మొదలైనవానిలో బారము గాఁ బెట్టిరి, మహాజనులు తెలుఁగుదేశమునం దెల్లయెడలను మహాసక్తితోఁగొని చదువుచున్నారు. ఈపుస్తక మీవఱ కాతేడు తడవలు ముద్రింపఁబడినది. అందుచేత నేనీపుస్తకరచనయందు పడిన ప్రయాసము వ్యర్థముకా లేదని నమ్మినవాఁడ నయి యీ పుస్తకము నుండి గుణదోష నిర్ణయమునకుఁ దగినన్ని పద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను.

చ. పరసతులెల్లఁ దల్లులు స్వభావగుణంబులు ధర్మవర్తనలో
పరమ సుహృత్తు నూనృతము బంధుచయంబు జగజ్జనంబు స
త్కరుణ విభూషణంబు సముదంచిత శాంతత విత్త మట్టి యా
సరిపతి స్వప్నమందయిన నవ్యులకైనను కల్లలాడునే?

ఉ. రాజులు మున్ను వేటలకు రాఁజే మదించిన దుష్టజంతులన్
దేశముచూపి కానలను దీవ్రశరంబుల హుపుమాపరే?
యాజననాథు లే యెడల నాశ్రమభూములఁ జొచ్చి నీవలెన్
నైజమదోద్ధతిన్ మునివనంబుల సాధుమృగాఁగిఁ గూల్చిరే?

చ. తడవుగఁ జిక్కులం బెనిచి బాదణలీలను గండుఁబిల్లికిం
గడపట నప్పగించి చనుకై వడి, మ మ్మిటు లింతకాలమున్
గొడుకులకన్న నెక్కుడుగఁ గూరిమి నారసి మీర లిప్పు డీ
చెడుమునివాతఁడోచి చనఁజేల్లునె నిర్దయవృత్తి నక్కటా!

సీ. తతహంస తూలికా తల్పంబుననుజేడ్చు
మృదుతర దేహమా యిది కుమార!

కమ్మసంపెంగనూనె కడురాచిపెంచిన
ముంగురులా యివి ముద్దుకుఱ్ఱ !
నవరత్నమయభూషణంబులఁ బెనఁగొన్న
హస్తంబులా యివి యనుఁగుపట్టి!

చిటుగజ్జియలుమోగఁ జెలువొప్ప నడయాడు

చరణంబులా యివి వరకుమార!

నేలఁబొరలాడుచును బెనుధూళి బుంగి

తాఱుమాఱుగఁ బడి చెల్లుతప్పి యున్న

నీదు కోమలాంగకము లీనేత్రములను

గాంచి యెల్లొద్దురా ననుగన్నతండ్రి!

చ. అకటకటా! కుమార! చతురబ్ధిపరీత మహీతలం బకం

టకముగ నేలినట్టి ప్రకటప్రతిభుండగు చక్రవర్తిపు

త్రకునకు నీకుఁ బ్రేతవసుధాస్థలిలోపల మూడుమూళ్ల నే

లకును ముహూర్తకాలము నలంతి స్వతంత్రత లేకపోయెనే!

ఉ. కానల నుంట నిష్ఫలముగాఁ జను నింద్రియ నిగ్రహంబు లే

దేని, మనుష్యుఁ డింట వసియించియు నింద్రియనిగ్రహం బొగిన్

దా నొనరించు నేని, సతతంబును సత్ఫలమొందు, శాంతుఁడౌ

మానవుఁ డెందునున్న వినుమా యదె యాశ్రమరాజమాఁ జూచి!

చ. ఒనరు గృహాది భోగములు యోగములే వ్రీతివృత్తి వ్రేల్పు నిం

ధనములె యాధనంబులు? రణన్మణిభూషలు వేద ఘోషలే?

మొనసినపూవుఁదోటలు తపోధనపాటులే? రాజ్య మాజ్యమే?

మునికి నివేల భూవిభవములే? వెతపెట్టగఁ గాక సాధులన్.

చ. తన కుపకారము ల్గులుపుదాతయెడం గరముం గృతఘ్నుఁడై

ముని యతఁడెగ్గుచేసినను భూమిపయిం గడు డస్సి యాకటన్

వనరుచుఁ జెట్టుచేరఁ జని శౌగుగ నీడను విశ్రమించి పం

డ్లనుదిని యమృహీజ మొకటం దెగఁగొట్టుకిరాతుఁ బోలఁడే?

చ. వినుము ధనంబు భీరులను వీరులఁగాఁగను దోపఁ జేసెడున్

ఘనకర బుద్ధిమంతులుగఁ గన్నడఁ జేయును బుద్ధిహీనులన్

బనుపడఁ దోఁపఁజేయు గుణవంతులఁగా గుణహీనుల న్నదా
జనులను మోసపుచ్చి ధనసంపద చిత్తము మత్తుగొల్పెడున్.

ఉ. నీతికి హేమభూషణ మణిప్రకరింబుల వన్నెరా దిలక
నీతికి వన్నెపోదు ధరణి వెలమాలిన చింపిగుడ్డలన్
నీతికి గౌరవం బెపుడు నిల్చుఁ జూమి సహజంబుగానె వి
ఖ్యాతిగ నీతివర్తనము నందఱు మానక యుండఁగా వలెక.

1889-వ సంవత్సరమునందు నేను 'తిర్వగ్నిద్వన్వహాసభ' 'మహా
రణ్యపురాధిపత్యము' అను రెండు పుస్తకములను జేసితిని. వీనిలో
మొదటిది నామిత్రులైన బసవరాజు గవరాజుగారు మరణమునొంది
నప్పుడు వారిబంధువులను పురోహితులు మొదలయినవారు పెట్టిన
బాధలను జూచినప్పుడు వారి దుశ్చర్యలను వెల్లడి చేయవలెనన్న
యుద్దేశయతో చేయఁబడిన యాక్షేపగర్భసంభాషణము. ఈ చిన్న
నాటకములోని పాత్రములన్నియు పశువులును పక్షులును. వానివాని
సంభాషణములు విక్కిలి మనోహరములుగా నుండును. ఇది భారత
ములోని గృధ్రజంబుకోపాఖ్యానము మూలాధారముగాఁ గొని
చేయఁబడినది. ఇదియను మూషకాసుర విజయమును వొక్కటిగాఁ
జేర్పఁబడి జంతుపాత్రములను దెలుపు చిత్రపటములతో ముద్రింపఁ
బడినది. ఏలూరు లక్ష్మీనరసింహగారు నామీఁదఁ దెచ్చిన యభి
యోగములో కొందఱు విద్వాంసు లీచిన్నగ్రంథములోని యాయా
పాత్రములు తమ్ముతమ్ముడైశించి వ్రాయఁబడెనని తమనాత్యములోఁ
జెప్పిరి.

రెండవది యైన 'మహారణ్యపురాధిపత్యము'ను పై దానియట్ల
యాక్షేపగర్భనాటకమే. ఇందలి పాత్రములును తిర్వగ్జంతువులే. నక్క-
నీలికుండలోఁబడి లన శరీరమున కంటుకొన్న నీలిరంగునుబట్టి తన
బంధువులను మోసపుచ్చి తన్ను రాత్రి దేవతలు స్వర్గమునకుఁ గొని

పోయి మృగరాజ్యమున కభిషిక్తుని జేసి నీలవర్ణము ప్రసాదించి పంపి రని బొంకి వాని సాహాయ్యమున మృగరాజ్యము కడపట సత్యముతేట పడఁగా నొక వాఁడునుచేతఁ జంపఁ బడెనన్న పంచతంత్రములోని కథ దీనికి మూలాధారము. ఇది సంఘములోఁ గల వివిధ దురాచరణములను వెల్లడిపఱచి వానిని మాన్పింపవలెనన్న ముఖ్యద్దేశముతో వినోదకరముగా వ్రాయఁబడిన గ్రంథము. ఇది మొట్ట మొదట వివేకవర్ధనిలో భాగభాగములుగాఁ బ్రకటింపఁబడి తరువాత చిత్రపటములతో పుస్తకరూపమున ముద్రింపఁబడినది ఇది తమ్ముద్దేశించి వ్రాయఁబడినదని యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగాదు నాపైని న్యాయసభలలో నభియోగములు తెచ్చిరి.

నాచేత రచియింపఁబడిన నాటకములలోఁ గడపటిది కళ్యాణ కల్పవల్లి యనునది ఇది 'షెరిడన్' అనెడి ఇంగ్లీషుకవిచేత 'దీ రైవల్సు' (The Rivals) అను పేరితో నత్యంతమనోహరముగా రచియింపఁ బడిన యైదంకముల నాటకమునకు తెలుఁగు. ఇందలి కథ రాగమంజరి యితివృత్తమునకంటెను నధిక హృదయాకర్షకముగా నుండును. అయినను మనవారి కాదేశస్థులయాచారివ్యవహారములుక్రొత్తవిగాను తమవానికి విరుద్ధములుగాను కనఁబడుటచేత నిట్టివాని నంతగా నాదరింపకు దీనిని 1894-వ సంవత్సరమునందు ముద్రింపించి ప్రకటించితిని.

నాకు స్త్రీవిద్యయందును స్త్రీలయభివృద్ధియందును విశేషాభిమానము. స్త్రీల దురవస్థకుఁ బలుమాఱు పరితపించి వారి దుస్థితిని దొలఁగింపఁ బ్రయత్నింప వలయుననియు, స్త్రీలను ప్రస్తుతస్థితిలోనే యుంచి తాము పైకి లేచుట పురుషుల కెన్నడును సాధ్యము కాదనియు, తాము బాగుపడవలెనన్నచో వారిని గూడ విద్యావివేకాదుల యందు మంచిస్థితిలోనికిఁ దెచ్చి వారితోఁ గలిసి యున్నతపదవికి లేవవలయుననియు, తాము మాత్రమే వృద్ధి నొంది వారిని నిజమైన మైత్రి

కనర్వమైన దాస్యమునంజేయుంచడలచిన పక్షమునఁ దెలియకయే, దినదినక్రమమునఁ దా మున్నతపదము నారోపించుచు వచ్చుటకు మాటుగా నొక్కొక్కమొట్టు దిగుచు వచ్చి కడపటవారితోఁ గూడ నడుగంటుట యనివార్యమనియు, నేను దలంచుచుండెడువాడను. వారు చదువుటకు తెలుఁగులో మంచిపుస్తకములు లేకుండుటఁ దల పోసి యాలోపమును నాచేతనై నంతవఱకు తొలఁగింపవలెనని 1883 సంవత్సరమునందు స్త్రీలకొఱకు 'సతీహితబోధిని' యను పేరితో తెలుఁగున నొక మాసపత్రికను బ్రకటించుట కారంభించితిని. ఆ సంవత్సరమునందే స్త్రీల యుపయోగార్థముగా సత్యవతీ చరిత్ర మనెడి యొక చిన్నవచనప్రబంధమును జేసితిని. దానిని స్త్రీలు మాత్రమే కాక పురుషులు సహిత మత్యాస క్తితోఁ జదువసాగిరి. దానిని చదివి యానందించినవారి నేకులు తమకుఁ బుట్టిన స్త్రీశుశ్రుల కందలి కథానాయకురాలయిన సత్యవతి పేరు పెట్టిరి. ఈపుస్తక మొనములోనికిని, కన్నడములోనికిని, ఇంగ్లీషులోనికిని భాషాంతరము చేయఁబడినది. ఇది యీసంవత్సరము ప్రాద్వివాహము మొదలయినవారి పరీక్షలకుఁ గూడ పరనియగ్రంథముగా నిర్ణయింపఁ బడినది.

1884-వ సంవత్సరమున స్త్రీల నిమిత్తమయి చంద్రమతీ చరిత్రమును జేసితిని ఇందు హరిశ్చంద్రుని ధర్మపత్నియైన చంద్రమతి తన బాల్యావస్థయందు గురువుపద్ద నేర్చుకొన్నట్లుగా మతవిషయమును నీతివిషయమునను ప్రాథమిక ధర్మములు తెలుపఁబడినవి. కడపటి భాగమునందు చంద్రమతియొక్కయు హరిశ్చంద్రుని యొక్కయు కథ కొన్నిమాచ్చలతోఁ జెప్పఁబడినది.

1887-వ సంవత్సరమున స్త్రీలకొఱకు 'సత్యసంధివిని' యను సీతీబోధకమయిన యొక పుస్తకమును జేసితిని. దీనిలోని కథను నే నేదో యింగ్లీషు పుస్తకమునుండి గ్రహించితినిగాని యేపుస్తకము

నుండి గ్రహించితిని నా కిప్పుడు స్మరణమునకు రాలేదు. ఈపుస్తకమునంద సత్యమాడుటవలని యనర్థములు నిదర్శన పూర్వకముగా మనస్సున నాటుకొనునట్లు చెప్పబడినవి. ఈపుస్తకమును జదివినపు డొక బాలిక తా నావటకాడిన యసత్యము స్మరణకురాగా పుస్తకము క్రిందఁబెట్టి యేడువఁదొడఁగెను.

1891-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలవిషయమున మనవారు చేసిన యన్యాయములు తేటపడునట్లుగా వ్యాజరితిని సత్యరాజ పూర్వదేశ యాత్రలయొక్క ప్రథమభాగమును రచించి ప్రకటించి తిని. నేనింగ్లీషును 'గల్లీవర్సు ట్రావెల్సు' (Gulliver's Travels) చదివినప్పుడు వ్యాజరూపమున మనలోని దురాచారములను మూఢ విశ్వాసములను పరోక్షముగాఁ బ్రదర్శించుచు నట్టి పుస్తకమును నాలుగు భాగములుగాఁ జేయవలెనని బుద్ధిపుట్టి మొదట నీభాగమును జేసితిని. దీనిని మనవా రత్యద్భుతపడి చదువఁదొడఁగిరి. మనలో నింగ్లీషురానివా రనేకులు కల్పితకథకును సత్యచరిత్రకును భేదము కనిపెట్టలేకున్నారు. ఈపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు సత్యరా జనునతఁడు నిజముగానే యున్నాడనియు నిజముగానే యతఁడీ యాత్రలు చేసినాడనియు భ్రమపడి యాతనికి వ్రాసి తాము స్వయముగా నెక్కువ వివరములను దెలిసికోవలెనన్న యభిలాష ముతో నాతనికి వ్రాయవలసిన యుత్తరముయొక్క పై విలాసమును దెలుపవలసినదని బహుస్థలములనుండి నాకు లేఖలువ్రాసిరి. ఈపుస్తక మింగ్లీషులోనికిని కన్నడములోనికిని భాషాంతరము చేయఁబడినది. ఈభాగమును సాధారణముగా అడుమశయాశమని వాడుదురు. జ్యోతి శాస్త్రములోని జాతక భాగముయొక్కయు ముహూర్తభాగము యొక్కయు నవిశ్వసనీయతను పరోక్షముగాఁ దెలుపుటకయి పయి

యట్ల లంకాయాత్రయను రెండవభాగమునుగూడఁ జేసి ప్రకటించితిని గాని మూడు నాలుగు భాగములను జేయలేదు. ఈ రెండవభాగము కూడ కన్నడములోనికి భాషాంతరీకరింపఁ బడినది.

1897-వ సంవత్సరమునందు స్ట్రీలకొటకు శ్రీవిఘ్నోరియా మహారాజ్ఞగారి చరిత్రమును బటములలోఁ బ్రకటించితిని. ఈపుస్తకమును జేయునప్పటికి రాణిగారు సజీవులయి యుండుటచేత నామె యంత్యదశయందుఁ జెప్పఁబడలేదు.

1898-వ సంవత్సరమునందు నీతికథామంజరిని జిత్రపటములలో రెండుభాగములుగాఁ బ్రకటించితిని. ఈపుస్తక మింగ్లీషులో నున్న యీసపుకథల ననుసరించి చేయఁబడినది. ఈ కథలు మిక్కిలి మనోహరముగాను నీతిబోధకములుగాను నుండును ప్రతికథయొక్క యంతమునందును కథవలన నేర్చుకోవలసిన నీతిని దెలిపెడు పద్య మొకటి చేర్పఁబడియున్నది. అట్టి పద్యములలోఁ గొన్నిటి నిందు క్రింద నుదాహరించుచున్నాను—

గీ. ఇంట మారక కూర్చుండి యెందరైనఁ
గానఁబడుదు రూపాయము ల్గఱపువారు,
కాని, కానరా రొక్కరుఁ గష్టమైన
పనిని బయివేసికొని చేయు బాహుబలులు.

గీ. వసుధలోపల నరులను బాడుచేయ
స్తోత్రపాఠులమించు శత్రువులు లేరు,
లాభ మొంద ముఖస్తుతు ల్గులుపువారి
వలలఁ దగులక కను గల్గి మెలఁగ వలయు.

గీ. అన్యులను మోసపుచ్చంగ నరయువారు
తామె మోసపోవుదు రెందు ధరణిలోన,

పరులకును గీడురోసెడు వారలకును
మేలుచేయునె దైవంబు మేరమీటి?

- గీ. కష్టపడునట్టివారు లోకంబుతోడ
మొఱ్ఱ పెట్టరు తమకష్టములనుగూర్చి,
వట్టివారె యెఱుఁగురు మిట్టిపడుచు
గొడ్డుగేదెల కఱపులు గొప్పగావే?
- గీ. పరులలోపంబులను జక్కపఱతుననెడు
వాఁడు తీర్చుకోవలె స్వలోపములఁ దొలుత,
తనదు రోగంబునే మాన్పుకొనఁగలేని
వైద్యుఁ డొరులరోగము లెట్లు బాగుచేయు?
- గీ. అనుభవంబునుబట్టియే యవనియందు
జనులకును దెల్పి యబ్బుట సహజగుణము,
కాలుగాలి శ్రమంపడు గండుఁబిల్లి
నిప్పువద్దకుఁ బోవునే యెప్పుడైన?
- గీ. అన్యనకుఁ దానుఁడై యుండి యనవరతము
పాయసాన్నంబు గుడుచుచు బ్రతుకుకంటెఁ
దాను బరువేడబోక స్వతంత్రవృత్తి
గంజిత్రాగుచు బ్రతుకుట కరము లెస్స
- గీ. దాపునఁ గరస్థమయి యున్నదాని విడిచి
దవుల సందిగ్ధమగుదానిఁ దగదుఁ కోర,
మింటిమేఘంబులను నమ్మి యింటిచెఱువు
జలముఁ బాఱజల్లించెడుజడుఁడు గలఁడె?
- గీ. ప్రాజ్ఞునకు ప్రాణహీనమాబ్రతుకుకంటె
గౌరవముతోడి మరణంబె కరము మేలు,

జీవనంబునకై కీర్తి చెఱుపుకోక
యశము నెల్లరు గడనచేయంగవలయు.

గీ. పరుల మోసముచేసెడువారు కూడఁ
బొగులుదురు తమ్ముఁ బరులంత మోసపుచ్చ,
కడకు వంచన వ్యధ తెచ్చుఁగాన మనుజు
లొండురుల మోసపుచ్చక యుండవలయు.

గీ. ప్రజలు తమదోషమున నె విపత్తులొంది
నిలుపుదు రదృష్ట దేవతలను దప్ప;
ధరణిఁ దమకీడుమేల్లకుఁ దామె కాని
కాదు భాగ్యదేవత యెందుఁ గారణంబు

గీ. క్రొత్తవారికి మది భీతిఁ గొలుపుచున్నఁ
బరిచితులకు హాస్యాద్దుఁడౌ వదురుఁబోతు,
లఱపులనుబట్టి సింహంబులట్లయున్న
గాడిదలె చేష్టలందుఁ బెక్కందుఁ జనులు.

గీ. ప్రజల నందఱ సంతోషపఱుపఁ గోరి
యెల్లరకు నింపుగ మెలంగ నెంచువాఁడు
పిదప నెవ్వరి సంతోషపెట్టలేక
యన్నిటికిఁజెడ్డ మతిహీనుఁడగును జామ్ము.

1889-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలకత్యావశ్యకములైన శరీరా
రోగ్యధర్మములను బోధించెడు “దేహారోగ్యధర్మబోధిని” యను గ్రం
థమును జేసితిని. 1896-వ సంవత్సరమునందు “ప్రతీహితసూచని”
యను గ్రంథమును జేసి ప్రకటించితిని. ఇందు స్త్రీలయొక్క యార్థ
వకాలమునందును, గర్భధారణాస్థితియందును, శిశువోషణసమయము
నందును, నడవవలసిన మార్గములును జేయవలసిన ధర్మములును

రాజగిరిన రోగములును తన్నివారణాశ్రమ మాచరింపవలసిన చికిత్సలును సామాన్యముగా వివరింపఁబడినవి.

1889-వ సంవత్సరమునందు సతీహితబోధిని యను నామముతో తన్నామమును వహించిన శ్రీలక్ష్మీకల్యాణి యువయుక్తములయిన ముఖ్యవ్యాసముల నేర్చి కూర్చి పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటించితిని. ఆవఱకే 'శ్రీసతీదీపిక' యనుపేరితో నీతిబోధకమైన శతకము నొకదానిని బాలికలకై చేసితిని. అటుతరువాత 'సత్యాచారపదీసంవాదము' 'మాతృపూజ' 'పితృపూజ' అనువానిని శ్రీలక్ష్మీ యువయోగార్థము ద్విపదములుగాఁ జేసితిని. వీనిలోనుండి కొన్ని భాగముల నిం దుదాహరించుచున్నాను—

శ్రీ సతీదీపిక

- గీ. విద్యవలనను జ్ఞానంబు వెలయుఁ గాన
నవని 'నిది మంచి' 'యిది చెడ్డ' యనుచుఁ దెలియ
బాలురును బోలెఁ దప్పక బాలికలును
విద్య నేర్వంగ వలయును హృద్యముగను.
- గీ. చక్కఁదనమునకును దోడు చదువుకూడఁ
గలిగియుండిన, నంద మౌ నలరునకును
దావికలిగిన వడువునఁ దనరుచుండ్రు
పూవుఁబోండ్లు, విద్యాగంధమునను గరము.
- గీ. పువ్వులును మంచి బట్టలు భూషణములు
సుగుణములయట్ల యెన్నఁడు సుందరులకు
శోభ తేనేర వదిగాన సుదతులార !
సుగుణసంపద గడియింపఁ జూడుఁ దేవుడు.

- గీ. తానుజేసిన ధర్మంబె తన్నుఁ గాచు
ననెడు లోకోక్తి చిత్తంబునందు నిలిపి,
భర్తయును బంధులును నియ్యబనిచినట్టి
ద్రవ్యమున బీడసాదలఁ దనుపవలయు.
- గీ. కొమ్మ ! యఱకాలునను ముల్లుగ్రుచ్చుకొన్న
నంతనొప్పిగ నుండునో యెఱిగి నీవు
జీవహింస యెన్నంచు జేయఁబోకు,
జంతువులకన్నిటికి బాధ సమమె గాన.
- గీ. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు నలరుఁబోండ్లు
తాము ధైర్యంబు విడువక, తక్కుగలుగు
వారి నూతొట్టి దుఃఖంబుఁ గాపవలయు,
ధైర్యమున నాపద సగంబు తగ్గిపోవు.

సత్యా ద్రాపదీ సంవాదము

పాట

(ఏకపాదవృత్తము)

శ్రమ యింతయును లేక చల్లఁగా నుండి నుండల మోక్షంబు మంత్రితంశ్రమలఁ
బతుల వ్యయఃశేయ శ్రమపడుపెల్లఁ బెద్ది పెట్టితనంబు లింబభలోష్ఠి !
చెఱువునికావార్త చెవిపోకగీది మనువున్న శ్రేమయో మొదలంట విడిచి
త్రాచుపానునవలెఁ దలంచు నాసతిని, మఱియోనామందులు మాయఁజేరి
వికటించి మగలకు విధిసోగములఁ బుట్టించి బాధించి ముక్కును చెచ్చు.
దాన నాయితీ సంపాదును దూషింప లోకనిందయుఁ బరలోకహానియును
దలకూడి మిక్కిలి దలవంపులొదవు, కావున పాధ్యులు కాంతుల యెడలఁ
గావింపఁదగ దెప్పుఁ గపటకర్మముల, కాంతుని మనసును గవిపెట్టి మెలఁగ
నన్నియొషధములు నవియెయోఁ జామ్ము. . . . .
పతినిమించెడునట్టి పరమరాంధపుఁ నళియె న్వరున లే' మహిమిద గలిగి,

ఋగ్వసౌఖ్యములొంద పాద్యములులకు-బలియొ నిధానము పశ్యందువదన !
పతియనుగ్రహమును 2 దయకొంతలకు-ఋకలగౌరవములు ఋగ్వసృష్టల
భూమిజాంబరములుః బుత్రపంపదయు 1 దీతియును గీర్తి సుకలంబుగలుగు.
కావునః బలియజ్ఞ కలలోనైన మీఱక పెలఁకుక ములంగకలయు
కష్టపడినఁగాని కరిము సౌఖ్యంబు కలుగ పెవ్వరికిని మృత్యుండలమున.

మార్తృ పూజ

ద్వి. మునుమున్న దేవతా పూజ 1 పల్కి మననిమిత్తము చాల మహిః గడ్డ మొంది
లోలత గర్భంబునఁ దొవ్విడికలలు కలనొప్ప మనలను కలియించి కొంది
కన్నపిమ్మటఁగూడఁ గడగండ్లకొర్పి చన్నులపాలించి కతలంబుఁ బ్రోచి
యొయ్యెలలోనుంచి యూఁచి లాలించి యొయ్యెడ నొక్కింత యెచ్చినఁగాని
పరగత్తుకొనివచ్చి పాటలుపాడి యారమునఁ జేరిచి యోదాల్పి పిదప
ననుఁగ న్నతిల్లి ! యోనాచిన్నిపాప ! యనిఁజెచ్చుచును తెక్కులాఁగ్గంబు నోరు
ముద్దాడి శిరమును మూర్కొని యవలఁ దద్దయఁజ్రేమంబు దైతారఁగాను
ముఱుతోన్ముమిఁదను బుజములమిఁద వెళుకతట్టునను వేడ్క మోయుచును
నవ్వించి యాడించి నయముచూపుచును బవ్వలించిన యట్టిపట్టునైన
నేమటియుండక యెడ తెడవచ్చి నేమంబుతోనుటఁ జేరెచూచుచును
దనకిష్టపై నట్టిచానినిగూడఁ దనప్రాణపముముగ దాచిపెట్టుచును
దేహమునసొకింత తెవులుచూడట్ట నాహారనిద్రల ననలఁ బోఁద్రోచి
పరితాపమొందుచు బహుఁధంబులను కరికఁబాయక యుపచారముల్పేసి
కొయ్యము స్వగతఁ గాంచినదాక హాయిగానుండక యటనుటించుచును
మనివాగ యెప్పుడు మదినిగాంఁపించి చనవునబలిమిని సమయొచితముగ
మంచిబుద్ధులుగొర్పి మనవర్తనమునఁ గొంచెమేనియు నిలఁ గొదవలేకుండ
వర్తించునటులేయ వడిఁబాటుపడుచుఁ గీర్తికక్కడ మాత కేవల మితను
మనపాలిఁటికివేల్చి మాటలేమిటికి ? మన మామెమౌటను మఱితప్పఁదగదు;
భయభక్తులకజాపి భజియింపవలయు దయతోడఁజూచుచుఁ దల్లితెల్లపుడు;
మనమూలమున నామెనదికొచ్చెనేని మనకదిక్రేయస్సు మహిఁగాడునుమ్మ.

పితృ పూజ

ద్వి. కడుహర్ష మిడఁదల్లిగర్భంబునందుఁ బడినది హేదలుగాబహుకష్టపడుచు
మనపోషణమొ థన మనసులోనుంచి భనయోధానగ్గంబును దక్కువత్తుల

మంచుగానందరమునఁ గూడఁ బెట్టి మందలమోటులు నుటి నిద్రపఱచి
యొప్పుడుపుట్టుదుమెయం చెదురుచూచుచును గృహమిఁగోరుచుఁగీడురాకుండ
మనముపుట్టిననెస్క మనకెందులోను నణమౌతమునలోప మగపడకుండ
నేయకన్నతతోడవెలయఁజూచుచును హాయిగాఁ బెరుగటకాత్మఁబొంగుచును
వరుతలునగలాటవస్తువు తృప్తియు వలసినవన్నియు వరుగనిచ్చుచును
తినలిందియైనను తగ్గించి మనకు గనమునుజేయులిండి తెచ్చియిచ్చుచును
మనదేహమునశ్యాధి మఱియించుకంత కనఁబడేనేనియుఁ గళవళపడుచు
నడిరేయియైనను నడిచిపర్వతి నడి గృహంబునకును వైద్యునిదచ్చి
తుంటునునెయించి మాన్పించిలెనట తొందరయొల్లను దొంగియామిఁద
నవలిఁజనిమిఁద నరిగినవృక్షను బ్రదిమలదనుతోడఁ బ్రాణంబులెల్ల
మనమిఁద నే యుంచి మరల నింటికిని జనుదెంచుతోడనె చాఱుదాడి
యొత్తుకతిరుగుచునెలమి చూపుచును విత్తంబునయి పెట్టి విద్యచెప్పించి
మన మెవ్వడునుమంచియార్గంబునందుఁ జనునట్లుబుద్ధులు చాలంగ నేర్పి
తనయనంతరమునదడవుగ వనము ఘనకుఘానందము ల్గలిగి వర్ధిల్ల
చ్చాదయంబునఁగోరి యాశ్వరునేడి మద మొందుతొంది ముఖ్యంబుగాను
ఘనగౌరవంబునఁ గాంచిప్రేమించి మనమౌతనియవజ్ఞ మన్నించి సతము
వినయవిధేయతల్యెఱయించియతని మనముజొవ్వకయ్యుండ మంచియార్గమున
మెలఁగుచుఁబట్టినపెట్టినయింద్ల కలమిఁగూర్చుగ కెల్లు నిలలోనమనము.

స్త్రీలు వినోదకరముగాఁ జదువుకొని గూనందించుటకు తగి
యుండునని తలచి షేక్స్పియరు మహాకవియొక్క నాటకముల
ననుసరించి యింగ్లీషులో ల్యాం బనునతఁడు వచనరూపమున రచి
యించిన కథలలో పదునాటింటిని నేను సులభశైలిని తెలిఁగించితిని.
చమత్కార రత్నావళి, సతీమణివిజయము, సుమిత్రచరిత్రము, రఘు
దేవరాజీయము, కురంగేశ్వరవర్తక చరిత్రము, కళావతీ పరిణా
యము, గయ్యాళిని సాదుచేయుట, చిత్రకేతు చరిత్రము, దాన
శేసరివిలాసము, వైదర్భినిలాసము, భానుమతీ కళ్యాణము, సరసజన
మనోభిరామము, ధర్మకవచోపాఖ్యానము, కుమారద్రయవిలాసము,

పద్మినీ ప్రభాకరము, మాలతీమధుకరము, అనునవి యాకథలకు నేను పెట్టిన పేరులు. అనాటక కథలను నేను తెలిగించునపుడు మునుపున్న పేరులకు మాఱుగా మనదేశపు పేరులు పెట్టి అందున్న దేశములను మన భరతఖండములోని దేశములనుగా మార్చి, కథలో మన యాచారవ్యవహారములకుఁ బ్రతికూలముగానున్న భాగముల ననుకూలముగా నుండునట్లు చేసి, సాధ్యమైనంతవఱకు మనవారి కింపుగా నుండునట్లుచేసితిని. ఈకథలు స్త్రీలకుమాత్రమే కాక పురుషులకును ఒడవఁదగిన వయి హృదయాష్టాదశకరములుగా నుండును. వీనిలోఁ గొన్నిటిని సర్వకాలశాలవాదు ప్రవేశపరీక్షకుఁ బరసీయ గ్రంథములనుగా నిర్ణయించిరి. కొన్నిటిని పాఠశాలలలోఁ బాఠపుస్తకములనుగాఁ జెట్టుచున్నారు. సామాన్యముగా జనమును వీనిని వినోదముకొఱకు చదువుచున్నారు. స్త్రీల కుపయోగించెడు పూర్వోక్త పుస్తకముల నన్నిటినిజేర్చి రెండు పెద్ద సంపుటములనుగా ముద్రింపించి యున్నాను.

జనులలోఁగల మూఢవిశ్వాసములు పోపుటకుఁ బ్రకృతిశాస్త్రజ్ఞాన మావశ్యకమని తలఁచి, తెనుఁగులోఁ బ్రకృతిశాస్త్రములు లేకుండుట విచారించి, యాలోచనమును సాధ్యమైనంతవఱకుఁ బోఁగొట్టవలెనన్న యుద్దేశముతో నేను 1878-వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునందే పద్ధావివేచక శాస్త్రమును బ్రశ్నోత్తర రూపమున తెలిగించి ప్రకటించుచుంటిని. ఆ కాలమునందు రాజమహేంద్రవరమునందుండిన కులాచార సంస్కార సమాజము (The Social Reform Association) వారి సభలోఁ దత్సామాజికుఁడగు మన్మిత్రుఁడును నైన యొక పట్టపరీక్షాసిద్ధుఁడు తాను పద్ధావివేచక శాస్త్రమును దెనిగింపవలెనన్న యుద్దేశముతో దానికి వలయు పరికరములనెల్ల సమకూర్చుకొనియున్నట్లు తెలుపఁగా నాసభవాదు

నాయనుమరిమిఁద, పదార్థవివేచక శాస్త్రముచేయ నాయనను నియమించిరి. నన్ను శారీర శాస్త్రమునుజేయ నియమించిరి. ఈ నియామకమయిన తరువాత నా మిత్రుఁ డిదనదియేండ్లు జీవించినను దన పదార్థవివేచక శాస్త్రమును జేయకయే స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. నేనును నాకు నియమించిన శారీరశాస్త్రరచనకుఁ గావలసిన సాధన సంపాదన ప్రయత్నములొ నుంటిని. నా కృషివిషయమయి కొంత తెలుపును గాన 1888-న సంవత్సరాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన నా శారీరక శాస్త్రముయొక్క యుపోద్ఘాతములోని కొంతభాగము నిందుదాహరింప ననుజ్ఞ వేడుచున్నాను.

‘తెనుఁగుభాషయందుఁ బ్రకృతిశాస్త్రములు లేనిలోపము విస్తారముగా నున్నందున, దానిని కొంతవఱకు నివారించుటకయి యీశారీరశాస్త్రమును మొట్టమొదట నారంభించి యొకవిధముగా ముగింపఁగలిగినాఁడను. విద్యాశాఖవారును మహాజనులును దీని నాదరించి తగిన ప్రోత్సాహమును గలిగించినయెడల, ప్రకృతిశాస్త్రసంబంధములయిన యితరశాఖలలోఁగూడ సులభశైలిని బ్రతిమలతోఁ గ్రమక్రమముగా గ్రంథములుచేసి ప్రచురింప నుద్దేశించియున్నాను. ఆంధ్రభాషయందు జ్యోతిశాస్త్రమును రచించుటకయి యీవఱకే యారంభించియున్నాను. నేను మొట్టమొదట పదార్థవివేచక శాస్త్రమును బ్రశ్నోత్తరరూపమునఁ దెనిగించి ప్రచురించుచుండఁగా, ఆకాలమునందీ పట్టణములోనుండిన కులాచార సంస్కరణ సమాజమువా రాపనిని మఱియొకరికి నిర్ణయించి శారీరశాస్త్రమును దెనిగింపుమని నన్నుఁగోరిరి. వారికోరిక ననుసరించి యింగ్లీషుభాషలోని శారీరశాస్త్రములను బెక్కింటిని జదివితిని. అయినను నిదర్శనపూర్వకముగాఁ బరీక్షించినంగాని కొన్నియంశములను బూర్ణముగాఁదెలిసి కొనుట యసాధ్యముగాఁ గానఁబడినందున, నామిత్రుఁడైన యొక

వైద్యశాలా సహాయుని సాహాయ్యమున మేకయొక్క హృదయము శ్వాసాశయము మొదలయిన యవయవములను వానియందలి భాగములను సతఁడు ఛేదించి చూపఁగా నావఱకు దురవగాహములుగా నుండిన యంశము లనేకములు గ్రహించితిని. అటుపిమ్మట హిందూ శారీరశాస్త్రమునుగూడ చదువ నుద్దేశించి గ్రంథసంపాదనమునిమిత్తమయి ప్రయత్నింపఁగా ముద్రితగ్రంథము లేవియు దొరకక విశేష ధనవ్యయముచేసి తాళపత్ర లిఖిత గ్రంథములను సంపాదింప వలసిన వాఁడ నయితిని, అవిగాక కలకత్తానుండి నాగరాక్షరములతో ముద్రింపఁబడిన శుశ్రుతాది గ్రంథములను గూడఁ గొన్నిటినిదెప్పించి తిని. ఇటీవల శుశ్రుతములోని శారీరస్థానము చెన్నపురియందు ముద్రింపఁబడినది. వ్యయప్రయాసములకు లోనయి సంస్కృత గ్రంథములను తెప్పించిచదివినను, కొన్ని పారిభాషికపదములను గ్రహించుటలోఁ దృప్తి నాకు వానివలన విశేషప్రయోజనము కలుగలేదు.

కొంత ధనవ్యయము చేసి సంపూర్ణమయిన మనుష్యకంఠాశము నొకదానిని సంపాదించితిని. మేకలయొక్క హృదయశ్వాసాశయాదులకంటె మనుష్యులయొక్క హృదయ శ్వాసకోశాదులను బరీక్షించి చూచుట యెక్కువ యుపయోగకరమని భావించి శవపరీక్ష నిమిత్తమయి శ్రోత్రశవము వచ్చినప్పుడు నాకు వర్తమానము చేసి నాయెదుట కోసి చూపించునట్లు వైద్యశాలాధికారులతో నేర్పాటుచేసితిని. వా రొకసారి నన్ను పిలిపించి శవమును నాయెదుట కోయనాంభింపఁగా నేను చూడలేక కన్నులు దిరిగి లోపలినుండి వికారమువచ్చి మూర్ఛపోయితిని. వా రప్పుడు నామొగముమీఁద చల్లనీళ్ళుకొట్టి న స్నీవలకుఁగొనివచ్చి తెలివినవచ్చిన తరువాత నింటికిఁ బంపివేసిరి. నే నటుతరువాత మనుష్య హృదయాది శోధనమునకయి మరలఁ బ్రయత్నింపలేదు. ఈపుస్తకమునకయి కావలసిన చిత్రరూప

ములను విశేష ధనవ్యయముచేసి యిరువదిరెంటిని కలకత్తాలో క్ష
మీఁదఁజెక్కించి తెప్పించి యుపయోగించితిని. మొదటికూర్పుంతయు
నాలుగు సంవత్సరములలో వ్యయమగుటచూడఁగా నాంధ్రదేశస్థులు
నాపుస్తకము నాదరించినట్లే కనఁబడుచున్నది. రెండవకూర్పునందుఁ
బడునేనును, మూడవ కూర్పునందుఁ బదునాఱును, క్రొత్తపటము
లింగ్లండులోఁజేయించి తెప్పించి చేర్చి, కొన్ని క్రొత్తవిషయములను
మార్పులను బుస్తకమునందుఁ బొందుపఱచితిని. ఇప్పటిది నాల్గవ
కూర్పు. పుస్తకమును విద్యార్థులును వైద్యులును మహాశనులును
గూడఁ దెప్పించుకొని చదువుచున్నారు. దీనిని జమవఁ దలపించినవా
రందఱును దీనిమీఁద మంచి యభిప్రాయముల నిచ్చియున్నారు.
దీని మొదటికూర్పు పంపఁబడినప్పుడు బందరునందుఁ బ్రకటింపఁబడు
చుండిన 'హిందూదేశభిమాని' పత్రికాధిపతులు 1889-వ సంవత్స
రము ఏప్రిల్ 6-వ తేది పత్రికయందొట్లు వ్రాసిరి — .

"Mr Kandukuri Veerasalingam Pantulu, the Senior Pundit of the Government College, Rajahmundry, has published a free Translation of Professor Huxley's Physiology, a copy which we have received just now. From the preface of the book we learn that the Pandit has taken great pains in going through all the books relating to the subject both English and Telugu, such as Anatomy *Susruta Astanga Hrithaya* and many others, some of which have not as yet seen the light of publication. It is true that some of the technical words and phrases which he has been obliged to use in the Translation are not colloquial and household terms and consequently rather difficult to be easily understood by the commonality, yet had he not used those terms, he would have made a mess of the Translation. And to avoid this difficulty he has added an Appendix in the terminus of the book giving the English equivalents or those technicalities for the guidance of the reader. The book has 22 diagrams illustrative of the different parts of the body which he got made at the Art studio of Calcutta at an enormous expense.

The book also contains two representations of the author one on the bind and other on the title page which add beauty to the book

We think it will not be uninteresting to our readers to pen a few lines about the author himself here. He is one of the greatest Telugu Pundits and poets living and lived who has been blessed with that keen foresight of observing nature in its true colours which any school boy can perceive in any of his Telugu Dramas, such as the Pleader's Drama or the Brāhma Vivaha. Born a genius he has also got that moral courage and exemplary character which the English people say, are wanting in the majority of the Hindus, and his undaunted courage and perseverance are very well exemplified in this one fact that while almost all the Natives for reform of the widow-marriage have recoiled back from the attempt, although they are convinced of the necessity and advisability of the marriages of young widows' this gentleman has taken the leading part in that reform and stood like the Monument in the midst of troubles and turmoils engendered by the weight of public opinion, like Columbus in the discovery of America. Madras Presidency may very well feel proud of having a native like Mr. Veerasalingam in her bosom and "a dose of Carlyle does no good at all to such personages!" He is the author of scores of books of prose and poetry and it is the duty of the public and the 'educational authorities to give him every encouragement.

(రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటుకాలేజీలో నగ్రపండితుఁడైన కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రొఫెసరు హాక్స్లీగారి శారీరశాస్త్రముయొక్క యనర్గళభాషాంతరమును ప్రకటించి యున్నారు, దాని ప్రతియొకటి యిప్పుడేమాకు చేరినది. పుస్తకముయొక్క యవతారికనుబట్టి యీవిషయములో సంబంధించిన యింగ్లీషులోను తెలుఁగు (సంస్కృతము) లోనుగల శరీరనిర్మాణశాస్త్రము శుశ్రుతము అష్టాంగహృదయము మొదలైన కొన్నియొకను అచ్చుపదకున్న గ్రంథములను చదువుటలోఁ బండితుఁడెంతయు శ్రమపడినట్లు

మేము తెలిసికొనుచున్నాము. ఆయనభాషాంతరములో నుపయోగింపవలసివచ్చిన పారిభాషికపదములలోను వాక్యభాగములలోను కొన్ని సామాన్యమైనవియు నింట వాడఁబడునవియు కాకపోవుటను బట్టి సామాన్యజనులు సులభముగా గ్రహించుటకుఁ గష్టమైనవగుట సత్యమేయైనను, ఆయన యాపదముల నుపయోగింపకుండిన పక్షమున భాషాంతరమును జిక్కుచేసియుండును. ఈచిక్కును వారించుట కయి చదువువారి యుపయోగార్థముగాఁ గారీభాషిక పదముల యొక్క సమార్థకములైన యింగ్లీషు పదముల నిచ్చుచు నొక యనుబంధమును బుస్తకముతుదను జేర్చియున్నాడు. విస్తారముగా సామ్మ్య వ్యయపఱచి కలకత్తా శిల్పచిత్రశాలయందు చేయించిన శరీరముయొక్క వివిధావయవద్యోతికములైన 22 ప్రతిరూపముల నీ పుస్తకము కలిగియున్నది పుస్తకమున కంద మెక్కువచేసెడు గ్రంథకర్త ప్రతిరూపములను రెంటిని, అట్టమీఁద నొక దానిని ముఖ పత్రముమీఁద నొక దానిని, ఈపుస్తకము కలిగియున్నది.

ఇక్కడ గ్రంథకర్తనుగూర్చి కొన్ని పంక్తులు వ్రాయుట మాచదవరులకు హృదయరంజకముగా నుండక పోదని తలంచుచున్నాము. జీవించియున్నట్టియు గతించినట్టియు గొప్పతెలుఁగుపండితులలోను, కవులలోను, ఈయన యొక్కఁడు, సృష్టిని దాని నిజమైన స్వరూపములోఁ గనిపెట్టెడి సూక్ష్మమయిన దూరదృష్టి యీయన కనుగ్రహింపఁబడినది, దానిని స్త్రీడదునాటకము, బ్రాహ్మ వివాహము, మొదలయిన యీయన తెలుఁగు నాటకముల దేనిలో నైనను, ఏపాఠశాలావిద్యార్థి యైనను కనఁగలఁడు. మేధావిగాఁ బట్టినవాడయి, హిందువులలోని యధికసంఖ్యాకులలో లేవని యింగ్లీషువాడుచెప్పెడి నీతికార్యధైర్యమును, మార్గదర్శక వర్తనమును

గూడ, ఆయనకలిగియున్నాడు, ఆయనయొక్క నిశ్చలమైన ధైర్యమును, పట్టుదలయు, ఈయొక్కసంగతిలో మిక్కిలి చక్కగా దృష్టాంతీకరింపఁ బడినవి—బాలవితంతువుల వివాహముయొక్క యావశ్యకమును గూర్చియు, యుక్తతనుగూర్చియు, జాతవిశ్వాసులయినవారయి నప్పటికిని వితంతువివాహ సంస్కారమున కనుకూలురుగా నున్న స్వదేశీయు లించుమించుగా నందఱును దత్త్రయత్నము నుండి వెనుక తీయఁగా నీ మహాపురుషుఁ డాసంస్కారములోఁ బ్రధానభాగమును వహించి జనాభిప్రాయ భారమువలనఁ గలిగిన కష్టములయొక్కయు, సంతోభములయొక్కయు, సదుమను జయస్తంభమువలె, అమెరికాను కనిపెట్టటలో కొలంబసురీతిని నిలువఁబడెను. చెన్నపురి రాజధాని తనలోపల వీరేశలింగమువంటి స్వదేశీయుని గలిగియున్నందున కత్యంతము గర్విపడవచ్చును. “కాగ్లెయొక్క మాత్రి యటువంటి వారి కెంతమాత్రమును మేలుచేయదు” ఆయన యిరువదుల కొలఁది గద్యపద్యకావ్యములకుఁ గర్త, ఆయనకు సర్వ విధములఁ బ్రోత్సాహము కలిగించుట మహాజలకును, విద్యాశాఖాధికారులకును గర్తవ్యము)

1895-వ సంవత్సరమునందు జ్యోతిశాస్త్ర సంగ్రహమును బటములతోఁ బ్రకటించిరి. జ్యోతిశాస్త్రము ప్రకృతిశాస్త్రము లలో నుత్తమ మయినదని చెప్పవచ్చును. ఈశాస్త్రమును జదివి గ్రహణములు మొదలైనవి కలుగుటకుఁగల నిజమైన కారణములను దెలిసికొన్న పక్షమున, ఏతద్విషయమున జనులలోఁగల మూఢ విశ్వాసములును, మూఢాచారములును నశించి సుజ్ఞానము కలుగుననుటకు సందేహములేదు. ఈ శాస్త్రము మన దేశమునకు క్రొత్తది కాదు. మన పూర్వులు చిరకాలముక్రిందటనే దీని విషయమయి

కృషి చేసి బహు సత్యములను దెలిసికొనియుండిరి. ఈభాషాంతరము నకు నేను వ్రాసిన యుపోద్ఘాతములోనుండి కొన్ని వాక్యము లిందుదాహరించు చున్నాను.—

“ఈశాస్త్రమున నుచ పూర్వములు వేదమంత్రములు రచియింపఁబడిన కాలమునుండియుఁ గృషి చేసియున్నారట ఆకాలమునందు ఋషులు సంవత్సరమును బండ్రెండుమాసములుగా భాగించుకొన్నట్లు “వేదమాసోధృతవ్రతోద్వాదశప్రజావతః, వేదాయ ఉపజాయతే.”

అను ఋగ్వేదము మొదటిమండలములోని యిరువదియైదవ సూక్తముయొక్క యెనిమిదవఋక్కు మొదలగువానివలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఋగ్వేదముయొక్క యెనిమిదవపదవమండలములలోఁ జంద్రుఁడు కొన్ని నక్షత్రములయందున్నట్లు నూచింపఁబడినందున, వారి కాలమునందు చంద్రగతినిబట్టి చంద్రుని గ్రహములగు నిరువదియేడు నక్షత్రములను గూర్చియుఁ దెలిసియుండుననియే యూహింపవచ్చును. సూర్యునిగతినిబట్టి సంవత్సరమును గణించు విధమును సహితము తెలిసికొని, కాలవ్యత్యాసము గాకుండుట కయి వారయిదేసి సంవత్సరముల కొక్కపర్యాయ మప్పు ధధిక మాసమును జేర్చుకొనుచుండెడువారు ఆకాలమునందు గ్రహముల నామములుగాని, గ్రహగతులుగాని, వారికిఁ దెలియవు ఒకతైత్తిరీ యారణ్యకమునందు దక్క వేదమునం దెక్కడను గ్రహముల పేరులేలేవు. ధర్మశాస్త్రములలో నెల్లను మొదటిదగున మనుస్మృతి యందును గ్రహముల నామములు కానరావు. వేదములయందు దెక్కడను సూర్యగతిబట్టిన రాశిచక్రముదాహరింపఁబలేదు రాశిచక్రమును మనపూర్వులు మొదట యవనుల (గ్రీకుల) నుండి గ్రహించిరి. అందుచేతనే వరాహమిహిరుఁడు తన బృహజ్జాతకమునందు,

శ్లో. “క్రియతాబురి జతుమ కులీర లేయపాథోనజాక కార్పావ్యాః
తాక్షిక అకోకేర హృద్రోగ శ్చాంత్యథం చేత్థమ్.”

అని క్రియ (మేషము), తాబురి (వృషభము), జతుమ (మిథునము), కులీర (కర్కటకము), లేయ (సింహము), పాథోన (కన్య), జాక (తుల), కార్పి (వృశ్చికము), తాక్షిక (ధనస్సు), అకోకేర (మకరము), హృద్రోగ (కుంభము), అంత్యథం (మీనము), ద్వాదశరాసులకు గ్రీకుభాషానామములు పెట్టియున్నాడు. ఇందు కులీర, హృద్రోగ, అంత్యథశబ్దములు తక్క మిగిలినవన్నియు గ్రీకునామములే, వరాహమిహిరకుడు క్రీస్తుశకము ౧౦౫-వ సంవత్సరమునఁ బుట్టి ౧౮౨-వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. ఈయన కాలమునకుఁ బూర్వమునందుండిన సిద్ధాంతగ్రంథములలో సహితము గ్రీకులు (యవనులు) జ్యోతిశ్శాస్త్రము నందును గట్టివారయినట్లు చెప్పఁబడియున్నది. మిక్కిలి పురాతనమగు గర్గసిద్ధాంతములో

శ్లో॥ స్లేచ్ఛాహి యవనా సేషు సమ్యక్ శాస్త్ర మిదం స్థితమ్
ఋషివ త్రేపి పూజ్యం తే కింపున దైవవ ద్విజాః,

(యవనులు స్లేచ్ఛులయినను వారియం దీశాస్త్రము చక్కగా నున్నది, వారును ఋషులవలెఁ బూజింపఁబడునప్పుడు దైవజ్ఞులయిన ద్విజులను జెప్పవలసినదేమి?) అని వ్రాయఁబడియున్నది.”

దీనిని బట్టిచూడఁగా నిప్పటివారివలెఁ దామే సర్వజ్ఞులమని యుఁ దమపూర్వులు చెప్పిన దొక్కటియే సత్యమనియు భావించుకొనువారుగాక యప్పటివారు తాము స్వయముగాఁ గృషిచేసి శాస్త్రజ్ఞానమును వృద్ధిపఱచియుఁ దమకుఁ దెలియనిదాని నితర దేశస్థులవలన గ్రహించియు నభివృద్ధిజెందుచు వచ్చినట్లు కనఁబడుచున్నది. తామే సర్వజ్ఞుల మన్న గర్వమును తా మితరులవలన నేర్చుకొన్నచో గౌరవ

లోపమును దురభిమానమును, గలవా రెప్పుడును వృద్ధి నొందక క్రమ క్రమముగా క్షీణదశకు వత్తురు. కాబట్టి పురోవృద్ధిగోరువాడు తాము సత్యమును సర్వనిషముల సంపాదించఁ బ్రయత్నించుచు మంచి యెందున్నను గ్రహించుచుండవలెను. పైనిజెప్పిన దురభిమానము మన దేశమునందుఁబ్రబలి సర్వమును మనశాస్త్రములలోనే యున్నదనియు మన మితరులవలన నేచ్ఛుకోవలసిన దేదియు లేదనియు దురభిప్రాయము బలపడవారంభించినది మొదలు శాస్త్రజ్ఞానమంతకంతకు వృద్ధి నొందక క్రమక్రమముగా క్షీణదశకువచ్చుచుఁ దుద కిప్పటి హీనస్థితికి వచ్చినది. ఈ నడిమికాలములో నొక్క భాస్కరాచార్యుడు దక్క చక్కని సిద్ధాంతగ్రంథములను రచించినవారెవ్వరును గానరాదు, ఈభాస్కరాచార్యుడు తాను రచించిన సిద్ధాంతశిరోమణియను జ్యోతిశాస్త్రమునందలి గోళాధ్యాయములోఁ దాను జననమొందిన శకసంవత్సరము 1036 అనియు, గ్రంథరచనచేసినది తనముప్పది యాఱవయేటననియుఁ జెప్పకొనియున్నాడు. యూరపుఖండములో 1543-వ సంవత్సరమునందుఁ బరలోకగతుఁడయిన కోపర్నికస్సను జర్మను పండితుఁడు సయ్యక్తికముగా స్థాపించువఱకును భూభ్రమణ సిద్ధాంతము వ్యాపించలేదు. ఈ భరతఖండములోఁ గ్రీస్తుశకమున నైదవశతాబ్దములోనుండిన యార్యభట్టాచార్యులవారు వరాహ మిహిరసకుఁ బూర్వమునందే భూభ్రమణ సిద్ధాంతమును బోధించిరి. కాని యదిప్రబలక మధ్యగా భూమి స్థిరముగా నుండి దాని చుట్టును సూర్య చంద్ర) నక్షత్రాదులు తిరుగుచున్నవన్న యప సిద్ధాంతమే నేటివఱకును వ్యాపించియున్నది. మనపూర్వులకు గ్రహముల గతులు తెలియునుగాని గ్రహములకును భూమికిని గల దూరములు సరిగాఁ తెలియవు. ఆకాలమునందు సహితము నళికాది యంత్రము లేవోకొన్ని యున్నను గ్రహవేధకయి యిప్పుడున్న

దూరదర్శకయంత్రాదు లప్పుడు లేనందున నిప్పుడు తెలిసికొన్న యనేకాంశములు వారి కప్పుడు తెలియుట యసాధ్యమయ్యెను.

ఈగ్రంథమును రచించుటకయి నే నింగ్లీషుభాషలోనున్న కొన్ని జ్యోతిష గ్రంథములను జదువుటయేకాక సంస్కృతభాషలో నున్న సూర్య సిద్ధాంతము, సిద్ధాంతశిరోమణి, పంచసిద్ధాంతిక, మొదలయిన సిద్ధాంత గ్రంథములను సహితము చదివితిని. మనలోని తెలిసినవారి సాయమువలన రాత్రుల గ్రహములు నక్షత్రములు మొదలయినవానిని జూచి వాని స్థానములను రూపములను గ్రహించితిని. నేను చెన్నపురికిఁబోయి యుండినప్పుడు నక్షత్రశాలాధికారుల సాహాయ్యమువలన పగలు శని గ్రహములను శని గ్రహము యొక్క యుగరములను దూరదర్శక యంత్రముతో నచ్చటి యుద్యోగస్థులు చూపఁగాఁ జూచితిని. ఈపుస్తకమునందు నేను సాధ్యమైనంతవఱకు పారిభాషిక పదములను రాసీయక సుగమముగా నుండునట్లు సులభశైలితో యుపయోగించినను శారీరశాస్త్రమునందు వలెనే దీనియందును ఇంగ్లీషు పర్యాయపదములతో పారిభాషిక పదములపట్టికను తుదను జేర్చితిని. పటములు లేనియెడల విషయము సుబోధముగా నుండదుగనుక విశేషవ్యయముచేసి యాయా గ్రహ నక్షత్ర ధూమకేతు సూర్య చంద్రోపరాగాదులను జూపెడు పటముల నేఁబదింటికంటె నెక్కువగా నింగ్లండునుండి చేయించి తెప్పించి యిందు యుక్తస్థలములయందు వేయించితిని. గ్రహణ విషయమున సామాన్య జనులలో వ్యాపించియున్న పిచ్చి నమ్మకముచు బోఁగొట్టవలెనన్న యుద్దేశముతో గ్రహణములకు నిజమైన కారణములను దెలుపుటకు ముందవతారికగా జ్యోతిశాస్త్ర సంగ్రహమునందుఁ గొంత వ్రాయఁబడినది. చదువరుల కింపుగా నుండవచ్చునవి దానినిం దుదాహరించుచున్నాను.

“సూర్యబింబముయొక్కయో చంద్రబింబముయొక్కయో కాంతి యంతయుఁగాని కొంతగాని మాయుట గ్రహణమనఁ బడును. బింబముయొక్క కాంతియంతయు నడఁగినచోఁ బూర్ణ గ్రహణమనియు, కొంతమాత్రమే యడఁగినచోఁ బార్శ్వ గ్రహణమనియు, చెప్పఁబడును. సంపూర్ణ సూర్యగ్రహణము పట్టినప్పుడు సర్వమును వింతగాఁ గానఁబడును— పట్టపగలు మింట నక్షత్రములు కానిపించును, పక్షులు కొలకొలమని కూయుచు గూండ్లుచేరఁ బాటుతెంచును, ఘూకములు గుహలు వెలువడి నానాముఖముల సంచరించును, మూఢుల మనస్సులలో భయ ముంపురించును. వేయెలో పగలే రాత్రియగుట సంభవించినప్పుడు లోకములోని వేది తాఱుమాఱుకావు? ఈప్రకారముగా వ్యత్యస్త దశ సంభవించుటచేత నాలోచనలేని మృగపక్ష్యాదులు సహితము తమతమ స్వభావగుణములను విడిచి తేజోవిహీనములయి నిరుత్సాహములయి యుండునప్పుడు, ఆలోచన పడుడయిన మనుష్యుని హృదయమునందు భీతిచేత నెన్ని యాహలుపుట్టవు? మన దేశమునందలి జనులు గ్రహణసమయములయందు సూర్యచంద్రుల కేదో పెద్ద పాము మ్రింగుటచేత, మహావిపత్తు సంప్రాప్తమయిన దనియు, తమ్ము మైలసోఁకినదనియు భావించి, స్నానములు చేసియు, నుపవాసము లొనర్చియు, దోషపరిహారార్థముగా దానధర్మము లాచరించియు, నానావిధకర్మలుచేయుదురు. దేశ మజ్ఞాన దశయందుండిన కాలములో సాధారణముగా జనులవశాభ్యమహిమచేత నిట్టియాచారములు మొట్ట మొదట నుద్భవమొందును, పిత్రాచార మన్న గౌరవమునుబట్టి యాలోచనమాని తెలివిగలవాడు సహిత మాచరించుచు రాఁగాఁ గొంతకాలమున కామాధాచారములు శిష్టాచారము లగును. అటు వంటి స్థితిలో బుద్ధిమంతులయిన యాచార్యపురుషులు లైలుదేటి

యంధవరంపరగా జను లాచరించెడి యాయాచారములనే తామును నవిచారపూర్వకముగా ననుసరించుచు వానిని దమకు జీవనాధారములుగా మార్చుకొని లాభకరములయిన యట్టి యుత్తమాచారములను గల్పించిన పూర్వులబుద్ధి సంపదను శ్లాఘించుచు స్వార్థపరత్వముతో వానికి పేతుకల్పనముచేసి పుస్తకములను రచించి పామరులను మోహింపఁజేయుదురు. దురాచారము లెప్పుడును బ్రవేశించినంత సులభముగా వదలిపోవు. ఎంత యవివేకమాలకమయినదైనను, దేశమునం దొక్కసారి నెలకొన్న యాచారపిశాచము చిరకాలము పలువురు పలుప్రయత్నములుచేసి కష్టపడి వెడలఁగొట్టఁబాటుపడినంగాని యొక పట్టున కాలు కదల్చదు గ్రహణములకు ధీమంతులయిన మన పౌరాణికులు కల్పించిన కారణముల నెల్లవారు నెఱుఁగుదురుగాదా! విప్రచిత్తికిని సింహికకును జతుర్భుజుడయి పుట్టిన రాహువనెడ రాక్షసుఁడొకఁడుండెనట! దేవదానవులు పాలనముద్రముచు మధించి వడసిన యమృతిము నుభయపక్షములకును నిష్పక్షపాతముతోఁ బంచిపెట్టెద ననిచెప్పి విష్ణుఁడు జగన్మోహినివేషమును ధరించి వచ్చి దేవతలకుఁ బోయుచుండఁగా వారు త్రాగి యానందించుచున్నప్పుడు విష్ణుమాయకులోనయి భ్రమపడి యూరిక గుటుకలుమ్రొంగుచుఁ జూచుచున్న రాక్షసపంక్తిని విడిచి బుద్ధిమంతుడయిన రాహువు మోహినివేషమునకుఁ బ్రతిగాఁ దాను దేవతావేషమునుధరించి దేవతాపంక్తిలోఁ గూర్చుండి యెల్లవారిని మాయచేసినవిష్ణువునే మాయచేసి యమృత పానముచేయఁజొచ్చెనట! సూర్యచంద్రులారహస్యమునుగనిపెట్టివిష్ణుదేవునితోవిన్నవింపఁగా నతఁడు చక్రధారచే నాదుష్టరాక్షసుని శిరస్సు ఖండించెనట! అమృతపాన విశేషముచేత రాహువు చావక తలయొకటియు మొండె మొకటియుఁగా రాహు కేతునామములతోఁ రెండు ఘోరరూపములఁదాల్చి యొక్కఁ డిద్దఱు సూర్యచంద్రులు చేసిన్

యపకారిమునకయిపగపట్టివారినిబట్టి ప్పొందినములయందు పెద్దపాము వలె వారినిమ్రొంగి విడుచుచుండునట! ఇటువంటి మూఢవిశ్వాసములు నశించి దేశములో గ్రహావిషయమున నుంచిజ్ఞానము వ్యాపించుట కయి నిజమయిన కారణములను దెలుపుదము. నిజమైన కారణములు సర్వజనులకును దెలిసినతరువాత సహితము గ్రహాసంబంధము లయిన కర్మ లభ్యాసవశముచేతఁ గొంతకాలము జనులను విడువక పోవచ్చును ”

ప్రకృతిశాస్త్రములలో నేను రచించిన మూడవది జంతు స్వభావచరిత్రము దీనియందలి ప్రథమభాగమును 1896 వ సంవత్సరమునందు దాదాపుగా నలునది జంతుపటములతోఁ బ్రకటించితిని. జంతువు లన్నిటిలోను జరాయుజము లనఁగా మావిలోనుండి పుట్టిన జంతువులు శ్రేష్ఠములయినవి మనుష్యుఁడును జరాయువునుండి పుట్టినవాఁడే. ఈజంతువులు పిల్లలకు పాలిచ్చి పెంచుచు, మానినుండి పుట్టినపిల్లలకు స్త్ర్య మిచ్చెడి యాజాతి జంతువులను గూర్చియే యీప్రథమభాగమునందు వ్రాసియున్నాను. పుస్తకము చదువువారికి మనోహరముగా నుండుటకయి జంతువుల స్వభావాది వర్ణనము చేయుటయే కాక యక్కడక్కడ వానినిగూర్చిన కథలను మనుష్యులకు వానినిగూర్చి గల యభిప్రాయములను గూడ చేర్చియున్నాను. మనదేశమునందలి హనుమద్వానరములనుగూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నాను.

“చక్కగా నెదిగిన హనుమానులు ముక్కుమొదలుకొని తోక మొదటికి మూడు నాలు గడుగుల పొడుగుండును. తోక దేహమునకంటెను పొడుగుగానుండును. ఈవానరముయొక్కవర్ణము మసము సాధారణముగాఁ జూచెడు పండుకోరివంటి రంగుకలదిగానే యుండును గాని వీవు పొడుగునను నల్లనిచాతి యుండును. ఈ జాతి వానరములే పూర్వకాలమునందు రామరావణ యుద్ధములో రాము

నికిఁ దోడుపడి రాక్షసులతో యుద్ధము చేసెనని చెప్పదురు. అందు చేత నీహనుమానులయందు హిందువుల కత్యంతభక్తి కలిగియున్నది. ఇవి యే యల్లరి చేసినను జరులు వాని జోలికి పోక నమస్కరించి యూరకుందురు. శాఁబట్టి యీవానరములు నిర్భయముగా గ్రామములయందు వీధులలో సంచరించుచు, గ్రామములోని తోట లన్నియు తమవే యయినట్లు మనసువచ్చిన తోటలోఁ బ్రవేశించి పండ్లు మొదలయినవి యభేష్టముగా ననుభవించుచు, అంగళ్ళలోని ధాన్యాదులను డమ సొత్తయినట్లుగా నంగడివాండ్ర నేమతించి భక్షించుచు ఇండ్లనడికప్పలమీది నెక్కి లోపలికి గాలి పోవుటకు మార్గములేర్పఱచుచట్లుగా పెంకులు తిరుగ వేసి నలగఁద్రొక్కుచు, సర్వాధికారము చెల్లించుచుండును. గ్రామస్థులు వీనిబాధపడలేక తమయిండ్లమీఁద ముండ్రకంపలు మొదలయినవి వేసికొందురు ఇవి యేహాని చేసినను వీనిని కొట్టకపోవుటయే కాక యెవ్వఁడైన మతాంతరుఁ డికోఁతని హింసించినపక్షమున గ్రామస్థులందఱును వానిమీఁద దండెత్తుదురు.”

కుక్కలయొక్క స్వభావలక్షణములనుగూర్చి వ్రాయుచో నొకచోట నీక్రిందికథ చెప్పఁబడినది

“ఒకఁడు కొంతకాల మొకకుక్కను బెంచి తరువాత దానిని తనమిత్రునకిచ్చివేసెను. నాలుగుసంవత్సరము లైనతరువాత మొదటి యజమానుఁ డొకనాఁ డొక యడవిమార్గమునఁ బోవుచుండఁగాఁ గుక్క యెదురుపడి యాచవాలు పట్టి తోక యాడించి తనసంతోషమును గనఁబఱచెను. ఇంతటితో నతని మిత్రుఁడైన క్రొత్తయజమానుఁడును వచ్చెను. వారిద్దఱును కొంతసేపుమాటాడి విడిపోయిన తరువాత కుక్క క్రొత్తయజమానునివెంటఁ బోయెను. ప్రాంతయజమానుఁడు కొంతదూరము నడచిన తరువాత గడియసేపటిలో కుక్క మరల వచ్చి యాతని కద్భుతము కలుగఁజేసెను. అతఁడు కుక్క తన

యజమానునివిడిచి యేల వచ్చెనాయని యాలోచించుచుండఁగాఁ బొదలోనుండి దుడ్డుకఱ్ఱలు చేతఁ బుచ్చుకొని యిద్దఱు మనుష్యు లాతనివంక వచ్చిరి. అప్పుడా కుక్క యరణ్యము ప్రతిష్ఠని యిచ్చు నట్లుగా మొఱుగుచు వారివంక పరుగెత్తఁగా వారిద్దఱును పాటి పోయిరి. తన ప్రాతఃయజమానుఁ డడవిఁ దాఁటి మంచిమార్గమునఁ బ్రవేశించిన తరువాత నతనిని విడిచి కుక్క తన క్రొత్తయజమానుని కలసికొనుటకయి పోయెను. కఱ్ఱలు పుచ్చుకొనివచ్చిన యిద్దఱుమను ష్యులయొక్క యుద్దేశ మేమో మీ రూహించి తెలిసికోవచ్చును. గతదినమునం దక్కడనే యొకమార్గస్థుని గొట్టి వా రాతని సొత్తు దోచుకొనిపోయిరి. కుక్క రూదొంగలు వచ్చుచుండుటచూచియో, అది దొంగలకొట్టెడు స్థల వని యెఱిగియో, పూర్వయజమానుని రక్షణమొనఁగకు వచ్చియుండును కుక్కయొక్క విశ్వాస మెంతయైన శ్లాఘనీయముగదా !'

ప్రకృతి శాస్త్రవిషయకములైన గ్రంథములలోఁ బదార్థవివే చక శాస్త్రమును, భౌతికభూగోళ శాస్త్రమును, నేను గొంతవఱకుఁ జేసితినిగాని వానిని బూర్తి చేయలేదు. సంగ్రహవ్యాకరణము, కావ్య సంగ్రహము, ఆలంకారిసంగ్రహము, ఆంధ్రతర్కసంగ్రహము అనెను నేను రచించిన గ్రంథములు శాస్త్రసంబంధములైనవేకాని ప్రకృతి శాస్త్రములతో సంబంధించినవి కావు.

నేను చేసిన గ్రంథములలో నెల్ల నాంధ్రకవులచరిత్రము ప్రథా నమైనదని చెప్పవచ్చును. దీనియొక్క ప్రథమభాగమును నేను 1887 వ సంవత్సరమునందుఁ బ్రకటించితిని. ఈప్రథమ భాగము పూర్వకవులను గూర్చినది. హూణశకము 1450-వ సంవత్సరము వఱకును గలకవులు పూర్వకవులనియు, 1450-వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతను 1650 వ సంవత్సరమువఱకును గల కవులు మధ్యకవు

లనియు 1650 వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నున్న వా రాధునిక కవులనియు, నేను సంకేతమేర్పఱచుకొంటిని. రెండవభాగము మధ్య కవులనుగూర్చినది. మూడవభాగ మాధునికకవులను గూర్చినది. ఈమూడవభాగములయందుఁ జెప్పఁబడిన కవులసంఖ్య యిన్నూటి కంటె పాఱుచున్నది. పూర్వకాలమునుండియు మనదేశములోఁ జరిత్రములను వ్రాసెడి యాచార మంతగా లేదు. అందుచేత కవుల చరిత్రమును వ్రాయుటయెంతో కష్టనాధ్యమయ్యెను. ఎవ్వరో నలుగురైదుగురుతప్ప కవులెవ్వరును, దమవంశ వర్ణనములలోఁ దాము పుట్టినకాలము నైనను దెలుపుకొనలేదు గ్రంథరచనచేసినకాలము నంతకు ముందె తెలుపుకొనలేదు. గ్రంథకర్తలనేకులు తమగ్రంథములను రాజులు మొదలైనవారి కంకితముచేసియుండుటచేత రాజులకాలమును గనుఁగొని దానినిబట్టి కవులకాలమును గనుఁగొనవలసివచ్చెను. రాజులకాలములను గనుఁగొనుటకైన మనలోచరిత్రములు లేవు. వారు తాము బ్రాహ్మణులకు భూదానాదులను జేసినప్పుడును, గుఱ్ఱ గోవురములు కట్టించినప్పుడును, తామ్రశాసనములను శిలా శాసనములను వ్రాయించుచువచ్చిరి. ఆశాసనములలో సాధారణముగాఁ దాము దానాదులుచేసిన కాలమును వేయించుకొనుచు వచ్చుటచేత తన్నూమున రాజులకాలనిర్ణయమును, వారుకృతుల నందుటచేతఁ దద్వారమునఁ గృతికర్తల కాలనిర్ణయమును, చేయవలసివచ్చెను కృతికర్తలలో నధికసంఖ్యాకులు తమ గ్రంథములను రాజుల కంకితమైనర్పక దేవతల కంకితము చేయుచువచ్చిరి. అట్టివారియొక్క కాలమును గనుఁగొనుటకయి వారు తమ గ్రంథములయందు పూర్వకవులనుగాఁ జేర్కొనిస్తుతించినవారి నామములు తక్క వేతాధారములేవియు కనఁబడలేదు. ఆయల్పాధారమునుబట్టి సరిగా వారి కాలనిర్ణయముచేయుటకు వీలుకలుగలేదు. కొండలు

కవులు తా మాధునికు లయ్యును భారతకర్తలయిన కవిచైతన్యమును దక్క నిటీవలివారి నెవ్వరిని కవిస్తుతిలోఁ జేర్కొనకుండిరి. కవుల కాలనిర్ణయమును జేయుటలో లక్షణగ్రంథములు కొన్ని గొంతవఱకు సాయపడినవి. లక్షణ గ్రంథములను జేసినవారు కొందఱు తాము చెప్పిన లక్ష్యములుగా పూర్వకావ్యములనుండి పద్యముల నుదాహరించుచు వచ్చిరి. అప్పకవి తాను గ్రంథరచన కారంభించిన కాలమును దన పుస్తకమునందే వ్రాసికొనియున్నాఁడు. ఇట్లాతని కాలము తెలియుటచేత నప్పకవీయమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన కవులందఱును నాతనికిఁ బూర్వమునం దుండిన వారగుట నిశ్చయమే యయినను, వాఁలో నెవ్వ రెంత పూర్వలో తెలిసికొనుట కాపుస్తకము సహితము సహకారికాలేదు. ఇట్లేన్నియో కష్టము లున్నను నేనంతో శ్రమపడి గాలనిర్ణయమును గొంతవఱకుఁ జేయఁగలిగినాఁడను నీవి విషయమై దొరతనము వారిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన సూర్యయల్లారవారి దక్షిణ హిందూదేశ శాసనపుస్తకములను మాత్రమే కాక చెన్నపురియందును నితర రాజధానులయందును మైసూరునందును ప్రకటింపఁబడుచు వచ్చిన తామ్రశిలాశాసనాదులనుగల పత్రికలను పుస్తకములను చరిత్రములను దెప్పించి నేను చదివితిని చెన్నపురి చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలోనున్న తామ్రశాసనములనుజదివితిని. ధనమిచ్చికొనియు మిత్రులసాహాయ్యమున నెరవు పుచ్చుకొని మాతృకలకుఁ బ్రతులువ్రాఁచుచియు కట్టలుకట్టి మూలఁబడియున్న పుస్తకములను గొందఱు అరక యియ్యఁగా వందనపూర్వకముగాఁగైకొనియు ముద్రితములుకాని తాళపత్రపుస్తకములను విస్తారముగా సంపాదించితిని. తంజావూరులోని సుస్వతీభాండగారములో తెలుఁగుపుస్తకములున్నవని విని యాకాలమునందక్కడమండల న్యాయాధిపతిగానుండిన హామెట్టుదొరగారి సాహాయ్యమున నక్కడనున్న తెలుఁగుపుస్తకములపట్టికనుసంపాదించి నేనుస్వయముగానక్క

డకుఁబోయి పుస్తకములు చదివి వానిలోనుండి నాకు కావలసిన భాగములను వ్రాసికొని వచ్చితిని. అంతేకాక యక్కడనున్న పెక్కు పుస్తకములకుఁ బ్రతులను వ్రాయించి తెప్పించితిని. మూఁడుసంవత్సరములు వరుసగా వేసవికాలము సెలవులలో చెన్నపట్టణమునకుఁ బోయి యక్కడి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునకు ప్రతిదినమును పగలు పదిగంటలకు భోజనముచేసి పోయి సాయంకాల మైదు గంటలవరకు నక్కడనుండితాళపత్రలిఖితపుస్తకములనుజదివి వానిలోనుండి కావలసిన భాగములను వ్రాసికొనుచుంటిని. ఒక నాఁడుట్రాము బండిలో నెక్కిపోయి సముద్రతీరమువదిగి పుస్తక భాగములను వ్రాసికొనవలెనన్న యుద్దేశముతో నక్కడనుండి కోటకు నడిచిపోయి కావలసిన పుస్తకమును పుస్తక భాంధాగారమునుండి పైకితీయించి వ్రాసికోఁబోఁగా నాకంచుకకోశము (వొక్కాజేరు) లోని వ్రాతపుస్తకము కనఁబడలేదు. ట్రాముబండిలో దానిని విడిచి వచ్చితినిని వెంటనే మరల సముద్రతీరమునకుఁ బోయి మఱియొక్క ట్రాముబండినెక్కి విద్యుద్బలతోత్పాదక స్థానమునకు వెళ్ళి యచ్చట మొదటనెక్కివచ్చిన బండిని నడుపువానిని కనుఁగొని యకుగఁగా నతఁడేదో వ్రాతపుస్తకము బల్లమీఁదనుండఁగ క్రిందపాఱవైచితినిని చెప్పెను. అతనిబండిలో మరల నెక్కి యాతఁడు పుస్తకమును పాఱవేసితినిన్న స్థలమునకు వచ్చి దిగి యాసమీపమున వెదకి చుట్టుపట్టులవారిని విచారించి పుస్తకమిచ్చినచో సొమ్మిచ్చెదనని యాశపెట్టిరినిగాని పుస్తకము జాడ యొక్కడను కానరాలేదు. పుస్తకము తెచ్చియిచ్చినవారి కిడు వదియైదు రూపాయలు పారితోషకమిచ్చెదనని ప్రకటించినను కార్యములేకపోయెను. ఇందుమూలమున నేను నెలదినములు పడిన కష్టమంతయు నిష్ఫలమయ్యెను. అందుచేత నేను కోటకుఁబోయి చదివిన పుస్తకములనే మరల చదివి వ్రాసినదానినే మరల వ్రాసికోవలసి

వచ్చెను. ఆకాలమునందు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాంజాగారము కోటలోనుండెను. ఈప్రకారముగా విశేష శ్రమపడి నేను కవులచరిత్రమును వ్రాసి ముగించితిని. అప్పటికంటె నిష్పాదు కవుల చరిత్రమును వ్రాయుటకెక్కువ సాలభ్యము లేర్పడినవి. పునస్సంశోధనము చేసి కవుల చరిత్రము నిష్పాదు వృద్ధిపఱచి బాగు చేయవచ్చునుగాని వృద్ధుడనయి దుర్బలుడనయి యుండుటచేత నట్టి సంశోధమునకు వలయు శక్తియు నోపికయు నాకిష్పాదు లేకున్నవి పైకిచూచువారికి కవుల చరిత్రవిషయమున నేను పడినపాటు తెలియకపోవచ్చును గాని యేయితర గ్రంథరచనావిషయమునను నేనింత కష్టపడలేదని నమ్ముచున్నాను. దీనిని సర్వకలాశాలవాదు బహుసంవత్సరములు పరీక్షాపరసీయ గ్రంథముచుగా నిర్ణయించి యుండుటచేత నేచుపడిన ప్రయాసము సఫలమయినదనియే సంతోషించుచున్నాను. ఈగ్రంథ ప్రకటనమువలన మరవానిలో కవుల విషయమున నావఱకుండిన యభిప్రాయము లనేకములు మాఱిపోయినవి. ఆవఱకు నన్నయభట్టచు తిక్కన సోమయాజియు సమకాలీనులయినట్లును, నన్నయభట్టారకుని మరణాంతరమున రాజనరేంద్రుఁ డాంధ్రభారతమును పూర్తిచేయింపవలెనన్న యుద్దేశముతో “నిండు మనంబు నవ్యనవసీతసమాన” మన్నపద్యముతో “మదమాతంగతురంగకాంచన” యన్న పద్యముతో వ్రాయించి పంపఁగా తిక్కన సోమయాజి మరల నాపద్యమునే వేఱుగా వ్రాసి వర్ణము వేసిపంపఁగా నతఁడు భారతశేషమును రచించుటకు తగినవాఁడని నిర్ణయించి రాజనరేంద్రుఁ డాతనిని తనయాస్థానమునకుఁ బిలిపించినట్లును, సర్వజనులును నమ్ముచుండిరి. ఈకవుల కిద్దఱకును నడుమ నిర్మాణ సంవత్సరము లంతర మున్నదని సహేతుకముగా నేను నిరూపించిన పిమ్మట చదువుకొన్నవారిలో పూర్వభిప్రాయము పూర్ణముగా మాఱిపోయినది. అయినను కవి జీవితము

లను మొదట వ్రాసిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు మొదలైనవారు కొందఱు అటుతరువాత సహితము వారిరువురును సమకాలికులని సాధించుటకయి హేత్వాభాసములను కల్పించి కొంతకాలము పెనఁగులాడిరి. కాని కడపట కార్యములేదని తమవాదము నుజ్జగించి యూరికుండవలసినవా రయిరి. లోకము సామాన్యముగా సత్యము తెలిసిన తరువాత సహితము తన తొంటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనుట కొకపట్టున నిష్పపడదు గదా!

నన్నయభట్టియమని సాధారణముగాఁ జెప్పఁబడెడు ప్రక్రియాకాముని నన్నయభట్టకృతము కాదనియు, తనపుస్తకమునకు వ్యాప్తియు గౌరవమును గలుగుటకయి బాలసరిస్వతియో మఱియొకరో రచించి నన్నయభట్టునకు కర్తృత్వము నారోపించి రనియు, నేను హేతుపూర్వకముగా నాకవులచరిత్రమునందు వ్రాసితిని. దాని సంగీకరింపక నాయభిప్రాయమును పూర్వపక్షము చేయుటకయి కొందఱు వృత్తాంత పత్రికలలో ఖండనములు వ్రాయఁ బ్రయత్నించిరి. వారి పూర్వపక్షములకు నేను చెప్పిన సమాధానములు విన్నపిమ్మట వారిలో ననేకులు తమయభిప్రాయములు మార్చుకొనిరి. అట్టివారిలో నొక్కరైన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగా రొకసందర్భమున నా సిద్ధాంతము సంగీకరించుచు వ్రాసినప్పు డముదిత గ్రంథచింతామణి పత్రికాధిపతులైన పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు “మనవాదమును నిలువఁబెట్టవలసిన మీరేయిట్లు ప్రతిపక్షులలోఁ జేరినఁ జెప్పవలసిన దేమున్న” దని వ్రాసిరి. మనలో ననేకులకు తమవాదము గెలువవలెనన్న యభిలాషమే కాని సత్యమును గ్రహింపవలెనన్న యభిలాషములేదు. తానుపట్టిన కోడికి మూఁడేకా శ్శను వారితో వాదించి వారి నెవ్వ రొప్పింపఁ గలుగుదుడు? ఇప్పు డధిక సంఖ్యాకు లీవిషయ

మున నాయభిప్రాయముతోనే యేకీభవించుచున్నట్లు కనబడుచున్నాడు.

యతిప్రాయసములయందు రేఫఱకారమైత్రిని గూర్చి కూడ బమ్మెర పోతరాజు చరిత్రమునందు విశేషముగా వివాదము చేయఁబడినది. నేను నాపుస్తకములయందు రేఫఱకారమైత్రి చేసినవాడను కాకపోయినను, ఈభేదము భాషకనావశ్యకమనియు పూర్వమునందీ భేదము లేక నడుమ తెచ్చి పెట్టఁబడిన దనియు దానిని తొలఁగించుట కర్తవ్యమనియు నామతము చదువరుల కీవిషయము మనోహరముగా నుండునని తలఁచి యందలి కొన్నిభాగముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

“రేఫఱకారములకు మైత్రి యుండఁగూడ దని నన్నయభట్టారకాదుల యభిప్రాయ మగునా యనియు సంశయింప వలసియున్నది నన్నయభట్టారకములనుగాఁ బ్రయోగించిన వానిని గొన్నిటిని శకట రేఫములనుగాను శకటరేఫములనుగాఁ బ్రయోగించిన వానిని గొన్నిటిని రేఫములనుగాను తిక్కన ప్రయోగించియున్నాడు. అయినను రేఫశకట రేఫము విషయమయి పెనుగులాడువాడు వాని కన్నిటికిని ద్విరూపములు గలవని చెప్పుదురు. అట్లననిపక్షమున రేఫములకును తాలకును మైత్రిలేదను తమవాదము పడిపోవునన్న భీతిచేత పన్నిన పన్నుగడ కాని యిది మఱియొకటి కాదు. ఒకపదమునందలి యెకక్షరము రేఫమును శకటరేఫమును నగుననుటవలనఁ దన్మైత్రి కూడదను వాదమునకే దౌర్బల్యము కలుగునని నాయభిప్రాయము ఒకపదమునందలి రేఫము ఱకారముగా మాఱునప్పుడు ప్రత్యేకముగా రేఫ ఱకారములకు మైత్రి కలిగియున్న నేమి బాధ కలుగునో నే నూహింపఁజాలకున్నాను. తెలుఁగుపదములు దివి తాలని నిర్ధారణము చేయుటకు వారి కేమి

యాధారము లున్నవో మొట్టమొదట నాకుఁ దెలియకున్నది. కవి
త్రయమువారి ప్రయోగములందు సంస్కృతపదములతో యతి
ప్రాసములయందుఁ జేరనినాని నన్నిటిని శకటరేఫములనుగా నిర్ణ
యించియున్నాడు. రేఫములను గలిగియుండియుఁ దెలుఁగుపదములు
యతిప్రాసములయందు సంస్కృతపదములతోఁ జేరక యుండరాదా?
'నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తునిత్యం స్యాత్'
అని వాగను శాసనుఁడు చెప్పియుండుటచేత సఘ్వలఘు రేఫములను
మైత్రి కూడ దందురేమో! ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టు
చెప్పినదయి యుండదని యాతనిచరిత్రమునందు నివర్తనపూర్వక
ముగాఁ జూపఁబడియున్నది. కాఁబట్టి రేఫ ఆకార వైరము నన్నయ
భట్టుమతముకాదని సందేహింప వలసియున్నది. ఈ భేద నూపక్యక
మని చెప్పిన శాలసరస్వతినహిత మీభేదమును గనిపెట్టలేక తన
చంద్రికాపరిణయమునందు రేఫఆకారములకుఁ బ్రాసమైత్రి చేసి
యున్నాడు. రేఫఆకారమైత్రి కూడ దని పూర్వకాలమునందు
కొందఱి మతమైనచు యూహననియుఁ బలువురుమతమై యున్నది.
భారతాదుల నామాలాగ్రముగాఁ బరిశోధించి యుభయభాషల
యందును సర్వతోముఖపాండిత్యము గలవారయిన బమ్మెర పోతన,
పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడు, పింగళి సూరిన, అలసాని పెద్దన
మొదలైన తొంటికవు లనేకులు రేఫఆకారమైత్రి నంగీకరించిన
పక్షమువారు . . . . .

కవిత్రయమువా రొక్కపదములోని యొక్కరమునే యొకప్పుడు
రేఫమునుగానుమఱియొకప్పుడు శకటరేఫమునుగాను ప్రయోగించుట
చేతనే వారికా భేదమంత సమ్మతము కాదని స్పష్టపడుచుండలేదా?
అప్పకవి మొదలైనవారి ద్విరూపములను నడుమఁ దెచ్చి పెట్టినారు.
మఱియొక హల్లుతోఁ జేరియున్నప్పుడు బండితా రేఫముతో యతి

ప్రాసములందు మైత్రి చెందుచుండఁగా, రేఫము సవర్ణములుగాని ఋకారముతోను లకారముతోను మహాకవి ప్రయోగములయందు యతిప్రాసల మైత్రిని బొందుచుండఁగా, సవర్ణమయిన బండితాతో నేల మైత్రి చెందరానో తెలియరాదు. అనావశ్యకములైన నిర్భంధములను దీసివేసి భాషను సుసాధ్యము చేయుట పరమ ప్రయోజన కరమగుటచేతను, రేఫఋకారభేదమువలన భాషాకా ప్రయోజనము కలుగకుండుటచేతను పూర్వకపు లనేకులు వానిమైత్రి నంగీకరించి యుండుటచేతను, మన పండితులు దుర్గాహ్యమయిన యీ భేదమును బాటింపక భాష చిక్కు కొంతవదల్చ సమ్మతించుకొననమ్ముచున్నాను. పదములు రేఫభేదమును గలిగియున్నచో సర్థభేదముకూడఁ గలిగి యుండు నందు రేమో? మనలక్షణవేత్తలు చేసిన నిర్ణయమునుబట్టియే యెన్నిపదములు సహనార్థములుగలవే యుభయ రేఫములుగా నుండలేదు? అర్థభేదమును నిర్ణయించుటకుఁ బ్రకరణ సాహచర్యాదులు సాధనములుగాని వ్రాసఁబడిన రూపము గాదు.'

నడుమ విమలబడిన భాగములలో రేఫఋకారములకుఁ గవిజనాశ్రయమునందు యతిప్రాసమైత్రి చెప్పఁబడెననియు శారిదాదర్పణము నందు యతిమైత్రి చెప్పఁబడినదనియు, రేఫఋకారమైత్రిని దూషించి యామత మవలంబించినవాని గుకపు లని దూషించిన యప్పకవియే తనకా భేదము తెలియక రేఫఋకారమైత్రిచేసి తానును దానభివర్ణించిన కుకవిలోటిలోనేవేరెననియు, అలసానిపెద్దన, కృష్ణదేవరాయలు, పింగళి సూరన్న, అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు, పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న, సంకుసాల నృసింహకవి రేఫఋకారములకుఁ దమగ్రంథముల యందు యతిప్రాస మైత్రి చేసిననియు, పూర్వము తద్భవమునందును దీర్ఘములమీఁదను బండితా లేదని చెప్పఁగా నిప్పటివా రా రెండు చోట్లను గూడ నున్నదని చెప్పుచున్నారనియు, కూచిమంచి తిమ్మ

కవి బండితా సంయుక్తమయినప్పుడు రేఫముతో మైత్రి చెందునని చెప్పగా నిప్పటివా రట్టిచోట్ల బండితా రేఫముగా మాఱునని చెప్పుచున్నారనియు, పద్యముల నుచాహించుచు లక్ష్యసహితముగా వ్రాయఁబడినది.

కవిచరిత్రములను వ్రాయుటకయి తెలుఁగులోనున్న యము ద్రితములును ముద్రితములును వయియున్న గ్రంథశతములనుజదువుచు కొందఱ తాఢునికుల గ్రంథములను జదివినప్పు డిటువంటి గ్రంథము లేల వ్రాయఁబడెనా యని మనస్సులో చింతయుఁ గోపమును కలిగి వానివిషయమునఁ గొంత కఠినముగ వ్రాయవలసినవాడనై తిని. ఇటు వంటిగ్రంథములలో నొక్కటియైన గణపవరపు వేంకటకవియొక్క ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిలాసమునుగూర్చి వ్రాయుచు నాతని చరిత్రములో మొదట తెలుఁగుకవిత్వ మెట్లారంభ మయి కడపట నెట్టిస్థితికి వచ్చుచున్నదో నాయభిప్రాయ మిట్లు వ్రాసితిని—

“సంస్కృతములోనున్న జ్ఞానధనమును జనులకు వెదచల్లవలె నన్న పరమార్థచింతతో మొట్టమొదట నన్నయభట్టారకాది మహాకవులు పదునొకండవశతాబ్దారంభమునుండి సులభశయ్యను సంస్కృత గ్రంథములఁ దెలిఁగింపఁ దొడఁగిరి. ఈ భాషాంతరీకరణ కార్యము పదునై దవశతాబ్దారంభమువఱకును నవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుచువచ్చెనుకాని యిట్లు భాషాంతరీకరణమునకుఁ బూనుకొన్నవారిలోఁ గడపటివారగు శ్రీనాథులు దమపూర్వులకన్నఁ దాము ఘనులనిపించుకోవలెనన్న చింతచేతనో, మఱి యేపేతువుచేతనో, సంస్కృతపద భూయిష్ఠములైన దీర్ఘసమాసములతో నింపిరసముచు జెటువకపోయినను దమగ్రంథములు బహుజనులకు దుర్గావ్యమైన కఠినశైలిని జేసిరి. ఇట్లూకాలములో భారతభాగవత రామాయణాదిముఖ్యగ్రంథములన్నియుఁ దెలిఁగింపఁబడఁగా, అటులేరువారఁ బదునాఱవశతాబ్దా

రంభమునం దల్లసాని పెద్దనాడు లోకక్రాంత్రతోవను ద్రోక్కి కేవల భాషాంతరములుకాకుండఁ బురాణములలోని కథలను గైకొని స్వక పోలకల్పితములై నవర్ణనలను జేర్చి పెంచి శ్రీనాథాచార్యుల శయ్యనవలంబించి రసవంతముగాఁ బ్రబంధములను జేయ నారంభించిరి. ఈపని నూఱునూట యేఁబది సంవత్సరములవఱకును జరగఁచు రాఁగా, 1650-సంవత్సరములోపల బహుమార్గముల నూతన ప్రబంధము లనే కములు తెలుఁగునఁ జేయఁబడినవి. అంతటితో నూతనసృష్టి బహు తరముగా నంతరింపఁగా, ఈవలివారు వసుచరిత్రమును మాతృకనుగా గొని దానికి పాఠాంతరములో యన్నట్లు పూర్వవర్ణనములనే తలలు మార్చి ప్రయోగించుచు వెనుకటిప్రబంధముల ననుకరించి తమప్రబంధముల నల్లఁజొచ్చిరి. చేసినదానినే పేరులుమార్చి మరలఁజేయుచుండుటచేత నూతనార్థ కల్పనలను జేయుట దుష్కరమయినందున నిటీవలివారిలోఁ గొందఱు మహానుభావులగు పురుషు లాయర్థలోపమును బడాటోపముతోఁ బూరింపఁ బ్రయత్నించిరి. పూర్వపువా రక్కడక్కడ సముచితముగా శబ్దాలంకారములను జేర్చుచువచ్చినను భాషావధూటికిఁ బ్రాణమైన యర్థసారస్యమును జెడఁగొట్టకుండిరి. ఇటీవలివా రర్థసారస్యము నంతగాఁ బాటించక నిఘంటువులను వెదకి పదములేరికూర్చి బంధించి తమసరస్వతిని, హృదయాకర్షకము కాక పోయినను, కర్ణరసాయనముగా నై ననుఁ జేయఁబాటుపడిరి. ఇట్టివారిలో నెన్నికగన్న కొందఱుబంధాదుల నతిమాత్రముగాఁ జేర్చి యర్థసారస్యమును బూర్ణముగాఁజెడిచి యవయవములు విడిచిత మభాషావధూటిని విరూపినిజేసి శవప్రాయునుజేసిరి. మన యీవేంకటేశ్వరవిలాసకృతికర్తయు బలరామచరిత్రకృతికర్తయైన గుడాకువేంకటదాసకవియుఁ గొంతవఱకీ కడపటితెగలోఁ జేరినవారు ..నవరసరసికులెప్పుడును హృదయాహ్లాదకరముగా నర్థకల్పనము చేసియు, కర్ణరసా

యనముగా మృదమధురవాగ్గుంభనలతో భావములఁ గూర్చియు, మానసాద్వీపకముగా నీతిపోషణ మొనర్చియు వర్ణనలు చేయఁగలిగిన కవిని మాత్రమే మెచ్చుకొందురు కాని కావ్యదోషములకు లక్ష్యము లగునట్లుగా సర్థకారమును జెటిచి పదములు విటిచి పద్యములలోఁ బద్యములను దూర్చినవారిని మెచ్చుకోదు.”

పయినాయభిప్రాయములను జనులహృదయములలో నాటు నట్లుగా తేటపఱుచుటకయి నే నాకాలమునందు ‘సరస్వతీనారదవిలాప’ మనుపేర నొక చిన్న పద్యపుస్తకమును జేసితిని. అందలి పద్యములఁ గొన్నిటినిం దుదాహరించుచున్నాను.

మ. రమణీయోక్తులచేత సర్థగుణసారస్యంబు గల్పించుచుం

దమి నాయంగచయంబునన్ సహజసౌందర్యంబు పెంపొండఁ గొం
చె మలంకారము లుంచి తొల్లిటికపుల్ చేష్టాచమత్కారభా
గ్యము హెచ్చించుచు దీర్ఘకాలము ననుంగాపాడి ర్హర్షక్రియన్.

చ. అటు సుఖయించుచుండఁగ మదాస్యమునందు నిరర్థకంబులై
పటపటలాడు శబ్దముల బల్కిని బెట్టి, రసంబు నెట్టి, య
క్కటికములే కలంకరణకై తవముం గొని మేను కుట్టి, యి
ప్పటిఘను లార్చి పెట్టెదరు ప్రాణము తీసి ననుం గలంచుచున్.

క. తెలియదు సుమిష్టము నా

పలుకుల యర్థంబు నాకె భావము లేమిన్,

వెలసామ్ములుగా కివి సం

కెల లయి కడు నాదు మేనికిన్వేలే నించున్.

సీ. దయ మాలి తుడముట్టఁ దలకట్లు నిగిడించి

ధీరుడై నన్ను బాధించు నొకఁడు,

పాదంబులోపల బాదంబు లిమిడించి

వీరుడై నన్ను నొప్పించు నొకఁడు;

ప్రాసంబుపై బెక్కుప్రాసంబు లడరించి
 పోటుబం టయి నన్నుఁ బొడుచు నొకఁడుఁ
 బెండుపల్కులు గూర్చి నింజించి నగలంచు
 దిట్టయై చెవులు వేధించు నొకఁడు,
 ఖడ్గచక్రాదిరూపము ల్గానిపించి
 వర్ణముల్ మార్చి ననుఁ జిక్కుపఱుచు నొకఁడు,
 కుమత్యు లొడలెల్ల విజిచి ప్రాణములు తీయ
 నొడలి పసలేక శుష్కించి యున్నదాన.

- క. సుందరబహురసపుష్పి న
 మందానందంబు బుధులమది కిడఁజేనిన్
 ఛందోబద్ధంబగు పద
 బృందాటోపంబు తాఁ గవిత్వం బగునే?
- క. రసములు కావే ప్రాణము
 లసమానకవిత్వకాంత కవసీస్థలిలో
 రసహీనమైన కవిలకుఁ
 బొసఁగించు నలంకృతి శవమున కిడు తొడవౌ.
- క. విను ఛందోబద్ధంబను
 ఘనకారణమున నె బ్రతుకుఁ గననగునేనిన్
 తనువది వదలి వెసం జ
 క్కనిమృతినొందుటయె లెస్స కవితా సరికిన్.
- క. కవితాసరి జీవకళన్
 శ్రవణోత్సవభాషణాబు సలిపెడున ట్లుం
 డవలెం గాక యొకప్పుడు
 శవమువలె నిద్రితవలెఁ జన దుండంగన్.

సరస్వతీ నారదవిలాపము, నారదుడు తనతల్లియైన సరస్వతి యొక్క యప్పటిరూపమును జూచి యానవాలుపట్టలేక కారణమడుగఁగా నామె తనదురవస్థ చెప్పుకొని విలపించినట్లున్న యుత్తరప్రత్యుత్తరరూపమైన సంవాదగ్రంథము ఇందలి పయి మొదటి మూడు పద్యములును సుస్వతిచేత నారదునితోఁ జెప్పఁ బడినవి. ఇందలి మూడవ పద్యమునందలి తలకట్టు, పాదములు, ప్రాసములు, బెండు పల్కులు, ఖడ్గచక్రాదులు, వర్ణములు, అనుపదములలో శ్లేషము లున్నవి. తలకట్లనఁగా శిరోబంధనములు, అకారములు, పాదములనఁగా కాళ్లు, పద్మచక్రభాగములు, ప్రాసములనఁగా ఈటెలు, పద్య ద్వితీయాక్షరములు, బెండుపల్కులనఁగా, జీలుగుబెండుముక్కలు, నిసానిపదములు ఖడ్గచక్రాదులనఁగా కత్తులు, చక్రములు మొదలైన యాయుధములు, ఖడ్గచక్రాదిబంధములు, వర్ణములనఁగా (మొగము) వన్నెలు, అక్షరములు.

హాస్యసంకవనియెక్క మొదటి రెండవ మూడవ భాగములు, వివేకవర్ధనియొక్క ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ భాగములు, ఉపన్యాస మంజరి, అనునవి కేను పత్రికల కప్పుకప్పుడు హాస్యరసప్రధానములు గాను వివిధవిషయ వివరణములుగాను నీతిమత ధర్మబోధకములుగాను వ్రాసిన వ్యాసములెన్ని ప్రత్యేకముగా ముద్రింపఁబడిన పుస్తకములు. ఇందుఁ బ్రకటింపఁబడినవి గాక నేను వ్రాసిన హాస్యసంభాషణము లును వ్యాసములును నీతి ధర్మ విలేఖనములును బెక్కులుగలవు. ఆ పూర్వ బ్రహ్మచర్య ప్రహసనము, విచిత్రవివాహ ప్రహసనము, మహాబధిప్రహసనము, పున్నూరణ ప్రహసనము, బలాత్కార గానవినోద ప్రహసనము, కలహాపియా ప్రహసనము, మహామహోపాధ్యాయ ప్రహసనము, యోగనిద్రా ప్రహసనము, మహావంచక ప్రహసనము, అసహాయశూర ప్రహసనము, అను పదియు నింగ్లీషుభాష

లోనున్న ప్రహసనముల ననుసరించి కేదలను కొంతకథను తెనుగు వారి కనుకూలముగా నుండులాగున నేను మార్చివేసిన ప్రహసనములు కలిపురష శనైశ్చరవిలాసము, వేశ్యాప్రియ ప్రహసనము, కాతుకవర్ధని, వినోదతరంగిణి, నాస్వకపోల కల్పితములైన ప్రహసనములు. కలిపురష శనైశ్చర విలాసములోని సురాపాన విషయ కమైన సంభాషములోని కొంతభాగమును వినోదార్థముగా నిండు దాహరించుచున్నాను—

“మధ్యక్షియుండు— ఈరెండు పానాలూ చాలకపోతే సురాపానం కూడా చెయ్యవచ్చును. అది కడుపులోపడితే స్వర్గసుఖమంతా భూలోకంలోనే కలుగుతుంది. దాని తల్లికడుపు చల్లగా కల్లమ్మ వారు వెయ్యేళ్ళు వర్ధిల్లవలెను కల్లుముంతకు వెయ్యినమస్కారాలు చేస్తాను (దాంధకునితో నేకాంతముగా) ఒరే నోటికాడి కల్లు పడ గొడితే పాపంవస్తుందిసుమా. అడ్డుచెప్పబోకు.

దాంధ— (తనలో) ఈ శనిగాడిచేత సురాపానం చేయిస్తే ఆమయికంలో వేశ్యమాట మరచిపోతే యిప్పటికి నాశని వదులు తుంది నేనుప్రాతాహం చేస్తాను (గిగ్గుగా) సురదివ్యమైనది. భూలోకంలోవున్న దివ్యమయిన నస్తువల్లా నక్కకల్లే అంకుచేతనే మాపెద్దలు దానికి దివ్యులతో సమానంగా ‘సుర’ అని పేరు పెట్టినారు.

శని—దానియం దంత సుగుణమున్నదా? మనుష్యులు యజ్ఞాలలో దేవతలకు సమర్పించే సోమరసం నేను పానంచేసినాను. అది అమృతముకంటెనూ గాఢాప్రంతుంది. అంత రుచిగా వుంటుందా?

దాంధ—పెసరసం సోమరసంయేమిటి? మధురసం తాగితే మీరు మళ్ళీవదిలిపెట్టరు. మీరు వెళ్ళేటప్పుడు ముంతెడుకల్లు తీసుకు వెళ్ళి కాస్తకాస్త దేవతలకు చవిచూపిస్తే రేపటినుంచి దేవతలంతా కల్లంగళ్ళకాడనే వుంటారు. సోమరసమే మెచ్చుకునేవారు మధురసం

రుచి మరిగితే మళ్ళీ వదలిపెడతారా? నేను వెనుక యజ్ఞంచేసినప్పుడు సోమిదేవితోగలసి సోమరసం కొంచెం పానంచేసి చప్పగా యేడిసి నట్లే వుండేటప్పటికి తుపుక్కుచ అధ్యక్షుడి మొఖ మీద వుమ్మేసి నాను. తరువాత శాస్త్రీయంలో ప్రవేశించి కల్లు వక్కసారి చవి చూచిన తరువాత అప్పటినుంచీ మళ్ళీ వదలడంలేదు. దాని మహిమ మహా దొడ్లది. మీరు నేవించవలెను.

శని—అలాగయితే దేవతానివేదనకు తీసుకురండి.

మధ్య—అయ్యా! నేను కృతార్థుణ్ణి అయినాను. నేను తాగగా మిగిలింది కల్లుముంతలో సగంవున్నది. అది దేవతానివేదన చేసుకుంటాను. అది యెంజిలిదని దేవరవాడు సందేహపడవలసిన పని లేదు. మూడువిధాలపానాలలో దేనికీ వుచ్చిష్టంలేదు. (అని కల్లు ముంత చేజికిచ్చుచు) ఓసురాదేవీ! అమ్మవాచూ! తల్లీ! నీవీదేవుడి హృదయంలోచొచ్చి నీవహిమ చూపించి భక్తుడికి వరాలు యిచ్చేటట్లు చెయ్యవలెను నీకు క్రియకూతాను. నేనుకో రేవరమల్లా నన్ను యీదేవుడు కల్లు సముద్రంకాడ పడవెయ్యనలెను నేను యెన్ని దేశాలు తిరిగినా పురాణాలలోనేకాని కల్లు సముద్రం యెక్కడా కనపడకుండా వున్నది నాకు కల్లుసముద్రం యెవడు చూపితే నా పాలి కతడే దేవుడు.

శని—(పుచ్చుకొని కల్లుత్రాగి) రుచి దివ్యంగా వున్నది.

మధ్య—కొంచెంసేపు తాళితే తలకెక్కి మరీ దివ్యంగావుంటుంది సురయొక్క మహిమ సులలకై నా దురనగాహమే. అది తాగితే వెయ్యేళ్లు తపస్సుచేసిన యోగులకైనా సాధ్యంకాని అద్వైత సిద్ధి వక్కనిముషంలో అవుతుంది అప్పుడు ద్వంద్వాలు యేమీవుండవు. బ్రహ్మానందం కలుగుతుంది. మురికికాలువలు హంసకూలికా తల్పాలవుతవి. బట్ట విప్పివేసుకున్నా కట్టుకున్నా వక్కటేలాగు వు

టుంది. బట్ట విడిచిపోయి దిగంబరినై నేను మొన్న ముంకికాల్యలో పడి వీధి పక్కను సురాపాన మహిమచేత బ్రహ్మసంకం అనుభవిస్తూ వుంటే ఆనందపరవశుడనై వున్న నాకు నూబంబుల నచ్చి బ్రహ్మ రథంపట్టి యింటికి తీసుకునివెళ్ళి బిడెమసిక్కి వెళ్ళివీధి అభిషేకం చేసినాడు.

డాంభి—సురాపానంలో యిటువంటి సిద్ధులు యింతా యెన్నో వున్నవి. అప్పుడు సరిస్వతీదేవి తనచిన్ననాటి తడబాటు పలుకులతో జిహ్వగ్రమందు నట్టేవుంటుంది. కొండలు మూసలు సురాపానం పాపమంటారుగాని, పాపమే అయితే తాగివచ్చును బ్రాహ్మలు యెందుకు కులంలో వెలివెడ్చురిని ఆలోచింపకు

శని—(నాలుక తడబడ) అర్రెర్రెర్రే బ్రోబ్రోబ్రోగంది

మద్య—అదుగో! అదుగో! అదుగో! యేం ప్లీ కల్లమ్మ వాడు పూనింది. సురాదేవి ఆపేకించడంచేత యింకా పిప్పడ వాక్కు వస్తూవున్నది. ఓయీ! డాంభికా! చుట్ట సుసంధి? భూపంవేసి యీదివ్యజ్ఞానంలో వుండేగానే మనం యీదేం ప్లీ అడిగి పురాణాలలోవుండే మన సంశయాలన్నీ తీచుకుందామ

డాంభి—సందేహాలు తీర్చుకోవడానికే సమయం. స్వామీ! యిప్పటివార్షిక భూమి తిరుగుతూ వున్నదంటారు. అది నిజమేనా!

శని—అర్రెర్రెర్రే అంతా నిజం భూమి తిరుగుతూవున్నది. ఇల్లు తిరుగుతూ వున్నది సమస్తమూ తిరుగుతూవున్నది. నాదేహం కూడా తిరుగుతూవున్నది.

జన్మాంతరము, అతిగాల్య వివాహము, నిగ్రహారాధనము, ఈశ్వరదత్తపు స్తకములు, ఈశ్వరోపాసనము, ప్రార్థన, మానుషధర్మము, విద్యాధికులధర్మములు, మనుష్యవిలేముయొక్క పరమార్థము

దానిని పొందు చూడము, నైరాగ్యము విద్యాధునియర్హకృత్యములు, వర్ణము, హిందూమతము, స్వయంకృషి, సకాయకప్తకర్మలు, వేశ్యాకాంతల యుచన్యాసము విశ్వమత్యము, దానములు, స్త్రీపునర్వివాహము, స్త్రీపునర్వివాహ విషయకోపన్యాసము, స్త్రీపునర్వివాహము ప్రతిమి విజ్ఞాపనము, స్త్రీపునర్వివాహ విషయక స్త్రీపునర్వివాహము, స్త్రీపునర్వివాహము శాస్త్రసంగ్రహము, స్త్రీపునర్వివాహము స్త్రీపునర్వివాహము భూతకర్తమానశ్చితులు, దేవతామహానామము, దానము, దేవతామహానామము, శంకరాచార్యులు, బసవరాజు గారాచార్యులు, వచనము-ఇవి యప్పడప్పుడు నేను సభలలో వ్రాసికొనివచ్చి వ్రాసి పంపినాను. వ్రాసికొనిరాక కేసలవాగ్దానముగా నభ్యుదయో నే నిచ్చుచుచచ్చిన యుపన్యాసములు వీనికంటె నా బలముగా నగు గలవు ఆరంభదశలో నామిత్రులు నేనుగలకు నా నామిత్రులగాని మాటాడలేనని భావించుచుండిరి కృపాపాదలెనులలోని కాంతులలో ప్రాశ్నివాసుడు (Dt Murshid) గారొక నామిత్రుల వల్ల చల్ల రంగయ్యపంతులు గారు 1877 వ సంవత్సరము అక్టోబరు 1-వ తేదీన నాకు వ్రాసిన యుత్తరములోని కొన్ని మాటలు ఇట్లు ఉన్నవి—

"Don't neglect your duties for F A Let me know if you like to accept a post the emoluments of which will not be less than your present salary and will not exceed Rs 50 in the collection of the only defect I can find in you is that you are too much with your words are not at all as forcible as your words should be composed on You are like the author of "The raver" You cannot shine as a pleader Of course, there is no objection and I cannot say that I am right in my supposition I would advise you to accept a post in the Revenue Department."

(ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకు మీచదువు శ్రద్ధచేయుము. వేతనము మీ యిప్పటి వేతనము (రూ 25-0-0) న కంటె తక్కువగాను

ఏబదిరూపాయల కంటె ఎక్కువగాను ఉండని కరగ్రాహికార్యస్థానములోని యొకయుద్యోగము నంగీకరించుట మీ కిష్టమేమో నాకు తెలుపుడు. మీలో నేను కనుగొనఁ లిగిన లోపమెల్లను మీ రతిశాంతులగుటయు మీమాటలు మీవ్రాతవలెను అంతవీర్యవంతములెంతమాత్రమును గాకుండటయు నయి యున్నది. మీరు “మార్గస్థుడు” (The Traveller) గ్రంథకర్తవంటివారు. న్యాయవాదిగా మీరు ప్రకాశింపఁజాలరు, ఇది నిశ్చయముగా కేవలము నాయభిప్రాయము, నాయూహ నడియైన దని చెప్పఁజాలను. కరగ్రాహక శాఖలో పని నంగీకరింపవలెనని మీకు హితము చెప్పుచున్నాను.)

తరువాత నాటు సంవత్సరముల కనఁగా 1883-వ సంవత్సర

మునందు రంగయ్యపంతులుగారు విశాఖపట్టణములో ప్రాడ్వివాకుఁడుగానుండిన కాలములో నే నక్కడకుపోయి యిచ్చిన యుపన్యాసములను విని యాశ్చర్యపడి తమతోంటి యభిప్రాయమును పూర్ణముగా మార్చుకొనిరి. నేను గంటలకొలదితడవుకొనకుండ నుపన్యాసములుచేయుఁ గలిగినను, నావాగ్రూపములైన యుపన్యాసము లెప్పుడును నాలిఖితోపన్యాసము లంతశక్తిమంతములుగా నుండకపోవుట సత్యమే మెదట నా పెద్దగొంతుక కాదు, రెండవది చెప్పునప్పుడు నా కిభినయము లేదు, మూడవది వినువారివంకఁ జూడక తలవంచుకొని నాధోరణిని నేనే యాగక చెప్పుకొనిపోవుట. ఇవి మంచి వక్తకుండవలసిన లక్షణములు కావు. అయినను నేను చెప్పెనునది యుక్తియుక్తముగాను హృదయాంతరాళమునుండి వచ్చిన యవ్యాజమయినదిగాను వినువారికి లోచుచుండెను. నాయుపన్యాసధోరణిని దెలుపుటకయి ‘విద్యాధికుల ధన్యముల’ నుండి కొన్ని పంక్తులిచట నెత్తి వ్రాయుచున్నాను—

“ఇప్పుడు యుద్ధ మారంభమయినందున భగవదాజ్ఞను శిర సావహించి మన సామ్రాజ్యకు లింక నెట్టి పాదపముతో దురాచార పితౄచములతోఁ బోరాడుదురో యెంతవఱకు విజయమునొంది యీ శ్వరమతమును దేశమునందు వ్యాపింపఁ జేయుదురో చూడవలసి యున్నది. యుద్ధమే యారంభము కానిపక్షమున భక్తివిశ్వాసముల తో నీశ్వర సేవయందుఁ దమ ప్రాణముల నర్పించి పోరాడు వీరభటు లెవ్వరో, యీశ్వరద్రోహు లయి పాతిపోయి యసత్యపితౄచముల వారలకు పిఱికిపంద లెవ్వరో, తెలియరాదుగదా? ఇంతవఱకును మనమీఁదికి రాక యూరకున్న ప్రతిపక్షు లింతవరకు మరపయికి దగ్గు వెడలుటకు వారికిప్పుడేమిబలము దొరికెనని కొందఱు సందేహ పడవచ్చును. ముచుపీ వంక నుంచువారు సహితము భయపడి తమ్ము నుసరింపఁగా నధిక సంఖ్యతో మనమీఁద దాడి వెడలుటకు మన ప్రతిపక్షుల కిప్పు డితర బలము లేకపోలేదు. వారి కిప్పుడు మనుష్య బలముమాత్రమే కాక తమ్మిప్పు డాశ్రయించియున్న తమసాలిటి భాగ్య దేవతయొక్క బలముకుండ సమకూడినది. స్పృహ్యదినుండియుఁ బ్రపంచములోని వివిధజాతులవారిచేతను గల్పింపఁబడిన సమస్తదేవ తల కంటెను బలాధికురాలయి గణనాతీతజనపరంపరచే నారాధింపఁ బడుచున్న మహాదేవతయొకటి వారికిఁ బ్రాపయి నిలిచి సకలవిధ ములఁ దోడుపడుచున్నప్పుడు వారు మనమీఁద దండెత్తి సాహసింపక యేల వెనుకతీయుదురు? వారి దేవతతో సమానమయిన చుటుకుడనము గలది నా బుద్ధికి మఱేదియు గోచరముకాలేదు. దాని కెప్పుడును బడ లికయే లేదు. అటువంటి విచిత్రశక్తిగల యపూర్వదేవత మనలను గెలుచుటకయి వారి కెన్నో విద్యల ననుగ్రహించి యున్నది, ఎన్నో యద్భుతసాధనములఁ బ్రసాదించి యున్నది, ఎన్నో యపూర్వ దర్శనములను తనంతనే కరుణించి యున్నది. తన శక్తిచేత దేవుని రాజ్య

మునే యాశ్రయించుకొని, నీ సేవనీ గ్రహించి యా మహా
దేవతయొక్క మహిమలను చేయింపగాననుష్ఠింపజాలడు.
ఆమె యేకకాలముననే నీ సేవనీ గ్రహించి తన భక్తులకెల్ల
బ్రత్యక్షమును, యెల్లవానినూ నీ సేవనీ గ్రహించి క్రొత్త
క్రొత్త శిష్యులను సమీపమున నుంచుకొని ముగాఁ బ్రసాదిం
చుచున్నది ఇంత విశిష్టముగా నీ సేవనీ గ్రహించుకొని పే
రేమో తెలిపింపగలదు. ఇంత విశిష్టముగా వచ్చును.
అందఁజేసినప్పుడు నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచులసినదే
యైనను సమీపమున నుంచుకొని నీ సేవనీ చేప్పు
చున్నాను పండితుల నీ సేవనీ గ్రహించి విశిష్టముగా ఆ మహా
దేవతయొక్క దీప్యతానుభవమును గ్రహించి దేవత మన
మీదఁ బ్రయోగించి మనమును సమీపమున వరలాభ
ముల పేర్చుకొన్ని నుంచుకొని పేర్చుకొని, పరిహాస
ములు, దూషణములు, నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచులగునవి,
వారికనుగ్రహించి ముంచుకొని పేర్చుకొని, బహిష్కార
యత్నములు, నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచుకొని ప్రసాదించిన
యపూర్వద్వర్తమానులు నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచుకొని,
పుణ్యము వాపముగా నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచుకొని ముంచులయినవి.
ప్రతిపక్షమును ముంచుకొని నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచుకొని
స్వభావ మిష్టముగా నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచుకొని సత్యకవచ
మును దొడిగిగొని, నీ సేవనీ గ్రహించి ముంచుకొని సాక్షి-ర్యాచరిణ
శూదలమయి యీర్ష్యాపక్షమును ముంచుకొని సంతోషమును సంసిద్ధులము
కావలెను.”

1894-95 వ సంవత్సరమున శ్రీమదాచార్యము సుప్రసాద చరిత్రా
ధులను పుస్తకరూపమునఁ బ్రచురములలో బ్రకటింపిరి. దీని

యందు అల్లాఉద్దీన్ చిత్తూరు కోటను ముట్టడించినప్పుడు పద్మిని విషయమున నడచిన యద్భుతపరాక్రమ చర్యలు మొదలయినవి వర్ణింపఁబడినవి.

1894-వ సంవత్సరమున నెండకాలపు సెలవులలో నేను చెన్న పట్టణము వెళ్ళినప్పుడు తెలుఁగున జీసస్ చరిత్రమును వ్రాయనారంభించి యాఱు ప్రకరణములు చేసితిని. అది యప్పటినుండియు ముగియక యట్లే యుండఁగా ఈ 1913-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలలో చల్లదనముకయి బెంగుళూరు పోయియుండి యచ్చట మిగిలియున్న రెండు ప్రకరణములను వ్రాసి పుస్తకము నేదోవిధముగా ముగింపఁగలిగితిని. పుస్తక మంతయు దాదాపుగా నూటయిరువదిపుట లుండును. దీనియందుఁ గొన్ని చిత్రపటములును గలవు. 1894-వ సంవత్సరమునందలి నాశైలికిని దాదాపుగా నిరువది సంవత్సరములకు 1913-వ సంవత్సరమునందు వృద్ధ దుర్బల దశలో వ్రాసిన నాయిప్పటి శైలికిని మిక్కిలి వ్యత్యాసముండి యుండవచ్చును.

ఉత్తమశ్రీ చరిత్రములలోని మొదటిభాగమును క్రొత్తగాఁ బ్రకటించితిని. ఇది చిత్రపటములతోనున్న యెరుబది పుటల గ్రంథము. ఈపుస్తకమునందు క్రేస్ డారిలింగుకన్య, ఆర్లియన్సు కన్య యనఁబడు జోన్ ఆఫ్ ఆర్కు, ఎలిజెబెత్ ప్రైదొరసాని, లేడీ థేస్ గ్రే, మేరీ కార్పెంటరు, అను నింగ్లీషుకాంతలయొక్క చరిత్రములును, ఉత్తమమాతయను నుపన్యాసమును ఉన్నవి.

రాజా రామమోహనరాయల చరిత్రమును బహుసంవత్సరముల క్రిందట నారంభించి కొంతవఱకు వ్రాసి విడిచిపెట్టితిని. ఈశ్వరానుగ్రహము వలన దానినిగూడ ముగించి ప్రకటింపఁ గలుగుదు నేమో!

సత్యవాదినిలోఁ బ్రకటించిన కొన్ని యుపన్యాసములను, అద్వైతమత సంగ్రహమును, విశిష్టాద్వైత మతసంగ్రహమును, ద్వైతమత సంగ్రహమును, జేర్చి కూర్చి సత్యవాదిని యనుపేరితో 64 పుటలుగల గ్రంథముచు నూతనముగాఁ బ్రకటించితిని.

1892-వ సంవత్సరమునం దింగ్లీషులో గోల్డుస్మిత్తును కవీశ్వరుఁడు రచించిన 'మార్క్సుఁడు' అను పద్యకావ్యముచు పథికవిలాషమును నామముతోఁ బద్యరూపమునఁ దెనిగించితిని. ఆచార్యవ్యవహారములును బేరులును దేశములును మనవారికి వింతగాఁ గనఁబడును గాన కేవల మూలాధానుసారముగా భాషాంతరీకరింపఁబడిన పాశ్చాత్య గ్రంథములు మనవారి కంతగా రుచింపకపోవచ్చును. భాషాంతరము సుగమముగాను మకోహరముగాను నున్నదని ప్రకటింపఁబడిన కాలమునందు మహామహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారు మొదలగునవారు శ్లాఘించిరి గాని దానిని గొని చదువు మహాజనుల సంఖ్యనుబట్టి మనవారంతగా నాదరించిరని నేను భావింపను పథికవిలాసములోని కొన్ని పద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను.

మ. ఘన లోభాత్మకుఁ డొంటగాఁ దనధనాగారింబు దర్శించి, యో
లినిగూర్చుండి ధనంబుఁబల్కెనుదాలెక్కించి, లెక్కించి, యా
ధనముల్ కిప్పలుకుప్పలై కడుఁబ్రమోదంబియ్య, నుప్పొగు, ద
ద్దనరాసు ల్గతిచాలవంచు బిడపం దాఁబుచ్చు నిట్టూర్పులన్.

మ. నడిచెన్ హెచ్చుగ దక్షిణానలముకన్నం జంచలంబై, వడి
న్వడి వాఃజ్యము వేటుతరములకున్ నౌకాళితోనంతట,
కడకుం జొరుగులేనియూస్సి, భటశూన్య శ్రీప్రభూత్తంసముల్,
కడవంగా నిరి లేచ్చిపెట్టిది యెల్లంబోయె నిశ్శేషమై.

- చ. తనదుకుటీర నై చ్యమును దద్దయుగేలియొరప్పఁ జెంగటన్
గనుఁగొనఁజెందు సాధములు గర్వమునం దల యెత్తుచుండఁగా,
తనదగు శాకపాకకలితంబగు భోజన మేవగింపఁగాఁ,
గనుఁగొనఁ జెందు విందు ధనికప్రభులున్నతితోడఁ జేయఁగన్.
- చ. వెఱపును గొల్పుశబ్దమున ధీతినినప్పుడు తల్లిఱ్ఱమ్ముఁ దా
మఱిమఱి యంటి పట్టుకొను మాణవకుండునుబోలెఁ, గొండయే
శృణ్ణముతీమ్రోయుచున్ వెడలునప్పుడు వాత్యలు వీచునప్పుడున్
మఱిమఱి పాయకుండఁ గడుమక్కువతోడనతడు స్వాదులన్.
- చ. ఓతిని స్వతంత్రతాగరిమ చేయఁగఁజాలు ప్రయత్న మంతయున్
హితముగ నెల్లవారలపయిన్ సమభారముఁ బూన్చుటేకదా ?
లతి ఘనవృద్ధి నొక్కతెగ యందఱ మించి యతిక్రమించినన్
హత మొనరించు దానిద్విగుణాబగు భారము క్రిందివారలన్.

తెలుఁగ భాషలో వచనశాస్త్రములేని కొంత విశేషముగా నున్నందున దానిని కొంతవఱకైనను దీర్చితెచ్చన నిశ్చయముతో పద్యశాస్త్రములు వ్రాయట మానకొన్నను పదుల ప్రార్థనమీదను కొన్ని యవసరములందును పద్యములను జేయవలసినవాడ నగుచు వచ్చినాడను. 1883 వ సంవత్సరమున నప్పటి రాజప్రతినిధి యగు రిప్పన్ ప్రభువుగారు చెన్నపురికి వచ్చినప్పుడు గౌళికలు చదువుట కును పాడటకును కొన్ని పద్యములను పాటలను జేయు డని మిశ్రులు కోరఁగా నీక్రిందివానిని వ్రాసి సతీహితబోధినిలోఁ బ్రచురించితిని.-

- ఉ. శ్రీ మహానీయ సత్కృపను దీవమొదల్ ద్విరదంబుదాఁకఁ దా
నీమహిఁ గల్గు జంతువుల నెల్ల సతంబు సమానదృష్టితోఁ
బ్రేమను ప్రోచు నీశ్వరుఁడు విశ్వగురుండు రిపఁ ప్రభూత్తమున్
క్షేమచిరాయు రున్నతులఁ జెన్న వహింపఁగఁ జేసి ప్రోచుతన్ ।

సీ. ఎలమిశో నెవ్వడి హిందువులకు ప్థాని
 కస్యపాలన మియ్యఁ గట్టచేసె
 నాండ్లయు లపరాధులైనను శిక్షింప
 నవఁ డిచ్చె నధికారి మిచటి ప్రజకుఁ
 బరదేశముననుండి సరకులఁ దెప్పింప
 కిచటి వృత్తు లెవండు వృద్ధిపఱచె
 నుష్కమీఁద పన్ను నొక కొంత తగ్గించి
 యెవఁడు బీదలకష్ట మింకఁ జేసె
 నెవఁడు వృత్తాంతపత్రిక కిచ్చె స్వేచ్ఛ,
 నెవఁడు యత్నించె విద్యాభివృద్ధి గూర్చి
 నట్టిఘనుఁడు రిపన్ ప్రభు వరుగుదెంచు,
 నేఁడు మనరాజధానికి నెలఁతలార !

ఉ. కావున నిట్టిగొప్పయుపకారము లెన్నియొ చేసిచట్టి యా
 ధీవిభవున్ నృపప్రసానిధిన్ మనమెల్లను గాంతలార ! సం
 భావనచేసి మంగళముపాడి కృతజ్ఞతఁ జూపఁజెల్లు ము
 న్నావరచాలకుఁ మనకు సంపినవారల యందుఁ గూరిమిన్.

నాదనామ శ్రీయరాగము—చాపుతాళము

పల్లవి

మంగళమ్, వ హిపాలచంద్రా ! మంగళమ్.

అనుపల్లవి

మంగళమ్. కరుణాంతరంగ దుర్జనభంగ
 రంగదళిమహారాజ సంసేవితా ! మంగళమ్.

చరణములు

1. శ్రీ రిపన్ ప్రభువునకు ధీరునకు నతని
 దారకు విమలవిచారకు ఘనసుకు

మారున కతనికుమారునకును మిత్ర
వారమునకు ఒంధునర్గంబునకు నిల ..మంగళమ్.

2. అవని శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞికి
యువరాజున కతనియువతికి సుతలకు
సువివేకలగు రాజసతులకు సుతలకు
సవినయులగు వానిసతులకుఁ బతులకు...మంగళమ్.

3. ఈమహాప్రభువరు నిచటికిఁ బంపిన
ధీమంతులగు మంత్రితిలకుల కచ్చటి
శ్రీ మహాసభకును చెలఁగ నీదేశపు
క్షేమముచూచెడు స్థిరపుణ్యమతులకు . మంగళమ్.

1885-వ సంవత్సరమునందు నేను చెన్నపురికిఁబోయి యుండి
నప్పుడు నా మిత్రులైన మన్నవ బుచ్చయ్యపాతులుగారి కోరిక
పయిని బ్రహ్మాచారినామందిర ప్రతిష్ఠాపన సమయమునం దీ క్రింది
పద్యములను జేసితిని—

ఉ. శ్రీకరుడైనయాశ్వరుడు శ్రేయములం దయచేసి కూరిమిం
గైకొని ప్రాచుఁగాత గుణగణ్యులఁ బూజుల సత్యశీలులఁ
బ్రాకటభక్తియుక్తులను బ్రాహ్మసమాజమతావలంబులన్
లోకచయోపకారులఁ బ్రలోభవిదూరుల ధర్మచారులన్.

చ. మును మనహిందుదేశమున మూఢత మిక్కిలి పర్వి యెల్లెడన్
జనములు విగ్రహంబులకే చాలఁగఁ బూజులుసల్పుచుండఁగాఁ
గని యది మాన్వఁగోరి బహుకష్టములంబడి తొల్త రామమో
హనుఁ డిలమీఁద బ్రాహ్మమత మల్లన స్థాపనచేసె దక్షుడై.

చ. అటువలె నొక్కయ్యాశ్వరునె యర్చనమున్ భవిమానసంబుగాఁ
బటుమతిఁ జేయుపద్ధతిని భాసె నేఁబదియొండ్ల క్రిందటన్

ఘటనయొనర్చి దేశమునఁ గల్గుజనంబులకెల్లఁ జాటి యా
దట నొనరించె నాతఁడు మతంబునకెల్ల మనోపకారమున్.

మ. ఘనుఁ డాతండు దివంబుఁజేర వెనుకం గాపాడి యద్దానఁబొం
దెను నత్కిర్తి మనీషులెల్లఁబొగడన్ దేవేంద్రనాథుం డహో
వినుతిం జెందదె యాదిబ్రహ్మమతమున్ పేరన్ జనంబందు నీ
యనస్థాపించిన సత్సమాజ మిపుడొయ్య న్సర్వసమ్మాన్యమై!

ఉ. ఈయనపండితోత్తముల నేవురఁ బంచెను వారణాసిక్
బోయి సమ స్తవేదచయముంబలియింపఁగ, వారువచ్చి యా
మ్నాయములం బరీక్షిగ విమర్శనయొనర్పఁగ నందుదోషముల్
పాయక తొన్ని కన్పడియెఁ బాసెను వానిప్రమాణభావమున్.

చ. వెనుకను బ్రాహ్మధర్మమనుషేరను గ్రంథ మొకండుజేసె నీ
యనఘుఁడె తా శ్రుతిస్మృతులయందలివాక్యము లేర్చికూర్చి యీ
యన ఘనకీర్తిఁగాంచె ముదమారఁగ గేశవచంద్రసేనుఁడున్
ఘనతరభక్తిఁజేరెను ఘనంబుగ బ్రాహ్మసమాజము స్వర్ణి.

చ. ఇతఁడు ప్రసంగముల్పులిపి యెల్లర రంజిలఁ జేయ దక్షుఁడై
ప్రతిభమెయిన్ జగంబునను బ్రాహ్మసమాజము వన్నెకెక్క నం
చితగతిఁజేసి శ్లాఘ్యులనుజెంది సమాజముకార్యదర్శి యై
యతులితసాహసంబున సహాయులఁగూడి త్యజించె వర్ణమున్.

ఉ. కేశవచంద్రసేను లిటు కేవలధైర్యముతోడ వర్ణమున్
పాశముత్రెంచి యాదమపుబ్రాహ్మసమాజమువాకు తన్నుఁగ్రూ
రాశయులై వడి న్విడున నంతట వీడియు వారి నెయ్యపుం
బాశము హిందుదేశపు సమాజముస్థాపన చేసె కేశగన్.

శా. హిందూదేశపుబ్రాహ్మసంఘమును స్థాపించెంగదా యంతకున్
ముందే కేశవచంద్రసేనుఁ డెలమి న్మున్నొక్కపర్యాయ మొ

- ప్పుడా నీపురి కేగుదెంచి యిచటం బచ్చప్పవిద్యాలయం
బందుం బ్రాహ్మమతంబుఁగూరిచి యుపన్యాసంబు చేసెం దగన్.
- శా. ఈరీలన్ మృదుమాధురీ మహిమతో నెన్నో యుపన్యాసముల్
లీలంజేసిన నాలకించి మది హాళింజెంది శ్రీరాజ గో
పాలాచార్యులు లోనుగాఁగలఘనుల్ బ్రహ్మంబు సేవింపఁగాఁ
బోల న్నేదనమాజము న్నిలిపి రీప్రోలందు సద్భక్తితోన్.
- ఉ. ఈతఁడె తత్త్వబోధినిని నిష్కరమందును ద్రావిడంబులో
నాతరువారఁ బూన్కిమెయి నాంధ్రమునం బ్రచురించి చాలఁబ్ర
ఖ్యాతివహించె ద్రావిడులయండలి మూర్ఖతపోవునట్లు స
ద్దేవునిచ్చి పుస్తకములెన్నియొ తా రచియించె దక్షిణన్.
- ఉ. ఈయనకున్ సహాయుడయియెంతయు నిశ్చలభక్తితోడ మ
బ్రాయలు సెట్టి పాటుపడి వన్నెకుఁదెచ్చె సమాజమెంతయున్
బోయినఁ గొంతకాలమిటు పుణ్యశరీరులు వీర లిరువదన్
గాయములం దొఱంగిరి యొకంటసమాజము పెంపుతూలఁగన్.
- ఉ. ఈగతి వీరలిద్దఱును నీశ్వరసన్నిధిఁ జేరఁ బిమ్మటన్
వేగమె తాను శ్రీధరులు వేదసమాజము శార్యదర్శియై
బాగుగఁ గార్యనిర్వహణ భారముఁగైకొని బ్రాహ్మధర్మమున్
లోగకద్రావిడంబునఁ దెలుంగుననున్ రచియించె దేటగన్.
- ఉ. బ్రహ్మమునే భజించుచును నచ్చట దక్షిణహిందుదేశపున్
బ్రాహ్మసమాజమంచు నవనామముదీనికిఁ బెట్టి యిచ్చటన్
బ్రహ్మమతంబు శ్రీధరులు వ్యాపన మించుక చేసి యింతలో
బ్రహ్మపదంబుఁ జేరఁ దరువార సమాజము చెందె ధీమాతన్.
- చ. తగిన సహాయముంగనక తద్దయుక్షీణత నొందుచుండఁగా
మగుడని భక్తితోఁగడఁగి మన్నవబుచ్చయ పంతులెంతయున్

దగువనిచేసి తానొక విధంబున నిల్పె సమాజమిచ్చెను
దెగువను దేశము ల్లిరిగితెచ్చి ధనంబును సుస్థిరంబుగన్.

చ. నిలిపెను బ్రహ్మమందిరము నిత్యుని నిర్మలుసేతుఁ గొల్వఁగా
సలిపెను సాయ మీపనికిఁ జాలఁగఁ దా శివనాథశాస్త్రియన్
వెలయునుగాక చెన్నపురిపేరను జెన్నగు నీ పురంబునక
సలలితిథక్తి నెక్కుడగు సామినిగొల్పెడు పుణ్యమీపయిన్.

1887-వ సంవత్సరమున శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి
పంచాశద్వత్సర పరిపాలన మహోత్సవసమయమున మిత్రవాంఛాను
సారముగా 'శ్రీ విక్టోరియా జ్యూబిలీ నవరత్నము' లను పేరిట నీ
క్రింది పద్యములనురచించి ప్రకటించితిని—

క శ్రీకరుడగుపరమేశుఁడు, ప్రాకటకరుణావ్రపూర్ణ భావముతోడన్
జేకొని ప్రోచుత గుణ, రత్నాకర విక్టోరియా మహారాజ్ఞిమణిన్.

సీ. ఏసాధ్యి తాఁ బదు నెన్నిదివందల

బందొమ్మిదవయేట బ్రభవ మొందె

నేరాణిపూజ్యయై తారాజ్యమునహించెఁ

పందొమ్మిదవయేటఁ బ్రజలుపొగడ

నేతల్లిగృహిణియై యేవురుకూతులఁ

దనయుల నలువురఁ గనియె నెలమి

నేమాత యేఁబదియేండ్లనుండియుభూమిఁ

బాలించుచున్నది ప్రాథలీల

నేసతి దశాముఖులక్రింద హిందుదేశ

చక్రవర్తిని పట్టంబు సంగ్రహించె

నట్టి విక్టోరియారాజ్ఞ నాదిదేవుఁ

జాయురారోగ్యములనిచ్చి యరయుఁగాత !

సీ. బాల్యకాలమునందె బహుభాషలను నేర్చి
 యతులవిఖ్యాతి యేయమ్మగాంచె
 వృక్షశాస్త్రమునందు వివిధప్రకృతిశాస్త్ర
 వితతి నేయమ్మ ప్రవీణయయ్యె
 సంగీతసాహిత్య సరసచిత్ర విలేఖ
 నాదులఁ జౌఢ యేయమ్మయయ్యె
 దేశచరిత్రలఁ బేళలధర్మార్థ
 శాస్త్రాళి నేయమ్మ జాణయయ్యె
 కుట్టుపనియందు నేయమ్మ కుశలయగుచుఁ
 గొడుకుబిడ్డలకిచ్చుఁ దాఁగుట్టినవియె
 యిన్నివిద్యలఁ బాండిత్య మిట్లుపడసి
 యున్న యాయమ్మధీబల మెన్నఁదరమె?

ఉ. ఏయమ రాణియయ్యె స్వమహీస్థలి బీదలయాకుటిండ్లకున్
 బోయి ధనావధంబులును బుట్టములున్నిటపేదవారికిఁ
 గేయముగాఁగ నిచ్చి తగ డేమములారసి వచ్చుచుండునో
 యాయమ సద్గుణాళిఁ గొనియాడఁగలంజె సహస్రవక్త్రుఁడున్.

సీ. ఈకుటుంబిని రాజ్యమేలుచునున్నట్టి
 పంచాశదుత్త మాబ్దములలోన
 భరతఖండమునకు బహుబాధలు తొలంగి
 సకల సౌఖ్యంబులు సంఘటిల్లె
 ధూమనౌకల కల్గిఁ దురగయానసమంబె
 యయ్యె ద్వీపాంతరయాన మిపుడు
 తంత్రిముఖంబున దవ్వలవార్తలు
 ధూమనౌక శ్రవణయోగ్యంబు లయ్యె

ధూమశకటంబలంబున దూరదేశ
యాత్ర లత్యల్పకాల సాధ్యంబులయ్యె
నహహ! పొగడంగఁదర మె! రాజాధిరాజ్ఞ
యైన విష్ణోరియారాజ్యయాత్రమహిమ!

సీ. నదులు కాల్యలు పాటఁ బెడచొటిపట్టులు
కలమధాన్యము పండు పొలములయ్యె
బెబ్బులులకుఁ జోరవితతికిఁ దావు తా
వనవాటములు పెద్ద బాటలయ్యె
దృష్ప్రభుత్వముపోయి తుల్యమాన్యాయంబె
యెల్లవారికిఁగల్గె నెల్ల యెడల
విద్యాలవములేని వివిధజాతులవారి
కమలవిద్యాప్రభావములు గలిగెఁ
గఱపులకుఁజూడఁగాఁ బెద్దకఱపు వచ్చె,
నరబలు ల్సహగమనముల్ నాశమయ్యె
స్థానికప్రభుత్వమొకింత జనులకొదవె,
మేలు! విష్ణోరియారాజ్యకాలమునను.

క. మున్నెన్నఁడు లభియింపని, సన్నతసత్పాలనంబునమగొనుచుండన్
మిన్నంది యెల్ల యెడలను, జెన్నారదె రాజభక్తి సేతువు వఱకున్!

సీ. సుత్రము స్మృతేర సమకొల్ప నొకచోట
విద్యాలయములుంచ వేఱుచోట
పట్టణభవనమా ల్గట్టింప నొకచోట
వృత్తిశాలలు నిల్పవేఱుచోట
జనమహాద్యానముల్ స్థాపింపనొక చోటఁ
బెనుబావులను ద్రవ్యవేఱుచోట

నీటియంత్రంబుల నెలకొల్ప నొకచోట
బీదగృహములుంచ వేటుచోట

పట్టణములందు మీపేరు పాడుకొల్ప,
యత్నములు సాగుచున్నవి యవనియందు
నేఁబడేదులు రాజ్యమీరేలితిరన,
సంతసమున విఘ్నోరియాసాధి! నేఁడు,

సీ. ఏమూలఁజూచిన నింపైన పందిళ్లు
లేపట్టునను గన్నఁ గేతనములు
నేవంక వీక్షింపఁ బూవులతోరణా
లేపట్టునను గన్న దీపచయము
లేకడఁదిలకింప నాకాశబాణంబు
లేపట్టునను గన్న గానములును.

పట్టణంబులు మొదల పల్లెలవఱకును
వెల్లిగొనుచునున్న వెల్లయెడల
నఖిలజన మనోహరిణివైన నిన్ను,
స్థిరతరాయురారోగ్యసుస్థితుల నిచ్చి
యీశ్వరుం డేలుఁగావుత నెలమితోడ,
రాజ్య విఘ్నోరియాదేవి! ప్రమదమెసఁగ.

1892-వ సంవత్సరమునందెవ్వరో నవనాగరిక పంచరత్నము
లని కులాచార సంస్కారపరాయణులయందు లేనిదోషముల నారో
పించుచు వారిని దూషించుచు నైదుపద్యముల నొక పత్రికయందుఁ
బ్రచురించిరి. వానిని చదువఁగానే నాకుఁ గొంత చిత్తోద్రేకము కలు
గఁగా వెంటనే కులాచారసంస్కార పూర్వనాగరిక పంచరత్నము
లని వానికిఁ బ్రతిగా నీక్రింది పద్యములనుజేసి సత్యసంవర్ధనిలోఁ
బ్రచురించితిని—

సీ. పరుల సామ్యహరింపఁబన్నినకర్మలు

వెలయవంచును విలపించు నొకఁడు

జనులమూఁగులఁజేయ నొనరించుకృషియెల్లఁ

బెడిపోయెడునటంచు నడలు నొకఁడు,

వలదు విద్యయటంచుఁ బశువుఁజేయఁగ నెంచి

వనిత చదువునంచు వగచు నొకఁడు,

తలగొఱిగించి వెతలఁ బెట్టఁగ తలంచు

నింతి సుఖంచు నంచేడ్చు నొకఁడు,

పనితనంబుననే పెండ్లిపాసఁగకున్నఁ

గూఁతు నెట్లమ్ముకొన నంచుఁ గుందు నొకఁడు,

వీరు పూర్వనాగరికుతా పెద్దలిపుడు,

దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగు లకట!

సీ. మగఁడుపోయిన భామ మరలఁ బెండ్లాడుచో

సొత్తు దక్కటంచు సోలునొకఁడు

పతిపోయిన యువతి పరిణీత యైనచోఁ

బనికఁజైలేదంచు వనరుకొకఁడు,

ధవుఁ బాయుకాంత యుద్వాహంబునాడుచో

జారత్వమెట్లంచు సుఖుఁగునొకఁడు.

భర్తృహీనాంగన భర్తఁగైకొన్నచో

వ్రతము లడఁగునంచుఁ గొతుకునొకఁడు,

మృతపతిక సాధ్వీగా శిశుమేధయాగ

మూలదక్షిణపోనంచు మూల్గు నొకఁడు

వీరు పూర్వనాగరికుతా పెద్ద లిపుడు

దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగు లకట!

సీ. నీరజాక్షి చదువు నేర్చుచో నరమాంస
 విక్రయం బెట్లంచు వెఱచు నొకఁడు;
 మానవతి విదుషియైనచో నెఱ్ఱినో
 ములుపట్టు బెట్లంచుఁ బొక్కునొకఁడు,
 కమలాక్షి సద్విద్యకటచుచో నను దేవు
 నిగనెంచు బెట్లంచుఁ బొగులునొకఁడు,
 పికవాణి పాండితి బెరయుచో దెబ్బలు
 పడుట యెట్లంచును బనవునొకఁడు,
 హంసయాన విద్యావతియయ్యెనేని
 బ్రతిమలనుగొల్పు బెట్లంచుఁ బడనొకఁడు,
 వీరు పూర్వనాగరికుతా పెద్దలిపుడు
 దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగు లకట !

సీ. తరవాణి ముందుగాఁ ద్రాగి శ్రాద్ధముపెట్టి
 నిష్ఠాపరులమంచు నిక్కువారు
 సంధ్యవార్షిక చల్లినాపాటు గావించి
 కర్మిఘట మటంచుఁ గవియువారు
 కల్లుసంద్రములాది పేల్లెన్నోవల్లించి
 శాస్త్రవేత్తలమంచుఁ జాటువారు
 కల్లుకంప డఁగంగఁ బెల్లుచుట్టలుత్రాగి
 యాహితాగ్నులమంచు నడచువారు
 న్యాయసభలందుఁ దప్పసాక్ష్యంబులిచ్చి
 శిష్టజనవరిఘటమంచుఁ జెలఁగువారు
 వీరు పూర్వనాగరికు తా పెద్దలిపుడు
 దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగు లకట !

సీ. బాలరండల కాశపడి చెడి విధవల

పెండ్లిండ్లు వలదంచుఁ బ్రేలువారు,
రాళ్ళఁగొల్పుచుఁ దూలి బ్రహ్మంబు సేవించు
వారె భ్రష్టులటంచు వదరువారు,
కన్నకూతుల నమ్ముఁగాఁగోరి బాల్కవి
వాహము శ్రేలంచు వాగువారు,
చాటునఁ గలు త్రాగి చనుదెంచి తేయాకు

సీరానువారి నిందించువారు,
స్త్రీలవంచించి మించి బాధింప నెంచి,
యబలలకు విద్య కీడంచు నటచువారు,
వీరు పూర్వనాగరికులౌ పెద్దలిపుడు,
దుష్కు లాచారరక్షణోద్యోగు లకట!

ఈపైని జెప్పినవి గాక నేను వ్రాసినపు స్తకము లింకనుగొన్ని కలవు. కర్నూల్ మత్తానల్లు దొరగారు విద్యావిచారణాధికారిగానున్న కాలములో దొరతనమువారి రెండవపాత పుస్తకమును వ్రాసితిని. దానికి దొరతనమువారి రిన్నూటయేబది రూపాయలను నాకిచ్చిరి. మార్కుడన్ దొరగారి కోరికమీఁద మాక్విల్లన్ కంపెనీవారికి నాల్గవ వాచక పుస్తకమును, అయిదవవాచకపుస్తకమును. ఆఱవ వాచక పుస్తకమును, నేను చెన్నపట్టణములో నున్న కాలములో వ్రాసి యిచ్చితిని. ఈమూఁడు పుస్తకములకును వారు నాకు వేయి రూపాయల నిచ్చిరి. ఈవాచకపుస్తకములలో నొకదానిని వారు ముద్రింపించు చుండినప్పుడు ముద్రాఛాలవారి యజాగ్రత్తవలనఁ గొంతభాగము పోయెను. అప్పుడు వారు నావద్దనున్న చిత్తుప్రతినిబట్టి పోయిన భాగమును వ్రాసి యియ్యవలసినదని యడిగిరి. చిత్తువ్రాయుట నా కళ్యాసము లేదనియు, సామ్మిచ్చినయెడల మరల వ్రాసి యిచ్చెదనని

యు, బదులు చెప్పవలసినవాడ నైతిని. వారాప్రకారముగా మరల సామ్యుచ్చి పోయినభాగమును నాచేత త్రొత్తగా వ్రాయించుకొనిరి. ఈక్షకుడు వాకు వేగముగ వ్రాసెడు శక్తిని ప్రసాదించి యున్నాడు. పద్యమునుగాని వచనమునుగాని నేనొక్కసారియే వ్రాయుచుండును, వ్రాసినదానిని మరల దిద్ది వ్రాయుట నాకలవాటులేదు. అందుచేత నావ్రాత దిద్ది దిద్ది మరల మరల వ్రాయుచుండువారి దానివలె నంత మెఱుంగుగా నుండదనుకొనెదను. నేను వ్రాసినపు స్తక మొక్కసారి పోవుట తటస్థించిన పక్షమున, అది యెప్పటికిని పోవలసినదే కాని చిత్తును బట్టి మరల వ్రాయవచ్చునన్న యాశలేదు.

తెలుగుభాషను వృద్ధిచేయవలెనన్న యభిలాషమునాకు మొదటినుండియు విశేషముగా నుండెను. నేను నాకాలమంతయు భాషాభివృద్ధినిమిత్తమే యుపయోగించి పాటుపడిన పక్షమునఁ గొంతవఱకు నాయభిలాషము నెఱవేరియుండునేమో! వెనుకటి ప్రకరణములను మీదుసావధానముగా చదివియుండినయెడల నేనొక్కపనితోఁ దృప్తి నొందక యేకాలమునం దెన్నిపనులను పైని వేసికొని నిర్వహింపఁ జూచుచుండెడివాడనో మీకు విశదమయియుండును. ఇన్నిపనుల నొక్కసారిగా పైనివేసికొనుటచే నే నేపనిని తృప్తికరముగా నిర్వహించుటకు సమర్థుడను కాకపోతిని. దీనికి తోడు నేనెప్పుడును దృఢగా త్రుండనుగాక ప్రకృతిచేత రోగశీలమైన దుర్బలశరీరము గలవాడను. ఇట్లయ్యును నేను కొంచెములో కొంచెము నాయభిలాషసిద్ధిని బడసితి ననుకొనెదను. నేనారంభించినకాలమునందు తెలుగులో నిప్పటివలె వివిధములైన పుస్తకమును లేవు. వివిధములేమి? ఇంచుమించుగా నే విధమైనవియు వచనరూపమున లేవనియే చెప్పవచ్చును. అప్పు డన్నియు నూతనసృష్టి చేయవలెను, అందుచేత నప్పటివారికి కష్టము లేకువ, సౌలభ్యములు లేకువ. ఆయినను తెలుగులో మొదటి

వచన ప్రబంధమును నేనే చేసితిని, మొదటినాటకమును నేనే తెనిగించితిని, మొదటి ప్రకృతిశాస్త్రమును నేనే రచించితిని, మొదటి ప్రహసనమును నేనే వ్రాసితిని, మొదటి చరిత్రమును నేనే విరచించితిని, స్త్రీలకై మొదటివచన పుస్తకమును నేనే కావించితిని అయినను ప్రథమప్రయత్నము లెప్పుడును ప్రథమప్రయత్నములే అవి దోషబహుళములయి యుండుట స్వాభావికము. మనము వృద్ధిపొందఁ గలుగుట చేసినతప్పలను బట్టియే కాఁబట్టి మొదట చేయఁబడిన నాపుస్తకములును తరువాతివారి గురుతరపుస్తకరచనకుఁ గొంత తోడుపడవచ్చును.

నేనిట్లు క్రొత్తపుస్తకములను రచించుచు వచ్చుటయే కాక ప్రాతఃపుస్తకములను బ్రకటించుటకుఁ గూడ శ్రమపడితిని. శబ్దరత్నాకర నిఘంటుకర్తలైన బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యుల వారు తమనిఘంటువుయొక్క యవతారికలో కొన్ని పూర్వపుస్తకముల పేరులు చెప్పి వానిపేరులు వినఁబడుటయే కాని పుస్తకములెక్కడను గానరావని వ్రాసియున్నారు. పోరట్లు పట్టికలో వ్రాసిన పుస్తకములలోఁ బదింటికంటె హెచ్చుగా నేను సంపాదించి సంశోధించి ముద్రింపించి ప్రకటించితిని. అపుహాపములైన పుస్తకములను బ్రకటించుటలోఁ గల కష్టము దానిలోఁ బనిచేసినవారికే కాని యితరులకు దురవగాహముగా నుండును. రెండుమూఁడు ప్రతులున్న వానిని సరిచూచి సవరించు ప్రకటించుటలో నంతకష్టము లేదు. ఒక్కప్రతియే లభించి యదియు శుద్ధముకానిదయి యున్న యెడల దిద్ది ప్రకటించువానిపాట్లు దేవుఁడెఱుఁగును. శీఘ్రమయిన యొక్క ప్రాతఃప్రతిలోనే పుస్తకప్రకటనము చేయు దురవస్థ కొన్ని విషయములలో నాపాలఁబడినది. వ్రాసెడివారు శ్రుత్యుత్పన్నులు కానందున ప్రాతఃపుస్తకములు తప్పులకుప్పలుగా నుండును. కొన్ని

చోట్ల నక్షరములును పదములును పాదములునుగూడ విడువఁబడి యుండును. అట్టి భాగములను సవరించుటకయి మాఱుప్రతి దొరక నందున కొన్ని పుస్తకములలో లుప్తభాగములను నేనే పూరింప వలసినవాఁడనైతిని. అముద్రితములయి యున్నవానిని సంస్కరించి నేను ముద్రింపించి ప్రకటించినపుస్తకము లిరువదికంటె నెక్కువగా నున్నవి. వాని నామముల నిందుఁ జెప్పచున్నాను—కనపర్తి యబ్బ యామాత్యవిరచితమైన కవిరాజమనోరంజన మను పురూరవశ్చరిత్రము, మొల్ల విరచితమైన రామాయణము, పింగళి సూరనార్య విరచితమైన ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము, కాకుమానిమూర్తికవి విరచితమైన పాంచాలి పరిణయము, అయ్యలరాజు రామభద్రకవి ప్రణీతమైన రామాభ్యుదయము, కేతనార్యవిరచితమైన విజ్ఞానేశ్వరము, నాచన సోమనాథ ప్రణీతమైన యుత్తరహరివంశము, చరిగొండ ధర్మనార్యప్రణీత మయిన చిత్రభారతము, నారాయణకవి కృతమైన పంచతంత్రము, మాదయ్యగారి మల్లన ప్రణీతమైన రాజశేఖరచరిత్రము, కేతనకవికృతమైన యాంధ్రభాషా భూషణము, అడిదము సూరకవి ప్రణీతములైన కవిసంశయవిచ్ఛేదాదిగ్రంథములు, శంకరకవి విరచితమైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, కోట వేంకనార్య ప్రణీతమైన యాంధ్రభాషార్ణవము, పిల్లలమఱ్ఱి పిన వీరభద్రరచితమైన జైమినిభారతము, సింహాద్రి వేంకటాచార్య విరచితమైన చమత్కారమంజరి, నంది మల్లయ్య ఘంట సింగయ్య విరచితమైన ప్రబోధచంద్రోదయ పద్యకావ్యము, కేతనార్యకృతమైన దశకుమార చరిత్రము, తెనాలి యన్నయార్యకృతమైన సుదక్షిణా పరిణయము, అనంతామాత్యవిరచితమైన భోజరాజీయము, నంది మల్లయ్య ఘంట సింగయ్య ప్రణీతమైన వరాహపురాణము. పైవానిలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును జైమినిభారతమును పూర్వ

మే ముద్రింపఁబడెను గాని యవి తప్పలతడికలుగా నుండినందున సంస్కరించి మరల ముద్రింపించితిని. నేను తాళపత్రపుస్తకములను విస్తారముగా సంపాదించి కట్టలుగా నుంచితిని. నేను రాజమహేంద్ర వరములో నుండిన కాలములోన చెడలు పట్టి వానిలో బహు పుస్తకములు నశించెను. మిగిలినవానిని నాతో చెన్నపట్టణమునకుఁ గొని పోఁగా నక్కడ సహితము పురుగు పట్టి యధికసంఖ్యగల పుస్తకములు చెడిపోయెను. శేషించిన వానిని కాపాడుట కష్టముగా కనఁబడినందున సగము సగము చెడియు చెడకయు నున్న మిగిలిన పుస్తకముల నొక మిత్రుని కిచ్చివేసితిని.

మూడవ ప్రకణము.

విశ్రాంతిదశ

క్రీస్తుశకము 1900-వ సం॥రము మొదలుకొని 1910-వ సం॥రమువఱకు.

ఈ కాలమును నేను విశ్రాంతిదశయని పిలుచుచున్నను నాకు నిజమైన విశ్రాంతి యెప్పుడును కలుగలేదు. దొరతనమువారి కొలువు మానుకొని తన్నిమిత్తమునఁ జేసెను పనిని లేకుండఁ జేసికొనుట యొక్కటియే విశ్రాంతియనవచ్చును. ఎప్పుడును నే నేకోపని చేయుచుండవలసినవాడనే కాని భోగము ననుభవించుచు నూరక సుఖముగా కూరుచుండుట నాస్వభావముకాదు. తనయపారకరుణచేత పరమేశ్వరుఁడు నన్నెల్లప్పుడును కష్టజీవినిగా నుంచునట్లే తోచుచున్నది.

1881-వ సంవత్సరమునందు గోగులపాటి శ్రీరాములుగారు ప్రథమ వితంతు వివాహమును జేసికొన్నప్పుడు తనకు ప్రథమభార్య వలనఁ గలిగిన నాలుగు మాసములపురుషశిశువును పెంచుట కయి మావద్ద విడిచిన ట్లీవఱకే చెప్పియున్నాను. నాయందలి గౌరవముచేత శ్రీరాములుగారా శిశువున కావఱకే నాపేరును పెట్టిరి. ఆశిశువును నేనును నాభార్యయు పుత్రప్రేమతోఁ బెంచి పెద్దవానిని జేసితిమి. అతనికి మేమే విద్యాబుద్ధులు చెప్పించుటచేత నతఁడు పట్టవరీక్షయందుఁ గృతార్థుడయ్యెను. 'అపుత్రస్యగతిర్నాస్తి' యన్న నమ్మకమునాకు మొదటినుండియు లేదు. అందుచేత నేను కొడుకును పెంచుకోవలెనని యెప్పుడును దలఁచుకొనలేదు. నాకుఁగల యల్పమైన సొత్తును ధర్మకార్యమునకు వినియోగింపవలెనని నేను నిశ్చయించుకొంటిని. నాయుద్దేశమును నేనెప్పుడును మఱుఁగుపఱుపలేదు. వీరేశలింగమునకు తన

మేనకోడలనిచ్చి వివాహముచేసి యతనిని తనయొద్ద నుంచుకోవలెనని నాభార్యయుద్దేశము. ఆమె కోరికకు నే నడ్డుచెప్పలేదు గాని బాల్య వివాహములయం దిష్టము లేనివాడగుటచేత పనుననిమిదేండ్లు దాటినమీఁదటనే వివాహమున కేర్పాటు చేయవలసిన దని మాత్రము చెప్పితిని. కొంతకాలము జరపి నాభార్యతమ్ముడు తన కూతు నిచ్చుట కిష్టపడక తుదకు మఱియొకరి కిచ్చి వివాహము చేసెను. వివాహవిషయమును 'సూర్యుల యిష్టముచకు విడువవలసి నదే' కాని తదితరు లందులో సంబంధము కలిగించుకొని బలవంతపెట్ట రాదని నాయభిప్రాయము అందుచేత నిరునదియొక్క సంవత్సరములు నిండువఱకును వేచియుండి తరువాత నీ యిష్టమునచ్చివారిని వివాహము చేసికోవచ్చునని చెప్పితిని అతఁడు తనలో నాలోచించుకొని వితంతువును వివాహమాడ నిశ్చయించుకొన్నట్లు నాతోఁ జెప్పెను. అతని యనుమతి మీఁద నిండునిమిత్తమయి యతని ఛాయాపటమును తీయించి, తన బాలనితంకు కుమారికకు వివాహము చేయఁదలఁచుకొన్న యొక పెద్దమచుఘ్యునకుఁ బంపితిని. వధువుయొక్క ఛాయాపట మావఱకే నాయొద్దకుఁ బంపఁబడినది. నీరేశలింగము దానిని చూచి యనుమోదించెను. వితంతు వివాహమును చేసికొన్న యెడల చెన్నపట్టణములోనున్న యిండ్లలో నొకదాని నాతని కిమ్మని నాభార్య కోరఁగా నే నందుకు సమ్మతించితిని. అన్నియు ననుకూలముగానుండి వివాహము జరుగునట్లే కనఁబడెను. అతఁ డొకసర్వాయము రాజమహేంద్రవరమునకు వెళ్ళి తనమిత్రులతో నాలోచించుకొనివచ్చి తన యభిప్రాయమును మార్చుకొని వితంతువివాహము చేసికొనుట తన కిష్టములేదనిచెప్పెను. మంచి దని నేనా ప్రయత్నమునుమాని మఱియొక సంబంధము చూచుకోవచ్చునని వధువుతండ్రికి వ్రాసితిని. అతఁడు రాజమహేంద్రవరము వెళ్ళినప్పుడే మైసూరి

లోని యొక సంబంధము నచ్చటివాడు కుదిర్చినట్లు కనబడుచున్నది. తరువాత మైసూరినివాసులైన చెఱుకుమిల్లి వేంకటరత్నముగారు నాయొద్దకువచ్చి తమ కొమారితను వీరేశలింగమున కిచ్చి వివాహము చేయ తన కిష్టమున్నదని చెప్పెను. వరుఁ డిష్టపడినయెడల నాయా జ్ఞేపణ లేదని చెప్పితిని వరుఁ డిష్టపడెను. నేను వేంకటరత్నము గారితో నాసాత్తు వచ్చునని వివాహము చేయవలదనియు, నేను దానిని ధర్మకార్యమునకు వినియోగింప నిశ్చయించుకొంటి ననియు స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. ఆయని దాని కంగీకరించి వరునిఁ దనవెంటఁ గొనిపోయెను వీరేశలింగము బెంగుళూరిలో ప్రాయశ్చిత్తము చేయిం చుకొని వేంకటరత్నముగారి కొమారితను వివాహమాచెను. ఈ ప్రాయశ్చిత్తవార్త నాకుఁ గాని నాభార్యకుఁ గాని తెలియదు. వివాహానంతరమున నతఁడు మరల మావద్దకు రాక వేఱుగానుండెను.

1902-వ సంవత్సరము నవంబరునెల 26-వ తేదీని రాజమ హేంద్రవరములో తఱుకు వేంకటచలపతిరావుగారి గృహమునందు భట్టిప్రోలు శరభయ్యగారి వివాహము జరిగినది. ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణపంతులుగా రీసంబంధమును కుదిర్చి కృష్ణామండలమునుండి రాజ మహేంద్రవరమునకు వివాహము జరిపునిమిత్తము పంపిరి. పెండ్లి కూతురు పెండ్లినాఁటికి యుక్తవయస్సు వచ్చినది కాకపోయినను పునస్సంధానము చేయకపోయినయెడల పెండ్లికొడుకు పాటిపోవునని భయపడి చిన్నదానిని మూఁడుదినములు వెలుపలఁ కూర్చుండఁబెట్టి భార్యభర్తల నొక్కటిగాఁజేసి చెన్నపట్టణమునకు నావద్దకుఁ బంపి వేసిరి. వధూవరులును వధువుయొక్క తల్లియు పెదతల్లియుఁ గలిసి చెన్నపట్టణమునకు రాఁగా, వారికి మాయింటనే కాపుర ముండుటకు తావిచ్చి నాచేతనైన సాయమునుజేసితిని. వరుఁడు వివాహమునాటికే సర్వకళాశాలాప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయ్యెను. వరుఁడు ప్రథ

మౌళాస్త్రపరీక్షకును, వధు వింగ్లి ఘ ప్రాథమిక పరీక్షకును, చదువుట కేర్పాటుచేసి పాఠశాలలకుఁ బంపితిని. ఈవ్యయములన్నియు వధువు తల్లియే భరించుచుండెను కొన్ని కారణములచేత నీకుటుంబమును మాయింటఁ గాపురముండనిచ్చుట యనుచితముగాఁ గనఁబడినందున మాయింటికిఁ గొంచెము దూరములో నదై కొక యిల్లు మాటాడి వీరి నక్కడకుఁ బంపివేసితిని. వరుఁడు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడుకాఁగా పచ్చయప్పగారి కళాశాలకుఁ బ్రధానాధ్యక్షుఁడు గానున్న యేఱు దొరవారి కుత్తరము వ్రాసి సగముజీత మిచ్చు పద్ధతిమీఁద నాతనిని పట్టపరీక్షతరగతిలోఁ జేర్పించితిని. వీరు మాయిల్లు విడిచి వేఱువోట నున్నను ప్రతిదినమును వీరి తగవులు తీర్ప లేక నా కాయాసము కలుగుచు వచ్చెను. ఈకాలములో దేశిరాజు బాపయ్యగారు నాకు పరిచితులయి మాయింటి కించుమించుగాఁ బ్రతి దినమును వచ్చుచుండెడివారు వీరి తగవులను దీర్చి సమాధానము చేయుటకయి నే నాయనను నియమింపఁగాఁ 'బుణ్యమునకుఁ బోయినఁ బాప మెదురుగా వచ్చె' నన్నట్లు హితోపదేశము చేయఁబోయిన గాపయ్యగారిమీఁదనే నోట నుచ్చరింపరాని మృషాదోషము లారోపించి శరభయ్యగా రాయనను దూషింపఁ జొచ్చిరి నేను దక్షిణ హిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకుఁ బ్రధానాధ్యక్షుఁడను బాపయ్యగారు బ్రహ్మసమాజాభిమాను లయి చెన్నపట్టణములో విద్యార్థులలో నొకసమాజమును స్థాపించి దానికి నన్ను తఱచుగాఁ దీసికొని పోవుచుండెడివారు. ఈసంబంధమునుబట్టి బాపయ్యగారు పలుమాఱు మాయింటికి వచ్చుచు నాయం దత్యంత గౌరవము గలవారయి నేను చెప్పినపని నత్యాదరముతోఁ జేయుచుండెడివారు. ఇటువంటి కార్యములయందు వీరిట్లు నాకు సాయపడుట నేను చెప్పితిన్న హేతువు చేతనే కాదు, సమస్త సత్కార్యములయందును స్వతంత్రముగా

నీయనకే యత్యంత ప్రీతి యుండెను. ఈయన యుత్సాహమును సుగుణసంపదను గార్హైకతత్పరతను జూచి యీతఁడు ముందు నేను పూనిన సంస్కారకార్యమును సమర్థతతో నిర్వహింపఁగలవాఁడగు నని తలఁచితిని. ఒకనాటిరాత్రి రెండుజాములవేళ శరభయ్య యత్తగా రేడ్చుచు మాయంటికి పరుగెత్తుకొని వచ్చి తన యల్లుడు తన కూతును చంపుచున్నాడని కేకలువేసెను. నేనును నాభార్యయు నిద్రలో నులికిపడి లేచి మేడ దిగివచ్చి యామెవెంట వారి యింటికిఁ బోయితిమి. మేము పోయి చూచినప్పటికి పడకగది దీపము లేక చీకటిగా నుండెను. ఎన్ని పిలిచినను శరభయ్యగారు పలుకలేదు, 'రాజేశ్వరీ' యని పిలువఁగా లోపలినుండి యాచిన్నది మాత్రము పలికి మావద్దకు వచ్చినది. మేమాచిన్నదానిని మావెంటఁబెట్టుకొని మాయంటికి వచ్చితిమి. మొట్టికాయలచేత నాచిన్నదాని తలయం తయు పచ్చిపుండయి బహుదినములు పడుండుట సహితము వీలులేని స్థితిలో నుండెను. మఱునాఁడతఁడు బలవంతముగా నాచిన్నదానిని మాయంటినుండి లాగుకొనిపోవఁ బ్రయత్నించెను గాని నేను యుక్త సమయములోఁ దగిన ప్రతిక్రియచేసి వారించితిని. ఈసంబంధమునఁ దరువాత నడచినచర్యలు చిత్రవిచిత్రములయినవిగా నుండెను. వాని నిందు వివరించుట యనావశ్యకము. ఈవిధముగా నాకు పెండ్లిండ్లు చేసికొన్నవారివలనను బహువిధము లయిన శ్రమలు కలుగుచుండెను.

గోపాలపురపు మహాలక్ష్మీయను కంసాలివిత్తంతువును, ఆమె యొక్క విత్తంతుపుత్రియైన యన్నపూర్ణయు, రాజమహేంద్రవరము నుండి వచ్చి కొంతకాలమునుండి నావద్దనే యుండిరి. వారినిమి త్రమయి యొకగది కట్టించి వారిని మాయంటనే కాపుర ముంచి, అన్నవస్త్రములిచ్చి పోషించుచు దదువు నిమిత్త మిద్దఱిని పాశకాలకుఁబంపుచుంటిని. తల్లివిడ్డలు తఱచుగా తగవులాడుచుండెడివారు. కూతుడు

తల్లిని బండ్బూతులు తిట్టుచువచ్చెను. నేను మంచిమాటలతో బుద్ధి చెప్పటవలనఁ బ్రయోజనము లేకపోగా రెండుమూడుసారులు శరీరదండనము చేసిన తరువాత కూతుడు తల్లిని తిట్టుట మాని వేసెను. 1903-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 14-వ తేదీని గంజాము మండల నివాసుడైన కొత్తురి నమశ్శివాయ యనునతఁడు కూతురయిన యన్నపూర్ణను వివాహముచేసికొనెను. ఇతఁడు పెండ్లినాటికే సర్వకలాశాలా ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుడయి యుండెను. పెండ్లియైన తరువాత నీతనిని ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలోఁ బ్రవేశపెట్టి కొంతకాలము చదివించితిని గాని యతఁడు చదువు చాలించి యుద్యోగములోఁ బ్రవేశించి తనభార్యను వెంటఁగొని చెన్నపట్టణము విడిచి స్వస్థలమయిన గంజాము మండలమునకుఁ బోయెను. ఈతనిది స్వర్ణకారవితంతు వివాహములలో మొదటిది. ఇతఁడు సంస్కార ప్రియత్వముచేత నితరులకు తాను దారిచూపవలె నన్న పరిశుద్ధచింతచేతనే వితంతువివాహమును చేసికొనెను గాని యితరప్రతి వివాహముకాకయు ధనాశకలిగియు వివాహము చేసికొన్న వాఁడు గాఁడు. ఇతఁడును చెన్నపట్టణములోనున్న కాలములో శరభయ్యగారి తగవులాటలో సమాధానముచేయఁ బోయి యాయన వలన బహుమానములు పొంది జాగుప్పతో వెనుక మరలినవాఁడే.

1904-వ సంవత్సరము మార్చి నెల కడపట నుపకారవేతనము నొంది పనిచాలించుకొన్నతరువాత 'చెన్నపట్టణములోనేయుండి పని చేయుదునా స్వస్థలమయిన రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయి యక్కడ పని చేయుదునా' యన్న యాలోచనతోఁ దొమ్మిదిమాసములు చెన్నపురిలోనే గడపి, జన్మభూమియందలి యభిమానము బలీయమగుటచేత రాజమహేంద్రవరమునకే రావలయునని నిశ్చయించుకొని, యక్కడి ముద్రాయంత్రము మొదలయినవి వెంటఁగొని

1905-వ సంవత్సరప్రారంభముననే రాజమహేంద్రవలమునకు వచ్చి చేరితిని. ఏడాదిమిది సంవత్సరములు చెన్నపట్టణములోనుండి వచ్చుట చేత రాజమహేంద్రవరము కొంతవఱకు నాకు క్రొత్తదిగాఁ కనబడెను. మునుపటివలె నాకు పాఠశాలవిద్యార్థుల సహాయములేదు. నేనున్న కాలములో నుండినవిద్యార్థు లిప్పు డెవ్వరును లేరు, ఉన్నవారు నన్నెఱుంగని క్రొత్తవారు, వారు నాబోధనమును విననివారగుటచేత వారిలో సాంఘికసంస్కారోత్సాహము లేదు. పురములోని పెద్దమనుష్యులలోఁగూడ తొంటిసంస్కారోత్సాహము తగ్గిపోయినది. విద్యాధికులలో హిందూసమాజముయొక్క ప్రాబల్యముచేత రెండుపక్షము లేర్పడి సంఘసంస్కారమునం దనాదరము గలవారిసంఖ్య యెక్కువయినది. అందుచేత సంవత్సరమునకు నాలుగైదురూపాయల చందాకు మాత్రమేరాఁదగిన హిందూసంఘసంస్కార (The Indian Social Reformer) పత్రిక పురమందిరములోని పతనమందిరమునకు తెప్పించుటయే నిలుపుచేయఁబడినది. న్యాయవాదులు మొదలైనవారనేకులు నేనెఱుగని క్రొత్తవారు. అయినను జీవీరాజు పెదబాపయ్య గారు మొదలైన కార్యశూరులు కొందఱు నాకు క్రొత్తమిత్రులైరి. సంస్కారాభిమానులయి పూర్వమునుండియు నున్నవారి తోను ఈ మాతనమిత్రులతోను గలసి పనికి బూనితిని. రాజమహేంద్రవరము రాఁగానే నేను మొట్టమొదట చేసినపని శ్రీ విఘ్నే రియా బాలికాపాఠశాల యను పేరితో నొక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించుట, రెండవపని స్త్రీత్యవాదినియను పేరితో మార్చినెల మొదటితేదీనుండి యింగ్లీషు తెలుగుభాషలలో నొక వారపత్రికను ప్రకటింపింపఁబూనుట. ఈ బాలికాపాఠశాల 1905-వ సంవత్సర జనవరి 16-వ తేదీని నెలకు ముప్పదిరూపాయల యద్దై రాఁగల మాస్వగృహమునందే యుంచఁబడినది. నేను కాపురమున్న కొం

చెము భాగము తప్ప, ఇల్లంతయుఁ బాతకాలనిమిత్తమే విడిచిపెట్టఁ బడినది. ఈ బాలికాపాతకాలకు దేశీరాజు బాపయ్యగారు కార్య దర్శిగా నేర్పఱుపఁ బడిరి. నే నిక్కడ మొట్టమొదట పూనినపని బాలికాపాతకాలా స్థాపన మనఁగానే యాపఱకు నేను చేయుచుండిన వితంతు విద్యావివాహప్రయత్నములు మానితి నని కొందఱు భ్రమ పడవచ్చును. ఈ పాతకాల వితంతు శరణాలయ సంబంధముననే స్థాపింపఁ బడినది. నేను చెన్నపురిలో నుండినప్పు డప్పటి హిందూ దేశ చక్రవర్తినిపేర విష్టోరియా వితంతు శరణాలయము నక్కడ స్థాపించి దానిలోని వితంతు విద్యార్థినుల నుపాధ్యాయినీ బోధ నాభ్యసన పాతకాలకుఁ జదువునిమిత్తమయి పంపుచుంటినని వెనుకనే చెప్పియుంటినిగదా? అక్కడినుండి నేను కాలు గడలుపఁగానే యక్కడి వితంతు శరణాలయ మంతరించినది. అంతరించిన దననేలే నాతోనే బైలుదేటి యీ రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిన దని చెప్పవచ్చును. నేను రాజమహేంద్రవరము రాఁగానే యిద్దఱు ముగ్గురు బాలవితంతువులు మాయుంటి కనఁగా వితంతు శరణాల మునకు వచ్చిచేరిరి. వారికి విద్య నిమిత్తమయి పాతకాల కావలసి యుండెను. చెన్నపట్టణములోవలె స్త్రీలను బంపఁడగిన పాతకాల యిక్కడ నేదియు లేదు. ముగ్గురు నలుగురు వితంతువులకై మాత్ర ముపయోగించెడు పాతకాలకంటే వితంతువుకాని కులాంగనలకును బాలికలకును గూడ నుపయోగపడెడు విద్యాశాల నేర్పఱుచుట యుచితమని దీనిని స్థాపించితిని. ఇది ముఖ్యముగా శరణాలయము లోని వితంతుప్రకౌఱకును సామాన్యముగా విద్యాభిగృహిణుల కుల స్త్రీలకొఱకును బాలికలకొఱకును నుద్దేశింపఁ బడినది. ఈ పాతకాలలో జనునకొనుటకు బాలికలకు మాత్రమే కాక కొందఱు గృహస్థులు తమ భార్యలను సహితము పంపిరి. శరణాలయములోని

పాఠశాల ప్రాథమిక యొక్క పాఠవిధానాలు చదువ వచ్చుచుండిరి. వృద్ధులైన యొక యుపాధ్యాయునితోడను పలుగురు బాలికలతోడను పాఠశాల నారంభించిరి. పక్షము దినముల కనఁగా నెలకడపట బాలికలసంఖ్య 49 అయినది, సంవత్సరాంతమునకుఁ దొంబది యైనది, పయి సంవత్సరములో దాదాపుగా 150 వఱకును పెరిగినది. ప్రథమ సంవత్సరాంతమున ముగ్గురు పాఠ్యాయులును ముగ్గురు పాఠ్యాయునులును బాలికలలోఁ బనిచేయుచుండిరి. పాఠశాల కనుకూలముగా నింటిలో కొన్ని మాద్యులు చేయుటకును, బల్లలు మొదలైనవి కొనుటకును, చదువుచెప్పవారి జీతములకును, మొదటి సంవత్సరములో నేను నాచేతనుండి రు 1708-9-9 వ్యయము చేసితిని. 1908-9 సంవత్సరము మొదటి నెలలో శ్రీమతి లక్ష్మీకాంతమ్మయ్య, ఆమెభర్త రామచంద్రరావుగారు మంగుళూరు నుండి వచ్చుఁ జూచుటకయి వచ్చిరి. ఈ లక్ష్మీకాంతమ్మ నేను చెన్నపట్టణము వెళ్ళఁదలఁచినప్పుడు రాజమహేంద్రవరములోని దొరతనమువారి బాలికాపాఠశాలలో నుపాధ్యాయునిగా నుండెను. ఆమె యావరకే ప్రాథమిక పరీక్షయందు (Primary Examination) తేటి శ్రమశిక్షితురాలయి (Trained) యుండెను. ఆమె తెలివిన సత్వభావమును సద్వర్తనమునుజూచి యామె నాయుద్యమములకుఁ దోడుపడఁగలదని తలఁచి, దొరతనమువారి కొలువువిడుచునట్లు చేసి యామెను నావెంట చెన్నపట్టణమునకుఁ దీసికొనిపోయి చదివింప నారంభించితిని. ఆమె నధమము ప్రవేశపరీక్ష (Matriculation) వఱకును చదివింపవలెనని మొదట నుద్దేశించితిని. ఆమె మాధ్యమిక (Lower Secondary) పరీక్ష తరగతిలోఁ బదువుచుండగా నామెను వివాహము చేసికొనుటకయి వరులు రాఁదొడఁగిరి. స్వప్రయోజన పరత్వము నటుండనిచ్చిన పక్షమున వివాహముచేయుటయే యామెకు

శ్రీయశ్వరమని భావించి మంగుళూరులోని కర్ణాటకోన్నత పాఠశాలలో నలువదిరూపాయల జీతముగల యువాధ్యాయపదములో నున్నవాఁడును, ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందుఁ గృతార్థుడయి యట్టపరీక్షకుఁ జదివినవాఁడును, అయిన రామచంద్రరావుగారి కిచ్చి బ్రహ్మసమాజ విధుల ననుసరించి యామెకు మాలోపలనే వివాహము చేసి, 1872-వ సంవత్సరపు 31-వ శాసనప్రకారము శిశ్యురూపము చేయించితిని. ఈమె మాయెద్దనున్న కాలములో నెల్లచాటను మాకన్నకూతురు రనియే భావించుచుండిరి. కాని యెవ్వరును వేటుగాఁడలఁపలేదు. ఎవ్వరడిగినను మమ్మామె తన తల్లియైఁ జండ్రియు ననియే చెప్పుచుండెడిది. నాభార్యయు నితరులలో నామె తనకూతురనియే చెప్పుచుండెడిది. ఆమెయిప్పటికిని నన్నుచూచుట కయి వ్యయ ప్రయాసములకు లోనయి మంగుళూరునుండి వచ్చుచుం జును. ఈదంపతులు నన్ను చూచుటకు రాజమహేంద్రవరము వచ్చి నప్పు డిక్కడనుండి పనిచేయువా రెవ్వరును లేరని నేను ప్రస్తావించితిని. ఆయన తనకు రెండువేలరూపాయల ఋణమున్నది గాని లేని యెడలఁ దామువచ్చి యిక్కడనుండి పనిచేయుదుమని చెప్పెను. నేనా ఋణము దీర్చెదననియు, వారిని రావలసినదనియు, చెప్పి, నే నుపకారవేతనమును బొందుటకుముం దొకనిధిలో నిలువచేసికొన్న వేయి రూపాయలును వడ్డితోఁగూడ రామచంద్రరావుగారి కిచ్చునట్లువ్రాసి తక్కిన వేయిరూపాయలును మరల రామచంద్రరావుగారు వచ్చునప్పు డిచ్చుటకు వాగ్దానము చేసితిని. ఆయన యందుచేత తనభార్యను రాజమహేంద్రవరములో నావద్ద విడిచి, యాఱుమాసములోఁ దాను వచ్చి చేరునట్లు చెప్పిపోయెను. ఆయన మిక్కిలి మంచివాఁడే కాని భూములు సంపాదించవలెనన్న పిచ్చియొకటి యాయన నాకలియించి విడువకుండెను, అందుచేత నేనిచ్చిన వేయి రూపాయల

తోను ఋణముతీర్చుటకు మాటుగా మఱియొక క్రొత్తభూమినిగాని మునుపున్న ఋణమును ద్విగుణము చేకొనివచ్చెను. 1906-వ సంవత్సరారంభమున నే నక్కడిపనిని మానుకొని రామచంద్రరావుగారు తిరిగివచ్చువరకును శ్రీమతిలక్ష్మీకాంతమ్మ ప్రధానోపాధ్యాయురాలు గానుండి మాపాఠశాలలో నత్యంతశ్రద్ధతో బనిచేయు చుండెను. ఆయన వచ్చినతరువాత ప్రధానోపాధ్యాయత్వమును ఆయన వహించెను. ఇరువురకును గలిపి నెలకు నలువదిరూపాయ లిచ్చుచుంటిని. ఆయన తిరిగివచ్చులోపల వారినిమిత్తమై యాటునూటురూపాయలు వ్యయపెట్టి తోటలో నొకయిల్లు కట్టించితిని. తోట యెక్కడిదో ముందు తెలిపెదను. ఇప్పటికి నేను పాఠశాలలో నలుగురుపాఠాధ్యాయులను బెట్టితిని. వారిలో నిద్దఱు మాధ్యమిక పరీక్షయందుఁ గృతకృత్యులయి క్రమశిక్షణబొందినవాడు. తక్కినవాడు ప్రాథమిక పరీక్షనిచ్చినవాడు. ఆయన యిక్కడఁ బనిచేయ నారంభించిన కొన్ని వారములలోనే తమకియ్యవలసినసామ్యుఁ బంపవలసిదని యాయనకు ఋణప్రదాతలవద్దనుండి యుత్తరములు రాజొచ్చెను. ఆయన నాకా యుత్తరములనుజూపి మొదటవాగ్దానము చేసిన ప్రకారముగా తక్కిన వేయిరూపాయల నిమ్మనియడిగెను నేనాసామ్యు ఋణములు తీర్చుకొనుటకయి యిచ్చెదనంటిని గాని కొత్తభూములను గొనుట కయి కాదనియు, ఇక్కడ స్థిరముగా నుండఁదలఁచుకొన్న యెడల నక్కడ క్రొత్తభూములను గొనుట కావశ్యకము లేదనియు, క్రొత్తభూములను కొనుట యిక్కడ స్థిరముగా నుండక లేచిపోదలఁచుకొన్నట్లు నూచించుచున్నదనియు, క్రొత్తగా కొన్న భూమిని మరల విక్రయింప వలసినదనియు, అట్లు విక్రయించెడు పక్షమున మొదట వాగ్దానముచేసిన వేయిరూపాయలను మాత్రమే కాక నూత్రో యిన్నూతో దండుగవచ్చెడుచో దానినిగూడ నిచ్చెదనియు చె .

తిని. ఆయన క్రొత్తభూమిని విక్రయింపనని చెప్పెను, విక్రయింపక పోయినయెడల సామీయనని నేను చెప్పితిని. ఈకలహమునుబట్టి యాయన భార్యాసహితముగా మరల స్వస్థలమునకుఁ బోవలసిన వాడయ్యెను. అందుచేత నేను మొదట నిలువచేసికొన్న వేయి రూపాయలును నష్టమయ్యెను. ఈదంపతుల నిక్కడకుఁ బిలిపించుటలో నాముఖ్యోద్దేశము నాకు సాయముగా నిక్కడ నింకొక యనుష్ఠానబ్రాహ్మ కుటుంబ ముండునని.

నేను చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినది మొదలుకొని బ్రహ్మ సమాజములో ననుష్ఠానపరుడను గావలెనని తలఁచియుంటిని. కావున దానికిఁ దగిన ప్రయత్నములను ముందుగానే చేయ నారంభించితిని. నేను చిరకాలముక్రిందటనే యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణుడ నయి యుండును గాని యట్లుచేయుటవలన వితంతు వివాహకార్యమునకు భంగము కలుగునేమోయన్న భయముచేత నట్లు చేయసాహసింపక కష్టముల కోర్చుకొనియుంటిని. కష్టములకోర్చుకొనుట యేమని గొందఱు సంజేహపడవచ్చును. మొదటి వివాహముచేయుఁగానే శంక రాచార్యుల వారు నన్ను జాతీనుండి బహిష్కరించిరి నాపక్షమునఁ జేరినవారందఱును వరుసగా నొక్కొక్కరే ప్రాయశ్చిత్తములు చేయించుకొని నన్ను విడుచుచురాఁగా నేనొక్కడనే మిగిలితిని. ఈవిషయదశలో నేను హిందువుఁడనుగా నుండినను నాతో భోజన ప్రతిభోజనాదులు చేయుచు హిందువు లెవ్వరును నాకు సహాయులుగా నుండరు, వర్ణభేదమును విడువనివాడ నగుటచేత నేను మతాంతరులతోఁగాని బ్రాహ్మణోతరులతోఁగాని భోజనముచేయుట కయినను వలనుపడదు. ఇటువంటి స్థితిలో నొంటిగాఁడ నైననాకు కష్టములుతాక మఱియేముండును? నేను యజ్ఞోపవీతమును విసర్జించి వర్ణభేదమును విడిచి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణుడయినపక్షమున, నేనప్పుడు శూద్రాదులతో

మాత్రమే కాక క్రైస్తవ మహమ్మదీయాది మతాంతరులతోఁగూడ సుఖముగా భోజనప్రతినాదులు చేయగలవాఁడ నగుచును. క్రమ క్రమముగా వివాహములాడిన వారి సంఖ్య యధికమగుచు వచ్చి భోజన ప్రతిభోజనాదులు జరపఁదగిన సంఘ మేర్పడినది, మాతోఁ గలిసి భోజనములు చేయ సాహసించెడి యితరుల సంఖ్యయుఁ గాల క్రమమున హెచ్చినది. మరల నిప్పుడు వర్ణ పరిత్యాగమువలననే కష్టములు పడెడుకాలము వచ్చినది. వునర్వివాహములు చేసికొన్న వారి సంఖ్య యెక్కువగుటచేత నెవ్వరియింటనైనను వివాహములు చేయుచుండవచ్చును. వివాహము లొక్కొక్కరియింట చేయుచు వారి నలవాటు పఱుపవలెనన్న యుద్దేశ్యముతో నేను రాజమహేంద్ర వరము వచ్చిన తరువాత జరగిన కౌతా శ్రీరామశాస్త్రిగారి వివాహమును మానూరి పురుషోత్తముగారి యింట నిన్నీసుపేటలో జరపించితిని, ఇంకొక వివాహమును తణుకు వేంకటాచలపతిరావుగారి యింట జరపించితిని.

నేను వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమును పాఠశాలనిమిత్తమును మాయింటి నంటియున్న మాపెరతండ్రిగారి భాగమునుగూడ నేడువేల రూపాయలకుఁగొని దానిలోని కొన్ని యిండ్లు పడఁగొట్టించి మాయింటి తోఁగలపవలెనని ప్రయత్నించుచుంటిని ఇంతలో మంగుభూరిసుండి రామచంద్రరావుగారును భార్యయు 1905 వ సంవత్సరము మే నెలలో నన్ను చూడవచ్చిరి. అప్పు డాయనయు నేనును ప్రాంతికాలమునందు సంచారమునకుఁ బోవుచుంటిని, ఒకనాటి విహారములో నొక తోటలోనుండి నడచుచుండి, అప్పు డీతోట వితంతు శరణాలయము కట్టుట కనుకూలముగా నుండునని యాయన నాతోఁ బ్రస్తావించెను, పట్టణములోని ప్రాంతయింటిని గొనఁబ్రయత్నించుటకంటె నిటువంటి తోటను సంపాదించి యేండు వితంతుశరణాలయాదులు కట్టించుట

యే యుక్తమని నాకునుఁ దోఁచెను. ఆతోట నాకు శ్రాత్తదికాదు. అది నామిత్రులైన చల్లపల్లి రంగయ్యపంతులుగారిది. ఆయన ఇప్పుడు ప్రాచ్యవాకపదమునుండి యుపకారవేతనమును బొందివచ్చి స్వస్థలమైన రాజమహేంద్రవరమును జేరియున్నారు. ఆయన తమ్ముఁడును నాసహపాతియు విధవావివాహప్రయత్నములో నన్నుఁబురికొల్పి నవాఁడును అయిన చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారును నేనును గలిసి యీతోటకుఁ బలుమూఁపు నచ్చుచుండెడివారము రంగయ్యపంతులుగారు ధనవంతు లగుటచేత తోట నమ్ముకోవలసిన యావశ్యకము వారి కుండిమగనుక నాకది దొరకుట దుర్లభముగా గనఁబడెను. అయినను బ్రయత్నించి చూతమని తలచి రంగయ్యపంతులుగారి యింటికిఁ బోయి నేను వచ్చినకార్యమును జెప్పి వితంతుశరణాలయ నిర్మాణార్థముగా తోట నాకిండవి యిడిగితిని. ఆపైనమ్ముల భాగములు తెగత తోట యొకసారి యమ్మవలఁచిపట్టును మూఁసవేల రూపాయల కెవ్వరో యిడిగినట్టును చెప్పి సత్కార్యముకొఱకు కేనడు గుచున్నాను గనుక నాకు రెండువేల యేనూఁపు రూపాయలకే యిచ్చెదమని వారు చెప్పిరి. నేను వెంటనే యేనూఁపు రూపాయలను గొని పోయి యాయనకిచ్చి యాయనచేతను తమ్ముని కొమాళ్ళచేతను తోటను నాకు రెండువేల యేనూఁపు రూపాయలకు విక్రియింప నిర్ణయించి శ్రయధనములో నేనూఁపు రూపాయలు ముందుగా బుచ్చుకొన్నట్టు వ్రాయించి పుచ్చుకొంటిని. ఆర్భత్తునట్టు కంపెనీలో నావి రెండువేల రూపాయలుండెను. పోలవరము బహిందారుగా రిచ్చిన రూపాయలు మొదలగునవి చెన్నపట్టణములోని వితంతు శరణాలయమునకును వివాహములకును అయిన వ్యయములకే చాలక పోయినను నేను దానిని ముట్టుకొనక యావ్యయముల నన్నింటినినేనే భరించి వితంతు శరణాలయమునకు నిధి యేర్పాటుపవలెనన్న యుద్దేశ

శముతో పోలవరము జమిందారుగారిచ్చిన వేయి రూపాయలును కోలాచలము వెంకటరావుపంతులుగారిచ్చిన సభాపతియంత్రములలోని మూడు వేలరూపాయల భాగమువలన వచ్చిన లాభమును, రంగయ్య పెట్టిగారు నెలనెలకిచ్చుచు వచ్చిన పడేసిరూపాయలును చందాలును గలిసి రు 1500-0-0 లు కాఁగా దానికి నావి రు 500-0-0లు చేర్చి రెండువేలరూపాయలను ఆర్భత్తునట్టుకంపెనీలో వేసితిని. ఈతోట కొనుటకయి యీరెండువేలరూపాయలను తెప్పించితిని. ఇందులో నాకీశ్వరుని సాహాయ్యము స్పష్టముగాఁ గానఁబడుచున్నది. ఈసామ్మ నేను తెప్పించుకొన్న తరువాత శీఘ్రకాలములోనే ఆర్భత్తునట్టుకంపెనీ దివాలాబీసెను. ఈతోటను గొనవలెనన్న బుద్ధిపుట్టి సామ్మను తీసి యుండకపోయిన పక్షమున నీ పెద్ద దివాలాలో నారెండువేల రూపాయలును నష్టమయి యుండును. చెన్నపట్టణములో నున్న యిండ్ల నిప్పటి కింకను విక్రయింపలేదు వానివలన నెలకు రు 85-0-0 లు లద్దె వచ్చుచుండెను. ఆయిండ్లను విక్రయించి వచ్చిన ధనముతో క్రొత్తగాకొన్న తోటలో విరంగు శరణాలయమును గట్టింపవలెనని నేనుద్దేశించుకొంటిని.

వీరంగు శరణాలయ సంబంధమున స్థాపింపఁబడిన బాలికా పాఠశాలలో నలుగురు మాత్రమే కలస్త్రీలు పెద్దవాడు చదువుచుండిరి. పురుషులనేకులు తమ స్త్రీలను బాఠశాలకుఁ బంపుటకు తమ కిష్టమున్నదికాని వారే యింటవంటమొదలయినవి చేయవలసివారగుటచేత, పాఠశాలకుఁ బోవలసిన కాలము వారికి సరిపడకున్న దని నాతోఁ జెప్పిరి. అందుచేత వారి యానుకూల్యము నాలోచించి యట్టి స్త్రీలకొఱకయి మామేడమీఁదఁ బ్రత్యేకముగా జనానాంతర గతులనుబెట్టి వారికి నేనే చదువు మొదలయినవి చెప్పుచుంటిని.

రాజమహేంద్రవరము రాఁగానే నే నారంభించిన రెండవపని

సత్యవాదిని యనుపేరితో నింగ్లీషు తెలుగు భాషలలో వాతపత్రిక నొకదానిని ప్రకటింపించుటయని యీవఱకే తెలిపియున్నాను. చందావధాలమున వచ్చినది పోగా దాని కయ్యెడు మిగిలిన వ్యయములనన్నిటిని కేనే భరింపవలసినవాడ నయితిని. ఈపత్రిక మాస్వీయముద్రాకాలయందే ముద్రింపఁబడుచువచ్చుట వాస్తవమే యయినను, ముద్రాకాలాసేవకుల కియ్యవలసిన జీతములు మొదలయినవి విశేషమయ్యెను. ప్రథమభార్యవలన సంతానము లేదన్న హేతువుచేతనో మఱి యేహేతువుచేతనో ప్రథమభార్య జీవించియుండఁగానే పోలవరము జమిందారుగారు రెండవవివాహమును జేసికొనిరి. హిందూ ధర్మశాస్త్రానుసారముగా నిట్టి వివాహము దూష్యము కాకపోయినను, విద్యాధికులయిన యిప్పటి వివేకులదృష్టియందు దూష్యము కాకపోదు. ఈవివాహవిషయమయి 1905-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 29-వ తేదీని ప్రకటింపఁబడిన సత్యవాదినియొక్క యొడవ సంఘిక యందు నేనిట్లు వ్రాసితిని—

“పట్టపర్శియందుఁ గృతార్థులయి, సరస్వతియను పత్రిక కధిపతులయి, సంస్థానాధిపతులలో వివేకులని పేరొండఁదగిన శ్రీహరి వరఘ్నజమిందారుగారు రీనదుమ తమవివేకమునువిడిచి విధ్యుక్తముగా వివాహమాడినభార్య విలపించుచుండఁగా విడనాడి పడేండ్లపడుచును మరల వివాహమాడిరని వినుటకెంతయుఁ జింతనొందుచున్నారము. ఈయన యారంభదశయందు సంఘసంస్కారమునం దాదరముగల వాడయి, కాలవితంతువివాహములను బ్రోత్సాహపఱచుచు, వితంతుకరణాలయమునకు వేయిరూపాయలనిచ్చి యుండుటను జూచి యీయనవలన నీదేశమున కెంతోమేలు కలుగునని తలఁచియుంటిమి; గాని యీయన చదువుకొన్న చదువును వయస్సుతో వర్ధిల్లవలసిన వివేకమును నిట్లు పడఁబడినది దేశమున కనర్హదాయకములగునని మే

యెన్నఁడును భావించియుండలేదు. ఈమధ్యనీయనయార్యమతోడ్పార
కులుగా మాఱి యార్యమతబోధినికిఁ బ్రధానపోషకులై రని వింటిమి
గాని యీయార్యమతాభిమాన మింతకీఘ్రకాలములోనే యాయనను
సన్మన్తవివేకునిఁ జేసి యధర్మముగా సహధర్మచారిణి త్యజింపఁ
జేయునంతటి దుస్థితికిఁ దెచ్చునని యూహింపలేక పోయితిమి. ఆర్య
మతబోధిని యీవివాహము నెట్లు వర్ణించి, క్లాఘింతునో చూడవలస
యున్నది. ఆర్యమతబోధిని యని నేతిదీర కాయవలె పేరు పెట్టబోసి
దేశాభివృద్ధితై పాటుపడెడు సంఘసంస్కర్తలను వారికని దీని
నిష్కారణముగా నిందించు దీక్షను వహించుటకంటె నీతివృద్ధి చేయ
టకయి ప్రయత్నించుట యెంత యధిక శ్రేయోదాయకముగా నుం
డును! నీతిమూలినచదువుచదువుకాదు, ఎంతచదివినవాఁడైనను, నీతిలేని
వాఁడైనచో నట్టివాఁడు నజ్ఞనపరిత్యాజ్యుడయిపవిత్రమైన మనుష్యునా
మమునకే యనర్హుడగును. భ్రమప్రమాదాదులు మనుష్యులకుసహజ
ములగుటచేతఁ దప్పచేయుట వింతకాదు. చేసినతప్పుఁ దెలిసికొని, మిం
చినదానికనుతాపపడి, ముందుఁ దనప్రవర్తనమునుబాగుచేసికొనుట
బుద్ధిమంతునిలక్షణము. కాఁబట్టి యుత్తమురాలైన తమ ప్రభును
భార్యను మరలఁ గొనివచ్చి యింటనుంచుకొని యాడరించి చక్కగా
నేలుచుఁ గోరి తెచ్చుకొన్న యీక్రొత్తభార్య యెదిగి కాపురమునకు
వచ్చినప్పు డీయగ్రమహిషికిఁ గలిగించిన సౌఖ్యమున కలిగింపకయన్య
స్త్రీ విముఖతతో సాయబల సర్థాంగి యనుటకుఁ దగినట్లుగా నాడ
రింతురని మాజుమీఁదాడుగారికి హితబోధ చేయుచున్నారము. ఇట్లు
చేసినచో నీయనమానకర వివాహమువలనఁ గలిగెడు దుష్ఫలము
లంతగా ననర్థదాయకములు కాకుండును. ప్రభుభార్య యిట్లు పరి
తాపపడుచుండఁగో నోరెఱుంగని లేనకూఁతును మరల నిచ్చి వివా
హముచేయుట ! శ్రోత్రమామగారికి మన నెట్లు వచ్చినదో! ధన

మున కాసపడి లోకములో నెలువంటివారును దమ కన్న కూతుల
వైన ధనాశాపికాచమునకు బలియిత్తురు గదా ! ”

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన యార్యమతబోధనీ పత్రికాధిపతులు
ముఖ్యముగా నన్నును దత్సంబంధమున సామాన్యముగా సంఘసంస్క-
ర్తలను సర్వదా దూషించుచుండుట కయి దీక్ష వహించి యవత-
రించిన మహాపురుషులు. మొట్టమొదట నేను వీరివ్రాతలకు మాటు
వ్రాయఁ గొంత ప్రయత్నించితిని గాని తరువాత నది యవివేకమని
యు నెవ్వరికిని లాభము లేని వృథాకాలక్షేప మనియుఁ దెలిసికొని
వారేమి వ్రాసినను మాటుమాటాడక యూరకుండి యుపేక్షాపరుఁ
డయి యాపత్రికను జదువుటయే మానుకొంటిని. వివాహవిషయ
మున నేను వ్రాసిన పయివాక్యములు పోలవరము జమీనుదారుగారి
కిని, ఆర్యమతబోధనీ పత్రికాధిపతిగారికిని, మనస్తాపమునుకలిగించినవి.
ఆర్యమతబోధనీ పత్రికావిలేఖకులు మహాకుపితులయి దీనితో సంబం-
ధించినట్టియు సంబంధింప నట్టియు బహువిషయములను, నన్ను దూ-
షించుచుఁ దమపత్రికలోఁ బ్రకటించిరి. వారు వ్రాసినదాని కెల్ల
నేను త్రురము లిచ్చితిని గాని దీనితో సంబంధించిన దానిని మాత్రము
కొంత యిం దుదాహరించుచున్నాను—

“ఈనడుమనే వితంతు శరణాలయమునకు వేఱు రూపాయల
నిచ్చిన మహాపకారిని కృతఘ్నుఁడ నయి నేనేమో తిట్టితి నఁట !
ఈదూషణలపండితుని పాండిత్య మెంత శ్లాఘనీయముగ నున్నది !
ఈయనకుఁ గృతజ్ఞతకును గృతఘ్నుతకును గల భేదము తెలియన
ట్టున్నది. ఒకరిమేలు కోరి చెప్పిన హితవాక్యములు తిట్లఁట ! హిత
బోధచేయుట కృతఘ్నుత యఁట ! ఇటువంటి విపరీతబుద్ధులుగల పండి-
తుల్గు పత్రికాధిపతులయి లోకమునకుఁ దమననీతులను గఱపఁబూనిన
చో లోకము కాగుపడకుండునా ! ఒకరిపోషకత్వములోనుండి వారు

తప్పదారిఁ ద్రొక్కినప్పుడు చెవికిఁ జేఁదుగానుండు హితమునుజెప్పు
దైర్యములేక యిచ్చకము లాడుట కృతఘ్నత! తమకు మేలు చేసిన
వారకార్యకరణమునకుఁ బూనినప్పుడు వారి యాగ్రహమునకు
భయపడక యప్రియములయినను హితవాక్యములను నిశ్శంకముగాఁ
బలుకుట కృతజ్ఞత. నాకు వారియెడలఁ గృతజ్ఞత కలిగియుండుటను
బట్టియే నిర్భయముగా నేను హితము చెప్ప సాహసిచితిని. ఆయనకు
హితముచెప్పి సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్పఁ జూచుట కనేక పిథముల నాకు
స్వాతంత్ర్యము గలదు ఆయన నాకు బంధుఁడు, శిష్యుఁడు, మిత్రుఁడు.
ఈమూఁడు సంబంధములనుబట్టి యాయనచేసిన కార్యమకార్య మని
యు మించినదానికిఁ బశ్చాత్తాపపడి పాపపరిహార ప్రయత్నముచేయు
వలసినదనియు, తాను చేసినపనియే మంచిదని సాధించుట యపచార
మనియు, వాఁడేమముచు గోరి మరల .పెచ్చరించుచున్నాను ఆర్య
పత్రికా విలేఖకుఁ డయిన యీ యసంగతబ్రహ్మ తాను చేసినపనికి
సిగ్గుపడవలసినదానికి మాఱుగాఁ దమ పత్రికకు జమీందారుగాను
పోవకు లగుట కోర్వలేక, యిట్లు వ్రాసినట్లు నాయందు నిందారోపణ
ముఁ జేయుచున్నాడు. * * *

ఈ యపూర్వపత్రికా విలేఖకుఁడు తన స్వభావమును నాకారోపించి
తనబుద్ధిలక్షణమును వెల్లడి చేసికొనుచున్నాడు. వేయిరూపాయలు
కాదుగదా యిటువంటి మఱి పదివేల రూపాయలయినను నిచ్చకము
లాడుటకును దుర్నితిని బోషించుటకును నిచ్చినయెడల నేను తృణ
ప్రాయముగా నిరాకరించెదను. నే నధిక ధనవంతుఁడను కాకపోయిన
ను నాకు జమీందారీ లేకపోయినను నాభోగానుభవములను తగ్గించి
మిగిల్చి యీధర్మకార్యమున కయి యింతకుఁ బదిరెట్లు నే నిచ్చి
యుండుట లోక మెఱుగును. జమీన్దారుగా రిచ్చిన వేయి రూపా
యల నైనను వితగతు కరణాలయమున కిచ్చిరి గాని నాయుపయోగ

నము కయి కాదు. ఆయన యిచ్చిన వేయి రూపాయలను నిధిగా నుంచి యన్ని వ్యయములను నేనే యింతవఱకు భరించుచున్నాడను”

నేను తోటను కొన్నతరువాత నేను పోయి యందు కాపుర ముండినంగాని తోట బాగుపడదనియు, ఫలవృక్షము లెక్కువచేసి తోటను లాభకరముగాఁ జేయుటకై యింతకొక నుయ్యియుండుట యావశ్యక మనియు నేను భావించి, ఆవఱకు పడిపోయి పాడుపడి యుండిన ప్రాంతయింటిని బాగుచేయించి, యక్కడకుఁ గాపురము నకు వెళ్లుద మని నా భార్యతోఁ జెప్పితిని. చుట్టుపట్ల నెవ్వరును గాపురములు లేని మహారణ్యమువంటి యా తోటలోఁ గాపుర ముండుట యపాయకర మనియు, అక్కడ దొంగలభయమనియు, శీతకాలములోఁ జలి యెక్కువగా నుండు ననియు, నాభార్య నాకు హితము చెప్పెను. పట్టణములోని మా యిల్లు మిక్కిలి విశాల మయిన దయినను చుట్టుపట్ల నున్న మఱుఁగుదొడ్ల వాసనవలనను, ముఱికి కుండ్ల దుర్గంధమువలనను, చెన్నపట్టణములో తోట యింటిలో వాసము చేసివచ్చిన మాకాయెంట నుండుట కొంత కష్టముగా నుండెను. మనలను రక్షించువాఁ డీశ్వరుఁడుండగా సర్పాదులకు భయపడవలసిన పనిలేదనియు, దొంగలభయము లేకుండఁ గుక్కల నుంచుకొండ మనియు, అక్కడ ననుకూలముగా నుండని యెడల శీతకాలములో మరల మనయింటికే వత్తమనియుఁ జెప్పి యొడఁబడిచి భార్యసహితముగా నేను తోటలోనికి శ్రావణ మాసములోఁ గాపురమునకు వెళ్ళితిని. శీఘ్రకాలములోనే యక్కడి నివాసమునకు మే మలవాటు పడితిమి, రాత్రులు కుక్కలు మాకు కావలిగా నుండెను. కొంతకాలమైన తరువాతి తోట పనివాండ్రి వచ్చి రాత్రు లక్కడ పడుండుచుండిరి, అక్కడి నిర్మల వాయువు వలనను శుభ్రజలమువలనను నా దగ్గు కొంత తగ్గినది, నాభార్యకు

దేశాశోగ్యము పొచ్చినది. శీతకాల మారంభమైనప్పుడు పట్టణము లోని మనయింటి కీ నాలుగు నెలలును బోయి యుండమా యని నా భార్య నడుగఁగా నిక్కడనే బాగున్నది, పోవల దని యామె యుత్తరము చెప్పెను. మే మప్పటినుండియు తోటలోనే నివాస వేర్పఱచుకొంటిమి. ఇక నుయ్యి త్రవ్వింప వలసిన పని యొకటి మిగిలియున్నది. నాయొద్ద నప్పుడు నూలు రూపాయలు మాత్రమే యుండెను. వేయిరూపాయలకుఁగాని నుయ్యి యగునట్లు కనఁబడలేదు. నాయొద్ద నున్న నూలు రూపాయలతోను త్రవ్వపని నారంభించి తరువాత చూచుకొండమని యీశ్వరునిమీఁద భారము వేసి నూయి త్రవ్వింప నారంభించితిని. మిస్ మ్యానింగుగాదు తమ మరణశాసన ములో నేఁబడి పానులు నా కియ్యవలసినదని వ్రాసినట్టును, ఆసామ్మ నాకిమ్మని చెన్నపట్టణములోని తమ ప్రతినిధులకు వ్రాసినట్టును, లండను నగరములోని యామె మరణశాసన నిర్వాహకు లింతలో నాకు వ్రాసిరి. వ్యయము లన్నియుఁ బోఁగా మిగత సామ్మను దు. 1859-1-0 లను చెన్నపట్టణమునుండి బెన్సి కంపెనీవారు నాకు పంపిరి. ఆ సామ్మతోను మఱి కొంచెము సామ్మతోను నూతిపని పూర్తియయినది. నీరు నే ననుకొన్నంత లోతునఁ బడక కొంచెము పైగానే పడినందున దు. 800-0-0 ల లోనే నూయి ముగిసెను. ఈ సాయము శేవల భగవత్ప్రేరణమువలన వచ్చినదే కాని వేఱు కాదు. లండన్ నగరమెక్కడ! రాజమహేంద్రవర మెక్కడ! ఒక వృద్ధాంగన తన మరణకాలమందు నాకు సా మ్మిందని వ్రాయు మెక్కడ! మొట్టమొదట మృత్యునట్లు దొరగాదు నా రాజశీఖర చరిత్రనుగూర్చి యామెతో నా విషయమయి మాటాడియుండును. తరువాత నామె చెన్నపట్టణము వచ్చినప్పుడు మాయంటికి వచ్చి నా భార్యను కొలిచించుకొని మాయంటనున్న శరణాలయము

లోని వితంతువులను జూచి సంతోషించెను ఈమె రామమోహన
 రాయ లింగ్గండునకు వెళ్ళిన కాలములో మిస్ కార్పెంటరు మొద
 లైనవారితోఁ గలిసి వ్యాధి సమయమునం దాయన కుపచార
 ములు చేసినవారిలో నొకతె మరణమునకు ముందు వైద్యుఁడు
 రామమోహనరాయల తల కత్తిరించినప్పు డ వెండ్రుకలను సంగ్ర
 హించి యప్పటినుండియు దాచిపెట్టుకొన్నవానిని నా కీమప్రేమతో
 బహుమానము చేసెను. ఆ బహుమానము నమూల్యమైన దానినిగా
 గ్రహించి యిప్పటికిని నాయొద్దఁ బదిలముగాఁ జెట్టుకొని యున్న
 వాడఁను.

1905-వ సంవత్సరోత్త రాధారంభమునందు సాధారణ బ్రహ్మ
 సమాజ మత ప్రచారకులైన శాబూ పేమచంద్ర సర్కారు
రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిరి అప్పుడు నేనాయనతో మాత్రండ్రి
 గారి శ్రాద్ధకర్మను బ్రహ్మసామాజిక విధుల ననుసరించి చేయ నుద్దే
 శించుకొన్నట్లును, అప్పటినుండి యనుష్ఠానపరుడనుగా దలఁచుకొన్న
 ట్టును చెప్పితిని తరువాత రెండుమూఁడు మాసములకు శాపయ్య
 గారు నాయొద్దకు వచ్చి తాము యజ్ఞోపవీతాదులను విసర్జించి
 యనుష్ఠాన బ్రాహ్మ మతావలంబుడయి పితృశ్రాద్ధమును క్రాహ్మ
 సిద్ధాంతపద్ధతి ననుసరించి జరుపవలెనని యున్నదని న న్నాలోచన
 యడిగెను. నేనాయనను బోత్సాహపఱచి నేను భోజనమునకు
 వచ్చెదననియు శీఘ్రకాలములోనే నేనుకూడ ననుష్ఠానపరుడ నయ్యె
 దననియుఁ జెప్పి, కలకత్తా నగరమునకు నామిత్రులయిన పండిత శివ
నాథశాస్త్రిగారిపేర వ్రాసి శ్రాద్ధకర్మను నేనే నడిపి యితరులతోఁ
 గలిసి నేనక్కడ భోజనము చేసితిని. ఈ విషయమున నా కాయన
 మార్గదర్శకులయినందుకు మిక్కిలి సంతోషించితిని. అత్యల్పకాలము
 లోనే పరలోక యాత్రకుఁ బ్రయాణము కట్టుకొనియున్న నాయన

స్థానపరత్వమువలన నాయంతరాత్మత్వప్రతిపత్తి లోకమునకు మేలు కలుగునని భావింపలేదు గాని లేబ్రాయమువాడును, జరకాలము బ్రతుకవలసినవాడును నిరుపమానసద్వర్తనుడును సంస్కారదీక్షాదక్షుడును నయిన బాపయ్యగారి యనుష్ఠానపరత్వమువలన పరిశుద్ధాస్తిక మత వ్యాపనమునకును, సంఘసంస్కారాభివృద్ధికిని విశేష ప్రయోజనము కలుగునని నేను నమ్మియుంటిని.

1906-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 2-వ తేదీని బాపయ్యగారియింట సంస్కార భోజన మొకటి జరిగెను ఆవిందులో కొండలు బ్రాహ్మణులును, వైశ్యులును, శూద్రులును, క్రైస్తవు లొకరిద్దఱును గలిసి భోజనములు చేసిరి భోజనము చేసినవారిలో నొకఁడు విందారగించినవారి పేరుల నొత్తో యుత్సాహముతో, కలత్తాలోని హైందవదూత (The Indian Messenger) యను నింగ్లీషు పత్రికకు బంపి ప్రకటించెను. ఆపేరులే ఆసత్యవాదినిలోఁ దెలుగునఁ బ్రకటించఁబడినప్పుడతఁడే బాపయ్యగారు ప్రకటించిననారనుకొనియాయనను దూషింప మొదలు పెట్టెను. కోమట్లలో భోజనముచేసినవారిలో ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకోక నిలిచినవారొక్క కారుమూరి కామరాజుగారు.

ఈ విందు జరిగిన మూడు దినముల కనఁగా 1906-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 15-వ తేదీని మాతండ్రిగారి యాబ్దికముచునేను బ్రాహ్మధర్మపద్ధతినిఁ బెట్టి నాడు మొదలుకొని నేను వర్ణభేదమును త్యజించి సార్వజన సౌభ్రాత్రముచు వహించి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణదనగుచున్నానని ఘోషించి, నాచేత నాహ్వనము చేయఁబడియుండిన క్రైస్తవులు లోనుగాఁ గలసర్వజాతులవారితోను గలిసి సహపంక్తిని భోజనము చేసిరిని అప్పుడు వితంతుశరణాలయము వేటుగ లేకపోవుటచేత నందలి యిద్దఱు ముగ్గురు వితంతువులును గలిసి మా

యింటనే యుండిరి. నేనెవ్వరిలో భోజనము చేసినను సరే జంఁదెము తీసివేయకుండినయెడల వారు మాయింటనే యుంచుమని చెప్పిరి. అట్లు తీసివేయకుండుటకు వలనుపడిదనియు వారినిమిత్తమయి పదు నేను దినములవఱకును జన్నిదమును తీసివేయక యుంచుకొనెడ నని యు, వా రీలోపల నిష్ఠమున్నచో వేటుచోటికిఁ జోవచ్చుననియు పోకుండెడువారికి వేటుచోట వాసస్థాన మేర్పఱచెడ ననియుఁ జెప్పి తిని. పులవర్తి వేంకటసుబ్బారావును పదునెనిమిదేండ్ల బాలుఁడొకఁడు కూడ నాసంరక్షణలో నుండెను. వారికిఁ జెప్పినట్లే యతనికి జెప్పి తిని. అతఁడు వేతాఢారములేనివాఁడయినందున నాయొద్దనే యుం డెదనని చెప్పెను. బ్రాహ్మణవిఠంతువు లిద్దఱును 28-వ తేదిని మాయిల్లు విడిది పెడలిపోయిరి. ఒక్క శూద్రవిఠంతువు మాత్ర మట్టె యుండెను 13 దినము లుంచిన తరువాత నే నాదినముననే యజ్ఞోప వీతమును దీసివేసి యందఱితోను జెప్పితిని. యజ్ఞోపవీతమును గొన్ని దినము లుంచుకోవలసి వచ్చిన కారణము నెఱిగినవారయ్య మా యింటిలోనివారే యొకరు నేను జన్నిదమును దీసివేయలేదని యూరి లోఁ జెప్పిరి. అయిదాఱు దినము లయినతరువాత బాపయ్యగారు నా యొద్దకు వచ్చి దాని సత్యమునుగూర్చి నన్నడిగిరి. నేను కారణమును జెప్పి యజ్ఞోపవీత విసర్జనముచేసిన మఱునాఁడే యా సంగతి యాయ నకు వ్రాసి యెల్లరకును దెలుపవలసినదని కోరితిని. అందఱితోను జెప్పవలసినదని నేనెఱుఁగలను గూడ వేఁడితిని. అప్పుడే యూరందఱి కిని దెలిసినది. కొందఱికిఁ ఒకరును దూషించునప్పుడును సత్యమో, యసత్యమో, వ్రాసియితరుల మంచిపేరు చెడగొఁగొట్టఁబ్రయత్నిం చినప్పుడును, కలుగు నంతసంతోషము మఱియెప్పుడును గలుగదు.

కొందఱు కామావగింజంతయయినను పని చేయునివారయి పను చేయువారిని దూషించుటలోను చేసినపనిలోఁ దప్పులెన్నుట

లోను దమకుగల యసాధారణ పాండిత్యమును గవలబడుదురు. కొందఱ తిరుగులను దూషించినప్పు డెంత సంతోషమును బొందుదురో యితరుల భూషణమును విన్నప్పుడంత సంతోషము నొందుదురు. నేను చేసిన సామాన్యకార్యమునకయి పత్రికావిలేఖకులు క్లాఫించినప్పుడును దుస్సహ మయిన మనోవేదన నొంది యొకానొక రొక పత్రికలో విలపించుచు వ్రాసిరి. పైవారి మాట యటుండఁగా బ్రహ్మసామాజికులుగా నున్నవారిలో సహితము కొందఱ ఆనుష్ఠాన పరులువేరిపోటు కలవారనియు దూరాలోచన లేనివారనియు దూషింపఁజొచ్చిరి. నేనప్పుడు వ్యాధి బాధచేత మంచము దిగ లేని స్థితిలోనుండియు వారి మాటలవలన చిత్తోద్రేకము కలవాడనయి సత్యవాదిని కొక పెద్ద లేఖ వ్రాసితిని. అది దీర్ఘమయినదిగా నున్నను నాయప్పటి మనోభావమును దెలుపుచుగాన దానినినిందుఁబూర్ణముగాఁ బ్రకటింపుచున్నాను.

‘రాజమ హేంద్రవర ప్రార్థనసమాజము— ఈసమాజమిక్కడ దాదాపుగా 30 సంవత్సరములనుండియుండి యున్నది. అంతకాలము నుండియుండఁగా నేటికాలమునకా సామాజికులలోఁ గొందఱనుష్ఠాన పరులగుట తటస్థించినది. అనుష్ఠాన పరు లగుటనఁగాఁ దాము పరమ ప్రమాణములని నమ్మిన సిద్ధాంతముల ననుసరించి ప్రవర్తించువారగుట. అట్లయిన యనుష్ఠానపరులతో నే నొకఁడను. చెన్న పురిరాజధాని యందు బొంబాయి రాజధానియందుఁగాని కాశీఘట్ట రాజధానియందుఁగాని భరతఖండము నందలి మఱి యేయితర దేశమునందుఁగాని బ్రహ్మసమాజము లను నామమునను ప్రార్థనసమాజము లనునామము నను బరగుచున్న సమస్తసమాజములయొక్కయు, ముఖ్యసిద్ధాంతములు రెండని చెప్పవచ్చును. అందొకటి సర్వలోకాధిపతియైన యీశ్వరుఁడు లోకైకపితయన్న విశ్వాసము, రెండవది జాతివర్గ మత భేదములు లేక యీశ్వర దృష్టిలోని వారైన సర్వమానవులును సోదర

యెల్లులన్న విశ్వాసము. ఈరెండును తాననుష్ఠాపపడుడు కాఁగలిగిన ను కాఁజాలకపోయినను పూర్వోక్తము లయిన సమాజములోఁ జేరిన ప్రతిసామాజికునియొక్కయు పరమభావనలు. కేవల శుష్కోపదేశమున కంటెఁ గార్యాచరణము జ్ఞాఘ్యతరమనుట నిర్వివాదాంశము గదా! తాను జేసిన యుపదేశము తనకే యాచరణమునకుఁ బనికిరానిపక్షమున మఱి యెవ్వరికిఁ బనికివచ్చును? అట్టి వంచకుని మాటలయందెవ్వరికి విశ్వాసము కలుగును! పరోపదేశసమయమునందెల్లవారును పండితులే యయి యనుష్ఠాసనమయము వచ్చినప్పు డాపాండిత్యమును మూలఁబెట్టెడి యీకాలములోఁ జెప్పినట్టు నడుచుకొనెడు సాహసికుఁ డొక్కడు కలిగినను, తదితరులు కాకపోయినప్పటికిని సామాజికులందఱైన నాతని గౌరవించి యాదరింపవలయునుగదా! అట్లుచేయక వాక్కురులైన కొందరు బుద్ధిమంతు లా కార్యశూరులపయి వేగిర పాటు గలవారనియు దూరాలోచన లేనివారనియు దోషారోపణములు చేయుచు సాభాత్రమును విచువఁజూచుట శోచనీయముగదా? ఒకవేళ వృద్ధత్వరోషమున మతితప్పి యన్నిటికి సాహసించి పరలోకమునకుఁ బ్రయాణము కట్టుకొని యున్న ట్టూహింపఁదగిన నావంటి వానివిషయమున నట్టిదోషారోపణము లొకవేళ సంతగా నింద్యములు కాకపోయినను బుద్ధిపటుత్వము గలిగి నిండువయస్సులోనుండి విద్యాధికత్యముచే దూరాలోచన గలవా రనఁదగి యీలోకములో చిరకాలము వధిల్ల నపేక్షించియున్న క్రియాపరులవిషయముననట్టియారోపణములు గర్హ్యములుకాకపోవునా? ఓసోదరులారా! మీలో నెవ్వరైన నట్టియారోపణములుచేసెడివారున్న పక్షమున, ఈశ్వరునొక్కసారి హృదయపూర్వకముగాఁ బ్రార్థించిమీపూర్వసిద్ధాంతములనుస్మరణకుఁ దెచ్చుకొని మీసోదరులయెడలఁ బూర్ణస్నేహమును గనఁబఱుపుడు. ప్యాధిబాధచేతఁ గడలలేనివాఁడనై కూరుచుండి వాఁయుటకు సహ

తము శక్తుడనుగాక పరుండియే యీ పంతులనువ్రాసి మిమ్ము వేడుచున్నాను. మమ్మవివేకులగు వేగిరపాటు గలవారినిగా భావింపక దయాదృష్టితోఁ జూడుఁడు. సత్కార్యమునకుఁ బూనుటలోను సత్యము ననష్టించుటలోను వేగిరపాటుఁ నెట్టిది? కాలముకొఱకు వేచుట యనఁబ్టిది? ఎప్పుడు సత్కార్యము తేటపడనో దానికే బూనుటకప్పుడే యుక్తసమయము, ఎప్పుడు సత్యము స్పష్టపడనో దానిననుష్ఠించుట కప్పుడే యుక్తకాలము. తమ తప్పును కాలముపైఁద్రోయుట యీశ్వరునియందును సత్యమునిందును దమకుఁగల భక్తిహీనతకును గౌరవాభావమునకును గుఱుతు. నిజమైనభక్తిపరుఁడప్పుడు నిట్టిమాట లనఁడు. కొందఱు మహానుభావులు సమయము వచ్చువఱకును దామేమో లోకోపకార ధురీణులయినట్టును భక్తాగ్రగణ్యులయినట్టును నటించుచు లోకమును భ్రమింపఁజేయుచు శోధనవచ్చినప్పుడు తెలివెడలివచ్చి ప్రాపంచిక నాట్యరంగమునఁ దమ స్వాభావిక వికృతవేషములతోఁ గనుపట్టుదురు. పయిమాటలు కార్యభీరులయినట్టి వేషధారుల నోట వెడలవలసినవి గాని భక్తిలేకభూషితులైన నిష్కపట హృదయులనోట వెడలవలసినవి కావు. భక్తలోకాభీష్ట ప్రదాతయైన యీశ్వరుఁడు పరిశుద్ధాస్తికులైన భక్తుల హృదయములయం దట్టితలఁపులు పొడమకుండఁజేసి మానస దార్పణ్యముచేత తాము ధర్మచరులు కాలేకపోయినను ధర్మచరుల నాదరించునట్టి సద్బుద్ధి వారికందఱికిని పుట్టించునుగాక ।

నేను వర్ణభేదమును పాటింపక సర్వ వర్ణ సమభావమును పూనుటచే సామాన్యముగా సంఘసంస్కారమునకును ముఖ్యముగా వితంతు వివాహ సంస్కారమునకును వ్యవస్థ కలిగెనని కొందఱు భావించుచున్నాడు. అది యెంతమాత్రమును సరికాదు. ఎప్పుడును లోకములో నేసంస్కారమును తనయొక్క న్యాయబలమునుబట్టి నిలి

చియుండుచుగాని యొక్క మానవమాత్రుని జీవితమునుబట్టి ప్రబలదు. ఈశ్వరేచ్ఛచేత నావంటి దుర్బలుఁడు సహిత యొకానొకవ్వడు సంస్కార ప్రాబల్యమున కొక పనిముట్టుగా నుండవచ్చునుగాని యాతని తోడనే యాసంస్కారము నశింపదు. ఎవ్వడును బ్రతీక్షింపని స్థలములనుండి ప్రబలులైన సంస్కారపక్షావలంబు లనేకులు బైలుదేటి సహస్రగుణములధికముగా దానిని కొనసాగింపవచ్చును. ఈశ్వరఘటనలు దురూహ్యములుగదా! ఇంతకును తర్లవైషమ్యమును విడుచుట చేత నేను సంస్కార పరాయణత్వము నెంతమాత్రమును విడిచినవాడనుగాను. ఈశ్వర పుత్రికలగున హిందూసుండదలను నా నూతన సంబంధమునుబట్టి నాకు మఱింత దగ్గరవారయిన తోఁబుట్టువులగుటచేత వారిస్థితిని బాగుచేయుటకయి మఱింతయెక్కువ పూనికతోఁ బాటుపడుట నాకుఁ బరమ కర్తవ్యముగా నేర్పడియున్నది. సామాన్యముగా స్త్రీల స్థితిని ముఖ్యముగా వితంతువుల స్థితిని బాగుపఱచు ప్రయత్నములో నికముండును నాశక్తిని యుక్తిని నాకాఠమును ధనాదాయమును వలసినచో నా జీవితమును ధారపోయుటకయి నేను సంసిద్ధుఁడనయి యున్నాను. వివాహమాడ నపేక్షించువారు గాని విద్యాలాభము పొందఁగోరువారుగాని యథాపూర్వముగా నేను గట్టించిన గృహమునందు వసించి స్వాభీష్టమును బడయుచుండవచ్చును అట్టివారు నాతోఁగలిసి భోజనముచేయక వంతుల వరుసను స్వయంపాకమును గావించుకొని సుఖించుచు నాయాతిభ్య సత్కారమును యథేచ్ఛముగా ననుభవింపవచ్చును. ఏకేశ్వరారాధనము నంగీకరించి విగ్రహారాధనమునుత్యజించి జాతివైషమ్యాభావమును భజించుటచే సంస్కార పక్షమునఁబనిచేయుటకే నాకర్తవ్యత లేదనియాస్తిక శిఖావణులైన యపూర్వ సంఘ సంస్కారప్రియులు కొండఱు ఘోషించుచున్నారట! వారు ఘోషించునట్లు వారి యాధరణము

క్రిందఁ బనిచేయుటకును వారి సాంగత్య భాగ్యము ననుభవించుటకును నేనర్హుఁడను కాకపోవచ్చును. ఇటువంటి పరార్థపరులు లక్షుండినన్ను త్యజించినను, నాసేవ యంగీకరించుట తమ గౌరవమున కర్హము కాదని భావించినను, ప్రభువుల కెల్లను ప్రభువైన సర్వేశ్వరుడు నన్ను త్యజింపక నా కభయహస్తమిచ్చి స్వదేశ తేమూర్థముగా నాసేవ నర్పించుటకుఁ బురికొల్పుచు నాకుఁ బ్రాపయి చెంత నిలిచి యుండగా నాధర్మమును నిర్వహించుటకు నేనెట్లుఁడను గాకపోదును? ఈశ్వరబలములేక లోకములో నేనత్కార్యమును సంపూర్ణసాఫల్యము నొందనేరదు సర్వశక్తుఁడైన యీశ్వరుఁడే నాకు ముఖ్యబలమయి యుండఁగా నశక్తమానవుల లోడ్పాటు కొండఱిది లేకపోవుటవలన నాపని కేల భంగము వచ్చును? ఇప్పుడు ప్రతాపోక్తులు పలికెడి యీ యసహాయ వాక్కుల వంటివాఁడెక్క యాదార్యమును ధైర్యమును నేను ముప్పది సంవత్సరములనుండి చూచుచున్నాను. బూటకపు మాటల బుంగలైన మహావాక్యశూరులు పలువురు ప్రసంగములు కావలసి వచ్చినప్పుడు సభాభవనములు మాఱుమ్రోయునట్లు మేఘగంభీర భాషణములతో మహాఘోషముచేసినను, కార్యములు కావలసివచ్చినప్పు డేమూలను గానఁబడకున్నారు. ఇట్టి వాక్కులు కార్యశూరులయి సంస్థార దీక్ష వహించి దేశమును శతాబ్దములనాటి యగాధదురాచారపంకమునుండి యుద్ధరించుచుఁ దమవీరత్వమును గనఁబఱచుచున్నప్పుడు పైనుండి చూచుచు నాకంటె నెక్కువ యానందమును బొందువారిం కొక రుండరు. ఈమహానీయుల కొకవేళ నాచేసెడి యల్పసేవ కూడ సంగీకార్యమైనయెడల వృద్ధుడను దుర్బలుడను నైన నేనును నాకీ శ్వరుడు ప్రసాదించిన యల్పబలమును శక్తివంచనలేక వినియోగింప సంసిద్ధుఁడనయి యున్నాను. మాటలకేమి! మూఁధులముందరను,

దురభిమానదూషితుల ముందటను పోటుమాటలెన్ని యైననుబలుక
వచ్చును. ఈశ్వరాలాపముల సత్యమును కార్యము ఎచ్చినప్పుడు
కనఁబటచినప్పుడు గదా యీవాగేకసూరుల మగతనము తేటతెల్ల
మగును, మూఢజన సమ్యతముగాని యొక సంస్కారమునకుఁ బూని
నచో భూషించు మిత్రులు దూషించునప్పుడును, సేవించు సేవకలు
బాధలు గావించునప్పుడును, ఆహ్వానపత్రికలు పంపు మతాచార్యులు
బహిష్కార పత్రికలు బంపునపుడును, ఈశ్వరభక్తివలనఁ గలిగెడి
యవమానబల మొక్కటియే తోడుపడునుగాని యదిలేని నాస్తికత్వా
దులేవియు తోడుపడవు సంఘసంస్కారుల మయితిమని సంతోషప
డెడు యోమిత్రులారా, నృధాగర్వాలాపములు పలుకక కార్యపరుల
యెడల నించుక సహనము నహింపుఁడు మతసంస్కారము లేక సం
ఘసంస్కారముగాని నుతి యేయితరసంస్కారముగాను జయప్రదము
గానాగదని చిరకాలానుభవమువలన నేను దృఢముగాఁ దలఁచు
చున్నాను మీరు పడుచున్న భ్రమలోనే నేనును దగులుకొనియుండి
తమవిషయకములయిన నావిశ్వాసములను గొన్నిటిని గార్యములఁ
జూపక యాత్మనంచకుఁడనయి వితంతు వివాహ సంస్కారము చెడు
నని కడచిన యిరువదియైదు సంవత్సరములనుండి యీశ్వరవంచకుఁ
డనయి ప్రవర్తించినాఁడను. ఇట్లుచేసినను వితంతు వివాహ సంస్కార
మిప్పుడించుమించుగా నారంభదశలోనున్నట్లే యున్నఁగాని యెక్కువ
వృద్ధిని బొందగలిగినదికాదు. ఇప్పుడును పట్టపరీక్షలం గృతాథులయిన
విద్యావివేక సంపన్నులు వితంతు వివాహములను సంస్కార కార్య
పట్టికలోనుండి తీసివేయవలయునను చున్నారు, వితంతు వివాహము
లాడిన వారితో భోజనముచేసినవారికి స్వాములిప్పుడును బహిష్కార
పత్రికలను బంపుచున్నారు. శూరాలాపములాడు సంస్కార ప్రియు
లిప్పుడును వెనుకటివలెనేభయపడుచున్నారు. ఇంతకాలమునారోజు

నమును బలమును ధనమును విద్యను బుద్ధిని వితంతువివాహపక్షమునఁ గొంతయుపయోగించి యున్నాను. ఇంకముందును నాదేహములో నూపిరి యున్నంతకాలమీపనిని విడువను. నాకంత్యదినములు సమీపించుచున్నవి. దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకుఁ బ్రభానాధ్యక్షుఁడనుగా నుండి యీశ్వరునియొక్క జగదేకపితృభావమును మానవులయొక్క పరస్పర భ్రాతృభావమును ఘోషించుచు నాత్మ వంచకుఁడను లోకవంచకుఁడను భగవద్వంచకుఁడను నయి దేహము త్యజించుట కిష్టములేనివాఁడనయి యీ లోకసామాన్య సాభ్రాతృమున కీవృద్ధదశలో సాహసించినాఁడను. ఇహలోకయాత్ర నాకు నేటితోనే ముగింపవలసియున్నను పరవంచకత్వము విడిచి సత్యము ననుష్ఠించి యీశ్వరసామీప్యమును గొంతయెక్కువగాఁ బొందఁగలిగితినిగదా యన్న సంతోషముతోను తృప్తితోను దేహమును చాలించెదను ఈశ్వరుఁడు నాకు సంపూర్ణ మనశ్శాంతిని గలిగించుచుగాక! నావంటివారి నిదర్శనమువలన లోకమునకు మేలు కలుగు నట్లు చేయునుగాక! నామిత్రులు నన్ను మన్నించి నాయందు తొంటి సుహృద్భావమునే చూపుదురుగాక!

కం. వీరేశలింగము."

ఇంచుమించుగా నేను కొన్నతోట కంటియున్న మతియొక తోటనుగూడ దు 600—0—0 లకు చల్లపల్లి రామయ్యగారివద్ద కొంటిని. ఈతోట కారాగృహమునకుఁబోవు రథ్యకు సమీపమునందున్నందున వితంతు శరకాలపము మొదలయినవానిని దీనిలోనే కట్టింప నుద్దేశించితిని. నేను తోటలోఁగాపురిమున్న యారంభదశలో న్యాయవాదులయిన బ్రహ్మశ్రీ మంతుకుట్ల యచ్చుతరామయ్యగారిొక నాఁడు నన్ను చూచుటకఁబు వచ్చిరి ఆయనకు నేనుకొన్నతోటలను జూపి కొత్తగా కొన్నతోటలో ననాధశరణాలయమును వితంతు

శరణాలయమును కట్ట నుద్దేశించియున్నట్లు చెప్పితిని. ఆయన నేను
 గోరకయే తామాగృహములను కట్టించి యిచ్చెదమని వాగ్దానము
 చేసిరి. ఈశ్వరుడు మంచికార్యముల కెప్పుడను తోడుపడుచుండును.
 పరమేశ్వరుఁ డాయనహృదయమునందుఁ జొచ్చి నేను సంకల్పించు
 కొన్న మహాకార్యమునకు సాయముచేయ ప్రేరణ మొనర్చుటచేతనే
 యాచ్యుతరామయ్యగారు తమంతనే యుదారచిత్తముతో శరణా
 లయములను కట్టించి యిచ్చుటకు వాగ్దానముచేసిరి. ఆచ్యుతరామ
 య్యగారు రాజమహేంద్రవర కళాశాలలో నాశిష్యులు, నాయందు
 విశేషగౌరవము కలవారు. చెన్నపట్టణములో నున్న కాలములో
 నే నొకసారి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పు డాచ్యుత రామ
 య్యగారు కార్యాపురములో నున్న తమయింటికి నన్ను పిలుచి
 వాత నన్ను మాయించినుండి తమయింటికి వాద్యములతోఁ గొని
 పోవుటకయి యేర్పాటు చేయఁగా నేనాసంగతి నెఱిగి యట్లుచేసెను
 ష్టమున నేను రానని చెప్పితిని. ఆయన నాప్రార్థన మంగీకరించి
 నన్ను గుడ్డపుబండ్లలో నక్కించుకొని మాయించినుండి సుమాదు
 మైలు దూరములోనున్న తమయింటికిఁ గొనిపోయిరి వారు నాయం
 దెంతో యాదరమును దయను జూపి కలిపయమిత్రసహోముగా విందు
 చేసిన తరువాత వభినందనవాక్యములతో నాకంతమునందు పుష్ప
 హారమువేసి, తమతోఁగూడ నాభార్యాచిగ్రహమును దీయించి, తమ
 యింటిముందు ఆకాశబాణములు మొదలై సవి కాలించిరి. నన్ను
 మరల మాయించికిఁ గొనిపోవునప్పుడు నే నంగీకరింపనని తమయింటి
 సమీపమున నేమియు చేయకపోయినను నాబండి యంగళ్ళవీధికి
 వచ్చునప్పటికి బండిముందు వాద్యములు నడచున క్లేర్పాటుచేసి
 త్రోవపోదుగున నాకాశబాణములను విడిపించి మహాతాబులను చిచ్చు
 బుడ్లను కాలించిరి. దీనినిమిత్రమయి వారెంతో వ్యయముచేసి
 యుండుదు. ఇట్లుచేసిన యీ మిత్రునియొక్క వాగ్దానమును నేను

శ్మశానాశ్రమముగా నంగీకరించి వామీక్షాగల యవ్యాజ్యపేను
మునకు నేను వారికి వంశవములు సమర్పించితిని. వాదశీఘ్రకాలము
లోనే పనియారంభించి క్రొత్తతోటలో నిప్పుడు వితంతుకరణాలయ
మున్న విశాలభవనమును గట్టించి యిచ్చిరి. అందు వితంతువుల వా
సమునకు వరుసకైదేసిచొప్పున రెండువరుసలలో పదిగదులును
నాలుగు వర్ణములవారికిని నాలుగు వంటయిండ్లును కరణాలయశార్య
ములను జూచువాడు కాపురముండుటకయి మూడు పెద్దగదులుగల
యిల్లును దానియెదుటను పాశకాలనిమిత్తమయి విశాలమయిన
మూడుగదులుగల యిల్లును ఉన్నవి. ఇది కట్టించుట కాయన శైత
వ్యయమయినదో నాకు తెలియదుగాని యైదువేల రూపాయలయి
యుండునని నే ననుకొంటిని. అచ్యుతరామయ్యగారు కోరినదియెల్లను
వితంతు కరణాలయము మొదలయినది యేపేతువుచేత నైనను లేక
పోవుట తటస్థించిన పక్షమున తాము కట్టించినయిండ్లను మరల
దమకిమ్మని. వారే కరణాలయమును నాకప్పగించిన తరువాతవారారం
భించి విడిచిన నూతిని త్రవ్వించి కట్టించుటకును స్నానములగదిని
మఱుగు దొడ్లను కట్టించుటకును కొన్ని యావరణపుగోడలిటుకతో
కట్టించుటకును నేను మతి వేయిరూపాయల భవనముపై వ్యయపరచి
నందున, వితంతు కరణాలయముగాని యనాధ కరణాలయముగాని
పరితవనితాశక్తకరణాలయముగాని యేవియు లేకుండెడు దుర్దశ యెప్పు
డయినను తటస్థించెడు పక్షమున నేనిచ్చిన సామ్యులొందుడి యైదు
వేలరూపాయ అచ్యుతరామయ్యగారికో యుత్తరాధికారులతో యి
చ్చునట్లు నేను నానిజ్ఞేపపత్రములో వేర్పాటుచేసితిని. ఈశ్వరానుగ్ర
హమువలనను వాపురజనుల యాదరమువలనను ముందట్టివై పదీత్య
సంస్కారము కలుగకుండుమగాక!

నేనునుష్ఠాపిత బ్రాహ్మణదేవయిన నాలుగు మాసములకున్న
పోలవరము జమిందారుగారి ఏవాళాదు ముగూర్చి వ్రాయుబుధిపత్రము

హత మూడు మాసములకును నన్ను తిట్టుటకయి మాపట్టణములో 'హిందూదేశాభివర్ధని' యను పేరితో నొక పక్షపత్రిక బయలు వెడలినది. ఇది పోలవరం జమీందారుగారియాదరణముక్రింద బైలు వెడలిన దని యొకరొక వృత్తాంతపత్రికకు వ్రాయుగా వారు తమ కాపత్రికతో సంబంధము లేదని యుత్తరము వ్రాయుటచేత వారి సంబంధము లేదనియే నమ్ముదము. మొదటిపత్రిక యవతారికలో నిది హిందూసమాజము పక్షమునను మరికొన్ని యితర సమాజముల పక్షమునను ప్రకటింపఁబడునట్లు వ్రాయఁబడెనుగాని హిందూసమాజస్థాపకులును తదవ్యక్తులును నయిన న్యాయపతి సుబ్బారావుపంతులు గారు తమ సమాజమున కాపత్రికతో సంబంధములేదని తెలిపిరి. ఎవ్వరో ప్రముఖుల ప్రోత్సాహముండినఁగాని పత్రికాధిపతి యట్టిపత్రికను ప్రకటింపఁజాలియుండఁడు పత్రికాధిపతి శ్వామూరా వనునతడు, అతఁడేదెనిమిది రూపాయలు సంపాదించుకొని జీవనముచేయుచుండిన వీధిబడిపంతులు, అతఁడు దూర దేశమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు కొత్తగా వచ్చినవాఁడు, అతఁడు నన్నెఱుంగఁడు, నే నాతని నెఱుంగను, అతఁడు పత్రిక కచ్చుకర్చుల నిచ్చుకొనుటకైన శక్తిలేని వాఁడు ఈ పక్షపత్రికకు చుదా సంవత్సరమున కంచెకూలితోఁ గూడ నొక్కరూపాయ ఈపక్షపత్రికయొక్క మొదటిసంచియుం దనఁగా 1906 వ సంవత్సరము జూలై నెల 1వ తేదీని వృత్తాంతములను శీర్షికక్రింద నీ క్రిందివి వ్రాయఁబడినవి.

'బ్రహ్మశ్రీ కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యగారిచే దమకు వ్రాయఁబడిన యుత్తరమునకుఁగాని, తమగ్రంథముపై చేయఁబడిన విమర్శనమునకుఁగాని శ్రీకందుకూరి వీరేశలింగము పంతులువా రింతవఱకుఁ దగిన సమాధాన మీయలేదట. ఇది యెంతయు వింతగదా! ఇది నిజముగానే యుండునా! ఏమో!'

“తమ్మూ బోత్సాహపటిచి తమకు మిగుల సహకారులుగ నున్న తమ ముఖ్యస్నేహితులే విశ్వాసభంగకరులైరని సభలలోని దించుచున్న శ్రీ వీరేశలింగము పంతులవారే, హిందూవివాహము హిందూశాస్త్రసమ్మతముగ జరపుచున్నారని నమ్మి వితంతు శరణాలయమునుజొచ్చిన వితంతువులకు నేమార్గమును జూపక వారినిలఘోగతిపాలుజేసి తా మెట్లు బ్రహ్మసమాజికులైరో మహాశ్చర్యముగ నున్నదని జనులనుకొనుచున్నాడు. ఇది మిగుల శోచనీయముగదా! శ్రీ పంతులవాడు బ్రహ్మనుతావలంబు లైనతరువాత నంతకుముందే తమపాలబడ్డ వితంతువులు పాపము తాము చేయున దేమియులేక వచ్చినమార్గమునే పట్టిరని వినుచున్నాము.”

“ఇట్లు విడిచి వచ్చిన స్వైరిణులు కొందఱు తమకు పెండ్లియొక బెండ్లి చేయింపవలెనని వేడి యొక పుణ్యపురుషుని నాశ్రయించిరి. ఆ పుణ్యపురుషుఁడా యనాథల నెల్ల నొకయింటఁ జొప్పించి వారలకు బుద్ధిజెప్పి పోషించుచు ననవరాన్వేషణము చేయుచుండునట్టియెడ నొక యువవాఁడు విధవాలంకారము చేసికొని యాయపూర్వ స్వయంవరాంగనలలోఁ గలసి వారిలో నొకరిద్దఱు దద్దయు నలరించుచు నలరుచుండునట. ఇట్లుండ నొకనాఁడా యువవాఁడుమఱుగునకరుగ నత్తటి నధవల సధవలఁ జేయఁ గంకణముకట్టుకొన్నట్టి యాపుణ్య జనుం డామఱుగు స్థలమునకరిగి వాని మర్మాచయములఁ జూచి యే వపడి మరలుటయేకాక వాని మోసకారిత్వమునకు గాశ్చర్యమును, శోపమును గలిగి వానిని మందలించి తొలగించుట కెంచెను. ఇంత లో వాఁడే యంతర్హితఁ డాయెనట.”

పయిని వ్రాసినవాఁ డెవ్వఁడయినను కడపటిదానివలన వితంతుశరణాలయములోని వితంతువులు వ్యభిచారిణులనియు నందులోనే వ్యభిచారము జరగుచుండుననియు లోకులనుకొనునట్లుచేయ నుద్దేశం

చెననుట స్పష్టమగుచున్నది. ఈ దుర్వార్తలను చదివినపిమ్మట నేను న్యాయవాదిచేత పత్రికాధిపతికి పయియట్లు వ్రాసినందుకు శ్రమార్పణము చేయవలసినదనియు చేయనియెడల దండవిధి ననుసరించి యభియోగము తేబడుననియు నివేదనపత్రికను బంపించితిని. అది యతఁడు పట్టుకొని స్వశాఖవారగుటచే న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతుల వారివద్ద కాలోచనకుఁబోగా, ఆయన శ్యామారావును చీవాట్లుపెట్టి తీర్మాణము శ్రమార్పణము చేయవలసినదని బుద్ధిచెప్పి పంపివేసిరి. అయినను లోపల నూత్రధారులుగానుండి యాతనిచేత నాటకమాడించుచున్న మహానుభావు లాహితవచనముల నతఁడనుచరింపకుండఁ జేసిరి. మేము పంపిన నివేదనపత్రిక కుత్తరముగా మూడవసంచిక యందట్లు ప్రకటింపఁబడినది.

“మ. రా. రా. శ్రీ రావుబహదర్ కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారిపక్షమున మాకుఁబంపఁబడిన రిజిష్టరునోటీసుకు జవాబు,

జొన్నలగడ్డ యజ్ఞమ్మగారు, పుట్టురేవు రత్నమ్మగారు మొదలగువారు కొందఱు, పంతులవారు జందెమును తీసివేసి బ్రాహ్మణత్వమును విడిచిపెట్టుకొనుటచేత వారియొద్దనుండి లేచివెళ్ళిరని నమ్మకస్థులగు కొందఱివలన మాకు తెలిసియుండుటం బట్టియు పంతులువారట్లు తమమతమును మాడ్చుకొనుటచే విలంబములు కొందఱికి నట్టి యూహ కలిగియుండవచ్చునను నమ్మికనుబట్టియు మేమాగుంగరి ప్రకటించితిమి.

రెండవసమాచారము పంతులవారికి నేలాగు సంబంధించునో మాకు తెలియదు. అది మేము స్వేచ్ఛింపఁజూర్చి వ్రాసితిమి గాని మఱియొకవిధమైన యోగ్యస్త్రీలను గురించి వ్రాసినదికాదు. ఇట్టిస్థితిలో పరస్పర సంబంధములేని వేర్వేరు సమాచారములు రెంటిని నిష్కారణముగ నొకటిగాఁ జేర్చి యది తప్పు యుద్దేశించి వ్రాసెను.

బడినదని పంతులవారు భావించుకొన్నందుకు మేము మిక్కిలి విచారింపుచున్నాము ”

ఇందుమీఁద నేనాతనిపై ని సంయుక్త దండవిధాయకునియొద్ద నభియోగము తెచ్చితిని. నాపక్షమున భార్యాడ కృష్ణారావు పంతులుగారు మొదలైన న్యాయవాదులు మిక్కిలి శ్రద్ధతో పనిచేసిరి. ప్రతివాదపక్షమునను న్యాయవాదులు పనిచేసిరి. నాప్రతిపక్షులారంభదశలో నాప్రతివాదికి నూఱురూపాయలిచ్చిరనియు న్యాయవాది నేర్పఱచిరనియు వింటిని. వారు తరువాత తమపేరెక్కడబైలుపడునో యనుభయముచేత శ్యామారావుగారిని చిక్కిలో తగిలించి తాము తప్పించుకొని తొలగిరి. విమర్శ యయినమీఁదట సంయుక్త దండ విధాయకుడు శ్యామారావుగారికి వేయిరూపాయలు కాబోలును ధనదండనమును పదునెనిమిది మాసములు కారాగృహవాసమును విధించిరి. నే నాతనికి కొంత ధనదండనము విధింపఁబడు ననుకొంటిని గాని యింత కఠినదండనము విధింపఁబడు ననుకోలేదు. ఆతని యెడల నాకును జాలికలిగినది. విచారణ సమయములో నతఁడప్పుడప్పుడు నాకు మంచినీళ్ళు తెచ్చియు పండ్లు మొదలయినవి తెచ్చియు నుపచారము చేయుచువచ్చెను. నిర్దోషిని ముందుకుత్రోసి యిందులో నిజమైనదోషులు తప్పించుకొనిపోయిరి. అతఁడా తీర్పుమీఁద మండల న్యాయాధిపతియొద్ద నుపర్యభియోగమునుతేగా, మండల న్యాయాధిపతులైన పార్థసారథి అయ్యంగారు కరుణించి ధనదండమును మున్నూఱు రూపాయలకు తగ్గించి కారాగృహవాస మావఱకున్న జేచాలునని తీర్పుచెప్పిరి. తన్ను కాటిచెట్టెక్కించినవారు దిగువ నిచ్చెన తీసివేసి యదృశ్యులుకాఁగా నతఁడెట్లో చందాలమూలమున దెబ్బతో కష్టముమీఁద ధనదండనమును చెల్లించఁగలిగెను. నాపక్ష

మున పనిచేసిన న్యాయవాదులకు నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుడనయి యున్నాను.

1906-వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల 15-వ తేదీని నేను మిత్రులను నాపని కామోదించు వారిని సమావేశపఱచి నేను ఘానిన కార్యములను నెఱవేర్చుటకయి హితకారినీ సమాజమనుషేర నొక సంఘమును స్థాపించితిని దానిలో నప్పుడుచేసినవారు ముప్పదియాఱు గురు ఈ సంఘము తరువాత 1860-వ సంవత్సరపు 21-వ రాజశాసన ప్రకారముగా లేఖ్యరూఢము చేయఁబడినది ఈ సంఘముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము వితంతు శరణాలయములు అగతిక శిశుసంరక్షణ శాలలు, పాఠశాలలు, శిల్పశాలలు మొదలయినవి స్థాపించి వానిని జరపుట కభ్యుత్సాహముతో తొమ్మండ్రు కార్యనిర్వాహక సంఘముగా నేర్పఱుపఁబడిరి. 1907-వ సంవత్సరమునందు సమాజవిబంధనలు ప్రకటింపఁబడఁగానే, నా స్థితులు కార్యనిర్వాహక సంఘములో నుండఁ గూడదన్న నిబంధనయున్నందున నిటునంటి ఎత్తపోతముగల సమాజమునందు తాముండమని టంగుటూరి శ్రీరాములుగారుచు మఱియొకరును సభ్యత్వమును మానుకొనిరి. క్రమక్రమముగా నా స్థితులు కార్యనిర్వాహక సంఘమునందుఁజేరి నేనుస్థాపించిన యాస్తికపాఠశాల ప్రార్థనసమాజము మొదలయినవి యెత్తివేయవలెనని కొందఱియభిప్రాయమయియుండును. ఈ సమాజవిధులు పుస్తకాంతమున నగుబంధముగాఁ బ్రకటింపఁబడును గాన నిందువివరించుట యనావశ్యకము. ఈసమాజ కార్యము లవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుటకయి యల్పమయినను నాకున్న సాత్తంతయును సమాజమున కిచ్చివేసితిని. వేసిచ్చినసాత్తు లివి —

1. రు 6500-0-0 లు వెలచేయు పట్టణములోని మాపూర్వా ర్జితమైన మేడయిల్లు.

2. రు 2000-0-0 లు వెలచేయు లక్ష్మీవారపుపేటలోనియిల్లు.

3. దు 1,500-0-0 లు వెలచేయు ప్రార్థనమందిరము.
4. దు 6,000-0-0 ల వెలచేయు రంగయ్యపంతులుగారివద్ద కొన్నతోట, అందులో కొత్తగా కట్టబడిన యిండ్లు రెండు.
5. దు 6,000-0-0 లు వెలచేయు రామయ్యగారివద్ద కొన్నతోట, అందులో ములుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు కట్టించి యిచ్చిన యిండ్లు.
6. దు 1000-0-0 వెలచేయు నాపు స్తకభండారము.
7. దు 10,000-0-0 ల వెలచేయు నాపు స్తకముల ముద్రణ స్వాతంత్ర్యము.
8. దు 2,000-0-0 ల నాభీమాపత్రము.
9. దు 2,000-0-0 లు చెరువు సోమయజులుగారికి బదులిచ్చినసొమ్ము.
10. దు 1,000-0-0 లు రాయవరపు రామమూర్తిగారికి బదులిచ్చినసొమ్ము.
11. దు 3,500-0-0 లు రొక్కము.

ఈ సొత్తునకు నిక్షేపత్రమును వ్రాసి 1908-వ సంవత్సరము మేయి నెల రెండవ తేదీని లేఖ్యరూఢము చేయించితిని. ఈ సొత్తు నాజీవితకాలములో సమాజపక్షమున నాయధీనములో నుండవలెనని మాత్రము నిక్షేపపత్రములో వ్రాసితిని అందులోనే వితంతు శరణాలయములోని వితంతువుల వివాహములు వారి యిష్టానుసారముగా 1856-వ సంవత్సరపు 15-వ సంఖ్య రాజశాసనానుసారముగా నైనను 1872-వ సంవత్సరపు 31-వ సంఖ్య రాజశాసనానుసారముగా నైనను జరపవచ్చుననియు, వితంతుశరణాలయములో విద్యనిదుత్తము వితంతువులు కానివారిని సహితము చేర్చుకోవచ్చుననియు, ఏర్పాటుచేసి తిని. ఈ నిక్షేపపత్రము దీని కనుబంధముగా కడపటఁ బ్రకటింపఁబడి

శీత

స్వయం చ రిత్రము

యున్నది. నాజీవితకాలములో పుస్తక విక్రయమువలన వచ్చెడిది తప్ప నా సంతమునకయి నే నేమియు నుంచుకోలేదు. చెన్నపట్టణములో నున్న యిండ్లను సహిత మమ్మివేసి దానిని సహితము రొక్కముగా నిచ్చివేసితిని.

దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారి దృష్టాంతమునుబట్టి యిద్దఱు ముగ్గురు తరుణవయస్కు లనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణులగుట తటస్థించినది. బాపయ్యగారియింట సార్వజనీనమైన సంస్కార భోజనము జరిగిన దినముననే భోజనమునకుముందెక్కడకు వచ్చినవారిలో నేను స్థిరముగా నిలువఁగలిగిననే భోజనమునకు రావలసినదనియు లేనియెడల పోవలసినదనియు స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. మాకేమియు భయములేదని యప్పుడు మహాధైర్యముతో మొదటఁ జెప్పినవారే బంధువులు బాధించినప్పుడు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనుటలోను మొదటివారైరి. బంధువులకు భయపడక ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోనుగాక నిలిచినవారిలో నొకడు కాదుమూడు కామరాజుగారు. ఆయనకు స్వగృహము లేకపోవుటచేతను కాపురమున్న యింటివాడు లేచిపొమ్మని యొత్తిడి చేయుటచేతను మఱియొకయింటికి పోవలసివచ్చెను. అల్పకాల మసౌఖ్యకరమయిన యొకయింటిలోఁగూడి యిబ్బందిపడుచుండఁగాఁ జూచి నేనానికి పట్టణములోని మఱియొకటిలో కాపురముండుటకు తావిచ్చితిని. ఆయింటిలోనే మాబాలికా పాఠశాలలో నుపాధ్యాయునిగా నున్నయొక యామెకును కాపురమునకు తావిచ్చితిని. పాఠశాలకును సరిపడనందున కామరాజుగారికి మాతోఁటలోనే వాసమున కిల్లిచ్చితిని. అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణులలో నింకొకడు బాపయ్యగారి మేనమామ యైన కామరాజు హనుమంతరావుగారు, ఈయన ప్రవేశపరీక్షయందు తేజినవాడు. ఈయనబంధువుల గాధచేత ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోనయి మరల జందెము వేసకొనినవారయినను

తాము చేసిన పని యయోగ్యమయినదని యంతరాత్మబాధింపఁగాకీఘ్రు
కాలములోనే పదుల బలాత్కారముచేత ధరించిన యశ్శోపవీతమును
తన యిచ్చాపూర్వకముగాఁ ద్యజించి బోధనాభ్యసన పాఠశాలలోఁ
జేరి యుపాధ్యాయపదమునకు శిష్యుఁ డగుటకయి రాజమహేంద్ర
వరమునకువచ్చెను. ఈ యుద్దేశముతోనే ప్రథమకాశ్రమపరీక్షయందుఁ
దేజీ యనుస్థానిక బ్రాహ్మ్యఁ డయిన కవికొండల సాంబశివరావు
గారును బందరునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. వీరిరువుర
కును కూడ కాఁపుర ముండుటకు మాతోఁటలోనే యిల్లించిరిని.
1907-వ సంవత్సరమునందు బోధనాభ్యసనకాశ్రమ పాఠశాలలోఁజేరి
చదువుకొనుచుండిరి. వీరితోఁ గలసి కొంతకాలము బాపయ్యగారును
మాతోఁటలోనే యుండిరి. కాని తరువాత రోగగ్రస్తులయి వైద్య
ము నిమిత్తము రాజమహేంద్రవరము విడువ వలసిననా రయిరి.
ఇట్లుండఁగా నాకస్మికముగా బంగళారాజ్యాంగసముద్రమునుండి దేశీ
యస్వపరిపాలన మహాతరంగ మొకటి వచ్చి యీ దేశముమీఁదఁ
బడి సమస్తేతర వ్యవసాయములను ముంచివేసినది.

పంగ దేశపు వత్తలలో నొక్కరయిన వివినచంద్రపాలుగారు
రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి దేశీయస్వపరిపాలన విషయమువఁ
గొన్ని యుపన్యాసములు చేసి యువజనుల యొక్కయు విద్యార్థుల
యొక్కయు మిగుస్తులలో కొకవిధమైన యుద్రేకమును దేశాభిమా
నమును గలిగించిపోయెను. లోకానుభవము విశేషముగా లేనివార
గుటచేత యువజనులు తాత్కాలిక వీరావేశముచేత తలలు విరియఁ
బోసికొని 'పంచే మాతర' మని కేకలు వేయుచు చేతులలో ధ్వజ
ములను మెడలలో స్వదేశీ పతకములను ధరించి విచ్చలవిడిగాఁ దిరు
గఁజొచ్చిరి. పాఠశాలలోని బాలురు సహిత మీయల్లకల్లోలములోఁ
బడి పాఠముల నుపేక్షించి యుపాధ్యాయులను దిరస్కరించి యునే

తలు పాతశాలనుండి తరిమివేయబడిరి. మానసామయములోఁ జేరిన యీ యాభివదేళాభిమానులవలన నాకును చిక్కులును మనస్తాపములును కలుగుచు వచ్చెను. ఏయీడువారి కాయీడువారి మాటలు తుచించును గాని పెద్దవారి హితవచనములు పథ్యములుగా నుండవు. వృద్ధులు బుద్ధులు లేని శుద్ధావివేకసమృద్ధు లని యువజనుల యభిప్రాయము. రాజ్యాంగవిషయములలో నాకును మాతోటలో నున్న వారికిని తఱచుచుగా వివాదములు జరుగుచు వచ్చెను. ఈ వాదములలో నాతో వా రేకీభవించుట సాధారణముగా సంభవించలేదు. వారిప్పుడు విద్యార్థిదశలో మున్నవారు గనుక పరీక్షలోఁ గృతార్థులయి స్వతంత్రజీవనమును సంపాదించుకొనువఱకైనను రాజ్యాంగప్రక్షోభములోఁ బ్రవేశింపక పారములయందే శ్రద్ధ వహించి యుండవలసినదని వారికి నేను హితోపదేశమును జేసితిని నాయుపదేశమును బట్టి వారు నన్ను దేశాభిమానశూన్యునిగా పరిగణించి నామాటలను పాటింపక పాతశాలాధికారుల యాజ్ఞలను ధిక్కరించి యిరువురును పాతశాలనుండి తొలగింపఁ బడిరి. దొరతనమువారి పాతశాలలోఁ గాని దొరతనమువారి సాహాయ్యముచు బొందుచున్న పాతశాలలోఁ గాని వారిద్దఱికిని కొలువు లియ్యగూడదని రాజకీయవ్యవహార పత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది. మూడవవారయి స్వదేశి వస్తుప్రాయంగడి పెట్టిన కాదుమూరి కానురాజుగారు నే నింగ్లీషువారి ప్రభుత్వమువలన హిందూదేశమునకుఁ బూర్వ మెప్పుడును లేని లాభములనేకములు గలుగుచున్నవని వాదించినతెప్పిదమునకయి కొంతకాలము నాతో మాటాడుటయే మానివేసెను. మానసామయములలో మాతోటలోనున్న వారియభిప్రాయమే నా విషయ మయి యిట్లుండఁగా, తక్కిన యువజనుల యభిప్రాయమును గూర్చి చెప్పవలసిన పనియే లేదు. వారు నన్ను దేశాభిమాన రహితునిగాను తమవంటి

దేశాభిమానమాననీయలతోడి సాంగత్యమున కనర్హుడనుగాను భావించి సంఘబహిష్కృతునితోవలె నాతోఁగలసి, మెలసి యుండుట విసర్జించుచు వచ్చిరి. వితంతు వివాహములు చేసికొన్నవా రనేకులు వేటకారణములచేత నన్ను తమలోనివానినిగా నెన్నుకొనుట మాని వేసి పరునిగాఁ బరిగణింపఁ జొచ్చిరి. ఈ విషయములనుగూర్చి ముందు వివరముగా వ్రాయఁబడినది.

పైని వ్రాసినదానినిబట్టి రాజ్యాంగవిషయములలో నా కాదరము లేనట్లు భావింపవలదు. దేశాభివృద్ధి కనుకూలములగు సమస్త విషయములలోను నా కాదరము గలదు. నేను పదునాలుగేండ్లు వివేకవర్ధని? విలేఖకుడనుగా నుండి దానిలో రాజ్యాంగవిషయకములైన వ్యాసములను వ్రాసితిని. హైదరాబాద్దేశీయమహాసభ యారంభమయినప్పుడు నామిత్రులైన న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు మొదలైనవారితోఁ గలిసి నేనును గొంతపని చేసితిని. ఆమహాసభ 1887-వ సంవత్సరమున మొదటితరవ చెన్నపట్టణములో జరగుటకు ముందు రాజమహేంద్రవరములో జరిగినసభలో నేనొక యుపన్యాస కుండనుగా నుండి చెన్నపురి మహాసభకు నేనొక ప్రతినిధిగాఁ బంపఁబడితిని. ఆసభలో నాకు ప్రతినిధులకిచ్చునామనిచ్చియు, నామిత్రులైన సభాధ్యక్షులు దొరతనమువారి కొలువులో నుండినన్న పేతువుచేత నాపేరును ప్రతినిధులపట్టికలోఁ బ్రచురింపక విడిచిపెట్టిరి. ఈపని నానుమతిమీఁద జరిగినది కాదు. 1888-వ సంవత్సరమున 'దేశీయమహాసభయు దానియుద్దేశములు' నని రాజమహేంద్రవరమునందొక యుపన్యాస మిచ్చి దానిని ముద్రింపించి విద్యావిచారణాధికారి మొదలైనవారికి సహితము పంపింపిని. మరేనీతి కులాచారగంస్కారములు లేక యొక్క రాజ్యాంగసంస్కారమువలననే దేశ మభివృద్ధిపొందునని నేనెప్పుడును తలఁచినవాడఁగాను. దేశాభివృద్ధికన్ని

టిలోను సమానముగా పనిజరగవలెనని నాయభిప్రాయము. దేశము యొక్క యిప్పటిఊభివృద్ధి కింగ్లీషువారి పరిపాలనమే మూలమనియు వారిపరిపాలనము నిరంతరముగా సాగుటచేతనే ముందును దేశ మభివృద్ధిని గాంచుననియు నాకు దృఢమైన నమ్మకము. నాయభిప్రాయములు తేటపడుటకయి దేశీయ మహాసభనుగూర్చి నేనిచ్చిన యుపన్యాసములోని కొంతభాగము నిందు ప్రకటించుచున్నాను—

“రాష్ట్రీయ ప్రజలమయినందున మన కుండవలసిన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకయి ప్రయత్నించుటకొఱకును, దానినిబట్టి మన భరతఖండమునందలి ప్రజలస్థితిని క్రమక్రమముగా నభివృద్ధి పరచుట కొఱకును, గడచిన మూడుసంవత్సరములనుండియు హిందూ దేశమునందలి ప్రధాన నగరములయందు మహాజనసభలు జరగుచున్నవనియు, ఆసభలకు రాజ్యాంగ విషయములను ప్రసంగించుటకు జాతి మత భేదములు లేక యెల్లవారలవాదను సమస్తమతముల వాదను తమతమ ప్రతినిధులను బంపుచున్నారనియు, ఆసభలయందు సమష్టిమీఁద హిందూదేశమునకు షేమకరములయిన ముఖ్య రాజ్యాంగ విషయములు చర్చింపఁబడి బహుజనాభిప్రాయమును బట్టి దృఢనిశ్చయములు చేయఁబడుచున్న వనియు, మీరెఱిఁగియున్నాడు గదా? సమస్తవిషయములయందును అభివృద్ధిపొందుచుండుట మనుష్యునకు సహజధర్మమయి యున్నది. మృగాదులకును మనుష్యులకును గల భేదముతో నీఊభివృద్ధి విషయమైన ధర్మమొకటి. మృగాదులభివృద్ధి లేక యెప్పుడు నేకరీతిగా నుండును, ఈవిషయమున వానికి వృద్ధిక్షయము లుండవు, వేయి సంవత్సరములక్రిందట కాకు లెట్లు గూఁడ్లు కట్టుచుండునో యిప్పుడు నదేప్రకారముగా కట్టుచుండును, ఇంక ముందు వేయి సంవత్సరములు దాటినతరువాతను గూటిని నిర్మించుటయం చేయియు నభివృద్ధిని బొందక ఊథాప్రకారముగానే

యెల్లకాలమును గూండ్లను నిర్మించుకొనుచుండును. మనుష్యుఁ డట్లు గాక కృషిచేయుచు వచ్చినయెడల నంతకంత కభివృద్ధి నొందుచుండును. వేయి సంవత్సరముల క్రిందట మృగప్రాయులై గుహలయందు వాసముచేయుచుండినవా రిప్పుడు పెంకుటిండ్లు కట్టుకొని యందు నివసించుచుండవచ్చును, ఇంక ముందు నాగరికాగ్రగణ్యులయి దివ్యభవనములు నిర్మించుకొని యింద్రభోగము ననుభవింపవచ్చును. ఈవిధముగా నభివృద్ధి పొందుటకయి కృషి యావశ్యకము. జ్ఞానహీనులయి కృషిచేయక యుపేక్షించుచు వచ్చినపక్షమున మునుపున్న స్థితియందైన నుండక క్రమక్రమముగా హీనదశను బొందుచువచ్చి కట్టకడపట నించుమించుగా మరల మృగప్రాయులగుట సంభవించును జ్ఞానాభివృద్ధిని జేసికొనుచు నెడతెగక కృషిచేయుచు వచ్చిన పక్షమున, మలమునంచును నీతియందును విద్యులయందును కులాచారములయందును వస్తునిర్మాణాదులయందును సుఖసాధన కల్పనమునందును తక్కిన సమస్తవిషయములయందును మన మంత కంత కభివృద్ధి నొందుచుండుము. ఇంచుమించుగా నన్ని విషయములయందును సమానముగా వృద్ధి నొందుచుండుటయే యభివృద్ధియగును గాని తక్కిన విషయములయం దధమదశలో నుండి యొక్క విషయము నందుమాత్రము వృద్ధిచెందుట నిజమైన యభివృద్ధికాదు. అట్టి యేకదేశాభివృద్ధివలన దేశక్షేమకరములయిన ప్రయోజనములును కలుగవలసినంత కలుగనేరవు. మన శరీరమునందలి సమస్తావయవములును వానివాని పరిమూలమునకుఁ దగినట్లుగా నెదుగుచుండుటయే క్షేమకరమయిన యభివృద్ధి యగునో, అట్లన్ని యవయవములును సమానముగా వృద్ధి నొందక యొక్క తలగాని కడుపు గాని కాలుగాని లావగుటయే క్షేమకరమయిన వృద్ధి యగునో తెలిసినవారికి జనసామాన్య క్షేమలాభములకయి వృద్ధి సమస్త విషయములయందును

సామాన్యముగా నుండవలసిన యావశ్యకమును కూర్చి పెంచి చెప్ప వలసిన యుక్తతలేదు. ఒక్కతల మాత్రమే మెదిగిన దయ్యపుతలయ నియు, ఒక్క బొజ్జమాత్రమే మెదిగిన బానకడుపనియు, ఒక్క కాలు మాత్రమే మెదిగిన బోదకాలనియు, పేరులుపెట్టి వాని వృద్ధికి సంతోషిం పక యనర్థదాయకముగా భావించి చికిత్సలు చేయింపఁబూనుకొనుట యెల్లవారికి ననుభవసిద్ధ మయినదే. అనేకావయవమయ మయిన దేహవిషయమున నెట్లో యనేకాంగ విశిష్టమయిన బాహ్యవిషయ మునందును వృద్ధి యట్లే యుండును ధనమును తిన్నగా నుపయోగిం చుకోఁ గలుగుట కావశ్యకమైన తెలివిని గలిగింపక కాపులను మూర్ఖ త్వములో మునిగియుండునట్లు చేసి వారికి ధనము దశగుణము లధిక ముగా లభించుమార్గము లేర్పఱచిన పక్షమున దానివలన నేమియో యోజనము కలుగును? తినుటకు కడుపునిండ పుష్కలముగా నన్నము లభించు నాదనములను గల్పింపక ధనము నుపయోగింపవలసిన మార్గ ములను వేయిటి నుపదేశించిన పక్షమున నందివలన నేమిప్రయోజ నము కలుగును? బయల రాజ్యాంగ విషయకములైన స్వాంత్ర్య ములు లక్ష లభించినను గృహమునం దానంద భంజకములయిన దుష్ట తదురాచార పితౄచములకు దాశ్యము చేయవలసి యుండినయెడల నేమి సౌఖ్యము కలుగఁబోవును? ఇంట సంతోషదాయకమైన సంతృప్తిసత్కలాచార స్వాతంత్ర్యములకు గలవాడయి యున్న ధన ప్రణాశక్షణముచేయని నిరంకుశ దుష్టప్రభుత్వమునకుఁబయలదాశ్యము చేయఁచుండవలసి యుండినయెడల నేమి సుఖముకలుగును? వృద్ధిగను స్త్రవిషయములందును తగిన నిధముగా నున్నప్పుడే దేశమునకు నిజమైన క్షేమలాభములు కలుగును గాని యేదో యొక విషయము నందు మాత్ర మభివృద్ధి సంభవించినందునఁ గలుగవు. కాబట్టి రాజ్యాంగవిషయమైన స్వాతంత్ర్యములతోడిపాటుగా జ్ఞాననీతుల

విషయమును మతవిషయమునను కులాచారవిషయమునను గూడ సభివృద్ధి నొందుచుండుట యత్యంతావశ్యకము. క్రూరములైన కులాచారములకు దాసులమయి మనయింటనుండు స్త్రీలకష్టములను నివారింపలేనివారము రాజ్యాంగస్వాతంత్ర్యములనుపొంది దేశముయొక్క కష్టముల నెట్లు నివారింపఁగలుగుదుము? మతవైషమ్యమును వహించి యైకమత్యమును త్యజించి యుండొదలను ద్వేషించుచు తగవులాడుచుండెడివారము రాచటికపు సంబంధమయిన స్వాతంత్ర్యములను పొందినప్పుడు జాతిమత వైషమ్యములు విడిచి యెట్లు సర్వజనక్షేమమునకయి యైకమత్యముతో పాటుపడఁగలుగుదుము? కాబట్టి జాతిమత ద్వేషములములు గలిసి పెరుగుచున్న దురాచార వృక్షమును మూలచ్ఛేదము చేయుటకయి ప్రయత్నింపక రాజ్యాంగ విషయకములైన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకై లక్ష ప్రయత్నములు చేసినను వానివలన పూర్ణమైన యైకమత్యమును నిష్పాక్షిక దృష్టియుఁగలుగనేరవు. ఇవి రెండును గలుగకున్నంతకాలము నిజమైన దేశక్షేమాభివృద్ధులు కలుగవు. ఈ విషయమున నేనింతదూరము చెప్పటచేత మతాచార కులాచార సంస్కరణమునందు సంపూర్ణ దశను పొందువఱకును రాజ్యాంగ సంబంధములయిన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకయి ప్రయత్నింపగూడదని నా యభిప్రాయమయినట్టు మీరు భ్రమింపఁబోకుడు. సమస్తవిషయములయందును యుక్తరీతిని కృషిచేయుచుండవలసిన దనియే నాయభిప్రాయము. కులాచార మతాచారములయందందఱికిని యైకమత్యము కలుగనేరదు పరస్పర విరుద్ధములయిన వివిధమతములును వివిధకులములును జాతిపక్షాభిలుగానున్న యీ దేశమునం దెవరి మతములోను కులములోను గల దురాచారములను తొలగించుటకయి యాయా మతములోనివాడును కులములోనివాడును ప్రత్యేకముగాఁ గృషి

చేయవలసినదే గాని యన్ని మతములవారును గలిసి చేయవలసినపని లేదు. ఒక్క రాజ్యాంగవిషయమైన స్వాతంత్ర్యములు మాత్రమే సర్వజాతి మత సామాన్యపక్షిణ్యములై యున్నవి. కాబట్టి యీయొక్క విషయమునందు మాత్రమే హిందూ దేశములోని సకలజనులు సంఘీభవించి జాతిమత వర్ణభేదములతో పనిలేకుండ నన్యోన్యక్షేమ సంపాదనము నిమిత్త మైకమత్యముతో పాటుపడుట సాధ్యమగును, ఇది విచారించియే మనదేశమందలి విద్యాధికులైన బుద్ధిమంతు లనేకులలోంచి కృషిచేసి కడచిన నాలుగు సంవత్సరములనుండియు దేశీయమహాసభను స్థాపించి వ్యయప్రయాసములను బాటింపక సర్వజనక్షేమాభివృద్ధులనిమిత్తమయి పాటుపడుచున్నాడు.

సర్వజనోపయుక్తమయిన యీ మహాసభయొక్క య ద్దేశములను గూర్చియు, దీనివలనఁ గలుగ నవేక్షించిన ప్రయోజనములనుగూర్చియు, దీనివిషయమయి యెల్లపాడును జేయవలసిన కృత్యములను గూర్చియు ఈవఱకు సమావేశమయిన మూడవసభలలోను జేయబడిన నిశ్చయములను గూర్చియు నే నిప్పుడు కొంత ప్రసంగింపఁ బోవుచున్నాను. మీరందఱు సావధాన మనస్కులరయి చిత్తగింపవలయును.

ఈసభయొక్క ప్రధానోద్దేశములు ముఖ్యముగా మూడని చెప్పవచ్చును అందు మొదటిది నేటివఱకు జాతి మత కులచార భేదములచేత విడిచిది మైకమత్యము లేక యున్న హిందూ దేశములోని పలుతెగలుగా నున్న మహాజనుల సంపత్తి నొక్కటిగా కలిపి దేశాభిమానము పురికొల్పుట రెండవది యీ ప్రజారముగాఁ జేరిన మహాజనులలో జ్ఞాన నీతి ఖిలాచారి వ్యవహారాదులైన సమస్తశాఖలయందును గ్రామగ్రామముగా నభివృద్ధిని కలిగించుట, మూడవది హిందూ దేశముయొక్క క్షేమమునకు

భంగకరముగాను న్యాయవిరుద్ధముగాను నున్న యవస్థలయందు సవరణను కలిగించుటవలన నింగ్లాండు దేశమునకును హిందూ దేశమునకును గల యనుబంధమును మఱింత దృఢపఱుచుట. ప్రభుత్వము వారియెడల ప్రజల కనురాగాభివృద్ధిచేయుట యన్న యీ యుద్దేశ మిందుఁ గడపటఁ జెప్పఁబడినను, ప్రాధాన్యమునుబట్టి యీ సభ వారి యుద్దేశములలో నిదియే మొదటిదని చెప్పవలసియున్నది. ఓర్వలేనివాడు కొందఱి సభకు ముఖ్యకారకులుగా నున్నవారి యుద్దేశము జనులను పురికొల్పి వారికి దొరతనమువారిమీఁద ద్వేషమును పుట్టించుట యని నిష్కారణముగా దోషారోపణముచేసి లేని యపవాదమును వేయుచున్నను, కొంచెమాలోచించి చూచు వారికందఱికిని వారివాక్యములు సగ్యమునకు మిక్కిలి దూరము లైనవని బోధపడకపోవు. ఇంగ్లీషువారి ప్రభుత్వమువలనఁ గలిగిన ముఖ్య ఫలముల ననుభవించువాడు సాధారణముగా మన దేశములో విద్యాధికులేకదా! ఈ సభాస్థాపనమునకు ముఖ్య ప్రోత్సాహకులుగా నున్నవాడును విద్యాధికులే కదా! హూణప్రభుత్వమువలని యనంత లాభముల ననుభవించుచున్న యావిద్యాధికు లకారణముగా కృత ఘ్నులయి స్వలాభమునకును దేశక్షేమమునకును భంగకరముగా దొరతనమువారిమీఁద తిరుగఁబడునట్లుగా మూఢజనులను 'బురికొల్పు దురన్న వివేకులైనవా రెవ్వరైన విశ్వసింపఁ దగి యుండునా? కలలోను విశ్వసింపఁ దగి యుండదు. వారియుద్దేశ మెప్పుడును మూఢులయి యింగ్లీషు ప్రభుత్వమువలని లాభములను దెలిసి కోలేక యతృప్తిపొందుచున్న సామాన్యజనులకు వారనుభవించు చున్న లాభములు బోధపడునట్లుచేసి రాజభక్తిని బురికొల్పి మహా జనులలో నైకమత్యమును కలిగించి దొరతనమువారిని ప్రార్థించి వారి యనుగ్రహమువలన సూతప స్వాతంత్ర్యముఁగు బొందుటకై

ప్రతిష్ఠించునట్లు చేయుటయు, అందువలన స్వలాభమును దేశ
క్షేమమును వృద్ధిపఱుకు గోరుటయు, నయియుండునుగాని వేఱువిధ
ముగా నుండునా! మన దేశాభివృద్ధి నుద్దేశించి పరమదయాపరుడైన
యూశ్వరుడు ప్రసాదించిన యీ యింగ్లీషు ప్రభుత్వ మహిమనుబట్టి
కాని, కాకపోయినయెడల మన మీ దినమున నిట్లు సభకూడి యింద
ఁ జైత్రమర్తమముతో రాజ్యాంగ విషయములనుగూర్చినిర్భయముగాఁ
బ్రసంగింపఁ గలుగుదుమా! మన దేశమునం దింగ్లీషువారి ప్రభు
త్వము నెలపుకొనక ముందు నిరంకుశాధికారముగల కొండఱు దుష్ట
ప్రభువులు జరిగించిన దార్జనములను దుర్లయములను దలఁచుకొన్న
దేశా మిప్పుడును గంప మొందుచున్నది. ఆకాలములో ధనమునకుఁ
గాని మానప్రాణములకుఁగాని రక్షణములేదు, న్యాయ మంతయు
ధనము నాశ్రయించి యుండుటచే బీదల కది లభించుట కలలోని
వార్తగా నుండెను, బండవాఁడు రాజకంటెను బలవంతుఁడు, ఈ
ఈ భరతఖండములోని చేరువదేశములకు సహితము సరకులు మొద
లయినవి కొనిపోవుటకుఁ దగిన మంచిమార్గములు లేవు, ఉన్న
యడవిమార్గములు కొన్నియు వ్యాఘ్రాది ఘాతుక మృగములతోను
ఘాతుకమృగములకంటెను క్రూరులైన దొంగలతోను నిండియుండు
చు వచ్చెను, అందుచేత తీర్థయాత్రాపరులు సహితము తా మిల్లు
వెడలునప్పుడు మరణకాలమునం దప్పగించునట్లుగా ఋణాధనాదులను
బిడ్డల కప్పగించి మృత్యుకై యెచ్చునట్లు బంధు మిత్రాదులు రోద
నములు చేయుచుండఁగా బయలుదేలుచుండిరి, కాశికీబోయినవాఁ
డును కాటికీబోయినవాఁడును సమానమన్న లోకోక్తి మీరివ్వు
డును వినుచుండలేదా! ఆకాలమునందు సేవ్యముకాక సారవంతము
లైన భూములు సహితము అనేకములు బీడుగా విడిచిపెట్టబడుచుం
డెను, నీటియాధారములు క్రొత్తవి నిర్మించుట లేక పోగాఁ బూర్వ

కాలమునందున్నవి సహితము బాగుచేయించువాడు లేక యుపేక్షింపఁబడి పాడగుచుండును, తొమములు సర్వసాధారణము లగుచుండును, సామాన్యజనులు విద్యాగంధ మెఱుంగక యజ్ఞానాంధకారములో గ్రుడ్డివారినలె సంచరించుచుండిరి. గాఢాంధకారములో మెఱుపు మెఱిసినట్లు దైవికముగా మంది రాజోకానోకఁడప్పుడప్పుడు వచ్చుచు వచ్చినప్పుడు జరుల కల్పసౌఖ్యము కలుగుచు వచ్చినను, ఆమేలు తడవు నిలుచునదిగాక సామాన్యముగా దేశమును విపదాంధకారమే క్రమ్ముకొని యుండును, ఆకాలమునందొకఁడు గ్రామాంతరము పోయినదెడల మరల వచ్చి కంటఁబడుదాఁక వాని తేమవార్త బంధువులకు తెలియకుండెను.

పురాణములయందు వర్ణింపఁబడిన చిరకాల జీవులవంటివారెవ్వరైన నుండి యీ భరతఖండముయొక్క వెనుకటి స్థితినిగూడ జూడఁ గలిగినవక్షమున అప్పటి భరతఖండమునకును మన యిప్పటి భరతఖండమునకును నరకమునకును స్వర్గమునకును ఉన్నంత వ్యత్యాసమున్నదని చెప్పుకపోదు ఆకాలపుస్థితిని జూచి యుండనందున నిప్పటివారి కనేకుల కా స్థితి దురవగాహ మయి యున్నది. శత సంవత్సర పరిమితమయిన యింగ్లీషువారి సత్పరిచాలనమువలన మన మిస్సాడనుభవింపఁ గలిగిన సుఖసాధనముల ననేకములను మన పూర్వులు స్వప్నావస్థ యందును వినియు కనియు నుండరు. కాశిలోని వారి తేమసమాచారమును తంత్రీముఖమున నూలులకొలఁది శ్రోసులగూరములోనున్న యెచ్చటివారు నిమిషములోఁ దెలిసికోఁ గలుగుదురని చూచు సంవత్సరముల క్రిందట నెవ్వరూహింపఁగలరు? ఆసేతు హిమాచల పర్వత భూభాగమునం దెక్కడనున్నను బంధుమిత్రాదుల తేమసమాచారములను దెలిపెడి యుత్తర గ్రంథుత్తరములను కానిచీటితో కొన్ని దినములలోఁ దెప్పించుకొనుట సాధ్య

మగునని నూతేండ్రక్రిందట నెవ్వ రూహింపఁగలరు? అవిరి సాహాయ్యముచేత నడపఁబడెడి యోడలలోను బండ్లలోను నీటిలోను మెట్టను వందలకొలదిఁ గ్రోశములదూరము నొక్కదినములో ప్రయాణముచేయుట సంభవించునని శత సంవత్సరములక్రిందట నెవ్వ రూహింపఁగలరు? అప్పటివారి యూహకందని సౌఖ్యములను సహితము మనమిప్పుడు సర్వ సాధారణముగా ననుభవించుచున్నాము. ఇప్పు డించుమించుగా ధనప్రాణములకు సంపూర్ణ రక్షణము కలిగి యున్నది, న్యాయము కోటిశ్వరుఁడు మొదలుకొని కూటిపేదవఱకును సమానమయియున్నది, ప్రతిదేశమునందును మృగచోరభయాదులు మృగ్యములైన దారు లేర్పడుటయే కాక వాయువేగమున మనుష్యులను వాణిజ్య వస్తువులను గొనిపోవు ధూమశకట మార్గములు కూడ బహుదేశములయందు వ్యాపించియున్నది, అందుచేత కాశ్యాది దూర తీర్థయాత్రలు చేయుట పొరుగుారికిపోయి వచ్చుట వంటిదైనది, నదుల కడ్డ కట్టలు కట్టి కాలువలు బహుముఖములఁ బ్రవహింపఁజేయుటవలన తొంటి యూషరక్షేత్రములిప్పుడు వరిపండెడు దివ్యక్షేత్రములయినవి, పూర్వపురీతి ఔషముల కిప్పుడు ఔషము వచ్చుచున్నది ధూళికాలములో వేలకొలది యోజనముల దూరమునుండి వార్తలను మనోవేగమునఁ గొని తెచ్చెడు తంత్రీవార్తాహరణ శార్యస్థానము లన్ని గొప్పపట్టణములయందును స్థాపింపఁబడినవి. నిరుపేదలు సహిత మత్యల్ప ధనముతో నచిరకాలములో బంధుమిత్రాదుల యోగక్షేమములను పత్రికాముఖమునఁ దెలిసికొనుట కనుకూలములైన పోషణ శార్యస్థానము లల్పగ్రామములయందు సహితము నెలకొల్పఁబడినవి, వాణిజ్యదులు వృద్ధినింది ద్వీపాంతరములయందలి వింత వస్తువులు సహితము కరటిపెంట్లైనవి. ఇవి యన్నియు నిట్లుండఁగా నెల్లయెడలఁ బాశ

కాలలు స్థాపింపఁబడి పూర్వకాలమందు కొన్ని జాతులవారి కందని మ్రానిపండుగా నుండెడి విద్యాధన మిప్పు డజ్ఞా నాంధకారములోఁ జిరకాలమునుండి యుండి యున్న వారికన్నులు మిఱుమిట్లు కొననుట్లుగా నెల్లయెడల వెదజల్లఁబడు చున్నది. అమూల్యమయిన యావిద్యా ప్రభావముచేతనేకదా కడచిన మూడు సంవత్సరముల నుండియు జాతిమత వైషమ్యమును లేశమాత్రమును వహింపక, అసేతు హిమాచల పర్యంత హిందూదేశమునంగల హిందువులును, మహమ్మదీయులును, క్రైస్తవులును, పారసీకులును, బౌద్ధులును, జైనులును, ద్విజులును, శూద్రులునుద్రావిడులును, గౌళులును దేశక్షేమమునిమిత్తమయిధనవ్యయమునకునుశరీర ప్రయాసమునకును సహించి దూరదేశప్రయాణములు చేసి యేటేట నొక్కొక్క పట్టణమున నొక్క-మందిరమున సోదరులవలె సంభాషింపఁ గలుగుచున్నారు. అయిష్కంతము సూచుల నాకర్షించునట్లుగా విద్యాబుద్ధి సంపన్నులైన మూలకొలఁది భిన్నదేశీయులను భిన్నమతస్థులను భిన్నభాషలవాచి నిట్లాక్కొక్కముల కాకర్షించి యొక్క సభామండపమున నొక్క భాషతో మృదుమధుర గంభీర వాగ్గుంభనలతో దేశలాభము నిమిత్తమయి వాఁచేతఁ బ్రసంగములుచేయించుచున్నది యింగ్లీషువిద్య యను సమ్మోహనమంత్రముగాక మఱియేది? ఇంత వఱకును జాతిమతద్వేషములచే నొకరి నొకడు తాఁకుటకును నొకరితోనొకడు సంభాషించుటకుఁ గూడ సంశయింపవలసిన స్థితియందుండిన నాగానిధముల వారి నొక్కచోట సమావేశపఱచి, ఆప్తబంధువులవలె సత్కాసనములఁ గూర్చుండఁ బెట్టి ఏక కుటుంబములోని సారివలె జనసామాన్య క్షేమమి నిమిత్తము సంభాషింపఁ జేసి, స్వప్రయోజన పర్యతమును పోఁగ్రోలి యైకమత్యమును నేర్పుచు హిందూదేశమునకుఁ ద్రొత్తప్రాణము పోయుచున్నది హూణభాషారూప

మయిన సంజీవనీ విద్యగాక మఱియేది? ఈభాష యమృత వర్షము కురియునట్లుగా నెల్లయెడల వెడచల్లుచున్న యుత్తనుజ్ఞానమును, పరిశుద్ధసీతని, నిర్మలధర్మతత్వమును, మానుష స్వాతంత్ర్యస్వరూపమును, చవిగొన్నతరువాత నెవ్వరు తమ తొంటి యుజ్ఞానజన్యమయిన యైకమత్యాభావమును స్వార్థపరత్వమును దురభిమానద్వేషమునను త్యజించి పరస్పర భ్రాతృవాత్సల్యముతో సంఘీభవించి మానుష స్వభావార్హము లయిన స్వాతంత్ర్య ఫలములను పొందకుండఁ గోరుదురు? ఎల్లవారల హృదయములయందు నదృశ్యముగా నడుచుచున్న యీ యద్భుతమైన మార్పును జూడఁగా నిది యేమో మహేంద్రజాలమువలెఁ గానఁబడుచున్నది ఇంగ్లీషువిద్యయొక్కయు నింగ్లీషు ప్రభుత్వముయొక్కయు ఘనతను శక్తి ఘోషించుటయై యంతకంటె వేరెమి కావలెను.

ఈవఱకు దేశమునకు సంప్రాప్తముయైన ప్రభుత్వమలలో నెల్ల నీ యింగ్లీషు దొరతనము సర్వోత్కృష్టమయినదని భూషిం చుట చేత దీనియం దేవిధమయిన లోపములను లేవని నేను చెప్పఁదలచినవాడను గాను ప్రపంచములోని దేదియు సంఖ్యాత్ముగా నిర్దుష్టమయి యుండదు. ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వమునందును లోపము లనేకములున్నవి.

పాలుగారి యుపన్యాసమువలనఁ గలిగిన దేశాభిమానము యుక్తాయుక్తవివేకము లేక యింగ్లీషువారిని వారి ప్రభుత్వమును గర్హించుటయే కాక యింగ్లీషు ప్రభుత్వపక్షమున మంచిపాట చెప్పిన వారిని దూషించునఱకును వచ్చినది. ఈ యవజనుల దృష్టియం దింగ్లీషు వారిని దూషించినవారెల్లను విద్య లేనివాడయినను సద్యర్థనము లేనివాడయినను దేశాభిమానమూన నియుఁడుగాక నబదుచుండెను, హత్యచేసినవాడయినను చేసిన హత్య

యింగ్లీషువాని నైన పక్షమున పూజనీయుఁడుగా నుండెను, ప్రార్థన సమాజ ప్రముఖులలో నొక్కరైన నాళము కృష్ణారావుగారు రాజ ద్రోహియు నరహంతకుఁడు నైన కుదిరాంబోసుయొక్క ఛాయాపటమును దెచ్చి పురమండరములో నాపేరిటనున్న పఠనమందిరములో ప్రేలాడఁదీయుటయే కాక యెవరు చెప్పినను దానిని తీసివేయకపోయెను. ఇది యాధారము చేసికొని నాప్రతిపక్షులుగా నున్నవారు రాజద్రోహుల సమాహమునకు నేను నాయకుఁడనని కరగ్రాహి మొదలయిన యూరపిఠునులతోఁ జెప్పఁ జొచ్చిరి. ఈ పటమునుగూర్చి యదియేల పఠనమందిరములో తగిలింపఁబడినదో తెలుపవలసినదని మండల కరగ్రాహి నాపేర వ్రాసెను. నాళము కృష్ణారావుయొక్క యవివేకమువలన పట మందు తగిలింప బడి తరువాత తీసివేయఁబడినదనియు, ఊరక నాపేరు పెట్టుటయే కాని యా పఠనమందిరమునకును నాకును సంబంధ మేనియు లేదనియు, స్త్రీల కుపయుక్తములయిన పుస్తకములను వార్తాపత్రికలను వారి యిండ్లకుఁ బంపి దేశాభివృద్ధికిఁ బాటుపడెద మనినాకు నేను చెన్నపట్టణములో నున్నప్పుడు వ్రాయుఁగా నమ్మి మందిరము నుపయోగించుకొనుట కంగీకరించితినినియు, పఠనమందిరమువారు తమ తొంటి యుద్దేశములను విడిచి రాజ్యాంగములలోఁ బ్రవేశించెడు పక్షమున పఠనమందిరము నందుండి వేటుచోటికి తీసికొనిపోవలసిన దని నివేదనము నొసెదననియు, నే నాయన కుత్తనము వ్రాసితిని. ఇట్లు వ్రాసినందుకు నాళము కృష్ణారావుగారికి నామీద నంతో యాగ్రహము వచ్చెను. పఠనమందిరమునకు నాపేరు తీసివేయవలసిన దనియు నేను శాశ్వత దర్శికి వ్రాసితిని. ఈ విషయమయి మొదట నాకు ప్రోసిన మండల కరగ్రాహితోను తరువాత నాయన స్థానమున వచ్చిన యింకోక మండలకరగ్రాహితోను ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడచినవిఁడట

చాయాపట్టోద్బంధన విషయ మప్పటికి ముగిసెను. 'రాజద్రోహపక్షమువారికి మీరు నాయకులటకారా' యని రాజమహేంద్రవరమునం దలి యనుగత కరగ్రాహులైన బ్రాహ్మణులొరగాదు నన్నడిగిరి. ప్రార్థనసామాజికులలో కొందఱుప్పుడు తా మవలంబించిన మత సిద్ధాంతములనే పూర్ణముగా మఱచిపోయిరి. అసిద్ధాంతములలో నొకటి సర్వజన సహోదరభావము. ఈ సిద్ధాంతమునుబట్టి యింగ్లీషువారును మనసహోదరతుల్యములయి యుండఁగా న్యాయముగా నైనను అన్యాయముగా నైనను వారిని పరిశాసించినవాఁడును హింసించినవాఁడును దేశాభిమానియైన మహాత్ముఁడని సామాజికులు భావించుట యెంతయు శోచనీయము. 1907 వ సంవత్సరము సాంఘికసభ కధ్యక్షులను వహించుటకు నేను కుముదవల్లియు భీమవరమును వెల్చినప్ప డక్కడ బోడి నారాయణరావుగారును మఱికొందఱును మూఢజనుల ముండఱి నింగ్లీషువారి రక్తమును ప్రవాహములు కట్టించవలె నని యుపన్యసించుచుండఁగా వినుట నాకు కర్లకఠోరముగా నుండెను. నాయుపన్యాసమునం దేదో సంబంధమునులేచి యీనాటకింగ్లీషువారు మన దేశమునకు చేసిన మహోపకారమునకు వారియెడల మనము కృతజ్ఞులమయి యుండవలయు ననియు వారిని మనము ద్వేషింపక మన స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునిమిత్తమయి ప్రభుత్వమువారికి వినయముతో విన్నవించవలయుననియు నేను జెప్పితినిగాని నాహితవచనము లట్టివారి చెవుల కెక్కినవి కావు. తరువాత 1908-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 18-వ తేదీని నే నాంధ్ర పరిశుద్ధాస్త్రీక మహాసభలో నగ్రాగ్రనాసీనత్వమును వహించుటకు బందరుపురమునకు వెల్చినప్ప ిహిత నావేశము మనస్సులో నుంచుకొని యిట్లు చెప్పితిని. —

“నిజమైన దేశాభిమానమునకు మాఱుగా ననేకులలో మన దేశమునందొచ్చుడొక విధమైన దురభిమానము వ్యాపించు చున్నది.

ఈదురభిమాన బలముచేత మనదేశమునందలి దురాచారములు సహితము సదాచారములుగా పోగడఁబడుచుండుటయు నితర దేశములవారి సదాచారములుకూడ దురాచారములుగా తెగడఁ బడుచుండుటయు సంభవించి నిజమైన దేశాభివృద్ధికి భంగము గలుగుచున్నది. ఈ దురభిమానము పరదూషణమునకును ద్వేష మునకును గారణ మయి మతధర్మమునకు క్షత్రు వయి దేశాభి వృద్ధికి భంగకరమయి యనర్థదాయక మగుచున్నది. ఈ యాపూర్వ దేశాభిమానులు మూఢజనుల మెప్పునకయి స్వదేశీయ మైన దానినెల్ల బట్టువలె భూషించుచు విదేశీయమైనదాని నెల్ల ద్వేషించుచు దేశాభివృద్ధికయి యాత్మశ్లాఘనలు గాక సత్యమును న్యాయమును ప్రేమమును గావలెనని పలుకువారిని దేశద్రోహులని యు సత్కార్యభీతులనియు దూషించుచున్నాడు. ఇట్టివాడు సత్య మిత ధర్మమునకు విరోధులు. ఇట్టి దురభిమానులు వాగాడంబరము వలన మన దేశమభివృద్ధిపొంది స్వస్వారంభ్ర్యలాభములనొందఁజాలదు. దేశాభివృద్ధికి నిజమైన యీశ్వరభక్తులు కావలెను. పరిశుద్ధమైన ఈశ్వరభక్తి గలవాడు మాత్రమే స్వార్థపరిత్యాగులయి కార్యకూట లయి సత్యన్యాయకాదులైన యమోఘ సాధనములను గొని యీశ్వరధర్మధ్వజమును చాల్చి పోరాడఁ గల్గుదుడు. ఈశ్వరభక్తుల మున్న నమ్మకము లేక దురభిమానపూరితు లైన వాళ్ళుకులు స్వార్థత్యాగము కోవలసివచ్చినప్పుడు మూలమూలల నొడుగుచు తమ పరదూషణశాండిత్యము కష్టసమయములయందు తమకు తోడు పడక పోఁగా భీతులయి యదృశ్యులగుదురు. ఇట్టివారి కార్యసాధ కత్వ మంతయు పరదూషణములతోను స్వశ్లాఘనలతోను ద్వేష ప్రధానములైన పాటులతోను ధ్వజపటములతోడి యూరేగింపుల తోను నిండి యులుములతోను మెలుములతోను పూర్ణమై చిరుకు

లేని శుష్క మేఘాడంబరమువలె క్రియాశూన్యమయి పర్యవసించును. .... పరిశుద్ధాస్థిక మతావలంబుల మని చెప్పుకొనెడు మన మెప్పుడును దేశాభిమానము లేకు చెప్పి కాని మఱి యే సత్త్రియ లేకు చెప్పి గాని యన్యులను ద్వేషింపఁగూడదు "

పయిమూటలు చెప్పినందుకయి అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణులొ నొక రాజగుభలో నాకు "పిఱికిపంద ' యను నూతన బిరుదాంకము చనుగ్రహించిరి అప్పు డక్కడి మండలకరగ్రాహి శాంతుఁ డయి సాగనిచ్చినంతవఱకు వాక్కుదులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించిరి గాని కొత్తమండల కరగ్రాహి వచ్చి కొంచెము నిగ్రహప్రయోగమునకు త్రోరంభింపఁగానే మంత్రప్రయోగము చేసినట్టుగా వీ రందఱును రాజభక్తులుగా మఱిపోయిరి సంస్కారాభిమానులు బృందావన పురములో విందు చేయుటకు ప్రియత్నించిరి గాని శ్రీభోగరాజు పట్టాభి సీతారామయ్యగారి లోపల జొగినవిందులో నాతిభ్యక ర్తయు, ముట్నూరి కృష్ణారావుగారును, రామాచారిగారును, పావకేశ్వర రావుగారును మఱియొకరును పంచపాండవులవలె నయిదు గురు మూత్రమే నాతోఁ గలిసి సోద ప్రీతిభోజనమును గావించిరి

అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణ మరుకొనెడువా రు కొందఱు సమాజము నందలి యితర సోదరులయెడఁ జూపెడు సాభ్రాత్రమును ధనవ్యవహారములోని సారశ్యమును జూపుటకయి యొక చిన్నసంగతి నిం దుదాహరించుచున్నాను నేను చెన్నపట్టణగృహములను విక్రయించి సొమ్ము తెచ్చిన క్రొత్తలో నాళము కృష్ణారావుగారు మామిడి దేవేంద్రుఁడుగారిని వెంటఁబెట్టుకొని మాతోటకు వచ్చి యాయన యంగ్లండునకుఁ బోనున్నాఁడు గనుక రూపాయలు కొన్ని మాటు లిప్పియ్యవలసిన దని యడిగిరి. మీవద్ద నేఁబది యటువది నేల రూపా

య లుండఁగా మీరేల యియ్యరాదని నేనడిగితిని. తమ సొమ్ములో నుండి యిప్పుడు యేయటకు వీలుపడదనియు, అతఁడు ధనవంతుఁడై నందున నింగ్లండు చేరఁగానే రెండు మాసములలోనే యాయన యన్నగా రిచ్చట సొమ్మిచ్చివేయును రనియు, సొమ్మునకు భయము లేదనియు చెప్పిరి. నే వీవఱ కీయన నెప్పుడును చూచియుండక పోవుటచేత మొగ మెఱుంగనివానికి నే నప్పియ్యఁ జాల ననియు, కావలసినయెడల మీరడిగినప్పు డిచ్చునట్లు వాగ్దానపత్రమును నాకు వ్రాసి యిచ్చి పుచ్చుకొని సొమ్మిచ్చునకు మీరే బదు లియ్యవచ్చుననియు చెప్పితిని అట్లు చేయుటకు సమాధానము లేక మిత్రుని వెంటఁగొని యాయన మాతోట విడిచి వెడలిపోయిరి, అటు తరువాత కొన్నిదినములకు కృష్ణారావుగారు మరల మాతోటకు వచ్చి మిత్రుని నావల నిలిపి తాను మాత్రము నాగదిలోనికి వచ్చి, మొదట కొరిసన్ని రూపాయ లిప్పు డక్కఱ లేదనియు, ఇమ్మాట యేఁబది రూపాయలు మాత్ర మిచ్చిన చాలుననియు, ఆసొమ్ము బదు లీయవలసినదనియు, నన్ను మరలఁ గోరి. ఎంత మొత్త మయినను తెలియనివారికి నేను బదు లియ్యననియు, మీరు పత్రము వ్రాసి యిచ్చి సొమ్ము గొనిపో నచ్చుననియు, నేను మొదటివలెనే చెప్పితిని. ఆయన నేను కోరిన ప్రకారముగా అడిగినప్పుడు డిచ్చునట్లుగా వాగ్దానపత్రము ను వ్రాసి యిచ్చి సొమ్ముఁ గొనిపోయిరి చెప్పిన గడువు ప్రకారముగా రెండు మూఁడు మాసములు మాత్రమే కాక దానికి ద్విగుణ త్రిగుణ కాలముకూడఁ గడచిపోయినది, సొమ్ము వచ్చు జాడ తానరాలేదు. ఎన్నిసారు లడుగఁ బించినను వారిచ్చినప్పుడు సొమ్మిచ్చేదనని యడుగఁజూయినవారిలోఁ జెప్పుచు వచ్చుటయె కాని యంత కంటె వేఱు సదుత్తరము రాలేదు, గడువుపెట్టిన రెండు మాసములును దాదాపుగా రెండు సంవత్సరము లయినవి. అట్లుగట తామున

నాకు దర్శన మియ్య మానివేసిరి, ఈలోపల దేవేంద్రుడుగా రింగ్లం
డునకుఁ బోవుటయు నయినది, పోయి తిరిగివచ్చుటయు నైనది. ఒక
నాటిరాత్రి నేను తటవర్తి నారాయణరావు నాయఁడుగారి చెల్లెలి
వివాహసంబంధమున జరిగిన విందులో నాళము కృష్ణారావుగారిని
కలసికొనుట తటస్థించెను. నేనప్పుడాయనను సొమ్ము విషయమయి
గట్టిగానడిగితిని. సొమ్ముతానువాడుకొనలేదనియువాడుకొన్నవారిచ్చిన
ప్పుడిచ్చెదననియు వెనుకటి యుత్తరమునేచెప్పిరి. వారినికొందఱ పెట్టి
సొమ్ము పుచ్చుకోవలసినదనియు, వారియ్యనియెడల వాగ్దానపత్ర
ప్రకారముగా నాకియ్యవలసిన సొమ్ము నాకిచ్చివేసి తరువాత వారి
వల్ల రాఁబట్టుకోవలసిన దనియు నేను చెప్పితిని. వెనుక నొకసారి
యడిగినప్పుడు వారికి కోపము వచ్చినందున నేనిక వారిని సొమ్ము
డుగఁ దలఁచుకోలేదనియు, తమంత వారిచ్చిన నిచ్చెద లేకపోయిన
లేదనియు, ఆయన ఖండితముగాఁ జెప్పిరి. ఈప్రకారముగా ఘర్షణ
జరిగినమీఁదట కొన్ని దినములకు నేనాపత్రమును న్యాయవాదియొద్దికి
పంపి ముందుగా కృష్ణారావుగారికి నివేదనపత్రము నంపి తరువాత
న్యాయసభలో వ్యాజ్యము లేవలసినదని యుత్తరము వ్రాసితిని.
న్యాయవాది కృష్ణారావుగారి బంధువులతో చెప్పఁగా వారాయనను
రెండుగడువులలో నాసొమ్ము నాకుఁ బంపునట్లు చేసిరి

ఇక వితంతు వివాహము చేసికొన్నవారి కథకు వత్తము.
వారిలో రాజమహేంద్రవరమున నున్న కొండలు నే ననుష్ఠానిక
బ్రాహ్మణుడ నగుటవలని లాభమును పొంది యందువలన తాముకీర్తి
ప్రతిష్ఠలను సంపాదించవలెనన్న యుద్దేశముతో నొకమాయోపాయ
మాలోచించి నాకు స్వస్త్వామంత్రమునిచ్చు మిషమీఁదను పరస్పర
సమావేశములవలన సన్మోన్యమైత్ర్యాదులు పొచ్చు నన్న నెపము

మీదను వితంతువివాహము చేసికొన్నవారిని వివిధస్థలములనుండి రాజమహేంద్రవరమునకు రావించి 1907-వ సం॥రం డిసెంబరు నెల 27-వ తేదీని నాటకశాలలో నొక సభచేసి నన్నభినందించుచు నీక్రింది పత్రికను బదిలీ.

“మ. రా. రా. శ్రీ, రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులువారికి—

ఆర్యా,

అనాధరక్షణమునకు ధారవోయబడిన మీజీవితఫల మనందరి యున్న పునరుద్వాహ సంఘముయొక్క ప్రథమ సభాసమయమున మిముండేరి కృతజ్ఞతాపూర్వకవందనము లర్పించుచున్నారము.

మీయెడ మాకుంగల భక్తిప్రేమా గౌరవంబులు ముప్పిరి గొనుటంజేసి మామనోగతంగు కృతజ్ఞతావిశేషమును ప్రకాశంబుగా జూపలేకున్నను మాయద్వేష్యమే కార్యముగా గ్రహించి మమ్ము మన్నింపఁ బ్రార్థించుచున్నారము.

ప్రాచీనకాలంబున ప్రపంచంబునకెల్ల భూషణంబైన అస్మజ్జన్మదేశముయొక్క యభివృద్ధి నెల్లను మూలచ్ఛేదము సేయుచున్న దురాచారంబుల దూరీకృతంబులఁ జేసి దేశజను లందరియొక్కయు గౌరవాదృశ్యంబుల కద్దఁడవై యున్నాడవు.

హరిశ్చంద్ర నాటకాది స్వతంత్ర గ్రంథంబులును, శకుంతలా ద్యాంధ్రీకృతంబులును, పద్య గద్య ప్రబంధములును, ప్రహసనంబులును, తీవచరిత్రంబులును, ఉపన్యాసంబులును, వ్యాసంబులును, శాస్త్రగ్రంథంబులును రచియించి ఏకమార్గానుగమ్యమైన ఆంధ్ర

భాషా ప్రవాహమును పలుమార్గములకుం ద్రిప్పి ఇలవంతంబుగఁ జేసినాడవు.

అత్యగౌరవము, స్వార్థత్యాగము, అంతరాత్మానుసరణము, అను త్రిగుణాత్మకంబైన మీ దీర్ఘజీవితము పారతంత్ర్యము, స్వోదర పూరణము, స్తోత్రప్రియత్వము, అను త్రినోషణాపిత్తులైన మానవుల కెల్లరకును అదర్శమై యున్నయది. మీరు, ఇప్పుడు దుద్యమించి యున్న వింతతుశరణాలయము, పారశాల, రక్షణాలయము, అనాథ శాలపోషణాలయము మున్నగున వన్నియు మీ హృదయ వైశాల్యమును, మీ వితరణాతిశయమును, మీ లోకశ్రేయోనురక్తిని చాటుచున్నవి.

మీ కార్యాచరణ దీక్షచే ననుప్రేరితులై, మిమ్మనుఁ గింపి. మీలోడ నష్ట కష్టములకుం బాలికాపుత్రులై యింతవరకును మీ యుండ నున్న పునరుద్ధాహ సంఘమువారి తేజము నారముచుండుడిని ప్రత్యేకముగా మిమ్ముఁ బ్రార్థింప నావశ్యకము గప్పట్లను.

దూఁది భాషనులకుం బ్రోఫును, దీపలకుం బ్రాచును, సరళా గతులకుం గాపును, అసన్మాన్యులకు రాపును నగు తమకును తమకు సహధర్మచారిణియై తమ యుద్యమములకెల్ల తోడ్పడి స్త్రీసంఘమునకు మహోపకార మొనర్చిన శ్రీమతి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారికిని భగవంతుఁ డాయురారోగ్య విశ్వరథముల నొసంగుఁ గాక అని ప్రార్థించుచున్నారము.

రాజమహేంద్రవరము, }
డి 27-12-1907. }

ఇట్లు భవద్విరోధులు,
పునర్నివాహ సాంఘికులు,

ఇట్లుదఱును సమావేశమైన తరువాత తిరుమళ్ళ పెంకట
 సుబ్బారావుగారును పుల్లభట్ల గవరయ్యకాశ్రిగారును వాయకులు
 గానుండి యందిటితోను మాటాడి తాము వేటొకక్రొత్త సమాజ
 మును స్థాపించుట యావశ్యకమని బోధించి యట్లు చేయ నొడఁబటి
 చిరి. నాకు స్వాగతపత్రికను జదివిన రాత్రియే బందరునుండి యిందు
 నిమిత్తమయివచ్చి మాయింటదిగినవారిని భోజనమునకు వెళ్ళినప్పుడు,
 మాయింట దిగుటచే, రాఁగూడదని ఘరలఁ బంపివేసిరి. అట్లు పంపి
 వేసినవా రెవ్వరని నేను విచారింపఁగా నెవ్వరును తా మెఱుంగమని
 నిందను తిరుమళ్ళ సుబ్బారావుగారిమీఁద తోసివేసిరి. నన్ను గౌర
 వించుట కని వేషమువేసి పిలిపించి మాయింట దిగినవాడు తమతోడి
 పంక్తిభోజనమున కర్హులుకారని వచ్చిన యతిఘటను తిరిగి పంపివేసి
 చేసిన యగౌరవమునకఁగి నా కెంతో కోపము వచ్చినది. వాడు
 మఱునాఁడు నన్ను తమనశుమను గూరుచుండఁజెట్టుకొని ఛాయాపట
 మును దీయించుకొనెదము రమ్మని యాహ్వానము చేయఁగా నేను
 రాసని మొట్టమొదట తిరిస్కారభావముతో నిరాకరించితిని గాని
 యొక పెద్దమనుష్యుఁడు తనమనవి చెల్లించవలసినదని మఱిమఱి బతి
 మాలుకోఁగా తుదకు పోవలసినవాఁడ నయితిని. నన్ను గౌరవించు
 నట్లు నటించుచు నట్లవమానపఱిన ప్రబుద్ధులు నాకంటఁబడఁగా
 నామనస్సు నాకు స్వాధీనముగాక కోపాతిరేకముచేత నిటువంటివారి
 తోఁగలిసి ఛాయాపటమును దీయించుకొనుట నేను గౌరవముగాఁ
 దలఁపక యవమానముగా భాసించుచున్నాననియు, ఇటువంటివారి
 సహపంక్తిని భోజనము చేయుటకంటె చండాలుర సహపంక్తిని
 భజించుట యెక్కువ గౌరవదాయకముగా పరిగణించుచున్నా
 ననియు, నిశ్చంకముగా నందఱి మొగములమీఁదను జెప్పితిని.
 ఈ సమాజమునకు ముఖ్యకారకులుగా నున్నవారిరువురును తా మా

వఱకెక్కడఁబట్టిన నక్కడ భోజనము చేయువాడును దేశీయసంస్కార
సభకు చెన్నపురి వచ్చినప్పుడు మఠాంతరులతోఁ గూడఁ గలిసి
భోజనముచేసినవాడును నయి యుండిరి. పూర్వము జాతిభేదములేక
యెల్లయెడలను భోజనముచేయుచుండినవాఁడును కడపటకై) స్తవమత
మును స్వీకరించినవాఁడును నయిన యింకొక నిష్ఠాపరుఁడుకూడ
పైయిరువురతోను జేరి నాతో భోజనముచేయఁగూడదని పట్టుదలతో
వాదించఁ జొచ్చెను. వీరిలో పుల్లభట్ల గవరయ్యశాస్త్రిగారు నుంచి
వారేకాని నాతో భోజనప్రతిభోజనములు మాని వేటుసమాజము
స్థాపించినఁగాని వితంతు వివాహపక్షము నశించునని మిత్రులు భ్రమ
పెట్టుటచేత వారిచూయలోఁబడి యట్లు పనిచేసెను. అతఁడా వఱకే
వ్యాధి కాఘోషంబుయండి మాకస్మికముగా రోగము హెచ్చు
చేసినందునఁ దన్నుఁజూచి పొమ్మని నాకు వర్తమానమయెను. నేను
పోవునప్పటికే యాతనిస్థితి యపాయకరమయినదిగానందెను. నేను
పోగానే యతఁడు నమస్కారముచేసి రోగముచెప్పవారంభించెను
గాని నాలుక తడఁబడి నోట కూట కాకపోయెను. అంతట కాగిత
మును నీసపు పుడకయు భార్యచేత తెప్పించి “నేను మీయెడ నప
చారవ లిని, క్షమింపుడు” అని వ్రాసి గాచేతి కచ్చెను. నాకే
విధమయిన కోపమును లేదనియు, ఆవిషయమును మనసులో నుంచు
కోవలదనియు నేను చెప్పతిని. పరితంతు వివాహసమాజము నేర్పిటిట
నెలకు నాకు నిజమగానే కోపములేదు. ఆవని క్షో సమాజము
లేప్పడి వివాహము లేంత యెక్కువ జాగ్రత్త నాకంత సంతోషము.
ఆనెలకు లిరుమిళ్ళ పెకటసుబ్బారావుగారును మఱియొకరును వచ్చి
నన్నుగిరిగా హతకారిణి సమాజములో చేరదలసిన దనియు చేరిన
యెడల ఎంతయు వివాహములు చేసికొన్నవారి నొక యువసంఘ
ముగా నేర్పడిచి వారిచేతనే వివాహములు చేయించుట కేర్పాటు

చేసెదననియు చెప్పితిని. వారు నేనిచ్చిన సామ్యంతయు తమచేతఁ బెట్టిన నొకయాట యాడవలెననియే కాని హితకారిణీసమాజమువారి యాదరణముక్రింద వివాహములు చేయుకార్యముల సభివృద్ధి చేయుఁ దలఁచుకోలేదు, అందుచేత హితకారిణీసమాజములో చేరిరైరి. స్వతంత్రముగా సమాజము నేర్పఱిచి యేమోపని చేసెనమని చందాలు పోగుచేసి కాగితము లచ్చువేసి రెండు సంవత్సరములు కొంతసందడి చేసిరికాని యిన్యథాసమాజమేమైనదో చందాలేమైనవో తెలియదు. వారీవఱ కొక్క వివాహమైనను జేసియుండలేదు. మావితంతుశరణాలయములోనే వితంతువులు చేరుచున్నారు. ఏటేట నాలుగును, ఆయిదును, ఆఱును వివాహములు జరుగుచునే యున్నవి.

ఈక్రొత్త సమాజము స్థాపింపఁబడిన యల్పకాలములోనే నేనొకసారి కాకినాడకు పోవలసివచ్చెను. కాకినాడలో నేనొక మిత్రుని యింట బస చేసితిని. ఆమిత్రుఁడు వితంతువివాహము చేసికొన్నవాఁడు గాఁడు జాతినిసర్జనము చేసినవాఁడును గాఁడు. అటువంటి బ్రాహ్మణకుటుంబము నన్ను పంక్తినిఁ బెట్టుకొని భోజనము చేసి నా కాలిభ్య మిచ్చుచుండగాఁ జూచి, అక్కడ వునర్వివాహము చేసికొని యున్నవారు సిగ్గుపడి నన్ను తమయింట భోజనము చేసి పొమ్మని నిర్బంధపఱిచిరి. వారి బలాత్కారముచేత నే నొప్పుకొని యొక రత్రి యొకరియింటికి భోజనమునకుఁబోయితిని. తక్కినవారి నతఁ డారాత్రి తరయింటికి విండుకుపిలిచెను. ఆదినమున రాజమహేంద్రవరములో సంతకుముందు నాతో భోజనము చేయఁ గూడదని వాదించిన మూడవ వురుషుఁడును కాకినాడలోనే యుండుట తటస్థమైనను, అతఁడు నన్ను భోజనమునకు పిలిచినవారియింటికిఁ బోయి ముందు తర కన్నము పెట్టి పంపివేయవలసినదని యడిగెను. పంక్తిని భోజనమునకు పచ్చిన రావలసినదని లేకపోయిన పోనలసినదని చెప్పి యజమానుఁ డాతనిని పంపివేసెను, అతఁడే తరువాత

రాజమహేంద్రవరములో జరిగిన సూతనగమాజముయొక్క సభకుఁ బోయి యక్కడ నాతో భోజనము చేయుఁగూడదని మరల వాదింపఁ దొడఁగెను. అప్పుడా సభలో నున్నవారిలో నొకడు “అయ్యా! మీరు కాకినాడలో నెక్కడ భోజనము చేసితిరి?” అని యడిగెను. “అందఱును ఆయనతోఁ గలసి భోజనము చేసినవారే యైనప్పుడు నే నెక్కడను భోజనముచేయుక చావనా?” అని యతఁ డుత్తరము చెప్పెను. అతఁడు తరువాత నొకనాఁడు మాయింటికి వచ్చి నాతో భోజనము చేయుటకు తన కేమియు నాక్షేపణము లేదనియు నందఱును కూడదన్నందున వివాహములకు విఘాతము నచ్చు నేనో యని తానును నట్లంటినే కాని నే తేమియు లేదనియు చెప్పి మాయింట భోజనము చేయుఁజూచెను గాని నే నంగీకరింపలేదు. రాజమహేంద్ర వరములో నాతో భోజనము చేయనివా రిద్దఱుండిరి గాని వారిలో నొక్క రీసడుమ కాలధర్మము నొందెను.

చెన్నపట్టణమునుండి నే నెక్కడకు వచ్చుచప్పుడు ముద్రాక్షరములు మొదలైన సమస్తపరికరములతో చింతామణి ముద్రాయం త్రమును గొనివచ్చి దానితో సత్యవాదినీ పత్రికను ప్రకటింపింప నారంభించితి నని యీరతికే చెప్పితిని గదా నేను తోటలోనికిఁ గాపురమునకు వచ్చినను విశాలమయిన మాయిల్లంఠయు బాలికా పాఠశాల నిమిత్తమును వితంతువు కాపురము నిమిత్తమును కొంత కాలము పాఠశాలానితంతు శరణాలయ పర్యవేక్షకుని నివాసము నిమిత్తమును నొక యుపాధ్యాయుని నివాసము నిమిత్తమును ఉపయోగింపఁ బడుచుండుటచేత ముద్రాయంత్రమును పెట్టుట కందు తావు లేకపోయెను. అందుచేత ముద్రాయంత్రము నిమిత్తము కొన్ని నూఱులుపాపాలు వ్యయపఱిచి యింటివొడ్డిలో పెద్ద పెంకుటికాల యొకటి నేయవలసివచ్చినది. వారపత్రికను సకాలములో ముద్రించి

ప్రకటించుటకయి పెద్ద భృత్యవర్గమును పెట్టవలసివచ్చెను. నాపుస్తకములావరకే కొత్తగా చెన్నపట్టణములో ముద్రింపఁ బడియుండుటచేత నాగ్రంథములను ముద్రించు పని లేకపోయెను. అప్పటికి పట్టణములో ననేక ముద్రాయంత్రములు స్థాపింపఁబడి యుండుటచేత నచ్చుచుపై పని యేదియు రాకుండెను. పత్రిక నిమిత్తవయి మొత్తముగా కాగితములు తెప్పించి నిలువచేయుట కలు ముందుగా కొంతసామ్యు పెట్టుబడి పెట్టవలసివచ్చెను ముద్రాయంత్రములో పత్రికను పైవారికి పంపువారికి సహితము కొంతజీతమియ్యవలసి వచ్చెను. పనిమున్నను లేకపోయినను కూడ నేనే పనివాండ్రితములను నెలనెలకు నియ్యవలసి యుండెను. ఇవి యన్నియు నిలుండఁగా పత్రిక యొక్క ప్రథమ ముద్రాపత్రములను గూడ నేనే దిద్దవలసివచ్చెను. వృద్ధుఁడను దుర్బలుఁడను నయిన నేనీ పనుల నన్నిటిని జేయ సమర్థుఁడను గాకపోవుటయే కాక యీవ్యయముల నన్నిటిని వహించుట నాకు దుర్భర మయ్యెను. అందుచేత గున్నేశ్వరరావు సోదరులకు చింతామణి ముద్రాయంత్రమును విక్రయింప వలసినవాడ నైతిని. నాపుస్తకములను విక్రయించు స్వాతంత్ర్యమును గూడ వారికే పది యేండ్లవఱకు నిచ్చితిని గాని కొన్నియేండ్లయినతరువాత కొన్నికారణములచేత వారి యనుమతితో నేనే మరల పుచ్చుకోవలసినవాడ నైతిని.

పనియొక్కవగుటచేత సదారోగశీలుఁడయియుండెడి నాయారోగ్యమంతకంతకు ఊనింపఁజొచ్చెను. భగవంతుఁ డెప్పుడును నాయందు పరిపూర్ణానుగ్రహముగలవాఁడగుటచేతనతికాయకష్టపడవలదనియుపదేశించుటకోయన నాకొక పాచ్చరిక కలుగజేసెను. నేనంతకంతకు బలహీనుఁడ నగుచు వచ్చుచున్ననుకార్యోత్సాహముచేత పని మానకుంటిని. ఇట్లుండగా నొకనాటిరాత్రి నేను వెలుపలికి వెళ్ళవలెనని లేచి మంచముమీఁదినుండిదిగి నిలుచుండి యేదోవికారమురాగా స్పృహ

లేక విఱచుకొని పడిపోయితిని. ఆ పడ్డచప్పుడు విని నిద్రపోవుచున్న నాభార్య యిలికిపడిలేచెను. నాకు కొంతసేపటికి మరల స్మృతివచ్చి కన్నులువిప్పి చూచునప్పటికి నాభార్య నావద్ద కూరుచుండి యేడ్చుచుండెను. తలక్రింద నొక్కతలగడ యుండెను. నాభార్యకు ధైర్యము చెప్పి యోదార్చి దుఃఖముడిపి ' యీదిండు తలక్రిందపెట్టి నన్నిట్లు పడుండఁబెట్టితివా' యని యడిగితిని. 'లేదు మీరు పడుటయే యాలాగునఁ బడితి'రనియామె యుత్తరముచెప్పెను. ఆమాట వినఁగానే భగవంతుఁడు నావిషయమయి చూపుచుండిన ప్రేమకును రక్షణమునకును నాకత్యాశ్చర్యము కలిగినది. తోటలోమేమువసించెడి యిల్లు మిక్కిలి చిన్నదగుటచేత మేము పరుగు గదిలోనే పెట్టెలు మొదలయినవన్నియు పెట్టఁబడి యుండెను. అప్పటికి నేనిప్పుడు పరుండు మేడయిల్లు కట్టబడియుండలేదు. నేను పరుండు గదిలోనే యొక ప్రక్క పెట్టెలును, ఇంకొక ప్రక్క బుడెలును దీపస్తంభమునుండినను వానిలో దేనిమీఁదపడినను తల బద్దలు కావలసినదే. అట్టి స్థితిలో వాని నన్నిటిని తప్పించుకొని నేనెట్లు రెండుపెట్టెలనడుమ నెవ్వరో కాగ్రతలో పడుండఁబెట్టినట్టు దెబ్బ తగులకుండ పడఁగలిగితినో, గోడచెంతనున్న దిండెట్లు నాతలక్రిందకు వచ్చెనో, యూహించుట కశక్యమయియున్నది. అది యంతయు నీశ్వరరక్షయని నిశ్చయించుకొని పడుండియే ప్రార్థన చేసి యీశ్వరునకు నాకృతజ్ఞతాభివ్యంజకములైన వందనములను సమర్పించితిని. పిమ్మట నాభార్యనన్ను లేవఁదీసి వెలుపలికిఁ దీసికొనిపోయి మరల లోపలికిఁ దీసికొనివచ్చి మంచము మీఁద పడుండఁబెట్టెను.

రామచంద్రరావుగారును భార్యయును మంగుటూరునుండి రాకము నుత్సాహించెము కాలముగుంటూరునుండివచ్చి ఉన్నవలక్ష్మీనారాయణగారు భార్యయు పట్టణములోని మాయంటిలోనుండి విరంతు శర

కాలయమును జూచిరి కాని తిత్కార్య నిర్వహణ విషయముల
వారి యభిప్రాయములకును నాయభిప్రాయములకును నేకీభా
వము కలుగనందున వారు మరల గుంటూరికి వెళ్ళిపోయిరి.
పాఠశాలలో నాటుగురుపాఠ్యాయునులను ఒక యుపాధ్యాయునిఁ
బెట్టి విశేషధనవ్యయము చేయుచుంటిని. అట్లయ్యును పాఠశాల
వలనఁ గలుగవలసినంత ప్రయోజనము కలుగకుండెను. నే
నే యుద్దేశముతో పాఠశాలను స్థాపించితినిో యాయుద్దేశము నెఱవేఱి
నదికాదు. ఎంతో కష్టముమీఁద నిద్దఱు పిల్లలు రెండవపాఠమునకు
వచ్చిరి, వారిలో నొకామె కన్యక, రెండవయామె బాలవితంతువు.
వారిరువురను గూడ తల్లిదండ్రులు బడి మానిపించిరి. మొదటి
యామెకు వివాహమయి మామగారు కోడలిని బడికి పంపఁగూడఁ
దని విధించుట పత మాన్వబడినది, రెండవయామె బడికి పంపుటవలన
బంధువులు నిలంచు చున్నా న్న హేతువుచేత మాన్వబడినది.
వీరిని చదివించి ప్రవేశ పరీక్షక కానిపోయినను మాధ్యమిక పరీక్ష
కయినను వీరికి బంపవలెనని మాత పెట్టికొనియున్న నా కీషమమున
గొప్ప యాశా కంగము కలిగెను. ఈపాఠశాలను క్రమక్రమముగా
శ్రీల యున్న పాఠశాలను మువలెనని మొదట నా గొకల్పము.
ఇట్లు నా సంక్రమమునకు ప్రథమముననే వికల్పము సంభవించెను.
నీనిబట్టి యాపాఠశాలకయి పెట్టెడు సామ్యంతయు వ్యర్థవ్యయ
మనియు యుక్తనయసు వచ్చిన తరువాత తమ బాలికలను పాఠశా
లకు పంపి తల్లిదండ్రులు చదివించు రనియు, ప్రాథమిక విద్యను నేర్చు
టకయి పట్టణములో రెండు ద్వారతనమువారి బాలికాపాఠశాలలను
కొన్నిత్రైస్తవసంఘ బాలికాపాఠశాలలునుండఁగా దీని యావశ్యకము
లేదనియు, ఎప్పుడైనను శ్రీల యున్న పాఠశాల యేర్పడవలెనన్న
వితంతు కరకాలయములోని వితంతువులవలనను అగతిక రక్షణకాల
లోని బాలికలవలనను నేర్పడవలసినదేకాని మేము విధముగా నేర్పడ

నేరదనియు, తలచి యొక యగతిరక్షణశాలను గూడ స్థాపింప నిశ్చయించితిని. సాధారణముగా సద్వర్తనముగల యువాధ్యాయులు ప్రస్తుతస్థితిలో దొరకుటకష్టము. మాపాఠశాలలోని యువాధ్యాయులు కొందఱుండొరులతో తగవులాడి యొకరిఱంకులొకరు బయలఁబెట్టుచు కాగితములు వ్రాసి పాఠశాలలోను వీధిగోడలకును దీపస్తంభములకును నంటింపసాగిరి. వారిని వదల్చుకొనుటకూడ కర్తవ్యమని నాకు తోచినది. అందుచేత మాపాఠశాలను పట్టణమునుండి రప్పించి 1908-వ సంవత్సరము వేసవికాలపు నెలవుల తరువాత మాతోటలోని రామచంద్రరావుగారి యింటిలోఁ బెట్టితిని. దూరిమగుటచేత పట్టణములోని జాలిక లక్కడకు వచ్చుటకు మానివేసిరి. అందుచేత తగవులాడిన యువాధ్యాయుల సందడిని వీసివేసితిని. చింతయిర శాలయములోని వితంపులు తోటలోని యీ క్రొత్త యింటిలోనే యుండిరి. వారికి విద్యచెప్పటకయి ప్రవేశపరీక్షయందు గృతార్థులయిన వయస్సు చెల్లిన యువాధ్యాయులను పెట్టితిని. పాఠశాలను పట్టణగృహమునుండి తొలగించిన తరువాత నాయుంటి కింపుమించుగా నెలకు ముప్పదిరూపాయలయదై వచ్చుటచే నదియొక క్రొత్త యాదాయముగా నేర్పడెను. తోటలో సగతికళిశు సంగక్షణశాలను (Orphanage) గూడఁ బెట్ట నుద్దేశించితినిగాని దానిని శ్రీపితాపురపు రాజగారు పెట్టఁబూనినందున నేనా ప్రయత్నము మానివేసితిని.

నేను చెన్నపట్టణమునకు వెళ్ళకముందా స్థిక పాఠశాలా స్థాపనమునకయి ప్రయత్నించి లబ్ధమనోరథుడను గాకపోయినట్లు చెప్పియుంటినిగాదా? నేను సంకల్పించిన పనిలో నాప్రయత్నము సాగకపోయినను నేనంతటితో విడిచిపెట్టక మరల మరల ప్రయత్నిము చేయుచునేయుందును. చెన్నపట్టణము పోకుండుటయే తటస్థాయుం దినట్లుడల మరల కృషిచేసి దాని నీవఱకే స్థాపించియుండునేమో!

నేను చెన్న పట్టణమునుండితిరిగివచ్చినతరువాతనాహృదయక్షేత్రమునం దడఁగియుండిన యాస్తిక పాఠశాలా స్థాపనబీజము మరల సంకు రించెను. మనస్సున్న పక్షమున మార్గముండకపోదు. శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు పట్టణములో నొకమాధ్యమిక పాఠశాలను స్థాపించి కొన్ని సంవత్సరములనుండి జరపుచుండిరి. ప్రథమోపాధ్యాయులైన సత్యవోలు లక్ష్మీపతిగారు దానిలో జీతము గైకొనకయే ధర్మార్థముగా పనిచేయుచుండినను దానివ్యయములకై లక్ష్మీనర సింహముగారు కొంతచేతిది పెట్టవలసి వచ్చుచుండెను. నేనాపాఠశాలను హితశారినీ సమాజమున కిమ్మని కోరఁగా వారు సంతోష పూర్వకముగా పాఠశాలను మాకిచ్చుట కంగీకరించి బల్లలు దేశ పటములు మొదలయిన సమస్తసామగ్రితోను 1907-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో దానిని మూలము చేసిరి. పాఠశాల మా యధీనము కాఁగానే యావర కచితముగా పనిచేయుచుండిన లక్ష్మీపతిగారు రక్కడ పనిచేయుట మానివేసిరి. తక్కిన మూఁడుమాసములకు ననఁగా సంవత్సరాంతమువఱకును పాఠశాలావ్యయముల కయి మున్నూట రూపాయలు మాచేతి వియ్యవలసివచ్చినను, లక్ష్మీనర సింహముగారు మాకిచ్చిన యుపగ్రహములవలె యంతకంటె నెక్కువగానేయుండును. ఇక దీని నున్నత పాఠశాలనుగా మార్పవలెను. పాఠశాల క్రొత్తకార్య నిర్వాహకత్వమునకు వచ్చుటచేత పాఠశాల నున్నది యున్నట్లుంచుటకే పూర్వాంగీకారము పనికిరాక విద్యా శాఖవారివలన నూతనాంగీకారమును బడయవలసివచ్చెను. నాకు చెన్న పట్టణములోఁ బూర్వపరిచితులును ఉత్తర మండలముల పాఠశాలాపరీక్షకులును అయిన యేట్సువారగారిసహాయమువలనవిద్యా విచారణాధికారి మాపాఠశాల సంగీకరించెను. దాని నున్నత పాఠశాలనుగాఁగఁగియు విషయమునఁ గృషిచేయ నారంభించితిని. ఈ విషయమును

యమయై పాతశాలా పరీక్షకులయిన యేఱుదొరగారితోను, రాజకీయ కళాశాలాధ్యక్షులగు హంటరు దొరగారితోను, మాటాడి రాజమహేంద్రవరములో నింకొక యున్నతపాతశాలను స్థాపించుట కావశ్యకమున్నదని వారిని సహేతుకముగాఁ జెప్పి యొప్పించితిని. పాతశాలామందిరమును గట్టించుటకయి యించుమించుగా రెండు వేల రూపాయల కొకయింటిని, చెరువు సోమయాజులుగారివద్ద కోట సమీపమునఁ గొనుటయే కాక దాని చుట్టుపట్లనిండ్లను గొనుటకుఁ గూడ బేరమాడుచుంటిని. మాపట్టణములో నున్నతపాతశాలలు రెండుఁజేను, ఒకటి క్రైస్తవమతాచార్యులది, రెండవది దొరతనము వారిది మొదటి దంతి యభివృద్ధిలో లేదుగాని రెండవదియయిన రాజకీయ బోధనాభ్యసన పాఠశాల మిక్కిలి మంచిదశ యందుండి నది. ప్రతి పక్ష పాఠశాల యొకటి బైలుదేలు నున్నప్పుడు మునుపున్న పాఠశాలవారికి భయమును మాతృర్యమును గలుగుట యస్వాభావికము కాదుగదా! అంచుచేత బోధనాభ్యసనపాఠశాలలోపాధ్యక్షులయిన మల్లాది వేంకటరత్నము గారు మాపాతశాల తమ పాఠశాలకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగా నుండునని భయపడి మాదానిని విద్యావిచారణాధికారిగా రంగీకరింపకుండఁ జేయవలెనని హంటరు దొరగారితోఁ జెప్పిరి. రాజకీయ బోధనాభ్యసన పాఠశాలకు హంటరు దొరగా రధ్యక్షులు, వేంకటరత్నముగా రుపాధ్యక్షులు పట్టణములోని యితరులు గూడఁ గొండలు మాపాతశాలకు వ్యతిరేకముగాఁ జెప్పిరి. అందుచేత మాపాతశాల నున్నత పాతశాలనుగా సంగీకరించుటకు మేము విద్యావిచారణాధికారులకు ప్రార్థనపత్రమును బంపినప్పుడు హంటరుదొరగారు వ్యతిరేకముగా వ్రాయుటనుబట్టి వా రంగీకరింపక పాతశాలయొక్క స్థిరత్వమును గూర్చి యేమేవో వ్రాసిరి. అందుపైని నేను చెన్నపట్టణమునకుఁ

బోయి పాతకాలాస్థాపనము నిమిత్తమయి నా యుద్దేశ్యములను నే నవలంబింపఁ దలచుకొన్న మార్గములను వారికి విన్నవించితిని. నా మాటలు విన్నపిమ్మట వారు తాము కూసిన సూత్రాలను సరిపఱచుకున్న పక్షమున పయిసంవత్సర మంగీకరించెదమని చెప్పి హంటరు దొరగారిలోఁగూడ నాయుద్దేశములు చెప్పమనిరి. నేనాపాతకాలను ధనముసంపాదించవలెనన్న యుద్దేశముతోను, నాకునుష్ఠులకందుకొన్న గము లియ్యవలెనన్న యాలోచనతోను స్థాపించితి ననియు, విద్యా కాఖనా రాపాతకాల మంగీకరించినపక్షమున విద్యాార్థులు చెడిపోవును రనియు, హంటరుదొరగారితో నెవ్వ రెవ్వరో యేవేవో చెప్పిరి. నే నాయనను కలసికొని మాటలాడి యాయనకు కలిగిన దురుద్దేశము లను కొంతవఱకు తొలగించి, పాతకాలాకార్యనిర్వహణమునకయి నే నొక యుపసంఘ మేర్పఱచెదననియు దానియం దాయననుగూడ ముంచెద ననియుఁ జెప్పితిని. అందుపైని దొరగారు కొంతవఱకు నా పక్షమునకు తిరిగి, ఉపసంఘములోఁ దా నొకఁడుగా నుండుట కంగీకరించెను. కాస్త్రపాతకాలాధ్యక్షుఁడును పాతకాలా సహాయ పరీక్షకుఁ డును పాతకాలా ప్రధానోపాధ్యాయుఁడును నేనను మఱి యిద్దఱు హితకారిణీ సామాజికులను కాకినాడ కాలేజీ యధ్యక్షు లయిన వేంకటరత్నమునాయఁడుగారును గల యొక యుపసంఘము నేర్పాటు చేసి, వేంకటరత్నము నాయఁడుగారు శ్రమపడి చేసినవిధులాయ నకుఁ జూపి యాయన యంగీకారమును బడసితిని. ఇట్లేర్పడిన పాతకాలా కార్యనిర్వాహక సంఘముయొక్క కార్యదర్శి తనకొక భటుఁ డు ప్రత్యేకముగా కావలెనని కోరఁగా హితకారిణీ సమాజము వారొక భృత్యుని కార్యదర్శియొద్ద పనిచేయుట కిచ్చిరి. అతనికి పాతకాలతో సంబంధించిన పని యంతగాఁ గనఁబడలేదు. ఒక దినమున హితకారిణీ సమాజముయొక్క యాధరణము క్రింద తోటలో

నాక వితంతువివాహము జరుగనున్నప్పుడు సాయముచేయుట కయి యాభ్యుత్థుని వివాహాదినము బంపవలసిన దని కార్యదర్శిగారిని కోరితిని. ఆయన వానిని బంపలేదు. ఇంకొకదినమున నేను పాతశాల ను జూడఁబోయినప్పుడు కార్యదర్శిగారిని గలిసికొని హితకారిణి సమాజము పేరిటఁ బ్రకటింపఁబడుచున్న సత్యవాదినితో సంబంధించిన యుత్తరములను పరివర్తన పత్రికలను ఆ భటునిచేత పోషణ కార్యస్థానమునుండి తోఁటకు పంపుచుండుడని యాయనను మిత్రభావముతో నడిగితిని. ఆయన యాభ్యుత్థునిఁ బంపుటకువలనుపడ దని చెప్పెను. అందుపై నే నది సమాజముపని గావ నాసాంత్వని గాదని యు, సమాజాధ్యక్షుండ నైన నాకు విధించుట కధికార మున్నను మిత్రభావముతో వేడుచున్నాను గనుక పంపవలసిన దనియు చెప్పితిని. మీరు మిత్రభావముతో వేడుచున్నార గనుకనే నేను పంప నంటి ననియు, మీరు విధించి యుండినయెడల పంపియుండు ననియు, అతని యుత్తరమిచ్చెను. నే నీసంగతిని సమాజముయొక్క కార్య నిర్వాహకసంఘమునకు వ్రాసితిని. ఈయన పాతశాలలోపసంఘమునకు మాత్రమేకాక సమాజకార్యనిర్వాహక సంఘమునకును కార్యదర్శిగా మండెను. నేను వ్రాసిన యుత్తరమాలోచన నిమిత్తము కార్యనిర్వాహకసంఘముముందు పెట్టఁబడినప్పుడు తనకు భృత్యుఁడే యక్కఱ లేదనిచెప్పి, తరువాత తన కా పనియక్కఱలేదని పరిత్యాగ పత్రమును బంపెను. ఇంతకుముందే యీయన ప్రకటించిన పట్టపరీక్షాసిద్ధుఁడయిన యొక మిత్రుని పాతశాలాప్రధానోపాధ్యాయునిగా నియమించువిషయమయి యుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచుంటిని. ఇది యిట్లుండఁగా నేను వేసవికాలములో బెంగుళూరికి వెళ్ళి మూడు మాసములకు తిరిగి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. తరువాత రెండు మూడు మాసములలో వేంకటరత్నమునాయుడు

గారిని కలిసికొనుట తటస్థించినప్పు డాయన నాతో హంటరుదొర గారు పాతకాలోపసంఘమునుండి తాము మానుకోఁ దలచినట్లు తమ పాతకాలా పరీక్షాసమయమున యేట్సుదొరగారు తమతోఁ జెప్పినట్లుచెప్పిరి. నేనాశ్చర్యపడి నేను విన్నసంగతి నిజమేమో, నిజ మైనయెడల కారణమేమో, తెలుపవలసినదని హంటరుగారికి వ్రాసి తిని. ఉపసంఘమువారు చేసిన నిర్ధారణములను నేను వ్యవహారము లోనికిఁ దీసికొనిరానట్లును, వారి యాలోచన లేకుండ ప్రధానోపాధ్యాయుని నియమించినట్లును, ఉపాధ్యాయులకును పాతకాలోప సంఘములోని యితరులకును గూడ నతృప్తికలుగుటచేత కార్యదర్శి తన పనిని మానుకొన్నట్లును, ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు తన పనికిఁ బరిత్యాగపత్రమును పంపినట్లును, చేసిన నిర్ధారణములు చెల్లనియుప సంఘములో నుండనొల్లక తాను పనిని పరిత్యజింపఁ దలచినట్లును, వారు నాకు పెద్దయత్తరమును వ్రాసిరి. ప్రథమోపాధ్యాయుని పరి త్యాగపత్రమునుగూర్చి నేనడుగఁగా తానది బుద్ధిపూర్వకముగా పం పినది కాదనియు పనిని మానుకొనుట తన కిష్టములేదనియు నతఁడు చెప్పెను. ఉపసంఘమువారుచేసిన నిర్ధారణములలో నొక్కటి తప్ప వ్యవహారమునకు తేబడనివేమియులేవనియు, ఆయొక్కటియు కార్య దర్శి చేయవలసిన దతఁడు చేయవందుకు నేను త్తరవాదినికాననియు, ప్రథమోపాధ్యాయపదము నిమిత్తము కార్యదర్శి నాకు క్లాఫింది వ్రాసిన యతనితో నాకర్హుఁడనితోఁచినయెడల నుపసంఘమునకుఁ దెలుపుటకయి నేను త్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచుంటినే కాని నేను ప్రధానోపాధ్యాయునిగా నాతనిని నియమింపలేదనియు, కార్యదర్శి మానుకొనుటకుఁగల కారణ మిది యనియు, ఉపాధ్యాయులలో నతృప్తి యెంతమాత్రమును లేదనియు, ప్రథమోపాధ్యాయుఁడు పం పిన పరిత్యాగపత్ర మొకరి ప్రేరణమువలనఁ బంపబడినదేకాని బుద్ధి

పూర్వకమయినది కాదనియు, నేను ప్రత్యుత్తరమువ్రాసి హుటాను దొరగారికి పంపితిని. అప్పుడాయన సత్యమును తెలిసికొని దురుద్దేశముతో స్వార్థపరాయణులు తన్ను భ్రమపెట్టిరని గ్రహించి తరువాత జరిగినసభలో నాపక్ష మవలంబించి కార్యదర్శి యుద్యోగపరిత్యాగ మంగీకరించుటయేగాక మనలను బెడరింపఁజూచిన ప్రథమోపాధ్యాయుని పరిత్యాగ ప్రతమునుగూడ సంగీకరింతమని పలికెను. తత్త్వమును దెలిపి దానిని నేను వారించితిని. పరిత్యక్తోద్యోగి యైన కార్యదర్శి యీపాతకాల విద్యావిచారణాధికారిచేత సంగీకరింపఁబడినపక్షమున తాను చెవికోయించుకొనెదనని శపథముపలికినట్లు నాకొక పెద్ద మనుష్యుఁడు చెప్పెను. అయినను విద్యావిచారణాధికారి మఱుసటి సంవత్సరము నాలవఘరమును తరువాతి సంవత్సర మయి దాఱు ఘరములను సంగీకరించి మాపాతకాలను సంపూర్ణోన్నతపాతకాలను చేసెను.

ఇక పాతకాలా భవనమునుగూర్చి కొంత వ్రాయవలసి యున్నది. మంచిపని కెప్పుడును మంచివారిని బ్రేరేపించి దేవుఁడు పాయము చేయుచుండును. ఈశ్వరప్రేరణమువలన శ్రీవీతాపురసంస్థా నాధిపతులైన శ్రీరాజా కుమారమహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు గారు పాతకాలాభవన నిర్మాణార్థముగా మొదట నరువదివేలరూపాయల నిచ్చెదమని దయాపూర్వకముగా వాగ్దానముచేసిరి. ఏహేతువు చేతనో కాని శ్రీరాజావారికి నామీఁద నిర్వేదముక జాయమానానుగ్రహము కలిగినది. ఈ యనుగ్రహముచేతనే నేను మొట్టమొదట తోఁటనుకొని యందు వసింప నారంభించినకాలములో వారు రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పుడు మాతోఁటకు దయచేసి నాకుజత్యన మిచ్చిరి. వీరిసహాయ్యముచేత నేను త్రొత్తగా కొన్నకట్టలములో పాతకాలాభవనమునుగట్టుట కుత్సయించితిని. కట్టఁబడినది భవనము

యొక్క చిత్రపటమును వ్రాయింది పాకళాలాపరీక్షకులైన యేట్సు దొరగారికి చూపి వారామోదించిన మీఁదట సంగీతారాధముగా విద్యావిచారణాధికారిగారికిఁ బంపిరిని. మూఁడు నెలలు దాఁటివది, వారు దాని సంగీకరించినట్టే కనఁబడినది. అయినను “శ్రీయాంసి బహువిఘ్నాని” యన్నట్లు దానికిఁ గ్రొత్తవిఘ్నములు రాఁ దొడఁ గను. ఆకాలమునందు “పంచేమాతరము” కోలాహలము దేశమునం దంతటను వ్యాపించెను. ఈనూతన దేశాభిమాన ప్రకటన మితరస్థల ములకంటె మారాజముపేంద్రవరమునందు తక్కువగాఁ జూపఁబడ లేదు. అవివేకుల ప్రేరణముచేత నేమియు నెఱుంగని బడిపిల్లల కును మూఁఢులకును యూరపియనులు వీధిని బోవునప్పుడు వెనుక పంచేమాతర మని కేకలు వేయుట యొక యాటయయ్యెను. దీని నాధారము చేసికొని గిట్టనివారు కొందఱు మాపట్టణములోని యుప కరగ్రాహియైన బైడ్డుపూడ్డు దొరగారితో నామీఁద నే నేమో చెప్పి పాకళాలాభవనము నాస్థలములోఁ గట్టనిచ్చినయెడల విద్యార్థులు గుమికూడి యూరపియనులను చప్పటలను గొట్టి గేలి చేయుదు రని చెప్పి యాయనకు నమ్మకము బ్రట్టించిరి. యూరపియనుల నివాసము నకు సమీపమున నున్న యాస్థలములో పాకళాలా భవనము కట్టఁ గూడదని వారు నాతోఁ జెప్పిరి. అందు నిమిత్తమయి యాస్థలము కొనఁబడినందున పాకళాల నందుఁ గట్టపకుండుటకు వీలులేదని చెప్పి రిని. అదొరవారి నావఱకు మాపాకళాలోపసంఘములో నొక్కడుగా నుండవలసినదని గోరియుంటిని. పాకళాల నక్కడ కట్టక పోయిన పక్షమున తాముండెదమని వారు చెప్పిరి. మీరుండకపోయిన నరే పాకళాల నక్కడ కట్టకమాననని నేనంటిని. తరువాత దొర గారు నగరపరిశుద్ధ్య సంఘమువారిని పాకళాలాభవనము నందుఁ గట్టుట కంగీకార మియ్యకుండు నట్లు చేయుటకయి ప్రయత్నము

చేసిరి. ఆరోగ్యవహవిధులకుఁ బ్రతికూలముగా మండనప్పుడు నాస్థలములోఁ బాతశాలను గట్టనియ్యక వా రేహేతువుమీఁద నిరాకరింతురో చూతమని నేనును పట్టుపట్టితిని. అక్కడను తమ ప్రయత్నము కొనసాగ దని తెలిసికొని దొరగారు కడపటి ప్రయత్నముగా పాతశాల కట్టఁబోయెడు స్థలము యూరపియనుల నివాసములకు చేరువగా నున్నదనియు, అందుచేత పిల్ల లల్లరిచేసి యూరపియనులకు తొందర కలుగఁ జేయుదు రనియు, పాతశాల నక్కడ కట్టినయెడల దానికి మీయంగీకార మియ్య వలదనియు, వ్రాసి మండలకరగాఁగిహిద్వారమున విద్యావిచారణాధికారిగారికి పంపిరి. ఇక్కడ వారి ప్రయత్నము సఫలమయినది. ఈదొరగారు వ్రాసిన హేతువుచేతఁ గాక విద్యావిచారణాధికారులు పాతశాలాభవనము నందుఁ గట్టిన పక్షమున బాలుర యాటలకు చాలినంత స్థలము లేదన్న వేల హేతువుచేత నా స్థలమున పాతశాలను కట్టుకొనుట కంగీకరింపక వేటుచోట పాతశాలమైన స్థలములో కట్టవలసినదని వ్రాసిరి. క్రైస్తవ పూడ్డు దొరగారట్లు వ్రాయుట పిల్ల లల్లరిచేయుదు రన్న నిమిత్త విశ్వాసముచేతనేకాని నాయుండలి ద్వేషము చేతఁగాదు. నేను కొన్ని రెండవతోటలోనికి పుంతలోనుండి తప్ప ప్రధానగర్భకు వేటు దారి లేకపోవుటచేత నా పొడుగువారైన కొందఱు మెక్రిడిగాని దారికయి తమ స్థలములో నుండి కొంత క్రయమున కియ్యవలసినదని కోరియు కార్యము కానప్పుడు బెయిడ.పూడు దొరగారు క్రమచేసి స్వయముగా మాతోటయొద్దకు వచ్చిచూచి రివరెండు మెక్రిడిగాని స్థలమును కొలత వేయించి చూచి కొంత స్థలమును బా రాక్రమించుకొన్నట్లు కనిపెట్టి యందలి బ్రహ్మశిష్యుడు మొదలయినవి కొట్టించి నేను కోరిన స్థలములో నుండి దారి వేసికో వచ్చునని నాతోఁ జెప్పిరి. అంతే కాక దానినంటియున్న పుష్పాల చుట్టును

నాకోరికమీఁద హితకారినీ సమాజమున కిమ్మని యీదొరవారే మండలకరగ్రాహికి వ్రాసిరి.

ఇప్పుడు పాఠశాల నిమిత్తమయి కొత్త స్థలమును వెదకవలసిన చిక్కొకటి సంప్రాప్తమయినది. ప్రాంతపట్టణములో విశాలమయిన స్థలము మఱి యొక్కడను లేదు. ఇన్నీసుపేటలో రెండు మూఁడు వేలగజముల స్థల మొకటి గజ మొకటికి నాలుగు రూపాయలబొప్పన వెలకు దొరకెను గాని యదియు నాటలకుఁ జాలదు. ఇట్లు విచారించుచుండఁగా ఇన్నీసుపేటలోఁ జేతీయున్న యాతెకరముల హుకుముపేటపొల మొకటి యమృతమునకు వచ్చెను. అప్పుడు పాఠశాలల పరీక్షనిమిత్తమయి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చియున్న పాఠశాలా పరీక్షకు లగు మేట్సుదొరగారిని రాజకీయశాస్త్ర పాఠశాలాధ్యక్షులయిన హేటడదొరగారిని నేనాపొలమునకుఁ బిలుచుకొనిపోయి చూపఁగా, వారఁగి కొనవచ్చునని చెప్పిరి. పండ్లెండు వందల రూపాయలకు నేనాపొలమును గొంటిని. ఆపొలముయొక్క మధ్యనుండి యినుపచారి పోయినందున దాని గట్టున కీవలనున్న యొకరముపై చిల్లర మాత్రిమే యిన్నీసుపేటలోచేరి పాఠశాలాభవన నిర్మాణమున కర్హమైనదిగా నుండును. ఇనుపచారిగట్టున కావలి వైపుననున్న నాలుగైదొకరముల భూమియు దారి లేకపోవుటచేత వ్యాయామ భూమిగా నుపయోగించుటకైన పనికిరాక వ్యర్థమయ్యెను. తరువాత మొదటిపొలము నంటియున్న యింకొక పొలములో నినుపచారిగట్టున కీవలనున్న యొకరమున్నర భూమిని నన్నూటయేబది రూపాయలకు కొని మొదటిదానిలోఁ జేర్చితిని. ఈ రెండు పొలములును మొదట నేను చెరువు సోమయాజులు గారివద్ద కొన్నదానివంటి గట్టిభూములుకావు. ఇవి నల్లరేగటి నూనె గడ్డభూములగుటచేత గృహనిర్మాణమునకంతగానర్హములైనవికావు.

లయినను పట్టణములో నింతకంటె మంచిస్థలము దొరకకపోవుట చేత పాఠశాలాభవనము నిందులోనే కట్టవలసివచ్చెను. పునాదులు మొదలైనవి వేయుటలో నెంతజాగ్రత్తపుచ్చుకొని గట్టిపని చేయించి నను ముందెప్పుడయిన గోడలు బీటలువాటు నేమో యని నాకిప్పటి కిని భయముగానే యున్నది.

మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు యూరపియనులను గేలిచేసి పరిహసించుటని బ్రెయిడువూడు తొరగారు భయపడినను మా పాఠశాలలోదేశము విద్యార్థులలో నీశ్వరభక్తియు, ప్రభుభక్తియు, సద్వర్తనమును పెంపు చెందింప వలయుననియే కాని వేరొకటి కాదు. మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు ప్రతిదినమును విద్యారంభమునకు ముందు చేయవలసిన ప్రార్థనములో సంతృప్తాగ మిది—

“ఓ సర్వకారుణ్య! మేమెల్లప్పుడును శ్రద్ధాభక్తులతో విద్యనభ్యసించుచు, జ్ఞానాభివృద్ధిని జేసికొనునట్లు ప్రనాదింపుము. విద్యవలన మేము వినయపరులమును, నీతిమంతులమును, అయి సర్వకార్యములయందును నీకుఁ బ్రీతికరముగా వర్తించునట్లు మమ్ము నడుపుము. మేము పొందిన విద్యాలాభమును ఇతరులకుఁ గూడఁ గలిగించుచు, స్వాధ్యపఠిత్వమును మాధి నాధ్యమైనంతవఱకుఁ బరోపకార పరాయణత్వమును బూని, ఈశ్వరభక్తియు ప్రభుభక్తియు కలవారమయి, మమ్ముఁ గన్న తల్లిదండ్రులను, మేము చదివిన పాఠశాలకును, మేము జన్మించిన దేశమునకును ఖ్యాతి తెచ్చునట్టి సద్వర్తనమును బడయుటకయి నుదా ప్రయత్నించుచుండు బుద్ధిని మాకు కరుణింపుము. ఓం తత్సత్!”

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు పాఠశాలనందిన పట్టణములోని గృహము, వృద్ధిపొందుచున్న మాపాఠశాలకు చాలనందు

నను, గృహస్వాములు తమకాయెల్లు కావలెనని కోరినందున 1908న సంవత్సరమునందు ఎడ్వర్డుపాతశాలనుగూడ మాపాతశాలలోఁ జేర్చుకొని యాపాతశాలయున్న గృహమునకు నెల కిరుపదిరూపాయల యద్దె యేర్పఱచుకొని మాపాతశాలను పట్టణమునుండి యిన్నిసుపేటకుఁ దీసికొనిపోయితిమి. దినదినాభివృద్ధి నొందుచున్నమాపాతశాల కాగృహము చాలకపోవుటచేత నయిదాఱువంకల రూపాయలు వ్యయపెట్టి దొడ్డిలో మూడు పెద్దపాకలను వేసి కొన్నితరగతుల నందులచితిమి. పిమ్మట నవియు చాలకపోగా నిరుపదిరూపాయల కింకొక యిల్లాసమీపముననే యద్దెకు వుచ్చుకొని క్రిందితరగతుల నందులచితిమి. బల్లలు మొదలైనవానినిమి త్తమును శాస్త్రోపకరణముల నిమి త్తమును పుస్తకభాండాము నిమి త్తమును శిక్షకుల వేతనాదులలో సంభవించు న్యూనతను పూర్తిచేయు నిమి త్తమును శ్రీపితా పురపు రాజుగా రేడువేలరూపాయల లిచ్చినందున వారు దయచేసిన యాసాన్ముతో బల్లలు మొదలయినవి సమగ్రముగాఁ గొంటిమి. ఈ యాస్తికపాతశాలకు మాసమాజమున కత్యంత సహాయుఁడుగా నుండిన దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారిని ప్రధానోపాధ్యాయునిగా నియమింప నిశ్చయించుకొంటిమి. ఆయనయు హితకారిణి సమాజ పాతశాలా విషయమున నెంతో యుత్సాహముతో పనిచేయుఁ గృత నిశ్చయుఁడయి యుండెను. ఆయనయే యీపాతశాలకు ప్రధానాధ్యాపకుఁడైనఫక్రమున పాతశాల యత్యున్నతస్థితికి వచ్చుటయే కాక పట్టణములోని లోకోపకారక సమాజములన్నియు మహోచ్చదళ నొందియుండును. అటువంటి విద్యావిషయ సద్గుణసంపన్నని యుపదేశ లాభము పొందు భాగ్యము మాపాతశాలఁ లభించినది కాదు. తానొకటి తలచిన దైవమొకటి తలచును ఆయన వ్యాధి బుధితుడయి యాపదసేవ నిమి త్తము చెప్పపట్టణము పోయి

యొంది యొక్కడ 1908 వ సంవత్సరము మార్చి నెల 9 వ తేదీని ఈశ్వర సాన్నిధ్యము నొందెను.

నేను కొన్న హుకుముపేట భూములలో పాకశాలా మందిరమును కట్టించుటలో శ్రీ కంచుమర్తి వేంకటసీతారామచంద్రరావు గారు నా కత్యంత సహాయులయి పనిచేయించిరి. పని నేననుకొన్నంత శీఘ్రముగా జరిగినదికాదు. ఎండకాలములో నేను బెంగుళూరికి వెళ్ళుటకుముందు నేను బెంగుళూరినుండి తిరిగి పచ్చులోపల పనిని విశేషభాగమును ముగించెద మని శ్రీ రామచంద్రరావుగారు నెల విచ్చిరి. అయినను పనివాండు తగినంతమంది దొరకకపోవుట చేతనో యెండలలో పనిచేయుట కష్టమగుటచేతనో పని విశేషముగా సాగినదికాదు అందుచేత నే నుదయాస్తమానములయందు ప్రతి దినమును పోయి పనిని చూచుచు నెక్కువ చుట్టుకుండనముతో పని చేయింప నారంభించితిని. గృహనిర్మాణ సంబంధమునఁ గొన్ని విషయములలో నేనును రామచంద్రరావుగారును నేకాభిప్రాయము గలవారము కాకపోయితిమి. నే నెప్పుడును నామనసు వచ్చినదారిని పోయెడివాడనే కాని యితరులు చూపిన దారిని పోయెడివాడను గాను. ఇద్దఱు యజమానుల యాజ్ఞక్రింద కార్య మెప్పుడును సరిగా సాంతము నొందడ. అందుచేత నేను రామచంద్రరావుగారి సాహాయ్యలాభము వదలుకొని స్వేచ్ఛగా నే నొక్కడనే కార్యభారమును పూనవలసినవాడ నయితిని. ఇటుకలు, రాళ్లు, సున్నము, కట్టలు మొదలయిన పరికరములనన్నిటిని నేను స్వయముగానే బేరమాడి సాధ్యమైనంత చౌకగా కొని నా పర్యవేక్షణము క్రిందనే పని చేయించితిని. మా పాకశాలలో సహాయాధ్యాపకుఁడుగా నున్న కుండూరి వేంకటరత్నముగారు పనివాండ్రకు కూలి యిచ్చుట శీతము లిచ్చుట యాదానికలు పుచ్చుకొనుట నియమపత్రములను

ప్రాంతమునకును మొదలయిన పనులలో నాకు మిక్కిలి సహాయములుగా నుండిరి. ఈపనిలో నాకు సహాయములుగా నున్నవారి కందఱి కిని నా కృతజ్ఞతాభివందనములను చేయుచున్నాను. మొట్టమొదట నిరువదివేల రూపాయలతోఁ గృహమును నిర్మింపవలె ననుకొంటిమి గాని నలువదివేల రూపాయలతోఁగాని సుందరవిశాలభవన నిర్మాణము కానట్లు కనఁబడెను. మాకోరికలను సఫలముచేయుటకయి కల్పితరువువలె శ్రీపితాపురపు రాజగారు మాపెరిటిచెట్టయి నిలిచిరి. అందుచేత మాయభీష్టములు నిరంతరాయముగా సిద్ధింప నారంభించినవి. వారా నలువదివేల రూపాయలు నియ్య ననుగ్రహింపఁగా నలువదివేల రూపాయల యిల్లువదివేల రూపాయలయి ల్లయ్యెను. ముందువైపున మాత్రమే రెండవయంతస్తు వేయఁ దలఁచుకొన్న దన్నివైపులను రెండస్తులుగల దివ్యసౌధ మయినది. ఈశ్వరానుగ్రహమువలనను రాజగారి దయవలనను మాయీ పాశకాలా భవనము పట్టణమున కలంకారభూతమయిన గృహరాజ మయిన దని జెప్పవచ్చును. మంచిదాత లభించినప్పు డథల యాశకు మేర యుండదు. గదా! అట్లని విద్యాలయమును కట్టించుటలో వ్యయమయిన ధనమంతయు నా సొమ్మయినట్లే భావించుకొని బద్ధనాస్తుడ నయి యుపయోగించితినిగాని పరులసొమ్మని యుధారహస్తుడనయి వినియోగింపలేదు. ఈభవనమును చూడవచ్చిన యొక యనుష్ఠాన నియుక్త వాస్తువిద్యావిశారదుఁడు (Executive Engineer) దీని నిర్మాణమునకు లక్షయిరువదియైదువేల రూపాయ లైతవా యని యిడిగెను. ఈపాశకాలా భవనములో రెండవ యంతస్తుమీఁద వేయేసిమంది పట్టఁదగిన రెండు సభా సదనము లున్నవి. ఈపాశకాలా మందిరము నీతిధర్మ విద్యానిలయమయి సదా శ్రీరాజావారి కీర్తిని బ్రకటింపుచుండును గాక! ఈ పాశకాలలో స్త్రీలు మేలుగా

విరాజితకాలములో వచ్చి కూరుచుండుటకయి యొక విశాలమైన గది విద్యార్థినుల యుపయోగార్థమయి కట్టబడియున్నది.

తక్కిన పాఠశాలలోకంటె హితకారినే సమాజమువారి యీ పాఠశాలలో రెండు విశేషములున్నవి. అందొకటి పురుషులతోడి పాటుగా విద్యాభిలాషగల స్త్రీలనుగూడఁ జేర్చుకొని ప్రవేశపరీక్ష వఱకును బదిలించుట. బాలుర పాఠశాలలో బాలికలను జేర్చుకొనుట యనర్థదానికి మని ప్రారంభములో కొండఱు భావించి సందేహపడిరి. వారి సందేహమునకు కొంత యవకాశ మున్నను పరీక్షించి చూతమని స్త్రీలను గౌరవించెడు సద్గుణమును పురుషులకు చిన్న తనములోనే నేర్పవలెనన్న యాశతోఁ గలిపి స్త్రీలను బదిలించెడు వద్దకి దారి యేర్పఱచితిని. స్త్రీలు పురుషులతోఁ గలిసి యేకాసనము మీఁదఁ గూరుచుండక వేరు ప్రక్కను తమకయి యేర్పఱుపఁ బడిన బల్లలమీఁద ప్రత్యేకముగాఁ గూరుచుండుదు. ఒకరిదైన దుష్టబాలురారంభదశలో కొంచెముల్లరి చేయ నారంభించిరి. తాని యుక్తవయములో కనిపెట్టి వారివ్యతిక్రమమునకుఁ దగిన దండన చేయుటచేతి బుద్ధి తెచ్చుకొని తమ యవినయమును మానివేసిరి. ఇప్పుడు బాలురకు బాలికలయందు గౌరవము చూపుట యభ్యాస మైనది. బాలిక లెదురుపడినచో బాలురు ప్రక్కకుఁ దొలగి బాలికలకు దారి యిత్తురు. ఒకయువతి క్రమముగా నాలవయైదవ యాఱవ ఫారములలో మూడు సంవత్సరములు చదివి పాఠశాలాంతిమ పరీక్షతోఁ (School Final Examination) గృతార్థురాలయినది. మొదటి రెండవ మూడవ నాల్గవ ఫారములలో బాలిక లిప్పుడు చదువుచు న్నారు. వీరిలో యుక్తవయస్సు వచ్చినవారును కొండఱున్నారు. ఇప్పుడు మాపాఠశాలలో నింగ్లీషువిద్య నవేషించిన బాలిక లిదనది ముఖ్యది మిందిచదువుచున్నారు. బాలికలకు బాలురవలన నేవిధ

మయిన తొండరలును గలుగకుండ నుపాధ్యాయులు కనుగలిగి కూచు-
చుందురు. విరామసమయములో బాలికలు కూచుండుగది
కీవల నుపాధ్యాయులగదియుండుటచేత బాలురెవ్వరును స్త్రీలగదివంక
పోవుటకైనను సాహసించదు. సాధ్యమయినయెడల నెప్పుడైనను
బాలికల యున్నత పాఠశాలగాఁగూడ నుపయోగపడవలెనన్న యా-
లోచనతోనే నేనింత పెద్దభవనమును గట్టించుటకుఁ బ్రయత్నించి
తిని. సాధారణముగా బాలికలు బాలురతోఁ గలిసియే మూడవ
ఫారమువఱకును బదువవచ్చును. అప్పటికి బాలికలు కొంత యెదుగ
వచ్చునుగాన పయిమూడుతరగతులలోను స్త్రీలయెపాధ్యాయులు
గానుండి విద్యచెప్పుట యుక్తముగానుండును. స్త్రీలకుఁ బ్రత్యేక
ముగా నయిదాటు తరగతుల నుంచుటకుఁగూడ పాఠశాల తగియు
న్నది. మాపాఠశాలలో స్త్రీల కందఱికిని ధర్మార్థముగానే చదువు
చెప్పుము. ఇట్లు మేము చూపిన మార్గము ననుసరించి కాకినాడ
కాలేజీవాడును స్త్రీలను దమపాఠశాలలోఁ జేర్చుకొనుట కారంభించి
యున్నారు.

మా పాఠశాలలోఁగల రెండవ విశేషము పంచమబాలురను
గూడ నాయాతరగతులలోఁ జేర్చుకొని చదువుచెప్పుట. కొన్ని సంవ-
త్సరములనుండి యయిదాటుగారు పంచమబాలురు మాపాఠశాల
లోని యున్నతనర్గములలో చదువుచున్నారు. వారికిని తక్కినబాలు-
రకును భేదమేమియుఁ గనఁబడదు. వాడును వుంచివస్త్రములను గట్టు-
కొని శుచిగానుండి వినయ వినయతలతో వర్తించుచుండుట. తక్కిన
బాలురును వారిని దూషింపక ద్వేషింపక వారియెడల సాభావము
ను జూపుచున్నారు. ఎఱుంగనివారికి వారిని చూపి పంచమబాలురని
చెప్పినఁగాని యితరులకును వారికిని భేదము తెలియరాదు. బాలికలకు
వలెనే యెడటిఫారము యెడల పయితరగతులలోఁ బదువు పంచమ

బాలురకును జీతములు గైకొనక ధర్మార్థముగాఁ చదువు చెప్పఁ బడును. క్రైస్తవపాఠశాలలోఁ గూడ క్రైస్తవులుకాని మాలబాలురను జేర్చుకొరని నేను కొంతకాలముక్రిందట విన్నప్పుడు నాకత్యాశ్చర్యము కలిగినది. మా యున్నతపాఠశాల స్థాపింపఁబడిన తరువాత మాపట్టణములోని క్రైస్తవ మతాచార్యులు తమ యున్నత పాఠశాలను దీసివేసి దానిని మాధ్యమిక పాఠశాలనుగా మార్చిరి.

అన్నియు బాగుగానే యున్నవికాని మాపాఠశాల యిరుగు పొరుగులు మాత్ర మంత మంచివికావు. దాని సమీపములోనున్న వానిలో విశేషభాగము బీదలు వసించు తాటియాకులయిండ్లు. మాపాఠశాల యిక్కడ కట్టఁబడిన తరువాత చుట్టుపట్టుల స్థలముల వెలులు పోయినవి. మాపాఠశాలకు దక్షిణముననున్న నాలుగువందలకు లోపల రాఁదగిన యైదువేల గజములస్థలమును మేము నాలుగవేలరూపాయలకే కొనవలసివచ్చినది. ఈ నాలుగువేల రూపాయలనుగూడ శ్రీ పితాపురపురాజుగారే దయచేసిరి. స్థలముల కయినేమి మందిర నిర్మాణమున కయిన నేమి యుపకరణ సంపాదన కయిన నేమి యీవఱకీ పాఠశాల విషయమున శ్రీ పితాపురపురాజుగారు దెబ్బదివేలరూపాయలను వ్యయపెట్టిరి. ఇంతటి మహారాజ్యమును జూనిన శ్రీరాజావారిపేరీ పాఠశాలకుంచిన నెంతో సమచితముగా నుండియుండును. అట్లు జరగనందుకే నే నెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాఁడను.

1911వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 27 తేదీని పాఠశాలాగృహ ప్రవేశోత్సవము మహామైథనముతో జరపబడినది. కలకత్తానగరము నుండి సీటీకాలేజి యధ్యక్షులైన హేరంగచంద్రమిత్రగారువచ్చి గృహప్రవేశోత్సవము నడిపి యుండు యుపన్యాసముచేసిరి. నాటి సాయంకాలము పట్టణములోని ప్రముఖులందఱును దయచేసి యానందించిరి.

అసమయమునందు నేనెప్పుడు నెచుచున్నానని యొక విశేషము నడచి నది నాకుఁ దెలియక యే శ్రీరామపుత్ర రాజుగా రావణుకే విద్యావిచారిణ భికారిగాఁగి వ్రాసి యున్న సందర్భముండి పితకాఁగి పాఠశాలయన్న పేరు నా పేరునకు మార్చి నట్లు వచ్చిన తంత్రవార్తను శ్రీరాజువారి యుత్తమును సభలోఁ జరిచిరి అది నాన్వితములేకపోయినచుకావ్యము మించినదానికి పయినది లేక యేమియు పలుకక సభలో నూరకుండ వలసినవాడనైతిని రాజువారు నాకట్లుహాసగౌరవమునకు నేనంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడని యున్నాను గాని మార్చి పేరు కానుకర్చు చేయని నాకాక ననుభవ్యములను భరించినవారిదయి యుండిన నా హాసో సూక్ష్మోపకరముగా నుండి యున్నను ఇప్పుడ పాఠశాల యగు దాదాపుగా పాఠశాలకు విద్యార్థులు రమ్మయ్యారు. పక్షిమలలో విద్యార్థులు రమ్మయ్యారు పాఠశాల విద్యార్థులకుఁ దీసిపోవు చుండలేదు ఈ పాఠశాల మాత్రికాన్నతపాఠశాల యని పిలువబడు చున్నది, పరమధ్యాత్మికమిశ్చిములగును చిన్నబుకపోయిన పక్షమున నిప్పుపేరు నాకముందుది గాక నెదిరి కాయచండిదగును. అది పేరుచూత్రమే కాక క్రియచూపఁగూడ నిజమైయోస్తిక పాఠశాలయయినప్పుడు నేనా స్థితిపాఠశాలను స్థాపింపవలెనని చిర కాలమునుండి చెయుచుండిన కృషి సంపూర్ణముగా సఫలమయినదని సంశోభించుట కవకాశము కలుగును. ఇప్పుడ పాఠశాల గౌరవము తెలుగుభాషలో పరిగుర్తించుకొని యున్నప్పుడు పుస్తకముల పోకపోవుటయేకాని పేరకాదు అయ్యెము నేమి స్వస్థము పూరించుచు! ఈ పుస్తకములను దలచుకొన్నయే లోకములో నసాధ్యమేదియు నుండును. నాపై నెప్పుడు పుస్తకముగాఁ ప్రసరించిన పక్షమున నెప్పుడు పుస్తకమును దుర్బల చేయుచున్నను వ్యాధి గాఢమయియున్నను నీ యింకాలోపమును దీర్చుగలుగును నేమో!

అస్తికప్రాప్తమునకు పాఠశాలపని నారంభించుచుండుట తప్ప పాఠ

కాలలో నిప్పుడాస్త్రక ప్రబోధమేమియు జరుగుచుండలేదు. ఈ పనిని సమర్థతతో నిర్వహించుట కాస్తాకు లుపాధ్యాయులలో నెక్కువగా నుండవలెను. పాఠశాలకు చుట్టును గోడ లేకపోవుట యిప్పుడొక కొఱతగానున్నది. ఈకొఱత శీఘ్రముగానే తీరవచ్చును. రు 1200 లకు కొన్నపొలములో నినుపదారిగట్టిన కావలనున్న భాగము రు 1250 లకు విక్రయింపఁబడి యీధనముతోను మఱికొంత ధనము తోను పాఠశాలకు తరపు వైపుననున్న తాటాకుల యిండ్లవరుగు యొకటి కొనివేయఁబడినది.

1907-వ సంవత్సరము వేసవికాలపు నెలపులకు దరువారఁ వితంతు శిరశాలయమును పట్టణములోని మాయింటినుండి తోట లోనికిఁ దీసికొనివచ్చితి నని యీవఱకే చెప్పియుంటినిగాదా! శిరశాలయములోనివారికి విద్య చెప్పటకయి ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయిన పురుషులనిద్రతీసి కుట్టుపని నేర్పుటకయి యొక స్త్రీనిబెట్టి పాఠశాలను సరిగా జరిపుచుండుటయేకాక నేనును పాఠశాలలో పనిచేయుచుంటిని. నాభార్య వారికి సంగీతము నేర్పుచుండుటయేకాక త్రొత్తగా తోటలో గట్టఁబడిన యీనందాశ్రమములోఁ బ్రతిదినమును ప్రాత స్నాయంకాలములయందు వారిని గొనిపోయి ప్రార్థనము జరపుచుండును. వారికిఁ జిత్రలేఖనము నేర్పుటకయి కొంతకాల మొక యుపాధ్యాయుని సహితము పిట్టిని శిరశాలయములోఁ జీరసవారు సాధారణముగా వివాహపరీక్ష చేతనే వచ్చువారిగుటచేత వారికిఁ జరుపునందంత ప్రార్థయింపదు. వారిలో నెవ్వరికైన విద్య చెప్పించి బాగుచేసి వితంతుశిరశాలయకార్యములను నిర్వహించుట కాసక్తికలవారినిగాను సమర్థురాండ్రుగాను దిద్దవలెనని నేనెంతో ప్రయత్నము చేయుచుంటిని. ఇట్లుండగా నాబాల్యసంగఁజైన కనపర్తి యోగానందముగారి కొమారిల సుందరిమ్మయను పదునాఁజేండ్ల ప్రియముగల బాలవిత్తం

తేదీ 1907-వ సంవత్సరమున వితంతు శరణాలయమును కేరను. ఆమె మాయింటనే యుండఁగోరినందున నామె తండ్రిగారి యెడల నాకుండిన మిత్రభావమునుబట్టి యట్లేయుంచుకొని యామెను నేనును నాభార్యయుఁ బుత్రికాప్రేమతోఁ జూచుచుంటిమి. ఆమె విద్యయం దాసక్తికలదయి సద్వర్తనకలదయి మాయం దాదరము గలదయి మాకుటుంబములోని దానివలెనేయుండి, తాను మమ్యైష్వర్యమును విడువ ననియు వివాహమునైనను మానివేసి వితంతు శరణాలయమును జూచుట మొదలయిన పదోపకార కార్యములయందేతనకాలము కడఁపడ ననియు బాల్యోత్సాహముచేత పలుకుచుండెను. ఆమె విషయమయి నేనును విశేషశ్రద్ధపహించి యామెకు బ్రాహ్మమత సిద్ధాంతములను బోధించుచు పదోపకారమునకుఁ బురికొల్పునుపదేశములను జేయుచు పారశాలకుఁబోవనప్పు డింటివద్ద స్వయముగా నేనే యామె కింగ్లీషు నేర్పుచు సంవత్సరకాలములో కింగ్లీషునందు రెండవపాఠమునకుఁ దగి యుండునట్లు చేసితిని. ఆపఱకు శరణాలయములోనున్న వితంతువుల కొక్కొక్కరికి భోజనముల నిమిత్తము నెల కయిదేసి రూపాయల చొప్పున నిచ్చుచు, ఆరూపుతోవారికిఁ గావలసినభోజనపదార్థములను దెప్పించియిచ్చుచు, బట్టలు పుస్తకములు మొదలయినవి వేటుగా నిచ్చుచు, వైద్యవ్యయములను మేమే భరించుచుంటిమి. వితంతు శరణాలయ కార్యభారము నిర్వహించుట పయివారికి సులభముగానే కనఁబడినను పనిచేయువారి కంత సులభముకాదు. కేవల విద్యా దానము నిమిత్తమే యేర్పడినచోఁ గొంతసులభ మననమో కాని మేమవలంబించిన పద్ధతిప్రకార మెంత మాత్రమును సులభముకాదు. దానికార్యనిర్వహణమునం దనేకకష్టము లున్నవి. వచ్చిన వితంతు వులు నానాప్రదేశములవారయి, నానా గుణములు కలవారయి యుండురు, వారిలో కొందఱు సత్స్వభావము గలవారును కొందఱు

దుస్వభావముగలవాడును నుండుడు. వారిపూర్వవర్తన విషయమయి
యేమియు తెలియదు. ఒక బాల వితంతువు నావద్దకు రాఁ గోరి
నప్పుడు నేనీసంగతి చెప్పక వితంతువుల విషయమున సాధారణముగా
ప్రసంగమేతెచ్చి వా రెట్టివాడు వీ రెట్టివారని యడుగుచు నొక
మిత్రునితో సముమ నీవితంతువునుగూర్చి యడిగితిని. అందఱినిగూర్చి
యడిగినప్పు డీవితంతువువిషయ మాయన కేమియు సందేహము
కలుగనందున, ఆమె దొడ్డయిల్లాలనియు పరులవంక తలయెత్తియైన
చూడదనియు చెప్పెను. ఆ వితంతువు మాయంటికి వచ్చిన తరు
వాత నాయొద్దకువచ్చి యామిత్రుఁడే యావితంతువు చెడ్డననియు
మించినడతకలది వాదనియు చెప్పెను అప్పు డట్లుచెప్పి యిప్పు డిటు
చెప్పుచున్నారేమని నే నడుగఁగా, అప్పు డట్లే తాను భావించితి
ననియు నేనడిగినమీఁదట విచారింపఁగా నిజము తెలియవచ్చెననియు
చెప్పెను ఇట్టి విషయములలో నిరతుల యభిప్రాయము లంతగా
బాటింపఁదగినవిగా నూడవు ఒకయింట నిచ్చతి శ్రీ లున్నయెడల
వారిలో వాని తగవులు రాకుండు సమ్మచ్చుట యెంతకష్టమో
కుటుంబయఁదూనలకు తెలియును ఏక కుటుంబములోనివారి
స్థితియే యిట్లుకలవలయు భిన్నభిన్నకుటుంబములలోనుండి వచ్చి
యొక్కచోట చేరినవా యతస్థ యెట్లుగఁదనో మీ యాహించుకొ
వచ్చును. సాధారణముగా విద్యాగంధి మెఱుంగనివారగుటచేత
స్వల్పాంశములలో నొందూరులలో తగవులాడుచుందురు, వివా
హపక్షచేత వచ్చినవారగుటచేత పెండ్లిమీఁదనే సదా ధ్యానముంచు
కొని విద్యయుం దశ్రద్ధచేయుదురు, పాఠము లేల చదువలేదని యుపా
ధ్యాయు లడిగినప్పుడు మేము పెండ్లినిమి త్తము వచ్చితిమికాని
చదువునిమి త్తము రాలేదని చెప్పుదురు, వచ్చిన మఱునాడు
మొదలుకొని పెండ్లిపెండ్లియని తొందర పెట్టుదురు, తగవులలోఁ దమ

పక్షము మాటాడలేదని భోజనము చేయక యలిగి కూరుచుందురు; గోగమువచ్చినప్పుడు తెచ్చియిచ్చిన మందులు పుచ్చుకోక యల్లరి చేయుదురు. ఇటువంటి బాధకము లెన్నన్నియో యుండును. ఈ సంబంధమున జరగిన వృత్తాంతమొకటి చెప్పెదను. హనుమాయమ్మ యను వితంతు వొకతె కృష్ణామండలమునూడి వచ్చి శరణాలయమీ లోఁ జేరెను. ఆమె కన్నులు కొంత జబ్బుగా నుండెను రాజమహేంద్రవరములో మందులు వేయించితిమి గాని కుదురలేదు. అందుచేత మేమా సంవత్సరము (1908-వ సం॥) బెంగుళూరి ప్రయాణమును మానుగొని యామెనిమిత్తమయి నేనును నాభార్యయు నామెను వెంటఁజెట్టుకొని చెన్నపట్టణము పోయి యామెకంటివైద్యముచేయించుచు వేసవికాలములో నక్కడ నుంటిమి. మే మెక్కడకయిన వెళ్లినప్పుడు మాబండిలో నామె నెక్కించుకొని తీసికొనపోయి చూపఁదగిన విశేషములను జూపుచుంటిమి. ఇట్లుండగా నామెకు కంటిచికిత్స చేయుచుండిన వైద్యుఁ డామెను గాలిలోను ఎండలోను బైటప్రిప్పవలదని విధించెను. అందుచేత మే మొకనాఁ డామె నింట దిగవిడిచి బయట బండిలోఁ బోయితిమి. తన్ను మావెంటఁ దీసికొని పోవనంచున కాదినమున నామె యేడ్చిన యేడుపును చేసినయల్లరియుఁ జెప్ప శక్యముకాదు. ఆయేడుపుచేత నామెకన్నులు వాచి మరల మొదటికి వచ్చెను. ధనవ్యయమును గూర్చుండఁజెట్టి యుపచారము చేయుటయు నట్లుండగాఁ గృతజ్ఞత లేక యామె చేసినయల్లరికి మేమేల యామెను దీసికొని వచ్చితిమా యనిమామనస్సుల కెంతో విచారము కలిగెను. ఇది యంతయు మూఢత్వముయొక్క ఫలముగాని వేఱుకాదు ఈమె కన్నులు బాగుచేయించి మేము చెన్నపట్టణమునుండి తిరిగివచ్చిన తరువాత నీమెయు మఱియిద్దఱును కలిసి యొకదినమున వంట మాని రొట్టె

చేయుటకుఁ బ్రయత్నింపగా వలదని వారించి యన్నమే వండుకొండని వితంతు శరణాలయముపని చూచుచుండిన సుందరమ్మ విధింపఁగా నన్నములోని కేమియు లేదని వండుకొక తగవు పెట్టిరి. ఈముగ్గురే యొక నాఁడు నా వద్దకు వచ్చి తమకు తత్తణము పొడ్డిచేయునియెడల లేచిపోయెద మని బెడరించిరి. నేను వీరిని వదల్చుకొనుటయే క్షేమకరమని తలచి యామెకొక సంబంధమును గూర్చి కరగపురమునుండి దండపాణిగారు నాపేర వ్రాసియుండినందున హనుమాణ్యమ్మను పొగబండిలో నెక్కించి యాయనకు తంతి వార్తనునంపి పంపివేసితిని. తక్కిన వారిద్దఱినిమఱియిద్దఱికిచ్చివివాహములు చేసి వారిని వదల్చుకొని పంపివేసితిని. వారిట్లు తొందరపడకుండినపక్షమున వారి కింతకంటె మంచివరులు లభించియుందురు. తరువాత కష్టములు పడుచు వారిలో నిరువురు తాముపడిన వేగిర పాటునకుఁ బశ్చాత్తాప పడుచు నాకు వ్రాసిరి. వంటవిషయమయి పయియట్లు జరిగినదానికి చిలువలు పలువలు కల్పించి యాకాశవాణిలో శ్రీమతి సుందరమ్మను నిందించుచు వ్రాసి ప్రకటించిరి.

వితంతుశరణాలయములోనివారి కొక్కొక్కరికి నెలకై దేసి రూపాయలిచ్చుచు వారికిఁ గావలసిగవాని నారూపాయలతోఁ గొని యిచ్చుచుండినప్పుడు సుందరమ్మ పెత్తన మేమున్నదని యెవ్వరైన వడుగవచ్చును. కొంతకాల మాప్రకారముగానే జరిగెనుగాని తరువాత నీవిషయమునఁ గొంతమార్పు కలిగెను. దానివిషయమైన చరిత్రము నిచ్చటఁ గొంత చెప్పవలసియున్నది. వివాహము చేసికొన్న వారిలోనే యొకరు వితంతు శరణాలయములోని కొక వితంతువును బంపిరి. ఆవితంతువు గర్భిణియై యుండిన ట్లల్పకాలములోనే తెలియవచ్చినది. అప్పుడా వితంతువు నేమి చేయదమా యని నేనును నాభార్యము నాలోచించితిమి. పూర్వము మేము చెన్నపట్టణమునకు

వెళ్ళకముం దిట్టి వితంతువే యొకతె మాయింటికివచ్చెను. కొన్నిదినములలోనేకడుపుతోనున్నట్టు తెలియరాఁగా మేమావితంతువును మాయింటినుండిపంపివేసితిమి. ఆవితంతువుతమయూరికిపోవక రాజమహేంద్రవరములోనే యుండి గర్భపాతమునకయి యొక యెఱుకలదాని దగ్గఱ మందు వుచ్చుకొని చచ్చిపోయెను. ఆదుర్మరణవార్తను విన్నప్పుడు మాకెంతో దుఃఖము కలిగెను. అట్లే యీ వితంతువును గూడ వెడలఁగొట్టినయెడల నీమెగతియునట్లే యగునని మాకుఁదోచినది. ఇటువంటి వితంతువును శరణాలయములో నుంచుటనీతిగాదు. వితంతు శరణాలయములోనివా రందఱును కళంకములేని శుద్ధవర్తనము కలిగియున్న వారేయని నేను చెప్పలేనుగాని యెవ్వరైనరహస్యముగా స్వభావదౌర్బల్యమునకు లోబడినవారుండ వచ్చినను గర్భవతులైనవా రెవ్వరు నుండరు. ఈమెను వెడలఁగొట్టుటకును మాకు మనసుగొలుపలేదు. అందుచేత నేమిచేయుడమా యని యిలోచించి యట్టి వారినిమిత్రమయిపతితయువతీరక్షణశాల (Rescue Home) యొకటి స్థాపింపవలెనని నిశ్చయించి యామెను వితంతుశరణాలయమునుండి తొలగించి వేతొకచోట నొకగదిలోనుంచి కాపాడితిమి. ఆమెకు నాభార్యయే పురుడు పోసెను. మగశిశువుగలిగి చచ్చిపోయెను. ఆపఱకు గుంటూరులో వితంతువివాహము చేసికొని భార్య బలవన్మరణము నొందఁగా విధుడుఁడైయున్న యొక బ్రాహ్మణపురోహితుఁ డామెను వివాహము చేసికొనెడనని రాఁగా నాతనికిచ్చి వివాహము చేసి పంపివేసితిమి. తరువాత నీపతితయువతీ రక్షణశాలకు (Rescue Home) ఒక కోమటి వితంతువు వచ్చెను. ఈకోమటిపతితంతువు గర్భవతియైనది కాదు. చెడిపోయినదే. ఈశాలవితంతువు కాకినాడలో తన పుట్టినింటినుండి కొన్ని నగలెత్తుకొని యొక తూర్పువాని (కూద్రుని) పెంట లేచిపోయెను. బంధువులు

దండవిధాయకునియొద్ద సభియోగము తేగా, నినుపదారిబండి న్మొట్టకు పోవుదారిలో రక్షకభటు లా యిద్దఱిని నగలతో పట్టుకొనిరి. విమర్శలో నా కాలవితంతువు తానే నగల నెత్తుకొని వచ్చితినిగాని వారికేమియు సంబంధము లేదని నాయకుని తప్పింపఁ జూచెనుగాని దండవిధాయకుఁ డిద్దఱిని దోషులనుగా నిర్ణయించి వాని కాటునెలలును కోమటి వితంతువునకు నాలుగు నెలలును కారాగృహవాస దండనమును విధించెను వారి నిరువురను శిక్ష ననుభవించుటకయి రాజమహేంద్రవరమునకు లీసికొని వచ్చిరి వారివెంట వైశ్యవితంతువుబాధువులు పితండ్రి మొదలైనవారు నిలపించుచు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిరి. వారు నాయకుని దండింపఁజేసి నాయకను విడిపింపఁ బాలు పడిరికాని న్యాయసభలో వారి ప్రయత్నము నెఱవేసినదికాదు వారు తమ యూఁడుబడుచును కారాగృహ ప్రవేశము చేయించివచ్చి చెఱసాలనుండి విడుదల యయి వచ్చినతరువాత తమ పిల్లను రక్షింపవలసినది నన్నును నాభార్యను బహువిధముల కీసముగా వేడుకొనిరి. వారిప్పుడుప్పుడు మరలరెండు సాదులువచ్చి మమ్ముబలిమాలుకొనుటయేకాక యాకాలవితంతువును కారాగృహ విమోచనానంతరమున మాయొంటికిఁ దీసికొనివచ్చి నా భార్య కాళ్ళమీఁదఁ బడవేసిరి. ఇంకముందు మంచినడత గలిగి యుండెదవా యని యీ వితంతువు నడిగి, యుండెదనని చెప్పినమీఁదట మే ముభయాలమును సంవత్సరకాలము పరీక్షించి చూచెదమనియు నీలోపల నెవ్వడైన మరల చెడునడతలోఁ బ్రవేశించిన పక్షమున వెంటనే వెడలఁగొట్టెదమనియుఁ జెప్పి యీవితంతువును పరితయావతీరక్షణశాలలోఁ జేర్చుకొంటిమి. ఈ వితంతువు పేరు కనకరత్నము. ఈకనకరత్నమునునాభార్యకనిపెట్టిచూచుచు చదువు చెప్పి హితబోధలు చేయుచుండెను. రెండుమాసము లగునప్పటికి

కనకరత్నముయొక్క ప్రియుఁడు చెలసాలనుండి విముక్తుఁడయివచ్చి తన ప్రియురాలిని తన వెంటఁ బంపుమని యడిగెను. నేను వానిని తోఁటలోనికి రాకుండ జేసి కనకరత్నమును మఱిత జాగరూకతతో గనిపెట్టుచుంటిని. వాఁడయిదాటుసాకులు తోఁటవద్దకు వచ్చి చూచుచువచ్చెనుగాని మాసేవకులు వానిని తోఁటలోనికి వచ్చిన పక్షమున రక్షకభటులకొప్పగింతు రని భయపెట్టినందున నిరాశచేసి కొని వాఁడు రాజమహేంద్రవరమును విడిచిపోయెను. ఇట్లు కొన్ని మాసములు జరిగినతరువాత కాకినాడనుండి సలాది కృష్ణమూర్తి కనకరత్నమును వివాహము చేసికొనెదనని వచ్చెను. ఈకృష్ణమూర్తి పునర్వివాహము చేసికొన్న కోమటి వితంతువునకు పుట్టినవాడు. నేనా కోమటి వితంతువును కృష్ణమూర్తికిచ్చి వివాహముచేసి వారి నిద్దఱిని పతితయునతీ రక్షణశాలలోనే యుంచి మేముభయాలమును కనిపెట్టి చూచుచుంటిమి. ఈతనికి నగ చాఁచిశున్య విచారణ కార్య స్థానములో పన్నులు రాఁబట్టెను పని దొరకినది.

వీడు తమకు వచ్చెడు జీతము తమ భోజనమునకే సరిగా చాలకున్నదనియు, తామింట నొక యంగడిపెట్టి భోజనపదార్థముల సంగళ్ళవాడలో నిచ్చెడు వెలకే యమ్మెదమనియు, వితంతు కరణాలయములోని వారికిఁ గావలసిన వస్తువులను తమవద్దనేకొనునట్లు చేయవలసిదనియు, నన్నడిగిరి. నేనందున కంగీకరించి తమకుఁ గావలసిన పదార్థములను వీరివద్దనే కొనవలసినదని వితంతు కరణాలయములోనివారితోఁ జెప్పితిని. వారాప్రకారముగాఁగొనుచు, తమ కిచ్చెడి యైదురూపాయలును భోజనమునకుఁ జాలకున్నవని మొట్టపెట్ట నారంభించిరి. వారు వీరివద్ద సరకులను రొక్కమిచ్చి కొనుచుండిరి. ఇట్లు కొన్నిమాసములు జరిగినది. ఒకనాఁటి యుదయమున నేనొక మిత్రునితో మాటాడుటకయి పట్టణమునకుఁ బోవుచుండఁగా, పంచదార లేదు తెచ్చుని నాభార్య నాతోఁజెప్పెను. అక్కడివెలకే యిచ్చును గనుక కృష్ణమూర్తి యంగడిలో రొక్కమిచ్చికొనుమని చెప్పి నే మారిలోనికిఁ జొయితిని. నేను మిత్రునితో

మాటాడి వచ్చునప్పుడంగళ్లవాడలో బండినిలిపి యెడఁగారిచ్చి వీసెడు పంచదారను కొని తెచ్చితిని. మీరుకూడ తెచ్చితిరా నేనిక్కడ కనకరత్నమువద్ద పంచదారను కొంటినని నాభార్య చెప్పెను. ఎట్లుకొంటినని యడుగఁగా నేడఁగారిచ్చి వీసెడు పంచదార కొంటినని చెప్పెను. అప్పుడేమియు ననక కృష్ణమూర్తి యింటికి వచ్చినతరువాతి పంచదార యెట్లుకొనుచున్నానని యడిగితిని. వీసె యాటగాలకుకొని యొక యగాలాభమున కమ్ముచున్నా మనియు, మీకుఁ గావలసినయెడల నాటగాలకే యిచ్చెడమనియు నతఁడు చెప్పెను. శ్రీమతి సుందరమ్మను మాకు సహాయముగా వితంతు శరణాయములోఁ బనిచేయుచుండునట్లు నియమించితిని. అందు రూపాయలును భోజనమునకు చాలకున్నవని వితంతువుల మొట్ట లెక్కువకాఁగా నొక నెల స్వయం గావస్తువులను కొని తెప్పించి వాడి చూతమనియు, అందు రూపాయలును నిజముగానే చాలనిపక్షమున వారికిచ్చెడు మాసజీతము లెక్కువచేయుదుమనియు, ఉద్దేశించి, వారికి రూపాయ లియ్యక సరకులను నేనే తెప్పించి యొకగదిలోవేసి తాళమువేసి వారు కోరిక ప్రకారముగా భోజనపదార్థముల నిచ్చుచుం డవలసినదని శ్రీమతి సుందరమ్మకుఁ జెప్పి యొప్పగించితిని. ఆమె యాప్రకారముగా నిచ్చి పద్దు వ్రాయఁగా మొదటి నెలలో చాలక పోవుటకు మాటుగా మొత్తముమీఁద నొక్కొక్కరి కయిదురూపాయలలోకొన్ని యణాలు మిగిలెను. మిగిలిన సొమ్ము పెట్టివారికి రవి కలగఁజ్డలు కొనియిచ్చితిని. రెండవ నెలలోకూడ నాప్రకారముగానే చేయఁగా మఱి కొంచె మెన్నవగుగిలెను. అగిమిలిన సొమ్ముతో వారికా నెలలో మఱియేమో వస్తువులనుకొని యిచ్చితిని. అప్పటినుండి వారికి రొక్కముగానిచ్చుట మానివేసి కావలసిన భోజనపదార్థము లను మేమే కొనియిచ్చు పద్ధతిని పెట్టితిని. ఆపఱకు నేను వారికి నెల కై దేసి రూపాయలచొప్పున నిచ్చినప్పుడు చాలకపోవుటకు కారణము

వస్తువుల నెక్కువవెలల కిచ్చుటమాత్రమే కాక తప్పుతూనికలు తూచుట తప్పుకొలతలు కొలుచుట కూడనయియున్నది. వారి తూచెడు తూనిక రాళ్ళను కొలిచెడుకొలతపాత్రములనునేనారంభము లోనే తెప్పించి పరీక్షించి చూచితిని. వీసెరాళ్ళను కుంచములును సరిగానే యుండిననుచిన్న గుండ్లును కొలతపాత్రములును పిచ్చవిగా నుండెను. ఏబులపు రాల్చైదు వేసినగాని వీసె తూగదు, తవ్వలు తొమ్మిది పోసినగాని కుంచము నిండదు. ఇటువంటి కార్యముల యందు కనకరత్నము ప్రవీణురాలు, కృష్ణమూర్తి యంతసమర్థుడు కాకపోయినను భార్య నడపునట్లు నడచువాడు. వీరివద్ద వస్తువులు కొనుట మానివేయఁగానే కనకరత్నము నాయం దత్యంతాగ్రహము గలదయి తోటలోఁ దాము కాపురముండుట మాకేమో మహాప కారమయినట్టుగా మేము తోటవిడిచి లేచిపోయెదమని నాభార్యతోఁ జెప్పెను. తోటలోనుండి లేచిపోయెదరా యని నేనుకృష్ణ మూర్తి నడుగఁగా లేచిపోయెదమని యతఁడును జెప్పెను. ఎప్పుడు లేచిపోయెదరని యడిగినప్పు డానెల కడపటనని యుత్తర మిచ్చెను. అందుచేత నేను మాపట్టణగృహములోనున్న నాపుస్తకములను తెప్పించి వారున్న గదులలోనొకచానిలో పెట్టించుటకు నిశ్చయించి యా నెలకడపట నొకపుస్తక మంజూషను దెప్పించి గదిలో పెట్టింప నారంభింపఁగానే 'మేమెక్కడకుఁ జోయెదము? మమ్మారిలో నెవ్వరు చూచెదరు? అని వారంగలార్ప మొదలుపెట్టిరి. నేను తరువాత నాపుస్తకములను బెట్టించుటకై తోటలోని మామేడయింటిని కేర్చి యొక పెద్దయింటిని గట్టించితిని. కృతఘ్నులయినను నాభార్యయు నేనును నిట్టివారియందు దయచూపుచునే యుంటిమి. నేనెక్కడకు పోయినను నాభార్య నావెంటరాక నన్నెప్పుడును విడిచియుండెడిది కాదు. కడసారి నేను కాకినాడకు వెళ్ళినప్పు డీకనకరత్నమునకు

పురుషు పోయుటకయి యామె నావెంటరాక నిలిచినది. పైని పేర్కొనఁబడిన యిరువురునుగాక మఱి నలుగు రప్పడీ పతిత యువతీ రక్షణశాలలోఁ జేరిరి. వారిలో నింకొకరికి వివాహమయ్యెను. తక్కిన వారు బిడ్డలనుగని చెప్పియుఁ జెప్పకయు పాటిపోవుచు వచ్చిరి. నాభార్య యవసానశాలమునం దొక బ్రాహ్మణ వితంతువు బిడ్డను గని విడిచి పాటిపోఁగా నాభార్య యాబిడ్డను పెంచుచుండెను.

వితంతు శరణాలయవిధులీక్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.—

“శ్రీరాజమ హేంద్రవరపుర విఘ్నేరియాహిందూవితంతుశరణాలయము.

అనాథయువతుల యుపయోగార్థముగా రాజమ హేంద్రవర మున వితంతుశరణాలయ మొకటి పెట్టఁబడియున్నది. నిరాధారలయి యున్న యనాథశాంతల కష్టములను గొంతవఱకు తొలగించి, విద్యా దానమువలన వారిని సగౌరవజీవనమున కద్దురాండ్రనుగాఁ జేయుట యీ శరణాలయముయొక్క ముఖ్యోద్దేశ్యము. అందు నిమిత్తమయి ఇంగ్లీషు తెలుగు భాషలు నేర్పెడి పాఠశాలయొకటి స్థాపింపఁబడి యున్నది. అందు కుట్టుపనికూడ నేర్పఁబడును.

1. మనలో స్త్రీలు కొందఱు కొంచెము విద్య రాఁగానే గర్వ ముకలవారయి పనిపాటు చేయుట తమ గౌరవమున కర్హము కాదని భావించి సోమరులయి చెడుచున్నారు! ఈ వితంతు శరణాలయమునం దిటువంటి దురభిప్రాయము లెంతమాత్రమును బ్రోత్సహ పఱుపఁ బడవు. ఇందుఁ జేరినవా రందఱును పాటుపడుట యభ్యాసము చేసి కొనవలెను. వారు వంతుల వరుసను వంటచేసి తక్కినవారికి వడ్డించు చుండవలెను. ఒకరు వంట చేయునప్పు డింకొకరు పై పనులనుచేయు చుండవలెను. ఈప్రకారముగా వంటచేయుట, తెచ్చిన పదార్థములను జాగ్రత్తచేయుట, వెచ్చముల లెక్కలుంచుట, చిల్లరపనులను చక్క పెట్టుట మొదలయినవి వంతులవరుసను జేయుచుండుటవలన. నెల్ల

వారును చదువునుమాత్రమే కాక గృహకృత్యముల తీర్పును గూడ నేర్చుకొందురు. ఇందు, జేరినవారి వర్ణభేదమునకు భంగము గలుగ కుండ కాపాడుటకయి, ఆయావర్ణములవారికిఁ దగినట్లుగా వేలువేలుగా వంటలు, భోజనములు చేసికొనుటకు స్థలము లేర్పఱుపఁబడియున్నవి. ఇందుండువారు ప్రతిదినమును ఎవరి బట్టలు వా రుతుకుకొని యాట వేయుచు యెవరి పక్కలు వారు వేసికొని తెల్లవాటి యెత్తివేయుచు ఉండవలెను.

2. ఈ శరణాలయమునం మున్నవారిలో నెవ్వరికయిన వ్యాధి వచ్చుట తటస్థించిన పక్షమున మందు లిచ్చుటకయి వైద్యుఁడేర్పఱు పఁబడును గాని యందున్న వితంతువులే యుపచారములను పథ్యపాన ములను వంతులవరుసను జేయవలెను.

3. విద్యాయం దాసక్తిగల బీదతాల వితంతువుల కీశరణాల యమునందు ధర్మార్థముగా అన్న వస్త్రాదులును పుస్తకములు మొద లయినవియు నిచ్చి విద్య చెప్పింపఁబడును. ఆట నెలల కొక పర్యాయము రెండేసి బట్ట లియ్యఁబడును.

4. ఈ వితంతు శరణాలయమునందుఁ జేరినవారు సుత్రవర్త నము కలవారయి యుండవలెను. వారి నడతవిషయమయి తగినంత శ్రద్ధ చేయఁబడును. ఇం దుండువారిలో నెవ్వరయిన కలహశీల లయి తఱుచుగానితర తరుణులతోతగవులాడుచున్నను, శరణాలయమువిధు లను మీటి ప్రవర్తించుచున్నను, సుత్రవర్తనము గలవారు కాకపో యినను, పాశములను జదువక తరుచుగా నశ్రద్ధచేయుచున్నను, అట్టి వారు వితంతు శరణాలయమునుండి పంపివేయఁబడుదురు.

5. ఎల్లవారును తెల్లవాఱు జామున నైదు గంటలకు తప్పక నిద్రనుండి లేవవలయును. ఏడుగంటలలోపల దంతధావనస్నానాదిక మును ప్రాచిపనులను, ప్రార్థనమును ముగించి చదువుకొనుటకు సిద్ధ

ముగా నుండవలెను. ప్రాతశకాలమున 6 1/2 గంటలకును సాయంకాలమున 4 1/2 గంటలకు, శరణాలయమునుండి సూపరింటెండెంటు వెంట ఆనందాశ్రమమునకు ప్రార్థనకు పోవలెను. సోమవారము మొదలుకొని శుక్రవారమువఱకును ప్రతిదినమును ఏడు గంటలు మొదలుకొని యెనిమిది గంటలవఱకును పాఠములను జదువుకొనవలెను. ఎనిమిదిగంటలు మొదలుకొని పది గంటలలోపల వంట, భోజనము మొదలయిన పనులుచేసికొని పాఠశాలకుఁ బోవుటకు సంసిద్ధురండ్రయి యుండవలెను. భోజనవిషయమున పెవ్వరికిని ఆవశ్యకపదార్థములే కాని భోగములుబరుపఁబడవు. శరణాలయములోనున్నంతకాల మెవ్వరును మాంసాహారమును తినఁగూడదు. పదిగంటలన్నర మొదలుకొని యెంటిగంటవఱకును శరణాలయములోనే స్థాపింపఁబడియున్న పాఠశాలకుఁ బోయి చదువుకొనవలెను. ఒంటిగంటకును రెండు గంటలకును మధ్య మధ్యాహ్న భోజనము చేయవలెను. రెండు గంటలు మొదలుకొని నాలుగు గంటలన్నరవఱకును మరలఁ బాఠశాలకుఁబోయిచదువుకొనవలెను. నాలుగుగంటలన్నర మొదలుకొని యెడుగంటలవఱకునుఆనందాశ్రమములోప్రార్థనచేసికొని, పిమ్మటపుస్తకములను వార్తాపత్రికలను జదువుటలోఁగాని బ్యాడ్ మింటను మొదలయిన యాటలాడుటలోఁగాని వ్యాయామము చేయుటలోఁగాని సూపరింటెండెంటు వెంటనో వేతాక పెద్దవారివెంటనో తోటలో తిరిగి కాని విక్రాంతి ననుభవించుటలోఁ గాని కాలము గడుపవచ్చును. రాత్రి యాఱుగంటలు మొదలుకొని యేడుగంటలన్నర లోకుల వంట చేసికొని భోజనములుచేసి మఱునాటి పాఠములను జదువుకొనుటకు సంసిద్ధురండ్రయి యుండవలెను. ఏడుగంటలన్నర మొదలుకొని తొమ్మిది గంటలవరకును దీపముల వెలుతురున మఱునాటి పాఠములను జదువుకొనవలెను. రాత్రి తొమ్మిదిగంటలన్నరకు నిద్రకు పోవ

చును. శనివారమునాడు ప్రాతఃకాలకృత్యములను యథాప్రకారము గా తీర్చుకొన్నతరువాత ఏడుగంటలు మొదలుకొని తొమ్మిదిగంటల లోపల తలంటిపోసికోవలెను. అటుతరువాత పదిగంటలన్నర లోపల వంట, భోజనము మొదలయినవి ముగింపవలెను. రెండుగంటలు మొదలుకొని నాలుగుగంటల లోపల పాఠములను ఇతర గ్రంథములను జదువుకొనవలెను. అదివారమునాడు ప్రాతఃకాలమున 7 గంటలు మొదలు 8 గంటలవఱకును ప్రార్థనకు వచ్చి, ధర్మోపదేశమును విని, తక్కిన కాలములో ఇష్టమువచ్చిన రీతిని యుక్తమార్గమున విశ్రాంతి ననుభవింపవచ్చును.

6. వితంతు శరణాలయములోనివాడు పయివారితో మాటలాడఁదలఁచుకొన్నచు ఇతరవ్యవహారములు జరిపఁ దలఁచుకొన్నను పయివారి కుత్తరములువ్రాయఁ దలఁచుకొన్నను సూపరింటెండెంటు సెలవునుపొంది చేయవలెను. అవశ్యకమని తోచినయెడల సూపరింటెండెంటు ఇతరులతో మాటాడునప్పుడు తాను దగ్గఱ నుండవలెను. శరణాలయములోనివాడు వ్రాసెడి యుత్తరములనుగాని వారికివచ్చెడు యుత్తరములనుగాని సూపరింటెండెంటు నిప్పించిచదివి చూడవచ్చును. అట్టియుత్తరములలో వారి నడతనుగాని న్యాయబుద్ధిని గాని సంజేహించుట కవకాశ మున్నయెడల, అట్టియుత్తరమును పెంటనే వ్రేసి జెంటుగారికి పంపి వారి యుత్తరపు ప్రకారము చేయవలెను. ఆయన అట్టి నడత విశేషమైనది కాదని తలచిన యెడల, మండలించి మొదటి తప్పిడముక్రింద క్షమింపవచ్చును.

7. వితంతు శరణాలయమందున్నవాడు తమకుఁ గావలసిన వస్తువులను సూపరింటెండెంటుద్వారా తెప్పించుకొనవలయునే కాని స్వయముగాఁ గాని సేవకులవల్లఁగాని తెప్పించుకొనఁగూడదు. వాడు

శరణాలయములోఁ జేరిన సేవకులలో నే విధమైన సంబంధమును పెట్టుకొనఁగూడదు.

8. పెండియైనవారిని గాని కానివారిని గాని వితంతువులను గాని వారి సంరక్షకులు బోర్డింగు స్టూడెంట్లనుగా నుంచఁ గోరిన యెడల, భోజనములకును ఇతర వ్యయములకును గావలసిన సొమ్మిచ్చు పద్ధతిమీఁద అట్టివాడు వితంతు శరణాలయములో చేర్చుకొనఁబడుదుడు. అట్టివిద్యార్థులు వేసవికాలపు సెలవులో తమ యిండ్లకు పోవ వచ్చును. అట్టివారి సంరక్షకులు సూపరింటెండెంటు సెలవును పొంది యుప్పుడప్పుడు వచ్చి తమ బాలికలతో మాట్లాడి పోవచ్చును. బోర్డింగు విద్యార్థినులు శరణాలయనిబంధనల కన్నిటికి లోబడియుండి ఇతరులు నంట మొదలయినవి చేసికొనెడు సేవయములో తమకాలమును పాఠములనో సద్గ్రంథములనో చదువుకొనుటలో వినియోగపఱుపవలెను.

9. వితంతు శరణాలయములోనివాడు తమ వ్యాయామమున కయి యేర్పాటు చేయఁబడిన స్థలమునందును వేళయందును తప్ప, తక్కిన స్థలములయందును, వేళలయందును ఆటలాడుకొనఁగూడదు.

10. వితంతు శరణాలయములో నుండువా రంతయును సూపరింటెండెంటుగారి యుత్తరపులకు లోబడి ప్రవర్తించవలెను. సూపరింటెండెంటుగారి యుత్తరపులకు వ్యతిరేక్తముగా ప్రవర్తించినను, వారిని తిరస్కరించినను, నిందించినను, అట్టివాడు ప్రెసిడెంటుగారి యుత్తరపు మీఁద వితంతు శరణాలయమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడుదుడు. అట్టివాడు వితంతుశరణాలయములోఁ జేరినపాఠశాలయందుఁ జదువుకొనుటకు సహిత మర్హురాండ్రుకాదు. సూపరింటెండెంటుగారిచ్చెడు యుత్తరపులలోఁగాని, వాడుచేసెడి యాదరణలోఁ గాని. లోపమున్నట్లు శరణాలయములో నున్నవారికి తోచినయెడల, అట్టి

లోపములను వ్రాతమూలముగా ప్రెసిడెంటుగారికి తెలుపవలెను. ప్రెసిడెంటుగారు విమర్శించి స్వయముగాఁ గాని, కమిటీవారితో ఆలోచించి గాని, తీర్మానము చేయువఱకును సూపరింటెండెంటుగా రిచ్చిన యట్టి యుత్తరువునకు లోబడియే ప్రవర్తింప వలెను గాని, వ్యతిరేకించి నడుచుటగాని, మఱి యేవిధమైన యనాదరణనుజూపుట గాని చేయఁగూడదు.

11. సత్రవర్తన విషయములోను శుచిత్వ విషయములోను తప్ప నితర విషయములలో నధికారమును జూపక సూపరింటెండెంటుగారు వితంతు శరణాలయములోనివారి స్వమతాచారములను జలూచారములను మన్నింపవలెను.

12. తమభార్యలతోఁగలిసిచూడ వచ్చెడు తగుమనుష్యులను, ఇతర స్థలములనుండి వచ్చి చూడఁ గోరెడు పెద్ద మనుష్యులను తప్ప, నితరుల నెవ్వరిని వితంతు శరణాలయములోనికి రానియ్యఁ గూడదు.

వితంతు శరణాలయమునందుఁ గ్రొత్తగాఁ జేరఁ దలఁచు కొన్నవారు రావుబహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగా రికివ్రాసికాని, వారితో స్వయముగా మాటాడికాని చేరవచ్చును."

శ్రీములుకుట్ల అచ్యుత రామయ్యగారు దయాపూర్వకముగాఁ గట్టించి యిచ్చిన గ్రొత్తవితంతు శరణాలయమునందు గృహప్రవేశోత్సవము 1908-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 15-వ తేదిని జరిగినది. అప్పుడు పట్టణములోనివార నేకులు డయచేసిరి. అసమయమునందు నేను చదివినదాని నిందుక్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాను.—

రాజమహేంద్రపుర వితంతు శరణాలయ మాతన గృహప్రవేశము.

సర్వకారుఁబ్బడవును, సర్వశుభ ప్రదాతవును, సర్వనియామకుఁడవును, అయిన యోపరమేశ్వరా! నీకు హృదయ పూర్వకములైన నావందన సహస్రములను సమర్పించుచున్నాను. ఈదీనుని కడు

ణించి యాదరపూర్వకముగా నంగీకరింపుము. లోకములో సమస్త సత్కార్యములును సమస్త ధర్మములును నీకు ప్రీతికరము లయి నీయ నుగ్రహవిశేషముచేత సదా వర్ధిల్లుచున్నవి. అట్టి సత్కార్యములకు విఘ్నములను విఘాతములను గలిగించుట కయి యెంతటి బల వంతు లెంతమంది యెన్ని ప్రయత్నములు చేసినను తుడకా నరకీట కముల కృషి యంతయు విఫలమయి నీ బలముచేత సత్కార్యములే సఫలములయి లోకమున కనంతఫలదాయకము లయి సుఖాభివృద్ధి కరము లగును. నీవు సకలార్తిహారుడవు, ఆ ర్తజనరక్షణ పరాయణుడవు. ఈ దేశమునందుఁ జిరకాలాగతమైనదురాచార బలముచేత సామాన్యముగా స్త్రీలును ముఖ్యముగా బాలవితంతువులును దుష్ఫితి యందుండి భయాత్తురాండ్రయి యభయము ప్రసాదింప నిన్ను దీన ముగా వేడుచున్నాడు. వారి మొట్టలాలకించి యనేక సజ్జన హృద యములను కరణించి యనాథకాంతిల సంతాపములను దొలగించుట కయి వారిని బ్రేరేచుచున్నావు ఈ సాయంకాలము గృహప్రవేశము జరుపుచున్న యీ వితంతు శరణాలయము నీ ప్రేరణమును నీ యార్తరక్షణపరత్వమును సహస్ర ముఖముల ఘోషించు చున్నది. విద్యయందును బుద్ధియందును ధనమునందును బలమువందును దరి ద్రుడ నయి యున్న నావంటి యనామకుఁడు తలపెట్టిన యీ కార్య మునకు వేలకొలది కూప్యమును స్యయపటిచయొక మహానుభావుఁడు గృహమునుకట్టిగిది యిచ్చుటయు, ఇంకొక మహానుభావుఁడు సంవత్సరమున కంతకు పట్టిన వ్యయము నన్నిటిని భరింప నయోచితము గాఁ బూనుకొనుటయు నీ నిష్కేతుక జాయమానకటాక్ష విశేషము చేతను ప్రేరణముచేతను గాక మఱి దేనివలన సంప్రాప్తము లయ్యెను! అనాథజనార్తిహర మయిన యీ వితంతు శరణాలయము నెట్లు వృద్ధిలోనికిఁ దేవలయునో, యెట్లు నిరంతరాయముగా కొనసాగింప

వలయునో, సర్వజ్ఞుడవయిన నీవే యెఱుఁగుదువు. ఓ భక్తజనాభిష్ట ప్రదాయకా! పరోపకారపాఠీయులను బంపి పని చేయించియు, దీనజన శోక నివారణాయత్తచిత్తులను ప్రేరేది ధనదానము చేయించియు, ఈ వితంతు శరణాలయము దినదినాభివృద్ధి నొంది శుభదాయక మగు నట్లు కరుణించువు గాక !

ఓ సోదరిసోదర రత్నములారా ! మీ రందఱును నా యాహ్వానము నంగీకరించి యీగృహప్రవేశోత్సవమునకు దయచేసి నన్ను గౌరవించినందునకు మీకు కృతజ్ఞతాపూర్వకములైన వందనములు చేయుచున్నాను. ఆహ్వానపత్రిక నాపేరిటఁబంపఁ బడినను, దీనినిబంపుటకు నాకెంత యధికారమున్నదో యంతయధికారముమీకునుగలదు. ఈ యుత్సవము మనయందఱిదిగాని నాదిమాత్రమేకాదు. ఈగృహమును మన కిచ్చి యీ సమావేశ సంతోషమును గలిగించినవాడు బ్రహ్మశ్రీ మహారాజశ్రీ ములుకుట్ల ఆచ్యుతరామయ్యగారు. కాబట్టి మొట్ట మొదటఁ గృతజ్ఞతాసూచకములైన వందనములను మనమాయనకు సమర్పింపవలసియున్నది. ఇట్లు వేలకొలఁదిరూపాయలను గవ్వల వలె వ్యయపెట్టి పురుషుల యర్థాంగులనఁదగిన యగతికలైన యబలదురవస్థను నివారించుటకయి పరోపకారబుద్ధితో నీగృహములనుగట్టించియిచ్చిన ఆచ్యుత రామయ్య గారికి వందనము లర్పించుటలో మీరందఱును సంతోషపూర్వకముగా నాతోఁ జేరుదు రని నమ్ముచున్నాను. సజ్జనసౌఖ్యసంఘాయకుడైన పరమేశ్వరుఁ డీయూదార పురుషునకు దీర్ఘాయు రాజ్యశ్రేష్ఠ్యములను బ్రసాదించును గాక ! భరతవర్షీయ దీనానాథ కాంతాజన దుర్దళా నివారణార్థమైన మన యీ యుద్యమములో నీశ్వరునిసాహాయ్యము మొదటినుండియు స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. 1905-వ సంవత్సరారంభమునందు నేను చెప్పి పురిని విడిచి స్వస్థల మయిన యీ రాజమహేంద్రవరమునకు

మనల వచ్చి యిచ్చటి మిత్రులసాహాయ్యముచేత నొక వితంతు శరణాలయమును తత్సంధమున నొక బాలికా పాఠశాలను స్థాపించి పనిచేయ నుద్యమించి పట్టణములోని ఘాగ్నహమునందే బాలికల కొఱకొక మధ్యమపాఠశాలను బెట్టి యం దింగ్లీషు సహితము నేర్పింప నేర్పాటు చేసితిని. ఆ బాలికాపాఠశాల నెప్పటికైన నున్నత పాఠశాలనుగాఁ జేయవలెనని సంకల్పించుకొని యుంటిని. ఈరీతిగా బాలికా పాఠశాలను సంవత్సరకాలము వడుపునప్పటికిఁ గొండలు బాలవితంతువులు చేరుటయే కాక బాలికల సంఖ్యయు హెచ్చయ్యెను. కాని పది పండ్రెండు సంవత్సరముల యీడు రాఁగానే పయి తరగతుల బాలికలను తల్లిదండ్రులు పాఠశాలను మాన్పించుచు వచ్చుట తటస్థించినందున నున్నత పాఠశాలావిషయమైన నాసంకల్పమునకు వికల్పము కలుగు నేమో యని నేను భయపడ, జొచ్చితిని. వితంతు శరణాలయములో బాలవితంతువులవలనను, అగతిక బాల రక్షణశాలను స్థాపించినయెడల నందలి బాలికలవలనను మాత్రమే స్త్రీల యున్నత పాఠశాల సాధ్యమగు నని నాకు తోచినది. అంతటఁ గొండలు మిత్రుల ప్రేరణముచేత వితంతుశరణాలయము నిమిత్తమును స్థాపింప నుద్దేశించుకొన్న యగతిక బాల రక్షణశాల నిమిత్తమును పట్టణ సమీపమున నొక వికాలస్థలమును సంపాదింపవలెనని నా కీశ్వరుఁడు బుద్ధిఘట్టించెను. అందునిమిత్తమయి కృషిచేయగా శీఘ్రకాలము లోనే నా కీతోట లభించెను. అప్పటికి నేను అర్భుత్తు నట్టుకంపెనీ వారివద్ద రెండువేల రూపాయలు నిలువచేసి యుంటిని. ఈ తోటను కొనుట నిమిత్తమయి యా రెండువేల రూపాయలను డెప్పించితిని. ఇట్లు జరిగిన యల్పకాలములోనే యా కంపెనీ దివాలాదీసికట్లు వారా పత్రికలయందుఁ బ్రకటింపఁబడెను, ఈసామ్మనోకుండఁ గాపాడినది, యాళ్ళోర సాహాయ్యముగాక మఱి యేమని చెప్పవచ్చును ! ఈ పని

శిశ్యుడు తోడుపడుచున్నందున తొక చిన్న నిదర్శనమును జెప్పెదను. ఈ తోటను గొన్నతరువాత శీఘ్రకాలమునే యావటకు శిథిలమై పడిపోయియున్న చిన్నయింటిని భాగుచేయించి యందు ప్రవేశించి తోటనువృద్ధిచేయు మార్గము నాలోచింప నారంభించితిని. ఇంతోక నుయ్య యున్నగాని తోట వృద్ధి కాఁజాలదని భావించి, కొత్త మఱి నొకదానిని ద్రవ్వించి నిశ్చయించుకొంటినిగాని నేయి రూపాయలకంటె నెక్కువగా గావలసియుండు ననుకొన్న మొత్తములో నావద్ద నప్పుడు నూజురూపాయలకంటె నెక్కువగా లేవు. అయినను నేను వెనుకదీయక తక్కిన రూపాయలెక్కడ నైనను బదులుచేయ నచ్చునన్న ధైర్యముతో నూయిత్రవ్వించి నారంభించి మట్టిపనిచేయించుచుంటిని. ఇంతలో నాకస్మికముగా నింగ్లండులో మిస్. మ్యానింగు గారి మరణ శాసన నిర్వాహకుల వద్దనుండి నా కొక లేఖ వచ్చెను. ఆ లేఖను విప్పి చదువగా నందు మృతినొందు నప్పుడు మిస్. మ్యానింగుగారు తమ మరణశాసనములో నాకేబది పాను లియ్యవలసిన దని వ్రాసినట్లును అక్కడి వ్యయములు మొదలైనవి పోగా మిగిలిన సొమ్మును నాకిచ్చునట్లు చెన్నపురిలోని తమ ప్రతినిధికి వ్రాసినట్లును వ్రాయఁబడి యుండెను. ఈ లేఖ చేరిన వారము దినములోపలనే బిన్నీ కంపెనీవారు నా కాటువండల యెనుబడి రూపాయలను బంపిరి. ఎన్నఁడో కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట నన్నొక్కసారి చెన్న పట్టణములోఁ జూడఁ దటస్థించిన వృద్ధురాలైన మిస్. మ్యానింగ్గక్కడ! ఇంగ్లండులో తాను మృతినొందునప్పుడు నన్ను మఱచిపోక యేఁబది పానులు నా కిమ్మని మరణశాసనములో వ్రాయు లెక్కడ! ఇది యింతయు నీశ్వరప్రేరణమని గాక మఱి యేమని యూహింప శక్య మగును! ఈశ్వరానుగ్రహమువలన నూయియు నే ననుకొన్నంత లోఁతు త్రవ్వనక్కఱలేక పయినే శుద్ధమధురజలము పడి యెనిమిది వందల రూపాయలతోనే ముగిసెను.

ధర్మము తనతో నారంభము కావలెనను న్యాయమును బట్టి మొదట నేను జేయఁగలిగినది చేపి పిదప ధర్మనిమిత్త మిరదులను బ్రార్థింపవలయునని యింతవఱకు నుపేక్షచేసితిని. అత్యల్పమే యైనను నేను జేయఁగలిగినది చేసితినిగాన నేనికముందు మన హితకారిణి సమాజము పక్షమున ధన సాహాయ్యము నిమిత్తము దేశాభిమాన మాననీయుల కండటికిని శీఘ్రకాలములోనే విజ్ఞాపన పత్రికలను బంపఁ బ్రయత్నించెదను. ఈశ్వరాను గ్రహమువలన ధన సాహాయ్యమునకు లోపముండదని దృఢముగా నమ్ముచున్నాను.

ఇప్పుడు ముఖ్యముగాఁ గావలసినది మనుష్యసాహాయ్యము. స్వార్థపరిత్యాగమును జూపుచు పరోపకారార్థముగా స్వజీవితమును ధారపోయఁ గంకణము గట్టుకొనుమనుష్యబలము కార్యనిర్వహణమున కవశ్యముగాఁ గావలసియున్నది. అట్టికార్యపరులనుగూడ యుక్తసమయమునందు తప్పక ఈశ్వరుఁడు పంపుననుటకు సందేహము లేదు, ముం దెప్పుడో పంపుననెలఁగి ఇప్పుడే పంపనారంభించి యున్నాఁడు. ఇప్పుడీ వితంతు శరణాలయములోనేయుండి దానియభివృద్ధి నిమిత్తమై తమ శరీరములను ధారపోయ దీక్షవహించిన యొకరిద్దఱు పరోపకార పాఠీయులు యువతులనుగూర్చియించుక ముచ్చటించెదను. వారిలోఁ బ్రథమగణ్యురాలు శ్రీమతి కనక సుందరమ్మ. ఈమె వయస్సు చేత చిన్నదేయైనను బుద్ధిచేత చిన్నదికాదు. ఈమె కీశ్వరభక్తియుఁ బరోపకారచింతయు విశేషముగాఁగలవు. ఈమె విద్యయం దత్యంతాసక్తియుఁ దెలిపితేలుదు జాతుబుడసమును గలదియయియున్నది. ఇట్టి యీమె వితంతుశరణాలయములోఁ బనిచేయుచుఁ గనకజీవితమును తనతోడి యనాథకాంతల యభివృద్ధి నిమిత్తము ధారపోసి పరోపకార కృత్యములయందుఁ గనక సీశ్వర సన్నిధానమునందు దీక్ష వహించియున్నది. భక్తభీష్ట ప్రచార యైనపరమేశ్వరుఁ దీమె కాము

రాలోగ్యభాగ్యమును బ్రసాదించి సత్కార్యాచరణమునందుఁ దగి
 నంతి యుత్సాహమును ధైర్యమును బూనికను కరుణించును గాక !
 ఈమె కిప్పుడు లోకానుభవ మంతగా లేకపోయినను గాలక్రమమున
 ననుభవజ్ఞురాలయి కార్యనిర్వహణమునందు సమర్థురాలగుననుటకు
 సందేహ ముండదు. ఈ శరణాలయమునందున్నవా రందఱును నాకుఁ
 బుత్రికలే యైనను గుణసంపత్తిచేతను బోపకారపరత్వముచేతను
 నాకీమె యీశ్వరదత్తయైన ప్రియపుత్రికయైనట్టు భావించుచున్నాను.
 ఈమె తండ్రియైన యోగానందముగాదు నాకు బాల్యమిత్రుఁడు,
 పాతకాలయందుఁ జదువుకొనుచుండి నేను “రసికజనమనోరంజనము”
 ను రచించుచుండినప్పు డతఁడు దాని శుద్ధప్రతిని వ్రాసెను, మొదటి
 రెండు వితంతువివాహములును జరిగినపిమ్మట శంకరాచార్య స్వాము
 లవారి బహిష్కార పత్రికలు బయలుదేలి యెల్లవారిని భయపెట్టి
 మరల వివాహములు జరుగుట దుర్ఘటమని తోఁపఁజేసిన కాలములో
 మూఁడవ వివాహమున కీయనయు నీయన మిత్రుఁడగు మనోహరము
 పంతులుగాదును నాకెంతో సాయముచేసిరి. ఇట్టి నా బాల్య స్నేహి
 తుని పుత్రిక యగుటచేతఁ గూడ నాకీమె మఱిత యాదరణ పాత్రు
 రాలగుచున్నది. ఇట్టి యీమెకు సహాయురాలయి శ్రీమతి
 కాదుమూరి మల్లమ్మ వితంతు శరణాలయాభివృద్ధి కయి పని చేయఁ
 బ్రతిజ్ఞ చేకొనియున్నది. ప్రస్తుత మీ యిరువురను వితంతు
 శరణాలయభారనిర్వహణమున కయి యీశ్వరుఁడు ప్రసాదించినట్టు
 తోఁచుచున్నది. ఈ యిరువుర చిత్తవృత్తులును సదా సత్కార్య
 పరాయత్తము లగునట్లు పరమపిత ప్రసాదించునుగాక ! సత్కార్య
 నిర్వహణమున కిప్పుడు స్త్రీలు పూనుకొనుచున్నార గనుక కార్యము
 బయ్యప్రదముగా సాగఁగలదని నిశ్చయముగఁ జెప్పవచ్చును. స్త్రీలు
 పూనుకొని తోడుపడినం గాని యే సాంఘికసంస్కారమును సంపూర్ణ

విజయము నొందనేరదు శ్రీలు పూనకొన్న యీ మహా
కార్యము సాఫల్యము నొందక మానదు. శ్రీల ప్రతిజ్ఞలయం దంత
కంతకు నాకు విశ్వాస మెట్లు హెచ్చుచున్నదో యట్లే యిప్పుడిప్పుడు
నా కంతకంతకు మనయావనపురుషుల ప్రతిజ్ఞలయందు విశ్వాసము
తగ్గుచున్నది. కొందఱు జాట్లను బొట్లను తీసివేసినంత మాత్రముననే
తాము ఘనులమైతిమనుకొని సత్కార్యాచరణమును సరకుకొనకున్నాడు.
కొందఱుభోజనములును బోడితలలుమాత్రమే ప్రధానములనుకొని లో
లోపకారచింతన దూరము చేయుచున్నాడు. ఇట్టిబుద్ధిమంతులు బాహ్య
వేషములకంటె మన స్సౌందర్య మధికమైనదిగా నెఱిగి సత్యాదుల
యందధికగౌరవమును జూప నేర్చుకొందురుగాక! పరార్థపరత్వమున
కయి స్వార్థపరత్వమును త్యజింప నభ్యసించురు గాక!

నాకాల మంతయు నించుమించుగా గడచిపోయినది. నేనిక
ధనార్జనపరత్వమునువీడి నాయాయుశ్శేషమును శ్రీజనాభివృద్ధినిమిత్త
మయి వినియోగింప నిశ్చయించుకొన్నాడను. వితంతు శరణాలయ
ములో విద్యనేర్చు పురుషులు తగిన శ్రీలు దొరకువలయును వృద్ధు
లుగా నుండుట యావశ్యక మగుటవేత నావృద్ధత్వయోగ్యతను బట్టి
విద్యాదానవిషయమున నాకు క్షీణమనంతవలకుఁ బనిచేయుఁ గృత
నిర్పయుడనై యున్నాను నొకపివలన నొక శ్రీయైనను బరోప
కార పాఠములను విద్యావశ్యమైన పక్షమున నాజన్మము సార్థక
మయినట్లు భావించుకొనినదను. ఈశ్వరుడు నాయాభిమతమునుసీద్ధింపఁ
జేయన గాక!

అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మణులలో నొక్కఁడయిన కాదుమూరి
కామరాజుగారు రోగపడి యిక్కడినుండి గంజాము మండలములోని
శ్రీకాకుళమునకుఁబోయి దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారి వలెనే యక్కడ
నకాలమరణము నొందెను. అనంతర మాయన భార్యయైన మల్లమ్మ

విశంతుశరణాలయములోఁ జేరి దాని యభివృద్ధి కయితన జీవితకాలము గడపవలెనన్న మహాత్మాహముతో నుండి 1909-వ సంవత్సరమున నేను బెంగుళూరిలో నుండినప్పుడు కాలధర్మము నొందెను.

1908-వ సంవత్సరమునందు దొరతనమువారునన్ను 1878-వ సంవత్సరము 3-వ సంఖ్య రాజకాననానుసారముగా వివాహములు జరుపుటకు గోదావరి మండలమునకు వివాహలేఖ్యాయాధకునిగా (Registrar of Marriages) నియమించిరి. ఆ సంవత్సరమునందు పూర్వోక్తకాననానుసారముగా నాయెదుట జరగవలసిన మొదటి వివాహము శ్రీయత కామరాజు హనుమంతరావుగారి దయ యుండవలసినది. నేను పుత్రికాప్రాయనుగాఁ జూచుచున్న శ్రీమతి కనపర్తి సుందరమ్మ తానుగూడ బ్రాహ్మసామాజ్యకురాలయి నాతోఁగలసి పని చేయుటకును తా సన్మహానిక బ్రాహ్మిని వివాహము చేసికొనుటకును సమ్మతిపడెను. పరస్పరానుమతిపై ని శ్రీమతి సుందరమ్మకును శ్రీయత హనుమంతరావుగారికిని వివాహము నిశ్చయింపఁ బడెను. వివాహ దినముకూడ నిర్ణయింపఁ బడెను. ఈ వివాహముతోఁగలిసి నాచే బోషింపఁబడి మాయుంటనున్న చిరంజీవి పులవర్తి వేంకటసుబ్బారావు వివాహముకూడ చేయుట కేర్పాటుచేసితిని. అన్నియు సిద్ధమయిన తరువాత హనుమంతరావుగారు వివాహదినమున స్త్రీపురుషులందఱును మూలవానితోఁగలసి భోజనముచేయవలెనని పట్టుపట్టెను. అట్లుచేయుటకు నాభార్య మొదలయినవా రొప్పకొనలేదు. స్త్రీలను వడలిపెట్టవలసిన దనియు మఱియొక దినమున పంచమునితోఁగలిసి మన మండలిమును భోజనముచేయుదుమనియు నేను బహువిధములఁ జెప్పితిని గాని నామాట లాయన యంగీకరింపలేదు. అందుచేత సిద్ధమయిన వివాహ మప్పటి కాగిపోవలసివచ్చినది. కొంత వైష్ణవునకు నాభుములు మొండన్నట్లు నూతన బ్రాహ్మధర్మస్వీకర్తకును బాహ్య

కారములయందుఁ బట్టుదల యొక్కవగా నుండును. అంతే కాక యూయన దేశీయస్వపరిపాలన పతావలంబుఁడయి బోధనాభ్యసన పాఠశాలనుండి తీసివేయఁబడినవాఁడు, దొరతనమువారిపాఠశాలలలోఁ గాని పనియియ్యఁగూడదని నిషేధింపఁబడినవాఁడు. దొరతనమువారి ప్పడు నిగ్రహప్రయోగమున కారంభించి స్వపరిపాలనోన్మాదులయిన వారిని కారాగారప్రవిష్టుల జేయుచుండుటచేత దేశీయస్వపరిపాలన వీరావేశవ్యక్తులయినవా రేనిమిషముననైనను కారాగృహదర్శన ప్రాప్తిఁ బడయవచ్చును. ఇట్టిస్థితిలో 1908-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 18-వ తేదీని జరగవలసిన యీ వివాహము తప్పిపోయి, ఆదినమున నొక్కపులవర్తి వేంకటసుబ్బారావు వివాహముమాత్రమే జరిగి శ్రీపితామహము రాజుగారు చెన్నపట్టణమునుండి పంపిన యంగరము గడియారము మొదలయిన బహుమానము లాతనికి యియ్యఁబడినవి. హనుమంతరావుగారు వితంతు శరణాలయములోని తమియూపాధ్యాయపదమును విడిచి బృందావనపురమున కరిగి యుక్కడ పనిచేయ నారంభించిరి. ఈలోపల నేను శ్రీమతి సుందరమ్మకు విద్యాభివృద్ధి చేయుచు, 1909-వ సంవత్సరము వేసవికాలములో నేను బెంగుళూరు వెళ్ళినప్పుడు నాబంటుఁగొనిపోయి ప్రతిదినమును నేనింగ్లీషు స్వయముగా చెప్పుచుంటిని. ఈలోపల హనుమంతరావుగారు తన పూర్వపు పట్టుదలనువిడిచి, నాకోరిక ప్రకారముగా రాజ్యాంగోద్యమ పరిశ్రమమును విడిచి సాంఘిక ధార్మికోద్యమములయందే పనిచేయుచునుండుట కొప్పకొని, మరల రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిరి. ఈయిరువురకు 1909-వ సంవత్సరము జూలై నెల 25-వ తేదీని వివాహము జరిగినది. వివాహానంతరమున శ్రీమతి సుందరమ్మ వితంతు శరణాలయ పర్యవేక్షకురాలుగాను శ్రీయుత హనుమంతరావుగారు హితకారిణీ సమాజసహాయ కార్యదర్శిగాను నియమింపఁబడి యుభయులును గలిసి

అనునదియైదు రూపాయల వేతనమును బడయుచు పనిచేయుచుండిరి. ఈ రెండు వివాహములునుగాక మాండవకాగనానుసారముగా జులై యైదు వివాహములయ్యెను.

1907-వ సంవత్సరమునం దొకనాటిరాత్రి మూర్ఖవద్ది పడిపోయి లేచిన తరువాత కొంతకాలము నేను దుర్బలుడనయి కోగపడియుండనయ్యే యుంటిని. ఆసమయమునం దిక్కడకు పండిత శివనాథకాశ్మీగారు వచ్చిరి. కలకత్తా చూడవలెనియున్నదని నేనా తనితో చెప్పితిని. నా దేహస్థితిని జూచి యిప్పుడు ప్రయాణము చేయుట యుక్తముకాదని యాయన నాతోఁ జెప్పిరి. తలఁచుకొన్న పనిచేయుట నాస్వభావము. అందుచేత నేను నాభార్యను పెంటగొని శివనాథకాశ్మీగారితోఁగలిసి ఏప్రిల్ 4 తేదిని కలకత్తాకు వెలుదేలి, త్రోవలో భవనేశ్వరమువద్ద నిలిచి యచ్చటి దేవాలయములను వాని సమీపమునున్న బౌద్ధగుహమండపములను జూచి, కలకత్తా చేరి యక్కడనున్న దినములలో శివనాథకాశ్మీగారి యతిధినిగా నుండితిని. నాపేరావటకే కలకత్తాలో విశేషముగాఁ జెలిగియుండుట చేత సాధారణబ్రహ్మసమాజమువాడు మూత్రమేకాక యాది బ్రహ్మ సమాజమువాడును భరతవర్షీయ (నవవిధాన) సమాజమువాడును గూడసన్ను గొరవించిరి. నాక్కడవాడు స్వాగతమిచ్చినప్పుడు మాండవకాగనానుసారములునుగూడి నాయం దాదరముహాసించి, నేనక్కడ వారముదినములుండి చూడవలసినవాని నెల్లజూచి కలకత్తానువిడిచి త్రోవలో కటకములో రావుబహదూరు మధుసూదన రావుగారి యతిధిగా నొకదినముండి మరల సురక్షితముగా భాష్యా సహితముగా రాజమహేంద్రవరము చేరితిని. ఈయాత్ర చెఱుపు చేయుటకు మాముగా నాకుఁ గొంతమేలే చేసివది. కొంతమేలుగావున రాజమహేంద్రవరములో నుండి యాసంవత్సరము చేసినకాలములో

మొదటిసారి నేను బెంగళూరునకు వెళ్ళితిని. మైసూరిలోని బాల్కా పత్రిక లన్నియు నన్నభినందించుచు వ్యాసములు వ్రాసెను. బెంగళూరులోని వర్ధమాన సమాజము (Progressive Union) వారు నాకు సత్కార్యముచేసి తమతోఁ గలిసి నాఛాయాపటము నెత్తించి నన్ను గౌరవించిరి. అక్కడఁబోనిది నములనుండి మైసూరునకుపోగా 'మహాత్మా' కాలేజీలో నాకు స్వాగతమిచ్చి యాదరించిరి. శివసముద్రము నకుఁ బోయి యక్కడ కావేరి నదీతీరమును దానివలన విద్యుచ్ఛక్తిని కలిగించు రీతిని జూచితిని, కోలాసునకుఁ బోయి యక్కడి బంగారు గనులు పనిచేయు రీతిని జూచితిని, ఇట్లక్కడక్కడఁ జూడఁదగిన విశేషముల నన్నిటిని జూచి మరల బెంగళూరును చేరితిని. అక్కడి పోరులు సభచేసి నాలుగు భాషలలో నాకు స్వాగతపత్రికలను జదివిరి: ఈక్రింది దింగ్లీషులో జూన్ 15-వ తేదిన చదివిన స్వాగత పత్రిక, —

An Address

PRESENTED TO RAO BAHADUR,
K. VEERESALINGAM PANTULU GARU
BY THE CITIZENS OF BANGALORE

Dear sir,

We citizens of Bangalore, have pleasure in availing ourselves of the opportunity offered by your temporary sojourn in this city to give expression to the sentiments of respect and admiration with which we have been inspired by your writings and your personal example.

You have created and embellished modern Telugu Literature and your works are a living source of inspiration to the vast Telugu section of the population of India.

Your labours in the cause of social reform entitle you to rank with those noble souls who are unflinchingly loyal to their sincere convictions and who dare to do where many are content with preaching.

మూడవ ప్రశంస గ్రాము

The world is full of people who call others to work, but there are very few indeed who, like you, set the example themselves by silent, patient, self-sacrificing performance of duty

We trust that you will be able to pay frequent visits to Bangalore so that the young men of this place may learn how quiet and unostentatious are the ways of the real Pioneers of Progress.

We pray to God Almighty that you may be blessed with long life and sustained health and vigour to continue your labours for the benefit of your fellow-countrymen.

We remain,

Dear Sir,

Bangalore }
June, 15 1917 }

Your Sincere well wishers and
Admirers in Bangalore,

(రావుబహదూరు. శ్రీ. వీరేశలింగముపంతులుగారికి బెంగుళూరు

పురజనులచేత నియ్యబడిన విజ్ఞాపము.

ప్రియారాధ్య!

బెంగుళూరు పురవాసులమైన మేము మీవాక్రితలచేతను మీ స్వీయదృష్టాంతముచేతను మూలఁ పుట్టింపఁబడిన గౌరవముయొక్కయు సత్కాఘాశ్చర్యము యొక్కయు భావములను వెల్లడించుట కయి యీపట్టణములోని మీ యల్పకాల నివాసము మాకు కలిగించిన యవకాశము నుపయోగించుటయందు మే మానందము నొందుచున్నాము.

మీరు మాతనాంధ్ర బాబ్రియమును నృశించి యలంకరించి యున్నాడు; మీ గ్రంథములు హిందూదేశ ప్రజలలోని పెద్ద తెలుగుకాఠికు జ్ఞానావేశమునకు సజీవాధారము లయి యున్నవి.

సాంఘికసంస్కారపక్షమందలి మీ పరిశ్రమములు పలువురితరుల కుపదేశకరై యుండుటతోఁ బృథ్వితడుపార్పై యుండె, తమ నిర్వాహ నిష్ప్రయములకు నిర్భయముగా వృధానురక్తు లగునట్టియు.

స్వయం-చరిత్రము

మనుష్యింతులకు సామాన్యమైనట్టియు నుత్తమాత్మలతో పరిగణింపఁ బడుటకు మి మ్మధ్యలను జేయుచున్నవి.

ప్రపంచము పరులను పనిచేయఁ బిలిచెడు మనుష్యులతో నిండియున్నది. కాని మీవలె నిశ్చింతకేళమును స్వస్థుల పరిత్యాగ యొక్క ధర్మనిర్వాహణమువలన స్వయముగా మార్గదర్శి లయ్యెడు వారు నిశ్చయముగా నత్యల్పముగా నున్నారు.

అభివృద్ధికి నిజమయిన యగ్రగేసరులుగా నుండువారి మార్గము లెంత శాంతముగాను నిరాడంబరముగాను నుండునో యిక్కడి యువ జనులు నేర్చుకొనుటకయి మీరు బెంగుభూతునకు పునఃపునర్దర్శనముల నియ్య శక్తు లగుదు రని మేము నమ్ముచున్నాము.

మీస్వదేశీయ లాభముకొఱకు మీ 'పరిశ్రమల నవిచ్ఛిన్నముగా జరుపుటకు మీకు దీర్ఘాయుస్సును నిరంతరారోగ్యమును బలమును ప్రసాదించును గాన యని మేము సర్వశక్తుఁడయిన దేవునిఁ బ్రార్థించుచున్నాము.)

బెంగుళూరినుండి రాజమహేంద్రవరమునకు వెళ్ళితరువాత నేను శీఘ్రకాలములోనే శరణాలయములోని యొక విశేషపునకు వివాహము చేయుటకయి శత్రుసహితముగా నేను బరంపురం వెళ్ళితిని. అక్కడ జరిగిన విశేష వివాహమునకు పట్టణములోని పెద్దమనుష్యు లనేకులు వచ్చిరి అక్కడి పురజనులును 1907-వ సంవత్సరము జూలయి నెల యేడవ తేదీని నాకు స్వాగతి మీచ్చి యా క్రింది సంబోధన పత్రికను జదివె.—

To Rao Bahadur,

K. Veeresalingam Pantulu Garu,

Fellow of the Madras University, etc.,

Respected and beloved sir,

We, the townsmen of Berhampore (Ganjam) approach you to give expression to the feelings of pride and pleasure

which your advent has given us, affording us an opportunity of welcoming you, the Pioneer of social reform movement in Southern India, into our midst. Though we are not so far advanced in education and other respects as several other districts of this Presidency, we are behind none in our appreciation of the silent but practical work done by you in the cause of our Mother-land. You, Sir, are the apostle of Hindu widow re-marriage movement in this Presidency. You are ever pleading for the poor, helpless Hindu widow and without possessing any of the advantages, power, position or fortune, you have been to us, what the late Pandit Iswara Chandra Vidyasagara was to Bengal, or Madhava Das to Bombay. Your heroic and single minded devotion, to the cause, your unflinching courage in braving the opposition and calumny of influential sections of the community, your tremendous sacrifices, your fearless preaching and exposure of the fallacies of your adversaries and your daring practical efforts, are now matters of history. Sir, it must be of great consolation to you in the evening of your life to see that all this opposition has died out and that an increasing public is veering round to your views. Not content with your work in this direction, you have earned the undying gratitude of your countrymen by your several attempts at ameliorating the condition of Hindu widows. We need only mention one such attempt, i. e., the foundation of Hindu widow's Home, the first of its kind in this Presidency.

2 We are not unconscious of your energies in other fields. You always gloried in redressing human wrong. We know you as a hater of sham and a fearless opponent of social tyranny; your trenchant pen was a terror to corrupt officials and evil administration.

3 We are not blind to your services in the cause of Telugu literature, you have raised it to a vehicle of expression for conveying modern science and modern thought in chaste and simple prose, as the author of Rajasekhara, your fame is not confined to this country, while as a poet, novelist, biographer, essayist, pamphleter and humourist, you have enriched it more than any other living man. In thousands of Hindu homes, your works are now daily read, especially by ladies, and it must cheer your heart to learn

that your works serve to dispel ignorance and are the source of enlightenment, innocent mirth and laughter.

May the Almighty, the Disposer of all things,
Give you many more years of useful activity
In the cause of our country and
May many more of our countrymen be
Animated by your spirit and walk in your footsteps

We remain,

Respected and beloved Sir,

Yours sincerely

The Townsman of Berhampore

చెన్నపురి సర్వకలాకాలా సభ్యత్వాదులుగల రావుబహదూరు

కీ. వీరేశలింగము పంతులుగారికి.

గౌరవింపఁబడి ప్రేమింపఁబడెడి యార్యా!

బరంపురము (గంజాము) పట్టణవాసులమైన మేము దక్షిణ హిందూస్థానములో సాంఘిక సంస్కార వ్యాపారమునకు మార్గదర్శకులయిన మీకు మానడుమను స్వాగతమిచ్చుట కవకాశము కలిగించుచు మీయాగమకము మా కిచ్చిన గర్వముయొక్కయు సంతోషముయొక్కయు మనోవృత్తులను తెలుపుటకు మిమ్ము సమీపించుచున్నాము. విద్యయందును ఇతర విషయములయందును ఈరాజధానిలోని యనేకేతర మండలములవలె మే మంత వృద్ధిగాంచినవారము కాకపోయినను, భాగ్యహీనమైన మన మాతృభూమిపక్షమున మీచేతఁజేయఁబడిన శాంతమైనదైనను క్రియావంతమైనపనియొక్క గుణగ్రహణమునందు మే మెవ్వరికిని వెనుకఁబడినవారము కాము. అయ్యా! మీరీ రాజధానిలో వితంతు పునర్వివాహవ్యాపారమున కీశ్వరదూతలు. దీనలయి యసహాయులైన హిందూవితంతువుల పక్షమున నెల్లప్పుడను మీరు వాదించుచున్నారు, అధికారము గాని ప్రాబల్యముగాని సంపదలుగాని లాభములేనియు లేకయే కలకత్తాకు కీర్తిశేఖరయిన యాశ్వర చంద్ర విద్యాసాగర పండితులుగాని వారి

బయటి మాధవదాసుగారుగాని యెట్టివాలో మీరు మాకట్టివారయి యున్నాడు. కార్యమునకై మీ వీర్యవంతమైన యేకాగ్ర తత్పరత్వమును, ప్రజాగుంఘములోని ప్రబలపక్షవాదవలన ప్రాతికూల్యములను మిథ్యాపవాదములను ప్రతిరోధించుటలో మీనిశ్చింకమైన ధైర్యమును, మీ యమిత స్వసుఖపరిత్యాగములును, మీ ప్రతిపక్షుల యొక్క పక్షాభాసములను ప్రకాశపఱచు మీ నిర్భయప్రవచనమును, మీ సాహసీకములైన యాచరణ ప్రయత్నములును, ఇప్పుడు చరిత్రాంశములుగానున్నవి. అయ్యా! మీజీవితాస్తమానదశయందు ఈ ప్రాతికూల్యమంతయు చచ్చిపోయి యంతకంతకు వృద్ధియగుచున్న ప్రజాగుంఘము మీ యభిప్రాయములకు చుట్టుకొనుచున్నట్లు చూచుట మీకెంతో సమాశ్చరనముగా నుండవలయును. ఈ విషయమైనపనితో తృప్తిసొంది యుండక హిందూ విశిష్టవ్రతయపస్థను బాగుపఱచుటకయి మీదేశప్రజలయొక్క యెన్నడును చావనికృతజ్ఞతను మీరు సంపాదించియున్నాడు. అటువంటి ప్రయత్నములలో నొక్కదాని వఃనగా నీరాజధానిలో నటువంటివానిలో మొదటిదైన హిందూనితంతు శరణాలయస్థానన మూత్రము మేము పేర్కొనవలసియున్నది.

2. ఇతర క్షేత్రములలో మీ వ్యవసాయములను మే మెఱుంగుచున్నవారము కాము, మీ రెల్లప్పుడును మానుషాన్యాయములను విమోచనముచేయుటలోఁ బ్రయోషించుచుంటిరి. మాయవేషమును ద్యేషించువారినిగాను సాంఘిక పీడనమునకు నిర్భీకప్రతిపక్షినిగాను మిమ్ము మే మెఱుంగుదుము, మీ కతినమైనకలము దుష్టాద్యోగులకును దుష్పరిపాలనముకును భీతిదాయకమయి యుండెను.

3. ఆంధ్రభాషావాఙ్మయ పక్షమున మీ సేవకు మేము కన్ను గాననివారము కాము, అధునికకావ్యములను, అధునికాభిప్రాయము

అను పరిశుద్ధమైనసులభనచనములో తెలుపుటకు నివేదనవాచనముగా మీరు దానిని పైకిలేవఁదీసి యున్నాడు, రాజకీయ గ్రంథకర్తగా, మిక్కిలి యీదేశమునకే నిబద్ధమయినది కాదు, కవిగాను, వచన ప్రబంధకర్తగాను, చరిత్రకారుఁడుగాను, నిబంధలేఖకుఁడుగాను, లఘు పుస్తకనిర్మాతగాను, ప్రహసనప్రణేతగాను జీవించియున్న యే యితరు మనుష్యునికంటెను నెక్కువగా మీరు దానిని సంపన్నముగాఁ జేసి యున్నాడు. వేలకొలది హిందూగృహములలో ముఖ్యముగా స్త్రీల చేత మిగ్రంథము లిప్పుడు చదువఁబడుచున్నవి, మిగ్రంథము లజ్ఞానమును దొలఁగఁదోలుట కుపయోగపడుచున్నవనియు జ్ఞానోద్దీపనమునకును నిష్కళంకమయిన కౌతుకమునకును హాసనమునకును కారణమగుచున్నవనియు తెలిసికొనుట మీ యుల్లమున కుల్లాసజనకముగా నుండవలెను.

సమస్త పదార్థములకును నియంతయైన సర్వశక్తుఁడు మన దేశపక్షమున నుపయుక్తములయిన యుద్యమముగల యనేకాధికతర సంవత్సరములను మీకు దయచేయునుగాక ! మనదేశస్థులలో ననేకు లధికముగా మీదిత్తోన్నతిచేఁ బ్రోత్సాహపఱుపఁబడి మీపదచిహ్నములలో నడుతురు గాక !

1908-వ సంవత్సరములో నేను వెళ్ళినప్పుడు బండరు పురజనులు నా కీ క్రిందిరీతిని ఏప్రిల్ నెల 17-వ తేదీని స్వాగత మిచ్చిరి.

“బ్రహ్మశ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగమపంతులుగారికి

బృందావన పురజను లిచ్చు అభినందనము.

ఆర్యవర్యా !

భారతమతపుత్ర వతంసులరగుతమ యాగమనమునకెంతయు సంతసించుచు బృందావనపుర జనుల మగు మేము నేడు తమకు మనగి పూర్వక మగు స్వాగతము నిచ్చుచున్నారము.

అభినవగజ్యకావ్యములకు మార్గదర్శకులును, ప్రకృత కావ్య గ్రంథరచన క్రమములును, ఆంధ్రకవి యశశి కర్పూరకరండ నిర్మాణ ఘన కాదిపురుషులును, నగుటయే కాక వేదికముల 'దేశభాషల యందెల్లఁ దెలుఁగు లెస్స' యని వన్నె కెక్కిన యాంధ్రభాషామతల్లికి కవలంబనమును, అంతరాత్మచోదనల కవహితులైన కార్యకూరత్వమును నెఱపి దుర్బుటఘగు సంస్కరణవల్లికిఁ బట్టుగొమ్మయు వితంతు శరణాలయ శ్రీ విద్యాలయస్థాపనాది దేశోద్ధరణల సాధనల ననువు పఱుపఁజాలు నిస్సేమదయ కాలవాలమును ధర్మనిష్ఠ కలిమి నిష్కల్మషమాషనముచేతను, నిష్కళంక జీవితముచేతను, నిరవధికౌదార్య సాహసములచేతను, దేశజనులకెల్ల నాదర్శమును, అగుచు ఆంధ్ర దేశమునకుఁ దారొసర్చిన మహోపకారమును ఆ చంద్రావ్యముగ వర్ధిల్లఁజేయుటకును, దమ కాయురారోగ్యముల నొసంగుటకును కరుణామయుడగు సర్వేశ్వరుఁ బ్రార్థించుచున్నారము."

ఈ ప్రకారముగానే బాపట్ల మొదలయిన స్థలములకు నేను వెళ్ళి నప్పు డక్కడివారు నాకు స్వాగతమిచ్చి పత్రికలు చదివిరి. దూషించి తాళ్లువేసెడి పూర్వకాలము పోయి యిప్పుడు భూషించి పూవులు వేసెడి క్రొత్తకాలము వచ్చినది. అయిన నాకా పూర్వకాలమే యెక్కువ సంతోషకరముగా నుండెను. ప్రతిపక్షులు దూషించిన కొలఁదిని రోషమును తన్ములమున కౌర్యోత్సాహములును నెక్కువ యయి యెక్కువపట్టుదలతోను శ్రద్ధతోను పనిచేయఁగలిగితిని.

నేను చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినతరువాత మరల నేనొక సారి పుతపాఠశుద్ధ్యవిచారణసంఘములో సభ్యుడనుగా రెండుసంవత్సరము బుండవలసినవాడ నయితిని. మొట్టమొదట భూపట్టణములోని యుపకరగ్రాహిగాడు పాఠశుద్ధ్యవిచారణ సంఘములో సభ్యుడవుగా నుండుమని కోరినప్పుడు రెండుసారులు నేనంగీకరింపక నిరాకరిం

చిలిని. తరువాత మండలకర్తగ్రాహిగాలు నేను సభ్యుడనుగా నుండ నంగీకరించుట తమ కనుగ్రహముచూపిన ట్లుండునని యంతరంగిక లేఖను వ్రాసినమీఁదట మోటుతనము చేయుట యుక్తము కాదని యొప్పుకొంటిని. ఆ ప్రకారముగానే రాజమహేంద్రవరములోనున్న మధ్యస్థకారాగారమునకు (Central jail) న నన్నాధికారిగ ద్రవ్యనుగా (Non-official visitor) నియమించిరి కాని దానియందును నేను శ్రద్ధ వహించి పనిచేయలేదు.

చెన్నపురిరాజధాని పరిపాలకులయిన లారీదొరగారు 1909-వ సంవత్సరమున రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పుడు నాకు దర్శన మిచ్చి చాలసేపు నాతో నత్యంతాదరముతో మాట్లాడిరి. మా సంభాషణములో దొరవాడు తాము వచ్చి మా వితంతు శరణాలయ మును చూచెదమని సెలవిచ్చిరి. అక్కడకు చారి లేదని తప్పించు కొనుటకయి చూచితినిగాని బండి రానియెడల తాము బండిదిగి నడిచియే వచ్చెదమని వాడు సెలవిచ్చిరి. అందుపైని నే నింటికివచ్చి నడుమ నాదివార మొకటి వచ్చినందున తత్క్షణమే నలువంద్ర కూలి వాండ్రను బెట్టి రాత్రియుఁ బగలును పనిచేయించి సోమవారము నాఁడు ప్రాతఃకాలమున దొరగారు వచ్చునప్పటి కొకవిధముగా బండి వచ్చుటకుఁ దగినతాటను వేయించితిని. వారా దినమున ప్రాతఃకాల మునం దేడుగంటలకు విజయంచేసి వితంతు శరణాలయమును చూచి సంతోషించి పోయిరి.

1908-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 14-వ తేదీతో నా కలువది సంవత్సరములు నిండినవి. నాభార్యయొక్క ప్రేరణముచేత నేను మచ్చిపూర్తివ్యతనమును తలపెట్టి మిత్రులు మొదలయినవారి కాహ్వానపత్రికలను బంపితిని. నా యాహ్వానము నంగీకరించి దూర ప్రదేశములనుండి సహితము పలువురు మిత్రులును, వితంతు వివాహ

ములు చేసికొన్న వారును, శ్రమ చేసివచ్చినవన్న గౌరవించిరి. పట్టణము లోని పెద్దమనుష్యులును పలువురువచ్చినవన్నావరించిరి. అందుచేతనాటి ఊత్సవము మిక్కిలిజంఘప్రకముగానే జరిగెను. మామండలన్యాయాధి పతిగారయిన పార్థసారథిఅయ్యంగారును! జఱిచేసి నాకానంజము కలి గించిరి. ఆసమయమునందు నామిత్రులును శిష్యులునయిన గోపికెట్టి నారాయణస్వామినాయుడుగారు నాకొక కాలువను బహుమానము చేసిరి. అప్రకారముగానే విజ్ఞానచంద్రికామండలివారిసమక్షమున కొఱు రాజు లక్ష్మణరావుగారు కొక కాలువను బహుమతిచేసిరి. అదిపూడి సోమనాథరావుగారు సూతనవస్త్రములను కట్టబెట్టిరి. పీటరుగారు నాఛాయాపటమును పెంచిపెద్దదిచేసి బహుమానముచేసిరి. శ్రీమతికా పురము రాజుగారు మొదలయినవారనేకులు తంత్రీవార్తలను, అభినం దనలేఖలను బంపిరి. కొందఱు పద్యములనువ్రాసిరెచ్చియిచ్చిరి. వితం తెవివాహములాడినవారి బిడ్డలును మంగళగీతములను పాడిరి. అక్కడకు వచ్చినవారి ఛాయాపటము తీయఁబడిన తరువాత నాటిదిన మానందాశ్రమములో జరిగినయుత్సవము సంపూర్ణమయినది.

1909-వ సంవత్సరమునందు వేసవికాలములో నేను బెంగు లూరు వెళ్ళవలెనన్న యుద్దేశముతో నాఛార్యును చి! సుందరమ్మను జానకమ్మను పెంటఁగొని తైలుదేలి దారిలో చెన్నపట్టణములోఁ గొన్నిదినములు నామిత్రులయిన సమర్థి రంగయ్యసెట్టిగారి యాదర ముచేత నిలిచితిని. ఈ రంగయ్యసెట్టిగారు నాయం దత్యంత గౌరవ మును బ్రేమయుఁ గలిగినవారు. నేనేమి చేయుఁడని కోరినను శిరసా వహించి నాకార్యమును ముందుగాఁ జేసి తరువాత తమ పనిని జూచు కొనెనువారు. నేనుచెన్నపట్టణములో నుండినకాలములో నేను కొక కయే వితంతుకరణాలఱి పోషణార్థముగా నెలకు పదేసిరూపాయలు పంపుచువచ్చిరి. నేను చెన్నపట్టణము విడిచి రాజును హింద్ర నివాస

మును స్థిరముగా నేర్పఱచుకొన్న తరువాత నే నాయన నొకసారి కలిసికొన్నప్పు డిట్లు నెలనెలకు పడేసిరూపాయ లిచ్చుచుండుటకంటె కాశ్యతనిధిగా నేమైన పెట్టుట యుచితముగా నుండునని చెప్పితిని. ఆయన రాను చెన్నపురి పారిశుద్ధ్యసమాజమువారికి బదులిచ్చిన పత్రములలోనుండి వేయిరూపాయలు విడదీసి హితకాఠిణీ సమాజమువారిచేత వ్రాయించి వెంటనే నాకోరికను చెల్లించిరి. నేనాయన నిట్లు చేయఁగోరినప్పుడు శీఘ్రకాలములో నామిత్రునకు మృత్యువు తటస్థించునని నేననుకోలేదు. ఆయన యామేనవికాలములో నెలదినములు బెంగుళూరిలో నాతోఁ గడపవలెనని నిశ్చయించుకొనెను. ఆయన నిమిత్తమయి నేనొక యిల్లక్కడ కుదిర్చితిని. ఇట్లుండఁగా తొరతనమువారి పక్షమున హరిసర్వోత్తమగావుగారి దేశీయస్వపరిపాలనవిషయమున వ్రాఁతలను గూర్చి సాక్ష్యమిచ్చుటకు కృష్ణామండలమునకుఁ బోవలసినవారయిరి. అట్లు సాక్ష్యమిచ్చి తిరిగివచ్చునప్పుడు జూన్ నెల 19-వ తేదీని సంభవించిన యయోమార్గమహావిపత్తులో నా మిత్రున కకాలమరణము సంభవించెను. రేపు రానున్న విషయము తేలు మనకుఁదెలియదు. జీవితము యుగభంగుర మయినది. ఈమిత్రుని యాకస్మిక బలవన్మరణమువలన నాస్వాంతమున కెంతో సంతాపముకలిగి బహుదినములవఱకు నా కదేచింతగానుండెను. బెంగుళూరి యన్నదానసమాజమువారు తమ సమాజమున కొక యిల్లి మృగవేడఁగా నేను వ్రాసిన సత్కథన లేఖమీఁద శ్రీరంగయ్యసెట్టిగాఁగ వారికి నేను వ్రాసినట్లు సాయముచేసెదనని తమ మరణమునకు ముందు కొన్నిదినములక్రిందటనే నాకు వ్రాసిరి. ఈశ్వరచిత్తమెట్లుండునో యెప్పురికిని దెలియదు. ఈసారి నాతో బెంగుళూరికి వచ్చినవారిలో శ్రీమతి సుందరమ్మనుగూర్చి యీవఱకే కొంత వ్రాయఁబడినది. రెండవరూపాయైన శ్రీమతి కానకమ్మ వితంతువివాహము

మును చేసికొన్న న్యాయపతి శేషగిరిరావు పంతులుగారి ప్రథమభార్య కూతురు. తండ్రి పునర్వివాహము చేసికొన్నప్పటి కీమెకువైధవ్యము రాలేదు. పితంతువయిన కొంతకాలమున కీమె రాజమహేంద్రవరములో నున్న తన పినతండ్రియింటినుండి మాతోటలోనికి వచ్చెను. ఆప్పటి కీమె తండ్రిగారు సజీవులయియుండిరి. నేను బెంగుళూరికి వచ్చినప్పుడెల్ల నాతో నొకరో యిద్దఱో వితంతువులు వచ్చుచుందురు. ఇది నేను బెంగుళూరికివచ్చుట రెండవసారి. 1907-వ సంవత్సరమున నేను మొదటిసారి వచ్చినప్పుడు శ్రీమతి మాగంటి వెంకటసుబ్బమ్మ నావెంట వచ్చినది. ఆమెను చెన్నపట్టణములో నుండిన యన్-యస్-శర్మ బీయేగారు వివాహము చేసికొనిరి. ఈసారి బెంగుళూరిలో నున్నప్పుడు మా యూరోగ్యము చక్కగా నున్నందునఁ బ్రతిసంవత్సరమును మన మాఱుమాగుము లిక్కడనే యుండమనియు మన నివాసమున కయి యొక యిల్లు కొనవలసి దనియు నాభార్య నాతోఁజెప్పెను. ఆ సంవత్సరమునందే నాభార్య యిష్టానుసారముగా చామరాజపేటలో మంచిభాగమున నొక స్థలమునుగొని దానిలో నిల్లు కట్టుటకయి మేము రాజమహేంద్రవరమునకు తిరిగి రాకముందే మిత్రులద్వారమున నేర్పాటుచేసి మఱి వచ్చితిమి. ఈయింటికయి నేను కొంత యప్పుచేసితిని. రాజమహేంద్రవరములోని వింతలు శరణాలయాదులకొఱకును నా కప్పుగుచుండును. ఆవఱకే మూడువేల రూపాయ లందు నిమిత్తమయి ఋణమయ్యెను. హితకాఠిణీసామాజకులవలన నెలనెలకు వచ్చెడు చందాలు చందాలు పోగుచేసెడు భృత్యునిజీతమునకే చాలిచాలమిగా నుండును. ఇంటియద్దెలు మొదలైనవానివలన వచ్చెడిది గాక మిగిలిన తంతయు నేనే భరింపవలసినవాడనైతిని. నే నిప్పుడు బెంగుళూరులో నిల్లుకట్టించుచుండుటచేత రెండుపనులకును సామ్మతెచ్చుటకు నే నష్ట

మధ్యద నైతిని. అందుచేత నక్కడనైనను దిరిగి వితంతు శరణుల
యాదుల నిమిత్తము ధనము తెచ్చుట యత్యావశ్యక మయినది.
అప్పప్పని పలుమాటు చెవ్వుచు నచ్చుటచేత నప్పిచ్చుపుణ్యాత్ముఁ
డెవ్వఁడని యెవ్వరైన నడుగవచ్చును ఈ సందర్భమున నేను మున్ను
విన్నకథ యొకటి నాకిప్పుడు స్మరణకు వచ్చుచున్నది. ఒక దేవా
లయములోనున్న దేవత శుద్ధసువర్ణవిగ్రహము. ఆ దేవాలయము
యొక్క యర్చకుఁడు గుడికివచ్చెడి యాదాయము తక్కువే యయి
నను సంతర్పణములు సమారాధనములు మొదలైనవి ప్రతిపినమును
మహావైభవముతో జరిపుచుండెను. ఇంతసామ్మ నీ కక్కడనుండి
వచ్చుచున్నదని యితియలడుగఁగా దేవుఁ డిచ్చుచున్నాఁడని యా పూ
జారి సమాధానము చెప్పుచుండెను అందుకు నప్పుచు నని యాలిని
భక్తికిని, ఔదార్యమునకును, సంఘోషించుచుండిరి. అతఁడు చెప్పి
నదియు సత్యమే. ఈ ప్రకారముగాఁ గొంతకాలము జరగునప్పటికి
కన్ను లొట్టపోయి కాల సొట్టపడి దేవుఁ డిచ్చుట కశక్తుఁ డయ్యెను.
దేవుఁడిట్లు వికలాంగుఁ ఁగుటచూచి సర్వకర్తలు దేవాలయమునకుఁ
బోయి పరీక్షింపగాఁ బూర్వమిత్యంత భారముగానుండిన గట్టిదేవుఁ
డిప్పుడు తన తొంటిభారమునఁ తయనుగోలుపోయియంతస్సారము లేని
వాఁడయి దేహ మంతయు తూంట్లుపడి పలుచనయి బెండువలె
తేలికయయి యుండెను దేవుఁడు తనయర్చకునకు సువర్ణమిచ్చుచు
వచ్చిన మార్గమిప్పుడు మానవులకులకు బోధపడి యుండవచ్చును.
పూజారి యాకురాయి మొదలయిన సాధనములతోఁ దొలిచి ప్రతి
దినము గొంతబంగారము తీసి విక్రయించి సమారాధనములు మొద
లయినవి జరపుచువచ్చి కడపట దేవునియొడలెల్ల గుల్లచేసెను. ఈ
ప్రకారముగానే గొంతవఱకు నా విషయములోను జరగినదని చెప్ప
వచ్చును. నేను హితకారిఁశ్రమాజమున కాలువేల యేమాట

రూపాయల రొక్కమిచ్చి, దాని యగులు ముట్టుకొనక వడ్డిని మాత్రము పయోగించుకోవలసిన దని నియమ మేర్పఱచితిని. ఆ సామ్యులో నుండి రెండువేలరూపాయలు చెఱువు సోమయాజులుగారికిని, వేయి రూపాయలు రామమూర్తిగారికిని, బదు ల్గిచ్చితిని. మిగిలిన మూడువేల యేరూఱు రూపాయలును నాయొద్ద నిలువయుండెను. చేతిలోనికి సామ్యువచ్చినప్పు డియ్యవచ్చునని యప్పులో వ్రాసి యా సామ్యులోనుండి హితకారిణీ సమాజవ్యయములను జరపువచ్చితిని. ఇప్పటికా రూపాయలన్నియు వితంతు శరణాలయాదుల నిమిత్తమయి హితకారిణీ సమాజముక్రిందనే వ్యయమయినవి. ఇవి హితకారిణీ సమాజమల కందఱికిని దెలిసిన బహిరంగరహస్యము. ఇట్లుకు సమాజమువారికి చందాలు పోగుచేయవలసిన వెట్టపుట్టినది. అందు చేతి వారు ధనసాహాయ్యము నిమిత్తమయి యింగ్లీషున నొక విన్నపము వ్రాసి ముద్రింపించి నాచేతి కిచ్చిరి. దాని నిందుక్రిందఁ బ్రకటింపుచున్నాను—

OMI

THE RAJAHMUNDRY HITHAKARINI SAMAJ.

THE RAJAHMUNDRY HITHAKARINI SAMAJ owes its origin to the wise desire of the venerable Rao Bahadur K. Viresalingam pantulu Garu to give permanence to, and to enlarge the scope of the great work to which he has dedicated his heroic life, A gathering convened by him, on 15-12-06 of some of those in sympathy with his life-work having unanimously suggested the formation of a corporate body the RAJAHMUNDRY HITHAKARINI SAMAJ was started with 36 members and was registered as a Company, under Act XXI of 1870, on 28 11 07 The affairs of the Samaj are managed by a Committee of nine members, with the honoured Founder as the Life President,

The Samaj has been munificently endowed by its Founder, who has, with exemplary self-sacrifice, given away with a duly registered Trust, all his Property—the entire savings of a lifetime from a very modest income. This property estimated at Rs. 41,500, consists of 6,500 rupees in cash, some houses, and splendid gardens calculated to be the source of a handsome income before long.

The institutions entrusted to the Samaj by the Founder are a Widow's Home and a school for young ladies, besides an Anglo-Telugu weekly, which last has had to be discontinued.

Mr. Ch. Lakshminarasimham, an ardent admirer and co-worker of the Founder, having kindly made over a Lower Secondary School to the Samaj, in 1907, the institution has since been worked up to a complete High School controlled by a small committee appointed by the managing body of the Samaj.

The three institutions belonging to Samaj are in a promising condition, by the grace of God

1 The High School, known as the Rajahmundry Hithakrini High School and worked on a Theistic basis, is flourishing. It has on its rolls over four hundred pupils, with ten-girls. If only it could provide accommodation adequate to the demand nothing will be left to desire in numbers. The staff is pronounced quite efficient. The School has enviable good fortune in looking up, for its patron, to the enlightened and liberalhearted Rajah of Pithapuram who besides already granting Rs 7,000 for initial outlay has provided Rs. 20,000 in the Estate budget for the current year. The Samaj is prayerfully confident that under the fostering care of this esteemed nobleman—the rising hope of many a good cause in these parts—the School has a very bright future.

2 The Widow's Home is making encouraging progress. At present there are fourteen inmates. Every one of them has to receive systematic education in English and Telugu, and is trained in household management. Due care is bestowed on suitable physical exercises and on nourishing a religious spirit. Four of the inmates attend the Hithakrini High School, the rest are educated in the school for young ladies attached to the Home. Five of the inmates were mar-

ried in the course of last year The Home is located in the beautiful Ananda gardens given by the Founder

3. The school for young ladies, though chiefly used by the inmates of the Home, is also meant for, and has on its rolls, other young ladies as well. It has a staff of three qualified teachers, and is under the direct supervision of the esteemed President. It will shortly be converted into a recognised Lower Secondary School. It is trusted that this is the nucleus of a High School for young ladies in due course of time

In connection with the last two institutions—the Home and the school for young ladies—the Samaj has to acknowledge, with much gratitude, the very liberal gift of Mr. M. Atchutaramayya First Grade Pleader of Coimbatore who has presented the home and the School with a fine block of buildings, consisting of ten rooms for inmates quarters, besides residence for the Superintendent of the Home and accommodation for the School.— the Samaj having had to add a fresh-water well and a compound wall the cost on which, it is hoped, will be defrayed by the same generous gentleman. Likewise the donations of Rs 3,000, in the form of Mill shares, from Mr K Venkata Rao of Bellary, and of Rs. 1,000, in Madras Municipal Debentures, by the late Mr S Rangiah Chetty, and a contribution, for current expenses of Rs 1,200 from the Rajah of Pithapuram, have to be thankfully acknowledged

The prospects are thus cheering in every way. The scope of the work open to the Samaj to do, God willing, is vast and varied. If only adequate funds should be available, there may be no limit to the good that could be done through the Samaj. But the Samaj is already burdened with a debt of about Rs. 3,060, and thus the need for financial help from the general community is pressing. Apart from the High School for boys, which is believed, under God, to be safe with the princely patronage of the Rajah of Pithapuram, the monthly demand for the other institutions managed by the Samaj stands at Rs 160, at least. Against this imperative charge there is an income of only Rs 60 a month from subscriptions, rents, and investments. Thus a clear

hundred a month—Rs 1,200 a year—must be forthcoming regularly to make both ends meet. For this amount the Managing Committee of HITHAKARINI SAMAJ now tenders this appeal to the generous public. It is confidently hoped that, in view of the nature—the objects and the scope—of the institutions managed by the Samaj and in grateful appreciation of the noble work and the magnificent self-sacrifice of the revered President-Founder, Rao Bahadur K. Viresalingam Pantulu Garu, this appeal will be graciously accorded a prompt and generous response in all parts of the country.

All contributions, however small, may kindly be remitted to Rao Bahadur K. Viresalingam Pantulu Garu, President, Hithakarini Samaj, or to the undersigned
Rajahmundry, } R. VENKATA RAMAIAH,
October 1909. } ^{Secretary,}
HITHAKARINI SAMAJ

ఇంగ్లీషునందు వ్రాయఁబడిన విన్నపముయొక్క సారము నిందు తెలియించుచున్నాను—

హితకారిణి సమాజము 1906 వ సంవత్సరము డిశంబరు నెల 15 వ తేదీని ఏలేశలింగముగారిచేత 86 గురు సామాజికులతో స్థాపించఁబడి 1907 వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 28 వ తేదీని 1860 వ సంవత్సరము 21 వ సంఖ్య రాజ శాసనప్రకారము లేఖ్యరూఢము చేయఁబడినది. తొమ్మిదిగురు కార్యనిర్వాహక సామాజికులు దీని కార్యములను నిర్వహించుదురు.

సమాజస్థాపకులు రు. 41500 వెల చేయుననుకొన్న యిండ్లు, తోటలు రు. 6500 ల రొక్కమును గల తమ సొత్తునంతను దీని వ్రాసియిచ్చి లేఖ్యరూఢము చేయించియున్నాడు. ఆయన సమాజమున కొప్పగించినవి వితంతు శరణాలయము, బాలికాపాఠశాల, ఒక యింగ్లీషు తెలుగు వారపత్రిక. ఈకడపటి దిప్పడు నిలిపివేయఁబడినది. 1907 వ సంవత్సరమునందు బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహాక్షుగారు సమాజమున కిచ్చిన మాధ్యమిక పాఠశాల యిప్పు

దున్నత పాతశాల యయి యొక యువసంఘమువారి నిర్వహణము క్రింద వర్ధిల్లుచున్నది.

సమాజముయొక్క యీ మూడు ధర్మాలయములును ఈశ్వరానుగ్రహమువలన మంచిదశయం దున్నవి.

1. రాజమహేంద్రవర హితకారణ్యున్నత పాతశాల యనఁ బడెడి యున్నతపాతశాల యీ స్త్రీకపథతుల ననుసరించి నడపఁబడుచు వర్ధిల్లుచున్నది. దానిలో నన్నాఱుగురికంటె నెక్కువమంది విద్యార్థులున్నారు. ఉపాధ్యాయులును తగినవాడుగా నున్నారు. పదుగురు బాలిక లున్నారు. తగినభవన మున్నచో విద్యార్థులసంఖ్య యింకను ఎక్కువగును. పాతశాల పితాపురపు రాజుగారి పోషకత్వమును సంపాదించునట్టి మహాభాగ్యమును బడసినది. వారీనఱు శేషవేల రూపాయలను ప్రారంభవ్యయముల కిచ్చుటయే కాక యిరువదివేల రూపాయల ని సంవత్సరము మందరనిర్మాణమున కిచ్చిన ప్లేర్పాటు చేసి యున్నారు. ఈయన పోషణముక్రింద నీపాతశాల మహోన్నతదశకు రానున్నదని సమాజమువారు నమ్ముచున్నారు.

2. విఠంతుశరణాలయము ప్రోత్సాహకరమైన యభివృద్ధిని పొందుచున్నది. ప్రస్తుత మిందులో పదునలుగురు ఉన్నారు. వారిలో నందఱికిని ఇంగ్లీషు తెలుగు విద్యలు చెప్పించుటయే కాక గృహకృత్యనిర్వహణము కూడ నేర్పఁబడును. అర్హమైన దేహపరిశ్రమము చేయించుటకును ఈశ్వరభక్తిని కలిగించుటకును, తగిన శ్రద్ధ చేయఁ బడుచున్నది. అక్కడివారిలో నలుగురు హితకారణ్యున్నత పాతశాలకు పోయి చదువుచున్నారు, తక్కినవాడు శరణాలయముతోఁ జేరి యున్న పాతశాలలో చదువుచున్నాడు. శరణాలయము సమాజపాఠకునిచే నియ్యఁబడిన సుందరానందాశామముఖో నున్నది.

స్వయం చ రి త్ర ము

క. పాశకాల ముఖ్యముగా వితంతు శరణాలయములోని స్త్రీల కీ యుపయోగింపఁ బడుచున్నను, అది యితర యవతుల కొఱకుఁ గూడ నుద్దేశింపఁ బడినందున కొండ జీతర సుండరులును నందు చదువుచున్నారు. అది తగిన యుపాధ్యాయులను ముగ్గురను గలదయి సమాజాధ్యక్షునియొక్క స్వీయవిచారణక్రిందనే యున్నది. ఇది శీఘ్ర కాలములోనే దొరతనమువారిచే నంగీకరింపఁబడిన మాధ్యమిక పాశ కాల చేతఁబడును. ఇది కాలక్రమమున నేర్పఱుపబోయెను స్త్రీల యొన్నత పాశకాలకు బీజమగునని నమ్ముచున్నాము,

ఈ కడపటి రెంటి విషయములోను అనఁగా వితంతు శరణా లయ బాలికాపాశకాలల విషయములో కాకినాడలోని మొదటి తర గతి న్యాయవాదులయిన శ్రీ ములుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు వితంతువులు కాపుర ముండుట కయి పది గదులను, వారిపయి విచారణచేయువారు వాసముచేయుట కయి యర్హమయిన యిల్లును, పాశకాల నుంచుటకై తగిన వికాల మందిరమును, గల గృహపంక్తిని మహాదార్యముతో కట్టించి యిచ్చినందునకు వారియెడ సమాజము వారు మిక్కిలి కృతజ్ఞులయి యున్నారు. వేయిరూపాయలు వ్యయము చేసి సమాజమువారు త్రవ్వించిన మంచినీళ్ళబావిని, కట్టించిన ప్రాంగణకుడ్యమునకును అయిన వ్యయమును గూడ నాయుదార పురుషులే భరింతురని నమ్ముచున్నాము. ఈప్రకారముగానే సభా పతి యంత్రములలోని భాగముల రూపమున మూడువేలరూపాయ లను డయచేసిన బళ్ళారిలోని కోలాచలము వేంకటరావుగారి యెడ లను చెన్నపురి నగరపారిశుధ్య విచారణ సంఘమువారి ఋణపత్ర రూపమున వేయిరూపాయలను డయచేసిన కీర్తిశేఖరులయిన సమర్థ రంగయ్యసేట్టిగారి యెడలను, వర్తమాన వ్యయములకయి పంప్రెండు వంతుల రూపాయలను డయచేసిన శ్రీ పికాపురపు రాజగారియెడలను సమాజమువా కత్తంత కృతజ్ఞతగలవారయి యున్నారు.

అభివృద్ధిచిహ్నములిట్లన్నివిధములచేతను ప్రోత్సహకరములుగానే యున్నవి. ఈశ్వరానుగ్రహమున్నయెడల సమాజమువాదచేయవలసిన మంచిపనికిఁ గావలసినంత యవకాశమున్నది. తగినంత సామ్యము మాత్రము సమకూరెడు పక్షమున సమాజద్వారమున జరుపఁబడెడు సత్కార్యమునకు పరిమితి లేకపోవచ్చును. సమాజమున కీవఱకే మూఁడువేల రూపాయల ఋణ మయినది, కాబట్టి మహాజనులవలన ధనసాహాయ్య మత్యంతాభ్యర్థనీయ మయి యున్నది. ఈశ్వరానుగ్రహమువలన శ్రీ పితాపురపు రాజుగారి పోషణముక్రింద సురక్షితముగా నున్న తపాతకాలమాట యటుండ నిచ్చినను, సమాజమువారిచే నిర్వహింపఁబడుచున్న యితర ధర్మస్థాపనములనిమిత్తమే నెల కగమము నూటయొండువది రూపాయలు కావలెను. దీనిలో చందాలమూలమునను, వడ్డీమూలమునను, దాణ ప్రతిష్ఠల మూలమునను, నెల కఱుపడి రూపాయలు కూత్ర మూయము వచ్చుచున్నది. అందు చేత సరిగా కర్పించు సమీప్రుటకే నెలక నాతేసి రూపాయలు చొప్పున సంత్సరించునకు పండ్రెండువందల రూపాయలు సరిగా వచ్చుచుండవలెను. ఈ సామ్య నిమిత్తముయి హితకారినే సమాజమువారి పప్పుడు దానశీల లయిన మహాజులకీ విజ్ఞాపనమును జేయుచున్నాఁడు సమాజమువారిచే నడుపఁగ న్న యీ ధర్మప్రతిష్ఠల యొక్క యుద్దేశమును ఉపయోగమును స్వయం స్వభావములను విచారించి దేశముయొక్క యన్నిభాగములవారును మావిన్నప మాలకించి శీఘ్రముగా తగినంత సాయము చేయుదు రని వినయముతోఁ బ్రార్థించుచున్నాము. ఎంత యల్పమయినను తమసహాయద్రవ్యమును వీరేశలింగము పంతులుగారికిఁ గాని యీ క్రింద వ్రాలుచేసినవారికిఁ గాని దయాపూర్వకముగాఁ బంపుదురుగాక !

రాజమహేంద్రవరము,
అక్టోబరు 1909.

రా- వేంకటరామయ్య,
శ్రీకాళహస్తి సమాజ కార్యకర్త.

ఇట్లు విత్తము నిమిత్తము విన్నపము వ్రాయఁబడి ముద్రింపఁబడినది. ఇఁకను దేశాటనము చేసి చందాలు పోగుచేయువాడు కావలెను. నావెంట నెవ్వరై నను వచ్చెను పక్షమున నేను భార్యసహితముగా బొంబాయి పోయి పని చేసెదనని చెప్పితిని. కార్యనిర్వాహక సంఘమువాడు సహాయకార్యదగ్గయైన హనుమంతరావుగారిని వెంటఁగొని సకలత్రముగా నేను బొంబాయి పోయి చందాలు సమకూర్పవలసినదని నిర్ధారణము చేసిని అది నాకు దగ్గు వచ్చెడి శీతకాలమయినను నే నటువదియేండ్లు దాటినవాడి నయినను నిర్వాహకసంఘ నిర్ధారణనుసారముగాఁ బోవఁబ్రయాణమయితిని. చిి సుందరమ్మ తనభర్త నావెంటఁ బోవుట కిష్టపడక నేను చెప్పఁబోయినప్పుడు నాతో మాటాడకపోయెను. అయినను హనుమంతరావుగారు తన మూటను నాబండిలోఁ బెట్టి ప్రయాణమయి నావెంటను బైలుదేటి వచ్చిరి. మేము మఱునాడు సిరిందరాబాదు చేరి నాటి కక్కడ నిలిచిపోయితిమి. అక్కడ డాక్టరు. డి. నాయుడుగారు నన్ను చూచి నేను పోవుచున్నపనిని తెలిసికొని యెడటి చందాను పదునేను కూపాయలు నాచేతి కిచ్చిరి. నేను వారియింటిఁ బోయినప్పుడు కవయిత్రియైన సరోజినీనాయుఁ డిస్పెన్సరాలయి మంచముమీఁదఁ బరుండి యుండి బిడ్డలను తనవడ్డకుఁ బిలిచి మీతఁతగాడు వచ్చినాడు చూడుదని నన్ను చూపెను. వారి నివాసమును చెప్పిపట్టణములో నేను చేసియుండుటచేత నామె న స్నేహితి పిలిచినది సరోజినీదేఁ గారి తండ్రి తన కొమారికి వాహునియ ను మాయింటనే చేయవలసినదని నన్ను కోరి. గాని నే ట్లు చేయక సమాజమంగిరములో జరిపితిని. సిరిందరాబాదులో చిి శ్రీమతి కొడుకలపూడి సీతమ్మ తన యన్నగారియొద్ద నుండఁగా కుము వారింంట కి బస చేసితిమి. రాజమహేంద్రవరమున నాకార్యచేత స్థాపింపఁబడిన శ్రీ ప్రార్థన సమాజ

మును మేము చెన్నపట్టణములో నున్న కాలములో చి॥ సీతమ్మయే
జరుపుచువచ్చెను. ఆమె గర్భవతియై మిక్కిలి, బలహీనురాలుగా నుం
చునప్పుడు ఇర్త యామెను చెన్నపట్టణము మాయంటికిఁ బంపెను.
నావద్ద నున్న కాలములో నేనామెకు ఛందస్సును వ్యాకరణమును
నేర్పితిని. అక్కడ నున్నప్పుడే యామె యొక కథకమును జేసెను.
ఆమెకు నాయందు పితృభావము, ఆమెయందును నాకు శుక్రికా
వాత్సల్యము. ఆమె కూతురు చి॥ చంద్రమతి చెన్నపట్టణములో
మాయంటఁ బుట్టినదే. ఇట్లు సికిందరాబాదులో నొకదిన మామె
యన్న గారియింటనుండి మఱునాటియుడయమున బైలుదేటి భార్య
మిత్రసహితముగా బొంబాయికిఁ బోయితిని. అక్కడ నా మిత్రులును
హైందవ సాంఘిక సంస్కార పత్రికాధిపతులు నైన నటరాజయ్యకు
గారు మమ్ము తమయింటికిఁ గొనిపోయిరి. చదువుకొన్న వారిలోను
సంస్కార పక్షమువారిలోను ప్రార్థన సామాజికులలోను నాపే
రక్కడ సహితము చక్కఁగాఁ దెలిసియున్న దగుటచేత నక్కడివారు
ను నాకు స్వాగత మిచ్చి నన్ను గౌరవించిరి. న్యాయమూర్తి చంద్ర
వార్కరుగారు నన్నాసభలో నభినవించిరి. యంత్రికారకాఖయం
దున్నవారును నాశిష్యులును సయిన గంటి లక్ష్మీనరసింహముగారును
నామిత్రులైన న్యాయమూర్తి గణేశనారాయణ చంద్రవార్కరుగారు
ను నాకు విందులు చేసిరి నేనక్కడకు విందుల నిమిత్తము గాక చం
దాల నిమిత్తమయి పోయియుండినవాడ నగుటచేత మఱికొందఱు
మిత్రులు భోజనములకుఁ బిలిచినను బోవక మిత్రసహాయమున
చందాలు పోగుచేయ నారంభించితిని. నేనక్కడనున్న వారము దిన
ములలోను తొమ్మిదివందల రూపాయల చందాలు వేయించితిని.
ఈవిషయముతో నాంధ్రపత్రికాధిపతులైన కాళీనాథుని నాగేశ్వర
రావు పంతులుగారును హైందవసాంఘిక సంస్కారపత్రికాధిపతు

లైన నటరాజయ్యగారు నాకు మిక్కిలి తోడుపడిరి. వారి యెడల నేను మిగుల కృతజ్ఞుడ నయి యున్నాను. అక్కడ గోదావరే గాని, యావుపాలు దొరకకపోవుటచేతను చలి యెక్కువగుటచేతను నాకు దగ్గు హెచ్చు నారంభించెను. అందుచేత నేనక్కడ తడవునం దిక మరలవలసినవాడ నయితిని. నేనక్కడ నుండగానే యావఱకు పూనా విఠంతుశరణాలయములోనున్న యిద్దఱు తెలుగు బ్రాహ్మణ విఠంతువులు రాజమహేంద్రవర విఠంతు శరణాలయములోఁ జేరుటకయి వన్నుఁ గలిసికొనిరి. నేను బాంబాయి వీడ్కొని బైలుదేటి పూనానుండి నామిత్రుడైన హనుమంతరావుగారి వెంట నిద్దఱ బ్రాహ్మణవిఠంతువులను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బంపివేసి, నేనును నాభార్యయు పూనాలో నిలిచితిమి. మేమక్కడనున్న రెండు దినములును పూనావిఠంతు శరణాలయసంస్థాపకులును నామిత్రులు నయిన కర్వేపండితుని యతిథుల మయి యుంటిమి. ఒకదినమున నక్కడి విఠంతుశరణాలయములోనే యుండి యక్కడ జరుగుచున్న పద్ధతుల నన్నిటిని జూచితిమి. ఆవఱకే నామిత్రులయిన బ్రహ్మశ్రీ కోలాచలము వేంకటరావుగారు నన్ను బళ్ళారికి రావలసినదని కోరి యుండినందున పూనానుండి బైలుదేటి నేనును నాభార్యయు బళ్ళారికిఁబోయితిమి. వారక్కడ మమ్ము గౌరవించి తమయింటనే యుంచుకొనిరి. ఆయన మాకుఁ బ్రయాణవ్యయములక్రింద నూఱు రూపాయ లిచ్చి హితకారణి సమాజమునకుఁ దాము మున్నిచ్చి యుండిన మూడువేల రూపాయల భాగములను గాక సభాపతి యంత్రములలోని మఱి రెండువేల రూపాయల భాగములను దయ చేసిరి. తరువాత నేనును నాభార్యయు వారిని వీడ్కొని బైలుదేటి గుంటకల్లుమీఁదుగా రాజమహేంద్రవరమును జేరితిమి. తరువాత నేను కాకినాడకుఁ బోయి యక్కడ దు 1892-00 ల చందాలను

సమకూర్చితిని. అక్కడ బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు
రు 500-0-0 లును, దివాన్ బహదూరు దురిసేటి శేషగిరిరావుపంతులు
గారు రు 200-0-0 లును రావుబహదూరు కొమ్మిరెడ్డి సూర్యనారాయణ
నాయఁడుగారు రు 100-0-0 లును, రావుసాహేబు పైడా వేంకట
చలపతిగారు రు 1166-0-0 లును, నాశము రామలింగయ్యగారు
రు 250-0-0 లును, నాశము పద్మనాభముగారు రు 50-0-0 లును.
బ్రహ్మశ్రీ, దుగ్గిరాల వేంకట సూర్యప్రకాశరావుగారు రు 116-0-0
లును చందాలు వేసిరి. ఇట్లు సమకూర్చఁబడిన ధనముతో హితకారినీ
సమాజముయొక్క ఋణము కొంత తీతినది.

1910-వ సంవత్సరము మేసవికాలములో మేము మరల బెంగు
ఘారికిఁ బోయితిమి. ఈసారి మాతో న్యాయతి జానకమ్మను కామ
రాజగడ్డ మంగమ్మను దీసికొనిపోయితిమి. మేము చెన్నపట్టణములో
దిరిగినప్పుడు దొరతనమువారి తెలుఁగు భాషాంతరీ కర్తయైన
గోపీతి కనకరాజుగా రయోమార్గ కార్యస్థానమునకువచ్చి మమ్ముఁ
గలిసికొని తమ యింటికిఁ దీసికొనిపోయి యాడరించిరి. అక్కడఁ
గొన్నిదినము లుండి మేము బెంగుఘారికిఁ బోయితిమి. ఈ సారి
మేమక్కడ మా స్వగృహములోనే ప్రవేశించితిమి. మేము పోవు
నప్పటికి నామిత్రులు గృహమును గట్టించి నివాసమున కర్హమగు
నట్లుచేసిరి. మేము వెళ్ళినతరువాత లోపలికి మంచినీళ్లు వచ్చుటకు
గొట్టములు పెట్టించితిమి. విద్యుద్దీపముల కేర్పాటు చేసితిమి. దొడ్డి
చుట్టును గోడలను పెట్టించితిమి. ఆయిల్లన్నివైపులనుండియు మంచి
గాలి వచ్చుట కానుకూల్యములు గలదయి యుండెను. ఈయన్ని
సౌఖ్యములను విచారించియు ముఖ్యముగా మా కక్కడ నధికారో
గ్యము కలుగుచుండుటనుబట్టియు నాభార్య సంవత్సరములో నాఁకు
మాశము లాఁయింతునుండి సుఖంపవలెనని నిశ్చయించుకొనెను. ఆయి,

కోరిక ప్రకారముగా నక్కడ నాటునెల లుండుటకు నేనును సమ్మతించితిని. ఈ సంగతి నామె మా యిరుగుపొరుగువా రందఱిలోను జెప్పి సంతోషించెను. మే మక్కడ స్థిరముగా నుండుటకయి కావలసిన పాత్రసామగ్రిని బల్లలు మంచములు తోట్లు రోకట్లు మొదలైన వానిని సమస్తమును గొంటిమి. ఈసారి మా వెంటఁ గొని వచ్చిన శ్రీమతి న్యూపతి జానకమ్మకు వివాహముచేసితిమి. ఇది బెంగుళూరిలో జరిగిన మొదటివితంతువివాహము. వితంతువాహముకానము మైసూరు రాజ్యమునందు వ్యవహారములోలేదు. అందుచేత మేమీ వివాహమును స్వగృహమునందు చేయుటకు వీలులేదు. ఇంగ్లీషురాజ్యమయిన దండుపట్టులోనికి వధూవరులను దీసికొనిపోయి యక్కడ చేయవలసిన వార మయితిమి. ఈ వివాహ మక్కడ నూతనమయిన దగుటచేత బెంగుళూరులోని పెద్దమనుష్యులు విశేషముగా వచ్చి తాంబూలాది సత్కారములను గైకొని సంతోషించి పోయిరి. మాతో వచ్చిన శ్రీమతి మంగమ్మ వితంతు శరణాలయములో నుండినవారిలో నెల్ల నా భార్య కథికప్రియురాలు. అందుచేతనే యీసారి యామెను నాభార్య వెంటఁ గొనివచ్చినది, నాభార్య కామెయిందు పుత్రికావాత్సల్యము. ఆమెకును నాభార్యయందు మాతృస్నేహము. ఆమె వితంతు శరణాలయములోనే యుండినను తఱచుగా మాయింటికి వచ్చి నాభార్యకు సమస్తోపచారములను జేసి పోవుచుండెడిది. కాబట్టి వీ రిరువురును తల్లిచిడ్డలవలె నుండెడివారు. నాభార్య, నాతో మన మంగమ్మను వివాహముచేసి పంపివేయవలదనియు, పెండ్లిచేసి మనయొద్దనేయుంచుకొందమనియు, పలుమాఱు చెప్పుచుండెను. శ్రీమతి జానకమ్మ వివాహమయిన తరువాత బెంగుళూరు విడిచి వచ్చినవార మందఱమును సుఖముగా మరల రాజమహేంద్రవరము చేరితిమి.

నాలుగవ ప్రకరణము

అ స హ య ద శ

క్రిస్తుకము 1910 మొదలు 1918 వ సంవత్సరము వరకు

1910-వ సంవత్సరమునం దీసారి నేను బెంగుళూరునుండి వచ్చి
వరకువారత రెండుమాసములైనను గడవకమునుచే యాకస్మికముగా
నాకొక్క ఘోరవిపత్తు సంభవించి నన్నీలోకములో నసహాయునిఁ
జేసినది. బెంగుళూరునుండి నాభార్య యిక్కడికి సంపూర్ణారోగ్యము
తో వచ్చినది తరువాతనైనను రోగచిహ్నములేవియు కనబడలేదు.
ఆగష్టు నెల 11 వ తేదీని పైకి నాభార్య యారోగ్యవతి యయిసుఖ
ముగా నున్నట్టేకనఁబడినది. ఆదినమునఁ బ్రాతఃకాలమునను సాయం
కాలమునను తానే స్వయముగా వంటజేసి పెట్టినది. రెండుదినముల
క్రిందట మాయా వొకటి యీనఁగా గతదినమునందువలెనే నా
డును జన్ను చేసి నాకుఁ గొంచెము పెట్టి యితరులకుఁ బెట్టి తానింత
తినెను. నాటి సాయంకాలము కనపర్తి శ్రీరాములుగాడు నన్ను చూ
చుటకయి మాతోటకు రాఁగా తా నాయనతో కొంతసేపు మా
టాడి కొంచెము జన్ను పెట్టెను. నాటిరాత్రి మేమిద్దఱమును కలిసియే
భోజనము చేసితిమి. భోజనము చేయునప్పుడు మఱునాఁడు తా నుడ
యముననే చలిదియన్నమును తిని ప్రేమావతిని వైద్యశాలకుఁ దీసి
కొనిపోయి మం దిప్పించి వచ్చెదనని నాతోఁజెప్పెను. ప్రేమావతి
పతితయువతీ రక్షణశాలలోని యొక బ్రాహ్మణ విశంతువు కని విడిచి
పోయిన బిడ్డ. ఆబిడ్డను నాభార్య పెంచుచుండెను. నేను భోజనము
చేసి మేడమీదికిఁ బోయినతరువాత నింట పనులన్నిటిని దీర్చుకొని
పశువులకు గడ్డి వేయించి తాంబూలము వేసికొని రాత్రి పదిగంట
లకు మేడమీదికి వచ్చి యీశ్వర ప్రార్థనము చేసి తాను పోయెను.

వసారాలోనున్న మంచముమీదఁ బడుండి నిద్రపోయెను. నాభార్య మేడపైకి వచ్చినప్పటికీ గదిలో నేను నిద్రపోయితిని. నేను సాధారణముగా రాత్రి యెనిమిదిగంటలకే భోజనము చేసి తొమ్మిది గంటలకు నిద్రపోవుట వాడుక. తెల్లవాఱుజామున నాభార్య నాలుగు గంటలలో నిద్రలేచి గంటసేపు నాతో మాటాడుచుఁ గూరుచుండి యైదుగంటల కీశ్వరప్రార్థనము చేసికొని క్రిందికి దిగిపోవుట యాచారము. నేనారాత్రి మాడుగంటలు కాకముందేలేచి తలుపుతీసి క్రిందికి పోయితిని. నేను తలుపుతీసిన చప్పుడు విసఁబడఁగానే “క్రిందికి పోవుచున్నారా? దీపమున్నదా? జాగ్రతగా చూచిపొండి” యని పలుకరించుట వాడుకయైనను నాఁడట్లు పలుకరింపలేదు. నేను దొడ్డిలోనికి వెళ్ళివచ్చి నాభార్య మంచమువద్దకు పోయి మెల్లఁగా ‘నిద్రపోవుచున్నావా’ యని యడిగితిని. అదులు పలుకక పోవుటచేత నేనుపోయి నామంచముమీద మేలుకొనిఁగి పడుంటిని. ఇంతిసేపటికి గడియారము నాలుగు కొట్టినది. నాభార్య లేచివచ్చి పడక కుర్చీమీదఁ బూర్చుండి నాతో మాటాడ ముడలుపెట్టువేళి యయినది. ఇంకను లేచి రాలేదు. నేనప్పుడు నా మంచముమీదఁ బడుకొని దిగి నాభార్య మంచమువద్ద నిలుచుండి “ఇం ను నిద్రమీలఁగి రాలేదా” యని యడిగితిని. నాపలుకువను విఁజుపలుకలేదు రాత్రిపొద్దు పోయిన దాఁక పనిచేసి వచ్చియలసి గా నిద్రపోవుచున్నవని తలఁచి నిద్రాభంగముచేయుట కిష్టములేనివాడ నయి లేవక నేను మడత కుర్చీమీదఁ గూరుచుండి యుంటిని. ఇంతలో గడియార యైదుగంటలువేసెను. నాభార్య యప్పటికిని లేచిరాలేదు. ఆమె యైదుగంటల తరువాత నెప్పుడును పడుంబెడిది కాదు. అందుచేత నేనుపోయివీలించి లేపి పలుకక పోఁగా మీదఁ చేయివేసి కదల్చితిని. దేహము చేతికి చల్లగా తగిలి లేవకపోగా నేమియుఁదోచక యెట్లోమేడదిగి పైద్యుని (కాళ్ళకును)

పిలుచుకొని నచ్చుటకయి వితంతు శరణాలయమువద్దనుండి పోవుచు నందు కాపురమున్న దిలవర్తి సుబ్బారావునులేచి “నాకు వేగముగా వడవ కాళ్ళాడకున్నవి, నీవు పడుగెత్తుకొనిపోయి పొరుగుతోటలో నున్న డాక్టరును లేపు” మని పంపి నేను వెనుకపోయితిని. నేనుపోవు నప్పటికి డాక్టరులేచి యీవలకు వచ్చె. నాభార్యకు మూర్ఛవచ్చి నది తత్క్షణము రావలెనని నేనుకోరగా నతఁడు లోపలికి పోయి మందుబుడ్లు మొదలయినవి తీసికొని నావెంట వచ్చెను. అతఁడు నాతో మేడయెక్కి నాభార్యను పరీక్షించి చూచి యేమియు చెప్పక యూర కయ్యుండెను. “ఏమి? యూరకుంటిరేమి?” యని నే నడుగఁగా “ప్రాణముపోయిన”దని మెల్లగా నతఁడు చెప్పెను. నే నా మాట నమ్మక చక్కఁగాఁ బరీక్షింపఁగలసినదని యడిగితిని. ప్రాణముపోయి మూఁడు నాలుఁగు గంటల సేపయి యుండుననిచెప్పి యాయనలేచెను. ఆయన వెంట నేనును గది గుమ్మమువఱకును నాలుగయిడడుగులు నడిచితిని. ఆయన గుమ్మముకడ నిలువఁబడి నన్నోదార్చి వైర్యముగా నుండవలసినదని బోధించి మెల్లదిగెను. నేనును గోడకుఁ జేర గిలఁబడి నిలువఁబడి యుండఁగా లోపలినుండి యేదో వికార మారంభమయి కాళ్లు తడఁబడ దడపుట్టెను నేను పడిపోవుదునని తత్క్షణమే నేలపైఁ గూలఁబడి కన్నులుమూసికొని యాశ్వరునిఁడలఁచి ప్రార్థింప వలెనన్న చింతతో “ఓ యీశ్వరా! సృష్టదళలో నాకిట్టి మహాపదను దెచ్చి పెట్టితివా?” యని మొదటివాక్యము నంటిని. అనునప్పటికి “ఓయీ! దుఃఖపడఁబోకుము, ఇది మీ యుధయుల మేలుకొఱకే జరిగినది” అన్నమాటలు నాక విశ్వాస్త్యముగా వినఁబడినవి. క్రింది నుండి యెవరో వచ్చి నన్నొఱచించుచున్నారని తలఁచి కన్నులువిప్పి నలుదిక్కులుచూచితిని. ఏప్రక్కను ఎవ్వరును కనఁబడలేదు. ఇది యంతయు నాద్రుమఁడే యయియండఁచుచున్నగాని నాకు మూత్రము

యీశ్వరవాక్యమని దృఢముగా తోచినది. ఆవఱకు నాకున్న విచారములయు భావములలో నదృశ్యమయిన నామనస్సు నిర్మలమయిన నిర్విఘ్నమయ్యెను. అప్పు డేమియు నాపదరానట్టుగానే నేను భైరవముతోలేది నాభార్య మంచమువద్దకుఁబోయి పరీక్షించి చూడఁగా నామె మొగమునందు జీవకళయేమియుఁ దొలఁగక హాయిగా పరుండి నిద్రపోవుచున్నట్లే నాకంటికిఁ గనఁబడెను. ముక్కువద్ద వ్రేలుపెట్టి చూచితినిగాని యూపిరియాడుచున్నట్టు కనఁబడలేదు. పక్కనుప్పటి యేమియు చెడరక వేసినది వేసినట్లే యుండెను. తలలో పెట్టుకొన్న గూలాబిపువ్వు వాడక యప్పుకు పెట్టుకొన్నట్టుగానే యుండెను. పరుండఁబోవునప్పుడు నోటిలో వేసికొన్న లవంగపుమొగ్గ పండ్లగుండున యథాప్రకారముగానే యుండెను. రాత్రి మేడమీఁదికి వచ్చిన తరువాత నావఱకుఁగట్టుకొనియుండిన బట్టను విడిచి కట్టుకొన్నట్లున గల చీర యేమియు నలుగక తొలఁగక కట్టుకొన్నది కట్టుకొన్నట్టుగానే యుండెను. పెట్టుకొనియుండిన నగలు పెట్టుకొన్నట్టుగానే యుండెను. వీని నన్నిటినిబట్టి విచారింపఁగా నాభార్య యిచ్చుకైన నాయాగపడలేదనియు కొట్టుకొనలేదనియు మూలుగలేదనియు రాత్రి యొంటిగంటతో రెండు గంటలతో నిద్రలోనే ప్రాణముపోయెననియు స్పష్టమయినది. కొంచెమయినను మూలిగియుండినయెడల నేను తప్పక లేచియుండును. సర్పకుశల చిహ్నములు గని విష్ణు యోగిలక్షణములుగాని యనుమతమును గనఁపలేదు. పెద్దతనములో నీప్రకారముగా హృదయవ్యాపార మాకస్మికముగా నిద్రలో నిలిచిపోవుట కలదని జాత్యరుగారు చెప్పిరి. ఎందుకో వైద్యుఁడు వచ్చె ననుకొనుటయేకాని యిట్టి వైపరీత్యము జరగెనని యెవ్వరు నెఱుఁగరు. మరణమునకు సందేహములేదని నేనును నిశ్చయముచేసికొన్న తరువాత శ్రిందికి దిగినది, యక్కడనున్నవాతో నాభార్య మరణవార్తను

దెలిసి, పట్టణమునకుఁబోయి కొండటి మిత్రులతోఁ దెలుపవలసినదని మనుష్యులను బంపి, నేరు మరల పైకిపోక మేడక్రిందనున్న పడక కుర్చీలోనే కూర్చుంటిని. అప్పుడు వితంతు కరణాలములోని వారందఱును విలపించుచునచ్చి పయికిఁ బోయి చూచి యేడుకుఁ దొడఁగిరి. ఇంతలో పట్టణమునుండి పలువురు మిత్రులువచ్చి నా భార్యను మేడమీఁదనుండి క్రిందికిదింపి మేము వాగుముచేసెడి యింటిముందు వసారాలో పడకకుర్చీమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. ఆమె యాపస్తా కుర్చీమీఁద జీవించి కూర్చుండి యున్నట్టుగానే యుండెను. అప్పుడామె పెంచిన పిల్లియొకటి వచ్చి పైకిదూఁకి యామె యొడిలోఁ గూర్చుండెను. ఆమె మనుష్యుల విషయమయి మాత్రమే కాక పశువులు కుక్కలు పిల్లులు మొదలయిన గృహ్యజంతువుల విషయమయి కూడ నపారదయి కలదయి వానిని బెంచి సంరక్షణము చేయును వానికి సోగములు నచ్చినప్పుడు మనుష్యులకుఁ జేసినట్లే యుపచారములు చేయుచుండెడిది, తాను బజ్జానుచూర్లమునఁ బోవ తలఁపించినప్పు డెల్లను వాని నిమిత్తమయి యేదో కొనితెచ్చి వానికిఁ దప్పక పెట్టుచుండెడిది. అందుచేత నాభార్య బండిదిగఁగానే తమకేదో తెచ్చిపెట్టుని యెఱిగి తోఁకలాడించుచు కుక్కలును మ్యాచని యఱచుచు పిల్లియు నెంత బడుచుండెడిది. మేము తోటలో నొంటిగా నుండిన కాలములో మాకు కుక్కలే ధనప్రాణములకు రక్షకములుగా నుండెను. మావద్ద బ్రాసని యొకకుక్క యుండెను. ఆయోమార్గ యంత్రకారుఁ డొకఁడు రాజమహేంద్రవరము నుండి స్థానాంతరమునకు మార్పబడినప్పుడు దానిని నామిత్రుని కొకని కియ్యఁగా నతఁడు నాకిచ్చెను. అది మాదగ్గఱ మచ్చికపడినను విప్పినప్పుడెల్లనో పాటిపోయి తన పూర్వయజమానుఁడున్న యింటివద్ద నుండుచువచ్చెను, ఇట్లు రెండుమాఁడు మాసములు గడచిన పిమ్మట

దాని పూర్వయజమానుని స్థానమునవచ్చిన శ్రోత్ర యంత్రకారుడు మీకుక్క మాయంటికి వచ్చిన యెడల తుపాకీతోఁ గాల్చి చంపి వేసెదనని నాకు వర్తమానము పంపెను. అది నిష్కారముగాఁ జచ్చిపోవునని జాలిపడి దానిని నాకిచ్చిన మిత్రునికడకుఁ బంపి మఱి యెవ్వరికైన నిచ్చివేయుమని కోరితిని. అతఁడు దానిని గోదావరి కావల కోపూరిలోనున్న యొక యయోమార్గోద్యోగి కిచ్చివేసెను. వారముదినము లయిన తరువాత నొక నాటిరాత్రి నేను భోజనము చేయుచుండినప్పుడు చేయి కడుగుకొనుటకయి నాభార్య దొడ్డి లోనికిఁబోఁగా నొకకుక్కవచ్చి నాభార్యముందు తోఁకయాడించుచు నిలిచెను. “మన బ్రాని వచ్చినదండోయి” యని నాభార్య కేకవేసి నన్నుఁ బిలిచి చూపెను. నాటినుండియుఁ గుక్క తోఁటవిడిచిపోవక చిక్కాసము కలదయి యుండెను. ఒకనాటి రాత్రి నాభార్య యేదో పని నిమిత్తమయి యావలకుఁ బోఁబోవుచుండఁగా, ఈ కుక్క యడ్డమువచ్చి నిలిచి ముందుకు పోసక వెనుక కామెను ద్రోసివేసెను. కుక్క యట్లేల చేయుచున్నదా యని ముందుప్రక్క నిదానించి చూడఁగా దీపము వెలుతురున పెద్ద పా మొకటి సమీపముననే ప్రాఁకుచుండెను. పాము పామని నా భార్య కేకలు వేయఁగా నేనును సేవకులును బరుగెత్తుకొనివచ్చి పామును బంపివేసితిమి. తన ప్రాణము కాపాడినదని దానియందు నాభార్య యధికప్రేమ కలదయి దానికి పుండుపడి రోగము వచ్చినప్పుడు పుండు తాను స్వయముగా కడిగి ముండు వేయుచు దానికి మరణము సంభవించినప్పు డెంతో సంతాపము నొందెను.

నాభార్య మరణవార్త పట్టణములో తెలియఁగానే యేడుగంటలు మొదలుకొని జనులు తీర్థప్రజవలె గుంపులు గుంపులుగా నూత్తోట్లలోనికి రావొడఁగిరి. ఆవచ్చినవారిలో హిందువులును మహమ్మదీయులును

దీయులును, క్రైస్తవులును, బ్రాహ్మణులును, కూడ్రులును, శుద్ధ శ్రోత్రియులును, సంస్కారప్రియులును, పుణ్యస్థ్రీలును, వితంతువులును, వృద్ధులును, పిన్నవయసువాడును కూడ నుండిరి. వచ్చినవారిలో కొందఱు తమ కుటుంబములోనివారెవ్వరో పోయినట్లుగా నాభార్య నిమిత్తమయి విలపింపఁజొచ్చిరి. ధైర్యము చెప్పి యేడు పుడిచినన్నో దార్ప వచ్చిన వారు కొందఱు నన్నుఁ జూచి యేడువ సాగఁగా నేనే వారి యేడు పుడుపవలసినవాడ నయితిని, నేను పైకొంత ధైర్యము గలవాడనుగా నున్నను పొగలేని నిభృతాగ్నివలె హృదయాంత రాళమును దహించుచు శోకాగ్ని దుర్భరమయినప్పు డెల్లను మేడ మీఁదికి జోయి యొంటిగా నీళ్ళదని ప్రార్థించి తద్దయామృతప్రసార మువలన లోపలి దుఃఖానలమును కొంత శాంతపఱుచుకొని వచ్చుచు వచ్చితిని. పదునొకండు గంటలప్పుడు మిత్రులు మొదలయినవారు బలవంతపెట్టి భోజనమునకు విస్తరిముందు నన్నుఁ గూరుచుండఁజెట్టిరి కాని నేను భోజనము చేయలేదు. నాభార్యయెడలఁ గల గౌరవమును దెలుపుటకయి క్రైస్తవపాతకాలయు హితకారినీ పాతకాలయు నా దినమున మూసివేయఁబడినవి, ఇంగ్లీషున ప్రకటింపఁబడెడియొక పక్ష పత్రిక తక్క తక్కిన వార్తాపత్రిక లన్నియు నాభార్య మృతివిషయ మయిన యనుబంధములను బ్రకటించినవి, ఆపత్రికలు ముద్రింపఁబడెడు ముద్రాయంత్రము లన్నియు నాదినమున మూసివేయఁ బడినవి. ప్రాడ్వివాకులు సహితము తమ సభను మూసివేసి కొందఱు న్యాయ వాదులతోఁ గూడ మాతోటకు వచ్చిరి. ఇట్లు పురజను లెల్లదను నాయాపదకు వగచి తమ సానుభూతిని గనఁబఱచినందునకయి నే నెంతయొక గృతజ్ఞుడనయి యున్నాను. నాభార్యకు దహన సంస్కారమును తోటలోనే చేయించుటకు నిశ్చయించి మూడుగంట లయినను తథివార ప్రేతమును ప్రార్థనాదికమును నిర్వర్తించుటకయి యానతి

తాత్రానుమునకుఁ గొనిపోయితిమి. ప్రార్థనములు మొదలై నవఁ జరిగిన విష్ణుట శవమును తోఁటలోనే యొక చివరను దహనము చేసితిమి. దహనము ముగియనప్పటికి రాత్రి యేడుగంటలయినది. అంతవఱకును బూడవచ్చినవారు తోఁటలో నేమూయుదురు. ప్రాతఃకాలము నుండి యొప్పటివఱకును తోఁటలోనికి వచ్చుచుఁ జోవుచు వచ్చినవారి సంఖ్య రెండువేలకుఁ దక్కువ యుండదు. ఈ మహావార్త సెవ్వఁడో చెన్నపుర వృత్తాంత పత్రికలకుఁ దంత్రీ ముఖమునఁ దెలుపుటచేత ముఱునాఁటినుండియు నాకు దుఃఖోపశమన తంత్రీవార్తలును లేఖలును రాఁదొడఁగెను.

ఈ దుఃఖివార్తను కనపర్తి శ్రీరాములుగారు కాఁజోలును తంత్రీముఖమునఁ దెలుపఁగా నాభార్య ప్రేమతోఁ జెంచి పెద్దవానిని జేసిన గోగులపాటి వీరేశలింగము శ్రీఘ్రకాలములోనే వచ్చెను. అతని భార్య కిచ్చుటకయి నాభార్య పెట్టెను దీని బనారసుచీరను బైకి దీయునప్పటి కెంత యాపుకొన్న నాగక లోపలినుండి దుఃఖము పొరలివచ్చి నాకన్నులనుండి నీరు కాలువలుగట్టెను ఆతఁడును పెద్ద పెట్టువ నేడ్చెను. అతనిభార్య కిమ్మని బనారసు చీర నతని చేతికిచ్చి, తక్కిన చీరలలో ముప్పదియాపాయల వెలచేయు చీరయొకటి పులవర్తి సుత్పారాపు భార్యకును, ఇంకొక వెలగల పట్టుచీరను నాభార్యమఱు దలికిని, ఇచ్చి మిగిలిన చీరలను రవికలను వితంతుశరణాలయములోని వారికందలికిని బంచిపెట్టితిని. ఈకడసారి జెగుబూరినుండి వచ్చున ప్నాడు | చెన్నపట్టణములో బట్టలయంగళకుఁబోయి కొన్నిచీరలు కొంటిమి. మాతోవచ్చినమంగమ్మ కౌమారముగారు పంపిన పదియాపాయలతో నొకచీర కొంటిని. అప్పుడు నాభార్య మంగమ్మవంక జూచి, 'నాకు బాబయ్యగారు చీరకొనియిచ్చినారని మీయన్నగారికి ప్రాణము' మనిచెప్పెను. ఆయాటల కర్థము మంగమ్మవద్ద సామర్థ్య

పుచ్చుకొనక నాసాముతోనే యాచీరను కొని యియ్యవలసిన దన్నట్లు గ్రహించియు నప్పటి కేమియు వనక యూరుకుంటిని. చీరలను వితంతు శరణాలయములోనివారి కిచ్చునప్పుడు నాభార్య మాటలు నాకు స్మరణకు రాగా, నాభార్య బొంబాయివెళ్ళినప్పుడు కొన్న పండ్లను రూపాయలచీరను మంగమ్మ కిచ్చితిని. సమాధికట్టించెడి యుద్దేశముతో నాభార్యయస్థికలను గొన్నిటిని నే నొక పెట్టిలోఁబెట్టి జాగ్రత్తచేసియుంచి, వితంతు వివాహములు చేసి కొన్న వారడుగఁగా తక్కినవానిని వారిని దీసికొని పోనిచ్చితిని. గోగులపాటి వీరేశలింగము నాయొద్దనున్న యస్థికలలోఁ గొన్నిటిని దనకిమ్మని యడగఁగాఁ గొన్నిటి నతని కిచ్చితిని. మేము పెంచి పెద్దవాని జేసినవారీ గోగులపాటి వీరేశలింగ మొకఁడు, పులవర్తి సుబ్బారా వొకఁడు. వీరేశలింగము తన నాలవమాసముననే యింటకివచ్చి యదుపాజ్ఞలలోఁ బెరిగినవాఁడు, సుబ్బారా వెనిమిదేండ్ల వయసును దండ్రీయుంచుకొన్న శూద్రాంగనవద్ద పెరిగి చెడుమాటలకును చెడునడకకును నలవాటు పడినవాఁడు. వీరేశలింగము నాభార్యను కన్నతల్లినివలెఁ జూచి ప్రేమించుచు చెప్పినట్లు వినుచుండెడి వాఁడు, సుబ్బారావు నాభార్యను సవతితల్లినివలెఁ జూచి యెరువుగాఁ దలచుచు చెప్పినట్లు వినక ధిక్కరించుచుండెడువాఁడు. అందుచేత నాభార్య యొకనిని తనవాడన్న యనురాగముతోను, రెండవవానిని దిక్కులేనివాడన్న జాతిలోను బెంచెను. కన్న మోహమున కంటఁ బెంచినమోహ మధికమగుటచేత వీరేశలింగమును శ్రుత్రాధికముగాఁ బ్రేమించుచు తన మేనకోడలి నిచ్చి వివాహముచేసి తనయొద్దనే యుంచుకొనవలెననియు వృద్ధకళలో తన కతఁడు ప్రాపుగా నుండుననియు తలచి యుండెను. తనమేనకోడలిని వివాహముచేయు ప్రయత్నము సాగక యతఁడు మైసూరులోని గుంటంధమును కుమమ్మకొన్నప్పుడు

సహితము వివాహానంతరమున నతఁడు గణయొద్దనే యుండుననుకొనె నుగాని ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని తన్ను విడిచి పోవునని యెఱుంగదు. అతఁడు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని వివాహమాడి తన్ను విడనాడెనన్నసంగతి తెలిసినప్పు డామె మనస్సునకు దుఃఖము కలిగి కొన్నివారములు మనస్వార్థము లేనిదయి యుండెను. ఆకాలము లో నామెచే రచియింపఁబడిన యీ క్రింది కీర్తనమువలన నప్పటి యామె మనస్థితి తేటపడును.

అంతఃపాతి రాగము— చాళుకాళము.

కల్ల వి.

దేవ ! నీవునాకు మనస్థిమిత మొసఁగవే
కాపుమనుచు వేడితి కనికరము చూపవే.

చ ర న మ ౩

1. తల్లి తండ్రీవనుచు నిను నమ్మి ధర్మముపై బుద్ధినుంచి
తల్లితోడును విడనాడిన నీతనయ నాదరింపవే—దేవ !
2. కల్లగాదు సుతుని కాసి తల్లడిల్లుచుంటిని
ఉల్లసందునిలిచి నీవు నామనసు చల్లచేయవే—దేవ !
3. భర్తగారే దైవమనుచు పాటుపడుచుంటిని
భర్తగారికాశోగ్యమొసఁగి భక్తవత్సల ! కావవే—దేవ !
4. ఇతరదుశ్చింతలనువిడిచి యికను నీపై భక్తినుంతు
సతము సంసారవాధికి సహాయముగానుండవే—దేవ !
5. జన్మమొత్తిలోకముకుఱము నెన్నఁజెఱుంగనైతిని
ఎన్నఁరానికష్టములకు నెన్నికగానుంటిని—దేవ !
6. కష్టముఱము లితడులకుఁ జెప్పిన కార్యమేమిలేదుగా
కష్టములను బాశునీపట్టి నాదరింపవే—దేవ !

7. మనసుకలఁకనొందుచుండిన మరకార్యము లేదుగా
మనసునందు కలఁతదీర్చి మన్నించికావవే—దేవ!

8. మోక్షమునకుదారిఁజూపి మోహపాశములనుగోయి
దీక్షను వహించినట్టి దీనరక్షక కావవే—దేవ!

9. నినుఁడలంప నామనంబు నెమ్మదిని బొందెఁగా

ఘనుఁడ ! నాదుపరితాపము గడియలోఁ బాపితివిగా—దేవ

ఈశ్వరభక్తిచేత నామె యల్పకాలములోనే యాదుఃఖమును
మఱచి స్వస్థచిత్తుఁడై లయి సత్కార్యకరణమునందు తనకాలము
నుత్సాహముతోఁ గడపఁ జొచ్చెను. ఇంక నామె పెంచిన రెండవ
వాఁడగు సుబ్బరావు మాయంట నుండెను. అతనిని తనవద్ద నుంచు
కొనవలెనని కాని, యతఁడు తనయొద్దనుండి తన్ను తిన్నఁగాఁజూచు
ననికాని, యామె యెప్పుడును తలఁపను నమ్మనులేదు. అతనిని బాగు
చేసి పెండ్లి చేసి పంపివేయవలె ననియే యామెకోరిక. అతఁ డామెకు
తఱచుగా మనస్తాపమును గలిగించుచునే యుండెను. వితంతుకరణాల
యమునకు గణపవరమునుండి గ్రామపాచకుని తోఁబుట్టు పైన
మంగమ్యయను పదునాఠేండ్ల ప్రాయముగల బాలవితంతువు వచ్చెను.
ఆవితంతువు చదువుకొన్నదియు తెలివి గలదియు కాకపోయినను
చిన్నదిగానుండుటచేత సుబ్బరావునకిచ్చి వివాహము చేయఁటకు
తసినయీడు కలదిగా నుండునని యొచి యతనితోఁజెప్పఁగా నతఁ
డందునకు సమ్మతించెను. తరువాతి నాతఁడెప్పి యాబాలవితంతు
వునుమాయంటనే యుంచి పరిగంటలనుండి పాకకాలకుఁ బంపి
చదివించుచు ప్రతస్నాయుఁడాలగులయందు తానే వంటముద్రలైన
పనులయందు దిద్దుచూడెను. ఇట్లుండఁగా నొకనాఁడు సుబ్బరావు
తాను చదువుచెప్పట కవకాశము లేదన్న మిషమీఁద నెప్పుడును
ఘంటపనియేనా యని నాథార్థమై కోపపడి యేవోమాటలనెన్ను

నాభార్య యప్పటికూరకుండి బరగినవృత్తాంతమును నాతోఁ జెప్పెను. వివాహముచేసి వేగిరఁగఁగ పంపివేయుద మంతవఱకును కొంచె మోపిక పెట్టుమని నేను నాభార్యతోఁజెప్పితిని. తరువాత నామె యాదిన్న దానిని వంటలోనికిఁ బిలువక తానే రెండుపూటలును వంటచేసి పెట్టుచుండెను. 1908 వ సంవత్సరమునందు వారికి వివాహముచేసి నేనుగా కాపురముపెట్టి వాసముచేయుటకు మాతోటలోనే యిల్లి జేర్చితిని. అతని కిన్నిసేపట్లో తండ్రియిల్లున్నది అయిల్లుసహితము తండ్రికి శ్రీపునర్వివాహసమాజమువా రిచ్చినదే. అయింటిమీఁద వచ్చెడు నాలుగురూపాయల యదైన అతఁడు నెలనెలకు వసూలు చేసికొని యావఱకే రక్షణనిధిలో వేసికొనుచుండెను. పెండ్లి కాఁగా నే యిమ్మాలు రూపాయలను రక్షణనిధిలో వేసికొనుటకిచ్చి, నా పుస్తక విక్రయస్వాతంత్ర్యమును గున్నేశ్వరరావు సొదరుల వద్దనుండి పుచ్చుకొని నెలకు పదునేను రూపాయల జీతమేర్పఱిచి పుస్తకముల విక్రయించుపని కీతనిని నియమించితిని. అవఱ కీతనిని నేను పదు మూడేండ్లనుండి పోషించుచు నన్నవస్త్రాదులకు కాక చదువుకొఱ కును విశేషముగా వ్యయము చేసితిని. రెండుసార్లు సర్వకళాకాలా ప్రవేశపరీక్షకు పోయినను పరీక్షయం దితఁడు కృతార్థుఁడు కాక పోయెను.

నాభార్య యప్పడిప్పుడు తన ప్రార్థనలయందు “భర్తగారి కంటే ముందుగా నన్ను నీసాన్నిధ్యమునకుం గొనిపోమ్మ” అని యీశ్వరునిఁ బ్రార్థించుచుండుట గలదు. మరణమునకుముందు రెండు మూడు వారములక్రిందట నిట్టిప్రార్థన యొకటి పట్టిపట్టని నిద్రలో సోచివినిబడెను. నేనప్పటికూరకుండి తెల్లవాఱుజామున లేచినప్పుడు మేముచేయు సంభాషణములో నీప్రస్తావనను దీసికొనివచ్చి దైవవిశ్వాసమున నా కేమైన ప్రాణాపాయము సంభవించు సూచనలు కనఁబడి

కప్పు దాత్తహత్యకుఁ బ్రయత్నింపఁ గూడదని నొక్కి చెప్పితిని. తా నట్టిపాపకార్యమున కెప్పుడును బ్రయత్నింప ననియు, ఈశ్వరుడు తనప్రార్థన నంగీకరించి యిస్తు ముందుగానే తనసాన్నిధ్యము నకుఁ దీసికొనిపోవు ననియు, నాకంటెముందుగానే తనకు స్వాభావిక మరణము సంభవించునని తనకు దృఢముగాఁ జెలియు ననియు, నాభార్యచెప్పెను. అయినను నే నామాటలు నమ్మలేదు. నాభార్య యాగోగ్యశీలురాలును, దృఢకాయురాలును, అయి యుండుట చేతఁ జిరకాలము జీవించుననియు, నేను సదా గోగళీలుఁడును గాను దుర్బలకాయుఁడనుగాను ఉండుచుండుటచేత నే నెప్పుడో యేనిమిషముననో యీలోకమును విడుతుననియు, నమ్మియుంటిని. అందుచేత నేనీవిషయమును దలఁచుకొనునప్పుడెల్ల నామనస్సును రెండువిచారములు బాధించుచుండెను. అందొకటి నాభార్యకుఁగల దృఢానురాగమునుబట్టి నాకుఁబ్రాణపాయదశ తటస్థించినప్పు డేమాతిలోనో గోతిలోనో పడి బలవన్మరణము నొందునేమో యని. రెండవది నాయానంతరమున నాభార్య జీవించియుండినపక్షమున నేనున్నప్పటివలె జరగక యేమికష్టములపాలగునో యని. ఈమరణమువలన నామనస్సులోని యీరెండువిచారములును దొలఁగెను గాని నావిషయమున నొక్కగొప్ప విచారము పట్టుకొనెను. అది స్వప్రయోజన పరత్వముతోఁ గూడినదగుటచేత ప్రాజ్ఞునకు కలుగవలసినది కాదు. రక్షకుల కెల్లను రక్షకుఁడైన యీశ్వరుఁడే నాకు సహాయుఁడయి యుండఁగా నే నసహాయుఁడ నై తినని చింతిల్లనేల! ఆనందాశ్రమమునకు సమీపములోనే తోటలో రాజ్యలక్ష్మి నివాసమును నొక గృహమును కట్టించి దానిలో పాలరాతితో చేయఁబడిన సమాధిని బెట్టి యందులో నాభార్య యుష్కిలను నిక్షేపించితిని. ఈపాలరాతిగృహాధిగ్రహణ త్యాజ్య విధిగిది ముగియఁజూచుచున్నప్పుడు నాకు నొక విచారము

క్రమము నాభార్యయొక్క జన్మదినమును మరణదినమును జెలికలు వ్రాతలు పాలరాతి పలకలమీద చిత్రింపఁ బడినవి. అం దొకటి యింగ్లీషులోను, రెండవది తెలుగులోను ఉన్నవి. నాభార్యకు పువ్వులయం దత్యంత ప్రీతి కలిగియుండెను. అందుచేత సమాధిచుట్టు సురాజ్యలక్ష్మి ప్రమదావన మను పేరితో పువ్వువనము వేయఁబడి నది. ఈ పువ్వులతోఁటలో వివిధ స్థలములనుండి తెప్పింపఁబడిన వింత వింతలయిన పూవుల చెట్లను, పూవుల దీవెలును గలవు. దీని కంత కును వేయి రూపాయ లయినవి. నాభార్య పేరితో తోఁటలో నొక నుయ్యిక్కుడ ధర్మార్థముగాఁ ద్రవ్వింపఁబడినది. మేము కడసారి బెంగు భూరునుండి వచ్చి జామిపేటమీఁదుగా బండిలో మా తోఁటకుఁ బోవుచుండినప్పుడు జామిపేటలోని కొందఱు స్త్రీలు మాబండివద్దకు వచ్చి “అమ్మా! మేమునీళ్లులేక చచ్చిపోవుచున్నాము. మహారాజులు మీ దున్నప్పడు నీళ్లు తోడుకో నిచ్చెడువారు. మీరు వెళ్ళినతరువాత మీమనుష్యులు మమ్ము తోఁటలోనికి రానియ్యు లేదు.” అని చెప్పకొని దండములు పెట్టిరి. ఈదినమునుండి పూర్వ మువలెనే మీరు యధేచ్ఛముగా నీళ్లు తోడుకొనవచ్చునని హరితోఁ జెప్పి, జామిపేటకు సమీపమున నొక మంచినీళ్ళనుయ్యి యుండిన బాగుండునని నాభార్య నాతో ననెను. ఆమాటలు మనస్సులో నుంచుకొని మఱుగట్ల సంవత్సరమునందే మాతోఁటలో జామిపేటకు సమీపమున నాభార్య పేరిట నొక నుయ్యి త్రవ్వించుట కేర్పాటుచేసి వేరువికాలములో నేను బెంగుభూరికిఁ బోయితిని. ఇక్కడ నేను మాతిపని నప్పగించినవారు పదియిరువది రూపాయల నిమిత్తము మాతిపనివాండ్రితోఁ దగవులాడి ముప్పాతికపనియైనతరువాత పనిని నిలుపుచేసిరి. అంతట వర్షము లారంభమయి నూయి యంతయు పూలిపోయి చేసినపని వ్యర్థమయ్యెను. 1912 వ సంవత్సరములో వేసవి

కాలములో మరల నుయ్యి త్రవ్వించుట కేర్పాటుచేసి పులపర్తి ను
 బ్బారావుచేతికి సామిచ్చి నేనుమరలవచ్చులోపలనుయ్యిపూర్తిచేయు
 పవలసినదని చెప్పి నేను బెంగుళూరికిపోయితిని. నేను మరల వచ్చునప్పు
 టికేదోవిధమున పనిపూర్తిచేయఁబడెను గాని కట్టుపని తిన్నగా
 చేయుపకపోవుటచేతను అరవడి తిన్నగా పూడ్చింపక పోవుటచేతను
 రెండుమూడు వర్షములు కురియఁగానే నుయ్యి మొదలంటఁ గూలి
 నేలమట్టమయి చేయించినపనియు వ్యయఫణిచిన ధనమును సర్వము
 ను వ్యర్థమయి పని మొదటికి వచ్చెను. ఈ రెండు తడవలకును
 రు. 1850-0-0 లు వ్యయ మయినవి. నూతిపని యంతయు నేనేదగ్గర
 నుండి చేయించి యుండునుగాని తృప్త్యపని మండుమేసవికాలములో
 చేసినంగాని తగినంత నీ రుండదని యితరులు చెప్పటచేతను, మేసవి
 కాలములో నెండవేడిమికి తాళి నేనుండలేక పోవుటచేతను, ఈపని
 నొరుల కొప్పగింపవలసివచ్చెను. ఒరుల కప్పగించుటకునుతానువ్యయ
 ముగా చేయించుటకును గల భేద మీఠామితిపనిలో నాకుఁ బూర్ణము
 గా బోధపడినది. ఇట్లు తలఁచుకొన్న ధర్మకార్యమునకు రెండుసాకు
 లు విఘ్నము వచ్చినవి. నేను విఘ్నములకు వెఱచి పూనిన సత్కా-
 ర్యమును నడుమ విడిచిపెట్టెను స్వభావము కలవాడను గాను. తం
 దుచేత నీసారి స్వయముగా నూతిపనిని చేయించి, ముగించి మఱి బెం
 గుళూరు పోవలెనని నిశ్చయించుకొని పని యారంభించి యీ 1913వ
 సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 7 వ తేది వఱకును రాజమహేంద్రవరము
 లోనుండి పనిముగించి మఱి బెంగుళూరికి వచ్చితిని. ఈసారి పూర్వ
 పని యేమియు పనికిరాక యంతయు ప్రోత్సహనయే యయి పనికి
 రు. 900-0-0 లు పట్టినవి. వచ్చెడి వర్షముల కీసారి నూయి కూల్క
 ధీరముగా నుండునని నమ్ముచున్నాను. ఈశ్వరుడు నానమ్మకమున

నిజము చేయునుగాక! * ఈ నూతిలో సగము జామిపేటప్రజల యు పయోగము కయి విడిచిచెట్టబడినను తక్కినసగము తోట కుప యోగపడును. ఈ నూతితో నేను త్రవ్వించిన మూడు నూతు లును పూర్వమున్న దొకటియు గలిసి తోటలో నాలుగు మంచి నీళ్ళ నూతులున్నవి. ఇట్లు మంచినిళ్లనూతు లెక్కువగుటయే కాదు. నేనుపోయి యందు కాపురముండి పనిచేయుచుండుటచేత తోటయంతయు సంతయు నభివృద్ధిచెందినది. నేను కొన్నప్పుడు నూతిగమీపమున నున్న కొంచెము భాగము తప్ప విశేషభాగము చీపురు ముళ్ళయడవిగా నుండి పొదలతోను పుట్టలతోను నిండి యుండి పాములును తేళ్లును సంచరించుచుండఁగా మనుష్య సంచార మున కనర్హమయి “వనవాసమునకుఁ బోవుచున్నాము” అని నాభార్య యన్న మాటకు సరిగానుండెను. అప్పుడు తాటిచెట్లును పాత్రమామిడి చెట్లును చింతచెట్లును కొన్ని యుసిరిక చెట్లును నారింజచెట్లును తప్ప విశేష ఫలవృక్షము లేవియులేవు. ఈ చెట్లవలన గంపత్సరమునకు ముప్పదిరూపాయలు వచ్చుచుండెను. తాటిచెట్లవలన మఱి డెబ్బదిరూపాయలు వచ్చుచుండెను గాని యాయాయము తోటను నేనుగొనుటవలన పోయినది. తాగుబోతుతనము జేతములోని యనేకావర్థములకు మూలమనియు, దానిని సాధ్యమైనంతవఱకు మాన్పింపఁ జూచుట ప్రజాక్షేమమును గోరెడు బేకాభి మానులకెల్ల కర్తవ్య మనియు, నాయభిప్రాయము. అందుచేత నేను తోటలోని త్రాటిచెట్లును కల్లుగీచుట మానిపించి యందువలనవచ్చె యు ధనాగమమును బోగొట్టితిని. తోటలో నడుమగానున్న యీత చెట్లును తాటిచెట్లును కొట్టించి వేసి, చీపురుముండ్లయొడవిని ఛేదించి

* తాత్పర్యః దీనిని వాస్తవార్థమునకు సంబంధించును. తనంతవరకు వర్ణించుకది అంతక నిలిచి ఉక్కులముగా నిర్మల ఉధారణమునకు గలదై యా తిరుగుబాటు. మహావాయు క్షమాగా మన్నని.

పుట్టలను, పొదలను త్రవ్వించివేసి, వాని స్థానమున ఫలవృక్షములను నానా దేశములనుండి తెప్పించి వేయించిరిని. అలమంజ, బుదాకు, సేలము, చిత్తూరు, బెంగుళూరు, మద్రాసు, బొంబాయి, కలకత్తా దుర్భాగ మొదలయిన ప్రదేశములనుండి తెప్పించి యంటుమూనిడి చెట్లను వేయించిరిని. నూలు బత్తాయినారింజ చెట్లను వేయించిరిని. ఇదియది యననేలఁ ఇప్పుడు మాతోటలో లేని ఫలవృక్షమే లేదని చెప్పవచ్చును. కొన్ని ఫల వృక్షములు కాపునకు రావచ్చినవి; కొన్ని రానున్నవి. అవియన్నియు ఫలమునకు వచ్చినప్పుడు మంచి యాచారము వచ్చుచు వితంతు శరణాలయము మొదలైన వాని గురక్షణమునకు తోడుపడు ననుటకు గండేహము లేదు. ఇట్లు తోట వేసినవాఁడను నేను, దీని ఫల మనుభవించు వారు ముందువారు. ఈ తోట యిప్పుడు రాజమహేంద్రవరములోని తోటలలో నుత్తమమయినదిగాఁ బరిగణింపఁ బడుచున్నది. దీనిని జూచుటకయి సమీపగ్రామములనుండి సహితము జనులు వచ్చుచున్నారు. దీనివెల యిప్పుడు నేను కొన్నప్పటికంటె నాలుగయిదు రెట్లయినను హెచ్చయి యుండును.

తోటను గూర్చి చెప్పనప్పుడు నాకు నాభార్య పోలము గంగతి యొక్కటి స్మరణమునకువచ్చుచున్నది. వివాహకాలమునందు నాభార్యకు మేనమామి యేదుముసల యురణముగా నిచ్చెను. అది వరిపండెడు పోలము. దానివలన గుంపత్సరమునకు పండ్లొడు రూపాయల యాతియు వచ్చుచుండెను. ఆ మాస్యము నెవ్వరికో యమర్చి మొదట నేర్పడిన పండ్లెండురూపాయలనే నాభార్యతమ్ముడు తెచ్చి యిచ్చుచుండెను. నేను చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినతరువాత రెండు మాఁడెండ్లకు నాభార్య యొకనాడు రెండెండ్ల పొత్తు తన మాస్యముమీఁద కావలసియున్నది. రారేనని నాతోఁ జెప్పెను.

నీకా సామ్యులేక జరగదా నీపుట్టినింటివారికే యిది యిచ్చివేయ కాజా యని నేనంటిని. నాభార్య కది యిష్టముగానే యున్నందున వట్లే చేసెదమని చెప్పెను. తరువాత వెంటనే ముద్రకాగితమును దెప్పించి దానపత్రమును వ్రాయించి యందులో నేను చేత్రాలు చేసి సబ్ రిజిస్ట్రారును రుసు మిచ్చి మాతోటకుఁ బిలిపింపఁగా తన. మేనల్లుడలో నొకని కాభూమిని నాభార్య రిజిస్టరు చేయించి యిచ్చివేసెను. ఇట్లు జరగవలసిన దంతయు నాభార్య మరణమునకు ముందే జరిగినది. నాభార్య జీవితచరిత్రము నించుక లేలుపుట యిచ్చుట ననుచితము కాదని భావించి ద్వితీయ సాంవత్సరిక శ్రాద్ధదినమున నేను చదివినదాని నిందుఁ బొందుపఱచుచున్నాను.—

“రెండేండ్లక్రిందట కీర్తిశేషురాలైన నాధర్మపత్ని యగు శ్రీమతి కందుకూరి రాజ్యలక్ష్మి రాజమహేంద్రవరమున కుత్తర శత్రు మూడుమెళ్ళ దూరములోనున్న కాతేరు గ్రామమునందు బ్రహ్మశ్రీ అద్దంకి పట్టాభిరామయ్యగారికిని తద్ధర్మపత్నియగు కొండమాంబగారికిని విరోధికృన్నామ సంవత్సర శార్తికశుద్ధద్వాదశినాఁ డనఁగా 1851-వ సంవత్సరము నవంబరు నెలలో జననముందెను. ఈసాధ్వీ సాధారణ సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ సప్తమీశుక్రవారమునాఁ డనఁగా 1910 వ సంవత్సరము ఆగష్టు నెల పంజెండవ తేదిని తెల్లవారు జామునకు పరమపదము నొందెను. అందుచేత మరణదినముఖకీమన తాము ఏబదియెనిమిది సంవత్సరముల యెనిమిదిమాసముల యిరువది యైదు దినములు. పట్టాభిరామయ్యగారి కీమె రెండవ కుమారితః ఈమెతల్లి మఱియొక మగశిశువును ప్రసవించి మరణము నొందుట తటస్థించెను. ఇట్లు శైశవమునందే మాతృమరణము నొందిన యీ మేను మేనమామయొక కాతేరుకరణమును నగు పెన్నేటి వేంకట శర్మచుంజును భార్యయగు లక్ష్మీమాంబగారును పెంచి పెద్దజానిని

జేసిరి. ఈయు త్రమదంపతులు సంతానము లేనివారగుటచేతఁ దమ మేనగోడలిని పుత్రికాధికమైన ప్రేమతోఁ జూచుచు పెట్టపోతలి యందుఁ గాని మఱియేవిషయమునందుఁగాని యేవిధమైన కొఱుఁత యుఁ గలుగకుండఁ గాపాడుచు వచ్చిరి. పుట్టినింటివా రీమొకు పెట్టిన పేరు బాపమ్మ, వారీమొను మరణమువఱకును బాపాయియని పిలుచు చుండెడివాడు. ఆకాలమునందు సాధారణముగా స్త్రీవిద్యయన్న దూష్యముగాను తలకంటకముగాను కనఁబడుచుండినను తాముండి నది పల్లెయింపునను మేనమామ యేహేతువుచేతనో యీమొను బడికి పంపి చదివించుచుండెను. ఈమేనమామయే యీమొ నెనిమిదవయేటను పండ్రిండేండ్ర ప్రాయముగల నాకిచ్చి వివాహము చేసెను. పెండ్లినాటికే యీమొ కొంతవిద్య నేర్చి దక్కినో కళ్యాణమును ముఖ్యముగా చదివిన దగుటచేత ముద్దన కయి మమ్మిద్దఱును పెండ్లిదినములలోనే యొకయరుగుమీఁద కూరు చుండఁ బెట్టి మాచేత దక్కినోకళ్యాణములొని పద్యములను చదివించుచు వచ్చిరి. ఈమె తరువాత నమకచమకములను, పురుష సూక్తమును, నారాయణమును ముఖ్యముగా నేర్చుకొని యింట పురుషులులేని దినములలో తానే దేవతార్చనము చేయుచుండెను. పండ్రిండేండ్రప్రాయమున పునస్సంధానము చేసి యీచిన్నదానిని మాయింటికిఁ బంపివేసిరి. నాతల్లి పూర్ణమాంబ నాభార్యకుపుట్టినింటి వాడు పెట్టిన పేరు మార్చివేసి రాజ్యలక్ష్మియని తనతల్లిపేరు పెట్టి పిలువఁ జొచ్చెను. ఈ క్రొత్తపేరే నాభార్యకును ఇష్టమయిన దయి నందున మరణమువఱకును తా నాపేరితోనే వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చెను.

పదమాడవయేట . కాపురకుమునకు వచ్చినది మొదలుకొని యంతకంతకు మాయిరువురకును పరస్పరానురాగము క్రమము

అటు నేకాభిప్రాయములు కాజొచ్చితిమి. అటు నాయందుఁ గుదిరిత యచ్యుతప్రేమనుబట్టి నాయెడల పరమవిశ్వాసము కలదయి నాతోడిదే లోకమని మంచికయినను చెడ్డకయినను సర్వమునందు నన్ననుసరించుచు భ్రమరకీటన్యాయమున నామె నావలె మాటిసో యెను. అందుచేత నే నేసాహసకార్యమునం దడుగు పెట్టినను శాను యెవకంజ వేయక నన్ను యెవక కీడ్వక తోడునీడయై యుండిప్రోత్సాహవాక్యములు పలుకుచు నన్ను ముందుకు నడిపించుచుండెను. నాది శాంత కోపస్వభావము, నాభాగ్యది శాంతస్వభావము. ఎప్పుడైన చిత్తోద్రేకము కలిగిరప్పుడు నేనెవ్వరిని లక్ష్యముచేయకముందు విచారింపక తొందరపడి మత్తగజమువలె సుచరింపఁ జూచినప్పుడు తా నంకుశమయి నన్ను మిరలించి యుక్తసమయమున శాంతవాక్య ముధారసముతో నన్నప్పడ మరల స్వస్థచత్తునిఁ జేయుచుండును. అమె మాతృప్నేహముతో చేసెడి యుపచారము సదా నా కరీర సంరక్షణమున కత్యంతసహకారిగా నుండుచు వచ్చినట్లే మంత్రివలెఁ జేసెడి యుపదేశముకూడ నాయాత్మ సంరక్షణమునకు నత్యంత సహకారిగా నుండుచు వచ్చెనని చెప్పవచ్చును.

శ్లో. కార్యేషు మంత్రి కరణేషు దాసీ
రూపేచ లక్ష్మీక్షమయా ధరిత్రీ,
స్నేహేచ మూతా కయనేచ రంభా
షట్కర్మణాం ఖలు ధర్మపత్నీ.

అని మనశ్చెడ్డలు. “కార్యాలోచనమునందు మంత్రివలెను, పనులు చేయుటయందు దాసీవలెను, రూపమునందు లక్ష్మీవలెను, ఓర్పునందు ధాత్రివలెను, ప్రేమమునందు తల్లివలెను, పాస్కునందు రంభవలెను, యింకెడి యీ షట్కర్మణుక్తురాలే ధర్మపత్నీ” యని ధర్మపత్నీఖుగమును నిర్వచించి యున్నాడు. ఇంచుమించుగా

నీలక్షణము అన్నియు నాభార్యకు వర్తించు ననియే నాకు సంపూర్ణమైన నమ్మిక మున్నది. నాకుఁగల యీపూర్ణవిశ్వాసమున కొకవేళ నా కామయెడఁగల దృఢానురాగము కారణమయి యుండవచ్చును. అయినను దీనిసత్యాసత్యములను నదా యామెతో చెలిమి సలిపిన సఖులే నిర్ణయింపఁ దగినవారు.

తనవారు నాకిచ్చి వివాహము చేసిన దోషముచేత నామూలమున నాభార్య యెన్నియో కష్టములకు లోఁబడ నలసిన దయ్యెను. అయినను నాభార్య మాత్రము తా నాకష్టములను కష్టములనుగా భావింపక తన్ను ధన్యురాలినిగాఁ జేయుటకయి యీశ్వరుఁడు పంపిన యనుగ్రహములనుగా నెంచి నదా సంతృప్తాంతరంగురాలయి నవ్వు మొగముతో వానిని సహించుచుండెను. నేను వితంతువివాహ ప్రయత్నము నారంభించినప్పటినుండియు నాభార్యకు కష్టము లారంభమయినవి. నేనుపన్యాసము లిచ్చు నారంభించినప్పుడే సాధారణముగా నాంద్రదేశమునం దంతటను ముఖ్యముగా రాజమహేంద్రవరము నందును సంతోభ మారంభ మయ్యెను. నేను సరిగా వివాహములు చేయఁ బూనినప్పు డాసంతోభము శతగుణములు సహస్రగుణము లధికమయ్యెను. నాబంధువులును, మిత్రులును, పురజనులును, పూర్వాచారపరాయణు లైన పండితులును తా మభార్యకరణ మనుకొన్న యీభార్యమునుండి నన్ను మరలింప నర్హులగుటఁ బ్రయత్నించి చూచి దారి గానక కడపటి యుపాయముగా నా భార్యను పట్టుకొనిరి. తాని యక్కడను కార్యసాధనము గలుగలేదు. తన్ను పెంచి పెద్దదానిని చేసి విద్యబుద్ధులు చెప్పించిన మేనమామయు బంధువులును వచ్చి యేడో ఘోరవిపత్తు సంభవించినట్టుగా నేచ్చుచు నీభర్త నీభార్యమునుండి మరలింపు మని నేను లేనిసమయమున నాభార్యను దీనముగా జేడికొనిరి. రాతిగుండెను సహితము కరగించెడి ధర్మ

దీనారాపములకు సంబంధించిన పర్యవేక్షణను నిలిపి, “అయిన పూని
 వది మంచికార్య మని నేనును నమ్ముచున్నదాన నగుటచే నే నాము
 నతో వల దని చెప్పకపోవుటయే కాక యెన్నికష్టములు వచ్చినను
 నే నాయనను విడువక తోడ్పడియెను” నని దృఢముగాఁ జెప్పెను.
 అప్పు డందఱును తేలి మమ్మందఱును విడిచిపెట్టెదవా యని యేడ్వఁ
 జొచ్చిరి. నేను మి యెప్పుడును విడువను. మీరే నన్ను విడిచెద
 రేమో యని యామె ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. “నీవు భర్తను విడువ
 వద్దు గాని విడిచెద నని బెడరించినఁ జాలును. అప్పు డాయన తన
 పట్టును విడుచు” నని వాడు చెప్పిరి. నే నాపనియుఁ జేయఁజాల నని
 మొగమొటమి లేక తెలియఁజెప్పి వారిని నిరాశులఁ జేసిపంపి వేసె
 ను. నేను పూనిని నన్న హేతువుచేతనే కాక యీయనాథ బాలికా
 కష్టనివారణమునం దామెకును నవ్యాజమైన యాదర ముండెను.
 చేచ్చుకొందులో నిరాకరింతునో యన్నభీతిచేత వివాహపక్షితో మా
 యింటికి వచ్చిన శాలనితంతువులను నే నింట నుండినను లేకుండినను
 లోపలికిఁ గొనివచ్చి తనచెంతఁ గూరుచుండఁజెట్టుకొని పూర్వపరిచితి
 గలదానివలె క్రియవచనములు పలికి ధైర్యము చెప్పి భయ ముడిపి
 ప్రోత్సాహపఱిచి యాదరించు చుండెను. వచ్చినవారు చదువు రాని
 వారైనయెడల వారి కక్షరాభ్యాసము చేసి వచ్చిన మఱునాటినుండి
 యు ప్రతిదినమును పలకమీఁద వారిచేత నక్షరములు వ్రాయించి
 తాను తప్పులు దిద్దుచు, మీరు వివాహములు చేసికొని భర్తలయిం
 ద్లకు పోవులోపల చదువు నేర్చుకొని మీకష్టసుఖముల నుత్తరముల
 మూలమున మాకు తెలుపుటకు కక్షురాండ్రు కావలె నని పురికొల్పి
 వారికి విద్యాబుద్ధులు చెప్పుచుండెను. వచ్చినవారిలో నెవ్వరైన
 నక్షాసముచేతను పూర్వదురభ్యాసములచేతను కొంచెము కానిమార్గ
 మున నుదరించినను లోఁగొని కోపపడక వారి తప్పు పైఁ తెలియ

నీయక కన్నతల్లివలె రహస్యమున ముంచుకొని వారికి మంచిబుద్ధులు చెప్పి తమ నడతకు తామే సిగ్గుపడునట్లుచేసి వారిని నీతిమార్గమునకుఁ ద్రిప్పించుచుండును. కొత్తగా వివాహములైన దినములలో నాపటకు వివాహములు చేసికొన్నవాడు వచ్చి తునిపాటులలో సాయపడక వంటచేసి వచ్చి భోజనములకు లేవవచ్చునని శిలుచువటకును వియ్యాలపారివలె గదులలోఁ గూర్చున్నను విసుఁగునొనక వారియెడల ననాదరము చూపక తా నొక్కతెయే యను లెల్లఁ జేసి తరువాత నెప్పుడైన సమయము వచ్చినప్పుడు మాటలధోరణిని సోమరితనము సర్వాసర్థదాయక నుని వారి మనస్సులకు నాటుకొనురీతిని బోధించి తమ యవివేకమునకు తామే లోపల సిగ్గుపడునట్లు చేయుచుండును. ఇంటికి వచ్చెడు బాలవిలంతువులయెడల నామె యెట్టి యాదార్యమును జూపెడిదో తెలిపెడి యొక చిన్నసంగతిని మాత్ర మిం దుదాహరించి యీవిషయము నింతటితో విరమించెదను. రాజమహేంద్రవరమున స్త్రీపునర్వివాహములు జరుగుచున్నవన్న వార్తను విని యెంతో యాశతో దూర దేశములనుండి సహితము బాలవిలంతువులు శ్రమకొర్చి బహుదినప్రయాణములుచేసి మానడ్లకు వచ్చుచుండిరి. ఒకసారి యిద్దఱు బ్రాహ్మణబాలవిలంతువులు గంజాము మండలములోని అస్కాపురమునుండి వివాహేచ్ఛతో బంధువుల నేమఱించి తప్పించుకొని యూరువిడచి వైలుదేలిరి. వారు విశాఖపట్టణ మండలములోని విజయనగరము చేరువప్పటికి వారిలో నొకరికి స్త్రీజన స్వాభావికమైన భీరుత్వముచేత ధైర్యముచెడి మనస్సు చెదిరిపోగా ముందు సాగుటకు సాహసము చాలక యామె యచ్చట నిలిచిపోయెను. ఎక్కువ ధైర్యకాలినియైన రెండవ విలంతువు తనవ్యూహికును విడువక సాహసించి యొంటిగా వైలుదేలి తనచేతి రాగి వట్టెలలోని బంగారమును సహిత మస్ఫుటకొని కొంతవఱకు వెంటబుండ్లమీదను, కొంతవఱకు

కాలిజిజను ప్రయాణముచేసి యొకసారి రెండు గంటలవఱ గమ్య స్థానముచేరెను. అనంతముననే నాభార్య తన మిత్రురాండ్రతోడఁ గూడ కొత్తగా కట్టబడిన పురమందిరమును జూచుట కావలసి యుచున్న యేర్పాటునుబట్టి యిల్లు విడుచుటకు సంసిద్ధురాలయి యుండెను. ఇట్టిసమయములో మాసినకట్టబట్టతోను మార్గాయానముచేత సడలి కుప్పించిన వికారదాపముతోను మాయుంటికాకాతి వితంతువు వచ్చెను. రాగానేతన కుత్సాహభంగమును మిత్రురాండ్ర కాకాభంగమును కలిపినను సరకుచేయక నాభార్య తన మిత్రురాండ్రను బ్రార్థించి కొంతసేపు ప్రయాణమును నిలిపి యాచిన్నదానిని లోపలికి గొనివచ్చి యాదరించి స్నానము చేయించి కట్టుకొనుటకు మంచిబట్టనిచ్చి మాయుంట నప్పుడన్నము సిద్ధముగా లేకపోగా తోడుగింటికి పోయి యన్నము తెచ్చిపెట్టి స్వస్థపఱచి పిమ్మట సఖిసముదాయముతోఁ గలిసి పురమందిరమును జూడఁబోయెను. ఇప్పుడు వికాపురసంస్థానములో నున్న ఆదిపూడి సోమనాథరావుగా రీదిన్నదానిని పిమ్మటఁ దాము వివాహమాడిరి. ఈ ప్రకారముగానే యింటికి వితంతువు వచ్చినను నేను పాతకాలకుఁ బోయి యుండినప్పుడు సహితము లోపలఁ జేర్చుకొని యాదరించి నే నింటికి వచ్చి బట్టలు తీయుచుండగానే నవ్వు యొగముతో వాస్తవకు వచ్చి మీ కొక కుళవార్త చెప్పెనని చెప్పి లోపలికి గొనిపోయి నాకా చిన్నదానిని జూపుచుండెను. వివాహముల నిమిత్తమయి మాయుంటికి వచ్చిన వితంతుకాంతల నందఱిని పురికొనినతోఁ జూచి యాదరించుచు వారికి విద్యాదానము చేసియు మంచిబుద్ధులు చెప్పియు మంచివారినిగాఁ జేయుటకయి పాటుపడుచు, వివాహసంతరమున వారితో మత్తరప్రత్యుత్తరములను జరిపి వారి యోగక్షేమములను విచారింతుచు, అవశ్యమైనచో వారికి పురుషులైనయు బృథ్వి సమయమునం

దుపచారములు చేసేయు స్వస్థపడిచి వారి నిండ్లకుఁ బంపుచు, పర్యనిధములచేతను పారియెడల సత్యంత పానుభూతిని గవఃబలుచు చుండెను.

పరిణయాభిలాషతో పరతెంచెడు వితంతు యువతులయెడల నెట్టి యాదరమును దయను జూపుచు వచ్చెనో యట్టి యాదరమును జాలిన యింద్రియ దార్పణ్యముచేతను పంచకులైన పురుషులమోఘముచేతను మూసమును గోలుపోయి పతిత లయి పశ్చాత్తప్తలైన యనాథమౌనినులయెడలను నాభార్య చూపుచు వచ్చెను, అట్టివారి నిమిత్త మయి “పతిత యువతీ రక్షణకాల” పతిత విధవాశ్రమము నొకదానిని మాయింటి యెదుటింటిలోనే స్థాపించి తానే తద్విచారణమును పైని వేటొని వారిని పూర్వ దుర్వృత్తిమండి మరలించి కాగుచేయుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. నాభార్య తీవితకాలములో నట్టి వా రేవురు రక్షింపఁబడిరి. వారిలో ముగ్గురకు వివాహములు చేయబడెను. తక్కినవా రిరువురు విడ్డలను గని శిశుహత్యాదోషమువలన విముక్తురాం ద్రయి స్వగృహములకుఁ జేరిరి. కడపట గిర్భవతి యయి వచ్చిన యొక బ్రాహ్మణవితంతువును ప్రభవము నిమిత్తము నాభార్య యిచ్చటి కైస్తవ ప్రసవ వైద్యకాలకుఁ బంపెను. ఆ వితంతువుకు తాను గన్న యాడుబిడ్డను వైద్యకాలాధికాడలకిచ్చి లేచిపోవఁబ్రయత్నించుచున్న కన్న వర్తమానము నాభార్యచేసి పోఁగఁగానే తాను బండిచేరినొనివైద్యకాలకుఁజోయి వెంటనేతనబిడ్డలను మాయింటికిగొని వచ్చెను. తరువాతనూతశిశువునుమాయింటదిగవిడిచి నిర్దయాశాసనము తన్నుఁ గొనిపోవచ్చిన తనవృద్ధమూలతెంటు గంగాము మండలము లోని స్వగ్రామమువకుఁ జోయి బంధువులతోఁజేరిను. క్రీమాపతి యొని పేరుకెట్టి నాభార్య యాశిశువును తానే ప్రేమతోఁ తెంచుటయెడల జరిగెను. ఆశిశువు బాలమూర్త వికర్ణవము చేసినగుడ్డల మతకనని మోక

నికత్తై నిరాకరించినను సంగోదించక నాభార్య యాపనిని సహితము తానే చేయుచు బిడ్డకు సమస్తాపచారములును స్వయముగానే చేయుచువచ్చెను. ఆమె కింతలో నాకస్మికముగా పరలోకప్రాప్తి కలిగినందున సంరక్షణము చేయువాడు లేక నేనాశిశువును పూర్వోక్తవైద్య కాలాధికారులకే పెంచుకొనుట కిచ్చివేయవలసినవాడ నైతిని. అశిశు వివృదు వారియొద్ద సురక్షితమై సుఖముగా పెరుగుచున్నది.

ఒక్క విగతభర్తృకలయెడల మాత్రమే కాక స్త్రీజాతియందెల్లను ప్రేమకల దయ నాభార్య వారి కష్టనివారణముకొఱకును సుఖాభివృద్ధి ప్రసారణముకొఱకును సమయము తటస్థించినప్పు డెల్లను తన శక్తికొలదిని పాటుపడఁ జూచుచుండెను. మరణమునకు మూడు నాలుగు మాసములుముందు మే ముభయాలమును బండిలో నెక్కి పురమందిర సమీపమునుండి ధర్మవైద్యశాలవంకఁ బోవుచుంటిమి. మా కెదుటిప్రక్కను బోగమువాండ్రు సందులోనుండి యొకగుంపు మావైపునకు వచ్చుచుండెను. ఆగుంపునుజూచి నాభార్య బండినక్కడ నిలిపించి యాసంక్షోభ కారణ మేమని విచారించెను. ఆ గుంపునడుమ యావనవతియైన యొక వేశ్యాంగన దాడపగిలి చెంపనుండి రక్తము ప్రవాహముకట్టి కట్టకొన్నబట్ట తడియుచుండఁగా వృద్ధవేశ్య లిద్దఱు పరివేష్టించి నడిపించుచుండఁగా బీభత్సరూపముతోఁగానఁబడెను. భారత్యకంకచేత విటుఁ డెవ్వఁడో దానిని దాడ పగులఁగొట్టఁగా నభియోగము తెచ్చుటకయి యారక్షక భటాగారమునకుఁ బోవుచున్నట్లు చెంతనున్న వారు చెప్పిరి. ఆమాట వినఁబడిన రత్న ణముననేనాభార్య నావంకఁ దిరిగి యిట్టివారి స్థితిని బాగుచేయుట కయి మన మేమైన తప్పక చేయవలెనని నాతోఁ జెప్పెను. వృద్ధత్యముచేత నశక్తులమయి యున్న మనమిప్పు డేమిచేయఁగలుగుదు మని గేను పలుకఁగా, ఆమె మాతోమును సంగోదించక యత్తైర్వృద్ధక పై ని వేపుడు చేయుచు

వాడు మనకు సహాయం చేయి యుండ మన మేల వెనుకటియవలె నని తత్క్షణమే నాకు తీర మిచ్చెను.

శ్రీజాతీయం దింత దయారసము కలదయి యుండినట్లు చెప్పి నప్పు డామెకు పురుషజాతీయందు దయ తక్కువని మీ రెంత మాత్రమును భావింపఁగూడదు. పురుషులైనను శ్రీలైనను దీనులయి యాపన్ను లయి యున్నవారియం దెల్లను సమానముగానే యామె దయారసము ప్రసరించు చుండెను. దీనికి నిదర్శనముగా చిరకాల ముక్తిదల నడచిన యొక వృత్తాంతము నిందుదాహరించు చున్నాను. వేసవికాలములో నొకనాడు మధ్యాహ్నమున నేను పాకశాలకు పోయియుండినప్పు డొకపంచముడు మా వీధిలోని యిసుకలో స్మృతితప్పి పడిపోయెను. ఎండ వేడిమిచేత కాలుచున్న యిసుకలో నొడలెఱుంగక పడిపోయిన యా మాలవాని దురవస్థకు జాలి నొంది నా భార్య వీధిలో నిలుచుండి యిరుగు పొరుగులవారిని దారినిగట్టి పోవువారిని పిలిచి వానిని నీడను మా యరుగుమీఁద పెట్టుటకు తనకు తోడుపడుడని ప్రార్థించెను. కాని, వాడు మాలవాడగుటచేత శూద్రులు సహితము వానిని ముట్టుకొన నొల్లక మాట వినిపించుకోక తమదారిని పోవఁజొచ్చిరి. ఇట్లు కొంతసేపు జరిగిన తరువాత బసవరాజు గవర్రాజుగారి యింటనుండి ప్రభమకాస్త్ర పరీక్షతరగతిలో చదువుకొనుచుండిన కనపర్తి శ్రీమునిగారింటి గంటకును రెండుగంటలకును మధ్య నప్పు డాదారిని ఇంటికిఁ బోవుచుండుట తలఁపించెను. నాభార్య యప్పు డితరులను జేసిన ప్రార్థననే యాయనను సహితము చేయ గా, అతఁడు తనచేతిలోని పుస్తకములను క్రిందఁబెట్టి తోడుపడఁగా నా భార్యయు నతఁడును చెఱియొక వైపునను బట్టి యా మాలవానిని మా యరుగుపైని పెట్టిరి. అతఁడంతట తనదారిని పోయెను గాని నా భార్య లోపలికిఁబోయి

స్నానము చేసివచ్చి వానియొద్దనుండి కావలసిన సాయము చేయుచుండెను. ఈశ్వరుడు పరమపిత యనియు, ఈశ్వరుని సంతాన మనఁ జగిత శ్రీశ్రుతుఁడు లండఱును సోదరీ సోదరతుల్యులనియు, అందుచేత పరోపకారమే పరమధర్మ మనియు, హృదయమునందుఁ గల దృఢ విశ్వాసమే నాభార్యను పరోపకార కార్యములందు పరమ సంతోషముతో పాటుపడునట్లు చేసినది.

నాభార్య నిజమైన యీశ్వరభక్తురాలు, ఆమెకుఁగల యీశ్వరభక్తి యవ్యాజమైనది. ఈశ్వరునియందుఁగల నిశ్చల భక్తిచేతనే యామె సమస్తకష్టములను సంతోషపూర్వకముగా సహింపఁ గలుగుచు వచ్చెను. శ్రీశ్రుతనివాహ సంబంధమున పామరదనులు బహు విధముల బాధించినప్పుడును వంటలవారు మొదలయిన పరిజను లొక్కసారిగా మమ్ము విడిచిపోయినప్పుడును గోదావరికిపోయి యచ్చటియల్లు లాడెడి యవమానవాక్యములకు కోపింపక స్వయముగా నీళ్ళు మోచుకొనివచ్చుట మొదలైన పనులను నిశ్చింతతోను నిత్య సంతోషముతోను నిర్వహింపఁ గలుగుట యీశ్వరభక్తిచేతఁ గాక మఱి డేనిచేత సాధ్యమగును? ఆమెకు విగ్రహారాధనమండలి విశ్వాసము చిరకాలముక్రిందటనేపోయెను. ఆమెచుట్టుపట్లనుండెడు శ్రీలను వారమున కొకసారి మధ్యాహ్నము మాయింట గుమికూర్చి యేశ్వరోపాసనమునకు పురికొల్పి శ్రీవార్ధన సమాజమును స్థాపించుటయు, పరిశుద్ధాస్త్రక భావమును ప్రోత్సహింపఱుచు కీర్తనలను రచియించి వానిని తమ సమాజమునందు ప్రతివారమును పాడుచుండుటయు ఆమెకు కలిగియుండిన యేశ్వరవిశ్వాసమును సహస్రముఖముల ఘోషించుచున్నవి. శ్రీలకు ప్రత్యేక ప్రార్థనసమాజమును ప్రత్యేక ప్రార్థనామందిరమును ఈపట్టణమునంధుతప్ప మన చెన్నపురి తాజాభానిలో మఱి యొక్కడనులేవు. ప్రార్థన సమాజమునకు తనతోడ

గూడ వితంతుకరణాలయములోనివారిని కొండటిని పెంటఁ జెట్టుకొని ప్రతికనివారమును తిప్పకపోయి ప్రార్థనలుజరుపు చుండుటయు ప్రతిదిన ముప్రారతస్నాయంకాలముల యందువింతతుకరణాలయములోని వారి తోఁగలిసి యానందాశ్రమములో ప్రార్థనను జరుపుచుండుటయు మా శ్రమేశాక ప్రతిదినమునను రాత్రి తాను కయనింపఁ జోవునప్పుడును తెల్లవాఱుజామున నిద్రనుండి లేచి పనికిపోవుటకు ముందును తప్పక యేకాంతప్రార్థనను జేసికొనుచుండెడిది. ఆమె యీప్రార్థన సమాజ సంబంధమున ప్రతిసంవత్సరమును సంవత్సరోత్సవమును జరిపి చందాల మూలమున కుంటివాండ్రు గ్రుడ్డివాండ్రు వృద్ధులు మొదలయినబీదల కన్నప్రదానము చేయుటలో నెంతో పాటుపడుచుండెడిది. అంతేశాక తాను తోఁటవిడిచి యూరిలోనికి పోవునప్పుడుగాని గ్రామాంతరము నకు పోవునప్పుడుగాని తప్పక డబ్బులను మాట కట్టుకొనిపోయి దారిలో కనఁబడిన వికలాంగులకు దానము చేయుచుండెడిది.

ఆమెకు సోమరితన మన్న తల కంటగించును. ఆమె సదా యేదో యుపయుక్త మయినపనిని చేయుచు కాలము నిండుకేనియు వ్యర్థముగా పోనీయక సత్కాలక్షేపమున సార్థకఫలమును చుండెను. ఆమెకు గృహకృత్య నిర్వహణముంచుచు పాకర చనమునందును నిరుపమానమైన సామర్థ్యముండెను. పరులకు పెట్టుట యన్ననామెకు పరమసంతోషమే యయినను రాగికొనైనను వ్యర్థముగా పోవుటకు మాత్ర మిష్టము లేనిదయు యుండెను. ఆమె తెల్లవాఱు జామున లేచినది మొదలుకొని గృహకృత్యనిర్వహణాచలయందు విరామము లేక పాటుపడుచు తీక్షికమైనప్పుడెల్ల నేదో వ్రాయుచుండుటలోను చదువుచుండుటలోను కాలము గడుపుచుండెను. తాను చేయవలసిన కృత్యములలో నెల్ల నాసంరక్షణము తనకు ప్రథమ కర్తవ్యముగా భావించి వన్ను పసిబిడ్డను పెంచినట్లు పెంచుచుండెడిది. నే నేకప్పుడు

పనికిఁ బూనినను నాకు సహాయురాలయి యుండి సమస్తవిషయములలోను ఛాయవలె నన్ననుసరించుచు సహధర్మచారిణి యనిపిలువఁ బడుటకు సర్వవిధముల నర్హురాలయి యుండెను. వితంతువివాహాభియత్నమువలన నేను జాతిబహిష్కృతుడనయినను బ్రహ్మమతానుష్ఠానపరుడయి యజ్ఞోపవీత విసర్జనము చేయుటవలన కొన్ని నూతన కష్టములకు పాత్రుడ నయినను నన్ను నిరుత్సాహపఱుపక హృదయ పూర్వకముగానన్ననువర్తించుచుండెను. నాకుఁగల యల్పద్రవ్యము నంతయు నేను హితకారిణి సమాజమున కిచ్చివేసినప్పుడు కొండఱసూయాపకలయిన కలహాప్రియులు నాభార్యయొద్దకు పోయి యామె దురవర్థకు పరితపించుచున్న వారివలె దుఃఖము నభినయించుచు దీనముఖములతో “అయ్యో! నీధర్మ నీజీవనమునకైనను లేకుండ సమస్తమును పరులపాలుచేయుచున్నాడు. ఆయనతో నీవు చెప్పి కాపురముండుట కొకయి ల్లయినను నిలుపుకొమ్ము.” అని యంగలార్ప మొదలుపెట్టిరి. వారిపలుకుల కామె యెంతమాత్రమును విషాదము నొందక ప్రసన్నముఖముతో “ఆయన యేమిచేసినను నాకు సంతోషమే. నాతో నేమియు చెప్పక మీరు చెప్పవలసిన దాయనతోనే చెప్పి చేయుుపుడు.” అని వారిని పంపివేసెను. వా రామెతో చెప్పిన మాట లేవియు సత్యములు కావు. నాయనంతరమున నామెకు తన మనసు వచ్చినట్లు చేసికొనుటకయి వేయిరూపాయలు రొక్కమిచ్చుటకును సుఖజీవనార్థమయి నెల యొకటికి ముప్పదేసి రూపాయల చొప్పున యావజ్జీవము నిచ్చుచుండుటకును తోటలోఁగాని యూరిలోఁగాని యామెకిష్టము వచ్చినచోట కాపుర ముండుట కిల్లిచ్చుటకును దానపత్రముతోనే నేను తగినదేర్పాటులను చేసితిని.

ఆమెకు పువ్వులయం దత్యంతప్రితి. అందుచేత తాను ప్రతి దినమును తలలో పువ్వుములు ధరించుచుండుటయే తాక విధంబు

కరణాలయములోని బాలభిరంతువుల కంఠానికిని స్వయముగా నొక్కొక్క పువ్వు తలలో పెట్టుచుండును. అంతే కాక తగినన్ని పువ్వులున్నప్పుడెల్లను శనివారము మధ్యాహ్నమున బుట్టలో చేసి కొని కొనిపోయి సమాజములో ప్రార్థనకు వచ్చుతరుణుల కెల్ల నిచ్చు చుండును. నావలెనే యామె వేషభాషలయం దంతగా శ్రోత్ర మాడ్చుల నవలంబింపక పూర్వకాలపు నగలను వస్త్రములను బొట్టును దాల్చి పూర్వకాలపు ముత్యమునవలె నుంచుచుండును.

మనుష్యమాతృరా లగుటచేతి నాభార్యయందును కొన్నిలో పములున్నను గుణభావశ్యమునుబట్టి యామెను స్త్రీరత్నమని చెప్ప వచ్చును. అట్టిస్త్రీరత్నము మందభాగ్యుడైన నైన నాకు కడవఱకును దక్కనందుకు భేదమునొందుచున్నాను.

మంచివారికి మరణమే సాక్షియని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. అనాయాసేన మరణం, వినా దైన్యేనజీవనం

దేహి మే కృపయా దేవ, త్వయి భక్తి రచంచలా.

అని యనాయాసమరణమును, దైన్యహీనమైన జీవనమును, నిశ్చల మయిన దేశభక్తిని, దయచేయవలెనని తొల్లిటి మహాత్ములు దేవుని పార్థిందియున్నారు.

ఈకోరికల నన్నిటిని కరుణాస్వరూపుడైన పరమేశ్వరుడు నాభార్యవిషయమున ప్రసాదించెను. రాత్రి పదిగంటలవఱకును పని చేసివచ్చి యీశ్వరుని పార్థింది పక్కమీఁద పడుండి యాయాస లేకమైనను లేకుండ నామె నిద్రలోనే యీశ్వరసాన్నిధ్యము చేర్చును. ఆమె మొదట నన్నికష్టముల నొండెనో కడపట నన్ని సుఖముల న్నను భవింపుడు నెక్కడకు పోయినను పోయినచోటనెల్ల గౌరవమునొందుదు డైవ్యము లేని జీవనము చేసెను. మృతినొందిన దినమునమా

జూలకొలది జనులు సమస్తమతములవారును సమస్తజాతులవారును వచ్చి చూచి తమదుఃఖములు దెలుపుటయు పరస్పరములనుండి తంత్రీ వార్తలును రాజధానీపరిపాలకులు సంస్థానాధిపతులు మొదలయిన వారి యొద్దనుండి పరామర్శలేఖలును వచ్చుటయు తెలుగుదేశము లోని సమస్తవార్తాపత్రికలును సమాజములును తమ సానుభూతి దెలుపుటయు నామె మంచితనమునకు సాక్ష్యములుగా నున్న వని చెప్పవచ్చును. ఈశ్వరునియందలి నిశ్చలభక్తి నామె స్థాపించినప్రార్థనాసమాజమును రచించిన భగవద్గీతవ్రతులను చాటుచున్నది. మనుష్యజన్మ మెత్తినవారు కోరవలసిన వింతకంటె మఱి యే వుండును! ఈశ్వరుఁ డామెకు నిత్యకాంతియు శాశ్వతానందమును కలిగించును గాక!”

ఇంతవఱకును నాభార్యనుగూర్చియు తోటనుగూర్చియు చెప్పితిని. ఇత నాభార్యమరణకాలమునుండియు నాకు సంభవించిన దుర్దశనుగూర్చి కొంచెము చెప్పకొనవలసియున్నది. నాభార్యపోయిన మొటునాటినుండియు నాకు వంటచేసి పెట్టువాడు లేడు, నాకు సంరక్షణముచేయువాడు లేడు. పులవర్తి సుబ్బారావుగారియింట రెండు మెరుకులుతిని యెట్లోకాలక్షేపము కొన్నిదినములు చేసితిని. నాకష్టమును జూచి జాలిపడి రాచర్లరత్నమ్మ నా సంవత్సరము చేయఁబూనుకొని మాతోటలోనికివచ్చెను, ఈమె మిక్కిలి మంచిది, నాయందుభక్తి విశ్వాసములుకలది. ఈమె వితంతువివాహమును చేసికొన్నవారిలో రెండవవాడగు రాచర్ల రామచంద్రారావుగారిభార్య. భర్త 1888-వ సంవత్సరమునందు మరణమునొందగాఁ గొన్ని సంవత్సరములు మాతోటలోతవలి మాయుంటనేయుండినది. అందుచేత నాకు వంటపెట్టులు చేయురీతయు, నాసంరక్షరణము చేయుక్రమమును, చక్కగా తెలిసినదెందు యుండెను. ఈమె నాసంరక్షణమునకుఁ బూనుకొనుటచేత

మొలబంటి దుఃఖములో మోకాలిబంటిసంతోష మన్నట్లు నాభార్య పోయిన దుఃఖములోఁ గొంత సంతోషమును బొందఁగలిగితిని. నా భార్యపోయినలోపభంతగాఁ గనఁబడకుండ నీమె శరణాలయములోని వితంతువులను సహితము చూచుచుండునని నమ్మితిని. అందుచేత నే నీమె సాయముతో వితంతుశరణాలయములోనే వాసముచేయఁదలచి నాపాత్రసామగ్రిని పందిరిపట్టెమంచమును నేవక్కడకే తెప్పించుకొని సుబ్బారావున్నయింటి కెదురుగా త్రొత్తగా హుచుమంతరావుగాఁ బడిచిపోయిన యింటిలో ప్రవేశించి నాకక్కడనే వంటచేయుట కేర్పాటుచేసితిని. రత్నమ్మ నాకు వంటచేసి పెట్టుచు. వితంతు శరణాలయము పనిచూచుచు, అంజలివారిని ప్రతి శనివారమును ప్రార్థన నిమి త్తమయి పట్టణములో నున్న శ్రీల ప్రార్థనమందిరము నకు తీసికొనిపోయి తీసికొని వచ్చుచు, రాత్రులు వారితోడ పడుండి వారిని శనిపెట్టి చూచుచు, సర్వవిధముల నేను చేయు పనికి సాయపడుచు, ఉండెను. ఈమె నాయొద్ద నుండుట సుబ్బారావున కనిష్టముగానుండెను. రత్నమ్మ నాయొద్దనుండి నాకుసంరక్షణము చేయుట చిరకాలము సాగినదికాదు. అల్పకాలములోనే పట్టణములో నున్న యీమె తల్లి తనకు బట్టుగా నున్నదనియు తనవద్దకు వచ్చి తనకు నిస్సృళించినతరువాత మరల పోవలసినదనియు వర్తమానములు పంపుచు వచ్చెను. ఈవర్తమానముల నీమె లక్ష్యముచేయక గొంతకాల మూరకుండెనుగాని గతదినమున తల్లి మంచముమీఁదినుండి లేవలేక పోఁగా కాచిపోయినవాడు లేకపోయి రని వర్తమానము రాఁగా విధిలేక వెళ్ళవలసిన దయ్యెను. ఆమెను తల్లి మరల నావద్దకు రానియ్యలేదు. తోటలోనేవచ్చిప్రత్యేకముగా కాపుర ముండవలసినదనియు అక్కడ నీకుఁజురే నీసంరక్షణము చేయవలసియు నీతోడమును లేకుండ మాతోటలోని నేవంటలు కావలసిన పనులున్నవి.

చేయుదు రనియు, చెప్పి తల్లిని నేను బహువిధముల ప్రార్థించితిని గాని యేమియు కార్యము లేకపోయెను. అందుచేత నేను గత్యంతరము లేక సుబ్బారావుగారి యింటనే మరల చేరవలసివచ్చినది నైతిని. అక్కడ నున్న కాలములో నేను నాభోజనము నిమిత్తమయి నెలకు పదిసి రూపాయలను రొక్కముగా నిచ్చుచుంటిని. కట్టెలు కొననక్కఱలేక మాతోటలోనివే పంపుచుంటిని. పాలు పెరుగులు మావే యిచ్చుచుంటిని. తఱచుగా కూరలు సహితము నేనే కొనితెచ్చుచుంటిని. నేను జీత మిచ్చెడు మాపనికత్తెయే యింట నూరక పనిచేయుచుండెను. ఊరుగాయలు మొదలైనవి మాయింట పెట్టినవే యుండెను. ఒక్కకూరచేసి వేళ కింతయన్నము పెట్టినవారును. నాకదియు సరిగా జరిగినది కాదు. పగలు పదిగంటలకు లోపలనెప్పుడును వంట కాలేదు. పదిగంటలయిన తరువాత నేను స్నానముచేసి భోజనార్థము పోయినను కొన్ని సమయములండప్పటికిని వంటకాక యరగంట సేపును గంటసేపును వేచియుండవలసి వచ్చుచుండెను. అన్నము మేము తినెడు మంచిబియ్యముతో వండినదిగాక ముతకబియ్యముతో వండినదిగాను, ఒకనాడు పలుకు గలదిగాను, ఒకనాడు చిముడు నదిగాను, ఊడుచువచ్చెను. కూరయు ను ప్పెక్కువ యయియు తక్కువయియు పెట్టిన యన్నమునకు తగినదిగానే యుండుచు వచ్చెను. చేతఁగాని వారితో కాగులే దని తగవులాడుట యుదితముగాదని యూరకుండి పెట్టినదానిలో పైచినది తిని లేనిది మానివేసి లేచిపోవుచుంటిని. ఇందులో సుబ్బారావు తప్పిదము లేదు. ఒకానొకప్పుడు భార్యచేసినది కాగులేదని కాను స్వయముగానే కూరలు ఊడవలయునని వండిపెట్టుచు వచ్చెను. ఒకనాటిరాత్రి కూర నాకు కరువుకొనుటకు చాలకపోయెను. ఇంక కొంచెము కూర వేయుమని నేనుమాగా నామి లేదనెను. నేను వట్టియన్నము తిని లేచిపోయితిని.

ఘృష్ణాఠా విది ప్రక్షుగ్ధిలోనుండి వివేళు. నేను వెల్లివేరువాత నతఁ
డు భోజనమువకు వచ్చివప్పుడు కూరవడ్డింపఁగా, ఆయన యడిగినప్ర
జల లే దన్నావని భార్యను కొట్టెను. శ్రీ స్వయముగా శ్రద్ధ యుండి
నేయవలెను గాని పురుషుఁడు బలవంత పెట్టి యెంత కాలము చేయింపఁ
గలుగును? కూర వండుట వేర్వవలసిన దని శరణాలయములో నున్న
కామరాజగడ్డ మంగమ్మలో నేను తెప్పఁగా నామె రెండు మూఁడు
దినములువచ్చి తాను దగ్గఱనుండి కూర చేయించుచుండఁగా “నెంత
కాలమునేర్చుట? నీవిక రావల”దని ఘృష్ణాఠా వామెను పంపివేసెను.
వాకు వారింట జరిగెడు సుంరక్షణ భుంతయు నింతే. ఒక్కనాఁ డయి
నను నే నభ్యంగనన్నానము తేయలేదు. ఇట్టి నాదుర్వర్తనుజూచి జాలి
నొంది యొకనాఁడు నేను స్నానముచేయుటకుఁ బోయినప్పుడు శర
ణాలయములో నుండిన దుర్గమ్మయు మంగమ్మయు తమ తలయంతలు
కిచ్చిననూనెయు నలుగుపిండియు మిగిల్చి యుంచి యావఱకే నీళ్ళు
కాచియుంచి నాకు తలంటెన మని బలవంత పెట్టిరి. మొదట వఱదని
వారిందిరిని గాని తరువాత వారి నిర్బంధమునకు లోఁబడినవాఁడ
నయి తలయంటించుకొని నీళ్లు పోయించుకొంటిని. వారు చమురు
రాచి నాతలచిక్కు తీయఁజూచిరి కాని నా జాటంతయు నొక్కటే
యట్ట కట్టినందున దువ్వెనకు సాధ్యము కాకపోయెను. మఱునాఁడు
నేను నాజాట్టును మంగలివానిచేత కత్తిరింపించిరిని. నాభార్యపోయిన
తరువాత నాలుగునెలల కిదియే నా మొదటి యభ్యంజన స్నానము.
ఒకానొకప్పుడు నేను వారిమీఁద కోపపడుచు వచ్చినను విరంతుశర
ణాలయములోనివారు నన్ను తండ్రివలెఁ జూచుకొని ప్రేమించు చుం
డిరి. వారందఱు నన్ను బాబయ్యగా రని పిలుతురు. నేనును వారిని
నాపుత్రికలవలె భావించి ప్రేమించుచు వారి కేవిధ మయిన లోపము
మొకలుగకుండ సాధ్యమయినంతవఱకుఁ జూచుచుందును. ఆకస్మి

కముగా నాభార్య పోవుటచేత శరణాలయములోనివారు తమయొక్క
 క్షేమముల నారయుతల్లి పోయినట్లుగాఁ గొంతకాలము వఱకును
 విచారగ్రస్తులయి దీనముఖములతో నుండుచు వచ్చిరి. వారిలో
 ముఖ్యముగా నాభార్యకు ప్రియతమురా లయి యుండిన మంగమ్మ
 యామె నిమిత్తము బెంగపెట్టుకొని రోగపడెను. నే నామెకు మందు
 లిప్పించుచు వచ్చితిని గాని మనోవ్యాధికి మందు లే దన్నట్లు చిర
 కాలమునకుఁ గాని యామె స్వస్థపడినది కాదు. నాకు వేళకు సరిగా
 భోజనము లేకపోవుటచేతను, తిన్నపదార్థములుసరిపడకపోవుటచేతను,
 తిన్నయన్న ముఱగక విరేచనము లారంభమై నన్ను రాత్రియుఁ
 బగలును బాధింపఁ జొచ్చెను. నే నన్నము మానిపేసి రెండుపూటఁ
 లును జావతోనే తృప్తినొందవలసిన వాఁడనయితిని. నాపథ్యపానము
 లను సరిగా చేయవలసినదని తొండర చేసినప్పుడు తనభార్య యాత్మ
 వాత్మ చేసికొనదనని బెడరించినట్లు సుబ్బరావే నాతోచెప్పెను. సుబ్బ
 రావు స్వయముగా తానే జావచేసి రాత్రియుఁబగలును నాకుఁబెచ్చి
 యిచ్చుచుండెను. కొవధసేవచేత నా విరేచనములు కొంత తగ్గఁగా
 వేను మదునేనుదినములకు బెంగుఁకొరికి బోవుచుననఁగా మరల నొక
 పూట యన్నము తినుటకారంభించితిని. ఇది 1911-వ సంవత్సరము
 మార్చి నెల మధ్యభాగము. విరేచనములు పెట్టుటచేత బలహీనపడి
 నను మంచమెక్కుక తిరుగుచునేయుండుటచేత విశంతుశరణాలయము
 నకుఁబోయి ప్రతిదినమును వారికి భోజనపదార్థములు పంచియుచ్చి
 మంచి మాటలతో వారిని త్రోతాహపఱుచుచుండుటకును కట్టఁ
 బడుచుండిన పాతకాలభవనమువద్దకు బండిలో ప్రతిదినమును పోయి
 యుడయసాక్షంకాలములయందు పని విచారింది వచ్చుచుండుటకును
 మ నినవాడను గాను.

ఈ ప్రకారముగాఁ గన్వపడుచుండినకాలములో నావద్ద స్త్రీలము
 గ్గానుండి నాకుపచారము చేయఁగలవారి నెవ్వరినైనను సంపాదించు
 నుండునట్లు నాకు నెఱవేరుకాదు.

కొనుట యశ్యావశ్యకమనియు, తదవ్రతగా సుబ్బరావువద్ద నుండుట సముచితము కాదనియు భావించి, వివాహమాచేశికొని వితంతు శరణాలయములోనివా రెవ్వరైన యావశ్యవమును నావద్దనుండి నాగుం రక్షణము చేసెనుపక్షమున నట్టివారికి వేయి రూపాయల నిచ్చెదనని చెప్పితిని. అప్పు డందుండినవారిలో దుర్గమ్మయు, మంగమ్మయు, వేంకట సుబ్బమ్మయు నాకు వంటచేసిపెట్టి నా సంరక్షణము చేసెద మని ముందుకువచ్చిరి. వీరిలో వేంకటసుబ్బమ్మ తాను వివాహమేచేసి కోననిచెప్పెను, దుర్గమ్మ తాను కులములోనుండువానినే వివాహము చేసికొనెదననెను, మంగమ్మతానిక్కడనుండనొప్పుకొన్నవానినేబ్రహ్మ సమాజవివాహవిధుల ననుసరించి వివాహముచేసికొని యావశ్యవమును నాకుసంక్షణము చేయుచుండుదు నని చెప్పెను. ఆమె హృదయ మును పరీక్షించుటకయి నా కప్పు డొక యవకాశము సహితము తటస్థించెను. వయస్సున పెద్దవాఁడుకాక మంచిస్థితియందున్న విధుడుఁడొక్కఁడు తాను నియోగివితంతువును వివాహము చేసికొనెదనని బరంపురమునుండి నాతో నుత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపుచుండెను. శరణాలయమునం దున్నవారిలో మంగమ్మ యొక్కతెయే నియోగివితంతువు. మంగమ్మనుగూర్చి నేనాతిని కావఱకె వ్రాయఁగా నతఁడామెను వివాహమామట కంగీకరించెను. ఈసంగతిని మంగమ్మతోఁడెలుపఁగా, తాను నా సంరక్షణమును మాని వెళ్ళిపోవలసినవచ్చునుగనుక తన కాసంబంధ ముక్కఱలేదని యామెనిరాకరించెను దీనిని బట్టి యామెమాటలు మనఃపూర్తి యైనవే కాని బూటకములు కావని నేను నమ్మి యామె సంరక్షణములోనుండవలెనని నిశ్చయించుకొంటిని. నాసంరక్షణమునకు బూనుకొనెదమని పయికి వచ్చిన వీరు మువ్వలును నేనిచ్చెదనన్న ధనమునిమిత్తము కాక నా యుండలి యాదరముచేతను, నా యసహాయస్థితివలనఁ గలిగిన జాలిచేతను, నాసంరక్షణమునకుఁ బూనుకొనఁ దలచిరి.

అప్పటి నా దేహస్థితినిబట్టి నా యవసావకాలము సమీపించుచున్నదని నాకుఁ దోచెను. ఈశ్వరచిత్త మెట్లుండునో యట్లుజరుగుటయే నాకు సంతోషకరమయినను, ఆరంభింపఁబడిన పాతకాలాభవనమును బావియు ముగియునటకును నేను జీవించియుండిన బాగుండునని మాత్రము మనసులోఁ దలచుచుంటిని. నా యప్పటి దేహస్థితిని నేను బెంగుభూతు వెళ్ళినతరువాత తీయించుకొన్న ఛాయాపటము తెలుపుచుచేయును. నేను బెంగుభూతు వెళ్ళుటకు నెలదినములుముందు రాజమహేంద్రవరములోని దొరతనమువారి బోధనాభ్యసన పాతకాలలో శిక్షితుఁ డగుచుండిన తెన్నేటి వేంకటదీక్షితులు గారు మాతోఁటకు వచ్చి యాచంటలో తనమిత్రుఁడొక్కఁడు వితంతువివాహమును జేసికొన నభిలషించు చున్నాఁడనియు, అతఁడచ్చటి పాతకాలలో వ్యాయామబోధకుఁడుగా నున్నాఁడనియు, చెప్పెను. ఆపనియే యిక్కడ టొరకినయెడల నతఁడిక్కడ నుండునాయని నే నడిగితిని. సంతోషపూర్వకముగా నుండునని యతఁడు త్తరమిచ్చెను. అందుమీఁద నేను మంగమృ సంగతిని దీక్షితులుగారితోఁ జెప్పి యామె వివాహముచేసికొని నాయొద్దనే యుండి యావజ్జీవమును నాసంరక్షణమునుజేయ నిశ్చయించుకొన్నదనియు, ఆమెను వివాహముచేసికొని నాయొద్దనేయుండెడుపక్షమున నే నాతని కిక్కడనే పని చెప్పించి యిల్లు కట్టించియిచ్చి భార్యకు ముమ్మాఱు రూపాయల నగలును ఇమ్మాఱు రూపాయల రొక్కమును ఇచ్చెదననియు, చెప్పితిని. ఆయన యుత్తరముప్రసాది తనమిత్రుని నిక్కడకుఁ బిలిపించిరి. అతని పేరు పోతరాజు సూర్యప్రకాశరావుగారు. అతనిని కందుకూరి వేంకటరత్నముగారి యొద్దకుఁబంపి, అతని స్థితిగతులను విచారించి తెలుపవలసినదని వ్రాసితిని. ఆయన విచారించి నాకు వ్రాసిపంపెను. అందుమీఁద నేనొకరి నొకరికిఁ జూపి హఠంగీకరించినమీఁదట దీక్షితులు

గతంలో చెప్పినమాటలనే సూర్యప్రకాశరావుగారితో చెప్పి, మార్చి నెల మధ్యభాగమునందు దీక్షితులుగలయెనుటనే యితివ్రతము. మరల మాటాడింది వివాహనిశ్చయము చేసి, నేను బెంగళూరియంతో తిరిగి రాగానే వివాహము చేపెడని చెప్పి పంపివేసితిని. ఇక నేను బెంగళూరికి మూడు దినములకు బోవుదు పవనాశ్రమితి మంగమృతము వంటచేసిపెట్టుట కారంభించెను.

1911-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 27-వ తేదీని మంగమృతంలో గలిసి నేను బెంగళూరికిబోయి స్వగృహమునఁ బ్రవేశించితిని. నాకు మంగమృత క్తివంచనము లేక సంగమము చేయుచుండినను నాదేహ మస్వస్థముగా నేయుండెను. మాయిల్లునకు స్తసౌభ్యములును గలదేయై యైనను నాకక్కడనుండుటకు మనసుగొలుపలేదు. ఎక్కడఁబాదినను గత సంవత్సరమున నేనును నాభార్యయు విహరించిన విశాలములును, సంభాషించిన సంభాషణములును, స్మరణకు వచ్చి నాభార్య యప్పుడు మృతినొందినట్లే మనస్సుకు నొప్పికలిగింపఁ జొచ్చెను. ఆగృహమునందుండుటనాకు నరకమునందున్నట్లుగాఁ గనఁబడినందున దానిని విక్రయించివేయుటకు నిశ్చయించుకొంటిని. అందుచేత మంటనే యింటి నమ్మివేసి బైలుదేటి చెన్నపురిమీఁదుగా రాజమహేంద్రవరము చేరితిని. శ్రీమతి మంగమృత వివాహము వెంటనే జరగవలసినదేదాని వరుడు తోడనేరాక బాగుచేసినందున వట్టొకరునెల రి తేదీనిగాని యీలోపల జరగలేదు. నేను కొన్నెండు బహారముచీరలలో నొకదానిని వివాహసమయమున ధరించుటకంటె మంగమృతించి, దాని జతచీరను సుబ్బారావుభార్యకిచ్చితిని. వితంతు శరణు లయములోనున్నవారి కందరికిని ఓమికల గుడ్డలు కొని తీసికొనివచ్చి యుచ్చితిని. నేను బెంగళూరిలోనున్న మూడు మానవులును వితంతు శరణయములో నున్నవారికి భోజనప్రసాదములను పంపి

అధ్యనముకయి సుబ్బరాత్మనకు, నెలకాజేసి రూపాయలచొప్పున
త్రశ్యకముగానిచ్చిరి. ఆకాలములో తమయెడల సుబ్బరావుచూపిన
శ్రమత్వమునకయి తగవులాడి వికంటేశ్వర గాలయములోనివారమును
లేదిపోయెనమని నాకుసంభవిజ్ఞాపనమునుటంపిరి. విచారించిమంచిమా
టలు చెప్పి వారినికాంతిపఱచుటకయి కుందూరి వేంకటరత్నముగారు
ముందలైవవారి పేరవ్రాసి, వారి మనసులు కరఁగునట్లుగా వారికి
నేనొక పెద్ద యాత్తరమునువ్రాసితిని. నాయాత్తరమును జదివినపిమ్మట
వారు కాంతచిత్తులయి తమయాద్యమమును మానుకొనిరి. 1872 వ
సంవత్సరపు మూడవ సంఖ్యకాసన విధులననుసరించి శ్రీమతిమంగమ్మ
వివాహమయిన తరువాత వితంతు శరణాలయ కార్యములను జూచు
టకై యామెకు నెల కాఱు రూపాయలును, తోటపనిచూచుటకయి
యామె ఛత్రకు నెలకాఱు రూపాయలును, జీతము లేర్పఱచి సమా
జమువారు నిర్ధారణము చేసిరి. డిశంబరు నెల నుండి పాకళాలోప
సంఘమువారు పండ్లెండు రూపాయల జీతముమీఁద సూర్యప్రకాశ
రావు గారికి సహాయ వ్యాయామ శిక్షకోద్యోగము నిచ్చిరి. ఇట్లు
వారు స్థిరముగా నన్నపానాచులు జరిపి సంరక్షణము చేయువారే
ర్పడి వారితోడ నేను వాసముచేయ నారంభించినను శ్రమలు నివా
రణమయినవి కావు. వానినెల్ల నిందు వివరించుట యనావశ్యకము,

1911- వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల కడకుటను కాకినాడ,
నుండి రావు బహద్దరు వేంకటరత్నమునాయుఁడుగారు నన్ను చూడ
వచ్చిరి. వారి నెదుర్కొని యింటికిఁ దీసికొనివచ్చుటకయి నాటి
ప్రాతఃకాలమున నేను రాజమండ్రి యయోమార్గస్థానమునకు బండి
మీఁద వెళ్ళితిని. వారిని కలిసికొని యింటికి మరల వచ్చునపుడు
బాటును నేనును త్రోవలోనున్న మాయన్నత పాకళాలను జూడఁ
బోయితిని. మేడమ్రది ఛాగమనంతరము వారును నేనును గలిసి తిరిగి

చూచితిని. వారు మేడమీడికెక్కునప్పుడు కొంచెమామూసముగా నుండినందున నేను మేడమెక్కులేను. క్రిందనేనుండి యాయన చూచివచ్చిన తరువాత బండిలోనెక్కి మే ముభయాలమును కూతోటకు వచ్చితిమి. ఎండబడుటచేతను భోజనమునకు ప్రోద్బలముటచేతను బడలికగా నుండి నాకాదినముననే కొంచెము జ్వరమువచ్చెనుగాని యే నెవ్వరికిని తెప్పలేదు. నాయుడుగారు భోజనముచేసి సాయంత్రమున వజ్రము నాతో నుండి మరల కాకినాడకు వెళ్ళిరి. నాకు జ్వర మంత కంతకు హెచ్చుచోచ్చినది. ఈ జ్వరవార్తవిని 1912-వ సంవత్సరము జనవరి నెల 31-వ తేదీని మధ్యాహ్నమున నన్నుఁ జూచుటకయి రెబ్బప్రెగడ పాపయ్యగారును, జయంతి గంగప్పగారును, కుండూరి వేంకటరత్నముగారును వచ్చి, నేను మేడమీడి వసారాలో పడక కుర్చిమీడి పరుండియుండఁగా వారు నావద్ద కూరుచుండి యుండిరి. ఇంతలో జైమ్యుఁడు నియమించిన ప్రకారముగా లోపలివారు నాకు కాఫీచేసి తెచ్చి యయ్యఁగా కొంచెముత్రాగిరిని. తరువాత సత్యబ్రాహ్మణములోనే నేను స్పృహతప్పి 'వసుక'కొరగిరిని. అప్పుడు నా పెదత్రుణ నల్లపడినవఁట! శ్వాసమాడలేదట! చేతిలో నాడి కనఁబడలేదట. హృదయము కొట్టుకొనుట మానివేసెవఁట! అక్కడ నున్న జాతంతయును నాప్రాణము పోయినదనియే భావించి తొందరపడఁ జొచ్చిరి. ఇట్టిస్థితిలో నేను పావుగంటసే పుంటినని గడియారము చూచితివా రొకరు చెప్పిరి. తక్కిన వారును పదినిమిషముల కాలమునకు కట్టువ లేదని చెప్పిరి. అంతట నే నీశ్వరానుగ్రహముచేత నెలాగునో తేలుకొని కన్నులు విప్పిచూచితిని. అప్పుడు నేనొక ప్రక్కనుండి రెండుప్రక్క కొత్తిగిలుటైన కత్తుడను గాకపోయితిని. నాయనయొక్క ములు నాకు స్వాధీనముకాకుండెను. నామిత్రులు నన్ను గడిలోనివని కొనిపోయి మంచముమీడిఁజేరి బయటఁబెట్టిరి. అటులేభవాత్ నమి-చేయు

స్వీయ చరిత్రము.

నేడొక ప్రక్కనుండి ఇంకొక ప్రక్క కొత్తిలవలెనన్న విశయము సాయములేక యొత్తిల లేకపోయితిని. ఆరాత్రి గంగన్నగారును వేంకటరత్నముగారును వచ్చి మేడమీద నాకు సాయముగా పడు తిరి. జనవరి నెల 24-వ తేదీ వఱకును మంగమ్మయు భర్తయు మేడ మీద నాగదిలోనే పడుండుచువచ్చిరి. నాకు దినదినక్రమమున కొంత యెము శక్తి రాజొడగినది గాని పదునేను దినములపైనిగాని నేను మంచముదిగి మేడమీద నైనను కొంచెము నడయాడలేక పోయితిని. ఇట్టిస్థితిలో మంగమ్మ నాకుపచారములు చేయుచు వేళకు కథ్యచానము లనుట్టుచు మిక్కిలి కష్టపడెను. ప్రకాశరావుగారును వానిమిత్రము మిక్కిలి క్రమపడిరి. నేను వ్యాధి బాధితుడనయి యున్న కాలములో నాయందు దయయుంచి యితర స్థలములలోని వారును రాజమహేంద్రవరములోనివారును గూడ మిత్రు లనేకులు మూలొటకు వచ్చి నాక్షేమమును విచారించిపోవుచు వచ్చినందుకు ధారయెడల నే నంతయు గృతజ్ఞుడనయి యున్నాను. రాజమహేంద్రవరములోని వారిని మాత్రమే శాశ్వతపరస్థలములనుండి వచ్చిన భిక్షువులే పండిత డి. గోపాలాచార్యులు మొదలైనవారిని సహితము మూఱారు మేడమీదికివచ్చి నన్నుచూచి పోనియ్యినందున కెంతయు తిట్లుచున్నాను. ఫిబ్రవరి నెల 14 వ తేదీనాటికి నాకు కొంతబలము వచ్చి తిరుగుచు నే నప్పటినుండి కొంత పనిచేయుగలుగుదుననుకొన్నాను. అదినమున నాదినచర్య పుస్తకములో నిట్లు వ్రాయబడియున్నది.

"The All-merciful Father has kindly given me a fresh lease of life for some use. I am sorry I have been sinning against my God by spending my time in idleness. I repent for the past and solemnly promise to try to do something useful every day however small it may be from tomorrow. May God help in my resolve" సర్వకార్యములై పరిష్కరింపబడ

యొకయోగము నిమిత్త మనుగ్రహపూర్వకముగా నాకొక సూత్రవేష
పట్టప్రదానము చేసియున్నాడు. నాకాలమును సోమరితనముతోగ
గడపుటవలన నాదేవునియెడల నేను పాపము చేయుచున్నవాడ నని
చింత నొందుచున్నాను. జరిగినదానికి పశ్చాత్తాపపడి రేపటినుండి
ప్రతిదినమును నే నెంతయయినను తిపయోగకరమైనదానిని కొంత
చేయఁ బ్రయత్నించునని దృఢప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను. నానిశ్చయ
ముతో భగవంతుఁడు నాకు సహాయుఁడగును గాక!)

ముఱునాఁడు కొంచెము వ్రాయవలెనని ప్రయత్నముచేసితిని
గాని చేయి వడఁకప్రేభృపట్టియకపోగా నేమియు వ్రాయలేకపోయి
తిని. తరువాత సహితము రెండుమూడు తరములు వ్రాయనప్పటికే
నా కాయాసము కలుగుచు వచ్చెను. బెంగులూడు పెళ్ళుటకుముందు
మిత్రబృందమును సమావేశపఱచి యానందాశ్రమములోనాకు రోగ
కౌంతి చేసినందునకు దీవునకుఁ గృతజ్ఞతా పూర్వకములైన వందన
ముల సమర్పించితిని. ఈసమయమునందు నాయాహ్వనము వంగి
రించి పట్టణములోని పురుషులును స్త్రీలును పలువురు వచ్చి నాతోఁ
గలిసి యాశ్వరునకు వందనముల నర్పించి ప్రార్థనముచేసిరి. ఇట్లు
విరంత కరణాలయములోనివారును పట్టణములోనివారును స్త్రీ
లెంతోమంది యీ ప్రార్థనసమయమునందును వంటకుముందు వ్యాధి
తరోదకును వచ్చిచూచి నన్నాదరించిపోయినను, పదుమూడేండ్లు
నాచేత పోషింపఁబడి విద్యబుద్ధులు పడసిన పులవర్తి సుబ్బరాష్ట్ర
భాగ్యమాత్రము మాతోటలోనే యుండియు నా వ్యాధిసమయ
మునఁగాని రోగకౌంతియగుచున్న దినములలోఁగాని ప్రార్థనదినముతో
గాని యొక్కసారివచ్చి నన్ను చూచినపాపమునఁ జోయినది కాదు.
ఈపర్యావరణము చూచిరమ్మని సుబ్బరామయనము పంకినవ్యాధి
తొడకు కృతజ్ఞతయనఁగా నిట్లు గదా యొందవలెను! పాశ్చాత్య

పెలవులియ్యంగానే మేమందఱమును గలిసి బెంగుళూరికి పోవలెనని నేననుకొంటినిగాని ప్రకాశరావుగారు బెంగుళూరికి పోయినఁ గాని యారోగ్యము కలుగదనియు, గర్భవతియియున్న తన భార్యనుఁ బ చారమునకయి వెంటఁగొని ముందుగానే పోవలసినదనియు, ఎండకా లపు పెలవులియ్యంగానే తాను వచ్చి మమ్ముఁ గలసికొనెద ననియు, మార్చి నెల మధ్యనుండియు నన్ను త్వరపెట్టుచు వచ్చినందున మంగ మ్మతో ఏప్రిల్ నెల 8-వ తేదీని బైలుడేటి బెంగుళూరికి పోయితిని. ప్రకాశరావుగారా నెల 27-వ తేదీని మమ్ముక్కడఁ గలిసికొనిరి.

నాభార్య మృతినొందిన సంవత్సరములోపలనే నే నామెకు సమాధిని గట్టించితిని. నామిత్రుడైన దేశిరాజు పెద బాపయ్యగారు నాభార్యకంటె రెండు సంవత్సరములు ముందుగానే మృతుడయ్యెను. అప్పడొక సంఘముచేరి యాయనపేరు శాశ్వతపఱుచుటకయి నిర్ధారణములుచేసి చందాలు సమకూర్చిరి. అంతేకాని క్రియ కూన్య మయ్యెను. నాభార్య కాలధర్మము నొందినతరువాత రెండేండ్లు గడచి పోయెను. ఆయినను సమాధియైనను కట్టించువాడకానఁబడకపోయెను. మనలో నెవ్వరైన నొక్కరుపూనుకొని పనిచేసిననే పనిజరుగునుగాని సమాజమునకు విడిచిపెట్టినయెడల నేమియు జరగదు అందఱును కలిసి సంఘీభవించి కార్యము నడుపుసద్గుణమును మనవారింకను నేర్చుకొన వలసియున్నది. నాలుగేండ్లు గడనియు సమాధియైనను కట్టించు ప్రయత్నము లేకపోవుటచేత నేను పూనుకొని 1912-వ సం వత్సరాంతమున సమాజముయొక్క నిర్ధారణను సారముగా సమాధి సుంచుటకయి కావలసిన యింటిని మాతోటలోనే కట్టించి, చందాలవలన వచ్చిన ధనము పోగా శేషించిన వ్యయమును నేను పెట్టుటకు నిశ్చయించుకొని సమాధి నిర్మాణము నిమిత్తమయి కలకతా కు తరుపు చేసితిని. అది కలకత్తాలో చేయఁబడి యిచ్చటకు

వచ్చియున్నది. శీఘ్రకాలములోనే కాపయ్యగారి యస్థికలంఘనః
బడి దానికొకయి కట్టింపఁబడిన యింటిలో సమాధి ప్రతిష్ఠింపఁ
బడును. కీర్తికేఫులయిన నామిత్రులు బసవరాజు గవరాజుగారు
తమమరణమునకుముందెప్పుడుండిన విలంతు వివాహ సమాజము
నకు తమ సొత్తులోఁ గొంత యియ్యవలెనని తమ మరణకాసన
ములో వ్రాసిరి. పెత్తల్లి సొత్తు విషయమున గవరాజుగారు నడపిన
వ్యాజ్యములో మండల న్యాయసభలోను డిన్నర న్యాయసభలోను
ప్రతివాదికయిన వ్యయములనన్నిటిని గవరాజుగారే యియ్యవలసి
నట్లుగా తస్మరణానంతరమున తీర్చుటచేతను, ఆయన చేసియుండిన
ఋణములను తీర్చవలసి వచ్చుటచేతను, వాని క్రిందనే యాయన
కప్పడుండినసొత్తును వినియోగింపవలసినచ్చి మరణకాసనము నాచ
రణమునకుఁ దెచ్చుట కవకాశములేకపోయెను. అయిననుతస్మరణానం
రమున వేతాకసొత్తు కొంత యాయన భార్యకుచేరుటచేతను అయో
మార్గమును వేయుటకయి స్థలమును దీసికొన్నప్పుడు ప్రతిఫల మను
కొన్నదానికంటె నెక్కువగా వచ్చుటచేతను, దానిలోనుండి విలంతు
వివాహభివృద్ధికయి కొంత ఇచ్చి భర్తగారికోరిక నెఱవేర్చవలెనని
యాయన భార్య మొదటినుండియు సంకల్పించుకొని యుండెను.
ఆమెయు నామె యల్లుడయిన దాసుపిష్టురావుగారును గలిసి 1910
సంవత్సరాంతమున దు 900-0-0 ల రొక్కమును దు 1100-0-0 లకు
కనపర్తి శ్రీరాములుగారు వారిపేర వ్రాసియుచ్చిన వాగ్దానపత్రము
మొత్తము రెండు వేల రూపాయలు నావశమున నిచ్చిరి, శ్రీరాములు
గారియ్యవలసినది యింకను రావలసియున్నది.

హితకారినీసమాజమున్నను విలంతు శరణాలయము మొద
లయినవానిక్రింద నయ్యెడు వ్యయములలో విశేషభాగము నేనే పెట్టు
బడి పెట్టవలసినవాఁడ నగుచున్నాను. సమాజము పక్షమున నేను

వ్యయపెట్టినది యావఱ్ఱ యాఱువేల రూపాయలకు మించిపోయినది. సమాజమువారి కది తీర్చుమార్గము లేకపోగా పైపెచ్చు సమాజ వ్యయములకయి మాసమాసమును నూతనేసి రూపాయలు నేనే పెట్టవలసినవాడ నగుచున్నాను. నా కాయము తగ్గుచున్నది. ఋణము పోచ్చగుచున్నది. సమాజ పక్షమున వ్యయపెట్టిన యాఱువేల రూపాయలలో మూడువేలరూపాయలు * ఋణములచేత వచ్చినవే. నెల కిరువది నాలుగు రూపాయల యుపకారవేతనమును పొందెడి నీవు వేలకొలదివ్యయముచేయుటకు నీకుసామ్యేక్కడనుండి వచ్చుచున్నదని యడుగవచ్చును. ధనాగమమునకు నాకు రెండుమార్గములుండినవి—ఒకటి మద్దిరిచిత పుస్తకవిక్రయము, రెండవది సర్వకలాశాలా పరీక్షకర్తవ్యము. అశక్తతవలన నేను క్రొత్తపుస్తకములను చేయలేనివాడ నగుటచేతను బుద్ధిమంతులయిన వినూపారు పలువురు బైలుదేటి వివిధవిషయములలో క్రొత్తక్రొత్తపుస్తకములను రచించి ప్రకటించు చుండుటచేతను, నాపుస్తకములయమ్మక మిప్పుడు తగ్గిపోయినది.

1887-వ సంవత్సరమునుండి యవిచ్ఛిన్నముగా నిరువదియైదేండ్లు నేను సర్వకలాశాలాపరీక్షకుడనుగానుండి దానివలనదాదాపుగా నిరువదివేల రూపాయల నార్జించి యంతయు పరార్థముగానేయుపయోగించి నాభార్య మరణానంతరమున 1911-వ సంవత్సరమునుండి పరీక్షకర్తవ్యము నాకక్కటలేదని మానివేసినందున నాకిప్పుడా యాయ

---

* సమాజముయొక్క యీ ధనివిషయకౌత్యము వివిధ కారణములవలన సర్వభావులును కలయగువారులైన తీర్థ పితామహులు కాదాగాదు ఋణవిముక్తికయి యిటీకల సమాజమునకు మూడువేల రూపాయలకు కలగలేదు. ఓయి కౌగ మాసవ్యయముల కయి నెల కలుగదేసి రూపాయలకు బంతులుకూడ.

మీసలే పోయినది. నాభార్య జీవించియుండినప్పుడే నేను రాత్రులు మేలుకొని దగ్గుతో బాధపడుచు పరీతాపత్రములను దిద్దుచు కష్టపడుచుండుటచూచి యామె యాపనిని మానుకోవలసినదని బహుగుంప త్వరములు నన్ను నిర్బంధపెట్టెను. ఇదిగో పయి సంవత్సరమునుండి మానివేసెదనని బదువుచు వచ్చితిని గాని యామె జీవితకాలములో మానివేసినవాడనుగాను. నేనట్లు శ్రమపడి ధనమార్జించుచువచ్చుట విలంతు శరణాలయాదుల పోషణార్థమే కాని స్వాధరపోషణార్థము గాను. నాభార్యపోయిన విక్షిచేతను శరీరాశక్తతచేతను పరీక్షపడ విని విడిచిపెట్టితిని. అంతే కాక నేను పృథి సంవత్సరమును మృత్యువును పృథీక్షించుచున్నాడను. పృథి సంవత్సరమును మృత్యుదేవత నాకత్యంత సామీప్యమునకు వచ్చుచుండియు నెందుచేతనోగానినన్ను విడిచి మరల వెనుకకు నడుచుచున్నది. ఈశ్వరాజ్ఞ యెప్పుడగునో తెలియకున్నది. ఈ దుర్బలసేవకునిచేత నీశ్వరుఁ డింకను నేమైనఁ జేయింపఁ దలఁచుకొన్నాఁడేమో! నాయుచ్చగాక సర్వవిషయముల యందును నీశ్వరేచ్ఛయే నెఱవేఱునుగాక! ఒకటి రెండువుస్త్రములు వ్రాయుటగో తప్ప నేను తలపెట్టిన కార్యము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలన నెఱవేఱినవి. ఇంక నే నీలోకములోనుండవలసిన ప్రయోజన మంతగా నాబుద్ధికి పొడకట్టదు. పైని చెప్పినట్లు నాధనాగమము మట్టుపడినందున విలంతుశరణాలయ వ్యయాదులకు తెచ్చుటయే నా కతిభారముగానున్నది. అందుచేతనే యస్మద్దేశీయులకును పురవాసులకును నే నీక్రిందివిజ్ఞాపనమును జేసికొనియున్నాను. దీనిగతి యెట్లయినను నామక్కున నూపిటి యొండఁగా నే నీవిలంతుశరణాలయాదులను విడిచి పోగొట్టజాలను. నావయఃకాలమునంతను దేశాధిపృథ్వి ప్రయత్నములోఁగడపి యసహాయుడ నయి యశక్తుడ నయి బీదపడియున్న నా సాయమునకు నచ్చి యస్మద్దేశీయులు విలంతుశర

కాలయాదిక సంరక్షణభారమును వహింతురని నమ్ముచున్నాను. స్వాధరభరణార్థమయి నే నితరులను వేడను. దానికిఁ జాలిన యల్ప విత్తమును దేవుడు నా కుపకారవేతన రూపమున ననుగ్రహించి యున్నాడు. ఈధనాభావముచేతనే యిప్పుడయిపోయిననాపు స్త్రీకములను పునర్మిత్రిములను గావింపక క్షుడనుగా కున్నాను. భక్తవత్సలుడైన పరమాత్ముడు నా యీశక్తిలోపమును బాపునుగాక!

విజ్ఞాపనము.

అస్పృహకీయులైన యాంధ్రమహాజనులారా! రాజమహేంద్రపుర వాస్తవ్యులగు భ్రాతృవరులారా!

మీవాఁడ నైన నేను నాకడపట్టిదైన చిన్నచిన్నపము నొక దానిని మీకుఁ జేయుచున్నాను. మీరింతవఱకును నాయెడలఁజూపుచువచ్చిన యాదరిమునే యిప్పుడును జూపి నాప్రార్థనను సఫలము చేయక మానరన్న సంపూర్ణ విశ్వాసమును గలవాఁడనయిమిమ్మిప్పుడీ విజ్ఞాపనముతో సమీపింప సాహసించు చున్నాఁడను. ఆంధ్ర దేశాభివృద్ధికి యిప్పుడు పనిచేయుచున్న సమర్థతములలోఁ బరిగణింపఁబడుటకుఁ దగినవాఁడను కాకపోయినను, చెట్టు లేని దేశములో నాముదపుచెట్టే మహావృక్ష మున్నట్లు విద్యాధికు లంతగా లేనికాలమునం దాంధ్రదేశాభివృద్ధికి పాటుపడ నారంభించినవారిలో నేనొక్కఁడనని చెప్పుకొనుట కేవల ప్రగల్భోక్తిగా నెన్నఁబడదనితలచెదను. నే నెప్పుడును ధనవంతుఁడను గాను, బలవంతుడను గాను, అధికారవంతుడను గాను, అధికవిధ్యావంతుడను గాను, ఇట్లు మహాకార్య విజయనిర్వహణములకుఁ గావలసినవానిలో దేనినిగలవాఁడను కాకపోయినను, దేశాభిమాన మొక్కటి మాత్రము కొంచెము కలవాడ నగుటచేతఁ ద్రప్తేరణమువలన కత్యాకత్యవిచారముచేయక దేశసంస్కరణోద్యమములో నడుగుపెట్టసాహించితిని, నేను పూనిన

యాకార్యము నంతవఱకు నిర్వహింపఁగలిగినో చెప్పలేనుగాని దాని నిమిత్తమయి నాకుండిన యల్పధనముచు యావనమును బలమును విద్యను బుద్ధిని ధారపోసి మీయాదిరమునకుఁ బాత్రుఁడను కాగలిగితి ననిమాత్రము చెప్పఁగలను. నేను చెన్నపట్టణమునకుఁ బోఁజొచ్చునప్పుడు నాకుమీరు చేసిన గౌరవమును నాభార్యస్వర్గస్థురాలయినప్పుడు మీరుచూపిన సమదుఃఖభావమును దీనికి దృష్టాంతము లని చెప్పవచ్చును. మీవలెనే మన దేశస్థు లితరులను నిర్వేతుక జాయమాన కటాక్షముచేత నన్ను గొప్పచేయుచు వచ్చుటచే నాయల్పసంస్కార ప్రయత్నమునుబట్టి తెలుఁగుదేశములో రాజమహేంద్రవరము సంస్కారములకు జన్మభూమియని పేరుపడినది. ఈప్రఖ్యాతికి నేనే కారణముగాదు, నేనునాటిన సంస్కారలతాంకురమును బయికి లేవఁదీసి పట్టుకొమ్మలయి నిలిచి నానాముఖముల తీగలు ప్రాణః జేసిన న్యావతి సుబ్బారావుపంతులుగారు మొదలైన మహనీయులు దీనికి ముఖ్యకారకు లని చెప్పవలసి యున్నది. పే రెట్లువచ్చిన నేమి యంతవఱకును ప్రతికూల జంఝానూరుతాటోపముచేతను బాధకలోక సూర్యారావతాపముచేతను వేళ్ళతోఁ బెల్లగిల్లి యెండిపోకుండ ప్రాణముతో నిలువఁబెట్టఁబడిన యీసంస్కారవల్లీమతల్లిని కొనలు సాగించి సఫలము జేయవలసిన భారమిప్పుడు మీరు వహింపవలసిన యవసరము తటస్థించినది. దేశాభిమానమాననీయులైన మీరు మీపాలఁబడిన యీ భారమును సంతోషపూర్వకముగాఁ జైని వేసికొని యధికసమర్థతతో నిర్వహించి రాజమహేంద్రవరమున కీవఱకుఁ గలిగిన కీర్తికంటె నెక్కువకీర్తిని దెత్తురని మిమ్ము మీవృద్ధసోదరుఁడ నైన నేను వినయపూర్వకముగా వేడుచున్నాను. పై యట్లు పలుకుటచేత వచ్చిన కీర్తి యొక్క రాజమహేంద్రవరముదే యని నేను చెప్పినట్లనుకొనఁగూడదు. ఈకీర్తి తెలుఁగుదేశ మంతటిది కాని రాజమహేంద్రవరమున

రము దొక్కచానిదే కాదు. నే నతివదేశమునందును కన్నడదేశము నందును సంచారము చేసినప్పు డక్కడివారు సంఘసంస్కారాది విషయములలో తమ దేశముఁకంటె తెలుఁగుదేశ మెక్కువ యభివృద్ధి పొందినదని చెప్పుకొనుచుండఁగా నేను పలుమాఱు విని యాంధ్రదేశముయొక్క యభ్యున్నతి కానందించి గర్వపడుచు వచ్చినాఁడను. ఓయాంధ్రమహాజనులారా! పైని చెప్పిన దొక్క రాజమహేంద్రవరమునకే వర్తించునని తలంపఁబోకుఁడు. అది రాజమహేంద్రవరమునకెట్లు వర్తించునో యట్లే యాంధ్రదేశమున కంతకును వర్తించును. తగిన సంరక్షణము లేక శోషిల్లయున్న సంస్కారవల్లికను దయారసామృతభారతో తడిపిసాహాయ్యసంక్రయశాఖని జూపవలసిన భారము రాజమహేంద్రవర మెట్లో యట్లే యాంధ్రదేశమంతయు పూనవలయుననుట ధర్మమయియున్నది. ఓ యాంధ్రమహాజనులారా! సంఘ సంస్కారాభిలాషులారా! మీ రనంతసత్ఫల సంధాయకమైన సాంఘిక సంస్కారవల్లరీ పోషణభారమును వహింపుఁడు. నే నిప్పుడు తొంటి జవసత్వములను గోలుపోయి పేదపడినవాఁడ నయి దేశమాతృసేవనమున కనర్హమయిన దురవస్థలో నున్నాఁడను. ప్రస్తుతశోచనీయ దురవస్థలో నున్న తన యీ పేదపుత్రునియెడల సాభాత్రమును నెఱపి, అశక్తతచే నలసి సామ్యసిల్లి సంస్కార భారవహనమునకుఁ జాలక తడఁబడుచున్న దయనీయుఁడైన మీ బీదసోదరునికి విశ్రాంతి నిచ్చి మీ రాభారమును పూర్ణముగా భరింపుఁడని యాంధ్రమాత తన ప్రియపుత్రులైన మిమ్ము వేవిధముల వేడుచున్నది. మాతృస్నేహతత్పరులైన మీరు తదాజ్ఞను శిరసావహింతురుగాక!

అస్మదేశీయులారా! సహజన్ములారా! (వభియ్యభి మాత్రాం శ్చ పరితే నాంకిశిం శిః) గాత్రాణి శిథిలాయంతే తృష్టైశ్చ తదగాయత్రే "ముఖము ముఁగలు పడుచున్నది; తల కెల్లబడుచున్నది.

సర్వావయవములును శిథిలము లగుచున్నవి కాని యొక్క తృప్త
మాత్రమే పడుచుతనము నొందుచున్నది" అని భర్తృహరి చెప్పిన
ట్లుగా నాకు వృద్ధత్వముచేత సుస్థ శక్తులు నుడుగుచున్నను సంస్కారాశ
మాత్ర ముడుగుచుండలేదు వయస్సు పోయినను వాంఛ
పోలేదు. ఈసంస్కారవిషయకాత్యశయే నన్నిప్పుడు మీ కీవిన్నప
మును జేయఁ బురికొల్పుచున్నది సావధానచిత్తతతో నావిన్నపమా
లకింపుఁడు దేశాభివృద్ధికి సంస్కార మన్నివిషయములలోను సమా
నముగా నుండవలయును గాని యొక్కవిషయములో మాత్రమే నడ
చుచుండుట చాలదు. ఏకవిషయాభివృద్ధి యెప్పుడును నిజమయిన
యభివృద్ధికానేరదు? ఈసత్యమును మనవారి మనస్సులలో దృఢముగా
నాటింపవలెనని యీవఱ కెన్నియో సాదులు నాయుపన్యాసము
లలో చెప్పుచు వచ్చినను తనివి చెడక చెప్పినదానినే కడసారి
మీకిప్పుడు మరలఁ జెప్పుచున్నాను, శరీరమాదలి సమస్తాంగములును
పరస్పరానుకూలముగా నెదుగక యొక కడుపో కాలో యెక్కువగా
నెదిగినప్పుడు దానిని మహోదరశ్రీపదాది నామములతో నశుభదా
యకమైన రోగచిహ్నముగా నెట్లు భావించుమో యట్లే ధార్మిక
సాంఘికాభివృద్ధి ప్రయత్నము నుపేక్షించి యొక్క రాజ్యాంగస్వాతంత్ర్య
త్రాభివృద్ధినిగూర్చియే యుద్యమించుటయు సంపూర్ణసుఖసాధకము
కాఁజాల దని భావింప వలయును బయట సుఖదాయకము లైన
రాజ్యాంగ స్వాతంత్ర్యములను సంపూర్ణముగా పొందఁగలవార మయి
నచుమనయింట్ల కుటిలకులాచారభూతమునకు దాసులమయి కడుపునఁ
బుట్టినబిడ్డల స్వాతంత్ర్యములనైన నియ్యఁజాలక యాయరాధబాలలు
సంతత దుస్సహ వైధవ్యదుఃఖములపాలయి బాధపడు చుండగాఁ
జూచుచు మనమేమి సుఖ మనుభవింపఁ గలుగుదుము? ఇంట్ల సుఖ
దాయకము లైన సత్కులాచారస్వాతంత్ర్యములను సంపూర్ణముగా

బొందగలవార మయినను బయట ధనప్రాణములకు రక్షణము చేయని క్రూరనిరంకుశ ప్రభుత్వమునకు నిరంతర దాస్యము చేయవలసినయెడల నేమి సుఖమనుభవింపఁగలుగుదుము? ఇంటను బయటనుగూడ హేయ దాస్యమునుండి విముక్తుల మయి యుభయస్వాతంత్ర్యములను బొందఁ గలిగినప్పుడు గదా మనము నిష్కళంక సౌఖ్యము నొంది యవ్యా జానందము నొందఁ గలుగుదుము? కాబట్టి నిజమైన దేశక్షేమము నపేక్షించిన పక్షమున దేనిని నుపేక్షింపక సమస్త స్వాతంత్ర్యముల నిమిత్తమును సమస్తాభివృద్ధుల నిమిత్తమును సమానముగా కృషి చేయుఁడు. అప్పుడు మీరు మీదేశమును సౌఖ్యవంతముగాను సం తోషవంతముగాను సభ్యుడయవంతముగాను కేయఁగలుగుదురు.

ఇప్పుడు మన యాంధ్రదేశము మేలుకొని కన్నులు తెఱచి మాండ్యమును మాని చుఱుకుఁదనమును పూని దేశాభివృద్ధికరము లైన నానాక్షేత్రములయందు మహోత్సాహముతో కృషి చేయు చున్నందుకు నే నెంతయు సంతోష మొందుచున్నాను. ఇది మన దేశముయొక్క పురోభివృద్ధికి శుభసూచకముగానున్నది. ఇటువంటి స్థితి మనమాతృభూమికి కలుఁగఁగాఁ జూడవలెనని నేను ముప్పదినలు వదిసంవత్సరములక్రిందట నభిలషించుచుంటిని. అప్పుడాశోరిక దివాన్ స్వప్న సదృశముగాకవఱచినది, ఇప్పుడది ప్రత్యక్షసిద్ధమైనది. అప్పుడు రాజమహేంద్రవరముపింటి పట్టణములలో సహితము యువజనులు సభలు కేయుటయే సామాన్యజనుల దృష్టికి తప్పినదముగాఁ గనఁబడు చుండెను, ఇప్పుడు చిన్నపల్లెలఁదలఁచు సహితము సభలు జరుగుచు నందు వివిధవిషయములు వితర్కింపఁబడి జనసామాన్యముచే మెప్పుం దుచున్నది. అప్పుడు శ్రీవిద్య పేరుచెప్పినంతమాత్రనతలకంటకముగా నుండి సహజములచే దూషింపఁ బడుచుండెను. ఇప్పు డెల్ల యెడల భౌతికాపాకకాల లేర్పడి శ్రీవిద్య యభివృద్ధి నొంది సభలు ప్రసంగ

ములు పుస్తకములు చేయఁగల స్త్రీలచేసొప్పి భూషింపఁబడుచున్నది. అప్పుడు దేశభాషలో పురుషులు చదువుటకు సహితము లేగిన పుస్తకములు లేకుండినవి, ఇప్పుడు పుస్తక రచనకయి సమాజము లేర్పడి పురుషుల కుపయుక్తములైనవి మాత్రమే కాక స్త్రీలు చదువఁదగిన పుస్తకములు గూడ దినదినాభివృద్ధి నొందుచున్నవి. అప్పుడు విద్యాభిరుచిగల ధనవంతులకే పుస్తకసంపాదనము బహు వ్యయప్రయాస లభ్యమగుచుండెను, ఇప్పు డూరూర పఠనమందిరములు ప్రబలి బీదలకును పుస్తకసంపాదన మత్యల్పవ్యయసాధ్య మగుచున్నది. అప్పు డాంధ్ర వార్తాపత్రిక లంతగా లేకయు, ఉండిన యొకటి రెండును జదువువాడు లేకయు, దివాన్కుత్రములవలె లేజరిల్లకుండెను, ఇప్పుడు దేశభాషావృత్తాంత పత్రికలసంఖ్య యధిక మయి వేలకొలది చదువరులు గలవయి కొన్ని పట్ట పగటి నూద్యునివలె ప్రకాశించుచున్నవి. అప్పుడు ధూమనాకమీద విద్యాగమముకొరకు చెన్న పురికి వెళ్ళినవారికే ప్రాయశ్చిత్తములు విధింపఁబడుచుండెను, ఇప్పుడు విద్యా వాణిజ్య శిల్ప శాస్త్రాభ్యాసార్థ మయి ఖండంతరములకును ద్వీపాంతరములకును బోయి వచ్చినవారికిని గ్రాయశ్చిత్తము లక్కఱ లేకపోవుచున్నవి. ఇటువంటివి చెప్పఁబూనినచో ననేకములు చెప్పవచ్చును. ఈసంవత్సరము బాపట్ల మొదలయిన స్థలములయందు జరిగినసభలను సభలలో జనులు చూపిన యుత్సాహమును మనదేశము యొక్క వర్ధమాన స్థితిని, కర్తవ్యనిర్ణయ వ్యగ్రతను, సూతనోద్యోగానురాగమును, సహస్రముఖములఁ జాటుచున్నవి. అయినను సాంఘిక సంస్కారాదులయందు మనవారికి మాటలలోఁగల శూరత్వము కార్యములలో నింకను నే నభిలషించినంత కనఁబడుచుండలేదు. ఈ యుద్యమములలో, మాట లెక్కువగాను కార్యములు లెక్కువగాను కావలసినవి కొన్ని, మాటలు లెక్కువగాను కార్య

ము లెక్కువగాను కావలసినవి కొన్ని. రాజ్యాంగ సంస్కారప్రయత్న మిందు మొదటి తరగతిలోనిది, సాంఘిక సంస్కారప్రయత్న మిందు రెండవ తరగతిలోనిది. మొదటి దానికంటె రెండవ దానిలో ప్రయోగ మెక్కువయ్యెను. ఈ రెంటిలో సంఘ సంస్కారము మన చేతిలో నున్నది, రాజ్యాంగ సంస్కారము దొరతనమువారి చేతిలో నున్నది. ప్రయత్నము చేసినయెడల స్వాధీనమయి యున్న సంఘ సంస్కారమునందు జయమొందుట నిశ్చయము, పరాధీన మయియున్న రాజ్యాంగ సంస్కారమునందు జయమొందుట సందియము. మనచేతిలోనుండి మనము చేయవలసినది నిర్భయముగా చేసినప్పుడు గదా మనము నిర్మల మనస్కులమనియు విశ్వాసపాత్రులమనియు, లోకమునకుఁ దేటపడును. కాబట్టి రాజ్యాంగ స్వాతంత్ర్య సంపాదనోత్సాహముచేత సంఘ సంస్కార ప్రయత్నము నుపేక్షింపకుండ వలయునని మనవాని విషయపూర్వకముగా వేడుచు న్నాను. ఓ విద్యాధికలారా! మన సంఘస్థితి బాగుపడినం గాని ప్రభుత్వమువారి నంగీకరించెడు రాజ్యాంగ స్వాతంత్ర్యఫలములను మనము నిర్విచారముగా ననుభవించజాలము ఈసత్యమును మీరు దృఢముగా మనస్సునం దుంచుకొని సంఘ సంస్కారోద్యమమునందు గూడ సమానక్రేదనను వహించి పనిచేయుడు. ఈ పనిలో నెక్కువ కష్టము లున్నవనుటకు సందేహము లేదు. ఉన్న నేమి? ఉండనిందు, ఏకార్యమునందును కష్టపడినంగాని ఫలముగలుగదు ఎక్కువఫలముల వనభవింపఁ గోరువా రెక్కువకష్టములను పడవలెను. ఈ పనియందెప్పుడు పావరులవలనిబాధ మునుపున్నంత లేదు. కాని పూని నిలిచి నిశ్శంకముగాఁ బనిచేయవారి కింకొకవిధమైన బాధ లిప్పు డధిక మగుచున్నవి. ఫలించిన వృక్షమునకే రాతిదెబ్బ లన్నట్లు పనిచేసి స్త్రీలములఁ గాంచనెంచినవా రట్టి బాధలకు భయపడక వాని నోరి

మితో సహించుటకు సంసిద్ధులయి యుండవలెను. ఒక రేపిషయమున నైనను పనిచేసి పేరు పొందుచున్నప్పుడీర్ష్యాభువులయినవారు కొందఱు బైలుజేటి యోర్వలేమిచేత వారిపైని లేనిదోషముల నారోపించుచు వారిపేరునకు భంగము కలిగింపఁ జూపుదుదురు. మఱి కొందఱు వాణికిరికి మా లిన్యము కలిగించి వారి నడఁగఁ ద్రొక్కుటచేతనే తాము పైకి రావలెనని ప్రయత్నముచేయుదురు. ఈ యిరుతెగలవారివలని యడద్రవము సుఖసంస్కార దీక్ష వహించి నాయకు లగు పనిచేయువారికెట్లో యట్లే రాజ్యాంగ సంస్కార ప్రయత్న ప్రతిజ్ఞనుపూని నాయకులై పనిచేయువారికిని గలదు. రాజ్యాంగ విషయములలోఁ బనిచేయు నాయకులను గూర్చి వారిమూలమున పరిపాలకుల యనుగ్రహమును సంపాదించి యున్నతిపడిములను బిరుదములను బొందవలెనన్న యుపేక్షతో వేషమువేసిన స్వార్థపరులనియో, ము ధజనులను బురకొల్పి దొరత నమువారమీఁది వాణికి ద్వేషము పుట్టించి ప్రజలలో గొప్పవాఁడని మెప్పుండగోరు రాజద్రోహులనియో, యాయసూయాశీలురు సమ యమునకుఁ దగిఁజ్ఱు నిష్కారణముగా దేశసేవాపరులమీఁద మిథ్యా దోషారోపణములు చేయుదురు ఈ దేశసేవాపరులు దేశమునకుఁ జేసిన యుపకారమునకై చెన్నపట్టణము మొదలైన దూరస్థలముల యందు సహితము సభలుచేసి మహాజనులు తమకృతజ్ఞతను బ్రకటిం చుచు సభినందన పత్రికలను జదువుచుండఁగా స్వస్థలములోని యసూ యాపరులు తారొక్కరే యుచితానుచిత వివేకముగల బుద్ధిమంతు లయినట్టుగా సభలు చేసినవారిసభలలోఁ బ్రసంగించినవారిని యుక్తా యుక్తవివేక శూన్యులైన బుద్ధిహీను లని పత్రికలలోఁ దెగడుచుం దురు. ఈదోషైక దృక్పథులు ఒనులకుఁ జేసెడిది యుపకార లేకమయి నను గానఁబడదు. తాత్కాల్యధికారి ధూర్వహు లనేకులు తమకన్ను లయెదుట లంఛములు పుచ్చుకొని ధనికు లగుచుండఁగా వారియశా

రథమునుగూర్చి యొక్కమాట యైనను పలుకుట కివిలేఖకులకు నోరు రాదు, వ్రాయుటకుఁ గలము సాగదు. రేయంబగళ్లు కట్టపడి న్యాయముగాఁ బనిచేయువారిని దూషించుటకు మాత్రమే వీరికి పెద్ద నోరువచ్చును. సాంఘిక విషయమునఁ గాని మఱి యేయితర విషయమునగాని యొక్కదురాచారమును మాన్పుట కయి ప్రయత్నించుటకైనను వీరి కెప్పుడును బుద్ధి పుట్టదు. మాన్పుటకయి ప్రయత్నించువారిని నిందించుటలో మాత్రము వీరి కెక్కడలేని బుద్ధులును నుదయించును. ఇట్టి ప్రబుద్ధుల దురాగోపణములను దుర్దామణములను సరకుసేయక యున్నత్రప్రలాపములను వలెఁ బరిగణించి కార్యైక సాధన పరాయత చిత్తముతో మీరు పనిచేయ వలెను. సంస్కార సంబంధమున వివిధ విషయములలో వివిధ మార్గముల వివిధ బుద్ధిమంతులు పనిచేయ వలసి యున్నది. మీలో ననేకులనేక శాఖలలోఁ బనిచేయవచ్చును. మన దేశాభివృద్ధి కిప్పుడు పని కావలెను గాని యదిలేని పోడిమాటలు కావలసియుండలేదు. మన యాంధ్రదేశమునందు సాంఘిక ధార్మిక విషయములలోఁ బనిచేయుటకయి యేర్పడియున్న సమాజములలో రాజమహేంద్రవరము నందు స్థాపింపఁబడియున్న హితకారిణీసమాజము ముఖ్యమైన దని చెప్పవచ్చును. అది వితంతుశరణాలయాదులను స్థాపించి యుపయుక్త కార్యములను బెక్కింటిని జరపుచున్నదని మీరందఱు నెఱిగియుండును. దానిభరణమునకయి నాకున్న యర్థము నిచ్చితిని గాని యది దాని వ్యయములలో నర్థమున కయినను చాలదు. ధనాభావముచేత హితకారిణీ సమాజము నూతనప్రారంభములకుఁ బూన లేకపోవుట యేకాక యున్న వితంతుశరణాలయాదులను సహితము ఉదారభావముతో నిర్వహించుటకు శక్తము గాక త్రొక్కటపడుచున్నది. దానికి జనకుండ నని చెప్పఁదగిన నేనిప్పుడక క్తుండనయిబీడపడి సమాజశ్రుతికా సంరక్షణమున కసమర్థుండ నయి యున్నాడను. నూతన

ప్రతిష్ఠలకంటె జీర్ణోద్ధారణ మధికాదరణీయముకదా! ఓ రాజమహేం
ద్రపుర నివాసులారా! అస్మద్దేశీయులైన యాంధ్రమహాజనులారా!
మీదేశసేవయందు కాలముపుచ్చి మీకు దయచేయుండనయియున్న
నేను చేతులుజోడించి వినయపూర్వకముగా మీకు నాకడపటి ప్రార్థ
నను చెల్లించి, హితకారిణి సమాజములో సామాజికులుగాఁ జేరి దాని
నుద్ధరించి నిరంతరాయముగా నెగడునట్లు చేయుఁడు. ఈ సమాజము
నాచే స్థాపింపఁబడినది. దీనికి మీరు సాయముచేయుట నాకు చేసిన
దానికంటెను నాకెక్కువ ప్రీతికరము. ఈసమాజమును నిలువఁబెట్టి
తోడుచూపుట నాకు మాత్రమేకాక యాంధ్రదేశమునకంతకు నుప
కారము చేసినట్లగును. ఈవిషయమయి మీరు నూఱులును వేలును
వ్యయము చేయవలసిన పనిలేదు. సమాజసభ్యులలో నొక్కరుగాఁ జేరి
మాసమాసమునకు క్రమముగా నాలుగణాలవంతున నియ్య ననుగ్ర
హించినను జాలును అస్మద్దేశవాసులును, పురవాసులును నాయీ
చిన్నవిన్నపమును మన్నింపకపోరను సంపూర్ణ విశ్వాసముతోఁ గృత
జ్ఞతా పూర్వకములైన వందనములను ముందుగానే సమర్పించుచు
న్నాఁడను. ప్రీతిపూర్వకముగా నంగీకరింపుఁడు. ఈశ్వరుఁడు మీకు
నిరంతర శ్రేయస్సులను కలిగించునుగాక! ఓభక్తవరదా! ఓ దీనరక్ష
కా! దీనుఁడనైన నేను మీయాంధ్రదేశమును సంతతాభివృద్ధినొందు
చుండుదానినిగాఁ జేయఁ బ్రార్థించుచున్నాను. నా ప్రార్థనను సఫ
లము చేయుదువు గాక!

ఇట్లు విన్నవించు విధేయసేవకుఁడు,
కందుకూరి వీరేశలింగము.

ఈ చరిత్రమును ముగించుటకు ముందెప్పుడు కొన్నిపంక్తు
లను మాత్రము వ్రాయవలసియున్నది. మాతోఁటనంటి రథ్యకును
మాతోఁటకును మధ్య పుష్పాల చెరువని దాదాపుగా మూడెకర

ముల భూమి దొరతనమువారి దుండెను. దానిని సంపాదించి మా తోటలోఁగలుపవలెనని నేను బహుసంవత్సరములనుండి ప్రయత్నించుచుంటిని. కొన్ని సంవత్సరములు తర తర ప్రత్యుత్తరములు జరిగిన మీఁదట గతసంవత్సరమునం దనఁగా 1912 వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో దొరతనమువారు దానిని సహితము హిత కారినే సమాజమున కిచ్చు ననుగ్రహించినందున కమందానందము నొందుచున్నాను. దాని విస్తీర్ణత రెండేకరముల తొంబదితొమ్మిది సెంట్లు. ఇదిగాక మారెండుతోటలకును నడుమ నడ్డముగా నెకరము మిప్పది సెంట్లభూమి యితరులవి యుండెను. అదిమాకు వచ్చినఁగాని మారెండుతోటలు నొకదానితో నొకటి కలియువు దానిని సంపాదించుటకొఱకును నేను బహుసంవత్సరములనుండి ప్రయత్నముచేయుచుంటిని తత్సంపాదనము మాకత్యావశ్యకమగుట తెలిసికొని క్షేత్రస్వాములు బేరము తెగనీయక దాని కత్యధికమైన వెలచెప్పుచు వచ్చిరి. ఇట్లు సంవత్సరములు గడచిపోవుచు వచ్చుటచేతను, నాయి హలోక యాత్ర ముగింపునకు వచ్చుచున్నదని భావించుటచేతను, నాయనంతరమున నెక్కువ మూల్యమిచ్చి దానిని ధర్మకర్తలు కొందురాయన్న సందేహముచేతను, గతసంవత్సరమునందు నే నేనూఱు రూపాయలిచ్చి యాభూమిని నాపేరఁ గొంటిని. క్రొత్తగా త్రవ్వించిన నూతికి బోదెలు కట్టించి నీరు పాటించినచోఁ గొంతకాలమున కీభూమి సహితము మంచితోట కావచ్చును.

ఈ క్వర పార్శ్వము.

ఓసర్వేశ్వరా! సర్వకారుణ్యా! సత్యస్వరూపా! ఓభక్తజనాభీష్ట ప్రదాయకా! నీయనుగ్రహము వలన నేనీ స్వీయచరిత్రమును సంపూర్ణముచేయఁ గలిగినాఁడను. ఈవృద్ధదశలోను, దుర్బలస్థితిలోను బహుకష్టముల మధ్య దీనిని సాంతముగా రించు మనస్సస్థమును

శక్తి నాకు బ్రసాదించినందుకయి కృతజ్ఞతా పూర్వకము లైన వందన నహగ్రములను నీకు సవిశయమైన సమర్పించుచున్నాను. అనన్యగతికుడయి యాదీనుడు చేయు వందనములను సమగ్రప్రీతితో నంగీకరింప ననుగ్రహింపుము. ఓదయామయా! ఈ యనర్థుడైన పుత్రునియెడల మొదటినుండియు నీవు చూపుచు వచ్చిన అనుగ్రహ పరంపరకు సరిమితిలేదు. నీయనుగ్రహ బలముచేతనే కాని స్వశక్తిచేతనే నేననిని చేయటకను సమర్థుడనుగాను. నేను చేసినవారిలో నేనియై వడిచినలున్న యెడల నవియన్నియు భవత్ప్రేరితములేయి నీమహిమసేవకటించుచున్నవి నేనుచేసినవారిలోభవత్ప్రీతికంములు కాని న్యతిక్రమములు మాత్రమే నావి యనిచెప్పఁగినవి. అజ్ఞాన జుతిములైన నావ్యతిక్రమము లన్నిటిని బుత్రవాత్సల్యముతో క్షమించి రక్షింపుము. నీ వింతివజకను కష్టవషయముఁడగు నాకు హైర్యమును బ్రసాదించుచు వచ్చినాడపు ఇంకమునునట్టిహైర్యమును నీయందలి భక్తిశక్తిగములును నన్ను విడవకండఁగట్లు చేయుమా. నాబుద్ధి యెవ్వఁకును దుష్కార్యమువంకకుఁ బోవక సత్కార్యచరణ చింతయందే లిగిలియుండునట్లు చేయుము. స్వీయచరిత్రమునందు నిన్ను మనస్సంధునిలుపుకొని నేను సత్యమనినమ్మినదానినితప్పవేటు దేనినివ్రాయకండుటకేసవాప్రయత్నించుచువచ్చినాడను. అయినను మనుష్యస్వాభావములైన భమప్రచూరాదులచేతను, నేను తెలిసికొనలేకయే నాహృదయాంతరాళమునం దడఁగియున్న రాగద్వేషాంకురప్రభావముచేతను, పొరపాటు లేదేని పడియుండినయెడల తెలిపినవారికి వందనము లాచరించుచు దిద్దుకొను సద్బుద్ధిని నాకుఁ బ్రసాదింపుము. ఈపుస్తకములో నే నాత్మశాఘనను గాని పరనిందను గాని చేయవలెనని చేయనట్లాభావించు చున్నాను. ఇతరులదృష్టియం దెనియైన నట్టివికానబడినచో వారు సదయహృదయములతో క్షమిం

తుడు గాక! ఓపరమేశ్వరా! నాస్వాంతమునుండి స్వార్థపరత్వము తొలగునట్లు చేయుము. అశక్తిచేత వారించుకొన లేకున్న నాసోమరి తనమును రూపుమాపి శక్తివంచనము లేక దేదో సత్కార్యమునందు పాటపడెడు సద్గుణమును నాకుఁ బ్రసాదింపుము. ఓదీనజనశరణ్యా! దీనజనుడనైన నన్నీలోకములో నింక నుంచ ననుగ్రహించెడుపక్షమున నాకారోగ్యభాగ్యమును పదార్థమయి పాటపడెడు బుద్ధిని దయచేసి నాయాయుశ్శేషము వృథముగాఁ గడపకుండునట్లు చేయుము.

ఓం తత్సత్.

— 4 —

APPENDIX A.
MEMORANDUM OF ASSOCIATION
OF THE
Rajahmundry Hithakarini Samaj

- I Name** —The name of the Association is "Rajahmundry Hithakarini Samaj"
- II Object** —The object of the Association is to carry on educational, philanthropic and other useful work by the following ways and means —
- 1** To establish or acquire, and maintain Widows' Homes Orphanages, Asylums, Boys' and Girls' Schools; Industrial and Technical Institutions and other educational and philanthropic Institutions.
  - 2** To raise, receive and administer funds for the above purposes
  - 3** To make such grants as the Samaj may think fit in furtherance of any useful social work akin to the object of the Samaj
  - 4** To purchase or otherwise acquire lands estates or other moveable and immoveable properties.
  - 5** To construct, purchase or otherwise acquires maintain alter, or dispose of any buildings as necessitated or convenience may require
  - 6** To amalgamate any two or more of the institutions, to discontinue or abolish any of the institutions under, the management of the Samaj
  - 7** To enter into any arrangement with the Government, any Municipality, District or Local Board or any other public body, for securing grants in aid for any of the institutions of the Samaj

- 8 To invest the monies of the Samaj in such securities as may from time to time be resolved upon by the Samaj and to withdraw or transfer such investments as necessity or convenience may determine
- 9 To do all such other things as may be necessary for or incidental to, the attainment of the object of the Samaj

III Names, addresses and occupations of the Members of the Managing Committee —

- 1 *President*—Rao Bahadur K Veeresalingam Pantulu,
Retired Telugu Pandit, Government College,
Rajahmundry
- 2 *Vice-President* —Raghupati Venkatakrishna Naidu
Garu, M A , L I , Principal, Pittapur Raja's College,
Cocanada
- 3 *Secretary*—Karumuri Veerabhadraswami Garu, B A
Secretary, Municipal Council Rajahmundry
- 4 Messrs Dharwada V Krishna Rao, B A , B L , Vakil
Rajahmundry,
- 5 „ Nalam Krishna Rao, Land holder,
Rajahmundry
- 6 „ Kanaparthi Sreeramulu, Pleader,
Rajahmundry
- 7 „ Ganti Lakshmananna, B A , B L , Vakil,
Rajahmundry,
- 8 „ Chilakamarti Lakshminarasimham, Land
holder, Rajahmundry
- 9 „ Desiraju Peda Bapiah, B A , L T , Landholder
Rajahmundry
- 10 „ Kanumuri Kamaraju, Merchant,
Rajahmundry
- 11 „ M. Subbarayudu, B A , Private Secretary to
Rajah of Pittapur., Pittapur

RULES AND REGULATIONS

OF THE

RAJAHMUNDRY HITHAKARINI SAMAJ

1 Any person fully sympathising with the object of the Samaj may be elected member of the Samaj, provided he is duly proposed and seconded by any two members of the Managing Committee and accepted at a meeting of the Managing Committee by a majority of votes. Every member unless specially exempted by the Managing Committee, shall pay monthly subscription of not less than annas 4

2 The office of a member of the Samaj shall be vacated

- i. by his death,
- ii by his resignation,
- iii by his becoming of unsound mind,
- iv by his removal by a resolution of not less than two-thirds of the members of the Samaj

Managing Committee

3 The Samaj shall be governed by a Managing Committee consisting of a President, a Vice-President, a Secretary and eight other members. Not less than nine members of the Committee shall be ordinary residents of Rajahmundry. The members of the Managing Committee shall be ex-officio members of the Samaj. The President, the Vice-President and the Secretary of the Managing Committee for the time being shall also be the President, the Vice-President and the Secretary of the Samaj respectively. The President, the Vice-President and the Secretary shall be elected by the Managing Committee from among its members and shall hold office for 3 years from date of election subject to the provisions of Rule 4. The President and the Vice-President named in the memorandum of association shall hold office for life subject to the provisions in clauses 1, 2, 3, only of Rule 4. The following shall be the present members and office-bearers of the Managing Committee of the Samaj —

Resident Members

- 1 Messrs Rao Bahadur K Veeresalingam Pantulu,
President
2. " D V Krishnarao, B A., B L.,
- 3 " Nalam Krishna Rao
- 4 " K Sreeramulu
- 5 " G Lakshmana, B A., B L.,
- 6 " Ch Lakshminarasimham
- 7 " D P Bapiiah, B A., L T.,
- 8 " K Kamaraju
- 9 " K Virabhadraswami, B A., *Secretary*

Non resident Members

- 10 " R Venkataratnam Naidu, M A., L T., of
Cocanada, *Vice-President*
- 11 " M Subbarayudu B A., Private Secretary
of the Rajah of Pittapur

4 The office of a member of the Committee shall be vacated

- i by his death,
- ii by his resignation,
- iii by his becoming of unsound mind,
- iv by his being declared an insolvent,
- v by his removal by a resolution of not less than two-thirds of the members of the Samaj or
- iv if a resident member, by his permanent removal from Rajahmundry

5 All acts done in accordance with any resolution of the Managing Committee or by any person acting as a member of the Managing Committee shall be valid, notwithstanding that it be afterwards discovered that there was some defect or irregularity in the appointment of any member of the Committee

6 (a) Upon the occurrence of a vacancy in the office of a Member of the Managing Committee, the remaining members of the Managing Committee shall fill up the vacancy by election from among the members of the Samaj. Until such election as aforesaid takes place, the Committee

then in existence shall continue to exercise all powers as if there were no vacancy. None but members of a Prarthana Samaj or if such be not available, members of a Social Reform Association not being atheists, shall be eligible to the Managing Committee.

(b) Upon the occurrence of a vacancy in the office of the President, the Vice-President, or the Secretary, the Managing Committee shall fill up the vacancy by election from among its members. In the interval between a vacancy in the office of the Secretary and its being duly filled up, the President, the Vice President or any member of the Managing Committee authorised by either of them shall perform all the duties pertaining to the office of the Secretary. The Secretary may authorise any member of the Managing Committee to act for him during his absence or for any other sufficient cause.

Powers of the Committee

7 The business of the Samaj shall be managed by and the entire government of the Samaj shall be in the hands of the Managing Committee, who shall appoint, dispense with or dismiss its officers or servants, regulate and supervise its affairs, have custody of its properties, control its income and expenditure, and exercise all such powers of the Samaj as are not hereby required to be expressly exercised by the Samaj itself.

8 Without restricting the scope of the preceding rule the Committee shall be competent to exercise the following powers.—

i To carry on educational, philanthropic and other useful work.

ii To establish or acquire and maintain widows' homes, orphanages and boys' and girls' schools, industrial schools, workshops and other institutions of general usefulness.

iii To appoint teachers, officers or other employees of the Samaj upon such terms and conditions as it may think fit and proper.

iv To suspend or dismiss any of the teachers, officers or other employees of the Samaj as it may think fit and proper.

v To make rules for and manage the institutions of the Samaj and to appoint and delegate powers to sub-committees for the said purpose

vi To collect, receive and administer funds for the above purposes

vii To make such grants as it may think fit in furtherance of any educational, philanthropic or other useful work subject to the sanction of the Samaj

viii. To purchase or otherwise acquire lands, estates or other moveable or immoveable properties, subject to the sanction of the Samaj

ix. To construct, purchase or otherwise acquire, maintain or alter any buildings which may be necessary or convenient, subject to the sanction of the Samaj

x To amalgamate any two or more of the institutions, to discontinue or abolish any of the institutions, under the management of the Samaj, with the previous sanction of the Samaj

xi. To enter into any arrangement with the Government or any Municipality or Local Board or any other public body, for securing grants in aid of any of the institutions of the Samaj

xii To invest the money of the Samaj in such securities as may from time to time be determined by the Samaj and from time to time transfer or withdraw such investments, subject to the sanction of the Samaj

xiii To do all such other things as may be necessary for, or incidental to, the attainment of the object of the Samaj

Proceedings of the Managing Committee

9 The Committee may meet for the despatch of business, adjourn or otherwise regulate its meetings as it may determine

10 The quorum for a meeting of the Committee shall be 5, but non-resident members shall be entitled to vote in any such meetings by proxy.

11 The Secretary may at any time summon a meeting of the Committee.

12. Any three members of the Committee may, on a requisition signed by them and setting forth the business to be transacted, require the Secretary to convene a meeting of the Committees and the Secretary shall be bound to convene such a meeting within a week after the receipt of the said requisition.

13 If upon such requisition as aforesaid, the Secretary should refuse to call for a meeting, any five members of the Committee may after a week's notice call for a meeting of the Committee and at such meetings the quorum shall be seven. Notice of such meeting shall be sent by post to every member of the Committee.

14 The members of the Committee shall elect a Chairman at its meeting, if the President be absent or indisposed to preside. The member presiding shall have a casting or second vote in case of a tie.

15 The Committee shall cause minutes to be made in books provided for the purpose —

i. of all appointments of teachers, officers and other employees made by the Committee, with a statement of their salary and remuneration and of the other terms, if any of such appointments,

ii of all orders passed by the Committee

iii of all resolutions and proceedings of the Committee

16 Any such minute as aforesaid, if signed by any person admitted to be the Chairman of the meeting to which it relates or of the next meeting of the Committee shall be receivable in evidence without any further proof

Accounts.

17 i. The Committee shall cause correct accounts with proper vouchers, to be kept of all transactions and of all sums of money received and expended,

ii. The Committee shall submit to the Samaj an Annual Report of the work and progress, together with an abstract statement of audited accounts.

Funds.

18. All funds of the Samaj (except such sums as may be required for current expenses) shall be paid into such bank as may be determined by the Samaj and shall not be drawn except on cheques jointly signed by the Secretary and one other member of the Committee duly authorised to do so

19 The Auditors need not be members of the Samaj but they shall not be members of the Managing Committee

Suits.

21 All suits instituted by or on behalf of the Samaj shall be instituted in the name of Secretary for the time being, and in all suits brought against the Samaj, the said Secretary shall represent the Samaj

Meeting of the Samaj

22 The Secretary by direction of the Managing Committee shall call for a meeting of the members of the Samaj at any time

23 Notice of every meeting shall be published in news-papers which are the organs, if any, of the Samaj, or in any other news-papers convenient for the purpose and shall be sent to every member by post at least two weeks previous to the date of the meeting

24 Every notice shall contain the object or purpose for which the meeting is called

25. The quorum of all ordinary meetings of the Samaj shall be one-fourth of the total strength

26 Any seven members of the samaj may be a requisition in writing ask the Committee to call for a meeting of the Samaj for the particular purpose named in such requisition

27. The Committee shall, upon receipt of such requisition and if it thinks proper, call for a meeting of the Samaj after notice as provided for by the rules.

28. If the Committee ~~refuse~~ to call for a meeting upon such requisition as aforesaid, or fail to reply to such requisition within a fortnight from the date thereof, any fifteen members of the Samaj may call for a special meeting of the Samaj in their own names.

29 Notice of such special meetings shall state the object or purpose for which such meetings is called.

30 Every notice calling for a special meeting under the above rule shall be published in two suitable newspapers and shall be sent to every member by post at least two weeks previous to the date of the meeting, and a copy of such notice shall be delivered to the Secretary of the Samaj two weeks before such meeting. The quorum for such special meetings shall be one-third of the strength of the Samaj.

31 At any meeting, non resident members and such of the resident members as by reason of illness or any other cause sufficient in the opinion of the President of the said meeting, cannot attend in person, shall be entitled to vote either by proxy or by letter.

32 Any of the rules may be annulled, altered or added to by the Samaj, provided the proposal for such annulment, alteration or addition be supported by a majority of not less than two-fifth of the total strength of the Samaj which shall be the quorum of such a meeting.

33 Any of the powers of the Committee or of the Samaj may be exercised by the President-Founder Rao Bahadur K. Veresalingam Pantulu Garu for reasons to be recorded by him in writing.

APPENDIX B.

DEED OF TRUST.

EXECUTED BY

Rao Bahadur Kandukuri Veeresalingam Pantulu,

SON OF

KANDUKURI SUBBARAYUDU GARU,

Residing at Rajahmundry

This day the Second of May 1908.

Know all men by these presents that an Association under the name and style of *Rajahmundry Hithakarini Samaj* having been formed and registered under the Registration of Societies Act, Act XXI of 1860, for the promotion of educational, philanthropic and other useful work, I do hereby appoint myself and the members of the Managing Committee of the said *Rajahmundry Hithakarini Samaj*, during the tenure of their office as such as Trustees and convey to them my right, title and interest in all the properties mentioned in the accompanying Schedule and valued at Rs 41,500 to be held and managed for the benefit of the aforesaid *Hithakarini Samaj* subject to the following condition :—

1 That the said property shall be under my sole management and control as a Trustee during my lifetime to the benefit of the said *Hithakarini Samaj*

2 That the said trustees and their successors in office shall on no account sell, mortgage or otherwise alienate my two-storeyed ancestral house, item No 1 as per the accompanying Schedule, wherein I was born, but shall always keep the said house in good condition.

3. That the said Trustee and their successors in office shall on no account sell, mortgage or otherwise alienate the gardens with the buildings thereon items 4 and 5

as per the accompanying Schedule, but shall improve them as funds permit, reserving such vacant portions of the gardens as may be necessary for night schools, technical or other useful institutions, that the said *Hithakarini Samaj* may hereafter establish

4 That the said Trustees and their successors in office shall on no account sell, pledge or otherwise alienate my library, item No 6 as per the accompanying Schedule, but shall permit the said library to be used as a free library by the institutions of the *Hithakarini Samaj* that may be situated in my aforesaid garden and with the permission of the *Hithakarini Samaj* by other institutions or by the public at large on any conditions which the said *Hithakarini Samaj* may impose

5 That for the maintenance of myself and my family the said trustees and their successors in office shall permit me to appropriate to myself during my lifetime the sale proceeds of my books and other publications the copyright whereof has been hereby conveyed in trust.

6 That the said Trustees and their successors in office shall permit me to reside free of rent or any other liability either in my garden house or in any ancestral town house, items 1 and 4 as per the accompanying Schedule, according to my choice

7 That the said Trustees and their successors in office shall permit my wife, should she survive me, to reside during her lifetime free of any rent or any other liability either in my garden house or *Rajya Lakshmi Vilas* items 1 and 4 as per the accompanying Schedule, and shall give her a monthly allowance of Rupees (30) thirty out of the income from the properties hereby conveyed in trust and shall also give away One Thousand Rupees out of my Life Policy for two thousands, item 8 as per the accompanying Schedule, which she is authorised to spend as she likes.

8. That the said Trustees and their successors in office shall utilise the income from all the properties hereby conveyed in trust, after payment of any taxes or other legal dues thereon, for the maintenance of the widows' home and the school connected therewith, and the surplus, if any,

shall be utilised for any other institutions of the said *Hithakarini Samaj* as the Trustees may determine. If, on any account, the widows' home or the school should cease to exist, the Trustees shall utilise the said income for any other institutions of the said *Hithakarini Samaj* as the Trustees may determine.

9 That the object of the widows' home being the amelioration, by education, re-marriage or by other means of the condition of the widows and of others, if any, that may be admitted into the said home by the said *Hithakarini Samaj* the Trustees and their successors in office shall spend for each re-marriage performed either according to Hindu rites under Act XV of 1856 or according to the provisions of Act III of 1872 or any other legal enactment in force providing for such re-marriages a sum not exceeding Rs (50) fifty for each re-marriage if the parties to such marriage be not in a position to bear the expenses thereof and if the *Hithakarini Samaj*, or its Managing Committee approves of the proposed re-marriage

10 That the Trustees and their successors in office shall permit my wife, Kandakuri Rajya Lakshmmamma, to exercise supervision over the widows' home, so long as she is inclined to do so, in consonance with the objects and the rules of the said institutions

11 That the Trustees and their successors in office shall appoint P V Subba Rao, son of P Seshayya, whom I have been bringing up as my ward, the librarian and the vendor of my books on a monthly salary of Rupees not less than (15) fifteen and provide him and his family with free lodgings in the gardens, items 4 and 5 as per the accompanying Schedule, so long as he chose to fill the said office

12 That the Trustees and their successors in office shall reserve the piece of land in the southern side of garden, item 4, adjoining the puntha from the gate eastward to graft mango garden for house sites and permit only Brahmins, with their families, to occupy and build thereon, provided they undertake to let their houses only to such persons as the Trustees and the *Hithakarini Samaj* approve of, and provided they agree to give the right of pre-emption

to the trustees for a price not exceeding Rs. 500, or Rs. 1000 if the house be an upstairs building according to the value of the building

13 That the Trustees and their successors in office shall utilise, for the Trust purposes, only the interest accruing from items 8, 9, 10 and 11, as per the accompanying Schedule, but shall not draw any portion of the corpus thereof

14 That the Trustees and their successors in office shall pay to Mr M Aichutaramayya or his heirs or assignees towards the money spent by him for the "home for women and children" and for a well to be sunk in the compound, a sum of Rs 5,000 or less according to the money actually spent by him for the said building and the well, if he insists upon such payment, when the undermentioned five gentlemen of the town, namely District Judge, Godavary, Sub-Collector, Rajahmundry, Chairman of Rajahmundry Municipality, Principal, Government Arts College, Rajahmundry; the Senior Missionary of Rajahmundry, declare-unanimously, in writing, that all the three institutions, namely, the Widows' Home, the Orphanage and the Rescue Home, have ceased to exist, but not so long as any one of the said three institutions should be working

15 That the Trustees and their successors in office shall allow the upper story of *Raja Lakshmi Villas*, item 1 as per the accompanying Schedule, for prayer and other religious or social meetings of ladies

16 That the Trustees and their successors in office shall reprint my works as often as, and whenever, the existing stock may be exhausted, for such purpose they shall reserve and spend, from time to time, a sum not exceeding half the sale proceeds of the said works

17 If the *Hithakarini Samaj* cease to exist or deviate from the object of the Trust, The Government shall be entitled to resume all Trust properties and administer the Trust by employing their own Agents or servants for the purpose

18. The Trustees and their successors in office shall place the *Prarthana Mandir*, Item 3 as per the Schedule, at the disposal of the *Prarthana* or *Brahma Samaj* free of rent, for prayer and other religious, social and moral purposes, as long and as often as the *Prayer* or *Brahmo Samaj* continues to exist. The *Prarthana Mandir* shall never be used for political, theatrical, or other purposes involving idolatry or repugnant to the principles of the *Prayer* or *Brahmo Samaj*

The names and additions of the present Trustees are hereunder given —

(1) Rao Bahadur K Veeresalingam Pantulu Garu, son of Subbarayudu Garu, retired Telugu Pandit, Presidency College, Madras, residing at Rajahmundry

(2) Raghupaty Venkataratnam Neidu Garu, M. A., son of Appiah Garu, Principal, Pittapur Rajah's College, Cocanada.

(3) Karumuri Veerabhadraswami Garu, B A., son of Mallikharjunudu Garu, Secretary, Municipal Council, Rajahmundry

(4) Dharmada Venkata Krishna Rao Garu, B A., B L., son of Venkata Rao Pantulu Garu, High Court Vakil, Rajahmundry

(5) Nalam Kristna Rao Garu, son of Kamaraju Garu, Landholder, Rajahmundry

(6) Kanaparti Sreeramulu Garu son of Venkata Narasimham Garu, 2nd Grade Pleader, Rajahmundry

(7) Ganti Lakshmanna Garu, B A., B. L., son of Narasimlu Garu, High Court Vakil, Rajahmundry

(8) Chilakamarthi Lakshmi Narasimham Garu, son of Venkanna Garu, Landholder, Rajahmundry

(9) Karumuri Kamaraju Garu, son of Veerayya Garu, Merchant, Rajahmundry

(10) Mokkapati Subbarayudu Garu, B. A., Private Secretary to the Rajah of Pittapur

---

SCHEDULE OF THE TRUST PROPERTIES.

1 My ancestral two-storeyed house and the newly built two-storeyed house known as *Rajya Lakshmi Vilas* in the Old Taluq Cutchery Street, in the Second Ward, about 1000 square yards in extent, and valued together at Rs 6500 and bounded on the north by the Old Taluq Cutchery Street, on the East by a public street, on the South by a public lane, and on the West by the house and site of Mr Gadicherla Narasimha Rao

2 Two bungalows and site in Lakshmiwarapupeta in the 4th Ward about 14,739 square feet in extent purchased by me from Mr Cheruvu Somayaajulu, bounded on the North by a public street, on the East by a public blind lane, on the South by the Madras Railway cutting wall, on the West by a public site and rampart, and valued together at Rs. 2,000

3 The *Prarthana Mandir*, a two-storeyed building about 80 yards in extent, attached to Town Hall on its western side bounded on the North by the Hospital Road, on the East by the gate-way, the steps, the room behind the Town Hall gallery, and the verandah with stair case, which are joint property of the town Hall, and the *Prarthana Mandir* on the South by the Town Hall site, on the West by the lane common to the Town Hall and the *Prarthana Mandir*, and valued at Rs. 1,500

4 Garden purchased from Challapalli Rangayya Pantulu Garu and others, Survey Nos 390 and 396, about 22 acres in extent, with two tiled houses, one two-storeyed bungalow, and a tiled summer house known as *Ananduramam*, bounded on the North by the garden of Mr Maradugula Venkataratnam and Government vacant site, on the East by Government vacant site, on the South by public puntha, on the West by Mr Maradugula Venkataratnam's garden, and valued together at Rs 6,000 S. No 390 measures Act. 7-71 and S No 396 measures Act 13-83

5 Garden purchased from Mr Challapalli Ramayya Pantulu, S No 410, four and a half acres in extent, with the four buildings therein subsequently built and presented by Mr. M. Atchutaramayya, bounded on the North by

Puppala tank, on the East by Mr Maradugula Venkataratnam's garden, on the South by public puntha, on the West by Government vacant site and by the site of late Captain Taylor, and valued together at Rs 6,000

6 My library consisting of English, Sanskrit and Telugu books valued at Rs 1, 000

7 The copyright all of the books written or published by me, valued at Rs. 1,000

8 My Life Policy No 3,152 of 2nd September 1882, for Rs. 2,000 in the Oriental Government Security Life Assurance Company, Limited, Bombay

9 Rs. 2,000, lent to Mr Cheruvu Somayazulu under a registered mortgage deed dated 17th April 1907, and numbered 7, 3, in the Rajahmundry Sub-Registrar's office

10 Rs 1,000, lent to Mr Rayavarapu Apparow and another, under a registered mortgage deed dated 1st May 1907, and numbered 1,003, in the Rajahmundry Sub-Registrar's office

11 Cash Rs. 3,500

The total value of the aforesaid properties is Rs. 41,500 and they are all in Rajahmundry

K. VIRESALINGAM.

Witnesses —

R. Venkataramayya.

P Virabhadrayya

విషయ సూచిక

అ

- అంగళ్ళవాడ, 59
అంకళ్ళాణ విభవావివాహం, ప్రథమ, 267
అశ్వాము చేయుట, ప్రప్రథమమున, 35
అగతి ంక్షణకాల స్థాపన, 2 వ భా 338, 372
అచ్చతెనుగు కావ్యరచన, 61
అజ్ఞాపక పీఠయ్యగారు, 2 వ భా 4
అడిదము సూరికవి, 2 వ భా 265
అతిదార్య వివాహము, 2 వ భా 244
అద్దంకి పట్టాభిరామయ్యగారు, 424
అద్దంకి వెంకటరత్నంగారు 28
అద్దేపల్లి కృష్ణశాస్త్రియగారు 151, 165
అనంతమాధ్యుని భోజరాజీయము, 2 వ భా 265
అనాయాస మరణం, 2 వ భా 437
అనుష్ఠానపరులగుట, 2 వ భా 291, 299
అన్నదాన సమాజము చెంగుపూరు, 2 వ భా 392
అహర్నిశంపతులు, 215
అప్పకవి, 2 వ భా 235, 236
అభిగ్యోపాఖ్యానము, 57, 2 వ భా 139, 168
అభిజ్ఞానశాకుంతలము, 2 వ భా 187
అభిప్రాయభేద సహనం, 2 వ భా 178
అమలాపురం, 45, 257
అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి, 2 వ భా 233

అముద్రిత గ్రంథ ప్రకటన, 2 వ భా 284
 ఆమెరికన్ యాథరన్ మిషన్, 2 వ భా 10
 ఆయోమాస్ మహావివర్త, 2 వ భా 392
 ఆయ్యలరాజు రామభద్రుడు, 2 వ భా 236, 285
 ఆలంకార సంగ్రహము, 2 వ భా 228
 ఆలసావి పెద్దన, 2 వ భా 235, 236, 238
 అల్లూరు, 154
 ఆవిచ్చేరి 2 వ భా 128
 అష్టావధానము చేయుట, 86
 అనత్యమాడుట, 49
 అనహాయ దళ, 2 వ భా 407

అ

అందర్సన్ హాలు మిటింగు, 224, 2 వ భా 125
 అంద్రకపురి చరిత్రము, 407, 2 వ భా 228 232
 అంద్ర రక్త సంగ్రహము, 2 వ భా 228
 అంద్ర పరిశుద్ధాస్తిక మహాసభ- దంపతు, 2 వ భా 322
 అంద్ర ప్రకాశక, 2 వ భా 75, 77
 అంద్ర భావాభివృద్ధి సమాజము- చెన్నపురి రాజకీయ కళాశాల, 2 వ భా 178
 అంద్ర భావా సంజీవని, 71, 74, 83 96, 2 వ భా 152, 173
 అంద్ర మహాభారతం, 2 వ భా 232
 అంద్ర శబ్దచింతామణి, 2 వ భా 235
 ఆచంట, 2 వ భా 444
 ఆచంట లింగరాజుగారు, 280, 302, 332
 అత్మూరి లక్ష్మీనరసింహంగారు, 60, 161, 178, 203, 204 279, 280, 293,
 301, 328, 331, 335, 339, 345, 377, 379, 380

అదినారాయణయ్యగారు, దివాన్‌బహదూర్, 2 వ భా. 127
 అదిపూడి సోమనాథరావుగారు, 2 వ భా 98, 391, 430
 అచ్యుత్ రామారావుగారు, 2 వ భా 106
 అనందాశ్రమము, 2 వ భా 354, 368, 391, 414, 419, 435, 449
 అనీబెపెంటు దొరసాని, 2 వ భా 118
 ఆరప విభవా వివాహము, 257
 ఆర్యమత బోధిని, 2 వ భా 283
 ఆర్యుల వర్త కంపెనీ, 288, 2 వ భా 131, 280, 281, 372
 ఆర్యభట్టు 2 వ భా 222
 ఆర్కాటు నారాయణస్వామి మొవల్యారు, రావుబహదూర్, 265
 ఆలపాటి భాస్కరరామయ్యగారు, 2 వ భా 8
 ఆసిరాగ్రామము, 2 వ భా 98, 429
 ఆసుశ్రుతి లోధు, 2 వ భా 10
 ఆస్తిక పాఠశాల, 166, 2 వ భా 78 85, 304, 336, 342, 347, 353
 ఆస్తిక పాఠశాల చుట్టుగోడ, 2 వ భా 354
 ఆస్తిక పాఠశాలా భవన నిర్మాణమున రాబంకములు, 2 వ భా 343
 ఆహ్వానపత్రికల మూలమున పిలచుట, 142

ఇ

ఇంగ్లీషు దొరతనమువారు, 7
 ఇంగ్లీషు నేర్పుకొనుట, 17
 ఇన్నీయపేట బాలికా పాఠశాల, 405
 ఇన్నీయపేట పుట్టమున, 2 వ భా 79
 ఇన్నీయపేటలో స్థలం క్రయము, 2 వ భా 345

ఈ

ఈశ్వరచంద్ర శర్మ విద్యాసాగరులు, పండిత, 150, 248, 2 వ భా 388
 ఈశ్వరదత్త పుస్తకములు, 2 వ భా 244

ఈశ్వరోపాసనము, 2 వ భా 244

ఈశవు కథలు, 2 వ భా 208

ఉ

ఉత్తమ శ్రీ చరిత్రములు, 2 వ భా 249

ఉన్నత పాఠశాలా ప్రయత్నములు 2 వ భా 338

ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారు 2 వ భా 128, 269 334

ఉపకారవేదము నొందుట, 2 వ భా 130

ఉపనయనము జరుగుట 19

ఉపన్యాసమంజరి, 2 వ భా 211

ఉపన్యాసములు, 2 వ భా 245

ఉపాధ్యాయులే నీతిహరినవ్వలైనచో 408

ఉప్పకొటారులు- పెనుగుమిరులో, 242

ఉష్ణుత్తల వెంకటపతిరావుగారు 230

ఋ

ఋగ్వేదము, 2 వ భా 220

ఎ

ఎద్వర్త పాఠశాల 2 వ భా 317

ఎకా కే రామస్వామయ్యగారు, 2 వ భా 102

ఎర్రరాళ్ళ నమీన కృతానూష, 58

ఎకా ఎస్ శర్మ, వి.వి. గారు 2 వ భా 393

ఎం వి శ్రీనివాసయ్యగారు, 2 వ భా 73

ఎం రంగాచార్యులుగారు, 2 వ భా 73

ఎం ఎక సుబ్రహ్మణ్య ఆయ్యగారు, 2 వ భా 106

ఏ

ఏబ్బు దొరగారు, 2 వ భా 270, 337, 341, 343, 345

ఏ రామచంద్రయ్యగారు 293

ఏలూరు, 7 2 వ భా 86

ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహంగారు, 68, 100, 108, 138, 159, 166, 307, 409,

2 వ భా 19, 78, 202

ఏ నభవతి ముదల్యారుగారు, 293

ఐ

ఐదవ విశంతు వివాహము, 255

ఒ

ఒనగులు, 101, 103, 104

ఓ

ఓగిరాల జగన్నాథముగారు, 35, 154, 158

క

కందుకూరు పురవివాసులు, 7

కందుకూరి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు, 2 వ భా 108

కంచి కృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారు, 161, 205, 228, 293

కంచి సుబ్బారావు పంతులుగారు, 223

కందుకూరి సుబ్బారాయడుగారు, 2 వ భా 10

కందుకూరి వెంకటరత్నంగారు, 2 వ భా 444

కంచుక క్రీడాచక్రవర్తి నిర్మించుట, 2 వ భా 31

కంచుమర్తి వెంకట సీతరామచంద్రరావుగారు, శ్రీ రాజా, 2 వ భా 10

కంబింవారి పుత్రింబో, 2 వ భా	21
కలకములో నతిదిగా, ..	381
కలకపత్నము, ..	360, 363
కనపర్తి లక్ష్మయ్యగారు, 25, 60	
.. శ్రీరాములుగారు, 2 వ భా	69, 114, 407, 414, 433, 451
.. నంజీవరాయుడుగారు ..	109
.. యోగానందంగారు ..	142, 354, 377
.. యబ్బియామాత్యులు ..	265
.. సుందరమ్మగారు ..	354, 358, 362 376, 379, 391, 402
కన్నుర్ మాగ్డనార్డ్ కౌ, 53, 2 వ భా	1 159, 262 287
కన్నమరెత్తి ప్లాస్టానినాయుడుగారు	109, 138 159
కర్నూర్ పోర్చుగీస్ కౌ, 182	
కప్పగంతుల రామశాస్త్రిగారు, 158	
కవికొండల సాంబశివరావుగారు, 2 వ భా	307
కవిజనాశ్రయము ..	236
కవిరాజ మనోరంజనము ..	265
కల్యాణ కల్పవల్లి - నాటకం ..	203
కల్పకోట 66 2 వ భా	72
కళారత్నాకర ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 2 వ భా	153
కళాపతి పరిచయం, 2 వ భా	212
కాకినాడ నాట్యోత్సవసమాజము 2 వ భా	74
కాకినాడ బాలవ 2, 2 వ భా	176
కాకినాడలోని మండలకలగ్రాహి 11, 130	
కాకినాడ 14, 2 వ భా	92
కాకమాని మూర్తికవి, పాంచాల్ పరిచయం, 2 వ భా, 265	
కాజ రామకృష్ణారావుగారు 109, 159, 165	

- కాశీరులోని అద్దంకివారితో బంధుత్వము 28, 2 వ భా 424
- కానుకొలను రాచుచంద్రుడుగారు 21
- కామరాజు హనుమంతరావుగారు 2 వ భా 306, 379 380
- కామరాజుగడ్డ మంగమ్మ 2 వ భా 405, 414, 441, 443
- కార్మంచి సుబ్బారాయ నాయడుగారు 94
- కారాగృహమునకుబోవు రథ్య 2 వ భా 297
- కారుమూరి మల్లమ్మ, 2 వ భా 377 379
- కారుమూరి కామరాజుగారు 2 వ భా 289, 306, 308, 378
- కారెంపూడి 2 వ భా 245
- కార్పెంటర్, మిస్, 2 వ భా 288
- కార్తైకర్ 232
- కార్వే పంకితులు, పూనా 2 వ భా 404
- కాలువల యాచారము 8
- కావ్యసంగ్రహము 2 వ భా 228
- కాశీధర్మ బ్రహ్మయ్యగోప్రిగారు 2 వ భా 300
- కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు 2 వ భా 403
- కాశీదాసు 2 వ భా 187, 189, 199
- కాశీదాసత్రయమును జదువుట 9
- కీల్పకములో నరుగుడుతోట కొనుట 2 వ భా 132
- కుంమారి వెంకటరత్నంగారు .. 348, 446, 447
- కుంభకోణం 299
- కుటుంబ కలహములు 32
- కుడీరాంబోను ఛాయాపటము 2 వ భా 321
- కుమారద్యయ విలాసము .. 212
- కుముదవల్లిలో సాంఘిక సభ .. 322
- కురంగేశ్వర చరిత్ర 2 వ భా 212

కూచిమంచి తిమ్మకవి ..	236
కూడరు గారు 2 వ భా	81
కూరెళ్ళ రామకృష్ణయ్యగారు	345
కృష్ణదేవరాయలు 2 వ భా	236
కృష్ణమిత్ర విరచితం స్రవోదచంద్రోదయం 2 వ భా	191
కృష్ణామండల వధ 2 వ భా	86, 125
కృష్ణా హరైట్ కౌం	63
కృ రామేశ్వరరావుగారు 2 వ భా	48
కెల్సల్ దొర, కృష్ణామండల దండాధికారి	131, 213
కేతవ ఆంధ్రభాషాభివృద్ధిము 2 వ భా	265
కేతనార్యుని విజ్ఞానేశ్వరము ..	265
కేతన దశకుమారి చరిత్రము ..	265
కేతవచంద్ర పేనులు	60
కొక్కండ వెంకటాచలంగారు 71, 74, 96 146 154.	
2 వ భా	120, 153, 182 250
కొచ్చెల్లకోట రామచంద్ర పేంకటకృష్ణారావుగారు, శ్రీరాజా, 2 వ భా	10, 105
కొచ్చెల్లకోట సుందరరామయ్యగారు	163
కొటికలపూడి చంద్రమతి 2 వ భా	403
కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారు 198 329 రెం భా	10
కొటికలపూడి సీతమ్మగారు 2 వ భా	106, 402
కొత్తుర్తి నమశ్శివాయ వివాహం 2 వ భా	272
కొమరాజు లక్ష్మణరావుగారు 2 వ భా	391
కొమ్మరాజు గోపాలంగారు	294, 380
కొమ్మరెడ్డి సూర్యనారాయణ నాయుడుగారు 2 వ భా	405
కొమ్మ రామలింగశాస్త్రిగారు	159, 269
కొమ్మూరి వెంకటాచలంగారు ..	109

కొల్లా గురుస్వామి పెట్టిగారు 2 వ భా	168
కొవ్వూరు 2 వ భా	412
కోకా వెంకటసుబ్బారావునాయుడుగారు 2 వ భా	118
కోట వెంకటాచ్యుని ఆంధ్రభాషార్థవము ..	285
కోట సమీపమున యిల్లకొనుట 2 వ భా	338
కోటిలింగ కీత్రం	58
కోట్ల వీరేశ్వరగారు 2 వ భా	6 8
'కోడుభాషా సంజీవని' 97, 98	
కోవర్తికప 2 వ భా	222
కోరంగి 69, 70 71, 74, 2 వ భా	148
కోలాచలము అప్పయ్య దీక్షితులుగారు ..	96
కోలాచలము వెంకట్రావు పంతులుగారు, ..	130, 281, 400, 404
కోలారు 2 వ భా	73 382
కౌతా శ్రీరామరాత్రిగారు, 2 వ భా	279
కౌపరు రచించిన గ్రంథాలు, .	168
తైత్తిరవ కళాశాల, చెన్నపురి	153
తైత్తిరవమత ప్రవిష్టరగుట, 378, 380	

భి

భరగపురం, 2 వ భా	358
భాషా అహమదల్లాఖాన్ సాహేబుగారు, 2 వ భా	5, 10, 19
భాజీ దాదాసాహేబుగారు, 2 వ భా	12

గ

గంజాము మండలం, 7, 2 వ భా	98, 272 378, 388
గంజాము వెంకటరత్నంగారు, ..	79, 82

x

- గంటి లక్ష్మీనరసింహముగారు, 2 వ భా 403
గండ్రావు వెంకన్నగారు వైద్యంచేయడం, 39
గ్రంథకర్తనగు నుద్దేశ్యం, 82
గణపతి అయ్యరుగారు 225
గణపవరం 2 వ భా 417
గణపవరపు వెంకటకవి, 2 వ భా 237
గయ్యాళివి పాదుచేయుట, .. 212
గంగసిద్ధాంతము 2 వ భా 221
గాడేపల్లి సుబ్బయ్యగారు, 254
గాదిరాజు ప్రకాశరావుగారు, 84
త్రిగుప్త, పాతకాలా పరీక్షకులు, 53
గుంటూరు, 154 2 వ భా 127
గుంటూరు నాటకసమాజం, 2 వ భా 129
గురారు వెంకట దానకవి, .. 238
గుడిసేవ వెంకటరత్నంగారు 397
గుత్తికి వెళ్ళుచున్న 371 381
గున్నేశ్వరరావు పోరచులు 2 వ భా 333 418
గుమ్మడిచల మనోహరం పంతులుగారు 158, 232, 211, 2 వ భా 94
గుమ్మడిచల పాంజీవరావుగారు, 236
గురుజాడ శ్రీరాఘవాద్రిగారు, 2 వ భా 233
గృహ విక్రయ ప్రయత్నం, పెత్తల్లిగారు, 54
గొల్లపాలెము 274
గోగులపాటి శ్రీరాఘవాదు, 183, 203, 209 222, 269, 304, 357,
377 379, 2 వ భా 267
గోగులపాటి పీఠేశ్వరింగంగారు, 2 వ భా. 288, 414, 415
గోపేటి కనకరాజుగారు, .. 13, 82, 85, 405

- గోదే నారాయణ గణపతిరావు విహారువాడు, 2 వ భా. 88
 గోదావరి కాయవలు త్రవ్వబడి, 14
 గోదావరి వరదలు, 1886 - 87 లో, 308
 గోదావరి మండల పథ, 2 వ భా 88
 'గోదావరి వృత్తాంతము' 2 వ భా 20
 'గోదావరి విద్యావ్రతోధిని' మాసపత్రిక, 63, 70, 2 వ భా 146
 గోపాల శతక రచన, 2 వ భా 139
 గోపాలశర్మగారు 2 వ భా. 108
 గోపాలస్వామి ఆలయంలోని చతువులబడి, 15, 58
 గోపాలాచార్యులుగారు భిషజ్జ్యోతి, పండిత, 2 వ భా 448
 గోపాలపురపు మహాలక్ష్మి, అన్నపూర్ణ 2 వ భా 271
 గోపిపెట్టి నారాయణస్వామి నాయుడుగారు, 2 వ భా 10, 391
 గోలకొండ అమ్మన్న, 348
 గోల్డె స్మిత్తు, 2 వ భా 158, 250

ఘ

- ఘంటసింగయ, 2 వ భా 193, 265

చ

- చంద్రమతీ చరిత్రము 408
 చంద్రా వర్కారు, న్యాయమూర్తి, 2 వ భా 127, 403
 చంద్రికాపరిణయము, 2 వ భా 235
 చమత్కార రత్నావళి, 169, 408, 2 వ భా 212
 చరిగొండ ధర్మనార్యుని చిత్రభాతము, 2 వ భా 285
 చల్లపల్లి బాపయ్యగారు, 68 93, 100, 110, 149, 159, 184,
 2 వ భా 280

చల్లపల్లి రంగయ్య పంతులుగారు. 80, 93, 137, 184, 401 2 వ భా. 245, 280

చల్లపల్లి రామబ్రహ్మంగారు 93, 184 211

చల్లపల్లి రామయ్యగారు 2 వ భా 287

చాకలిపేటలో పువన్యాసము. 222

'చింతామణి' పత్రిక. 2 వ భా 86, 89, 192

చింతామణి ముద్రాక్షరశాల స్థాపన. 2 వ భా 89, 100, 137, 332 333

చింతామణి రామచంద్రగారు. 2 వ భా 7

చిక్కుడుపాడుపీఠమంచి పడుట. 50

చిత్రనళియాది నాటక కర్త. 147

చిత్తూరు జిల్లాలో. 283, 377

చిత్తూరు ఉద్వారాపుగారు, పుమనొకండప వివాహం. 286

చిత్రకేతు చరిత్రము 2 వ భా 212

చిత్రవస్తు ప్రసక్తనశాల. చెన్నపురి. 2 వ భా 230

చిత్రపు నుసింహారావుగారు. 2 వ భా 89

చిత్రపు కామరాజుగారు. 62 113 121, 122 121, 131, 196

చిత్రపు వెంకటచలంగారు. 2 వ భా 10 17

చిన్నస్వామిగారి పడవల గుమాస్తా. 2 వ భా 23 47

చిన్నయ్యారంగారు. 2 వ భా 152, 188

చిన్నప్పటి కవిత్వం. 56

చిర్రాపూరి యజ్ఞస్మశాస్త్రీగారు. 100, 108, 116, 159

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు. 2 వ భా 128, 337, 346, 398

చీట్లారుట. 64

చుట్టలు త్రాగుట. 170

చెంగల్వ కుప్పస్వామిశాస్త్రులవారు. 45, 77, 291

చెన్నపురి. 67, 93, 222, 261, 383, 289, 2 వ భా 88, 100, 153,

249, 357, 371

- చెన్నపురిలో ప్రవస విధవా వివాహం, 284
 చెన్నపురి ప్రి ఎనర్వీవాహ సమాజము 145
 చెలుకుమిల్లి వెంకటరత్నంగారు, మైసూరు 2 వ భా 269
 చెలుకూరి నారాయణమూర్తిగారు, 256 359
 చెరువు బుద్ధిహ్యుక్త్యాశ్రమిగారు, పకీలు, 270
 చెరువు సోమయాజులుగారు, 2 వ భా 305, 338 345, 395
 చేబోలు వెంకయ్యగారు ఆరవ వివాహం, 257, 268, 308, 329 357, 379

జ

- జంతుస్వభావ చరిత్రము 2 వ భా 226
 జగద్గురువులకు ధనవంశనము 235
 జగద్గురువుగారి శిష్యుఁ గర్వభంగము 215, 218
 జటప్రోలు రామరావుగారు, ఎండ్రెండవ వివాహం, 286
 జనరల్ మక్సన్ డౌర, 2 వ భా 159, 161
 జనానా తరగతులు, .. 281
 జనోపకారిణి నిధి, పంతువాకం, 2 వ భా 136
 జన్మ పత్రిము 4, 5
 జన్మాంతరము, 2 వ భా 244
 జయంతి గంగన్నగారు, 2 వ భా 447
 జయంతి రామయ్యగారు, 201
 జలగండము గడచుట, 15
 జాన్ పీటర్సన్గారు, 2 వ భా 5, 8
 జాన్ సన్గారు, 212
 జాన్ గిల్సన్, 2 వ భా 168
 జామిపేట నమీవంలో నూయి, 2 వ భా, 420, 421
 జి నాయుడు, దాక్టరు, 2 వ భా 402

- జీవన్ చరిత్రము. 2 వ భా 249
 జాహూడి రామానుజంగారు. 2 వ భా 5 .
 జామీన్ పబ్లిక్ రైట్రీ ఓ రీడింగ్ రూమ్ పెక్రటరీ. 2 వ భా 10, 15, 118
 జైమినీ భారతము. 2 వ భా 285
 జైలు విశిటరుగా- 2 వ భా 380
 జొన్నలగడ్డ యజ్ఞమ్మగారు. 2 వ భా 302
 జోగా చినవెంకటస్వామిగారు. 2 వ భా 6, 8
 జ్యోతిశ్శాస్త్ర విశ్వాసం. 5, 6
 జ్యోతిష్యుల పేరిచయనుచుగారు. 153
 జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంగ్రహము. 2 వ భా 214, 219 223

ట

- టంగుటూరి శ్రీరాములుగారు. 2 వ భా 304
 టవున్ స్కూలు. 2 వ భా 3
 టవున్ హాలు. .. 3, 11
 టి నాగరాజు. .. 52
 టి రామదాసు నాయుడుగారు. 2 వ భా 69
 టి శేషారంజునాయుడుగారు. .. 69
 టి మాధవరావుగారు. రాజా సర్. 288
 ట్రస్టీల నేర్పాటుచేయుట 2 వ భా 16

డ

- డంకన్ దొరగారు. 2 వ భా 77, 119, 120
 డర్హాముగారు. 232
 డాక్టరు సత్యనాథంగారు. 186
 డేవిడ్సన్ దొరగారు. 194

త

- తంజావూరి వెంకటచలపతిరావుగారు, 232, 249
 తంజావూరి నరస్వతీ భాండాంజు 2 వ భా 230
 తండ్రిగారి వివాహం, 11
 తండ్రిగారి మరణం, 13
 తడికెళ్ళ జగన్నాథముగారు, 251
 తణుకు వెంకటచలపతిరావుగారు, 8 వ వివాహం, 259, 267, 308, 310, 321
 351, 2 వ భా 269, 279
 తటవర్తి నారాయణరావు నాయుడుగారు, 2 వ భా 320
 తత్త్వబోధిని 150
 తల్లిగారి పిచ్చినమ్మకం, 12
 తల్లిగారి స్వభావము, 30
 తల్లిగారి మరణం, 135
 తాటాకు పుస్తకములు, 36
 తాటి పాకకు, 267
 తాటిచెట్ల గీతవఁచి ఆదాయం, 2 వ భా 422
 తాడూరి రామారావుగారు, 3 వ వివాహం, 230, 267, 330, 387
 తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు, 2 వ భా 95
 తాడూరి ఆంతన్నపంతులుగారు, 2 వ భా 90
 తాతగారు, 2 3, 4, 8 9
 తాతగారి మరణం, 10
 తాయి మార్కప్రకాశరావుగారు, 187, 2 వ భా 92
 తాళ్ళపూడిలో, 2 వ భా 93
 తిక్కనసోమయాజి, 2 వ భా 140, 232, 234
 తిమ్మకవి, కూచిమంచి, .. 140
 తిరుమెళ్ళవారి యింటిలో బడికి, 18
 తిరుమెళ్ళ వెంకటసుబ్బారావుగారు, 2 వ భా 128, 329, 330

- తిరుమలాచార్యులుగారు, 2 వ భా. 128
 తిరువళ్ళూరు, 2 వ భా. 128
 తిరువళిక్కేణి పథిరో, 228,
 తిరువూరునుండి లేఖ, 176
 తిరుగ్విశ్వస్వహాసథి, 2 వ భా. 202
 తుమ్మలపల్లి వరదరాజారావుగారు, 2 వ భా. 72
 తూర్పుండియో సంఘమువారు, 17
 తెనాలి ఆన్నయ్యార్యుని సుపక్షిణా పరిణయం 2 వ భా. 265
 తెన్నేటి వెంకటదీక్షితులుగారు, 2 వ భా. 444
 తెలంగాణార్యుడు పొన్నిగంటి, .. 140
 తెత్తిరీయూరణ్యకము 2 వ భా. 220
 తొమ్మిదవ వివాహం 2 వ వైశ్యవివాహం, 266
 తోటరో 325
 తోటకొనుట 2 వ భా. 280, 281 286 297
 తోటరో కొంచుముండదోపుట, 2 వ భా. 286 422, 423
 తోటరో నూయ విషయం, .. 373, 421

చ

- చండపాణిగారు, 2 వ భా. 358
 చంతులూరి నారాయణ గజపతిరాజుగారు, 153, 154
 చంపూరి వలసయ్యగారు, 225
 చండాచార్య విలసన ప్రహసనం 340
 చర్మా బ్రహ్మవందంగారు, 176
 చర్మా వెంకటకాప్రిగారు, 183, 203, 209
 చయ్యముల యందలి విశ్వానము 11
 చక్షిణగోగ్రహణం నాటకం, 407, 2 వ భా. 196
 చక్షిణహిందూస్తాన బ్రహ్మరహణం .. 107, 117

- దానకేసరీ విలాసము, 2 వ భా 212
- దామరాజు నాగరాజుగారు 129, 2 వ భా 2, 9, 6 11, 25
- దామరాజు బసవరాజుగారు, . 24
- దామరాజు సుందరమ్మగారు, .. 106
- దాసరి రామన్ననాయుడుగారు, 84
- దాసు శ్రీరాములు వంతులుగారు, 154, 2 వ భా, 87
- దాసు శ్రీరామపండితులవారు, 2 వ భా 129
- దాసు విష్ణురావుగారు, 2 వ భా 451
- దీవస్థంభములు, పురపాలకసంఘ, 980
- దుగ్గిరాంబారి యింటి చొచ్చినుండి రాళ్ళవాన, 2 వ భా 23 47
- దుగ్గిరాల వెంకటసుర్య ప్రభాకరాపుగారు 2 వ భా 29 18, 101, 105
- దురిశేటి శేషగిరిరావుగారు దివాన్ బహదూర్, 66 2 వ భా 84, 105
- దుర్గమ్మ, 2 వ భా 441, 443
- దేశపాండ్యలు 2
- దేశపారిశాలా సమాజం, 89
- దేశరాజు పెదబాపయ్యగారు, 412, 2 వ భా 270, 273, 288, 306, 307, 347, 378, 450, 451
- దేశీయ మహాసభ-దానియుద్దేశ్యములు, 2 వ భా 309
- దేశీయ స్వపరిపాలన (హోంరూల్) పుచ్చయ్యం, 2 వ భా 307
- దేశహోగ్య ధర్మబోధిని 406, 2 వ భా 208
- దొమ్ముగూడెము, 2 వ భా 6, 7, 161
- ద్రావిడభాషల అభివృద్ధికై సమాజస్థాపన, 2 వ భా 119
- ద్రోణరాజు కృష్ణయ్యగారు, 84
- ద్వితీయ విభవావివాహం, 186

ధ

- ధర్మకవచోపాఖ్యానము 2 వ భా 212
 ధృవరిపు రామకృష్ణమాచార్యులుగారు, 147
 ధృవైద్యశాలలో, 391
 ధవళేశ్వరం, 4 71 83, 2 వ భా 40
 ధర్వాద కృష్ణారావు పంతులుగారు, 2 వ భా 303
 ధర్వాదనాటకులు, 169, 2 వ భా 178

న

- నందూరి జగ్గరాజుగారు, 138,
 నంది మల్లయ 2 వ భా 193 265
 నందెరుమాళ్లు సెట్టిగారు 292
 నగరపాలకుల సంఘములో సభ్యత్వం 168
 నరరాజయ్యర్, ఇండియన్ రిఫార్మర్ పత్రికాచిఫ్, 2 వ భా 403
 నన్నయపిట్ట 1 2 వ భా 171 232, 233, 234 237
 నూనాపిట్ట 53 269 307
 నల్లగొండ కోటరామయ్యగారు, 10 వ వివాహం, 161, 198, 200, 209 226
 237 252, 260, 268, 306 308 329 378 385
 నాగవర్మ రామమూర్తిగారు, 201, 202
 నాదన సోమనాథుని ఉత్తరహరిహరము, 2 వ భా 265
 నాటకప్రదర్శనములు, 169
 నాటకసమాజస్థాపనము 169
 నాటకశాలలో అభినందన పట్ట, 2 వ భా 327
 నాటికోట్టివక సమాజం, రాజమహేంద్రవరం, 2 వ భా 197
 నారాయణకవి పంథాంత్రము, 2 వ భా 265
 నాలుగేండ్ల ప్రాయంవరకు, 13

- నాస్తికులుండరాదు, 2 వ భా 904
 నాశము కృష్ణారావుగారు, .. 321, 324, 326
 నాశము వశ్యనాథంగారు, .. 10 68, 405
 నాశము కామరాజుగారు 99, 182, 211, 396, 2 వ భా 5, 8 11
 నాశము రామలింగయ్యగారు, 2 వ భా, 405
 నాశమువారి స్థలంప్రక్కన, .. 3
 నిదమర్తి దుర్గాప్రసాదరామయ్యగారు, 2 వ భా 24
 నిష్ఠుల నరసయ్యగారు, 275
 నీతిచంద్రిక - విగ్రహం, 93, 2 వ భా, 172
 నీతిచంద్రిక - నంది 2 వ భా 172
 నీతికథామంజరి, , 206
 నీతి దీపిక 2 వ భా 147
 నీలవల్లిగ్రామమునుద బతులు, 372
 నూతన సమాజ మేర్పరచుట, 22 జూన్ 1884,-279
 నెప్పల్లె లక్ష్మీనారాయణప్పగారు, 47
 నెప్పల్లె రామకృష్ణయ్యగారు, 2 వ భా 21
 నెమలి పట్టాభిరామారావుగారు, .. 72
 నెల్లూరు మండలము 7
 నేటివ్ పబ్లిక్ ఓపినియన్, 2 వ భా 157
 నేతి వెంకట సోమయాజులుగారు, .. 10
 నైళాము రాజ్యమునందును, .. 149
 నోటియ కారేజీ, 2 వ భా 98
 న్యాయతి జానకమ్మగారు, 2 వ భా 391 393 405 106
 న్యాయతి శేషగిరిరావు పంతులుగారు, 2 వ భా 110, 393
 న్యాయతి సుబ్బారావుపంతులుగారు, 101 105, 185, 207, 279, 280, 288,
 332 378, 389, 2 వ భా 4, 10, 28, 69, 79,
 86, 89, 104 112, 124, 300, 302, 309, 455

ప

- పంచతంత్రము. 2 వ భా 179
 పంచ పితృతంత్రము. .. 229
 పంచమహాభారత వివృతము. .. 351
 పంచమహాభారతము 395
 పంచద్రుమగురు వివాహముల పేర్లు. 359
 పంచదారి మహాదేవునిగాలు. 37, 93 211
 పద్మపు కళాశాల 91
 పట్నాల పీఠేశ్వరింగం 393
 పట్నాల లింగులు 108
 పతనమందీరములు. 2 వ భా 459
 పతానేది వెంకయ్యగారు 291 310 329, 377
 పతితయ్యపతి రక్షణకాల 2 వ భా 359, 361 361 407
 పద్మహితమాదవి 406, , 208
 పతిక చిహ్నము 2 వ భా. 250
 పద్మా వివేచక శాస్త్రము. . 213 228
 పద్మినీ ప్రదాకము. .. 213
 పరపాకము అనంతాచార్యులుగారు 159
 పరపాకము అనంతాచార్యులుగారు. 222
 పరి నేర్పుకొనుట. పోరాటములయ్యగారివద్ద. 17
 పరిమంది చిహ్నములు యత్నం 2 వ భా 135
 పన్నుల విషయమై. 401
 పంచస్త్ర వెంకటరంగాచార్యులుగారు 146. 2 వ భా 188
 పరమవాకంలో 2 వ భా 88, 100, 107, 119
 పరీక్షకర్తమువల్ల ధన్యాన. 2 వ భా 452

- చక్కెర చెంచలరావుగారు. 145, 219, 229, 258
 పాతకాలలో మొదటి బహుమానము పొందుట. 21
 పాతకాలా స్థాపన యత్నము. 2 వ భా 80
 పాతకాలా సంఘ కార్యవర్గి. . 339
 పాతకాలా గృహప్రదేశోత్సవం. .. 352
 పాఠశుద్ధ్య సంఘ ప్రహసనం. 390
 పార్థసాధి ఆయ్యంగార్. 2 వ భా 303 391
 పావకేశ్వరరావుగారు .. 324
 పింగళి సూరన. 235, 236, 265
 పితామహ సంస్థానం 11
 పితామహరాజుగారు. 168 292, 2 వ భా 2 85 842 317 319, 352,
 371 375 380 391 400
 పితామహ రాజా కాలేజీ 2 వ భా 84
 పిచ్చూరువికలు కొలతలు .. 363
 పితామహి. 199
 పిల్లలూరి, ద్వీపద, 2 వ భా 209, 210
 'పరికిపంద' విరుదాంకము. .. 324
 పిల్లలమర్రి పినపీఠభద్రుడు .. 235 236
 పి శ్రీనివాసరావుగారు. .. 53
 పీఠరుగారు పొటో ఎస్టాబ్లిష్మెంటు విచ్ఛిన్న. 2 వ భా 391
 పీఠనరోగము వచ్చుట. 18
 పుట్టురేవు రత్నమ్మగారు. 2 వ భా 305
 పుష్పాల చెరువు. .. 344, 463
 పుర పాఠశుద్ధ్య విచారిణ సంఘ కార్యములు 336 390, 2 వ భా 57, 80, 389
 పురమందిరి పతనమందిరిలో. 2 వ భా 321
 పురమందిరాదిక నిర్మాణదళ. .. 1, 6 13, 18

పుంజనులకోడు. 2 వ భా 18

'పురుషార్థ ప్రదాయని' 70 74, 83, 147, 2 వ భా 145, 150

పులవర్తి వెంకటస్వామిరావు 2 వ భా 290, 379, 400, 414, 415, 421,
438, 440, 442, 446, 449

పులవర్తి శేషయ్యగారు నాల్గవ విభాగా వివాహం 161, 252, 262, 287,
278, 281, 302, 306, 324, 377, 379

పులిపాక అమ్మిరాజుగారు, మొదటి గురువు, 15

పులిపాక గురుమూర్తి శాస్త్రిగారు, 44, 2 వ భా 198

పుల్లభట్ల గవరయ్యశాస్త్రిగారు 2 వ భా 329 390

పుస్తక పరినాధిలాప 37

పుస్తక ముద్రణ సమస్య 2 వ భా 375

పొంద్ల రామకృష్ణయ్యగారు, , 293

పొనా వితింటు శిశువార్యం .. 404

పొట్టమాంబగారు వీరేశలింగంగారి తల్లి, 2 వ భా 125

పెండెకట్ల లచ్చిరాజుగారు 292

పెరతిండ్రిగారు, 1 4, 2 వ భా 279

పెద్దాడ సాంబశివరావుగారు, .. 13

పెద్దాభిషి పాపశాల 2 వ భా 44

పెద్దాభిషి 45, 394

పెద్దినాయనిపేటలో జవన్యపించుట 222

పెద్దిభట్ల యజ్ఞస్వామిగారు 174, 229

పెద్దిభట్ల వెంకటస్వామిగారు 167, 169, 174, 194, 201 2 వ భా 09

పెనుచుండలో, 2 వ భా 69

పేరి విస్మయ్యగారు, న్యాయవాది, 257, 300

పేర్రాజుగారు, 2 వ భా 44

పైదా రామకృష్ణయ్యగారు, 160, 182, 188 204, 207, 211, 229, 250,
253, 272, 280, 302, 325

- పైదా వెంకటచలపతిగారు, రావుసాహేబు, 2 వ భా 405
 పొగయోగ వెక్కుట, 174
 పోతగట్టుమీద, గోదావరిగట్టున, 109
 పోతరాజు సూర్యప్రకాశరావుగారు, 2 వ భా 444, 446
 పోలవరం జమీందారుగారు 2 వ భా 104, 130 284, 281, 282 299
 పోయారి శ్రీరాములుగారు 112 121, 134, 337
 ప్రక్రియాకౌముది 2 వ భా 299
 ప్రత్తి యంత్రములపై తెట్టుట, 373
 ప్రహువుద్యోగప్రయత్నము, 48
 ప్రథమ వితింతు వివాహ యత్నములు, 160, 181
 ప్రథమ విభవావివాహం, 11 దీసెందు 1881 న 191
 ప్రబంధ రాజ వెంకటేశ్వర వివాసము, 2 వ భా 297
 ప్రభల చుహుక్కిగారు, 958
 ప్రభావతీ ప్రయ్యమ్ము 2 వ భా 265
 ప్రబోధ చంద్రోదయం .. 191 192 193, 265
 ప్రహసనములు, 2 వ భా 241, 242
 ప్రహ్లాద నాటకము 406 2 వ భా 194
 ప్రయోగములు చేయుట, 251
 ప్రాచ్యక్షితి పుస్తకభాండాగారం చెన్నపురి, 2 వ భా 291
 ప్రాధ్వవాక పరీక్షి 45
 ప్రాణము పోవలసిన వ్యాధి 27, 38
 ప్రాసన, 2 వ భా 244
 ప్రార్థనా సమాజము రాజమహేంద్రవరం, 198, 161, 2 వ భా 58, 291 304
 ప్రార్థనా సమాజ మందిరం, 2 వ భా 12 13, 15
 ప్రార్థనా మందిరం, ప్రీంకు రాజమహేంద్రవరంలో, 2 వ భా 129
 ప్రెసిడెన్సీ కాలేజి, 87
 ప్రేమావతి, 2 వ భా 407, 481, 492

ఫ

పాపశ్రీనివాసరావు పంతులుగారు. 99, 389, 2 వ భా 59

బి

బందరు, 80, 70, 97, 147, 275, 2 వ భా 988

బిష్కెర వీరరాజు 2 వ భా 234, 235

బియ్యపునీడి వెంకటేశ్వరయ్యగారు, 76 121 198, 159, 2 వ భా 26 52 59

బింబులం, స్వాగతం, 2 వ భా 384, 386

బిర్రాచర్ల .. 238

బిలిశేపల్లి నారాయణమూర్తిగారు, 70

బిమ్మి చౌగారు 46

బివరాజు గవరాజుగారు, 89 100 120, 133 198, 141 159, 167,
180, 245 280 331 336 410 2 వ భా 6 11,
161, 202 433 451

బివరాజు గవరాజుగారి జీవిత చరిత్ర 2 వ భా 245

బివరాజు లక్ష్మీదేవమ్మగారు, .. 6

బిస్తరు 2 వ భా 8

బహిష్కారపత్రికలు వచ్చుట, 199

బహుదనపల్లి సీతారామచార్యులుగారు, 93, 2 వ భా 112, 261

బల్లారి 117 285 294

బాపట్ల 2 వ భా 389, 459

బారు రాజారావు పంతులుగారు 160

బారో వారి, 63 86 2 వ భా 146

బాలసప్తతి, 2 వ భా 233 235

బాలిరా పాకలామందిరము, 167

బాలరా పాకలామందిరము, 168, 2 వ భా 136

- బారు నమ్మే చేయుట. 52
- బిలియర్స్ కేబింగు. 2 వ భా 18, 15
- బుర్రా రాజవింగళాప్రియ. 100, 138
- బృహత్పత్యం. 2 వ భా 220
- బెంగుళు. .. 348, 380, 382, 392, 393, 405, 406, 412, 414, 449
- బెంగుళు చామరాజుపేటలో గృహం. 2 వ భా 393, 405
- బెంగుళు ఇల్లు అమ్మవేయుట .. 445
- బెంగుళులో వుపన్యాసములు. 285 288, 381, 2 వ భా 249
- బెంగుళు ఆరుకపేట ప్రార్థనా సమాజం 2వ భా 129, 130
- బెంగుళు పోషయ్యగారు. 103
- చేతనాశి జోగీ ప్రకాశరావుగారు. 259 2 వ భా 128
- చేతనాశి వెంకటమణిమ్మగారు. 2 వ భా 128
- చెత్తిముతో బాదుట. 50
- చెన్నీ కంపెనీవారు. 2 వ భా 287
- చౌదెతో స్వర్ణమునకు బోవుట. 88
- చౌలిపెట్టి వెంకన్న. 348.
- చౌల్లాప్రగడ వెంకన్నగారు. 126, 129 130, 133, 165
- చోగముమేళం పెట్టుట. 27.
- చోడ శ్రీరాములు వివాహం, ఏడవది. 258, 268, 314 322
- చోడి నారాయణరావుగారు. 2 వ భా 322
- చోడవ కళాకాలా భవనం. 410
- చోర్లింగు విద్యార్థిములు. 2 వ భా 368
- చ్రహ్మసమాజం. .. 13
- చ్రహ్మోపాసనా చుందిర ప్రతిష్ఠాపన. 2 వ భా 253
- చ్రహ్మసమాజములో చేరవలచుట. .. 278
- చ్రాహ్మ వివాహము. 97, 140 .. 175

బ్రాహ్మ దొరగారు. 2వ భా 148
 బ్రాహ్మేయ దొరగారు. .. 322
 బ్రెహ్మ పురుషులగురు .. 343, 344, 346

భ

భట్టిప్రోలు రాజేశ్వరి. 2 వ భా. 271
 భట్టిప్రోలు శరభయ్యగారి వివాహం 2 వ భా 269, 271
 భర్తృహరి 2 వ భా 457
 భవభూతి రచిత ఉత్పిరి రామచరిత్రం. 2 వ భా 191
 భానుమతీ కల్యాణము 2 వ భా 212
 భాస్కరభట్ల లక్ష్మీమ్మగారు. .. 106
 భాస్కరాచార్యులు 2 వ భా 222
 భారత భాగవతాదులు చమపట 20
 భాషాచరిత్రకరణ వ్యవసం. 233
 భువనేశ్వరము చూచుట. 2 వ భా 381
 భువనగిరి వరదేశి సోమయాజులుగారు. 154
 భోగరాజు వట్టాధీశరామయ్యగారు 2 వ భా 324
 భౌతిక ధూర్జితశాస్త్రము. 2 వ భా 228

మ

మంగళగిరి కృష్ణమూర్తి 269 294
 మంగుళూరు. 2 వ భా 276
 మంగమ్మ. గణపవరం నుంచి వచ్చిన వికంఠదారిక. 2 వ భా 417
 మంత్రపూడి కామేశ్వరరావుగారు. 2 వ భా 10
 మంత్ర ప్రణావ విశ్వాసము. 57
 మంత్రప్రగడ దుర్గా మల్లిఖార్జునప్రసాదరావు బహద్దర్. శ్రీరాజా. 93, 211

'మందారమంజరి' పత్రిక, 154

మధుసూదనరావుగారు, రావుబహదూర్, 2 వ భా 381

మన్నవ బుచ్చయ్యగారు 84, 225, 285, 299, 2 వ భా 88, 104, 139
253

మనుస్మృతి, 2 వ భా 220

'మనుష్య జీవితముయొక్క పరమార్థము', 2 వ భా. 244

మన్రోగారు, 2 వ భా 81

మల్లాది అచ్యుత్తాస్థులవారు, 84, 158

మల్లాది వెంకటరత్నంగారు, 2 వ భా. 338

మల్లారిరావు పంతులుగారు. జిల్లా మునిసిఫ్. 333

మహమ్మదీయుల కాలములో, 7

మహమ్మదీయుని కేసు వృత్తాంతము, 123

మహమ్మదీయ దిబ్యావంతుము, 390

మహాదేవ గోవిందరనెడేగారు, 249, 2 వ భా 124

మహారాజ్య పురాధిపత్య ప్రహసనము, 2 వ భా 28, 202

మహారాజా గణపతిరావుగారి ఫర్షవత్తి, .. 108

మాంసాహారము వర్ణము, 2 వ భా 388

మాకర్ల సుబ్బారావు నాయుడుగారు, 331

మాక్సిమన్ కంపెనీ, 2 వ భా 282

మాగంటి వెంకటసుబ్బయ్య, .. 393

మాతృపూజ - ద్విపద, .. 209, 210

మాదిరెడ్డి వీరాస్వామినాయుడుగారు, 2 వ భా 24

మాధవదాసుగారు, బొంబాయి, 2 వ భా 387

మాన వస్త్రందానా, 2 వ భా 27

మానింగు కన్యక (మిస్) 2 వ భా. 106, 160, 287, 373

మానుష ధర్మములు, .. 244

మామూరి పురుషోత్తం వంతులుగారి వివాహం.	2 వ భా	82, 83
మాదయగారి మల్లన రాజశేఖరచరిత్రము.	2 వ భా	285
మాధ్వ స్వామిలవారి వంచార విశేషాలు.	..	83
మామిడి చేపేండ్లుడుగారు	2 వ భా	324, 328
మామిడి రామస్వామిగారు.	..	5
మార్కండేయ శతకుచన	..	189
మార్కండేయస్వామి ఆలయం.	18, 56,	171
మార్పిడన్ చౌగారు	2 వ భా.	282
మాలవాదితో గలసి భోజనము	..	379
మాలతీ మంచకము.	..	218
మాలెంమెదం దయ	..	433
మాళవికాగ్నిమిత్రం	406, 2 వ భా	191, 199
మర్రిపాటి రామయ్యగారు	123,	124
మీర్ పుజాయలల్లిభావ్		85
ముక్కుచూటయ నేర్పుకొనుట		16
ముట్నూరి కృష్ణారావుగారు.	2 వ భా	324.
ముత్తంగివారి భాగ్యం.	.	11
ముత్తు స్వామయ్యగారు న్యాయమూర్తి.		295
ముత్తుస్వామి ఆయ్యరుగారు.	2 వ భా	42
ముద్రాయంత్ర ఫావనోద్దేశ్యం.		83
మునవలుగారి వ్యవహారం.		120
మునిపాపి.	227, 240, 303,	322
మునిపిపారిచీవారు.	2 వ భా	17 82
ముంజులూరి గోపాలకృష్ణయ్యగారు	5 వ వివాహం	267 311, 357
ముంజులూరి పెంకట్రామయ్యగారు.	189,	226, 255
ముడుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు	2 వ భా	297, 299, 369, 371 374
		400, 405

ములుకుట్ల గంగప్పగారు. 45

మూడవ వితంతు వివాహము, 22 అక్టోబరు 1882, 246

మూడికాసుర విజయము, 2 వ భా 202

మెట్కా-వదొరి 77 99 168, 390, 399, 409, 2 వ భా 30, 71, 77,
80, 82, 173

మేత్పేయలు దొరసాని 2 వ భా. 106

మైసూరులోని పత్రికలు ప్రకటించుట 2 వ భా. 382

మొంద్రేటి రాచుచంద్రుడుగారు 49

మొగమాటము లేక తెగడుట 313

మొదటిస్త్రీ పునర్వివాహము జరుగుట 184

మొల్ల రామాయణము 2 వ భా 265

మోదల్లి దొంగలు 404 . 19

య

యజ్ఞోపవీత వివర్ణనము, 2 వ భా 290

యవనులు రాజవక్రము, .. 220

ర

రంగయ్యనాయనిని, 391, 393

రంగచార్యులుగారు, రావుబాద్దర్, 2 వ భా 9

రఘుదేవరాజీయము, 2 వ భా 212

రఘుపతి వెంకటరత్నం నాయుడుగారు 286 2 వ భా 69 70, 117, 399,

448

రత్నావళి, 406 2 వ భా, 178 .

రసికజన మనోరంజనము 62, 70, 2 వ భా 141, 377

రహిమాన్‌బేగ్ 2 వ భా 11

రాగమంజరి, 408, .. 195

రాచర్ల రామచంద్రరావుగారు, రెండవ విభవావివాహం, 287, 357, 438

రాచర్ల వెంకట్రామయ్యగారు, 25

రాచర్ల రత్నమ్మగారు, 378 2 వ భా 100, 438

రాజమహేంద్రవం, 1 8, 63, 88 70 87, 89, 94 139 2 వ భా
187 272

రాజరత్నం మొచరియారుగారు, 292

రాజరాజ వరేంద్రుని, 1 2 వ భా 232

రాజా రామమోహనరాయలు, .. 249 288

రాజశేఖరచరిత్రము, 1, 74, .. 158, 167, 168

రాజ్యలక్ష్మి యనుపేరుబెట్టుట 28, 2 వ భా 328

రాజ్యలక్ష్మమ్మగారి ముదం, .. 409

రాజ్యలక్ష్మమ్మగారి జీవిత సంగ్రహం , 424

రాజ్యలక్ష్మి నివాసం సమాధి , 419

రాజ్యలక్ష్మి ప్రసూదావనం, .. 420

రాత్రి పాఠశాల, 139, 167, .. 56

రామచంద్రపురం, 91

రామచంద్రయ్యగారు 381

రామచంద్రరావుగారు, లక్ష్మీకాంక్షమ్మ 2 వ భా 279

రామాచారిగారు, 2 వ భా 324

రామాభ్యుదయం, .. 265

రామమోహనరాయల రాత్రి పాఠశాల, 2 వ భా 117

రావి గురవావధానిగారు 300, 302

రా వెంకటరామయ్య హితకారిణీసమాజ కార్యచరిత్ర, 2 వ భా 401

రాయనం వెంకటశివుడుగారు, 2 వ భా 70, 79, 80

రాయవరపు రామమూర్తిగారు, .. 305

xxx

రాయదుర్గం వరసయ్యకాప్రిగారు, 2 వ భా	189
రావుబహదూర్ విరుదము వచ్చుట. ..	71
రిజిస్ట్రారు ఆఫ్ మేరేజీస్ గా, ..	379
రిప్పన్ ప్రభువు. 2 వ భా	251
రివరెండు కెయిన్ దొరగారు, 2 వ భా	181, 183
రివరెండు మర్దాకు దొరగారు, ..	124
రివరెండు మెక్రిడీగారు, ..	344
రివరెండు జె ఆర్ హచ్చిన్స్ గారు, ..	161
రెవ్యూప్రగడ పాపయ్యగారు 187 2 వ భా	10 69 70, 97, 447
రొజారియో దొర, 126 129, 131, 133	

ల

లంబములు, 80, 81, 112	
లండన్ టైమ్స్ 2 వ భా	162
లక్ష్మీకాంకమ్మగారు రామచంద్రరావుగారు 2 వ భా	275
లాలా వజ్జుభారామ్ గారు, 304	
లాబీదొంగారు, చెన్నపురిపాలకులు 2 వ భా	390
లిఖితపూర్వకమైన సాక్ష్యములేవిదే పెద్దమమయ్యలను నమ్మరాదు, 120	
లిస్టు దొంగారు, 287	
లోకర్ ఎండ్ డోర్ట్ (స్టంపింగ్ సెంటర్) 2 వ భా	17
ల్యాండ్ - ఆంగ్లకవి, 2 వ భా	212

వ

వందేమాతరం, 2 వ భా	307
వనన రచన యెట్లుండవలెను : 2 వ భా	173 174
వడ్డది సుబ్బారాయుడుగారు, ..	189 193

- వద్దనున్నాటి వెంకటాచలంపంతులుగారు. 278
- వరాహ మిహిరుడు 2 వ భా 220, 221 222
- వరాహ శ్రుతము 'సింది మిల్లయ - ఘంట వింగయ. 2 వ భా 205
- వర్ణము 2 వ భా 245
- వర్తమాన రత్నాకర విలేఖకులు. 154
- వల్లూరి జగన్నాథరావు పంతులుగారు దివాన్ బహద్దర్. 187, 194 2 వ భా 177
- వల్లూరి నరసింహారాయుడుగారు 2 వ భా 82
- వల్లూరి అన్నమ్మ. 370 381
- వల్లూరుమంచి యద్దరు విడింకు కవ్యలు. 259.
- వసుఖ్య పేయట 100 105
- వాచక పుస్తకములు. 2 వ భా 262
- వాద్రేపు చరితములుగాలు 293
- వాద్రేపు శ్రీరాములుగారు 2 వ భా 79
- వాన్ స్టాపిన్ గారు 2 వ భా. 42
- వారేనదొంగారు. 107, 115 130
- వావిలాల వెంకటశివావధానిగారు. 199
- వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు 85, 2 వ భా 147, 150, 191
- వింజమూరి భావనాచార్యులుగారు. .. 87
- విక్టోరియా మహారాజ్ఞి జూబిలీ, , 2 258
- విక్టోరియా మహారాజ్ఞి చరిత్రము. .. 206
- విక్టోరియా బారికా పాతకాల. 2 వ భా 272, 275
- విక్టోరియా విశంతుశరణాలయం, చెన్నపురి, 2 వ భా 274, 280
- విక్టోరియా హిందూ విశంతు శరణాలయం. .. 384
- విగ్రహము. 2 వ భా 153
- విగ్రహారాధనము. .. 244
- విఘ్నములు కలిగింపుట, విభవావివాహములకు, 189

xxxiii

విజయనగర మహారాజు వారికాపాతకాల 150, 168, 2 వ భా. 4, 176

విజ్ఞానచంద్రికా మండలి. 2 వ భా 391

వికంతు శరణాలయమున కనుకూలస్థలం. 2 వ భా 270

వికంతు శరణాలయ విరూఢం. 2 వ భా 297, 299

వికంతు శరణాలయం. 2 వ భా 305, 334, 354, 358, 364, 369,

374, 451, 462

వికంతు శరణాలయము. చెన్నపురిలో స్థాపన. 2 వ భా 106

విద్యాధికులు చేయుహావి. 311, 324

విద్యాధికుల ధర్మములు. 2 వ భా 244, 246

విద్యాదురీణుల యర్హతకృత్యములు. 2 వ భా 245

విద్యార్థుల సంఘ సంస్కరణ సమాజం. 163

విద్యార్థుల సంఘములకు. 389

విద్యావేతన మిచ్చుట. 40

'విప్లవనోహరిణి. 95

విభవా వివాహ ప్రవర్తక సమాజం. 154

వినాయకతేవర్గారు. 2 వ భా 106

విసిన చంద్రపాలుగారు. 2 వ భా 307

విరూపాక్ష పీఠస్తులు. 163

వివాహ ప్రయత్నం. 26

వివాహ మహోత్సవం. 27

వివిధ పరీక్ష సంఘముల నభ్యర్థన. 2 వ భా 100

వివేక దీపిక. 2 వ భా 179

'వివేకవర్ధి' 78, 81, 83, 88, 95, 102, 108, 109, 110, 135, 163, 323,

397, 2 వ భా' 86, 159, 197, 203, 241, 309

వివేకవర్ధి ముద్రాకార. 2 వ భా 86, 89

శ్రీరాధపట్టణమున. 53 146, 303, 2 వ భా 188, 246

- విక్రంతిదళ, 2 వ భా 267
 విశ్వనాథకావ్యిగారు, .. 127
 వీచించారింట్లో ఆస్థాపనానం, 85
 వీధి బడులలోని చదువు, 17
 వీధి యరుగులు పెంచి ఆక్రమించుట, 390
 వీరశైవులు, 8
 వీరాస్వామినాయుడు, 2 వ భా 50
 వెసిను వర్తక చరిత్రము, .. 179, 180
 వెన్నేటి వెంకటాక్షంగారు, 28, 2 వ భా 424
 వేంకట సుబ్బయ్య, 2 వ భా 443
 వేణుగోపాలస్వామి ఆలయం, 18
 పేరము వెంకటరాయ కాస్తూరుగారు, 154, 2 వ భా 189
 పేపా కృష్ణమూర్తిగారు, 67
 పేపా రామమూర్తిగారు, 67
 పేరుబడుట పెత్తంత్రిగారితో, 33
 పేసారి వెంకట్రామయ్యగారు, 2 వ భా 26
 వేళ్యలు చాలక వీరపుట, 91
 పేర్కాకాంతల యువన్యాసము, 2 వ భా 245
 వైదర్భీ పిలాసము, 2 వ భా 212
 వైదిక ముద్రాయంత్రం, పుస్తక భాండగాం, 371
 వైరాగ్యము, 2 వ భా 245
 వై యర్ నరసింహంగారు, 201
 వైయాపురి మొదల్యారుగారు, 44
 వ్యవహారదర్శతోధివి, 2 వ భా 176
 చాకరణము వల్ల రాబడి 92

శ

శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, 2 వ భా 197, 199, 265

శంకరమ్మగారు, 2 వ భా 48

శంకరాచార్యులు, .. 245

శనగపరపు లక్ష్మీబాయిమ్మ, 231

శరభయ్యగారి తగవు, 2 వ భా 272

శపములను శ్మశానమునకు గొంపోవుట 143

శాఖాభేదములు లేక వివాహములు, 141

శారదాదర్పణము, 2 వ భా 238

శారీర శాస్త్రం, .. 214

శాసన విర్మాణ సభలో సభ్యులు, 2 వ భా 82

శివనాథ కావ్రీగారు, పండిత, 167, .. 9 288, 381

శివసముద్రంలో కావేరీపాతము, 2 వ భా 382

శివశంకర పాండ్య రా గారు .. 182

శిష్ట జగన్నాథకావ్రీగారు, పక్షి, 270

శుద్ధాంధ్రభారతము, 2 వ భా 152

శుద్ధాంధ్రభారత సంగ్రహము, 2 వ భా 169

శుద్ధాంధ్ర విరోధ్య విర్వచన నైషధము, 61, 70, 2 వ భా 140

శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణం, 70, 2 వ భా 145, 152, 169, 171

శేషగిరి కావ్రీగారు, 2 వ భా 121

శేషయ్యంగారు, .. 155

శేషాద్రి ఆచార్యగారు, .. 119

శైవగ్రంథములు, 2

శ్యామరావుగారు, 2 వ భా 300, 303

శ్రీకాకుళం, 2 వ భా 378

శ్రీనాథుడు, .. 237

xxxxx

- శ్రీపాద రామసోమయాజులుగారు, 209
శ్రీ మహారాజా గౌడే గజపతిరాయనింగారు, 2 వ భా. 117
శ్రీ రాజా రామచంద్రరాజుగారు, 2 వ భా 106
శ్రీ హర్ష మహాకవి 2 వ భా 178
శ్రోతము కోటిశ్వర కాప్తిగారు, 154

ష

- షష్ఠపూర్తి. 2 వ భా 390
షెరిడన్ రచన, డ్యూయెన్నా. 2 వ భా 185, 203
షేక్స్పియర్ మహాకవి, .. 178, 212

స

- సంకుపాల వ్యసించాకవి, 2 వ భా 296
సంగ్రహ వ్యాకరణము, .. 147, 228
సంఘ సంస్కృతి సమాజం, చెన్నపురి, 2 వ భా 102, 106
సంతు సంస్కార సమాజం, రాజమహేంద్రవరం, 135
సంపద వెంకన్నగారు, 234, 236, 254
సంపుటములుగా ముద్రించు సుద్దేశ్యము 2 వ భా 88, 100
సంస్కార భోజనం, 2 వ భా 289, 101
సంస్కారము, లింగభారణము మావివేయుట, 7
'సకల విద్యాభివృద్ధి' పత్రిక 2 వ భా 188
సకాయ కష్టకర్మలు, 2 వ భా 245
సత్వప్రప్తినిమునకై బహుకరణ, 41
సతీమణి విజయం, 2 వ భా 212
సతీ హితబోధిని, 408, .. 204, 251
సత్తిరాజు కామేశ్వరరావుగారు 2 వ భా 88

xxxxvi

- సత్తిరాజ మృత్యుంజయరావుగారు, 411, 2 వ భా 79, 80, 82, 98
సత్తిరాజ శేషమాణిక్యంబగారు, 2 వ భా 106
సత్యరాజా పూర్వదేశయాత్రలు, .. 205
సత్యరాజా పూర్వదేశయాత్రలు, భాషాంతరీకరించబడుట, 2 వ భా 205
సత్యవతీ చరిత్రము, 406, 2 వ భా 204
సత్యవాదిని, 2 వ భా 250, 278, 282, 289, 291, 332, 340
సత్యనోలు లక్ష్మీవతిగారు, 2 వ భా 387
సత్య సంజీవని, 406, .. 204
సత్య సంవర్ధని, 2 వ భా. 85, 259
సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకం, 407
సత్యా ద్రౌపదీ సంవాదం, ద్విపద, 2 వ భా 209, 210
సథలలో అల్లరిచేయుట, 158, 162
సభాపతి ముదల్యారిగారు, 285 374, 385
సభాపతి యంత్రములలోని భాగములు, 2 వ భా 400
సమర్థి రంగయ్యపెట్టిగారు 292, .. 72, 130, 133, 154, 182, 281,
391, 392, 400
సమాజమున కొప్పగించినవి, 2 వ భా 398
సమాధివి శ్రద్ధించినట్లు ఆరోపణ, .. 19
సయ్యద్ వజీరుద్దీన్ సాహేబు, .. 8, 9
సుసజనమనోభిరామము, .. 212
సుస్వతీ నారదవిలాపం, 2 వ భా 239, 241
సురస్వతియను పత్రిక .. 282
సురిపల్లె గోపాలకృష్ణమ్మగారు, 93, 211
సర్వకళాకాలానభ్యుత్థం పడయుట, 2 వ భా 80
సరోజినీనాయుడు, 2 వ భా 402
సలాది కృష్ణమూర్తి, .. 391, 392

నలాది రామయ్యగారు, 0 వ వివాహం, 288, 354

నహవిన్య 2 వ భా, 351

సాంబయ్య పెట్టిగారు, 292

సింహాద్రి వెంకటాచార్యుని చమత్కారముంబరి, 2 వ భా 285

సికంపిరాబాద్ 2 వ భా 402

సిద్ధాంతశోమణి, .. 222, 223

సీ నాగోజీరావుగారు, 288 293 302 308, 392, 398

సీ డి రామారావుగారు 2 వ భా, 104

సీ సుందరరావు పంతులుగారు, 368, 400

సుమిత్ర చరిత్రము, 2 వ భా 212

సూరి వెంకటకృష్ణకృష్ణగారు, 2 వ భా 18

సూర్య సిద్ధాంతము, 2 వ భా 223

సూర్యగ్రహణం 109

వైదాపేట పంపుట 2 వ భా 79, 80

సోమంచి భీమ శంకరంగారు, 181, 178, 280, 332

సోపానమువచ్చుట, 12

. భార్యకు 27

స్మిత్తుగారు, 212

స్తూ ఆర్థ దొరగారు, 2 వ భా 121

స్టూయర్ట్ దొరగారు, 2 వ భా 280

వ్యయం కృషి, .. 245

వ్యదేశనంస్థాన చరిత్ర, .. 248

వ్యవహార వికంతు వివాహం, ప్రథమ, 2 వ భా 272

వ్యభావం మారదు కాబోలు, 31

వ్యవస్థ దోషోపేక్ష, 338

స్వాములవారు, 164

ముద్రా

- 5 చరిత్రము. 2 వ భా. 465
 వ్య. 148, 408, .. 293
 పునర్వివాహ శాస్త్ర సంగ్రహము. 224
 పునర్వివాహసమాజము 159
 పునర్వివాహ చరిత్రము. 2 వ భా 245
 రీతి దీపిక, 2 వ భా 209
 కుచితవిద్య .. 351
 ప్రార్థన సమాజం. రాజమహేంద్రవరం. 2 వ భా 402, 434
 హతస్థి వర్తిపోపుట. 447

హ

- బరు దొర. రాజకీయ కళాశాలాధ్యక్షులు. 2 వ భా 337, 398, 341, 326
 బ్రీగారి శరీరశాస్త్రము. 2 వ భా 217
 మంతరావుగారు. సహాయకార్యదర్శి. 2 వ భా, 402 404
 మాయమ్మ. 2 వ భా 357, 358
 స్పెండ్రోపాఖ్యానం, నాటకం. 2 వ భా 187
 స్వర్ణోత్తమరావుగారు. 2 వ భా 392
 స్త్రీప్రవృత్తిగారు 399, 401, 2 వ భా 230
 వర్ణవి. 98 97, 2 వ భా 182
 వ సంజీవని. 90, 97, 104, 107, 109 2 వ భా 175, 182, 241
 హ వత్రిక, 2 వ భా 71, 163
 హదేశ అస్తిక మహానథ. 2 వ భా 125
 హదేశాభిమాని'. వత్రిక. .. 216
 హదేశాభివర్ణవి' 2 వ భా 300
 హ మతములు. .. 245
 హాశాస్త్రపాఠశాలా భవనం, కాకినాడ. 155

- హిందూనాథ చెన్నపురి, 2 వ భా 126
 హిందూ సమాజము, 2 వ భా 115, 300
 హితకారిణి సమాజం, .. 350, 374, 392, 398, 436, 451, 462, 464
 హితకారిణి సమాజస్థాపన, 2 వ భా. 304, 331
 హితకారిణి సమాజమునకు పారికాలనిచ్చుట, 2 వ భా. 337, 339, 347
 హిమవత్సర్వతంపిర తపస్సు చేయు పథకిం, 25
 హుతుంపేట పోలం ఆశ్రమం, 2 వ భా 345, 348
 హెన్రీమోరీసుకొరి మండలన్యాయాధిపతి, 41, 47
 హేమచంద్ర సర్కారుగారు, దాబా, 2 వ భా 288
 హేరింజనంద్రమైత్రాగారు, 2 వ భా 352
 హైందవదేశీయ మహానాథ, 2 వ భా 123
 హైందవ దేశీయ సాంఘిక మహానాథ, 2 వ భా 123
 'హైందవావ్యవస్థ' పత్రికాస్థాపన, 2 వ భా 115
 హోళా వీరభద్రయ్యగారు, 25

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయం

వరిచయ సంఖ్య 82709 US175 ప్రవేశ సంఖ్య 2093

గ్రంథకర్త R K పోలవరాంజనేయ

గ్రంథనామం స్వీయ చరిత్రము

ఈ పుస్తకాన్ని దిగువ నూపించిన తేదీలో గా వావసు చేయాలి లేనిచో
గ్రంథాలయ నిబంధనల మేరకు అవరాధ రుసుము వసూలు చేయబడుతుంది.

8/10/98

--	--	--	--

TELUGU UNIVERSITY LIBRARY

894 82709
Acc. No. 2903
Class No. _____ Book No. U 517 S
Author R. K. విశ్వేశ్వర
Title విప్లవ శాస్త్రము

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం
గ్రంథాలయం

LIBRARY
TELUGU UNIVERSITY
HYDERABAD

1. Books should be returned on the due date.
2. Borrowers are responsible for every book taken by them and will be expected to pay for any book damaged, defaced or lost

Help to keep the book fresh and clean

